FOGADVÁNY, (fog-ad-vány) fn. tt. *fogadvány-t*, tb. —*ok*. 1) Szerződési fogadást tárgyazó irомány, oklevél. 2) l. FOGADALOM.

FOGADZÁS, (fog-ad-z-ás) fn. tt. *fogadzás-t*, tb. —*ok*. Az állat fejlődésének azon állapota, midőn fogai nőnek. *Gyermekek fogadzása.*

FOGADZIK, (fog-ad-z-ik) k. m. *fogadz-tam* v. —*ottam*, —*tál* v. —*ottál*, —*ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Állatokról mondjuk, midőn fogaik kezdenek nőni.

FOGALAKÚ, (fog-alakú) ösz. mn. Minek a foghoz vagy fogakhoz hasonló alakja van.

FOGALMÁNY, (fog-al-m-ány) fn. tt. *fogalmány-t*, tb. —*ok*. Fogalmazás, mely irásba van téve, tehát maga azon irомány, mely a fogalmazást magában foglalja. V. ö. FOGALMAZ.

FOGALMAZ, (fog-al-m-az) áth. m. *fogalmaztam*, —*tál*, —*ott*. Gondolatait valamely tárgyról összeszerkeszti, s irásba foglalja. *Levelet, folyamodást fogalmazni. Felirást fogalmazni. A tanácskozási tárgyakat és határozatokat fogalmazni. Világosan, könnyen* v. *homályosan, nehezen fogalmazni.*

FOGALMAZÁS, (fog-al-m-az-ás) fn. tt. *fogalmazás-t*, tb. —*ok*. Észbeli munkálkodás, melynél fogva valamit fogalmazunk. V. ö. FOGALMAZ.

FOGALMAZAT, (fog-al-m-az-at) fn. l. FOGALMÁNY.

FOGALMAZÓ, (fog-al-m-az-ó) fn. tt. *fogalmazó-t*. 1) Általán személy, ki valamit fogalmaz. V. ö. FOGALMAZ. 2) Különösen, kir. cancellariai, helytartósági és kincstári hivatalnok, ki rangsorozatban a titoknok után áll, s nevét onnét veszi, hogy az illető hivatalokban a fogalmazás különösen öt illeti. (Concipista).

FOGALMAZÓI, (fog-al-m-az-ó-i) mn. tt. *fogalmazói-t*, tb. —*ak*. Fogalmazót illető, arra vonatkozó. *Fogalmazói hivatal. Fogalmazói gyakornok.*

FOGALOM, (fog-al-om) fn. tt. *fogalmat*, tb. —*ak*. 1) Széles és köz ért. valamely tárgynak ész általi felfogása, ismerete. *Világos, tiszta vagy homályos, savart fogalom; hibás fogalom. Ezen embernek fogalma sincs a szépmüvészetről.* 2) Szorosabb bölcseleti ért. egyetemes képlet, azaz mely nem valósággal létező egyedre, egyes, különös tárgyra vonatkozik, hanem több tárgyak közös jegyeit elvontan foglalja öszve, pl. *ember* fogalom, mert e szó alatt értetik Péter, Pál és mind, kik az emberi nemhez tartoznak, és ‚ember' csak képlet, gondolat, mely önmagában nem létezik, hanem csak a gondolkodó elmében, mely Péter, Pál stb. közös jegyeit (‚eszes' és ‚állat') a gondolatban elvonta és egy gondolati lényben egyesítette. Ily fogalmak: *állat, növény, ásvány, erény, bün* stb. Ezen fogalom különösen az értelmi tehetség működése. Még szorosabb értelemben fogalom minden tárgy, melyről az emberi elmének oly tudomása van, hogy azt más tárgytól képes megkülönböztetni. Például látunk előttünk egy kocsit elrobogni, ez csak érzéki jelenet, észrevétel, észlelet. De ha már a kocsi tova robogott is, megmarad vagy idő multával megújúl elménkben, de csak mint képlet, az egész jelenet, ekkor ‚*kocsi*' ‚*robogás*' csak (elmebeli) fogalmak, nem (való) tárgyak, sőt ezekkel összefüggésben több más fogalom is megfordúlhat tudatunkban, mint *zöld, négykerekü, két lovas, zárt, nyilt* stb. (t. i. kocsi), a lovak ismét *pej* vagy *szürke* vagy *fekete* vagy *sárga* szőrüek stb. Sőt midőn láttuk, észleltük is a robogó kocsit, már a kocsiról, robogásról, kerekekről, lovakról előbb szerzett tudatunknak kellett lennie, különben nem tudtuk volna az egyes tényeket, (általában) tárgyakat megkülönböztetni, megnevezni. 4) Valamely tárgyat illető gondolatoknak összeszerkesztése és irásba tétele is fogalomnak neveztetik. *Ezen ifjunak igen jó fogalma van*, azaz tulajdonképen ‚fogalmazása' vagy ‚fogalmazási tehetsége'.

FOGAMODIK, (fog-am-od-ik) k. m. *fogamodtam*, —*tál*, —*ott*. A növény vagy növénymag, gyökeret ver és müszeres életet kezd élni. *Megfogamodott* ősz *elültetett csemete. Megfogamodott az oltás, szemzés.* Máskép: *fogamszik.*

FOGAMSZIK, (fog-am-sz-ik) k. Minden időragozásait a *fogamodik* igétől veszi. V. ö. FOGAMODIK.

FOGAN, (fog-an) áth. m. *fogan-t*. Mondjuk minden nőállatról, midőn méhében a hím magva élő magzattá leszen. *Gyermeket fogan az anya. Borjat fogan a tehén.* Innen szenvedő alakban: *fogantatom. Ki fogantaték Szent Lélektől, születék Szüz Máriától.* (Apostoli hitv.).

FOGANÁS, (fog-an-ás) fn. tt. *fogandás-t*, tb. —*ok*. A nőállat méhének azon müködése vagy állapota, midőn a hím magvának életet ad, s azt a kifejlendő állatnak mintegy csirájává teszi.

FOGANAT, (fog-an-at) fn. tt. *foganat-ot*. Általán, valamely cselekvénynek sikere, kedvező vagy kedvetlen következése. *A gyógyszernek jó foganata volt. A szerfölött kemény bándsmódnak káros foganata van a növendékre nézve. Kérelmemnek semmi foganata nem volt.*

FOGANATLAN, (fog-an-at-lan) mn. tt. —*t*, tb. —*ok*. Aminek foganata, azaz sikere, következménye nincsen; ami által semmit végrehajtani nem lehetett. *Foganatlan intések, kérelmek. Foganatlan isteni kegyelem*, azaz melyet az ember üdvösségére nem fordít. (Gratia inefficax). Határozólag am. foganatlanul, foganat nélkül.

FOGANATLANSÁG, (fog-an-at-lan-ság) fn. tt. *foganatlanság-ot*. Valamely cselekvénynek, működésnek azon tulajdonsága vagyis állapota, midőn sikere nincsen, kivánt hatás nélkül végződik.

FOGANATLANUL, (fog-an-at-lan-ul) ih. Siker nélkül, hatástalanul, hiába. *Foganatlanul járni-kelni valamely ügyben.*

FOGANATOS, (fog-an-at-os) mn. tt. *foganatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Aminek sikere, hatása, következménye van. *Foganatos kérelem. Foganatos isteni kegyelem*, azaz melylyel él az ember, hogy üdvösséget

nyerjen. *Foganatos gyógymód.* A Tatrosi codexben, am. kedves, kellemetes : „sem egy próféta (egy próféta sem) foganatos ő hazájában.“

FOGANATOSAN, (fog-an-at-os-an) ih. Sükerrel, jó foganattal.

FOGANATOSÍT, FOGANATOSIT, (fog-an-at-os-ít) áth. m. *foganatosít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Foganatossá tesz, azt teszi, hogy valaminek foganata, sikere, hatása legyen. Rövidebben : *foganít.*

FOGANATOSÍTÁS, FOGANATOSITÁS, (fog-an-at-os-ít-ás) fn. tt. *foganatosítás-t*, tb. —*ok*. Valaminek foganatossá, sikeressé tevése. *A jó tanács foganatosítása töled függ.* Másképen : *foganitás.*

FOGANATOSSÁG, (fog-an-at-os-ság) fn. tt. *foganatosság-ot*. Tulajdonság, melynél fogva valamely cselekvénynek, működésnek, szernek sikere, hatása, eredménye van.

FOGÁNCS, (fog-án-cs) fn. tt. *fogáncs-ot*. Kopár réteken és mezőkön tenyésző növény-faj a szálkacsékok neméből, melynek fogfájás elleni gyógyerőt tulajdonítanak. (Euphrasia odontites).

FOGANIK, (fog-an-ik) k. m. *fogan-t*. Az állati mag a méhben, a növényi mag vagy sarj a földben, vízben stb. életre kap, csirázni kezd. *Megfoganik a fa, az elültetett virágnövény. Megfoganik a földbe vetett mag.* Különbözik : *fogan.*

FOGANÍT, FOGANIT, (fog-an-ít) áth. l. FOGANATOSÍT.

FOGANODIK, (fog-an-od-ik) k. m. *foganodtam, —tál, —ott*. l. FOGAMODIK.

FOGANOS, (fog-an-os) mn. l. FOGANATOS.

FOGANOSÍT, (fog-an-os-ít) áth. l. FOGANATOSÍT.

FOGANOSZIK, (fog-an-osz-ik) k. l. FOGAMODIK.

FOGANŐTT, (foga-nőtt) ösz. mn. Csalánnemhez tartozó növény, melynek szára a kenderéhez hasonlít. (Galeopsis). *Gyapjas-, kenderike-, tarka-, veres foganőtt.*

FOGANSZIK, (fog-an-sz-ik) k. lásd : FOGAMODIK.

FOGANTATÁS, (fog-an-tat-ás) fn. tt. *fogantatás-t*, tb. —*ok*. Szenvedő állapot, midőn a nőszemély méhében ember foganik. *Szűz Mária foganlatása kilencz hónappal esik Kisasszony napja előtt. Üdvözítőnk foganlatása.*

FOGANTATIK, (fog-an-tat-ik) külsz. m. *foganlat-tam, —tál, —ott*. Az anyai méhben állati életet élni kezd. *Ki foganlaték Sz. Lélektől.* (Apost. hitv.).

FOGANTÓ, (fog-an-t-ó) fn. tt. *foganló-t*. Valamely kézbeli eszköznek, különösen fegyvernek azon vége, melynél fogva azt kézbe veszszük, markunkba szoríljuk, innét *maroklárnak* is mondatik. Szélesb ért. valaminek füle, fogója. *Kard foganlója, maroklára, markolata. Ötven foganlója legyen a kárpitnak mindkét felől.* (Káldi, Mózs II. Könyv. 26. 5.).

FOGANTYÚ, (fog-an-tyú) fn. l. FOGANTÓ.

FOGANTYÚS, (fog-an--tyú-s) mn. tt. *foganlyús-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek foganlyúja van. *Foganlyús szablya.* V. ö. FOGANTYÚ, FOGANTÓ.

FOGANTYÚZ, (fog-an-tyú-oz) áth. m. *foganlyúz-tam, —tál, —ott*. Foganlyút csinál valaminek, foganlyúval ellát.

FOGARAS, mezőváros Erdélyben, hasonló nevű vidékben ; helyr. *Fogaras-on, —ra, —ról.*

FOGÁRD, (fog-ár-d) mn. tt. *fogárd-ot*. Ami könnyen kelepczébe ejt, bajba bonyolít, zavarba hoz. *Fogárd kérdés. Fogárd beszéd. Fogárd kérdésekkel rajta kapni a vallatás alá vett gonosztevőt.* Képzésre olyan, mint : *csalárd.*

FOGÁRDSÁG, (fog-ár-d-ság) fn. tt. *fogárdság-ot*. Valamely dolognak azon tulajdonsága, melynél fogva kelepczébe ejthet, zavarba hozhat. V. ö. FOGÁRD.

FOGÁRDUL, (fog-ár-d-ul) ih. Kelepczét vetve, valamit úgy bonyolítva, hogy zavarba ejthessen. *A zsidók fogárdul kérdezték az Üdvözítőt, ha kelljen-e adót fizetni a császárnak.*

FOGAREPEDT, (foga-repedt) ösz. fn. A mohok rendébe tartozó növénynem, tokszáján 16 foggal, melyek mindegyike ketté hasadt. (Fissidens).

FOGAS, (1), (fog-as) mn. tt. *fogas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Aminek foga vagy fogai vannak, akár tulaj. akár átv. értelemben. *Fogas eb, fogas hal. Fogas ebnek való a csontrágás.* (Km.) *Fogas rostély, fogas fű.* V. ö. FOG, fn. 2) Átv. igen metsző, csipős. *Fogas nap*, azaz téli hideg nap. *Fogas szellő. Fogas ember*, éles nyelvű, nyers, kemény modorú.

FOGAS, (2), (fog-as) fn. tt. *fogas-t*, tb. —*ok*. 1) A Balatonban tenyésző, a süllőhöz hasonló, s finom husú hal ; így neveztetik éles fogairól. (Perca lucioperca). 2) Így hívják néhutt a vasboronát. *Fogassal megtöretni a felszántott hantokat.* 3) Falra szegezett s fogakkal ellátott eszköz, melyre ruhákat, edényeket stb. akgatnak. *Fogason lóg a ruhája. Vedd le azt a korsót a fogasról.* 4) Átv. farkas.

FOGÁS, (fog-ás) fn. tt. *fogás-t*, tb. —*ok*. 1) Cselekvés, midőn valamely szabadon mozgó lényt hatalmunkba kerítünk. *Hal-, rák-, madárfogás.* 2) Azon öszveg, melyet fogunk, megfogunk. *Egy fogásban húsz mázsa hal volt.* 3) Munkába vett valamely egésznek egy-egy szakasza. *Három fogással lekaszálni a nyilast. Tiz fogással felszántani a földet.* 4) Csomó, marok. *Egy fogás kender.* 5) Valaminek csinja, fortélya, módja, nyitja. *A záraknak, lakatoknak különböző fogásaik vannak. Az ellenség megcsalására új fogást használni. Katonai, hadi fogás. Tolvajfogás.* 6) Ürügy, szin. *Ezt oly fogás alatt cselekedte, mintha* stb. *Hazug, hamis fogás.* 7) A húros hangszereken több hangoknak öszvefogása, egyszerre történő megpenditése. *Összhangzó fogás, hamis fogás.* 8) Valamely testnek, eszköznek azon része, melynél megfogjuk : nyél, fogantyú, a fegyver ágyazata. *Ezen puskának igen jó fogása van.* 9) Ételről mondják, melyet egyszerre ad-

nak fel, a hozzá tartozó mellékletekkel együtt, pl. *A marhahús mártalékkal együtt egy fogás. Tíz fogásból álló lakoma.* Összetételei: *Befogás, elfogás, kifogás, ráfogás, felfogás, lefogás.* Ezeket l. illető helyeiken.

FOGASÍR, (fogas-ír) ösz. fn. Növénynem a négy főbbhímesek seregéből és becsősök rendéből, melynek gyökere pikkelyes, fogas, vagy gumós. Azt tartják róla, hogy a gyermekek fogadzását elősegíti és könnyíti. (Dentaria).

FOGASKERÉK, (fogas-kerék) ösz. fn. Kerék némely gépekben, köröskörül fogalakú szegekkel ellátva.

FOGASOL, (fog-as-ol) áth. m. *fogasol-t.* Fogas nevü vasboronával a szántott föld göröngyeit elsimogatja, és a gizgazt eltakarítja. *Megfogasolni a bevetett földet.*

FOGASOLÁS, (fog-as-ol-ás) fn. tt. *fogasolás-t*, tb. —*ok.* Mezei munka, midőn fogas nevü vasboronával a felszántott földet elsimítják, s az elvetett magot betakarják.

FOGASREZEDA, (fogas-rezeda) ösz. fn. Növényfaj a rezedák neméből, melynek levelei mind a kétfelől egyegy kis foggal jegyezvék. (Reseda luteola).

FOGÁSZ, (fog-ász) fn. tt. *fogász-t*, tb. —*ok.* l. FOGORVOS.

FOGÁSZAT, (fog-ász-at) fn. tt. *fogászat-ot.* Fogak orvoslását tárgyazó tudomány, s mesterség. *Fogászat mestere.*

FOGAT, (1), (fog-at) áth. és mivelt. m. *fogattam*, —*tál*, —*ott.* Eszközli, megparancsolja, hogy más fogjon valamit. *Agarakkal nyulat fogatni. Hajdúkkal megfogatni a tolvajokat. Befogatni járomba az ökröket. Elfogatni a szökevényeket.* Különösen önh. ért. megparancsolja, hogy lovakat fogjanak a kocsiba. *A vendégek már fogatnak.*

FOGAT, (2), (fog-at) fn. tt. *fogat-ot.* 1) Egy vagy több vonó állat, különösen ló, midőn kocsi, szekér elé vannak fogva. *Egyes fogat, kettős, négyes fogat. Hatos fogaton tartani a díszmenetet.* Innen: *előfogat.* 2) Használták némelyek a helyesebb *fogalom* értelmében. V. ö. FOGALOM, ÉSZFOGAT.

FOGATÉ, (fog-at-é) fn. tt. *fogaté-t.* Balaton mellékén am. fogató, fogantyú, fogatély. Hasonló tájszó *csikoltó*, e helyett *csikoltó.*

FOGATÉK, (fog-at-ék) fn. tt. *fogaték-ot*, l. FOGANTÓ.

FOGATÉLY, (fog-at-él) fn. l. FOGANTÓ, FOGATÉ.

FOGATKOZIK, l. FOGADKOZIK, (a kiejtésben a *d* a kemény *k* előtt szintén kemény természetüvé, azaz *t*-vé válik).

FOGATLAN, (fog-at-lan) mn. tt. *fogatlan-t*, tb. —*ok.* Kinek vagy minek foga nincs. *Fogatlan vénasszony.*

„Várj fogatlan gubás kecske,
Nösztön nőszö vén menyecske.“ Faludi.

Fogatlan gerebly. Határozóilag am. fogak nélkül.

FOGATLANSÁG, (fog-at-lan-ság) fn. tt. *fogatlanság-ot.* Fogak nélküli állapot.

FOGATTYÚ, régies fn. l. FOGANTÓ.

FOGATÚ, (fog-at-ú) mn. tt. *fogatú-t*, tb. —*k* v. —*ak.* Bizonyos fogattal biró, ellátott. *Egy fogatú alkalom*, am. egy lovas kocsi.

FOGAZ, (fog-az) áth. m. *fogaz-tam*, —*tál*, —*ott.* 1) Fogakkal ellát, fogakat csinál valamibe. *Fogazni a gereblyét, villát, a vasboronát.* 2) Csipkésre metélget. *Fogazni a kötény* vagy *kendő széleit.*

FOGAZÁS, (fog-az-ás) fn. tt. *fogazás-t*, tb. —*ok.* 1) Valaminek ellátása fogakkal. *Gereblye, villa fogazása.* 2) Csipkézés, vagyis csipke alakúra metélgetés. *Kötény fogazása.*

FOGAZAT, (fog-az-at) fn. tt. *fogazat-ot.* 1) Fogak szerkezete, sora, rendezete. *Különféle állatoknak különböző fogazatai vannak. Gereblye, füsü fogazata.* 2) Csipkés hegyezete valamely testnek, különösen némely növényleveleknek, ruhanémüeknek stb.

FOGBETŰ, (fog-betü) ösz. fn. Így neveztetnek az *s, sz, z, zs* mássalhangzók, mivel különösen a fogak segedelmével, összeszoritásával ejtetnek ki, máskép: *sziszegők.* Némely, kivált újabb nyelvészek ideszámlálják a *d t* mássalhangzókat is.

FOGCSIKORGÁS, (fog-csikorgás) ösz. fn. Azon füleket sértő, kellemetlen éles hang, mely a fogak kemény surlódása által támad. V. ö. CSIKORGÁS.

FOGCSIKORGATÁS, (fog-csikorgatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki fájdalomból, haragból, agyarkodásból stb. oly erősen feni egymáshoz fogait, hogy csikorognak bele. *Ott leszen sírás, és fogak csikorgatása.* (Biblia).

FOGCSIKORGATÓ, (fog-csikorgató) ösz. mn. Ami a fogakat csikorogni kényszeríti. *Fogcsikorgató kín, fájdalom, harag.*

FOGCSORBA, (fog-csorba) ösz. fn. Csorba, azaz törés, lik, repedés a fogban. V. ö. CSORBA.

FOGDA, (fog-da) fn. tt. *fogdá-t.* Foghely, foghház. Divatra nem kapott új szó. Különben képzésre olyan, mint *csap* igéből *csapda.*

FOGDAD, (fog-dad) mn. tt. *fogdad-ot.* Aminek foghoz hasonló alakja van, fogalakú. *Fogdad levelü növények.*

FOGDMEG, (fogd-meg) ösz. fn. tt. *fogdmeg-ot.* 1) Mátyusföldi, és némely más vidéki tájszó, s am. személy, ki a régi katonaállításkor ujoncokat fogdosott. *Járnak a fogdmegek, elbújnak a legények.* 2) l. FOGLÁR 2).

FOGDOS, (fog-dos) áth. és gyak. m. *fogdos-tam*, —*tál*, —*ott.* 1) Többeket, egymás után elfog, megfog. *Verebeket fogdosni. A gyermek pilléket, a macska egereket fogdos. Katonákat fogdos.* 2) Gyakorta többször fog valamit kezébe, több izben illet valamit. *Ne fogdosd piszkos kézzel a ruhámat.*

FOGDOSÁS, (fog-dos-ás) fn. tt. *fogdosás-t*, tb. —*ok.* 1) Cselekvés, midőn valamit gyakorta kézbe fogunk, vagy több tárgyat, személyt elfogunk, megfogunk. 2) Különösen, ujonczkatonák erőszakos kiál-

litása. *Fogdosás elől elbujkáltak a legények.* V. ö. FOGDOS.

FOGDOSTAT, (fog-dos-tat) áth. és mivelt. m. *fogdostat-tam*, *—tál*, *—ott*. Másoknak meghagyja, megparancsolja, hogy fogdossanak. *Tolvajokat fogdostatni. Katonákat fogdostatni.*

FOGDOZ, FOGDOZÁS, lásd: FOGDOS, FOGDOSÁS.

FOGDOZTAT, (fog-doz-tat) mivelt. lásd: FOGDOSTAT.

FOGÉKONY, (fog-é-kony) mn. tt. *fogékony-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Akinek képessége van valamit felfogni; a kin fog valami; bizonyos könnyüséggel biró valaminek megtanulásában. *Fogékony elme, ész. Fogékony ifjú. Minden szépre, jóra, nagyra fogékony.*

FOGÉKONYSÁG, (fog-é-kony-ság) fn. tt. *fogékonyság-ot*. Tulajdonság, mely szerént valaki fogékony. *Ezen ifjuban volna fogékonyság a tanulásra, de nincs akarat.* V. ö. FOGÉKONY.

FOGFÁJÁS, (fog-fájás) ösz. fn. Fájás, melyet fogainkban érezünk. *Csikos, éles fogfájás. Fogfájásban szenvedni.*

FOGFÁJDALOM, (fog-fájdalom) ösz. fn. lásd: FOGFÁJÁS.

FOGFEKÉLY, (fog-fekély) ösz. fn. Daganat az állnak azon részeiben, melyek a fogakat közvetlenül érintik.

FOGFÉRÉG, (fog-férég) ösz. fn. Féreg az odvas fogban.

FOGGAT, áth. és gyak. m. *foggat-tam*, *—tál*, *—ott*. Tájdivatos szólás, mikor a majorsági szárnyas állat megülvén a tojást, kezdi azt kopácsolni, hogy a csirke könnyebben kijöhessen. Székely szó. Úgy látszik, egy a *faggat* (fak-gat, fakasztgat) igével.

FOGGYÖKÉR, (fog-gyökér) ösz. fn. 1) A fognak azon része, mely gyökér gyanánt az állkapczába nyúlik be. 2) Több növényfajok gyökerci, melyek fogfájás ellen gyógyszerül használtatnak.

FOGHAJMA, (fog-hajma) ösz. fn. Köz ismeretü kerti és füszer gyanánt használt növényfaj a hajmák neméből, melynek egyes czikkjei, gerezdei külön hártyácskákba burkolvák, s némileg a fogakhoz hasonlók, innét a foghajma nevezet. Egyébiránt van más fajú gerezdetlen foghajma is, milyen a *mogyoró-foghajma*. A székelyeknél némely sajátságos mondatokban jelent *büszke magaviselet*-et is, pl. *Foghajmát ett* = büszkélkedik. *Kűjjel kőtt* (azaz kivűl kőlt), *a kerten a foghajma, kűjjel ültette a kerten a foghajmát.* (Kriza J.). Némely kiejtés szerént: *foghagyma.*

FOGHAJMAGEREZD, (fog-hajma-gerezd) ösz. fn. A foghajma fejének egy-egy külön hártyába burkolt czikke.

FOGHAJMÁS, (fog-hajmás) ösz. mn. 1) Foghajmával biró, bővelkedő, ellátott, kereskedő. *Foghajmás kerti dgy. Foghajmás kofa.* 2) Foghajmával készített, füszerezett. *Foghajmás kolbász, kaszáslé, boseporos. Foghajmás sült, rostélyos.*

FOGHAJMÁSAN, (fog-hajmásan) ih. 1) Foghajmával ellátva, kenve, készitve. 2) A székelyeknél annyi is mint: büszkén. *Foghajmásan lépik.* (Kriza J.).

FOGHAGYMA, FOGHAGYMÁS, l. FOGHAJMA, FOGHAJMÁS.

FOGHASADÁS, (fog-hasadás) ösz. fn. 1) Fogzás, fognövés. 2) A fognak azon hibás, kóros állapota, midőn meghasad, fogrepedés.

FOGHATATLAN, (fog-hat-atlan) mn. tt. *foghatatlan-t*, tb. *—ok*. Amit fogni, megfogni; ésszel felérni, felfogni nem lehet. Jobbára csak igekötővel használják: *Elfoghatatlan szökevény, vad. Megfoghatatlan isteni bölcseség. Felfoghatatlan homályos előadás. Hozzáfoghatatlan*, am. a maga nemében egyetlen, hasonlíthatlan. Határozóilag am. foghatatlanul.

FOGHATLAN, (fog-hat-lan) lásd: FOGHATATLAN.

FOGHATÓ, (fog-hat-ó) mn. tt. *fogható-t*. 1) Amit fogni, megfogni lehet. *Késbefogható fegyver. Hálóval, törrel, léppel fogható madarak. Ésszel fogható*, am. leghitelesebb tapasztalat alá eső, épen nem tagadható, világos. 2) Összetételekben: *hozzáfogható* am. hasonló, mérkőző. *Nincs hozzáfogható legény a faluban; megfogható*, am. ésszel felérhető.

FOGHATÓLAG, (fog-hat-ó-lag) ih. Fogható módon. *Ésszelfoghatólag. Hozzáfoghatólag.*

FOGHATÓSÁG, (fog-hat-ó-ság) fn. tt. *foghatóság-ot*. 1) Valaminek azon tulajdonsága, melynél azt ésszel felérni, felfogni lehet. 2) Személyes tulajdonság. L. FOGÉKONYSÁG.

FOGHÁZ, (fog-ház) ösz. fn. Törvényhatósági köz épület, melyben vád alá fogott vagy elitélt bünösök zárva tartatnak. Szélesb ért. épület, foglyok számára. V. ö. FOGOLY.

FOGHÁZŐR, (fog-ház-őr) ösz. fn. Őr, ki a fogházba zárt személyekre vigyáz, hogy el ne szökjenek.

FOGHELY, (fog-hely) ösz. fn. 1) Hely az állkapocsban, melyen fog áll vagy állott. *Már két foghelye üres.* 2) l. FOGHÁZ, FOGDA.

FOGHÚS, (fog-hús) ösz. fn. Vörös, szilárd állományu hús, mely a fogak töveit s az állkapcsot takarja.

FOGHÚSDAG, (fog-hús-dag) ösz. fn. Kóros bántalom, midőn a foghús keménynyé dagad.

FOGHUZÓ, (fog-huzó) ösz. fn. 1) Sebészi eszköz, melylyel fogakat húznak. 2) Személy, illetőleg sebész vagy fogász, ki fogakat szokott húzni.

FOGIDEG, (fog-ideg) ösz. fn. Ideg a foggyökérben.

FOGÍR, (fog-ír) ösz. fn. Gyógyír a fogfájás ellen.

FOGKEFE, (fog-kefe) ösz. fn. Fogakat tisztogatni való kis kefe.

FOGKOSZORÚ, (fog-koszorú) ösz. fn. A fogak felső része, különösen a zápfogaké.

FOGLAL, (fog-lal v. fog-l-al) áth. m. *foglal-t*. 1) Valamire birtoklásképen reá teszi kezét; hatal-

mába hajt. *Országokat foglalni. Háborúban foglalt nemesi birtokok. Elfoglalni más földét, rétjét, házát.* 2) Birói végrehajtás következtében valamely jószágot, birtokot magának tulajdonít. 3) Takar, föd, betölt valamely helyet, tért. *Pest városa nagy tért foglal el. Foglaljon helyet.* 4) Tartalmaz. *Mit foglal magában ezen könyv, levél?* Régente ‚magában' nélkül is: „hogy mend e világ foglalná azokat." Tatrosi codex. 5) Bizonyos alakba, testbe szorít. *Irásba foglalni a kérelmet. Aranyba foglalni a drágaköveket.* 6) Csatol, kapcsol. *Imádságunkba foglalni a távollevő hiveket.* 7) Régente visszahatólag am. a mai *foglalkodik.* „Kik nagy kérkedésbe magokat foglalják." Pesti Gábor meséi. Így a Debreczeni Legendáskönyvben is. Összetételei: *befoglal, belefoglal, egybefoglal, elfoglal, összefoglal, visszafoglal.* Ezeket l. illető helyeiken.

FOGLALÁS, (fog-l-al-ás) fn. tt. *foglalás-t*, tb. —*ok*. 1) Cselekvés, mely által valamit foglalunk. V. ö. FOGLAL. *Országfoglalás, vár-, föld-, házfoglalás. Helyfoglalás. Valaminek irásba foglalása* stb. 2) Ami valamit összefoglal, pl. arany, czüst a drágaköveket, ráma a képeket. Másképen: *foglalvány.* 3) *Betűfoglalás*, am. a betüknek bizonyos szabályok szerint szótagokba szedése.

FOGLALÁSI, (fog-l-al-ás-i) mn. tt. *foglalási-t*, tb. —*ak*. Foglalást illető, arra vonatkozó. *Foglalási módok eszközök.*

FOGLALAT, (fog-l-al-at) fn. tt. *foglalat-ot*. 1) Azon tárgy vagy összveg, melyet valami magában foglal, rejt, másképen: *tartalom. Elmondani a levélnek, könyvnek foglalatát. Szekrény, erszény foglalata.* 2) Valaminek körzete, szélei. 3) Mi az időt elfoglalja, azaz munka, dolog. De ezen értelem csak származékaiban: *foglalatos, foglalatosság* stb. használtatik.

FOGLALATOS, (fog-l-al-at-os) mn. tt. *foglalatos-t* v. — *at*, tb. —*ak*. Idejét valami munkában töltő; kinek ideje valami által el van foglalva. *Foglalatos tanuló. Szőlőben foglalatos kapások.*

FOGLALATOSKODIK, (fog-l-al-at-os-kod-ik) k. m. *foglalatoskod-tam, —tál, —ott*. Valami munkában vagy munkával tölti idejét. *Varrással vagy varrásban foglalatoskodni.* Rövidebben: *foglalkodik.*

FOGLALATOSKODTAT, (fog-l-al-at-os-kod-tat) l. FOGLALKODTAT.

FOGLALATOSSÁG, (fog-l-al-at-os-ság) fn. tt. *foglalatosság ot*. Mindenféle munka, dolog, ügy, ami időnket elfoglalja. *Oskolai, házi, hivatalbeli foglalatosság.*

FOGLALÉK, (fog-l-al-ék) fn. tt. *foglalék-ot*. Ami csatolvány vagy melléklet gyanánt hozzá van foglalva valamihez.

FOGLALKODÁS, (fog-l-al-kod-ás) fn. tt. *foglalkodás-t*, tb. —*ok*. Az időnek és működő erőnek bizonyos munkával töltése. V. ö. FOGLALKODIK.

FOGLALKODIK, (fog-l-al-kod-ik) k. m. *foglalkod-tam, —tál, —ott*. Valamivel v. valamiben munkálkodik, fárad, dolgozik. *Irással, olvasással foglalkodni. Gazdaságban, kertészségben foglalkodni.*

FOGLALKODTAT, (fog-l-al-kod-tat) mivelt. m. *foglalkodtat-tam, —tál, —ott*. Valakit munkával elfoglal, dologgal ellát, az időt munkában tölteti. *Az okos gazda mindig foglalkodtatja cselédeit.*

FOGLALKOZÁS, (fog-l-al-koz-ás) fn. tt. *foglalkozás-t*, tb. —*ok*. 1) Rendelkezés, melynél fogva valamire foglalkozunk. Némelyek használják *foglalkodás* értelemben is. V. ö. FOGLALKOZIK.

FOGLALKOZIK, (fog-l-al-koz ik) k. m. *foglalkoz-tam, —tál, —ott*. 1) Valaminek élvezéséhez, birtokához, használásához előre igényt vagy jogot szerez. *Mulatságra, utazásra, alkalmatosságra foglalkozni. Zártszékre foglalkozni a szinházban.* 2) Foglalkodik, l. ezt. 3) Valakihez csatlakozik. *Sétálás közben hozzánk foglalkozott.*

FOGLALMÁNY, (fog-l-al-mány) fn. tt. *foglalmány-t*, tb. —*ok*. Hatalomba kerített, s birtok gyanánt elfoglalt ingó vagy ingatlan jószág.

FOGLALÓ, (1), (fog-l-al-ó) fn. tt. *foglaló-t*. 1) Azon pénz, melyet valamely áru kialkudása után az eladónak adunk, mi által azon árut magunkó gyanánt elfoglaljuk, s más vevő ellen mintegy tiltakozunk. *Ezen portéka az enyém, mert már foglalót is adtam reá.* 2) Pénz, melyet előre adunk annak, kit valamire vagy valaminek megfogadunk. *Fuvarosnak adott foglaló. Elszegödött, beszegödött cselédnek adott foglaló.* 3) Nyelvtanban azon beszédrész, mely által a mondatokat vagy egymáshoz tartozó mondatrészeket, szókat összekötjük, másképen: *kötszó*. Ilyenek a magyarban: *és, s, vagy, ha, ámbár, mégis* stb. pl. *Atyádat és anyádat tiszteljed. Vagy győzök vagy ott veszek a csatában.* 4) Székelyes szójárás szerént, azon vas, melylyel a timárok a bőrt az asztalhoz szegezik.

FOGLALÓ, (2), (fog-l-al ó) mn. tt. *foglaló-t*. Ami valamit összetart, összeszorít, egybe foglal. *Foglaló fa az ajtón*, am. heveder. *Foglaló kapocs. Foglaló szeg.*

FOGLALÓMÓD, (foglaló-mód) ösz. fn. Az igeragozásnak azon módja, mely némi kényszerülési viszony kifejezésére használtatik, és azért független állapot jelentésére vele nem élhetünk. Foglalómódnak nevezteték, mert maga előtt vagy után foglalót feltételez, pl. *Azért hizeleg, hogy pénzt adjak neki. Nem tudom, menjek-e vagy maradjak.*

FOGLALÓSZEG, (foglaló-szeg) ösz. fn. Széles fejü vas-szeg, mely két darab deszkát, fát stb. összefogva tart.

FOGLALTAT, (fog-l-al-tat) mivelt. m. *foglaltat-tam, —tál, —ott*. Más által foglal, be-, elfoglal valamit. *Aranyba foglaltatlak.* V. ö. FOGLAL.

FOGLALTATÓ, (fog-l-al-tat-ó) fn. tt. *foglaltató-t*. Ki birói itélet következtében valamely birtokot birói személy által elfoglal.

FOGLALVÁNY, (fog-l-al-vány) fn. tt. *foglalvány-t*, tb. —*ok*. 1) Boncztani ért. a csontoknak,

izeknek összefüggése. (Junctura, articulatio). 2) Ami valamit be- vagy körülfoglal, pl. arany, czüst a drágakövet, ráma a képet stb.

FOGLÁR, (fog-l-ár) fn. tt. *foglár-t*, tb. —*ok*. 1) Két végen meghajtott vasvessző, melylyel a faragók, ácsok stb. a munkába vett gerendát a bakhoz vagy a felhelyzett gerendákat egymáshoz szorítják, foglalják. 2) Kemenesalján, am. gonosztevőket nyomozó pandúr, vármegye szolgája, fogdmeg. 3) Madárfogó, madarász.

FOGLÁZ, (fog-láz) ösz. fn. Láz, mely fogfájástól ered vagy fogfájással jár.

FOGLEVÉL, (fog-levél) ösz. fn. Parancsoló vagy megbizó levél az illető hatóságtól, felsőségtől, valakinek elfogására.

FOGLYÁSZ, (1), (fog-oly-áz) fn. tt. *foglyász-t*, tb. —*ok*. Fogolymadarakat vadászó személy vagy állat.

FOGLYÁSZ, (2), (fog-oly-ász) önh. m. *foglyásztam*, —*tál*, —*ott*. Fogolymadarakat vadász.

FOGNÖVÉS, (fog-növés) ösz. fn. Állapot, midőn az állatnak fogai nőnek. *Fognövéskor változást szenvednek a kisdedek.*

FOGÓ, (fog ó) fn. tt. *fogó-t*. 1) Általán eszköz, melylyel valamit fognnk, megfogunk, hatalmunkba kerítünk. *Czinegefogó, egérfogó, fazékfogó*, (pálcza, ruha stb.). *Inkább meglátszik a mocsok a tiszta ruhán, mint a fazékfogón.* (Km.) *Gerényfogó, lepkefogó, patkányfogó, vízfogó.* 2) Különösen vaseszköz, mely egymáshoz keresztben szegezett két darabból áll, s úgy van alkotva, hogy midőn nyeleit összenyomják, alsó kajmós végei is egymáshoz szorúlnak, s a közbevett tárgyat erősen tartják. *Fogóval kihúzni a szegeket. Harapó fogó. Szent Mihály után, ha harapó fogóval húszdk is a füvet, még sem nő.* (Czigány km.) Finnül: *pihti* (forceps).

FOGÓDIK, (fog-ód-ik v. fog-ó-d-ik) belsz. m. *fogód-tam*, —*tál*, —*ott*. Bizonyos szorongásba jön, valami által megazorítva, korlátolva érzi magát. Szellemi értelemben, *és el* igekötővel használtatik: *elfogódik. Rokon- vagy ellenszenv által elfogódni.* Máskép: *fogúl, elfogúl.*

FOGÓDOTT, (fog-ó-d-ott) mn. tt. *fogódott-at*. Aki fogódva, elfogódva van. V. ö. FOGÓDIK. *Előitéletek által elfogódott ember.*

FOGODÚ, (fog-odú) ösz. fn. Odu, azaz üreg a fogban, különösen a romlásnak indult zápfogakban.

FOGÓDZÁS, (fog-ó-d-oz-ás) fn. tt. *fogódzás-t*, tb. —*ok*. Valamihez vagy valamibe kapaszkodás, csipeszkedés. V. ö. FOGÓDZIK.

FOGÓDZIK, (fog-ó-d-oz-ik) belsz. m. *fogództam* v. *fogódz-ottam*, —*tál* v. —*ottál*, —*ott*, htn. *fogódz-ni* v. —*ani*. Valamit késbe fogva azzal összetartja magát. Beható ragú neveket vonz. *A gyermek anyja nyakába fogódzik. Az úszni tanuló kötélbe fogódzik. Egymásba fogódzottak a gázolók, hogy el ne ragadja őket a víz. Összefogódzanak a körtánczosok.*

FOGÓDZKODÁS, (fog-ó-d-oz-kod-ás) fn. tt. *fogódzkodás-t*, tb. —*ok*. Folytonos vagy egész erejével fogódzás. *Beléfogódzkodás. Felfogódzkodás.* V. ö. FOGÓDZKODIK.

FOGÓDZKODIK, (fog-ó-d-oz-kod-ik) k. m. *fogódzkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Folyvást, egész erejével fogódzik. *A félénk lovas a ló serényébe fogódzkodik. Beléfogódzkodik, megfogódzkodik. Felfogódzkodik*, am. lecsüngő ruhájit felfogja, felemelve tartja. *Felfogódzkodni a vízben, sárban.*

FOGÓDZÓ, (fog-ó-d-oz-ó) fn. és mn. tt. *fogódzó-t*. Amit megfogunk a végett, hogy fentartsuk magunkat vagy könnyítsünk magunkon. *Fogódzókat csinálni a lépcsőkre, a meredek utak mellé. Fogódzó karfák, kötelek.*

FOGOLY, (fog-oly) fn. tt. *foglyot* v. *fogolyt*, tb. *foglyok*. 1) Személy, kit szabadságától megfosztva elzárnak, fogva tartanak. *Hadi foglyok; vármegye foglyai. A foglyokat szabadon bocsátani, kiváltani, kicserélni.* V. ö. RAB. 2) A tyúkok osztályához tartozó madárfaj, nagyságra a galambhoz hasonló, meztelen lábakkal, igen gyorsan fut és nagy robajjal szokott fölreppenni; húsa finom izü. (Perdix). E második értelemben mint seregesen, falkásan tanyázni szokott madár neve talán a *folga* v. *folka* (falka) szóval egy eredetü, s átvetve annyi volna, mint *fol-og-ó, fol-g-ó.* Sőt *falka* gyakran az *l* kihagyásával: *fóka.* Tehát *fogoly* = *fókoly.* Egyébiránt alakra hasonló a *sereg* törzstől származott *seregély* szóhoz.

FOGOLYCSERE, (fogoly-csere) ösz. fn. Viszonyzó cselekvés, midőn a háborúskodó felek egymásnak visszaadják a foglyokat.

FOGOLYFŰ, (fogoly-fű) ösz. fn. Növényfaj a falfüvek neméből, melynek virágcsái nem szirmosak, hanem négyes hasadéku kehelylyel, s ugyanannyi hímszállal ellátvák. (Parietaria officinalis).

FOGOLYGÖBECS, (fogoly-göbecs) ösz. fn. Középszerü sörét, milyennel a vadászok foglyokat lőnek.

FOGOLYHÁZ, (fogoly-ház) ösz. fn. l. FOGHÁZ.

FOGOLYHÁLÓ, (fogoly-háló) ösz. fn. Vadászháló fogoly madarakra.

FOGOLYKAKAS, (fogoly-kakas) ösz. fn. A fogolymadarak híme.

FOGOLYMADÁR, (fogoly-madár) ösz. fn. l. FOGOLY 2).

FOGOLYŐR, (fogoly-őr) ösz. fn. Őr a fogházban, ki a foglyokra vigyáz.

FOGOLYSÍP, (fogoly-síp) ösz. fn. Dióhéjból készitett vadászeszköz, melylyel a foglyok hangját utánozzák.

FOGOLYTÁRS, (fogoly-társ) ösz. fn. Ugyanazon fogságban, fogházban levő emberek egymásnak fogolytársai.

FOGOLYTUKMA, (fogoly-tukma) ösz. fn. Tukma vagyis szerződés, alkudozás, a hadi foglyok viszonyos kiadására nézve.

FOGOLYUL, (fog-oly-ul) ih. Fogolykép, fogoly gyanánt. *Fogolyul letartóztatni valamely nemzet követét.*

FOGÓMŰ, (fogó-mű) ösz. fn. Eszköz, mely fogó gyanánt használtatik.

FOGONTOZÁS, (fog-on-t-oz-ás) l. FOGÓDZÁS, v. ö. FOGONTOZIK.

FOGONTOZIK, (fog-on-t-oz-ik) k. m. *fogontoztam, —tál, —ott.* A székelyeknél am. fogódzik, kapaszkodik, csipeszkedik. *Fogontozik a gyökér a földbe, a denevérek egymásba, a fára hágó azághoz, a paszuly ina a karóhoz.* (Kriza J.).

FOGORVOS, (fog-orvos) ösz. fn. Fogak bajainak, fájdalmainak gyógyitásával foglalkodó személy.

FOGORVOSI, (fog-orvosi) ösz. mn. Fogorvost illető, arra vonatkozó. *Fogorvosi műtétel.*

FOGORVOSLÁS, (fog-orvoslás) ösz. fn. Fájós fogak gyógyítása.

FOGÓVAS, (fogó-vas) ösz. fn. 1) Vas eszköz némely vadak vagy kártékony állatok megfogására. Ilyenek: *vidravas, patkányfogó, gerényfogó* stb. 2) Eszköz, melylyel a szűcsök, timárok asztalhoz szorítják a tisztítás alá vett bőrt.

FOGPARANCS, (fog-parancs) ösz. fn. Hatósági parancs, mely valakinek elfogatását rendeli.

FOGPÉP, (fog-pép) ösz. fn. Pépféle szer, melyet a fogak tisztítására, s épen tartására vagy a hiányzók pótlására használnak.

FOGPISZKÁLÓ, (fog-piszkáló) ösz. fn. Hegyes, vékony tűforma eszköz tollból, fából stb. melylyel a fogak közt maradt étel részecskéit kipiszkáljuk.

FOGPOR, (fog-por) ösz. fn. Állati, növényi vagy ásványi testekből készített por a fogak tisztán és épen tartására.

FOGRAGASZ, (fog-ragasz) ösz. fn. 1) l. FOGPÉP. 2) A mohok rendéhez tartozó növénynem; tokjának szája kettős pártázatú, a külső tizenhat fogú, foga hegyei öszveragadtak és görbék. (Funaria).

FOGRESZELŐ, (fog-reszelő) ösz. fn. Fogászok eszköze, melylyel a bibás, romlani indult fogakat lereszelik.

FOGREDV, FOGREV, (fog-redv v. -rev) ösz. fn. A romlásnak indult fogak baja, midőn rohadni, revesedni kezdenek.

FOGROJT, (fog-rojt) ösz. fn. A mohok rendébe tartozó növénynem; tokszájának belső pártázata rojtos hajszálakból áll. (Grimmia Bryum). *Verhenyes, karczolt fogrojt.*

FOGSÁG, (fog-ság) fn. tt. *fogság-ot.* Állapot, midőn valaki fogva, fogoly gyanánt tartatik. *Fogságba esni. Fogságban szenvedni. Fogságból kiszabadulni. Fogságba ejteni, vetni valakit.* Törvényi értelemben csak kisebb törvényszegésekért (vétségek- és kihágásokért) szabnak fogságot, de nagyobbakért (büntettekért) *börtönt.*

FOGSIPOLY, (fog-sipoly) ösz. fn. Sipolyféle kór állapot a fogban vagy fogakban. V. ö. SIPOLY.

FOGSOR, (fog-sor) ösz. fn. Egymás mellett álló több fogak sora. *Alsó fogsor, felső fogsor.*

FOGSZÉR, (fog-szér) ösz. fn. Szer, azaz gyógyszer a fogbajok, fogfájások ellen.

FOGSZŐR, (fog-szőr) ösz. fn. Lopvanőszű növénynem a mohok rendéből; tokszájának belső pártázata tizenhat szőrű. (Neckera Hypnum).

FOGSZÚ, (fog-szú) ösz. fn. l. FOGREDV.

FOGTAN, (fog-tan) ösz. fn. Tan a fogak természetéről, s azoknak épen tartásáról és gyógyításáról. (Odontologia).

FOGTAT, (fog-tat) áth. és mivelt. 1) Fogságba tetet, elfogat, befogat. Régies ige. 2) Kemenes alján, am. vallat, szólni kényszerít, unszol, máskép: *faktat.*

FOGTÖRŐ, (fog-törő) ösz. fn. l. FOGZUZÓ.

FOGULATLAN, (fog-ul-atlan) mn. tt. *fogulatlan-t,* tb. *—ok.* Részrehajló előérzés vagy előítélet nélkül levő; a dolgokat, úgy mint vannak, kedvesés vagy ellenszenv nélkül tekintő.

FOGULATLANSÁG, (fog-ul-atlan-ság) fn. tt. *fogulatlanság-ot.* Tulajdonság, melynél fogva valaki fogulatlan, v. ö. FOGULATLAN.

FOGULT, (fog-ul-t) mn. Érzéseiben, gondolkozásában, itéletében részrehajló, pl. ellenszenv, rokonszenv, indulat stb. miatt. Szokottabban: *elfogult.*

FOGULTSÁG, (fog-ul-t-ság) l. ELFOGULTSÁG.

FOGVA, (1), (fog-va) állapotjegyző. Fogottan, el- v. befogottan. *Fogva ülni.*

FOGVA, (2), (fog-va) névutó. Vonz 1) távolító ragú neveket, s am. kezdve, bizonyos helyből v. időből kiindulva. *Tetőtől fogva talpig. Bécstől fogva Pestig. Új évtől fogva. Mától fogva hónapig.* 2) *Nál nél* ragu neveket, s am. által, szerént, azért. *Ő erejénél fogva többet is megbirhat. Hivatalánál fogva köteles dolgozni. Ennél fogva nincs mit reméllenem.* 3) Használtatik az *általán* határozóval: *általán fogva,* am. általánosan, a dolgot minden tekintetben véve. *Általán fogva használhatlan ember.*

FOGVACZOGÁS, (fog-vaczogás) ösz. fn. Állapot, midőn a fázó, hideglázban szenvedő ember fogai öszveütődnek. V. ö. VACZOG.

FOGVÁJÓ, (fog-vájó) ösz. fn. l. FOGPISZKÁLÓ.

FOGVÁJÓTOK, (fog-vájó-tok) ösz. fn. Tokocska, melyben a fogvájót tartani szokás.

FOGVÁLU, (fog-válu) ösz. fn. Üreg az állkapcza felső és alsó részén, melyben mint váluban a fogak gyökeredzenek.

FOGVÁST, (fog-va-ast) névutó, l. FOGVA, névutó.

FOGVÁSULÁS, (fog-vásulás) ösz. fn. Kellemetlen érzés a fogakban, melyet leginkább az igen csipős savanyú ételek és italok gerjesztenek, s melynek következtében a rágás egy ideig némi fájdalommal történik.

FOGZÁS, (fog-z-ás) fn. tt. *fogzás-t*, tb. —*ok*. Az állat fejlődésének azon állapota vagy kora, midőn fogai nőnek.

FOGZIK, (fog-z-ik) k. m. *fogz-ott*, htn. —*ani*. Mondjuk csecsemőkről és emlős állatokról, midőn fogaik nőni kezdenek.

FOGZOMÁNCZ, (fog-zománcz) ösz. fn. A fogak külső kemény mása, mely ha elkopik, a fogak is romlásnak indulnak.

FOGZUZÓ, (fog-zuzó) ösz. fn. Gúnyneve az oly fogorvosnak, ki a fogakat, a helyett hogy kihúzná, összezúzza. Hasonló gúnyos elnevezés : *szemesuró* e helyett szemorvos.

FOGY, önh. m. *fogy-tam*, —*tál*, —*ott*. Kevesebbé, kisebbé lesz, mennyiségéből, tömegéből veszt, több és több hiánya lesz. *Fogy a pénz, ha költenek belőle. Fogy a bor, ha isszák. Elfogy a vagyon, ha reá nem keresnek.* (Km.) *Kifogy mindenéből, mint koldús az énekből.* (Km.) *Megfogy*, azaz elsoványodik. *Fogynak a rossúl táplált barmok. Fogy a becsülete, híre, neve.*

Rokon a *hagy* és *fonny-ad* igékkel. Finnül *puutun* am. fogyok.

FOGYAD, (fogy-ad) önh. m. *fogyad-t*. Elavult ige, am. fogy vagy inkább fogyó állapotban létezik. V. ö. FOGY.

FOGYADÉK, (fogy-ad-ék) fn. tt. *fogyadék-ot*. Ami a többi elfogyott részek után fenmaradt, s minek elmultával az illető egész végképen elfogy. Szokottabban : *fogyaték*.

FOGYÁS, (fogy-ás) fn. tt. *fogyás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valami kisebbedik, kevesbedik, részei egymás után vesznek. V. ö. FOGY.

FOGYASZT, (fogy-asz-t) áth. m. *fogyasz-tott*, par. *fogyasz-sz*. 1) Eszközli, hogy valami fogyjon; különösen : emészt; elhasznál; kevesbít; soványít. *Fogyasztani az eleséget. Nagy városban sokat fogyasztanak. A koplalás és nehéz munka fogyasztja a barmot.* 2) Bodrogközben, am. a harisnyakötésben egy szem helyett kettőt vesz, tehát a munkát fogyasztja, végéhez közelebb viszi.

FOGYASZTAL, (fogy-asz-t-al) áth. lásd : FOGYASZT. Képzésre hasonló *maraszt-al, vigaszt-al* stb. igékhez.

FOGYASZTÁS, (fogy-asz-t-ás) fn. tt. *fogyasztás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, mely által azt teszszük, hogy valami fogyjon. V. ö. FOGY. *Ételek, italok fogyasztása. Áruk, iparczikkek fogyasztása.*

FOGYASZTÁSI, (fogy-asz-t-ás-i) mn. tt. *fogyasztási-t*, tb. —*ak*. Fogyasztást illető, arra vonatkozó. *Fogyasztási vám, adó*, azaz, melyet a fogyasztandó, elhasználandó áruktól, eleségtől stb. kell bizonyos esetekben fizetni.

FOGYASZTÓ, (fogy-asz-t-ó) fn. és mn. tt. *fogyasztó-t*. 1) Személy, ki valamit fogyaszt, felemészt, elhasznál. *Több a fogyasztó, mint a termelő vagy kereső.* 2) Emésztő, használó, felhasználó, soványító. *Kenyérfogyasztó munkások. Testfogyasztó nyavalya.*

FOGYAT, (1), (fogy-at) áth. m. *fogyat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *fogyasz*. l. FOGYASZT.

FOGYAT, (2), (fogy-at) fn. tt. *fogyat-ot*. Személyragozva : *fogyatom, fogyatod, fogyata*, v. szokottabban : *fogytom, fogytod, fogyta*. Állapot, midőn valami fogy. *Hold fogyta. A bor már fogytán van. Becsület fogytáig maradni valahol. Életem fogytáig* vagy *fogytomig el nem hagylak. Fogytiglan. Fogyton fogy.* Finnül *puutet* am. fogyatkozás. V. ö. FOGY.

FOGYATÉK, (fogy-at-ék) fn. tt. *fogyaték-ot*. Azon csekélység, vagy valaminek alja, mi a többi, vagy jobb részek elfogyása után megmaradt. *Ők a bor javát megitták, nekünk csak a fogyaték maradt.* Használják összetételekben is, pl. *fogyatékbor, fogyatékeleség, fogyatéknyáj, -pénz* stb.

FOGYATÉKOS, (fogy-at-ék-os) mn. tt. *fogyatékos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Aminek fogyatéka van, hiányos, nem egész.

FOGYATKOZÁS, (fogy-at-koz-ás) fn. tt. *fogyatkozás-t*, tb. —*ok*. 1) Szüntelen fogyó állapota valaminek. *Kövérségnek, egészségnek fogyatkozása.* 2) Hiány, szükség. *Fogyatkozást szenvedni az eleségben. Nagy fogyatkozás van a takarmányban.* 3) Szükölködés, nélkülözés. *Megszokni a fogyatkozást.* 4) Erkölcsi hiány, hiba. *A gyarló embernek sok fogyatkozásai vannak.* 5) Az égi testeknek, különösen napnak, holdnak azon állapota, midőn fényességöket más sötét égi test egy időre elfödi szemeink elől. *Napfogyatkozás, holdfogyatkozás.*

FOGYATKOZAT, (fogy-at-koz-at) fn. tt. *fogyatkozat-ot*. Fogyatkozás elvont értelemben, hiány. „Egy fogyatkozatod teneked“ (unum tibi deest). Tatrosi codex.

FOGYATKOZATLAN, (fogy-at-koz-atlan) tt. *fogyatkozatlan-t*, tb. —*ok*. Régics, am. el nem fogyatkozó. „Fogyatkozatlan kéncset“ (non deficientem thesaurum). Tatrosi cod.

FOGYATKOZIK, (fogy-at-koz-ik) k. m. *fogyatkoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Fogyásban van, fogyásnak indul; kisebbedik; szegényedik; soványodik; kevesbedik; a régieknél : hiányzik. „Még egy fogyatkozik teneked“ (adhuc unum tibi deest). Tatrosi cod. *Elfogyatkozik, megfogyatkozik.*

FOGYATKOZOTT, (fogy-at-koz-ott) mn. tt. *fogyatkozott-at*. Fogyásnak indult, kevesbedett, soványodott. V. ö. FOGYATKOZIK.

FOGYATÓ, (fogy-at-ó) mn. tt. *fogyató-t*. Emésztő, elhasználó, soványító. *Életfogyató gondok, nyavalyák. Testfogyató koplalás.* Máskép : *fogyasztó*.

FOGYDOGÁL, (fogy-dog-ál v. fogy-d-og-ál) önh. és gyak. m. *fogydogál-t*. Lassan-lassan, részenként elfogy, fölemésztődik, elvész, kevesbedik. *Naponkénti kiadással fogydogál a pénz. Lecsapolás által fogydogál a tó vize.*

FOGYHAT, (fogy-hat) önh. és tehető m. *fogyhat-tam*, —*tál*, —*ott*. Kevesbedhetik, kisebbedhetik, soványodhatik stb. V. ö. FOGY.

FOGYHATATLAN, (fogy-hat-atlan) mn. tt. *fogyhatatlan-t*, tb. —*ok*. Ami el nem fogyhat, amiből mindig marad valami, folyvást tartó. *Kifogyhatatlan beszédű ember. Elfogyhatatlan kincs, gazdagság.* Határozóilag am. fogyhatatlanul, el nem fogyhatólag.

FOGYHATLAN, (fogy-hat-lan) l. FOGYHATATLAN.

FOGYOTT, (fogy-ott) mn. tt. *fogyott-at*. Eredeti vagy előbbi épségéből, nagyságából vesztett. *Fogyott erő. Fogyott bátorság. Ügyefogyott*, am. kinek ügye rosz lábon áll, kit senki nem pártol, elhagyatott nyomorú.

FOGYTIG, (fogy-t-ig) ih. Egész végig, addig, míg valami végképen elfogy. *Fogytig üritgetni a boros kancsót.*

FOH, elvont gyök, s utánzása azon tompa hangnak, mely kebelünk mélyéből tolúl föl, midőn bánatos, fájdalmas, sovárgó érzésből lélekzetet veszünk, *felohajtunk*. Innen erednek : *fohász, fohászkodik* stb. Rokona : *soh*, mint a *sohaj, sohajt* szók gyöke.

FOHÁSZ, (foh-ász v. foh-á-oz) fn. tt. *fohász-t*, tb. —*ok*. E szó azon öszvetett természeti hangok utánzását fejezi ki, melyek bánatos, fájdalmas érzés kitörésekor fokozatosan emelkednek és alászállanak.

„Nem szólhatok ; nyögésem néma jaj ;
Szó és fohász kihalnak ajkimon."

„Oldódjatok ti megkövült tagok,
Szakadj fel dúlt keblemből, óh sohaj !
Légy mint a földrenditő égi vész,
Bútól, haragtól terhes és szilaj."
(Az élő szobor). Vörösmarty.

FOHÁSZKODÁS, (foh-á-sz-kod-ás) fn. tt. *fohászkodás-t*, tb. —*ok*. Fohászra vagy fohászokra fakadás, kitörés. *Bünösök, imádkozók fohászkodása. Felfohászkodás.*

FOHÁSZKODIK, (foh-á-sz-kod-ik) k. m. *fohászkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Fohászra vagy fohászokra fakad. V. ö. FOHÁSZ. *Fohászkodik, mint a kárvallott czigány.* (Km.) *Úgy üdvözölj, a mint fohászkodol.* (Km.) *Nagyot fohászkodni. Istenhez felfohászkodni.*

FOHÁSZKODÓ, (foh-á-sz-kod-ó) mn. tt. *fohászkodó-t*. Fohászra vagy fohászokra fakadó, törő. *Fohászkodó bünös, szegény.*

FOJ, részint elvont gyöke *fojt* (tulajdonképen *fo-ít* v. *fu-ít*) igének és származékainak ; részint tájdivatos kiejtéssel am. *foly*.

FOJFALVA, l. FOLYFALVA.

FOJOSÓ, (foj-os-ó, azaz foly-os-ó) fn. tt. *fojosó-t*. 1) Ormánsági tájnyelven am. nátha, csúzos orrfolyás. 2) l. FOLYOSÓ.

FOJT, (fo-ít, azaz fu-ít, vagyis *fu-jt* [göcsejiesen] am. *fúni kényszerít, a lélekzést erőteti*, a lélekzésen erőszakot tesz, t. i. gyöke *fu* v. *fú*, honnan lesz : *fu-ít* [= fujt v. fojt], továbbá *fu-ul* [= fúl], mint *gyu, gyu-ít, gyu-ul* ; *gyú, gyú-ít, gyú-ul* stb.) ; áth. m. *fojtott*, htn. —*ni* v. —*ani*. 1) Tulajd. ért. valakit vagy valamit úgy torkon ragad, szorít, hogy a lélekzet erőtetése, sőt erőszakos elnyomása miatt kimúl, meghal, megdöglik. V. ö. FÚL. *Kötéllel megfojtani valakit. Nyakon fojtani. A görény csibéket, tyukokat fojt.* 2) Szélesb ért. öl, megöl, különösen vízbe mártva, merítve. *Vízbe fojtani az ebkölyköket. Hogy az Isten fojtsa meg !* V. ö. FÚLASZT. 3) Valaminek szabad párolgását, gőzölgését elnyomja, elrekeszti. *Mustot fojtani.* 4) Szorít, lélekzetet elnyom. *Ez a körte, alma igen fojt. Fojtja ötet a köhögés.* 5) Lenyom, leszorít. *Lefojtani puskába a töltést.* 6) *Csomóra fojtani* valamit, am. csomóra kötni, szorítani. *Csomóra fojtani a ruhakötőt, szalagot, gatyamadzagot.*

FOJTÁS, (fo-ít-ás, fu-ít-ás) fn. tt. *fojtás-t*, tb. —*ok*. 1) Cselekvés, midőn élő állatot megfojtunk. V. ö. FOJT. 2) Kócz, kender, papiros, ruha stb. mivel a puskába, ágyuba a tölténytet leszorítják. *Puskavesszővel leverni, körömvassal kihúzni a fojtást.*

FOJTÁSHUZÓ, (fojtás-huzó) ösz. fn. Körömvas a puskavessző végén, melylyel a puskába vert fojtást ki lehet húzni.

FOJTÁST, székely szó ; l. FOLYVÁST.

FOJTÓ, (1), (fo-ít-ó, fu-ít-ó) mn. tt. *fojtó-t*. Ami fojt, azaz lélekzetet elnyomja vagy annak elszorítása által valamely élő állatot megöl, vagy párát, gőzt elnyom, elszorít vagy a légcsőt öszvehúzza. *Fojtó levegő. Fojtó dugasz, fedő valamely edényen. Fojtó eledelek, italok. Fojtó hurut.* V. ö. FOJT.

FOJTÓ, (2), (l. föntebb) fn. tt. *fojtó-t*. 1) Személy, ki valakit megfojt. 2) Edényfedő, mely által gőzt, párát elszorítanak, elfojtanak. 3) Szer, anyag, mely az élő állatot megfojtja. 4) Némely palóczoknál am. fekete nyakravaló, melyet a fehérszemélyek ékességül nyakokra szorítanak. 5) A székelyeknél pálinkafőzéskor a katlanban befojtott rövid égő fa.

FOJTOGAT, (fo-ít-og-at) áth. és gyak. m. *fojtogat-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Valamely embert vagy állatot nyakánál szorongatva meg akar ölni. *Egyik verekedő fojtogatja a másikat. Egymást fojtogatják.* 2) Többet egymás után megfojt. *A gerény fojtogatja a csibéket. A róka fojtogatja a ludakat.* V. ö. FOJT.

FOJTOGATÁS, (fo-ít-og-at-ás) fn. tt. *fojtogatás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valamely embert vagy állatot fojtogatnak. V. ö. FOJTOGAT.

FOJTÓKARIKA, (fojtó-karika) ösz. fn. A párnadeszkát a tengelyhez kapcsoló vas karika.

FOJTÓKEH, (fojtó-keh) ösz. fn. Keh vagy hurut, mely a légcsőt szinte fúladásig elszorítja.

FOJTÓLÉG, (fojtó-lég) ösz. fn. Lég, mely az állatokat megfojtja. Különösen azon lég, mely fojtóanyagból s meleganyagból áll, és sem íze, sem büze nincs, s melytől az emberek és állatok tüstént megfúlnak, az égő testek elalusznak ; egyik alkotórészét teszi a közönséges levegőnek, mely mindig fojtóbb lesz, mennél több gyulékony test ég el benne, s mennél több lehelés által megtisztátalanúl (Gas azoticum).

FOJTÓS, (fo-ít-ó-os) mn. tt. *fojtós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Oly ételekről és italokról mondják, melyek íze igen fanyar, savanyú, vagy melyek szárazak. *Fojtós vadkörte, aszalt körte. Fojtós lőre. Zsiratlan fojtós gombócz.*

FOJTÓSAV, (fojtó-sav) ösz. fn. Sav, mely salétromból választatik el, s folyó alakban állítható elé. (Acidum nitri).

FOJTÓSAVACS, (fojtó-savacs) ösz. fn. A füstölgő fojtósavnak vörhenyeges része, mely cseppekbe csak nehezen áll össze, és fölötte repülékeny. (Acidum nitrosum).

FOJTOTT, (fo-ít-ott) mn. tt. *fojtott-at*. Ami fojtva, elfojtva van. V. ö. FOJT. *Fojtott ember. Vízbe fojtott eb. Csomóra fojtott madzag. Elfojtott lélekzet.*

FOK, (1), fn. tt. *fok-ot*. Általán jelent I) valami kiállót, kitünőt, kiválót. Különösen 1) Előhegy, azaz valamely hegylánczcznak homlokzata, előnyomuló része, mintegy feje. *Jó remény foka.* 2) Földcsúcs, mely a tengerbe nyomúl. 3) Lépcső, mely bizonyos magasságon tüntet elé valamit. *Lajtorja foka.* Átv. magasság, emelkedés. *A müveltség fő fokára eljutott népek.* 4) Tű lyuka vagy lyukas vége. *Tű fokába belehúzni a czérnát.* 5) Némely eszközök vastagabb vége, feje. *Kalapács foka, buzogány foka.* 6) Némely eszközök és fegyverek vastagabb széle, mely az *él*-nek ellentéte. *Kard foka, fejsze foka, kés foka.* 7) *Határ, vég*, innen : *fokkő*, am. határkő. *Fokhegyen állni*, am. valaminek a végén, szélén. V. ö. FOKHEGY. Többféle jelentése rejlik ezen közmondatban : *Mindennek meg van a maga oka foka*, azaz kifolyása vagy vége, határa. II) Áradáskor vagy lecsapolás által a nagyobb vizekből *kifolyó* ér, csatorna. Innen : *Sió-fok*, azaz a Balaton vizének a Sió csatornáján kifolyása. Innen : *árkolat* jelentése van ezen helynevekben : *Debrin fok, Darócz fok, Kemény fok.*

FOK, (2), SIÓ—, SZABAD—, faluk Veszprém megyében ; helyr. *Fok-on, —ra, —ról.*

FÓKA, (hellenül φώκη) fn. tt. *fókát*. 1) Az emlős állatok közé tartozó vizi és szárazföldi állat, szélesre tertyedő testtel, mely hátrafelé mindinkább keskenyebbé lesz, s halfark alakjában végződik. Különféle fajai a szerént neveztetnek, amint egyik vagy másik szárazföldi állathoz hasonló, pl. *oroszlán fóka, medve fóka, borjú fóka* stb. (Phoca.). 2) Némely palóczos tájszólások szerént e helyett használtatik : *falka*, azaz sereg, csapat valamely állatfajból. *Egy fóka ökör, tehén. Két fóka lúd.* L. FALKA.

FOKÁBA, (fok-á-ba) ih. Eszék vidékén, Baranyában, am. minapába vagyis azon időben, mely a jelent megelőzi, tehát az időnek már mintegy fokán áll.

FOKÁN, FOKÁNY, (fok-án, fok-ány) fn. tt. *fokán-t*, tb. *—ok*. Vízhordó kanna, rocska. Székely szó. Nevét hihetőleg onnan vette, mivel foka, azaz füle van.

FOKHAGYMA v. HAJMA, l. FOGHAJMA.

FOKHATVANAD, (fok-hatvanad) ösz. fn. Az oly mértékben, mely fokokra (gradus) van felosztva, jelenti a foknak hatvanad részét. Máskép : *terecs.*

FOKHELY, (fok-hely) ösz. fn. 1) Kereskedőhely, város, melynek t. i. foka, kikötője, öblös vize, tengere van. 2) Határ- vagy végváros.

FOKHEGY, (fok-hégy) ösz. fn. 1) A hegylánczból előnyomuló, különösen, sík térre vagy tóba, tengerbe nyuló hegyhomlok. 2) A székelyeknél akármely tárgynak a vége, széle. *Fokhegyen állni*, valaminek a szélén állni, honnan ezen álló valami könnyen leeshetik, pl. a pohár az asztal szélén, a kecske a szirt élén. (Kriza J.).

FOKÍV, (fok-ív) ösz. fn. A 360 fokra felosztott körnek íve. Ilyen pl. azon fokív, mely által a tengerészek az égi sark magasságát mérik, ú. m. *körnegyed, körhatod, környolczad.* (Quadrans, Sextans, Octans), továbbá azon *félkörív*, melyet a háromszög átvitelére használnak. (Transporteur).

FOKKŐ, (fok-kő) ösz. fn. Határkő. Régies.

FÓKODIK, (fó- v. fú-kod-ik) k. m. *fókod-tam, —tál, —ott*. Öszvehuzott tájszó a *fualkodik* igéből, am. fuvás által, szél által felszárad. *Fókodik, felfókodik az út.* V. ö. FUVALKODIK.

FOKORÚ, puszta Heves megyében ; helyr. *Fokorú-n, —ra, —ról.*

FOKONKÉNT, (fok-on-ként) ih. Fokról fokra, fokozatosan, mindig valamivel elébb, vagy fölebb haladva.

FOKOS, (1), (fok-os) fn. tt. *fokos-t*, tb. *—ok*. Bot, melynek fejére erős, kitünő fokú balta alakú eszköz van ütve, máskép : *csákány. Fokossal fejbe ütni valakit. A fokost felakasztani a nyeregkápára.*

FOKOS, (2), (fok-os) mn. tt. *fokos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Aminek foka van. *Fokos fejsze. Fokos lapány, folyó.*

FOKOZ, (fok-oz) áth. m. *fokoz-tam, —tál, —ott*. 1) Valamit fokkal ellát vagy pedig fokokra osztályoz. *Megfokosni a botot. Kést, kardot fokozni. Több egymással összehasonlított tárgyat fokozni. Felfokozni. Nagyon felfokozta igényét, kívánságát, reményét.* 2) Nyelvtani ért. a melléknevet vagy melléknevül használt más nevet bizonyos ragok által hasonlító állapotba helyez, pl. *jó, jobb, legjobb, nagy, nagyobb, leges-legnagy-obb.* 3) Czérnát húz a tű fokába.

FOKOZÁS, (fok-oz-ás) fn. tt. *fokozás-t*, tb. *—ok*. 1) Valaminek fokkal ellátása vagy fokokra osztályozása. 2) Nyelvtani ért. hasonlitási ragozás. V. ö. FOKOZ.

FOKOZAT, (fok-oz-at) fn. tt. *fokozat-ot*. Lépcsőzet, valaminek oly osztálysata, melynél fogva annak különböző részei közt nagysági tekintetben bizonyos emelkedés, egymás fölötti állás létezik. *Hivatalok fokozata ; rangok fokozata ; müveltség fokozata.*

FOKOZATOS, (fok-oz-at-os) mn. tt. *fokozatos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Fokozattal biró, ellátott, fokonként emelkedő, nagyobb. *Fokozatos feljárás. Fokozatos előmenetel a hivatalokban.* V. ö. FOK.

FOKOZATOSAN, (fok-oz-at-os-an) ih. Lépcsőnként, fokonként, fokról fokra emelkedve.

FOKŐR, (fok-őr) ösz. fn. A vár fokán vigyázó katonaőr.

FOKPOLCZ, (fok-polcz) ösz. fn. Egyes hajlás vagy nyugpont, melyet a fölfelé haladó izenként ér, vagyis azon test vagy tárgy, mely a nyugpontnak alapúl szolgál. Ilyen fokpolczok az egyes lépcsők vagy a lajtorja fokai, ágai. Átv. egy-egy rang- vagy hivatalosztály, pl. hadnagyság, kapitányság, őrnagyság; szolgabirósság, alispánság stb.

FOKTÁJ, (fok-táj) ösz. fn. Táj, vidék, tartomány, mely valamely tengerbe mélyen benyúlik.

FOKTŐ, (1), (fok-tő) ösz. fn. Azon pont, hol a *fok* nevü vízfolyás vagy ér vagy csatorna a derékvízzel érintkezik. V. ö. FOK és TŐ.

FOKTŐ, (2), falu Pest megyében; helyr. *Fokt*ő*-n, —re, —ről.*

FOKVÁR, (fok-vár) ösz. fn. 1) A várat környékező, s a vár kerületéből mintegy fok gyanánt kiálló erősség, bástya. 2) Az ország határán fekvő vár, véghely, végvár; régiesen és egyszerüen: *vég*, (a végek).

FOL, (1), (fo-l) 1) elvont gyök, melyből *fold, folt* stb. szók származnak; jelentése, am. a rokon hangú *föl*, l. FOLD, FOLT. 2) Némely tájék kiejtése szerént, am. foly.

FOL, (2), v. FÓL, régi fn. mely a hasonlólag elavult *folnagy, folnagykodik, folnagyság* származékok törzsökét teszi. *Falu* szóval egy eredetü, lásd: FALU.

FOLANY, (fol- v. foly-any) fn. tt. *folany-t*, tb. *—ok.* Híg, folyó anyag, mely kór által képezve a testből kifoly, kiszivárog. (Fluor).

FOLD, (fol-d) áth. m. *fold-ott*, htn. *—ani* v. *—ni.* Valamire v. valamin felül foltot vet vagy varr. V. ö. FOLT. *Toldani foldani, toldás foldás.* (Toldás által valamihez hozzávarrunk, hozzáteszünk valamit, foldás által pedig azt felülteszszük).

FOLDÁS, (fol-d-ás) fn. tt. *foldás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit foldunk. V. ö. FOLD.

FOLDOZ, (fol-d-oz) áth. és gyak. m. *foldoztam, —tál, —ott.* Folytonosan, gyakran fold, foldással foglalkodik. *Csizmákat foldozni. Rongyos üngöket foldozni. Ezen szabó nem tud új ruhát varrni, csak ócskákat foldozni.*

FOLDOZÁS, (fol-d-oz-ás) fn. tt. *foldozás-t*, tb. *—ok.* Folytonos vagy gyakori foldás. V. ö. FOLDOZ. *Foldozásból élő faluai csizmadia.*

FOLDOZGAT, (fol-d-oz-gat) gyak. áth. m. *foldozgat-tam, —tál, —ott*, par. *—gass.* Folyvást, gyakran, könnyeden foldoz.

FOLKUS, falu Zemplén megyében; helyr. *Folkus-on, —ra, —ról.*

FOLKUSFALVA, helység Thurócz megyében; helyr. *Folkusfalvá n, —ra, —ról.*

FOLNAGY, (fol-nagy) ösz. fn. tt. *folnagy-ot.* Régi szó, eléfordúl a Münch. codexben, s jelent eredetileg falunagyot, azaz birót, továbbá majoros gazdát, sáfárt, gazdasági tisztet. *Vala egy néminemü kazdag ember, kinek vala folnagya.* (Homo quidam erat dives, qui habebat villicum). Erdélyben még ma is divatos szó.

FOLNAGYKODAT, (fol-nagykodat) ösz. fn. tt. *folnagykodat-ot.* Majorsági sáfárság, gazdai hivatal. *Adjad számát te folnagykodatodnak.* (Münch. cod.). V. ö. FOLNAGY.

FOLNAGYKODIK, (fol-nagy-kod-ik) ösz. k. mult. *folnagykod-tam, —tál, —ott.* Mint falunagy elöljáróskodik, bíróskodik, továbbá majoros gazdaképp működik, foglalkodik. V. ö. FOLNAGY. *Immár nem folnagykodhatol.* (Münch. cod.).

FOLNAGYSÁG, (fol-nagyság) ösz. fn. Falusi vagy községi bíróság, továbbá majoros gazdaság, majoros gazdai hivatal, szolgálat. *Hogy mikor eltávoztatandom a folnagyságtól, befogadjanak engemet ő házokba.* (Münch. cod.). V. ö. FOLNAGY.

FOLOSÚ, (fol-os-ú, foly-os-ú) fn. tt. *folosú-t.* Göcsejben am. csúszos nátha, mely egyszersmind daganattal jár. *Hogy a folosú fújjon föl.* Baranyai tájejtéssel: *fojosó.*

FOLT, (1), (fol-t, am. föltett valami, rokonok vele a német *Falte*, angol *fold*, spanyol *falta*, lengyel, cseh *fald*, latin *plica* stb.) fn. tt. *folt-ot.* 1) Darabka szövet, rongy, melyet valamely ruhaneműn szakadt lyukra föl- vagy rátesznek, melylyel a szakadt ruhát vagy ruhaneműt kiegészítik, öszveakgatják. *Foltot vetni a térden kikopott nadrágra. A ruha folttal tart. Milyen a zsák, olyan a foltja. Folt hátán folt, még azon is folt.* (Km.) *Megtalálta zsák a foltját.* (Km.). 2) Mocsok, zsír, szenny, mely, mint ruhán az oda varrott folt, úgy látszik valamely testen, melybe vagy melyre ragad. *Zsirfolt, olajfolt. Folt esett a ruhájába. Kiszedni a foltokat.* 3) Természetileg képzett, eredeti jegy az állati vagy növényi testen. *Májfolt, szeplőfolt, húsfolt.* 4) Csoport, sereg. Mondják különösen holmi apró bogarakról, robarokról, férgekről. *Folt darázs szállott a fára. Folt méh, légy* v. *méhfolt, légyfolt.* A vadászok nyelvén a vízi szárnyas madarakról, leginkább vadludak és vadruczákról is mondják. (Bérczy Károly). 5) Átv. ért. erkölcsi szenny, mocsok. *Nagy foltot ejtettek becsületén.*

A köznép közönségesen *fót* szóval él. *Adjon Isten a magyarnak minden jót, hogy ne legyen se nadrágján, se csizmáján, se dolmányán semmi fót.* (Áldomás).

FOLT, (2), falu Erdélyben, Hunyad megyében; helyr. *Folt-on, —ra, —ról.*

FOLTOS, (fol-t-os) mn. tt. *foltos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Folttal bevarrott, kiegészített, toldott. *Foltos ruha, csizma, üng. Jó a bor, meleg a foltos nadrág. Jobb a foltos, mint a semmi ruha.* (Km.). 2) Mocskos, szennytől, piszoktól tarka. *Zsirtól foltos kalap. A*

lyukas kályhát mennél tovább sározzák, annál foltosabb. (Km.).

FOLTOZ, (fol-t-oz) áth. és gyak. m. *foltoz-tam, —tál, —ott.* Valamit folttal kijavít, kiegészít. *Nadrágot, csizmát foltozni.* Összetételei: *felfoltoz, kifoltoz, megfoltoz.* Átv. a végromlástól ovogat, kijavítgat. *Egészségét, életét fürdőkkel, gyógyszerekkel foltozza.*

FOLTOZÁS, (fol-t-oz-ás) fn. tt. *foltozás-t*, tb. *—ok.* Munkálkodás, midőn valamire foltot vetünk, varrunk. V. ö. FOLT. *Csizma-, fehérruha-, szákfoltozás. Foltozással keresni kenyerét.*

FOLTOZGAT, (fol-t-oz-gat) gyak. áth. m. *foltozgat-tam, —tál, —ott.* Gyakorta vagy folytonosan vagy többféle tárgyat foltoz.

FOLTOZGATÁS, (fol-t-oz-gat-ás) fn. tt. *foltozgatás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, illetőleg varrogatás, tatarozgatás, mely által valamit foltozunk.

FOLTOZÓ, (fo-l-t-oz-ó) mn. és fn. tt. *foltozó-t.* 1) Aki foltozással foglalkodik. *Foltozó cseléd, leány, foltozó csizmadia.* 2) Gúnyneve az oly varró mesterembernek, ki új ruhákat nem tud készíteni, hanem csak ócskákat foltozgat.

FOLTTISZTÍTÓ, (folt-tisztító) ösz. fn. Személy, ki a szövetekbe, ruhaneműekbe esett zsír-, olaj- s egyéb foltokat kiveszi.

FOLY, (fo-ly) önh. m. *foly-tam, —tál, —t* v. *—ott.* Mondjuk 1) vízről, mely bizonyos mederben, árokban és vonalban tovább halad. *Sebesen, lassan foly. A Tisza a Dunába foly.* Összetételei: *aláfoly, általfoly, befoly, belefoly, egybefoly, elfoly. Sok víz elfoly addig a Dunán.* (Km.) *Kifoly, környülfoly, lefoly, ráfoly, összefoly, szétfoly, visszafoly.* 2) Akármely más híg testről. *Foly az orra vére. Úgy jár, mintha az orra vére folyna,* azaz leütött fejjel, szomorúan. (Km.) *Sok vér elfolyt a csatában. Árpalé foly az ereiben. Foly a nátha, takony, geny. Foly a nyála. Foly utána a nyála,* am. nagyon kívánja. 3) Homokról, fövenyről. *Szélben a homok foly, s ellepi a szántóföldeket.* 4) Hasról, midőn híg emésztete van. *Foly a hasa.* 5) Am. csurog, csepeg, részenként húll, elhúll. *Foly a hordóból a bor. Foly a repedt edény. Foly a kiszakadt szákból a buza.* 6) Átv. ért. keletben van, tart, meg nem szűn. *Némely bankjegyek már nem folynak. Foly a beszéd, gyülés, foly a munka, idő, hónap, esztendő.* 7) Szinte átv. kiterjeszkedik, el- v. felnyúlik. *Fára foly az iszalag; karóra, sövényre foly a borsószár.* V. ö. FOLYÓ. 8) Ezek: *jól foly dolga, rosszul foly dolga* helyesebbek, magyarosabbak, mint jól, rosszul megy dolga.

Megegyezik vele a latin *fluo*, (honnan: *fluvius, flumen, fluidus), pluo*, a szanszkrit *plu* (foly), hellen *πλέω, βλύω, βλύζω*, német *fließen*, (honnan: *Fluss, Flut, Flott*), finn *vuodan*, (folyok) stb.

FOLYADÉK, (foly-ad-ék v. foly-a-dék) fn. tt. *folyadék-ot.* Nedv, híg anyag, mely vagy foly vagy folyó állapotba tehető. Különösen testből, sebből csurgó, szivárgó, elváló nedv. (Fluidum; fluor).

FOLYAM, (foly-am) fn. tt. *folyam-ot.* 1) Általános nevezete minden víznek, mely folyó állapotban van, milyenek a szoros értelemben vett folyók, patakok. 2) Nagyobb folyó. 3) Átv. kelete, divata, tartóssága valaminek, különösen a pénzről szólva, annak jelenlegi becse; továbbá, valamely könyvnek, folyóiratnak egyes része: *első évi folyam, évnegyedi folyam.* V. ö. FOLYAMAT.

FOLYAMÁG, (folyam-ág) ösz. fn. A folyamnak, azaz folyóvíznek egyes fiók medre, elszakadása. *A Duna Pozsonynál két folyamágra szakad.*

FOLYAMÁGY, (folyam-ágy) ösz. fn. Mélyedés, meder, tekenő, melyben a folyam tovább halad, alá-foly. *Mély, széles, keskeny, tekervényes folyamágy.*

FOLYAMÁS, (foly-am-ás) fn. tt. *folyamás-t*, tb. *—ok.* 1) Bő folyás, a víznek tovább haladása. Káldinál *vis folyamása*, am. csatorna. 2) Átv. ért. ótalom, pártfogás keresése. Szokottabban: *folyamodás.* V. ö. FOLYAMIK.

FOLYAMAT, (fo-ly-am-at) fn. tt. *folyamat-ot.* 1) A régieknél am. folyam, folyó, patak. 2) Átv. valaminek tartóssága, kelete, menete. *Ez a dolog folyamata. Mily folyamata van a pénznek? Egy folyamatban két munkát végezni.*

FOLYAMFÜRDŐ, (folyam-fürdő) ösz. fn. 1) Fürdőház, mely folyamra, folyóra van építve, milyenek pl. a dunafürdők. 2) Fürdés valamely folyóban. *Folyamfürdőt használni.*

FOLYAMI, (foly-am-i) mn. tt. *folyami-t*, tb. *—ak.* Folyamot illető, ahhoz tartozó; folyamban élő, tenyésző. *Folyami szabályozások; folyami állatok, bogarak.*

FOLYAMIK, (foly-am-ik) k. m. *folyam-tam, —tál, —t.* Elavult ige, helyette ma inkább *folyamodik* igével élünk. L. FOLYAMODIK.

FOLYAMISTEN, (folyam-isten) ösz. fn. A régiek mythologiája szerént isten vagy istenek, kik különösen a vizekben laktak, s azokon uralkodtak, pl. Neptun, a tritonok stb.

FOLYAMJEGYZÉK, (folyam-jegyzék) ösz. fn. Jegyzék, mely a pénznek, státuspapíroknak, váltóknak stb. jelenlegi becsét, keletét adja elé.

FOLYAMJOG, (folyam-jog) ösz. fn. Jog, valamely folyam birtokához, és annak haszonvételéhez, pl. a rajta hajózáshoz, hidak, malmok, révek építéséhez, halászathoz.

FOLYAMKÉM, (folyam-kém) ösz. fn. Nyerészkedő személy, ki lenyomott árú váltókkal, köz kötelezvényekkel stb. foglalkodik. (Agioteur).

FOLYAMKÉMLET, (folyam-kémlet) ösz. fn. Váltókkal, köz kötelezvényekkel stb. nyerészkedés. (Agiotage).

FOLYAMLIK, (foly-am-l-ik) k. m. *folyaml-ott*, htn. *—ani.* Folyamképen tovább halad, folyó állapotban van. Képzésre hasonló *sikamlik, nyilamlik, sudamlik*, s több íly nemű igékhez.

FOLYAMMEDER, (folyam-meder) ösz. fn. Meder, melyben a folyóvíz halad; folyamágy, folyamteknő. V. ö. MEDER.

FOLYAMÓ, (foly-am-ó) fn. és mn. tt. *folyamó-t.* Átv. ért. valakihez kérelemmel járuló, esedező. Avult szó. l. FOLYAMODÓ.

FOLYAMODÁS, (foly-am-od-ás) fn. tt. *folyamodás-t*, tb. —*ok*. Átv. am. valakinek pártfogásáért, kegyelmeért, segítségeért esedezés; kérelemmel való járulás. Különösebben közhatóságokhoz, törvényszékekhez stb. járulás, valaminek elnyerése vagy elérése végett. *Felfolyamodás* am. felsőbb hatósághoz, különösen törvényszékhez folyamodás valamely alsóbb hatóság, illetőleg bíróság intézkedése, végzése ellen. V. ö. FOLYAMODIK.

FOLYAMODIK, (foly-am-od-ik) k. m. *folyamodtam*, —*tál*, —*ott*. Átv. valakihez, különösen felsőbbekhez bizonyos kérelemmel járul. *Engedelemért a felsőséghez folyamodni. Pénzért, segítségért, bocsánatért folyamodni. Istenhez folyamodni. Kihez folyamodjunk, ha Nagyságod nem segít rajtunk.*

FOLYAMODÓ, (foly-am-od-ó) 1) mn. tt. *folyamodó-t.* Valakihez kérelemmel járuló, esedező, vagy kérelmet, esedezést tárgyazó, foglaló. *Uraikhoz folyamodó jobbágyok; folyamodó levél*, 2) fn. azaz személy, ki máshoz kérelemmel járul. *Meghallgatni a folyamodókat.*

FOLYAMODVÁNY, (foly-am-od-vány) fn. tt. *folyamodvány-t*, tb. —*ok*. Irásba foglalt, fogalmazott kérelem; folyamodó-, kérelemlevél. *Folyamodványt írni, benyujtani, elolvasni, visszautasítani.*

FOLYAMOS, (foly-am-os) mn. tt. *folyamos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Folyamokkal bővelkedő. *Folyamos tartomány, vidék.* 2) Tartós, szünetlen. *Folyamos munka.*

FOLYAMÚ, (foly-am-ú) mn. tt. *folyamú-t*, tb. —*k* v. —*ak*. Aminek bizonyos tulajdonságu, egy vagy több folyama van. *Halas folyamu ország. A négy folyamu paradicsom.*

FOLYAMVIDÉK, (folyam-vidék) ösz. fn. A folyam hosszában és közelében levő vidék, különösen azon városok, falvak, melyek határai a folyam partjait érik.

FOLYAMVÍZ, (folyam-víz) ösz. fn. Víz, mely a folyamban van, vagy melyet folyamból merítettek, különböztetésül a *tenger-, tó-, mocsár-, forrás-, esővíztől. Folyamvízzel főzni, mosni. Folyamvízben fürödni.*

FOLYAMVÖLGY, (folyam-völgy) ösz. fn. Völgy, melyben a folyam ágya fekszik. *Széles, keskeny, szoros folyamvölgy.*

FOLYAMZSIN, (folyam-zsin) ösz. fn. Azon vonal, melyet a folyam dereka hasít, a folyam fonala, legsebesebbje. (Filum fluminis). Második alkatrésze a *zsineg* szónak elvont gyöke.

FOLYANY, (foly-any) fn. l. FOLANY.

FOLYÁNY, (folyó-any) fn. tt. *folyány-t*, tb. —*ok*. Kis folyó, patak, a folyó anyja v. kezdete.

FOLYÁR, (1), (foly-ár) mn. tt. *folyár-t*, tb. —*ok*. Kemenesalon, és némely más vidéken am. igen buja, parázna, kurafi.

FOLYÁR, (2), (foly-ár) fn. Szatmár vidékén am. patakocska, kisded folyó, mintegy *folyó ér.*

FOLYÁRHELY, (folyár-hely) ösz. fn. A vadászok nyelvén azon tisztás, hol a folyató sutavadak éjente évről évre öszvetartanak.

FOLYÁRSÁG, (foly-ár-ság) fn. tt. *folyárság-ot.* Bujaság, paráznaság. V. ö. FOLYÁR mn. és FOLYAT.

FOLYÁS, (foly-ás) fn. tt. *folyás-t*, tb. —*ok*. 1) Nedvnek, pl. víznek, bornak bizonyos vonalban eltávozása. *Egyenes, görbe, kigyódzó folyás.* 2) Meder, teknő. *A Vágnak új folyást ásni. A Tisza folyását szabályozni.* 3) Csurgás, csepegés. *Vérfolyás, genyfolyás, takony-, nyálfolyás, magfolyás, ondófolyás, hasfolyás.* 3) Valaminek tartós menetele, kelete. *Perfolyás, munkafolyás.* 4) Kisebb folyam, patak. *Bakony folyása.*

FOLYÁSKA, (foly-ás-ka) kics. fn. tt. *folyáská-t.* Kis folyás, kis patak, folyócska.

FOLYAT, (foly-at) 1) áth. és mivelt. m. *folyattam*, —*tál*, —*ott*. Eszközli, hogy valami folyjon. *Egyik hordóból másikba folyatni a bort. Az álló vizeket árkokon, csatornákon elfolyatni. Kifolyatni valamely edényből a vizet.* 2) Önh. ért. a szarvasmarháról mondják, midőn párosodik, Dunántúl: üzelkedik. *Folyatnak a tehenek. A kajla üsző megfolyatott*, azaz a bikától fogant. Már a Bécsi codexben is olvasható: *folyató ünő.*

FOLYATÁS, (foly-at-ás) fn. tt. *folyatás-t*, tb. —*ok*. A szarvasmarha nemi párosodása; Dunán túl: üzelkedés. *Folyatás ideje.*

FOLYATÓ, (foly-at-ó) mn. tt. *folyató-t.* Bikával közösülő, üzelkedő. *Folyató tehenek, üszök.*

FOLYDOG, (foly-d-og) gyak. önh. Lassan-lassan, szünetlenül foly. Származékai: *folydoga, folydogál.*

FOLYDOGA, (foly-d-og-a) fn. tt. *folydogát.* Patakocska, kisded folyó. Képzésre olyan mint: *bugyoga*, a *bugyog* igétől.

FOLYDOGÁL, (foly-d-og-a-al) önh. és gyak. m. *folydogál-t.* Lassan, vagy kisded mederben, ágyban, érben tovább halad a víz, vér stb. *A kis csermely sás között folydogál.*

FOLYDOGÁLÁS, (foly-d-og-a-al-ás) fn. tt. *folydogálás-t*, tb. —*ok*. Lassú folyás, szük mederben folyás. *Réti erecske folydogálása.*

FOLYÉKONY, (foly-é-kony) mn. tt. *folyékony-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Ami könnyen foly; nem akadozó. *Folyékony testek. Folyékony beszéd.*

FOLYÉKONYAN, (foly-ék-ony-an) ih. Folyékony módon, könnyü folyósággal; nem akadozva.

FOLYÉKONYSÁG, (foly-ék-ony-ság) fn. tt. *folyékonyság-ot.* Folyékony v. könnyen folyó minőség.

FOLYFALVA, helység Erdélyben Maros székben helyr. *Folyfalvá-n*, —*ra*, —*ról.*

FOLYÓ, (1), (foly-ó) mn. tt. *folyó-t.* 1) Mederben, ágyban, érben tovább haladó. *Folyó víz.* 2) Olvadó, elolvadt. *Folyó ércz. Folyó vaj.* 3) Csorgó, csepegő. *Folyó kád, folyó verejték, folyó keh, nátha.* 4) Lágy. *Folyó has.* 5) Kúszó, mászó, felcsimpajkodó. *Folyó borostyán, folyó fű, folyó szeder, folyó borsó.* 6) Folyvást tartó, keletben, divatban levő. *Folyó hónap, év; folyó pénz; folyó ára valaminek.* 7) *Folyó beszéd* am. nem költői mértékre szedett beszéd (prosa). 8) *Folyó gerenda* am. padolatgerenda (trabs lacunaria). 9) A Bécsi codexben am. futár (cursor, veredarius).

FOLYÓ, (2), (foly-ó) fn. l. FOLYAM.

FOLYÓÁG, (folyó-ág) ösz. fn. l. FOLYAMÁG.

FOLYÓÁR, (folyó-ár) ösz. fn. 1) Folyó víz árja, kiömlése. 2) Jelennen keletben levő ára, becse valaminek; különösen, az eleségre nézve, am. piaczi ár. *Folyóáron vásárolni a gabonát.*

FOLYÓBESZÉD, (folyó-beszéd) ösz. fn. Szélesb ért. kötetlen beszéd, mely nincs versmértékre szedve, s ezen ért. ide tartozik a szónoki beszéd is. Szorosb ért. oly kötetlen beszéd, melyben sem szónoki, sem költői mérték nincsen. (Prosa).

FOLYÓCSKA, (foly-ó-cs-ka) fn. tt. *folyócská-t.* Kisded folyó.

FOLYÓFÖLD, (folyó-föld) ösz. fn. Érczes föld, melyet a víz felolvaszt és magával viszen.

FOLYÓFŰ, (folyó-fű) ösz. fn. Növényfaj a felfutó szulákok neméből, máskép: *kis szulák, kis fulák.* (Convolvulus arvensis).

FOLYÓGERENDA, (folyó-gerenda) ösz. fn. Párizpápai szerént: padolat- vagy padlásgerenda, (trabs lacunaria). Újabb ért. azon hosszú gerenda a tető hosszán, mely az ollófákat összetartja, szelemen.

FOLYÓHOMOK, (folyó-homok) ösz. fn. Más földnemmel nem vegyült, tiszta homok, melyet a szél vagy felkap és elhord, vagy tovább tovább csúsztat; máskép *futó* v. *sivó homok.*

FOLYÓIRÁS, (folyó-irás) ösz. fn. 1) Az irásnak azon módja, midőn a betűk egymáshoz vannak ragasztva, ellentétül az oly irásnak, midőn minden betű elválasztva áll. 2) ‚Folyóirat' helyett is használtatik, de nem szabatosan. V. ö. FOLYÓIRAT.

FOLYÓIRAT, (folyó-irat) ösz. fn. Irat vagy inkább nyomtatmány, nyomtatott mű, mely többször és mindig bizonyos határozott időkben jelenik meg, pl. egyes füzetekben, kötetekben. *Évnegyedes, hónapos folyóirat,* azaz évnegyedenként, hónaponként megjelenő. Ami pedig határozatlan időben jelenik meg: *röpirat.*

FOLYÓKA, (foly-ó-ka) fn. tt. *folyóká-t.* 1) Kisded folyó; de esen jelentése nem igen divatos, helyette *folyócska* használtatván. 2) Szét- v. felfolyó, azaz kúszó növény, máskép: *fulák* v. *szulák.* (Convolvulus).

FOLYÓKOVACS, (folyó-kovacs) ösz. fn. Kovacsfaj, melynek töredékei üveg gyanánt csillognak, ha kevessé megmelegíttetik, kékes szint ölt, s érczekkel felolvasztva vékony folyadékká lesz. (Spathum fluor). V. ö. KOVACS.

FOLYOMÁNY, (foly-o-mány) fn. tt. *folyomány-t,* tb. —*ok.* Átv. ért. észrevétel, következtetés, mely bizonyos tantételből, különösen a számtani, mértani bebizonyított tételekből mintegy önként foly. (Corollarium).

FOLYÓNÁTHA, (folyó-nátha) ösz. fn. Olyan nátha, melyben foly az ember orra.

FOLYONDÁR, (foly-on-d-ár) fn. tt. *folyondár-t,* tb. —*ok.* Növénynem a kétlakiak seregéből és hathímesek rendéből, melynek szárai szét- v. felkúsznak. (Tamus). *Gönye folyondár.* (Tamus communis).

FOLYÓÓRA, (folyó-óra) ösz. fn. Edény, melybe víz vagy homok töltetvén, ezek lefolyása mutatta a régieknél az időrészeket. (Klepsydra).

FOLYÓPÉNZ, (folyó-pénz) ösz. fn. Divatban, keletben, szokásban levő pénz. *A poltura, batka, feketebankó nem folyópénzek.*

FOLYOS, (foly-os) divatban nem levő önh. és gyakor. m. *folyos-tam,* —*tál,* —*ott.* Am. folyton foly vagy folydogál. Innen származott átv. ért. *folyosó.*

FOLYÓS, (foly-ó-os) mn. tt. *folyós-t* v. —*at,* tb. —*ak.* 1) Híg, nem kemény vagy nem szilárd. *A testek elosztatnak keményekre és folyósakra.* 2) Folyékony.

FOLYÓSÁG, (foly-ó-ság) fn. tt. *folyóság-ot.* Azon tulajdonsága valaminek, melynél fogva foly, könnyen halad, nem akadoz. *A vís folyóságát árkok, csatornák által segíteni, elömozdítani. Beszéd folyósága.*

FOLYÓSEB, (folyó-seb) ösz. fn. l. SIPOLY.

FOLYOSÓ, (foly-os-ó) fn. tt. *folyosó-t.* 1) Az épület azon része, mely a szobák, s egyéb osztályok hosszában elnyúlik, s melyről a szobákba és az épületeknek egyéb termeibe, osztályaiba bejárás van. *Nyilt folyosó, zárt folyosó, oszlopos folyosó* stb. 2) Némely tájakon, am. folyó nátha, csúz. 3) Régiesen am. futár.

FOLYÓTEKERVÉNY, (folyó-tekervény) ösz. fn. Kanyargás, kígyódzás, melyet folyó tesz. *A folyótekervényeket átmetszések által megszüntetni.*

FOLYÓVÍZ, (folyó-víz) ösz. fn. 1) Általán folyam, egész hosszában véve. *Hazánk folyóvizei: a Duna, Tisza, Maros, Szamos, Vág* stb. 2) Víz, melyet a folyam visz magával, mely folyamból való, különböztetésül a *tó-, tenger-, mocsár-* stb. víztől.

FOLYTAT, (foly-tat) áth. m. *folytat-tam,* —*tál,* —*ott.* 1) Valamit tartósan üz, gyakorol. *Kereskedést folytatni. Mesterséget folytatni.* 2) Ami ideiglen félbenszakadt, abba ismét bele kezd. *Ebéd után folytatni az aratást, kaszálást. Amit az apa kezdett építeni, halála után a fia folytatja.*

FOLYTATÁS, (foly-tat-ás) fn. tt. *folytatás-t* tb. —*ok.* Valamely munkának, dolognak tartós üzése

gyakorlása; vagy ideigleni félbeszakadás utáni újra megkezdése. V. ö. FOLYTAT. *Kereskedés, mesterség folytatása. A folytatás következik. Per folytatása.*

FOLYTON, (foly-t-on) ih. Tartósan, egymás után, szünetlenül. *Folyton munkálkodni. Folyton utazni. Folyton foly*, azaz szakadatlanul tart, gyorsan halad, egyre másra üzetik. *Folyton folynak a bírói vizsgálatok.*

FOLYTONOS, (foly-t-on-os) mn. tt. *folytonos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Tartós, szakadatlan gyakorlatban levő, félben nem hagyott. *Folytonos munka kimeríti az erőt. Folytonos panaszokkal terhelni valakit.*

FOLYTONOSAN, (foly-t-on-os-an) ih. Tartósan, szakadatlanul, félbenhagyás nélkül, folyvást.

FOLYTONOSSÁG, (foly-t-on-os-ság) fn. tt. *folytonosság-ot*. Valaminek tartós, szakadatlan állapota, vagyis tulajdonsága, melynél fogva meg nem szünik, félben nem szakad; midőn egyiknek eltünése, elmulása után másik következik. *A természet működéseinek folytonossága.*

FOLYVÁST, (foly-va-as-t) ih. Szünet nélkül, szakadatlanul, egymást felváltva; meg nem akadva. *Folyvást írni, dolgozni. Folyvást beszél, jár a nyelve.* Mátyusföldén: tüstént, mindjárt, legott. *Folyvást takarodjál innét. Folyvást elment.*

FOLYVÁSTI, (foly-va-as-t-i) mn. tt. *folyvásti-t*, tb. *—ak*. L. FOLYTONOS.

FON, (1), (fo-n) áth. m. *fon-t*. 1) Valamely rostos, szálas testet vékonyra kinyujt, öszvesodor, peder, teker. *Gyapjút, pamutot, kendert, lent fonni. Nehéz a kóczból szép fonalat fonni.* (Km.) *Egy este egy kötés szöszt felfonni. Vékonyra, vastagra fonni. Rokkán, guzsalyon fonni.* 2) Valamit tekervényesen öszvevisszafüz. *Szíjból, kenderből ostort fonni. Vesszőből kosarat, sövényt fonni. Szalmából katonaágyat fonni. Kalácsot fonni; hajat fonni; üstökét befonni.* 3) Átv. bonyolítás által öszveállít, öszvezavar, véghez visz valamit. *Árményt fonni. Valakit bizonyos ügybe befonni.*

Rokonok vele a latin *funis, pannus*, szanszkrit *pan* v. *paṇ* (öszveköt, öszvefoglal), hellen *πήνο-ς, πήνη, πην-ίο-ν*, dóriaiasan *πανίο-ν* [Curtius szerént: Einschlagfaden, Gewebe], német *spinnen, Spindel*, finn *punon*, magyar *von* stb.).

FON, (2), tájdivatos, l. FAN.

FONÁCZ, falu Kővár vidékében; helyr. *Fonácz-on, —ra, —ról.*

FONÁCZA, falu Bihar megyében; helyr. *Fonácz-á-n, —ra, —ról.*

FONADÉK, (fon-ad-ék v. fon-a-dék) fn. tt. *fonadék-ot*. Font, befont, öszvefont tárgy. *Hajfonadék, vesszőfonadék.*

FONADÉKOS, (fon-ad-ék os) mn. tt. *fonadékos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Fonadékba szedett, öszvefont. *Fonadékos haj. Fonadékos supra, ostor.*

FONÁK, (fon-ák) fn. és mn. tt. *fonák-ot*. 1) Valaminek visszája; melynek ellentéte: *szín* v. *föl. Posztó fonákja. Ne a fonákját nézd, hanem a színét, azaz ne nézd ott, hol a fonás látszik, hanem hol sima.* 2) Átv. mn. megfordított, a jóval, széppel, szokottal ellenkező, oktalan. *Fonák értelmet adni valaminek. Fonák beszéd, munka.* Lugossy szerént rokona a vékonyhangu *fenék.*

FONÁKSÁG, (fon-ák-ság) fn. tt. *fonákság-ot*. Megfordított, a jóval, helyessel, szokottal ellenkező állapot vagy tulajdonság; oktalanság, helytelenség; visszás cselekvés. *Fonákságot követni el. Beszéd fonáksága.*

FONÁKTALAN, (fon-ák-talan) mn. tt. *fonáktalan-t*, tb. *—ok*. Aminek fonákja nincs, ami mindkét oldalról egyenlően szines, sima. *Fonáktalan selyem zsebkendő. Fonáktalan szőnyeg.* V. ö. FONÁK.

FONÁKUL, (fon-ák-ul) ih. 1) Visszásan, megfordítva, nem valódi oldaláról. *Fonákul ölteni fel a köpenyt. Fonákul tenni fel a sipkát.* 2) Helytelenül, bolondul, ellenkezőleg. *Fonákul fogni fel a dolgot. Fonákul beszélni.*

FONAL v. FONÁL, (fon-al v. fon-ál) fn. tt. *fonál-t* v. *fonal-at*, tb. *fonal-ak*. Duna vidékén *fonál*, Tisza vidékén pedig *fonal* szokottabb. Mi mindkétképen használjuk, figyelve a vele közvetlenül öszvejövő hosszú vagy rövid önhangzóra. Jelentése 1) Vékony szállá nyújtott és pedrett test. *Gyapju-, kender-, lenfonál; arany-, ezüst-, vasfonál. Fonalat húzni, pederni, orsóra tekerni, gombolyítani, motólálni.* 2) Különösen, ami varrásra, hímzésre alkalmatos. *Selyemfonalakkal kivarrni a bundát, fekete fonállal himezni a szürt. Szurkos fonállal varrni a csizmát.* 3) Átv. valaminek tartóssága, folytatása. *Élet fonala; beszéd fonala.* 4) Voual, melyen a folyóvíz dereka halad. *Vís fonala szerént ereszteni a hajót.*

FONÁLALAKÚ, (fonál-alakú) ösz. mn. l. FONÁLDAD.

FONALAS, (fon-al-as) mn. tt. *fonalas-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Fonalakkal bővelkedő, biró, fonalat áruló; olyan szálu, mint a fonál. *Fonalas növények, gyökerek. Fonalas kofák, asszonyok.* V. ö. FONAL.

FONALCSÉVE, (fonal-cséve) ösz. fn. Takácsok csévéje, melyre a szövésbe vett fonalat tekerik. V. ö. CSÉVE.

FONALCSŐ, (fonal-csö) ösz. fn. l. FONALCSÉVE.

FONÁLDAD, (fon-ál-dad) mn. tt. *fonáldad-ot*. Minek oly hosszukás, vékony alakja van, mint a fonálnak. *Fonáldad növények, gyökerek.*

FONÁLFEHÉRITŐ, (fonál-fehéritő) ösz. fn. 1) Személy, ki fonalakat, mosás, szapulás, öntözés által fehérít. 2) Hely, hol a fonalat fehérítik. *Fonálfehéritőbe vinni a fonalat.*

FONALFÉREG, (fonal-féreg) ösz. fn. Vékony, hosszú, fonálalakú féreg, mely különösen vízben tenyészik, s melyet ha kis korában az ember vagy barom elnyel, több nyavalyát okoz. (Gordius aquaticus).

FONÁLFESTÉS, (fonál-festés) ösz. fn. Festői munka, mely által a nyers fonalat bizonyos szinüre festik.

FONÁLFESTŐ, (fonál-festő) ösz. fn. Festő mesterember, ki nyers fonalakat különféle színüekre fest.

FONALFŰNYŰG, (fonal-fű-nyűg) ösz. fn. Bonyolodott, s fonálalakú szálakból álló növényfaj a fűnyűgök neméből, mely más növényekre tekergődzik. Más neveken: *aranka*, *fecskefonál*, *görényfű*, *köszvényfű*. (Cuscuta europea).

FONALG, (fon-al-g) önh. és gyak. m. *fonalgtam* v. *—ottam*, *—tál* v. *—ottál*, *—ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. A Münch. codexben am. vesszekedik, mintegy erkölcsileg összefonódik, bonyolodik. *Fonalgnak vala azért a zsidók egymással* (Litigabant ergo judaei ad invicem).

FONÁLGOMBOLYITÓ, (fonál-gombolyitó) ösz. fn. Forgó eszköz, pereszlén, melyre a gombolyagba szedendő fonalat ráhúzzák. V. ö. GOMBOLYITÓ.

FONÁLKA, (fon-ál-ka) kics. fn. tt. *fonálkát*. A maga nemében kicsi, vékonyszálu fonál.

FONALKŐ, (fonal-kő) ösz. fn. l. FOSZKŐ.

FONÁLMOSZAT, (fonál-moszat) ösz. fn. Növénynem a moszatok rendéből, mely vékony fonálszálakból áll. (Conferva).

FONALNYŰ, (fonal-nyű) ösz. fn. l. FONALFÉRÉG.

FONÁLPERECZ, (fonál-perecz) ösz. fn. A fonálkereskedőknél am. perecz alakba öszvefüzött fonál, mely több apró fogásokra van osztva és átkötve, hogy öszve ne bonyolodjék.

FONÁLVARSA, (fonál-varsa) ösz. fn. Varsa, melynek oldalai hálófonálból állanak, különböztetésül a *vesszővarsától*. V. ö. VARSA.

FONÁLVETÉS, (fonál-vetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn a szövőszéken ülő takács, a fonalat egyik kezéből a másikba hányogatja.

FONALVETŐ, (fonal-vető) ösz. fn. Azon faeszköz, mely által a szövő takács a fonalat egyik kezéből a másikba átlöki, máskép *vetélő*.

FONÁS, (fon-ás) fn. tt. *fonás-t*, tb. *—ok*. 1) Általán cselekvés, midőn valaki fon. *Fonás közben énekelni*, *mesélni*, *elalunni*.

„Jaj anyám, a fonás,
Nehéz a várakozás.“ Népd.

Különösen, am. valamit tekervényesen öszve-vissza hajtogat, egymásba fűz. *Sövényfonás*, *ostorfonás*, *suprikafonás*. 2) A gombkötőknél különös sinórnem. 4) Kötés, fentő, fűzér. *Fonás hajma*, *dohány*.

FONAT, (1), (fon-at) miveltető m. *fonattam*, *—tál*, *—ott*. Megparancsolja, meghagyja másnak, hogy fonjon. *Béresével sövényt*, *kasokat*, *szolgálóival száknakvalót fonat*.

FONAT, (2), (fon-at) fn. tt. *fonat-ot*. Ami fonva van, a fonás eredménye. *Egy fonat*, amit egy huzomban, vagy egy orsóra fontak.

FONATÉK, (fon-at-ék) fn. tt. *fonaték-ot*. 1) Öszve-vissza tekergetett, font valami, pl. *hajfonaték*, *veszőfonatók*. 2) Kötés, fentő. *Három fonatók hajma*. *Kukoriczafonatók*.

FONATOS, (fon-at-os) mn. tt. *fonatos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Ami öszve-vissza van tekergetve, kulcsolva. *Fonatos perecz*, *fonatos kalács* am. *kulcsos kalács*, vagy dunántúliasan: *kalinkó*. *Fonatos üstök*, *haj*.

FONCSIK, (fon-csik) ösz. fn. Barkó szójárásos am. hátul végig befont, s mintegy csíkra szedett haj. *Foncsikra*, *nem fürtre viselni a hajat*.

FONCSIKA, (1), (foncs-i-ka) kics. fn. tt. *foncsikát*. Kis rongy, rongyocska. A *fancsika* szónak változata. V. ö. FANCZ.

FONCSIKA, (2), helynév; l. FANCSIKA.

FONCSOR, (fon-cs-or) fn. tt. *foncsor-t*, tb. *—ok*. Újabb alkotásu műszó, s jelenti azon keveréket, mely higanyból és valamely más érczből készül. (Amalgama).

FONCSOROL, (fon-cs-or-ol) áth. m. *foncsorol-t*. 1) Valamely érczet higanynyal öszvekever. 2) Ilyetén keverékkel, azaz foncsorral beken, behúz valamit.

FONCSOROS, (fon-cs-or-os) mn. tt. *foncsoros-t* v. *—at*, tb. *—ak*. *Foncsor*-ral bekent, bevont. *Foncsoros üvegtábla*.

FOND, (fon-d) elvont törzsöke *fondor* szónak és származékainak.

FONDOR, (1), (fon-d-or) fn. tt. *fondor-t*, tb. *—ok*. Kresznerics szerént am. a gesztenyének külső héja. *A gesztenyét fondorjában lehet legjobban eltartani*.

FONDOR, (2), (fon-d-or) mn. tt. *fondor-t*, tb. *—ok*. Átv. ért. oly emberről mondják, aki cselszövényeket fon, ármánykodik, aki alattomos rágalmak által másokat bajba kever.

FONDORKODÁS, (fon-d-or-kod-ás) fn. tt. *fondorkodás-t*, tb. *—ok*. Cselszövények, ármányok üzése, gyakorlása mások ellen, mások kárára törekvő árulkodás, alattomoskodás.

FONDORKODIK, (fon-d-or-kod-ik) k. m. *fondorkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Alattomosan árulkodik, cselszövényeskedik, ármánykodik. V. ö. FONDOR.

FONDORLÁS, (fon-d-or-ol-ás) fn. tt. *fondorlás-t*, tb. *—ok*. Alattomos cselekvés, midőn valaki fondor tetteket visz véghez; árulkodás, suttogás. V. ö. FONDOR.

FONDORLAT, (fon-d-or-ol-at) fn. tt. *fondorlat-ot*. Ármány, vagyis oly tettek, melyekkel valaki mások ellen cseleket sző, mások kárára alattomosan törekszik.

FONDORLÓ, (fon-d-or-ol-ó) mn. és fn. tt. *fondorló-t*. Ármányos, cselszövényes, suttogó, alattomos, rágalmazó, bujtogató.

FONDOROG, (fon-d-or-og) önh. m. *fondorogtam*, *—tál*, *fondorg-ott*. Alattomos rágalmakat, cselszövényeket, ármányokat üz, áskálódik.

FONDOROL, (fon-d-or-ol) önh. m. *fondorol-t* v. *fondorl-ott*, htn. *—ni* v. *fondorlani*. Rágalmakat, ármányokat koholva, fonva, szőve, másokat egymás ellen bujt, más kárára törekszik.

FONDORSÁG, (fon-d-or-ság) fn. tt. *fondorságot.* Alattamosság, ármányosság, másokat egymás ellen bujtogató, ingerlő tulajdonság.

FONDORUL, (fon-d-or-ul) ih. Ármányosan, cselszövőleg, alattomosan bujtogatva.

FONNY, (fon-ny v. fon-jú) elvont törzsök, melyből *fonnyad, fonnyaszt* és ezek származékai erednek. Jelent valami hervadót, öszvezsugorodót, *fonal* gyanánt vékonyulót, vagy öszvetekeredőt. A kettőztetett *n*, úgy látszik, hangzatosság kedvéért csuszott be, s eredetileg: *fony.* Rokonok vele a szanszkrit *phan* (fonnyad), a hellen *πονέω*, latin *vanus, vanesco*, német *schwinden, wenig, minder* stb.

FONNYAD, (fon-ny-ad) önh. m. *fonnyad-tam, —tál, —t* v. *—ott.* Száradás, hervadás által öszvefonódik, zsugorodik, csöpörödik. *Nagy hőségtől elfonnyadnak a gyönge növények. Betegségben megfonnyad a test.* V. ö. FONNY.

FONNYADÁS, (fonny-ad-ás) fn. tt. *fonnyadás-t*, tb. *—ok.* Állati vagy növényi test szenvedő állapota, midőn fonnyad. V. ö. FONNYAD.

FONNYADAT, (fon-ny-ad-at) fn. l. FONNYADSÁG.

FONNYADATLAN, (fon-ny-ad-atlan) mn. tt. *fonnyadatlan-t*, tb. *—ok.* Ami el nincs fonnyadva. Határozóilag am. el nem fonnyadva.

FONNYADHATATLAN, (fon-ny-ad-hat-atlan) mn. tt. *fonnyadhatatlan-t*, tb. *—ok.* Ami el nem fonnyadhat, örökké viruló, zöldellő, épen maradó. *A dicsőség fonnyadhatatlan koszorúja.* Határozóilag am. fonnyadhatatlanul, el nem fonnyadhatólag.

FONNYADHATLAN, l. FONNYADHATATLAN.

FONNYADÓ, (1), (fon-ny-ad-ó) mn. tt. *fonnyadó-t.* Hervadva, száradva öszvezsugorodó, s mintegy fonalként vékonyuló. *Fonnyadó füvek, virágok.*

FONNYADÓ, (2), fn. 1) Kisütött fagyjú tepertője. 2) Azon lé, melyben disznóöléskor a kolbászokat, hurkákat, gömböczöket kifőzik.

FONNYADOZ, (fonny-ad-oz) önh. m. *fonnyadoz-tam, —tál, —ott.* Folytonosan vagy lassan-lassan fonnyad, zsugorodik.

FONNYADSÁG, (fon-ny-ad-ság) fn. tt. *fonnyadság-ot.* Fonnyadó állapota vagy tulajdonsága valaminek.

FONNYADT, (fon-ny-ad-t) mn. tt. *fonnyadt-at.* A szükséges életnedvek elvesztése miatt öszvezsugorodott, elaszott, lekonyult. *Fonnyadt levelek, virágok, füvek. Fonnyadt arczbőr.*

FONNYADTAN, (fon-ny-ad-t-an) ih. Fonnyadt v. hervadt állapotban.

FONNYADTSÁG, (fon-ny-ad-t ság) fn. tt. *fonnyadtság-ot.* Állati vagy növényi élő testnek fonnyadt állapota vagy tulajdonsága.

FONNYASZT, (fon-ny-asz-t) áth. m. *fonnyasztott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Azt teszi, hogy valami fonnyadjon. V. ö. FONNY, FONNYAD. *Elfonnyaszt. A hosszu meleg nyár elfonnyasztja a növényeket. A nyavalya elfonnyasztja a testet.*

FONNYASZTÁS, (fon-ny-asz-t-ás) fn. tt. *fonnyasztás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, hatás, melynek ereje valamit fonnyadttá tesz.

FONNYASZTÓ, (fon-ny-asz-t-ó) mn. tt. *fonnyasztó-t.* A virulásra, életre szükséges nedvektől megfosztó, s az által hervasztó, szárító, soványító. *Fonnyasztó nyavalya. Fonnyasztó melegség.*

FONÓ, (1), (fon-ó) mn. és fn. tt. *fonó-t.* 1) Aki fon vagy ami fon. *Fonó leányok, asszonyok; fonó gép. Sövényfonó napszámosok.* 2) Főnevül használtatván, am. ház vagy hely, hová többen öszvegyűlnek fonni. *A leányok fonóba mennek.* V. ö. FONÓHÁZ.

FONÓ, (2), falu Somogy megyében; helyr. *Fonó-n, —ra, —ról.*

FONÓBÉR, (fonó-bér) ösz. fn. Bér, melyet a fonóknak a felfont kenderért, lenért stb. fizetnek.

FONÓDÁS, (fon-ó-d-ás) fn. tt. *fonódás-t*, tb. *—ok.* Magamagától öszvetekeredés, felcsavarodás. V. ö. FONÓDIK.

FONÓDIK, (fon-ó-d-ik) belsz. m. *fonód-tam, —tál, —ott.* Magamagától öszvetekeredik, felcsavarodik. *Az iszalag a fa derekára fonódik.*

FONÓGÉP, (fonó-gép) ösz. fn. Gép, mely a fonást, különösen posztó-, vászon-, gyapotgyárak számára nagyban eszközli.

FONÓHÁZ, (fonó-ház) ösz. fn. Ház, melyben leginkább téli estvéken leányok és asszonyok fonás végett öszve szoktak gyülekezni; a falusi fiatalságnak egyik mulató helye.

FONÓINTÉZET, (fonó-intézet) ösz. fn. Intézet, melyben a fonni tanulók öszvegyűlnek, s magukat fonásban gyakorolják; vagy a nyilvános dologház egyik osztályzata, hol a befogott személyek kényszerített fonással foglalkodnak.

FONÓKA, (fon-ó-ka) fő- és mn. tt. *fonóká-t.* 1) l. FONÓHÁZ. 2) Elpuhult, elasszonyosodott, katuska, anyámasszony (ember). Székely tájszó.

FONÓMOLNA, (fonó-molna) ösz. fn. Kerekek által hajtott gép, mely egyszerre több fonalat peder.

FONÓPILLE, (fonó-pille) ösz. fn. Az éji vagy boszorkánypillék egyik faja.

FONOS, (fon-os) l. FANOS.

FONÓSZOBA, (fonó-szoba) ösz. fn. Cselédszoba, melyben többen együtt fonnak.

FONT, (latinul *pondus, pondo*, németül *Pfund*, lengyelül *funt*) 1) A mázsának század része. *Félfont, fertály* v. *negyed-font. Hogy a hús fontja?* 2) Szélesebb ért. mérték, mérés, mérleg. *Fontra tenni valamit*, am. megmérni. *Nem sokat nyom a fonton.*

FONTMÉRTÉK, (font-mérték) ösz. fn. 1) Darab vas vagy kő stb. melynek sulya egy fontot nyom. 2) Mérleg, azaz mérő eszköz, melyen kisebb sulyú testeket, árukat mérnek.

FONTNYI, (font-nyi) ösz. mn. tt. *fontnyi-t*, tb. *—ak.* Egy vagy több fontot nyomó, font nehézségü. *Ötven fontnyi teher. Nincs rajta egy fontnyi hús.*

FONTNYIL, (font-nyil) ösz. fn. A fontoló és mássáló mérlegrudak fölött vizirányosan álló nyilalaku vasvessző, mely a mérő serpenyűnek alá- vagy felbillenését mutatja.

FONTOL, (font-ol) áth. m. *fontol-t.* 1) Szoros ért. fontmértékkel mér, megmér valamit. *Fontolni, megfontolni a húst.* 2) Szélesb ért. mérlegre vet, valaminek sulyát megméri. 3) Átv. gondolattal mér, azaz valamit mindenfelül meggondol, és arra határozza magát, mi mellett sulyosabb okok vínak. *Megfontolja előbb, amit tenni akar. Fontold meg, mily nagy munkába kapsz. Fontolva haladó.*

FONTOLÁS, (font-ol-ás) fn. tt. *fontolás-t*, tb. *—ok.* 1) Fontmérleggel mérés, megmérés. 2) Azon okoknak, melyek valami mellett és ellen vínak, meggondolása.

FONTOLATLAN, (font-ol-atlan) mn. tt. *fontolatlan-t*, tb. *—ok.* 1) Minek súlya a fontmértéken nincsen meghatározva. 2) Átv. meggondolatlan, könnyelmű, hirtelen, okokon nem alapuló. *Fontolatlan tett, lépés. Megfontolatlan beszéd.* Határozóilag, am. fontolatlanul.

FONTOLATLANUL, (font-ol-atlan-ul) ih. 1) A nélkül, hogy súlya fontmértéken meghatároztatott volna. *Fontolatlanul árulni a húst.* 2) Átv. meggondolatlanul, meg nem fontolva, a véd- és ellenokok meghányása, öszvehasonlítása nélkül. *Fontolatlanul cselekedni.*

FONTOLÓ, (font-ol-ó) mn. tt. *fontoló-t.* 1) Aki valamit fontmértéken mér. *Húsfontoló legény.* 2) Gondoló, meggondoló. *Fontoló ész.* 3) fn. ért. am. meggondolása, meghányás-vetése valaminek. *Fontolóra venni a dolgot.*

FONTOS, (font-os) mn. tt. *fontos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Font mértékü, mely ha előtétel nélkül áll, am. *egy fontos* vagy körülbelül egy fontot nyomó. *Fontos csipó. Fontos alma, körte. Kisded bimbóból ered a fontos körte.* (Km.) *Tíz fontos bárány; ötven fontos borjú.* 2) Átv. ért. minek nagy nyomatéka van, eredményére nézve igen nevezetes, érdekes. *Fontos ügyben akarok veled szólani. Ez fontos dolog, tárgy.*

FONTOSAN, (font-os-an) ih. Átv. ért. nyomatékosan, velősen, okokkal támogatva. *Keveset szól, de fontosan.*

FONTOSSÁG, (font-os-ság) fn. tt. *fontosság-ot.* Nyomatékosság, velősség; oly tulajdonsága valaminek, mely által nagy érdeket gerjeszthet, nagy eredményt szülhet. *Beszéd fontossága. A tárgy fontossága hosszabb meggondolást kiván.*

FONTOSTALP, (fontos-talp) ösz fn. A timárok és cserzővargák nyelvén, am. vastagra, keményre cserzett ökörbőr, melyet saru és csizmatalpakra használnak.

FONTRÚD, (font-rúd) ösz. fn. Rúd a fontoló mérlegen, melynek végeire a serpenyők akasztvák, másképen: *fontnyil.*

FONTYOR, (fon-ty-or) elvont törzsök, melyből egyedül a *fontyorodik* ige és származékai erednek. Értelmére rokon a *fonny* törzsökkel, s jelent valami fonnyadtat, aszottat, zsugorodottat.

FONTYORODIK, (fon-ty-or-od-ik) k. m. *fontyorod-tam, —tál, —ott.* Fonnyadva öszvezsugorodik, tekeredik, ránczosodik.

FONTYORODOTT, (fon-ty-or-od-ott) mn. tt. *fontyorodott-at.* Nedvek hiánya vagy fogyta miatt, vagy a nagy hőségtől zsugorodott, ránczosodott, s mintegy öszvefonódott. *Fontyorodott növénylevél. Állásban fontyorodott hús.*

FONY, falu Abaúj megyében; helyr. *Fony-ba, —ban, —ból.*

FONYÓD, puszta Somogy megyében; helyr. *Fonyód-on, —ra, —ról.*

FONYOLOG, (fony-ol-og) önh. m. *fonyolog-tam, —tál, fonyolg-ott* v. *fonyolg-ottam, —ottál*, htn. *—ni* v. *fonyolgani.* Székely szójárás szerént valamihez izetlenül, kedvetlenül fog. Rokon *fanyalog* igével. V. ö. FANYALOG.

FOR, (1), elvont gyök, mely számos származékokban él, milyenek: *fordúl, fordít*; *forog, forr* stb. Jelent valamely nyugvó test vagy középpont körüli mozgást. Rokonok vele a magyarban: *fér*, (férég, férde), *fűr*, (förgetyű, förgeteg), *fürr*, (fürge, fürdik), *pér*, (pérég, pérdűl, pérészlén), melyek a körös mozgás alapfogalmában mindnyájan egyeznek, továbbá a szanszkrit *vart* (fordít), latin *vortit, vortex, versat*, hellen *περι*, szláv *vrátit*, csagataj *ivir-irdi* (fordított) ivr-üldi (fordúlt, Abuska), finn *pyörin* v. *vyörin*, (forgok, pergek), *vieritän* (forgatok) stb.

FOR, (2), l. FORR.

FOR, (3), l. FORTY.

FÓR, tájszó, *fuvar* helyett; l. ezt.

FORÁCS, (for-a-acs) fn. tt. *forács-ot.* Jelenti azon gömbölyü hosszukás csomót, mely némely fák, különösen fenyvek derekán keresztül hat, s mely, midőn a fa kiszárad, elválik, s mintegy kifordúl belőle.

FORBÁSZ, falu Szepes megyében; helyr. *Forbász-on, —ra, —ról.*

FORBÁT, (for-bát) vagy ösz. fn. mely t. i. valószinüleg e két elvont törzsökből: *for* és *bát*(or) van összetéve, s annyit tenne, mint: *visszafordított, viszonzott merény* vagy *tett*; vagy pedig *fordít*, régiesen *fordét* v. *fordót* módosúlata, melyben a *d b*-vé változott: *fordót* = *forbót* = *forbát*, mint *kódorog, kóborog* szókban. Származékai a régieknél, pl. Molnár Albertnél, a Bécsi Müncheni codexekben is *viszonzás, visszafizetés* (talio, retributio) értelmében fordúlnak elé. V. ö. FORBÁTLAT, FORBÁTOL.

FORBÁTJOG, (forbát-jog) ösz. fn. Jog, melynél fogva a bünös azon kár- vagy kinszenvedésre ítéltetik, melyet ő máson követett el, mint pl. Mózes törvényében van: *Szemet szemért, fogat fogért.* (Jus talionis).

FORBÁTLAN, (for-bát-lan v. for-bát-talan) mn. tt. *forbátlan-t*, tb. *—ok.* Vissza nem fizetett, vissza nem torlott, meg nem torolt. *Forbátlan gonoszt tett.* Határozóilag am. forbátlanul, forbátolás nélkül.

FORBÁTLÁS, (for-bát-ol-ás) fn. lásd: FORBÁTOLÁS.

FORBÁTLAT, (for-bát-ol-at) fn. tt. *forbátlat-ot.* Visszatérítés, visszafizetés; valamely merénynek, tettnek, sérelemnek hasonlóval viszonzása. „És legyen teneked megforbátlat" (retributio. Münch. cod.). „Eljöttenek a megforbátlatnak napi" (Bécsi cod.).

FORBÁTOL, (for-bát-ol) áth. m. *forbátol-t* v. *forbátlott*, htn. —*ni* v. *forbátlani*. A Münch. codexben: *forbátl*. Visszatérít, valamely tettet hasonlóval viszonoz. *Nincs, honnan megforbátlhassák. Teneked megforbátlatik.* (Münch. cod.).

FORBÁTOLÁS, (for-bát-ol-ás) fn. tt. *forbátolás-t*, tb. —*ok*. Valamely tettnek, merénynek, különösen bántalomnak hasonlóval viszonzása.

FORDA, (for-d-a) fn. tt. *fordá-t*. Némelyek által javaslott, de eddig lábra nem kapott szó a *metaphora* magyar elnevezésére. Kassai József szerént *forda* v. *farda* divatban van Szerencs vidékén, *ferde* helyett.

FORDÍT, FORDIT, (for-d-ít, l. *for*) áth. m. *fordít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. 1) Tulajd. valamit forgóvá tesz, forgó állapotba helyez, és pedig vagy bizonyos körben, bizonyos pont, nyugvó rész vagy tengely körül, pl. *kereket fordít, kocsit fordit*, vagy egyik lapról, oldalról másikra helyez át, más oldalt mutat, pl. *levelet fordít, hátat fordít valakinek, köpönyeget, nadrágot fordít, elfordítja arczát, felfordítja a hordót, visszafordítja a kifordított ruhát. Köpönyeget fordít*, átvitt ért. nézetét, érzelmét jellemtelenül a körülmények szerént változtatja. 2) *Jóra fordít*, am. rosz állapotot jóvá változtat.

— — — — — „Istenem
Fordítsd jóra már az én életem."
Népdal.

3) Terel, igazít. *Más útra fordítja a lovat. Fordítani a legelő nyájat.* 4) Gabona nyomtatóknál am. a lovakkal megtiprott gabonaágyat villával más oldalra hányja át. 5) Felható ragú névvel am. valamire használ, alkalmaz. *Pénzét könyvekre fordította. Minden idejét tanulásra fordítja. Eszét jóra* v. *roszra fordítani.* 6) Hasznot húz, nyer. *A kereskedésből sokat fordított magának.* 7) Állapító ragu nevekkel am. igazít, változtat. *Fordíts egy kicsit azon a ruhán. Ez sokat fordít az ügyön.* 8) Valamit egyik nyelvből másikba általtesz. *Iliászt fordítani magyarra. Németből, angolból, francziából fordított művek.*

FORDÍTÁS, FORDITÁS, (for-d-ít-ás) fn. tt. *fordítás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, melynél fogva valamit v. valamin fordítunk. V. ö. FORDÍT. *Köpönyegfordítás, hátfordítás, pénzfordítás, könyvfordítás; elfordítás, kifordítás, megfordítás. Hü fordítás. Jó, rosz fordítás.* Vétetik *fordítmány* értelemben is, l. ezt.

FORDÍTÁSI, FORDITÁSI, (for-d-it-ás-i) mn. tt. *fordítási-t*, tb. —*ak*. Fordítást illető, fordításra vonatkozó. *Fordítási hiba. Fordítási szabályok.*

FORDÍTGAT, (for-d-ít-gat) áth. m. *fordítgattam*, —*tál*, —*ott*. Gyakran vagy folytonosan fordít.

FORDÍTMÁNY, (for-d-ít-mány) fn. tt. *fordítmány-t*, tb. —*ok*. Nyomtatott vagy irott mű, mely más nyelvből van általtéve.

FORDÍTÓ, FORDITÓ, (1), (for-d-ít-ó) fn. tt. *fordító-t*. 1) Általán eszköz, mely által valamit fordítunk, megfordítunk, pl. rúd, melylyel a csigákat tekerik; különösen, a vargáknál és csizmaziáknál zömökfa, melylyel a lábbelit varrás közben kifordítják. 2) Személy, ki valamely elmemüvet egyik nyelvből másba általtesz.

FORDÍTÓ, FORDITÓ, (2), (l. föntebb) mn. tt. *fordító-t*. Aki vagy ami fordít.

FORDÍTÓI, FORDITÓI, (for-d-ít-ó-i) mn. tt. *fordítói-t*, tb. —*ak*. Fordítót illető, arra vonatkozó. *Fordítói ügyesség. Fordítói foglalkodás.*

FORDÍTOTT, FORDITOTT, (for-d-ít-ott) mn. tt. *fordított-at*. 1) Egyik oldaláról, lapjáról másikra áthelyezett. *Fordított ruha, köpönyeg, nadrág; fordított kása; kifordított. Olyan szép, mint a kifordított hurka.* (Km.). 2) Egyik nyelvből másikba általtett. *Fordított művek. Magyarra fordított Odyssea.*

FORDÚL, FORDUL, (for-d-úl) önh. m. *fordúl-t*. 1) Bizonyos pont vagy tengely körül mozdúl, megmozdúl; egyik oldalról, lapról másikra hajlik, tér által. *Fordúl a kerék, ha víz hajtja, vagy ló húzza. Fordúl a hordó, ha gördítik.*

„A malom kereke annyit nem fordúl,
Hányszor az én rózsám engem megcsókol."
Népd.

2) Változik, új helyzetet, irányt vesz. *Fordúl az idő, fordúl a szél, fordúl a koczka, szerencse. Jóra, roszra fordúl.* 3) Megesik, megtörténik. *Úgy fordúl, magam is eljövök.* 4) Rövid járást, kerülést tesz. *Csak egyet fordulok, s legott itt leszek. Csak a közel utczába fordulok.* 5) Nyereség, haszon gyanánt jő valami. *Tíz forintom fordult belőle.* Összetételei: *alófordúl, befordúl, elfordúl, eléfordúl, felfordúl, felülfordúl, kifordúl, lefordúl, megfordúl, nekifordúl, ráfordúl, visszafordúl.* Ezeket v. ö. illető helyeiken.

FORDÚLÁS, FORDULÁS, (1), (for-d-ul-ás) fn. tt. *fordulás-t*, tb. —*ok*. 1) Bizonyos pont v. tengely, v. vonal körüli mozdulás. 2) Változás; *időfordulás, szerencse fordulása.* 3) Rövid járás, félre térés. *Fordulást tenni a szomszéd utczába.* V. ö. FORDÚL.

FORDULÁS, (2), BODZA—, puszta Erdélyben, Sepsi székben; helyr. *Fordulás-on, —ra, —ról.*

FORDÚLAT, FORDULAT, (for-d-ul-at) fn. tt. *fordúlat-ot*. 1) Ami fordulás által történik, végeztetik. *Szántáskor minden fordulat után megtisztítni az eketalpat. Várni az idő fordulatát.* 2) Az erdők felosztásában egy-egy kerület. 3) Változat. *Várjuk el a dolog fordulatát.*

FORDÚLATI, (for-d-úl-at-i) mn. tt. *fordúlati-t*, tb. —*ak*. Fordúlatra vonatkozó.

FORDÚLÓ, FORDULÓ, (for-d-ul-ó) fn. tt. *forduló-t.* 1) Kis járás, kerülés, séta. *Egy fordulóval elvégezte minden dolgát.* 2) Némely tájszólás szerént am. a határnak azon része, melyet egyszerre szoktak bevetni, míg a másik ugarnak marad. *Két vagy három fordulóra osztott határ.* Másutt : *nyomás* (Calcatura). 3) A szántóknál am. a földnek egyszeri megkerülése. *Hány fordulót tettél már?*

FORG, (for-og) önh. l. FOROG.

FORGA, (1), (for-g-a) mn. tt. *forgát.* Ami forog, könnyen fordúl. A *fürge, perge* szók hasonlatára alkotott, és ajánlatos új szó. *Forga kerék, forga peresztén.*

FORGA, (2), (for-g-a) fn. tt. *forgá-t.* Kemenesalján am. vízkanyar, folyóvíz fordulása, forgó.

FORGÁCS, (for-g-a-ács v. far-ag-a-acs) fn. tt. *forgács-ot.* 1) Kicsinyező alakja- és értelménél fogva am. a fáról lefordított, lehasított fodor daraboczka. Szélesb ért. faragott, vágott, gyalúlt, hasogatott stb. fának hulladéka. *Apró, hosszú forgács; ács, asztalos forgács. Aki mennyit vág, annyi forgácsa leszen.* (Km.). 2) Régenten : esztergáros (faragács). 3) Régi nemes nemzetség és grófi család vezetékneve.

FORGÁCSFA, (forgács-fa) ösz. fn. Favágáskor, faragáskor elváló apróbb fahulladékok ; nóha nagyobb hasábok is, milyeket pl. a faragó ácsok hasogatnak le.

FORGÁCSFALVA, helység Gömör megyében ; helyr. *Forgácsfalvá-n, —ra, —ról.*

FORGÁCSFÁNK, (forgács-fánk) ösz. fn. Fánk, vagy mint néhutt nevezik, pampuska, siskatészta neme, oly sütemény, melynek alakja a forgácséhoz hasonló ; máskép : *csöröge* v. *csöröge, herőcze.*

FORGÁCSKÚT, falu Erdélyben, Kolos megyében ; helyr. *Forgácskút-on, —ra, —ról.*

FORGÁCSOL, (for-g-a-acs-ol) áth. és önh. m. *forgácsol-t.* 1) Forgácsot csinál, hasogat. 2) Esztergál.

FORGÁCSOLÁS, (for-g-a-acs-ol-ás) fn. tt. *forgácsolás-t,* tb. *—ok.* 1) Forgácscsinálás, valaminek forgácscsá hasogatása. 2) Esztergározás.

FORGÁCSOS, (for-g-a-acs-os) mn. tt. *forgácsos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Forgácscsal bővelkedő, behintett ; forgácsot tartó. *Forgácsos udvar, szoba ; forgácsos kosár.*

FORGÁCSSZÉK, (forgács-szék) ösz. fn. 1) Faragószék vagy asztal, melyen kézvonóval v. faragókéssel a simítandó fáról forgácsot hasogatnak. 2) Esztergárosszék.

FORGÁCSVAS, (forgács-vas) ösz. fn. Az esztergárosok görbe vasa, melylyel a munkába vett anyagot alakítják.

FORGALMAZ, (for-og-al-om-az) áth. m. *forgalmas-tam, —tál, —ott.* Pénzt vagy árunemüeket forgalomba hoz. V. ö. FORGALOM.

FORGALMI, (for-g-al-m-i) mn. tt. *forgalmi-t,* tb. *—ak.* Forgalomhoz tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Forgalmi tőke. Forgalmi időszak. Forgalmi viszonyok.* V. ö. FORGALOM.

FORGALOM, (for-g-al-om) fn. tt. *forgalmat.* Árúk cserebérlése, adásvevés ; midőn a kereskedés élénk mozgásban van. *Pénzforgalom, áruforgalom. Ezen városban nagy forgalom van.*

FORGANCS, (for-og-ancs) fn. tt. *forgancs-ot.* Azon apró vizi rovarok neve, melyek a vizek szinén nagy könnyüséggel forognak. (Gyrinus L.).

FORGANDÓ, (for-g-an-d-ó) mn. tt. *forgandó-t.* Változó, változékony, állhatatlan, majd ily, majd oly alakban és állapotban mutatkozó. *Forgandó szerencse, sors. Forgandó az ember élete. A szerencse forgandó, csak inségem állandó.* (Kisf. S.).

FORGANDÓSÁG, (for-g-an-d-ó-ság) fn. tt. *forgandóság-ot.* Változékony, állhatatlan állapota valaminek. *Világ, szerencse, élet forgandósága.*

FORGÁS, (for-g-ás) fn. tt. *forgás-t,* tb. *—ok.* 1) Valaminek bizonyos pont, vagy saját tengelye körül stb. folytatott mozgása. *Kerékforgás, csigaforgás, malomkő forgása.* 2) Örvényezés. *Viznek forgása.* 3) Folytonos ide-oda mozgás, keringés. *Vér forgása az erekben.* 4) Kézről kézre járás. *Pénz forgása, váltók forgása. Forgásba hozni a pénzt, váltót.* V. ö. FOROG.

FORGAT, (for-g-at) áth. m. *forgat-tam, —tál, —ott,* par. *forgass.* 1) Valamit bizonyos pont vagy tengely körül folytonosan mozgat, keringet. *Kereket, orsót, gombolyítót forgatni. Gyürűt forgatni az ujján. Hordót forgatni.* 2) Ide-oda mozgat, egyik oldalról, lapról másra áthelyez. *Szemeit forgatja. Könyvet forgat.* 3) Másmás irányt, helyzetet ad valaminek. *Kalapját jobbra balra forgatja. Köpönyegét forgatja.* 4) Valamivel bánik, dolgozik. *Tollat, kardot forgat.* 5) Váltóüzleti ért. a váltót kézről kézre adja, tovább adja. 6) Az ugaron második szántást tesz, dunántuliasan : *kever.* 7) Átv. valamely tárgyat minden oldalról meggondol, megvizsgál. *Elméjében forgatja munkájának tervét.* 8) Visszaható névmással, am. bizonyos módon viseli magát. *Jól vagy rosszúl, vitézül, legényül forgatja magát.*

FORGATAG, (for-g-at-ag) mn. tt. *forgatag-ot.* Ami könnyen forog vagy folytonos forgásban van ; örvényező. *Forgatag szélmalom.* Főnév gyanánt használtatván am. örvény. Rokon vele a felhangu : *förgeteg* v. *förgeteg,* melynek lényeges tulajdonságát szinte forgás teszi.

FORGATÁS, (for-g-at-ás) fn. tt. *forgatás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, melynél fogva valamit forgatunk. V. ö. FORGAT. *Orsóforgatás ; szemek forgatása ; könyvforgatás ; köpönyegforgatás ; toll-, kardforgatás ; váltó forgatása ; ugarok forgatása* stb.

FORGATÉKONY, (for-g-at-ék-ony) mn. tt. *forgatékony-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Amit könnyen lehet forgatni ; forgatásra alkalmas. *Forgatékony gépek ; forgatékony váltók.*

FORGATMÁNY, (for-g-at-mány) fn. tt. *forgatmány-t,* tb. *—ok.* Váltójogi ért. oly hátirat, mely ál-

tal a váltó másra tulajdonos joggal s váltójogi kötelezettséggel ruháztatik. *Teljes forgatmány. Üres forgatmány.*

FORGATMÁNYOS, (for-g-at-mány-os) fn. tt. *forgatmányos-t*, tb. —*ok*. Váltójogi ért. személy, kinek kezébe a váltó forgatmány utján került. V. ö. FORGATMÁNY.

FORGATÓ, (for-g-at-ó) fn. tt. *forgató-t*. 1) Személy, ki valamit forgat. 2) Második szántás az ugaron, dunántuliasan : *keverő*. Először *ugart*, másodszor *forgatót*, harmadszor *vetőt* szántanak. 3) Váltójogi ért. személy, ki a váltót másra forgatmány által ruházza.

FORGATVÁNY, (for-g-at-vány) fn. tt. *forgatvány-t*, tb. —*ok*. Ami forgatva van, különösen szántóföld, melyet felszántanak és pihentetnek, hogy a benne levő gazok, gyökerek elrohadjanak.

FORGATYÚ, (for-g-aty-ú) fn. tt. *forgatyú-t*. Általán forgható vagy forgatható eszköz, milyen, pl. a kazalokra, asztagokra, szőlőkbe állított madárijesztő készülcteken van. Rokon vele a fenhangú : *fergetyű* és *pergetyű*.

FORGÉKONY, (for-g-ék-ony) mn. tt. *forgékony-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Ami könnyen forog, forgásra hajlandó, képes. 2) Változékony, mulandó. *Forgékony sors, szerencse.*

FORGÓ, (1), (for-g-ó) mn. tt. *forgó-t*. 1) Bizonyos pont vagy tengely körül mozgó, keringő. *Forgó kerék.* 2) Változó. *Forgó szerencse.*

FORGÓ, (2), (l. föntebb) fn. 1) Süveg, kalpag, csákó stb. mellé tüzött tollékesség, különösen, milyent a magyar huszárok viselnek. 2) Az állati test tetemeinek, tagjainak, izeinek összefüggése, egybekötése, melynél fogva mozoghatnak, valamint azon táj is, hol ezen egybekötés létezik, milyenek a könyök hajlása, térdhajlása, a boka, a kézfej töve stb. *Forgóban kitörni, kificzamítani a kezét, lábát.* 3) Vízörvény.

FORGÓASZTAL, (forgó-asztal) ösz. fn. Egy lábu asztal, melyet csavar vagy karika által ide-oda forgatni lehet.

FORGÓCSONT, (forgó-csont) ösz. fn. 1) Általán, tekealakú, kerekded csont, mely az állati test, különösen tagok csontszárait összetartja és mozgékony természeténél fogva hajthatókká, forgathatókká teszi. Ilyenek, *a térdkalács, vállperecz* stb. 2) Különösen, a hátgerincz tövén levő csont. (Coxendix).

FORGÓCSŐ, (forgó-cső) ösz. fn. Fegyver, melynek egymáson fekvő csövei a szerszámhoz fordíthatók. (Dreher, Revolver? Bérczi Károly).

FORGÓDIK, (for-g-ó-d-ik) k. lásd : FORGOLÓDIK.

„Jó lovaknak hátán
Vitéz ifjak forgódnak."

Rimay János. (A XVII. századból).

FORGÓFA, (forgó-fa) ösz. fn. l. GÖRÖNDÖLY, GÉRÉNDÉLY.

FORGÓHÍD, (forgó-híd) ösz. fn. Híd, mely úgy van készítve, hogy forgatni lehessen.

FORGÓKOCZKA, (forgó-koczka) ösz. fn. Tekervényes koczkavető eszköz, melyet forgatni lehet.

FORGÓKŐ, (forgó-kő) ösz. fn. Tolnában, am. köszörükő.

FORGOLÁNY, falu Ugocsa megyében; helyr. *Forgolány-ba, —ban, —ból.*

FORGOLÓDÁS, (for-g-ol-ó-d-ás) fn. tt. *forgolódás-t*, tb. —*ok*. Gondos, figyelmes, nyugtalan járás kelés, mozgás valami körül. V. ö. FORGOLÓDIK.

FORGOLÓDIK, (for-g-ol-ó-d-ik) belsz. m. *forgolód-tam, —tál, —ott*. Különös gonddal, fáradsággal, figyelemmel járkel valami körül; valamihez hozzá férni, közel jutni iparkodik. *Nagy urak körül forgolódik. Forgolódik, mint macska a forró kása körül.* (Km.) *A világban forgolódnod kell, ha valamire akarsz jutni.*

FORGONY, (for-g-ony) fn. tt. *forgony-t*, tb. —*ok*. l. ÖRVÉNY.

FORGÓS, (for-g-ó-s) mn. tt. *forgós-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Forgóval ellátott, ékesített. *Forgós csákó, süveg, kalpag*. V. ö. FORGÓ fn.

FORGÓSZÉK, (forgó-szék) ösz. fn. Szék, melynek ülését csavar vagy karika által forgatni lehet.

FORGÓSZÉL, (forgó-szél) ösz. fn. Örvényesen keringő szél, mely a port, homokot töltsér gyanánt föltekeri, boszorkányszél. *Hordjon el a forgószél. A forgószél vezesse, záporeső kergesse.* (Faludi). *Forgószél van a fejében.* (Km.).

FORGÓSZÉLCSIGA, (forgó-szél-csiga) ösz. fn. l. FODORCSIGA.

FORGÓTENGELY, (forgó-tengely) ösz. fn. l. GÖRÖNDÖLY, GÉRÉNDÉLY.

FORGOTT, (for-g-ott) mn. tt. *forgott-at*. Jártas, keltes, ügyes, tapasztalt. *Világban forgott ember.*

FORGOTTSÁG, (for-g-ott-ság) fn. tt. *forgottság-ot*. Jártasság, ügyesség, tapasztaltság az élet viszonyaiban.

FORICS, (for-ics) fn. l. FORÁCS.

FORINT, (megegyezik az olasz *fiorino*, új latin *florenus*, illir *forint* szókkal. Származik a latin *flos* szótól, minthogy az első, ú. m. Florenczben vert forintok liliom virággal voltak megjegyezve) fn. tt. *forint-ot*. Pénz, s jobbára számlapénz neme, mely külön időkben és tartományokban különböző értékkel birt és bir. *Rénes forint*, am. hatvan krajczár; *magyar* v. *kurta forint*, am. ötven krajczar; *vonás forint*, am. ötven egy krajczár, azaz három máriás; *osztrák forint*, száz krajczárra osztva; *bomlott forint* divatozott 1694 és 1695-ben, s állott harmincz öt polturából; *lengyel forint*, am. tizenöt krajczár. *Arany-, ezüst-, váltó-, pengő forint. „Kincsem, violám, rubintom, itt az utolsó forintom."* (Csokonai).

FORINTOS, (forint-os) mn. tt. *forintos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Forintot érő, forintértékü. *Forintos bankó. Száz forintos bankó. Még a száz forintos ló is*

meg szokott botlani. (Km.). 2) fn. tt. *forintos-t*, tb. *—ok.* Forintot érő ezüst- vagy papirospénz. *Forintosokkal fizetett. Ezer forintosok nem mindenütt hevernek.*

FORINTOSHÁZA, falu Szala megyében; helyr. *Forintoshází-n, —ra, —ról.*

FORIS, (for-is) fn. tt. *foris-t*, tb. *—ok.* Font, összefont, mintegy tekervényessé forgatott sodrony.

FÓRIS, (fór-is) fn. tt. *fóris-t*, tb. *—ok.* 1) Fonalon levő göcs, csomó, börcs. Innen: *fórisos fonal*, am. sodrékos, börcsös, csomós fonal. 2) Flórian (a latin *flos* után, am. *virágzó*), vagy mások szerint: Nicephor (hellen szó, s *győzelemhozót* jelent). *Otrokocsi Fóris.*

FORKÖR, (for-kör) ösz. fn. Az égboltozaton azon képzelt kör, mely az egyenlítőtől és gönczöltől egyforma távolságban van, azaz $23^1/_2$ foknyi messzeségre esik, s melyhez eljutván a nap ismét visszafordúl az egyenlitő felé. *Bak forköre*, (tropicus capricorni), *rák forköre*, (trop. cancri).

FORMA, (rokon, sőt azonos a latin, olasz *forma*, német, angol *form*, hellen *μόρφή* szókkal) fn. tt. *formát.* Jelent 1) bizonyos külső alakot, mely mesterség, művészet, mintegy *forgatás* által képeztetik. *Kalap formája. Kocsi formája. Templom formája. Torony formája.* 2) Általán bármely külső alakot, melyet a természet is titkos működése, forgatása által képezett. *Hegy formája. Ezen lónak szép formája van. Helyes, szép, gömbölyü forma.* 3) Minta, vagyis valaminek ábrája, utánzott képe vagy oly alak, mely szerént, melynek példájára valami készül. *Formára húsni a csizmát, kalapot. Formába önteni a harangot. Valaminek formáját venni. Ez a gyermek egészen apja formája*, azaz hasonmása. 4) Összetételekben, ha végül áll, melléknév, s am. formájú, alakú. *Emberforma állat. Egyforma. Másforma.*

FORMÁL, (forma-al) áth. m. *formál-t.* Valamit bizonyos alak szerént vagy mintára képez, alkot. V. ö. FORMA.

FORMÁLÁS, (forma-al-ás) fn. tt. *formálás-t*, tb. *—ok.* Bizonyos alak utáni képzés, alakítás.

FORMÁLÓDIK, (forma-al-ó-d-ik) belsz. m. *formálód-tam, —tál, —ott.* Bizonyos alak után vagy szerént képződik, bizonyos alakot ölt.

FORMARUHA, (forma-ruha) ösz. fn. Bizonyos osztályu, felekezetü emberek, pl. katonák, hajdúk stb. hasonló szabásu, szinü, kelméjü ruhája, öltözete. *Formaruhába öltözött polgári had;* másképen: *egyenruha.*

FORMÁS, (forma-as) mn. tt. *formás-t* v.. *—at*, tb. *—ak.* Helyes, tetsző formáju, szép alaku, külsejü. *Formás ember, legény, leány.*

FORMÁTLAN, (forma-at-lan) mn. tt. *formátlan-t*, tb. *—ok.* Helytelen, idomtalan, nem szép alakkal biró, esetlen. *Formátlan öltözet, arcz, termet.* Határozóilag am. formátlanul, idomtalanul.

FORMÁTLANUL, (forma-at-lan-ul) ih. Idomtalanul, esetlenül. *Formátlanul szabott öltözék.*

FORMÁTLANSÁG, (forma-at-lan-ság) fn. tt. *formátlanság-ot.* Idomtalan, helytelen, esetlen alakuság.

FORMINT, (némelyek szerént for-m-int v. -ént, azaz formás, tetsző, szép; mások *Formio* olasz helynévtől származtatják; minthogy több szőlőfajok idegen nyelvekből vették nevezetöket, mint *bakator*, am. bacca d'oro, *kadarka*, am. karthagói) fn. tt. *formint-ot.* Édes és finom izü, gömbölyüded szemü szőlőfaj, mely Hegyalján a hárslevelüvel együtt különös gonddal és legnagyobb mennyiségben termesztetik, minthogy ezek adják a legjobb aszúszőlőt és aszúbort. Duna vidékén, különösen Győrben, másképen: *szala*, Pesten: *sárfejér*, Pécsett: *kéknyelü.* Németül néhott: *Zapfner*, de az úgynevezett *Honigler*-nek is egyik (nagyobb szemü) faja.

FORMÍT, (forma-ít) önh. m. *formít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Túl a Dunán am. hasonlít vagy hasonlik. *Ez a leány formít az anyjához.*

FORNA, puszta Fejér megyében; helyr. *Forná-n, —ra, —ról.*

FORNÁD, puszta Tolna megyében; helyr. *Fornád-on, —ra, —ról.*

FORNOS, falu Beregh megyében; helyr. *Fornos-on, —ra, —ról.*

FORNOSZEGH, falu Nyitra megyében; helyr. *Fornoszegh-én, —re, —ről.*

FORÓ v. FORRÓ, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Foró-n, —ra, —ról.*

FOROG, (for-og) önh. és gyak. m. *forogtam* v. *forgottam, —tál* v. *forgottál, forgott*, htn. *—ni* v. *forgani.* 1) Bizonyos középpont vagy tengely körül mozog, kering. *Forog a gombolyító, kerék. Forog a malom. Forog a táncos leány.* 2) Ide-oda mozog, hajlik, járkel. *Forognak a haragos ember szemei. Forog a süveg mellé tüzött toll. Ireg forog. Sokat forog a nagy urak között.* 3) Örvényeket vet, csinál. *Forog a hídoszlopok körül a vis.* 4) Keletben van, készül kézre megy. *Forog a pénz. Forog a kancsó.* 5) Mondják az ebekről, különösebben agarakról, midőn bakzanak, (a disznó görög). 6) Átv. *veszélyben forog*, am. veszélylyel küzd; *kérdésben, szóban forog*, am. kérdés, szó van róla; *sok gondolat forog fejében*, am. töprenkedik, tünődik.

FORR, (for-r, *for* gyöktől, pl. Erdélyben van *Foró* helység, mely másképen *Forró;* de az egész vétethetik hangutánzónak is; rokon vele a latin *ferveo*, hellen *βρύω, βράζω*, német *brauen, brausen, brennen, warm*, szanszkrit *bhâr* [éget, füt], finn *vari* [forró], *puraan* és *purajan* [forrok], magyar *pír, párás, perg-el* stb. továbbá [kút-]*forrás* értelemben az arab *bir*, héber *bór, beér*, német *Born, Brunnen*, skót *burn* (víz) stb.); önh. m. *forr-t* v. *—ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Kettőztetett képzőjénél fogva jelent oly valamit, mi erősebben, nagyobb hatással, sebesebben mozogva forog. Innen 1) Valamely híg vagy felolvasztott szilárd test a tüz ereje által élénk mozgásba, forgásba jő, bugyborékol. *Forr a leves, káposzta, kása.* 2)

Erős lökődés, keveredés, kinyomulás miatt tajtékzik, habzik, bugyog, buzog. *Forr benne a vér, méreg, epe. Forr a felbugyogó fenékvíz. Kis csupor, hamar felforr.* (Km.). 3) Valamely folyadék, pl. must, ser vagy folyadékos test belső mozgalomnak indúl, melynek következtében a test alkotó részei változáson mennek keresztül. *A must forrni kezd. Megforrottak az új borok.* 4) Forrad. *Ebcsont beforr.* (Km.). 5) Átv. rendkivüli mozgalomban van, egymás ellen vagy egy bizonyos személy, osztály irányában ſölzendül, fölkel. *Forr az elégületlen nép. Forrnak benne az indulatok. Forr a sok ember.* Összetételei: *beforr, elforr, kiforr, felforr, megforr, összeforr*, melyeket l. illető helyeiken.

FORRAD, (forr-ad v. for-r-ad) önh. m. *forradtam, —tál, —t* v. *—ott.* 1) Forróvá lesz, forrásnak ered. 2) Forró állapotában valamihez ragad, valamivel egyesül. *Az izzó vaslemez a tengelyhez, keréktalphoz forrad.* 3) Heged, vagyis bizonyos folyadék, nedv közbejöttével beragad. *Forrad a gyógyuló seb. Beforrad a törött csont. Egybeforrad. Kiforrad. Összeforrad. Odaforrad.*

FORRADALMI, (for-r-ad-al-m-i) mn. tt. *forradalmi-t*, tb. *—ak.* Forradalmat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Forradalmi készületek, mozgások, kitörések.* V. ö. FORRADALOM.

FORRADALOM, (for-r-ad-al-om) fn. tt. *forradalmat.* Szélesb ért. népmozgalom a fennálló társadalmi viszonyok felbontására. Szorosb ért. egész nemzetnek vagy a nemzet nagy sokaságának fölkelése akár az igazságos, akár zsarnok fejedelem vagy felsőség ellen azon szándékkal, hogy új kormányrendszert és álladalmi szerkezetet hozzon be. *Franczia forradalom, lengyel forradalom.*

FORRADÁS, (for-r-ad-ás) fn. tt. *forradás-t*, tb. *—ok.* 1) Forróvá levés, forradásnak indulás. 2) Állapot, midőn valamely forró test máshoz ragad. *A tüzes vasnak fához forradása. Egyik vaslemeznek a másikhoz forradása.* 3) Hegedés, behegedés. *Sebek, törött csontok forradása, beforradása, összeforradása.*

FORRADÁSOS, (for-r-ad-ás-os) mn. tt. *forradásos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Amin forradás látszik, létezik; hegedt, behegedt. *Forradásos sebek, csontok.*

FORRADAT, (for-r-ad-at) fn. tt. *forradat-ot.* Általán, beforradt valami, különösen behegedt seb.

FORRADÉK, (for-r-ad-ék) fn. tt. *forradék-ot.* Forrás által keletkezett valami, pl. forradék a törött tagon.

FORRADOZ, (for-r-ad-oz) önh. m. *forradoztam, —tál, —ott.* Többször vagy folytonosan forrad. A Müncheni codexben *megforradozott*, am. a latin infremuit (megrendült). „Jézus azért, hogy látá őtet siratta, megforradozott szelletében.“ (Pestinél: megbúsula, Erdősinél: nagy zendülést tön).

FORRAL, (for-r-al) áth. m. *forral-t.* 1) Forróvá tesz, forrásba hoz. *Viset forral. Felforralni a tejet.* 2) Átv. valamit erős mozgásba hoz, valamit nagy eltökéléssel forgat elméjében. *Bosszút, haragot, gyülöletet forralni.*

FORRALÁS, (for-r-al-ás) fn. tt. *forralás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valamit forróvá teszünk, vagy átv. valamit nagy eltökéléssel forgatunk elménkben. *Víz forralása; bosszúforralás.*

FORRALT, (for-r-al-t) mn. tt. *forralt-at.* 1) Ami forró állapotba tétetett, forráson keresztül ment. *Forralt, felforralt téj.* 2) Eltökélett szándékkal, elmével tervezett. *Sokáig forralt bosszúját végre kitöltötte.*

FORRAN, (for-r-á-an) önh. 1) Egy forrást csinál. 2) Átv. ért. Egyszerre valamely indulatra fakad. *Felforranni, haragra forranni*, azaz lobbanni.

FORRÁS, (for-r-ás) fn. tt. *forrás-t*, tb. *—ok.* 1) Állapot, midőn valamely folyadék meleg által rendkivüli mozgásba jő. 2) Kútfő, vagyis a víznek kifakadása, bugyogása bizonyos helyről. *Friss, hideg, meleg forrás.* 3) Szeszes folyadék részeinek rendkivüli mozgalma, erjedése, mely által bizonyos változáson mennek keresztül. *Mustok, borok forrása.* 4) 4) Átv. eredet, valamely tárgy keletkezhetésének első alapja, anyagi és szellemi értelemben. *A kereskedés egyik fő forrása a nemzeti gazdagságnak. A henyeség többféle bünöknek forrása.* 5) Átv. társadalmi mozgás, mely bizonyos ingatagsággal, zavarodással jár, s melynek teljes kitörése *forradalom.*

FORRÁSÉR, (forrás-ér) ösz. fn. A föld vagy sziklák kebelében elnyuló menet, vonal, mely a vizet a forrásfőhöz vezeti, vagy azon rejtek, melyből a forrás eredetét veszi.

FORRÁSFOK, (forrás-fok) ösz. fn. A tüznél melegülő nedvnek hőségfoka.

FORRÁSHOMOK, (forrás-homok) ösz. fn. l. ÉRHOMOK.

FORRÁSI, (for-r-ás-i) mn. tt. *forrási-t*, tb. *—ak.* Forrást illető, arra vonatkozó.

FORRÁSOS, (for-r-ás-os) mn. tt. *forrásos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Forrásokkal ellátott, bővelkedő; amin forrás, azaz hegedés látszik. *Forrásos hegyek. Forrásos csontok, bemetélt fák.*

FORRÁSVÍZ, (forrás-víz) ösz. fn. Magából a forrásból, mint kútfőből merített vagy ömlött víz.

FORRASZ, (for-r-asz) fn. tt. *forrasz-t*, tb. *—ok.* Ragasz, mely által némely müveket, pl. szaruból, üvegből stb. készülteket öszveforrasztanak. (Löthe).

FORRASZCSŐ, (forrasz-cső) ösz. fn. Kicsiny, hegyes és egyik végén meggörbített csövecske, melylyel az ércmivesek, különösen az arany- és ezüstmivesek az olvasztó lámpába tett forraszanyagot hamarabb felolvadásra szítják. V. ö. FORRASZ.

FORRASZHAMU, (forrasz-hamu) ösz. fn. Sós növényekből égetett hamu, mely leginkább üvegnemü testek forrasztására vagy olvasztására használtatik.

FORRASZSERPENYŐ, (forrasz-serpenyő) ösz. fn. Az aranymivesek szenes serpenyője, melynek tüzénél forrasztani szoktak.

FORRASZT, (for-r-asz-t) áth. m. *forrasz-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* 1) Két testet valamely erős ra-

gasz vagy tűz segedelme által egygyé csatol, szorít, összeköt. *Vasat forrasztani. Összeforrasztani a kerék-talp sinvasait.* 2) Hegeszt, behegeszt. *Csontot forrasztani. A sebeket bizonyos ír által beforrasztani.*

FORRASZTARTÓ, (forrasz-tartó) ösz. fn. Az üvegeseknél, lyukas homokkő-edény, melyben a forrasszt tartják.

FORRASZTÁS, (for-r-asz-t-ás) fn. tt. *forrasztás-t*, tb. —*ok*. 1) A testeknek bizonyos ragasz vagy tűz által egygyé szoritása. 2) Hegesztés, pl. *sebnek, csontnak forrasztása.*

FORRASZTÓ, (for-r-asz-t-ó) mn. és fn. tt. *forrasztó-t*. Aki vagy ami forraszt. *Forrasztó kovács*; *forrasztó fü, ír.* V. ö. FORRASZT.

FORRASZTÓCSŐ, (forrasztó-cső) ösz. fn. lásd: FORRASZCSŐ.

FORRASZTÓVAS, (forrasztó-vas) ösz. fn. Az ércmívesek és üvegesek buzogányalakú eszköze, melynek megtüzesített gombjával a forrasszt elolvasztani szokták. V. ö. FORRASZ.

FORRATLAN, (for-r-at-lan) mn. tt. *forratlan-t*, tb. —*ok*. Ami nem forrott, meg nem forrt. *Forratlan must, lé, kása.* Határozóilag am. forratlanul, meg vagy föl nem forrottan.

FORRÁZ, (for-r-ó-az) áth. m. *forráz-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Valamely ételneműt, különösen husfélét forró lével leöntve készit el. *Csibét, bárányt, borjút forrázni.* 2) Forró vízzel tisztít. *A leölt baromfiakat, sertéseket megforrázni*, hogy tollaikat, sertéiket könnyebben le lehessen tisztítani. *A hordókat kiforrázni.* 3) Forró vizet önt valakire v. valamire. *Leforrázni a konyhán forgolódó ebeket. Ahol az ebet leforrázták, nehezen megy az többet oda.* (Km.) *Gyógyfüveket forrázni.* 4) Átv. és tréfásan, igen leszól valakit, egészen elhallgattat; eltávozni kényszerit. *A hetvenkedő szónokot ugyan leforrázták.*

FORRÁZÁS, (for-r-áz-ás) fn. tt. *forrázás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valamit forráznak, e szónak minden értelmében. V. ö. FORRÁZ.

FORRÁZAT, (for-r-ó-az-at) fn. tt. *forrázat-ot*. A gyógyszerészeknél am. folyadék, melyet forró állapotban más szilárd testre töltenek, s mely ennek feloldható részeit magába veszi. (Infusum). *Csipkéskáposzta-, hashajtó forrázat.*

FORRDOGÁL, (for-r-d-og-ó-al) önh. és gyak. m. *forrdogál-t*. Nem igen erősen, de folytonosan forr. *A szikából forrdogál a víz.* V. ö. FORR.

FORRDOGÁLÁS, (for-r-d-og-ó-al-ás) fn. tt. *forrdogálás-t*, tb. —*ok*. Lassu, de folytonos forrás.

FORRÓ, (1), (for-r-ó) mn. tt. *forrót*. 1) Ami tűz vagy bizonyos fokú melegség által forr. *Forró víz, forró kása.* V. ö. FORR. 2) Igen meleg. *Forró ételt nem egészséges enni. Forró kávét inni.* 3) Nagy melegséget, hőséget gerjesztő vagy melegséggel járó. *Forró láz, nyavalya, betegség.* 4) Átv. *forró szerelem, szeretet*, am. igen nagy, a szivnek belsejéből eredő, a szivet egészen elfoglaló. *Forró csókok, ölelkezések, fohászkodások, indulat.* 5) Igen mozgékony, élénk. *Forró ütközet, harcz.*

FORRÓ, (2), mváros Abaúj és puszta Nógrád megyében. L. FORÓ. Helyr. *Forró-n*, —*ra*, —*ról*.

FORRÓLÁZ, (forró-láz) ösz. fn. Láz, melyet leginkább a vér szivóssága és gyuladásra hajlandósága szokott támasztani. (Febris acuta).

FORRÓMELEG, (forró-meleg) ösz. fn. Szoros ért. oly mértéke, foka a melegnek, melytől bizonyos testek, pl. vizek forrni kezdenek. Szélesb ért. égető, rekkenő, sütő meleg, mely állatokat lankasszt, növényeket fonnyasszt, szárasszt.

FORRONG, (for-r-ong) gyak. önh. m. *forrongtam*, —*tál*, —*ott*. Szüntelen forró mozgásban van. Használtatik különösen népmozgalmi, lázadási értelemben.

FORRONGÁS, (for-r-on-g-ás) fn. tt. *forrongás-t*, tb. —*ok*. Szüntelen mozgás, forrás. Átv. népmozgalom; elégületlenek egymás közti tervezései, kitörésel fenyegető készületei.

FORRÓÖV, (forró-öv) ösz. fn. Az egyenlítő és forkörök közötti részei a földgolyónak, melyeket a nap sugarai jobbadán függőlegesen érnek és igen fölmelegítenek. V. ö. EGYENLITŐ és FORKÖR.

FORRÓSÁG, (for-r-ó-ság) fn. tt. *forróság-ot*. 1) A melegségnek igen nagy foka. *A forróság miatt egészen ellenkadni.* 2) Különösen a hévség azon neme, mely lázas nyavalyákban uralkodik. *Előbb hideg rázta*(őt), *most pedig már forróságban van.*

FORRÓSZEGH, falu Bihar megyében; helyr. *Forrószegh-en*, —*re*, —*ről*.

FORRÓZ, (for-r-ó-oz) l. FORRÁZ.

FORRPONT, (forr-pont) ösz. fn. 1) Hőség azon pontja vagy foka, melytől a víz forrni kezd. 2) Fok a hévmérőn, mely a hőségnek ezen mértékét mutatja, s ellentétetik a fagypontnak.

FORRTY, FORRTYAN, stb. l. FORTY, FORTYAN stb.

FORTÉLY, (némelyek szerént for-tély v. fortény, azaz némi cseles forgással járó *tély* vagy *tény*, mint a ravasz emberek szoktak tenni; mások a német *Vortheil*-ból hiszik kölcsönzöttnek, de értelemben emez nem igen egyezik meg a magyarral, melyben *előny* szó felel meg neki) fn. tt. *fortély-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, mely bizonyos fogással, csellel jár, (mindazáltal nem rosz értelemben), mely valamit nem egyenes, szokott, észrevehető módon, hanem mintegy körülforgással, leleményes úton, mesterséggel visz végbez. *Nem erővel, hanem fortélylyal győzni. Hol karddal nem lehet, fortélylyal neki.* (Km.) *Ennek a dolognak különös fortélya van.*

FORTÉLYOS, (fortély-os) mn. tt. *fortélyos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Fortélylyal járó, működő, mesterséges, különös fogású; furfangos, ravasz. *Fortélyos szár, lakat. Fortélyos ember.*

FORTÉLYOSKODÁS, (fortély-os-kod-ás) fn. tt. *fortélyoskodás-t*, tb. —*ok*. Alattomos, ravasz mesterkedés, furfangoskodás, ravaszkodás.

FORTÉLYOSKODIK, (fortély-os-kod-ik) k. m. *fortélyoskod-tam*, *—tál*, *—ott.* Valamit fortélylyal visz végbez, mesterkedik, ravaszkodik. *Fortélyoskodik, hogy másokat rászedjen.*

FORTÉLYOSSÁG, (fortély-os-ság) fn. tt. *fortélyosság-ot.* Mesterkélő, furfangos tulajdonság vagy állapot. *Zárak fortélyossága. Tolvajok fortélyossága.*

FORRTON FORR, folyvást v. szüntelen forr. V. ö. FORR.

FORTY, (for-ty) elvont és tulajdonképen hangutánzó törzsök, mely leginkább a haragból eredő, s fogak között kitörő kemény hangot fejezi ki. Rokon vele a *horty* orrhang, és *korty* torokhang.

FORTYAN, (for-ty-an) önh. m. *fortyan-t.* Hirtelen haragra lobban, kitör. *Felfortyan.* V. ö. FORTY.

FORTYANÁS, (for-ty-an-ás) fn. tt. *fortyanás-t*, tb. *—ok.* Hirtelen haragra lobbanás, kitörés.

FORTYOG, (for-ty-og) önh. m. *fortyog-tam*, *—tál*, *—ott.* Fogak közöl kitörő *forty* hangot ad; rokon vele a *hortyog.*

FORTYOGÁS, (for-ty-og-ás) fn. tt. *fortyogás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midőn valaki fortyog.

FOS, fn. tt. *fos-t*, tb. *—ok.* Az embertől vagy más állatoktól igen hígan, *folyó* állapotban elmenő bélsár. Gyökre megegyezik az egy értelmü latin *forium* szóval, továbbá a finn *paska*, magyar *pos-h-ad*, *pos-ván*, *pocs* szókkal stb. Tisztességes beszédben nem használják, hanem *lágy szék*, *híg szék* néven említik.

FOSÁS, (fos-ás) fn. tt. *fosás-t*, tb. *—ok.* Lágy has, hasmenés; gúnyos népnyelven: *német has. Rárkezett a fosás.* V. ö. FOS.

FOSAT, (fos-at) l. FOSTAT.

FOSIK, (fos-ik) k. m. *fos-tam*, *—tál*, *—ott.* A bélsár igen híg vagy folyó állapotban megy el tőle. Visszaható névmással: *elfosta magát.*

FOSODIK, (fos-od-ik) k. m. *fosod-tam*, *—tál*, *—ott.* Fostól vagy híg sártól bemocskolódik. Székely tájszó.

FOSÓGÉM, (fosó-gém) ösz. fn. Gémfaj, mely nevét a fosástól kapta, máskép: *hamvas gém.* (Ardea cinerea).

FOSOZ, (fos-oz) áth. m. *fosoz-tam*, *—tál*, *—ott.* Fossal vagy foshoz hasonló híg sárral becsunyít.

FOSTAT, (fos-tat) áth. m. *fostat-tam*, *—tál*, *—ott.* Eszközli, hogy más fossék. *Lágyító szerekkel fostatni a gyereket.* V. ö. FOS.

FOSTATÓ, (fos-tat-ó) fn. tt. *fostató-t.* Hashajtó szer, mely lágy székelést okoz. *Fostatót venni be. Fostatót adtak be neki.*

FOST, (fos-t) fn. tt. *fost-ot.* Nem egyéb, mint *t* utóhanggal toldott *fos*, melyből *fostos*, *fostosodik* származtak.

FOSTOS, (fos-t-os) mn. l. FOSOS.

FOSTOSODIK, (fos-t-os-od-ik) k. m. *fostosod-tam*, *—tál*, *—ott.* Fostossá lesz, gyakori fosásba esik.

FOSZ, (am. felosz-lás) elvont gyök vagy törzsök, melyből *foszlik*, *foszt* és ezek származékai erednek. Jelent valami elszakadtat, elváltat; csupaszt, meztelent, vedlettet.

Rokon vele a német *Fasen*, *Faser*, *fasern*; egyébiránt v. ö. FES, FESEL szókat, továbbá alább: *foszt* szót is.

FOSZKŐ, (fosz-kő) ösz. fn. Kova-, mész-, agyagföldből és vaselegből álló ásványfaj, melynek szine szürkés, s melyet hosszú hajlékony rostokra, szálakra lehet tépni és holmi szövetekké, gyertyabélekké stb. alakítani. (Asbestum).

FOSZLAD, (fosz-l-ad) önh. m. *foszlad-t.* Mondjuk rostos, szálas részekből álló testről, szövetről stb. midőn rostokra szakadoz, szétmállik.

FOSZLADÉK, (fosz-l-ad-ék) fn. tt. *foszladék-ot.* Holmi ringyrongy, mely a ruháról lefoszlott vagy valamely testnek laszakadozott, elvált héja, kérge. V. ö. FOSZLIK.

FOSZLÁK, (fosz-l-ó-ak) mn. l. FOSZLÁNK.

FOSZLÁKOS, (fosz-l-ó-ak-os) mn. tt. *foszlákos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Foszlós. *Foszlákos kenyér.*

FOSZLÁN, (fosz-l-ó-an) fn. l. FOSZLÁNY.

FOSZLÁNCZOS, (fosz-l-ó-an-cz-os) mn. tt. *foszlánczos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Kemenesalon am. szakadozott, rongyos, foszlányos, foszladozott.

FOSZLÁNK, (fosz-l-ó-an-k) mn. tt. *foszlánk-ot.* Ami könnyen foszlik, szakad, rongyollik; aminek rostjai, szálai könnyen szétválnak, elmállanak. *Foszlánk ócska ruha. Foszlánk szövetek.*

FOSZLÁNY, (fosz-l-ó-any) fn. tt. *foszlány-t*, tb. *—ok.* 1) Vászonból vagy más vékony szövetből való könnyü ruha, különösen: ujjatlan köntös; fityegő ruha, kabát. *Könnyü foszlányt ölteni; foszlányban járni.*

„Bokáig van hossza atlacz foszlányának.“

„Vadnak (vagynak) mind egyforma selyem foszlányokban,
S azokra felülvett fényes pánczélokban.“

Gyöngyösi István.

2) A toll száráról letépett puha rostok, szálak. *A toll foszlányát vánkosba tenni.*

FOSZLÁNYING, (foszlány-ing) ösz. fn. Ujjatlan vagy kurta ujju ing.

FOSZLÁR, (fosz-l-ó-ar v. fosz-l-ár) fn. tt. *foszlár-t*, tb. *—ok.* Növénynem a négy főbbhímesek seregéből és beczősök rendéből; beczője két rekeszü, kopácsi tövön kipattanván kunkorodva foszlanak fel. (Cardamine). Fajai: *gódircz*, *virágrugó*, *kisvirágu*, *borzas*, *kakuk*, *húsos foszlár.*

FOSZLÁS, (fosz-l-ás) fn. tt. *foszlás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midőn valami foszlik. *Babhüvely, kukoricsahéj foszlása.* V. ö. FOSZLIK.

FOSZLAT, (1), (fosz-l-at) áth. m. *foszlat-tam*, *—tál*, *—ott.* Eszközli, hogy valami foszoljék, hogy rostokra, szálakra szakadozzon.

FOSZLAT, (2), (fosz-l-at) fn. tt. *foszlat-ot.* 1) Foszlás elvont értelemben. 2) L. FOSZLADÉK. 3) A Bécsi és Müncheni codexekben am. rablás, ragadozás (praedatio); ragadomány, zsákmány (praeda, spolium).

FOSZLÉK, (fosz-l-é-k) fn. l. FOSZLADÉK.

FOSZLIK, (fosz-lik) k. m. *foszl-ott*, htn. *foszlani.* 1) Héjától, kérgétől, hüvelyétől elválik, vagy visszont. *Foszlik az érett borsó, lencse, bükköny.* 2) Szakad, rostokra, rongyokra oszlik. *Foszlik az ócska, kopott szövet, ruha.* 3) Bőre vagy tolla elhull, vedlik. *Foszlik tavaszkor a kígyó bőre. Foszlanak nyár derekán a madarak.* 4) Rostokra, szálakra, rétegekre szakadoz. *Foszlanak némely érdemnyek.* Hasonlat kedveért v. ö. FESLIK.

FOSZLOTT, (fosz-l-ott) mn. tt. *foszlott-at.* Szétvált, hámlott, vedlett; szakadozott, rongyollott. *Foszlott kéreg; felfoszlott hüvely; foszlott ruha.* Átv. erkölcsileg megromlott; feslett. *Foszlott életű ember.*

FOSZLOTTSÁG, (fosz-l-ott-ság) fn. tt. *foszlottság-ot.* Rostokra szakadozott, rongyollott, feslett állapota valamely testnek. Átv. ért. erkölcsi feslettség, romlottság.

FOSZT, (fosz-t) áth. m. *fosz-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Valamit héjától, kérgétől, hüvelyétől, ruhájától elválaszt, csupaszssá, mesztelenné tesz. *Kukoricát fosztani. Tollat fosztani. Felfosztani valakin a ruhát. Lefosztani valakiről az üngöt.* Átv. kirabol. *Mesztelent nem lehet megfosztani.* (Km.). *Mindenből kifosztották.*

Rokonok vele a szanszkrit *vasz* (bont, ront), latin *vasto*, német Wüste, holland *woest* stb.

FOSZTÁNY, (fosz-t-ány) fn. l. FOSZLÁNY.

FOSZTÁS, (fosz-t-ás) fn. tt. *fosztás-t*, tb. *—ok.* 1) Hüvelynek, kéregnek, héjnak, ruhának lehuzása, szétbontása. *Kukoricsa-, tollfosztás.* 2) Rablás, kivetkőztetés. *Emberfosztás.*

FOSZTATLAN, (fosz-t-atlan) mn. tt. *fosztatlan-t*, tb. *—ok.* Aminek kérgét, héját, tokját, ruháját stb. le nem hústák. *Fosztatlan toll, kukoricsa.* V. ö. FOSZT. Határozóilag am. fosztatlanul, meg- vagy le nem fosztott állapotban.

FOSZTÓ, (fosz-t-ó) fn. tt. *fosztó-t.* 1) Személy, ki valaminek héját, kérgét, hüvelyét stb. lehúzza. *Tollfosztó, kukoricsafosztó.* 2) Rabló, ki másokat mindenökből kivetkőztet.

FOSZTOGAT, (fosz-t-og-at) áth. és gyak. m. *fosztogat-tam, —tál, —ott.* Folytonosan foszt. *Tollat fosztogat; utasokat fosztogat.* Valaki ruháját felfosztogatni, (tájszólás), azaz felhajtani. V. ö. FOSZT.

FOSZTOGATÓ, (fosz-t-og-at-ó) fn. tt. *fosztogató-t.* Személy, ki rendesen vagy kenyérkeresetből szokott valamit fosztani vagy másokat kifosztani, ez utóbbi értelemben, másképen: *rabló.*

FOSZTOR, (fosz-t-or) mn. tt. *fosztor-t*, tb. *—ok.* Csupasz, mesztelen, kiről minden ruha le van fosztva, tépve; koppasztott. *Fosztor csigánygyerek. Fosztor baromfiak.*

FOSZTORGAT, (fosz-t-or-gat) gyak. áth. m. *fosztorgat-tam, —tál, —ott.* Valakinek ruházatát egymás után lehúzza; csupaszssá, mesztelenné tesz.

FOSZTOS, (fosz-t-os) mn. tt. *fosztos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Csupasz, mesztelen, rongyos. Székelyesen am. lustos, kis csintalan leányka.

FOSZTOTT, (fosz-t-ott) mn. tt. *fosztott-at.* Hüvelyétől, héjától, rostjaitól, tollaitól megtisztított; kivetkőztetett, mesztelenné tett. *Fosztott toll, kukoricsa. Rablók által kifosztott utasok.*

FOSZTOZIK, (fosz-t-oz-ik) k. m. *fosztos-tam, —tál, —ott.* Csupaszssá, mesztelenné vetkőzik; ruháját letépi magáról.

FÓT, (1), fn. tt. *fót-ot.* 1) Hanyag kiejtéssel am. *folt.* 2) Baranyában am. keréktalp. 3) Körded vagy meghajlott alakú test.

FÓT, (2), l. FÓTH.

FÓTAL, (fót-al) ösz. fn. A mohok osztályához tartozó növénynem, melynek tokja a kanaf hegyén egy kis kerek folton ül. *Mocsári fótal*, mely erdei mocsárokban lakik. *Fái fótal*, a fákon élődik. (Sphagnum).

FÓTH, falu Pest megyében; helyr. *Fóth-on, —ra, —ról.*

FOTOS, falu Erdélyben Sepsi székben; helyr. *Fotos-on, —ra, —ról.*

FŐ, (1), (fe-ő) fő- és mn. tt. *fő-t.* Személyragozva: *főm* (a régieknél: *fém* is), *föd* (a régieknél: *féd*), *feje, fönk, fölök, fejök;* több birtok: *főim, főid, fői* stb. 1) A *fej* szóval egy eredetű s értelmű. *Káposztafő, emberfő, okos fő.* V. ö. FEJ. Jelent 2) valami előkelőt, ranggal, méltósággal másokon fölül levőt, ugyanazon osztály- vagy rangbeliek között elsőt, s ekkor rendesen az illető főnévvel összevetétik, mint: *főangyal, főapát, főérsek, főispán, főbíró, főpap, főlovászmester, főpohárnok, főerdőes, fővadász, főiskola, főpénztár, fővám, főharmincad.* Hasonló összevételeknél, azaz midőn a fő elül áll, nehogy a *fej* szóval összevasvartassék, állandó szabályul szolgál, miszerint *fej* és fő egymástól szigorún megkülönböztettessék, *így fejváltság* és *főváltság, fejdíjlás* és *fődíjlás, fejbetegség* és *főbetegség, fejdíszes* és *fődíszes,* (méginkább *főtelen* és *fejetlen*) stb. különbözők. 3) Valami kitűnőt, jelest, fontosat, mint: *fő hivatal, fő dolog, fő kötelesség, fő gond, fő tulajdonság, hiba.* 4) Főnévi értelemben vétetik akkor is, midőn valamely forrásnak, pataknak, folyónak eredetét, kezdetét jelenti, mint: *Tapolczafő, Pinkafő, Sárfő, Kútfő* stb. Innen e közmondat: *Fölül árad a víz.* Hasonlók: *hídfő, pályafő.*

A sínai nyelvben *fu* Schott szerént am. praefectus urbi primi ordinis. A török *bir*, latin *prae, pri*, német *vor* szókban és több számtalanokban a gyökelemi ajakhangok *b, p, v* szintén egyeznek a magyar *fő* szóval, sőt az egész *bir, prae, vor* szók is *fej* szóval hangokban és fogalomban összeütni látszanak.

FŐ, (2), (hangutánzó, s némileg összevont a *fú* igével, valamint *hő* szóval is; egyébiránt rokonok vele a szanszkrit *bhá*, *bhass* [ég, fénylik], a hellen φάω [fénylek), φῶς, a latin *foveo*, (eredetileg: melegítek), sínai *fen* [cremare], *pei* [coquere] önh. gyökige, jelenidő: *fövök*, *föss*, *fő*, *fövünk*, *föttök*, *fönek*; első m. *fövék*; másod m. *főtt*; jövő: *fövend*. Forró vízben vagy más folyadékban nyers állapotából kivetkőzik, s a kívánt czélra alkalmassá lesz. *Fő a hús, káposzta. Úgy jó a kása, ha zsírban, téjben fő.* Összvetételei: *elfő*, am. kelletinél jobban megpuhúl, elázik; *kifő*, am. a nagy forrás miatt kifoly, kidagad; *megfő*, am. kellőleg megpuhúl, használhatóvá lesz. *Megfőtt a hús.* Átv. valamely terv, inditvány forog a gondolatban, fejben; vagy nagy töprengés, aggság fogja el az elmét. *Nem az ő fejéből főtt az ki.* (Km.) *Már ismét fő valami a fejében. Csak úgy stül fő, azt sem tudja, mit tegyen.*

FŐÁCS, (fő-ács) ösz. fn. Molnár Albertnél, am. fő építőmester. (Architectus).

FŐADMIRÁL, (fő-admirál) ösz. fn. Tengeri hajóhad fővezére, főtengernagy.

FŐADMIRÁLSÁG, (fő-admirálság) ösz. fn. A tengeri hajóhadak fővezérsége.

FŐADÓSZEDŐ, (fő-adó-szedő) ösz. fn. Megyei tisztviselő, ki vagy az egész megyéből begyülekezett adót, azaz hadi és házi pénztárt kezeli; vagy különösen csak a *hadi* v. csak a *házi* pénztárra ügyel, különböztetésül az *aladószedőktől*, kik egyes járásokból szedik be az illető adókat.

FŐÁG, (fő-ág) ösz. fn. Valaminek leglényegesebb és legnagyobb ága, pl. folyamnak, fának.

FŐANGYAL, (fő-angyal) ösz. fn. Keresztényi ért. azon angyalok, kiknek legfontosabb szolgálatairól emlékezik a szentirás, az isten főkövetei, küldöttei, mint: *Mihál*, *Gábor*, *Ráfael* angyalok. (Archangelus).

FŐAPÁCZA, (fő-apácza) ösz. fn. l. FEJEDELEMASSZONY.

FŐAPÁT, (fő-apát) ösz. fn. A Sz. Mártonról czimzett pannonhegyi Szent Benedek szerzetebeli főmonostor apátja, ki saját főapáti megyéjében a lelkiekre nézve püspöki hatósággal bír, s közvetlenül a római pápának van alávetve; van szent széke, helyettese és fiókapátokat, legfelsőbb helybenhagyás mellett, kinevezni joga. Mint világi méltóságnak országgyülésen a főrendek táblájánál a püspökök után van széke.

FŐAPÁTSÁG, (fő-apátság) ösz. fn. 1) Főapáti méltóság. 2) Főapáti, vagyis a főmonostorhoz tartozó jószágok összvege. 3) Főapáti egyházmegye.

FŐAPÁTUR, (fő-apát-ur) l. FŐAPÁT.

FŐAPRÓD, (fő-apród) ösz. fn. A fejedelmek udvari szolgálatában levő apródok főnöke. V. ö. APRÓD.

FŐÁRBOCZ, (fő-árbocz) ösz. fn. A nagy tengeri hajókon levő árboczok között a legnagyobbik.

FŐASZTALNOK, (fő-asztalnok) ösz. fn. Az udvari vagy fejedelmi asztalnokok között első rangú tiszt. V. ö. ASZTALNOK. *Cs. k. főasztalnok.*

FŐASSZONYSÁG, (fő-asszonyság) ösz. fn. Előkelő, főrangu hölgy, urnő.

FŐBÁNYAGRÓF, (fő-bánya-gróf) ösz. fn. A bányákra felügyelő tisztek között legfelsőbb rangú méltóság. V. ö. BÁNYAGRÓF.

FŐBÁNYAHIVATAL, (fő-bánya-hivatal) ösz. fn. A bányák legfelsőbb igazgató hivatala, melynek rendes elnöke a főbányagróf, s tagjai a bányatanácsosok, ülnökök stb. *A magyarországi főbányahivatal Selmeczen van.*

FŐBB, (fő-bb) *fő* melléknév másod foka, tt. *főbb-et.* Előkelőbb; kitünőbb.

FŐBBSÉG, (fő-bb-ség) fn. tt. *főbbség-et.* Előkelőbbség; kitünőbbség. Eléjön Pázmánnál *főség* v. *fenség* (supremátia, primatus) helyett.

FŐBENJÁRÓ, (főben-járó) ösz. mn. Szoros ért. am. életvesztéssel, halállal fenyegető. *Főbenjáró bün, vétek. Főbenjáró perbe idézni valakit.* Szélesebb ért. 1) Büntető, nagyobb testi vagy vagyonbeli birságot igénylő. 2) Fontos, igen nagy figyelemre méltó. *Ez főbenjáró dolog.*

FŐBETŰ, (fő-betü) ösz. fn. Betü, melyen bizonyos szó vagy versszor vagy pont utáni mondat kezdődik; különösen azon betü, melyen új fejezet vagy rész vagy czikk kezdődik, máskép: *kezdő* v. *kezdetbetü.*

FŐBIRÓ, (fő-biró) ösz. fn. 1) l. SZOLGABIRÓ. 2) Királyi vagy szabadalmas városnak első birája, városbiró. V. ö. BIRÓ. *Főbiró prédikáljon temetéseden*, (km.) am. akaszszanak fel.

FŐBIRÓI, (fő-birói) ösz. mn. Főbirót illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Főbirói hivatal. Főbirói eljárás, rendelet.*

FŐBIRÓSÁG, (fő-bíróság) ösz. fn. 1) Főbirói hivatal, rang, szék. 2) A megyének azon része vagyis járása, mely külön főbiró igazgatása alatt van. V. ö. SZOLGABIRÓ.

FŐBÜN, (fő-bün) ösz. fn. A keresztény, különösen katholika egyház erkölcstana szerént oly bün, mely több másoknak mintegy forrása és kútfeje. *Hét főbün*, ú. m. kevélység, fösvénység, bujaság, harag, irigység, torkosság, jóban való restség. Szélesb ért. valamely személy bünei között a legnagyobbik, de ekkor inkább elválasztva irandó, pl. *ezen ifjunak fő büne a kártyázás.*

FŐBÜNÖS, (fő-bünös) ösz. fn. A büntársak között az, kinek az elkövetett bünben legtöbb része volt.

FÖCS, FÖCSÖG, FÖCSCSEN stb. l. FÉCS, FÉCSÉG, FÉCSCSEN stb.

FÖCSÉGE, (főcs-ég-e) fn. tt. *föcségé-t.* Tengeri hernyók neme, melyek kősziklákhoz s visi növényekhez tapadnak, s illetésre vizet föcskendenek magukból. (Ascidia).

FÖCSÉREL, FÖCSÉRLÉS stb. l. FÉCSÉREL, FÉCSÉRLÉS stb.

FÖCSKE, FÖCSKEND stb. l. FÉCSKE, FÉCSKEND stb.

FÖCSTEJ, (föcs-tej) ösz. fn. l. FÉCSTEJ.

FŐCZINKOS, (fő-czinkos) ösz. fn. Czinkosok vezére, legnagyobb, első czinkos. V. ö. CZINKOS.

FÖD, FÖDÉL, FÖDÖZ stb. l. FÉD, FÉDÉL, FÉDÉZ stb.

FŐD, köznépies kiejtése *föld* szónak.

FÖDÉMES, falvak, különösebben: IPOLY—, falu Honth megyében; NAGY—, PUSZTA—, Pozsony megyében; ZSITVA—, Nyitra megyében; helyr. *Födémes-én, —re, —ről.*

FŐEGYHÁZ, (fő-egyház) ösz. fn. Széles ért. több egyházak legjelesbike; első rendű templom valamely városban; főplebánia. Szorosb ért. egyházi megye főtemploma. *Püspöki, érseki főegyház. Székes főegyház.* V. ö. EGYHÁZ.

FŐELNÖK, (fő-elnök) ösz. fn. Valamely testület, gyűlés, tanács stb. elnökei között a legelső.

FŐEMBER, (fő-ember) ösz. fn. 1) Rangra, hivatalra, születésre nézve előkelő személy, milyenek az országnagyok, zászlósok stb. 2) Szellemi- és erkölcsileg nagy befolyású és fontosságu személy.

FŐÉPÍTŐHIVATAL, (fő-építő-hivatal) ösz. fn. Országos vagy köz építésekre felügyelő hivatal.

FŐÉPITŐMESTER, (fő-építő-mester) ösz. fn. Országos vagy köz építéseket intéző, igazgató mester.

FŐERDÉSZ, (fő-erdész) ösz. fn. lásd: FŐERDŐSZ.

FŐERDŐMESTER, (fő-erdő-mester) ösz. fn. Előkelő erdőszti szt, kire valamely nagy erdőkerület igazgatása van bízva, s kitől több erdőmesterek és erdőszök függenek.

FŐERDŐSZ, (fő-erdősz) ösz. fn. Erdősz, ki több alárendelt erdőszöknek parancsol, ő maga pedig a főerdőmesternek van alávetve. V. ö. ERDŐSZ.

FŐERŐSÉG, FŐERŐSSÉG, (fő-erőség v. -erősség) ösz. fn. Valamely országnak vagy tartománynak legjelesebb erőssége, milyen pl. Komárom Magyarországban. V. ö. ERŐSÉG.

FŐÉRSEK, (fő-érsek) ösz. fn. Valamely ország vagy tartomány püspökei, s illetőleg érsekei között a legelső. *Magyarország főérseke az esztergomi érsek.* (Primas).

FŐÉRSEKSÉG, (fő-érsekség) ösz. fn. 1) Főérseki méltóság. 2) A főérsek egyházi hatósága alatt levő tartomány.

FŐESPERES, (fő-esperes) ösz. fn. Egyházmegyei hivatalnok, (katholikusoknál rendesen a káptalan egyik tagja), ki bizonyos egyházmegyei kerületet, több alesperességre osztottat, igazgat. V. ö. FŐESPERESSÉG, ESPERES. (Archidiaconus).

FŐESPERESSÉG, (fő-esperesség) ösz. fn. Egyházmegyei nagyobb kerület, mely több alesperességre osztatik fel, pl. az esztergomi főérseki megyében a *nógrádi, honti, barsi, komáromi, nyitrai* stb. főesperességek. Élnek ezen nevezettel és osztályzattal a protestans egyházbeliek is. (Archidiaconatus).

FŐFÁJÁS, (fő-fájás) ösz. fn. l. FEJFÁJÁS.

FŐFŐ, (fő-fő) ösz. mn. Rokon ranguak, osztályuak között egyike a legfőbbeknek, legjelesbeknek. Nagyitó kifejezésül használják. *Főfő emberek, főfő urak, családok.*

FŐGERENDA, (fő-gerenda) ösz. fn. Gerenda, mely a többi gerendáknak alapul szolgál, vagy mely a többit összetartja, egybeköti, ilyen például a mestergerenda, vagy a födélágyat képező gerendák.

FŐGONDVISELŐ, (fő-gond-viselő) ösz. fn. Személy, ki valamire főleg gondot visel, legelőkelőbb mind azok között, kik valamire felügyelnek.

FŐGYÁMATYA, (fő-gyám-atya) ösz. fn. Személy, ki bizonyos megye, kerület stb. gyámatyjaira felügyel, s tiszti eljárásaikat szemmel tartja, megvizsgálja. V. ö. GYÁMATYA.

FŐGYÁMSÁG, (fő-gyámság) ösz. fn. Főgyámi hivatal.

FŐHADIKORMÁNY, (fő-hadi-kormány) ösz. fn. Valamely ország vagy tartomány területén fekvő hadseregek igazgatását intéző katonai kormányszék.

FŐHADITANÁCS, (fő-hadi-tanács) ösz. fn. A bécsi császári udvarnál, közvetlenül az udvar alatt álló tanács, mely az egész hadsereg ügyeit intézi.

FŐHADITÁRMESTER, (fő-hadi-tár-mester) ösz. fn. Hadvezér, ki különösen az ágyutelepekre ügyel fel. (Generalfeldzeugmeister).

FŐHADIVEZÉR, (fő-hadi-vezér) ösz. fn. Vezér, ki az egész hadviselő sereg fölött parancsnokol. (Generalissimus).

FŐHADNAGY, (fő-had-nagy) ösz. fn. l. FÉLHADNAGY.

FŐHAJÓS, (fő-hajós) ösz. fn. Hajós, ki a hajólegénységre felügyel, s azoknak közvetlenül parancsol.

FŐHAJTÁS, (fő-hajtás) ösz. fn. A fejnek tisztelet vagy alázat, vagy helybehagyás jeleül meghajtása; bók, bókolás. Jobban: *fejhajtás.* V. ö. FŐ.

FŐHARMINCZADOS, (fő-harminczados) ösz. fn. Főtiszt, ki valamely ország vagy tartomány harminczadosaira felügyel. V. ö. HARMINCZADOS.

FŐHATALOM, (fő-hatalom) ösz. fn. Hatalom, mely egész állodalmon, országon, tartományon, vagy bizonyos testületen uralkodik. *Világi, egyházi, katonai főhatalom.* V. ö. HATALOM.

FŐHELY, (fő-hely) ösz. fn. 1) Állapot, helyzet, mely leginkább hatósági tekintetben mások fölött áll. *Főhelyet foglalni valamely törvényhatóságnál. Főhelyre jutni.* 2) Valamely tartománynak, vidéknek fővárosa, vagy azon hely, hol valamely testületnek kormányszéke és főtisztei laknak. 3) Bizonyos tekintetben legnevezetesebb hely. *Kereskedés főhelye. Ipar, mesterségek, tudományok főhelye.*

FŐHERCZEG, (fő-herczeg) ösz. fn. 1) Uralkodó herczeg, mely czímet hajdan több herczegek viselék, jelennen pedig csak az ausztriai császár viseli, mint austriai főherczeg. 2) Így neveztetnek valamennyien az austriai házból eredett cs. kir. herczegek. *Főherczeg Károly, János, Lajos* stb. A többi uralkodó herczegek czíme vagy *nagyherczeg*, vagy egyszerüen *herczeg*. V. ö. HERCZEG.

FŐHERCZEGASSZONY, (fő-herczeg-asszony) ösz. fn. 1) Főherczeg neje. 2) Az austriai házból származott herczegnők általán.

FŐHERCZEGI, (fő-herczegi) ösz. mn. Főherczeget illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Főherczegi rang, czímek.*

FŐHERCZEGSÉG, (fő-herczegség) ösz. fn. Ország, melynek fejedelme, mint olyan, főherczegi czímet visel. *Ausztriai főherczegség.*

FŐHIVATAL, (fő-hivatal) ösz. fn. A maga nemében legnagyobb, legmagasabb hivatalok egyike, különösen az országos hatóságoknál.

FŐHIVATALNOK, (fő-hivatalnok) ösz. fn. Főhivatalt viselő személy.

FŐHUTAHIVATAL, (fő-huta-hivatal) ösz. fn. Valamely ország vagy tartomány hutahivatalai között a legfelső, mely a többi hutahivatalokra felügyel. V. ö. HUTA.

FŐINAS, (fő-inas) ösz. fn. Inas, ki illető uránál belső szolgálatokat végez, némelyek szerént: *belinas, belsőinas.*

FŐIRNOK, (fő-irnok) ösz. fn. Irnoki hivatalban az első irnok.

FŐISKOLA, (fő-iskola) ösz. fn. Szélesb ért. tanító intézet, hol felsőbb tudományok adatnak elé, u. m. bölcsészet, törvények, gyógytan stb. Szoros ért. élünk vele academia v. collegium kifejezésére. *Pozsonyi, győri, kassai, váradi főiskola. Debreczeni, sárospataki, pápai főiskola.*

FŐISPÁN, (fő-ispán) ösz. fn. 1) A vármegyének legfőbb tisztviselője és elnöke. *Örökös főispán.* 2) Viselék e czímet némely egyházi nemesszékek adományozói, pl. a pannonhegyi főapát a kis és nagy füssi nemesszék örökös főispánja.

FŐISPÁNI, (fő-ispáni) ösz. mn. Főispánt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Főispáni rang, jog, kötelesség, elnöklet.*

FŐISPÁNSÁG, (fő-ispánság) ösz. fn. Főispáni méltóság, hivatal. V. ö. FŐISPÁN.

FŐISTÁLLÓMESTER, (fő-istálló-mester) ösz. fn. Az udvaroknál első istállómester, ki a fejedelem istállóira, lovaira felügyel, s kitől a többi istállómesterek függenek. Ettől különbözik, mint az ország zászlósurainak egyike, a *főlovászmester.*

FŐITÉLŐSZÉK, (fő-itélő-szék) ösz. fn. Az ország itélőszékei között a fensőbb, lásd: FŐTÖRVÉNYSZÉK.

FŐJEGYZŐ, (fő-jegyző) ösz. fn. Első rangu személy a jegyzői karban: *Megyei, városi, kerületi főjegyző. Tiszteletbeli főjegyző.* V. ö. JEGYZŐ.

FŐKANCZELLÁR, (fő-kanczellár) ösz. fn. Az állodalmi tisztviselők egyik legnevezetesbike, s a fejedelmi kanczelláriának főnöke. *Magyar kir. főkanczellár.* V. ö. KANCZELLÁRIA.

FŐKAMARÁS, (fő-kamarás) ösz. fn. A fejedelem udvarában levő kamarások között első rangú, belső kamarás. V. ö. KAMARÁS.

FŐKAPITÁNY, (fő-kapitány) ösz. fn. 1) Régiebb használat szerént jelentett fővezért, pl. *Hunyadi János Magyarország főkapitányaul neveztetett ki.* Ezen ért. az ország nádora is az ország főkapitánya, mint a felkelő nemes seregnek fővezére. 2) Jelentett első várnagyot. 3) Újabb divat szerént némelyek élnek vele a helyesebb *felkapitány*, azaz első vagy százados kapitány helyett. V. ö. KAPITÁNY.

FŐKÁPLÁN, (fő-káplán) ösz. fn. 1) Széles ért. valamely egyház káplánai között az első. 2) Udvari káplán.

FŐKÁPTALAN, (fő-káptalan) ösz. fn. Érseki káptalan. *Esztergomi, kalocsai, egri főkáptalan.* Ezektől különböznek 1) a székes káptalanok, pl. *győri, veszprémi* stb., 2) a társas káptalanok, pl. *pozsonyi, nagyszombati.* V. ö. KÁPTALAN.

FŐKAPUS, (fő-kapus) ösz. fn. 1) Kapus, ki valamely palota, vár stb. főkapuján áll őrt. 2) Udvari kapusok között a legelső. V. ö. KAPUS.

FŐKÉM, (fő-kém) ösz. fn. Kémek között legelső, ki a maga nemében legtitkosb s legfontosb ügyekkel van megbízva; több alárendelt kémek főnöke.

FŐKÉNT, (fő-ként) ih. Mint fő, mint feje valaminek. Különbözik: *főkép*, ih.

FŐKÉP, (1), (fő-kép) ösz. fn. A képek, festmények között az első helyen levő.

Hogy a következő szótól megkülönböztethessük, jobb külön írni: *fő kép.*

FŐKÉP, (2), (fő-kép) ösz. ih. Kiváltkép, leginkább, a többi közől kitünőleg, főleg.

FŐKÉPEN, l. FŐKÉP, (2).

FŐKEZES, (fő-kezes) ösz. fn. Kezes, ki a többi kezestársak helyett is jót áll, ki a közkezesség terhét magára vállalja. V. ö. KEZES.

FŐKINCSTÁR, (fő-kincstár) ösz. fn. 1) A legnagyobb, legbecsesb és legszámosabb kincsek tára. *Királyi főkincstár.* V. ö. KINCS. 2) Szélesb ért. nyilvános, országos főpénztár. V. ö. PÉNZTÁR.

FŐKINCSTÁRNOK, (fő-kincs-tárnok) ösz. fn. A kincstárra felügyelő tisztek között az első. V. ö. KINCSTÁRNOK.

FŐKONYHAMESTER, (fő-konyha-mester) ösz. fn. Az udvaroknál előkelő házi tiszt, ki a konyhára és konyhacselédségre felügyel, s ki után rangra nézve a konyhamester következik. V. ö. KONYHAMESTER.

FŐKORMÁNY, (fő-kormány) ösz. fn. Főhatalom, mely valamit igazgat, elintéz, parancsa által rendben tart, különösen hadi hatalom. *Katonai főkormány.* V. ö. KORMÁNY.

FŐKORMÁNYOS, (fő-kormányos) ösz. fn. A hajós legénység feje, ki az egész hajókészületre felügyel, a legényei között a teendőket elrendeli. V. ö. KORMÁNYOS.

FŐKORMÁNYZÓ, (fő-kormányzó) ösz. fn. Személy, kire bizonyos testület vagy tartomány igazgatása van bízva, különösen, valamely tartománybeli katonaság főigazgatója. *Hadi főkormányzó.*

FŐKORPA, (fő-korpa) ösz. fn. A fejbőrről korpaformában lehámló por. Jobban : *fejkorpa.* V. ö. HOMPORA.

FŐKÖNY, (fő-k-öny) fn. tt. *főkönyv-t*, tb. —*ök*. A székelyeknél am. szőmörcz vagy tyúkszem.

FŐKÖNYV, (fő-könyv) ösz. fn. 1) Széles ért. a maga nemében igen nevezetes, fontos könyv, akár tartalmára, akár előadása módjára nézve. 2) Szoros ért. kereskedői könyv, mely a többi rokonnemüek között legnevezetesb és fontosabb, mivel ez magában foglalja a többi kereskedelmi könyvek kivonatát, különösen más kereskedőkkel s egyéb személyekkel létező hitelviszonyát, s belőle rendszerént az illető kereskedő-ház egész állását lehet látni.

FŐKÖTŐ, (fő-kötő) ösz. fn. Jobban l. FEJKÖTŐ.

FŐKULCS, (fő-kulcs) ösz. fn. Oly alkotásu kulcs, mely bizonyos, rendes szerkezetü zárokat felnyit.

FŐKULCSÁR, (fő-kulcsár) ösz. fn. Udvari tiszt, kire az éléskamra és pinczék felügyelése van bízva. V. ö. KULCSÁR.

FÖL, (1), (fö-l) fn. tt. *föl-t*, tb. —*ök*. 1) Valaminek teteje vagy azon oldala, mely az *alnak* ellentétetik. *Hordó föle, hordó alja. Téjnek föle. Ágy föle, ágy alja. Ha leseded a fölét, edd meg az aljét is.* (Km.). 2) Átv. valaminek finomabb, jobb, nemesebb része.

FÖL, (2), mn. illetőleg igekötő, jelent olyast, mi vagy természeti fekvésénél, irányánál fogva, vagy társodalmi, erkölcsi tekintetben magasabban áll. *Fölház, fölvidék, fölnél, fölvár. Fölhadnagy, fölperes, föltiszt.* Helyesirását illetőleg változatos jobbhangzás kedveért ezen szabályok állanak : 1) Ha a derék szóban al- vagy *ö ü* felhangzók vannak, inkább *fel* (fél) használandó, pl. *felház, félhasmál, félolvad, félugrik, félült, féloldoz, félásnik, felőrlöm a gabonát, felütöm a lapdát, felüdül;* 2) e, é mellett helyesebb a *föl*, pl. *fölelevenül, fölemészt, fölered, fölenged, fölegyenesedik;* éles hangzók mellett pedig mindkétképen használható, pl. *felér* v. *fölér, felesi* v. *fölesi;* l. FEL, és ennek minden összetételeit.

FŐL, (fő-l) önh. l. FŐ ige.

FÖLD, (1), (föl-d) fn. tt. *föld-et*. Eredeténél fogva a magasság (fő, föl) eszméje lappang benne, mennyire alvilágunk azon szilárd részét teszi, mely a vizeken felülemelkedik. 1) Legszélesb ért. alvilágunk egész tekéje, golyója a vizekkel és szárazzal együtt. *Földkerekség, kerek föld. Nincs mása a kerek földön. Föld gyomra, területe, nagysága, keringése a nap körül. Kezdetben teremté Isten a mennyet, és a földet.* (Móz. I. 1. 1. Káldi szer.). 2) Szoros ért. alvilágunk azon része, mely a vizekből kiáll, másképen : *száraz. Vizen és földön utazni. És nevezé isten a szárazt földnek.* (Móz. I. 1. 10. Káldi szer.). 3) Ország, tartomány, vidék. *Magyar föld, alföld, felföld, szent föld. Földnek ura, föld népe. Idegen föld, külföld, hazai föld.* 4) Alvilágunk tekéjének szilárd fölszine, felső része. *Földre esni, feküdni, ülni. Földön másni. Földszint lakni. A pénzt föld alá rejteni. Szégyenében majd a föld alá bújt.* Innen 5) valamely szobának, lakhelynek stb. alsó, föld felé való része, ha szinte az nem épen földből, hanem pl. kőből, téglából, deszkából áll is. *Két szék között hamar földre ül az ember.* (Km.) *Földig alázni magát. Szemeit földre sütni. Földön hálni.* 6) Legszorosb ért. szervetlen ásványtest, mely egész tiszta állapotában száraz, dörzsölhető, éghetetlen és feloszolhatatlan, s mely a földteke fölepének legnevezetesebb alkotó része. *Agyagföld, homokföld, fehérföld, mészföld, sárgaföld* stb. *Kopár, sovány, kövér, szíros, termékeny föld. Fekete földben terem a jó búza.* (Km.) *Nyugott földnek jobb a termése.* (Km.) *Heverő föld, szántóföld. Eleven föld, holt föld.* 7) Bizonyos mértékre vett földrész vagy vonal, mely a földön husatik vagy képzeltetik. *Hold-, láncsföld, egy teleknyi föld. Tíz ekés föld. Egy mérföld. Akár hány mérföld, csak közel leggen.* (Km.). 8) Mivelés alatt levő, különösen vetések alá használt telek. *Minden földét bevetette. A földeket, réteket és legelőket felmérték. Búzaföld, kukoricza-, árpa-, kender-, kölesföld.*

Rokonoknak látszanak vele a német *Feld, Wald*, finn *pelto;* továbbá hellen πλήθω, szanszkrit *pul*, *pall* (felhalmozódik, felnő), ehez közelebb a német *viel, voll, füllen* szók stb.

FÖLD, (2), (l. föntebb) mn. Mint valamely test anyaga, melynek álladékát teszi, am. földből való, földből csinált, alakított. *Föld bástya, föld edény, föld tál. Föld tálhoz fa kanál.* (Km.) Egyébiránt mint összvetétel összve is irandó. *Földvár, földadó, földbér* stb.

FÖLDABROSZ, (föld-abrosz) ösz. fn. Rajzabrosz, melyen csillagász- és mértan segedelmével vagy az egész föld vagy egyes részeinek, tartományainak, vidékeinek stb. fölszine kisded alakban le van téve, a fölvett területnek határaival, hegyeivel, folyóival, tavaival, városaival, falvaival stb. *Közönséges földabrosz. Magyarország földabrosza. Vármegyei, püspökmegyei földabrosz. Egyes határnak földabrosza.*

FÖLDABROSZTARJAG, (föld-abrosz-tarjag) ösz. fn. A tarjagnemü mozsatok egyik faja, szőke, sárgálló, görbe vonásokkal befirkálva. (Verrucaria geographica).

FÖLDADÓ, (föld-adó) ösz. fn. Adó neme, melyet a földbirtoktól kell fizetni. V. ö. ADÓ.

FÖLDALATTI, (föld-alatti) ösz. mn. Föld alatt levő, létező, csinált stb. *Földalatti csatornák, menetek.*

FÖLDÁSÓ, (föld-ásó) ösz. fn. Személy, illetőleg munkás, ki földet ás.

FÖLDBARLANG, (föld-barlang) ösz. fn. Barlang, melynek üregeit mindenünnen föld keríti, különböztetésül a *sziklabarlangtól.*

FÖLDBÁSTYA, (föld-bástya) ösz. fn. Bástya, melyet öszvehordott s felhalmozott földből építettek.

FÖLDBÉR, (föld-bér) ösz. fn. Bizonyos bér, melyet a használt földért a földbirtokosnak fizetni szokás; ettől különbözik a földadó.

FÖLDBÉRJOG, (föld-bér-jog) ösz. fn. Jog, melynél fogva az illető földbirtokos más által használt földeért bizonyos fizetést vagy szolgálatot követelhet.

FÖLDBÉRLEVÉL, (föld-bér-levél) ösz. fn. Oklevél, melyben a földbirtokos bizonyos évi dijért földeit másnak engedi által használatul, haszonbéri szerződvény.

FÖLDBÉRMENTES, (föld-bér-mentes) ösz. mn. és fn. Ki földbért fizetni nem tartozik.

FÖLDBÉRSZEDŐ, (föld-bér-szedő) ösz. fn. Földesuri tiszt, ki a bérbe adott földek díját az illető haszonbérlőktől beveszi.

FÖLDBÉRTYÚK, (föld-bér-tyúk) ösz. fn. Tyúk, melyet hajdan a jobbágyok földbéri járandóságul adtak a földesurnak. Máskép: *úrbéri tyúk.*

FÖLDBIRTOK, (föld-birtok) ösz. fn. Szántóföldek, rétek, szőlők, erdők stb. melyeket valaki tulajdona gyanánt bir.

FÖLDBIRTOKOS, (föld-birtokos) ösz. fn. Személy, ki földeket tulajdon gyanánt bir, földesúr. Szélesb ért. a jobbágyok is földbirtokosok voltak, mennyiben földjeiket szabadon eladhaták.

FÖLDEÁK, falu Csanád megyében; helyr. *Földeák-on, —ra, —ról.*

FÖLDCSÚCS, (föld-csúcs) ösz. fn. Szárazföld csúcscsa, mely a tengerbe nyúlik.

FÖLDÉGÉS, (föld-égés) ösz. fn. l. FÖLDHARAP.

FÖLDEL, (föld-el) áth. m. *földel-t.* Fris földdel behord, feltölt. *Földelni a lapányos kertet. Földelni a sivány homokot.*

FÖLDELÉS, (föl-d-el-és) fn. tt. *földelés-t*, tb. *—ék.* Földdel behordás.

FÖLDELEGYES, (föld-elegyes) ösz. mn. l. FÖLDVEGYES.

FÖLDEMI, (föl-d-em-i) mn. tt. *földemi-t*, tb. *—ek.* Nem divatozó régies szó, am. hazám fia, hazaföldemről való; köz nyelven: *földi, földim.*

FÖLDEPE, (föld-epe) ösz. fn. A tarnicsok neméhez tartozó növényfaj, mely szántóföldeken és száraz réteken terem, szép és jobbadán veres virágcsákkal. (Gentiana centaurium).

FÖLDES, (1), (föl-d-es) mn. tt. *földes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Földdel hintett, takart, mocskolt. *Földes burgonya, répa, gyökér.* 2) Földet biró, mely értelemben az illető alanynévvel öszvetett szót alkot, *földes-asszony, földesúr.*

FÖLDES, (2), falu Szabolcs és puszta Tolna megyében; helyr. *Földes-én, —re, —ről.*

FÖLDESASSZONY, (földes-asszony) ösz. fn. Asszony, kinek akár nemesi, akár nemnemesi földbirtoka van, vagy földesúr felesége.

FÖLDESÚR, (földes-úr) ösz. fn. Nemes úr, kinek nemesi földbirtoka van.

FÖLDESURASÁG, (földes-uraság) ösz. fn. Uraság, nemesi földbirtokkal, különösen, kinek jobbágyai vannak vagy voltak. V. ö. URASÁG.

FÖLDÉSZ, (föl-d-ész) fn. tt. *földész-t*, tb. *—ek.* Személy, ki a földek tulajdonságainak vizsgálatával, s azoknak a mezei gazdaságra alkalmazásával foglalkodik; különösebben ki okszerű földmivelést üz.

FÖLDÉSZET, (föl-d-ész-et) fn. tt. *földészet-et.* Tudomány, mely a földnemek, illetőleg földtalajok különféle tulajdonságait, leginkább gazdasági vagyis termelési tekintetből tárgyalja.

FÖLDETLEN, (föl-d-et-len) mn. tt. *földetlen-t*, tb. *—ek.* Föld nélküli, földdel nem biró. *Földetlen sziklák, földetlen nemesember. Földetlen földig*, am. igen messze, a világ végeig. Határozóilag am. földetlenül, föld nélkül.

FÖLDFAJ, (föld-faj) ösz. fn. Különös tulajdonságokkal biró föld, mennyiben más tulajdonságuaktól különbözik. A földfajok különbségét a vegytan határozza meg. *Az agyagföld, kovaföld, mészföld* stb. *különböző földfajok.*

FÖLDFAL, (föld-fal) ösz. fn. Fal, melyet földanyagból, nevezetesen agyagföldből tömnek.

FÖLDFELETTI, (föld-feletti) ösz. mn. 1) Mi földön, földszinen fölül van; ellentéte: földalatti. *A növényeknek földfeletti részei.* 2) Magasra emelkedett, a föld szinétől távol levő. *Földfeletti szárnyalás, lebegés.* 3) Égi. *Földfeletti lény.*

FÖLDFÉREG, (föld-féreg) ösz. fn. Földi giliszta, pondró.

FÖLDFOK, (föld-fok) ösz. fn. Vizekbe, különösen nagy tavakba, tengerekbe könyöklő szárazföld. V. ö. FOK.

FÖLDFÖLÖTTI, (föld-fölötti) l. FÖLDFELETTI.

FÖLDFURÓ, (föld-furó) ösz. fn. Kútásók, bányászok stb. furója, melylyel a földbe vagy kősziklákba likat fúrnak.

FÖLDFÜSTIKE, (föld-füstike) ösz. fn. Leves és keserű izü növényfaj a füstikék neméből, mely szántóföldeken és árnyas vidékeken terem, s melynek leve gyógyerővel bír. (Fumaria officinalis).

FÖLDGÁT, (föld-gát) ösz. fn. Földből rakott, tömött gát a vizek áradásai ellen. V. ö. GÁT.

FÖLDGOLYÓ, (föld-golyó) ösz. fn. l. FÖLDTEKE.

FÖLDGÖMB, (föld-gömb) ösz. fn. l. FÖLDTEKE.

FÖLDGÖNCZ, (föld-göncz) ösz. fn. l. GÖNCZ.

FÖLDGŐZ, (föld-gőz) ösz. fn. l. FÖLDPÁRA.

FÖLDGYANTA, (föld-gyanta) ösz. fn. Gyulékony test, mely a föld gyomrában szilárd gyantaalakban találtatik. V. ö. GYANTA.

FÖLDGYÍK, (föld-gyík) ösz. fn. Gyíkfaj, mely a szárazföldön él, különböztetésül a vizi gyíktól.

FÖLDHARAP, (föld-harap) ösz. fn. A föld belsejében elterjedő, elharapódzó tűz, midőn a kőszéntelepek meggyúlnak és égnek.

FÖLDHÁT, (föld-hát) ösz. fn. A szárazföld területe, emelkedett fölszine. Oly összetétel, mint: *vízhát, cserhát, erdőhát.*

FÖLDI, (1), (föl-d-i) mn. tt. *földi-t*, tb. —*ek*. 1) Földön vagy földben lakó, tenyésző, növő. *Földi állatok, madarak, növények*, pl. *földi alma, földi mogyoró, földi sulyom.* Ellentéte *vízi, tengeri.* 2) Különösebben némely törpe, egy éves növények, a faneműek ellenében, pl. *földi bodza, eper, szeder.* Midőn valamely tárgynak, nevezetesen állatnak, növénynek, ásványnak elválhatatlan jelzője, azzal összetett szót képez, pl. *földialma, földibodza* stb. 3) Átv. világi, ezen életet illető; ellentéte: *égi, mennyei, más világi. Földi örömek, földi boldogság, földi jutalom, büntetés.*

FÖLDI, (2), (föl-d-i) fn. tt. *földi-t*, tb. —*k* v. —*ek*. 1) Ugyanazon földről, hazából származott, akár az egész országot, akár különösen egyes tartományát, vidékét, városait, falvait véve. Németül: *Landsmann*, szlávul *krajan*. 2) Különösen igy czimezik egymást a magyarok, midőn barátságosan szólalkoznak. *Honnan jö földi?* A szláv czime köz nyelven: *atyafi*, a németé: *ságor*, a czigányé: *koma*, a zsidóé: *szomszéd*. 3) Átv. ember. *Földiekkel játszó égi tünemény.* (Csokonai).

FÖLDIALMA, (földi-alma) ösz. fn. l. BURGONYA; és CSICSÓKA.

FÖLDIBIKKMAKK, (földi-bikk-makk) l. FÖLDIGESZTENYE.

FÖLDIBODZA, (földi-bodza) ösz. fn. Ugarokat és bevetett földeket kedvelő bodzafaj, melynek bogyójit a nép házi gyógyszerül használja. (Ebulus). Túl a Dunán némely tájakon: *csete.*

FÖLDIBOLHA, (földi-bolha) ösz. fn. Kis rovarfaj, vékony és könnyen szökdécselő lábakkal, mely tavaszszal a növények gyökereit és csiráit pusztítja.

FÖLDIBOROSTYÁN, (földi-borostyán) ösz. fn. Repkény, melynek porhonjai tökéletes X formára állanak összve és két X betűt mutatnak, a honnan *két iksz-repkény* is, másképen: *kerek nádra fű, katonapetreszelem* a neve. (Glecoma hederacea).

FÖLDIEPER, (földi-eper) ösz. fn. A földön kúszó, apró, törpe szárakon növő eper. V. ö. EPER és SZAMÓCZA. Különbözik a *fai eper.*

FÖLDIFENYŰ, (földi-fenyű) ösz. fn. Európa melegebb vidékeinek ugarain tenyésző növényfaj, mely többféle nyavalyák ellen gyógyszerül használtatik. (Teucrium Chamaepithys). Másképen: *kalincsa, köszvényfű, földitemjény.*

FÖLDIGESZTENYE, (földi-gesztenye) ösz. fn. A *halmány* faja, a honnan másképen *gesztenyehalmány* a neve.

FÖLDIKE, (föl-d-i-ke) fn. tt. *földiké-t*. 1) Növénynem a hathímesek seregéből és egyanyások rendéből; bokrétája töltséres, hatszirmú, szirmai hosszu vékony nyakúk, torokban összefogódznak. (Bulbocodium). 2) A *földi* főnév kicsinyezője, am. kedves kis földi.

FÖLDIKENYÉR, (földi-kenyér) másképen: *disznókenyér, dismórépa, kunrépa, ligeti türtesirom*, lásd: DISZNÓKENYÉR.

FÖLDILEG, (föl-d-i-leg) ih. Földi módon, földiek módjára, földi állapotban, a földön.

„Szív, beteg szív, itt az ősz;
Lombjaid lehullták,
S többé földileg neked
Ők ki nem virulnak:
De ne szálljon bú reád,
Lelsz te is majd más hazát." Bajza.

FÖLDIKOMLÓ, (földi-komló) ösz. fn. A *csigacső* növény egyik faja, honnan másképen: *komlócsigacső.* (Medicago lupulina).

FÖLDIKUTYA, (földi-kutya) ösz. fn. Vak-murmutér. (Marmota typhlus).

FÖLDIMONDOLA, (földi-mondola) ösz. fn. A *palka* növény egyik faja, innen másképen: *mandolapalka.* (Cyperus esculentus).

FÖLDIMOGYORÓ, (földi-mogyoró) ösz. fn. Többféle növények közneve, melyek gyökerein mogyoró alakú csucsorok nőnek. Igy neveztetnek magok a csucsorok is.

FÖLDINDULÁS, (föld-indulás) ösz. fn. A föld valamely részének megrázkodása, megingása, melyet földalatti melegek s tüzek okoznak leginkább. Másképen: *földrengés.*

FÖLDINGÁS, (föld-ingás) ösz. fn. 1) Általán a földnek rázkódó vagy süppedő mozgása, pl. valamely erős sujtolás, nyomás, tapodás alatt. 2) lásd: FÖLDINDULÁS.

FÖLDIRÁNYOS, (föld-irányos) ösz. fn. l. FEKIRÁNYOS.

FÖLDIRÁS, (föld-irás) ösz. fn. l. FÖLDIRAT.

FÖLDIRAT, (föld-irat) ösz. fn. Széles ért. tudományos ismerete a földteke egész állapotának. Különösen 1) leirása a földteke alakjának, nagyságának, s más égi testekkel levő viszonyainak; 2) természeti földirat; 3) állodalmi földirat.

FÖLDIRATI, (föld-irati) ösz. mn. Földiratot illető, abhoz tartozó, arra vonatkozó. *Földirati munkák, könyvek, jegyzetek.*

FÖLDIRÓ, (föld-iró) ösz. fn. Ki a földtekének, különösen, a földszinének tudományos ismeretével

bir, s azt írásban másokkal közli. *Régi, középkori, új földírók.*

FÖLDISME, (föld-isme) ösz. fn. A földteke alkotó részeinek, változásainak, s kifejlődési tünemények ismérete. (Geognosia).

FÖLDISULYOM, (földi-sulyom) ösz. fn. Növényfaj, a szurdancsok neméből, melyeknek öt virágszirmuk, öt himszálok és tüskés gömbölyü gyümölcsük van. Máskép : *sulyomszurdancs.* Köz nyelven : *koldús tetü* vagy *királydinnye.* (Tribulus terrestris). Különböztetésül v. ö. VIZISULYOM.

FÖLDISZEDER, (földi-szeder) ösz. fn. Földön kúszó növény, indás, hengeres, fúlánkos; gyümölcse fekete, hamvas; innen máskép : *hamvas-szeder.* (Rubus caesius). Különbözik a *fai szeder.*

FÖLDISZUROK, (földi-szurok) ösz. fn. Szurok, mely részént sziklaüregekben találtatik, részént némely tavak fenekéről adja fel magát. Nagy bőségben van a holttengeren.

FÖLDITEMJÉN, (földi-temjén) l. FÖLDIFENYŰ.

FÖLDITÖK, (földi-tök) ösz. fn. l. GÖNYE.

FÖLDÍZ, (föld-íz) ösz. fn. Íz, melyet valamely növény vagy gyümölcs a földtől magába vesz. *Ennek a burgonyának földíze van.*

FÖLDIZŰ, (föld-izü) ösz. mn. Minek földize van. *Földizü burgonya, répa.*

FÖLDKÉP, (föld-kép) ösz. fn. l. FÖLDABROSZ.

FÖLDKOROM, (föld-korom) ösz. fn. A kőszén egyik neme, melyet finom porrá zúzva a festészek használnak.

FÖLDKÖR, (föld-kör) ösz. fn. A földiratban, földrajzokban használt bizonyos körvonalak, melyeket a földszinén képzeletben húzunk, milyenek : egyenlítő, délkör, forkör. Az égen huzott ilyetén vonalakat *égköröknek* hívjuk.

FÖLDKÖZEL, (föld-közel) ösz. fn. A csillagászoknál azon pont a nap- és hold útján, melyen ezek a földhöz legközelebb állanak. (Perigaeum). Ellentéte : *földtávol.*

FÖLDKÖZI, (föld-közi) ösz. mn. Szárazföld között levő, a közé szoruló. *Földközi szük tenger.*

FÖLDLAKOS, (föld-lakos) ösz. fn. 1) Széles ért. minden ember, ki a földtekén lakik, ellentétül az *églakos, holdlakos* szókkal. 2) Szorosb ért. szárazföldi lakos, különböztetésül a tengeri lakosoktól.

FÖLDLEIRÁS, FÖLDLEIRAT stb. l. FÖLDIRÁS, FÖLDIRAT stb.

FÖLDLEN, (föld-len) ösz. fn. 1) Szürkés, agyagfajú kő, mely gyönge, hajlékony szálakból áll, melyeket fonni lehet. (Amianthus). 2) Hegyeken tenyésző növényfaj a bögretokok neméből, mely lenhez hasonlít. (Thesium linophyllum).

FÖLDMANÓ, (föld-manó) ösz. fn. Mesés szellem, mely törpe emberke alakjában mutatkozik, a földalatt dolgozó bányászok, aknázók regéji szerént. (Gnom). V. ö. MANÓ.

FÖLDMÉRÉS, (föld-mérés) ösz. fn. 1) Cselekvés, munka, midőn valaki bizonyos földterület nagyságát meghatározza. 2) Tudomány, mely ezen cselekvés elveit, szabályait, módjait stb. előadja, helyesebben : *földmértan*, vagy csak : *mértan.*

FÖLDMÉRŐ, (föld-mérő) ösz. fn. 1) Ki bizonyos földterületet felmér, s annak képét rajzban is előadni képes. Újabb és szokottabb kifejezéssel : *mérnök.* 2) Személy, ki ezen tudománybeli képességéről hiteles oklevéllel bír.

FÖLDMÉRŐASZTAL, (föld-mérő-asztal) ösz. fn. A földmérők főeszköze, t. i. mozogható asztal; ezen van felállítva azon látcső, melyen bizonyos határozott pontra néznek, ezen mérik a háromszög szögeit, s ezen veszik le valamely tájnak, területnek képét. (Mensula praetoriana).

FÖLDMÉRŐLÁNCZ, (föld-mérő-láncz) ösz. fn. Bizonyos hosszaságu láncz, vagy melynek szemei, ízei határozott, pl. 10 ölnyi hosszaságuak, s melylyel a földek hosszát, szélességét vagy bizonyos pontok távolságát mérik.

FÖLDMÉRŐRÚD, (föld-mérő-rúd) ösz. fn. Rúd vagy rudak, melyeket részént bizonyos vonal pontjain állítanak fel, az egyenesség kijelölésére, részént a magasság meghatározására használnak.

FÖLDMIVELÉS, (föld-mivelés) ösz. fn. 1) Mezei munka, mely a földet úgy elkészíti, hogy termékenynyé legyen. *Földmivelést üzni, azzal foglalkodni.* 2) Mesterség vagy tudomány, mely a földtermékenyítés módjait, eszközeit rendszeresen előadja. *A mezei gazdákat földmivelésre tanítani.*

FÖLDMIVELÉSI, (föld-mivelési) ösz. mn. Földmivelést illető, arra vonatkozó. *Földmivelési eszközök, szabályok, módok.*

FÖLDMIVELŐ, (föld-mivelő) ösz. fn. Mezei gazdaságot üző személy, szántóvető ember.

FÖLDMIVES, (föld-mives) ösz. fn. l. FÖLDMIVELŐ.

FÖLDMOZSÁR, (föld-mozsár) ösz. fn. Földbe ásott famozsár, mely szükségből valódi mozsárt pótol, s kövek és gránátok ellövésére használtatik.

FÖLDMUNKÁLÁS, (föld-munkálás) ösz. fn. l. FÖLDMIVELÉS.

FÖLDNEM, (föld-nem) ösz. fn. A földnek különféle tulajdonságainál fogva megkülönböztetett egyes osztálya. *Homokos, agyagos, meszes, televény földnem.*

FÖLDNEMŰ, (föld-nemü) ösz. mn. Föld tulajdonságaival biró, földhöz némileg hasonló. *Földnemü ásványok.*

FÖLD NÉPE; így nevezik az országnak lakosait, különösen azokat, kiknek léte bizonyos földhöz, vidékhez van kötve, ellentétül az idegen, vándor népnek. *És monda Fárao : sok a föld népe, látjátok, hogy a sokaság megnevekedett.* (Mózs. II. k. 5. 5. Káldi).

FÖLDNYELV, (föld-nyelv) ösz. fn. Szükföld, mely a tengerbe nyelv gyanánt messze benyulik.

FÖLDNYILADÉK, (föld-nyiladék) ösz. fn. Nagyobbféle nyilás, üreg a föld belsejében.

FÖLDOLAJ, (föld-olaj) ösz. fn. Az olajhoz némileg hasonló folyadék, mely némely helyeken a földből csepeg, vagyis szivárog. (Naphta).

FÖLDOLAJÉR, (föld-olaj-ér) ösz. fn. Ér, melyből földolaj csepeg, szivárog. V. ö. FÖLDOLAJ.

FÖLDÖNFUTÓ, (földön-futó) ösz. fn. Helyről helyre bujdosó, kinek se országa, se hazája, számüzött, minden embertől üldözött. Átv. és tréfás ért. így csúfolják a hajdúk a lovas katonákat, ezek viszont amazokat *poczéltakerülőknek*.

FÖLDÖV, (föld-öv) ösz. fn. A földtekén így nevezetik az egyenlítővel párhuzamban futó tér, melyet bizonyos körvonalak vesznek közbe. *Forró földöv*, mely az egyenlítő és forkörök között terül el; *mérsékelt földövek*, a forkörök és gönczkörök között; *kideg földövek*, a gönczkörök és gönczök v. földsarkak között.

FÖLDÖVEZET, (föld-övezet) ösz. fn. lásd: FÖLDÖV.

FÖLDPÁLYA, (föld-pálya) ösz. fn. Pálya vagy körút, melyet földünk a nap körül évenként megfut.

FÖLDPÁRA, (föld-pára) ösz. fn. Pára, mely a földből kifejlődve felszáll. V. ö. PÁRA.

FÖLDPÉNZ, (föld-pénz) ösz. fn. l. FÖLDBÉR.

FÖLDPINCZE, (föld-pincze) ösz. fn. Pincze, melyet domb-hegy oldalába vagy rónaföld mélyébe ásnak, s téglával, kővel nem boltoznak ki.

FÖLDPONDRÓ, (föld-pondró) ösz. fn. Nedves földben tenyésző pondró, földi giliszta, földi hernyó, földi kukacz.

FÖLDPONT, (föld-pont) ösz. fn. Általán, bizonyos czélra kitüzött vagy fölvett álláspont a földön.

FÖLDRAJZ, (föld-rajz) ösz. fn. l. FÖLDKÉP, és FÖLDIRAT.

FÖLDRAKÁS, (föld-rakás) ösz. fn. Egymásra hordott, felhalmozott földtömeg.

FÖLDRÁZKÓDÁS, (föld-rázkódás) ösz. fn. Állapot, midőn a föld valamely nagy erőszak által megrendül, reszket, pl. midőn valamely épület ledől, vagy kocsik, barmok sebesen robognak el az utczán.

FÖLDRENDÜLÉS, (föld-rendülés) ösz. fn. A földnek rövid ideig tartó megingása, midőn valamely rugás, lökés esik rajta, pl. ha az ágyút elsütik.

FÖLDRENGÉS, (föld-rengés) ösz. fn. l. FÖLDINDULÁS.

FÖLDRÉSZ, (föld-rész) ösz. fn. Széles ért. a földtekének határozatlan része; kisebb-nagyobb ország, vidék, telek stb. Szoros és földirati ért. a földnek öt része van, u. m. Europa, Ázsia, Afrika, Amerika, Ausztrália.

FÖLDRÉTEG, (föld-réteg) ösz. fn. Földanyagból álló réteg, különböztetésül másnemü, pl. *kősziklarétegtől*.

FÖLDROM, (föld-rom) ösz. fn. Leomlott, a többi tömegtől elvált földdarab. V. ö. ROM.

FÖLDSÁNCZ, (föld-sáncz) ösz. fn. Sáncz, melyet felhalmozott földanyagból építenek.

FÖLDSÁR, (föld-sár) ösz. fn. Sötétsárga s kevessé barnás földfaj, mely ólom- és rézbányákban találtatik, s a festészek által festékül használtatik.

FÖLDSARK, (föld-sark) ösz. fn. A föld tengelyének végpontja. *Éjszaki, déli földsark*. Másképp: *göncz*.

FÖLDSARKI, (föld-sarki) ösz. mn. Földsarkat illető, arra vonatkozó, földsark körül levő. *Földsarki körök. Földsarki vidékek, jéghegyek*. V. ö. FÖLDSARK.

FÖLDSÜLLYEDÉS, FÖLDSÜLYEDÉS, (földsüllyedés v. -süllyedés) ösz. fn. A földnek azon állapota, midőn feneke engedvén, vagy öszvenyomódván mélyebbre száll, alásüllyed. V. ö. SÜLYED.

FÖLDSZAG, (föld-szag) ösz. fn. A földanyagnak sajátnemü szaga vagy a földéhez hasonló szag. *Ezen répának földszaga van*.

FÖLDSZAKADÁS, (föld-szakadás) ösz. fn. Állapot, midőn a földtömegnek, pl. partnak, hegyoldalnak bizonyos része a többitől elválik és leomlik.

FÖLDSZÉN, (föld-szén) ösz. fn. Földszurokkal vegyített földnem, mely sötét vagy fekete szinü, s különbözik a kőszéntől.

FÖLDSZIGET, pusztа Soprony megyében; helyr. *Földsziget-én, —re, —ről*.

FÖLDSZÍN, (1), (föld-szín) ösz. fn. 1) Olyan szin, milyen a földé. 2) A földnek fölepe, felső területe, föld háta. *Nincsen a föld szinén hozzá hasonló*.

„Az ég alatt, a föld szinén
Nincsen olyan árva, mint én."

Népd.

3) Melléknevül, am. minek földszine van. *Földszín arczúr*. 4) Az épületnek azon része, mely közvetlenül a földszinen áll. *Földszint-lakik, nem az első emeletben*. Különösen a szinháznak azon néző helye, mely a szinpaddal körülbelül egy magasságon áll. *Földszini vagy földszinti zártszékek, páholyok*.

FÖLDSZÍN, (2), falu Erdélyben, Felső-Fejér megyében; helyr. *Földszín-én, —re, —ről*.

FÖLDSZÍNSOR, (föld-szín-sor) ösz. fn. Az épületben azon szobák, teremek, lakok stb. sora, melyek közvetlenül a föld szinén alapulnak, különböztetésül az *emeletsortól*.

FÖLDSZÍNT, (föld-szint) ösz. ih. A föld szinén, nem az emeletben vagy karzaton. V. ö. FÖLDSZÍN. *Földszint lakni. Földszint tartani szinházi zártszéket*.

FÖLDSZINTI, (föld-szinti) ösz. mn. Földszint létező. *Földszinti zártszékek*. V. ö. FÖLDSZIN és FÖLDSZINT.

FÖLDSZINŰ, (föld-szinü) ösz. mn. Minek olyan szine van, mint a földnek.

FÖLDSZOR, (föld-szor) ösz. fn. l. FÖLDSZOROS.

FÖLDSZOROS, (föld-szoros) ösz. fn. Keskeny földhuzam két víz között, mely két nagyobb föld-

részt vagy tartományt öszveköt. Ilyen földszoros az, mely Görögországban Ruméliát Moreával öszveköti, ilyen a krimiai, amérikai stb. földszoros.

FÖLDSZORULAT, (föld-szorulat) ösz. fn. l. FÖLDSZOROS.

FÖLDSZUROK, (föld-szurok) ösz. fn. l. FÖLDISZUROK.

FÖLDTAN, (föld-tan) ösz. fn. Tan, melynek tárgya és feladata a földgolyó külső alakjáról, annak alkotó részeiről, s ezek kifejlődési módjáról és jelen állapotaikról rendszeresen értekezni.

FÖLDTANI, (föld-tani) ösz. mn. Földtant illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Földtani vizsgálatok, értekezések, munkák.*

FÖLDTANILAG, (föld-tanilag) ösz. ih. Azon ismeretek és tapasztalatok szerént, melyeket a földtan nyújt. *Valamely tüneményt földtanilag megfejteni.*

FÖLDTAPOSÓ, (föld-taposó) ösz. mn. és fn. Átvitt ért. aki egyebet nem csinál, mint hiába taposa a földet, vagy ahol ez van, a járdát (Pflastertreter), föld terhe.

FÖLDTÁVOL, (föld-távol) ösz. fn. A csillagászoknál, a nap- és hold pályájának azon pontja, melyen ezek a földtől legtávolabb állanak. (Apogaeum). Ellentéte : *földközel.*

FÖLDTEKE, (föld-teke) ösz. fn. 1) Tekéhez hasonló világtest, melyen mi lakunk. 2) Tekealakú készület, mely a földet kicsinyben ábrázolja.

FÖLDTENGELY, (föld-tengely) ösz. fn. Azon egyenes vonal, melyet a föld közepén egyik sarktól v. göncztől a másikig nyúlni képzelünk. V. ö. ÉGTENGELY.

FÖLDTERÜLET, (föld-terület) ösz. fn. 1) Az egész földtekének felső szine, külseje. 2) Valamely földrésznek, országnak, vidéknek stb. fölszine. 3) *Földréteg.*

FÖLDTIZED, (föld-tized) ösz. fn. Tized, melyet a földtermésből adni vagy helyette kész pénzben fizetni kell. V. ö. TIZED.

FÖLDTÖLTÉS, (föld-töltés) ösz. fn. Töltés, melyet csupán egymásra halmozott földanyagból csinálnak. V. ö. TÖLTÉS.

FÖLDTŐZEK, (föld-tőzek) ösz. fn. Némely mocsáros helyeknek földből és fügyökerekből álló takarója, fölszine, melyet föl lehet szakgatni, s könnyen égő természeténél fogva tüzelő gyanánt használni. V. ö. TŐZEK.

FÖLDTUDOMÁNY, (föld-tudomány) ösz. fn. l. FÖLDTAN.

FÖLDTUDÓS, (föld-tudós) ösz. fn. Tudós, kinek rendszeres földtani ismeretei vannak.

FÖLDÚT, (föld-út) ösz. fn. l. FÖLDPÁLYA.

FÖLDÜREG, (föld-üreg) ösz. fn. Üreg a föld belsejében, gyomrában, melyet mindünnen földtömeg kerít; ettől különbözik a *sziklaüreg.*

FÖLDVAKARÓ, (föld-vakaró) ösz. fn. Az árokásók kétnyelü görbe vasa, melylyel a földet simára egyengetik.

FÖLDVÁR, (1), (föld-vár) ösz. fn. 1) Vár, melynek sánczai, falai egyedül öszvehordott és tömött földből állanak. 2) Átv. és tréfás kifejezéssel am. halottak sírja, temető. *Földvárra ment dessáit árulni,* azaz meghalt.

FÖLDVÁR, (2), mezőváros Tolna megyében és Erdélyben, a brassai szász székben; továbbá falvak Bács-Bodrog és Heves megyében *(Tisza-Földvár),* és Erdélyben Aranyos székben *(Székely-Földvár),* s a szebeni szász székben; végre puszták Baranya, Csanád, Arad és Zemplén megyében; helyr. *Földvár-on, —ra, —ról.*

FÖLDVÉD, (föld-véd) ösz. fn. Vármű, mely egyedül földből épült, földsáncz, földbástya.

FÖLDVEGYES, (föld-vegyes) ösz. mn. Ami földdel, földrészekkel van keverve, elegyítve. *Földvegyes kavicsrétegek.*

FÖLDVEGYÜLET, (föld-vegyület) ösz. fn. A föld különböző nemeinek összevegyülése.

FÖLDVONÓ, (föld-vonó) ösz. fn. Görbe ásó, melylyel az árkászok a földet elvonogatják, elteregetik.

FÖLDZSÁK, (föld-zsák) ösz. fn. Földdel megtöltött zsák, milyeket pl. háboruban szoktak használni, hogy némi védfalul szolgáljanak.

FÖLDZSÍR, (föld-zsír) ösz. fn. Sárga festékföld, mely érczrészekkel vegyes, máskép : *földsár.* Átv. ért. a tehetség földnek termékeny alkatrésze.

FÖLÉ, (föl-é) ih. és névutó. Személyragozva : *fölém, föléd, fölé* v. *föléje, fölénk, fölétek, föléjök* v. *—jök.* Am. valaminek tetejére, fölszinére. *Hás fölészállt a gólya. Feje fölé csaptak a hullámok. Duna fölé huzódott a köd.* Máskép : *fölibe.* Ellentéte : *alá.*

FÖLEBB, (föl-ebb) ih. 1) Magasabbra, nagyobbra. Ellentéte : *alább. Menj fölebb. A sas fölebb képes repülni, mint a lúd. Még neki áll fölebb.* (Km.) *Fölebb alább járni, sétálni.* 2) Drágábban. *Fölebb adta, mint vette. Fölebb tartják a gabona árát.* 3) Föntebb, magasabb helyen. *A farkas fölebb állt a patak mellett, a bárány pedig alább.* 4) Már egyszer elmondott hely valamely könyvben. *A fölebb* (jobban : *fönebb* v. *föntebb)* mondott elvek.

FÖLEBBÉZ, (föl-ebb-éz) önh. m. *fölebbéz-tem, —tél, —ett.* 1) Peres ügyet, különösen valamely perbeli határozatot, illetőleg itéletet alsóbb rendű bíróságtól felsőbb rendű elébe terjeszt, visz. 2) Régiebb íróinknál, mint Pázmánnál, Faludinál, am. felsőbb polczra, hivatalra, méltóságra vágyik, törekszik; és fennhéjáz.

FÖLEBBÉZÉS, (föl-ebb-éz-és) fn. tt. *fölebbézés-t,* tb. *—ék.* 1) Peres ügynek, különösen az abban hozott birói határozatnak, itéletnek fölebbvitele. 2) Magasabb polczra, hivatalra, rangra vágyás.

FÖLEBBÉZŐ, (föl-ebb-éz-ő) fő- és mn. tt. *fölebbéző-t.* 1) mn. Nagyra, magasra vágyó. *Fölebbező kevélység, kivánság, magaviselet.* 2) fn. Peres ügyet felsőbb biró elébe terjesztő.

FÖLEBBFOLYAMODÁS, (fölebb-folyamodás) ösz. fn. Peres ügyben, különösen végzések ellen felsőbb biróra hivatkozás, máskép : felfolyamodás.

FÖLEBBHIVATKOZÁS, (fölebb-hivatkozás) l. FÖLEBBFOLYAMODÁS.

FÖLEBBI, (föl-ebb-i) mn. tt. *fölebbi-t*, tb. —*ek*. Fölebb vagy föntebb levő, föntebb eladott.

FÖLEBBVALÓ, (fölebb-való) ösz. mn. és fn. 1) Bizonyos tulajdonságra, rangra, hivatalra, méltóságra nézve előkelőbb, jelesebb. *Az alispánság fölebbvaló tisztség a szolgabirónál.* 2) Előljáró, felsőbb tisztviselő.

FŐLEG, (fő-leg) ih. Leginkább, főkép, kiválólag.

FŐLEGÉNY, (fő-legény) ösz. fn. Első legény a mesterlegények között, vagyis a műhelyben azon legény, ki némileg a mester személyét képviseli, t. i. a munka kiosztásában, szabásban, felügyelésben ; némely mesteremberéknél, pl. a szabóknál : *táblalegény*.

FŐLÉNY, (fő-lény) ösz. fn. l. ALAPLÉNY.

FÖLEP, (föl-ep) fn. tt. *fölep-et*. Képzési nyelvhasonlat szerént az *alap* és *közep* alakjára alkotott szó, am. valaminek fölszine, felülege, vagy mint köznségesen mondják, felülete.

FÖLEPES, (föl-ep-es) mn. tt. *fölepes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Fölüleges ; az illető tárgy mélyébe, velejébe nem ható, csak a dolog felszinén maradó. *Fölepes vizsgálat, ismeret, tudomány.*

FÖLÉS, (fő-l-és) fn. tt. *fölés-t*, tb. —*ék*. Valamely testnek azon állapota, midőn föl v. fő. V. ö. FŐ, ige.

FÖLESZEL, (föl-eszel) ösz. áth. Valakit felbujt, felingat valamely tettre, merényre.

FÖLESZMÉL, (föl-eszmél) ösz. önh. Öntudatlan állapotból eszére jön, magához tér ; álmából, szunnyadtából fölébred.

FÖLETLEN, (föl-etlen) mn. tt. *föletlen-t*, tb. —*ék*. Minek föle ninca. *Föletlen téj*. Határozóilag am. föle nélkül. *Föletlen adták ide a tejet.*

FŐLETLEN, (fő-l-etlen) l. FŐTELEN.

FÖLERESZT, (föl-ereszt) ösz. áth. lásd : FÉLERESZT.

FÖLHŐ, l. FELHŐ.

FÖLIBE, (föl-é-ve) ih. Személyragozva : *fölibém, fölibéd, fölibénk, fölibétek, fölibök*. L. FÖLÉ.

FÖLJÜL, tájdivatos kiejtéssel am. *fölül* v. *felül*, l. ezt.

FÖLKEL ; **FÖLKELÉS** stb. l. FELKEL, FELKELÉS stb.

FÖLKÉSZÍT, (föl-készít) ösz. áth. lásd : FELKÉSZÍT.

FÖLLEG, **FÖLLENGÉZ**, l. FFLLEG, FELLENGEZ.

FÖLLENGÉR, (föl-lengér) ösz. fn. Léggolyó vagy személy, ki léggolyóval felszáll.

FÖLLENGÉRÉZ, (föl-lengérész) ösz. önh. Léggolyóval felszáll.

FÖLLENGÍT, (föl-lengít) ösz. áth. Valaminek hatását, erejét magas fokra emeli ; különösen, vegytanilag, tűz által valamely száraz test repülő részeit kifejti. *Kénesőt* v. *higanyt föllengíteni*. (Sublimare).

FÖLLENGÍTÉS, (föl-lengítés) ösz. fn. Cselekvés, különösen vegytani műtét, mely által valamit föllengítünk.

FÖLLIK, puszta Sopron megyében ; helyr. *Föllik-on, —ra, —ról*.

FÖLLYEBB, tájdivatos kiejtéssel am. *fölebb*, l. ezt.

FÖLLYŰL, tájdivatos kiejtéssel am. *fölül* v. *felül* ; l. ezt.

FÖLNAGY, (föl-nagy) ösz. fn. A székelyeknél am. falunagy, falu bírája. V. ö. FOLNAGY.

FÖLNÉGYEL, (föl-négyel) ösz. áth. Négy részre valamit felkonczol. *A meggyőzött Kupa vezért fölnégyelték.*

FÖLOLD, l. FELOLD.

FÖLOLVAD, **FÖLOLVASZT**, l. FELOLVAD, FELOLVASZT.

FŐLOVÁSZ, (fő-lovász) ösz. fn. A lovászok között első. V. ö. LOVÁSZ.

FŐLOVÁSZMESTER, (fő-lovász-mester) ösz. fn. 1) Szélesb ért. az udvaroknál főtiszt, ki az udvari lovászmestereknek parancsol, s a fejedelmi istálók fő felügyelője. 2) Különösen Magyarországban a zászlósurak egyike, kinek többi között kötelessége az országgyülési rendtartásra felügyelés.

FÖLÖS, (föl-ös) mn. tt. *fölös-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Minek föle, szine van. *Fölös téj, fölös gabona*. 2) Számos, sok, kellő számon túl levő. *Fölös gondjai, bajai vannak. Fölös jövedelemmel bír*. Különbözik : *feles*.

FÖLÖSEN, (föl-ös-en) ih. Számosan, kellő mennyiségen fölül. *Fölösen megjelentek a gyülési tagok. Gabonája fölösen termett. Fölösen visszaadta a kölcsönt.*

FÖLÖSLEG, (föl-ös-leg) fn. és ih. 1) Ami a kellő vagy szükséges mértéket, mennyiséget fölülmulja ; több, mint szükséges. *Jövedelme fölöslegét köz czélokra forditani*. 2) Szükségen fölül, nagyobb mennyiségben, mint kell.

FÖLÖSLEGÉS, (föl-ös-leg-és) mn. tt. *fölöslegés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Ami kellő vagy szükséges mértéknél nagyobb, több ; túl bővelkedő, nem szükséges. *Erről fölösleges szólni, mert úgy is tudjuk. Eladni a fölösleges gabonát.*

FÖLÖSÖDIK, (föl-ös-öd-ik) k. m. *fölösöd-tem*, —*tél*, —*ött*. Hig testekről, különösen tejről mondják, midőn fölt kapnak, azaz fölszinökön megsürüsödnek. *Fölösödik az édes téj.*

FÖLÖSTÖKÖM, a német *Frühstück*-ből köznépiesen elsajátított szó. Magyarosan : *reggeli, ebomét* v. *éjomét*.

FÖLÖSTÖKÖMÖL, l. REGGELIZ ; v. ö. FÖLÖSTÖKÖM.

FÖLÖTT, **FÖLÖTTE** stb. l. FÉLÉTT, FÉLÉTTE stb.

FÖLÖZ, (föl-öz) áth. m. *fölöz-tem, —tél, —ött.* Általán, valaminek fölét, fölszinét leszedi, eltakarítja. Különösen 1) leszedi a téj szinét, sürüjét; 2) szóráskor a szemmel lehullott szemetet, ganéjt, hosszúnyelü seprüvel (fölözővel) lesepergeti; 3) gabonamérésnél a túlteli mértről a fölöslegest leüti, lecsapja. Különbözik : *felez.*

FÖLÖZŐ, (föl-öz-ő) fn. tt. *fölözö-t.* 1) Hosszú nyelü seprü, melylyel szórás alatt a tiszta szemmel lehullott szemetet, ganéjt elsepergetik, letisztítják. 2) Sima fa, mely által méréskor a gabonát, lisztet stb. simára egyengetik, hogy föle ne maradjon, máskép : *csapó* v. *csapófa.*

FÖLÖZÖTT, (fö-l-öz-ött) mn. tt. *fölözött-et.* Amit fölöztek, lefölöztek. *Fölözött téj, gabona, mértt.* V. ö. FÖLÖZ.

FÖLPÉNZ, (föl-pénz) ösz. fn. l. FELPÉNZ.

FÖLPÉRÉS, FÖLPÉRÉSSÉG, l. FELPÉRÉS, v. FELPÖRÖS, FELPÉRÉSSÉG.

FÖLRÉSZ, (föl-rész) ösz. fn. Valamely testnek azon része, mely fölül áll vagy fekszik; ellentéte : alrész. *Az emberi test fölrészei : a fej, derék.*

FÖLSÉG, FÖLSÉGÉS, l. FELSÉG, FELSÉGÉS.

FÖLSŐ, l. FELSŐ.

FÖLSZENTÉL, FÖLSZENTÉLÉS, l. FELSZENTÉL, FELSZENTÉLÉS.

FÖLTÉT, FÖLTÉTEL, stb. l. FÉLTÉT, FÉLTÉTEL.

FÖLÜL, l. FELÜL.

FÖLÜNNEN, (föl-ünn-en) ih. Felülről. *Fölünnen való.*

FÖLVÉRTEZ, (föl-vértez) ösz. áth. Vérttel fölfegyverez, vértbe öltöztet. V. ö. VÉRT.

FÖLZÉK, (föl-öz-ék) fn. tt. *fölzék-et.* A bányai olvasztókemenczében a felolvadt érczuek salakja, mely tajték- vagy habformában fölszinre emelkedik.

FÖLYÜL, l. FELÜL.

FŐMÉLTÓSÁG, (fő-méltóság) ösz. fn. Rang és czim, mely oly herczegeket illet, kik nem uralkodó házból valók. *Főméltóságod. Herczeg Batthyány ő főméltósága.*

FŐMÉLTÓSÁGU, (fő-méltóságu) ösz. mn. 1) A nem uralkodó házból született herczegek czime. *Főméltóságu Eszterházy, Pálfy herczegek. Főméltóságu herczeg primás.* 2) A legfőbb törvény- és kormányszék czime. *Főméltóságu Hétszemélyes tábla. Főméltóságu magyar királyi udvari Kanczellaria.*

FŐMEREDEK, (fő-meredek) ösz. mn. Igen meredek, melyen az ember fejjel könnyen lefordúl. Határozó gyanánt használtatva, am. nyakraföre, neki robanva. *Főmeredek futni le a hegyről.* Jobban : *fejmeredek.* V. ö. FŐ, fn.

FŐMESTER, (fő-mester) ösz. fn. Némely lovagrendek főnöke. *Németrend főmestere. Maltai vitézrend főmestere.*

FÖN, l. FEN és összetételeit.

FÖNDÜNT, baranyai kifejezés, am. valaminek nagy bősége van, pl. *Ugyan föndünt a sóárulás,* azaz mindenütt kaphatni sót. Talán a *feltünt* szóból van elferdítve.

FÖNEBB, (fön-ebb) am. *fentebb,* mindkettőtől melléknév is ered : *fönebbi, föntebbi.* L. FÖLEBB, 3), 4) és FÖLEBBI. V. ö. FEN, (1).

FŐNEM, (fő-nem) ösz. fn. Előkelő, régi, híres családi nem. *Főnemből származott férfiak.*

FŐNEMES, (fő-nemes) ösz. fn. Régi, híres vérből származott vagy főrangú, nagy birtokú nemes. Szélesb, kivált régi ért. főur, pl. gróf, báró, országnagy.

FŐNEMESI, (fő-nemesi) ösz. mn. Főnemest illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Főnemesi rang, hivatal.*

FŐNÉPEK, (fő-népek) ösz. fn. Így nevezetnek a székely főnemesek, főurak; a középrendüek *lófők,* (lovagok), az alrendüek : *darabantok.*

FŐNÉV, (fő-név) ösz. fn. Nyelvtanban am. oly része a beszédnek, vagyis oly szó, amely személyt vagy tárgyat jelent, pl. ember, ház. A főnévnek több osztályai vannak : *tulajdonnév, közнév, gyüjtőnév, összerünév, elvontnév.* (Nomen substantivum). Némelyek újabb időben *dolognév* szót kezdettek használni helyette; de ez nem fejezi ki egészen a ‚substantivum' szót, minthogy az alatt a személynevek nem foglaltatnak.

FÖNLAK, falu Temes megyében; helyr. *Fönlak-on, —ra, —ról.*

FÖNN, l. FEN és összetételeit.

FÖNNYEN, l. FENNEN.

FŐNÖK, (fő-nök) fn. tt. *főnök-öt.* Általános neve mindazon személyeknek, kik valamely testület elöljárói, fejei, vezérei. *Egyházi, polgári, katonai főnök. Hivatal, iroda főnöke. Rabló csapatok főnöke.*

FŐNÖKI, (fő-nök-i) mn. tt. *főnöki-t,* tb. *—ek.* Főnököt illető; főnökre vonatkozó; főnöktől eredő. *Főnöki szállás, iroda. Főnöki jogok és kötelességek. Főnöki utasitás.*

FŐNÖKSÉG, (fő-nök-ség) fn. tt. *főnökség-et.* Főnöki állomás, hivatal, alkalmaztatás.

FÖNSÉG, FÖNSÉGÉS, l. FENSÉG, FENSÉGÉS.

FÖNSÍK, (fön-sík) ösz. fn. Magas fekvésü síkságot képező földterület.

FÖNT, l. FEN, (1).

FÖNTEBB, a ‚fönt' második foka, lásd : FÖLEBB 3), 4).

FÖNTÖRÖG, l. FÉNTÉRÉG.

FÖNTEBBI, (fön-t-ebb-i) l. FÖLEBBI.

FÖNYED, falu Somogy megyében; helyr. *Fönyed-én, —re, —ről.*

FŐNYEREMÉNY, (fő-nyeremény) FŐNYERŐ, (fő-nyerő) ösz. fn. A sorsjátékban több nyerő számok közt az, amely a legmagasb összeget adja.

FŐOLTÁR, (fő-oltár) ösz. fn. Első oltár, nagy oltár, öreg oltár a templom szentélyében, különösen a római és görög egyházakban, hol a szentséget tartják, s melyet a templom védszentének képe vagy szobra ékesít. Ellentéte : *mellékoltár, kis oltár.*

FŐORVOS, (fő-orvos) ösz. fn. Bizonyos testület, vagy intézet orvosai között az első rangú. *Ország-, vármegye-, város-, kórház főorvosa.* V. ö. ORVOS.

FŐPAP, (fő-pap) ösz. fn. Szélesb ért. felsőbb rendü és rangú egyházi személy, milyenek az apátok, prépostok, kanonokok, esperesek is. Szorosb ért. valóságos vagy czimzetes püspök, érsek, főérsek, atyaérsek. Legszorosb ért. valamely egyház, vagyis vallási felekezet nagy egyetemének főnöke, pl. a római katholikus anyaszentegyház főpapja a római pápa.

FŐPAPI, (fő-papi) ösz. mn. Főpapot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Főpapi hivatal, méltóság; főpapi stöveg.*

FŐPAPSÁG, (fő-papság) ösz. fn. 1) Főpapok egyeteme. *Római, görög szertartásu egyház főpapsága.* 2) Főpapi rang, hivatal, méltóság. *Főpapságra emeltetni.*

FŐPARANCSNOK, (fő-parancsnok) ösz. fn. Valamely testület parancsnokai között a legelső. V. ö. PARANCSNOK.

FŐPARANCSNOKSÁG, (fő-parancsnokság) ösz. fn. Főparancsnoki állás, hivatal, hatalom.

FŐPÁSZTOR, (fő-pásztor) ösz. fn. Átv. valamely egyháznak, egyházmegyének, vallási testületnek első papja, főpapja. *A püspök saját megyéjebeli híveinek főpásztora.*

FŐPÁSZTORI, (fő-pásztori) ösz. mn. Főpásztort illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Főpásztori gondok, tanitások, körlevelek.* V. ö. FŐPÁSZTOR.

FŐPECSÉTŐR, (fő-pecsét-őr) ösz. fn. Azon állodalmi főtisztviselő, ki az ország pecsétére fölvigyáz. *Anglia főpecsétőre.* Más néven : *főkancellár.*

FŐPERJEL, (fő-perjel) ösz. fn. 1) Szerzetnek vagy szerzetesrendnek első perjele vagyis perjelczimü főnöke. 2) Főmonostor perjele, milyen a fiókapátsági perjelekhez képest a pannonhegyi perjel, ki a szerzet káptalanában a fiókapátok előtt ül. V. ö. PERJEL.

FŐPERJELSÉG, (fő-perjelség) ösz. fn. 1) Főperjeli hivatal, rang. 2) A főperjel hatósága, főnöksége alá tartozó monostor vagy szerzetesrend.

FŐPINCZÉR, (fő-pinczér) ösz. fn. Első pinczér, ki a vendégektől a pénzt beszedi, és illető urának, ú. m. a fogadósnak, vendéglősnek az általvett étel-italokért számol. V. ö. PINCZÉR.

FŐPOHÁRNOK, (fő-pohárnok) ösz. fn. 1) Első személy a pohárnokok között. 2) Magyarország szászlósurainak egyike, főpohárnokmester.

FŐPOHÁRNOKMESTER, (fő-pohárnok-mester) ösz. fn. Bels. tit. tan. rangú udvari tiszt, és Magyarországban a szászlósurak egyike; a kir. pohárnokok főnöke.

FŐPONT, (fő-pont) ösz. fn. 1) A többi kijelölt pontok, helyek között a legnevezetesb, legfontosb. *Kereskedés, ütközethely főpontja.* 2) Átv. valamely tárgyra nézve legfontosabb dolog, melyhez képest a többiek csak mellékesek. *Tanácskozás, értekezés főpontja.* V. ö. PONT.

FŐPORKOLÁB, (fő-porkoláb) ösz. fn. A porkolábok között rangra nézve első. *A hadtest főporkolábja.* V. ö. PORKOLÁB.

FŐPOSTAHIVATAL, (fő-posta-hivatal) ösz. fn. Valamely ország vagy tartomány postaigazgató hivatala, középpontja. *Bécsi, budai főpostahivatal.*

FŐPOSTAMESTER, (fő-posta-mester) ösz. fn. Valamely ország vagy tartomány vagy kerület első rangú postamestere. V. ö. POSTAMESTER.

FÖRDÉS, FÖRDIK, l. FÜRDÉS, FÜRDIK.

FŐREND, (fő-rend) ösz. fn. Polgári ért. főrangú v. születésü, főuri osztály. Többes számban: *főrendek*, am. az országnagyjai összvesen. *Főrendek táblája az országgyülésen.*

FŐRENDBELI, (fő-rendbeli) l. FŐRENDI.

FŐRENDI, (fő-rendi) mn. tt. *főrendi-t*, tb. *—ek.* Főrendhez tartozó, arra vonatkozó. *Főrendi méltóság. Főrendi tábla.*

FŐRENDŰ, (fő-rendü) ösz. mn. Főrendből való, főrendekhez tartozó. *Főrendü urak, vendégek.*

FÖRGETEG, l. FÉRGETEG.

FÖRGETEGÉS, l. FÉRGETEGÉS. A székelyeknél azt is jelenti : *bolond.*

FÖRGETYŰ, (för-g-ety-ü) fn. tt. *förgetyü-t.* Általán eszköz, melyet förgetni, forgatni, ide-oda hajtani lehet. Különösen : förgetyü a tengelyen, mely az oldalakat tartja; förgetyü az ajtórámán, melyet az ajtóra lehet fordítani; förgetyü a malomban, melyen a malomkő forog stb. Eredetileg : *förgető*, tájszólásilag : *förgettyü*; rokon vele a *pörgetyü.*

FÖRHÉRCZ, l. FELHÉRCZ.

FÖRMÉNYES, l. FÜRMÉNYES.

FÖRTELÉM, FÖRTELMES, l. FÉRTELÉM, FÉRTELMES.

FÖRTŐ, FÖRTŐZTET, l. FÉRTŐ, FÉRTŐZTET.

FÖS, elvont gyök, l. FES.

FŐS, (fő-s) l. FEJES.

FŐSEBÉSZ, (fő-sebész) ösz. fn. Valamely vidék, megye, város, testület vagy kórintézet első sebésze. V. ö. SEBÉSZ. *Kórházi, városi, katonai, ezredi főssebész.*

FŐSÉG, (fő-ség) l. FENSŐSÉG.

FÖSŐ, tájdivatos, *felső* helyett. L. ezt.

FÖST, FÖSTÉK stb. l. FEST, FESTÉK stb.

FÖSVÉNY, (1), (fös-vény, am. föslött v. feslett, azaz szakadozott, rongyollott személy) mn. tt. *fösvény-t*, tb. *—ek.* Birtok és pénz után mértéktelenül, s rendetlenül vágyó, anélkül, hogy hasznukat venné, facsari, zsugori. *Fösvény usorás, kereskedő.*

FÖSVÉNY, (2), (l. föntebb) fn. tt. *fösvény-t*, tb. *—ék*. Személy, ki mértéktelenül és rendetlen vágygyal gyűjt javakat, s azokat saját kényelmére sem fordítja. *A fösvény soha sem elégszik be.* Szélesebb ért. oly ember, ki javaiból másokat részesíteni, a közjóra adakozni vonakodik.

FÖSVÉNYKÉDÉS, (fös-vény-kéd-és) fn. tt. *fösvénykédés-t*, tb. *—ék*. A vagyonszerzésben tulságos vágy, s a kiadásban szerfölötti szükkezüség.

FÖSVÉNYKÉDIK, (fös-vény-kéd-ik) k. m. *fösvénykéd-tem*, *—tél*, *—ett*. Tulságos vágygyal gyűjt javakat, pénzt, s a szerzetteket ki nem adja, másokat azokban nem részesít.

FÖSVÉNYSÉG, (fös-vény-ség) fn. tt. *fösvénységet*. Tulságos és rendetlen vágy a javak után, és a szerzettekhez szertelen ragaszkodás. A keresztény erkölcstanban a hét főbün egyike.

FÖSVÉNYÜL, (fös-vény-ül) ih. Fösvény ember módjára, zsugoriasan, a világi javakhoz tulzólag ragaszkodva.

FŐSZABÁLY, (fő-szabály) ösz. fn. Első, irányadó szabály, melynek a többi szabályok alárendelvék, vagy melyből a többiek folynak.

FŐSZAKÁCS, (fő szakács) ösz. fn. Udvarok- és uraságoknál első szakács, ki a főtáblára főz.

FŐSZÁLLÁS, (fő-szállás) ösz. fn. Hadtudományi ért. azon szállás, hol a had dereka, különösen az illető hadfönökök tanyáznak.

FŐSZÁM, (fő-szám) ösz. fn. Tő- vagy sarkszámok, melyek mintegy alapúl szolgálnak minden nagyobb számnak, milyenek 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

FŐSZÉK, (fő-szék) ösz. fn. A székelyeknél van az egyes székekben : *főszék* és *fiókszék*.

FŐSZEMÉLY, (fő-személy) ösz. fn. Első rangu, rendü, hivatalu személy valamely társulatban, testületben.

FŐSZENTSZÉK, (fő-szentszék) ösz. fn. Szentszék, melyhez a szentszéki ügyeket fölebbviszik, pl. *Magyarországban az esztergomi főérseki szentszék*. V. ö. SZENTSZÉK.

FŐSZÍN, (fő-szín) ösz. fn. 1) Azon egyszerü alapszínek, melyekből vegyítés által más szineket készítenek ; a festészeknél a fehér, fekete, sárga, veres és kék szinek ; a festőknél a kék, vörös, sárga, fekete szinek neveztetnek így, a többiek mellék- vagy középszinek. 2) A testnek azon szine, mely a többi közől leginkább kitünik.

FÖTANYA, (fő-tanya) ösz. fn. l. FŐSZÁLLÁS.

FŐTÁRNOK, (fő-tárnok) ösz. fn. 1) Az udvari kincstár főtisztje. 2) l. FŐTÁRNOKMESTER.

FŐTÁRNOKMESTER, (fő-tárnok-mester) ösz. fn. Az ország zászlósurai között rangsorra nézve a negyedik. A régibb országgyüléseken a nádor és országbíró távollétében ő volt az elnök, nem a horvát bán ; tagja a k. helytartótanácsnak, és rendszerént elnöke. Egyszerüen : *tárnokmester* vagy *tárnok*.

FŐTELEN, (fő-te-len) mn. tt. *főtelen-t*, tb. *—ék*. Ami elegendőkép vagy kellőleg meg nem főtt. *Főtelen hús, bab, káposzta*. Szélesb ért. mondható mindenről, mit főzni szoktak, ha nyers állapotban van. Határozóilag am. főtelenül. Különbözik : *fejetlen*.

FŐTENGERNAGY, (fő-tenger-nagy) ösz. fn. Valamely ország hajóhadának fővezére. (Főadmirál).

FŐTISZT, (fő-tiszt) ösz. fn. 1) Polgári ért. első rangú tiszt valamely hivatalban. *Kamarai, postahivatali, urodalmi főtiszt*. 2) Katonai ért. az ezredi karhoz (stabhoz) tartozó feltiszt, ú. m. őrnagy, alezredes, ezredes. V. ö. FELTISZT.

FŐTISZTELENDŐ, (fő-tisztelendő) ösz. mn. Az egyházi személyek legnagyobb egyházi címe, mely tulajdonkép csak főpapokat illet, vagy egész papi testületet. *Főtisztelendő kanonok, prépost, apát, püspök. Főtisztelendő káptalan, papság*. A középrendü és rangu papok címe : *nagytiszteletü* v. *nagyon tisztelendö. Nagytiszteletü alesperes, perjel*. Az alsórendü egyházaké : *tisztelendő*. V. ö. FŐTISZTELETES, TISZTELETES.

FŐTISZTELENDŐSÉGÉD, (fő-tisztelendőségéd) főpapokat szólító czím, mely a névmódosító ragokat is fölveszi : *Főtisztelendőségéd-et, —nek, —től* stb.

FŐTISZTELETÉS, (fő-tiszteletés) ösz. mn. Különösebben a protestans felekezetü keresztények főpapjainak címe. Egyébiránt a ‚főtisztelendő' czím is divatban van. V. ö. TISZTELETES.

FŐTISZTELETŰ, (fő-tiszteletü) ösz. mn. lásd : FŐTISZTELENDŐ.

FŐTISZTI, (fő-tiszti) ösz. mn. Főtisztet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Főtiszti rang, hivatal, kötelesség, parancs*.

FŐTISZTIKAR, (fő tiszti-kar) ösz. fn. Katonai ért. egész hadsereg, vagy egyes czered főtisztjeinek testülete. (Stab).

FŐTISZTSÉG, (fő-tisztség) ösz. fn. 1) Főtiszti hivatal, rang. 2) Főtisztekből álló kat. testület.

FŐTITKÁR, FŐTITOKNOK, FŐTITNOK, (fő-titkár v. -titoknok v. -titnok) ösz. fn. Első rangú, legbelső titkár. V. ö. TITOKNOK.

FŐTLEN l. FŐTELEN.

FŐTÖRVÉNYSZÉK, (fő-törvény-szék) ösz. fn. Törvényszék, melyhez fölebbvitel történik, milyenek a királyi és hétszemélyes tábla. Különbözik : *feltörvényszék*.

FŐUDVARBÍRÓ, (fő-udvar-bíró) ösz. fn. Első rangu udvarbíró. V. ö. UDVARBÍRÓ.

FŐUDVARMESTER, (fő-udvar-mester) ösz. fn. 1) A fejedelmi udvaroknál vagy főuraságoknál udvari tiszt, ki a palota felügyelői között első rangban áll, s az udvari szertartásokat rendezi, intézi. 2) Országos hivatalnok, zászlós úr, ki ezen hivatalnak czímét viseli, s koronázáskor a király fölkenetése és öltöztetése körül foglalatoskodik.

FŐUDVARNOK, (fő-udvarnok) ösz. fn. lásd : FŐUDVARMESTER.

FŐÚR, (fő-úr) ösz. fn. 1) Többek között a legnagyobb, legelőkelőbb úr, ki más úrnak alája vetve nincs. *Valamely tartománynak, országnak, népnek főura.* 2) Szélesb ért. nagy birtokú, hatalmú, rangú földes úr, országnagy.

FŐURASÁG, (fő-uraság) ösz. fn. 1) Fő hatalom, mely más nagyobbnak alá vetve nincs. 2) Előkelő, igen nagy hatalmú, birtokú, rangú uri személy; országnagy. V. ö. URASÁG.

FŐÚRI, (fő-úri) ösz. mn. Főurat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Főúri hatalom, méltóság.*

FŐUTCZA, (fő-utcza) ösz. fn. Az utczák közt a legnevezetesebb, legnagyobb.

FŐÜGYELÉS, (fő-ügyelés) ösz. fn. Tiszti, hivatalos eljárás, melynél fogva valamit egész terjedelmében gondunk, vigyázatunk, rendezésünk alá veszünk, s az alsóbb rendű ügyelők irányában ellenőrködünk. *A nemzeti színház főügyelését egy személyre bízni.*

FŐÜGYELŐ, (fő-ügyelő) ösz. fn. Tisztviselő, ki bizonyos hivatalban, ügyben, minden más ügyelők felett áll és őrködik.

FŐVAD, (fő-vad) ösz. fn. Vadászok nyelvén a szarvas kizárólagos különböztetése minden egyéb vadtól, németül Hochwild v. Edelwild. (Bérczy Károly).

FŐVADÁSZ, (fő-vadász) ösz. fn. Felsőbb rendű vadász, ki az összes vadászkészületekre, vadászlegényekre, kerülőkre, hajtókra stb. felügyel, s a vadászatokat intézi.

FŐVADÁSZMESTER, (fő-vadász-mester) ösz. fn. Első vadászmester, kinek felügyelése alatt vannak egész tartomány vagy vidék vadászai és vadászatai. V. ö. VADÁSZMESTER.

FŐVÁR, (fő-vár) ösz. fn. l. FŐERŐSÉG.

FŐVÁRMŰ, (fő-vár-mű) ösz. fn. Valamely várnak legjelesebben erődített része, oldala.

FŐVÁROS, (fő-város) ösz. fn. Valamely országnak legnevezetesebb és gyakran legnépesebb városa, melyben vagy a fejedelem lakik vagy a főtörvényhatóságok és kormányszékek helye van. Szélesb ért. valamely nagyobb vidék első rendű városa, pl. a Bánság fővárosa Temesvár.

FŐVÁROSI, (fő-városi) ösz. mn. Fővárost illető, arra vonatkozó, oda vagy onnan való. *Fővárosi lakosok, hírek, szokások.*

FÖVEG, (fö-v-eg) fn. tt. *föveg-ét.* Mindenféle fejtakaró, legszélesb ért. pl. kalap, sipka, gucsma, kalpag stb. A *süveg* hasonlatára képzett újabb divatú szó.

FÖVELKÉDIK, (fő-v-el-kéd-ik) k. m. *fövelkéd-tem, —tél, —ett.* A székelyeknél: föni kezd, hévtől buzogni kezd. *Felfövelkedett* am. fövő meleg lett. (Kriza J.).

FÖVENY v. FÖVÉNY, (1), (fö-v-eny, fö-v-ény) fn. tt. *föveny-t* v. *fövenyet*, tb. *fövenyek* v. *fövények.* Sajátnemű föld, mely apró, kemény és egymással ösze nem ragadt szemecskékből áll, mely, ha tiszta, sem savanyok által föl nem bugyog, sem tűz által mészszé nem alakúl. Nevét onnan vette, mivel ha a nap sugárai által fölmelegszik, igen forró. *Porfövény, forrásfövény, folyófövény, kavics- vagy porondfövény* stb. *Fövenyet ásni. Fövenynyel meghordani az utakat. Fövenyből aranyat mosni.* Némely tájakon egy értelemben vétetik a *homok* szóval. Azonban a közönségesebb szokás inkább azt nevezi fövénynek, mely vizekben, vizenyős helyeken, folyókban, vízhólyagokban vagy szárazon is kaviczos rétegekben találtatik, s nagyobb és durvább szemű; a száraz, különösen sivó állapotban levőt pedig inkább *homoknak* hívják. V. ö. HOMOK.

FÖVÉNY, (2), falu Fejér megyében; helyr. *Fövény-en, —re, —ről.*

FÖVÉNYBAJ, (fövény-baj) ösz. fn. Kóros állapot, midőn a víahólyagban elválasztott üledék-részecskék fövényalakban öszvetorlódnak, s a vizelést akadályozzák.

FÖVENYBÁNYA, (föveny-bánya) ösz. fn. Gödör, melyből fövenyet ásnak.

FÖVENYBUVÁR, (föveny-buvár) ösz. fn. Kis ángolnafaj, mely a tengerparti fövenyben lakik, gyürübe tekerődzik, s fejét a gyürü közepén kidugva tartja. (Ammodites tobianus).

FÖVENYCZIMBOR, (föveny-czimbor) ösz. fn. Növényfaj a czimborok neméből; füzére felálló, tömött, füzérkéi párosak, murvái molyhosak, levelei szurósak. Fövényben, különösen tengerszéleken tenyészik. (Elymus arenarius).

FÖVÉNYDOMB, (fövény-domb) ösz. fn. Öszvetorlódott fövényből emelkedett domb; vagy oly domb, melynek belseje fövényből áll.

FÖVENYES, (1), FÖVÉNYES, (fö-v-eny-es) mn. tt. *fövenyes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Fövénynyel bővelkedő, behintett, belepett; fövénytől eredő. *Fövenyes vidék; fövenyes köldökcsömör.*

FÖVENYES, (2), puszták Békés és Szabolcs megyében; helyr. *Fövenyes-én, —re, —ről.*

FÖVENYEZ, (fö-v-eny-ez) áth. m. *fövenyes-tem, —tél, —ett.* Fövenynyel beföd, behint, kever. *Utakat fövenyezni. Mezet fövenyezni.*

FÖVENYEZÉS, (fö-v-eny-ez-és) fn. tt. *fövenyezés-t*, tb. *—ek.* Fövenynyel befödés, behintés, keverés. *Kerti utak fövenyezése.*

FÖVENYFÁJDALOM, (föveny-fájdalom) ösz. fn. Fájdalom, éles kín, melyet a fövenybajban szenvedő érez. V. ö. FÖVENYBAJ.

FÖVÉNYFURÓ, (fövény-furó) ösz. fn. A kutásók vagy kuttisztítók eszköze, azaz oly furó, mely hosszú póznára alkalmazott görbe vasból áll, s melyhez zsák van kötve, hogy a fölösleges fövenyet a kútból kihúzza.

FÖVÉNYFÜRDŐ, (fövény-fürdő) ösz. fn. Fürdő neme, midőn a kóros testet vagy tagot meleg fövenybe takargatják gyógyítás végett.

FÖVÉNYHAJTÓ, (fövény-hajtó) ösz. mn. Mi a vízhólyagban öszvetorlódott fövenyet feloldja, és a vizellettel kimenni készteti. *Fövényhajtó gyógyszerek, eledelek.*

FÖVÉNYHAL, (fövény-hal) ösz. fn. lásd : FÖVÉNYBUVÁR.

FÖVÉNYHALOM, (fövény-halom) ösz. fn. Halom, melynek tömege fövényrészekből áll.

FÖVÉNYKESZEG, (fövény-keszeg) ösz. fn. Kisebb fajú czápahal, melynek oly éles böre van, hogy fát és csontot simára lehet dörzsölni vele. (Squalus squatina).

FÖVÉNYKORSÓ, (fövény-korsó) ösz. fn. Kökorsó, máskép : *vásznkorsó, szentmihályi korsó, bokdla.*

FÖVENYKŐ, (föveny-kő) ösz. fn. 1) A vízhólyagban kővé tömörödött és keményült fövenyrészecskék. 2) Homokkö.

FÖVENYLÁDA, (föveny-láda) ösz. fn. Láda, melyben fövenyet hordanak vagy tartanak.

FÖVÉNYMINTA, (fövény-minta) ösz. fn. Fövenyből csinált minta a vashámorokban. V. ö. MINTA.

FÖVENYÓRA, (föveny-óra) ösz. fn. Két tekealakú, s csúcsaiknál fogva öszvekötött és kis nyilással ellátott üvegekből álló készület, melyek közöl egyik fínom tiszta fövennyel megtöltetik, mely épen egy óra alatt a szük nyiláson a másik üvegbe foly által, mire az egész készület ismét felfordíttatik, s a föveny általszivárgása folytattatik.

FÖVÉNYÖNTET, (fövény-öntet) ösz. fn. Fövénymintába öntött folyó ércz, különösen vasnemü eszközök és rudak.

FÖVÉNYPALA, (fövény-pala) ösz. fn. Megkeményült fövenyből való palakö vagyis fövenykő palaformában.

FÖVÉNYROSTA, (fövény-rosta) ösz. fn. Rosta, melyen a bizonyos czélra, pl. épitésre, mintára használandó fövenyet átereszik, s megtisztítják.

FÖVÉNYROSTÉLY, (fövény-rostély) ösz. fn. Rostély, melyet rosta gyanánt használnak, midőn a kavicsos és más idegen részekkel vegyített fövenyet ráhányják, s elválasztják.

FÖVÉNYRÖG, (fövény-rög) ösz. fn. Röggé tömörült nedves fövény.

FÖVÉNYSZÉM, (fövény-szém) ösz. fn. Egy-egy porszem azon részecskékből, melyek a fövenyet teszik.

FÖVÉNYTALYIGA, (fövény-talyiga) ösz. fn. Talyiga, melyen fövenyet hordanak.

FÖVÉNYTERMÉS, (fövény-termés) ösz. fn. Kóros állapot, midőn a hugyhólyagban leülepedő szilárd testrészecskék fövénynyé képződnek.

FÖVÉNYTORLAT, (fövény-torlat) ösz. fn. A víz fenekén levő fövénynek öszvehalmozódása; a folyó fenekének fölemelkedése; zátony. Vannak fövénytorlatok a hegyekben, bányákban is.

FÖVENYZSÁK, (föveny-zsák) ösz. fn. Általán zsák, melyet fövennyel megtöltenek, melyben fövenyet hordanak, tartanak. Különösen 1) a kútásóknál, melyben kútfuráskor a fövenyet felhuzzák, 2) a rézmetszőknél fövennyel töltött vánkos, melyen metszéskor a rézlap nyugszik.

FÖVÉS, (fö-v-és) fn. tt. *fövés-t*, tb. —*ék*. Valamely testnek azon állapota, midőn fő. V. ö. FŐ, ige.

FÖVESZT, (fö-v-eszt) áth. m. *föveszt-ett*. Valaminek fövését eszközli, főz (tulajdon értelemben).

FÖVESZTÉS, (fö-v-eszt-és) fn. tt. *föveztés-t*, tb. —*ék*. Fövés eszközlése.

FŐVESZTÉS, (fő-vesztés) ösz. fn. lásd : FEJVESZTÉS.

FŐVÉTÉK, (fő-véték) ösz. fn. A többi vétkek között a legsulyosb, mely az erkölcsi törvényeket leginkább megsérti. V. ö. VÉTÉK.

FŐVÉTEL, (fő-vétel) ösz. fn. Lefejezés, lenyakazás; különösen, büntetésnem, midőn a bíróilag elitélt bünösnek nyilvános szertartással fejét leütik. Jobban : *fejvétel*. V. ö. FŐ.

FÖVETLEN, (fö-v-et-len) mn. l. FÖTELEN.

FŐVEZÉR, (fő-vezér) ösz. fn. Szoros ért. vezér, ki a harczi lábon álló egész hadseregnek főnöke, parancsolója. Szélesb ért. külön táborozó egyes derékhadnak főparancsnoka.

FŐVEZÉRI, (fő-vezéri) ösz. mn. Fővezért illető, ahhoz tartozó, attól származó stb. *Fővezéri rang, hatalom, parancs, rendelet.*

FŐVEZÉRLET, (fő-vezérlet) ösz. fn. Kormányzat, intézkedések, melyeket valamely társaság, egyesület, intézet főnöke teszen valamely dolog, tárgy kivitelében. *A magyar központi* (most délkeleti) *vasutak magyar férfiak fővezérletének köszönik nagyobb részben létrejövetelöket.*

FŐVEZÉRSÉG, (fő-vezérség) ösz. fn. Fővezéri hivatal, hatalom. V. ö. FŐVEZÉR.

FŐVIGYÁZAT, (fő-vigyázat) ösz. fn. Legfelsőbb felügyelés.

FŐVIGYÁZÓ, (fő-vigyázó) ösz. fn. Tisztviselő személy, vagyis felügyelő, ki minden egyéb felügyelők felett áll, kinek vigyázata, örködése az egészre kiterjed.

FŐZ, (fö-z) áth. m. *főz-tem*, —*tél*, —*ött*. 1) Szilárd, nyers testet vízben vagy más folyadékban tüz erejével meglágyít, s bizonyos használatra alkalmassá tesz. *Húst, káposztát, gombóczot főzni. Kátrányt, festéket főzni. Nálunk is vízben főznek.* (Km.). *Szájnak, nem szemnek szoktak főzni.* (Km.). 2) Hig testet tüz által forrásba hoz, s eledellé csinál. *Borlevest, sörlevest, zsendiczét főzni.* 3) Valamely testben létező nedveket tüz által bizonyos folyadékban kifejleszt, különösen szeszes italokat készit. *Rozsból, szilvából pálinkát, árpából sert főzni. Eczetet főzni.* 4) Átv. titkon, magában valamely tervet kohol. *Ezen ember ismét valamit főz fejében. Itt mézet, ott mérget főz.* (Km.). Öszvetételei : *beföz*, am. a lébe való tész-

tát megfőzi; vagy valamely gyümölcsfélét csemegéül czukorral, s fűszerekkel elkészít; *elfőz*, am. kelleténél jobban megfőz; *felfőz*, am. főzésre fölemészt, elhasznál; *felfőzte minden babját, lencséjét; kifőz*, am. főzés által valaminek nedvét kiveszi; *lefőz*, am. leforráz, átv. szóval vagy tettel kifog valakin, legyaláz. V. ö. FŐ, ige.

Rokon vele közelebb a hellen φώζω, φώγω.

FŐZÁSZLÓS, (fő-zászlós) ösz. fn. Förendű személy, ki magas rangjánál fogva a förendek között is első fokon áll, s az ország igazgatásában tettleges részt veszen. Ily főzászlós szoros ért. négy van Magyarországban: nádor, országbiró, horvátországi bán és tárnok. V. ö. ZÁSZLÓSÚR.

FŐZELÉK, (fő-z-el-ék) fn. tt. *főzelék-et*. Eledel a növények országából, melyet főzés által szokás ehetővé elkészíteni, ilyenek a különféle zöldségek, hüvelyes vetemények, burgonya stb.

FŐZELÉKKÁPOSZTA, (főzelék-káposzta) ösz. fn. Mindenféle káposzta, melyet főzelékül szoktak használni, pl. fejes-, olasz-, csipkés káposzta.

FŐZELÉKLENCSE, (főzelék-lencse) ösz. fn. Közönséges lencse, mely főzelékül szolgál. V. ö. FŐZELÉK.

FŐZEMÉNY, (fő-z-e-mény) fn. tt. *főzemény-t*, tb. *—ék*. Általán mindenféle főzött étel. Oly képzésü, mint *süt*-ből *sütemény*.

FŐZÉS, (fő-z-és) fn. tt. *főzés-t*, tb. *—ék*. 1) Cselekvés, midőn valamit főzünk. *Főzéshez fogni, látni. Gombócz-, káposzta-, húsfőzés. Kávéfőzés. Ért hozzá, mint bajcsi asszony a kávéfőzéshez.* (Km.). 2) Mesterség, mely ételek készitésében áll. *Főzést tanulni.*

FŐZET, (fő-z-et) fn. tt. *főzet-ét*. 1) Általán, megfött valami, főtt étel, ital. *Egy főzet leves*, azaz amit egyszerre főztek vagy egy adag leves. *Szép asszony főzetéből enni. Erős, mint a söreczet, három itcze egy főzet.* Km. 2) Gyógyszerészeti ért. oly lé, melyben valamely gyógyszert főztek. *Bodzafőzet, korpafőzet, málvafőzet.* (Decoctum).

FŐZŐ, (fő-z-ő) fn. és mn. tt. *főző-t*. Aki főz, szakács vagy szakácsasszony. *Főző szolgáló, kukta.* Összetételekben: ami a főzést eszközli, elősegíti.

FŐZŐEDÉNY, (főző-edény) ösz. fn. Mindenféle edény, melyet főzésre használnak. *Vasból, cserépből való főzőedények.*

FŐZŐFAZÉK, (főző-fazék) ösz. fn. Fazék, melyben főznek, különböztetésül más czélra szolgáló fazekaktól, milyenek: *tejesfazék, vajasfazék* stb.

FŐZŐGÉP, (főző-gép) ösz. fn. Vas lemezekből, illetőleg vas rudakból, néha sárgarézczifrázattal készített lényeges konyhaeszköz, németül: *Sparherd*, szószerénti forditással: *takaréktüzhely, takaréktüzelő.*

FŐZŐGET, (fő-z-ög-et) gyak. áth. m. *főzögettem, —tél, —ett*. Folyvást vagy lassan-lassan, kis mértékben vagy némi kényelemmel főz.

FŐZŐKANÁL, (főző-kanál) ösz. fn. Fakanál, melylyel a főzők az ételeket kevergetik, habarják, kóstolgatják. *Főzőkanál való a kezébe, nem könyv.*

FŐZTE, (fő-z-t-e) am. főzete. *Megenném a szép asszony főztét*, am. éhes vagyok.

FŐZSINAT, (fő-zsinat) ösz. fn. Valamely egyházi egyetemnek azon zsinata, melyben az egész egyház küldöttei részt vesznek, s melyben az egész egyházat illető határozatok hozatnak. *Tridenti főzsinat.* V. ö. ZSINAT.

FRAKNÓ, vár Sopron megyében.

FRAKNÓALJA, mezőváros Sopron megyében; helyr. *Fraknóaljá-n, —ra, —ról.*

FRANCZ, fn. tt. *francz-ot*, 1) l. FRANCZIA, 2) l. BUJAKÓR, BUJASENYV.

FRANCZIA, (1), (saját nyelvökön: français) fn. tt. *francziát*. Személy, ki Francziaországban született, és ott lakik, vagy onnan származott. V. ö. FRANCZIAORSZÁG. Köznépies kiejtéssel: *farancz'a.*

FRANCZIA, (2), mn. Francziaországból való, francziák tulajdonságaival biró, azokat illető, reájok vonatkozó stb. *Francz'a posztó; franczia udvariság, müveltség; franczia háboru; franczia kormány, szokások, erkölcsök, törvények* stb.

FRANCZIAKÖTÉS, (franczia-kötés) ösz. fn. Könyvkötői munka, midőn a könyvet börös táblába kötik. *Egész* v. *fél francziakötés.*

FRANCZIAORSZÁG, (Franczia-ország) ösz. fn. Neve azon nagy és hatalmas országnak, állodalomnak, mely nyugoti Európában Spanyol- és Németországok, s a közép, atlanti és éjszaki tengerek között fekszik.

FRANCZIAORSZÁGI, (franczia-országi) ösz. mn. Francziaországból való; Francziaországhoz tartozó, arra vonatkozó.

FRANCZIÁS, (franczia-as) mn. tt. *franczás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Franczia modorú, szokásu, szabásu. *Franczás beszéd, viselet.*

FRANCZIÁSAN, (franczia-as-an) ih. Franczia modorban, szokás szerént, úgy mint a francziák szokták. *Franczásan öltözködni, lakomázni.*

FRANCZIÁUL, FRANCZIÁÚL, (franczia-ul) ih. Franczia nyelven. *Franczául beszélni, irni, érteni.*

FRANCZOS, (francz-os) mn. tt. *francsos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. l. BUJASENYVES.

FRANCZU, (francz-u) fn. l. BUJASENYV.

FRANCZÚS, (francz-ú-os) mn. tt. *francsús-t* v. *—at*, tb. *—ak*. L. BUJASENYVES.

FRANCZVÁGÁS, pusztа Sáros megyében; helyr. *Franczvágás-on, —ra, —ról.*

FRANK, fn. tt. *frank-ot*. 1) Személy vagy lakos Németországnak Frankonia nevü kerületéből. 2) Személy a hajdani frankok közől. 3) Franczia. 4) A keleti irók nyelvén am. keresztény vagy európai, minthogy a keresztesháborúkban a franczíák vettek kitünő részt. 5) Franczia pénz, melyben tiz *decime* és száz *centime* van, s körülbelül egy értékü az osztrák értékü új 40—42 krajczárral, vagy egy régi váltó forinttal.

FRANKHON, (Frank-hon) l. FRANCZIAORSZÁG.

FRANKHONI, (frank-honi) l. FRANCZIAORSZÁGI.

FRANKÓ, falu Sopron megyében; helyr. *Frankó-n, —ra, —ról.*

FRANKÓCZ, falu Vas megyében; helyr. *Frankócz-on, —ra, —ról.*

FRANKÓNIA, fn. tt. *Frankóniát.* Németországi tartomány, mely századunkban háromfelé osztatván, a würtembergi, bajor és szász királyságok egy-egy részét teszi.

FRANKOVA, KIS—, NAGY—, falvak Szepes megyében; helyr. *Franková-n, —ra, —ról.*

FRÁNYA, fn. tt. *frányát.* Dunán túli tájszó, am. ördög, vagy ármányos, gonosz. *Fránya vigye el. Ugyan fránya ember az a mi kománk.* Hasonlít hozzá a horvát *vrága* (ördög). Köznépiesen: *feránya.*

FRICS, hangutánzó elvont gyök. Származéka: *fricska*, mely meg van a szláv nyelvben is.

FRICSKA, (frics-ka) fn. tt. *fricskát.* Orrpeczek, midőn valaki egy másiknak az orrát ujjával fölpeczkeli. *Fricskát adott neki.*

FRICZI, fn. *Fridrik* keresztnév kicsinyzője.

FRIDRIK, férfi kn. tt. *Fridrik-et.* Német eredetü am. frigy- v. békeszerető, békés. Latinosan: *Fridericus.* Magyarosan, ujabb időben: *Frigyes.* Midőn nőnevül használtatik: *Friderika.*

FRIGY, fn. tt. *frigy-et.* Jelent tulajdonkép szövetséget, kötést, kölcsönös szerződést, melynél fogva ketten vagy többen szoros barátsági viszonyba állanak, ügyök közös elömozditása, föleg pedig a végett, hogy egymás elleneit közös erővel és akarattal visszaverjék. *Frigyet kötni valakivel. A frigyet megtartani, felbontani. Frigybe állani valakivel. Szent frigy.*

Héberül בְּרִית (brith) sem több, sem kevesebb, mint a magyar frigy. Közönségesen a német *Friede* (béke) szóból kölcsönzöttnek hiszik, ámbár értelme a magyarban némileg eltérő. Egyébiránt a német Friede megvan több nyelvekben is, pl. a svédben *frid, fred*, a dánban *fred*, izlandban *frid*, hollandban *vreede, vrede*, angol-szászban *frith, fricho, frid, fred* stb., melyeket a német nyelvbuvárok, pl. *Adelung, Heyse, Kaltschmidt* stb. általában a *frei, Freiheit* szókból származtatnak, minél fogva *Friede* eredetileg szabadságot jelent, mivel, amint Adelung megjegyzi, a hol közbéke van, ott van szabadság is.

Ha a *frigy* szót a magyar nyelvből elemezni szabad, az annyi volna, mint: *vérügy* = vrügy = vrigy = frigy. A föntebbi héber szó is a nyelvbuvároktól az állatok öléséből értelmeztetik, melyet t. i. a régiek frigykötéskor használtak; épen őseinkről pedig ki nem tudja, vagy ki nem hallotta? hogy *frigykötéskor*, illetőleg ennek esküvel megerősitésekor, saját testökből valamely edénybe *vért bocsátottak*, annak jeléül, hogy épen úgy folyjon annak vére, ki a frigyet megszegendi.

(A többek közt Béla király névtelen jegyzője után).

„Szerződtek. És a fejdelem
Megnyitja vérerét;
Szerinte sorra hat vezér
Pecsétli esküjét.
Halál fején! ki vakmerőn
Rendet fog bontani,
Mint e pecsétlő esküvér,
Úgy folyjon vére ki.“

Nagy Imre.

„S most hadd forrjon minden csep bor
Mint a vér,
Melyet hajdan frigyben ontott
Hét vezér.“

Fóti dal (Vörösmartytól).

FRIGYBOMLÁS, (frigy-bomlás) ösz. fn. Állapot, midőn a kötött szövetség valamely oknál fogva megszünik, s a szerződési pontok megtartásával egyik fél sem gondol.

FRIGYBONTÁS, (frigy-bontás) ösz. fn. Cselekvés, mely által a kötött frigy föltételei nem teljesittetnek, megsemmisittetnek.

FRIGYBONTÓ, (frigy-bontó) ösz. mn. 1) Ki a kötött frigynek föltételeit meg nem tartja, s az által a szövetséget megsemmisiti. *Frigybontó szövetséges társ.* 2) Mi által a frigy megszüntetik. *Frigybontó egyenetlenség, meghasonlás.*

FRIGYES, (1), (frigy-es) fn. tt. *frigyes-t*, tb. *—ek.* 1) Szövetséges társ, frigytárs, ki velünk ugyanazon frigyben van. V. ö. FRIGY. 2) Kn. Újabb időben *Fridrik* helyett kezdik használni.

FRIGYES, (2), mn. tt. *frigyes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Szövetséges, szövetségben levő. *Frigyes fejedelmek, nemzetek, országok.*

FRIGYESÍT, FRIGYESIT, (frigy-es-ít) áth m. *frigyesít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* Frigybe, azaz szövetségbe köt, frigytársakká tesz többeket. Átv. barátkoztat. V. ö. FRIGY, FRIGYES.

FRIGYESÍTÉS, FRIGYESITÉS, (frigy-es-ít-és) fn. tt. *frigyesítés-t*, tb. *—ek.* Szövetségbe egyesités.

FRIGYESÜL, FRIGYESÜL, (frigy-es-ül) önh. m. *frigyesül-t.* Frigybe, szövetségbe lép, áll. *Val, vel* névragot vonz. *Frigyesülni valakivel. A szomszéd fejedelmek frigyesültek a köz ellenség ellen.* V. ö. FRIGY.

FRIGYESÜLÉS, (frigy-es-ül-és) fn. tt. *frigyesülés-t*, tb. *—ek.* Frigybe, szövetségbe állás. *Több nagy hatalmasságok frigyesülése I-ső Napoleon ellen.*

FRIGYKÖTÉS, (frigy-kötés) ösz. fn. Szövetségkötés, szerződés, melynél fogva ketten vagy többen frigytartásra kötelezik magukat. V. ö. FRIGY.

FRIGYLÁDA, (frigy-láda) ösz. fn. l. FRIGYSZEKRÉNY.

FRIGYLEVÉL, (frigy-levél) ösz. fn. Oklevél, melyben a kötött frigy föltételei foglaltatnak.

FRIGYMEZŐ, (frigy-mező) ösz. fn. Mező, vagy szabad, nyilt térség, melyen az illető szövetséges társak frigyet kötöttek.

FRIGYRONTÓ, (frigy-rontó) ösz. fn. l. FRIGYBONTÓ.

FRIGYRONTÁS, (frigy-rontás) l. FRIGYSZAKASZTÁS.

FRIGYSEREG, (frigy-sereg) ösz. fn. Frigyben levő fejedelmek vagy nemzetek egyesült hada.

FRIGYSZAKADÁS, (frigy-szakadás) ösz. fn. l. FRIGYBOMLÁS.

FRIGYSZAKASZTÁS, (frigy-szakasztás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki a kötött frigyet felbontja, megsemmisíti.

FRIGYSZEKRÉNY, (frigy-szekrény) ösz. fn. Szent szekrény a régi zsidóknál, melyben a szövetség táblái, azaz isten parancsolatai tartattak, s mely jelképe volt azon szövetségnek, melyet isten a zsidó néppel kötött.

FRIGYTÁRS, (frigy-társ) ösz. fn. Társ, ki valamely frigyben részt vesszen, szövetséges társ. Ugyan ezen név illik egyes testületekre is, melyek szövetségbe állottak.

FRINGFALVA, 1) falu Kővár vidékében; helyr. *Fringfalvá-n*, *—ra*, *—ról*. 2) lásd: FRINKFALVA.

FRINGYIA, fn. tt. *fringyiát*. A régi iróknál, am. finom vasból készitett kard. „Fringyia fodorított vasad." Csúzi. Tulajdonnévtől hihetőleg *Frygia* kisázsiai tartománytól eredettnek látszik.

FRINKFALVA, erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Frinkfalvá-n*, *—ra*, *—ról*.

FRIÓL, fn. tt. *friól-t*, tb. *—ok*. Friaul tartomány lakosa vagy onnan származott személy.

FRIS, (1), eredetileg *fir-is* v. *fűr-is*, *firos* v. *fűres* helyett, mint van: *köris* (körös), *lapis* (lapos). A köznépnél rendesen: *firis*. Rokon a magyar *fürge fürgöncz*, *fürdik*, a persa *frics*, *firist*, francziа *fraiche*, hellen φρλξ, φρίσσω, latin *frigeo*(?), német *frisch*, a szláv *friski* stb. szókkal. (V. ö. FÜR). Jelent 1) valamely fürgét, könnyen mozgót, élénket. *Fris leány korán kel. Fris legény. Fris kezekkel dolgosik. Fris mint a fürj.* (Km.) *Fris mint az ólom madár*, (gúnyos km.). 2) Jelent valamely ujat, nem régit, nem állottat, nem tespedőt. *Fris emlékezet. Fris ital. Fris ételek, hús. Fris tojás. Fris öltözet. Fris vízre viszi, szomjan hagyja.* (Km.) *Aki kisebb, frisebb, aki hosszabb, rosszabb.* (Km.). 3) Fölelevenítőt, hűset. *Fris vis, fris levegő. Fris idő.* 4) Régi nyelven: asszonyi melltakarót, mellényt; továbbá: fényeset, tisztát. 5) Zenében és tánczban, sebes időmozzanatút. *Friset húzni. Eljárni a friset.* Hogy két mássalhangzóval kezdődik, eredeti magyarságát gyanússá nem teszi, mert egy részről a köznép csaknem általában *firis*-nek ejti; más részről rövidítés oka magában a fogalomban rejlik, melyet kifejez. Különben is vannak szavaink, melyek a fogalom tökéletesb kifejezése végett több mássalhangzóval kezdődnek, pl. *prücsök*, *trücsök*, *pirüszsen* v. *trüszsen*, *krákog*, *brekeg* stb.

FRIS, (2), l. FRISS.

FRISÉBEN, (fris-e-ben) ih. Melegében, hevenyében, rögtön.

FRISEL, (fris-el) áth. m. *frisel-t*. Frissé tesz; tisztít, fényesít. *Fölfrisel. Friselni az italokat. Fegyvereket, kardokat friselni.* V. ö. FRIS, (1).

FRISELÉS, (fris-el-és) fn. tt. *friselés-t*, tb. *—ek*. Valaminek frissé tevése vagy tisztítása, csinosítása.

FRISEN, (fris-en) ih. 1) Virgoncsan, szaporán, hamar, gyorsan, sebesen. *Frisen járni kelni. Frisen dolgozni. Frisen elvégezni valamely munkát.* 2) Csinosan, tisztán. *Frisen öltözködni. Frisen tartani a fegyvereket.* V. ö. FRIS.

FRISESÉG, (fris-e-ség) fn. tt. *friseség-et*. Valaminek fris állapota, tulajdonsága; különösen: élénkség, gyorsaság; tisztaság, csinosság. V. ö. FRIS.

FRISIBEN, (fris-e-ben) ih. Szaporán, hamarjában, fris állapotban.

FRISÍT, (fris-ít) áth. m. *frisít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Frissé tesz, illetőleg élénkít, megujít, hüvösít; tisztít, csinosít. *Fölfrisít, megfrisít.* V. ö. FRIS.

FRISÍTÉS, **FRISITÉS**, (fris-ít-és) fn. tt. *frisítés-t*, tb. *—ek*. Valaminek frissé tevése, különösen az italnak meghütése vagy a nagy melegnek, hőségnek enyhítése.

FRISÍTŐ, **FRISITŐ**, (fris-ít-ő) mn. és fn. tt. *frisítő-t*. Ami a fáradság, szomjuság, hőség miatt ellankadtat vagy epedőt megenyhíti. *Frisítő ital, étel, levegő, fürdő.*

FRISKEMENCZE, (fris-kemencze) ösz. fn. Bányászok kemencséje, melyben a barnaérchez ólmot tesznek, hogy ez által a részszel vegyült ezüstöt elválaszszák.

FRISKOH, (fris-koh) ösz. fn. Koh a vashámorokban, hol a vastömegeket, vasrudakat ujonnan megtüzesítik vagy felolvasztják, és megtisztítják.

FRISOLVASZTÁS, (fris-olvasztás) ösz. fn. Bányai olvasztás, mely által az ólommal nem vegyült érczektől az ezüstrészeket elválasztják.

FRISS, 1) l. FRIS, (1). 2) Erdélyi falu Doboka megyében; helyr. *Friss-én*, *—re*, *—ről*.

FRISVAS, (fris-vas) ösz. fn. 1) Vas, mely az olvasztókemenczében kemény tömeggé gyül és nem akar folyni. 2) Ismételve olvasztott és megtisztított vas.

FRÍZ, fn. tt. *fríz-t*, tb. *—ek*. Németországnak Friesland tartományából való; frieslandi lakos.

FRIZFÖLD, (friz-föld) ösz. fn. Németország éjszaki tartományainak egyike, mely hires lovairól ismeretes. (Friesland).

FRUZSINA, női kn. tt. *Fruzsinát*. A hellen Εὐφροσύνη szóból eredett, s jelent vidámságot, vidoreságot.

FU, gyökelem és hangutánzó, jelenti azon hangot, mely hallatszik, midőn a levegő vagy az össze-

gyürűdzött ajakak között vagy orron erősebben kinyomúl vagy pedig midőn bármely sebesebb mozgás által szelet képez. Innen lettek a *fú* v. *fúv*, *fúj fúl* (= fu-úl), *fojt* v. *fujt* (= fu-ít) és *fut* igék származékaikkal együtt. Megvan e hangutánzó a héber *fuach*, arab *fach*, aram *foch*, német *wehen*, *weg*, *Wind*, latin *veho*, *ventus* és *flo*, cseh *wjti*, szanszkrit *vá*, hellen φῦσα (szél, fuvalom), finn *puhun* (fuvok), csagataj *pul-ab* (fuván), *pul-adi* (fúva; Abuska), sínai nyelven : *fúng* (fú) stb. szókban. Általában az *f* betű fuvással ejtetvén ki, (ezért hivatik fuvó betűnek is), a nyelvalkotóktól igen természetesen és ösztönszerüleg a fuvásnak és mind azon cselekvéseknek, melyek fuvással járnak, és ezekkel viszonyban álló vagy ezekhez hasonlítható fogalmaknak jelölésére használtatott. Innen, az egyszerű *fő* s *fú* igéken kivül, *fő* v. *fej* s *fel* szók, mert a magasra törekvés erősebb s gyorsabb lélekzést tüntet a szemlélő elébe; innen a *fár*, *fer*, *fir*, *for*, *für* gyökök, mert a fürgés, forgás szintén erősb lélekzéssel jár, innen a *fut* ige, s a természeti tárgyakra átvive : *fa*, *fü*, *fül* stb.

FÚ, (1), (v. ö. FU elvont gyök) önh. és áth. Mind a törzs-alakban, mind ragozáskor gyakran *v* v. *j* segédbetűt vesz föl. *Fuvok* v. *fújok*, *fúsz* v. *fujsz* v. *fúvsz*; *fú* v. *fúv* v. *fúj*; *fuvunk*, *fútok* v. *fujtok*, *fúnak* v. *fujnak* v. *fuvnak*. Első m. *fuvék*, *fuvál* stb. másod m. *fúttam* v. *fuvtam* v. *fujtam*; *fúttál* v. *fúvtál* v. *fujtál*; *fútt* v. *fúvott* v. *fújt*; *fúttunk* v. *fúvtunk* v. *fujtunk*; *fúttatok* v. *fúvtatok* v. *fujtatok*; *fúttak* v. *fújtak* v. *fúvtak*. Egyszerű jövő : *fuandok* v. *fuvandok* v. *fujandok*. Parancsoló : *fúvj* v. *fújj*. Ohajtó : *fúnék* v. *fújnék* v. *fúvnék*. Htn. *fúni* v. *fúvni* v. *fújni*. Részesülő : *fuvó* v. *fujó*, *fuvandó* v. *fujandó*, *fuvott* v. *fujott*. 1) Állatról szólva am. öszvegyürüdző ajakak között a levegöt kinyomja, vagy fáradás vagy belső mozgalom, harag, bosszu stb. miatt *fú* lélekző hangot ad. *Haragjában fú. A fáradt ló nagyon fú. Elfújja a gyertyát. Felfujja a pofáját. Kifújja magát. Neki fújja magát, mint a poczokos béka.* (Km.). 2) Lyukas hangszert szájából kinyomuló levegővel hangoztat. *Trombitát, sipot, furulyát, dudát fúj. Belefú a kürtbe, tárogatóba. Megfújja az ebek dalát.* (Km.) *Fújd el dudás a nótámat. Elfújta a Rákóczy nótáját. Támadót, hátrálót fújni. Indulót fújni.* 3) Mondják a szélről, vagyis a sebesebb mozgásnak indult levegőről. *Hideg szél fúj Mátra felől, a lelkem is fázik belől.* (Népd.). *Fújd el jó szél fújd el hosszú utam porát.* (Népd.). *Kifújja a szél a sarat. Megfújja a szél az ember arczát. Elfujta a szél kalapomat. A szót elfújja a szél.* (Km.) *Arra fordítja a köpönyeget, honnan a szél fú.* (Km.). 4) Mondják az orról. *Fújd ki az orrodat*, azaz tisztitsd ki.

FÚ, (2), fn. tt. *fú-t*. Vadréczefaj, csörgőrécze. Rokonnak látszik a latin *fulica* szóval. *Fúrécze, fúréczetojás.*

FUALL, FUALLKODIK stb. l. FUVALL, FUVALLKODIK stb.

FUÁS, FUATAG, l. FUVÁS, FUVATAG.

FUCS, indulatszó, melylyel a kártyások élnek, midőn azt akarják jelenteni, hogy egy ütésök sem volt. *Fucsra játszani.* Jelent annyit is, mint : eltünt, elment, semmivé lett. *Fucsra ment, mint az ondóli vakarcs.* (Km.).

FUCSI, (fucs-i) fn. tt. *fucsi-t*. Tájszó, am. egy pozsonyi mérőnek negyedrésze.

FÚD, puszta Győr megyében; helyr. *Fúd-on, —ra, —ról.*

FUDÁZ, (fud-a-az) fn. tt. *fudáz-t*, tb. *—ok*. Székely szó, am. futó eszű ember vagy hóborgós. Gyöke, mint értelme mutatja, a *fut* ige gyökével ugyanaz, s ennél fogva am. *futász*, azaz futó eszű, eszelős, vagy pedig futosó, t. i. bolond. V. ö. FUDÁZA.

FUDÁZA, (fud-a-az-a) mn. tt. *fudázát*. Gondolatlan, ide s tova futkosó, futosó bolond, hóborgó. Eredetileg : *futászó*, innét futásza, s betüváltoztatva : fudáza keletkezett. Innen máskép : *futri*. Létezik *fudázó* alakban is. (Háromszékben. Kriza J.). Székely szó.

FÚDOGÁL, (fú-dog-a-al) önh. és áth. m. *fúdogál-t*. Folytonosan, de csak gyöngén fú. *Fúdogál a szellö. Ha már fúdogál a szellö, nem sokára beáll a tellő.* (Km.).

FUGYI, falu Bihar megyében; helyr. *Fugyi-ba, —ban, —ból.*

FÚHANGSZER, (fú-hang-szer) ösz. fn. Lyukas, sípos hangszer, melyet fújni kell, hogy hangot adjon, milyenek a trombita, kürt, furulya, duda stb.

FUJ, utálatot jelentő indulatszó. *Fuj! nem szégyenled magadat? Fuj! ez csunyaság!* Egyezik vele a hellen φεῦ, φῦ, latin *phi*, *vah*, német *pfui*, franczia *fi* (donc) stb. V. ö. PIHA.

FÚJ, (fú-j) önh. és áth. l. FÚ ige.

FÚJADÉK, FÚJATÉK, (fú-j-ad-ék v. fú-j-até-k) l. FUVAT, FUVATAG.

FÚJÓ, (fú-j-ó) l. FÚVÓ.

FUJT, (fu-j-t) áth. göcsejiesen am. *fojt*; l. ezt.

FUJTÁS, (fu-j-t-ás) fn. l. FOJTÁS.

FÚJTAT, FUJTAT, (fú-j-tat) áth. m. *fújtattam, —tál, —ott*. A tüzet fújtató nevű eszközzel szítja, éleszti. V. ö. FÚJTATÓ. Átv. és tréfás kiejtéssel : erősen lehelve lélekzik.

FUJTATÁS, (fú-j-tat-ás) fn. tt. *fujtatás-t*, tb. *—ok*. A tüz élesztése. Erős lélekzés.

FUJTATÓ, (fú-j-tat-ó) fn. tt. *fujtató-t*. Tüzzel dolgozó mesteremberek, pl. kovácsok, lakatosok, ötvösök tömlőszerü készülete, csővel ellátva, melyen a levegő kinyomatván a tüzet szítja, élessti. Átv. és tréfás kiejtéssel : tüdő. *Rosz fujtatója van*, am. nehezen lélekzik.

FUKAR, fn. és mn. tt. *fukar-t*, tb. *—ok*. Megegyezik a német *Wucher*, *Wucherer* szókkal. Régibb törvénytárunkban *Fugger* v. *Fukkar* nevü idegen tisztviselőkről s tőzsérekről van emlékezet; az elsőbbekről t. i. az 1525-diki rákosi 4. törvényczikkely-

ben, mint kik az ország kincseit nyilván kimeritik, (palam exhauriunt) és kiviszik, s ezért az országból kitiltatnak; az utóbbiak pedig az 1542-diki zólyomi 40. tczikkelyben kemény adó alá vettetnek. Némelyek ezektől hiszik kölcsönzöttnek a magyar *fukar* szót. Jelentése: 1) Uzorásfösvény, zsugori, kupori. 2) A régi iróknál, nyilvános haszonbérlő, vámos, továbbá: gabonakereskedő.

FUKARKODÁS, (fukar-kod-ás) fn. tt. *fukarkodás-t*, tb. —*ok*. Fösvénykedés, zsugoriskodás, uzoráskodás.

FUKARKODIK, (fukar-kod-ik) k. m. *fukarkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Fösvénykedik, zsugoriskodik.

FUKAROS, (fuk-ar-os) mn. tt. *fukaros-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Fösvényhez hasonló, fösvényen cselekvő.

FUKARSÁG, (fukar-ság) fn. tt. *fukarság-ot*. Fösvénység, zsugoriság. *Fukarsággal vagy fukarságból meggazdagodni.*

FUKARUL, (fukar-ul) ih. Fösvényen, zsugori módon, szerfölött takarékosan, igen szüken. *Fukarul élni.*

FÚL, FUL, (fú-l v. fu-úl, fo-úl) önh. m. *fúl-t*. 1) A lélekzet akadályozása miatt élni szün, meghal. *Vízbe fúlni. Fojtógőzbe fúlni. Nagy köhögésében majd megfúl.* 2) Lélekzete akadoz, megszorúl. *A hirtelen evésben elfúlni. Mérgében dúlfúl*, de ez eredetileg így is lehet: *dúl-fúj*, azaz haragjában, bosszujában sebesen liheg, mint a dühös állat.

FÚLAD, FULAD, (fú-l-ad) önh. m. *fúlad-tam*, —*tál*, —*t* v. —*ott*. 1) A lélekzés megszünte, akadályosása miatt odavesz, meghal. *Vízbe fúladni.* 2) Lélekzete akadoz, meg-meg szorúl. *Úgy köhög, szinte fúlad bele.*

FÚLADÁS, FULADÁS, (fú-l-ad-ás) fn. tt. *fúladás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn a lélekzet vagy megszorúl, s akadályosva van, vagy épen egészen megáll, s halált okoz. *Fúladás bántja őt. Fúladásban szenved. Fúladásban meghalt.*

FÚLADOZ, (fú-l-ad-oz) önh. m. *fúlados-tam*, —*tál*, —*ott*. Lélekzete folytonosan vagy gyakran megszorúl. *A vízbe merült ember fúlados. Az erős kehben szenvedők fúladosnak.*

FÚLADOZÁS, (fú-l-ad-oz-ás) fn. tt. *fúladozás-t*, tb. —*ok*. Szenvedő állapot, midőn valaki fúladoz. V. ö. FÚLADOZ.

FÚLADOZÓ, (fú-l-ad-oz-ó) mn. tt. *fúladozó-t*. Folytonos vagy gyakori fuladásban szenvedő. *Fúladozó mellviszkór.*

FÚLÁK, (Molnár Albertnél), l. FÚLÁNK.

FÚLÁNK, FULÁNK, (eredetileg am. *fur-ánk*, a *fúr* törzsöktől, a göcsejieknél *furdalék* ma is am. méh fulánkja) fn. tt. *fulánk-ot*. Jelent általán valamely hegyes eszközt, mely befurja magát valahová, különösen némely állatok, p. l. zigyók, továbbá méhek, darázsok, böglyök, legyek stb. bökését, mely némi méreggel van párosúlva. Átv. ami finoman, de kellemetlenül hat a lélekre. *Éles a fulánkja szavának. Gúny, elmésség fulánkja.*

FULÁNKOL, (fur-ánk-ol) áth. m. *fulánkol-t*. Fulánkkal szúr, megbök, megsért. V. ö. FULÁNK.

FULÁNKOS, (fur-ánk-os) mn. tt. *fulánkos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Fulánkkal ellátott; éles, szurós, hegyes. *Fulánkos kigyó. Fulánkos beszéd, gúny.* V. ö. FULÁNK.

FÚLÁS, FULÁS, (fú-l-ás) fn. tt. *fúlás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn a lélekzet megszorúl vagy akadályoztatik, minek következtében az állati életnek vége szakad. *Vízbe fúlás.*

FÚLASZKODÁS, FULASZKODÁS, (fú-l-aszkod-ás) fn. tt. *fúlaszkodás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valaki fúlaszkodik. V. ö. FÚLASZKODIK.

FÚLASZKODIK, FULASZKODIK, (fú-l-aszkod-ik) k. m. *fúlaszkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Orrát felütve boszonkodik, haragjában titkon dúlfúl.

FÚLASZT, FULASZT, (fú-l-asz-t) áth. m. *fúlaszt-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Lélekzettől megfoszt vagy a lehelést akadályozva élni szüntet; fúlni, megfúlni kényszerít. *Vízbe fúlasztani valakit. A szénkőz megfúlasztotta a szobában alvókat. Ezen fanyar gyümölcs fúlaszt. Az öreg embert fúlasztja a köhögés.* V. ö. FÚL.

FÚLASZTÁS, FULASZTÁS, (fú-l-asz-t-ás) fn. tt. *fúlasztás-t*, tb. —*ok*. Lélekzetétől megfosztás, fulni kényszerités.

FÚLASZTÓ, FULASZTÓ, (fú-l-asz-t-ó) mn. tt. *fúlasztó-t*. Fúlást, megfulást okozó; ami a lélekzetet akadályozza, nehezzé teszi. *Fúlasztó gőz, keh. Fúlasztó mellviszkór.*

FULDOKLÁS, (fú-l-d-ok-ol-ás) fn. tt. *fuldoklás-t*, tb. —*ok*. 1) Állapot, midőn a lélekzet megszorulása, akadályozása miatt az állati élet veszélyben forog. *Fuldoklásban szenvedni.* 2) Állapot, midőn valaki a nagy sirás miatt alig vehet lélekzetet. V. ö. FULDOKLIK.

FULDOKLIK, (fu-l-d-ok-ol-ik) k. m. *fuldoklottam*, —*ottál*, —*ott*, htn. *fuldoklani*. 1) A lélekzet elszorulása, akadályozása miatt erőködik, s mintegy ökrendez vagy épen életveszélyben forog. 2) Nagy sirásban nem képes értelmesen beszélni, hanem csak töredékesen ejti ki a hangokat, mintha csuklanék. *Fuldokolva nyeldegelvén sürün omló könnyeit.* (Kisf. S.).

FULDOKOL, (fu-l-d-ok-ol) önh. m. *fuldokol-t*, l. FULDOKLIK.

FULLAJTÁR, fn. tt. *fullajtár-t*, tb. —*ok*. Egy a német *Vorreiter* szóval, s jelent lovast, ki a kocsi előtt nyargal vagy ki a hatos fogatnál az első nyergesen ül, magyarosan: előlovas. Győr vidékén: *fölajtár.*

FULYÁN, falu Sáros megyében; helyr. *Fulyánba*, —*ban*, —*ból*.

FÚMONY, (fú-mony) ösz. fn. Fürécze tojása.

FUR, elvont gyöke *fura, furcsa, furdály* szóknak és származékaiknak. Azonos *for* gyökkel (fordít, fordul stb. szókban).

FÚR, FUR, gyökige, mely a *for* gyökkel is *(fordít, forgat)* szókban rokonnak tekintethetik. Megvan a latin *foro*, a német *bohren*, hellen *πειράω* stb. igékben. Áth. m. *fúr-t*. Valamely testet nyomva és forgatva v. tekerve lyukassá tesz, különösen bizonyos hegyes és csavaros vaseszköz által, melyet furúnak hivunk. *Lyukat fúrni a deszkán. Lyukakat fúrni a falba. Kifúrni a hajó fenekét. Fúrják saját, oldalát, mégis feneketlen hagyják.* (Km.) Átv. *Befúrja magát valahová*, am. betolakodik, erőszakosan vagy szemtelenül bekap, bejut. *Ez furja a fejemet*, am. ezen töprenkedem, aggódom. *Megfurom a füledet*, am. megtanítlak szóra vigyázni. *Ha ki nem mondhatná a titkot, kifurná magát az oldalán.*

FURA, (fur-a) mn. tt. *furát*. Eredetileg, úgy látszik, olyan mint valamely furó eszköz, azaz tekervényes, nem egyenes, nem rendes vonalú. Innen: *fura tehén*, a melynek tekert (fordított) szarvai vannak. Átv. valami különös, meglepő, rendkivüli, nevetséges. *Fura ember. Fura dolog, beszéd.* Közvetlenül *for* gyökből is származtatható, s am. 1) fordított vagy forgatott, 2) fürge; különös, meglepő.

FÚRADÉK, FURADÉK, (fúr-ad-ék) fn. tt. *furadék-ot*. Furú által csinált lyuk. *A fúradékba beleülni a szeget.*

FÚRAKODÁS, FURAKODÁS, (fúr-a-kod-ás) fn. tt. *furakodás-t*, tb. —*ok*. Tolakodás, midőn valaki előre nyomulva, s forogva mintegy befurja magát valahová.

FÚRAKODIK, FURAKODIK, (fur-a-kod-ik) k. m. *fúrakod-tam*, —*tál*, —*ott*. Erősen tolakodva, s ide-oda forogva mintegy befúrja magát valahová. *A nagy néptömegen keresztül furakodni.*

FÚRAKODÓ, FURAKODÓ, (fúr-a-kod-ó) mn. tt. *furakodó-t*. Ide-oda forogva, s előre nyomulva tolakodó; magát erőszakosan, szemtelenül valahol bemutató.

FURÁN, (fur-a-an) ih. Furcsán, nem a rendes vagy szokott módon, formán, különös alakban.

FURANKODIK, l. FURAKODIK.

FÚRÁS, FURÁS, (fur-ás) fn. tt. *furás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki fúr. *A furásban ellörni a furút. Furásban elfáradni.* V. ö. FÚR.

FÚRAT, FURAT, (1), (fúr-at) fn. tt. *fúrat-ot*. Lyuk, üreg, melyet furúval csináltak.

FÚRAT, FURAT, (2), (fúr-at) mivelt. m. *fúrat-tam*, —*tál*, —*ott*. Rendeli vagy meghagyja, megparancsolja valakinek, hogy fúrjon.

FÚRATOS, FURATOS, (fúr-at-os) fn. tt. *furatos-t*, tb. —*ok*. Verő eszköz fából, melynek egyik vége gömbölyü, s ki van fúrva, másképp: *paczka*. Büntetésből az oskolás gyermekek tenyerébe szoktak vele csapni a mesterek. „Jó sort vertek reá a furatossal.“ Szabó D.

FURCSA, (fur-csa) mn. tt. *furcsát*. Valami különös, meglepő, rendkivüli; elmésségе által megnevettető; hamis, szövevényes. V. ö. FURA, 2).

FURCSÁLKODIK, (fur-csa-al-kod-ik) k. m. *furcsálkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Különösködik, elméskedik; nem egyenes uton, hanem ide-oda forogva, tekervényesen, némi ravaszsággal cselekszik valamit. V. ö. FURCSA.

FURCSÁN, (fur-csa-an) ih. Furcsa módon.

FÚRCSAP, (fúr-csap) ösz. fn. Sebészek eszköze, melylyel műtő szurást tesznek az illető helyen, hogy a kóros nedvet a testből lecsapolják. (Trois-quart).

FURCSASÁG, (fur-csa-ság) fn. tt. *furcsasdg-ot*. 1) Különösség, meglepő, váratlan valami. 2) Nevettető elmésség, bohóság. V. ö. FURCSA.

FURDAL, (fúr-d-al v. fur-d-al) áth. m. *furdal-t*. 1) Folytonosan fúr, lyukgat. 2) Átv. és szokottabb ért. szüntelenül vagy gyakran nyugtalanít, gyötör, valamely kellemetlen belső érzés által. *Furdalja(őt) a rosz lelkiesméret.*

FURDALÁS, (fur-d-al-ás) fn. tt. *furdalás-t*, tb. —*ok*. 1) Gyakori vagy folytonos furás. 2) Átv. gyakori vagy szüntelenül nyugtalanító belső kellemetlen érzés. *Lélek furdalása. Lelkiesméret furdalása.*

FURDALAT, (fur-d-al-at) fn. tt. *furdalat-ot*. Furdalás vagy furdaltatás elvont értelemben.

FURDALÉK, (fur-d-al-ék) fn. tt. *furdalék-ot*. Göcsejben am. fulánk.

FURDALÓDIK, (fur-d-al-ó-d-ik) belsz. m. *furdalód-tam*, —*tál*, —*ott*. Valakivel kötődik, holmi bökös elménczségekkel feleselget, mintegy szurkálódik.

FURDALÓDÓ, (fur-d-al-ó-d-ó) mn. tt. *furdalódó-t*. Aki mások rovására kötődni, bökölődni, szurkálódni szokott.

FURDÁLY, (fur-d-ály) fn. tt. *furdály-t*, tb. —*ok*. A székelyeknél am. kóróján száradt, s öszvetekeredett apró dohánylevél.

FURDANCS, FURDÁNCS, (fur-d-an-cs) fn. tt. *furdancs-ot*. 1) Általán eszköz, melyet többféle mesteremberek lyukcsinálásra használnak, lyukfuró hegyes tör. Ilyenek az asztalosok, lakatosok, szíjgyártók, kaskötők lyukfuró sajátságos szerei. 2) Rovar, mely a fát furkálja, furdalja.

FÚRÉCZE, (fú-récze) ösz. fn. Vadréczefaj, melyet gyakori kiáltozása miatt *csörgőrécsé*-nek is hívnak.

FURFANG, (fur-u-an-g = fur-v-an-g = fur-f-an-g) fn. tt. *furfang-ot*. E szó törzsöke *fúr*, innen lett *furu*, azaz tekervényes eszköz, mely a legkeményebb testen is általhat forgatás, tekergetés által. Furuból lett *furu-ag*, s *n* közbevetéssel *furu-ang*, mint: *salag salang, czafrag czafrang*. Továbbá *u v*-re változva *fur-v-ang*, végre *fur-f-ang*, azaz tekervényes uton végrehajtott tett vagy oly munka, cselekvés, mely nem egyenes szokott módon, hanem ravaszul eszközöltetik, valamint a furó sem egyenesen, hanem tekergetés által nyomúl keresztül a szilárd test rétegein. V. ö. FÚRTESZŰ. Megegyezik vele hangban, noha más származtatással, az olasz *furfante, forfatto*.

FURFANGOS, (fur-f-an-g-os) mn. tt. *furfangos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Tekervényes, ravasz utakon, csalárdul cselekvő, magát szövevényes csalásokkal valahová befuró, behizelgő, kitanult elmés csaló. V. ö. FURFANG.

FURFANGOSAN, (fur-f-an-g-os-an) ih. Tekervényesen, ravasz módon.

FURFANGOSSÁG, (fur-f-an-g-os-ság) fn. tt. *furfangosság-ot*. Furfangos tulajdonság vagy cselekvés, mely furfang által hajtatott végre. V. ö. FURFANG.

FURIK, gömörmegyei tájszó, am. targoncza. Idegen eredetünek látszik (Fuhrwerk?).

FURKÁL, (fur-ka-al) áth. m. *furkál-t*. Gyakran vagy apróbb lyukakat vagy csupán mulatságból, időtöltésből, pajkosságból fúr, általfúr valamit. V. ö. FÚR.

FURKÁLÁS, (fur-ka-al-ás) fn. tt. *furkálás-t*, tb. *—ok*. Gyakori furás; apró lyukak furása.

FURKÁLÓDIK, l. ÁSKÁLÓDIK.

FURKÓ, (1), (fur-kó) fn. tt. *furkó-t*. Tulajdonképen oly bunkó a boton, mely át van furva, s karikát húznak bele, vagy pedig mely furú módjára van kirovátkolva, innen: *furkós bot. Minden botnak végén a furkója.* (Km.) Tréfásan és átv. fekete lisztből való kemény gombócz. *Jól lakott furkóval.*

FURKÓ, (2), puszta Tolna megyében; helyr. *Furkó-n, —ra, —ról.*

FURKÓS, (fur-kó-s) mn. tt. *furkós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Aminek furkója van. V. ö. FURKÓ. *Furkós bot.* Átv. és tréfás ért. gombóczról vagy más tésztanemüről is mondatik, midőn igen kemény.

FURMÁNYOS, a német fuhrman-ból csavarított fő- és mn. Máskép: *fuvaros*, magyarosabban: *szekeres.*

FÚRÓ, FURÓ, (1), (fúr-ó) fn. tt. *fúró-t*. 1) Vasból készült eszköz, melynek hegye tekervényesen megkanyarodik, s körülforgatás és nyomás által a szilárd testben lyukat csinál. V. ö. FÚR. A czélhoz képest, melyre használtatik, különféle nemei és fajai vannak, pl. az asztalosoknál: *galambbug-fúró*, melyet nagyobbra vagy kisebbre lehet alkalmazni; *bokázó, csaposó, léczező* furó stb. A következő szótól megkülönböztetve jobban: *furu*. 2) Csillagjegy az égen. (Lyra, Vultur volans).

FÚRÓ, FURÓ, (2), (fur-ó) mn. Furással foglalkodó; aki vagy ami fúr. *Furó, faragó ember. Jó furó, faragó ami öregbéresünk. Furó eszköz.*

FURÓÁR, FURÓÁRR, (furó-ár v. -árr) ösz. fn. Némely, különösen bőrrel dolgozó mestercmberek ár nevü hegyes eszköze, melylyel lyukat fúrnak. *Szíjgyártók, nyergesek, vargák furóárra.*

FURÓCSIGA, (furó-csiga) ösz. fn. Csigák neme, melyek kősziklákba, fövenypartok oldalaiba befurják magukat. Különösen azon csigák, melyek tekenője több rétegü és szintén sziklákban, kövekben laknak. (Pholas).

FURÓESZKÖZ, (furó-eszköz) ösz. fn. Általán minden eszköz, pl. furú, árr stb. melylyel likat fúrnak.

FURÓFÉRÉG, (furó-férég) ösz. fn. l. FURÓCSIGA.

FURÓHULLADÉK, (furó-hulladék) ösz. fn. Vékony forgács vagy por, mely a furóval átlyukasztott testtől elválik, s a furó tekervényes lyukában öszvegyül vagy mellette elhúll.

FURÓKOVÁCS, (furó-kovács) ösz. fn. Vasból szerszámokat csináló szerkovács, ki különösen furókat készít.

FURÓMALOM, (furó-malom) ösz. fn. Víz vagy más erő által hajtott malomféle készület vagy gép, mely különféle csatornáknak, csöveknek való eszközöket fúr.

FURÓMENYÉT, (furó-menyét) ösz. fn. Menyétfaj, mely leginkább a tengeri nyúlakat üldözi. V. ö. MENYÉT.

FURÓMŰ, (furó-mű) ösz. fn. Furókból álló szer.

FURÓMŰSZER, (furó-műszer) ösz. fn. Készület az ágyuöntő műhelyekben, melyhez a kifurandó érctömeget hozzá szorítják.

FURÓNYEL, (furó-nyel) ösz. fn. A furóféle eszköznek fogantyúja, melynél fogva ide-oda lehet forgatni, csavarni.

FURÓPOR, (furó-por) ösz. fn. Por, melyet a szilárd testbe nyomott és tekergetett furó éle öröl és elhullat.

FURÓRÚD, (furó-rúd) ösz. fn. Rúd vagy nyél, melynek egyik végére a furótőr, másikra a fogantyú van alkalmazva.

FURÓSZER, (furó-szer) ösz. fn. Mindenféle eszköz, készület, mely furásra használtatik.

FURÓTŐR v. FURÓTŐRÖK, (furó-tőr v. -tőrök) ösz. fn. Azon hegyes végü és csavaros derekú vas, mely a furó nevü eszköz lényegét teszi.

FURÓVAKARÓ, (furó-vakaró) ösz. fn. Vakaróvas a bányászoknál, melylyel a furólyukból a furóport kitisztítják.

FURÓVAS, (furó-vas) ösz. fn. Különös neme a furónak, mely vésü gyanánt élesre van köszörülve, s görbére hajtott nyélre ütve.

FÚRT, (fúr-t) mn. tt. *fúrt-at*. Amit furuval készítettek, kilikasztottak. *Fúrt kutak. Fúrt lik.* Átv. ért. önfejü, makacs vagy furfangos. *Fúrt fejü, fúrt agyu ember.*

FURTA, falu Bihar megyében; helyr. *Furtá-n, —ra, —ról.*

FÚRTAGYÚ, (fúrt-agyú) ösz. mn. Nyakas, makacs, önfejü, hajthatatlan. Megfordítva: *agyafúrt.*

FÚRTESZÜ, (fúrt-eszü) ösz. mn. Furfangos, alattomos, ravasz; agyafúrt.

FÚRTFEJÜ, (fúrt-fejü) ösz. mn. lásd: FÚRTAGYÚ.

FURÚ, FURU, (fur-ú) fn. Egy a *furó* szóval, l. FÚRÓ, (1). Eszköz neveként szabatosabb ez alakban,

mint a melléknevcs *furó*. Ily képzésüek a *váli* v. *váju* (váló, vájó) és *vésü* (véső).

FURUGLYA, FURUGLYÁS, l. FURULYA, FURULYÁS.

FURULYA, (fur-u-ly-a) fn. tt. *furulyá-t*. Általán, egyszerű furt hangszer síp alakkal, melynek billentyűi nincsenek. *Bodzafurulya*. Különösen a pásztorok, ú. m. juhászok, kanászok kedves hangszere, vastagabb és hosszabb csővel. *Fölteszem a tulipántos ládámat, furulyámat, dudámat.* (Népd.) *Ah ez Pistám furulyája, szivreható a nótája.* (Népd.).

FURULYÁS, (fur-u-ly-a-as) fn. tt. *furulyás-t*, tb. —*ok*. Aki furulyát fúj, vagy kinek furulyája van. *Egyik dudás, másik furulyás*.

FURULYÁZ, (fur-u-ly-a-az) önh. m. *furulyáztam*, —*tál*, —*ott*. Furulyát fúj, furulyán játszik.

FURULYÁZÁS, (fur-u-ly-a-az-ás) fn. tt. *furulyázás-t*, tb. —*ok*. Zenélés, midőn valaki furulyát fúj.

FURUS, női kn. tt. *Furus-t*, l. FRUZSINA.

FUSTÉLY, fn. tt. *fustély-t*, tb. —*ok*. Egy a latin *fustis*, német *Fuchtel* szókkal. Am. furkósbot.

FUSTÉLYOZ, (fustély-oz) áth. m. *fustélyoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Fustélylyal, azaz furkósbottal ver, dönget valakit.

FUSZULY, (fosz-l-ó ?) fn. tt. *fuszuly-t*, tb. —*ok*. Tiszán túli tájszó, egy a latin *phaseolus*, német *fisole*, tót *fizula* szókkal. Máskép szinte Tisza vidékén és Erdélyben: *paszuly, paszuj*. Horgas szemü babfaj. V. ö. BAB. Néhol a babot általán *fuszuly-* vagy *paszuly*-nak nevezik.

FUT, (fu-t) önh. m. *fut-ott*, vagy 1-sö és 2-ik személy tájszokásilag: *futtam, futtál*. Gyöke a hangutánzó *fu*, melyből a *fú, fúv, fúj* is származnak. Meg van a latin *fugio*, perzsa *pujiden*, sínai *fú* (fugere, currere), a német *fliehen* szókban. Ide tartoznak a hellen *ποῦς* (*ποδ-ος*), latin *pes* (ped-is), német *Fusz*, angol *foot* (olvasd: *fut*), svéd *fot*, dán *fod*, spanyol, cseh *pata*, szanszkrit *pad*, és számtalan más szók is, melyek mind *láb*-at jelentenek, ez pedig ismét a *laufen* szóval s ennek rokonságaival egyezik meg, melyeket elszámlálunk a maga helyén. Eredetileg tehát am. fúva vagy szél módjára sebesen távozik, halad. *Elfut, felfut, lefut, kifut, befut, visszafut, tót-fut. Utfut, minden házhoz befut.* (Km.). *Ahol enned adnak, egyél, ahol ütnek, fuss.* (Km.). Használják tárgyesettel is: *pályát futni; embereket futni*, azaz kerülni; *világot futni*, azaz csavarogni, bolyogni. *Versenyt futni; vesszőt futni*, azaz vesszőzést szenvedni, a szokott katonai mód szerént. *Nek* raggal: *neki futni a falnak*. 2) Az ellenség elől visszavonul, eltakarodik. *Szégyen futni, de hasznos.* (Km.). *Már fut az ellenség.*

„Körötte a pogánysereg
Halomra hull.
És futva fut,
Ki merre tud."

Balázs vitéz (Vachott Sándortól).

3) Átv. foly, elfoly, mely értelemben leginkább igekötővel használják. *Elfut a leves. Elfutott a hordóból a bor. Felfutott a borsó a fára. Lefutott az égő gyertya. Kifutott a szeme.*

FUTAK, fn. tt. *Futak-ot*. Helyragokkal: *Futakon, Futakra, Futakról*. Mezőváros Bácskában. *Nem Bátorban, hanem Futakon lakik* (Km.), azaz félénk.

FUTALÉKOS, (fut-al-ék-os) mn. tt. *futalékos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Régies, e helyett: *futós*.

FUTAM, (fu-t-am) fn. tt. *futam-ot*. Elvont értelmü, s jelenti azon állapotot, midőn valaki fut. Egyébiránt ma leginkább csak törzsökül használtatik, a *futamik, futamodik, futamtat* igékben és származékaikban.

FUTAMÁS, (fut-am-ás) fn. tt. *futamás-t*, tb. —*ok*. Tartós futás, vagyis azon állapot egészen véve, midőn valaki fut.

FUTAMAT, (fut-am-at) fn. tt. *futamat-ot*. 1) Azon vonal, melyen a futás történik. *Egy futamatnyi föld*, azaz, melyet egy futással meg lehet haladni. 2) Futás, egész terjedelmében véve. *Egy futamattal elérni valakit.*

FUTAMIK, (fut-am-ik) k. m. *futam-tam*, —*tál*, —*t* v. —*ott*, htn. —*ni*. Futásnak ered, és folytonosan fut. *Elfutamik. Kifutamik. Megfutamik. És megfutamék a Demeter hada és kergeté ötet Sándor.* (Machab. I. 10. 49. Káldi szer.).

FUTAMÍT, FUTAMIT, (fut-am-ít) áth. m. *futamít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Futni kényszerít, megkerget, megszalaszt. *Megfutamítani az ellenséget.*

FUTAMÍTÁS, FUTAMITÁS, (fut-am-ít-ás) fn. tt. *futamítás-t*, tb. —*ok*. Futni késztetés.

FUTAMKOCSI, (futam-kocsi) ösz. fn. Sajátságos készületü kocsi, melyet versenyfutásra, pályázásra használnak; ilyenek voltak a régi görögök és rómaiak pályajátékaiban divatozott kétkerekü kocsik.

FUTAMLÁS, (fut-am-l-ás) fn. tt. *futamlás-t*, tb. —*ok*. l. FUTAMÁS.

FUTAMLIK, (fu-t-am-l-ik) k. m. *futaml-ott*, htn. —*ani*. l. FUTAMODIK. Különböző: *futamik*.

FUTAMLÓ, (fu-t-am-l-ó) mn. tt. *futamló-t*. Futásnak eredő, induló, vagy folytonos futásban levő.

FUTAMÓ, (fu-t-am-ó) mn. l. FUTAMLÓ.

FUTAMODÁS, (fu-t-am-od-ás) fn. tt. *futamodás-t*, tb. —*ok*. Futásnak eredés.

FUTAMODIK, (fut-am-od-ik) k. m. *futamodtam*, —*tál*, —*ott*. l. *Futásnak ered*. Összetételei: *elfutamodik, kifutamodik, megfutamodik. És kigyóvá változék, úgy hogy megfutamodnék Móyses.* (Exod. 4. 3. Káldi). *Neki futamodik.*

FUTAMTAT, (fut-am-tat) áth. és mivelt. Azt teszi, hogy fusson valaki; futni, futamni kényszerít; megszalaszt. *Elfutamtatni, megfutamtatni. És megfutamtatá Józue Amaleket, és az ö népét fegyvere élével.* (Exod. 17. 13. Káldi).

FUTAMTATÁS, (fut-am-tat-ás) fn. tt. *futamtatás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valakit futamni kényszerítünk; megszalasztás.

FUTAÖV, (futa-öv) ösz. és elavult fn. Leányöv. Talán a román *fáta* (tündér) szóból kölcsönöztetett.

FUTÁR, (fu-t-ár) fn. tt. *futár-t*, tb. —*ok*. 1) Személy, küldött, ki leveleket, híreket rendkivüli sebességgel hord. 2) Szabadon portyázó lovaskatona.

FUTÁROZ, (fu-t-ár-oz) önh. m. *futáros-tam*, —*tál*, —*ott*. Szabadon ide-oda futos, kalandoz, portyáz.

FUTÁS, (fut-ás) fn. tt. *futás-t*, tb. —*ok*. 1) Cselekvés, sietés, midőn valaki fut. *Futásnak eredni, indulni. Futásban elfáradni.* 2) Midőn valaki versenyezve halad sebesen. *Pályafutás.* 3) Midőn félelemből eliramlik, sebesen elvonúl. *Futásnak vette a dolgot. Futásban keresni menteséget. Szégyen a futás, de hasznos.* (Km.). 4) Vonal, melyet egy huzomban meg lehet futni. *Futásnyi távolság. Három futásnyira van csak innen.* 5) Ellenkező ért. használtatik esen kifejezésekben: *tatárfutás, franciafutás*, t. i. nem annyit tesz, hogy a tatárok vagy franciák futottak, hanem mások futottak a tatárok és franciák elől, tehát kiegészítve: *tatár elől futás* stb.

FUTÁSFALVA, erdélyi helység Kézdi székben; helyr. *Futásfalvá-n, —ra, —ról.*

FUTAT, (fut-at) fn. tt. *futat-ot*. Régiesen *futás* helyett.

FÚTAT, (fú-tat) áth. l. FÚJTAT.

FUTDOGÁL, (fut-d-og-ál) önh. és gyakor. m. *futdogál-t*. Folytonosan vagy gyakran fut, futos.

FUTÉKONY, (fut-é-kony) mn. tt. *futékony-t*, tb. —*ak*. Könnyen futó, futásra hajlandó. *Futékony nyulak.*

FUTGOLYÓ, (fut-golyó) ösz. fn. Vadászok nyelvén, am. apró golyó, mely a csőn könnyen kiröpül.

FUTKÁR, (fu-t-k-ár) fn. tt. *futkár-t*, tb. —*ok*. Személy, ki sokat, gyakran fut.

FUTKÁROZ, (fu-t-k-ár-oz) önh. m. *futkáros-tam, —tál, —ott*. Czél nélkül ide-oda futkos, lótfut, mint gyermekek szoktak. *Utczákon, mezőn futkározni.*

FUTKÁROZÁS, (fut-k-ár-oz-ás) fn. tt. *futkározás-t*, tb. —*ok*. Czélnélküli ide-oda futkosás, lótásfutás.

FUTKÁROZÓ, (fu-t-k-ár-oz-ó) mn. tt. *futkározó-t*. Czél nélkül ide-oda futosó. *Utczán futkározó gyermekek.*

FUTKOS, (fu-t-k-os) gyak. önh. m. *futkos-tam, —tál, —ott*. Folytonosan vagy gyakran fut, majd ide, majd oda.

FUTKOSÁS, (fu-t-k-os-ás) fn. tt. *futkosás-t*, tb. —*ok*. Ismételt futás vagy midőn többen egymás után futnak, járnak valahová. *Rossúl lett az urunk, volt futkosás az orvosokhoz, patikába.*

FUTKOSÓ, (fu-t-k-os-ó) mn. tt. *futkosó-t*. Aki szüntelen vagy gyakran fut; lótófutó, futkározó.

FUTNOK, (fu-t-nok) fn. tt. *futnok-ot*. l. KENGYELFUTÓ és FUTÁR.

FUTÓ, (1), (fut-ó) mn. tt. *futó-t*. Aki v. ami fut. *Futó gyermek. Futó ellenség. Arany hidat csinálj a futó ellenségnek.* (Km.) *Futó félben lenni*, am. futásra készülni. *Futó idő, gondolat. Futó csillag. Futó beszéd.* V. ö. FUT.

FUTÓ, (2), fn. 1) Személy, kinek futás a hivatala, szolgálata, keresete, életmódja. *Gyors futó. A jó futót is eléri a halál.* (Km.) *Kengyelfutó. Pályafutó. Ország-, világfutó. Elölfutó.* 2) A sakkjátékban bizonyos báb.

FUTÓÁROK, (futó-árok) ösz. fn. l. OSTROMÁROK.

FUTÓESŐ, (futó-eső) ösz. fn. Hirtelen támadt, s legott elvonuló eső.

FUTÓGONDOLAT, (futó-gondolat) ösz. fn. Gondolat, mely hirtelen támad, s megint elmulik, mely nem állapodik meg sokáig bizonyos tárgyon.

FUTÓHELY, (futó-hely) ösz. fn. Hely, térség vagy vonal, pálya, melyen többen futnak, pl. a lóversenyben.

FUTÓHÍD, (futó-híd) ösz. fn. 1) A bányákban deszkákból készített járás, az ásványnyal terhelt targoncák számára. 2) Keskeny pallóhíd a gyalogok átjárására. 3) A futó hadak által hamarjában felállított híd.

FUTÓHOMOK, (futó-homok) ösz. fn. Sivó homok, melyet kerti föld nem takar, s ennélfogva a legkisebb szél tovább hajt.

FUTÓLAG, (fu-t-ó-lag) ih. Sietve, a tárgy mellett sokáig nem tartózkodva, nagyjában. *Futólag átnézni valamit. Futólag gondolkozni a tárgyakról.*

FUTÓLAGOS, (fut-ó-lag-os) mn. tt. *futólagos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Sietve történő, a dolog mélyébe nem ereszkedő, hamari. *Futólagos pillanatot vetni a könyvbe. A számadások futólagos átnézése.*

FUTÓLAGOSAN, (fut-ó-lag-os-an) l. FUTÓLAG.

FUTÓPÁLYA, (futó-pálya) ösz. fn. Vonal vagy út, melyen a versenyezők futnak.

FUTÓPASZULY, (futó-paszuly) ösz. fn. Paszulyfaj, melynek szárai a közel fákra, veszőkre, karókra, kerítésekre stb. felfutnak.

FUTÓPÓK, (futó-pók) ösz. fn. Kisebb faju pók, mely gyorsan fut.

FUTÓRÁK, (futó-rák) ösz. fn. Rákfaj, Egyiptom és Sziria tengerpartjain, mely napnyugot után a vízből eléjön, s nagy sebességgel futkos. (Cancer cursor).

FUTOS, (fu-t-os) gyak. önh. m. *futos-tam, —tál, —ott*. 1) l. FUTKOS. 2) Tehénről mondják, midőn üzekedve bikával párosodni kiván.

FUTÓS, (1), (fu-t-ó-s) mn. tt. *futós-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Könnyen futó, futásra hajlandó. *Futós ló.*

FUTÓS, (2), (fu-t-ó-s) fn. tt. *futós-t*, tb. —*ok*. Laptajáték neme, midőn a játszók bizonyos pálya-

vonalt tűznek ki, melyet megfutniok kell; máskép: *kifutós.*

FUTÓSDI, (fu-t-ó-s-di) fn. tt. *futósdi-t.* Gyermekek játéka, midőn egymást kergetik s elfogni iparkodnak. *Futósdit játszani.*

FUTÓSKA, (fu-t-ó-s-ka) fn. tt. *futóskát.* Leányok tavaszi játéka, midőn a szabad mezőn bizonyos szabályok szerént kergetődznek, máskép: *hatoska.*

FUTOSÁS, (fu-t-os-ás) fn. l. FUTKOSÁS.

FUTOSÓ, (fut-os-ó) mn. és fn. tt. *futosó-t,* 1) l. FUTKOSÓ. 2) Személy, kinek futosás a hivatala, élete. *Futosó, kit kisbírónak szoktak nevezni.* (Csúzi). 3) Üzekedő, folyató. *Futosó tehén.*

FUTÓTŰZ, (futó-tűz) ösz. fn. A katonai gyakorlatoknál a lövődözésnek azon módja, midőn nem egyszerre, hanem egymás után sütögetik el fegyvereiket, úgy hogy mikor a sor utolsó vitéze lött, az első ismét újra kezdi.

FUTÓVAD, (futó-vad) ösz. fn. Vad, mely az üldöző vadász elől futásban keresi menedékét, milyenek a nyulak, őzek, szarvasok stb. különböztetésül a szárnyas vadaktól.

FUTRI, (fut-or-i) mn. tt. *futri-t.* Lásd: FUDÁZA.

FUTRINKA, (fut-or-in-ka) fn. tt. *futrinkát.* Rovarok neme, melyek a földben élnek, s paizsaik alatt rendesen röptyüik nincsenek, igen sebesen futnak, s megilletve éles szagú barna nedvet eresztnek ki magukból. (Carabus).

FUTTÁBAN, (fut-t-a-ban) ih. 1) Azon idő alatt, míg fut. *Futtában meglőni a vadat.* 2) Átv. sietve, nagyjában, imígy-amúgy. *Csak futtában szólhatott egy-két szót. Futtában végezni valamit. Csak úgy kutya futtában.*

FUTTAT, (fut-tat) áth. és mivelt. m. *futtat-tam, —tál, —ott.* 1) Eszközli, parancsolja, hogy valaki fusson. *Boltba, postára futtatni a szolgát. A tolvaj után futtatni a hajdúkat, cselédeket. Kicsiny a nyúl, mégis megfuttatja az agarat.* (Km.). 2) Nyerges állatot, különösen lovat rajta ülve futásra késztet. *Futtattok lovakat nagy urak, s így futni tanultok* (Vitkovics). *Versenyben díjért futtatni.* 3) Valamely érecnemüt arany-ezüstfüsttel, vagy valamely színnel bevon. *Az ezüst szelenczét aranyosra futtatni. A puskacsőt kékre futtatni.* 4) Átv. *Elmét futtatni valamin,* am. fölszinüleg, könnyeden gondolkozni valamiről.

FUTTATÁS, (fut-tat-ás) fn. tt. *futtatás-t,* tb. *—ok.* 1) Általán valakinek v. valaminek futásra késztetése. *Karikafuttatás.* 2) Verseny lóháton, midőn lovat vagy lovakat pályáztatnak. *Lófuttatás.* 3) Átv. *Elmefuttatás,* am. a tárgyakról nem alapos vizsgálat végett, hanem egyedül mulatságból, időtöltésből, vagy csak fölszinüleg, könnyeden gondolkodás.

FUTTATÓ, (1), (fut-tat-ó) fn. tt. *futtató-t.* Személy, ki lóháton versenyez, pályáz.

FUTTATÓ, (2), mn. Futtatásra rendelt. *Futtató, lófuttató hely.*

FUTTON, (fut-t-on) ih. Kettőztetésül használják ebben: *futtonfut,* am. nagyon, folyvást, szüntelenül fut.

FUTVÁST, (fu-t-va-as-t) ih. 1) Futás közben, futás alatt. 2) Futva. *Menj az utczán szépen, folyvást, nem kullogva, se nem futvást.* (Életszabályok).

FÚV, (fú-v) önh. l. FÚ, ige.

FUVACS, (fu-v-acs) fn. tt. *fuvacs-ot.* 1) Kis csörgőrécze. V. ö. FÚ, fn. 2) l. FUVATYÚ.

FUVAL, (fuv-al) önh. és áth. m. *fuval-t.* 1) Gyöngéden, lassan fú. *Fuval az esti szellő.* 2) Lehel. *Ráfuvalni valamire. Lelket fuvalt bele.* Régiesen v közbeszurat nélkül: „Fualla ő reájok.“ (Tatrosi cod.).

FUVALÁS, (fuv-al-ás) fn. tt. *fuvalás-t,* tb. *—ok.* 1) Gyöngéd, lassu fuvás. 2) Lehelés.

FUVALAT, (fu-v-al-at) fn. tt. *fuvalat-ot.* 1) Gyönge szellő, lengeteg szél. *Gyermekét még a fuvalattól is őrzi.* 2) Leh, lehelet.

FUVALKODÁS, (fu-v-al-kod-ás) fn. tt. *fuvalkodás-t,* tb. *—ok.* Tulajd. ért. állapot, midőn valaki felfújja magát. Átv. nagyra vágyó, másokon felülemelkedni erőködő mértéktelen indulat. *Felfuvalkodás.* A földről értve am. szikkadás.

FUVALKODIK, (fu-v-al-kod-ik) k. m. *fuvalkod-tam, —tál, —ott.* Tulajdonkép, felfujja magát, dagadoz, pofáját kidudorítja. Átv. kevélységből nagynak, dicsőnek akar látszani, másokat lenéz. *Felfuvalkodik, mint a mese békája.* A székelyeknél a földről értve am. szikkad, mintegy megfújja a szél vagy levegő. „Míg a föd színe egy kicsit nem fuvalkodik, haszontalan a szántás.“ (Kriza J.) Némely palóczos tájejtéssel: *fókodik* (= fualkodik = fuo'kodik).

FUVALL, (fu-v-al-l) önh. és áth. m. *fuvall-t* v. *—ott;* htn. *—ni* v. *—ani.* Erősebben, tartósabban fú. *Az napon megfuvallják a nagy trombitát.* (Isaias. 27. 13. Káldi). *A szél átfuvall az erdőn.*

FUVALLÁS, (fuv-al-l-ás) fn. tt. *fuvallás-t,* tb. *—ok.* Erősebb és tartósabb fuvás.

FUVALLAT, (fuv-al-l-at) fn. tt. *fuvallat-ot.* Erősebben fuvó szél vagy erősebb lehelet.

FUVALMÁNY, (fu-v-al-mány) fn. tt. *fuvalmány-t,* tb. *—ok.* L. FUVATAG.

FUVALOM, (fu-v-al-om) fn. tt. *fuvalmat.* l. FUVALAT.

FUVAR, fn. tt. *fuvar-t,* tb. *—ok.* A német *Fuhr* szóból kölcsönzöttnek látszik. A szanszkritban: *pur* am. elővisz. Általán, szállitó alkalmatosság, melyet valaki bérben felfogad, használ. *Szekérfuvar, hajófuvar; lovas fuvar, ökrös fuvar. Fuvart fogadni. Fuvarba menni. Fuvarral keresni kenyerét.*

FUVARBÉR, (fuvar-bér) ösz. fn. Bér, melyet valaki fuvarért, azaz fogadott szállító alkalmatosságért fizet. *Fuvarbért fizetni a gabonaszállító hajóért. Fuvarbért fizetni teherhordó szekereseknek.*

FUVARHAJÓ, (fuvar-hajó) ösz. fn. Hajó, melyen valamit fuvarbérben szállítanak. *Némely kereskedők fuvarhajón szállítanak gabonát, bort, nem saját hajóikon.*

FUVAROS, (1), (fuvar-os) mn. tt. *fuvaros-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Fuvarra használt, fuvarra menő. *Fuvaros hajó, szekér. Fuvaros ember.*

FUVAROS, (2), (fuvar-os) fn. tt. *fuvaros-t*, tb. —*ok*. Személy, ki valamit kocsin, szekéren, hajón stb. bizonyos pénzért elszállít. *Német-, cseh-, oláh fuvarosok. Országos fuvarosok.*

FUVAROZ, (fuvar-oz) önh. m. *fuvaroz-tam*, —*tál*, —*ott*. Fuvarban jár, azaz valamit kocsin, szekéren, hajón stb. bizonyos bérért tovább szállít, s ez által keresi kenyerét.

FUVAROZÁS, (fuvar-oz-ás) fn. tt. *fuvarozás-t*, tb. —*ok*. Fuvarban járás; életmód, midőn valaki szekerezés, hajózás által keresi kenyerét. *Fuvarozásból élni. Fuvarozásban sok lovat elrontanak.*

FUVAROZÓ, (fuvar-oz-ó) mn. és fn. lásd: FUVAROS.

FUVAROZTATÓ, (fuvar-oz-tat-ó) fn. tt. *fuvaroztató-t*. Személy, ki valamely fuvarszekeret vagy hajót szállítandó teherrel megrak vagy ellát.

FUVARSZEKÉR, (fuvar-szekér) ösz. fn. Szekér, melyen valamit fuvarbérért szállítanak, mely fuvarban jár. V. ö. FUVAR.

FUVARSZERZŐ, (fuvar-szerző) ösz. fn. Fuvarosok vagy szállító kalmárok, kereskedők biztosa, ki a fuvarosoknak szállítani valót, vagy a szállítóknak fuvart keres.

FÚVÁS, FUVÁS, (fu-v-ás) fn. tt. *fuvás-t*, tb. —*ok*. 1) Cselekvés, midőn valaki fú. *Egy fuvással eloltani a gyertyát. Fuvással földleszteni a tüzet.* 2) A levegőnek oly erős mozgása, vagyis oly szél, melynek *fú* hangját hallani. V. ö. FÚ, ige.

FUVAT, (1), (fú-v-at) fn. tt. *fuvat-ot*. Mit a szél összefú. *Hófuvat*, azaz szél által összetorlasztott hó. *Homokfuvat*. Némely vidékeken hibásan: *fuvát*.

FÚVAT, FUVAT, (2), (fú-v-at) miveltető, m. *fuvat-tam*, —*tál*, —*ott*. Eszközli, meghagyja, hogy fújon. *Magyart fuvatni* (valamely fuvóhangszeren). *Indulót fuvatni*. V. ö. FÚJTAT.

FUVATAG, (fu-v-at-ag) fn. tt. *fuvatag-ot*. 1) Szélszivatar, mely mindent összevissza fú, förgeteg. „Szélnek nagy fuvataga" (procella venti. Tatrosi cod.). „Az ő mennydörgése szava megrettenti a földet, az éjszaki szél fuvatagja és a szélnek összegyülése." (Sirák fia 43. 18. Káldi). 2) l. FUVAT, (1).

FUVATAGOS, (fu-v-at-ag-os) mn. tt. *fuvatagos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Fuvataggal járó, párosult, förgeteges, zivataros. *Fuvatagos szél, égi háború, zápor, jégeső*. V. ö. FUVATAG. 2) Szél által összetorlódott, fuvatos. *Fuvatagos hóhalmok. Fuvatagos utak, árkok*. V. ö. FUVAT, (1).

FUVATYÚ, (fuv-aty-ú) fn. tt. *fuvatyú-t*. Eszköz, készület, melylyel valamit, pl. tüzet fujni lehet, fujtató.

FUVINT, (fu-v-int) áth. m. *fuvint-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Gyöngén fú; egyet vagy egyszerre fú. „A kürtöt kivötte .... s megfuvintotta keletre, nyugotra, dé're s északra." Székely népmesék. (Kriza Jánostól).

FUVÓ, (1), (fu-v-ó) mn. tt. *fuvó-t*. 1) Mivel fújnak. *Fuvó cső*. 2) Mit fújni lehet. *Fuvó hangszerek.*

FUVÓ, (2), fn. l. FUVATYÚ.

FUVÓCSŐ, (fuvó-cső) ösz. fn. Cső, mely által valamit fújni, távolra fújni lehet. *Fuvócsőből borsószemet elfújni. Fuvócső a fujtatókon*, mely a kinyomult szelet kellő helyre irányozza.

FUVOGAT, (fu-v-og-at) önh. és áth. m. *fuvogat-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonosan vagy ismételve, gyakran fú. *Esténként fuvogat a szél. Sípot fuvogat.*

FUVÓHANGSZER, (fuvó-hang-szer) ösz. fn. Hangszer, melyet fúni kell, hogy hangozzék, milyenek a kürt, trombita, síp, furulya stb.

FUVÓKA, (fu-v-ó-ka) fn. tt. *fuvókát*. A fuvóhangszernek azon vége, melyet a fuvózenész szájába vesz. Némely sipok fuvókáját köznyelven *csopókának* nevezik.

FUVÓKALYUK, (fuvóka-lyuk) ösz. fn. Lyuk a fuvóhangszer fuvókáján.

FUVÓKAR, (fuvó-kar) ösz. fn. Rúd vagy nyél, melylyel a kovácsok fujtatóját mozgatják.

FUVOLA, (fu-v-ol-a) fn. tt. *fuvolát*. Fuvóhangszer, mely végig kifúrt egyenes csőből áll, s lyukakkal és billentyűkkel van ellátva. (Flauta, flóta).

FUVOLAHANG, (fuvola-hang) ösz. fn. Hang, melyet a fuvola ad, ha bele fújnak vagy játszanak rajta.

FUVOLÁS, (1), (fu-v-ol-a-as) fn. tt. *fuvolás-t*, tb. —*ok*. 1) Személy, ki fuvolán játszik, vagy ki különösen fuvolával keresi élelmét. *Szerencsétlen fuvolás*. 2) Fuvolacsináló.

FUVOLÁS, (2), mn. tt. *fuvolás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Fuvolával biró, ellátott. *Fuvolás szenes. Fuvolás bolt.*

FUVOLATOK, (fuvola-tok) ösz. fn. Tok, melyben a fuvolát tartják.

FUVOLÁZ, (fu-v-ol-a-az) önh. m. *fuvolás-tam*, —*tál*, —*ott*. Fuvola nevü hangszeren játszik. V. ö. FUVOLA.

FUVOLYA, (fu-v-oly-a) l. FUVOLA.

FUVOLYÁS; FUVOLYÁZ, lásd: FUVOLÁS; FUVOLÁZ.

FUVÓMÍV, (fuvó-mív) ösz. fn. Fuvó vagy fújtató, egész készülettel véve.

FUVÓMŰ, l. FUVÓMÍV.

FUVÓNYÉL, (fuvó-nyél) ösz. fn. lásd: FUVÓKAR.

FUVÓTALP, (fuvó-talp) ösz. fn. Állás vagy emelvény, melyre a fuvót helyezik, különösen az orgonák, kovácsfujtatók, bányai fuvók talapzata.

FÜ, elvont gyökelem és gyök. 1) Hangutánzó ezen szókban: *fütty, fütty, fütyöl, fütyen*. 2) Rokon a *fő* igével ezekben: *fül* (fű-ül v. fő-ül) *fül* (fü-ít v. fő-ít) és *fülst*. 3) Rokon a *fe, fő* gyökökkel ezekben: *függ, fül.*

FŰ, (eredeti értelménél fogva : mi *fölfelé nő*, rokon vele a hellen φύω s ettől φυτόν, am. növény; sínai nyelven is *fúng*, am. *fű*) fn. tt. *fűvet* v. *füvet*. Személyragozva : *fűvem* v, *fűvem*, *füved* v. *fűved*, *füve* stb. 1) Széles ért. így neveztetnek mindazon növények, melyeknek leveleik igen keskenyek, s alsó részeik szorosan a szárhoz ragadvák, száraik pedig üresek és jobbára bötykösek. Ide tartoznak a különféle gabona-fajok. 2) Szorosb és szokottabb ért. a fennemlített növényeknek azon fajait értjük, melyek vadan nőnek, s a barmoknak eledelül szolgálnak, mely esetben gyűnév gyanánt használjuk. *Fűvel etetni a marhákat. Fűvet aratni, kaszálni. Füben járni. Zöld, száraz, sárga fű. Harmatos, kövér fű. Harmattal nem kell nézni a fűvet.* (Km.) *Fű lepi az utakat. Kősziklákon termő fű. Valamit fűnek fának elbeszélni*, am. mindenfelé elmondani. 3) Ezen öszvetett szókban : *másodfű, harmadfű, negyedfű, ötödfű, hatodfű*, am. esztendei, évi, vagy esztendős, éves, de csak a szarvasmarhákról és lovakról használtatik. *Harmadfű üsző, negyedfű tinó, ötödfű csikó*, azaz mely harmadik, negyedik, ötödik évben rág már fűvet, vagyis annyi esztendős.

Származékai : *fűvel, füves, fűvész* stb.

FŰBÉR, (fű-bér) ösz. fn. Bér, melyet a barmok által használt legelőért kell fizetni; legeltetésért járó haszonbér. *Kinek legelője nincs, fűbérben legelteti barmait.*

FŰDŰL, a székelyeknél am. bódúl; gyöke *fűd*, hangokban is egyezik *bód* gyökkel. *Elfűdül*, am. eldűl, elbitolyodik (Kriza J.).

FÜENTE, FÜENTÉBEN, (fü-en-te, fü-en-te-ben) ih. Fű korában, midőn még kaszálásra nem alkalmas; zöldében, zsenge korában. *A téli takarmánynak valót fűente megetetni.* Oly képzésü, mint *ifjonta*.

FÜEVŐ, (fű-evő) ösz. mn. Füvel élő, füvön táplálkozó. *Füevő állatok*, pl. ökrök, lovak, szarvasok, nyulak stb.

FŰFAJ, (fű-faj) ösz. fn. A széles értelemben vett füveknek egyes alosztálya, pl. takarmányfüvek, kerti füvek, gyógyfüvek stb.

FÜG, elvont gyök, mely mint ige, hangzatosságból köz szokás szerént kettőztetett *g* betüvel használtatik, l. FÜGG. Jelent felülről aláhajlást, csüngést. Rokonok vele a német *bücken, biegen, beugen*, hellen πτοχή, szanszkrit *bhuj* (görbed) stb.

FŰGAZ, (fű-gaz) ösz. fn. Elszáradt füvek hulladéka vagy a fű között termő, idegen fajú, haszontalan vagy épen ártalmas növények.

FÜGE, (1), (füg-e) fn. tt. *fügét*. 1) Madárfaj, melynek fészke igen mesterségesen a fa ágáról alá függ. (Sycalis). 2) Fügefa gyümölcse, l. FÜGEFA. Megvan e szó a latin *ficus*, olasz *fico*, franczia *figue*, spanyol *higo*, *higua*, angol *fig*, szláv *figa*, dán *fige*, héber *fagg-im* stb. szókban. *A füge nem terem tövisen.* (Km.). 3) A csikszéki székelyeknél, am. egres. 4) Átv. csúfolódás jele, midőn valaki hüvelykújját a mutató és közép ujjak között kifitítja, máskép *fity*. *Fügét mutatni valakinek. Köpönyeg alatt mutat fügét*, am. alattomban gunyolódik, hatalmas csúfolódó, de csak akkor, ha az illető nem látja.

FÜGE, (2), erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Fügé-n, —re, —ről.*

FÜGEALMA, (füge-alma) ösz. fn. Fügébez hasonló apró almafaj, mely korán érik, s cserjés fán terem.

FÜGEBAB, (füge-bab) ösz. fn. Cserjenövény, legyező gyanánt szétterjedő levelekkel és lepkealakú virágokkal. Gyümölcshüvelye hosszukás és lapos, s magvai gömbölyüsek vagy laposak, simák vagy szőrösek, melyek némely fajai a babhoz hasonlítanak; máskép : *csillagfürt*, (lupinus); különösebben pedig így neveztetik a *fejér csillagfürt* (lupinus albus).

FÜGECSIGA, (füge-csiga) ösz. fn. Csigafaj, mely alakjára nézve a fügefa gyümölcséhez hasonlít. (Murex v. Bulla ficus).

FÜGED, falvak Abaúj megyében; (ALSÓ—, FELSŐ—), továbbá Heves megyében; (KIS—, NAGY—) és Erdélyben Torda megyében (ALSÓ—, FELSŐ—); helyr. *Füged-én, —re, —ről.*

FÜGÉDED, (füg-e-ed-ed) mn. tt. *fügéded-et*. Minek a fügefa gyümölcséhez hasonló alakja van. *Fügéded alma. Fügéded csigák.*

FÜGEERDŐ, (füge-erdő) ösz. fn. Erdő, mely fügefákból áll.

FÜGEFA, (füge-fa) ösz. fn. Fanem, melynek körtealakú, húsos gyümölcse legott előbuvik, s virágait és magvait magában rejti, és pedig a virágok ugyanazon fán vagy mind hímek vagy mind nők, vagy néha vegyesek. A közönséges füge (Ficus carica) Ázsiából került hozzánk, melynek gyümölcseit nyersen vagy aszalva, sőt gyógyszerül is használják.

FÜGEFALEVÉL, (füge-fa-levél) ösz. fn. A fügefának levele.

FÜGEFÉSZÉK, (füge-fészék) ösz. fn. Füge nevü madár fészke, melynek szerkezete igen mesterséges. V. ö. FÜGE, (1).

FÜGEGARABÓ, (füge-garabó) ösz. fn. Garabó vagyis kosár, melybe fügét raknak, tovább szállítás végett.

FÜGEGUBÓBOGÁR, (füge-gubó-bogár) ösz. fn. Apró vöröses légyfaj, fehér szárnyakkal, mely tojásait a vadfüge gyümölcsébe rakja le, mi által ez nagyobb, s édesebb lesz és korábban megérik. (Cynips psenes).

FÜGEKERT, (füge-kert) ösz. fn. l. FÜGÉS, fn.

FÜGEKOSÁR, (füge-kosár) ösz. fn. l. FÜGEGARABÓ.

FÜGEKÖRTE, (füge-körte) ösz. fn. Körtefaj, mely alakjára nézve a fügéhez hasonló.

FÜGEMADÁR, (füge-madár) ösz. fn. Sárga poszátafaj, mely a fügefákon tanyázó legyeket va-

dássza, s izletes húsa miatt az olaszok kedves nyalánksága.

FÜGEMOH, (füge-moh) ösz. fn. Tengeri növény, mely levelkéinek alakja és összeköttetése miatt némileg hasonló az indiai fügefa tüskés bötykeihez. (Corallina opuntia).

FÜGÉS, (1), (füge-es) mn. tt. *fügés-t* v. *—et*, tb. *—ék*. Fügékkel bővelkedő, kereskedő, ellátott, füszerezett, készített. *Fügés vidék. Fügés olasz. Fügés bolt.*

FÜGÉS, (2), fn. tt. *fügés-t*, tb. *—ék*. Kert, melyben fügefák tenyésznek. Olyan szó, mint : *szilvás, körtvélyes* stb.

FÜGESAJT, (füge-sajt) ösz. fn. Mondolával és füszerekkel vegyített és sajt formára alakított fügék.

FÜGESÜLY, FÜGESÜMÖLCS, (füge-süly v. -sümölcs) ösz. fn. l. FÜGGÖLY.

FÜGG, (füg-g, l. FÜG) önh. m. *függ-tem* v. *függöttem, függtél* v. *függöttél, függött*, htn. *—ni* v. *—eni*. Eredetileg *füg*, melyhez nagyobb nyomatosság végett még egy *g* járult. 1) Mondják akármily testről, midőn valamihez akasztva vagy valamibe akadva terhével felülről lefelé hajlik, s az akasztók felbomlásával vagy elhárulásával alá is esik. *Függ a ruha a fogason. Gyümölcs függ a fán. Akasztófán függeni. Új zsita szegen függ.* (Km.) *Függ a bakalló a csizmán. Csak úgy függnek róla a rongyok. Egy hajszálon függ. A gyermek függ-lóg anyja nyakán. Aláfüggenek, lefüggenek a rojtok.* 2) Átv. távolító ragu nevekkel, am. valaminek eredete, oka, föltétele máshonnan, mástól származik. *Tőled függ jövendő boldogságom. Ezen dolog sikerétől igen sok függ.* 3) Átv. távolító ragu névvel, am. valakinek alá van rendelve. *Az alattvalók elöljáróiktól függenek. A kevély senkitől nem akar függeni.* V. ö. CSÜGG.

FÜGGÁGY, (függ-ágy) ösz. fn. Hintálható, lóbálható ágy, mely akasztékról függ alá.

FÜGGED, (füg-g-ed) önh. m. *függed-tem, —tél, —ett* v. *—t*. Valamihez oda akad és függve marad.

FÜGGEDELÉM, (füg-g-ed-el-ém) fn. tt. *függedelmet*. Alárendelt állapot, midőn valaki bizonyos tekintetekben mások parancsához, rendeletéhez tartozik alkalmazkodni. Rövidebben : *függelem*.

FÜGGELÉK, (füg-g-el-ék) fn. tt. *függelék-et*. 1) Olyas, mi a dologhoz szorosan nem tartozik, s csak hozzá van akasztva. *Függelék valamely tudományos munka végén.* 2) Valamely ékszer, diszjel a testen, ruházaton. *Függelék a fülekben. Mellfüggelék.*

FÜGGELÉM, (füg-g-el-ém) fn. l. FÜGGEDELÉM.

FÜGGÉLY, (füg-g-ély) fn. l. FÜGGENTYŰ.

FÜGGÉLYÉS, (füg-g-ély-és) mn. l. FÜGGIRÁNYOS.

FÜGGENTYŰ, (füg-g-en-ty-ű) fn. tt. *függentyű-t*. Egyik végénél bizonyos ponton megerősített, másik végén pedig sulylyal ellátott és aláfüggő zsinór, fonál, sodrony stb. mely megmozdítva ide-oda ingadoz. (Pendulum). *Óra függentyűje.* Másképen : *lógony.*

FÜGGENYŐS, (füg-g-eny-ő-s) mn. tt. *függenyős-t* v. *—et*, tb. *—ék*. Lejtős, hajlós. *Függenyős domb.* Baranyai szó.

FÜGGÉR, (függ-ér) ösz. fn. A mellben levő nagy ütér. (Arteria aorta).

FÜGGÉS, (füg-g-és) fn. tt. *függés-t*, tb. *—ék*. Állapot, midőn valami vagy valaki függ. Különösen társadalmi ért. alárendeltség. *Az alsóbb tisztek függésben vannak a felsőbbektől.* V. ö. FÜGG.

FÜGGESZKÉDIK, (füg-g-esz-kéd-ik) k. m. *függeszkéd-tem, —tél, —ett*. Valamire úgy felakasztja, felköti magát, hogy aláfüggjön róla. *A gyermek anyja nyakába vagy nyakára függeszkedik.*

FÜGGESZT, (füg-g-esz-t) áth. m. *függeszt-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. 1) Valamit úgy felakaszt, felköt valahová, hogy függjön. *A ruhát szegre függeszteni. Az érdempénzt mellre függeszteni. A sziványt felfüggeszteni. Az óraláncot kifüggeszteni.* 2) Átv. *bizonyos tárgyat valamitől felfüggeszteni*, am. annak teljesítését feltételhez kötni. *Nem kell mindent más orrára függeszteni*, am. nem kell mindent közleni, tudatni. *Valakit hivatalától felfüggeszteni*, am. annak gyakorlatától ideiglen megfosztani.

FÜGGESZTÉK, (füg-g-esz-t-ék) fn. l. FÜGGELÉK.

FÜGGESZTÉS, (füg-g-esz-t-és) fn. tt. *függesztés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, mely által valamit függő állapotba helyezünk. *Felfüggesztés, kifüggesztés.* V. ö. FÜGGESZT.

FÜGGESZTETT, (füg-g-esz-t-ett) mn. tt. *függesztett-et*. Ami függő helyzetbe, állapotba van téve, akasztott. *Szegre függesztett kép, tükör. Fára függesztett hadi kém.*

FÜGGETLEN, (füg-g-et-len) mn. tt. *független-t*, tb. *—ék*. Átv. 1) Szabad akaratú, önállású, ki némely szorosabb társadalmi vagy hivatali viszonyok által nincs lekötve, tetteiben akadályozva; külső felelősségektől ment. *Független polgár.* 2) Semmi szinezett párthoz nem tartozó, saját meggyőződését követő. *Független hirlapiró, megyei szónok.* 3) Határozóilag, am. függetlenül.

FÜGGETLENÍT, FÜGGETLENIT, (füg-g-et-len-ít) áth. m. *függetlenít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Független állapotba helyez, függetlenné tesz. V. ö. FÜGGETLEN.

FÜGGETLENMÚLT, (független-múlt) ösz. fn. L. MÚLT alatt.

FÜGGETLENSÉG, (füg-g-et-len-ség) fn. tt. *függetlenség-et*. Állapot, midőn valaki bizonyos tekintetben és viszonyoktól nem függ. *Polgári, társadalmi függetlenség. Vélemény-függetlenség.*

FÜGGETLENÜL, FÜGGETLENÜL, (füg-g-et-len-ül) ih. Szabad akaratúlag, önállóan, hivatali vagy szorosabb társadalmi viszonyok által le nem kötve. V. ö. FÜGGETLEN.

FÜGGIRÁNY, (függ-irány) ösz. fn. Irány, vagyis vonal, melyben akkor van a test, midőn vége valamire függesztve hosszában véve önkéntesen a föld középpontja felé irányzódik.

FÜGGIRÁNYOS, (függ-irányos) ösz. mn. Oly irányban levő vagy álló, melyet a lefüggő testek követnek, midőn minden akadály, s ide-oda hajlítás nélkül önkéntesen a föld középpontja felé sietnek. *Függirányos vonal. Függirányos fagyökér*, mely egyenesen megy le a földbe. (Perpendicularis). Ellentéte: *fekirányos.*

FÜGGLÁNCZ, (függ-láncz) ösz. fn. Láncz, melylyel a lejtőn creszkedő szekér kerekét megkötik.

FÜGGMÉRTÉK, (függ-mérték) ösz. fn. Végén ólommal vagy más nehéz testtel ellátott zsinór, melylyel az ácsok, kömívesek stb. a gerendák, falak stb. fekvését, fekirányosságát meghatározzák. (Schnur und Blei).

FÜGGÓN, (függ-ón) ösz. fn. l. FÜGGMÉRTÉK.

FÜGGŐ, (1), (füg-g-ő) mn. tt. *függő-t.* 1) Ami függ. *Szegen függő szita. Fogason függő ruha. Szüleitől függő gyermek. Senkitől sem függő szabad ember. Sorstól függő állapot, nyereség.* V. ö. FÜGG. 2) Átv. kétes, bizonytalan, határozatlan. *Függőben hagyni valamit. Függőben lenni, maradni. Függőben tartani. Függő félben van.*

FÜGGŐ, (2), (l. föntebb) fn. tt. *függő-t.* Fülbevaló ékesség, pl. karika. *Aranyfüggő, ezüstfüggő, rézfüggő. Függőket viselni.*

FÜGGŐÁGY, (függő-ágy) ösz. fn. l. FÜGGÁGY.

FÜGGŐCZINKE, (függő-czinke) ösz. fn. Czinkefaj, mely ághegyre szokta fészkét rakni, honnan erszény gyanánt alá függ.

FÜGGŐHÁLÓ, (függő-háló) ösz. fn. Vadászháló, melyet a madarászok a szoros átmeneteken felpányváznak, s vele a közön átmenő vagy repülő madarakat öszvecsapják.

FÜGGŐHÍD, (függő-híd) ösz. fn. Híd, melynek talapzata úgy van a hidlábakra alkalmazva, hogy némileg függni látszik rólok.

FÜGGŐLEG, (füg-g-ő-leg) ih. Függő állapotban. Különösen 1) Másnak alárendelve, más akaratától, parancsától, véleményétől stb. függve. 2) Függirányosan. V. ö. FÜGGIRÁNYOS. 3) Kétesen, bizonytalanul, el nem határozva, el nem tökélve.

FÜGGŐLEGÉS, (füg-g-ő-leg-és) mn. tt. *függőlegés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* l. FÜGGIRÁNYOS.

FÜGGÖLY, (füg-g-öly) fn. l. FÜGÖLY.

FÜGGŐMADÁR, (függő-madár) ösz. fn. l. FÜGGŐCZINKE.

FÜGGŐMÚLT, (függő-múlt) ösz. fn. L. MÚLT alatt.

FÜGGÖNY, (füg-g-öny) fn. tt. *függöny-t*, tb. *—ök.* Kelme- vagy szövetdarab, vagy ezt pótoló valami, mely takaró, elfödő gyanánt függesztetik valami elé. *Ágyfüggöny, ablakfüggöny, szinpadi függöny, ajtófüggöny. A függönyt felhúzni, széthúzni, leereszteni, összehúzni.* Átv. ami valamit eltakar, tudomás elől elrejt. *Húzzuk félre a függönyt, és lássuk, mi lappang mögötte.*

FÜGGÖNYÖS, (füg-g-öny-ös) mn. tt. *függönyös-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Függönynyel ellátott, felszerelt. *Függönyös ablakok.*

FÜGGÖNYKARIKA, (függöny-karika) ösz. fn. Karika, melyről a függönyrúdra akasztott függöny alálógg.

FÜGGÖNYRÚD, (függöny-rúd) ösz. fn. Rúd, melyre a függönytartó karikákat huzzák.

FÜGGŐPECSÉT, (függő-pecsét) ösz. fn. Különös szelenczébe öntött és nyomott pecsét, mely az illető oklevélhez zsinór által függesztetik.

FÜGGŐPECSÉTÉS, (függő-pecsétés) ösz. mn. Függőpecséttel ellátott. *Függőpecsétes oklevél.*

FÜGGŐS, (füg-g-ő-s) mn. tt. *függős-t* v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Függővel ékesített, ellátott. *Függős fülek.* V. ö. FÜGGŐ, fn. 2) Függő állapotban levő, függni szokott. *Függős czinke.* (Beutelmeise).

FÜGGŐSAS, (függő-sas) ösz. fn. A faépületben azon függirányos szobor, melybe a bornákat vagyis gerendákat beleeresztik, s mely ezeket öszvetartja. Ily függősasok vannak a födélalkotmányon is.

FÜGGŐSASDÚCZ, (függő-sas-dúcz) ösz. fn. Dúcz, mely a házfödél függősasának támaszul szolgál.

FÜGGVÉNY, (füg-g-vény) fn. tt. *függvény-t*, tb. *—ék.* Rövid irás, kis czédula, melyet valamely köteghez, csomaghoz, áruhoz, pénzes zacskóhoz stb. hozzá csatolnak, s melyen föl van jegyezve, mi foglaltatik bennök. (Etiquette).

FÜGGVÉNYÉZ, (füg-g-vény-éz) áth. m. *függvényez-tem, —tél, —ett.* Függvénynyel ellát. *Függvényezni az általküldött, vagy elszállítandó csomagokat.* V. ö. FÜGGVÉNY.

FÜGÖLY, (füg-öly) fn. tt. *fügöly-t*, tb. *—ök.* Kérges bőrkinövet, főleg az alfel és nemzőrészek táján. (Condyloma).

FŰHEGYEN, (fű-hegyen) ösz. ih. A székelyeknél s Tisza mellékén am. tavaszszal, a legelső fű növésekor.

FÜIZÜ, (fü-izü) ösz. mn. Minek ize olyan, mint a füé. *Füizü libahús.*

FÜJEL, (fü-j-el). Vasmegyei tájszó. l. FÜVEL.

FÜJT, FÜJTÉS, l. FÚT, FÚTÉS.

FŰKOSÁR, (fű-kosár) ösz. fn. Fűhordásra használt kosár.

FÜL, (sínai nyelven: *oll*) fn. tt. *fül-et.* Eredetileg valami fel- vagy kiállót, a fejből kinövő részt jelent. V. ö. FŰ, gyökelem. Jelenti az emberek és más állatok hallóérzékét, mely a fejből kinyuló porczogóból, s a fej belsejében sajátságos alakú és szerkezetű üregből áll. *Nagy, kicsi, hosszu, rövid, egyenes, konya* v. *lekonyuló, siska, hegyes fülek. Jó füle*

van. Cseng a füle. Fülébe susogni, kiáltani valakinek. Egyik fülén be-, másik fülén kibocsátani a hallottakat. Fülénél fogva vezetni valakit. Fülét vájni. Füllel hallott tanú (testis auritus). *Sok fül, kossu kés.* (Km.). *Fülig elpirult. Fülig van az adósságban. Fülét bedugni az igazmondás elől. Még a fülét sem mozdítja,* am. igen csendes vagy lusta. *Még a fülét sem vakarja,* am. igen szorgalmatos. *Ha kell valami, billegesd füleidet,* (tréfás km.). *Két egyirányos füle van,* am. igazságos, nem részrehajló. *Résen a füle,* am. hallgatódzik, vigyáz. *Sok szeme, sok füle van a királynak.* (Km.) *Az erdőnek is van füle és a mezőnek szeme.* (Km.) *Se füle, se farka,* am. rendezetlen zagyvalék. *Fülébe jött a hír,* am. hallotta. *Éles füle van,* am. tisztán, igen jól hall. *Fülem hallatára mondotta. A pap is csak azt dorgálja, amit szeme lát, füle hall.* (Km.) *Szemfül* v. *szemfüles,* am. igen vigyázó, figyelmetes. *Bal fül, jobb fül.* 2) Átv. némely edények és eszközök fülalakú fogantyúja v. lyuka. *Korsó füle, kánna, dézsa, sajtár füle. Fazekakat füleiknél fogva összefüzni. Tű füle.* 3) Alsó beszédben : *nagy füle van,* am. szamár, ostoba.

Származékai : *fülel, füles, fületlen* stb.

FÜL, (fü-ül v. fő-ül) önh. m. *fül-i.* Tulajdonkép valamely zárt helyről mondják, midőn hőség terjed el benne, midőn a meleg részecskéket magába veszi. *Fül a kemence, kályha, terem, szoba. Ezen terem könnyen fül.* Szélesb ért. melegszik, melege lesz. *Hűl-fül,* am. majd fázik, majd kimelegszik félelmében, zavarában. V. ö. FÜT.

FÜLÁR, (fül-ár) ösz. fn. l. FÜLFOLYÁS.

FÜLBEDUGVA, (fül-be-dugva) ösz. ih. Füleit befogva, hogy valamit ne hallhasson vagy ne kelljen hallania.

FÜLBEGYÓNÁS, (fülbe-gyónás) ösz. fn. lásd : FÜLGYÓNÁS.

FÜLBELI, (fül-beli) ösz. fn. l. FÜLBEVALÓ és FÜGGŐ, fn.

FÜLBEMÁSZÓ, (fülbe-mászó) ösz. fn. l. FÜLBOGÁR.

FÜLBEVALÓ, (fülbe-való) ösz. fn. Függő, melyet ékességül vagy más okból fülben viselnek. *Arany, ezüst fülbevaló.*

FÜLBOGÁR, (fül-bogár) ösz. fn. Gesztenyeszínű, fényes rovarfaj, mely a fák kérgei és levelei alatt tartózkodik, s a növények nedveivel és gyümölcseivel él, és melyről azt tartják, hogy az emberek füleibe szeret mászni. Fogóalakú farka miatt latinul *forficula auricularia.*

FÜLCSENGÉS, (fül-csengés) ösz. fn. Sajátságos érzés, midőn a légfolyás rendkivüli módon hatván a füldobra, csengéshez hasonló hang hallatszik. Különbözik : *fülsiget.*

FÜLCSIGA, (fül-csiga) ösz. fn. 1) Boncztani ért. a fülüregnek csigaalakú része. (Concha auris). 2) Csigafaj, melynek teknői belülről fülalakú szerkezetűek. (Anomia aurita).

FÜLCZIMPA, (fül-csimpa) ösz. fn. A külső fülnek alsó husos része, melyet kifúrnak, hogy függőt akaszthassanak bele. A felső rész *porcsogó.*

FÜLD, (ALSÓ—, FELSŐ—, KÖZÉP—), falvak Erdélyben, Kolos megyében.

FÜLDAG, (fül-dag) ösz. fn. Dagféle bántalom a fülekben. V. ö. DAG.

FÜLDAGANAT, (fül-daganat) l. FÜLDAG.

FÜLDOB, (fül-dob) ösz. fn. A fül belrészeinek egyike, azaz hártya, melynél a fültöltsér végződik, s melyben a benyomúlt levegő megütközvén visszhangzik. (Tympanum).

FÜLDOBHÁRTYA, (fül-dob-hártya) ösz. fn. Vékony hártya, mely a fül dobüregén kifeszül, s a benyomúlt levegőt visszhangoztatja.

FÜLDOBÜREG, (fül-dob-üreg) ösz. fn. Üreg a fül belsejében, mely fölött a dobhártya kifeszül.

FÜLE, falvak Fejér megyében, továbbá Erdélyben Udvarhely székben, és Torda megyében (ALSÓ—, FELSŐ—); helyr. *Fülé-n, —re, —ről.*

FÜLED, FÜLED, (fő-ül-ed) önh. m. *füled-tem, —tél, —t* v. *—ett.* 1) A bevett nagy melegség miatt párologni kezd, romlásnak, rohadásnak indúl. *Füled, megfüled a nedvesen összerakott széna. Füled a szellőzetlen kamarában álló gabona.* 2) Fonnyad. *Fülednek az összerakott dohánylevelek.*

FÜLEHÁZA, falu Erdélyben Torda megyében; helyr. *Fülehásá-n, —ra, —ról.*

FÜLEK, mezőváros Nógrád megyében; helyr. *Fülek-én, —re, —ről.*

FÜLEK-KELECSÉNY, falu Nógrád megyében; helyr. *Kelecsény-be, —ben, —ből.*

FÜLEK-KOVÁCSI, falu Nógrád megyében; helyr. *Kovácsi-ba, —ban, —ból.*

FÜLEK-PÜSPÖKI, falu Nógrád megyében; helyr. *Püspöki-be, —ben, —ből.*

FÜLEL, (fül-el) önh. m. *fülel-t.* 1) Hallgat, semmit sem szól. 2) Különös figyelemmel hallgatódzik. *Minden szóra fülel.* „Füleiddel fülelled (füleljed) föld," (auribus percipe terra). Tatrosi cod. „Csendesség leve, s mindnyájan vigyázva füleltek." (Szabó D. Aen.) 3) Füleit hegyezi, fölmerevíti. *Fülel a szilaj csikó, paripa.* 4) Összetett : *lefülel,* áth. ért. am. fülénél fogva lekap, lenyom. *Lefülelni a sertést, vágómarhát.* Köz nyelven : húsz körmére leránt, lehúz. *Lefülelték a hajdúk és megcsapták.*

FÜLEMILE, (a hellen φιλομήλα, szóból kölcsönöztetett, a török nyelvben *bülbül*) fn. tt. *fülemilét,* tb. *fülemilék.* Ismeretes madárfaj a billegények neméből, melynek gyönyörű éneke minden egyéb madarakéinál kedvesebb. (Motacilla luscinia). *Erdei fülemile,* mely erdőkben, *ligeti fülemile,* mely ligetekben, kertekben tartózkodik. *Pap fülemile,* másképp *posáta.* Újabb neve a fülemilének : *csalogány és csattogány.* A hellenben eredeti jelentése: *alma-* v. *gyümölcskedvelő.*

FÜLEP, (1), (hellen eredetű, am. lókedvelő, lovag) férfi kn. tt. *Fülep-et.* Philippus. Máskép : *Filep. Sz. Fülep apostol. Fülep a fülét!* (Km.).

FÜLEP, (2), puszták Szabolcs és Szala megyében; helyr. *Fülep-én, —re, —ről.*

FÜLEPHÁZA, puszta Bihar megyében; helyr. *Fülephází-n, —ra, —ról.*

FÜLEPSZÁLLÁS, mezőváros a Kis-Kunságban; helyr. *Fülepszállás on, —ra, —ról.*

FÜLES, (1), (fül-es) mn. tt. *füles-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Aminek füle van, tulajd. és átv. értelemben. *Füles edény, fazék, korsó. Füles tallér.* 2) Különösen, kitünőleg nagy füllel biró. *Füles szamár. Füles bagoly.* 3) Aki valaminek hallója volt. *Füles tanú.* 4) *Szemfüles*, am. ki valamire szemmel, füllel vigyáz.

FÜLES, (2), (mint föntebb) fn. tt. *füles-t*, tb. *—ek*. Kitünőleg nagy fülei miatt így nevezik képes kifejezéssel a szamarat.

FÜLES, (3), falu Sopron megyében; helyr. *Füles-én, —re, —ről.*

FŰLÉS, FÜLÉS, (fü-ül-és v. fő-ül-és) fn. tt. *fülés-t*, tb. *—ek*. Melegülés.

FÜLESBAGOLY, (füles-bagoly) ösz. fn. Nagyobb bagolyfaj, melynek fején két oldalt hosszú felálló tollak bokrosodnak ösze, s fülekhez hasonlítanak. *Úgy néz, mint a fülesbagoly.* (Km.).

FÜLESD, falu Szathmár megyében; helyr. *Fülesd-én, —re, —ről.*

FÜLESKÉDIK, (fül-es-kéd-ik) k. m. *füleskédtem, —tél, —ett.* Alattomban hallgatódzik. *Szemfüleskedik*, am. szemmel, füllel vigyáz valamire, leskelődik.

FŰLESZT, FÜLESZT, (fő-ül-esz-t v. fü-ül-esz-t) áth. m. *fülesz-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Valamit a beleszorult meleg által párolgóvá tesz, rohaszt vagy fonnyaszt. *Fülleszteni a ganéjdombra hányt szalmát. Fülleszteni felfüzés előtt a dohányleveleket.*

FŰLESZTÉS, FÜLESZTÉS, (fü-ül-esz-t-és) fn. tt. *fülesztés-t*, tb. *—ek*. Melegülés és párolgás által fonnyasztás.

FÜLETELKE, falu Erdélyben, Küküllő megyében; helyr. *Fületelké-n, —re, —ről.*

FÜLETLEN, (fül-etlen) mn. tt. *fületlen-t*, tb. *—ek*. Minek füle nincsen, tulajd. és átv. értelemben. *Valakit fületlenné tenni. Fületlen gomb. Nem ér egy fületlen gombot. Fületlen korsó, fazék.* Határozóilag am. fül nélkül.

FŰLETLEN, (fő-ül-etlen) mn. tt. *fületlen-t*, tb. *—ek*. Mi nincsen befütve. *Fületlen szoba, terem, kályha.* V. ö. FÜL. Határozóilag am. fülés nélkül.

FÜLEZ, (fül-ez) áth. m. *fülez-tem, —tél, —ett.* Valamit füllel vagy fülekkel ellát, átv. ért. *Fülezni a kannákat, korsókat, fasekakat, gombokat.* 2) *Lefülez*, am. fülét vágja le valakinek v. valaminek. *Péter lefülezte a főpap szolgáját.* Olyan ige, mint lenyakaz, lefejez.

FÜLFÁJÁS, (fül-fájás) ösz. fn. Általán, mindenféle fájdalom, mely a füleket bántja.

FÜLFÁJDALOM, l. FÜLFÁJÁS.

FÜLFECSKENDŐ, (fül-fecskendő) ösz. fn. Sebészi eszköz, kis fecskendő, mely által a fájós fülekbe gyógynedvet lövelnek be.

FÜLFOLYÁS, (fül-folyás) ösz. fn. Genynek vagy eves nedvnek kiürülése a halljáraton. (Otorrhoea).

FÜLFŰ, (fül-fű) ösz. fn. Szalmatetőkön és régi falakon tenyésző növénynem. (Sempervivum).

FÜLFÜGGŐ, (fül-függő) ösz. fn. l. FÜLBEVALÓ.

FÜLGOMBA, (fül-gomba) ösz. fn. A külső fül egészen véve, porczogós és czimpás részeivel.

FÜLGYÓNÁS, (fül-gyónás) ösz. fn. Gyónás, midőn valaki bűneit egyedül a gyóntató atya füleibe súgja, hogy mások ne hallják; különböztetésül a nyilvános gyónástól, midőn (mint a protestans egyházakban szokás) a pap fenhangon elmondja az általános gyónóvallomást a jelenlévők nevében, és feloldozza őket. V. ö. GYÓNIK, GYÓNÁS.

FÜLHEGY, (fül-hegy) ösz. fn. Fülnek külső vége, csúcsa. *A szilaj ló billegeti fülhegyét. Elvágni a kutyának fülhegyét. Fülhegygyel hallani valamit*, am. valami hirét, neszét, csak úgy távolról hallani.

FÜLIK, (fü-ül-ik) k. l. FÜL.

FÜLIKER, (fül-iker) ösz. fn. Növénynem az egylakiak seregéből és négyhímesek rendéből. (Diotis).

FÜLJEGY, (fül-jegy) ösz. fn. A juhtenyésztőknél am. a juhok fülein metszett bizonyos jegy, hogy más idegenekéitől meg lehessen azokat különböztetni.

FÜLKALAPÁCS, (fül-kalapács) ösz. fn. Kalapácsalakú kis tetem a füldobban, mely kifelé hajlik.

FÜLKANÁLKA, (fül-kanálka) ösz. fn. Kis kanálforma eszköz, a fülüregben ösvegyült zsír vagy mocsok kitisztítására.

FÜLKARÉ, FÜLKARÉJ, (fül-karé v. -karéj) ösz. fn. A külső fül egészen véve, porczogóstul és czimpástul.

FÜLKE, (fül-ke) fn. tt. *fülkét*, tb. *fülkék*. 1) Vakablak. 2) Nagyobb üreg, mely a terem vagy szoba falába mélyebben benyúlik, s melyben egy ágy elfér. (Alcoven).

FÜLKÖSZVÉNY, (fül-köszvény) ösz. fn. Köszvényféle bántalom a fülben.

FÜLLENG, (l. filing) fn. tt. *fülleng-ett*. 1) Am. filing, filling, azaz kis szőlőfej, vagy a nagyobb szőlőfejnek egyes része. 2) Némely állatok, különösen kutyák, tehenek farkáról, vagy juhok gyapjáról lefüggő csömbölyék. Törzsöke *fil*, s hangváltozva *fül*.

FÜLLENGŐ, (fül-lengő) ösz. fn. l. FÜLBEVALÓ, FÜLFÜGGŐ.

FÜLLENT, FÜLLENTÉS, l. FILLENT, FILLENTÉS.

FÜLMILE, l. FÜLEMILE.

FÜLMIRIGY, (fül-mirigy) ösz. fn. Mirigy a fülekben. V. ö. MIRIGY.

FÜLMOCSOK, (fül-mocsok) ösz. fn. lásd: FÜLZSÍR.

FÜLŐ, (1), (fö-ül-ő) mn. tt. *fülő-t.* Ami fül, melegszik. *Fülő kályha, kemencze. Könnyen fülő szoba.*

FÜLŐ, (2), (mint föntebb) fn. Hely, hová a dohánykertészek a leszedett zöld leveleket összerakják, hogy fonnyadjanak, és sárguljanak. *Fülőbe tenni a dohányt.*

FÜLÖK, (fül-ök) mn. és fn. tt. *fülök-öt.* Nagy fülű. *Fülök szamár. Te fülök.* Olyan szó, mint: *szemök, pofök.* V. ö. ÓK, ŐK képző.

FÜLÖNFÜGGŐ, (fülön-függő) lásd: FÜLBEVALÓ.

FÜLÖP, l. FÜLEP.

FÜLPÁRNA, (fül-párna) ösz. fn. Kisded vánkos, melyet az alvó a többi vánkosok felett füle alá tesz.

FÜLPE, erdélyi falu Csikszékben; helyr. *Fülpén, —re, —ről.* Folyó neve is.

FÜLPORCZ, (fül-porcz) ösz. fn. A fülkaréjnak felső része, mely porczogóból áll.

FÜLPÖS, falu Szathmár megyében; MAGYAR—, falu Erdélyben, Torda megyében; SZÁSZ—, erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *Fülpös-ön, —re, —ről.*

FÜLPÖS-DARÓCZ, falu Szathmár megyében; helyr. *—Darócz-on, —ra, —ról.*

FÜLREVALÓ, (fülre-való) l. FÜLBEVALÓ.

FÜLSÁR, (fül-sár) ösz. fn. l. FÜLZSÍR.

FÜLSZAKGATÁS, (fül-szakgatás) ösz. fn. Fájdalmas érzés a fülekben, mintha szakgatnák.

FÜLSZIVÁR, (fül-szivár) ösz. fn. lásd: FÜLFOLYÁS.

FÜLTANÚ, (fül-tanú) ösz. fn. Tanú, ki a mondottakat saját füleivel hallotta, s azokról bizonyságot mond.

FÜLTISZTÍTÓ, (fül-tisztító) ösz. fn. Kis kanálforma vájó eszköz, a fülzsír kitisztítására.

FÜLTŐ, (fül-tő) ösz. fn. A fejnek azon tája, mely a fülek mögött van. *Fültövön ütni valakit.*

FÜLTÖLCSÉR, (fül-tölcsér) ösz. fn. Tölcséralaku eszköz, mely a fülhöz tartva a hallást elősegíti.

FÜLTŐLOB, (fül-tő-lob) ösz. fn. Gyuladásféle bántalom a fültövön. V. ö. FÜLTŐ.

FÜLTŐMIRÍGY, (fül-tő-mirígy) ösz. fn. Mirígy a fültövön. (Parolis. Molnár Albertnél).

FÜLÜREG, (fül-üreg) ösz. fn. Öblös nyilás, melyen a levegő a füldobig hat.

FÜLÜTÉR, (fül-üt-ér) ösz. fn. Ütér a fülben. V. ö. ÜTÉR.

FÜLVÁJÓ, (fül-vájó) ösz. fn. lásd: FÜLKANÁLKA.

FÜLVÁNKOS, (fül-vánkos) ösz. fn. lásd: FÜLPÁRNA.

FÜLVAKARÓ, (fül-vakaró) lásd: FÜLKANÁLKA.

FÜLVÉSŰ, (fül-vésű) ösz. fn. Tűcsinálók eszköze, melylyel a tűkön likakat metszenek.

FÜLVIRÁG, (fül-virág) ösz. fn. Illatos virágu növényfaj a kankalinok neméből, jobbára sárga és fínom porral hintett levelekkel, melyek némileg a medve füleihez látszanak hasonlítani. (Primula auricula).

FÜLZÚGÁS, (fül-zúgás) ösz. fn. Zúgás, melyet a fülekben a levegőnek rendkivüli folyása okoz.

FÜLZSÍR, (fül-zsír) ösz. fn. Sárgás, kövér anyag, mely a halljáratban lerakodik, hogy azt sikossá tegye, s az apró férgek bemenetelét akadályozza.

FŰMAG, (fű-mag) ösz. fn. A közönséges fűnek magva, pl. szénamag. *Fűmaggal bevetni a kertet.* Szélesb ért. mindenféle mag, melyet a széles ért. vett füvek teremnek. V. ö. FŰ.

FŰMETSZŐ, (fű-metsző) ösz. fn. Éles vaseszköz, melylyel a baromnak adandó füvet összeaprítják. Ettől különbözik a *szénametsző* és *szecskametsző.*

FŰNŐTE, (fű-nőte, azaz fű-nőtte, t. i. hely) ösz. fn. Székely szó. Füvel benőtt hely. Oly képzésű mint *sziette, mohlepte* stb.

FŰNŐTÉS, (fű-nőttes) l. FŰNŐTE.

FŰNYŰG, (fű-nyűg) ösz. fn. Más növényeken, különösen a gyapotfákon és alattok tenyésző növény, mely sürű vékony fonalaival reájok tekerödzik. (Cuscuta).

FŰPÁRNA, (fű-párna) ösz. fn. Gyógyfüvekkel tömött párna vagy zacskó, melylyel a fájós tagokat takargatni szokták.

FÜR, (1), elvont gyök, melyből *fürdik, fürge, fris* (= füris), *fürj, fürt, fürkész* szók és ezek származékai erednek. Legközelebbi rokonságban van a *fér, för, for*, valamint *vir* (virgoncz) gyökökkel, s a szapora forgás, ide-oda forgolódás, szabad, önkényes, kényszerütlen mozgás fogalma rejlik benne, mint származékai is mutatják, s melyek különféle tájszólás szerént hangváltozva is használtatnak, pl. *fördik, férdik, firgencz,* (virgoncz). Továbbá hangutánzó gyöke *fürész* (tájszokásilag *fírész* nevü szerszám) szónak.

FÜR, (2), v. FŰR, fn. tt. *für-t,* tb. *—ök.* Egy az elvont *für* gyökkel, másképen: *fürj*, s jelenti azon ismert vándormadarat a tyúkok neméből, mely csapatonként utazik a nyári vagy meleg éghajlat alá, s a gabonákban tanyásik. Nevét szapora, könnyü mozgásától (V. ö. FÜR), gyors futásától vette. *Fris, mint a für.* (Km.). Perzsául *farfur.*

FÜR, (3), falu Komárom megyében; helyr. *Für-be, —ben, —ből.*

FÜRDÉS, (für-d-és) fn. tt. *fürdés-t*, tb. *—ek.* Cselekvés, midőn valaki fürdik. V. ö. FÜRDIK.

FÜRDÉSIDŐ, (fürdés-idő) ösz. fn. Az évnek azon szaka, mely fürdésre legalkalmasabb, azaz tavasz vége, nyár eleje és dereka.

FÜRDIK, (für-öd-ik) k. m. *fürdöltem* v. szokottabban: *fürödtem, fürdöttél* v. *fürödtél, fürdött* v. *fürödött,* htn. *fürdeni* v. *fürödni.* Valamely folyadékban, különösen vízben forgolódva, firegve, fürögve mosakodik. Vagy, mennyiben a *fris (firis, fürís)*, szóval is rokon gyökü, am. mosás által tagjait élénkíti, felfrisíti. *Dunában, Balatonban fürödni. Ásványos, gyógy-*

szeres vízben fürdeni. Eleget fürdik a malomkerék, mégis fekete. (Km.) *Tejben, borban fürödni.* Átv. *fürödnek a verebek, tyúkok*, midőn a porban hentereg nek, forgolódnak. Tréfásan szólva, am. megázott, leöntötték. *Elért bennünket a sápor, ugyan megfürödtünk.*

FÜRDŐ, (1), (für-d-ö) mn. tt. *fürdő-t.* 1) Aki vagy ami fürdik. *Fürdő gyermekek. Fürdő vendégek. Fürdő verebek.* 2) Fürdésre vonatkozó, fürdésre használt, tartozó, fürdést illető. *Fürdő idő, fürdő ing, fürdő kád* stb. de ezek rendesen öszvetett szó gyanánt együvé iratnak : *fürdőing, fürdőkád*, melyekben fürdő inkább főnévül tekintetik.

FÜRDŐ, (2), (mint föntebb) fn. 1) Fürdésre különösen alkalmazott hely vagy gyógyerejü víz, mely az illető betegeknek bizonyos nyavalyák, bajok ellen ajánltatik, hogy benne fürödjenek. *Budai, tepliczi, füredi fürdő. Dunafürdő, tengeri fürdő. Fürdőbe menni. Fürdővel élni, fürdőt használni.* 2) Valamely edényben, különösen mosakodásra készített víz. *Belépni a fürdőbe. Nem kell a gyermeket a fürdővel kiönteni.* (Km.) *A betegnek fürdőt készíteni. Lábfürdő. Hidegvíz-fürdő.*

FÜRDŐBÚTOR, (fürdő-bútor) ösz. fn. Mindenféle készület a fürdőházakban és szobákban, melyek a fürdésre szükségesek vagy azt kényelmessé teszik.

FÜRDŐGATYA, (fürdő-gatya) lásd : FÜRDŐNADRÁG.

FÜRDŐHÁZ, (fürdő-ház) ösz. fn. Épület a fürdők számára vagy köz vagy különös fürdőszobákkal, teremekkel, kádakkal ellátva, a vendégek kényelmére szolgáló egyéb készületekkel együtt.

FÜRDŐHELY, (fürdő-hely) ösz. fn. Hely, hol fürödni lehet, mely különösen fürdésre alkalmas vagy arra van elkészítve.

FÜRDŐING, (fürdő-ing) ösz. fn. Ing, melyet a fürdő személy fürdés alatt magára vesz.

FÜRDŐKÁD, (fürdő-kád) ösz. fn. Kád, melyben fürödni szokás.

FÜRDŐKÖPENY, FÜRDŐKÖPÖNYEG, (fürdő-köpeny v. -köpönyeg) ösz. fn. Foszlányféle könnyü köpönyeg, melybe a fürdőszemély beleburkolódzik.

FÜRDŐLEÁNY, (fürdő-leány) ösz. fn. Fürdők készítésével foglalkodó leány, szokottabban : *fürdősleány.* Külön írva : *fürdő leány*, am. leány, aki fürdik.

FÜRDŐLEGÉNY, (fürdő-legény) ösz. fn. Szolga, ki a fürdők elkészitésével foglalkodik, máskép : *fürdőslegény.*

FÜRDŐMELEGÜ, (fürdő-melegü) ösz. fn. Oly melegségü, milyen a fürdésre legalkalmasabb. A hévvizekben körülbelül 30 foknyi Réaumur szerént. *Fürdőmelegü lég.*

FÜRDŐMESTER, (fürdő-mester) ösz. fn. Fürdőházi ügyelő, ki a fürdők számára a fürdőket kellőleg elrendezi, s a bevett jövedelemről az illető fürdőbirtokosnak számot ad.

FÜRDŐNADRÁG, (fürdő-nadrág) ösz. fn. Vászon kelméből készített kurta nadrág, melyet a fürdő férfiak magukra szoktak venni.

FÜRDŐPÉNZ, (fürdő-pénz) ösz. fn. Dij, melyet a fürdésért fizetni kell, vagy azon pénz, melyet valaki fürdőre kap vagy fürdésre szán.

FÜRDŐS, (für-d-ö-s) fn. tt. *fürdős-t*, tb. —*ök.* Fürdőbirtokos, ki a fürdőt maga kezeli vagy fürdőházi haszonbérlő.

FÜRDŐSZER, (fürdő-szer) ösz. fn. 1) Fürdőbútor. 2) Különösen, a fürdéshez tartozó eszközök.

FÜRDŐSZOBA, (fürdő-szoba) ösz. fn. Külön szoba, egy vagy több káddal ellátva, a fürdők számára.

FÜRDŐVENDÉG, (fürdő-vendég) ösz. fn. Vendég, ki a fürdőházat látogatja, vagy bizonyos ideig fürdés végett a fürdőházban tartózkodik.

FÜRDŐVÍZ, (fürdő-víz) ösz. fn. Fürdésre különösen elkészített víz.

FÜRDŐZÉS, (für-d-ö-z-és) fn. tt. *fürdözés-t*, tb. —*ek.* Fürdők használása, fürdőhelyeken mulatás.

FÜRDŐZIK, (für-d-ö-z-ik) k. m. *fürdöz-tem*, —*tél*, —*ött.* Fürdőket használ, fürdőhelyeken tölti az időt.

FÜRED, BALATON—, falu Szala megyében; KAPOS—, falu Somogy megyében; TISZA—, mezőváros Heves megyében; helyr. *Füred-én*, —*re*, —*ről.*

FÜREM, (für-em) elvont törzsök, mely egyedül a *füremedik, füremedés* szókban él. Jelent élénk mozgást, elevenséget, friseséget, mint gyöke *für* mutatja. V. ö. FÜR. *Fürmöl* szóban pedig úgy látszik hangutánzó.

FÜREMÉDÉS, (für-em-éd-és) fn. tt. *füremédés-t*, tb. —*ek.* Betegség utáni lábadozás, javulás, épülés, éperedés. V. ö. FÜREMEDIK.

FÜREMÉDIK, (für-em-éd-ik) k. m. *füremed-tem*, —*tél*, —*ett.* Betegség után lábadozni kezd, javúl, éperedik, s mintegy fürgévé, frisebbé lesz, könnyebben mozogni, fürgölödni kezd. *Megfüremedik*, a székelyeknél am. frisen megindul, megelevenedik. (Kriza J.).

FÜRÉSZ, (1), (für-ész) áth. m. *fürész-tem*, —*tél*, —*ett.* másképen : *fürjész.* Füröket v. fürjeket vadász, füröket fogdos.

FÜRÉSZ, (2), (l. föntebb) fn. tt. *fürész-t*, tb. —*ek.* Személy, ki füröket v. fürjeket vadász, fogdos. Olyan szó, mint : madarász, verebész, halász stb.

FÜRÉSZ, (3), falu Gömör megyében; helyr. *Fürész-én*, —*re*, —*ről.* Máskép : *Pila.*

FÜRÉSZ, FÜRÉSZ, (4), hangutánzó, (lásd : e czikk végén) fn. tt. *fürész-t*, tb. —*ek.* Eszköz, melynek lényeges része aránylag vékony, hajlós vaslemezből áll, s egyik széle hegyes és éles metszésekkel vagyis fogakkal csipkézett; azon lemez pedig

nyomás és ide-oda húzkálás által a legszilárdabb testeket ketté metszi. *Ácsok, asztalosok, favágók* stb. *fürésze.* Tájszokásilag : *fírész.* Kevés képzelődés kell hozzá, hogy ezen szerszámnak ide-oda huzásakor e hangokat halljuk : *fü-r-ész*, miért is méltán a hangutánzók sorába igtathatjuk ; szintén hangutánzással képeztettek a latin *serra*, német *säge* nevek is. Az egészen rokon hangú hellen φρίξ név és φρίσσω ige borzadást, ráskódást, reszketést jelent ; így a szanszkrit *bhrais* szó is.

FŰRÉSZAL, (fürész-al) ösz. fn. l. FŰRÉSZPOR.

FŰRÉSZALAKÚ, (fürész-alakú) ösz. mn. l. FŰRÉSZDED.

FŰRÉSZBÉR, (fürész-bér) ösz. fn. Bér, melyet mástól kölcsönzött fürész használatáért vagy a fürészelőknek kell fizetni.

FŰRÉSZBOGÁR, (fürész-bogár) ösz. fn. Fogakkal ellátott bogárfaj, melynek keskeny, hosszú és sima szárnyai, s fonaldad csápjai vannak. A fák derekaiba berágja magát. (Sirex).

FŰRÉSZDED, (fűr-ész-ded) mn. tt. *fürészdedét.* Minek fürészhez hasonló alakja van ; fogacsos. *Fürészded levelü növények.*

FŰRÉSZÉB, (fürész-éb) ösz. fn. Vadászeb, mely a füröket v. fürjeket visslatja, szaglászsza vagy megállja vagy fölveri.

FŰRÉSZÉL, FŰRÉSZÉL, (fürész-él) áth. m. *fürészél-t.* Valamely testet fürészszel elmetsz, ketté hasít. *Fát, követ fürészelni. Valakinek fogait, kezét, lábát elfürészelni. Lefürészelni a száraz ágakat. Felfürészelni a tüsi fát.*

FŰRÉSZÉLÉS, FŰRÉSZÉLÉS, (fürész-él-és) fn. tt. *fürészélés-t*, tb. —*ék.* Valamely testnek fürészszel metszése, elmetszése. *Fafürészelés. Csontfürészelés.*

FŰRÉSZÉS, FŰRÉSZES, (fürész-és) mn. tt. *fürészés-t* v. —*et*, tb. —*ek.* 1) Fürészszel ellátott, fürészszel dolgozó. *Fürészes erdőirtók.* 2) Fürészalakú. *Fürészes növénylevelek.*

FŰRÉSZET, (fűr-ész-et) fn. tt. *fürészet-ét.* Vadászat fürjekre.

FŰRÉSZFA, (fürész-fa) ösz. fn. A fürész két végére alkalmazott fa, melynél fogva a fürészt ide-oda huzkálni lehet.

FŰRÉSZFOG, (fürész-fog) ösz. fn. A fürész csipkézett szélének egy egy hegye. Átv. ért. ritka fogak, melyek rendetlenül ide-oda hajolvák, mint a fürész hegyei.

FŰRÉSZFOGHÁNYÓ, (fürész-fog-hányó) ösz. fn. Vas eszköz, melylyel a fürészfogakat kifelé hajtogatják.

FŰRÉSZHAL, (fürész-hal) ösz. fn. A cápák osztályához tartozó tengeri állat, hosszu fürészalakú kopoltyúval. (Squalus pristis).

FŰRÉSZSÓLYOM, (fürész-sólyom) ösz. fn. Fürvadászatra idomított sólyommadár.

FŰRÉSZHULLADÉK, (fürész-hulladék) ösz. fn. l. FŰRÉSZPOR.

FŰRÉSZIZOM, (fürész-izom) ösz. fn. Boncztanban némely izmok neve, különösen : *nagy fürészizom*, mely a hat felső oldalbordákon huzódik el, s a váll-lapoczkát kifelé feszíti. *Hátsó-alsó és hátsó-felső fürészizmok.*

FŰRÉSZLÁB, (fürész-láb) ösz. fn. Bak, vagyis faállás, melyre a fürészelendő anyagot helyezik.

FŰRÉSZLEVELŰ, (fürész-levelű) ösz. mn. Minek fürészalaku, azaz csipkézett szélü levelei vannak. *Fürészlevelü fák.*

FŰRÉSZMALOM, (fürész-malom) ösz. fn. Malomféle gép vagy készület, mely nagy fürészt vagy fürészeket mozgásba hoz, s általok egész fagerendákat több darabokra vagy deszkákká hasogat.

FŰRÉSZMIVES, (fürész-mives) ösz. fn. Szerkovács, ki különösen fürészeket csinál.

FŰRÉSZNYEL, (fürész-nyel) ösz. fn. l. FÜRÉSZFA.

FŰRÉSZPOR, (fürész-por) ösz. fn. Porféle apró hulladék, mely a fürészelt anyagból leőrlődik.

FŰRÉSZRÁMA, (fürész-ráma) ösz. fn. l. FÜRÉSZFA.

FŰRÉSZRÁSPOLY, (fürész-ráspoly) ösz. fn. Ráspolyféle eszköz, az elkopott, megtompult fürészfogak élesítésére.

FŰRÉSZVAS, (fürész-vas) ösz. fn. A fürésznek lényeges része vagyis azon vaslap, melynek egyik széle csipkészett, azaz hegyes fogakkal el van látva.

FÜRFOGÁS, (fürfo-gás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a füröket v. fürjeket sajátnemü készülettel, fürészhálóval vadásszák.

FÜRG v. FÜRÖG, (für-g v. für-ög) k. m. *fürögtem* v. *fürgöttem, fürögtél* v. *fürgöttél, fürgött.* Rokon a *férg, forg, féreg, forog* igékkel, s am. igen könnyen, élénken mozog. V. ö. FÜR, elv. gyök.

FÜRGE, (für-g-e) mn. tt. *fürgét*, tb. *fürgék.* Ami könnyen, frisen, élénken mozog, ide-oda féreg, *forog.* Tájszokásilag : firge. *Fürge leánykák, fiúk. Fürge leány, mint a pereszlén.* (Km.) *Olyan fürge, mint az ürge.* Átv. *fürge ész*, am. eleven, frisen gondolkozó ész. Különösebb rokonsága az alhangú *forgó*, finn *virití, virkiä, vöyrä.*

FÜRGED, puszta Tolna megyében ; helyr. *Fürged-én, —re, —ről.*

FÜRGELŐDIK v. FÜRGÖLŐDIK, (für-g-öl-ö-d-ik) belsz. m. *fürgölöd-tem, —tél, —ött.* Gyorsan, nagy élénkséggel forgolódik, sürgölődik. *A szives gazdasszony fürgelődik vendégei körül. Fürgelődik a hási eb, midőn haza érkezett urát meglátja.*

FÜRGENCZ v. FÜRGÖNCZ, (für-g-encz) mn. tt. *fürgencz-ét.* Virgoncz, fris, könnyü mozgásu. Mondatik leginkább a gyermekekről és némely apró állatokról. *Fürgencz fiú. Fürgencz ebek.* Tájszokásilag : *firgencz.*

FÜRGENCZSÉG, (für-g-encz-ség) fn. tt. *fürgenczség-et.* Virgoncz ság, fris, könnyü, élénk mozgékonyság. *Gyermeknek illik a fürgenczség.*

FÜRGESÉG, (für-g-e-ség) fn. l. FÜRGENCZSÉG.

FÜRGET, (für-g-et) áth. m. *fürget-tem, —tél, —ett.* Valakit nógat, izgat, hogy fürögjön, sietésre késztet, sürget.

FÜRGETŰ, (für-g-et-ű) fn. tt *fürgetü-t.* Ajtósasra közepénél fogva szegezett kis fa, melyet forgatni, s akármelyik végével be lehet az ajtót zárni. A vasból készült fürgetűt *huszárbajusz*-nak nevezik. V. ö. FÜR, elv. gyök, továbbá : *kilincs* és *retesz.*

FÜRGETYŰ, (für-g-e-tyű) fn. l. FÜRGETŰ.

FÜRGÖLŐDIK, l. FÜRGELŐDIK.

FÜRGÖNCZ, l. FÜRGENCZ.

FÜRHÁLÓ, (für-háló) ösz. fn. Különös szerkezetü vadászháló, melylyel fürjeket fognak.

FÜRJ, (für-j) fn. tt. *fürj-et.* A *j* toldalékbetü, valamint az *eperj, szederj* szókban. l. FÜR, fn.

FÜRJÉSZ, (für-j-ész) fn. és ige. l. FÜRÉSZ, fn. és ige.

FÜRJÉSZÉB, (fürj-ész-éb) ösz. fn. lásd : FÜRÉSZÉB.

FÜRJÉSZET, FÜRJÉSZSÓLYOM stb., l. FÜRÉSZET, FÜRÉSZSÓLYOM stb.

FÜR- v. FÜRJKELEPCZE, (für- v. fürj-kelepcze) ösz. fn. Fürjmadarak fogására készített kelepcze.

FÜRKÉSZ, (für-k-ész) áth. m. *fürkész-tem, —tél, —ett.* Tulajdonkép, vagyis eredetileg *fürgész* (= für-g-ész v. für-ge-ész). Valamit fürgölődve, sürögve, ide-oda forogva keres, kutat. *Kifürkész minden szöget, lyukat. A vadászeb felfürkészi az elbújt vadakat.* Átv. valamit nagy gonddal, figyelemmel vizsgál. *A régi irományokat vagy irományokban valamit fürkészni.*

FÜRKÉSZ, (für-k-ész) fn. tt. *fürkész-t*, tb. *—ek.* 1) Személy, ki valamit fürgölődve kutat, keres, vizsgál. 2) Darázshoz hasonló bogár, mely tojásait a hernyók bőreibe rakja le, melyek kikelvén a hernyókat megölik. (Ichneumon).

FÜRKÉSZÉB, (fürkész-éb) ösz. fn. Apró faju vadászeb, mely a lappangó vadakat ugatása által felriasztja.

FÜR- v. FÜRJKÖLTÖZÉS, (für- v. fürj-költözés) ösz. fn. Fürök v. fürjek vándorlása, midőn hidegebb ég alól melegebb alá távoznak.

FÜRMÉNYES, falu Közép-Szolnok megyében ; helyr. *Fürményes-én, —re, —ről.*

FÜRMONY, (für-mony) ösz. fn. A fürj madár tojása. Így neveznek egy ehez hasonló szölőfajtát is.

FÜRMÖL, (für-m-öl) áth. m. *fürmöl-t.* Székely szó. Reszetel, vakircsál késsel. (Kriza J.).

FÜRÖDIK, l. FÜRDIK.

FÜRÖG, l. FÜRG.

FÜRÖSZIK, lásd : FÜRDIK. A többi ragait is *fürdik* v. *fürödik* igétől kölcsönzi.

FÜRÖSZT, (für-ösz-t) áth. m. *fürösz-tött*, htn. *—ni* v. *—eni.* Fürdeni késztet, kényszerit, fürdőben megmos, fürdőt használtat. *Fürösztени a gyermeket, beteget. Megfürösztени a fájós lábakat.* V. ö. FÜRDIK.

FÜRÖSZTÉS, (für-ösz-t-és) fn. tt. *fürösztés-t*, tb. *—ek.* Cselekvés, midőn valakit v. valamit fürösztünk. V. ö. FÜRÖSZT. *Gyermekek, betegek, lábak fürösztése.*

FÜR- v. FÜRJSÍP, (für- v. fürj-síp) ösz. fn. Fürök v. fürjek hangját utánzó síp, melylyel az elrejtőzött füröket előcsalogatják a vadászok.

FÜRT, (für-t, l. e czikk végén) fn. *fürt-öt.* 1) Hajból, szőrből, gyapjuból egy csomó, különös göngyölék. *Fürtökre szedni a hajat. Egy fürtöt lemetszeni az üstökből. A mocskos gyapjufürtöket megmosni, megtisztogatni. A guba fürteiből kiszedni a bogácstövist.*

„S melyet keblén visel vala,
Min a halott emléke gyúl,
Feltüzi a piros rózsát
Fürtére öntudatlanul." Sárosy.

2) Növénylevelek, virágok vagy bogyóféle gyümölcsök összecsoportozása. *Ibolyafürt. Szőlőfürt. Ribiskefürt. Gelegonyafürt.*

Ezen szó gyökében szintén a *fér, för, for, für* gyökök értelme rejlik, mint a *hajfürt, gyapjufürt, szőrfürt* szók gyaníttatják, minthogy ezekben a fürt csakugyan valami férgőt, forgót, fürgőt, azaz kanyarodottat vagy ide-oda hajladozót, ide-oda mozgót jelentenek. Rokonokul tekinthetők a hellen *βότρυς* (szőlő- és haj-fürt), latin *fructus*, német *Frucht* és *Bart, Bürste* stb.

FÜRTFODORÍTÓ, (fürt-fodorító) ösz. fn. Piperéző eszköz fából vagy vasból stb., melylyel hajat fodorítanak, fürtökbe csavarnak.

FÜRTFOGÚ, (fürt-fogú) ösz. fn. Halfaj, mely a sziklák között szeret tanyázni. (Chaetodon).

FÜRTÖS, (für-t-ös) mn. tt. *fürtös-t* v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Fodorított, göndör hajú. *Fürtös fej.* 2) Csomókba göngyölödött szőrű, gyapjuú. *Fürtös bunda. Fürtös birka. Fürtös lepel*, azaz pokrócz. 3) Szőlőfejhez hasonló alakú. *Némely növények fürtös bogyói.* V. ö. FÜRT.

FÜRTÖSFENYŰ, (fürtös-fenyű) ösz. fn. A fenyűk egyik faja, máskép : *jegenyefenyű* (pinus abies).

FÜRTÖSIBOLYA, (fürtös-ibolya) ; l. CSILLAGFÜRT.

FÜRTÖZ, (für-t-öz) áth. m. *fürtöz-tem, —tél, —ött.* 1) Fürtökké alakít, fodorít. *Fürtözni a hajat.* 2) Fürtökkel ellát. *Idegen hajakkal fürtözni a fejet.* 3) A szőrt, gyapjút öszvegöngyölíti. *Kutyaszőrt, juhgyapjút, bundát fürtözni. Kár a kutya szőrét megaranyfürtözni.* (Km.).

FÜRTÖZÉS, (für-t-öz-és) fn. tt. *fürtözés-t*, tb. *—ek.* Cselekvés, mely által valamit fürtökbe fodorítunk, vagy fürtökkel ellátunk.

FÜRTÖZET, (für-t-öz-et) fn. tt. *fürtözet-et.* Fürtökből álló pipere, vagy valamely test fürteinek összvege. *Hajfürtözet. Uszkáreb, magyar birka fürtözete.*

FÜRTPERJE, (fürt-perje) ösz. fn. Perjefaj, melynek apró virágai igen terjedelmes fürtöt, vagyis koszorút képeznek. (Agrostis).

FÜS, (1), rokon a *fés* törzsökkel, honnan *fűsü* v. *fésü* ered.

FÜS, (2), falvak Bars és Komárom megyében; helyr. *Füs-ön, —re, —ről.*

FŰSIPKA, (fű-sipka) ösz. fn. Gyógyerejü füvekkel kitömött sipka, vagy sipkaalaku zsákocska, használatul némely fejfájások ellen.

FÜSKATA, (füs-kata) ösz. fn. Féltekéhez hasonló alakú rovar, tompa csápokkal, fehér, veres és fekete pettyes szárnypaizszsal.

FÜSKÚT, falu Temes megyében; helyr. *Füskút-on, —ra, —ról.*

FÜSS, l. FÜS, (2).

FÜST, (füs-t) fn. tt. *füst-öt.* Vagy egy gyökből származik a *fúl* és *fűt* igékkel, (fü-s és értelme: *meleges*, vagy az *st* testet vagy tárgyat jelentvén, de a *t* toldalékbetünek is tekintethetvén, mint a *hóbort*, *csoport*, *rubint*, *forint* stb. szókban); vagy pedig *fűs* gyök a *fés*-sel is (mint *fésű*, *fűsü* mutatja), egy jelentésünek vétethetik, s ekkor ‚füst' értelme: *feszelő, felosszló test.* Curtius jeles nyelvész is a hellen θύ-ος, s ezzel egy sorban a latin *fu-mu-s* szókról így nyilatkozik: Die Grundbedeutung war wahrscheinlich „aufbrausen, aufwirbeln." (A *fu*-mus gyökbetűji szintén egyeznek a magyar *fúst fú* gyökbetűjivel). Jelenti azon szálló, repülékeny testet, mely az igen megmelegedett vagy valósággal égő testekből látható alakban kifejlődik és felszáll a nélkül, hogy égne, s mely magában foglalja az égő test repülékeny részeit, s gyakran vízgőzzel is keverve van. *Fekete, fehér, sürü, világos, kék, gomolygó füst. Füstre akasztani a húst. Nem messze jár a láng a füstiől.* (Km.) *Füst drán nem ád el szelet.* (Km.). Átv. ért. *Egy füst alatt tartani a lakodalmat*, am. egy lakomával, egy főzéssel, egyszerre. Használják egyébkor is, pl. *egy füst alatt mást is elvégezhetünk. Füstbe ment minden reménye*, am. semmi sem lett belőle, eltünt. *Nagyobb a füstje, mintsem a pecsenyéje*, am. nagyobb a látszatja, mint valósága, hasznа.

FÜSTARANY, (füst-arany) ösz. fn. l. ARANY-FÜST.

FÜSTEDÉNY, (füst-edény) ösz. fn. Edény, melyben valamely füstölő szert égetnek. V. ö. FÜSTÖL.

FÜSTFARAGÓ, (füst-faragó) ösz. fn. Dunántuliasan, am. kéményseprő, kéménytisztító.

FÜSTFŰ, (füst-fű) ösz. fn. l. FÜSTIKE.

FÜSTHÁZ, (füst-ház) ösz. fn. Tornácz vagy pitvar oly házakban, melyeknek kéményeik nincsenek; t. i. a füst az ily tornáczon vagy pitvaron tolúl ki.

FÜSTIKE, (füs-t-i-ke) fn. tt. *füstikét*, tb. *füstikék.* Növénynem a kétfalkások seregéből és hathímesek rendéből. Több fajai között nevezetes: *földfüstike*, keser izü növény, mely a szántóföldeken és árnyas vidékeken tenyészik, s melynek igen nagy gyógyerejü nedve van. (Fumaria).

FÜSTIKEGALAMÓ, (füstike-galamó) ösz. fn. Galamó nevü növény, mely a füstikéhez hasonlít. V. ö. GALAMÓ; FÜSTIKE.

FÜSTLYUK, (füst-lyuk) ösz. fn. Lyuk a katlanok, kemenczék szája fölött, melyen a füst leginkább akkor nyomúl ki, midőn a kemencze száját beteszik.

FÜSTNYOM, (füst-nyom) ösz. fn. Képes kifejezés, s jelent oly rosz tettet, mely még folyamatban, vagy inkább csak kezdetben van. *Füstnyomon érni valakit*, am. valamely rosz tetten rajta kapni, valamint a füstölgésről a gyúladást észre szokták venni.

FÜSTÖL, ((füs-t-öl) 1) önb. m. *füstöl-t.* Füstöt ereszt, füst fejlődik ki belőle; átv. gőzölög, párolog. *Füstöl a kémény. Füstöl a rosz kályha. Füstöl a nyirkos, nyers fa. Füstölnek eső után a hegyek.* 2) áth. valamit füsttel, különösen illatossal betölt; rosz szagot, bűzt illatszer égetésével elűz. *Füstölni a betegek szobáit. Füstölni a templomot. Befüstölni dohánysodással a szobát. Kifüstölni valakit a házból*, am. szép módjával kiigaztani. *Megfüstölni, felfüstölni a húst*, am. füst által izletessé, tartóssá tenni.

FÜSTÖLÉS, (füs-t-öl-és) fn. tt. *füstölés-t*, tb. *—ék.* 1) Állapot, midőn valamiből füst fejlik ki, vagy átv. ért. midőn gőzölög, párolog. 2) Cselekvés, melynél fogva valamit füst által illatossá vagy izletessé vagy tartóssá teszünk vagy füsttel betöltünk, elűsünk stb. *Szobafüstölés. Sonkafüstölés. Halfüstölés. Befüstölés, kifüstölés, megfüstölés.* V. ö. FÜSTÖL.

FÜSTÖLG, l. FÜSTÖLÖG.

FÜSTÖLGÉS, (füs-t-öl-g-és) fn. tt. *füstölgés-t*, tb. *—ék.* Állapot, midőn füstölög valami. *Nedves fa, repedt kemencze füstölgése.* V. ö. FÜSTÖLÖG.

FÜSTÖLGŐ, (füs-t-öl-g-ő) mn. tt. *füstölgő-t.* Amiből füst jő ki, miből folytonos füst fejlődik, száll. *Füstölgő kémények, kemenczék. Füstölgő hegyek.* V. ö. FÜST.

FÜSTÖLŐ, (1), (füs-t-öl-ő) mn. tt. *füstölő-t.* 1) Ami füstöl, miből füst fejlődik ki; gőzölgő, párolgó. *Füstölő kémény, kemencze, hegyek.* 2) Aki vagy ami füstöt csinál, valamit füst által véghez visz. *Templomot, oltárt füstölő pap. Szobát befüstölő dohányosok.*

FÜSTÖLŐ, (2), (l. föntebb) fn. 1) Illatszer, melyet égetünk, hogy füstje által bizonyos bűzt, szagot elűzzünk vagy akármely más okból égetve felhasználjuk. 2) Edény, melyben a füstölő szereket égetjük. 3) Kémény, melyben húsnemüeket füst által szokás izletesekké vagy tartósakká tenni. 4) A gömöri barkóknál, am. pálinkafőző kaliba.

FÜSTÖLŐDIK, (füs-t-öl-ő-d-ik) belsz. m. *füstölöd-tem, —tél, —ött.* Füstön aszalódik, füst által

izletessé, tartóssá változik. *Füstölődik a kéménybe akasztott disznóhús, szalonna, hal* stb.

FÜSTÖLÖG, (füs-t-öl-ög) önh. és gyak. m. *füstölög-tem* v. *füstölgöttem*, *füstölögtél* v. *füstölgöttél*, *füstölgött*, htn. *füstölögni* v. *füstölgeni*. Miből a füst folytonosan fejlődik, ereszkedik, felszáll. Átv. ért. gőzölög, párolog. *Füstölögnek a gyárak kéményei. Füstölögnek a tüzokádó hegyek. Füstölög a gőzös kürtője.* Képes kifejezéssel: *füstölög a feje valamiben*, vagy *valamitől*, am. valamit igen főz, forral eszében, mélyen töprenkedik, gondolkodik, ide-oda tervez.

FÜSTÖLT, (füs-t-öl-t) mn. tt. *füstölt-et*. Füst által edzett, elkészített, éldelhetővé, ízletessé, tartóssá csinált. *Füstölt borjú, oldalas, kolbász, szalonna, hal.*

FÜSTÖLTEN, (füs-t-öl-t-en) ih. Füstölt állapotban. *A hús, szalonna füstölten sokáig áll.*

FÜSTÖS, (füs-t-ös) mn. tt. *füstös-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Füst által meglepett, beszennyezett, füstfogta. *Füstös konyha. Füstös kupak.* Átv. füstszinü fekete. *Füstös szalmalé*, a székelyeknél am. ser.

FÜSTÖSEN, (füs-t-ös-en) ih. Füstös állapotban.

FÜSTÖSÍT, FÜSTÖSIT, (füs-t-ös-ít) áth. m. *füstösít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Füstössé tesz, füsttel beszennyez, belep.

FÜSTÖSÍTÉS, FÜSTÖSITÉS, (füs-t-ös-ít-és) fn. tt. *füstösítés-t*, tb. —*ek*. Valaminek füstössé tevése, füst által beszennyezése, belepése.

FÜSTÖSÖDÉS, (füs-t-ös-öd-és) fn. tt. *füstösödés-t*, tb. —*ek*. Állapot, midőn füst által beszennyeződik valami.

FÜSTÖSÖDIK, (füs-t-ös-öd-ik) k. m. *füstösödtem*, —*tél*, —*ött*. Füst által beszennyeződik, füsttel megtelik. *Füstösödik a konyha, a főzőedény.* Füstösödik a *pipásószoba.*

FÜSTPÉNZ, (füst-pénz) ösz. fn. Sajátságos adó, vagyis urbéri tartozás, melyet a házbirtokos jobbágy, földesurának különös rovatban a házbirtokért, vagyis tüzhelyért fizetett.

FÜSTSERPENYŐ, (füst-serpenyő) ösz. fn. Serpenyő, melyben a füstölő szert égetik, s körülhordozzák.

FÜSTSZER, (füst-szer) ösz. fn. Mindenféle szer, melyet légtisztitó vagy illatos füstölésre használnak, pl. tömjény, fenyümag stb.

FÜSTSZERPOR, (füst-szer-por) ösz. fn. Porrá zúzott, őrlött, törött füstszer.

FÜSTTOPÁZ, (füst-topáz) ösz. fn. Füst szinü topázkő. V. ö. TOPÁZ.

FÜSÜ, FŰSŰ, FÜSŰ, l. FÉSŰ.

FÜSÜL, FŰSŰL, l. FÉSŰL.

FÜSÜS, FÜSŰS, l. FÉSŰS.

FŰSZAGÚ, FÜSZAGU, (fű-szagú) ösz. mn. Minek a füéhez hasonló szaga van. *Füszagú lóhús.*

FŰSZÁL, FÜSZÁL, (fű-szál) ösz. fn. A fűnek a földből kiálló része szárastul, levelestül, fejestül. *A szél ingatja a füszálakat. Szegfüszál.* V. ö. FŰSZÁR.

FŰSZÁR, FÜSZÁR, (fű-szár) ösz. fn. A fűnek dereka, szalmája, kórója. *Kopasz, leveletlen, bugátlan füszárak. Füszárral piszkálni a fogakat.* V. ö. SZÁR.

FŰSZEDŐ, FÜSZEDŐ, (fű-szedő) ösz. fn. Ki tanulmány végett különféle füveket, vagy különösen gyógyfüveket gyüjt ösze.

FŰSZÉR, FÜSZÉR, (fű-szér) ösz. fn. Szélesb ért. minden inyingerlőbb test a növényi országból, mely az ételeket, italokat izletesbekké teszi, milyenek: foghajma, vereshajma, só, majoránna, kömény stb. *Legjobb füszer az éhség.* (Km.). Szorosb ért. jobbára azon külföldi növények és gyümölcsök, melyek többé vagy kevesbé kellemes illatuak és izüek, s az étel-italokba keverve az inyt nagyobb mértékben ingerlik, és a vért felizgatják, pl. sáfrány, bors, gyömbér, fahéj stb. Átv. ami a beszédet, társalgást, mulatságot különösen kedvessé, kellemessé teszi. *Az elmés tréfa, zene, gazda szivessége, mindannyi füszerei a lakomának.*

FŰSZÉRÁRU, (fű-szér-áru) ösz. fn. Szorosb ért. füszerül szolgáló áru, pl. bors, gyömbér, sáfrány stb. V. ö. FŰSZÉR. Szélesb ért. konyhára való különféle tárgyak, melyek részént hideg eledelül, részént nyalánkságul, csemegéül használtatnak. V. ö. FŰSZÉRÁRUS.

FŰSZÉRÁRUS, (fű-szér-árus) ösz. fn. Fűszerekkel kereskedő kalmár. Szélesb ért. oly boltos, ki fűszerekkel együtt más, konyhára való czikkeket is árul, pl. czukrot, kávét, sajtot, füstölt vagy besózott halakat stb.

FŰSZÉRBOLT, (fű-szér-bolt) ösz. fn. Bolt, melyben füszerek árultatnak.

FŰSZÉRBOR, (fű-szér-bor) ösz. fn. Fűszerrel vegyített, készített bor.

FŰSZÉRDOBOZ, (fű-szér-doboz) ösz. fn. Doboz, melyben füszert tartanak. *Bolti, konyhai füszerdobos.*

FŰSZÉRÉS, FÜSZÉRÉS, (fű-szérés) ösz. mn. 1) Füszer ízével, erejével biró, inynek különösen kellemes. *Füszeres gyümölcsök, pl. dinnye, anandas, őszi baracak.* 2) Füszerrel készített, csinált, vegyített. *Füszeres ételek, italok.* 3) Füszerrel biró. Füszeres bolt. 4) fn. am. füszerész.

FŰSZÉRÉSZ, FÜSZÉRÉSZ, (fű-szérész) lásd: FŰSZÉRÁRUS.

FŰSZÉRÉSZET, (fű-szérészet) ösz. fn. lásd: FŰSZÉRKERESKEDÉS.

FŰSZÉRÉZ, FÜSZÉRÉZ, (fű-szérez) ösz. áth. m. *füszérez-tem*, —*tél*, —*ett*. Füszerrel becsinál, elkészit, izletessé, inyingerlővé tesz. *Borssal füszeresni az ételt. Sáfránynyal füszeresni a levest, becsinálta.* Átv. ért. valamit különösen kedvessé, kellemessé, mulattatóvá tesz. *Elméséggel füszeresni a beszédet. Nyájassággal, tréfákkal füszeresni a lakomát.*

FŰSZÉRÉZÉS, (fű-szérézés) ösz. fn. Valaminek füszer által elkészitése, kedvessé, izletessé tevése.

FŰSZÉRFIÓK, (fű-szér-fiók) ösz. fn. Különkülön fiókok, melyekben a fűszerárusok fűszereiket tartják.

FŰSZÉRILLAT, (fű-szér-illat) ösz. fn. A fűszernek sajátságos illata, mely a szagló érzékre különös hatással van.

FŰSZÉRÍZ, (fű-szér-íz) ösz. fn. A fűszernek sajátságos íze, mely az ínyeket különösen ingerli. *Ezen ételen, italon igen érzik a fűszerís.*

FŰSZÉRIZŰ, (fű-szér-izű) ösz. mn. Minek a fűszer sajátságos ízt kölcsönöz, vagy minek oly íze van, mint a fűszernek. *Fűszerizű nemesebb gyümölcsök. Fűszerizű muskatálybor.*

FŰSZÉRKERESKÉDÉS, (fű-szér-kereskédés) ösz. fn. Fűszereknek nyereség végetti adásvevése.

FŰSZÉRKERESKEDŐ, (fű-szér-kereskedő) ösz. fn. l. FŰSZÉRÁRUS. Szorosb ért. ki a fűszerárukat első kézből összevásárolja, s más kalmároknak eladja.

FŰSZÉRMALOM, (fű-szér-malom) ösz. fn. Kis kézi malom, vagyis őrlő eszköz, némely fűszerek összetörésére.

FŰSZÉRNEMŰ, (fű-szér-nemű) ösz. mn. Fűszerek tulajdonságával, erejével biró; mit fűszer gyanánt használhatni. *Fűszernemű növények, gyökerek.*

FŰSZÉRSZÁM, (fű-szér-szám) ösz. fn. A köznép által használtatik *fűszer* helyett.

FŰSZÉRSZÁMOS, **FŰSZÉRSZÁMOZ**, stb. l. FŰSZÉRÉS, FŰSZÉRÉZ stb.

FŰSZÉRSZEGFŰ, (fű-szér-szeg-fű) ösz. fn. Különös szegfűfaj, mely fűszerül használtatik. V. ö. SZEGFŰBORS.

FŰSZÉRTÁR, (fű-szér-tár) ösz. fn. l. FŰSZÉRBOLT.

FŰSZINŰ, **FŰSZINŰ**, (fű-szinű) ösz. mn. lásd: FŰZÖLD.

FŰT, (fű-ít v. fő-ít, rokonságai itten különösebben a hellen φῶς, φωτ-ός [világ, tűz], a latin *focus*, a szanszkrit *bhatas* [izző], sínai *fá* [affiare ad calefaciendum], v. ö. FŐ önh.); áth. m. *fűt-ött*, htn. —*ni* v. —*eni*. Bizonyos zárt helyet tűz általi meleggé tesz, meleggel megtölt, mi leginkább kemencze vagy kályha, kandalló által eszközöltetik. *Szobát fűteni. Erősen fűteni. Fával, szalmával, kőszénnel, tőzekkel fűteni. Aki nyárban nem gyűl, télen keveset fűt.* (Km.) *Befűteni a kemencét vagy kemenczébe.* Átv. és alsó beszédmódban: *valakinek vagy valaminek befűteni*, am. ártani, kárt tenni, bosszút állani. *Várj, várj, majd befűtök én neked.* Eredeti alakjában: *fűjt*, kivált a régieknél, pl. „önmagát fűitette“ (v. fűjtette), Tatrosi cod. V. ö. FŰL, FŰTÖZ.

FŰTAPASZ, (fű-tapasz) ösz. fn. Gyógyfüvekből készitett orvosi tapasz. V. ö. TAPASZ.

FŰTEJ, (fű-tej) ösz. fn. Igen számos fajokat magában foglaló növénynem a tizenkéthímesek seregéből és háromanyások rendéből. A nálunk termő fajoknak virágzása ernyősen elágazó, s az elágazásokon mindenütt galléros. Mérges növény. (Euphorbia).

FŰTÉS, **FŰTÉS**, (fű-ít-és) fn. tt. *fűtés-t*, tb. —*ek*. Bizonyos zárt helynek tűz általi megmelegitése, melegséggel megtöltése. *Kályhafűtés, kemencsefűtés. A fűtést elkezdeni, abban hagyni.*

FŰTET, (fűt-et) áth. Egy jelentésű a mélyhangu *fitat* igével, l. FITAT.

FŰTŐ, **FŰTŐ**, (fű-ít-ő) fn. tt. *fűtőt-t*, tb. —*k*. 1) Szolga, ki kemenczéket, kályhákat fűt. *Kályhafűtő. Uraság kályhafűtője.* 2) Amivel fütenek, pl. fa, kőszén, tőzeg, szalma stb. *Kemény télben sok fűtő elfogy.*

FŰTÖZIK, (fű-ít-ö-z-ik) k. m. *fűtös-tem*, —*tél*, —*ött*. Tűznél, kályhánál, kemenczénél, kandalló mellett ül vagy áll, hogy melegedjék.

FÜTTY, (füty-ty) hangutánzó főnév, tt. *füttyöt*. Erősebben, nyomatosabban hangoztatott füty. *Füttyel jelt adni. Füttyel összehini az ebeket.* Átv. ért. *füttyöt hányni valakinek*, am. fütyölve kigúnyolni. *Nagy füttyel belekapni valamibe*, am. hánykolódva, kérkedőleg, nagy zajjal, sokat igérve. *Kótyonfütty* am. haszontalan, hiábavaló. *Kinek gésengús az ura, annak kótyonfütty a szolgája.* (Km.). Hangzóváltoztatva: *fitty*. V. ö. FÜTY.

FÜTTYENT, (füty-ty-en-t) önh. m. *füttyent-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Egyszeri erős fütty hangot ad vagy hallat. *Füttyenteni a kutyáknak. Befüttyenteni a vadászebeket*, am. füttyel behíni. *Visszafüttyenteni az agarakat.* Átv. ért. *valamit kifüttyenteni*, am. a titkot kimondani, kihirdetni.

FÜTTYENTÉS, (füty-ty-en-t-és) fn. tt. *füttyentés-t*, tb. —*ek*. Cselekvés, midőn valaki egyszeri erős fütty hangot hallat. *Juhász füttyentése. A vadász füttyentésére eljönnek az ebek.*

FÜTTYÖS, (füty-ty-ös) mn. tt. *füttyös-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Fütyölni szerető, gyakran fütyölő, kinek rendesen úgy áll a szája, mintha fütyölne. *Füttyös rigók. Füttyös legény.*

FÜTY, (1), elvont gyök, és hangutánzó, melyből *fütyül, fütyülés, fütyörész* stb. származnak. Igen megkőszelítőleg fejezi ki azon hangot, melyet az ember összevonzott szája nyilásán nyelvének előnyomulása által hangoztat, melyben az *f* betű a fuvást, az *ü* a hang élét, a *ty* a hang hanyatlását képezi. E hangot az ember, úgy látszik, némely madarak természeti szólása után tanúlta el. Rokon vele a hellen φῦσα, φυσάω, ποππύζω, πιππίζω, latin *fistula*, (= fütyölő), német *Fistel, Pfiff, pfeifen*, finn *viuhun, vuhisen*, (fütyülök, visítok, süvöltök) stb.

FÜTY, (2), elvont gyöke *fütyög, fütyögés* szóknak. Másképen FITY, (fityeg).

FÜTYELÓTYA, (fütye-lótya, az elsőbbik *fity* szótól) ösz. mn. Fityegő lotyogó, azaz veszésnek induló, dögrovásra menendő. Mondják leginkább a hibás, kimustrált juhokról. Csak népies beszédbe való.

FÜTYÉSZ, (füty-ész) áth. m. *fütyész-tem, —tél, —ett.* Tulajdonkép fütyész a vadász, midőn ebeit fütyszóval biztatja a vadak kutatására, szaglására. Átv. ért. mondják a vadászebekről is, s am. szaglászva keresgél, fitat.

FÜTYK, (füty-k) elvont törzsök, melyből a *fütykös* fn. és mn. származik. Lehet tulajdonkép: *bütyk, bötyk* is, azaz bunkó, csomó, buczkó. Természetesb a *füty* hangtól származtatni, mivel a *fütykös* kisebb, vékonyabb bot neme levén, sebes ütés, sujtás vagy forgatás alkalmával *füty* hangot hallat vagy bocsát *ki.*

FÜTYKÖS, (1), (füty-k-ös) fn. tt. *fütykös-t,* tb. *—ök.* Kisebb, vékonyabb neműi bot, mely sebes ütés-, sujtás-, forgatáskor fütyöl, *füty* hangot ad; vagy más származtatás szerént: *bütykös, bötykös,* minek bötyke, bunkója, csomója van, vagyis bötykös végű, kisebb bunkóju bot. *Gulyások fütyköse.* V. ö. FÜTYK. Hangzóváltoztatva: *fitykés.*

FÜTYKÖS, (2), mn. tt. *fütykös-t* v. *—et,* tb. *—ek.* Kisebb neműi bunkóval ellátott. V. ö. FÜTYK és FÜTYKÖS, fn. *Fütykös bot.*

FÜTYÖL v. FÜTYŐL, (füty-öl v. füty-ő-l) önh. m. *fütyöl-t.* 1) Emberről mondatik, midőn folytonos fütyöt hangoztat. V. ö. FÜTY. *Fütyöl a jó kedvü legény. Új nótát fütyölni. Élesen, erősen fütyölni. Elfütyölni valamely dallamot. Kifütyölni valakit,* am. fütyölve kigúnyolni. 2) Fütyölnek némely madarak, pl. rigók, pintyek stb. 3) Átv. ért. *fütyöl a szél,* midőn éles hanggal fúj; *fütyöl a sip,* ha belefújnak. *Fütyöl a gőzmozdony sípja* stb. *Könnyen fütyöl,* am. semmi baja, jó rendén áll szénája. Alsó nyelven: *befütyöltek neki,* am. megadták neki, befütöttek neki.

FÜTYŐLÉK, (füty-ő-l-ék *füty* szótól) fn. tt. *fütyölék-et.* Tulajdonkép fütyögő (fityegő) valami; ráadás a többire; czeleczula, zsákocska, melyet egy ember a fején elvihet, melybe a maradékgabonát, lisztet beletöltik. *Megtelt lisztteI a zsákja, még fütyöléket is kapott.*

FÜTYÖLÉS, FÜTYÖLÉS, (füty-öl-és v. fütyő-l-és) fn. tt. *fütyölés-t,* tb. *—ek.* Folytonos fütyhangoztatás vagyis cselekvés, midőn valaki fütyöl. V. ö. FÜTYÖL.

FÜTYÖLGET, (füty-öl-g-et) gyak. önh. m. *fütyölget-tem, —tél, —ett.* Kedvére, könnyeden és gyakorta fütyöl.

FÜTYÖR, (füty-ör) elvont törzsök és hangutánzó, melyből *fütyörész* ige származik. Rokon vele a szintén hangutánzó *csücsör,* (csücsörke) és *csicser* (csicsereg).

FÜTYÖRÉSZ, (füty-ör-ész) önh. m. *fütyörész-tem, —tél, —ett.* Csak úgy könnyeden, gyöngéd hangon, s bizonyos kényelemmel, mintegy andalogva fütyöl. Mondják a kis madarakról is, midőn inkább csicseregnek, mint énekelnek.

FÜTYÖRÉSZÉS, (füty-ör-ész-és) fn. tt. *fütyörészés-t,* tb. *—ek.* Cselekvés, midőn valaki vagy valami fütyörész.

FÜVÁNKOS, l. FŰPÁRNA.

FÜVEL, (1), FÜVEL, (fü-v-el) áth. m. *füvel-t.* Füvön legeltet, füvel tart, táplál. *Füvelni a teheneket, nem istállóztatni.* Tájszólás szerént, am. *büvöl,* úgyhogy az vagy ennek némi módosúlata vagy talán am. *füvel megigéz. A cseléd úgy megszokott nála maradni, mintha megfüvelték volna.* (Szabó D.).

FÜVEL, (2), (mint föntebb) önh. Füvön legel, füvel él.

FÜVELÉS, FÜVELÉS, (fü-v-el-és) fn. tt. *füvelés-t,* tb. *—ek.* Füvön legelés, vagy legeltetés. Bűvölés.

FÜVELŐHELY, (füvelő-hely) ösz. fn. Legelő, mező, melyen a barmok füvel táplálkoznak.

FÜVELTET, (fü-v-el-tet) áth. m. *füveltet-tem, —tél, —ett.* Füvel etet, füvön legeltet.

FÜVELTETÉS, (fü-v-el-tet-és) fn. tt. *füveltetés-t,* tb. *—ek.* Füvel etetés, legeltetés.

FÜVENTIBEN, (fü-v-en-te-ben) l. FŰENTE.

FÜVENY, tájdivatos *föveny* helyett.

FŰVES, FÜVES, (fü-v-es v. fű-v-es) mn. tt. *füves-t* v. *—et,* tb. *—ek.* 1) Füvel benőtt. *Füves utak. utczák, dombok, kösziklák.* 2) Füvel vegyített, kevert, füszerezett. *Füves italok.* 3) Füvel gazdag. *Füves vétek; füves kertek.* 4) Füvel élő. *Füves ló* (nem szénás). 3) Átv. *füves* (beléndfüves), am. bolond, ki bolond füvet evett.

FŰVESÉDIK, FÜVESÉDIK, (fü- v. fü-v-es-éd-ik) k. m. *füvesed-tem, —tél, —ett.* Füvel benő; a fű ellepi, elszaporodik rajta. *Füvesednek vagy megfüvesednek sok eső után az utak. Füvesedik a fákkal betültetett homokföld.*

FŰVESKÉDIK, FÜVESKÉDIK, (fü- v. fü-v-es-kéd-ik) k. m. *füvesked-tem, —tél, —ett.* Átv. am. úgy teszen, mintha bolondfüvet evett volna, bolondoskodik.

FŰVESÜL, FÜVESÜL, (fü- v. fü-v-es-ül) önh. m. *füvesül-t.* Füvessé lesz, fű kezd teremni rajta.

FŰVÉSZ, FÜVÉSZ, (1), (fü-v-ész v. fű-v-ész) fn. tt. *füvész-t,* tb. *—ek.* Természettudós, ki a füvekről rendszeres ismeretekkel bír. Szélesb ért. tudós, ki általán a növényország terméseit tudományosan ismeri vagy ezen tudománynyal különösen foglalkodik.

FŰVÉSZ, FÜVÉSZ, (2), (fü- v. fű-v-ész) önh. és áth. m. *füvész-tem, —tél, —ett.* A füveket vizsgálja, s rólok rendszeres tudományt iparkodik szerezni; füveket keres, gyüjt, rendszerez. Szélesb ért. a növényország minden termései körül vizsgálódik.

FŰVÉSZET, FÜVÉSZET, (fü- v. fü-v-ész-et) fn. tt. *füvészet-et.* l. FŰVÉSZTUDOMÁNY.

FŰVÉSZKÉDIK, (fü-v-ész-kéd-ik) k. m. *füvészked-tem, —tél, — ett.* Fűvek keresésével, gyüjtésével, rendezésével foglalkodik, gyakorolja a füvésztudományt.

FŰVÉSZKERT, (füvész-kert) ösz. fn. 1) Kert, melyben különféle fűvek összegyüjtve tenyésztetnek.

Szorosb ért. ritkább, főleg gyógyerejü növényekkel beültetett kert, a tanuló gyógyszerészek, orvosok vagy más mükedvelők használatára.

FÜVÉSZKÖNYV, (füvész-könyv) ösz. fn. 1) Könyv, melyben mindenféle növények leirvák és lerajzolvák. 2) Szorosb ért. könyv, melynek levelei közé a füveket s más növényeket berakosgatni vagy odarakgatni szokták.

FÜVÉSZSÉG, (fü-v-ész-ség) fn. tt. *füvészség-et.* 1) Füvésztudomány. 2) Füvészettel foglalkodás.

FÜVÉSZTAN, l. FÜVÉSZTUDOMÁNY.

FÜVÉSZTUDOMÁNY, (füvész-tudomány) ösz. fn. A füvek rendszeres ismerete vagy ezen ismeretet magában foglaló könyv. (Botanica).

FÜVETÉS, (fü-vetés) ösz. fn. Füvekből jövendölés, jóslás. Oly alkotásu szó, mint : *kártyavetés.*

FÜVEZ, FÜVEZ, (fü-v-ez) áth. m. *füves-tem, —tél, —ett.* 1) Füvel behint. *Befüvezni ünnepélyes menetkor az utczákat.* 2) Molnár Albertnél, am. büvöl (némi módositással : *fűvel).*

FŰVI, (fü-v-i) mn. tt. *fűvi-t*, tb. *—ek.* Füből való, füt illető. *Fűvi eszeder,* am. málna. *Fűvi só,* am. *lúgsó. Fűvi tapló,* am. ürömtapló.

FŰVÍZ, (fü-víz) ösz. fn. Füvekből, különösen a gyógyerejüekből vagy szépitőkből facsart, sajtólt nedv.

FŰZ, (1), (fö-öz v. fe-öz) áth. m. *fűz-tem, —tél, —ött.* Eredeti értelme : *felkötöz,* (mert *fö* am. fel és *öz* am. valamit gyakorítva teszen). Némelyek szerént, am. valamit fűvel összeköt, füzalagra huzkál ; innen átv. és szokott ért. valamit fonalra, madzagra, kötélre akgat, soroz. Az elsőbb származtatás természetesebnek látszik. *Gyöngyöt, olvasószemeket fűzni. Dohányleveleket szinegre fűzni. Czérnát tűbe fűzni* vagy *tűt czérnára fűzni.*

„És nem szorul meg annyira az élet végfokán,
Hogy rabszíjat fűzzön reá a gyilkoló pogány."
Erdélyi János.

Összetételei : *befűzni, egybefűzni, felfűzni, összefűzni, redfűzni. Valamit üzni-fűzni,* am. hosszasan hányni, vetni, forgatni, kutatni, vizsgálni.

FŰZ, (2), (fü-z v. fü-öz) fn. tt. *fűz-et* v. *fűz-et,* tb. *—ek.* v. *fűzek.* Gyöke valószinüleg *fű*, képzője pedig *z* v. *öz* (özön, bőség), mivel azon ismeretes fának levelei, melyet fűznek nevezünk, füként sürüek, keskenyek és fűzöldek. Némelyek szerént fűzfa annyi volna mint *vízfa.* Ezen fanemnek fajai mind a földre nézve, melyben tenyésznek, mind külső alakjokra nézve sokfélék. *Homokfűz, vizifűz, fehér-, fekete-, vörös-, bús-* v. *gyász-* v. *szomorúfűz* stb.

FŰZACSKÓ, (fű-zacskó) ösz. fn. lásd : FŰPÁRNA.

FŰZAL, (fűz-al) ösz. fn. Vesszőalakban termő fűz, mely leginkább a folyók partjain, az öntésekben, az árvízhordta fövenyekben tenyészik, s mely kasokra, kosarakra különösen alkalmas. Továbbá : a fűzfák tövéről, gyökereiből kihajtó fűzsarjadék.

FŰZBARKA, (fűz-barka) ösz. fn. Barka, mely a fűzfákon terem. V. ö. BARKA.

FŰZBOKOR, (fűz-bokor) ösz. fn. Fűzfaj, mely bokros cserjeképen tenyészik.

FŰZCSALÉT v. CSALIT, (fűz-csalét v. csalit) ösz. fn. Fűzbokrokból álló csalit.

FŰZCSERÉNY, (fűz-cserény) ösz. fn. Cserény, mely fűzágakból, fűzvesszőkből van fonva. V. ö. CSERÉNY.

FŰZCSERJE, (fűz-cserje) ösz. fn. lásd : FŰZCSALÉT.

FŰZDÖGEL, FŰZDÖGÉL, (fűz-d-ög-el) áth. és gyak. m. *fűzdögel-t.* Lassan-lassan, egymás után, folytonosan fűz valamit. *Dohányleveleket fűzdögelni. Gyöngyszemeket fűzdögelni.*

FŰZED v. FŰZESD, v. FŰZET, erdélyi falu Hunyad megyében ; helyr. *Fűzed-én, —re, —ről.*

FŰZEGY, falu Bihar megyében ; helyr. *Fűzegyén, —re, —ről.*

FŰZELÉK, FÜZELÉK, (fűz-el-ék) fn. tt. *fűzelék-et.* Amit fel szoktak főzni, vagy ami fel van főzve, felfűzött valami. *Gyöngyfűzelék. Dohányfűzelék.*

FŰZELLÉR, a franczia *fusilier* elferditése, am. gyalog (köz) katona, baka, fika.

FŰZÉNY, (fü-z-ény) fn. Számos növények nemzetségi neve, melyek szárai és levelei a fűzhöz hasonlítanak. (Epilobium, Lythrum, Lysimachia).

FŰZÉR, FÜZÉR, (1), (fűz-ér) fn. tt. *fűzér-t*, tb. *—ék.* Fonálra, zsinórra, madzagra, zsinegre stb. fűzött valami, pl. *paprika-, füge-, szömörcsök-, dohányfűzér. Gyöngyfűzér.* Az összefont hajmát *kosorinak* vagy *fentőnek* nevezik. *Fűzérbe szedni valamit. Fűzérenként felakgatni a dohányt.*

FÜZÉR, (2), falu Abaúj megyében ; helyr. *Fűzér-én, —re, —ről.*

FÜZÉRKÖTÉL, (fűzér-kötél) ösz. fn. Kötél, melyre valamit felfűznek. *Fűzérkötélen vezetni a foglyokat.*

FÜZÉRSZÍJ, (fűzér-szíj) ösz. fn. Szíj, melyre valamit felfűznek. *Fűzérszíjon hordozni a kulcsokat.*

FÜZES, FÜZES, (1), (fü-z-es) mn. tt. *fűzes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Füzekkel bővelkedő, benőtt. *Füzes völgyek, vízpartok.*

FÜZES, FÜZES, (2), (mint föntebb) fn. tt. *fűzes-t*, tb. *—ek.* Fűzfákból álló erdő, liget. *Füzesben sétálni.* Több helységek viselik e nevet ; l. itt alább.

FÜZES, FÜZES, (3), falu Heves, Krassó és Kraszna megyében ; továbbá Erdélyben, Doboka megyében ; EGYHÁZAS—, falu, GYEPŰ—, mváros, RÁBA—, falu Vas megyében ; ÖRDÖNGÖS—, erdélyi falu Belső-Szolnok megyében. Helyr. *Füzes-én, —re, —ről.*

FŰZÉS, FÜZÉS, (fűz-és) fn. tt. *fűzés-t* tb. *—ek.* Cselekvés, mely által valamit fűzünk. V. ö. FŰZ. *Gyöngyfűzés. Olvasófűzés.*

FÜZES-ABONY, falu Heves megyében; helyr. *Füzes-Abony-ba, —ban, —ból.*

FÜZES-BALOTA, puszta a Kis-Kunságban; helyr. *Füzes-Balotá-n, —ra, —ról.*

FÜZESD, erdélyi falvak Hunyad megyében; helyr. *Füzesd-én, —re, —ről.*

FÜZESÉR, falu Zemplén megyében; helyr. *Füzesér-én, —re, —ről.*

FÜZES-GYARMATH, mezővárosok Békés és Nógrád megyében; helyr. *Gyarmath-on, —ra, —ról.*

FÜZESKE, (füz-es-ke) kics. fn. tt. *füzeské-t.* Kis füzfaerdő.

FÜZES-SZENT-PÉTER, erdélyi falu Doboka megyében; helyr. *Szent-Péter-én, —re, —ről.*

FÜZET, (1), FÜZETÉS stb. tájszók, *Füzet, Füzetés* helyett. L. ezeket.

FÜZET, (2), l. FÜZED.

FÜZET, FÜZET, (füz-et) fn. tt. *füzet-et.* Füzött, összefüzött valami. Különösen valamely nagyobb terjedelmü könyvnek, nyomdai műnek egy-egy külön füzött része. *Füzetekben adni ki a munkát.* Különböztetésül v. ö. KÖTET.

FÜZETLEN, FÜZETLEN, (füz-et-len) mn. tt. *füzetlen-t,* tb. *—ek.* Ami nincs füzve, felfüzve. *Füzetlen dohánylevelek.* V. ö. FÜZ áth.

FÜZFA, FÜZFA, (füz-fa) ösz. fn. 1) A füznövények azon osztályai, melyek faalakban tenyésznek; különböztetésül a *füzbokortól, füzvesszőtől.* V. ö. FÜZ, fn. 2) A füznek teste, dereka. *Füzfával tüzelni. Füzfából készített korlát, rudazó* stb. 3) Átv. és tréfás ért. haszontalan, hitvány, alávaló; erőtlen, lágy. *Füzfa diák. Füzfa versek. Füzfa katona. Az én kardom sem füzfa.* (Km.) *Füzfa hegedühöz nád vonó illendő.* (Km.). Ezen értelemben melléknév gyanánt használtatik.

FÜZFAGOMBA, (füz-fa-gomba) ösz. fn. Füzfák tövein vagy derekain termö, kemény állományu gombafaj.

FÜZFAJEGENYE, (füz-fa-jegenye) ösz. fn. Jegenyefaj, mely külső alakjára nézve a füzfához hasonlít. V. ö. JEGENYE.

FÜZFAKÉREG, (füz-fa-kéreg) ösz. fn. A füzfának kérge. V. ö. KÉREG.

FÜZFAKOSÁR, (füz-fa-kosár) l. FÜZKOSÁR.

FÜZFALEVÉL, (füz-fa-levél) ösz. fn. l. FÜZLEVÉL.

FÜZFASZÉN, (füz-fa-szén) ösz. fn. Szénné égetett füzfa, vagyis füzfából égetett szén.

FÜZFAVESSZŐ, (füz-fa-vessző) ösz. fn. 1) Füzfának vékony ága. 2) A bokor- vagy vesszőalakban tenyésző füz sarja, melyből kasokat, kosarakat, cserényeket stb. fonnak. Némely tájakon: *vitla, vitlavessző, czigleveszsö.*

FÜZFŐ, puszta Veszprém megyében; helyr. *Füzfö-n, —re, —ről.*

FÜZGEREPCSIN, (füz-gerepcsin) ösz. fn. Gerepcsinfaj, melynek fü- vagy füzalakú levelei vannak. (Stellaria graminea). V. ö. GEREPCSIN.

FÜZGOMBA, l. FÜZFAGOMBA.

FÜZGÚZS, (füz-gúzs) ösz. fn. Füzágból, füzvesszőből tekert gúzs. *Füzgúzzsal megkötni a kévéket, dohánycsomókat.* V. ö. GÚZS.

FÜZI, (1), (füz-i) mn. tt. *füzi-t,* tb. *—ek.* Ami füzből való.

FÜZI, (2), puszta Abaúj megyében; helyr. *Füzi-be, —ben, —ből.*

FÜZIKE, FÜZIKE, (fü-z-i-ke) fn. tt. *füzikét.* A billegények nemzetségéhez tartozó kis madárfaj, mely a nádasokban és füzbokrok között tartózkodik. (Motacilla salicaria).

FÜZIMADÁR, (füzi-madár) ösz. fn. lásd: FÜZIKE.

FÜZITŐ, puszta Komárom megyében; helyr. *Füzitö-n, —re, —ről.*

FÜZJEGENYE, l. FÜZFAJEGENYE.

FÜZJÖVEDELÉM, (füz-jövedelém) ösz. fn. Haszon, mely a füzbotolásból, füzvesszőből, füzfából bejön.

FÜZKAS, (füz-kas) ösz. fn. Füzvesszőből font, kötött kas, pl. *kocsi-, szekérkas, hombárkas* stb.

FÜZKÉREG, (füz-kéreg) l. FÜZFAKÉREG.

FÜZKÍN, (füz-kín) ösz. fn. Vörös szinü kinövések, buborcsékok a füzfák levelein, és vesszejin, melyeket a bennök tenyésző férgek okoznak.

FÜZKOSÁR, (füz-kosár) ösz. fn. Füzvesszőből font, kötött kosár, pl. *galamb-, tyúk-, lúdkosár; karkosár.*

FÜZKÚT, erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *Füzkút-on, —ra, —ról.*

FÜZLEVÉL, (füz-levél) ösz. fn. A füz nevü növények és fák fühöz hasonló levelei.

FÜZLUGAS, (füz-lugas) ösz. fn. Egymásra boruló vagy hajtott füzágakból álló lugas. V. ö. LUGAS.

FÜZOLAJFA, (füz-olaj-fa) ösz. fn. A füzlevelekhez hasonló keskeny levelü olajfa. (Elaeagnus angustifolia).

FÜZŐ, FÜZŐ, (füz-ő) fn. tt. *füzö-t.* 1) Mellényféle szoritó ruha, melylyel különösen a nők befüzik derekaikat, hogy karcsubbak legyenek; máskép: *váll.* 2) Eszköz, nagyobbféle tü, érczből, csontból, fából stb. mely által valamit füzünk, felfüzünk, befüzünk. *Dohányfüzö. Czipö-, bakancsfüzö.* V. ö. FÜZ, áth.

FÜZŐCZÖVEK, (füzö-czövek) ösz. fn. Peczek, faszeg, melyre vagy melylyel valamit felfüznek, pl. a mosónők ruhaszárogató peczkei, melyekkel a felakgatott ruhákat megerősitik.

FÜZÖGET, FÜZÖGET, (füz-ög-et) áth. l. FÜZDÖGEL.

FÜZŐGYÖNGY, (füző-gyöngy) ösz. fn. Likas gyöngyszemek, melyeket fonalra lehet füzni.

FÜZŐHEGY, (füző-hegy) ösz. fn. A füző nevü eszköznek hegye. V. ö. FÜZŐ.

FÜZŐHOROG, (füző-horog) ösz. fn. Füzésre használt horogféle eszköz.

FŰZ-ÖKÖRSZEMFŰ, (fűz-ökör-szem-fű) ösz. fn. Ökörszemfűfaj, melynek levelei a fűzéihez hasonlítnak. V. ö. ÖKÖRSZEMFŰ.

FŰZÖLD, FÜZÖLD, (fű-zöld) ösz. fn. Minek oly zöld szine van, mint a közönséges fűnek. *Füzöld csákó, hajtóka.*

FŰZŐLYUK, (fűző-lyuk) ösz. fn. Lyuk, melybe a fűzőt behúzzák. *Füzőlyukak a bakancson, topányon.* V. ö. FŰZŐ.

FŰZŐSZALAG, (fűző-szalag) ösz. fn. Szalag, zsinór stb. melyekre valamit felfűzünk vagy melyekkel valamit öszvehúzunk, öszveszorítunk.

FŰZŐSZEKRÉNY, (fűző-szekrény) ösz. fn. Könyvkötők eszköze, melyet a könyvek öszvefűzésére, kötésére használnak.

FŰZŐSZÍJ, (fűző-szíj) ösz. fn. Keskeny szíj, börszalag, mely valaminek felfűzésére, öszvefűzésére szolgál, pl. *fűzőszíjak a bakancson*, topányon.

FŰZÖTT, FÜZÖTT, (fű-z-ött) mn. tt. *fűzött-et.* Ami fűzve, fel-, be-, öszvefűzve van. *Füzött dohány. Felfüzött gyöngyök. Befüzött topány, derék.*

FŰZŐTŰ, (fűző-tű) ösz. fn. Tű, melylyel a fűzőszíjat vagy zsineget, szalagot stb. a fűzőlyukakba huzkálják. *Bakancsok, topányok fűzőtüje. Dohányosok fűzőtüje.*

FŰZŐVÁLL, (fűző-váll) ösz. fn. Hajdan csaknem általánosan divatozott, halcsontokkal ellátott, s elül ívre hajúlt női mellrevaló, mely a derekat kitünőleg feszessé teszi.

FŰZPILLE, (füz-pille) ösz. fn. A fűzfákon tenyésző és rágódó pillefaj.

FŰZSIKHÉJ, (fűz-sik-héj) ösz. fn. A fűznek belső, sima, nedves, sikos héja.

FŰZTELEVÉNY, (fűz-televény) ösz. fn. Elrohadt füslevelekkel, ágakkal, törzsekkel kövérített föld. V. ö. TELEVÉNY.

FŰZTŐ, falu Vas megyében; helyr. *Füzlő-n, —re, —ről.*

FŰZTÖRZS, FŰZTÖRZSÖK, (fűz-törzs v. törzsök) ösz. fn. A fűzfának dereka, vastaga, melyből az ágak fel- és szétsarjadzanak.

FŰZVESSZŐ, (fűz-vesszö) ösz. fn. A fűzfának fiatal hajtása vagy vesszőalakban tenyésző, magról kelt fűzsarjadék, mely kasokra, kosarakra különösen alkalmas.

FŰZVÖLGY, falu Szala megyében; helyr. *Füzvölgy-ön, —re, —ről.*

Az F-ben van 6492 cikk.

G.

G, kieded alakban *g*, tizenkettedik betü a magyar ábécében, s a mássalhangzók sorában hetedik, neve: *gé*. A torokbetük közé tartozik, miért a vele szervrokon *k* és *h* betükkel nem ritkán fölcseréltetik, mint: *gomó, kamó; gajmó, kajmó; gajdol, kajdács; galagyol, kalatyol; galiba, kaliba; gáncs, kancs; görbe, körb; gócs, kucs-ik; gacs-aly, kacs; gócsa, kacsa; gondor, kondor; göndör, köndör; gonosz, konok; góró, kóró; göbé, köpé; gölödény, kölödör; gugora, kukora; gugorodik, kukorodik; gunyhó, kunyhó; guvat, kuvat; galuska, haluska; gernye, hernyó; gomolyka, homolka; gömböly, hömpöly; gór, hór-i.* Némely nyelvészek a *g* és *k* betüket a *j*-vel együtt ínybetüknek tartják. Egyébiránt a *g* betü a *k* ellenében szelidnek neveztetik, a *h* pedig lágynak. Némi rokonságban áll a *t* és *d* hangokkal, amarra példa: *ismét* = *ismég, sőt* = *sög*; emerre, hogy legrégibb nyelvemlékünkben *de* helyett *ge* van írva, s hogy a lágyult *gy* mind *g* helyett áll, pl. a hellen-latin *angelus, Georgius, evangelium*-ból lett magyaros kiejtéssel: *angyal, György, evangyéliom*, mind *d* helyett, pl. *diamant* = *gyémánt*; innen megjegyzésre méltó, — minthogy a magyar nyelvben gyakran fordúl elé — e következő szószármazati jegyzet: midőn a *g* (ég, og, ög) képzőjü gyakorlatos igékből *úl, ül*, képzőjü önható, és *ít* képzőjü átható igék alakulnak, a gyakorlatot jelentő *g* helyébe, az inkább általános jelentésü *d* lép, vagyis tulajdonképen a cselekvés megindítását vagy indulását (kezdését) jelentő *-ít, -úl* (és *-ül*) képzőkhöz alkalmazkodva, itt a *d* csak egyes cselekvényt jelent; pl. *mozog, mozdúl, mozdít, (mozgúl, mozgít* helyett); így *forog, fordúl, fordít; buzog, busdúl, busdít; pörög, pördül, pördít; zörög, zördül, zördít.* Mi belső jelentését illeti. 1) Ezen torokból szakadó hangutánzók vezérhangja: *gab, gabos, gáborka* (madárnevek), *gág, gágog; gács, gácsér; gagy, gagyog; gaj, gajdol; gal, galagy, galagyol; gil, gili, gilicze; gócs, gócsa; göcs, göcsög; gögy, gögyög; göth, göthös; gún, gúnár; gör, görög; gur, gurul* stb. 2) Általán valamely hajlottat, görbültet jelent több szóban, mint: *gajmó, gárgya, giber, göbör, gém, gernye, görbe, güzs* stb. 3) Különösebben gömbölyü testeket jelentő számos gyökszók és származékok előhangja, kivált a zárt önhangzók (o, ö, u, ü) kiséretében, mint: *gob, gol, gom, göb, göl, göm, gomb, gömb* stb. 4) Mint képző, s különösebben igeképző, jelent együttességet, gyakorlatot. L. —G, mint képző.

Némely tulajdon nevekben a régi irásmód szerént *h*-t is veszen maga mellé, mint *Beregh, Ungh, Bodrogh, Balogh, Csillagh* stb.

—G, (1), mint igeképző rendszerént segédhangzókkal, (melyek a szabályos esetekben ki is ugranak), *ég, og, ög*, gyakorlatos igéket alkot; 1) természeti hangokból, mint *csep-eg, csiz-eg, bugy-og, durr-og, csör-ög, dör-ög, bö-g, bú-g, nyö-g, szen-g* stb. 2) mozgalmat jelentő gyökökből, mint *bics-eg, leb-eg, csámm-og, for-og, in-og, sür-ög* stb.; 3) *r, l, ly* képzőjü törzsekből, mint *ácsor-og, dider-eg, szédel-ég, émely-ég, támoly-og*; 4) mint közép képző az áthatható igékhez szokott járulni: *lát-og-at, vér-ég-el, sied-ég-el, göngyöl-g-et*; néha más beszédrészekhez is, mint: lyuk-g-at, szak-g-at, nó-g-at (= no-og-at), jaj-g-at; 5) néha *n* közbetéttel: *boly-ong, csap-ong, tol-ong, töpr-eng* stb. Egyesik ezen rag a latin *aug-eo* és hellen

αὔξ-ω, αὐξ-άν-ω szókkal is, melyek egyszerű gyöke (Grundform) Curtius szerént: *ug, úγ.* Bővebben lásd: Előbeszéd 128. lap. 6) Ritkán *a, e* önhangzókkal is: *ag, eg* alakban: *ball-ag, bill-eg, far-ag*, de itt nem hangugrató.

—G, (2), mint névképző, segédhangzókkal *ag, eg, ég, og, ög* alakokban; l. —AG és —ÁG névképzőket.

—G, (3), segédhangzókkal: *ag, eg*, toldalékos határozói képző *viszont-ag* és *ottan-ag, itten-eg* tájdivatos szókban stb.

—GA, GE, névképző egy-két szóban, mint: *varr-ga, nyuz-ga, úr-ge;* e részesülővel összetett képzőnek látszik, mintha volna: *varr-og-ó, nyuz-og-ó, úr-ög-ő.*

GAAD, l. GÁD.

GAB, (1), elvont gyök, mely megvan a *gabancz, gabona, gabógyás, gabos* szókban. Értelme a rokon *geb, gib, göb, gub* gyökökkel közös, melyek általában meghajlást, görbeséget, mint egyszerűn a *g* betű, különösebben pedig födést, födözést jelentenek, s az értelemárnyéklatokat csaknem egyedül az önhangzók teszik. Így *gab* is jelent födözést, valaminek felső részét, fejét, s rokonok vele a szanszkrit *kub* v. *kup* (am. födöz, fölemel), a német *Haufe, heben, Haupt, Kopf, Giebel, Gipfel*, latin *copia, capio, caput*, svéd *kopp, kappe*, olasz *coppa, capo*, hellen *κυβή, κεφαλή* stb. végül ide tartozók még más rokon betükkel a magyar *kúp, csúp, hápa-hupa* stb. szók is.

GAB, (2), fn. tárgyeset: —*ot.* L. GABOS.

GABAJÍT, lásd: GALYABÍT. Egyébiránt *gab* gyöktől származtatva is (gab-aj-ít), am. valamely fedőléket, hajlékot csinál, állít.

GABANCS, (gab-ancs) fn. tt. *gabancs-ot.* Görhes, sovány, kicsigázott, dögrováson levő, vagy aprófajta macskaló. Rokon vele a vékonyhangú *gebe*, lásd ezt.

GABNA, l. GABONA.

GABÓGYÁS, (gab-ó-gya-ss) mn. tt. *gabógyás-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Szatmármegyei tájszó, am. bolyongó, bolyókás, féleszű. A székelyeknél Kriza János szerént okoskodni akaró, de arra semmi képességgel nem biró ember.

GÁBOLTÓ, mezőváros Sáros megyében; helyr. *Gábolló-n,* —*ra,* —*ról.*

GABONA, (gab-o-na, származásánál fogva, am. fejes vagy kalászos növény; rokonnak tekintethetik e helyütt közelebbről a latin *avena*, franczia *avoine*, megvan a cseh nyelvben is: *obilj, objle, gobila, obilna* alakokban, a hellen nyelvben pedig *κάβος*, a gabonának bizonyos mértékét jelenti); fn. tt. *gabonát.* Általános nevezete azon fűnövényeknek, melyeken sok magú kalászok teremnek, s melyek magvaiból kenyérnek s más ételnemüeknek való liszt készül, milyenek: búza, rozs, árpa, zab, köles stb. *Szépen zöldellenek, sürüek, ritkák, megdültek a gabonák. Gabonák között járni. Gabonába ereszteni a marhát. Megkaszálni, megaratni a sürü gabonát. Hányják vetik, mint a dézmán szedett gabonát.* (Km.). Különösen jelenti ezen növények magvait, szemeit. *Gabonát szórni, rostálni, őrölni. Gabonával kereskedni. Tömött, acélos gabona. Könnyü léha, zsizsikes, konkolyos, szemetes gabona.* Némely tájakon, pl. Abaújban egyedül a rozs neveztetik gabonának, általában a gabona nemüek pedig szemes életnek vagy csak életnek.

GABONAAL, GABONAALJ, (gabona-al v. -alj) ösz. fn. Léha, könnyü, laza gabonaszemek, melyek szóráskor a tömöttebb, aczélosabb szemeknél tovább repülnek vagy rostáláskor részént áthullanak, részént fölül maradnak; máskép: *ocsó* v. *ocsú.*

GABONAASZTAG, (gabona-asztag) ösz. fn. Gabonakévékből rakott asztag. V. ö. ASZTAG.

GABONAÁRUS, l. GABONAKERESKÉDŐ.

GABONABÉR, (gabona-bér) ösz. fn. Általán bér vagy fizetés, melyet pénz helyett gabonában, gabonarészben szoktak adni, pl. az aratók, nyomtatók, cséplők jabbára gabonabért kapnak.

GABONADÚS, (gabona-dús) ösz. mn. Gabonával bővelkedő, sok gabonát termő. *Gabonadús Magyarország, temesi bánság.*

GABONACSŰR, (gabona-csür) ösz. fn. Csür, melybe a szalmában levő gabonát berakják, s ott gyakran el is nyomtatják vagy elcsépelik s felszórják. V. ö. CSŰR.

GABONAFAJ, (gabona-faj) ösz. fn. A gabonanemnek egy-egy különös faja, pl. búza, rozs; vagy a buzák között: tarbuza, őszi buza, tavaszi buza stb.

GABONAFEJ, (gabona-fej) ösz. fn. Kalász, vagyis a gabonanövénynek azon nemesebb része, mely a magvakat rejti vagy foglalja magában.

GABONAFÉREG, l. GABONAZSIZSIK.

GABONAFORGATÁS, (gabona-forgatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a magtárakban, hombárokban, kamarákban stb. lerakott gabonát a dohosodás ellen összevissza-hányják, szellőztetik.

GABONAFŐ, l. GABONAFEJ.

GABONAFÖLD, (gabona-föld) ösz. fn. Föld, mely különösen gabonatermesztésre való, melyben gabonát szoktak termeszteni.

GABONAGYÜJTÉS, (gabona-gyüjtés) ösz. fn. 1) A kaszált vagy aratott gabonának petrenczékbe vagy keresztekbe, baglyákba, asztagokba rakása. 2) Szemes gabonának összeszerzése, takarítása.

GABONAGYÜJTŐ, (gabona-gyüjtő) ösz. fn. 1) Személy, mezei munkás, ki a learatott vagy kaszált gabonát petrenczékbe, keresztekbe, kalangyákba stb. rakja. 2) Ki szemes gabonát takarít, vásárol, szerez ösze.

GABONAHÁZ, l. GABONATÁR.

GABONAHÜVELY, l. GABONATOK.

GABONAKERESKÉDÉS, (gabona-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki gabonával üz. V. ö. KERESKÉDÉS.

GABONAKERESKÉDŐ, (gabona-kereskédő) ösz. fn. Személy, ki egy- vagy többféle gabonával kereskedik.

GABONAKÉVE, (gabona-kéve) ösz. fn. Kéve, melybe a learatott vagy lekaszált gabonát kötik. V. ö. KÉVE.

GABONALEVÉLBOGÁR, (gabona-levél-bogár) ösz. fn. Bogárfaj, mely a gabonák levelein élődik, s azokat átlyukgatja.

GABONAMALOM, (gabona-malom) ösz. fn. Malom, melyben gabonából lisztet, darát stb. őrlenek.

GABONAMÉRCZE, (gabona-mércze) ösz. fn. Mérték, mely bizonyos mennyiségű gabonát foglal magában. Nálunk a pozsonyi mérűben két mércze, a pestiben három, a sarlaiban, vagy máskép kilában, köbölben négy mércze van. Másképen: *véka*. Vágmelléken és Csalóközben rövidítve: *mécs*.

GABONAMÉRLEG, (gabona-mérleg) ösz. fn. Mérleg, melyen a gabona súlyát, nehézségét, tömöttségét mérik, pl. midőn tudni akarják, egy mérü gabona hány fontot nyom. *A bánsági búza a gabonamérlegen legtöbbet nyom.*

GABONAMÉRŐ, (gabona-mérő) ösz. fn. 1) Meghatározott nagyságu edény, melylyel a gabonát mérik, milyenek pl. *pozsonyi, pesti mérő* stb. 2) Hites személy, ki a nyilvános adás-vevéseknél felügyel, hogy a gabonát illő mértékben kimérjék, vagy ki a mérést maga vissi véghez.

GABONAMÉRTÉK, (gabona-mérték) ösz. fn. Általános neve mindason mértékeknek, melyekkel gabonát szokás mérni, pl. finak, véka, mércze, mérü, szapu, kila stb. különböztetésül más mértékektől, pl. akótól, átalagtól stb.

GABONAMÉRŰ, l. GABONAMÉRŐ, 1).

GABONAMOLY, (gabona-moly) ösz. fn. Féreg, mely bizonyos apró fajú éjjeli lepke tojásaiból származik, s a gabonatárakban nagy károkat szokott okozni. (Phalaena tinea granella).

GABONAPÁLINKA, (gabona-pálinka) ösz. fn. Gabonaszemekből, különösen rozsból főzött szeszes ital. V. ö. PÁLINKA.

GABONAPIACZ, (gabona-piacz) ösz. fn. 1) Piacz, mely különösen gabonaárulásra van kitüzve, rendelve. 2) Bizonyos kereskedő hely, város, hová nagy mennyiségben hordják öszve az eladó gabonát, milyenek Baja, Győr, Moson.

GABONAROSTA, (gabona-rosta) ösz. fn. Rosta, melyen a gabonát idegen részektől, szeméttől, polyvától, vadócztól, ocsútól stb. megtisztítják. V. ö. ROSTA.

GABONAROZS, (gabona-rozs) ösz. fn. Közönséges rozsféle növény, és annak magvai.

GABONAROZSDA, (gabona-rozsda) ösz. fn. l. RAGYA.

GABONAROZSNOK, (gabona-rozsnok) ösz. fn. Fü neme, melynek kelyhe hosszukás, hegyes tokokból áll, s feje némileg a gabonakalászhoz hasonlít. (Bromus). Leginkább a rozsok között szeret tenyészni. (Bromus secalinus).

GABONÁS, (1), (gab-o-na-as) mn. tt. *gabonás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Gabonával rakott, töltött, bővelkedő; gabonának szánt. *Gabonás szekér, szák, vidék. Gabonás épület, verem.*

GABONÁS, (2), puszta Heves megyében; helyr. *Gabonás-on, —ra, —ról.*

GABONASÉR, (gabona-sér) ösz. fn. Gabonából, különösen árpából főzött ser, különböztetésül másféle, pl. méhsertől.

GABONASZÁL, (gabona-szál) ösz. fn. Egyes gabonaszár fejestül, kalásszostul véve. Olyan szó, mint *virágszál, szegfüszál* stb.

GABONASZÁLLITÁS, (gabona-szállitás) ösz. fn. A kereskedési forgalomban levő gabonának a kitüzött helyre, vizen vagy tengelyen stb. eljuttatása.

GABONASZÁLLITÓ, (gabona-szállitó) ösz. fn. Kereskedői biztos, ki a forgalomban levő gabonát kellő helyre juttatja; vagy fuvaros, hajós, ki az elvitelt magára vállalja.

GABONASZALMA, (gabona-szalma) ösz. fn. A nyomtatott vagy csépelt gabonának szára, kórója. *Törött szalma, szupszalma, árpaszalma, búzaszalma.* V. ö. SZALMA.

GABONASZÁR, (gabona-szár) ösz. fn. A gabonanövény kórója, vagyis dereka, melyet koszorú gyanánt a kalász vagy fej tetőz. *Magas, alacson, vastag, vékony, sima, bütykös gabonaszár.*

GABONASZEDŐ, (gabona-szedő) ösz. fn. 1) Ki az elmaradozott gabonaszálakat, kalászokat öszveszedi. 2) Ki bizonyos gabonai járandóságot, pl. az ágybéri, mesternek, pásztornak, csőszöknek járó gabonát öszvegyüjti. 3) Személy, ki valamely kolostor számára gabonát koldúl.

GABONASZÉM, (gabona-szém) ösz. fn. A gabona magva. *Gabonaszemekkel etetni a baromfiakat. Az elhullott gabonaszemeket fölszedegetni.*

GABONATÁR, (gabona-tár) ösz. fn. Épület, nagyobbféle kamara, melyben a felszórt gabonát letöltögetik és tartogatják, máskép: *magtár, magazin.* (Kornmagazin).

GABONATÁRHÁZ, (gabona-tár-ház) l. GABONATÁR.

GABONATERMESZTÉS, (gabona-termesztés) ösz. fn. Mezei gazdálkodás egyik főága, mely különféle gabona vetésével és takaritásával foglalkodik.

GABONATERMESZTŐ, (gabona-termesztő) ösz. fn. Mezei gazda, ki különösen gabonát termeszt.

GABONATERMŐ, (gabona-termő) ösz. mn. 1) Széles ért. miben a gabona megnő, tenyészik. *Gabonatermő agyag-, homokföld.* 2) Szorosb ért. mi különösen gabona alá való, gabonát nagy bőségben hoz. *Gabonatermő Bácska, Bánság.*

GABONATILALOM, (gabona-tilalom) ösz. fn. Tilalom, melynél fogva bizonyos országba, vidékre, városba külföldi gabonát bevinni vagy belőlök a bentermesztettet kivinni nem szabad.

GABONATISZT (gabona-tiszt) ösz. fn. Élelmezési tisztviselő a katonaságnál, ki az illetőket szükséges gabonával vagy kenyérrel ellátja.

GABONATIZED, (gabona-tized) ösz. fn. Tized, melyet a termesztett gabonából fizetni szoktak. V. ö. TIZED, DÉZMA.

GABONATOK, (gabona-tok) ösz. fn. Vékony hüvelyke, mely az egyes gabonaszemeket takarja, s melyből az érett mag legkisebb külerőre vagy önként is kihúll, másképen : toklász.

GABONAUZSORA, (gabona-uzsora) ösz. fn. Uzsora vagy árzsarolás, melyet valaki különösen szük időben a gabonakereskedésben üz. V. ö. UZSORA, GABONAUZSORÁS.

GABONAUZSORÁS, (gabona-uzsorás) ösz. fn. Gabonakereskedő, ki szük időben a bevásárlott gabonát mértéken túli nyereséggel adja.

GABONAVARJÚ, (gabona-varjú) ösz. fn. Varjúfaj, mely gabonaszemekkel táplálkozik, s leginkább a bevetett földeket pusztítja, midőn az elvetett gabonát kikaparja. Másképen, a köznép nyelvén : *pápistavarjú;* valamint a hússal élő : *kálvinista-varjú.*

GABONAVÁSÁR, (gabona-vásár) ösz. fn. Vásár, melynek fő áruczikkei vagy egyedüli árui gabonából állanak. *Bajai gabonavásár.*

GABONAVERÉM, (gabona verém) ösz. fn. Sajátságos módon és alakban készitett verem, melyben a gabonát tartogatni szokták. *Kipörkölni a gabonavermeket.*

GABONAVESZTÉGÉTŐ, l. KENYÉRVESZTÉGÉTŐ.

GABONAZSÉNGE, (gabona-zsénge) ösz. fn. Korai, első érésü gabona.

GABONAZSIZSIK, (gabona-zsizsik) ösz. fn. Zsizsik, mely különösen a gabonatárakban tenyészik. V. ö. ZSIZSIK.

GÁBOR, (a héber nyelvből eredett, jelentése isteni férfi) kn. tt. *Gábor-t,* tb. *—ok.* Gabriel. Főangyal neve, ki a keresztény vallástan szerént Jézus fogantatását Máriának hirül vitte. A czigányok egyik kedvencz keresztneve.

GÁBORJÁN, falu Bihar megyében; helyr. *Gáborján-ba, —ban, —ból.*

GÁBORJÁNHÁZA, falu Szala megyében; helyr. *Gáborjánházá-n, —ra, —ról.*

GÁBORKA, fn. tt. *Gáborkát.* 1) A Gábor név kicsinyező alakja; kicsi, fiatal; vagy kedves Gábor. 2) Madárfaj, l. SÁRMALINKÓ, SZARKAGÁBOR.

GABOS, (gab-os, am. fejes?) fn. tt. *gabos-t,* tb. *—ok.* Rigófaj aranysárga tollakkal és fekete szárnyakkal. A nőstény tollai sárgás-zöldek, a mint a hímé pettyesek. (Oriolus galbula). Némelyek szerint, kis ragadozó madárfaj az ölvek osztályából, másképen : *gébics.*

GÁBRI, GÁBRIS, kicsinyező férfi kn. l. GÁBOR.

GABUD, erdélyi falu, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Gabud-on, —ra, —ról.*

GACS, GÁCS, (1), 1) elvont gyök, s a kacsa nemü szárnyas állatok hangját utánozza, s az *a* hosszasan is ejtetik : *gács*, honnan : *gácsér* vagy *kácsér* származik, rokon vele a német *quaken* (béka és kacsa hangjáról mondják), latin *coaxo*, angol *quack*, szanszkrit *kacs, kucs*, (melyek szinte némely madárfajok hangját fejezik ki; 2) am. *kacs*, s jelent görbeséget, l. KACS.

GÁCS, (2), vár Nógrád megyében, mely alatt fekszik *Gácsváralja.*

GACSA, puszta Heves megyében; helyr. *Gacsá-n, —ra, —ról.*

GACSAL v. GACSALY, (gacs-al v. -aly) fn. tt. *gacsal-t* v. *gacsaly-t*, tb. *—ok.* A szőlővessző kacscsa, vagyis meggörbülő hegye, bajusza, melynél fogva a közellévő testekre kapaszkodik, tekeredik.

GACSÁLY, falu Szathmár megyében; helyr. *Gacsály-on, —ra, —ról.*

GÁCSÉR, (gács-ér) fn. tt. *gácsér-t*, tb. *—ok.* Hím kacsa, kan récze.

GÁCSÉROZIK, (gács-ér-oz-ik) k. m. *gácséroztam, —tál, —ott.* Kan réczéről vagy kacsáról mondják, midőn párjával közösödik. Székely szó.

GÁCSFALVA, helység Nógrád megyében; helyr. *Gácsfalvá-n, —ra, —ról.*

GACSIBA, l. KACSIBA.

GACSOR, (gacs-or) fn. tt. *gacsor-t*, tb. *—ok.* Ember, kinek lábai térdben öszvehajlanak; kacsos, kajszos lábu. V. ö. GACS, KACS.

GÁCSORSZÁG, (Gács-ország) ösz. fn. Jelenti azon tartományt, mely hazánkkal éjszak felől határos, és a kárpátok éjszaki lejtőjén nyúlik el. Másképen : *Galiczia, Halics, Veres-Oroszország.*

GACSOS, (gacs-os) mn. tt. *gacsos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* l. KACSIBA, KAJCSOS.

GÁCSVÁRALJA, mváros Nógrád megyében; helyr. *Gácsváraljá-n, —ra, —ról.*

GAD, elvont gyök, *gadnár* s *gadócz* főnevekben és némely helynevekben. Értelme egynek látszik a *gád* v. *gát* gyökéivel.

GÁD, (1), elvont gyök, melyből származik : *gádor.* Tulajdonkép : *gát*, honnan *gádor* helyett divatozik *gátor is.* V. ö. GÁT.

GÁD, (2), falu Torontál megyében; helyr. *Gád-on, —ra, —ról.*

GADÁCS, KIS—, NAGY—, Ó—, ÚJ—, helységek Somogy megyében; helyr. *Gadács-on, —ra, —ról.*

GADÁNY, falvak Baranya és Somogy megyékben; helyr. *Gadány-ba, —ban, —ból.*

GADNA, OROSZ—, falu Abaúj megyében; helyr. *Gadná-n, —ra, —ról.*

GADNÁR, (gad-na-ar, eredetileg am. gátoló, bekerítő, s rokonok vele a héber גָּדַר [kerít, sövényez], német *Gatter* [tájdivatosan : *Gadder*], *Gitter*, *Gantner*, *Ganter* stb.); fn. tt. *gadnár-t*, tb. —*ok*. Gadnárfa, ászokfa.

GADNÁRFA, (gadnár-fa) ösz. fn. máskép : *Gantárfa*, l. ÁSZOKFA.

GADÓCZ, (gad-ó-cz) fn. tt. *gadócz-ot*. Halnem, melynek lágy és hosszukás testét apró, s könnyen leváló pikkelyek födik. (Gadus).

GÁDOR, l. GÁTOR.

GAG, GÁG, elvont s hangutánzó gyökök, némely madarak, különösen ludak hangját fejezvén ki. Megvan a magyar *kak-as*, *gég-e*, lengyel *geg-am*, német *gackern*, angol *cackle*, olasz *chacalare*, franczia *caqueter*, héber גָּעָה, aram *gágo*, szanszkrit *kakh*, hellen *καχχαβίζω*, *κοκκάζω*, latin *gingrio* stb. szókban is.

GAGÁTKŐ, (gagát-kő) ösz. fn. Fekete, átnemlátszó, törésén fénylő földszurok, mely csiszolás által szép fényt kap, s dörzsölés által megmelegedvén, vonzó erővel bír, mint a gyantakő.

GAGÓ, (gag-ó) fn. tt. *gag-ót*. Hangutánzó, s am. gólya, máskép : *czakó*, *esterag*.

GÁGÓ, (1), (gág-ó) mn. tt. *gágó-t*. Tátott szájú, málészájú, mamlasz, hüle.

GÁGÓ, (2), (gág-ó, némely tájakon *kákó*, rokon a német *Haken*, és ezzel egyező számos idegen szókkal, egyszerűen megvan a magyar *ág* szóban); fn. tt. *gágó-t*. Horogalakú fa, vagyis kajmó, gajmó, melynek egyik végére a dohányfüzért rákötik, másik végénél fogva pedig felakasztják. Bodrogközi szó. Továbbá így csúfolják Győr vidékén a horvátokat, a *kako* (hogyan) horvát szó után.

GÁGOG, (gág-og) önh. m. *gágog-tam*, —*tál*, —*ott*. Lúdról mondják, midőn sajátságos hangon kiáltoz, mely a *gág gág* hanghoz leginkább közelít. *Hiában gágogos mint a lúd*.

GÁGOGÁS, (gág-og-ás) fn. tt. *gágogás-t*, tb. —*ok*. Lúd vagy ludak kiáltozása. Átv. és tréfás ért. asszonyi lárma, csevegés.

GAGY, (1), hangutánzó gyök, melyből *gagyog*, *gagyogás*, *gagyatol* stb. származnak. Keményebb hangon, *dad* (dadog, dadogás). Jelenti a beszélni kezdő gyermeknek egyes, akadozó, töredék hangját. Rokon vele a *galagy*, *kalaty* (galagyol, kalatyol), és az egészen lágy : *gyagy*, *gyagyog*. Átv. ért. részeg ember hangja, tört beszéde, midőn nyelvét nehezen mozgatja.

GAGY, (2), falvak Abaúj megyében (ALSÓ—, FELSŐ—), és Erdélyben Udvarhely székben; helyr. *Gagy-ba*, —*ban*, —*ból*.

GAGYA, székelyesen am. *Gatya*; l. est.

GAGYATOL, (gagy-at-ol) önh. lásd : GÖGICSÉL.

GAGYMAT, mint *gagymatol* törzse, jelent valamely ízetlen, roszul főzött (kotyvasztott) ételt. V. ö. GAGYMATOL és KOTYVASZT.

GAGYMATOL, (gagymat-ol) áth. m. *gagymatol-t*. Kriza J. szerént a székelyeknél : az ételkészitésben czél- és ízlésellenesen s unodalmasan jár el; egyezik körülbelül nálunk *kotyfol*, *kotyvaszt* szókkal, melyekkel törzshangokban is (*kotyv* = *gagym*) összeüt. Innen : *gagymati*, *gagymóta*, *gagymólás*, am. gagymatoló, kotyfoló.

GAGYOG, (gagy-og) önh. m. *gagyog-tam*, —*tál*, —*ott*. A beszélni kezdő csecsemőről mondják, midőn némely hangokat már képes némileg akadozva kiejteni. Átv. ért. gagyog a részeg is, midőn nyelve nehezen mozog, akadoz. Máskép : *gyagyog*, s felhangon : *gegyeg*, *gögyög*, *gügyög*.

GAGYOGÁS, (gagy-og-ás) fn. tt. *gagyogás-t*, tb. —*ok*. Akadozva beszélés.

GAGYOS, (gagy-os) mn. tt. *gagyos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kinek nagy részegség miatt a nyelve akadoz, nehezen mozog, ittas.

GAGYOSODIK, (gagy-os-od-ik) k. m. *gagyosod-tam*, —*tál*, —*ott*. Megrészegedik, vagyis részegség miatt nyelve nehezebben kezd mozogni.

GAGYÚL, (gagy-úl) önh. m. *gagyúl-t*. l. GAGYOSODIK.

GAGYULA, (gagy-ul-a) mn. tt. *gagyulát*. Eszelős, bamba, málészáju, léhütő, mamlasz, ki alig tud beszélni, s csak gagyog, mint a gyerek vagy részeg. Köznyelvben használt csúfnév.

GAJ, (1), 1) puszta hang, honnan *gajdás*, *gajdol*, *gajdolás* származnak. V. ö. GAJD. 2) fn. tt. *gaj-t*, tb. —*ok*. A székelyeknél am. rög, göröngy, darancs. (Hellenül : *γαῖα* am. föld, olaszul *ghiaja*, am. kovacs, kövecs). *Gajos út*, *gajos szántóföld*. 3) l. GALY.

GAJ, (2), NÉMET—, NAGY—, RÁCZ—, NAGY—, falvak Torontál megyében; KIS—, falu Temes megyében.

GAJÁK, fn. tt. *gaják-ot*. Gyógyerejű külföldi fa. (Lignum guajaci, guajacum officinale), spanyolul *guayaco* a hayti nyelvből.

GAJÁKFESTVÉNY, (gaják-festvény) ösz. fn. Gajákfából készített festvény.

GAJÁKGYANTA, (gaják-gyanta) ösz. fn. A gaják nevü fának gyantája.

GAJÁKVONAT, (gaják-vonat) ösz. fn. Vonat, melyet a gaják nevü fából készítenek. V. ö. VONAT.

GAJÁR, mváros Pozsony megyében; helyr. *Gajár-on*, —*ra*, —*ról*.

GAJD, (gaj-d) fn. tt. *gajd-ot*. 1) Nagy örömzaj, széles kedvüek lármája, üvöltő hangja; ittasok, részegek éneke. Rokon vele a hellen *ἀείδω* (éneklek, danolok), tót *gajdi* (duda). 2) l. GAJ, 2).

GAJDÁSZ, (gaj-d-ász) önh. m. *gajdás-tam*, —*tál*, —*ott*. Fölrezzent ludak módjára kiáltoz, lármáz. Máskép : *kajdász*, *kajabál*.

GAJDINA, fn. tt. *gajdinát.* Baranya némely vidékén am. tojásrátotta. Idegen eredetűnek látszik.

GAJDOL, (gaj-d-ol) önh. m. *gajdol-t.* Széles kedvéből, ittasan énekel, tombol, örömében kiáltoz. Gúnyos kifejezéssel am. fenhangon sír, ordit. *Mit gajdolsz már ismét te gyerek?*

GAJDOLÁS, (gaj-d-ol-ás) fn. tt. *gajdolás-t,* tb. *—ok.* Részeges vagy mértéken túli kiáltozás, éneklés, kornyikálás. Átv. és gúnyos ért. sírás, bőgés. *Gyermekgajdolás.*

GAJDOS, (1), (gaj-d-os) mn. tt. *gajdos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Ittas, részeg, vagyis ittasságban, részegségben dúdoló, kiáltozó, kornyikáló.

GAJDOS, (2), falu Bereg és Ung megyében; puszta Csanád és Ung megyében; helyr. *Gajdos-on, —ra, —ról.*

GAJDOSODIK, (gaj-d-os-od-ik) k. m. *gajdosod-tam, —tál, —ott.* Ittasodik, részegedik.

GAJDÚL, (gaj-d-úl) önh. m. *gajdúl-t.* Ittassá, részeggé lesz. *Mi bajod, talán meggajdulál?* Székely szó.

GAJGONA, l. GAJDINA.

GAJMO, l. GAMÓ, KAJMÓ.

GAJOS, (gaj-os) mn. tt. *gajos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Göröngyös, rögös. *Gajos út, föld.* Székely szó.

GAL, (1), elvont gyök, *galád, galacs, galagonya, galand, galiba, gallóka, galos* stb. szókban. Értelme valamint a rokon *kal* gyöké: *hajlás, alá-, meghajlás, hajlott alacson valami,* mely a *galy* önálló gyökben legnyilvánvalóbb. V. ö. KAL, GALY.

GAL, (2), fn. tt. *gal-t,* tb. *—ok.* A székelyeknél, am. ledölt nagy fa az erdőn, l. GAL, elv. gyök.

GÁL, (1), (a latin *gallus* után) férfi kn. tt. *Gál-t,* tb. *—ok.* Gallus. *Sz. Gál apát, a németek apostola.* Több nemes családok nemzetségi neve.

GÁL, (2), l. SZENT-GÁL.

—GÁL, összetett igeképző (ga-al v. og-a-al); pl. *futos-gál,* am. fut-os-og-ó-al, *ron-gál,* am. rong-ó-al.

GÁLA, fn. tt. *gálát.* Megegyezik a spanyol, olasz, franczia *gala* szóval, (különösen az olaszban egyik jelentése: szalag, csík, azaz a magyar *galand,* továbbá, mell- v. ingbodor, s általában ékesség). Am. díszruha, díszöltöny. *Gálában tenni tiszteletet a főuraknál.* Szélesb ért. jelent külső díszt, pompát vagy inkább díszszel, pompával felkészített valamit, s ekkor összetételképen áll, pl. *gálahintó* (díszhintó), *gálaruha* (díszruha), *gálalovak* stb.

GALABOCS, falu Nógrád megyében; helyr. *Galabocs-on, —ra, —ról.*

GALABÓGYI, l. GALAGÓGYI.

GALACS, (gal-acs) fn. tt. *galacs-ot.* Apró golyócska, legyen az ónból, ólomból, agyagból, tésztából, ganéjból stb. A *golyó* szóval eredetére nézve is megegyezik.

GALACSÉR, (gal-acs-ér) GALACSÍN, (gal-acs-ín) fn. tt. *galacsér-t,* tb. *—ok.* L. GALACS.

GALACSINT, (gal-acs-int) fn. tt. *galacsintot.* L. GALACS.

GALACSINHAJTÓ-CSEREBÜLY, ösz. fn. Cserebülyfaj, mely a marhaganéjt galacsinazaz golyócskaalakokban összegöngyölgeti, és télre összetakarítja.

GALACZ, erdélyi falvak Doboka, Alsó- s Felső-Fejér és Hunyad megyében; helyr. *Galacz-on, —ra, —ról.* Hegy neve is Erdélyben.

GALÁD, (gal-ád) mn. tt. *galád-ot.* 1) Piszkos, szennyes, mocskos, lucskos, tisztátalan. 2) Átv. alávaló jellemű, semmire kellő.

GALÁDSÁG, (gal-ád-ság) fn. tt. *galádság-ot.* 1) Piszkosság, szennyesség, mocskosság. 2) Átv. ért. alávalóság, undok jellemüség.

GALÁDÚL, GALÁDUL, (gal-ád-úl) ih. 1) Piszkosan, szennyesen, mocskosan. 2) Alávalólag, jellemtelenül, becstelenül.

GALAGÓGYI, betüáttétellel, am. *gagyula,* l. ezt.

GALAGONYA, (gal-ag-ony-a, azaz meghajlott vagy alacson ágak bősége vagy növése, termése) fn. tt. *galagonyát.* 1) Vadon termő tövises bokorfa, mely a kerítéseket és utak mellékét kedveli, s piros bogyófürtöket terem. (Rubus caninus, spineolus, rhamnus). Vékonyhangon: *gelegenye,* máskép: *geleginya.* 2) Így neveztetik különösen ezen bokor gyümölcse. *Galagonyát szedni, enni.* Rokonítható a *gyalog* szóval, (gyalog növény), mennyiben kivált növényekre vonatkozólag a maga nemében alacsont jelent, pl. *gyalog bodza, gyalog fenyő.* Megvan a szláv nyelvekben is: *glogovinya, gloginya, hlohinya.*

GALAGONYAFA, l. GALAGONYA, 1).

GALAGONYAPILLANGÓ, (galagonya-pillangó) ösz. fn. Pillangófaj, mely különösen a galagonyafákon szeret tanyázni.

GALAGY, elvont törzs és hangutánzó, mely a kis gyermekek dadogó hangját, beszédét fejezi ki; keményebb hangon *kalaty.* Átv. ért. haszontalan, értetlen beszéd. Rokonok vele a hellen *κλαγγή, κλάζω,* latin *clangor,* német *glucken,* szerb *glagoju* stb.

GALAGYBETŰ, (galagy-betü) ösz. fn. Régi illir betük, melyeken az ó hitü szláv népek szent könyvei irvák. (Literae glagoliticae). Itt a *galagy* szó a *glagol*-ból van meglágyítva.

GALAGYOL, (galagy-ol) önh. m. *galagyol-t.* Gagyog, vagy kis gyermek módjára holmi értetlen hangokat, szókat ejteget. Keményhangon és mátyusföldiesen: *kalatyol.*

GÁLAHINTÓ, (gála-hintó) ösz. fn. Díszhintó, mely csak nagyobb innepélyeken, díszmeneteken használtatik. V. ö. GÁLA.

GALAJ, (a latin *galium*-ból) fn. tt. *galaj-t,* tb. *—ok.* Sok családu növénynem a négyhímesek seregéből és egyanyások rendéből. Némely fajai *sima,* mások *érdes* és *borzas* magvúk. (Galium).

GALAMB, fn. tt. *galamb-ot.* Egy a latin *columba,* olasz *colombo,* illir *golub,* tót *holub* szókkal.

Ismeretes madárnem, lágy, egyenes és vége felé kevessé meghajlott csőrrel, melyen az orrlikak félig gyönge bőrrel födvék. Fajai különfélék: *Házi galamb, vadgalamb, borzas, bögyös, csuklyás* v. *búbos, gatyás, kacsagó, kerengő, örvös, posta, spanyol, török galamb* stb. *Szelíd, mint a galamb.* (Km.) *Nincs epéje, mint a galambnak.* (Km.) *Senkinek sem repül szájába a sült galamb.* (Km.) *Tipeg tapog, mint a tojó galamb.* (Km.) A köznépnek igen kedves szólító szava: *galambom, édes galambom, kedves galambom; mi tetszik galambom?* Különösen szokott neve a szeretett leánynak, nőnek. *Hej galambom, szőke bimbóm, mit nevetes?* (Fóti dal). *Hová lett az én galambom, hogy sehol nem találhatom?* (Népd.).

GALAMBAD, GALAMBOD, falu Erdélyben Maros székben; helyr. *Galambad-on, —ra, —ról.*

GALAMBÁROS, GALAMBÁRUS, (galamb-áros v. -árus) ösz. fn. Ki galambokat árul, azokkal kereskedik. *És bemene Jézus a templomba — — — és a galambárosok székeit felforditá.* (Máté 21. 12. Káldi).

GALAMBÁSZ, (1), (galamb-ász) fn. tt. *galambász-t*, tb. *—ok.* 1) Ki galambokat fogdos, vadász. 2) Galambokra felügyelő szolga, tiszt. *Királyi galambász.*

GALAMBÁSZ, (2), (galamb-ász) önh. és áth. m. *galambász-tam, —tál, —ott.* Galambokat fogdos, vadász.

GALAMBÁSZÖLV, (galambász-ölv) ösz. fn. Ölv, mely a galambokat lesből elfogdossa, és megfojtogatja.

GALAMBÁSZSÓLYOM, (galambász-sólyom) ösz. fn. Galambok fogdosására megtanított sólyom.

GALAMBBÉGY, (galamb-bégy) ösz. fn. 1) Galamb begye. V. ö. BÉGY. 2) Átv. ért. mezei vadsaláta neme. (Valeriana locusta).

GALAMBBÚG, (galamb-búg) ösz. fn. Galambház, galambok számára készített nagyobbféle kalitkaszerű lak. V. ö. BÚG.

GALAMBCSÓK, (galamb-csók) ösz. fn. A galambok sajátságos csókja, midőn egymás csőreit szájaikba veszik. Átv. ért. olyan emberi csók, milyen a galamboké szokott lenni.

GALAMBDÉZMA, (galamb-dézma) ösz. fn. Dézma v. tized, melyet a galambokból adnak. Nálunk ez nem létezett. V. ö. DÉZMA.

GALAMBDÚCZ, (galamb-dúcz) ösz. fn. Oszlopon álló galambház.

GALAMBFAJ, (galamb-faj) ösz. fn. Egy-egy különös faj a galambmadarak neméből, pl. *gatyás, örvös, bögyös* galamb.

GALAMBFALVA, KIS—, NAGY—, erdélyi falvak Udvarhely székben; helyr. *Galambfalvá-n, —ra, —ról.*

GALAMBFEJ, (galamb-fej) ösz. fn. A galambmadárnak feje.

GALAMBFÉSZÉK, (galamb-fészék) ösz. fn. Fészek, melyben a galamb tojik és fiakat költ.

GALAMBFI, (galamb-fi) ösz. fn. Kis galamb, fia v. fiók galamb. *És hogy áldozatot adnának — — egy bokor gerliczét vagy két galambfiat.* (Luk. 2. 24. Káldi). *Sült galambfi tőltve.*

GALAMBFŰ, (galamb-fű) ösz. fn. l. GALAMBOCZ.

GALAMBGANÉJ, (galamb-ganéj) ösz. fn. Galambmadár ganéja, galambszar.

GALAMBGERELY, (galamb-gerely) ösz. fn. Növényfaj a gólyaorr neméből. (Geranium rotundifolium).

GALAMBHÁZ, (galamb-ház) l. GALAMBBÚG, GALAMBDÚCZ. *Szegény úrnak galambház a mészárszéke.* (Km.).

GALAMBHÚS, (galamb-hús) ösz. fn. Galambmadár húsa.

GALAMBI, (galamb-i) mn. tt. *galambi-t*, tb. *—ak.* Galamb természetü, galambot illető, arra vonatkozó. *Galambi szelidség, együgyüség. Galambi csókolódzás.*

GALAMBICZA, (galamb-icz-a) kicsinyező fn. tt. *galambiczát.* Kis galamb, kedves galamb. Átv. és szerelmes ért. kedveske, szeretőcske.

GALAMBKOSÁR, (galamb-kosár) ösz. fn. Hosszukás, alúl csucsos kosár, melyet a házi galambok számára kötnek. *Nem galambkosár a világ, másutt is élhetek, nem csak itt.* (Km.).

GALAMBKUTA, l. GYALAKUTA.

GALAMBLÁB, (galamb-láb) ösz. fn. 1) A galambnak lába. *Piros, gatyás galamblább.* 2) Átv. ért. növényfaj. V. ö. GALAMBGERELY.

GALAMBOCZ, (galamb-ocz) fn. tt. *galambocz-ot.* Gyógyerejü növény, melyet másképp vasfűnek neveznek. (Verbena officinalis).

GALAMBOD, l. GALAMBAD.

GALAMBOK, falu Szala megyében; helyr. *Galambok-on, —ra, —ról.*

GALAMBOS, (1), (galamb-os) fn. tt. *galambos-t*, tb. *—ok.* 1) Galambház, galambbúg. 2) Férfi kn. Columbanus.

GALAMBOS, (2), pusztán Somogy megyében és a Kis-Kunságban.

GALAMBSIKKANTYÚ, (galamb-sikkantyú) ösz. fn. A sikkantyú nevü növénynem egyik faja. V. ö. SIKKANTYÚ.

GALAMBSZÉM, (galamb-szém) ösz. fn. A galambnak tulajd. ért. vett szeme. 2) Átv. nyájasan, kedvesen, szerelmesen pillantó szem.

GALAMBSZÍN, (galamb-szín) ösz. fn. Zöld és vörös fényes szín, mint a galamb nyaka, opálszín.

GALAMBSZINŰ, (galamb-szinű) ösz. fn. Minek galambszine van. V. ö. GALAMBSZÍN.

GALAMBSZÓ, (galamb-szó) ösz. fn. Galamb búgása, nyögése, kacsagása, turbékolása, bulikolása.

GALAMBSZÓLÁS, l. GALAMBSZÓ. *Zöld erdő zúgása, vad galamb szólása.* (Népd.).

GALAMBTENYÉSZTÉS, (galamb-tenyésztés) ösz. fn. Házi galambok szaporítása, nevelése.

GALAMBTIZED, (galamb-tized) l. GALAMBDÉZMA.

GALAMBTOJÁS, (galamb-tojás) ösz. fn. Pete, melyet galamb tojik.

GALAMBTOJÁSNYI, (galamb-tojásnyi) ösz. mn. Galambtojáshoz hasonló nagyságu. *Galambtojásnyi jégeső.*

GALAMBTOLL, (galamb-toll) ösz. fn. Galambmadár tolla.

GALAMBVIRÁG, (galamb-virág) ösz. fn. l. HARANGCZÁMOLY.

GALAMÓ, (gal-am-ó) fn. tt. *galamó-t.* Növénynem a sokhímesek seregéből és sokanyások rendéből, melynek kelyhetlen virága, s öt tojásdad virágszirma van. (Isopyrum).

GÁLANAP, (gála-nap) ösz. fn. Nap vagy innepély, midőn gálában, díszruhában kell vagy szokás megjelenni.

GALAND, (gal-and, rokon vele az olasz *gala, galano*, franczia *galon*) fn. tt. *galand-ot.* Aránylag keskeny és hosszú kötő, szalag, mely leginkább lenvagy kender-fonalból van készítve, vagyis szöve. Másképen *szatying.* A köz néptől úgy nevezett pántlika alatt néhutt csak selyem szövet értetik. *Galandra viselni a fejkötőt. Galandot húzni az ing ujjába. Zöld, piros, fehér galand.*

GALANDÁRUS, (galand-árus) ösz. fn. Kalmár, ki galandokat árul.

GALANDFÉREG, (galand-féreg) ösz. fn. Galandhoz hasonló, lapos, fehéres és sima giliszta, mely az emberek és állatok beleiben tartózkodik. (Taenia). Máskép: *bélgiliszta.*

GALANDKERESKÉDÉS, (galand-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés neme, melyet valaki galandféle áruczikkekkel üz.

GALANDMÍVES, (galand-míves) ösz. fn. Galandokat szövő, gyártó iparos.

GALANDOS, (gal-and-o) mn. tt. *galandos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Galandokkal ellátott, bővelkedő, ékesített. *Galandos bolt. Galandos kalap, fejkötő.*

GALANG, fn. tt. *galang-ot.* Keletindiában tenyésző növény, melynek füszeres és szoritó erejü gyökere gyógyszerül használtatik. (Galanga).

GALANGGYÖKÉR, (galang-gyökér) ösz. fn. A galang nevü növény gyógyerejü gyökere. V. ö. GALANG.

GALANTHA, mezőváros Pozsony megyében; helyr. *Galanthá-n, —ra, —ról.*

GÁLAÖLTÖZET, (gála-öltözet) ösz. fn. Ünnepélyes díszöltözet. *Papi, polgári gálaöltözet.*

GÁLARUHA, l. GÁLAÖLTÖZET.

GALÁZ, (gal-áz) fn. tt. *galáz-t*, tb. *—ok.* 1) A székelyeknél, am. gazmota, gazmalék, gezemuza, folyók partjain tömegbe vergődött sok holmi. (Kriza J.). 2) Európa több tartományaiban tenyésző növénynem az egylakiak seregéből, melynek gyönge szára sok keskeny füalakú levelekre oszlik, egymás mellett párosan állókra. (Zannichellia palustris).

GALBÁN, fn. tt. *galbán-t*, tb. *—ok.* Bizonyos aethiopiai növényből (Bubo) kicsepegő gyanta, mely a méhanya-bajok ellen gyógyszerül használtatik. (Galbanum).

GÁLD, ALSÓ—, FELSŐ—, erdélyi falvak, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Gáld-on, —ra, —ról.*

GÁLDTŐ, l. GÁLTŐ.

GALÉTA, fn. tt. *galétá-t.* A palóczoknál, am. vindöly, véndel, melyben sajtot, vajat tartanak.

GÁLFALVA, helységek Beregh és Liptó megyében; szintén helységek Erdélyben; jelesül: KÜKÜLLŐ—, helység Küküllő megyében. NYÁRÁD—, helység Maros székben; helyr. *Gálfalvá-n, —ra, —ról.*

GALGA, folyó Pest megyében.

GÁLGA, fn. tt. *gálgát.* Olasz, spanyol és afrikai tartományokban tenyésző növény, pillangóalakú virágokkal. (Galega).

GALGÓ, erdélyi falvak Doboka és Belső-Szolnok megyében; helyr. *Galgó-n, —ra, —ról.*

GALGÓCZ, mezőváros Nyitra megyében; SAJÓ—, falu Borsod megyében; helyr. *Galgócz-on, —ra, —ról.*

GÁLHAVAS, hegy Erdélyben.

GALIBA, (gal-ib-a, l. e czikk végén) fn. tt. *galibát.* 1) Kunyhó, kis hajlék. V. ö. KALIBA. 2) Holmi apró nehézségek, alkalmatlanságok, veszödségek, bajok. *A cselédekkel sok galibája van. Te is csak galibát csinálsz nekem.* Rokon vele az első értelemben a hellen *καλύβα, καλύπτω* (fedem; lealázom; v. ö. GAL), az utóbbiban az orosz *gliba.*

GALIBÁLKODIK, l. GALIBÁSKODIK.

GALIBÁS, (gal-ib-a-as) mn. tt. *galibás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Galibával járó, bajos, veszödséges, alkalmatlan. V. ö. GALIBA, (2).

GALIBÁSKODIK, (gal-ib-a-as-kod-ik) k. m. *galibáskod-tam, —tál, —ott.* Valakinek veszödséget, bajt, alkalmatlanságot okoz. *Ne galibáskodjál nekem vagy velem.*

GALIBÁTLAN, (gal-ib-a-at-lan) mn. tt. *galibátlan-t*, tb. *—ok.* Galiba nélküli, mi bajjal, veszödséggel nem jár. *Galibátlan hivatal, eljárás, munka.* Határozóilag am. galibátlanul, galiba nélkül.

GÁLICZ, (a hellen *χαλκῖτις* után) fn. tt. *gálicz-ot.* Általán, féméleggel (oxydum metallicum) összeköttött kénsav. *Kék gálicz*, am. kénsavban feloldott réz. *Zöld gálicz*, am. kénsavban feloldott vas. *Tiszta* v. *termékgálicz*, mely jegecses állapotban találtatik stb. (Vitriolum).

GÁLICZAL, GÁLICZALJ, (gálicz-al v. -alj) ösz. fn. Így nevezik a gáliczfőzők azon üledéket,

mely főzéskor a fenékre száll, s ragadós, vörös színű tömegből áll.

GÁLICZCSAP, (gálicz-csap) ösz. fn. Jegeczalakban termő gálicz, mely formájára nézve a jégcsaphoz hasonló. (Vitriolum stillaticium).

GÁLICZÉRCZ, (gálicz-ércz) ösz. fn. Ércz, mely aránylag nagy mennyiségü gáliczot tartalmaz.

GÁLICZFÖLD, (gálicz-föld) ösz. fn. Ércztes föld, mely gáliczrészt rejt magában.

GÁLICZFŐZÉS, (gálicz-főzés) ösz. fn. Intézet, huta, melyben gáliczot főznek; vagy maga azon müködés, munkálkodás, mely által az ásányokban rejlett gáliczot kiveszik vagy vegyités által gáliczot készitenek.

GÁLICZFŐZŐ, (gálicz-főző) ösz. fn. Bányai munkás, ki gáliczfőzéssel foglalkodik.

GÁLICZHAMU, (gálicz-hamu) l. GÁLICZPOR.

GÁLICZHUTA, (gálicz-huta) ösz. fn. Huta, melyben a gáliczos érczekből a gáliczot kivonják.

GALICZIA, l. GÁCSORSZÁG.

GALICZKA, tájdivatos, *kaliczka* helyett; l. ezt.

GÁLICZKŐ, (gálicz-kő) ösz. fn. l. GÁLICZ.

GÁLICZKÖVES, (gálicz-köves) lásd: GÁLICZOS.

GÁLICZLÉL, (gálicz-lél) l. GÁLICZSZESZ.

GÁLICZNEMŰ, (gálicz-nemű) ösz. mn. Gáliczféle, gálicz természetével, tulajdonságaival biró.

GÁLICZOLAJ, (gálicz-olaj) ösz. fn. A folyó kénsavnak közönséges neve. (Acidum sulphuricum). *Édes gáliczolaj*, mely a legerősebb kénsavból vegytanilag készittetik. (Oleum vitrioli dulce).

GÁLICZOS, (gálicz-os) mn. tt. *gáliczos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Gáliczczal vegyített v. bővelkedő. *Gáliczos érczek; gáliczos hegyek.*

GÁLICZPOR, (gálicz-por) ösz. fn. Barnavörös por, mely a vasgálicz folytonos égetése után fenmarad, mely esetben savanyterméseztét elveszti. (Colcothar).

GÁLICZSALAK, (gálicz-salak) l. GÁLICZAL.

GÁLICZSAV, (gálicz-sav) ösz. fn. Sav, mely a gálicznak különös tulajdona, mely által más savaktól különböszik.

GÁLICZSZESZ, (gálicz-szesz) ösz. fn. A gálicz készitésénél elsőben elétünő, kevesebbé vagy többé savanydad folyadék. (Spiritus vitrioli).

GÁLICZVÍZ, (gálicz-víz) ösz. fn. 1) A gáliczhutákban azon vís, melyben gáliczot főznek ki. 2) Bányászok nyelvén gáliczsavban feloldott részecskéket magában rejtő vís, melyeket úgy választanak el ettől, ha vasat tesznek bele. *Csementvís.* (Aqua caementitia).

GALILEA, fn. tt. *Galileát*. Neve a hajdani Zsidóország egyik tartományának, mely a felső Jordán, Genezaret tava, s a fenicziai partok köst fekütt.

GALILEAI, GALILEABELI, (galilea-i v. -beli) mn. tt. *galileai-t*, tb. *—ak* (ek). Galileából való, benne létező, arra vonatkozó. *Galileai lakosok. Galileai eredetü tanitványok.*

GALL, (1), (gal-l) elvont törzsök, a *gal* gyöknek nyomatékosabb kiejtése; am. aláhajló, s megvan *gallóka* szóban.

GALL, (2), fn. tt. *gall-t*, tb. *—ok*. Egy nagy nép neve, melynek legnagyobb ága a németek bevándorlása előtt a mai Franczia országot, s Olaszország éjszaki részét lakta, s mely idővel a frankokkal összevegyülvén, a mai franczia néppé alakult által.

GALLA, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Komárom megyében; helyr. *Gallá-n, —ra, —ról.*

GALLÉR, fn. tt. *gallér-t*, tb. *—ok*. Egy a középkori latin *collare, galerus*, franczia *collet*, cseh *kollar, gollar* stb. szókkal. 1) Nyakkerítő, s vállakat födő ruhaféle, mely részint díszül, részint melegitőül használtatik. *Gallért akasztani nyakára. Letenni a gallért.* 2) A felöltő ruhának vagy köpenynek, subának, bundának felső pártázata, mely a nyakat körülveszi, vagy, mely a vállakat és derekat elfödi. *Üng-gallér, dolmánygallér. Köpönyeggallér. Egyenes, hajtott gallér. Kurta, hosszú gallér. Subagallér. Ritka, mint a subagallér.* (Km.). *Se üngöm, se gallérom.* (Km.). *Valakit galléránál fogva megragadni. Galléra is alig maradt. Fagallér*, am. hegedű, vagyis azon fakelepcze, melybe a rabok nyakát és kezeit beszorítják. *Szabógallér*, am. hosszú tésztaszeletek. *Vigyáss, mert a német gallérod alá pök.* (Pázmán, Kemény önéletir.). Növénytanban gallérnak nevezik azon leveleket, melyek egy vagy több virágbimbót fognak körül, s kinyilásuk előtt sárva tartják. (Involucrum).

GALLÉRATLAN, (gal-l-ér-atlan) mn. tt. *gallératlan-t*, tb. *—ok*. Minek galléra nincsen. *Gallératlan üng, köpönyeg. Gallératlan virágok.* V. ö. GALLÉR. Határozóilag am. gallératlanul, gallér nélkül.

GALLÉRBŐR, (gallér-bőr) ösz. fn. Bőr vagy prém, valamely téli meleg ruha gallérának való.

GALLÉRFÖLD, (gallér-föld) ösz. fn. Csücskésen végződő szántóföld.

GALLÉROS, (gal-l-ér-os) mn. tt. *galléros-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Gallérral ellátott, ékesített. *Galléros üng, köpönyeg, suba. Galléros főpapok.*

GALLÉROSAN, (gal-l-ér-os-an) ih. Gallérral ellátva.

GALLÉROZ, (gal-l-ér-oz) áth. m. *galléroz-tam, —tál, —ott*. Gallérral ellát, felékesít; valamire gallért varr. *Nyakát gallérozni, felgallérozni. Üngöt gallérozni.*

GALLÉROZÁS, (gal-l-ér-oz-ás) fn. tt. *gallérozás-t*, tb. *—ok*. Gallérral ellátás.

GALLÉRTALAN, (gal-l-ér-talan) l. GALLÉRATLAN.

GALLIA, fn. tt. *Galliát*. A régi galloktól lakott ország, azaz a mai Franczia ország nagyobb része, és felső Olaszország némely tartományai.

GALLICIA, fn. tt. *Gallicziát*. 1) Spanyolország egyik tartománya. 2) Gácsország, Halics.

GALLÓKA, (gal-l-ó-ka) l. HINTA.

GALLÓKÁZ, (gal-l-ó-ka-az) l. HINTÁZ.

GALLY, GALLYAS, GALLYAZ, l. GALY, GALYAS, GALYAZ.

GÁLNA, (gál-na) fn. tt. *gálnát.* Növénynem az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből, mely tüdőbajok ellen gyógyszerül használtatik. (Pulmonaria).

GÁLNAFA, (gálna-fa) ösz. fn. Bogyótermő bokorfa, melynek gyümölcsét a madarak, különösen a hurosok kedvelik. (Sorbus aucuparia).

GÁLNAFŰ, (gálna-fű) l. GÁLNA.

GALÓCS, falu Ungh megyében; helyr. *Galócs-on, —ra, —ról.*

GALOCZA v. KALOCSA, erdélyi falu Doboka megyében; helyr. *Galocsá-n, —ra, —ról.*

GALÓCZA, (gal-ócz-a, Gyarmathy szerént annyi volna, mint *callosa);* fn. tt. *galóczát.* 1) Pisztrángfaj, mely a lazaczokhoz hasonlít, s melynek kékes háta, zöldes és feketevörös pettyekkel pontozott oldalai vannak, és húsa igen izletes. (Salmo trutta). 2) Általános neve mindazon gombáknak, melyek alsó oldala leveles. (Agaricus).

GALOCZÁS, erdélyi falucska Csik székben; helyr. *Galoczás-on, —ra, —ról.*

GALONYA, erdélyi puszta Thorda megyében; helyr. *Galonyá-n, —ra, —ról.*

GALOS, (gal-os) mn. tt. *galos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Vasvármegyei tájszó, s mondják szőlővesszőről, melyet a jég vagy hideg elfonnyasztott. *Galos veszsző.*

GÁLOS, (1), férfi kn. l. GÁL.

GÁLOS, (2), mváros Mosony megyében; helyr. *Gálos-on, —ra, —ról.*

GÁLOSFA, falu Somogy megyében; helyr. *Gálosfá-n, —ra, —ról.*

GÁLOSHÁZA, falu Bihar megyében; helyr. *Gálosházá-n, —ra, —ról.*

GÁLOSKÉR, SZENT—, falu Somogy megyében; helyr. *Gáloskér-be, —ben, —ből.*

GÁLPONYA, erdélyi falu Doboka megyében; helyr. *Gálponyá-n, —ra, —ról.*

GALSA, falvak Arad, Nógrád és Szala megyében; helyr. *Galsá-n, —ra, —ról.*

GÁLSZÉCS, mezőváros Zemplén megyében; helyr. *Gálszécs-en, —re, —ről.*

GÁLTŐ, erdélyi falu Alsó-Fejér megyében; helyr. *Gáltő-n, —re, —ről.*

GALUSKA, l. HALUSKA.

GALVÁCS, falu Borsod megyében; helyr. *Galvács-on, —ra, —ról.*

GALVÁNERŐ, (galván-erő) ösz. fn. A bers vagy villanyerő faja, mely különnemű testek érintkezése által fejlődik ki. Nevét *Galvani* nevü feltalálójától vette.

GALVÁNOS, (galván-os) mn. tt. *galvános-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Galvánerővel biró, galvánerőtől áthatott. *Galvános oszlop.*

GALVÁNOSSÁG, (galván-os-ság) fn. tt. *galvánosság-ot.* Különnemü testek érintkezése által kifejlett villanyosság, pl. o. ha a horgany és rész felváltva bizonyos folyadék által érintik egymást. (Galvanismus.)

GALVÁNOZ, (galván-oz) áth. m. *galvános-tam, —tál, —ott.* Bizonyos testeket oly érintkezésbe hoz egymással, melynél fogva villanyerő fejlik ki belőlök, vagyis megvillanyoztatnak.

GALY, (*gal* gyök az *l* meglágyulásával, eredetileg am. meghajló; rokonságai a hellen *καλάμη, καυλός*, izland *cagl* [ág, galy], latin *caulis, calamus*, szanszkrit *çalas, kalamas*, persa *kalem*, arab *kalam*, német *Halm;* idetartozóknak tekinthetők a hellen *κᾶλον, ξύλον*, [τὰ] *ξύλα*, német *Holz* szók is) fn. tt. *galy-t*, tb. *—ak.* Fa- és bokornövények vékonyabb hajtása, ága, sarja, veszeje, mely a szoros ért. vett ágtól különbözik, mely t. i. derékból kinövő fősarjat jelent, mely ismét több sarjakra, azaz saját ért. vett galyakra oszlik. *Zöld galy, száraz galy. Galyakat szedni az erdőn.* Egyébiránt köz nyelven a *galy* és *ág* szókat gyakran egy értelemben vessik, annyival inkább, mert némely vidéken a *galy* szó ismeretlen.

GÁLYA, (egy a hellen *γαῦλος*, olasz *galea, galéra*, francsia *galère*, német *Galeere* stb. szókkal) fn. tt. *gályát.* Mintegy 130—140 láb hosszú, 16—20 láb széles, két árbocczczal, s körül-belül 50 evezővel és tíz ágyúval ellátott tengeri hajó, melyet kapitány kormányoz, s könnyüsége miatt a szirtek és zátonyok között igen használható. *Gályára szállni. Gályán utazni. Gályára ítélni a gonosztevőket.*

GALYABÍT, GALYABIT, (galy-ab-ít) áth. m. *galyabít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Valamit nagyjából összerakosgat, szegényen épít, s mintegy *kalibát, galyibát* rak, vagy galyakból fon gunyhót, házikót.

GALYABÍTÁS, GALYABITÁS, (galy-ab-ít-ás) fn. tt. *galyabítás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki galyabít.

GÁLYACSIGA, (gálya-csiga) ösz. fn. Tengeri csigák neme, melyek tekenője jobbára több kamarából áll. Nevöket onnan vették, mert gyakran a vís szinére emelkedve uszkálnak. (Nautilus).

GÁLYAGÁNCS, (gálya-gáncs) ösz. fn. Tengeri halak neme, melyek fejei paizsosak, s paizsaiknál fogva a gályákra felcsibbeszkednek. *Nagy gályagáncs.* (Echeneis naucrates).

GÁLYAHORGONY, (gálya-horgony) ösz. fn. Horgony, melyet a tengeri gályákon használnak.

GÁLYAKAPITÁNY, (gálya-kapitány) ösz. fn. Egyes gályának fő igazgató tisztje, ki kapitányi czimet visel.

GÁLYARAB, (gálya-rab) ösz. fn. Gályahuzásra, evesésre itélt gonosztevő vagy más személy, kit esen munkára kárhostattak.

GALYAS, (gály-as) mn. tt. *galyas-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Galyakkal bővelkedő, galyakkal födött, takart, ékesített. *Galyas fa. Galyas gunyhó. Zöld galyas ablakok, utczák.*

GÁLYÁS, (gálya-as) mn. tt. *gályás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Gályákkal biró, gályákkal rakott. *Gályás kereskedő. Gályás kikötő.*

GALYASAN, (galy-as-an) ih. Galyakkal együtt.

GALYASODIK, (galy-as-od-ik) k. m. *galyasodtam, —tál, —ott*. Zöld galyakat kap, sarjadzik, ágasodik. *Galyasodnak a megnyesett fák.*

GALYASÚL, GALYASUL, (galy-as-úl) önh. m. *galyasúl-t*. Galyakat hajt, galyassá lesz.

GÁLYASZOLGA, (gálya-szolga) ösz. fn. Gályákon szolgai minemüségben foglalkodó személy.

GÁLYAVITORLA, (gálya-vitorla) ösz. fn. Vitorla a gályanemű tengeri hajókon.

GALYAZ, (galy-az) áth. m. *galyaz-tam, —tál, —ott*. A fa galyait nyesi, metéli. *Galyasni a füseket.*

GALYAZÁS, (galy-az-ás) fn. tt. *galyazás-t*, tb. *—ok*. A fa galyainak lenyesése, levágása.

GALYAZÁSI, (galy-az-ás-i) mn. tt. *galyazási-t*, tb. *—ak*. Galyazást illető, arra vonatkozó. *Galyazási munka; galyazási bér.*

GALYAZAT, (galy-az-at) ösz. fn. 1) Galyak öszvesége valamely fán. *Sürü, árnyékos, buja galyazat.* 2) Galyakból készített sátor, ernyő. *Galyazat alatt mulatni.*

GALYAZIK, (galy-az-ik) k. m. *galyaz-tam, —tál, —ott*. Galyakat hajt. *Tavasszsal galyaznak a fák. A lebotolt füs sürüen galyazik.*

GALYERNYŐ, (galy-ernyő) l. GALYFÖDÉL.

GALYFA, (galy-fa) ösz. fn. Lenyesett, levágott galyakból gyüjtött fa, rőzsefa. Ettől különbözik a *dorongfa.*

GALYFÖDÉL, (galy-födél) ösz. fn. Zöld galyakból készített födél, ernyő.

GAM, elvont gyök, mely a *gamat, gamba, gambács, gamó, gangos* (= gamgos) stb. szókban jelent *emelkedést, fölfelé hajlást*, s egy *kam* gyökkel, mint a *kampó, kamasz, kamat* stb. szókból kitetszik. (Ellentéte : *gal*, am. aláhajlás, lehajlás). Rokon vele a német *Kamm*, (orom; kakastaré), holland, svéd, dán *kam*, angol *comb*, franczia *comble*, latin *coma, cumulus*, hellen κόμη stb.

GÁM, fn. tt. *gám-ot*. Lugossy J. szerént, am. gyám. Szerénte Debreczenben mondják : *gámatlan oldal.*

GAMANDOR, fn. tt. *gamandor-t*, tb. *—ok*. Növénynem, melyhez Linné szerént a nárdusgyökönke, a fodorka, s több mások tartoznak. (Teucrium). Németül : *Gamander*, a latin *chamaidrys* vagy tulajdonképen hellen *χαμαίδρυς* után.

GAMÁS, falu Somogy megyében; helyr. *Gamás-on, —ra, —ról.*

GAMÁSZA, puszta Veszprém megyében; helyr. *Gamászá-n, —ra, —ról.*

GAMAT, (1), (gam-at) fn. tt. *gamat-ot*. Eredetileg : felhalmozott valami. Köz értelemben : piszok, mocsok, undok szemét.

GAMAT, (2), (l. föntebb) mn. Piszkos, mocskos. Átv. ért. durva, faragatlan. *Gamat ember.* Székely szó.

GAMATOL, (gam-at-ol) áth. m. *gamatol-t*. Szennyes, mocskít, rusnyává tesz; ganéjjal, sárral undokít.

GAMATSÁG, (gam-at-ság) fn. tt. *gamatság-ot*. Mocskosság, undokság, ganéj, szemét.

GAMATUL, (gam-at-ul) ih. Mocskosan, szennyesen, undokul, ganéjosan. Átv. ért. nyersen, durván, faragatlanul.

GAMBA, (gam-b-a) fn. tt. *gambát*. A barkóknál és némely palócz vidékeken, am. piszle, pitye, föltekert, fölpityeredett ajak. Eredetileg *gam-ó*, innen lett *gam-v*, *gam-b* és toldalék *a*-val *gamba*, mint *gom, gomó, gom-v, gom-b, gom-b-a*. Dunán túl : *szájgombnak* nevezik. Innen *felgombolni az ajakat*, am. felpittyeszteni.

GAMBÁCS, (gam-b-a-acs) fn. tt. *gambács-ot*. A barkóknál és némely palóczoknál, am. ajkas, csöcsös korsó. Eredetileg : *gambás.*

GAMBÁS, (gam-b-a-as) mn. tt. *gambás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Pittyedt, vastag, felgombolt ajakú. *Gambás száj.*

GAMÓ, (gam-ó) fn. tt. *gamó-t*. 1) Felfelé hajtott vagy görbített horogalakú valami. Egy a *kampó* szóval. *Gamókra akgatni a dohány-füsöreket. Gamóval lehúsni a faágakat.* 2) Mankó, melyet kóros láb segitségeül, és faláb, (máskép : *garagulya*), melyet bár ép lábaknak is meghosszabbitásaul, s ekkép az egész emberi testnek emeléseül használnak, aminthogy *kamó*-ból betüátvetve és *n* közbevetésével lett *mankó* is. Innen : *gamón jár*, am. mankón jár; falábon jár.

GÁMOR, (gám-or v. gam-ó-or, tulajdonképen, am. gam-ó-s) fn. tt. *gámor-t*, tb. *—ok*. A székelyeknél, am. gyenge kerités. *Egy kis gámort vanyalítok.* (Kriza J.).

GAMÓS, (gam-ó-s) mn. tt. *gamós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Gamóval biró vagy ellátott. *Gamós rúddal leeresztení a kútba a vödröt. Gamós bottal tördelni a száraz galyakat. Gamós lábak.*

GAMÓZ, (gam-ó-z) áth. m. *gamós-tam, —tál, —ott*. 1) Valamit gamóval hús, lehúz, felhús. *Gamózni a faágakat.* 2) Gamóval ellát. *Gamózni a dohányfüsöreket. Felgamózni a mészárszéket.* 3) Petélni, megpetélni, mintegy kanozni, növel közösülni.

GAMÓZÁS, (gam-ó-z-ás) fn. tt. *gamózás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valaki gamóz.

GAN, elvont gyök, mely eredeti alakjában csak a *ganéj* v. *ganaj* szóban (l. ezt), és ennek származékaiban van meg, mert a *gangos, ganga* szókban tulajdonkép *gam* a gyök. V. ö. GANGOS, GANGA. Némi rokonságban van vele a *gen geny*, azaz folyó, kifolyó rútság, undokság. Innen lett : *ganó, gané*, és megtoldva *ganéj, ganaj*. Így lett *tar* szóból : *tar-ó, tar-é, tar-ej, taraj, par* (por) szóból : par-ó, par-é, par-éj, par-aj; *kar*-ból *kar-ó, kar-é, karej, karaj.*

GÁN, elvont gyök, mely a *gáncs* szóban és származékaiban él. V. ö. GÁNCS.

GANAD, puszta Honth megyében; helyr. *Ganad-on, —ra, —ról.*

GANAJ, (gan-aj) fn. tt. *ganaj-t*, tb. *—ok.* Az állatok által megemésztett eledel salakja, mely a végbeleken kimegy. Az aljas *szar* szónál tisztességesebb, a bélsárnál pedig aljasabb kifejezés. *Feltaláld büsén a ganajt.* (Km.) *Legjobb ganaj az, melyet a gazda saruján visz ki a földre.* (Km.) *Érett ganaj, öreg leány hamar hasznot hajt.* (Km.). Különösen a házi állatok emésztete, mely vagy tisztán vagy szalmával keverve és megérlelve a földek kövérítésére használtatik. *Ökör-, tehénganaj, lóganaj, juhganaj* stb. *Ganajt hányni. Ganajt hordani. Ganajt teregetni.* Esen értelemben *trágyának* is nevezteték.

A szláv nyelvekben: *hnoj, gnoj;* de rokon vele a spanyol *guáno* v. *hudno* is a perui *huanu* után, mely szintén ganajt jelent.

GANAJBOGÁR, (ganaj-bogár) ösz. fn. 1) Ganajban tanyázó bogárfaj. 2) Galacsincserebüly, máskép *szarturó bogár.* Erről szól a közmondás: *Aki bogár után indúl, ganajra jut.*

GANAJBŰZ, (ganaj-bűz) ösz. fn. A ganajnak sajátságos büze, szaga. *Ganajbűz ütötte meg orrát. Ki nem állhatja a ganajbűst.*

GANAJCSEREBÜLY, (ganaj-cserebüly) l. GALACSINCSEREBÜLY.

GANAJDOMB, (ganaj-domb) ösz. fn. Domb vagyis rakás, mely az istállóból kihordott ganéjból emelkedik. Máskép: *ganajrakás, ganajkupacz, szarvas.*

GANAJFÖLD, (ganaj-föld) ösz. fn. Elrohadt növények részeivel kövérített föld, mely más sovány földek trágyázására hasznos.

GANAJFÜST, (ganaj-füst) ösz. fn. Meggyujtott száraz trágya vagy égő tősek füstje.

GANAJGALÓCZA, (ganaj-galócza) ösz. fn. Galóczák neméhez tartozó gombafaj, mely a ganajdombokon tenyészik.

GANAJGAMÓ, (ganaj-gamó) ösz. fn. Rendesen két gamóval ellátott kézbeli eszköz, melylyel a ganajt a szekérről lehuzogatják, midőn a földre vitték. Máskép: *ganajhusó.*

GANAJGOMBA, (ganaj-gomba) l. GANAJGALÓCZA.

GANAJGÖDÖR, (ganaj-gödör) ösz. fn. Gödör, melybe a ganajt belehányják, hol részént saját levében, részént az esővizben megérik.

GANAJHALOM, (ganaj-halom) ösz. fn. l. GANAJDOMB.

GANAJHÁNYÓLAPÁT, (ganaj-hányó-lapát) ösz. fn. Lapát, melylyel ganajt hánynak.

GANAJHÁNYÓVILLA, (ganaj-hányó-villa) ösz. fn. Két vagy három águ villa, melylyel a ganajt az istállóból, akolból stb. kihányják, a földeken elteregetik stb.

GANAJHORDÓ, (ganaj-hordó) ösz. mn. 1) Aki ganajt hord. *Ganajhordó béres.* 2) Amin v. miben ganajt hordanak. *Ganajhordó szekér, taliga. Ganajhordó kosár* (a szőlőmiveseknél).

GANAJKOSÁR, (ganaj-kosár) ösz. fn. Kosár, melyben a ganajt hordják, pl. a szőlőkben, hol szekérrel feljárni nem lehet.

GANAJKUPACZ, (ganaj-kupacz) ösz. fn. 1) Az istállók, ólak előtt rakásra hányt ganaj. 2) A földekre kihordott, s kisebb rakásokban álló ganaj, melyet utóbb elteregetnek.

GANAJLÁDA, (ganaj-láda) ösz. fn. Ládaféle faedény, melyben a leves-ganajt tartják vagy kihordják, hogy el ne folyjon.

GANAJLAPÁT, (ganaj-lapát) ösz. fn. l. GANAJHÁNYÓLAPÁT.

GANAJLÁS, (gan-aj-l-ás) fn. tt. *ganajlás-t*, tb. *—ok.* 1) Ganajnak természeti szükségből elbocsátása. 2) Ganajjal behintés vagy meghordás, kövérítés.

GANAJLAT, (gan-aj-l-at) fn. tt. *ganajlat-ot.* Ganaj azon alakban, mint az állattól elmegy. *Minden állatnak sajátnemü ganajlata van.*

GANAJLÉ, (ganaj-lé) ösz. fn. Lé, mely részint magával a ganajjal jő ki a végbelekből, részint a hozzájövő víz, eső által képződik.

GANAJLÉGY, (ganaj-légy) ösz. fn. A ganajdombokon élődni szokott legyek neme.

GANAJLIK, (gan-aj-l-ik) k. m. *ganajl-ott.* Ganaj megy el tőle, szarik.

GANAJOL, (gan-aj-ol) l. GANAJOZ.

GANAJOS, (gan-aj-os) mn. tt. *ganajos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Ganajjal hintett vagy mocskolt, vagy rakott vagy kövérített, meghordott. *Ganajos udvar, istálló. Ganajos farú marhák. Ganajos földek, kertek, szőlők. Ganajos szekér, kosár.*

GANAJOSAN, (gan-aj-os-an) ih. Be- vagy meganajozva.

GANAJOZ, (gan-aj-os) áth. m. *ganajoz-tam, —tál, —ott.* Ganajjal mocskol; vagy hint, meghord, kövérít. *Beganajozni az udvart. Beganajozni magát. Földeket, kerteket, szőlőket ganajozni, megganajozni.*

GANAJOZÁS, (gan-aj-oz-ás) fn. tt. *ganajozás-t*, tb. *—ok.* Valaminek ganajjal behintése, meghordása, kövérítése. *Némely földnek szükséges a gyakori ganajozás.*

GANAJOZOTT, (gan-aj-oz-ott) mn. tt. *ganajozott-at.* Amit ganajjal meghordtak, kövéritettek, trágyástak. *Ganajozott szántóföldek, szőlők.*

GANAJPOCS, (ganaj-pocs) ösz. fn. Ganajléből álló sár, pocsolya, milyen a ganajdombok körül szokott lenni, kivált esős időben.

GANAJPOCSOLYA, (ganaj-pocsolya) l. GANAJPOCS.

GANAJRAKÁS, (ganaj-rakás) ösz. fn. l. GANAJDOMB.

GANAJSAROGLYA, (ganaj-saroglya) ösz. fn. Saroglya, vagyis lajtorjaforma készület, melyen a ganajt az istállókból, aklokból kihordják.

GANAJSUT, (ganaj-sut) ösz. fn. Sut vagy szöglet az istállóban, akolban, hol a ganajt ideiglen összeváritják. Gúnyneven, oly hely a háznál, melyen mindenféle rondaságot összevehalmoznak.

GANAJSZAG, (ganaj-szag) ösz. fn. A ganaj kipárolgásának sajátságos szaga, bűze.

GANAJSZEKÉR, (ganaj-szekér) ösz. fn. Szekér, melyen ganajt hordanak. *Ganajszekérnek, részeg embernek az Isten is kitér.* (Km.).

GANAJTALIGA, (ganaj-taliga) ösz. fn. Taliga, melyen ganajt hordanak.

GANAJTARGONCZA, l. GANAJTALIGA.

GANAJTŰZ, (ganaj-tűz) ösz. fn. 1) Száraz marhaganéjból élesztett tűz. 2) Tőszegnek a tüze.

GANAJUDVAR, (ganaj-udvar) ösz. fn. Udvar vagy tér a gazdasági majorokban, hová a ganajt összevehordják.

GANAJVERÉM, (ganaj-verém) ösz. fn. l. GANAJGÖDÖR.

GANAJVILLA, (ganaj-villa) lásd: GANAJHÁNYÓVILLA.

GANAJVONÓ, (ganaj-vonó) l. GANAJGAMÓ.

GANÁR, a székelyeknél, am. *gunár*; l. ezt.

GÁNCS, (1), (gán-cs v. gám-cs, l. itt alább 1) alatt) fn. tt. *gáncs-ot.* 1) Jelent akadályt, különösen melyet valaki a menő utjában tesz. Innen *gáncsot vetni valakinek*, am. lábát elébe tartva akadályozni vagy épen földre ejteni. Mátyusföldén *gancs* vagy *kancs*. Ennélfogva a gáncs gyöke eredetileg egy a *kam, gam*, gyökökkel (kampó, gamó, az olasz nyelvben is *gancio*, am. horog), s tulajdonkép *gámcs* am. *gamcs, kamcs*, mert midőn gáncsot vetünk, lábunkat csakugyan *kampó* módjára meghajtjuk. 2) Szélesb ért. tövis, tüske vagy akármily útban álló, feltartóztató akadék. 3) Átv. ért. hiba, valaminek kitünőleg ross tulajdona, melyben fenakadunk, mit szó vagy észrevétel nélkül nem hagyhatunk. *Gáncsot találni valamiben*, am. olyannak találni, miben megütközünk, megbotránkozunk. *Nincs oly szép személy, kiben valamely gáncs ne volna.* (Km.).

A csagataj nyelvben *gtncsi* v. *guncsi* valamely gáncsfa, t. i. azon lovaknak, melyek csótárjokat szokták rágni, nyakuk alá egy darab fát kötnek, hogy hozzá ne érhessenek a csótárt rágni; a kutya nyakába is kötnek egy ily fadarabot, hogy kötelét szét ne harapja s el ne mehessen. (Abuska).

GÁNCS, (2), erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; helyr. *Gáncs-on, —ra, —ról.*

GÁNCSHAL, (gáncs-hal) l. GÁLYAGÁNCS.

GANCSHÁZA, falu Pozson megyében; helyr. *Ganchdzá-n, —ra, —ról.*

GÁNCSOL, (gám-cs-ol) áth. m. *gáncsol-t.* Átv. ért. valamiben gáncsot talál, azaz valamit hibája miatt roszal, nem helyesel. *A czéhbeliek gáncsolni csoktak az elejökbe adott remeket. Ne csak gáncsolj, hanem dicsérj is, midőn megérdemlem.* V. ö. GÁNCS.

GÁNCSOLÁS, (gám-cs-ol-ás) fn. tt. *gáncsolás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit gáncsolunk. V. ö. GÁNCSOL.

GÁNCSOLÁSI, (gám-cs-ol-ás-i) mn. tt. *gáncsolási-t*, tb. *—ak.* Gáncsolást illető, arra vonatkozó. *Gáncsolási hajlam; gáncsolási szándék.*

GÁNCSOLAT, (gám-cs-ol-at) fn. tt. *gáncsolat-ot.* Roszaló, nem helyeslő szó vagy tett.

GÁNCSOLÓ, (gám-cs-ol-ó) fn. tt. *gáncsoló-t.* Személy, ki valamiben gáncsokat, hibákat keres vagy talál, ki valamit roszal.

GÁNCSOLÓDÁS, (gám-cs-ol-ó-d-ás) fn. tt. *gáncsolódás-t*, tb. *—ok.* Gáncsoknak, hibáknak keresése, kutatása, szemrehányása.

GÁNCSOLÓDIK, (gám-cs-ol-ó-d-ik) belsz. m. *gáncsolód-tam, —tál, —ott.* Valakiben vagy valamiben gáncsokat, azaz hibákat keres, kifogásokat tesz; akadékokat csinál.

GÁNCSOLÓDÓ, (gám-cs-ol-ó-d-ó) mn. tt. *gáncsolódó-t.* Gáncsokat, hibákat szándékosan kereső, kutató, azokat szemrehányó. *Gáncsolódó műbiró.*

GÁNCSOS, (gám-cs-os) mn. tt. *gáncsos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Miben gáncsok, hibák vannak, mi ellen kifogásokat, észrevételeket tehetni. *Gáncsos mű.* 2) Tövises, tüskés, akadékos. *Gáncsos ösvényeken járni. Gáncsos bokorba akadt a ruhája.*

GÁNCSOSAN, (gám-cs-os-an) ih. Gáncscsal, hibával.

GÁNCSOSKODÁS, (gám-cs-os-kod-ás) fn. tt. *gáncsoskodás-t*, tb. *—ok.* Gáncsoknak, hibáknak szenvedélyes, túlzott keresése, kutatása, szemrehányása. *Műbirálati gáncsoskodás.*

GÁNCSOSKODIK, (gán-cs-os-kod-ik) k. m. *gáncsoskod-tam, —tál, —ott.* Átv. ért. aprólékos kifogásokkal, álokoskodásokkal keresett ellenvetéseket tesz valami ellen; a gáncsolást szántszándékosan, szenvedélyesen üzi.

GANCZA v. GÁNCZA, (gan-cza v. gán-cza, v. gam-cza) fn. tt. *ganczát.* Tésztás étek neme, kukoricza-, árpa-, hajdinalisztből, melyet, miután az kásaalakban megfőtt, zsirba vagy olajba mártogatott késsel kiszakgatnak. Dunán túl *gánicsa*, Abaújban: *deámiszka. Olajos gánczа. Kukoricsagánczа.*

„Hajdúkáposztával
Jóllakhatsz gancsával."

Népies hadi dal.

GANCZI, (gan-czi v. gam-czi, gamózó?) fn. tt. *ganczi-t.* A székelyeknél, különösen Háromszékben am. gunár, (Udvarhelyszékben *gandr*), hím lúd. Némi rokonságban vannak vele a latin *anser*, spanyol *ganso*, olasz *ganso* (szerető), német *Gans, Gänserich*, szanszk. *hansas, hansi* stb.

GANÉ, GANÉJ, GANÉJOS stb. l. GANAJ, GANAJOS stb.

GANGA, (gam-g-a) mn. tt. *gangát*. Ritka használatú szó, s oly lábakról mondják, melyek igen tertyedtek.

GANGALÁB, (ganga-láb) ösz. fn. Széles, tertyedt talpu láb, tepszi láb, lúdtalpu láb.

GANGOS, (1), (gam-g-os) mn. tt. *gangos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Erdélyben és Mátyusföldén tulajdonkép a lóról és némely büszke állatokról, pl. páváról, hattyuról mondják, midőn nyakát hajtogatva kevélyen lép. Ennél fogva gyöke a *gam*, *kam* gyökökkel egy értelmű.

„Agyon csapták a ludamat,
Szépen szóló, szépen járó
Gangos gunáromat."

Népmondacz. (Erdélyi J. gyüjteménye 1).

Átv. ért. mondják emberről is, kivált asszonyról, ki büszkén, délczegen, kimért deli léptekkel jár. *Gangos asszony, katona.*

GANGOS, (2), (l. föntebb) fn. tt. *gangos-t*, tb. *—ok*. A székelyeknél a deszkametsző-malomnak egyik részét jelenti.

GANGOSAN, (gam-g-os-an) ih. Nyakát büszkén hajtogatva, délczegen, kevélyen. *Esen paripa gangosan hordozza fejét. Gangosan lép, mint a páva.*

GANICSA, falu Szala megyében; helyr. *Ganicsá-n, —ra, —ról.*

GÁNICZA, l. GANCZA.

GANNA, KIS—, NAGY—, falvak Veszprém megyében; helyr. *Gannú-n, —ra, —ról.*

GANÓCZ, falu Szepes megyében; helyr. *Ganócz-on, —ra, —ról.*

GANTÁR, (némi betü- és helycserével egy a *gadnár* = *gandár* = *gantár* szóval) fn. tt. *gantár-t*, tb. *—ok*. Kresznerics *cantherius* latin szóval értelmezi, ugyanásképen *gadnár* és *dzsok, dzsokfa*. L. ezeket. Átv. *Gantáron feküdni*, am. nagyon betegnek lenni; *gantáron járni*, am. alig szódelegni, oly roszul lenni.

GANTÁRFA, (gantár-fa) l. ÁSZOKFA.

GÁNTH, falu Fejér megyében; helyr. *Gánth-on, —ra, —ról.*

GÁNY, (1), elvont gyöke *gányó, gányol, gánya* szóknak.

GÁNY, (2), falu Pozsony megyében; helyr. *Gány-ba, —ban, —ból.*

GÁNYA, (1), (gány-a) fn. tt. *gányát*. 1) Sövényfonadék, vagyis nagyjából összefont veszső- vagy töviskerítés. A héber nyelvben גָּנָה am. fedez, oltalmaz, innen: גַּן, גִּנָּה körülvett kert, melyeknek hangban és értelemben megfelelő szók az arab nyelvben is feltaláltatnak. Lugossy József a felhangú *génye* szóval is rokonítja, mely apró tüskét jelent. 2) Gányafa gyümölcse. V. ö. GÁNYAFA.

GÁNYA, (2), falu Máramaros megyében; helyr. *Gányá-n, —ra, —ról.*

GÁNYAFA, (gánya-fa) ösz. fn. Réteken, ligetekben tenyésző (s keritésben vagy keritésül is használtatni szokott) bokorfa; melynek piros szinü bogyógyümölcse kesernyés, s a galagonyához némileg hasonlít. Máskép: *kányafa.*

GÁNYAFŰ, (gánya-fü) l. SZÓFIAZSOMBOR.

GÁNYÓ, (gány-ó, am. gányoló) fn. tt. *gányó-t*. Így nevezik Szeged és Kecskemét tájékán a dohánykertészeket.

GÁNYOL, (gány-ol) áth. m. *gányol-t*. Valamit sövénynyel bekerít. *Kertet gányolni.* V. ö. GÁNYA.

GÁNYOLÁS, (gány-ol-ás) fn. tt. *gányolás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valaki gányol; kerités.

GAPUD, l. GABUD.

GAR, (1), elvont gyök, s eléfordúl *gara, garaboncza, garaboncás, garat, garáda, garda* szókban; továbbá az idegen nyelvekkel közös *gardádics, garaboly, garmada* szókban, nem különben némely helynevekben. A székelyeknél önálló fn. tt. *gar-t*, tb. *—ok*. Jelent elbizottságot, fenhéjazást, kihágó, veszekedő hányakodást. *Nagy garral beszél. Nagy garral van, jár.* Rokon vele a hellen *γαῦραξ, γαῦρος*, latin *grandis, gravis, crassus, cresco.*

GAR, (2), elavult önh. ige, am. jár, ballag. Innen lett: *garat*, ami a felöntött gabonát lejárja v. *járat*-ja, továbbá: *gartat* a székelyeknél ide-oda fartatva jár. Rokon vele a latin *curro, gradior*, a magyar *gör* (gördít, gördül, így: göröngy a székelyeknél: garangy), *gur* (gurít, gurúl), *ker* (kerül, kerít, kerek) stb.

GARA, (1), (gar-a) fn. tt. *garát*. 1) Hangutánzó, innen lett *garál*, azaz locsog, fecseg, *gar gar* hangon cseveg, mint némely madarak. 2) Fenhéjázás, másokat megvető és sértő gög. Innen lett: *garáda*. Az első értelemben rokonok vele a latin *garrio, corvus*, hellen *γηρύω, κόραξ*, német *quarren, girren*, szanszkrit *gar* (kiabál), orosz *grais*, olasz *gara* (verseny) stb. az utóbbiban v. ö. GAR elvont gyököt és székely szót.

GARA, (2), falu Bács megyében; helyr. *Garú-n, —ra, —ról.*

GARAB, puszta Nógrád megyében; helyr. *Garab-on, —ra, —ról.*

GARÁB, puszta Nógrád megyében; helyr. *Garáb-on, —ra, —ról.*

GARABÓ, (gar-ab-ó) l. GARABOLY.

GARABOLY, (gar-ab-oly) fn. tt. *garaboly-t*, tb. *—ok*. Megvan a francsia *corbeille*, olasz *corbello, corba*, latin *corbis*, német *Korb* szókban. Kerek, gömbölyü kosár. V. ö. GARAB, GAR, elavult önh.

GARABONCZ, falu Szala megyében; helyr. *Garabonczon, —ra, —ról.*

GARABONCZA, (gara-boncza, am. gara-bonta v. —bontó, l. itt alább) ösz. fn. tt. *garaboncát*. A babonás időkorban jelentett ördöngös mesterséget, hatalmat, melynél fogva valaki az ördöggel czimborálván, holmi érthetetlen bűbájos szavakkal, (*garával*, garálással), különösen rendkivüli tüneményeket, pl. boszorkányok, förgeteg, jégeső eléidézésére,

(mintegy a természeti rendnek *felbontására*) képesnek tartatott. Némelyek a hellen-latin *chiromantia* szóból kölcsönzöttnek tartják, mely kézből jóslást, kézjóslatot jelent; azonban a föntebb adott, s a köznép véleményéhez híven adott s még alább adandó értelmezés másra mutat, különben is ily egyszerű tény jelentésére épen semmi szüksége nem volt a népnek oly hosszú s nehezen sajátítható idegen szót kölcsönöznie. V. ö. GARABONCZÁS.

GARABONCZÁS, (gara-boncz-ás) ösz. mn. tt. *garabonczás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Garabonczával vagyis ördöngös mesterséggel biró. V. ö. GARABONCZA. *Garabonczás diák*, ki a népmese szerént tizenhárom oskolát végzett, és valahol Alföldön bizonyos mélységben tizenketted magával a szerencsekerékre ült, melyről szerencsésen leszállván, (mert egyet közölök az ördög mindig elragadott), holmi csodálatos és babonás tünemények eléidézésére képessé lőn. A garabonczás diák sárkányon nyargalt, s dühét egyedül fris édes téjjel lehetett megengeszteltni. 2) Szemtelenül házsártoskodó, garázda, akadékoskodó. Néhutt: *garaboncsás*.

GARABONCZÁSKODÁS, (gara-boncz-ás-kodás) ösz. fn. tt. *garabonczáskodás-t*, tb. *—ok*. Garázdálkodás, szemtelen, illetlen akadékoskodás. V. ö. GARABONCZÁS.

GARABONCZÁSKODIK, (gara-boncz-ás-kodik) ösz. k. m. *garabonczáskod-tam*, *—tál*, *—ott*. Garabonczás diák módjára garázdálkodik, szemtelenül akadékoskodik, illetlenül viseli magát. V. ö. GARABONCZÁS, 2).

GARAD, l. GARAT.

GARÁD, (1), (gar-ád v. gar-a-ad, am. keritő hely, v. ö. GAR kiavult önh.) fn. tt. *garád-ot*. Rokon a vékony hangu *kert*, *kerítés*, továbbá a latin *hortus*, német *Garten*, illir, orosz, lengyel *grad*, *gorod*, tót *hrad* szókkal. Általán am. kerítés. Különösen felhányt földből való, s füvel, gyöppel vagy bokrokkal benőtt kerités, gyepü. *Kertek garádja*.

GARÁD, (2), erdélyi falu Kőhalom székben; helyr. *Garád-on*, *—ra*, *—ról*.

GARÁDICS v. GRÁDICS, fn. tt. *garádics-ot*. Közelebbről a latin *gradus* szóból eredettnek látszik, l. LÉPCSŐ.

GARÁDICSKÖZ, (garádics-köz) ösz. fn. Köz, vagyis tér egyik lépcsőosztályzattól a másikig. V. ö. LÉPCSŐ, LÉPCSŐKÖZ.

GARÁDICSOS, (garádics-os) mn. tt. *garádicsos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Garádicsokkal ellátott, fokozatos. *Garádicsos feljárás a hegyre*. V. ö. LÉPCSŐ, LÉPCSŐS.

GARÁDJA, (gar-ád-ja) fn. tt. *garádjá-t*. Tájszó, s nem más mint a személyragos *garád*. Ilyenek a *fia* főnév s *Hidja*, *Szarva* helynevek is.

GARADNA, falu Abaúj megyében; helyr. *Garadná-n*, *—ra*, *—ról*.

GARÁDOL, (gar-ád-ol) áth. m. *garádol-t*. Garáddal bekerít, elzár. *Tagosztály után garádolni* v. *elgarádolni a jutott rést*. *Begarádolni a lóherés kertekat*.

GARÁDOLÁS, (gar-ád-ol-ás) fn. tt. *garádolás-t*, tb. *—ok*. Valaminek elkerítése garáddal. *Kertek*, *földek*, *szőlők garádolása*.

GARÁDOS, (gar-ád-os) mn. tt. *garádos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Garáddal kerített, elzárt. *Garádos szőllők*. *Garádos faiskola*.

GARAGULYA, (gara-gulya, l. a czikk végén) ösz. fn. tt. *garagulyát*. Hosszú, magas falábak, melyek fölül hónali mankókkal vannak ellátva, s melyek sebesebb menésre, vizen, sáron átgázolásra vagy néha egyedül testi ügyesség gyakorlatára, s fitogtatására használtatnak. Úgy látszik, a *gara* (magas, nagy), és a *gólya* szókból tétetett öszve. Rokon vele a latin *grallae*.

GARAGULYÁZ, (gara-gulyáz) ösz. önh. Garagulyán jár.

GARÁL, (gar-a-al) önh. m. *garál-t*. Locsog, fecseg, haszontalanságokat beszél. Egyezik a latin *garrio*-val.

GARÁLÁS, (gar-a-al-ás) fn. tt. *garálás-t*, tb. *—ok*. Locsogás, fecsegés.

GARÁLIS, l. KLÁRIS.

GARAM v. GARAN, folyó Esztergom, Bars, Zólyom stb. megyékben, mely Esztergom városánál ömlik a Dunába.

GARAMSZEGH, falu Zólyom megyében; helyr. *Garamszegh-en*, *—re*, *—ről*.

GARAN-APÁTHI, falu Bars megyében; helyr. *Apáthi-ba*, *—ban*, *—ból*.

GARANCSI, puszta Pest megyében; helyr. *Garancsi-ba*, *—ban*, *—ból*.

GARAN-DAMASD, falu Bars megyében; helyr. *Damasd-on*, *—ra*, *—ról*.

GARANGY, (gar-angy) székely szó, l. GÖRÖNGY.

GARANGYIKOS, (gar-angy-ik-os) székely szó, l. GÖRÖNGYÖS.

GARAN-KELECSÉNY, falu Bars megyében; helyr. *Kelecsény-be*, *—ben*, *—ből*.

GARAN-KESZI, falu Bars megyében; helyr. *Keszi-be*, *—ben*, *—ből*.

GARAN-SÓLYMOS, falu Bars megyében; helyr. *Sólymos-on*, *—ra*, *—ról*.

GARAN-SZŐLLŐS, mezőváros Bars megyében; helyr. *Szőllős-ön*, *—re*, *—ről*.

GARAN-ÚJFALU, falu Bars megyében; helyr. *Újfalu-ba*, *—ban*, *—ból*.

GARAN-VEZEKÉNY, falu Bars megyében; helyr. *Vezekény-én*, *—re*, *—ről*.

GARANY, falu Zemplén megyében; helyr. *Garany-ba*, *—ban*, *—ból*.

GARAS, fn. tt. *garas-t*, tb. *—ok*. Egy a középkori latin *grossus*, német *Groschen*, szláv *grosh* és számos más nyelvbeli rokon kiejtésü szókkal. Az 1723, 68-iki törvénynél fogva a forintnak hussad-

részét teszi, s magában öt kispénzt foglal. *Jó garas. Eszüst-, rézgaras. Az jó garas lehet, ki aranyat nyerhet.* (Km.) *Egy bagarus garast sem ér.* (Km.) *Barátgaras*, (am. Deo gratias, Isten fizesse meg). *Fagaras. Kap rajta, mint koldus a fagarason.* (Km.) *Segíte rajta, jó garas, ne légy görbe, sem varas.* (Km.) *Kopasz garas. Sok kézen fordult meg, mint a kopasz garas.* (Km.) *Garason vett kenyér. Garasával adni a tojás párját.*

„Arass szívem, arass,
Megadom a garast,
Nem kell nekem garas,
Csak te velem arass." Népd.

GARASONKÉNT, (garas-on-ként) ih. Egy-egy garast vagy garasával. *Garasonként elkölteni a pénzt. Garasonként fizetni a napszámost. Garasonként sok pénzt összegyüjteni.*

GARASOS, (1), (garas-os) mn. tt. *garasos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Egy garast érő. *Garasos szemlye, csipó. Rátartja magát, mint polturás malacz a garasos kötélen.* (Km.). 2) Egy garasba kerülő. *Garasos komédia, mulatság.*

GARASOS, (2), fn. tt. *garasos-t*, tb. —*ok*. Pénzdarab, mely egy garast teszen. *Garasost adni a koldusnak.*

GARASZOL, (garasz-ol) a székelyeknél, am. doroszol; l. ezt. Hangutánzó, mintegy *karczol*.

GARAT, (gar-at, eléjön a dalmát nyelvben: *grad*) fn. tt. *garat-ot*. 1) Malomban töltsérforma famív, melyből a malomkő alá húll az őrlendő gabona. *Garat torka* vagy *szája*, melybe a gabonát töltik. *Garatfiók*, melyen a gabona a kő alá húlladoz. *Aki előbb megy a malomba, előbb önt a garatra.* (Km.). 2) Átv. ért. torok, nyelőcső. *Felönteni a garatra*, am. inni. *Jól felönteni a garatra*, am. jól leszíni magát, megréazegedni.

„Látom, a garatra már jól felöntöttél
A szegzárdi borból jól felhörpentettél."
Lakod. vers.

GARATFIÓK, (garat-fiók) ösz. fn. Töltsér a garat alján, melyen a felöntött gabona a malomkő alá hull.

GARATGERELY, (garat-gerely) ösz. fn. Sebészi eszköz, melyet a nyelőcső vagyis torokgarat némely műtételezéseinél használnak.

GARATOS, (gar-at-os) mn. tt. *garatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Garattal ellátott, fölszerelt. 2) Átv. ért. ami a valódi mértéket megüti.

GARATTY, elvont hangutánzó, s jelenti tulajdonkép azon hangot, mely hallatszik, midőn valaki nyelvét a szájpadláshoz csapkodja, máskép: *karatty, kalaty, kalatty*. Rokon vele: *galagy*, l. ezt.

GARATTYOL, (garatty-ol) önh. m. *garattyol-t*. Tulajd. ért. nyelvével kelepel, nyelvét a szájpadláshoz verve sajátságos hangot hallat. Átv. ért. és gúnyosan, am. locsog, fecseg, kelepel, értetlenül mindent összevissza beszél; vagy idegen, s előttünk értetlen nyelven beszél. *Németül, franczául garattyol.*

GARÁZ, (gar-a-az) elvont törzsök, melynek gyöke *gar*, innen lett *gar-a*, s az képzővel *gara-as, gards*, mint: *ig, ig-as, szár, szár-as*. Jelent veszekedőt, házsártost, fenhéjazásból másokat bántót.

GARÁZDA, (gar-a-az-da) fn. és mn. tt. *garázdát*. Molnár A. szerént. 1) Veszekedés, perlekedés, (lis, jurgium); 2) Ma is divatozó értelemben: veszekedő, perlekedő, másokon házsártoskodó, szemtelen galiba ember, ki mások jogát nem tisztelvén, s az illemet nem ismervén mindenbe belé kapcsáskodik, mindenen keresztül jár.

GARÁZDÁLKODIK, (gar-a-az-da-al-kod-ik) k. m. *garázdálkod-tam, —tál, —ott*. Garásda módon viseli magát. V. ö. GARÁZDA.

GARÁZDÁN, (gar-a-az-da-an) ih. Garásda módon.

GARÁZDÁS, (gar-a-az-da-as) mn. tt. *garázdás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Veszekedéssel teljes, kapcsáskodó, durván, nyersen mások irányában kicsapongó.

GARÁZDASÁG, (gar-a-az-da-ság) fn. tt. *garázdaság-ot*. Mások személye irányában elkövetett nyerseség, kicsapongó durvaság; másokba kapcsáskodó, veszekedő indulatosság. *Boros ember garázdasága.*

GARÁZNA, l. GARÁZDA.

GARBÓCZ, falu Abaúj megyében; helyr. *Garbócz-on, —ra, —ról*.

GARBÓLCZ, falu Szathmár megyében, helyr. *Garbólcz-on, —ra, —ról*.

GARBONÁCZ, falu Kővár vidékében; helyr. *Garbonácz-on, —ra, —ról*.

GARBONCZA; GARBONCZÁS; GARBONCZÁSKODIK stb. l. GARABONCZA; GARABONCZÁS stb.

GARD, (gar-d) elv. törzsök, mely a *garda* szóban és *Gardos* helynévben fenmaradt.

GÁRD, puszta Abaúj megyében; helyr. *Gárd-on, —ra, —ról*.

GARDA, (gar-d-a) fn. tt. *gardát*. Alakjára nézve a héringhez hasonló halfaj. A Balatonban igen nagy számmal tenyészik. Szálkája sok, húsa kevés. Átv. ért. sovány, szikár ember. Mennyiben a latin *cyprinus cultratus*-nak felel meg, valószinünek látszik, hogy rokon a *kard* szóval.

GÁRDÁNFALVA, helység Közép-Szolnok megyében; helyr. *Gárdánfalvá-n, —ra, —ról*.

GARDON, l. GORDON.

GÁRDONY, falu Fejér— s puszták Honth, Nógrád és Somogy megyében.

GÁRDOS, puszta Somogy megyében; helyr. *Gárdos-on, —ra, —ról*.

GÁRÉ, falu Baranya megyében; helyr. *Gáré-n, —ra, —ról*.

GARGATOL, (gargat-ol) áth. m. *gargatol-t*. A szájba vett folyadékkal torkát öblögeti, gargarizálja. Hangután zó ige.

GARGONCZÁS, l. GARABONCZÁS.

GÁRGYA, (gár-gya, olasz *guardia?*) fn. tt. *gárgyát.* Rokon a *garád* főnévvel, s am. kút kerítése, kútkáva. Székely szó.

GÁRGYÁN, (olaszul *guardiano*) fn. tt. *gárgyán-t*, tb. *—ok.* Némely kolostorok, különösen sz. Ferencz szerzeteseitől lakottak háznagya, előljárója. *Szürkebarátok, capucinusok gárgyána.* (Guardianus). Megfelel a más szerzetbeliek perjelének. V. ö. PERJEL.

GÁRGYÁNI, (gárgyán-i) mn. tt. *gárgyáni-t*, tb. *—ak.* Gárgyánt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Gárgyáni hivatal, parancs, rendelet.*

GÁRGYÁNSÁG, (gárgyán-ság) fn. tt. *gárgyánság-ot.* 1) Gárgyáni hivatal. 2) A kolostor azon része, tereme, szobája, melyben a gárgyánok lakni szoktak. V. ö. GÁRGYÁN.

GÁRGYÁS, (gár-gya-as) mn. tt. *gárgyás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Gárgyával ellátott, kerített. *Gárgyás kút.* V. ö. GÁRGYA.

GÁRGYÁZ, (gár-gya-az) áth. m. *gárgyáz-tam, —tál, —ott.* Gárgyával bekerít, ellát. *Kutat gárgyázni.*

GÁRINCZA, (gár-incz-a, asaz górincza) fn. tt. *gárinczát.* A székelyeknél am. magas vékony leányka. Benne a *hóri* (horgas), vagy *gar*, *gór* (= nagy) szók fogalma rejlik. A *cza* kicsinyező a gyök értelmét mérsékeli.

GARMADA, fn. tt. *garmadát.* Ugyanaz az illir *gromada*, tót *hromada* szókkal. Általán halom, rakás, melybe valami összve van hányva; különösen nyomtatott vagy csépelt gabona, midőn halomra hányják, akár polyvájában, akár felszórva. *Neki ereszteni a baromfiakat a garmadának. Felszórni, felmérni a garmadát. Búza-, rozs-, árpagarmada.*

GARMADÁL, (garmada-al) áth. m. *garmadál-t.* Garmadába gyűjt, összvehalmoz. *Nyomtatás után garmadálni a gabonát.*

GARMADÁZ, (garmada-az) l. GARMADÁL.

GARNÁCS, fn. tt. *garnács-ot.* Borsod megyében, különösen Noszvaj falu körül száraz ágak hulladékai az erdőben, melyeket a szegény embereknek összveszedegetni s elhordani szabad. Talán am. *korhács* vagyis *korhadtas*, vagy gyöke *gar* a *galy* szónak változata.

GARNYATAG, (gar-ny-at-ag) mn. tt. *garnyatag-ot.* Székelyeknél az elvénült leányról, Gyarmathy szerént pedig más elvénült emberről is mondják, mivel mintegy összvegornyad, összvezsugorodik; tulajdonkép tehát: *gornyatag*, vékony hangon *gernyeteg, görnyeteg.*

GAROL, (gar-ol) áth. m. *garol-t.* Gásol, különösen garagulyával megy a vizen, sáron át. V. ö. GARAGULYA és GAR.

GAROS, (gar-os) mn. tt. *garos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Fejét magasan hordozó, rátartós, elbizott, fenhéjazó. Székely szó.

GARTAT, (gar-tat) önh. m. *gartat-tam, —tál, —ott.* A székelyeknél am. fartatva jár, hol fél oldalon, hol keresztül az úton, büszkén körül oldalog, (mint a kakas a tyúk körül); *belégartat:* ügyetlenül belé kezd valamibe, hivatlanul vagy váratlanul részt vesz, beléüti az orrát. (Kriza J.).

GÁSPÁR, (a persa nyelv után, jelentése: *kincstárnok*, héberül גַּזְבָּר), férfi kn. tt. *Gáspár-t*, tb. *—ok.* Neve a három keleti bölcsek egyikének, kik a kisded Jézust meglátni és imádni mentek. *Gáspár, Menyhért, Boldizsár.* Kicsinyezve: *Gassi, Gaskó.* Átv. ért. *Gáspár van a sajtban*, am. kukaczos a sajt.

—GAT, összvetett képző (-og-at); l. —G, (1), igeképző.

GÁT, (önálló gyök, rokon vele a szanszkrit *cshad* [fedez, óv], izland *gadda* [megerősít], német *Gatter* stb. v. ö. GÁTOR); fn. tt. *gát-ot* v. *—at.* 1) Töltés, felhányt és megtömött földből vagy kőből, vagy földdel vegyes rőzséből, nádból, ganéjból stb. készített akadály a víz rohanása, kiterjedése, áradása ellen. *Gátot húzni a folyó mentében. Gáttal összveszorítani vagy malomra hajtani a vizet. Gáttal eldállítani a kifolyást.* V. ö. ESZTERÓ. 2) Kerítés tüskéből, rőzséből, nádból, ganéjból stb. a kertek, szőlők körül, hogy a bitang barmok kárt ne tegyenek bennök. *Megszorult, mint eb a gát között.* (Km.). 3) Átv. ért. akadály, hátráltatás, nehézség. *Gátot vetni valakinek terve végrehajtásában. Ember kell a gátra.* (Km.). *Ember ő a gáton.* 4) A boncztanban am. a végből és szeméremtest közötti rész. (Perineum). *A szíros borsó elcsapta a gátot.* (Km.).

Származékai: *gátol, gátor, gátos, gátos* stb.

GATÁLY, falu Zemplén megyében; hely. *Gatály-ba, —ban, —ból.*

GÁTBÍRÓ, (gát-bíró) ösz. fn. A tengeri vidékeken törvényhatósági személy, ki a gátok miatt keletkező peres ügyekben ítél.

GÁTERŐSÉG, (gát-erősség) ösz. fn. Erősség neme, mely nem falakból, hanem csupán gátakból, földtöltésekből áll: földvár.

GÁTFA, (gát-fa) ösz. fn. Gerenda vagy rúd, mely egyik végénél fogva valamely ágas tengelyéhez van szorítva, s melynek fel- vagy lehúzása által utakat, hidakat, vámokat kinyitni vagy elzárni szoktak. (Schlagbaum).

GÁTFAL, (gát-fal) ösz. fn. Kőből, téglából épített védfal a folyók, tavak, tengerek árjai ellen.

GÁTFÖLD, (gát-föld) ösz. fn. Föld, melyből gátat készítenek, vagy melyet a gátczölöpök, gátrőzsék közé töltögetnek s letömnek.

GÁTH, falu Veröcze, és pusszta Bács megyében; helyr. *Gáth-on, —ra, —ról.*

GÁTKOSÁR, (gát-kosár) ösz. fn. Földdel töltött kosarak, melyeket egymás mellé állítva, gát gyanánt alkalmaznak, vagy melyekkel az elszakgatott töltések hézagait becsinálják. Hadtud. ért. magas és

földdel töltött kosár, mely a katonákat és tábori munkásokat az ellenség lövöldözései elől elfödi.

GÁTLÁS, l. GÁTOLÁS.

GÁTLÓ, (gát-l-ó) mn. tt. *gátló-t.* Akadályozó, visszatartóztató, valaminek végrehajtását megsemmisítő v. ellenző. Különösen, házasulás tárgyában akadályul szolgáló. *Gátló akadályok*, melyek a házasulást tiltják, de a megtörténtet nem teszik érvénytelenné.

GÁTNA, (gát-na) fn. tt. *gátnát.* Hadtudományban am. föld alá ásott üreg vagy út, melyen a várba el lehet jutni. (Sappe). Akként származott, mint: akna.

GÁTNAKAR, (gátna-kar) ösz. fn. Hadi kar vagy test, mely gátnacsinálással foglalkodik.

GÁTNÁSZ, (gát-na-ász) fn. tt. *gátnász-t*, tb. —*ok.* Hadi személy, ki a várostromoknál gátnákat, állikakat ás. (Sappeur).

GÁTNYILÁS, (gát-nyilás) ösz. fn. Nyilás, vagyis szándékosan készített hézag a gáton, melyen, ha úgy kivánják a körülmények, a vizet ki- vagy be lehessen ereszteni.

GÁTOL, (gát-ol) áth. m. *gátol-t.* 1) Gátot csinál, épít. *Elgátolni a folyó mellékét. Begátolni a kertek alját.* 2) Átv. ért. akadályoz, hátráltat, valamitől visszatart. V. ö. GÁT és GÁTLÓ.

GÁTOLÁS, (gát-ol-ás) fn. tt. *gátolás-t*, tb. —*ok.* 1) Gátcsinálás, valaminek kerítése gáttal. *Malomgátolás, kertgátolás.* 2) Akadályozás, hátráltatás, késleltetés, valamitől visszatartás.

GÁTOR, (gát-or, rokonok vele a héber גָּדַר [kerít], גָּדֵר [keritès], latin *clathrum*, hellen *κλεῖθρον*, olasz *cateratta*, német *Gatter, Gitter)*; fn. tt. *gátor-t*, tb. —*ok.* 1) Általán, léczekből vagy vasrudakból hézagosan alkotott kerítés valamely épület, kert stb. előtt vagy körül, mely némileg gát gyanánt szolgál. *Vasgátorokkal kerített uraságí kastély. Általbújni a gátor között.* 2) Tornácz gyanánt kiálló házfödél, mely oszlopokon áll, vagy mindennünnen fallal van kerítve. *Konyhagátor, pincsegátor*, azaz a pincze eleje, pincze torka előtt emelt tető vagy tornácz. 3) A boncstanban am. kettős hártya, mely a mellüreget és tüdőt egész hosszában két hasonló részre elválasztja. (Mediastinum).

GÁTOROS, (gát-or-os) mn. tt. *gátoros-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Gátorral ellátott. *Gátoros konyha, pincze. Gátoros házelő, kiskert.*

GÁTOS, (gát-os) mn. tt. *gátos-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Gáttal ellátott, gáttal erősített, kerített. *Gátos malom*, melyre gát hajtja a vizet. *Gátos réték, kertek.*

GÁTOZ, (gát-oz) áth. m. *gátos-tam*, —*tál*, —*ott.* Gáttal ellát.

GÁTPART, (gát-part) ösz. fn. Gát a folyó, tenger vagy tó szélén, mentében, mely egyszersmind part gyanánt szolgál.

GÁTREKESZ, (gát-rekesz) ösz. fn. Általán rekesz, mely gát, akadály gyanánt szolgál valami ellen, milyenek a vámok, hidak gátfái. Különösen, hadtud. ért. valamely útnak, utczának elzárása, a rohanók elől elrekesztése. (Barrière, Barricade).

GÁTSARKANTYÚ, (gát-sarkantyú) ösz. fn. Sarkantyú, vagyis töltés, mely a gát felől a víz irányában elnyúlik, hogy ennek erejét, fonalát a gáttól eltávolítsa, vagy nyomását mérsékelje. V. ö. SARKANTYÚ.

GÁTSÉRV, (gát-sérv) ösz. fn. Sérv, mely a férfiaknál a végbél és húgyhólyag, a nőknél pedig a végbél és méhhüvely között képződik, midőn a szigerek az úgynevezett gáton alásülyednek. V. ö. GÁT.

GÁTSZAKADÁS, (gát-szakadás) ösz. fn. A gátnak azon állapota, midőn a rohanó víz törést csinál rajta.

GÁTTANÁCSNOK, (gát-tanácsnok) ösz. fn. Némely tengerparti tartományokban és városokban, am. a gátbirósságnak ítélő tagja. V. ö. GÁTBIRÓ.

GÁTTÖLTÉS, (gát-töltés) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valaki gátot csinál, gátot tölt. 2) Oly töltés, vagyis felhányt földtömeg, mely valami ellen gát gyanánt szolgál.

GÁTTULAJDONOS, (gát-tulajdonos) ösz. fn. Személy, ki valamely gátot saját költségén csináltatott, s ennél fogva annak közvetett vagy közvetlen haszuaért bizonyos bért, vámot követelhet.

GÁTÚT, (gát-út) ösz. fn. Gyalog- v. szekérút, mely valamely gáton megy végig, vagyis út gyanánt szolgáló töltés.

GÁTZUGÁS, (gát-zugás) ösz. fn. A gát fölött kifolyó víznek zúgása, pl. midőn a malomgátokon a fölösleges vizet elbocsátják.

GATY, elv. gyöke *gatya* szónak, l. GATYA.

GATYA, (gaty-a) fn. tt. *gatyát.* Csipőkön megkötött, s a lábakra lefolyó két szárú alsó férfiruha vászonból vagy gyolcsból. Keleties szabásu és tulajdon magyar viselet. *Hosszu vagy rövid, kurta; bő vagy szük gatya. Rojtos gatya. Rajta volt az aranyrojtos gatyája.* (Angyal B. nót). *Egy gatyában járni*, am. nadrág nélkül. *Még a gatyáját is beinná, ha lehetne. Nem jól foly ott a dolog, hol asszony viseli a gatyát.* (Km.) *Nem félti német a gatyáját*, (km), mert nincsen. *Jól felkösse gatyáját, aki vele kibút.* (Km.). Átv. ért. némely madarak, pl. galambok lábszárain levő tollak.

Rokonok vele a szanszkrit *cshad* [fed, takar], *kut, kud* (fed, tartalmaz), francsia *cotte*, angol *coat*, német *Kutte, Kittel*, szláv *gatye, katye*, finn *kaatio* (Fábián), hellen *χίτων*, magyar *köt*, melytől *köcse, keczele* szók is származnak stb.

GATYAKORCZ, (gatya-korcz) ösz. fn. A gatyának felső perómzete, melybe a madzagot belehuzzák, s melyen a ránczok összeveszedődnek.

GATYAMADZAG, (gatya-madzag) ösz. fn. Szövött vagy kötött madzag, melyet a gatyakorczba húznak, s vele a gatyát a csipőkön összekötik.

GATYAPÁRTA, GATYAPÁRTÁZAT, l. GATYAKORCZ.

GATYARÁNCZ, (gatya-ráncz) ösz. fn. Ráńczok, a felkötött és öszvehúzott gatya korczán.

GATYAROJT, (gatya-rojt) ösz. fn. Rojtok a gatyaszárak alsó végén.

GATYÁS, (gaty-a-as) mn. tt. *gatyás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Gatyában járó, kin nadrág nincsen. *Gatyás magyarok. Gatyás legények.* Átv. ért. tollas lábu, pl. *gatyás galamb; tyúk, fajd, ölv;* vagy valamivel takart lábu, pl. *gatyás méh*, melynek lábai mézesek.

GATYÁSODIK, (gaty-a-as-od-ik) k. m. *gatyásod-tam*, —*tál*, —*ott*. Gatyát kap, gatyára szert tesz, gatyát kezd viselni. *A hasánkban megtelepedett németek meggatyásodtak.* Átv. ért. tollas lábakat kap. *Gatyásodik a galambfi. Gatyásodnak a méhek* vagy mézet szednek fel lábaikra.

GATYASZÁR, (gatya-szár) ösz. fn. A gatyának egyes része, mely egy lábszárt takar. *A gatyaszárt feltürni vagy betürni a csizmába. Kurta, hosszu, bő, szük gatyaszár. Lobogó gatyaszár.*

GATYÁTLAN, (gaty-a-atlan) mn. tt. *gatyátlan-t*, tb. —*ok*. Kinek gatyája nincsen vagy ki gatyát nem visel. *Gatyátlan kis gyermekek, asszonyok, németek. Gatyátlan koldús, czigánypurdé.* Határozólag, am. gatyátlanul, gatya nélkül.

GATYAÜLEP, (gatya-ülep) ösz. fn. A gatyának azon öblös része, mely az alfelet födi, s többé kevesebbé aláfityeg.

GÁVA, falu Szabolcs megyében; helyr. *Gává-n*, —*ra*, —*ról*.

GAVALLÉR, fn. tt. *gavallér-t*, tb. —*ok*. Ugyanaz a franczia *cavalier*, *chevalier*, spanyol *caballeros* szókkal. Eredetileg am. lovag, leventa, dalia. Átv. ért. rangban levő uri személy, ki lovagiasan viseli magát, uriasan öltözködik, költ; kificserézett, nyalka úr, ficsúr.

GAVALLÉRKODÁS, (gavallér-kod-ás) fn. tt. *gavallérkodás-t*, tb. —*ok*. Gavallérhoz illő, gavallért mutató életmód, magaviselet. V. ö. GAVALLÉR.

GAVALLÉRKODIK, (gavallér-kod-ik) k. m. *gavallérkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Gavallér módjára él, viseli magát, gavallért játszik.

GAVALLÉROS, (gavallér-os) mn. tt. *gavallér-os-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Gavallérhoz illő, gavallért mutató; lovagias; nyalkauras, ficsúros. *Gavalléros viselet, költés, bőkezüség.* V. ö. GAVALLÉR.

GAVALLÉROSKODIK, (gavallér-os-kod-ik) l. GAVALLÉRKODIK.

GAVALLÉRSÁG, (gavallér-ság) fn. tt. *gavallérság-ot*. Gavallérhoz illő, gavallérra mutató tulajdonság; urias bőkezüség, nagylelküség. V. ö. GAVALLÉR.

GAZ, (1), fn. tt. *gaz-t*, tb. —*ok*. 1) Haszontalan fü, gyimgyom, mi a vetésekben, kertekben terem, s melyet legfelebb tüzre használhatni. *Sok gaz termett a buzákban. A gaz fölverte a vetéseket. Gaz lepi a parragon hagyott földeket. A gaz kiöli a veteményeket.* 2) A növényeknek holmi száraz, hánytvetett szárai, levelei, söpredékei, szemetei. *Az árvíz gazt hány ki a partokra. A szél elhordja vagy árkokba fújja a gazt. Gazzal lepett udvar. Gizgaz. A gizgazt összesöpreni, és tüzre vetni. Gazzal fütteni. Valamire gazt vetni*, am. ellopni, elsikkasztani. 3) Béla király jegyzőjénél olvassuk: „Silvam quae dicitur *Peturgoz*, azaz *Pétergas*; itt tehát valamely erdőfélét jelentene. V. ö. GAZD. 4) Átv. ért. jelent legalábbvaló erkölcsü vagy gonosz jellemü, semmirekellő embert. V. ö. GAZEMBER.

Származékai: *gazol, gazos, gazor, gaztalan, gazul* stb.

Rokonok vele a héber גָּזָה (levágott fü, széna, גֵּזָה törzsöktől, mely am. vág, nyír, s megegyezik a magyar: *kasza* szóval), továbbá גָּזַל (vág, levág; elragad v. ragadoz), ettől גְּזֵלָה (ragadomány, hangban, a magyar *kasal*), persa *gaza* (kincs, vagyon, gyüjtemény), mely szó a hellen, héber és latin nyelvekbe is átment, s az utolsóban különösen *gaza agrestis* (mezei vagyon) jelzéssel is előfordul.

GAZ, (2), (v. ö. föntebb) mn. tt. *gaz-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Átv. ért. alávaló jellemü, becstelen, semmirekellő, gyalázatos. *Gaz csaló, uzsorás. Gaz tett. Gaz rágalom. Gaz szokás.* Némely szokottabb kifejezéseknél a főnévvel öszvekapcsolva iratik: *gazember, gaskölyök, gazgyermek, gazfattyú, gazmépek.*

GÁZ, fn. tt. *gáz-t*, tb. —*ok*. A *gázol* igének gyökere, s ennél fogva némely ujabb irók használni kezdik a *lábikra* helyett, minthogy a gázolásban a lábikra veszen főrészt. Nyelvhasonlatilag mint: *láb, lábol*, úgy *gáz, gázol. Meglábalni a sarat, átgázolni a viset.* Egyébiránt a *s*-nél fogva hangutánzónak látszik, mint *ás-ik, vís, suhog*, s az *sz ász-ik, más* stb. szókban. Gázló az illir nyelvben is *gas, gaza*, és szerbül *kas*. Más részről szintén rokonságai talán a hellen σκάζω, latin *scansio*, héber גָּזַז (átmegy; vág), arab *gaz* stb.

GAZD, (gaz-d) törzsöke a *gazda, gazdag*, s ezekből származott szóknak, s ezekből is elvont értelme annyi, mint *mezei tárgy* v. *tárgyak*. Kézai Simon írja: „in montibus, qui *Gozd* dicitur, occurrens, est devictus in montibus memoratis et occisus. Unde iidem montes usque hodie *Patur Gozdia* nominantur.“ *Gozd* v. *Gazd* törzsök tehát önállólag használatban vala egykor, s valamely helyiséget (erdőséget) jelentett. Ezen összetételekben pedig: *gazdasszony, gazduram*, a *gazda* szóból húzatott öszve, vagyis a végső *a* kimaradott.

GAZDA, fn. tt. *gazdát*. Eredetére nézve v. ö. GAZ, fn. Egyébiránt az illir nyelvben *gásda*, szerbül *gosnt, gospod*, lengyelül *gospoda*. A csagataj nyelvben *gadsasdsi* v. *gazardsi*, am. kalauz, vezető (Abuska). Mezei munkásággal, földmiveléssel foglalkodó személy. *Mezei gazda, szőllős gazda, méhes gazda, juhos gazda, dohányos gazda.* 2) Szolgák, cselédek ura,

főszemély a földmivelő személyzetben; mester, a műhely főnöke. *Nyomorult gazda az, kit szolga tanít.* (Km.) *Vigyázó gazdának kegyetlen hire támad.* (Km.) *Sürü gazda, ritka gatya.* (Km.) *Kandászok, csikósok gazdája. Orgazda,* am. lopott holmik rejtője. *Ha orgazda nem volna, tolvaj sem volna.* (Km.) *Gazda nélkül számit.* (Km.) *Mit parancsol gasd' uram?* 3) Népnyelven szólva valamely hás vagy család feje, hás ura, család atyja. *Itthonn van-e a gazda? Ki itt a gazda? Házi gazda. Ha a házi gazdának kedve nincs, az egész hás szomorú.* (Km.) *Öreg gazda,* am. több együtt lakó családok feje. *Ifju gazda,* am. az öreg gazdának testvére vagy fia. *Cselédes gazda. Üres a felső vár, nincs otthonn a gazda.* (Km.). 4) Birtokos, tulajdonos. *Ki a gazdája ennek a lónak? Nem akadt gazdája.* 5) Különösebben valamely majort vagy puszták igazgató személy, ki a béreseknek, szolgáknak parancsol, s nagyobb jószágokban rangra az ispán után áll. 6) Szélesebb ért. gazdának mondatik minden ember, mennyiben a maga vagy hozzája tartozók életszükségeire felügyel, saját vagy mások vagyonát kezeli. *Jó, iparkodó, tüzes gazda. Ross, henye gazda. A jó gazda korán kel, későn fekszik.* (Km.) *Gazda szeme hizlalja a lovat.* (Km.) *Nem kereshet annyit a jó gazda, mit a rosz gazdaasszony el nem pazarolhatna.* (Km). 7) Urbéri ért. hástelkes jobbágy, különböztetésül a zsellértől. *A gazdákat szekeres, a zsellérekat gyalog robotra hajtani. Ökrös gazda, lovas gazda. Egész helyes, fél helyes gazda.* 8) Valamely testület, intézet középületeire, telkeire, köz dolgaira felügyelő személy. *Város gazdája. Falu gazdája.*

GAZDAASSZONY, (gazda-asszony) l. GAZDASSZONY.

GAZDAG, (gaz-d-ag, v. ö. GAZ fn.) mn. tt. *gazdag-ot.* A müncheni codexben és némely más régi nyelvemlékekben: *kazdag.* Eredeti értelménél fogva mezei tárgyakban bővelkedő. Szokott értelemben 1) Rangjához, állapotjához képest sok és fölösleges vagyonnal, pénzzel, kincscsel biró. Ellentéte: *szegény. Gazdag gróf, nemes, polgár, parasst. Gazdag ember. Elég gazdag, aki senkinek sem adós.* (Km.) *Leggazdagabb, aki semmit sem kiván.* (Km.) *Gazdaggá hirtelen semmi jámbor nem lett.* (Km.).

„Bizon elmegyek én, gazdag lány vagyok én,
Gazdagnak gazdag kell, szegénynek szegény kell."
Népmondácz. (Erdélyi J. gyüjteménye.).

2) Átv. ért. valamivel bővelkedő, magában bizonyos kincseket, drágaságokat rejtő. *Borban* v. *borral gazdag Baranya. Ezüstttel, aranynyal gazdag bányák. Ritka és drága régiségekkel gazdag gyüjtemény.*

„Egy évvel gazdagabb lett a tapasztalás;
És ismét a jövő felé néz a lélek,
Hol déli bábjával játszik a reménység."
Pompéry.

3) Átv. ért. drága, költséges, nagy becsü. *Gazdag ajándék. Gazdag ebéd, lakoma. Gazdag öltözet, aranyozás. Gazdag gyöngyök.*

GAZDAGÍT, GAZDAGIT, (gaz-d-ag-ít) áth. m. *gazdagít-ott,* htn. —*ni* v. *ani.* Gazdaggá tesz. V. ö. GAZDAG.

GAZDAGÍTÁS, (gaz-d-ag-ít-ás) fn. tt. *gazdagítás-t,* tb. —*ok.* Gazdaggá tevés.

GAZDAGODÁS, (gaz-d-ag-od-ás) fn. tt. *gazdagodás-t,* tb. —*ok.* Állapot, midőn valaki gazdaggá lesz vagy mód gazdaggá lenni. V. ö. GAZDAG.

GAZDAGODÁSI, (gaz-d-ag-od-ás-i) mn. tt. *gazdagodási-t,* tb. —*ak.* Gazdagodásra vonatkozó. *Gazdagodási vágy, törekvésmód.*

GAZDAGODIK, (gaz-d-ag-od-ik) k. m. *gazdagod-tam,* —*tál,* —*ott.* Gazdaggá lesz, valamiben bőséget szerez. *Némely kalmárok maggazdagodnak, míg mások elszegényednek. Ha kezedet mindig kebeledben tartod, meg nem gazdagodol.* (Km.) *Nem szokott a kalmár otthonn meggazdagodni.* (Km.). Átv. ért. szaporodik. *Könyvtáram ismét némely jeles munkával gazdagodott.*

GAZDAGON, (gaz-d-ag-on) ih. Bőven, bőkezüleg, fényesen, pompásan, mint t. i. a gazdagok szoktak. *Gazdagon megjutalmazni, megajándékozni valakit. Gazdagon bebútorozni magát. Gazdagon felszerszámozni a lovakat. Gazdagon aranyozott öltözet.*

GAZDAGSÁG, (gaz-d-ag-ság) fn. tt. *gazdagság-ot.* Vagyonnak, kincsnek fölösleges bősége. *Semmi gazdagság nem ér a jámbor asszonynyal.* (Km.). V. ö. GAZDAG.

GAZDAGSÁGI, (gaz-d-ag-ság-i) mn. tt. *gazdagsági-t,* tb. —*ak.* Gazdagságot illető, arra vonatkozó. *Gazdagsági hirben állani.*

GAZDAGSÁGOS, (gaz-d-ag-ság-os) mn. tt. *gazdagságos-t* v. —*at,* tb. —*ak.* Gazdagsággal biró, fölösleges vagyonnak, kincsnek birtokában levő; igen pompás, fényes.

GAZDAGSZIK, (gaz-d-ag-szik) k. Minden múlt és jövő időit, s parancsoló, feltételes és óhajtó módjait a *gazdagodik* igétől kölcsönzi. V. ö. GAZDAGODIK.

GAZDAGUL, (1), (gaz-d-ag-ul) ih. Gazdag gyanánt vagy módjára, azaz bőven, bőkezüleg, fényesen, pompásan. V. ö. GAZDAGON.

GAZDAGÚL, GAZDAGUL, (2), (gaz-d-ag-úl) önh. m. *gazdagúl-t.* Gazdaggá leszen, kincseket szerez. Átv. ért. terjed, bővül, szaporodik. *Ismeretei, tapasztalatai naponként gazdagúlnak. Gyüjteménye új ritkaságokkal gazdagúlt.* V. ö. GAZDAG.

GAZDAGULÁS, (gaz-d-ag-ul-ás) l. GAZDAGODÁS.

GAZDAI, (gaz-d-a-i) mn. tt. *gazdai-t,* tb. —*ak.* Gazdát illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Gazdai gond, kötelesség, tekintély, parancs.*

GAZDAKÖNYV, (gazda-könyv) ösz. fn. Könyv, melyben a gazda a bevételeket és kiadásokat részletesen följegyzi. *Mezei gazdakönyv,* mely a mezei gazdaság tárgyaira, költségeire és jövedelmeire terjeszkedik. *Házi gazdakönyv,* mely a mindennapi apróbb

és közönséges kiadások jegyzékeit foglalja magában stb.

GAZDALEGÉNY, (gazda-legény) ösz. fn. Gazda, vagyis mester személyét képviselő első legény valamely műhelyben, különösen, ki az özvegy mesterembernék mesterségét kezeli. A szabóknál: *táblalegény.*

GAZDÁLKODÁS, (gaz-d-a-al-kod-ás) fn. tt. *gazdálkodás-t*, tb. —*ok*. 1) Cselekvés, működés, melynél fogva valaki gazdálkodik; háztartás. V. ö. GAZDÁLKODIK. *Mezei gazdálkodás.* 2) Azon mód, mely szerént valaki a gazdai tisztet, kötelességet teljesíti vagy kenyerét keresi. *Okos, okszerű gazdálkodás. Nem szeretem gazdálkodásodat.* (Vörösm.)

GAZDÁLKODÁSI, (gaz-d-a-al-kod-ás-i) mn. tt. *gazdálkodási-t*, tb. —*ak*. Gazdálkodást illető, arra vonatkozó. *Gazdálkodási mód, rendszer, szabályok. Gazdálkodási hajlam.*

GAZDÁLKODIK, (gaz-d-a-al-kod-ik) k. m. *gazdálkod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Gazda gyanánt munkálkodik, gazdaságot üz, háztartásra felügyel. *Én gazdálkodom, a testvérem pedig henyél.* 2) Különösen, mezei gazdasággal foglalkodik. *Falun, pusztán gazdálkodni.* 3) Valamivel takarékosan bánik. *Pénzével gazdálkodik. Némely könnyelmű urak nem igen gazdálkodnak vagyonukkal.* 4) Keres, szerez, gyűjt. *Kinek gazdálkodol, ha se fiad, se leányod?*

GAZDÁLKODÓ, (gaz-d-a-al-kod-ó) mn. tt. *gazdálkodó-t*. 1) Gazdaságot üző, gazdai tisztet viselő, háztartásra ügyelő. *Gazdálkodó családapa. Gazdálkodó tiszt.* 2) Valamivel takarékosan bánó, nem pazarló; kereső, gyűjtő. V. ö. GAZDÁLKODIK.

GAZDÁLKODÓLAG, (gaz-d-a-al-kod-ó-lag) ih. Oly módon, mint aki gazdálkodni szokott; takarékosan, nem pazarolva, gazdaságosan. *Gazdálkodólag költeni.*

GAZDÁLKODÓSÁG, (gaz-d-a-al-kod ó-ság) fn. tt. *gazdálkodóság-ot*. Tulajdonság, melynél fogva valaki rendes, takarékos, nem pazarló háztartást üz.

GAZDAPÉNZ, (gazda-pénz) ösz. fn. Bizonyos mennyiségü pénz, melyet némely mesterlegények élelmezés vagy szerszámok használása fejében illető mestereiknek fizetnek. A magyar czéheknél a gazdapénznek alig van nyoma.

GAZDÁS, (gaz-d-a-as) mn. tt. *gazdás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Gazdával biró. Ellentéte: gazdátlan. *Gazdás család. Húsz gazdás falu.* 2) Gazda modorú, gazdához illő.

GAZDASÁG, (gaz-d-a-ság) fn. tt. *gazdaság-ot*. Széles ért. háztartás vagyis felügyelés mindenre, mi valamely család életszükségeire és kényelmére való. *Gazdasággal bajlódni, vesződni. A gazdaságot legöregebbik fiának átadni. A gazdasággal nem gondolni.* 2) Szorosb ért. keresetmód, mely által valaki az élet szükségeit és kényelmeit megszerezni iparkodik. *Mezei gazdasággal keresni kenyerét. Szőllőgazdaságból élni. Nem érteni a gazdasághoz. Ez rossz gazdaság.* 3) Vagyon, birtok, vagyis összege mind annak, mivel földi életünket biztosítjuk. *Ezen embernek nagy gazdasága van. Ebből áll egész gazdaságom.*

GAZDASÁGI, (gaz-d-a-ság-i) mn. tt. *gazdasági-t*, tb. —*ak*. Gazdaságot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Gazdasági épületek, eszközök, szerszámok. Gazdasági könyvek, értekezések. Gazdasági egylet.*

GAZDASÁGOS, (gaz-d-a-ság-os) mn. tt. *gazdaságos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Ami a vagyonnak, birtoknak szaporitását elémozdítja vagy a költségeket megkiméli, takarékos, nem pazarló, nem vesztegető. *Gazdaságos életmód, épités.*

GAZDASÁGOSAN, (gaz-d-a-ság-os-an) ih. Takarékosan, nem vesztegetve.

GAZDÁSKODÁS, (gaz-d-a-as-kod-ás) fn. tt. *gazdáskodás-t*, tb. —*ok*. Gazdai munkálkodás, gazdai hivatal viselése, gyakorlása; cselekvés, melynél fogva valaki gazdaságot üz. Olyan szó, mint *katonáskodás, biráskodás.*

GAZDÁSKODIK, (gaz-d-a-as-kod-ik) k. m. *gazdáskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Gazda módjára munkálkodik, úgy tesz, mint gazdához illik, gazdai tekintélyt gyakorol. *Ha ő gazdáskodik, minden rendén van.*

GAZDÁSKODÓ, (gaz-d-a-as-kod-ó) mn. tt. *gazdáskodó-t*. Gazda módjára munkálkodó, gazdai tisztet, kötelességet teljesitő. *Gazdáskodó özvegyasszony, fiú, öregbéres.*

GAZDASSZONY, (gazd[a]-asszony)ösz. fn. Szebb hangzat kedveért országos divat szerént az egyik *a* elhagyatik. 1) A gazda felesége, családanya. *A gazda házasodik, gazdasszonyt kapunk.* 2) Házi asszony, mennyiben a ház körüli gazdaságra felügyel, s a házi dolgokat intézi. *Hiába keres a jó gazda, ha rossz a gazdasszony. Addsa gazdasszony a gyermeket, ne neked a dárda.* (Gúnyos km.). 3) Férjetlen nőszemély, ki maga gazdáskodik. *Nekünk nincs gazdánk, hanem gazdasszonyunk. Özvegy- vagy leánygazdasszony.* 4) Nőszemély, ki nőtelen férfinál vagy a háziasszony helyett intézi a belső házi dolgokat. *Gazdasszonyt fogadni, tartani.*

GAZDASSZONYI, (gazd-asszonyi) ösz. mn. tt. *gazdasszonyi-t*, tb. —*ak*. Gazdasszonyt illető, arra vonatkozó. *Gazdasszonyi kötelesség, foglalkodás.*

GAZDASSZONYKODÁS, (gazd-asszonykodás) ösz. fn. Gazdasszonyi kötelesség teljesítése; gazdasszonyi foglalkodás.

GAZDASSZONYKODIK, (gazd-asszonykodik) ösz. k. Gazdasszonyi foglalatosságokat teljesít; gazdasszony gyanánt munkálkodik; gazdasszony személyét pótolja, helyettezi. V. ö. GAZDASSZONY.

GAZDASSZONYSÁG, (gazd-asszonyság) ösz. fn. 1) A háztartás azon neme, mely a gazdasszonyt illeti. *Az anyós átadta menyének a gazdasszonyságot.* 2) Szolgálat, melyben valamely nőszemély házi asszony nem létében vagy e helyett a házi gazdaságot kezeli. *Gazdasszonyságot viselni valamely úri háznál.*

GAZDÁSZ, (gaz-d-ász) fn. tt. *gazdász-t*, tb. —*ok*. Személy, ki a (mezei, kiváltképen pedig nem-

zeti) gazdaságot illető rendszeres tudományokkal foglalkodik. (Oeconom, Oeconomist). Annyiban hibás alkatu szó, a mennyiben a *gazda* szótól származtatva azt jelenti: gazdával bánó, (mint *juhász, kertész*, am. juhval, kerttel bánó), ami helytelen fogalom volna. Jobban talán: *vagyonász.*

GAZDÁSZAT, (gaz-d-ász-at) fn. tt. *gazdászat-ot.* Tudomány, mely a gazdaság rendszeres üzésének elveit és szabályait adja. Helyette ajánljuk: *vagyonászat* szót V. ö. GAZDÁSZ.

GAZDÁTLAN, (gaz-d-a-atlan) mn. tt. *gazdátlan-t*, tb. —*ok.* Kinek vagy minek gazdája, vagy ura nincsen, uratlan. *Gazdátlan cselédek. Gazdátlan urbéri telek.*

„Gazdátlan a lant, mint a görög íja,
Feszítő kart mely többé nem talált;
Nincs senki már, ki az égnek lehíja
És eldörögje intő szózatát."
Vörösmarty halálára Tisza Domokos.

Határozóilag am. gazda nélkül; úr nélkül.

GAZDÁTLANODIK, (gaz-d-a-at-lan-od-ik) k. m. *gazdátlanod-tam*, —*tál*, —*ott.* Gazdáját elveszti. *Elgazdátlanodik. Régente a rosszbánás miatt sok jobbágyhely elgazdátlanodott.*

GAZDOMB, (gaz-domb) ösz. fn. Domb, mely összehányt, rakásra hordott vagy fújt gazból, szemétből emelkedett.

GAZEMBÉR, (gaz-embér) ösz. fn. A becstelenítő magyar szók között legsértőbb, mely a németes *huncsut* (hundsfott) szóval egy fokon áll. *Huncsut gazember. Cségéres, körmönfont gazember. Ott is terem a gazember, hol nem vetik.* (Km.) Átv. értelménél fogva jelenti az emberek söpredékét, aljáit, mely, mint a gaz vagy szemét, semmi becsesel nem bir.

GAZEMBÉRÉZ, (gaz-embérez) ösz. áth. m. —*tem*, —*tél*, —*ett.* Valakit gazember czimmel illet, gazembernek mond, nevez. *Mást gazemberez, holott ő a leggazabb. Mérgében az egész társaságot összegazemberezte.*

GAZEMBÉRÉZÉS, (gaz-embérezés) ösz. fn. Valakinek gazember czimmel illetése, becstelenitése.

GAZEMBÉRSÉG, (gaz-embérség) ösz. fn. Oly aláváló gonosztett, milyet csak söpredék, becstelen ember követhet el, gazság.

GAZEMBÉRÜL, (gaz-embérül) ösz. ih. 1) Gazember módjára, mint aféle gazember, gazul. *Gazemberül megcsalni valakit.* 2) Mint gazembert, gazember helyett. *Valakit gazemberül fogadni.*

GAZFŰ, (gaz-fű) ösz. fn. Haszontalan fű, gyom, mely más vetemények kárára, romlására tenyészik.

GAZGYERMÉK, (gaz-gyermék) ösz. fn. Igen vásott, semmirekellő, gonosz erkölcsü gyermek.

GÁZIZOM, (gáz-izom) ösz. fn. Izom a gázban, vagyis lábikrában. V. ö. GÁZ.

GAZKÖLYÖK, (gaz-kölyök) ösz. fn. Ravasz, furfangos gyermek, kitanult kis gonosztevő.

GÁZLAT, (1), (gáz-ol-at) mivelt. m. *gázlat-tam*, —*tál*, —*ott.* 1) Folyón lóval, szekérrel átmegy. 2) Gázoltat, legázoltat. *Vetést marhával gázlat.*

GÁZLAT, (2), (gáz-ol-at) fn. l. GÁZOLAT.

GÁZLÓ, (gáz-l-ó) fn. tt. *gázló-t.* 1) Sekély víz, melyet át lehet gázolni, vagyis a folyó vagy más víznek meglábolható dereka, szélessége. 2) Hosszu lábu vizi madarak osztálya, melyek a vizekben járni, gázolni szoktak, pl. gólyák, gémek. (Grallæ).

GÁZLÓDÁS, GÁZLÓDIK, l. GÁZOLÓDÁS, GÁZOLÓDIK.

GÁZLÓLÁBU, (gázló-lábu) ösz. mn. Hosszu lábu, milyenek a vizekben gázoló vizi madarak. *Gázlólábu gólyák, gémek.* Átv. ért. vékony hosszu lábu ember.

GÁZLÓMADÁR, (gázló-madár) ösz. fn. l. GÁZLÓ, 2).

GÁZLÓMICZE, (gázló-micze) ösz. fn. Földön kúszva tenyésző miczeféle növényfaj. V. ö. MICZE.

GAZMALÉK, (gaz-m al-ék) fn. tt. *gazmalék-ot.* A székelyeknél folyók partjain tömegbe verődött sok holmi, máskép: *gasmota, galás, gesemusa.* (Kriza J.).

GAZMOTA, (gaz-m-ot-a) fn. tt. *gazmotát-t*; l. GAZMALÉK.

GAZNÉP, (gaz-nép) ösz. fn. Csőcselék, söpredék, gézengúz emberek, csunya had, gonosz czimborák.

GAZOL, (gaz-ol) áth. m. *gazol-t.* 1) Gazzal, szeméttel, gyimgyommal behint. *Begazolni az udvart, utczákat.* 2) Átv. ért. gaznak, gazembernek nevez, szidalmaz valakit.

GÁZOL, (gáz-ol, v. ö. GÁZ) önh. és áth. m. *gázol-t.* 1) Vizen, sáron vagy más meglábolható akadályon gyalog jár, keresztül megy. *Átgázolni a sekélyen. Kigázolni a mocsárból. Réten, vetésen keresztül gázolnak a bitangmarhák. Begázolni a mocsárba ejtett vad után.* 2) Tipor, eltipor, lejár. *Legázolni a vetéseket. Lóval, kocsival embereket gázolni.* 3) Átv. ért. *másnak becsületében, hirében, jó nevében gázolni*, am. azt kisebbíteni, gyalázni.

GAZOLÁS, (gaz-ol-ás) fn. tt. *gazolás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valaki gazol. *Begazolás.*

GÁZOLÁS, (gáz-ol-ás) fn. tt. *gázolás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valaki gázol. *Átgázolás, kigázolás. Legázolás. Becsületben gázolás.*

GÁZOLAT, (gáz-ol-at) fn. tt. *gázolat-ot.* 1) Gázolás elvont értelemben. 2) Legázolt valami.

GÁZOLÓDÁS, (gáz-ol-ó-d-ás) fn. tt. *gázolódás-t*, tb. —*ok.* 1) Cselekvés, midőn valamiben gázolva járunk, rajta átmegyünk. 2) Átv. ért. más becsületének kisebbitése, gyalázása.

GÁZOLÓDIK, (gáz-ol-ó-d-ik) k. m. *gázolód-tam*, —*tál*, —*ott.* 1) Valamit letipor, valamin keresztül jár. *Gázolódnak a tilosba szabadult barmok. Gázolódnak a néptömeg között nyargaló kocsisok.* 2) Átv. ért. *más becsületében gázolódni*, am. mást gyalázni, rágalmazni.

GAZOS, (gaz-os) mn. tt. *gazos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Gazzal benőtt vagy behintett, szemetes, söprédékes. *Gazos vetések, kertek. Gazos udvarok, utak, utczák, piaczok.* V. ö. GAZ.

GAZOSAN, (gaz-os-an) ih. Gazzal benőve, behintve.

GAZOSÍT, GAZOSIT, (gaz-os-ít) áth. m. *gazosít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Gazossá tesz, gazzal behint. *A sok eső elgazosítja a vetéseket. A takarodók begazosítják az utakat.* V. ö. GAZOS.

GAZOSÍTÁS, GAZOSITÁS, (gaz-os-ít-ás) fn. tt. *gazosítás-t*, tb. *—ok*. Gazossá tevés. V. ö. GAZOSÍT.

GAZOSODÁS, (gaz-os-od-ás) fn. tt. *gazosodás-t*, tb. *—ok*. Gazossá levés. V. ö. GAZOSODIK.

GAZOSODIK, (gaz-os-od-ik) k. m. *gazosod-tam, —tál, —ott*. Gazossá lesz, gaz növekedik, tenyészik benne vagy rajta. *Gazosodnak az elhagyott utak. Gazosodik a rosszul mivelt föld. Elgazosodtak a szőlők.*

GAZOSÚL, (gaz-os-úl) önh. l. GAZOSODIK.

GAZOZ, (gaz-oz) áth. m. *gazoz-tam, —tál, —ott*. 1) Gazzal, szeméttel behint, behord. *Az árvíz begazosza a partokat.* 2) Átv. ért. gaznak csimez, gaznévvel illet.

GAZOZÁS, (gaz-oz-ás) fn. tt. *gazozás-t*, tb. *—ok*. Gazzal behintés, behordás; gaznévvel illetés. V. ö. GAZOZ.

GAZPORONTY, (gaz-poronty) ösz. fn. Megvetéssel járó neve a gonosz, vásott gyermeknek, máskép: *gazkölyök, gazfattyu*.

GAZSÁG, (gaz-ság) fn. tt. *gazság-ot*. Átv. ért. semmirekellőség, alávaló gonoszság. V. ö. GAZ. *Ez nem becsületes emberhez illő tett, ez gazság.*

GAZSÁGI, (gaz-ság-i) mn. tt. *gazsági-t*, tb. *—ak*. Gazságra vonatkozó. *Gazsági ügy.*

GAZTALAN, (gaz-ta-lan) mn. tt. *gaztalan-t*, tb. *—ok*. 1) Amiben gaz nem termett. *Gaztalan föld, kert, vetések.* 2) Ami nem szemetes, gizgazzal nincs behordva, behintve. *Gaztalan udvar.* Határozóilag, am. gaztalanul, gaz nélkül.

GAZTÉT v. GAZTÉTT, (gaz-tét, gaz-tétt) ösz. fn. Becsületérzés hiányát elárulo, alávaló, gyalázatos tett, leginkább mely álnokságból, hitszegésből, csalás által történik.

GAZUL, (gaz-ul) ih. Átv. ért. Gyalázatosan, alávaló módon, semmirekellően. *Gazul megcsalni valakit. A felvállalt ügyet gazul elárulni az ellenfélnek.*

GAZVERÉM, (gaz-verém) ösz. fn. Verem, melybe holmi gizgazt a házban, udvaron öszvesöpört szemetet belehánynak.

GAZSI, GAZSKÓ, GAZSÓ, (1), kicsinyező változatai *Gáspár* keresztnévnek.

GAZSÓ, (2), a székelyeknél am. cserebogár, máskép: *gorza, gozse*, tehát *gazsó* is am. *garzsó, (gar* gyöktől am. *gar-os-ó)* mint *görcs* = *göcs*.

GE, a régi halotti beszédben jön elé *de* értelemben; alkalmasint *gye*-nek olvastatott, mint gimils = gyümölcs, *ig* = egy, *hug* = hogy.

—GE, l. —GA.

GEB, elvont gyök, melyből *gebe, gebed, gebencs, gebesz, gebeszkedik* stb. származnak. *Gébér* szóban megnyujtva áll. Jelentése rokon a *gab* gyökével, s általában am. öszvegörbedés, görbedő erőködés, pl. *gebeszkedik* szóban, különösebben megdöglés, pl. *gebed, gebesz*. L. GAB. Rokon vele a *gib* is *(giber, giberedik* szókban). L. ezeket.

GEBÁRD v. GÉBÁRD v. GÉBÁRT, falu Szala megyében; helyr. *Gebárd-on, —ra, —ról*.

GÉBÁRT, (1), v. GIBÁRT, (a héber nyelvben *erőt*, erős *férfit* jelent) férfi kn. tt. *Gébárt-ot*. Gebhardus, Gebhard.

GÉBÁRT, (2), l. GÉBÁRD.

GEBBENCS, (geb-b-en-cs) mn. tt. *gebbencs-et*. Székely tájszólással, am. lomhán, resten, (mintegy meggörbedve) járó.

GEBE, (1), (geb-e) fn. tt. *gebét*. Dögrováson levő, sovány, kicsigázott, elnyomorodott ló.

GEBE, (2), falu Szathmár megyében; helyr. *Gebé-n, —re, —ről*.

GEBECS, (geb-ecs) l. GÉBICS.

GEBED, (geb-ed) önh. m. *gebed-t*. Döglik, döglő félen van. Tulajdonkép az oktalan állatokról mondják, emberről pedig csak haragból, megvetésből. *Meggebed. Gebedj meg. Nem bánom, ha meggebedsz is mérgedben. Csak hogy meggebedt.*

GEBEDÉS, (geb-ed-és) fn. tt. *gebedés-t*. Döglés, megdöglés.

GEBÉL, (geb-e-el) m. *gebélt*. Am. gebed. *Meggebél.*

GEBÉLÉS, (geb-e-el-és) l. GEBEDÉS.

GEBENCS, l. GEBBENCS.

GÉBÉR, (géb-ér v. gib-ér) fn. tt. *gébér-t*, tb. *—ek*. A házfödélnek deszkából alkotott bütűje, elvágott vége. (Kriza J.). *Gébérfal* öszvetett szóban nem csak deszkából való, hanem másnemü bütüt is jelent.

GÉBÉRFAL, (gébér-fal) ösz. fn. A székelyeknél am. tüzfal.

GEBERJÉN v. GÉBERJÉN, falu Szathmár megyében; helyr. *Geberjén-be, —ben, —ből*.

GEBESZKÉDÉS, (geb-esz-kéd-és) fn. tt. *gebeszkédés-t*, tb. *—ek*. Állapot, midőn valaki v. valami gebeszkedik. V. ö. GEBESZKEDIK.

GEBESZKÉDIK, (geb-esz-kéd-ik) k. m. *gebeszkéd-tem, —tél, —ett*. Átv. ért. és tréfás kifejezéssel am. görbedezve, különösen sovány ló gyanánt fölerőködik. Mondják oly emberről, ki nevetséges erőtetéssel nagynak akar látszani; vagy állatról, midőn más erősebb irányában berzenkedik. *Gebeszkedik a macska, hörcsök*, midőn haragjában háta fölgiberedik. V. ö. GEB.

GEBESZT, (geb-esz-t) áth. m. *gebeszt-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Gebedni kényszerit, dögleszt. V. ö. GEBED.

GÉBICS, (am. gabos) fn. tt. *gébics-et*. Az ölvek osztályához tartozó kis ragadozó madárfaj.

GECSE, falvak Beregh és Veszprém megyében; ALSÓ—, FELSŐ—, Abaúj megyében; helyr. *Gecsé-n, —re, —ről.*

GECSEN, puszta Somogy megyében; helyr. *Gecsen-be, —ben, —ből.*

GECSÉNY, puszta Vas megyében; helyr. *Gecsény-be, —ben, —ből.*

GÉCZ, ALSÓ— és FELSŐ— v. KÖZÉP—, pusztak Nógrád megyében; KIS—, puszta Szathmár megyében; NAGY—, falvak Nógrád és Szathmár megyében; helyr. *Gécz-én, —re, —ről.*

GECZELFALVA, helység Gömör megyében; helyr. *Geczelfalvá-n, —ra, —ról.*

GECZELY, falu Árva megyében; helyr. *Geczely-én, —re, —ről.*

GECZI, fn. tt. *geczi-t.* 1) A Gergely keresztnévnek kicsinyezője, máskép: *Geczö, Gerő.* 2) Aljas nyelven: férfi nemző magva, mely néhutt: *rittyó.*

GECZIZ, (gecz-i-z) önh. m. *geczis-tem, —tél, —ett.* Aljas nyelven am. a férfi önmagát fertőzteti, néhutt: *rittyós.*

GED, elvont gyök. Ha figyelemre méltatjuk a következő rokonhangú héber szókat: גָּדַד (ki-, le-, elvág), גָּדַע (levág, kivág, tör), גְּדִי (gedó, gida, melyet a nyelvbuvárok a hasonló hangu arab gyöktől származtatnak, ez pedig el-, leszakasztást jelent), akkor könnyen feltaláljuk a *ged* szó közelebbi értelmét, mind a székelyes *gedeleg, gedelget* szókban, melyek szűk, szigoru táplálékot jelentenek (mint a levágott v. letörött ágé), mind a *gedél* szóét, melynek értelme: csalogatás, édesgetés, hízelgés, mintegy a többiek közől kiszakasztás, kiválasztás. Ez utóbbi értelemben rokonok vele *ked, kegy* gyökök is.

GEDA, l. GEDÓ.

GEDE, (1), (ged-e) elvont törzsök, melyből *gedél, gedélés, gedélet* erednek. Jelent csalogatást, édesgetést, hizelgést.

GEDE, (2), l. GEDÓ.

GEDE, (3), SZARVAS—, falu Nógrád megyében; helyr. *Gedé-n, —re, —ről.*

GEDÉL, (ged-e-el) áth. m. *gedél-t.* Valakit hizelegve, nyájasan, szerelmesen czirógat, csábitgat; túlságos kedvezéssel elront, megveszteget. *Oktalan anya, ki gyermekét gedéli.* Máskép: *gegyel,*

GEDELÉG, (ged-el-ég) önh. és gyakor. m. *gedelégtem* v. *gedelgéttem, gedelégtél* v. *gedelgéttél, gedelgétt,* htn. *—ni* v. *gedelgeni,* v. *gedelgni.* Székelyesen am. szűken, szigorúan éldegel, tengődik.

GEDÉLÉS, (ged-e-el-és) fn. tt. *gedélés-t,* tb. *—ek.* Cselekvés, melynél fogva valakit gedélünk. V. ö. GEDÉL.

GEDÉLET, (ged-e-el-et) fn. tt. *gedélet-ét.* Gedélés elvont értelemben véve.

GEDELGET, (ged-el-g-et) áth. és gyak. m. *gedelget-tem, —tél, —ett.* Székelyesen am. szüken, vékonyan, szigorúan táplálgat, tengődtet. Szathmár vidékén: *gédelget.*

GÉDELGET, l. GEDELGET.

GEDÉLTET, (ged-él-tet) mivelt. m. *gedéltet-tem, —tél, —ett.* Eszközli, hogy valakit gedélnek.

GEDELYE, l. GÖDÖLYE.

GEDÓ, (ged-ó, rokonok vele a héber גְּדִי, latin *haedus);* fn. tt. *gedó-t.* Kecskefi, kecskeolló, kis kecske. *Kutyának kutyó a fia, kecskének gedó.* (Km.). Máskép a különböző tájejtések szerént: *geda, gedu, gida, gidó,* s *göde, gödölye.*

GEDU, l. GEDÓ.

GÉG, elvont gyök, mely helyett a toldott *gége* divatozik. Máskép: *gög.* V. ö. GÉGE, GŐG.

GÉGE, (gég-e) fn. tt. *gégét.* 1) Nyelőcső az emberek- és állatoknál, vagyis nyeldeklő, melyen az étel és ital lemegy. *Nagy, fenekellen gége. Sok bor lefolyt már a gégéjén. A gégét megkenni, megdatalni* am. inni, jól inni. *Oly bort szeret, mely a gégét riszálja.* 2) Lélekző cső, légcső. *Jó, erős, haredny gégéje van.* 3) A nyaknak előrésze, mely az áll alatt van. *Elmetszették a gégéjét. Gégéjére fogta a kést.* Átv. ért. *lúdgége,* am. gégealaku tészta, melyet levesben szoktak feladni.

Rokonok vele a magyar *gág,* német *keichen, hauchen,* szanszkrit *kakh* (kiált, kaczag), hellen κοχχάζω stb. Némely tájakon *góga.*

GÉGELOB, (gége-lob) ösz. fn. Gyuladás a légcső belsejében, mely gyakran veszélyes. (Croup).

GÉGÉNY, falvak Bihar és Szabolcs megyékben; helyr. *Gégény-be, —ben, —ből.*

GÉGES, erdélyi falu Maros székben; helyr. *Géges-en, —re, —ről.*

GÉGÉS, (gég-e-es) mn. tt. *gégés-t* v. *—ét,* tb. *—ek.* Gégével biró. Átv. ért. nagy gégéjű, hangos torkú. *Gégés falusi kántor. Gégés ludak.*

GÉGESÉG, (gég-e-ség) fn. l. TORKOSSÁG.

GÉGESÍP, (gége-síp) ösz. fn. l. GŐGSÍP.

GÉGEVIRÁG, (gége-virág) ösz. fn. Nö vénynem a hathímesek rendéből, melynek bokrétája csöves, hosszu nyakú. Gyökere igen éles, és kellemetlen szagú, keserü izü, s okádásra erőtet. (Aristolochia).

GEGŐ, férfi kn. am. Gergely, Gerő.

GEGY, elvont gyöke *gegyel, gegyerész* szóknak, am. *ged* vagy *kegy.*

GEGYEL, (gegy-el) áth. m. *gegyel-t.* l. GEDÉL. Mind hangra, mind értelemre nézve legközelebb rokon a *kegyel* szóhoz.

GEGYERÉZ, (gegy-er-e-ez) önh. m. *gegyerész-tem, —tél, —ett.* Hizelegve, szerelmesen simogatódzik, czirókál, vagy: szemtelenül tapogatódzik. A *gedél, gegyel* igék népiesb és alsóbb beszédbeli kifejezése. Mások szerént: *gegyerész.*

GEHER, mn. tt. *geher-t,* tb. *—ek.* Bodrogközben am. száraz, sovány. Eredetileg nem egyéb, mint *gere* v. *göre, göreh, görh,* mint *teher, tereh, terh, vehem, vemh.* l. GÖRH, GÖRHES.

GEJÖCZ, KIS—, NAGY—, falvak Ungh megyében; helyr. *Gejöcz-ön, —re, —ről.*

GEL, elvont gyök *gelegonya, geleszta, gelim* szókban. Értelme, ha a rokon héber גָּלַל (forgat, hengerít), s גַּל (rakás, halmaz) szókat is nyomozzuk, am. forgás, hengergés; rakás; de rokon az alhangú *gal* gyökkel is, mely aláhajlást vagy hajladozást jelent.

GELEBÓGYI, lásd : GALABÓGYI, GALAGÓGYI.

GELEGÉNYE, GELEGONYA, lásd : GALAGONYA.

GELEHES, (gel-eh-es) mn. tt. *gelehes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Köhécselő, fúladozó, göthös. Székely szó. Gyöke hibetőleg *keh*, innen lett : *keheles*, s betűátvetve : *kelehes* = *gelehes*.

GELEJ, falu Borsod megyében; helyr. *Gelején*, —*re*, —*ről*.

GELEMÉR, puszta Veszprém megyében; helyr. *Gelemér-én*, —*re*, —*ről*.

GELENCZE, falu Erdélyben, Háromszékben, és puszta Pozsony megyében; helyr. *Gelencs-én*, —*re*, —*ről*. Patak neve is Erdélyben.

GELÉNYES, falu Beregh megyében; helyr. *Gelényes-én*, —*re*, —*ről*.

GELESZTA, l. GILISZTA.

GELESZTÁS, l. GILISZTÁS.

GELÉT, (gel-ét) fn. tt. *gelét-ét*. Ólom salakja, mely üvegsimává alakul és fénylik, s különféle testek, jelesen edények mázaul használható, röviden : *glét*. *Sárga gelét*, melyet színe miatt *arany gelétnek* hívnak; *fehér gelét*, másképp : *ezüst gelét*. Megegyezik a német *Glätte* szóval. A héberben גָּלָה am. töröl, simít, tisztít.

GELIM, (gel-im) elavult fn., s jelentett régen gabonarakást, 5—25 kévéből állót. Rokonnak látszik vele a latin *cumulus*.

GELINFALVA, helység Nyitra megyében; helyr. *Gelinfalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

GELL, elvont törzse *Gella* s *Gelle* származékoknak. V. ö. GELLA.

GELLA, (gell-a) fn. tt. *gellát*. 1) Csomóba kötött birkabőrök. 2) Újjas, hosszú parasztködmön. Mindkét értelemben tájszó.

GELLE, EGYHÁZ—, Ó—, falvak Pozsony megyében; helyr. *Gellé-n*, —*re*, —*ről*.

GELLÉNHÁZA, falu Szala megyében; helyr. *Gellénházá-n*, —*ra*, —*ról*.

GELLÉR, (1), l. GELLÉRT.

GELLÉR, (2), ALSÓ— és FELSŐ—, falvak Komárom megyében; helyr. *Gellér-be*, —*ben*, —*ből*.

GELLÉRT, férfi kn. tt. *Gellért-et*. Gerardus. *Sz. Gellért püspök. Gellért hegye. Gellérthegyi boszorkány*. Németül *Gerhard*, (némelyek szerént régi német nyelven am. láncával erős).

GELSE, falvak Szabolcs és Szala megyékben; helyr. *Gelsé-n*, —*re*, —*ről*.

GELY, elvont gyöke *gelyva* szónak. Egy a gömbölyüt jelentő *goly* gyökkel (golyva, golyó szókban).

GELYVA, (gely-va) fn. tt. *gelyvát*. 1) Bükfákon termő gombafaj. 2) Némely vidékeken am. golyva. V. ö. GOLYVA.

GELYVÁS, (gely-va-as) l. GOLYVÁS.

GÉM, rokon *gam* gyökkel, fn. tt. *gém-ét*. Tulajdonképen emelcső. Szokott ért. 1) Fölfelé álló gátfa, gátgerenda, melyet lebúzva, a hidakat, vámokat, utakat stb. elzárják vagy felbocsátva megnyitják. 2) A kútágasra fektetett, és tengelyen mozgó, az előbbihez hasonló alakú rúd vagy fenyőszál, melynek előhegyéről a kankalék fityeg alá. Némely vidéken, mint Kemenesalon, a kankalékot hívják gémnek. 3) A gázlók osztályához tartozó, alakjára a fentebbi tárgyakhoz hasonló, t. i. karcsu testü, hosszu lábu, nyakú és csőrü vizi madár, mely a mocsárokban és folyók mellett éldegél, s halakkal, békákkal táplálkozik. (Ardea). Fajai : *kandlos gém, fehér gém, fosó gém, szürke gém*.

GÉMB, (gém-b) elvont törzsök. Származékai 1) *Gémbel, gémbelődik, gémbelődés*, melyek a *szémb, szémbel, szémbelődik* szókkal ugyanazok 2) *Gémber, gémberedik*, melyek a *giber, giberedik*, vagy *gömbör, gömbörödik* szókkal egyeznek.

GÉMBELŐDÉS, GÉMBELŐDIK, l. ZSÉMBELŐDÉS, ZSÉMBELŐDIK.

GÉMBER, (gém-b-er am. gömbör) mn. tt. *gémber-t*, tb. —*ek*. A hidegség vagy halál, vagy valamely nyavalya, pl. görcs által megmerevült. *Gémber kezek. Gémber test*. Rokon vele *giber* v. *gimber*.

GÉMBERÉDÉS, (gém-b-er-éd-és) fn. tt. *gémberédés-t*, tb. —*ek*. Folyós testnek, pl. sárnak, víznek azon állapota, midőn gémberedik. V. ö. GÉMBERÉDIK.

GÉMBERÉDIK, (gém-b-er-éd-ik) k. m. *gémberéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Mondják híg vagy nedves testekről, midőn a hideg által a felszinen összehuzódnak a nélkül, hogy egészen megfagynának. *Meggémberedik. Ez éjjel dér volt, a sár az utcán, s a víz a tóban meggémberedett*. Dunán túl és némely más tájakon mondatik az emberi ujjakról is, midőn a hideg miatt megmerevednek.

GÉMBERÍT, GÉMBERIT, (gém-b-er-ít) áth. m. *gémberít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Gémberré tesz. V. ö. GÉMBER, GÉMBERÉDIK.

GÉMBES, l. ZSÉMBES.

GEMBUCZ v. GAMBUCZ, erdélyi falu Alsó-Fejér megyében; helyr. *Gembucz-on*, —*ra*, —*ról*.

GÉMCZÍMER, (gém-czímer) ösz. fn. A gémmadár fejbúbján felálló tollak.

GÉMÉS, (1), (gém-és) mn. tt. *gémés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Gémmadarakkal bövelkedő. *Gémes mocsárok*. 2) Gémfával ellátott. *Gémes vám, gémes kapu, gémes kút*. V. ö. GÉM.

GÉMÉS, (2), falu Sáros megyében; helyr. *Gémés-én*, —*re*, —*ről*.

GÉMÉSZ, (1), (gém-ész) fn. tt. *gémész-t*, tb. —*ek*. Ki gémeket vadász, lődöz, fogdos.

GÉMÉSZ, (2), (mint föntebb) áth. m. *gémésztem, —tél, —élt.* Gémeket vadász.

GÉMÉSZSÓLYOM, (gémész-sólyom) ösz. fn. Gémvadászatra megtanított sólyom.

GÉMFA, (gém-fa) ösz. fn. 1) Gémül használt rúd, dorong, fenyűszál. V. ö. GÉM. 2) Az aknákat bedőlés ellen biztositó rúd, gerenda, támaszték.

GÉMHÁJ, (gém-háj) ösz. fn. A gémmadár hája, zsírja.

GÉMIA, (gém-i-a) elavult fn. tt. *gémiát.* Teherhordó hajó. Nevét talán az uszó gémhez hasonló alakjától kölcsönözte. Egyébiránt rokon vele a hellen *κύμβη, κυμβίον*, s a magyar *komp* is.

GÉMICSE, (gém-ics-e) fn. tt. *gémicsét.* Vékony kampós bot, melylyel a halászok lékes halászatkor a háló rúdját a jég alatt fölkeresvén a lékhez húzzák. Nevét a gémtől kölcsönözte. Balatonmelléki szó.

GÉMKARÁM, (gém-karám) ösz. fn. A gémek számára a végből csinált karám, vagyis gunyhó, hogy alatta fészkeljenek és szaporítsanak.

GÉMLES, (gém-les) ösz. fn. A gémvadászok megbuvó helye, honnan a gémeket lődözik. *Gémlesbe menni. Gémlesben ülni.*

GÉMNYAK, (gém-nyak) ösz. fn. 1) A gémmadár nyaka. *Hosszu gémnyak.* 2) Átv. ért. hosszu vékony nyak.

GÉMNYAKÚ, (gém-nyakú) ösz. mn. Átv. ért. oly emberről mondják, kinek vékony hosszu nyaka van. Máskép: *gunárnyakú.*

GÉMVADÁSZ, l. GÉMÉSZ.

GEMZSE, falu Szabolcs megyében; helyr. *Gemzsé-n, —re, —ről.*

GEN, elvont gyök, mely lágyitva a *geny, genyöte* (genőte), *genyed, genyedség* (geneteség) stb. szókban maradt fenn. Nedves lágyság, enyekesség fogalma rejlik benne. Rokon vele megforditva *enyeg* v. *enyek és nyák.* V. ö. GENY.

GENCS, falu Gömör és Szathmár megyében; MAGYAR—, NÉMET—, falvak Vas megyében; helyr. *Gencs-én, —re, —ről.*

GENDE, eléfordúl *gendebolya* öszvetett szóban, alkalmasint am. *hende*, mely ismét *hendebanda* szónak egyik alkatrésze. Jelentése: *ide-oda*, s rokon a *hentereg* ige törzsökével (hent, hente).

GENDEBOJA, GENDEBOLYA, (gende-boja v. -bolya) ösz. mn. A székelyeknél am. ide-oda bolygó, bolyókás, együgyű.

GENETSÉG, l. GENYEDSÉG.

GENF, fn. tárgyesete *Genf-et.* Neve egy helvéthoni tartománynak (canton) s abban fekvő városnak. Itt kezdte Calvin János alkotni vallásfelekezetét. Itt született a hires Rousseau is.

GENFI, (Genf-i) mn. tt. *Genfi-t*, tb. *—ek.* Genfbe vagy Genfből való, onnan származó, ott létező, ott készült. *Genfi óra, genfi tó. Genfi születésü.*

GENOVÉVA, női kn. tt. *Genovévát.* Tulajdonnév. *Genovéva historiája.*

GENŐTE, (gen-ő-te) fn. tt. *genőtét*, l. GENY; és GENYŐTE.

GENY, fn. tt. *geny-et* v. *—t*, tb. *—ek.* Sürű, tehéres vagy sárgás, (mintegy *enyves*) folyadék, mely valamely daganatban vagy sebben öszvegyűl. Feltaláltatik a szláv nyelvekben is *gnoi, gnyit, knyit* alakokban. Vastaghangon rokona *ganaj.*

GENYBÉL, (geny-bél) ösz. fn. A daganatban vagy sebben azon tömött szilárd rész, melyből a geny fakadoz, kifejlődik, s mely a genynek gyökerét teszi.

GÉNYE, (1), (gény-e) fn. tt. *gényét.* Az igliczetüskéhez hasonló, s a szántóföldeken tenyésző apró tövis.

GÉNYE, (2), puszta Bars megyében; helyr. *Gényé-n, —re, —ről.*

GENYED, (geny-ed) önh. m. *genyed-tem, —tél, —t* v. *—ett.* Genyessé lesz, geny fejlik ki belőle, meglágyúl. *Genyed a seb, kelés, daganat.*

GENYEDÉK, (geny-ed-ék) fn. tt. *genyedék-et.* Sebnek, daganatnak genyes folyadéka, illetőleg külseje, hártyája.

GENYEDÉKÉS, (geny-ed-ék-és) mn. tt. *genyedékés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Genyes hártyával bevont, bővelkedő. *Genyedékes a himlőben szenvedő vagy kelléses ember teste.*

GENYEDÉS, (geny-ed-és) fn. tt. *genyedés-t*, tb. *—ek.* A daganatnak vagy sebnek azon állapota, midőn geny kezd fakadni, folyni belőle.

GENYEDSÉG, (geny-ed-ség) fn. tt. *genyedség-et.* A sebből kifakadó enyves folyadéknak, genynek öszvege. Mátyusföldén s Tisza mellett is több helyen: *rútság.*

GENYEDSÉGÉS, (geny-ed-ség-és) mn. tt. *genyedségés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Genyedséggel bővelkedő, bevont, elrutított. *Genyedséges seb, kelés.* V. ö. GENYEDSÉG.

GENYEDT, GENYETT, (geny-ed-t) mn. tt. *—et.* l. GENYEDÉKES.

GENYEDZIK, (geny-ed-z-ik) k. m. *genyedz-ett*, htn. *genyedzeni.* L. GENYED.

GENYEGUNYA, (genye-gunya) ösz. fn. Mindenféle málha, különösen ruhanemüekből álló, czeleczula, ginczgöncz, retyemutya. Alsó irásmódba való. V. ö. GÚNYA.

GENYES, (geny-es) mn. tt. *genyes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Genynyel teljes, genytől folyó, genynyel bevont. *Genyes seb, daganat, kelés, himlő.* V. ö. GENY.

GENYESSÉG, (geny-es-ség) fn. tt. *genyesség-et.* Genyes állapota vagy tulajdonsága valamely sebnek, daganatnak stb.

GENYESZT, (geny-esz-t) áth. m. *genyeszt-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* Genyessé tesz, genynyé lágyít, genyfolyásra fakaszt. *A sebet, kemény daganatot valamely szer által, pl. a kelést pirított vöröshagymával genyesszeni.*

GENYESZTŐ, (geny-esz-t-ő) mn. tt. *genyesztő-t.* Genyessé tevő, ami valamit genyfolyásra lágyít. *Genyesztő szerek.*

GENYÉTE, (1), (geny-é-te) fn. tt. *genyétét.* Hagymalevelü, hosszu és bötyöktelen szára erdei fü.

GENYÉTE, (2), falu Bihar megyében; helyr. *Genyété-n, —re, —ről.*

GENYETSÉG, (geny-et-ség) l. GENYEDSÉG.

GENYETTSÉG, l. GENYEDSÉG.

GENYFÉSZÉK, (geny-fészék) ösz. fn. l. GENYTŐMLŐ.

GENYFOLYÁS, (geny-folyás) ösz. fn. Midőn a geny meghigulva elválik a sebtől, daganattól, s kiszivárog vagy kiömlik.

GENYFÜRKÉSZET, (geny-fürkészet) ösz. fn. Kisérlet, mely által az orvosok a valódi genyt a test egyéb nedveitől, (hasonló látszatuaktól) megkülönböztetik. (Pyoscopia).

GENYGALAND, l. GENYSZALAG.

GENYGYÜLEM, (geny-gyülem) ösz. fn. Genynek öszvetorlódása, s megszaporodása által támadt daganat. (Apostema).

GENYKÉPZŐDÉS, (geny-képződés) ösz. fn. Genyt készitő életfolyamat, genyedés. (Formatio puris).

GENYKUTACS, (geny-kutacs) ösz. fn. Egészséges testrészen mesterségesen csinált genyedő seb, fölösleges vagy romlott nedvek elvezetése végett. (Fontanelle).

GENYKUTACSNYITÁS, (geny-kutacs-nyitás) ösz. fn. Sebészi mütét, midőn a rosz nedvek kiüritése végett a testen mesterséges genyfolyást nyitnak.

GENYLÁZ, (geny-láz) ösz. fn. Genyfolyás által okozott sebláz.

GENYMAG, (geny-mag) l. GENYBÉL.

GENYMELL, (geny-mell) ösz. fn. Genyes folyadék meggyülése a mellüregben. (Empyema).

GENYNEMŰ, (geny-nemü) ösz. mn. Genyhez hasonló, genyféle. *Genynemü folyás.*

GENYÖMLEDÉK, (geny-ömledék) ösz. fn. Genynek rendirányos üregekben képződése és kiömlése. (Effusio puris).

GENYŐTE, l. GENYÉTE, (1).

GENYSÉRV, (geny-sérv) ösz. fn. Geny meggyülése a borékban. (Empyocele).

GENYSZALAG, (geny-szalag) ösz. fn. A test valamely részén, többnyire nyaktőn, a bőr alá harántosan tűvel behuzott és a sebben hagyott, irrel is bekenetni, s koronként ide-oda huzatni szokott kender-, szőr- vagy selyemszalag. (Setaceum).

GENYSZÉM, (geny-szém) ösz. fn. Szemnyavalya, midőn a szemkamarában nagy mennyiségü geny öszvegyülekszik. (Hypopium, Empyesis oculi).

GENYTŐMLŐ, (geny-tömlő) ösz. fn. 1) Genyet kör ülövedző hártya, melyben a geny mintegy tömlőben foglaltatik. 2) Akármely zsigerbeli tályog. 3) Tüdőkben kórosan támadó, saját hártyába zárt geny. (Vomica pulmonis).

GENYÜREG, (geny-üreg) ösz. fn. Genyet elválasztó s azt magában foglaló üreg.

GÉP, (legközelebbi rokonsággal van a *gém* szóval, melynek eredeti jelentése: emelcső, emelő rúd, a legelső és legegyszerübb erőmü; rokon vele továbbá a német *Göpel* [gépely], *Hebel, Heber, heben, schöpfen*, a vend *gibam, hibam* [emel], szanszkrit *kumbhí* [edény] stb.) fn. tt. *gép-et.* Különös készületü eszköz, erőmü, melynek segedelmével aránylag nagy terhet lehet emelni, húzni, hajtani. (Machina). *Egyszerü gép, öszvetett gép. Vízhajtó gép. Cséplő gép. Fonó, szövő gép. Szinházi gépek.* Átv. ért. szellem-, önállás-, erély nélküli személy, szolgai lélek. *Ez nem is ember, csak gép. Úgy bánnak vele, mint a géppel. Lelketlen gép.*

GÉPELY, (gép-ely) fn. tt. *gépely-t*, tb. *—ek.* 1) Gép szerkezete. 2) A régicknél, vontató, teherhuzó készület, eszköz. (Machina tractoria). 3) Közönségesen, am. *gép*, csak hogy ez rövidsége miatt divatosabbá lőn.

GÉPELYÉS, (gép-ely-és) mn. tt. *gépelyes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Gépelylyel ellátott. A régieknél, am. gépelyhuzó, vontató vagy gépelynyomó. *Gépelyes ló.*

GÉPES, (gép-es) mn. tt. *gépes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Géppel ellátott. *Gépes kút.*

GÉPESEN, (gép-es-en) ih. Géppel ellátva.

GÉPÉSZ, (gép-ész) fn. tt. *gépész-t*, tb. *—ek.* Személy, ki gépeket készit vagy a működő gépeket igazgatja. *Gazdasági gépész. Gőshajó, gőskocsi gépésze.*

GÉPÉSZET, (gép-ész-et) fn. tt. *gépészet-ét.* Géptan, erőműtan, mely a gépek tulajdonságait és használásuk módját adja elé.

GÉPEZET, (gép-ez-et) fn. tt. *gépezet-ét.* A gépnek szerkezete, alkotása, a gép részeinek egymás közti viszonya, öszvefüggése. *Hajó gépezete.*

GÉPI, (gép-i) mn. tt. *gépi-t*, tb. *—ek.* Gépet illető, arra vonatkozó. *Gépi ábrák.*

GÉPIES, (gép-i-es) mn. tt. *gépiest.* Géphez hasonló, gépforma. Átv. ért. gyakorlott; önállóság, saját gondolkozás nélkül működő.

GÉPIESEN, (gép-i-es-en) ih. Géphez hasonló módon. Átvitt ért. gyakorlott módon; önállóság, saját gondolkozás nélkül.

GÉPSZERŰ, GÉPSZERŰLEG, l. GÉPIES, GÉPIESEN.

GER v. GÉR, elvont gyök, mely többféle szók alapját teszi. Ilyenek: *gernye, geher* (= gerb), s talán *gerény* is, melyekben *szár-as, sovány* jelentéssel bír. 2) *Gerj, gerjed, gerjesst* stb., melyekben a *ger* a felindulás, fölkelés, kinyomulás, kitörés, vagy áthatólag: felinditás, fölkeltés, kinyomás, felingerlés fogalmának felel meg, s rokon közelebbről a latin *germen*, német *gähren, Gier, gerne, begehren*, héber גָּרָה (ingerel), hellen χοήζω (kiván), szanszkrit *gardh* (kiván) stb. szókkal. Ide tartozik *gerjed* azon értelme is,

midőn ez gyúladást jelent. 3) *Geréb, gereben, gereblye, gerely, gerezd, gerincz*, melyekben a *ger* valamely sértést, szurást, karczolást jelent, s rokon vele ez értelemben a hellen *χραίω, χράω* (karczol), szanszkrit *garh* (megfog; körülvesz). 4) *Gerle, gerlicze* hangutánzók. Valamennyiben fő és alaphang az *r.* (V. ö. R), melynek érteményei némileg a *g*, vagyis görbeség, görbedés érteményével módosúlnak.

GERA, GÉRA, (ger-a v. gér-a) fn. tt. *gérát.* Az aknából kihányt föld- és sóelegy. Kriza J. gyüjteménye szerént: a kiforrott sós víznek hófejér kemény tömeggé lett átalakulása. Székely szó.

GERÁBLYA, dunántúli némely kiejtéssel, am. *gereblye*; l. ezt.

GERALD, l. GERLÁTH.

GERÁTSZEGH, puszta Szala megyében; helyr. *Gerátszegh-én, —re, —ről.*

GERBÉN, (ger-b-én, azaz ger-v-en v. ger-ü-en) fn. tt. *gerbén-t*, tb. *—ék.* Gombafaj, melynek süvege hosszukásan nyúlik föl, s alant árforma tüskékkel van ellátva, mint a gereben. (Hydnum).

GERCSÁVA, (ger-csáva) ösz. fn. A székelyeknél am. kötelődzésből támadt, vagyis szándékosan gerjesztett czivakodás. V. ö. GAR, GARÁZDA.

GERCSÁVÁS, (ger-csávás) ösz. mn. Garázdálkodni, kötekedni, czivakodni kedvelő, hajlandó. Székely szó.

GÉRCZ, KIS—, NAGY—, falvak Ugocsa megyében; helyr. *Gércz-én, —re, —ről.*

GÉRCZE, (1), (gér-cze) fn. tt. *gérczét.* Dunán túl s Erdélyben, am. jércze, azaz fiatal tyúk, lásd: JÉRCZE.

GÉRCZE, (2), falu Vas megyében; helyr. *Gérczé-n, —re, —ről.*

GERDE, falu Baranya megyében; helyr. *Gerdé-n, —re, —ről.*

GERE, férfi kn. Gergely, (l. ezt), máskép: *Gerő, Gegő, Gecsi.*

GÉRE, (gér-e) fn. tt. *gérét.* L. GÉRA.

GEREB v. GERÉB, (ger-eb v. -éb, azaz ger-ev v. ger-ü) fn. tt. *gerebet* v. *gerébet.* 1) Vizpart, viz partján huzott töltés, gát. *Elmosta a gerebet a viz.* 2) Átv. ért. akadály. *Gerebet vetni valakinek*, am. gátot vetni. 3) Ajtózávár. 4) Régi nyelven, mint Páriz-Pápainál is: majoros gazda.

GEREBCSIN, l. GEREPCSIN.

GEREBÉL, (ger-eb-él) áth. l. GEREBÉNÉZ, HIHÖL.

GERÉBÉL, (ger-éb-él) áth. m. *gerébél-t.* Gerébbel körülvesz, körülhány valamit.

GEREBÉLÉS, (ger-eb-él-és) fn. tt. *gerebélés-t*, tb. *—ék*, l. GEREBÉNÉZÉS.

GERÉBÉLÉS, (ger-éb-él-és) fn. tt. *gerébélés-t*, tb. *—ék.* Valamely térnek, helynek, különösen víznek, u. m. folyónak, tónak gerébbel kerítése.

GEREBÉLETLEN, (ger-eb-él-etlen) mn. tt. *gerebéletlen-t*, tb. *—ék.* Ami gereben által nincs megtisztítva, megfésülve. *Gerebeletlen kender, len.* V. ö. GEREBÉN.

GEREBÉLŐ, (ger-eb-él-ő) fn. tt. *gerebélő-t.* Általán eszköz, melylyel gerebelni szoktak. *Len-, kender-, gyapjugerebelő.*

GEREBÉLT, (ger-eb-él-t) mn. tt. *gerebélt-et.* Gereben által megtisztított, megfésült. *Gerebélt kendert, lent fonni. Gerebélt gyapjut szöni.*

GEREBÉN, (ger-eb-én, l. a czikk végén) fn. tt. *gerebén-t*, tb. *—ék.* 1) Vasfogakkal fésü módjára ellátott eszköz, melylyel a kendert, lent, gyapjat, szőrt a pozdorjától, csömbölyékektől, s egyéb idegen részektől megtisztogatják, s fonásra idomítják. *Vas gereben. Úgy áll a haja, mint a gereben. Mintha gerebenen ülnék.* (Km.) *Szereti, mint kutya a gerebennyalást.* (Km.). 2) A cserző vargák, timárok éles és görbe vaseszköze, melylyel a nyers bőrről a húst lefaragják.

Magyar elemzéssel am. *ger-ev-en* v. *ger-ü-en*, azaz *gerő* = karczoló, *en* toldalékkal. Egyébiránt egyezik az illir *greben*, tót *hreben* szókkal; ide tartozik a német *gärben* is.

GEREBÉNBÁRCS, (gerebén-bárcs) ösz. fn. Növényfaj a bárcsok neméből, mely fajtársai között legtüskésebb, legszurósabb levelü. (Cnicus spinosissimus).

GEREBÉNCSINÁLÓ, (gerebén-csináló) ösz. fn. Mesterember, ki gerebeneket készít.

GEREBÉNÉS, (1), l. GEREBÉNCSINÁLÓ.

GEREBÉNÉS, (2), erdélyi falu Thorda megyében; helyr. *Gerebénés-én, —re, —ről.*

GEREBÉNÉZ, (ger-eb-én-éz) áth. m. *gerebénéztem, —tél, —ett.* Valamit gerebennel tisztogat, fésül. *Lént, kendert, gyapjat, szőrt gerebenezni.* Némely vidéken: *hihöl.*

GEREBÉNÉZÉS, (ger-eb-én-éz-és) fn. tt. *gerebénézés-t*, tb. *—ék.* Valaminek gereben általi tisztogatása, megfésülése.

GEREBÉNÉZŐ, (ger-eb-én-éz-ő) fn. és mn. tt. *gerebénéző-t.* Aki gerebennel tisztít, fésül valamit, pl. lent, kendert, szőrt.

GEREBÉNFOG, (gerebén-fog) ösz. fn. A gereben nevü eszközből kiálló, s egymástól bizonyos távolságban levő tü- vagy áralaku hegyességek, melyek a gereben lényegét teszik.

GEREBÉNPAD, (gerebén-pad) ösz. fn. Pad vagy szék, vagy akármily állás, melyhez a gerebent hozzá szegezik vagy kötik, hogy munkálás alatt szilárdan maradjon.

GERÉBFAL, (geréb-fal) ösz. fn. A vármüvek körül földből hányt töltés, mely megől az odavonult katonák az ellenség ellen biztosítva tüzelhetnek. (Parapet).

GEREBLYE, (ger-eb-lye, azaz ger-ev-le, vagyis ger-ö-l-ő) fn. tt. *gereblyét.* Megegyezik a szláv *grablje, hrablje* szókkal. T alakú eszköz, melynek keresztága fogakkal van ellátva, s leginkább a földmivelők, ker

tészek által háritásra, gyüjtésre, földtisztitásra és egyengetésre használtatik. *Gereblyével tarlót, gazt hárítani. Vas gereblye, fa gereblye, görbe fogú, nyomtató gereblye. Amit villával felrak, gereblyével lehúzza.* (Km.).

GEREBLYEFOG, (gereblye-fog) ösz. fn. A gereblye keresztágából vagy talpából kiálló s fésüalaku hegyességek. *Kitörni a gereblyefogakat. Vasból csinált gereblyefogak.*

GEREBLYEFOGÚ, (gereblye-fogú) ösz. mn. Gúnyos népnyelven am. ritka és kiálló hosszu fogú (ember).

GEREBLYÉL, (ger-eb-lye-el) áth. m. *gereblyélt.* Valamit gereblyével hárit, huzogat, tisztogat, elsimít. *Szénát, szalmát, tarlót, gazt gereblyélni. Feldsott földet gereblyélni. Fölgereblyélni. Meggereblyélni. Összegereblyélni.*

GEREBLYÉLÉS, (ger-eb-lye-el-és) fn. tt. *gereblyélés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, melynél fogva valamit gereblyélünk. V. ö. GEREBLYÉL.

GEREBLYÉLŐ, (ger-eb-lye-el-ő) fn. és mn. tt. *gereblyélő-t.* Személy, ki valamit gereblyével hárit, simít, egyenget stb. *Gyüjtéskor leghátul járnak a gereblyélők.* Mint mn. aki vagy ami gereblyél. *Gereblyélő fiúk, leányok.*

GEREBLYÉS, (ger-eb-lye-es) mint mn. tt. *gereblyés-t* v. *—et*, tb. *—ek;* mint fn. tt. *—t*, tb. *—ék*, l. GEREBLYÉLŐ.

GEREBLYÉZ, (ger-eb-lye-ez) áth. m. *gereblyéztem, —tél, —ett.* L. GEREBLYÉL.

GERÉCZ, l. GERINCZ.

GERELY, (ger-ely, azaz ger-el-ő) fn. tt. *gerely-t*, tb. *—ék.* 1) Régi fegyver neme, mely némileg a nyárshoz hasonló szuróeszközből állott. 2) Sebészi eszköz, finom hegygyel ellátva, sebek, daganatok, kelések stb. felszurására. 3) Növénynem, melynek gyümölcse hosszukás gerelyalakban nyúlik el. (Geranium).

GERENCS, (ger-en-cs) elvont törsök, melyből *gerencsér* származott. Tömöttebb hangon *göröncs.*

GERENCSE, puszta Veszprém megyében; helyr. *Gerencsé-n, —re, —ről.*

GERENCSÉR, (1), (ger-en-cs-ér) fn. tt. *gerencsér-t*, tb. *—ék.* Fazekas, azaz mesterember, ki közönséges agyagból különféle edényeket készit. Megegyezik a szláv *gerntsár, garntsár, hrncsár, hrntsér* stb. szókkal. Némely vidékeken: *göröncsér.* V. ö. GER, GÖR, GÖRÖNCS, GÖRÖNGY.

GERENCSÉR, (2), falvak Pozsony és Veszprém megyében; helyr. *Gerencsér-én, —re, —ről.*

GERENCZ, (ger-encz) székelyes kiejtéssel am. a szokottabb *gerincz*, l. ezt.

GEREND, (1), (ger-en-d) fn. tt. *gerend-ét.* 1) Valaminek alapja, feneke. Hasonlít hozzá a svéd, dán, német *Grund*, lengyel, cseh, orosz *grunt.* 2) Dombos tér, földvonal. Rokon ez értelemben *görönd* szóval. 3) Gerenda.

GEREND, (2), erdélyi falvak Hunyad és Thorda megyében; helyr. *Gerend-én, —re, —ről.*

GERENDA, (1), (ger-en-d-a) fn. tt. *gerendát.* Valaminek alapjául szolgáló, tehertartó vastag faderék, faragott vagy faragatlan állapotban. *Hídgerenda, házgerenda, általgerenda, folyógerenda, fészekgerenda, mestergerenda, füstfogó gerenda. Nem kell minden szálkából gerendát csinálni.* (Km.). *Más szemében meglátja a szálkát, de magában nem a gerendát.* (Km.). *Nincs a jégnek gerendája.*

GERENDA, (2), falu Zemplén, és puszta Nyitra megyében; helyr. *Gerendá-n, —ra, —ról.*

GERENDADESZKA, (gerenda-deszka) ösz. fn. A közönségesnél vastagabb, mintegy három négy ujjnyi vastagságu deszka, mely a hidakon, épületekben gerenda vagy palló gyanánt használtatik.

GERENDAFÉSZÉK, (gerenda-fészék) ösz. fn. Üreg a falban, hol a gerenda vége nyugszik.

GERENDAFŐ, (gerenda-fő) ösz. fn. Gerenda vége, ha a falból, melyre fektetve van, kiáll.

GERENDAHAJÓ, (gerenda-hajó) ösz. fn. Összeszegezett gerendákból, vagyis faderekakból álló vízi jármü, máskép: *talp, talphajó.*

GERENDAJOG, (gerenda-jog) ösz. fn. A szomszédnak azon joga, melynél fogva falgerendáinak végeit szomszédja épületének fő falába ereszthetí, vagy reáhelyezheti.

GERENDAKŐ, (gerenda-kő) ösz. fn. Kő az épületben, melyen a gerenda vége nyugszik.

GERENDAKÖZ, (gerenda-köz) ösz. fn. Köz, egyik gerendától a másikig. *A gerendaközt deszkákkal kipallózni.*

GERENDALÁB, (gerenda-láb) lásd: GERENDMÉRTÉK.

GERENDAMÉRLEG, l. GERENDMÉRLEG.

GERENDAMÉRTÉK, l. GERENDMÉRTÉK.

GERENDÁS, (1), (ger-en-d-a-as) mn. tt. *gerendás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Gerendával ellátott, felkészített.

GERENDÁS, (2), puszta Békés megyében; helyr. *Gerendás-on, —ra, —ról.*

GERENDÁSAN, (ger-en-d-a-as-an) ih. Gerendával felkészítetten.

GERENDAVÁR, (gerenda-vár) ösz. fn. Egymáshoz illesztett gerendákból készült bástya- vagy sánczalkotmány. (Blockhaus).

GERENDAVAS, (gerenda-vas) ösz. fn. A vaskohokban am. háromszögü, vastag, öntött vasrúd, amint az olvasztókemenczéből kivesszik.

GERENDAVÉG, (gerenda-vég) ösz. fn. 1) A gerenda két vége. 2) A falra fektetett gerendának a falból kiálló vége, máskép: *gerendafő.*

GERENDÁZ, (gér-én-d-a-az) áth. m. *gérendáztam, —tál, —ott.* Valamit gerendákkal ellát, megrak, beépit. *Gerendázni a hidakat, házfalakat.*

GERENDÁZÁS, (gér-én-d-a-az-ás) fn. tt. *gerendázás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn gerendásunk. V. ö. GERENDÁZ.

GERENDÁZAT, (ger-en-d-a-az-at) fn. tt. *gerendázat-ot*. Épületbe, pl. házba, hídba, malomba stb. berakott gerendák szerkezete, összege. *Első, második emeleti gerendázat. Híd gerendázata.*

GERENDDESZKA, (gerend-deszka) l. GERENDADESZKA.

GÉRÉNDÉLY, (gér-én-d-ély) fn. tt. *gérendély-t*, th. —*ék*. 1) Az ekében ászon hosszu görbe fa, melynek alját eketalpnak, felső végét ekeszarvnak hívják. 2) A malomban azon hengerded gerenda, mely a száraz kerekek, vagyis korongok tengelyét képezi. Tömött hangon · *göröndöly*, és némely tájakon : *göröndü*.

GERENDFÉSZEK, l. GERENDAFÉSZEK.

GERENDFŐ, GERENDHAJÓ, GERENDJOG, GERENDKŐ, GERENDKÖZ, lásd : GERENDAFŐ, GERENDAHAJÓ stb.

GEREND-KERESZTÚR, erdélyi falu Thorda megyében ; helyr. *Keresztúr-ba*, —*ban*, —*ból* ; néha : *Keresztúr-on* is stb.

GERENDLÁB, (gerend-láb) ösz. fn. lásd : GERENDMÉRTÉK.

GERENDMÉRLEG, (gerend-mérleg) ösz. fn. Nagyszerü mérleg, melynek serpenyői gerendáról függenek alá.

GERENDMÉRTÉK, (gerend-mérték) ösz. fn. Mérték, melylyel a gerendák hosszát, vastagságát, szélességét szokták meghatározni, ilyenek *gerendöl, gerendláb, gerendujj*.

GERENDÖL, (gerend-öl) ösz. fn. l. GERENDMÉRTÉK.

GERENDUJJ, (gerend-ujj) ösz. fn. l. GERENDMÉRTÉK.

GERENDVÁR, GERENDVAS, l. GERENDAVÁR, GERENDAVAS.

GERENDVÉG, l. GERENDFŐ.

GERENDZSILIP, (gérénd-zsilip) ösz. fn. Zsilip, mely egymásra helyezett és megerösitett gerendákból áll.

GERÉNY, (1), l. GÖRÉNY.

GERÉNY, (2), falu Ungh megyében ; helyr. *Gerény-én*, —*re*, —*ről*.

GERENYE, (ger-eny-e) mn. tt. *gerenyét*. L. GEHER.

GERÉNYES, falu Baranya és pusszta Tolna megyében ; helyr. *Gerényes-én*, —*re*, —*ről*.

GEREPCSÍN, (ger-ep-cs-in, vagy talán összetétel : gereb-csin) fn. tt. *gerepcsin-t*, th. —*ék*. Csillagalakú virágbokrétákkal ékeskedő, kerti és vadon tenyésző növénynem az együttnemzők seregéből. Fajai igen sokfélék. (Aster).

GÉRES, falu Szathmár megyében ; KIS—, NAGY—, falvak Zemplén megyében ; helyr. *Géres-én*, —*re*, —*ről*.

GERESD, falu Baranya megyében ; KIS—, NAGY—, falvak Sopron megyében ; helyr. *Geresd-én*, —*re*, —*ről*.

GERESELY, falu Zemplén megyében ; helyr. *Geresely-én*, —*re*, —*ről*.

GÉRÉZD, (1), v. GERÉZD, (gér-éz-d, rokon vele a szanszkrit *karas* [hasít], innen : *karasis*, [hasáb], hellen *χάρσις*, latin *cortex, crus, crusta*, franczia *croûte, croûton*, német *Kruste*, illir *grozd*, dalmat *grisd* stb.) fn. tt. *gérézd-ét*. Általán, többféle növénytermékek, gyümölcsök oly egyes része, mely már természetnél fogva valamely vonás, vágás vagy különös szár által stb. el van választva, pl. *Foghajma gerezdje. A foghajmát gerezdekre elválasztani. Dió gerezdje. Szőlőfej gerezdje. Sárgadinnye gerezdje. A dinnyéből megenni egy gerezdet. Gerezdek szerént vágni fel a dinnyét. A görögdinnye gerezdei ritkábbak.* Átv. ért. mesterséges metszet, szelet ; vagy vágás, metszés, hasítás által elválasztott, elszelt része valamely terménynek. *Geresd burgonya, tök. Gerezdekre választott gömbölyü kályha. Gerezdeket róni.* Tömött ajakkal : *görözd*. Kriza J. gyüjteménye szerént jelenti a szálkelychnél a fapületek szegletrakását is.

GÉRÉZD, (2), puszta Somogy megyében ; helyr. *Gérézd-én*, —*re*, —*ről*.

GÉRÉZDÉL, (gér-éz-d-él) áth. m. *gérézdél-t*. 1) Valamit gerezdekre választ, metél, hasogat. *Foghajmát gerezdelni. Diót gerezdelni. Dinnyét gerezdelni, fölgerezdelni*. 2) Valamely testen oly metszéseket, vágásokat, rovásokat tesz, melyeknél fogva az gerezdekre feloszlik. *Kályhát gerezdelni, ajtót gerezdelni*. 3) Böngész, billingeket, szőlő-fürtöcskéket szedeget.

GÉRÉZDÉLÉS, (gér-éz-d-él-és) fn. tt. *gérézdélés-t*, th. —*ék*. Cselekvés, midőn valamit gerezdekre választunk, metélünk stb. V. ö. GÉRÉZDÉL.

GÉRÉZDÉS, (gér-éz-d-és) mn. tt. *gérézdés-t* v. —*et*, th. —*ek*. Gerezdekkel ellátott, gerezdekre választott. *Gerezdes birsalma. Nem minden dinnye gerezdes. Foghajma van gerezdes, és nem gerezdes.*

GEREZNA, (ger-ez-na) fn. tt. *gereznát*. Fürtös, gubás téli öltözék neme. *Pegymet-gerezna*, am. petymetbőrrel béllelt asszonyi ruha. Régi, s jelennen ritka használatu szó. Illir nyelven : *kersno*.

GEREZNÁS, (ger-ez-na-as) mn. tt. *gereznás-t* v. —*at*, th. —*ak*. Gereznába öltözött, gereznát viselő. V. ö. GEREZNA.

GERGELAKA, falu Sáros megyében ; helyr. *Gergelaká-n*, —*ra*, —*ról*.

GERGELICZE, (ger-g-el-icz-e) fn. tt. *gergeliczét*. Rágódó apró féreg, búzában termő féreg, szuszik. Székely tájszó. Hangváltozva megvan a latin *curculio* szóban. Máskép : *gergericza*.

GERGELY, (hellen eredetü, am. éber) férfi kn. tt. *Gergely-t*, th. —*ék*. Gregorius. *Nagy Gergely pápa*.

GERGELYFALVA, helységek Gömör, Nógrád és Nyitra megyében ; helyr. *Gergelyfalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

GERGELYI, falu Beregh megyében ; Veszprém megyében *Gergöli* is ; helyr. *Gergelyi-be*, —*ben*, —*ből*.

GERGELYLAKA, l. GERGELAKA.

GERGÖLI, l. GERGELYI.

GERHE, (ger-he) l. GEHER.

GERINCS, l. GERINCZ.

GERINCZ, (ger-incz) fn. tt. *gerincz-ét.* Az emberek és állatok háta közepén végig nyúló emelkedés, melyet egymással összefüggő csontforgók képeznek, s mely az állati csontalkotmány egyik főrészét teszi. *Hátgerincz. Letörni az állat gerinczét. Meggörbült gerincz.* Átv. ért. hegységnek, hegyláncznak tetővonala. *Kárpátok gerincze.* Továbbá: az épületek orma. *Ház gerincze, templom gerincze.*

GERINCZAGY, (gerincz-agy) ösz. fn. l. GERINCZVELŐ.

GERINCZCSATORNA, (gerincz-csatorna) ösz. fn. Csatorna, melyet az összefüggő gerinczforgók üregei képeznek, s melyen a gerinczvelő elömlik, az agyvelőtől folytatólag alászáll.

GERINCZCSERÉP, (gerincz-cserép) ösz. fn. Cserép, mely a házfödél gerinczét, azaz ormát takarja.

GERINCZCSIGA, (gerincz-csiga) ösz. fn. Tengeri teknős állatok neme, melyek felső tekenője forgón mozog, s mozgás közben kattogva verődik az alsó teknőhöz. (Spondylus).

GERINCZCSONT, (gerincz-csont) ösz. fn. Így nevezetnek azon gyürüs csontok, melyek a gerinczoszlopot képezik.

GERINCZÉS, (ger-incz-és) mn. tt. *gerinczés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Gerinczczel ellátott, aminek gerincze van. *Gerinczes állatok.*

GERINCZFICZAMODÁS, (gerincz-ficzamodás) ösz. fn. A gerinczcsontoknak rendes helyzetökből kilépte, kinyomulása.

GERINCZGYALU, (gerincz-gyalu) ösz. fn. Asztalosok gyaluja, melylyel a beereszteni, becsiptetni való deszkán gerinczforma kiálló hevedert képeznek.

GERINCZOSZLOP, (gerincz-oszlop) ösz. fn. A gerinczcsontok által képzett oszlop, vagyis a gerincz egész hosszában véve.

GERINCZOSZLOP-HÁTGÖRBEDÉS, (gerinczoszlop-hát-görbedés) ösz. fn. A gerinczoszlop hátrahajlása, düledése, (hátpúp, puposhát, háthoporj).

GERINCZOSZLOP-MELLGÖRBEDÉS, (gerincz-oszlop-mell-görbedés) ösz. fn. A gerinczoszlopnak előre hajlása, a mell kidüledésével, (mellpúp, mellhoporj).

GERINCZOSZLOP-OLDALGÖRBEDÉS, (gerincz-oszlop-oldal-görbedés) ösz. fn. A gerinczoszlopnak természetes irányából jobb vagy bal oldalra történt eltérése, a bordák elferdülésével. (Oldalpúp, oldalhoporj).

GERINCZSZEG, (gerincz-szeg) ösz. fn. l. OROMSZEG.

GERINCZÜTÉR, (gerincz-ütér) ösz. fn. Ütér a gerinczben. V. ö. ÜTÉR.

GERINCZVELŐ, (gerincz-velő) ösz. fn. A gerinczcsatornában foglalt velő, mely közvetlenül az agyvelőnek folytatása. (Medulla spinalis).

GERINCZVÉRÉR, (gerincz-vér-ér) ösz. fn. Vérér a gerinczben. V. ö. VÉRÉR.

GERJ, (ger-j) fn. tt. *gerj-et.* Általán, élénk mozgalom, felindulás, fellobbanás, vagyis azon belső erő, mely mozgalomra, felindulásra, fellobbanásra késztet. Különösen: belérzéki működés, mozgalom, mely valami után törekszik, vágyik. *Testi gerjek. Szerelmi gerj. Boszugerj. Nemi gerj.* Átv. és gyógytani ért. a légben kifejlődő kóros anyag, mely a fogékony testekben nyavalyát fejleszt. (Miasma). Rokon a latin *germen*, német *Gier, gähren* stb. szókkal. V. ö. GER.

GERJED, (ger-j-ed) önh. m. *gerjed-tem, —tél, —t* v. *—ett.* 1) Élénk belső mozgalomba jön, felindúl, valamely indulatra fakad, gyúlad. *Szerelemre, boszura, haragra gerjedni. Áhitatra, istenimádásra, buzgóságra gerjedni. Fölgerjedni valakire* v. *valaki ellen.* 2) Tüzet fog, tüzre gyulad. *A száraz ág, szalma hamar lángra gerjed.*

GERJEDÉK, (ger-j-ed-ék) fn. tt. *gerjedék-et*, l. GERJEDELEM.

GERJEDÉKÉNY, (ger-j-ed-é-kény) mn. tt. *gerjedékény-t*, tb. *—ek.* Könnyen gerjedő, valamely belső érzéki, s élénk mozgalomra hajlandó, hirtelen felinduló. *Gerjedékeny szivü. Haragra gerjedékeny dühöncz.*

GERJEDÉKÉNYSÉG, (ger-j-ed-é-kény-ség) fn. tt. *gerjedékénység-et.* Tulajdonság, melynél fogva valaki hamar gerjed, fölgerjed, bizonyos belérzéki mozgalmakra hajlandó.

GERJEDELEM, (ger-j-ed-el-ém) fn. tt. *gerjedelmet.* A belérzéknek, különösen kedélynek élénkebb mozgalma; némely állati ösztönöknek működése, ingere. *Szerelmi gerjedelem. Állati, baromi gerjedelem. Nemi, közösülési gerjedelem.* Nemesb ért. áhitat, lelki buzgóság. *Gerjedelemmel hallgatni az isten igéjét.*

GERJEDELMES, (ger-j-ed-el-m-es) mn. tt. *gerjedelmes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Gerjedelemtől felizgatott, felingerelt, megindult, fellobbant; áhitatos, buzgóságos.

GERJEDÉS, (ger-j-ed-és) fn. tt. *gerjedés-t*, tb. *—ek.* Állapot, belső megindulás, midőn valakinek belérzékei, kedélye mozgásba jönnek, felingerülnek; gyúladás, tüzre lobbanás. *Haragra, boszura, szerelemre gerjedés.*

GERJEDET, (ger-j-ed-et) fn. tt. *gerjedet-et.* 1) A belérzéknek, kedélynek mozgalma, élénk indulat. 2) A régi nyelvben, am. áldozati szent tüz, pl. tömjénégetés. *Nyillal kele, hogy gerjedetet velne.* (Sorte exiit, ut incensum poneret). *A gerjedetnek ideje korán.* (Hora incensi) Münch. cod.

GERJEDETÉS, (ger-j-ed-et-és) mn. tt. *gerjedetés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Gerjedettel teljes, buzgóságos, áhitatos. *Gerjedetes imádság.*

GERJEDÉZ, (ger-j-ed-éz) önh. m. *gerjedéz-tem, —tél, —ett.* Folytonosan vagy gyakran gerjed, valamire a belérzékek által ingereltetik.

GERJEDÉZÉS, (ger-j-ed-éz-és) fn. tt. *gerjedézés-t*, tb. *—ék*. Folytonos gerjedés, a belérzékek tartós működése, melynél fogva a kedélyt valamire ingerlik, ösztönzik. *Szerelmi gerjedezés. Jámbor gerjedezés.*

GERJEFA, (gerje-fa) ösz. fn. Kriza J. szerént: villám érintése miatt lábán kiszáradt fa. V. ö. GER.

GERJELÉM, l. GERJEDELÉM.

GERJEN, falu Tolna megyében; helyr. *Gerjen-be, —ben, —ből.*

GERJENG, (ger-j-en-g) önh. m. *gerjeng-tem, —tél, —ett* v. *gerjengéttem, gerjengéttél, gerjengett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Gerj vagy gerjek keletkeznek, és működnek benne. *Gerjeng szivében a szerelem tüze.*

GERJESZT, (ger-j-esz-t) áth. m. *gerjeszt-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. 1) Felható ragu névvel am. valamire buzdít, ingerel, mozdít, ösztönöz. *Haragra, bosszura, szerelemre gerjeszteni. Buzgóságra, tiszteletre gerjeszteni.* 2) Valakiben bizonyos érzést, indulatot támaszt, bújt, felbújt. *Fölgerjeszteni a hallgatókban az isteni szeretetet.* 3) Valamit gyuladásra késztet, szít. *Tüzet gerjeszteni. Némberiek pedig ülnek — — — — igen meggerjesztvén olajoknak fáit.* (Bécsi codex). *Fölgerjeszteni a már hamvadni kezdő tüzet.*

GERJESZTÉS, (ger-j-esz-t-és) fn. tt. *gerjesztés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, mely által valamit gerjedni késztetünk. V. ö. GERJED, GERJESZT.

GERLACHFALVA, helység Szepes megyében; helyr. *Gerlachfalvá-n, —ra, —ról.*

GERLÁTH, falu Sáros megyében; helyr. *Gerláth-on, —ra, —ról.*

GERLE, (ger-le) fn. tt. *gerlét*. A vadgalambok legkisebb faja. Nevét a *ger, gir, (garrio, girren, γῆρυς)* hangjától kapta. A gyöngéd érzékeny szerelemnek jelképe, miért a költői nyelvben kiváltkép divatos. *Szerelmes gerlepár.* Máskép *gerlicze, gilicze*, s leggyöngédebb kifejezéssel: *gili.*

GERLICZE, (ger-li-cze) fn. l. *Gerle. Bokor gerlicze* am. egy pár. *És hogy áldozatot adnának, egy bokor gerliczét.* (Luk. II. 24. Káldinál).

GERLICZESZÓ, (gerlicze-szó) ösz. fn. A gerlicze sajátságos hangja, melyet a magyar *ger, gir, gil* szókkal fejez ki, továbbá *gur, tur*, innen: turbékol, mely a latin *turtur*, német *Turtel* stb. szókban is megvagyon.

GERLICZETÖVIS, (gerlicze-tövis) ösz. fn. l. IGLICZE.

GERNY, GÉRNY, (ger-ny v. gér-ny) elvont törzsök, melyből *gérnye* (görnye) melléknév, és némely helynevek származnak.

GERNYE, (1), (ger-ny-e) mn. tt. *gernyét*. Sovány, kiaszott testű, görbes, görnyedt. *Gernye vén ló.*

GERNYE, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gernyét*. Kriza J. szerént am. gerincz.

GERNYES, falu Máramaros megyében; helyr. *Gernyes-én, —re, —ről.*

GERNYŐ, puszta Gömör megyében; helyr. *Gernyő-n, —re, —ről.*

GERŐ, férfi kn. l. GERGELY.

GERSE, falu Vas megyében; helyr. *Gersé-n, —re, —ről.*

GERTENYES, falu Temes megyében; helyr. *Gertenyes-én, —re, —ről.*

GERTRUD, (a német nyelvbuvárok szerént régi német szó, s am. igen szeretett); női keresztnév.

GERV, (ger-v) fn. tt. *gerv-et*. Némelyek által ujonnan ajánlott szó, s am. gerj. De ezen értelemben fölösleges, s a *gerj* fölött előnynyel nem bír.

GERZS, (ger-zs) elvont törzsök, melyből *gerzsa* és *gerzsely* főnevek származtak. Képzése olyan, mint a részint elvont, részint önálló: *pérzs, dörzs, morzs, torzs, törzs* szóké.

GERZSA, (ger-zs-a) fn. tt. *gerzsát*. A székelyeknél am. mankó (Kriza J.).

GERZSELY, (ger-zs-ely) fn. tt. *gerzsely-t*, tb. *—ék*. Szőlőfaj, melynek bogyói sürüen összecsomósodnak.

GESZT, (1), elvont törzsöke *gesztencze* és *gesztes* származékoknak. V. ö. GESZTES.

GESZT, (2), v. GESZTH, falvak Bihar, Borsod és Pozsony megyében; helyr. *Geszt-én, —re, —ről.*

GESZTE, falu Nyitra megyében; helyr. *Gesztén, —re, —ről.*

GESZTELY, falu Zemplén megyében; helyr. *Gesztely-én, —re, —ről.*

GESZTENCZE, (gesz-t-en-cz-e) fn. tt. *gesztenczét*. Kúpalaku baglya vagy rakás, melybe a learatott és kévébe kötött nádat összeállítják.

GESZTENYE, fn. tt. *gesztenyét*. Ugyanaz a latin *castanea*, hellen *καστάνον, καστάναιον*, német *Kastanien*, tót *gaestan* stb. szókkal. A gesztenyefának igen szivós és tüskés héjba burkolt gyümölcse. *Gesztenyét főzni, sütni. Szelid, vad gesztenye.* V. ö. GESZTENYEFA.

GESZTENYE-BOKRÉTAFA, (gesztenye-bokrétafa) ösz. fn. Közönséges vad gesztenyefa, mely szép magas növésü, hosszú levelü, melynek virágai szép bokrétát képeznek, s tüskés héju gyümölcse nem éldelhető. (Aesculus).

GESZTENYEFA, (gesztenye-fa) ösz. fn. A bükkök nemzetségéhez számított fa, lándsaalakú, csipkézett szélü, s alsó oldalon sima levelekkel, s mely a vadgesztenyefához sokban hasonló, abban különbözvén tőle, hogy ízletes gyümölcsöt terem. (Fagus castanea). A vad gesztenye hidegebb éghajlat alatt is tenyészik, de a szelid nem.

GESZTENYEFÁS, (gesztenye-fás) ösz. fn. l. GESZTENYÉS.

GESZTENYEHALMÁNY, (gesztenye-halmány) ösz. fn. l. HALMÁNY.

GESZTENYEHÉJ, (gesztenye-héj) ösz. fn. A gesztenyének azon szivós sima héja, mely lisztes belét közvetlenül takarja. Ettől a *gesztenyekopács* különbözik. V. ö. GESZTENYEKOPÁCS.

GESZTENYEKOPÁCS, (gesztenye-kopács) ösz. fn. A gesztenyének külső tüskés héja, burokja, melyből ha megérett, önként is kifejlődik, s kihull.

GESZTENYEOLAJ, (gesztenye-olaj) ösz. fn. Gesztenye beléből készített olaj.

GESZTENYÉS, (1), (gesztenye-es) mn. tt. *gesztenyés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Gesztenyével bővelkedő, gesztenyét foglaló, áruló stb. *Gesztenyés vidék. Gesztenyés edény. Gesztenyés kofa.*

GESZTENYÉS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gesztenyés-t*, tb. *—ek*. Erdő vagy kert, melyben gesztenyefák tenyésznek.

GESZTENYESÜTŐ, (gesztenye-sütő) ösz. fn. 1) Személy, ki gesztenyét süt, árul. 2) Serpenyő vagy más edény, melyben gesztenyét sütnek.

GESZTENYESZÍN, (gesztenye-szín) ösz. fn. Barnás szín, mely közép a fekete és szőke között, vagyis olyan szín, mint az érett gesztenye héjáé.

GESZTENYESZINŰ, (gesztenye-szinű) ösz. mn. Minek olyan a szine, mint az érett gesztenye héjáé, azaz fekete és szőke közötti szinű. *Gesztenyeszinű haj. Nekem is volt gesztenyeszinű hajam.* (Km.).

GESZTERÉD, falu Szabolcs megyében; helyr. *Gesteréd-én, —re, —ről.*

GESZTÉS, (1), (gesz-t-és) helynév Gömör és Komárom megyében; helyr. *Gesztés-én, —re, —ről.* Ez utósóban van a gesztesi vár és gesztesi járás, mely a vártól vette eredetét. Gesztes vára erdők között feksik. Baranyának ormánsági járásában *gesztes*, am. *fás*, pl. gesztes dió; honnan azt vélhetni, hogy *gesst* hajdan annyit jelentett, mint: *fa, (Holz, lignum* értelemben).

GESZTÉS, (2), mn. tt. *gesztés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Ormánságban am. fás. V. ö. GESZTÉS, (1).

GESZTET, (gesz-tet) önh. m. *gesztet-tem, —tél, —ett*. Baranyában, am. ügetve kocsikáz, lovagol, másképen *gyesztet*, *desztet*, és ez látszik eredetinek, minthogy a lovat ügetésre *deh* v. *gyeh*, *gyih* szókkal biztatják.

GESZTÉTE, falu Gömör megyében; helyr. *Gesztété-n, —re, —ről.*

GESZTH, l. GESZT.

GESZTHE, l. GESZTE.

GESZTI, falu Somogy megyében; helyr. *Geszti-be, —ben, —ből.*

GESZTŐCZ, falu Bars megyében; helyr. *Gesztöcz-ön, —re, —ről.*

—GET, l. —GAT.

GETFALU, puszta Nyitra megyében; helyr. *Getfalu-ba, —ban, —ból.*

GETYE, falu Szala megyében; helyr. *Getyé-n, —re, —ről.*

GÉVÉNFALVA, helység Beregh megyében; helyr. *Gévénfalvá-n, —ra, —ról.*

GEZ v. GÉZ, elvont gyök, mely nem más, mint a fenhangon kiejtett *gaz*, mint ezen öszvetett szókból: *gesdernye, gezemicze, gezemucza, geszernicze, gézengaz, gézengúz* kitetszik. L. ezeket.

GÉZA, férfi kn. tt. *Gézát*. E név tulajdonkép már a pogány magyaroknál divatozott, a újabb korban a latin *Victor* helyett jött divatba, minthogy némely történészek szerént *Gésa* eredetileg annyit tenne, mint *Győző*.

GEZDERNYE v. GEZDERJE, (gez-d-er-nye v. -je) fn. tt. *gezdernyét*. Gizgaz, szemét, bozót, különösen árvíz által öszvehordott fű-, fág- s más szeméthalom. V. ö. GEZEMICZE.

GEZEMICZE, GEZEMIZE, GEZEMUCZA, GEZEMUZA, GEZERNICZE, GEZSEMUZSA, (szókelyesen: *gasmota* is). Mind ezen szók a *gizgaz* fogalmának különféle vidékeken divatozó, s a sokaság, halmozottság jelölése végett némileg ikerített kifejezései.

GÉZENGÚZ, (gézen-gúz) ösz. fn. Hangváltozással nem egyéb, mint gizgaz. Átv. ért. hiábavaló, haszontalan, alávaló ember. *Kinek gézengúz az ura, kötyonfity a szolgája.* (Km.).

GÉZENGÚZOL, (gézen-gúzol) ösz. áth. m. *gézengúzolt*. Valakit gézengúznak csúfol, czímez.

GEZŐ, palócz tájszó, l. GÖZŰ.

GEZSE, MAROS—, erdélyi falu Alsó-Fejér megyében; helyr. *Gezsé-n, —re, —ről.*

GEZSEMUZSA, l. GEZEMICZE.

GÉZSÉNY, falu Ungh megyében; helyr. *Gézsény-be, —ben, —ből.*

GHÍMES, l. GÍMES, 2).

GIB, elvont gyök, mely rokon a *geb*, *göb*, *gémb* gyökök s törzsekkel (*göbör*, *gémber* stb. szókban). Származékai: *giber, giberedik* stb. Egyezik közelebbről a latin *gibus*, *gibbus* szóval, s jelent különösen valami zsugorodottat, öszvehuzottat, merevültet, púpost. V. ö. GEB gyök.

GIBÁRT, (1), férfi kn. Gebhardus.

GIBÁRT, (2), falu Abaúj megyében; helyr. *Gibárt-on, —ra, —ról.*

GIBB, (gib-b = gib-o = gib-ü) a *gib* gyöknek nyomatosb hangoztatása, melyből *gibbed, gibbeszt, gibbeszkedik* származékok erednek. V. ö. GIB.

GIBBED, (gibb-ed) önh. m. *gibbed-t*. Zsugorodik, öszvehuzódik, merevül, pl. hidegtől, nyavalyától, fájdalomtól.

GIBBESZKÉDIK, (gibb-esz-kéd-ik) k. m. *gibbeszked-tem, —tél, —ett*. Zsugorodik, öszvehuzódik, merevedésben púposodik, a nagy erőködés miatt megörbed. *Gibbeszkedik a nagy terhet vonó ló. Gibbeszkedik a fázó madár.* Rokon vele a *gubbaszkodik*.

GIBBESZT, (gibb-esz-t) áth. m. *gibbeszt-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Zsugorít, öszvehúz, merevít, púposít. *A fagy meggibbesztette ujjait. A sovány, beteg ló fölgibbeszti hátát.*

GIBBESZTÉS, (gibb-esz-t-és) fn. tt. *gibbesztés-t*, tb. *—ek*. Cselekvés, midőn valami gibbeszt.

GIBÉR, (gib-ér) mn. tt. *gibér-t*, tb. *—ek*. Zsugor, öszvehuzott, merevény. *Giber ujjak, kezek.*

GIBERCZÉS, (gib-er-cz-és v. betüáttétellel: *bicsertés)* mn. tt. *gibercsés-t*, tb. *—ék.* Sántikáló. *Gibercses lábú.*

GIBÉRÉDÉS, (gib-ér-éd-és) fn. tt. *gibérédés-t*, tb. *—ék.* Zsugorodás, összehuzódás. Lásd: GIBÉRÉDIK.

GIBÉRÉDIK, (gib-ér-éd-ik) k. m. *gibéréd-tem, —tél, —ett.* Zsugorodik, összehuzódik, a fölszinen megmerevedik a hideg miatt. *Giberedik az ember teste. Giberedik a sár, nedves ruha.* Máskép: *göbörödik, gémberedik.*

GIBÉRÉS, (gib-ér-és) mn. tt. *gibérés-t*, tb. *—ek.* Fagytól zsugorodott, mereven.

GIBÉRÍT, GIBÉRIT, (gib-ér-ít) áth. m. *gibérített*, htn. *—ni* v. *—eni.* Giberré tesz; a hideg, fagy valamit megzsugorít. *Az éjszaki hideg szél meggiberítette a sarat.*

GIBERÍTÉS, GIBERITÉS, (gib-er-ít-és) fn. tt. *giberítés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, midőn valami giberít.

GICZ, (1), elvont gyök, melyből *gicze* főnév származik.

GICZ, (2), indulatszó, melylyel némely vidéken a disznókat csalogatják. *Gicz! gics!* Innen: *gicsa.*

GICZ, (3), népes puszta Veszprém megyében; helyr. *Gics-én, —re, —ről.*

GICZA, (gicz-a) fn. tt. *giczát.* Gondor szőrü, mongolicza, bakonyi disznó.

„Egy tölgy alatt kilencz gicza
Meghíhasson egy éjtszaka."

Nemz. népdal.

GICZE, (1), (gicz-e) fn. tt. *giczét.* Sárga vagy fehér vékony sodrony, melylyel tojást hímeznek.

GICZE, (2), falu Gömörben; helyr. *Gicsé-n, —re, —ről.*

GIDA, (1), férfi kn. tt. *Gidát.* Gedeon helyett élünk vele bizalmasabb társalgásban. Máskép: Gedus. L. GEDEON.

GIDA, (2), l. GÖDÖLYE.

GIDE, puszta Szathmár megyében; helyr. *Gidé-n, —re, —ről.*

GIDÓ, l. GÖDÖLYE.

GIDOFALVA, erdélyi falu Háromszékben; helyr. *Gidofalvá-n, —ra, —ról.*

GIDRA, patak Pozsony megyében. tt. *Gidrát.*

GÍG, ikertársa *gág* hangutánzó szónak. *Gíg-gág.*

GIGE, falu Somogy megyében; helyr. *Gigé-n, —re, —ről.*

GIGÉR, puszta Heves megyében; helyr. *Gigér-be, —ben, —ből.*

GIGY, l. GED.

GIGYÉRÉSZ, (gigy-ér-ész) önh. m. *gigyerésztem, —tél, —ett.* Meghitt személy körül nyájasan ácsorog, enyeleg, pl. a gyermek gigyerész anyja körül, midőn tőle valamit nyerni akar. Balatonmelléki tájszó.

GIL, (1), elvont gyök és hangutánzó, melyből *gili, gilicze* erednek. Ugyanezen gyök megvan több helynevekben is.

GIL, (2), erdélyi hegy Thorda megyében.

GILÁD, falu Temes megyében; helyr. *Gilád-on, —ra, —ról.*

GILÁNYI, csárda Bihar megyében.

GILESD, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Gilesd-en, —re, —ről.*

GILI, (gil-i), GILICZE, (gil-i-cze) fn. tt. *gili-t, giliczét*, l. GERLE.

„Zöld ágon kis gili zokogva búg."

Vörösmarty.

GILÍB, tájdivatosan am. *Zsilip*; l. ezt.

GILISZTA, (gil-isz-ta, máskép: gelesztа, l. GEL) fn. tt. *giliszát.* Az állatország hatodik, s utolsó osztályához tartozó féregfaj, melynek vér helyett fehér nedve van, lábai s látható érzékei nincsenek, hanem testének összehuzódása és kinyujtása által mozog. *Földi giliszta. Bélgiliszta. Lapos giliszta. Májgiliszta.* Gúnyos és átv. ért. igen vékony sovány gyerek vagy ember. Tájszokásilag: *gelesztа*, mely hangra nézve hasonlít a *velesztа* szóhoz, mi annyit tesz, mint rendben fekvő, s mintegy galand gyanánt elnyuló széna.

GILISZTAALAKÚ, (giliszta-alakú) ösz. mn. Vékony, sudár alaku vagy termetü, mint a giliszta.

GILISZTAFŰ, (giliszta-fű) ösz. fn. Többféle fünek, növénynek neve, melyeket a bélgiliszták ellen gyógyszerül szoktak használni.

GILISZTAGYÍK, (giliszta-gyík) ösz. fn. Gyíkfaj, mely alakjára nézve a gilisztához hasonló.

GILISZTAHAJTÓ, (giliszta-hajtó) ösz. fn. Gyógyszerről mondják, melyet bélgiliszták elüzésére használnak.

GILISZTAIZOM, (giliszta-izom) ösz. fn. Izom az emberi testben, mely giliszta gyanánt összehuzódik és kinyúlik. (Musculus lumbricalis).

GILISZTALEPÉNY, (giliszta-lepény) ösz. fn. Lepényalakban készített gyógyszer a bélgiliszták ellen.

GILISZTAMAG, (giliszta-mag) ösz. fn. Különféle növények magvai, melyek giliszták ellen gyógyszerül használtatnak.

GILISZTANYULVÁNY, (giliszta-nyulvány) ösz. fn. A vakbélnek gilisztaalaku vége.

GILISZTAOLAJ, (giliszta-olaj) ösz. fn. 1) A földi giliszták ból sajátságos módon készített olaj. 2) Bélgiliszták elüzésére használt olaj.

GILISZTAORSÓNYA, (giliszta-orsónya) ösz. fn. Az emberek és állatok beleiben élő giliszta faj, melynek vége orsóalaku hegyes. (Ascaris).

GILISZTAORVOS, (giliszta-orvos) ösz. fn. 1) Orvos, ki különösen a bélgiliszták elüzéséhez ért. 2) Gúnyneve az oly kuruzsló, kontár orvosnak, aki alig tud egyebet, mint a giliszták ellen gyógyszereket rendelni.

GILISZTAPOR, (giliszta-por) ösz. fn. Gyógyszer poralakban, a giliszták ellen.

GILISZTÁS, (gil-isz-ta-as) mn. tt. *gilisztás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Gilisztákkal bővelkedő, gilisztáktól szenvedő. *Gilisztás föld. Gilisztás gyermek.*

GILISZTATOLDALÉK, (giliszta-toldalék) l. GILISZTANYULVÁNY.

GILISZTAVARÁDICS, (giliszta-varádics) ösz. fn. Mesgyéken, töltéseken, árkokon termő növényfaj a varádicsok neméből, mely sikeres gyógyszer a bélgiliszták ellen. (Tanacetum vulgare).

GILVÁCS, falu Szathmár megyében; helyr. *Gilvács-on, —ra, —ról.*

GILVÁNFA, helység Baranya megyében; helyr. *Gilvánfá-n, —ra, —ról.*

GILYÉN, férfi kn. tt. *Gilyén-t*, tb. *—ék*. Gylianus.

GÍM, fn. tt. *gím-ét*. 1) Általán úgynevezett vörös vad, úgymint őz, szarvas, dámvad, belénd stb. 2) Különösen nőstény a fennevezett állatokból. *Gímszarvas, gímőz.* Megegyeznek vele a német *Gemse*, lengyel *giemza*, olasz *camozza*, franczia *chamois*, melyekből is megtetszik, hogy *gím* szintén rokon a *gam* gyökkel.

GÍMEA, fn. tt. *gímeát*. Molnár Albertnél teherhordó hajó (navis oneraria). Párispápainál: *gínea.*

GÍMÉS, (gím-és) mn. tt. *gímés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Gímekkel bővelkedő. *Gímes erdő, vadkert.* 2) Mezőváros és vár Nyitra megyében; helyr. *Gímes-en, —re, —ről.* 3) Hegy neve Csikszékben.

GIMIZ-GAMAZ, ikerített fn. A székelyeknél a legaljasabb emberről mondják. (Kriza J.). *Kamasz* szóval látszik egyezni.

GÍMNYELVŰ FŰ, (gím-nyelvű fű). Növény a bordalap (Asplenium) neméből. Másképen: *szarvasnyelvű bordalap.* (Asplenium scolopendrium).

GÍMSZARVAS, (gím-szarvas) ösz. fn. l. SZARVASTEHÉN.

GÍMVAD, (gím-vad) ösz. fn. Vörös vad; pl. szarvas, őz, dámvad stb.

GIN, elvont gyök, származéka: *gindár.*

GINDÁR, (gin-dár) mn. tt. *gindár-t*, tb. *—ak* v. *—ok*. Ernyedt, lágy, petyhüdt, miben rugósság nincsen. Tájszó. Székelyesen mintegy betűáttétellel *czingár* v. *czingér* is. Rokon vele *czingár, czangár.*

GINDÁRSÁG, (gin-dár-ság) fn. tt. *gindárságot*. Ernyedtség, lágyság, petyhüdt állapot vagy tulajdonság.

GÍNEA, l. GÍMEA.

GINGÓ, a Hegyalján divatos *ing* helyett, mint *girány* a székelyeknél *irány* helyett.

GINI, női knév; mint *Regina* kicsinyője.

GINT, GINTER, férfi kn. Eléjön Párizpápai szókönyvében. Guntherus. Jelentése: hadfi; régi német nyelven *gundahari*, am. hadsereg.

GINZA, puszta Fejér megyében; helyr. *Ginzá-n, —ra, —ról.*

GIPSZ, fn. tt. *gipsz-et*. Egy a hellen *γύψος*, (latinosan *gypsum*) szóval, mely több más nyelvekbe is átment. Fehérföld v. fehérkőfaj, mely savanyok által fel nem pezsdül, de tűz által porhanyóbbá, s azután vízzel keverve, s tésztává gyúrva keménynyé lesz. Erős ragasztó, s öszvetartó eszközül szolgál. A finomabbféle gipszből a szobrászok mintákat, képszobrokat stb. alakítanak.

GIPSZALAK, (gipsz-alak) l. GIPSZMINTA.

GIPSZBÁNYA, (gipsz-bánya) ösz. fn. Bánya, melyben gipszföldet és gipszköveket fejtenek.

GIPSZBOLTSZÍN, (gipsz-bolt-szín) l. GIPSZMENNYEZET.

GIPSZÉL, (gipsz-él) áth. m. *gipszél-t*. Valamit gipszszel öszveragaszt, bevon. *Eltörött edényt, pipát gipszelni.*

GIPSZÉLÉS, (gipsz-él-és) fn. tt. *gipszélés-t*, tb. *—ek*. Cselekvés, midőn gipszelnek.

GIPSZÉLŐ, (gipsz-él-ő) l. GIPSZMIVES.

GIPSZÉZ, (gipsz-ez) áth. m. *gipszéz-tem, —tél, —ett*. Gipszszel bevon, behúz.

GIPSZÉZÉS, (gipsz-éz-és) l. GIPSZELÉS.

GIPSZFEJTÉS, (gipsz-fejtés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki az illető bányában gipszföldet, gipszkövet ás.

GIPSZFÉLE, (gipsz-féle) ösz. mn. A gipszhez némileg hasonló, gipsz tulajdonságaival biró. *Gipszféle földek, kövek.*

GIPSZFESTÉS, (gipsz-festés) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn gipszszel bevont lapra, falra stb. festenek valamit. 2) Azon festői mű, mely gipszes alapon készült. Olyan szó, mint: *fafestés, üvegfestés* stb.

GIPSZFÖLD, (gipsz-föld) ösz. fn. Föld, mely vagy tiszta gipszből áll, vagy gipszrészeket foglal magában. V. ö. GIPSZ.

GIPSZHÉGY, (gipsz-hégy) ösz. fn. Gipszföldből és gipszkőből álló hegy, vagy melyben nagyobb mennyiségü gipsz találtatik.

GIPSZKEMENCZE, (gipsz-kemencze) ösz. fn. Kemencze, melyben a gipszföldet és gipszkövet kiégetik.

GIPSZKÉP, (gipsz-kép) ösz. fn. Gipszből alakított s jobbára bizonyos minta szerént készített kép.

GIPSZLÁDA, (gipsz-láda) ösz. fn. 1) Láda vagy más faedény, melyben az őrlött gipszport tartani szokták. 2) Gipszből készített kis láda, vagy más hasonló edény.

GIPSZMÁRVÁNY, (gipsz-márvány) ösz. fn. Kőkeménynyé tett, s márványszinüvé alakított gipsz, melyet a gipszmívesek különféle mívek, nevezetesen oszlopok, falak behuzására használnak, s melyet csiszolni és fényesíteni lehet.

GIPSZMENNYEZET, (gipsz-mennyezet) ösz. fn. Valamely szobának, teremnek, templomnak stb. gipszszel bevont felső része, boltozata, mennyezete.

GIPSZMÉSZ, (gipsz-mész) ösz. fn. Gipszkőből égetett mész.

GIPSZMINTA, (gipsz-minta) ösz. fn. Gipszből alakított minta, melybe vízben felolvasztott gipszpépből különféle képeket s más tárgyakat öntenek.

GIPSZMÍVES, (gipsz-míves) ösz. fn. Ki gipszmíveket készít, ki gipszből dolgosik.

GIPSZMUNKA, (gipsz-munka) l. GIPSZMŰ.

GIPSZMŰ, (gipsz-mű) ösz. fn. Gipszből csinált, alakított valami, különösen gipszből készített dombormüvek az épületek pártázatán, teremek mennyezetén stb.

GIPSZMÜVES, l. GIPSZMIVES.

GIPSZNEMŰ, (gipsz-nemű) ösz. mn. A gipszek neméhez tartozó, gipsz tulajdonságaival biró, gipszféle.

GIPSZNYOMAT, (gipsz-nyomat) ösz. fn. Valamely tárgynak gipszmintába nyomott alakja, képe, vagy gipszdarab, mely valamely tárgyat, pl. pénzt, emlékpénzt képez.

GIPSZPOR, (gipsz-por) ösz. fn. Fínom lisztté őrlött vagy porrá zúzott, törött gipsz.

GIPSZVAKOLAT, (gipsz-vakolat) ösz. fn. Vakolat, vízzel föleresztett gipszből.

GÍRA, (a héber nyelvben גֵּרָה am. szemer, latinul *granum*, franciául *grain*, németül *Gran*, *Grän* stb., a szanszkrit nyelvben pedig *gur* v. *garv*, am. sulymértékkel mér, sulyoz); fn. tt. *gírát*. 1) Az arany és ezüst hajdani sulymértéke, mely közönségesen 16 nehezéket, vagyis 96 szemert tett. 2) Egyik neme a képzelt, vagyis számolási pénznek, mely különböző tartományokban és időkben különböző értékkel birt. Magyarországban egy arany gira 72 arany forintot tett; egy ezüst gira pedig négy aranyból állott; beléértéke azonban az aranyokéval együtt változott. A 11 és 12. században egy arany 40 ezüst fillért tevén, egy gira 160 fillért tőn. A 13-ik században emelkedvén az aranynak sulya s értéke, a giráé is emelkedett, s egy girában kétszáz fillért számláltak. Robert Károly alatt egy ezüst gíra budai becs szerént 320 fillért tett, utóbb kisebb fillérek veretvén 360-ra emelkedett a fillérek száma egy girában. Zsigmond alatt egy gira ezüstből 400 fillér veretett, melyek közül száz tett egy aranyat. Ezóta kisebb és nagyobb sulyú girák divatoztak. A nagyobb sulyú mai pénzszámitásunk szerént négy, a kisebb egy ezüst forintot tesz. Ez értelmekben vett gira latinul *marca*, németül *Mark*. Káldinál, am. *mna*. *A te girád tíz girát nyert*. (Lukács 19. 16.).

GIRABÜNTETÉS, (gira-büntetés) ösz. fn. Pénzbirság, melynek mennyisége girákban van meghatározva.

GIRÁNY, székelyes kiejtés, *irány* helyett.

GIRAPÉR, (gira-pér) ösz. fn. 1) Girabüntetést követelő per. V. ö. GIRABÜNTETÉS. 2) A behajtott marha bírói kézre nem adását, vagy törvénytelen letartóztatását boszuló per. (Processus marcalis).

GIRÁS, (gira-as) mn. tt. *girás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Gira nehézségü, értékü. 2) Mi girát tárgyal. *Girás per*. 3) Erdélyben, *girás gyülés*, *girás szék* jelentett vármegyei gyülést, megyei itélő széket, melyen t. i. megjelenni az illetők girabüntetés alatt kötelezettek.

GIRBEGÖRBE, (girbe-görbe) kettőztetett mn. Minek több görbülései vannak, ide-oda hajlott, görbedt. *Girbegörbe ágak*. *Girbegörbe utak*.

GIRBEGURBA, l. GIRBEGÖRBE.

GIRBINCS, a székelyeknél am. görcs; *girbincs ember* (Kriza J.). Innen *girbincsés* = görcsös.

GIRBÓ, erdélyi falu Alsó-Fehér megyében; helyr. *Girbó-n*, *—ra*, *—ról*.

GIRINCS, falu Zemplén megyében; helyr. *Girincs-én*, *—re*, *—ről*.

GIRIND, am. *göröngy* és *gerinc*, t. i. Tarczal vidékén a szántóföld széle, megyéje, mely *göröngyös* szokott lenni. Szabolcsban pedig a halom teteje, *gerincze*.

GIRINY, l. GÖRÉNY.

GIRLA, fn. tt. *girlát*. A Tatrosi és Bécsi codexekben am. *corus* (gabonamérő). „Egy gerla árpán“ (Bécsi cod.). „Száz girla búzával.“ Károlinál: másfél véka. Káldinál: másfél kőből. Párizspápainál: százhúsz ejtelés. Jászay Pál ebből módosultnak véli a *kila* szót.

GIRÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Girócz-on*, *—ra*, *—ról*.

GIRODA, falu Temes megyében; helyr. *Girodá-n*, *—ra*, *—ról*.

GIRÓKÚTA v. GYIRÓKÚTA, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Girókútá-n*, *—ra*, *—ról*.

GIROLD v. GIROLT, (1), férfi kn. a német eredetü *Gerold* v. *Gerhard* után; jelentése: *gerely-* vagy *lándzsavitész*. Párizspápai szerént: *Gellért*.

GIROLD v. GIROLT (2), v. GIRÓTH, falvak Közép-Szolnok megyében, és Erdélyben Belső-Szolnok megyében; helyr. *Girold-on*, *—ra*, *—ról*.

GIZELA, női kn. Törökül *güzel* am. szép.

GIZGAZ, (giz-gaz) ikeritett fn. Mindenféle keverék gaz, szemét, gyim-gyom. *Széltől összehajtott, árvízhordta gizgaz*.

GIZGAZLAKÓ, (giz-gaz-lakó) lásd: POZDORJÁNY.

GIZGAZOL, (giz-gazol) áth. m. *gizgazol-t*. 1) Gizgazzal behint, beszemetéz. 2) Gizgaznak szidalmaz, gazembernek nevez valakit.

GLÉT, l. GELÉT.

GLIT, fn. tt. *glit-et*. Régebben használtatott. Egy a német *Geleit* szóval. Innen *glitlevél*, am. *Geleitsbrief*, (ma: útalomlevél), azaz oly oklevél, melylyel valakit biztosítanak, hogy bántalom nélkül valahová mehessen, s ott tartózkodhassék. *Hit és glit alatt hivta ötet*, — *és esek hittel glitet adának egymásnak*. (Heltai). (Salvus conductus).

GLITLEVÉL, ösz. fn. l. GLIT.

GO, gyökelem, melyből *goly*, *gom*, *gon*, *gor*, elvont gyökök, *gob* önálló gyök, *golyó*, *golyva*, *gomb*,

gomoly, gond, gonosz, gorny, gornyad stb. származott szók erednek. Rokon vele a *gu* (gu-g, gug-orodik, gugsol), továbbá a *gö* (göb, *gömb*, görny). A kereksségnek, összehajlásnak, gömbölyüségnek általános fogalma rejlik benne, mely a származékokban különböző árnyalatokat kap.

GÓ, gyökelem *gócz, gócs, góg, gólya, gór, góré* szókban, s alapértelme, mint származéka is gyanittatják: magasra vagy magasba törekvés, emelkedés. Esen gyök lappang a német *hoch*, illir *gor, gorje*, tót *hore*, orosz *gora* szókban is, valamint a *gög, gőz* magashanguakban.

GOB, (1), elvont gyök, am. göb.

GOB, (2), fn. tt. *gob-ot*. Apró sömök hal, mely kisebb folyókban és patakokban lakik leginkább, s a víz fenekén bogarakkal és férgekkel táplálkozik. Husa izletes. (Gobio).

GÓBÉ, (gób-é) fn. tt. *góbét*. 1) Somogyban am. kopasz, félmeztelen tyúk, néhutt *gór*. 2) Székely szó, l. KÓPÉ.

GÓBÉTA, a székelyeknél am. *bóbita*. A *b* fölcserélve *g*-vel, mint *gordó, bordó, galagógyi, galabógyi* szókban is; de ez ritka eset.

GOBHAL, (gob-hal) l. GOB.

GOBISHÁZA, puszta Gömör megyében; helyr. *Gobishásá-n, —ra, —ról.*

GOBOCS, (gob-ocs) l. GÖBECS.

GOBONCZA, (gob-on-cza) fn. tt. *goboncsát*. Répával, turóval stb. bélelt laskanemü tésztás étek. Örségi szó. V. ö. GOMBÓCZ, GOMBÓCZA.

GÓCS, (1), l. GÓCZ.

GÓCS, (2), falu Gömör megyében; helyr. *Gócson, —ra, —ról.*

GOCSÁRD, férfi kn. tt. *Gocsárd-ot*. Gotthard. Német eredetünek látszik.

GÓCZ, (1), fn. tt. *gócz ot*. 1) Általán tüzhely, tüzelő, valamely térségre kőből, sárból stb. emelve. 2) Különösen a tüzhely közepén levő tüzfészek, melybe tüzet raknak. 3) Katlan. 4) Átv. ért. a napnak középpontja, továbbá a gyujtó üvegeknél és tükröknél azon pont, melyben az üveg vagy tükör által megtörött vagy visszaverődött napsugarak összevegyülnek, s gyujtó erővel birnak. (Focus).

Rokonok vele a székely kiejtésü *góg*, latin *coquere*, német *kochen*, olasz *cuôcere*, spanyol *cocer*, angol *cook*, angolszász *cocian*, celt *cogu*, héber בשׁל, szanszkrit *kvath* (főz, fűt) stb.

GÓCZ, (2), hangutánzó, melyből ered *gócsa* (récze, rucza, kacsa, szinte hangutánzó gyökökből).

GÓCZA, (gócz-a) fn. tt. *góczát*. Rábaközi s némely más vidéki tájszó, l. RÉCZE, KACSA.

GÓCZAL, GÓCZALJ, (gócz-al v. -alj) ösz. fn. 1) A gócznak vagyis tüzelőnek alsó része, ürege, mely némely tájakon sütő kemencze gyanánt szolgál. 2) Katlan alja. 3) Kriza J. szerént *góczalja*, am. a kemencze hátulsó feléni ülőhely. 4) Kassai J. szerént *góczalja*, a Duna mellékén am. kandalló.

GÓCZAMITILL, (gócza-mitill) ösz. fn. Öt rétü héjas csiga, mely a faágakra csibbeszkedni szeret, s melyről hajdan azt mesélték, hogy góczák, azaz réczék kelnek ki belőle.

GÓCZLÁB, (gócz-láb) ösz. fn. Kemenczét a szögletén tartó fa-, vagy kőoszlop-forma. (Kriza J.).

GÓCZTÁVOL, (gócz-távol) ösz. fn. A gócznak távolsága a gyujtóüveg vagy gyujtótükör középpontjától. V. ö. GÓCZ.

GÓCZTÉR, (gócz-tér) ösz. fn. Azon tér vagy kör, melyet a gyujtó erővel biró üveg vagy tükörgócz elfoglal.

GODHÁTJA, l. GOTHÁTJA.

GÓDIRCZ, fn. tt. *gódircz-ot*. Növénynem a sokhímesek seregéből és egyanyások rendéből. Máskép: *aranyfü, fecskefü*. (Chelidonium).

GOG, fn. tt. *gog-ot*. Székelyföldön am. kemencze. Innen: *gog mege, gog alja. Ülj a gog megé*. Rokon a *gug* (gugor, gugorodik) szóval is.

GÓG, fn. tt. *gógot*, székely szó, l. GÓCZ, (1).

GOGÁNFA, helység Szala megyében; helyr. *Gogánfá-n, —ra, —ról.*

GÓGÁNY, (góg-ány) fn. tt. *gógány-t*, tb. *—ok*. Vesszőből font s agyaggal megsikált házi tüzelő kemencze a szegényebb osztályuaknál. (Kriza J.).

GOGÁNY, erdélyi falu Küküllő megyében; helyr. *Gogány-ba, —ban, —ból*. Hegyek neve is Doboka és Kolos megyében.

GOGÁNY-VÁRALJA, erdélyi falu Küküllő megyében; helyr. *Váraljá-n, —ra, —ról.*

GOGÓ, (go-gó) fn. tt. *gogó-t*. Gyermeknyelven am. dió.

GOGY, elvont gyök *gogyola* szóban.

GOGYOLA, (gogy-ol-a) fn. tt. *gogyolát*. Tájnyelven am. *golyva*, l. ezt.

GOHÉR, fn. tt. *gohér-t*, tb. *—ok*. Korán érő szőlőfaj. Némely tájakon: *gahér*. Vagy am. *kövér*, (arabul kebir, am. nagy) vagy pedig *bajor* szóból módosult, minthogy néhutt csakugyan *bajor(szőlő)* a neve.

GOKLESZ, fő- és mn. tt. *gokless-t*, tb. *—ek*. Kriza J. szerént a székelyeknél, am. nagy ügyetlen. Idegen eredetünek látszik.

—GOL, gyakorlatos igeképző, pl. *pár-gol, marczon-gol.*

GÓLIÁTKIGYÓ, (góliát-kigyó) ösz. fn. Minden kigyófajok közt a legnagyobbik Keletindiában és Afrikában, mely 20—30 lábnyi hosszaságra megnő, s nagyobb négylábu állatokat is, ha reájok tekerődzik, megfojt és összezúz. (Boa constrictor).

GÓLICZ, hangutánzó fn. tt. *gólicz-ot*. Galamb nagyságu madár, mely förgeteg idején a víz szine fölött szállongva *gólicz* v. *pólicz* forma hangon kiáltoz. Egyébiránt magasan szeret repülni. Némely tájakon: *pólicz*.

GOLOP, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak, amaz Zemplén, emez Abaúj megyében; helyr. *Golop-on, —ra, —ról.*

GOLY, elvont gyök, (l. GO gyökelem), melyből *golyó, golyva* és ezek származékai erednek. Megvan a hellen *κυλίω*, lengyel, svéd *kula*, cseh *kule*, finn *kuli*, s betüátvetve a latin *globus*, német *kugel* szókban. Jelent valami kerekdedet, gömbölyüt. V. ö. GO, GOLYÓ, GÖ stb.

GÓLY, elvont törzsöke *gólya* szónak.

GÓLYA, (1), (gó-ly-a, l. alább) fn. tt. *gólyát.* Mocsárokat kedvelő vizimadár a gázlók neméből, különösen hosszu nyakkal s orral, és szinte hosszu lábakkal. A vándorlók közé tartozván ősz előtt elutazik tölünk, s tavaszra ismét visszatér. *Fekete gólya, fehér gólya. Kelepel* vagy *czikákol a gólya. Elvitte, mint gólya a fiát. Magasan repülő gólya. Gólya, gólya, gólyicza, mitől véres a lábad? török gyerek megvágta, magyar gyerek gyógyítja, sippal, dobbal, nádi hegedüvel.* (Vágmellékén így szólítgatják a gyermekek a gólyát). Tájszólással: eszterag, czakó.

Rokonokul tekinthetők a latin *gula, collum, glutio*, spanyol *gola*, franczia *gueule*, persa *gelu*, német *Kehle* stb.

GÓLYA, (2), puszta Veszprém megyében; helyr. *Gólyá-n, —ra, —ról.*

GÓLYAFÉSZÉK, (gólya-fészék) ösz. fn. Gólyamadarak fészke, melyet háztetőkön, kürtölyökön, kazalokon, s más magasabb helyeken szoktak rakni. Átv. és tréfás ért. hegytetőn épült kisebbféle vagy elhagyott rozzant vár.

GÓLYAFI, (gólya-fi) ösz. fn. Kis gólya, fiatal gólya.

GÓLYAHÁJ, (gólya-háj) ösz. fn. Gólyamadár zsírja.

GÓLYAHÍR, (gólya-hír) ösz. fn. Mocsárokban tenyésző növénynem a sokhímesek seregéből. Máskép: *mocsárvirág, gólyavirág, sárgaviola.* (Caltha). E szónak másod alkatrésze *hír*, rokon a *csibehúr, tyúkhúr* szókban levő *húr* és a *her* szóval, (ló-her).

GÓLYAHÚGY, (gólya-húgy) ösz. fn. Növényfaj. L. HŐLYE.

GÓLYAHÚS, (gólya-hús) ösz. fn. Gólya nevü madár húsa, mely jobbadán szivos izmokból és mócsingból áll.

GÓLYAKÖRÖM, (gólya-köröm) l. GALAMBGERELY.

GÓLYALÁB, (gólya-láb) ösz. fn. 1) Gólyamadár lába. 2) Átv. gúnyos ért. embernek aránylag igen hosszú és vékony lábszára.

GÓLYALÁBU, (gólya-lábu) ösz. mn. Oly emberről mondják, kinek igen hosszú és vékony lábszárai vannak.

GÓLYAORR, (gólya orr) ösz. fn. 1) Gólyamadár orra, csőre. 2) Átv. ért. növényfaj a gerelyek neméből, máskép: *esztragorr, kék darúorr.* (Geranium palustre).

GOLYHÓ, (goly-h-ó) fő- és mn. tt. *golyhó-t.* Együgyü, ostoba, kinek esze bolyg, bolyókás, kerengő, olyan mint: *bolyhó.*

GOLYHÓSÁG, (góly-h-ó-ság) fn. tt. *golyhóságot.* Együgyüség, bárgyuság, bolyókásság.

GOLYÓ, (goly-ó, rokon mind ezzel mind a *golyhó* szóval az olasz *coglione;* egyébiránt v. ö. GOLY) fn. tt. *golyó-t.* Általán, kerekded-gömbölyü test, mely öszve van gomolyítva, gömölyítve, göngyölgetve, vagy mely természeténél fogva kerek-gömbölyü. *Vasgolyó, puskagolyó, szemgolyó, férfigolyó, kecskegolyó, éggolyó, földgolyó, léggolyó. Golyókat csinálni sárból.* Különösen kisebb, nagyobb alakú öntött vas gömb, melyet lődözésre használnak. *Puskagolyó, ágyugolyó. Golyóra tölteni a puskát. Golyóval lőni valakire.* V. ö. GO, GOLY.

GOLYÓBICS, GOLYÓBIS, (goly-ó-b-ics) fn. tt. *golyóbics-ot.* Úgy is tekinthető, mint közelebbről a latin *globus*-ból kölcsönözött szó.

GOLYÓCSKA, (goly-ó-cs-ka) fn. l. GOLYÓKA.

GOLYÓHUZÓ, (golyó-huzó) ösz. fn. Körömvas, melylyel a töltött puskából a golyót kihuzzák.

GOLYÓKA, (goly-ó-ka) fn. tt. *golyókát.* Kisebbféle, apró golyó.

GOLYÓKETRECZ, (golyó-ketrecz) ösz. fn. Rekesz az ágyukkal fölszerelt hajókon, melyben a golyókat tartják.

GOLYÓMINTA, (golyó-minta) ösz. fn. Minta, melyben puska- és ágyugolyókat öntenek. V. ö. MINTA.

GOLYÓÖNTŐ, (golyó-öntő) ösz. fn. 1) Míves, ki puska- vagy ágyugolyókat önt. 2) lásd: GOLYÓMINTA.

GOLYÓPUSKA, (golyó-puska) ösz. fn. Erősebb csövü puska, melyből különösen golyókat lődöznek, milyenek a katonák puskái.

GOLYÓZ, (goly-ó-z) önh. m. *golyóz-tam, —tál, —ott.* 1) Golyóval játszik, mint gyermekek szoktak, midőn lyukbavetést golyóval játszanak. 2) Golyóval szavaz, midőn t. i. valamely szekrényke két szakaszra levén osztva, mindenik osztályba a szekrény tetejéről felülről egy, de ha kezünket beledugjuk, különkülön nyilás vezet, melybe aztán a golyót tetszés szerént bocsáthatjuk, s miután minden jelenlevő szavazó ugyanazt tette, a szekrény külön szakaszaiban levő fiókok a beeresztett golyókkal együtt kihúzatnak, s a golyók száma dönti el a többséget.

GOLYÓZÁS, (goly-ó-z-ás) fn. tt. *golyózás-t,* tb. *—ok.* 1) Golyókkal játszás. 2) Sajátságos, titkos szavazási mód, mely golyókkal történik. V. ö. GOLYÓZ.

GOLYVA, (goly-v-a, dalmától *gliva*) fn. tt. *golyvát.* 1) Természeti rend ellen megkeményedett daganat az ember nyakán, mely a paizsmirigy vagy szomszéd mirigyekben lassanként fejlődik ki, s melyet jobbára rosz ivóvíznek szoktak tulajdonítani. *Golyvát kapni. Hosszú, vastag golyva. Két águ, lógó*

golyva. Golyvát fölmetszeni. Van ilyetén kinövése a szarvasmarhának is, mely rendesen gyógyíthatlan. 2) Tölgy- és bükkfákon termő kemény gombafaj. Máskép mindkét értelemben : *gelyva.*

GOLYVAFŰ, (golyva-fű) ösz. fn. Növénynem, melynek magva bojtorjános tokba van takarva, s ennél fogva a hozzá érő testekhez ragad. (Xanthium strumarium). Máskép : *szurós csimpaj, disznómogyoró, koldustetű.*

GOLYVAGOMBA, (golyva-gomba) ösz. fn. Tölgy és bükkfákon teremni szokott gombafaj.

GOLYVÁS, (goly-v-a-as) mn. tt. *golyvás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Kinek vagy minek golyvája van. *Golyvás ember, asszony. Golyvás juh. Csalókás némely tájain sok golyvás ember van.* 2) Rendkivül vastag nyakú, kinek igen kidudorodott Ádám almája van.

GOLYVÁSODIK, (goly-v-a-as-od-ik) k. m. *golyvásod-tam, —tál, —ott.* Golyvája nő, golyvát kap. *Némely asszony sok szülés után meggolyvásodik. Rossz víztől meggolyvásodni.*

GOLYVÁSSÁG, (goly-v-a-as-ság) fn. tt. *golyvásság-ot.* Golyvás állapot vagy tulajdonság; vastag kidudorodott nyak.

GOM, elvont gyök, s rokon a *gam* (gamó), *kam* (kamó, kajmó), *gém* (gémber), *gim* (gimber), *göm* (gömb), *gum* (gumó), *güm* (gümő) törzsökökkel, s megvan a latin *glomero* szóban is. Lásd többet a származékokban. Származékai : *gomb, gomba, gombócz, gomoly, gomdor* (gondor) stb. A hajlás, görbeség, kanyarodás, kerekdedség alapfogalma rejlik benne, mely különféle árnyéklatokkal tünik elé származékaiban. Rokon továbbá a *hom, hém, höm* (homolyít, hémpélyég, hömpörög) gyökökkel is. V. ö. GO, GOMB.

GOMB, (gom-ú, gom-v, gom-b) fn. tt. *gomb-ot.* 1) Általán gömbölyü, csomóalaku test, mely más testnek kinövése vagy függeléke vagy ékessége stb. Gombja van az elhullott szirmu virágnak. *Gombot, fagombot tenni az öklelőe bika szarvára. Gombot csinálni a függönyhenger végeire. Gombot kötni a madzag végére. Buzogány, máktörővas gombja.* 2) Érczből, bőrből, szövetből, fából, csontból stb. készített, jobbára gömbölyü vagy kerekded, csomóalaku szer, mely részént ruhanemüek, s más szövetek, bőrmüvek stb. öszvefüzésére, részént ékességül használtatik. *Arany-, ezüst-, réz-, acél gombok. Selyem-, szőr gombok. Lapos, hegyes, pitykés, fülés, fületlen gombok. Gombot felvarrni. Gombot kötni, behúzni. Gombokat önteni, fényesíteni. Nem ér egy fületlen gombot.* (Km.) *Köss gombot az orrodra*, am. jegyezd meg magadnak, hogy el ne felejtsd. Átv. és tréfás ért. fej. *Elütötték a gombját*, am. elcsapták a fejét.

Rokon vele a szanszkrit *kumbhas* [golyó, labda], hellen *γομφος*, illir *gumb*, cseh *gomba* stb.

GOMBA, (1), (gom-b-a) fn. tt. *gombát.* Titkon nőszö (kryptogamon) növény, mely Linné szerént a növények 24-dik osztályába tartozik. A gombák húsos, jobbára lágy és rövid ideig tartó, vagy ha megszáríttatnak, bőrszerü szivós testü növények; ágak és levelek nélkül, s magvaik szabad szemmel alig vehetők észre. Fajaik igen sokfélék. *Bokros-, büdös-, csipke-, cseperke-, fül-, ganéj-, gelyva-, kenyér-, kucsma-, légyölő-, medve-, nyúl-, szarvas-, sárga-, szegfű-* stb. gomba. *Gombát szedni, szárítani. Terem, mint eső után a gomba.* (Km.) *Bolond gomba*, mely bódító erővel bir. *Nem ettem bolond gombát.* (Km.) azaz nem bolondultam meg, van eszem.

GOMBA, (2), falvak Pest és Pozsony megyében; KIS—, NAGY—, Somogy megyében; helyr. *Gombá-n, —ra, —ról.*

GOMBACS, patak Pest megyében.

GOMBAFŰ, (gomba-fű) ösz. fn. Növénynem, melynek virágkocsányait legfölül sok apró levél keríti, miért a gombához némileg hasonlít. Máskép : *mükücz.* (Androsace).

GOMBALAK, (gomb-alak) ösz. fn. Valamely testnek gombhoz hasonlító külseje, teriméje. *A gombák jobbára gombalakkal birnak.*

GOMBALAKÚ, (gomb-alakú) ösz. mn. Minek olyan alakja, külseje, teriméje van, mint a gombnak. *Gombalakú püfetegek, gombák.*

GOMBÁS, (1), (gom-b-a-as) mn. tt. *gombás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Gombával bővelkedő, gombatermő. *Gombás legelők, kertek. Gombás fák.* 2) Gombával füszerezett, becsinált. *Gombás béles. Gombás leves. Gombás hús.* 3) Taplós, lágy.

GOMBÁS, (2), falvak Liptó megyében és Erdélyben Alsó-Fejér megyében; helyr. *Gombás-on, —ra, —ról.* Erdő neve is Szathmár megyében és csárdáé Veszprém megyében.

GOMBÁSODIK, (gom-b-a-as-od-ik) k. m. *gombásod-tam, —tál, —ott.* Gombával benő; meglágyul, megtaplósodik, s olyanná lesz, mint a gomba.

GOMBÁSÚL, (gom-b-a-as-úl) önh. m. *gombásult*; l. GOMBÁSODIK.

GOMBASÜVEG, (gomba-süveg) ösz. fn. A gomba felső része, mely a tönköt süveg gyanánt födi. Alakja a gombák neméhez és fajához képest gömbölyü, kerek, csúcsos, csurgóra álló stb.

GOMBÁSZ, (1), (gom-b-a-ász) fn. tt. *gombász-t*, tb. *—ok.* Személy, ki gombát szed.

GOMBÁSZ, (2), áth. és önh. m. *gombász-tam, —tál, —ott.* Gombát szed, keres. *Cseperkéket, vargányákat gombászni. Erdőn, legelőn gombászni.*

GOMBASZÁR, (gomba-szár) ösz. fn. A gombának alsó, hengerded szeghez hasonló része, melyen a süveg nyugszik. *Vastag, vékony, hosszu, rövid gombaszár.*

GOMBÁSZÉB, (gombász-éb) ösz. fn. Eb, mely a föld alatt tenyésző szavasgombákat megszagolja és felkaparja.

GOMBASZEGH, puszta Gömör megyében; helyr. *Gombaszegh-en, —re, —ről.*

GOMBÁSZÓ, (gom-b-a-ász-ó) fn. tt. *gombászó-t.* Ki gombákat keres, szed; különösen szarvasgombákat kutató személy.

GOMBCSINÁLÓ, (gomb-csináló) ösz. fn. Általán készmives, ki gombokat csinál, készít, s kinek mestersége egyedül és kizárólag ebből áll. Ettől különbözik a *gombkötő* és *gombmíves.*

GOMBERNYŐ, (gomb-ernyő) ösz. fn. Magasan fekvő erdőkben tenyésző növénynem az öthímesek seregéből és kétanyások rendéből, melynek apró virágai mocskos fehérek, íze pedig keserű, s hajdan nagy gyógyerőt tulajdonítottak neki; innen latin neve: *sanicula.*

GOMBHÁZ, (gomb-ház) ösz. fn. Nyilással ellátott sinórmű vagy posztószalag, a ruhának egyik oldalára varrva, melybe a tulsó oldalon megfelelő gombot beleilleszstik. *Gombház, ha lesszakadt, lesz más.* (Km.) Ettől különbözik a *gomblyuk.*

GOMBIKE, (gom-bike) ösz. fn. Vadon tenyésző növénynem a kétfalkások seregéből és tizhímesek rendéből, mely hosszukás gömbölyü becsőket, azaz hüvelyeket terem. (Ervum).

GOMBKERESKÉDÉS, (gomb-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki különféle anyagu és alaku gombokkal üz.

GOMBKERESKÉDŐ, (gomb-kereskédő) ösz. fn. Személy, illetőleg kis kalmár, ki gombmivekkel kereskedik.

GOMBKÖTŐ, (gomb-kötő) ösz. fn. Mesterember, ki selyemből, szőrből gombokat köt, sinórokat ver, sodor, vitéskötéseket, öveket stb. készít.

GOMBKUSZTORA, (gomb-kusztora) ösz. fn. Sebészi metsző eszköz, mely a hegyén gombbal ellátott kusztorából áll.

GOMBLAP, (gomb-lap) ösz. fn. A lapos gombnak felső oldala.

GOMBLYUK, (gomb-lyuk) ösz. fn. Lyuk vagy nyilás a ruhán, mely körül van varrva, s melybe a ruha általelleni részén felvarrt gomb beleillik és mely a ruha szárnyait összvetartja.

GOMBMINTA, (gomb-minta) ösz. fn. Minta, melybe ércanyagból gombokat öntenek vagy melyre selyemből, szőrből, fonalból kötnek gombot.

GOMBMÍVES, (gomb-míves) ösz. fn. Míves, ki ércből gombokat készít. Szélesb ért. ki gombokon kivül más ércmüveket is készít vagy érczékességekkel diszít. (Gürtler).

GOMBÓCZ, (gom-b-ó-cz) fn. tt. *gombócz-ot.* Gömbölyüre alakított, s lében főtt tésztás étek. *Daragombócz, kukoriczagombócz. Turós, májas, szömlyés, szalonnás gombócz. Kemény, porhanyós, záklás gombócz. Olyan kemény gombócz, hogy lődözni lehetne vele. Szájpadláshoz ragadó gombócz,* azaz zsirtalan. *Zsiros gombócz. Ott lennél jó katona, hol gombóczczal lövöldöznek.* (Km.) *Úgy beszél, mintha gombócz volna a szájában.* Átv. ért. rosszul kelt, hibásan csinált, záklás kenyér, vagy más ilyféle sütemény. Másképen s némi eltérésekkel az értelemben: *gombócza, gombóda, gombóta, gömbölyeg, furkó; gölödör, kölödör.*

GOMBÓCZA, (gom-b-ó-cz-a) fn. l. GOMBÓCZ.

GOMBÓCZKA, (gom-b-ó-cz-ka) fn. tt. *gombóczká-t.* Apró, kisebbféle gombócz, galuska.

GOMBÓDA, l. GOMBÓTA.

GOMBOL, (gom-b-ol) áth. m. *gombol-t.* Jobbára összvetett alakban használtatik. 1) *Begombol* am. a gombot illető lyukába helyezvén, valamit összveköt, összveszorít általa. *Begombolni a mellényt, dolmányt.* 2) *Kigombol* am. a gombokat lyukjaikból kivevén, az összvekötött, szorított ruhanemüt elválasztja, felnyitja. *Kigombolni a kabátot.* Egyszerü alakjában majd annyit tesz, mint *ki,* majd mint *be* gombol, mit a beszéd szövege határoz el. Átv. ért. *felgombolni az ajakat* am. feltolni, felpittyeszteni.

GOMBOLY, (gom-b-oly) fn. tt. *gomboly-t,* tb. *—ok.* Nagyobb csomóba gömbölyített holmi, pogygyász stb. *Gombolyba kötni az ágyi ruhát. Gombolyba hajtani a vásznat.*

GOMBOLYAG, (1), (gom-b-oly-ag) fn. tt. *gombolyag-ot.* Általán, gömbölyü csomóba göngyölített valami; különösen gömbölyü tekercsbe hajtogatott fonal, czérna, selyem, zsineg stb. *Felvarrni egy gombolyag czérnát. A takácsokhoz gombolyagokban visznek a fonalat. Eldugni a gombolyag végét.*

GOMBOLYAG, (2), puszta Pest megyében; helyr. *Gombolyag-on, —ra, —ról.*

GOMBOLYAGOS, (gom-b-oly-ag-os) mn. tt. *gombolyagos-t* v. *—at,* tb. *ak.* Gombolyagba tekert, szedett. *Gombolyagos fonal.*

GOMBOLYÉK, (gom-b-oly-ék) fn. tt. *gombolyék-ot.* Gömbölyü csomóba tekergetett, göngyölített holmi.

GOMBOLYG, (gom-b-oly-g) önh. m. *gombolyg-tam, —tál, —ott.*; htn. *—ni* v. *—ani.* Gömbölyü alakban forog, vagy oly alakuvá tekeredik, hombolyog, hömbölyög, hömpölyög, gömbölyg.

GOMBOLYGAT, (gom-b-oly-g-at) áth. m. *gombolygat-tam, —tál, —ott.* Gombolyba, gömbölyü csomóba göngyölget, tekerget. *Útra készül, s ruháit, úgynemüit börkébe gombolygatja.*

GOMBOLYÍT, GOMBOLYIT, (gom-b-oly-ít) áth. m. *gombolyít-ott,* htn. *—ni* v. *—ani.* Fonalat, selymet, czérnát, szálanként laptaalaku csomóba göngyölít, összvehajtogat. *Felgombolyítani a motóllát és megszapult fonalat. Legombolyítani a gubókról a selymet.*

GOMBOLYÍTÁS, (gom-b-oly-ít-ás) fn. tt. *gombolyítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit gombolyitunk. V. ö. GOMBOLYÍT.

GOMBOLYÍTÓ, GOMBOLYITÓ, (gom-b-oly-it-ó) fn. tt. *gombolyító-t.* Különféle alaku, s forgatyús eszköz, melyre a fonal-, czérna- stb. tekercset ráfeszítik, s róla gombolyagba szedik.

GOMBOLYÍTÓLÁB, (gombolyító-láb) ösz. fn. Állás vagy talap, melyen a gombolyító forgatyúja kereng.

GOMBOLYODIK, (gom-b-oly-od-ik) k. m. *gombolyod-tam, —tál, —ott.* Gomolylyá, gombolylyá alakul, gömbölyödik, kerek, domboru alakuvá göngyölödik. V. ö. GOMOLY, GOMBOLY.

GOMBOLYÚ, (gom-b-oly-ú) mn. lásd: GÖMBÖLYŰ.

GOMBORKA, (gom-b-or-ka) fn. tt. *gomborkát.* Növénynem a négyfőbbhímesek seregéből, és táskások rendéből, különféle fajokkal, melyek táskáji majd kúpos, majd gombaalakuak. (Myagrum).

GOMBOS, (1), (gom-b-os) mn. tt. *gombos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Gombbal vagy gombokkal ellátott, ékesített. *Gombos köpönyeg. Gombos tarisznya. Gombos derékszíj, tlieső. Gombos tetejű torony, épület. Ezer gombos katona*, így csúfolták egykor a fekete kapczásokat, cserepárokat. 2) Egyik szokottabb neve az igás ökröknek. *Csálé Gombos!*

GOMBOS, (2), puszták Abaúj és Heves megyében; helyr. *Gombos-on, —ra, —ról.*

GOMBOSAN, (gom-b-os-an) ih. Gombbal vagy gombokkal ellátva.

GOMBOSFALVA, helység Sáros megyében; helyr. *Gombosfalvá-n, —ra, —ról.*

GOMBOSSZEGH, falu Szala megyében; helyr. *Gombosszegh-én, —re, —ről.*

GOMBOSTŐR, (gombos-tőr) ösz. fn. l. VIVÓSZÁL.

GOMBOSTŰ, (gombos-tű) ösz. fn. Kis gömbölyü fejü tű, melylyel leginkább a ruhákat szokás összefűzni, különböztetésül a varró-, haj- s egyéb tűktől. *Gombostűvel megazurkálni valakit.* Tájszókásilag: *gömböstü. Gombostűpénz*, a nőknek holmi apró napi költségekre való pénz.

GOMBÓTA, (gom-b-ó-ta) fn. tt. *gombótát.* Borsónyi darabkákból álló tésztás étel. Felső-Csalóközben am. gombócz, gombócza. Néhutt: *tarhonya.* Molnár A-nél: *gombolda.*

GOMBOZ, (gom-b-oz) önh. m. *gomboz-tam, —tál, —ott.* Gombbal játszik.

GOMBÖNTŐ, (gomb-öntő) ösz. fn. Ércsmives, ki érczanyagból gombokat önt.

GOMBTISZTITÓFA, (gomb-tisztitó-fa) ösz. fn. Rovásosan bemetszett keskeny fácska, melyen a ruhára varrott érczgombokat csiszolgatva tisztitják a nélkül, hogy a ruhát beszennyeznék.

GOMBÜTŐ, (gomb-ütő) ösz. fn. Gombcsinálók sárgerésből készitett táblája, mely gömbölyü lyukakkal van ellátva, s melybe a gombokká alakitandó érczdarabokat beleverik, hogy kellő gömbölyüséget nyerjenek.

GOMÓ, (gom-ó) l. GUMÓ.

GOMOLY, (gom-oly) fn. tt. *gomoly-t*, tb. *—ok.* Általán, összegöngyölített, gömbölyü alaku, dudorodott, csomóba tekeredett valami. *Sár-, tésztagomoly. Gomolyba gyúrt turó. Füstgomoly. Felhögomoly. Vastag gomolyokban okádja a füstöt a kigyúladt ház.*

GOMOLYA, (gom-oly-a) fn. tt. *gomolyát.* Gömbölyegbe gyúrt édes turó. Máskép: *homolya, homolyka, homolka.* Ettől különbözik a *lapos turó*, melyet turózsacskóban sajtólnak ki; de rokon hozzá a *hegyes turó*, melyet hegyesre gömbölyítenek.

GOMOLYAG, (gom-oly-ag) fn. tt. *gomolyagot*; l. GOMOLYA.

GOMOLYODIK, (gom-oly-od-ik) k. m. *gomolyod-tam, —tál, —ott.* Gomolyba tekeredik, gömbölyödik, gomolyalakuvá leszen. *Gomolyodik a tenyerek közt nyomogatott tészta, turó.*

GOMOLYOG, (gom-oly-og) önh. m. *gomolyogtam* v. *gomolygottam, gomolyogtál* v. *gomolygottál, gomolygott*, htn. *—ni* v. *gomolygani* v. *gomolygni.* 1) Gomolyalakban mozog, forog, szállong. *Gomolyog a kürtölyön kiömlő füst. Gomolyognak a vészterhes felhők. Gomolyog a puszták porfergetege.* 2) Különösebben a székelyeknél, am. émelyeg; innen *gomolygás*, am. émelygés; *hurkagomolygás*, am. gyomorémelygés. *A hajma jó étel hurkagomolygástól.* (Kriza J.).

GON, elvont gyök, mely fen van a *gond* és *gonosz* szókban és ezek származékaiban. A *go* gyökelemből eredt többi szókkal, némi átvitt ért. van rokonságban, mennyiben a *gond* mintegy összeszorítja, gyötri az elmét és meggörnyeszti az embert, továbbá aki *gondol, gondolkodik*, egy részről az elmét megfeszíti, más részről a tárgyat minden oldalról meghányja, fürkészi, forgatja; és a *gonosz* elcsavarodik, elhajlik, elfordúl az erkölcsiség, törvények és becsülettől. Hasonlóan a latin *cura* és *curvo*, s a magyarral áttétel segitségével hangban is egyező *angor* és *angustus*, német *Angst* és *eng*, valamint hangban úgy eszmében is rokonok; a szanszkrit *dehna* pedig (mely szinte hangban is megegyezik a magyar *gon* gyökkel vagy *gond* szóval), mindkét értelmet magában foglalja, t. i. 1) görbít, tör, 2) ösmér, tud. Ez utóbbi értelmet követi a hellen *γινώσκω*, ettől: *γνῶσις, γνώμη* (gondolat), továbbá: a német *kennen, können, kundig, Kunst* stb. mint megannyi rokonságai a magyar *gon, gond* szóknak és származékaiknak. A *gon* utóbbi (gonosz) értelmében pedig különösen osztozni látszanak a német *kühn, gegen*, latin *conor, contra*, svéd, izland *ond* (rosz, gonosz) stb. sőt a svédben *ande*, s izlandban *önd, andi*, elmét (gondolatot) is jelentenek. V. ö. GO, GOM, GOND és KON, KONDOR, KONOK.

—GONCZ, ösz. képző, pl. *vir-goncz* (= vir-ogoncz) szóban.

GONCZÁGA, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Gonczágá-n, —ra, —ról.*

GOND, (gon-d v. gom-d, közelebbi rokonságok a persa *gham*, továbbá német *ahnden*, svéd *anden*, izland *andi, oend* [lélek] stb.) fn. tt. *gond-ot.* 1) Állapot vagy működés, midőn a kedély és ész tartósan oda irányzódik, hogy valamely czélt illő eszközök által elérjen. *Házi gond, atyai gond, tisztviselői gond. Gondot fordítani valamire. Sok gonddal jár, kevés gondba kerül. Gondom lesz rá. Ez legkisebb gondom. Mi gondom arra? Gondját viselni valaminek* v. *gondot viselni valamire.* 2) Szorosb ért. midőn ezen mü-

ködése a kedélynek és észnek bizonyos nyugtalansággal és kedvetlen érzéssel, aggálylyal párosúl és azon van, hogy valamely rosztól, melyet közeledni sejt, megszabaduljon. *Emészt engem a sok gond. Megőszülök, annyi a gondom. Gondot üzni, elűzni. Félre gondok, félre bú. Megviselte öt a sok gond. Gond ez, nem játék.* (Km.).

„S a bús pár megy gond-sújtotta nyommal."
Vörösmarty.

GONDAPA, GONDATYA, (gond-apa v. -atya) ösz. fn. Kiskoru árvának gondját viselő személy.

GONDÁR, (gon-d-ár) fn. l. GONDNOK.

GONDATLAN, (gon-d-atlan) mn. tt. *gondatlan-t*, tb. —*ok*. Könnyelmü, ki azon dolgok iránt, melyek tisztében, kötelességében állanak, semmi figyelemmel nincs, azokat elfeledi, elmulasztja, nem teljesíti; elszórakozott, jövőre nem gondoló, előre nem látó, czéljára szükséges eszközökről nem aggódó. *Gondatlan ifjú, tisztviselő. Gondatlan apa.* Határozóilag, am. gondatlanul. Különbözik: *gondtalan.*

GONDATLANSÁG, (gon-d-atlan-ság) fn. tt. *gondatlanság-ot*. Tulajdonság, midőn valaki gondatlan. *Ez a te gondatlanságod miatt történt.* V. ö. GONDATLAN.

GONDATLANUL, (gon-d-atlan-ul) ih. Könnyelmüen, hivatási, tiszti kötelességét feledve, illőleg nem figyelve; előrelátás nélkül stb. V. ö. GONDATLAN. *Gondatlanul viselni a hivatalt. Gondatlanul valamely bajba keveredni. Gondatlanul elhagyni ruháját, pénzét.*

GONDNOK, (gon-d-nok) fn. tt. *gondnok-ot*. Személy, kinek gondjára, felügyelésére, felvigyázására biznak valamit. *Tömeggondnok*, ki a csőd alá került személy összes vagyonára felügyel. (Massae curator). *Zárgondnok*, ki a zár alá vett vagyonra, jószágra vigyáz. Rosz hangzatú, de már köz divatuvá lett új szó. Helyébe némelyektől *gondár* ajánltatott.

GONDNOKI, (gon-d-nok-i) mn. tt. *gondnoki-t*, tb. —*ak*. Gondnokot illető, arra vonatkozó. *Gondnoki kötelesség. Gondnoki számadások.*

GONDNOKSÁG, (gon-d-nok-ság) fn. tt. *gondnokság-ot*. Gondnoki hivatal, gondnoki minőség. *Gondnokságot viselni.*

GONDOL, (gon-d-ol) önh. és áth. m. *gondol-t*. 1) Segítő ragu névvel am. valamire gondja van, valamit figyelemmel tart. *Ő csak magával gondol, de mással nem. Nem gondolni senkivel. Nem gondolni sem becsületével, sem pénzével, sem egészségével. Mit gondolok én vele? Ne gondolj vele*, azaz ne aggódjál rajta.

„Szüd teljék meg az öröm borával,
Húzd, s ne gondolj a világ gondjával."
Vörösmarty.

2) Fel- és leható ragu nevekkel és *felől* névutóval, am. emlékezik valakire vagy valakiről; eszében forgat valamit másról, vélekedik, gyanít, reméll, hisz. *Ha ifjuságomra gondolok. Mire gondoltál most? Ha rá gondolok is, majd elreped a szivem. Másról* v. *más felől nem illik rosszat gondolni. Azt gondoltam felőle, semmi sem lesz belőle.* (Km.). 2) Vél. *Mit gondolsz, jó lesz-e azt tennünk? Én azt gondolom, nem.* 3) Valamit észlel, eszével v. eszében tart, forgat; ész által feltalál, föllel. *Majd ezt, majd azt gondolja. Gondolj valami okosat. Gondold el, gondold meg, mit tettél. Kigondolni valamely szinmü tervét, meséjét. Valamely új gépet kigondolni. Magát meggondolni*, am. magát megfontolás által elhatározni valamire. *Ha jól meggondolom*, azaz megfontolom, vizsgálóra veszem. 4) Tulajd. ragu névvel, am. valaminek tart. *Ezt jónak, helyesnek, rosznak, helytelennek gondolom. Egészen más embernek gondoltam öt. Kinek* v. *minek gondolsz te engemet?* 5) *Gondolom szerént* vagy *gondolomra*, am. elméletileg, hozzávetőleg, körülbelül. *Gondolom szerént állítani valamit. Ez csak úgy gondolom szerént volt mondva. Gondolom szerént, mintegy százan voltunk.* 6) A székely népmesékben *tündér* helyett is értetik. *Gondolom ökrei*, am. tündér ökrei. (Kriza J.).

GONDOLÁS, (gon-d-ol-ás) fn. tt. *gondolás-t*, tb. —*ok*. 1) A kedélynek müködése, midőn valamire tartósan irányzódik. *Magával gondolás. Semmivel nem gondolás.* 2) Észlelés, észben forgatás, ész általi föllelés, föltalálás. *Meggondolás, kigondolás, elgondolás.* V. ö. GONDOL.

GONDOLAT, (gon-d-ol-at) fn. tt. *gondolat-ot*. Tulajdonkép elvont értelmű szó, s jelenti azon képet, melyet valaki ész által öntudatosan bizonyos dologról, tárgyról alakit, s mely legszélesb ért. véve az ész minden működéseire illik, milyenek: eszme, fogalom, itélet stb. *Sokféle, különböző, futó gondolatok. Nagy, felséges, vakmerő, finom, aprólékos, gyáva, köznséges, aljas gondolat. Gondolatokba merülni. Gondolatokat rendezni. Némely gondolatokat fejből elűzni. Gondolat nélkül valamit tenni. Valámely gondolatra jönni, jutni. Szedd össze gondolataidat. Minden gondolatod oda czélozzon, hogy* stb. 2) Szorosb ért. ötlet, észnek leleménye. *Ez jó gondolat. Micsoda gondolat ez töled? Furcsa, nevetséges gondolat. Okos, elmés gondolat.* 3) Vélemény. *Gondolatom szerént ennek másképen kellene lenni. Elmondani valamely tárgy felőli gondolatát. A hány fej, annyi gondolat.* (Km.) *Késő bánat, ebgondolat.* (Km.) *Egy gondolaton lenni valakivel.* 4) Több összefüggő tárgyaknak, dolgoknak észszel felfogott képe, s azoknak irásba foglalása. *Gondolatok a pártok jelen állásáról. Röpirati gondolatok valamely napi kérdés körül.*

GONDOLATJEL, (gondolat-jel) ösz. fn. Egy vagy több ily vonás, (—) melyet irásban és nyomtatásban használunk, 1) midőn valamely gondolatot félbeszakasztunk vagy elhallgatunk, s pótlását az olvasóra hagyjuk, pl. Igérem, hogy a történteket elfeledem, hogy boszút — de minek az igéret, tettem bizonyítson mindent; 2) midőn valamely szóra különösen figyelmeztetni akarjuk az olvasót, pl. Péter bizonyos intézetre ajánlott ezer forintot, és kifizetett — semmit.

GONDOLATLAN, (gon-d-ol-atlan) mn. tt. *gondolatlan-t*, tb. —*ok*. Vigyázatlan, figyelmetlen, előre nem látó, körül nem néző. *Gondolatlan beszéd, cselekedet.*

GONDOLATLANSÁG, (gon-d-ol-atlan.ság) fn. tt. *gondolatlanság-ot*. Figyelmetlenség, vigyázatlanság, könnyelmü szórakozottság, előre nem látás. *Gondolatlanságból elszalasztani a legjobb alkalmat, szerencsét. Gondolatlanságból olyat mondani, mit utóbb megbánunk.*

GONDOLATLANUL, (gon-d-ol-atlan-ul) ih. Meg nem fontolva, figyelmetlenül, előre nem látva. *Gondolatlanul beszélni, írni.*

GONDOLATOR, GONDOLATORV, (gondolat-or v. orv) ösz. fn. Tolvaj iró, azaz ki más irónak gondolatait, müveit, leleményeit általveszi, s azokat magáéi gyanánt hirdeti, árulja.

GONDOLATORSÁG, (gondolat-ország) ösz. fn. Ország, ország, tolvajság, midőn valaki másnak elmeműveit saját leleményei gyanánt használja és árulja.

GONDOLATORV, l. GONDOLATOR.

GONDOLATORZÁS, l. GONDOLATORSÁG.

GONDOLATOS, (gon-d-ol-at-os) mn. tt. *gondolatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Gondolatokba merülő, mélyen gondolkodó; gondolatokkal gazdag, bővelkedő. *Gondolatos bölcsész. Gondolatos elmemü.*

GONDOLHATATLAN, GONDOLHATLAN, (gon-d-ol-hat[-at]lan) mn. tt. *gondolhatatlan-t*, tb. —*ok*. 1) Amit gondolni nem lehet. *Észtanilag, erkölcsileg gondolhatatlan.* 2) Megfoghatatlan. *Gondolhatatlan vakmerőség, hanyagság.* Határozóilag, am. gondolhatlanul.

GONDOLHATÓ, (gon-d-ol-hat-ó) mn. tt. *gondolható-t*. Amit gondolni lehet; gyanítható, sejthető; lehetséges. *Minden gondolható módot elkövetni. Ás könnyen gondolható volt, hogy megtörténik. Felőle ilyesmi nem gondolható.*

GONDOLKODÁS, (gon-d-ol-kod-ás) fn. tt. *gondolkodás-t*, tb. —*ok*. 1) Működése az észnek, midőn valamire folytonos öntudattal gondol, midőn valamely tárgyat, dolgot minden oldalról meghány, vet. 2) Midőn bizonyos módon vagy szabályok szerént gondolkodik. *Okos, bölcs, mély, tudományos gondolkodás. Gyermekes, érett gondolkodás.* 3) Vélemény. *Gondolkodásom a tiéddel megegyezik.* 4) Belső érzelem, bennünk valamely tárgyról létező, uralkodó. *Nemes, nagy lelkü, alacson gondolkodás.* V. ö. GONDOLKODIK.

GONDOLKODÁSMÓD, (gondolkodás-mód) ösz. fn. Bizonyos könnyüséggel párosult vagy szokássá vált mód, mely szerént valaki gondolkodik. *Más gondolkodásmódja van a müvelt, más a müveletlen embernek.*

GONDOLKODÁSTAN, (gondolkodás-tan) ösz. fn. Az elméleti bölcsészetnek azon része, mely a helyes gondolkodás szabályait adja elő, (Logica). *Elemi vagy tiszta gondolkodástan.* (Logica elementaris pura). *Alkalmazott gondolkodástan.* (Logica adplicata, Methodica). Némelyek szerént máskép : *észtan.*

GONDOLKODÁSTANI, (gondolkodás-tani) ösz. mn. Gondolkodástant illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Gondolkodástani szabályok.*

GONDOLKODÁSTUDOMÁNY, l. GONDOLKODÁSTAN.

GONDOLKODIK, (gon-d-ol-kod-ik) k. m. *gondolkod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Valamit folytonosan eszében forgat, több oldalról vagy tartósan meggondol. *A multakról, a jövendőről gondolkodni. Arról gondolkodom, mi tevő legyek. Azon* v. *a felől gondolkodom, hogy* stb. 2) Szorosabb ért. bizonyos módon és szabályok szerént forgat valamit eszében. *Okosan, bölcsen, észtanilag gondolkodni. Alaposan, mélyen, tudományosan gondolkodni. Beszél a nélkül, hogy gondolkodnék. Ezen ifju már kezd gondolkodni.* 3) Bizonyos véleményben van. *Én e tárgyról egészen máskép gondolkodom.* 4) Bizonyos érzelmet táplál valami iránt. *Jól gondolkodni valaki felől. Nemesen, nagylelkülleg, alacsonyan, szolgailag gondolkodni. Embertársainkról becsületlesen gondolkodni.*

GONDOLKODÓ, (gon-d-ol-kod-ó) mn. tt. *gondolkodó-t*. Aki gondolkodik. *Ifjuságáról gondolkodó vénember. Gondolkodó ifju. Mélyen gondolkodó bölcs.* V. ö. GONDOLKODIK.

GONDOLKOZÁS, GONDOLKOZIK, l. GONDOLKODÁS, GONDOLKODIK.

GONDOLÓ, (gon-d-ol-ó) mn. tt. *gondoló-t*. Aki valamit vagy valamire vagy valamivel gondol. *Okosat gondoló tanácsos. Jövőre gondoló ifjú. Semmivel és semmivel nem gondoló.* V. ö. GONDOL.

GONDOLOMRA, (gon-d-ol-om-ra) ih. Találomra, hozzávetőleg, gyanitás szerént.

GONDOLÓRA, ih. Meggondolásra, megfontolásra. *Gondolóra venni valamit. Vedd gondolóra, amit tenni készülsz.*

GONDOLT, (gon-d-ol-t) mn. tt. *gondolt-at*. Képzelt, vélt, gyanított. *Gondolt veszélytől megijedni. Kigondolt hazugság, ráfogás,* azaz szándékosan koholt.

GONDOS, (gon-d-os) mn. tt. *gondos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kinek valamire különös gondja van; aggódó, valamire figyelemmel, vigyázattal ügyelő; előrelátó. *Gondos szülék. Gondos tisztviselő.*

GONDOSAN, (gon-d-os-an) ih. Különös gonddal vagy ügyelettel.

GONDOSKODÁS, (gon-d-os-kod-ás) fn. tt. *gondoskodás-t*, tb. —*ok*. Működés, foglalkodás, melynél fogva valamire különösen gondot viselünk, róla aggódunk; továbbá: előrelátás, jövőre gondolás; aggódás.

GONDOSKODIK, (gon-d-os-kod-ik) k. m. *gondoskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Leható ragu névvel am. valaminek sorsáról, állapotáról különösen aggódik; valaminek jövendőjét szivén viseli, jó karba helyezni iparkodik. *Gondoskodni magáról, öreg napjairól. A szülék gondoskodnak gyermekeikről.*

GONDOSKODÓ, (gon-d-os-kod-ó) mn. tt. *gondoskodó-t.* Aki gondoskodik, ez igének minden értelmében. *Gondoskodó családapa.*

GONDOSSÁG, (gon-d-os-ság) fn. tt. *gondosságot.* Tulajdonság, melynél fogva valaki gondos. V. ö. GONDOS. *Gondosságot ajánlani a gazdatisztnek. Gondosság nélkül nem biztosíthatjuk jövendönket.*

GONDOSZLATÓ, (gond-oszlató) ösz. mn. Ami gondjainkat megszünteti; felvidító, aggodalmat feledtető, máskép: *gondüző. Gondoszlató mulatságok.*

GONDSZÉLESZTŐ, (gond-szélesztő) l. GONDOSZLATÓ.

GONDTALAN, (gon-d-ta-lan) mn. tt. *gondtalan-t,* tb. —*ok.* Kinek gondja nincs, kit gondok nem nyugtalanítnak, nem háborgatnak, kinek nincs miről aggódni. *Gondtalan gyermekek, gazdagok.* Átv. ért. vidám, derült kedvü. *Gondtalan élet.* Határozóilag: gondtalanul, gond nélkül. Különbözik: *gondatlan.*

GONDTALANSÁG, (gon-d-talan-ság) fn. tt. *gondtalanság-ot.* Gond nélküli állapot. *Gondtalanságban élni.*

GONDTALANUL, (gon-d-talan-ul) ih. Gond nélkül, gondtól szabadon; vidámau, derült kedvvel.

GONDTELJES, (gond-teljes) ösz. mn. Sok gonddal levő; sok gonddal párosult, járó. *Gondteljes apák. Gondteljes hivatal.*

GONDÜZŐ, (gond-üző) l. GONDOSZLATÓ.

GONDVISELÉS, (gond-viselés) ösz. fn. 1) Felügyelés, felvigyázás valamire. *A házat valamelyik cseléd gondviselésére bízni.* 2) Ápolás, táplálás. *Szülék gondviselése alatt nevelkedett gyermek.* 3) Törvény által szabályozott igazgatói felügyelés. *Árva gondviselés, tömeggondviselés, zárgondviselés.* 4) Valaminek előleges elrendezése, előrelátás, a dolgok jövendőjéről gondoskodás. 5) Kitünőleg (per excellentiam) isteni gondviselés. *A gondviselés minden jóval megáldotta.*

GONDVISELET, (gond-viselet) ösz. fn. Gondviselés elvont értelemben.

GONDVISELETI, (gond-viseleti) ösz. mn. Gondviseletre tartozó, vonatkozó. *Gondviseleti ügyek, bajok.*

GONDVISELETLEN, (gond-viseletlen) ösz. mn. Ki gondot nem visel, vigyázatlan, gondatlan, a rábizottakkal nem gondoló, nem aggódó. Szenvedőleg: kiről semmi gondot nem viselnek. Határozóilag am. gondviseletlenül.

GONDVISELETLENSÉG, (gond-viseletlenség) ösz. fn. Gondatlanság, valamivel nem gondolás, a ránk bizottak elhanyagolása, figyelemben nem tartása.

GONDVISELŐ, (gond-viselő) ösz. fn. Személy, ki valamire felügyel, felvigyáz. *Ház-gondviselő,* különösen törvényesen meghatalmazott felügyelő, felvigyázó, igazgató. *Árvagondviselő, tömeggondviselő, zárgondviselő.*

GONDVISELŐI, (gond-viselői) mn. tt. *gondviselői-t,* tb. —*ek.* Gondviselőt illető, arra vonatkozó. *Gondviselői jog, kötelesség. Gondviselői díj.*

GONDVISELŐSÉG, (gond-viselőség) ösz. fn. Gondviselői hivatal, tisztség, kötelesség, minőség.

GONGY, (gom-gy) elvont törzsök, s képzésére nézve hasonló a *rongy* (rom-gy) szóhoz. Származékai: *gongyol, gongyolít, gongyola.* Jelent öszvehajtott, göngyölgetett, gömbölygetett valamit. Rokon vele: *konty* (kom-ty), *göngy* (göm-gy).

GONGYOL, (gom-gy-ol) áth. m. *gongyol-t.* Öszvevissza hajtogatva csomóba köt, gömbölyít, göngyölít.

GONGYOLA, (gom-gy-ol-a) mn. és fn. tt. *gongyolát.* Ami öszve van hajtogatva, göngyölítve. Különösen fonás végett a guzsaly vagy rokka nyelére, rudjára felkötött kender, len. *Megfonni egy gongyola kendert.* Hasonlít hozzá a tót *kudela.* A pongyola, hangra nézve, szinte rokon vele, de emez eredetre és értelemre inkább: *bongyola* (bom-gy-ol-a). V. ö. PONGYOLA.

GONGYOLÍT, (gom-gy-ol-ít) l. GÖNGYÖLÍT.

GONOSZ, (1), (gon-osz, persául *gunáh,* l. GON) mn. tt. *gonosz-t* v. —*at,* tb. —*ak.* Képzésére nézve hasonlít a *rosz, pimasz, kamasz, dobasz, csupasz* stb. melléknevekhez. V. ö. ASZ, OSZ, ESZ, ÖSZ képzők. Értelme am. szándékosan vagy belső ingernél, ösztönnél fogva ártani, sérteni kivánó vagy valósággal ártó, sértő. *Gonosz ember. Gonosz haramia, szivány. Gonosz uzsorás, boszuálló. Gonosz akarat, indulat, cselekedet, tétel. Gonosz lélek. Gonosz férj, gonosz feleség. Gonosz kutya,* am. harapós. *Gonosz bika, ökör,* am. öklelős. *Gonosz király nyomát sok jámbor követi.* (Km.) Az erkölcsi ért. vett *rosz* szónak nagyobb fokozatát jelenti, s az emberi szabad cselekedetekre vonatkozva jelent oly embert, ki az erkölcsi vagy polgári törvényeket szándékosan és nagyban vagy némi rögzöttséggel sérti. Átv. ért. mondatik lelketlen és elvont tárgyakról is, melyek bántást, sérelmet, kártételt foglalnak magukban. *Gonosz eredet. Gonosz hir. Gonosz eredetnek, gonosz a vége.* (Km.) *Gonosz hir szárnyon jár, lótfut, senkit nem vár, elüzi a menteséget.* (Km.) *Gonosz idő, gonosz szél, gonosz csapás.* Köz beszédben néha lágyabb ért. bir, s am. csintalan, hamis, dévaj, kópé. *Gonosz kis leány. Gonosz elmésség, beszéd, tréfa.*

GONOSZ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gonosz-t,* tb. —*ok.* 1) Gonosz személy, gonosz ember. V. ö. GONOSZ, mn. 2) Gonoszság, gonosztett. *Jaj, akik a gonoszt jónak mondjátok, és a jót gonosznak.* (Isai. 5. 20. Káldi). *Akik gonoszokkal fizetnek a jókért.* (37. zsolt. 21. v. Káldi). *Barátodnak javán nem örülni és gonoszán nem bánkódni.* Nádor-codex.

GONOSZAKARÓ, (gonosz-akaró) ösz. fn. Személy, ki arra törekszik, hogy javunkat akadályozza vagy kárunkat eszközölje, s ártalmunkra legyen.

GONOSZAN, (gon-osz-an) l. GONOSZUL, ih.

GONOSZBÍT, (gon-osz-b-ít) áth. m. *gonoszbított*. Tulajdonképen: gonoszabbá tesz. A Tatrosi codexben *gonoszbejt*, am. botránkoztat, (scandalisat).

GONOSZBÓLAT, (gon-osz-b-ól-at) fn. tt. *gonoszbólatot*. A Tatrosi codexben am. botrány, (scandalum). V. ö. GONOSZBÍT. Innen *gonoszbóltatni* am. scandalisari.

GONOSZD, puszta Tolna megyében; helyr. *Gonoszd-on, —ra, —ról*.

GONOSZINDULATÚ, (gonosz-indulatú) ösz. mn. Szándékosan sérteni, bántani, kárt tenni akaró, törekvő.

GONOSZÍT, GONOSZIT, (gon-osz-ít) áth. m. *gonoszít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Gonoszszá tesz, gonosz indulatot csepegtet valakibe. *Valakit folytonos ingerlés, kegyetlenség által gonoszítani. Rosz példa, bistatás, igéret által gonoszítani.*

GONOSZKODÁS, (gon-osz-kod-ás) fn. tt. *gonoszkodás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valaki gonoszkodik.

GONOSZKODIK, (gon-osz-kod-ik) k. m. *gonoszkod-tam, —tál, —ott*. 1) Gonosz tetteket visz végbe. V. ö. GONOSZTETT. 2) Lágyabb ért. csintalankodik, dévajkodik.

GONOSZLÉLEK, (gonosz-lélek) ösz. fn. Ördög. Átv. ért. bünre ösztönző inger, indulat. *Gonoszlélek vitte rá.*

GONOSZNYELVŰ, (gonosz-nyelvű) ösz. mn. Rágalmazó, becstelenitő, másokat rútul megszóló, lucskos, mocskos, csörfös száju.

GONOSZODÁS, (gon-osz-od-ás) fn. tt. *gonoszodás-t*, tb. *—ok*. Gonoszszá levés, gonoszszá változás.

GONOSZODIK, (gon-osz-od-ik) k. m. *gonoszodtam, —tál, —ott*. Gonoszszá lesz, gonoszszá válik, változik. V. ö. GONOSZ.

GONOSZSÁG, (gon-osz-ság) fn. tt. *gonoszság-ot*. 1) Belső hajlam, tulajdonság, ösztön, melynél fogva valaki gonosz cselekedetekre hajlandó. *Kitört belőle a gonoszság. Ezen emberben sok gonoszság lappang.* 2) Gonosz cselekedet, gonosz tett. *Gonoszságot elkövetni.* V. ö. GONOSZTETT.

GONOSZSÁGOS, (gon-osz-ság-os) mn. tt. *gonoszságos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Gonoszsággal teljes, gonosztettekre felette hajlandó, igen gonosz. *A gonoszságos bolondnak élete gonoszb az ő haláláná.* (Jéz. Sir. fia. 22. 12. Káldi).

GONOSZSZIVŰ, (gonosz-szivü) ösz. mn. Kinek gonosz szive van, ki másnak jót nem kiván, sőt roszat akar; ki más baján nem csak nem könyörül, hanem némi kárörömét leli benne.

GONOSZSZIVŰSÉG, (gonosz-szivüség) ösz. fn. Gonoszszívre mutató erkölcsi tulajdonság, cselekvésmód.

GONOSZTÉT, l. GONOSZTÉTT.

GONOSZTÉTT, (gonosz-tett) ösz. fn. Sérteni kivánó indulatból, ártani késztető ingerből véghezvitt tilos cselekvény. A büntől abban látszik különbözni, hogy ez az isteni, a gonosztett pedig az emberi büntető törvény megszegését jelenti. Egyébiránt a *gonosztett* és *büntett* rokonértelmüek gyanánt is használtatnak.

GONOSZTEVŐ, (gonosz-tevő) ösz. fn. Gonosztettet elkövető személy; elvetemedett erkölcsü ember. Jogtani ért. szabad akaratu elkövetője oly tilos cselekvénynek, mely fenyitő boszuállást és büntetést vonz maga után. *A gonosztevőket börtönbe zárni, elitélni.*

GONOSZÚL, (1), (gon-osz-úl) önh. m. *gonoszúlt*; l. GONOSZODIK.

GONOSZÚL, GONOSZUL, (2), (gon-osz-úl) ih. Gonosz módon; ártani szándékozó akarattal. *Gonoszul megsérteni, megkárositani valakit. Gonoszul visszaélni más bizodalmával.* V. ö. GONOSZ.

—GONYA, összetett képző, *galagonya* és *burgonya* (= bur-og-ó-nya) szókban.

GOR, 1) hangutánzó gyök, melyből *gordó, gordon, goromba, gorzs* erednek. A vastag, durva, nyers, erős hang és tulajdonság fogalmai rejlenek benne. 2) Egy a vékonyhangu *gör* gyökkel, honnan *gornyad* (görnyed), *gorzsad* (görzsed), *gorba, gurba* (görbe) származnak. Rokon ez utóbbiaknál a *korhad* ige gyökével.

GÓR, (1), mn. tt. *gór-t*, tb. *—ok*. 1) Nagy, magas, felnyúlt, hosszu lábu, hosszu nyakú. *Górfa, górmadár*. Rokon a magyar *gar, hóri* (horgas), héber הר, הָרַר, הוֹר, szanszkrit *giras* (hegy), orosz, illir *gora*, tót *hora, hore* szókkal. 2) Mondják bizonyos tyúkfajról, melynek fel- és visszaálló, borzas tollai vannak. *Górtyúk, górcsibe*. 3) Kemenesalon am. csuta, rövid haju, szőrü, (tulajdonképen itt is borzas jelentése van).

GÓR, (2), falu Vas megyében; helyr. *Gór-ba, —ban, —ból*.

GÓR, (3), áth. m. *górt*. Szór, szétszór, szilál. Tiszavidéki szó. *Ocsút górni a tyúkoknak. Szalmát górni a tehenek alá.*

GÓRÁL, (gór-ál) áth. Gyakran vagy egymás után többet gór.

GÓRÁLÁS, (gór-ál-ás) fn. tt. *górálás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valaki górál.

GÓRÁNY, (gór-ány) fn. tt. *górány-t*, tb. *—ok*. l. CZIGÁNYKERÉK.

GÓRÁS, (gór-ás) fn. tt. *górás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn górunk.

GORBÓ, erdélyi falu Doboka megyében; FELSŐ—, Belső-Szolnok megyében; MAGYAR—, Kolos megyében; helyr. *Gorbó-n, —ra, —ról*.

GORBÓFŐ, erdélyi puszta Kolos megyében; helyr. *Gorbófő-n, —re, —ről*.

GÓRCSIBE, (gór-csibe) ösz. fn. Felborzasztott és visszaálló tollazatú csibe.

GÓRCSŐ, (gór-cső) ösz. fn. Nagyító látcső, nagyító üveg.

GORDÁNFALVA, helység Közép-Szolnok megyében; helyr. *Gordánfalvá-n, —ra, —ról.*

GÓRDIÓ, (gór-dió) ösz. fn. Legnagyobb faju dió.

GORDÓ, (gor-d-ó) hangutánzó fn. tt. *gordó-t.* A dudából kinyuló hosszu cső, mely vastag *gor* hangon szól. Máskép: *bordó.*

GORDON, (gor-d-on, rokon vele a hellen χορδή, latin *chorda)* fn. tt. *gordon-t*, tb. *—ok.* 1) Nagy hegedü, melyen a legvastagabb, s legmélyebb hangokat játszák. Máskép, de a nagyságra nézve némi módosulattal: *brugó, bögö, barbora, koboz.* Legmélyebb a gordon vagy brugó, utána jön a bögö, következik a gordonka vagy barbora, végre a koboz. 2) Festö bogács, vadsáfrány. (Carthamus tinctorius).

GORDONHEGEDÜ, (gordon-hegedü) ösz. fn. Gordonka, kis gordon. (Violoncello).

GORDONHEGEDÜS, (gordon-hegedüs) ösz. fn. Zenész, ki gordonhegedün játszik. V. ö. GORDONHEGEDÜ.

GORDONHÚR, (gordon-húr) ösz. fn. Gordonra való vastagabbféle húr. V. ö. GORDON.

GORDONKA, (gor-don-ka) fn. tt. *gordonkát.* Kisebbféle gordon, gordonhegedü, barbora. (Violoncello).

GORDONOS, (1), (gor-d-on-os) fn. tt. *gordonos-t*, tb. *—ok.* Zenész, ki gordon nevü hangszeren játszik.

GORDONOS, (2), (mint föntebb) mn. tt. *gordonos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Festö bogácscsal, vadsáfránynyal bövelkedö vagy festett. *Gordonos kert. Gordonos szövet.*

GORDONOZ, (gor-d-on-oz) önh. m. *gordonoztam, —tál, —ott.* Gordonon játszik, a gordont húzza. V. ö. GORDON.

GORDONSÍP, (gordon-síp) ösz. fn. Az orgonának vastag, mélyhangu sípja.

GORDONSZEKLICZE, (gordon-szeklicze) ösz. fn. Növényfaj a szekliczék neméböl. (Carthamus lanatus).

GORDONVÖCSÖK, (gordon-vöcsök) ösz. fn. A vöcsök nevü buvárok egyik faja. V. ö. VÖCSÖK.

GÓRÉ, (gór-é) fn. tt. *góré-t.* Általán, magasb helyen levö gunyhó, kaliba. Különösen 1) Szölö-, dinnye-, kukoriczacsószök gunyhója vagy magas oszlopokon álló örhelye. *Vigyás, mint górén a pásztor.* (Km.). 2) Magas, szellös alkatu épitmény fából, melyben a csöves kukoriczát tartogatják. 3) Górtyúk.

GÓRFA, (gór-fa) ösz. fn. Lépcsöfogakkal ellátott, s a határban felállított rúd, gerenda, fenyöszál, melyröl a csószök örkerületökre szétlátnak.

GORGÁN, hegyek neve Erdélyben.

GORGONHANG, (gorgon- vagy gordon-hang) ösz. fn. Eléjön Csokonaynál.

„Ha ö (t. i. Szerencse) gorgonhanggal agyarkodik terád,
Nevesd el magadat s azonnal hátat ád."

GÓRGYÖNGY, (gór-gyöngy) lásd: SZÉMGYÖNGY.

GÓRINCZA, (gór-in-cz-a) mn. tt. *górincsát.* A székelyeknél am. hosszu vékony növésü, czingárdi. (Kriza J.).

GORJ, (gor-j) **GORJAD**, **GORJADOZ**, lásd: GORNY, GORNYAD, GORNYADOZ.

GÓRLÁBU, (gór-lábu) ösz. mn. Hosszulábu. *Górlábu gémek, gólyák.*

GÓRMADÁR, (gór-madár) ösz. fn. Hosszu lábu madár, milyenek a mocsárokban élö gémek, gólyák stb.

GÓRMÜKÖCS, (gór-müköcs) ösz. fn. A mükösök neméhez tartozó növényfaj. (Androsace elongata).

GORNÁCS, (gor-n-ács) fn. tt. *gornács-ot.* A fának elkorhadt, (meggornyadt v. korhadt) száraz ága. Bodrogközi tájszó. Kevés módosulattal, *garnács.*

GORNY, (gor-ny) elvont törzsök, melyböl *gornyad, gornyadoz* stb. erednek. Vékonyhangon: *görny.* Jelenti az állati vagy növényi testnek valamely nyavalya v. fájdalom miatti meghajlását, lekonyulását vagy öszvezsugorodását.

GORNYAD, (gor-ny-ad) önh. m. *gornyad-tam, —tál, —t* v. *—ott.* Az állat vagy növény valamely betegség által meggörbed, öszvehuzódik, lefelé hajlik. Vékony hangon: *görnyed.*

GORNYADÁS, (gor-ny-ad-ás) fn. tt. *gornyadás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midön az állat vagy növény gornyad.

GORNYADÓ, (1), gor-ny-ad-ó) mn. tt. *gornyadó-t.* Aki vagy ami gornyad. *Gornyadó beteg ember. Gornyadó növény.*

GORNYADÓ, (2), (mint föntebb) fn. Azon lé, melyben disznóöléskor a véres hurkát kifözték. Máskép: *fonnyadó.*

GORNYADOZ, (gor-ny-ad-oz) önh. és gyakor. m. *gornyadoz-tam, —tál, —ott.* Folytonosan vagy gyakran gornyad. *Gornyadoznak a nap hevétől ellankadt növények. Hasfájásban gornyadozni.* V. ö. GORNYAD.

GORNYADOZÁS, (gor-ny-ad-oz-ás) fn. tt. *gornyadozás-t*, tb. *—ok.* Folytonos vagy gyakori gornyadás, valamely betegség, fájdalom miatti görbedezés, megkonyulás, gyöngélkedés.

GORNYADOZÓ, (gor-ny-ad-oz-ó) mn. tt. *gornyadozó-t.* Valamely nyavalya, gyöngélkedés, fájdalom miatt meggörbedö, öszvehuzódozó. *Gornyadozó liba, pulyka.*

GÓRNYAKÚ, (gór-nyakú) ösz. mn. Hosszu nyakú, gémnyakú, gunárnyakú.

GORNYASZ, (gor-ny-asz) mn. tt. *gornyasz-t*, tb. *—ok.* L. GORNYATAG.

GORNYASZT, (gor-ny-asz-t) áth. m. *gornyasztott*, htn. *—ni* v. *—ani.* 1) Gornyadni késztet, meggörbeszt, gyöngélkedövé, huzódozóvá tesz. 2) Önh. ért. fáradság, elgyöngülés miatt szundikál, öszvehuzódva aluddogál; gyöngélkedik, göthösködik.

GORNYASZTÁS, (gor-ny-asz-t-ás) fn. tt. *gornyasztás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki gornyaszt.

GORNYATAG, (gor-ny-at-ag) mn. tt. *gornyatag-ot*. Aki meggornyadt vagy görnyedt; gornyadozó.

GOROMBA, (gor-om-b-a, rokonságait l. a czikk végén) mn. tt. *gorombát*. Általán vastag, durva, nyers, mi a finomnak ellentétetik. *Goromba posztó, vászon, munka. Goromba hang. Goromba ábrását. Elég szép, csak az ábrázata goromba.* (Km.) *Goromba kezek. Goromba, mint a pokróc.* (Km.) Különösen, társadalmi ért. müveletlen, parasztos, az illedelem szabályai ellen cselekvő, darabos erkölcsü, magaviseletü, gyalulatlan, faragatlan. *Goromba ember. Minden gomba jó gomba, csak az ember goromba.* (Km.). V. ö. OTROMBA.

Gyökre és értelemre nézve megegyezik a román *grumba*, német *grob*, *Grobian*, régi német *gerop*, *gerrou*, holland *grove*, tót *groban*, lengyel *gruby*, cseh *hruby* (nagy), latin *crassus*, új latin *grossus* stb. szókkal.

GOROMBÁN, l. GOROMBAUL.

GOROMBÁS, (gor-om-ba-as) mn. tt. *gorombás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Gorombaféle, gorombaforma. *Gorombás szavakkal illetni valakit.*

GOROMBASÁG, (gor-om-b-a-ság) fn. tt. *gorombaság-ot*. 1) Nyers, durva, müveletlen tulajdonság; faragatlanság. *Gorombaság nés ki a szeméből. Gorombaság a czimere*, am. czégéres goromba. 2) Nyers, durva, müveletlen, illetlen, bántó cselekedet. *Gorombaságot követni el valakin* v. *valakivel. E gorombaságot el nem türhetem.*

GOROMBÁSKODÁS, (gor-om-b-a-as-kod-ás) fn. tt. *gorombáskodás-t*, tb. —*ok*. Goromba erkölcsü magaviseletnek gyakorlása.

GOROMBÁSKODIK, (gor-om-b-a-as-kod-ik) k. m. *gorombáskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Másokat nyers, durva, faragatlan, müveletlen szókkal vagy tettekkel sérteget; a finom társalgási és társadalmi szabályokat megvetőleg viseli magát.

GOROMBAUL, GOROMBÁUL, (gor-om-b-a-ul) ih. Goromba módon, azaz durván, nyersen, faragatlanul, a finom társalgás és erkölcsök szabályai ellen. *Gorombaul beszélni, szólítani valakit. Gorombaul felelni.*

GOROSZLÓ, KIS—, NAGY—, falvak Közép-Szolnok megyében; MAGYAR—, Kraszna megyében; helyr. *Goroszló-n*, —*ra*, —*ról*.

GORSA, a Nádor-codexben talán am. *gersa*.

GÓRSZÉM, (gór-szém) ösz. fn. Nagy, kidudorodott szem.

GÓRSZÉMÜ, (gór-szému) ösz. mn. Nagy, dudorodott szemü.

GÓRSZILÉNE, (gór-sziléne) ösz. fn. Növényfaj a szilének neméből. (Silene longifera).

GÓRTIK, (gór-tik) l. GÓRTYÚK.

GORTVA, puszta Gömör megyében; helyr. *Gortvá-n*, —*ra*, —*ról*.

GÓRTYÚK, (gór-tyúk) ösz. fn. Nagy faju búbos tyúk, tarka és jobbára borzas tollazattal, innen máskép: *borzastyúk*, mely többnyire kopasznak, félmeztelennek látszik.

GORZÓFALVA, helység Közép-Szolnok megyében; helyr. *Gorzófalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

GORZS, (gor-zs) fn. tt. *gorzs-ot*. A székelyeknél am. cserebogár. Hihetőleg gordós vagy brúgó hangjától. Máskép *gazsó* és *gozsa*, azaz *garzsó* v. *gorzsó*.

GÓSNYA, (kóros-nya?) fn. tt. *gósnyát*. Székely szó. Legsietőbben harapódzó fene. (Kriza J.).

GOSZ, elvont gyök és GOSZT, (gosz-t) elvont törzsök, l. GOSZTÁNY.

GOSZTÁNY, (gyöke: *gosz*, megegyezni látszik a hellen *κτάξω* [hasítom, széthasítom, szétválasztom; apróra dörzsölöm], héber נזז [elvág, elazakít, elhord], szanszkrit *kasz* [hasít] szókkal, továbbá a magyar *guszt* [gusztony], *kusz* [kusza, kuszál, kusztora] gyökökkel stb.) fn. tt. *gosztány-t*, tb. —*ok*. Heltainál előforduló régi szó, am. arany szem, arany porond. *Oly szép aranyakat, oly szép szemeket és gosztányokat találá a fövenyben.* (Heltai M. Kron. 1. R).

GOTFRID, (a német *Gott* és *Fried* szóktól eredett) férfi kn. Godofridus. Gottfried.

GOTH, GÓTH, (1), fn. tt. *góth-ot*. Jelent egy régi germán származásu népet vagy ezen népből egyes embert. *Góthok vándorlása.*

GOTH, GÓTH, (2), mn. Góthoktól származó, góth modorú. *Goth épitészet, goth rendszer az épitészben, goth ívek, goth irás* stb.

GOTHÁRD, (1), l. GOCSÁRD, KOCSÁRD.

GOTHÁRD, (2), Szent—, mezőváros Vas megyében; helyr. *Gothárd-on*, —*ra*, —*ról*.

GOTHÁTJA, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Gothátjá-n*, —*ra*, —*ról*.

GOTHOS, gömöri tájszó, l. GÖTHÖS.

GÖ, gyökelem, melyből *göb*, *göcz*, *göcs*, *göd*(ör), *göm*(b), *gör* közvetlen gyökök, és ezek nagy szaporaságu származékai erednek. Megvan ezen gyök a *göb*, *göböly* (gö-öb), *göd*, *gödény* (gö-öd), *gölye* (gö-ölye), *gönye* (gö-önye), *gös* (gö-ös) szókban is. Mindezekben a gömbölyüség, kerekség vagy kanyarodás, csavarodás vagy dudorodás fogalma rejlik. Rokon, sőt több szavainkban ugyanazon értelmü a mélyhangu *go*, pl. *gömb*, *gomb*, *gömbölyeg*, *gombolyag*, *görnyed*, *gornyad* stb. V. ö. GO.

GÖB, (gö-b v. g-öb) fn. tt. *göb-öt*. Általán jelent összehuzott, gömbölyödött testet, különösen 1) púpot, kinövést, dudort az állati vagy növényi testen. Rokon a héber גב (dudorodás; hát; boltív stb.), גב (gödör, árok), latin *gibbus*, olasz *gobbo*, hellen *κυπτός* szóval. Idetartozók a magyar *gab*, *geb*, *gib* gyökök is. Mint törzsök megvan a *göbre*, *göbör*, *göbörödik* származékokban. 2) Természeti hangot, mely a *göbbed*, *göbben* igékben *göbe*, *göbecz*, *göbedék* nevekben létezik. V. ö. GÖBBEN.

GŐB, (gö-öb) elvont gyök, melyből *göböd* és *göböly* származnak. Rokon a *göb* szóval, s jelent dudorodást, különösen hasat. V. ö. GŐBÖD.

GÖBBED, (göb-ű-ed = göb-b-ed) m. *göbbedtem, —tél, —ett.* L. GÖBBEN.

GÖBBEDÉZ, (göb-b-ed-ész) önh. m. *göbbedéztem, —tél, —ett.* Merüldöz, ami göbögő hanggal merül el. V. ö. GÖBBEN, GÖBBENT.

GÖBBEN, (göb-ű-en = göb-b-en) önh. m. *göbben-t.* Tájszó, s am. mély vízbe esik, belemerül, s mintegy *göb* hangot hallatva lebukik.

GÖBBENÉS, (göb-b-en-és) fn. tt. *göbbenés-t,* tb. *-ék.* Göb hanggal elmerülés.

GÖBBENT, (göb-b-en-t) áth. m. *göbbent-ett.* Bemerít valamit, ami aztán *göb* hanggal merül el.

GÖBE, (göb-e, azaz göbő) fn. tt. *göbét.* 1) Túl a Dunán am. kiherélt kocza v. eme disznó, melyet hizlalásra szántak, gönye. 2) Székelyföldön am. a víz által a folyam medrén ásott gödör, melyben a víznek hirtelen mélysége, göbbenése van. A Hegyalján: *göbedék.* Héberül, mint föntebb láttuk, גּוּב szinte am. gödör.

GÖBECS, (göb-ecs) fn. tt. *göbecs-et.* Puskába való apró golyócska, srét, sörét.

GÖBÉCS, (göb-e-ecs) fn. tt. *göbécs-et.* Kövecs, kavics, a folyók medrében. *Göbécscsel meghordani az utakat.*

GÖBÉCSE, (göb-e-ecs-e) tt. *göböcsét;* l. GÖBÉCS.

GÖBÉCSÉL, (göb-e-ecs-él) áth. m. *göbécsél-t.* Göbécscsel meghord, megtölt. *Göbécselni az utakat.*

GÖBÉCSÉS, (göb-e-ecs-és) mn. tt. *göbécsés-t* v. *—et,* tb. *—ek.* Göbécscsel bővelkedő, vagy meghordott, megtöltött. *Göbécses vízmeder. Göbécses udvar. Göbécses országút.*

GÖBECZ, (göb-ecz) fn. tt. *göbecz-et.* A vízmederben a víz sebes folyása által vájt kisebb gödör. Kriza J. gyüjteménye szerént: lükkenős gödör a kis patakokon, melyet vízmerítő helyül készítenek. Székely szó. V. ö. GÖBBEN, GÖBE.

GÖBEDÉK, (göb-ed-ék) fn. tt. *göbedékét.* L. GÖBE 2).

GÖBHAL, (göb-hal) ösz. fn. l. DÖRGICSE, (1).

GÖBÖCZ, l. GÖBECZ.

GŐBÖD v. GÖBŐD, (göb-ő-d) áth. m. *göbödtem, —tél, —ött.* Székely tájnyelven am. öklével dötöd, döföl. Kriza J. gyüjteménye szerént általában is am. üt, sujt, megrak. *Egy darab fával jól meggöbödték. Addég keveri, göbödi, kavargatta a szapora firist kezivel.* Székely népmese.

GŐBÖLY, (gőb-öly) fn. tt. *göböly-t,* tb. *—ök.* 1) Hizlalt szarvasmarha. 2) Hizlalt vagy vágószékre szánt marhákból álló csorda. *Göbölyt hajtani a vásárra.* V. ö. GŐB.

GŐBÖLYJÁRÁS, (1), (gőböly-járás) ösz. fn. Út, mezőség, melyen a vásárra hajtott gőbölyök mennek. Ily különös gőbölyjárás van a Szemczre hajtott marhák számára az érsekujvári határon.

GŐBÖLYJÁRÁS, (2), puszta Fejér megyében; helyr. *Göbölyjárás-on, —ra, —ról.*

GŐBÖLYMEZŐ, puszta Pozsony megyében; helyr. *Göbölymező-n, —re, —ről.*

GŐBÖLYÖKÖR, (gőböly-ökör) ösz. fn. Vágószékre hizlalt ökör.

GŐBÖLYÖS, (gőb-öly-ös) fn. tt. *göbölyös-t,* tb. *—ök.* 1) Gőbölyöket őrző vagy hizlaló. 2) Gőbölyöket hajtó, máskép: *hajtsár.*

GÖBÖR, (göb-ör) elvont törzsök, melyből *göbörödik, göbörödés* szók erednek. Jelent öszvehuzódott, merevült, fagyott valamit. Rokon vele *giber,* továbbá *gömb, gömbör, gömbölyü,* s ennél fogva kerekdedet, dudorodottat is teszen. Idegen nyelvben rokon vele a finn *kiperä* v. *käppyrä* v. *kiverä,* am. *görbe.* V. ö. GÖB.

GÖBÖRÖDÉS, (göb-ör-öd-és) fn. tt. *göbörödés-t,* tb. *—ék.* Valamely testnek fagy általi megmerevedése, öszvezsugorodása.

GÖBÖRÖDIK, (göb-ör-öd-ik) k. m. *göbörödtem, —tél, — ött.* Fagytól hirtelen megmerevedik, öszvehuzódik. *Meggöbörödik a sár.*

GÖBÖS, puszta Soprony megyében; helyr. *Göbös-ön, —re, —ről.*

GÖBRE, (göb-ör-e) fn. tt. *göbrét.* Gömbölyü, dudorú kis fazék, kis csupor. Tájszó. Közönségesebben megfordítva *bögre;* palóczosan és mátyusföldiesen: *bégre.* V. ö. GÖB, GÖBÖR.

GÖCS, (gö-cs) fn. tt. *göcs-öt.* A simaságnak, laposnak, egyenesnek ellentéte; kiálló, kidudorodó valami, pl. bog, csomó, domb, hant, rög, göröngy. *Göcs a fán. Göcs a fonalon, madzagon. Göcsök az úton. Göcsöt kötni, megoldani.*

GŐCS, erdélyi falu Csikszékben; helyr. *Gőcs-ön, —re, —ről.* Patak neve is Erdélyben.

GÖCSEJ, (göcs-ej) fn. tt. *Göcsej-t.* Szala vármegyének egyik hegyes, dombos, egyenetlen vidéke, járása, melynek lakosai sajátságos tájszólással élnek; pl. némely ragokat még eredeti alakjokban kötnek a szókhoz, a hangrendszerre való minden tekintet nélkül, pl. *kert-ho = kert-hoz,* (nem: *kert-hez*), *kert-ná = kert-nál,* (nem: *kert-nél*), *kapá-ve = kapá-vel,* (nem: *kapá-val,* Torkos Sándor); *szuomá-nek = szalmá-nek,* (nem: *szalmá-nak,* Vass József) stb. Így találjuk a régi halotti beszédben is: *halál-nek,* (nem: *halál-nak*), *pokol-nek* stb.

GÖCSEJI, (göcs-ej-i) mn. tt. *göcseji-t,* tb. *—ek.* 1) Göcsejről nevezett. *Göcseji járás, göcseji szolgabiró.* 2) Göcsejben divatozó. *Göcseji szójárás, beszédmód, magyarság.* 3) Göcsejből való. *Göcseji ember.* V. ö. GÖCSEJ.

GÖCSEJSÉG, (göcs-ej-ség); l. GÖCSEJ.

GÖCSFŰ, (göcs-fü) ösz. fn. A földeken vadan termő, göcsös száru növény, a barmoknak kedves eledele. (Spergula arvensis).

GÖCSINDA, (göcs-inda); l. GÖCSFŰ.

GÖCSKERESÉS, (göcs-keresés) ösz. fn. Átv. ért. Cselekvés, midőn valaki szándékosan nehézsége-

ket keres, aprólékos kifogásokat teddegel, vagy mint mondani szokás, a kákán is csomót keres. Máskép: hajszálhasogatás.

GÖCSÖR, (göcs-ör) fn. tt. *göcsör-t*, tb. —*ök*. Rög, göröngy, megcsomósodott, kidudorodott része valamely testnek. Átv. ért. őszvezsugorodott, meggörbedt hátu, pl. rosz ló, gebe. Megfordítva: *rögöcs*.

GÖCSÖRE, (göcs-ör-e) mn. tt. *göcsörét*, l. GÖCSÖR, átv. ért.

GÖCSÖRÍT, GÖCSÖRIT, (göcs-ör-ít) áth. m. *göcsörít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Csigáz, szorít, göcsörré, zsugorodottá tesz. *Göcsöríteni a lovat koplalás és erős munka által.* Átv. ért. szegedi tájszólás szerént: (házasságra) kényszeríteni valakit, pl. a leányt erőszakkal férjhez adni.

GÖCSÖRÍTÉS, (göcs-ör-ít-és) fn. tt. *göcsörítés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, midőn valamit vagy valakit göcsörítnek.

GÖCSÖRÖDIK, (göcs-ör-öd-ik) k. m. *göcsörödtem*, —*tél*, —*ött*. Elsoványodik, meggörbed; teste göcsös, görnyedt leszen.

GÖCSÖRT, (göcs-ör-t) fn. tt. *göcsört-öt*. l. GÖCSÖR. A *vég t* bővelkedő betü, mint a *csoport, rubint, forint* stb. szókban.

GÖCSÖRTÖS, (göcs-ör-t-ös) mn. tt. *göcsörtös-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kemény rögekkel teljes, töretlen, göröngyös, hantos, darabos, rázós. *Göcsörtös út*. V. ö. GÖCSÖR.

GÖCSÖRTÖSÖDIK, (göcs-ör-t-ös-öd-ik) k. m. *göcsörtösöd-tem*, —*tél*, —*ött*. Göcsörtössé lesz, megrögösödik, göröngyösödik. *A feltiport sár hirtelen fagy által meggöcsörtösödik.*

GÖCSÖS, (göcs-ös) mn. tt. *göcsös-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Göcsökkel bővelkedő, csomós, egyenetlen, bucskós. *Göcsös bot*. Rokon vele: *görcsös*.

GÖCSÖSÖDIK, (göcs-ös-ödik) k. m. *göcsösödtem*, —*tél*, —*ött*. Göcsössé lesz, csomósodik, bucskósodik. *Göcsösödik a vén fa. Göcsösödik a pozdorjás kenderből késülő fonal.*

GÖCSVIRÁG, (göcs-virág) ösz. fn. l. BODONPÓT.

GÖCZ, hangutánzó, melyből *göcsög, göcsögés, göcske* stb. származnak. Rokon a *döcs* (döcsög, döczögés) gyökkel, és a *söty, sötty* hangutánzóval.

GŐCZ, erdélyi falu Doboka megyében; helyr. *Göcz-ön, —re, —ről*.

GÖCZKE, (göcz-ke) fn. tt. *göczkét*. Lik, gödör, kátyol az útban, melyen a kocsi göcsög, döcsög, zötyög.

GÖCZKÉS, (göcz-ke-es) mn. tt. *göczkés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Likacsos, gödrös, döczögős, zötyögős. *Göczkés utak, kövesetek*.

GÖCZKÉSÉDIK, (göcz-ke-es-éd-ik) k. m. *göcskéséd-tem*, —*tél*, —*ett*. Likassá, gödrössé, döczögőssé lesz. *Eső után, sok szekérjárástól meggöczkésedik az út.*

GÖCZÖG, (göcz-ög) önh. és gyakor. m. *göczögtem*, —*tél*, —*ött*. 1) Döczög, zötyög a likacsos, gödrös uton a kocsi, szekér. 2) Öregesen, mintegy *göcz-göcz* hangot hallatva nevet. Ez értelemben rokona a vastaghangu: *kacsag*.

GÖCZÖGÉS, (göcz-ög-és) fn. tt. *göczögés-t*, tb. —*ék*. 1) Kocsinak, szekérnek döczögése, zötyögése, midőn likba, gödörbe bukkan. 2) Öreges nevetés.

GÖD, (1), elvont gyök, melyből *gödör, gödrös* szók, s több helynevek erednek. Eredeti értelme, lyuk, árok, verem, s egy a *ged gid* gyökkel, különösen pedig a héber גָּדָה szóval, melynek jelentése: *elszakasst, elszakgat*, s innen: גֵּדָה am. folyóvíz partja (*ripa*, sic dicta, quia continuo aquae affluxu abluitur et avellitur. Simon és Eichorn héber szókönyve), továbbá ide tartozik גָּדַר (kerít, körülkerít) is. V. ö. GÖDÖR.

GŐD, (2), puszta Pest megyében; helyr. *Gőd-ön, —re, —ről*.

GŐD, (gö-öd) elvont gyök, létezik a *gödény* szóban, mely nagy begyü, gögü v. gégéjü madarat jelent, s innen valószinüleg *göd* egy a *gög* főnévvel. V. ö. GŐDÉNY.

GÖDE, (göd-e) l. GÖDÖLYE, GIDA.

GÖDÉNY, (göd-ény) fn. tt. *gödény-t*, tb. —*ek*. A legnagyobb vizi madarak egyike, melynek kanalas nyaka alatt erszényforma nagy bögye (gögje) van, fiai számára eledellel és itallal megtöltve. Innen a telhetetlenség és torkosság képjele. *Iszik, mint a gödény*. (Km.). *Nagytorku gödény*. (Pelicanus onocrotalus).

GŐDÉNYHÁZA, falu Ugocsa megyében; helyr. *Gödényházá-n, —ra, —ról*.

GŐDÉNYTORKU, (gödény-torku) ösz. mn. Átv. ért. iszákos, nagyiható.

GÖDÖLŐ, GÖDÖLLŐ, mv. Pest megyében; helyr. *Gödölő-n, —re, —ről*.

GÖDÖLYE, (göd-öly-e) fn. tt. *gödölyét*. Kecskefi, kis kecske, melyet a magyar *gid, ged, gida* szókkal hivogat, szólongat; gyöke rokon a héber גְּדִי (gedi v. *gdi*), angol *kid*, svéd *kidd*, német *Kitze* szókkal, s megvan a latin *hoed-(us)* névben is. V. ö. GED, GID.

GÖDÖLYEAKOL, (gödölye-akol) ösz. fn. Akol, melyben gödölyéket tartanak, nevelnek.

GÖDÖLYEBŐR, (gödölye-bőr) ösz. fn. Gödölye-, vagyis fiatal kecskebőr, nyers vagy kikészített állapotban.

GÖDÖNY, puszta Zemplén megyében; helyr. *Gödöny-be, —ben, —ből*.

GÖDÖR, (1), (göd-ör, talán rokon közelebb a héber גְּדֵרָה [eleven kerités], arab *gadar* szókkal); hangugrató fn. tt. *gödröt* v. *gödört*, tb. *gödrök*. 1) Általán, a földbe ásott mélység, nyilás, lyuk. *Gödröt ásni, behányni, betölteni. Sáros uton a kerekek gödröket csinálnak. Sárgödör, szemétgödör. Gödörbe bukkanni, esni. Sírgödör*. V. ö. VEREM. 2) Akármely

mélyedés a test fölszinéről befelé, legyen az mesterséges vagy természeti. *Gödrök az arczon. Állgödör. Gödrök a kéz fején. Mellgödör. Szemgödör. Szivgödör. Hasgödör.*

GÖDÖR, (2), falu Vas, és puszta Bars megyékben; helyr. *Gödör-be, —ben, —ből.*

GÖDÖRHÁZA, falu Vas megyében; helyr. *Gödörházá-n, —ra, —ról.*

GÖDÖRKE, (göd-ör-ke) fn. tt. *gödörkét.* lásd: GÖDRÖCSKE.

GÖDRE, mváros Baranya megyében; helyr. *Gödré-n, —re, —ről.*

GÖDRÖCS, (göd-ör-öcs) fn. tt. *gödröcsöt.* Lásd: GÖDRÖCSKE.

GÖDRÖCSKE, (göd-ör-öcs-ke) kicsinyező fn. tt. *gödröcskét.* Kis, apró gödör, milyen pl. némely mosolygó vagy nevető arczán látható. *Szépség gödröcskéi.*

GÖDRÖCSÖS, (göd-ör-öcs-ös) mn. tt. *gödröcsöset.* Sok apró gödrös.

GÖDRÖS, (göd-ör-ös) mn. tt. *gödrös-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Gödrökkel bővelkedő. *Gödrös utak. Gödrös legelők. Gödrös mocsárok, folyók.*

GÖDRÖZ, (göd-ör-öz) áth. m. *gödröz-tem, —tél, —ött.* Gödrössé tesz, valamely területen, vagy test szinén gödrököt ás, alakít. *Öregség ránczai gödrözték orczáját, hiába csipkézi szugorodott szájját.* (Gyöngyösi).

GŐG, (1), (gö-ög, rokon vele: *gége*) fn. tt. *gőgöt.* 1) A torok felső része, mely több porczogókból áll, és sok embernél csomó gyanánt kidudorodik. Köz nyelven: *Ádám almája.* (Larynx). 2) Átv. ért. felfuvalkodás, másokat lenéző, s magát mindenek fölé emelő kevélység. *Nagy, kiállhatatlan gög. Úri vagy paraszt gög. Göggel beszélni, felelni.* Ez utóbbi értelemben rokon vele a héber: גַּאֲוָה, גֵּיוָה.

GŐG, (2), hangutánzó, *gögicse, gögicsél* szókban. Rokon vele *gögy, gagy.*

GŐGFEDŰ, (gög-fedű) ösz. fn. Porczogós fedő a légcső nyilásán, nehogy az étel vagy ital belecsuszamodjék. (Epiglottis).

GŐGICSE, (gög-ics-e) fn. tt. *gögicsét.* Kis gyermek hangicsolása, midőn beszélni kezd, gagyog, gögyög.

GŐGICSÉL, (gög-ics-e-el) önh. m. *gögicsél-t.* Mondják kis gyermekről, midőn egyes hangok kiejtésére nyelvét erőteti.

GŐGICSÉLÉS, (gög-ics-e-el-és) fn. tt. *gögicsélés-t*, tb. *—ek.* Kis gyermeknek beszédbeni erőködése, gögyögése, gagyogása.

GŐGÖS, (gög-ös) mn. tt. *gögös-t* v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Vastag, kidudorodott torku, bögyü. *Gögös gödény.* 2) Átv. ért. felfuvalkodott, másokat lenéző, magát feltoló ember, ki tudniillik felduzzasztja, kidudorítja gőgjét. Hasonló átvitt értelmüek: *begyes, torkos, nyakas, fejes, szájas* stb.

GŐGÖSKÖDIK, (gög-ös-köd-ik) k. m. *gőgösköd—tem, —tél, —ött.* Átv. ért. felfuvalkodva kevélykedik, dagályoskodik.

GŐGÖSSÉG, (gög-ös-ség) fn. tt. *gőgösség-et.* Magát felfuvó, másokat lenéző kevélység.

GŐGSÍP, (gög-síp) ösz. fn. Az emberi és állati testben azon porczogós cső, mely a torokból a tüdőbe nyúlik, és melyen az életre szükséges levegő a tüdőbe tolúl, s onnan ismét visszanyomódik. (Trachea).

GŐGSÍPGYULADÁS, (gög-síp-gyuladás) ösz. fn. Gyúladás a gögsípban. (Angina trachealis). V. ö. GYULADÁS.

GŐGSÍPMETESZ, (gög-síp-metesz) ösz. fn. Sebészi eszköz, a gögsíp felnyitására. (Tracheotomus).

GŐGSÍPMETSZÉS, (gög-síp-metszés) ösz. fn. Sebészi műtétel, midőn a kóros gögsípot hevágják. (Tracheotomia).

GŐGSIPOLY, (gög-sipoly) ösz. fn. Sipolyféle bántalom a gögben. V. ö. SIPOLY.

GŐGSÍPSÉRV, (gög-síp-sérv) ösz. fn. A sok mássalhangzó s különösen két *s* betü miatt kellemetlen hangzatú levén, inkább külön használtassék ekképen: sérv v. sérület a gögsípban.

GŐGVÉSZ, (gög-vész) ösz. fn. A gögnek azon kóros állapota, midőn aszik, sorvad.

GÖGY, (1), hangutánzó gyök, mely egy a *gégy, gagy* hangutánzókkal. Innen *gögyög, gégyég, gagyog* egyértelmüek.

GÖGY, (2), fn. tt. *gögy-öt.* Zaj, locsogás, fecsegés. *Nagy gögygyel házak eleibe kiállnek.* (Csúzi 268. l.).

GÖGYÖG, (gögy-ög) önh. m. *gögyög-tem, —tél, —ött.* A kis gyermekről mondják, midőn már némely szókat ki tud mondani, máskép: *gagyog, gögicsél.*

GÖGYÖGÉS, (gögy-ög-és) fn. tt. *gögyögés-t*, tb. *—ek.* A beszélni kezdő kisdednek szavai, gagyogás.

GÖGYÖGET, (gögy-ög-et) áth. m. *gögyöget-tem, —tél, —ett.* Csalogató szavakkal édesget, kecsegtet, csábitgat.

GÖGYÖGETÉS, (gögy-ög-et-és) fn. tt. *gögyögetés-t*, tb. *—ek.* Valakinek csalogató, gögyögő szavakkal magához édesgetése, elcsábítgatása.

GÖJE v. GŐJE, l. GÖLYE.

GÖL, elvont gyök *gölödény* szóban, s talán *gölödör*-ben is. Azonos *goly* gyökkel *(golyó* szóban).

GÖLLE, falu Somogy megyében; helyr. *Göllé-n, —re, —ről.*

GÖLNICZ, bányaváros Szepes megyében; helyr. *Gölnicz-én, —re, —ről.* Folyó neve is Gömör, Szepes megyékben.

GÖLŐDÉNY, (göl-ő-d-ény) fn. tt. *gölödény-t*, tb. *—ek.* Golyó alaku tésztás étel. Másképen: *gombócz, gölödör.*

GÖLŐDÖR, (göl-ő-d-ör vagy talán a német Knödel-ből módosult) fn. tt. *gölödör-t*, tb. *—ök.* L. GÖLŐDÉNY.

GÖLÖHÖS, (göl-öh-ös) székely szó. L. GÖTHÖS.

GÖLÖNCSÉR, tolnai tájszó, l. GÖRÖNCSÉR, GÉRÉNCSÉR.

GŐLY, fn. tt. *göly-t*, tb. —*ök*. Abaúji szó, különösen Szepsiben és vidékében. Am. domó, gyürke, kenyér gyürkéje, púpja.

GÖLYE v. GŐLYE, (göly-e v. gőly-e) székely szó. Emedisznó, másképen : *göme* v. *gönye*. Tisza vidékén : *kocza*, túl a Dunán : *göbe*.

GÖLYÖS, (göly-ös) mn. tt. *gölyös-t* v. —*et*, tb. —*ek*. L. GYÜRKÉS. V. ö. GŐLY.

GÖM, (gö-m v. g-öm) elvont gyök, melyből *gömb*, *gömböcz*, *gömböly*, *gömbölyeg*, *gömbölyü* stb. erednek. *M* betüje könnyebb kiejtés végett *n*-re változik ezen szókban : *göndör*, *göngyöl* stb. (V. ö. M betü). Rokon közelebb a *gom* gyökkel. V. ö. GOM. Hasonlít hozzá a *csöm* (csömör, csömbölyék), és a mélyhangu *csom* (csomó, csombók); továbbá a *köm* (köndör), *kom* (kondor); és a *hom*, *hém*, *hön*, (hombár, hempelyeg, hömbörög). Idegen rokonságait, l. GÖMB alatt.

GÖMB, (göm-b) fn. tt. *gömb-öt*. 1) Golyó, golyóbis. 2) Valaminek csomóalaku feje, vége, gombja. 3) Teke. *Föld gömbje*. *Éggömb*. 4) Mértani ért. oly tömör test, melynek fölszine minden pontjaira nézve, egyenlő távolságban áll a középponttól. Vastaghangon, l. GOMB.

Szanszkritul *kumba*, am. körület, *kumbhas*, am. gömb, golyó, lapda; hellenül *κύπη*, *κύμβος* am. üreg, vájadék; finnül *kiemura* v. *kimura*, am. göndör (= gömdör).

GÖMBÍJ, (gömb-íj) ösz. fn. Íj, melyből nyilak helyett gömbökkel, azaz golyókkal lődöznek.

GÖMBKERESZT, (gömb-kereszt) ösz. fn. Kereszt, melynek végei gömbökkel vannak ékesítve.

GÖMBKÖLYŰ, (gömb-kölyü) ösz. fn. Az arany- és más ércmivesek nyomó eszköze, melynek alsó vége gömbölyü, s melynek segedelmével az érczlemezekből gömböket, gombokat alakítanak.

GÖMBKÖTŐ, (gömb-kötő) l. GOMBKÖTŐ.

GÖMBŐ, (göm-b-ő) fn. tt. *gömbő-t*. Marhahendő, marhagyomor, melyből a székelyek lantornát csinálnak. A sertéseknél *gömböcz*.

GÖMBÖCZ, (göm-b-öcz) fn. tt. *gömböczöt*. A disznó megtöltött bendője, mint ennivaló vastag, gömbölyü hurka. Átv. tréfás ért. alacson termetü, nagy hasu ember, kinek széle, hossza egy.

GÖMBÖLY, (göm-b-öly) fn. tt. *gömböly-t*, tb. —*ök*. Valamely testnek kerekded, gömb- v. tekealakú külseje, teriméje. Innen lett : *gömbölyü*, *gömbölyeg* stb.

GÖMBÖLYDED, (göm-b-öly-ded) mn. tt. *gömbölyded-et*. Kerekded, tekealakú, gömbhöz, gömbölyhöz hasonló, közelitő.

GÖMBÖLYEG, (1), (göm-b-öly-eg) mn. tt. *gömbölyeg-et*. Gömbölyü, kerek, gömbalaku.

GÖMBÖLYEG, (2), fn. tt. *gömbölyeg-et*. 1) Székelyföldön am. gombolyag. 2) Baranyában göröngy. 3) Vág vidékén, néhutt : gombócz. *Jól lakni gömbölyeggel*.

GÖMBÖLYEGSÉG, (göm-b-öly-eg-ség) fn. tt. *gömbölyegség-et*. Tulajdonság, midőn valami gömbölyü alaku.

GŐMBÖLYÉK, (göm-b-öly-ék) fn. tt. *gömbölyék-et*. Gömbölyüvé alakult test; valamint csombolyéknak oly testet nevezünk, mely csomóba van fonva, sodorva stb.

GŐMBÖLYGET, (göm-b-öly-g-et) áth. és gyak. m. *gömbölyget-tem*, —*tél*, —*ett*. Valamit ugy forgat, hajtogat, hengerget, hogy gömbalakuvá legyen. *Az édes turót homolykává gömbölygetni*. *A kisavaszott tésztát csipóvá, kenyérré gömbölygetni*.

GÖMBÖLYGETÉS, (göm-b-öly-g-et-és) fn. tt. *gömbölygetés-t*, tb. —*ek*. Cselekvés, midőn valamit gömbölygetünk.

GÖMBÖLYÍT, (göm-b-öly-ít) áth. m. *gömbölyít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Forgatva, göngyölgetve gömbölyü alakuvá tesz valamit. *Agyagból golyót gömbölyíteni*.

GÖMBÖLYÍTÉS, GÖMBÖLYITÉS, (göm-b-öly-ít-és) fn. tt. *gömbölyítés-t*, tb. —*ek*. Valaminek gömbölyüvé alakitása.

GÖMBÖLYKE, (göm-b-öly-ke) fn. tt. *gömbölykét*. Kis gömböly, kis golyó, kis teke.

GÖMBÖLYÖDIK, (göm-b-öly-öd-ik) k. m. *gömbölyöd-tem*, —*tél*, —*ött*. Gömbölyüvé alakúl, képződik. Átv. ért. kövéredik, domburuvá leszen, domborodik.

GÖMBÖLYTAN, GÖMBÖLYTANÍTMÁNY, l. GÖMBTAN.

GÖMBÖLYTETŐ, (gömböly-tető) ösz. fn. Épületnek gömbölyalakú teteje, kúptető, kúpfödél.

GÖMBÖLYŰ, (göm-b-öly-ű) mn. Szoros ért. oly testről mondják, melynek fölszine minden pontjaira nézve, a középponttól egyenlő távolságra áll. Szélesb ért. gömbalakú, kerek, kerekded, tekeforma. *Gömbölyü földtekénk*. *Gömbölyü kályha*. *Gömbölyü fej*. Átv. ért. domború, kövér, minek szögletesen kiálló részei nincsenek. *Gömbölyü arcz*, *karok*. *Gömbölyü has*.

GÖMBÖLYŰEN, (göm-b-öly-ű-en) ih. Gömbölyü formára vagy formán; kerekdeden; domborúan, kövéren. V. ö. GÖMBÖLYŰ.

GÖMBÖLYŰSÉG, GÖMBÖLYÜSÉG, (göm-b-öly-ű-ség) fn. tt. *gömbölyüség-et*. Gömbölyü alakja, külseje, tulajdonsága valaminek. *Golyó*, *teke*, *föld gömbölyüsége*. *Karok*, *arcz gömbölyüsége*. V. ö. GÖMBÖLYŰ.

GÖMBÖR, (göm-b-ör) elvont törzs, s egy a *gimber*, *gémber* törzsekkel. V. ö. GIMBER.

GÖMBÖRŐDIK, l. GIMBÉRÉDIK.

GÖMBÖRÖG, (göm-b-ör-ög) önh. m. *gömbörögtem* v. *gömbörgöttem*, —*tél* v. *gömbörgöttél*, *gömbörgött*; htn. —*ni* v. *gömbörgeni*. Am. hengereg v. henteregv. görög a földön vagy más talapzaton.

GÖMBTAN, (gömb-tan) ösz. fu. A mértannak azon része, mely a gömbök tulajdonságait s azoknak gyakorlati használatát adja elé. V. ö. GÖMB.

GÖME, (göm-e) l. GÖLYE és GÖBE.

GŐMŐ, (göm-ő) fn. l. GUMÓ.

GÖMŐHAL, (gömő-hal) ösz. fn. Kurta, zömök testü tengeri halak neme. (Cottus cataplicatus).

GÖMÖLYE, (göm-öly-e) fn. l. GOMOLYA.

GÖMÖR, mezőváros a hasonnemü megyében; helyr. *Gömör-be, —ben, —ből.*

GÖMÖRI, KIS—, falu Gömör megyében; helyr. *Gömöri-be, —ben, —ből.*

GÖNCZ, (1), l. GÖNCZÖL, (2).

GÖNCZ, (2), mezőváros Abaúj megyében; helyr. *Göncz-ön, —re, —ről.*

GÖNCZHÁZA, falu Pozsony megyében; helyr. *Gönczházá-n, —ra, —ról.*

GÖNCZI HORDÓ, közönséges boros hordó a Hegyalján, körülbelül három akós.

GÖNCZÖL, (1), (göm-cz-öl) áth. m. *gönczölt.* Gyömöz. *Összegönczöl*, am. összegyömöz. Kreszneries. Mátyusföldén: *dönczöl.*

GÖNCZÖL, (2), (göm-cz-öl) fn. tt. *gönczöl-t*, tb. *—ök.* Így hívják a föld és ég sarkait (polus). *Éjszaki gönczöl. Föld gönczöle, ég gönczöle.* Újabb időben: *göncz.*

GÖNCZÖL, (3), férfi kn. tt. *Gönczöl-t*, tb. *—ök.* Némelyek szerént, am. a német *Konrad*, (régi német Kuon-rát am. kühn an Rath, rathkühn, entschlossen).

GÖNCZÖLHIDA, helynév Béla király névtelen jegyzőjében (Pons Guncil).

GÖNCZÖL-KARCSA, falu Pozsony megyében; helyr. *Karcsá-n, —ra, —ról.*

GÖNCZÖL-SZEKERE, ösz. fu. Így neveztetik két csillagzat vagyis csillagbokor az éjszaki égsarkon. 1) Nagy gönczöl-szekere, áll hét nagyobb csillagból, melyek közöl négy a kerekeket, három pedig a rudat ábrázolja. (Ursa major). 2) Kis gönczöl-szekere, mely alakra nézve a nagyhoz hasonlít, de csillagai sokkal kisebbek, s közölök az egyik igen közel esik az éjszaki sarkhoz, miért *sark-* vagy *gönczölcsillag*-nak is hívják. A mezei nép, kivált pásztorok igen ismerik a nagy gönczöl járását, s helyzetéből az időt szinte legnagyobb pontosságig meghatározzák. *Ökrök nélkül csak a Gönczöl szekere jordul meg.* (Km.) A népmesélők gyakran meglepő költői képeket alkotnak róla.

„Az Gönczöl-szekere viszi sok fegyverét,
Mennyei seregnek könnyebbíti terhét."

Gr. Zrínyi Miklós.

GÖNCZ-RUSZKA, falu Abaúj megyében; helyr. *Ruszká-n, —ra, —ról.*

GÖNDÖR, (göm-d-ör) mn. tt. *göndör-t*, tb. *—ök.* Mondják a hajról, szőrről, gyapjuról, s ezekhez hasonló szálas testekről, midőn kerekdeden meghajlanak, meggyürüsödnek, gömbölyüre csavarodnak, fürtösödnek. *Göndör hajak. Göndörré hajtott 'ollak. Göndör szőrü kutya.* Máskép: *köndör, kondor, gondor.*

GÖNDÖRHAJÚ, (göndör-hajú) ösz. m. Kinek göndör, bodor haja, hajfürtjei vannak. *Göndörhajú szerecsen, cigány, kis gyermek.*

GÖNDÖRÍT, GÖNDÖRIT, (göm-d-ör-ít) áth. m. *göndörít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* Göndörré tesz, felbodroz. *Hajat meleg vassal göndöríteni.*

GÖNDÖRÍTÉS, (göm-d-ör-ít-és) fn. tt. *göndörítés-t*, tb. *—ek.* Cselekvés, midőn valamit göndörré teszünk, bodrossá csavarítunk. *Hajnak, szőrnek göndörítése.*

GÖNDÖRÖDIK, (göm-d-ör-öd-ik) k. m. *göndörüd-tem, —tél, —ött.* Göndörré alakúl, csavarodik, tekeredik.

GÖNGÖRÖG, gömbörög szó módosulata, a *b* *g*-vé, s ez előtt az *m* *n*-né változván. L. GÖMBÖRÖG.

GÖNGY, (göm-gy) elvont törzs, melyből *göngyöl, göngyöle, göngyölít, göngyölget* stb. erednek. Jelent öszvegömbölyitett, csomóba hajtogatott valamit. Vastag hangon: *gongy.* Képzésre hasonló hozzá a *rongy* (rom-gy), *konty* (kom-ty), s több mások. (V. ö. M betü). Némelyek már önállólag is kezdik használni *göngyölet* helyett.

GÖNGYÖL, (1), (göm-gy-öl) áth. m. *göngyöl-t.* Valamit csomóba, gömbölyüre öszvehajtogat. Mondják különösen ször-, haj-, gyapju-, kender-, len- és hasonnemü testekről, szövetekről. *Papirost, kezkenőt göngyölni. Cseplt, kóczot összegöngyölni.*

GÖNGYÖL, (2), (gön-gy-öl) fn. tt. *göngyöl-t*, tb. *—ök.* L. GÖNGYÖLEG.

GÖNGYÖLCZÍN, (göngyöl-czín) ösz. fn. Czín, melyet vékony lemezekre öntenek, s azután öszvegöngyölítenek, hengerekbe hajtogatnak.

GÖNGYÖLE, (göm-gy-öl-e) fn. lásd: GONGYOLA.

GÖNGYÖLEG, (göm-gy-öl-eg) fn. tt. *göngyöleg-ét.* Öszvegöngyölgetett, öszvehajtogatott holmikból, pl. papirosból, szövetekből álló csomó, kötés. *Göngyöleg posztó, gyolcs, vászon.* Szeged vidékén am. sártapasz, melylyel a ház padlását bevonják, hogy a tüz a gerendákhoz ne férhessen.

GÖNGYÖLÉK, (göm-gy-öl-ék) fn. tt. *göngyölék-et.* L. GÖNGYÖLEG.

GÖNGYÖLÉS, (göm-gy-öl-és) fn. tt. *göngyölés-t*, tb. *—ek.* Cselekvés, midőn valamit göngyölnek.

GÖNGYÖLÉSI, (göm-gy-öl-és-i) mn. tt. *göngyölési-t*, tb. *—ek.* Göngyölést illető, arra vonatkozó. *Göngyölési díj.*

GÖNGYÖLET, (göm-gy-öl-et) fn. tt. *göngyölet-et.* Amibe valamit göngyöltek.

GÖNGYÖLGET, (göm-gy-öl-g-et) áth. és gyak. m. *göngyölget-tem, —tél, —ett.* Gömbölyüen összevehajtogat, tekerget. *Csomóba göngyölgetni a végvásznat.*

GÖNGYÖLÍT, GÖNGYÖLIT, (göm-gy-öl-ít) áth. n. *göngyölít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Valamit göngyöllé alakít, göngyölbe összvehajt, teker. V. ö. GÖNGYÖL.

GÖNGYÖLÍTÉS, (göm-gy-öl-ít-és) fn. tt. *göngyölítés-t*, tb. *—ek*. Valaminek göngyöllé alakitása, göngyölbe hajtogatása.

GÖNGYÖLÖDIK, (göm-gy-öl-öd-ik) k. m. *göngyölöd-tem*, *—tél*, *—ött*. Göngyöllé alakúl, képződik, tekeredik, csavarodik. *A kiterített ponyva, lepedő összvegöngyölödik a szélben.*

GÖNGYSULY, (göngy-suly) ösz. fn. A kereskedésben valamely áru göngyöletének vagyis azon boritéknak, melyben valamely áru beburkolva van, magától az árutól elkülönített sulymértéke, sulymennyisége. Idegen nyelven : *tara*. Nehézkes hangzása miatt inkább *göngyöletsuly* vagy *burkolatsuly*, *buroksuly* vagy csak *burok* ajánlatik.

GÖNTÉR, férfi kn. Guntherus. *Gundahari* régi német szótól, mely annyit tesz, mint : hadsereg.

GÖNTÉRHÁZA, falu Szala megyében ; helyr. *Göntérházá-n*, *—ra*, *—ról*.

GÖNY, (1), (göm-j = gön-j = gönny) régies, elavult fn. mely helyett ma *könny* v. *köny* v. *könyü* használtatik. Ugyanaz a *göm*, *gömbölyü* szók gyökével, minthogy a könnyek, valamint más hulló cseppek *göm-*, v. *gömbölyü* alakuak. Szinte ily módon származik a *göm* gyökből a *könyv*, (latinul *liber* v. tulajdonképen *volumen*), mivel a legrégibb időkben a följegyzésül szolgáló pergamentivek, melyeknek csak egyik oldalára irtak, nem a mostani könyv-formában köttettek be, hanem öszvegöngyöltettek, mint például ma is a tér- és földképeket szokták valamely fahengerre göngyölíteni.

GÖNY, (2), v. GŐNY, elvont gyöke a *gönye* v. *gönye* szóknak.

GÖNYE, GŐNYE, (1), (göny-e v. gőny-e, rövid *ö*-vel divatosb) fn. tt. *gönyét*. Emse, magló disznó, hasas disznó, másképen : *göme*, *gölye*. Rokonságokul tekinthetők a hellen *γένω*, *γεννάω*, *γίγνομαι*, *γύνη*, szanszkrit *dsan* (am. nemz, szül), *janî*, *janîka*, (nő, feleség), latin *gigno*.

GÖNYE, GŐNYE, (2), (göny-e v. gőny-e, hosszu *ő*-vel divatosb) fn. tt. *gönyét*. Sövények és gyepük mellett tenyésző felfutós növény, mely mindenre rátekerődzik, fekete bogyókat terem, s vastag, husos és kellemetlen keserüségü gyökere van. (Bryonia). Nevét talán szaporaságától vette. V. ö. a föntebbi *gönye* szót.

GÖNYEFOLYONDÁR, (gönye-folyondár) ösz. fn. A folyondárok neméhez tartozó növényfaj.

GÖNYŐ, falu Győr megyében ; helyr. *Gönyő-n*, *—re*, *—ről*.

GÖNYŰ, falu és puszta Abaúj megyében ; helyr. *Gönyü-n*, *—re*, *—ről*.

GÖR, (rokon *kör* szóval s *gur* gyökkel, de hangutánzónak is vehetjük, l. e czikk végét) ; Számos szócsaládok gyöke, u. m. *görcs*, *görd*, *görg*, *görbe*, *görh*, *görny*, *görv*, *görzs*, melyekből ismét több származékok erednek. 1) Jelent valami gömbölyűt, kerekre hajlót, zsugorodottat, összevuhzódott testet, csomót, buczkót. Megfordítva, és közösebb használattal *rög*. 2) Közelebbi hang és értelem-rokonságban áll *kör* és *gur* gyökökkel, továbbá a latin *curvus*, *curvo* és *curro*, szanszkrit *hvar* (görbít), hellen *γυρός* és *γῦρος*, török *egri* (görbe), csagataj *igri*, finn *keuru*, *käyrä*, lapp *gaure* v. *göre* (am. görbe), német *krumm*, *Krüppel*, héber גָּרַר stb. szókkal. A szláv nyelvekben is többkevesebb eltéréssel feltaláltatik. 3) Rokon *ger* gyökkel *görjed* (= gerjed), *görjeszt* (= gerjeszt) szókban. 4) Nyilván hangutánzó *görgeteg* (a székelyeknél am. dörgeteg, azaz menydörgés) és *gördület* (a Tatrosi codexben szintén am. menydörgés) szókban.

GÖRÁGY, (gör-ágy) ösz. fn. Ágy, melynek lábai csigás karikákkal ellátvák, hogy ide-oda tolni, s mintegy gördíteni lehessen.

GÖRB, (gör-b) elvont törzsök, melyből közvetlenül : *gör-be*, *görb-ed*, *görb-esz*, *görb-ít*, *görb-ül* igék, és ezek származékai erednek.

GÖRBE, (gör-b-e. V. ö. GÖR) mn. tt. *görbét*, tb. *görbék*. 1) Általán, ami nem egyenes, nem lapos, nem lapányos. *Görbe fa. A görbe fához a héja legegyenesebben hozzá áll.* (Km.). *Milyen fa van legtöbb az erdőn? Görbe fa.* (Mese). *Görbeország*, azaz hegyes völgyes ország v. vidék. Így nevezik különösen az alföldi magyarok a felföldet, s a mátyusföldi hajtsárok Bukovinát. 2) Különösen, meghajtott, kanyarékos, ívalakú. *Görbe fésü*, *görbe kard*, *görbe kés*. 3) Rendetlen, púpos, félszegnövésü, félrevont, félrehuzott. *Görbe lábak*, *kezek*. *Görbe nyak*. *Görbe száj*. Átv. ért. *görbe szem*, am. kancsal v. irígy szem. *Görbe szemmel nézni valakire*, am. kancsalul, irígyen. Kettőztetve : *girbe-görbe* v. *görbe-gurba*. A mértanban főnévül is használtatik, s am. görbe vonal. *Értekezés a görbékről.*

GÖRBEÁGU, (görbe-águ) ösz. mn. Minek görbe ága vagy ágai vannak, akár tulajdon, akár átvitt értelemben. *Görbeágu cserfa, somfa. Görbeágu villa.*

GÖRBECZ, (gör-b-ecz) mn. tt. *görbecz-et*. Egy kevessé görbe, kinőtt, kis púpos. Győr tájékán *görbicze*. *Van egy nyomorult görbicze gyermeke.*

GÖRBECZÉS, (gör-b-ecz-e-és) mn. tt. *görbecsés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Heltainál am. görbés.

GÖRBED, (gör-b-ed) önh. m. *görbed-tem*, *—tél*, *—t* v. *—ett*. Görbére hajúl, kanyarúl. *Nagy teher alatt görbed a háta. Görbed a megrakott padlásgeredа. Alá görbed a nyaka. Térdénél begörbed a lába. Erőtetéssel elgörbed a szeg. Vénség miatt meggörbedni.* V. ö. GÖRBE.

GÖRBÉD, falvak Bihar és Szathmár megyében ; helyr. *Görbéd-én*, *—re*, *—ről*.

GÖRBEDÉS, (gör-b-ed-és) fn. tt. *görbedés-t*, tb. *—ek*. Görbére hajlás, kanyarulás, valaminek egyenes állásából, vonalából félre nyomulása. *Hát, lábgörbedés.*

GÖRBEDÉZ, (gör-b-ed-éz) önh. és gyak. m. *görbedéz-tem, —tél, —ett.* Folytonosan, tartósan görbed, azaz hajlik, hajladozik. *Görbedezve vinni a terhet. Görbedez a hídpalló a menők lábai alatt.* Átv. ért. igen alázatosan, tulságos modorral hajtogatja magát. *Nagy urak előtt görbedezni.*

GÖRBEDÉZÉS, (görb-ed-éz-és) fn. tt. *görbedézés-t,* tb. *—ék.* Állapot, midőn valami vagy valaki görbedez.

GÖRBEDSÉG, GÖRBEDTSÉG, (görb-ed-ség v. gör-b-ed-t-ség) fn. tt. *görbedség-et.* Minőség, midőn valami meg van görbedve.

GÖRBÉDSZÖGH, puszta Szathmár megyében; helyr. *Görbédszögh-ön, —re, —ről.*

GÖRBEDT, (gör-b-ed-t) mn. tt. *görbedt-et.* Görbére vagy görbévé hajlott. *Előre görbedt nyakú. Meggörbedt hátu vontató ló.*

GÖRBEDTEN, (gör-b-ed-t-en) ih. Meggörbedve, görbévé hajlottan.

GÖRBEFÉSÜ, (görbe-fésü) ösz. fn. Ívalaku fésü, milyet még hazánk némely vidékein a kisvárosi mesteremberek és köznépek viselnek hajaikban.

GÖRBEGURBA, (görbe-gurba) kettőztetett fn. Igen egyenetlen, aminek több görbesége van, majd ide, majd oda hajló, kanyarodó. *Görbegurba ág, bot. Görbegurba útcza, út, ösvény.*

GÖRBEHÁTU, (görbe-hátu) ösz. mn. Púpos, kidudorodott, kinőtt nyerges hátu, görhes. *Görbehátu ross gebe.*

GÖRBEKARD, (görbe-kard) ösz. fn. Ivalakuan kanyarodott pengéjü kard, milyen a magyar, török, s több napkeleti népek kardja.

GÖRBEKÉS, (görbe-kés) ösz. fn. Kertészek, szőlőmívesek rövid és görbére hajló pengéjü kés, melyet *kaczor*-nak is hínak.

GÖRBEKEZÜ, (görbe-kezü) ösz. mn. Kinek görbe, félretekeredett, félrenött keze van. Átv. ért. alattomban, s mintegy görbére hajtott kézzel valamit ajándékozó, oda dugó. *A görbe kezüt szeretik az udvariak.* (Km.).

GÖRBÉL v. GÖRBÉLL, (gör-be-el-l) áth. m. *görbél-t,* htn. *—ni* v. *—eni.* Valamit görbének tart; görbesége miatt nem használhat, vagy rosznak tart. *Ezen fát gerenddnak görbéllem. Valakit görbéllni katonának.*

GÖRBELÁBU, (görbe-lábu) ösz. mn. Kinek görbe a lába. Emberről szólva: kacsiba, lőcslábu, ipszilonlábu. Lóról, ökörről: kajsza, kajszos.

GÖRBÉN, (gör-be-en) ih. Görbe állapotban vagy minőségben.

GÖRBENYAKÚ, (görbe-nyakú) ösz. mn. Félrehajtott, ferdén álló nyakú. *Görbenyakú daru. Görbenyakú golyvás.*

GÖRBEORRÚ, (görbe-orrú) ösz. mn. Általán hajlott orrú, milyenek a *kampós-, nyerges-, sas-, vérceorruak.*

GÖRBÉS, (gör-be-es) mn. tt. *görbés-t* v. *—el,* tb. *—ek.* Kissé görbe, meghajlott, nem egészen egyenes.

GÖRBESÉG, (gör-be-ség) fn. tt. *görbeség-et.* Tulajdonság, melynél fogva valami görbe. *Görbesége miatt nem alkalmas katonának.*

GÖRBESZÁJU, (görbe-szájú) ösz. mn. Félrehuzott, ferde állásu szájjal biró. *Görbeszáju siró gyermek. Görbeszáju fogatlan ember.*

GÖRBESZT, (gör-b-esz-t) áth. m. *görbeszt-ett,* htn. *—ni* v. *—eni.* Görbévé tesz, görbére hajt, hajlít, eszközli, hogy görbedjen. Összetételei: *legörbeszt, elgörbeszt, meggörbeszt. Bókonynak való fákat görbeszteni. Télre a fügefákat legörbeszteni, és szalmával befödni. A nagy teher meggörbeszti a gerendát.*

GÖRBESZTÉS, (gör-b-esz-t-és) fn. tt. *görbesztés-t,* tb. *—ék.* Valaminek görbévé tevése, görbére hajlitása.

GÖRBEVONALÚ, (görbe-vonalú) ösz. mn. Minek görbe vonala van; görbén nyuló. *Görbevonalú mértani alak. Görbevonalú utak, ösvények.*

GÖRBICZE, (gör-b-icz-e) mn. tt. *görbiczét,* tb. *görbiczék.* Túl a Dunán am. egy kissé púpos, görbehátu. *Görbicze leány, gyermek.*

GÖRBICZÉS, l. GÖRBECZÉS.

GÖRBÍT, GÖRBIT, (gör-b-ít) áth. m. *görbít-ett.* Görbévé alakít, meghajt, hajlít, egyenességét elveszi valaminek. *Kardot, szeget, ágat görbíteni. Szájat görbíteni valakire. Elgörbíteni a furót, ásót. Felgörbíteni a szeget.*

GÖRBÍTÉS, GÖRBITÉS, (gör-b-ít-és) fn. tt. *görbítés-t,* tb. *—ék.* Cselekvés, melynél fogva valamit görbítünk. V. ö. GÖRBÍT.

GÖRBÍTŐ v. GÖRBITŐFOGÓ, (görbitő-fogó) ösz. fn. Vasfogó, melylyel szegeket, vasrudakat, vaslemezeket stb. görbére, kampósra lehet hajtani.

GÖRBŐ, puszták Szala és Tolna megyében; KIS—, NAGY—, falvak Szala megyében; helyr. *Görbő-n, —re, —ről.*

GÖRBÖNG, (gör-b-öng) önh. m. *görböng-tem* v. *—öttem, —tél* v. *—öttél, —ött;* htn. *—ni* v. *—eni.* Gyakran vagy egymás után görbed, görbedez.

GÖRBÖNGÉS, (gör-b-öng-és) fn. tt. *görböngés-t,* tb. *—ék.* Gyakori vagy egymás utáni görbedés.

GÖRBÖNGET, (gör-b-öng-et) áth. m. *görböng-et-tem, —tél, —ett.* Gyakran vagy egymás után görbít. *Görböngeti száját.*

GÖRBÖNGETÉS, (gör-b-ön-g-et-és) fn. tt. *görböngetés-t,* tb. *—ék.* Gyakori vagy egymás utáni görbitgetés.

GÖRBÜL, GÖRBÜL, (gör-b-ül) önh. m. *görbül-t.* Görbévé alakúl, görbére hajlik, kampósodik, kajszossá leszen, csámpásodik stb. *Görbül a fa. A mely fából horog akar lenni, idején meggörbül. Görbül a háta, lába. Görbül a vén ember.*

GÖRBŰLÉS, GÖRBÜLÉS, (gör-b-ül-és) fn. tt. *görbülés-t*, tb. *—ék*. Állapot, midőn valami görbévé lesz, meggörbül. *Csontgörbülés.*

GÖRBŰLET, GÖRBÜLET, (gör-b-ül-et) fn. tt. *görbület-ét*. Azon pont vagy szög vagy vonal, melyen valamely test görbére hajlik, egyenességét elveszti. *Útnak, utcának görbülete. Folyóvíz görbülete. Lábak görbülete a térdhajlásnál.*

GÖRBÜLT, (gör-b-ül-t) mn. tt. *görbült-et*. Ami meg van görbülve; egyenes vonaltól elhajlott, elferdült. *Görbült hát, nyak. Teher alatt meggörbült padló. Görbült kasnás, araló.*

GÖRBÜLTEN, (gör-b-ül-t-en) ih. Meggörbülve; elferdülve.

GÖRBÜLTSÉG, (gör-b-ül-t-ség) fn. tt. *görbültség-ét*. Tulajdonság, midőn valami meg van görbülve.

GÖRCS, (gör-cs, a szláv nyelvekben is megvan: *gercza, krcs, hrcse, krec, kérch, zgarc, grisicza* stb. alakokban) fn. tt. *görcs-öt*. 1) Kemény, zömök csomó, mely egymásba tekeredett és összeveszorult rétegekből, rostokból áll, milyen pl. a faderékból kinövő ágak töve vagy más gömbölyű kinövés. *Legyalulni a fa görcseit. Kiütni a fenyőben, deszkában megszáradt görcsöket.* V. ö. GÖCS. 2) Átv. ért. a testnek kóros állapota, midőn egy vagy több izmok hirtelen és fájdalmasan összehuzódnak, összevesugorodnak benne. *Görcsöt kapni. Görcsben szenvedni. Görcs húzza a lábát. Görcs esett az ujjaiba. Összehúzta a görcs. Görcs bántja. Gyomorgörcs, mellgörcs, szivgörcs.* 3) Átv. ért. gebe, ross ló, sovány dög, melynek hátgerince föl van görbedve.

GÖRCSCSILLAPÍTÓ vagy —CSILLAPITÓ, (görcs-csillapító) ösz. mn. Gyógyszer, mely a testi görcsöket megszünteti vagy enyhíti.

GÖRCSELLENÉS, (görcs-ellenés) ösz. mn. Ami a görcsféle bajok ellen használ. *Görcsellenes gyógyszerek.*

GÖRCSENYHÍTŐ, (görcs-enyhítő) ösz. mn. l. GÖRCSCSILLAPÍTÓ.

GÖRCSETLEN, (gör-cs-et-len) mn. tt. *görcsetlen-t*, tb. *—ék*. 1) Csomótlan, buczkótlan, göcs nélküli. *Görcsetlen fa, deszka, bot.* Ellentéte: *görcsös.* 2) Görcsben nem szenvedő, görcsnyavalyával nem párosult. *Görcsetlen hasfájás. Görcsetlen beteg.* Határozóilag am. görcsetlenül, görcs nélkül.

GÖRCSFŰ, (görcs-fű) l. PORCZFŰ.

GÖRCSHAL, (görcs-hal) ösz. fn. Némely halfajok neve, melyek azon különös tulajdonsággal birnak, hogy a hozzájok közelitő embert vagy más állatot villany gyanánt megütik, s az apróbb halakat meg is ölik. (Gymnotus electricus, Raja torpedo, Silurus electricus).

GÖRCSLÓ, (görcs-ló) ösz. fn. Gebe, sovány, meggörbedt hátu ló.

GÖRCSLYUK, (görcs-lyuk) ösz. fn. Lyuk, mely a kiütött, kitolt görcs után marad a fában. Ily görcslyukakat láthatni a régi kiszáradt fenyüdeszkákban.

GÖRCSMÉNY, puszta Tolna megyében; helyr. *Görcsmény-be, —ben, —ből.*

GÖRCSNEMŰ, (görcs-nemű) ösz. mn. Görcshöz hasonló, görcsféle, oly kinokkal járó, milyenekkel a görcsös nyavalya szokott párosulni. *Görcsnemű gyomorrágás.*

GÖRCSNEVETÉS, (görcs-nevetés) ösz. fn. Görcscsel járó, igen erős vagy akaratlan kóros nevetés.

GÖRCSÖN, mezőváros Közép-Szolnok és falu Baranya megyében; helyr. *Görcsön-be, —ben, —ből.*

GÖRCSÖS, (gör-cs-ös) mn. tt. *görcsös-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Csomós, buczkós. *Görcsös fa, deszka. Görcsös bot.* 2) Görcs nevü nyavalyával járó, görcsféle. *Görcsös rángatódzás, vonaglás. Görcsös nyavalya, hasrágás.* 3) Átv. ért. darabos, durva, nem sima, nem finom. *Görcsös modor.* 4) Tájdivatosan: *görcsös téj*, am. sós téj.

GÖRCSÖSEN, (gör-cs-ös-en) ih. Csomósan; görcsös állapotban; darabosan.

GÖRCSÖSÖDÉS, (gör-cs-ös-öd-és) fn. tt. *görcsösödés-t*, tb. *—ék*. Állapot, midőn valami görcsösödik.

GÖRCSÖSÖDIK, (gör-cs-ös-öd-ik) k. m. *görcsösöd-tem, —tél, —ött*. 1) Csomósodik, buczkósodik. *Görcsösödik a vén fa dereka.* 2) Görhesedik, soványodik, csontjai kidudorodnak.

GÖRCSÖSSÉG, (gör-cs-ös-ség) fn. tt. *görcsösség-ét*. Valamely testnek azon tulajdonsága, melynél fogva görcsösnek, buczkósnak, csomósnak mondják. *Görcsössége miatt haszonvehetetlen deszka. A fa görcsösségét gyaluval lesimítani.*

GÖRCSÖSÜL, GÖRCSÖSÜL, (gör-cs-ös-ül) önh. m. *görcsösül-t*. Görcsös alakot ölt, görcsöket, buczkókat fejleszt ki magából.

GÖRCSÖZ, (gör-cs-öz) áth. m. *görcsöz-tem, —tél, —ött*. 1) Valamely testen görcsöket, csomókat csinál. *Botot görcsözni.* 2) Átv. ért. *meggörcsözni valakit*, am. görcsös, buczkós bottal megverni.

GÖRCSÖZÉS, (gör-cs-öz-és) fn. tt. *görcsözés-t*, tb. *—ek*. Cselekvés, midőn valaki görcsöz.

GÖRCSROHAM, (görcs-roham) ösz. fn. Kórállapot, midőn valakire a görcs reá jön, midőn a görcs kitör rajta.

GÖRD, (gör-d) elvont törzsöke *gördül, gördít* igéknek és ezek származékainak.

GÖRDÍT, GÖRDIT, (gör-d-ít) áth. m. *gördített*, htn. *—ni* v. *—eni*. Gömbölyü testet, tengelyt körül forogtat, hengerít. *Hordót gördíteni. Golyót gördíteni.* Átv. ért. valakire valamit gördíteni, azaz háritni.

GÖRDÍTÉS, GÖRDITÉS, (gör-d-ít-és) fn. tt. *gördítés-t*, tb. *—ék*. Hengeritès; háritás.

GÖRDŐLET, l. GÖRDŰLET.

GÖRDŰL, GÖRDÜL, (gör-d-ül) önh. m. *gördül-t*. Tulajdonkép gömbölyü, kerek, hengerded testről mondják, midőn tengelye körül forogva halad. *Gördül a meg'ásztott hordó. Szétgördülnek a sima*

padlóra ejtett golyók. Gördül a mángorló hengere. Könyük gördülnek szemeiből. Alágördülni, legördülni, elgördülni. Átv. ért. *gördülnek a szélhajtotta hullámok. Gördül a nyelve,* azaz folyón, könnyen beszél.

GÖRDŰLÉS, GÖRDÜLÉS, (gör-d-ül-és) fn. tt. *gördülés-t*, tb. *—ék.* Állapot, midőn valami gördül. *Hordó, henger gördülése.* V. ö. GÖRDŰL.

GÖRDŰLET, GÖRDÜLET, (gör-d-ül-et) fn. tt. *gördület-et.* 1) Gördülés elvont értelemben. 2) A Tatrosi codexben : *gördölet,* am. menydörgés.

GÖREB, (gör-eb) fn. tt. *göreb-et.* Új alkotású műszó, s jelenti azon görbe nyakú vagy kivezető csatornáju edényt, mely különféle vegyészeti munkálatoknál, szeszégetéseknél stb. használtatik, s anyagára nézve a czélhoz képest lehet üveg, porczellán, arany, éreny, ólom, vas stb. (Retorta).

GÖRÉNY, (gör-ény) fn. tt. *görény-t*, tb. *—ék.* A nyesthez némileg hasonló emlős állat, csakhogy ennél kisebb, s zömökebb fejü, és hegyes orrú. A háta rendszerént fel van görnyedve, s alkalmasint innen van neve is. A szárnyas állatok nagy ellensége, melyeket igen büdös kipárolgásával előbb elszédít, s azután megfojt. *Büdös, mint a görény.* (Km.). Néhutt, pl. Abaujban : *geriny, girlny.*

GÖRÉNYBŐR, (görény-bőr) ösz. fn. A görény nevü állatnak bőre, melyet a szűcsök ki szoktak készíteni.

GÖRÉNYFOGÓ, (görény-fogó) ösz. fn. Csapta vagy kelepcze, leginkább vasból, a görények ellen.

GÖRÉNYFŰ, (görény-fü) ösz. fn. L. FŰNYÜG.

GÖRFA, (gör-fa) ösz. fn. Hengerré alakított fatuskó, faderék, melylyel a felásott földet, különösen a kertészek a rögös, göröngyös utakat simára egyengetik.

GÖRFÜGGÖNY, (gör-függöny) ösz. fn. Hengerrel ellátott függöny, melyet zsineg segedelmével a hengerre föltekernek vagy róla leereszthetnek. (Rollette).

GÖRG, (gör-g) önh. m. *görg-ött*, lásd : GÖRÖG, önh.

GÖRGÉNY, (1), l. GÖRGÉNY-SZENT-IMRE; helyr. *Görgény-be, —ben, —ből.* Patak neve is Erdélyben.

GÖRGÉNY, (2), KIS—, falu Erdélyben, Marosszékben; helyr. mint föntebb.

GÖRGÉNY-HODÁK, erdélyi falu Thorda megyében; helyr. *Hodák-on, —ra, —ról.*

GÖRGÉNY-OROSZFALU, erdélyi helység Thorda megyében; helyr. *Oroszfalu-ba, —ban, —ból.*

GÖRGÉNY-SÓAKNA, erdélyi falu Thorda megyében; helyr. *Sóakná-n, —ra, —ról.*

GÖRGÉNY-SZENT-IMRE, város Erdélyben Thorda megyében; helyr. *Szent-Imré-n, —re, —ről.*

GÖRGÉS, (gör-g-és) fn. tt. *görgés-t*, tb. *—ék.* 1) Állapot, midőn valami hengereg; tengelye körül földön vagy akármely alapzaton forog. *Sodrófa, nyomdai henger görgése. Hordók görgése.* 2) Dunán túl am. nőstény disznó párzása, kannal való közösülése. V. ö. GÖRÖG, önh.

GÖRGET, (gör-g-et) áth. m. *görget-tem, —tél, —ett.* 1) Hengerget; valamit földön vagy más alapzaton tengelye körül forgat. 2) Dunán túl a kandisznóról mondják, midőn párosodás végett az emsét kerülgeti, vagyis görgésre ingerli.

GÖRGETEG, (1), (gör-g-et-eg) mn. tt. *görgeteg-et.* 1) Henger alakú, ami könnyen gördül, gurúl. 2) *Dörgeteg* szó módosúlata, s am. dörgés, menydörgés. Így a Tatrosi codexben : *gördölet* (gördület).

GÖRGETEG, (2), falu Somogy megyében; helyr. *Görgeteg-én, —re, —ről.*

GÖRGETÉS, (gör-g-et-és) fn. tt. *görgetés-t*, tb. *—ék.* Hengergetés, gurogatás, vagyis cselekvés, melynél fogva valamit görgetünk. V. ö. GÖRGET.

GÖRGETŐ, (gör-g-et-ő) fn. l. GÖRFA.

GÖRGICSE, (gör-g-ics-e) fn. l. DÖRGICSE.

GÖRGŐ, (1), (gör-g-ő) fn. tt. *görgö-t.* 1) lásd : GÖRFA. 2) Emse disznó méhpetéje, melyet ki szoktak metszeni belőle, ha hizlalásra szánják. Mátyusföldén : *zúgó. Kivették a görgőjét.*

GÖRGŐ, (2), (gör-g-ő) mn. tt. *görgöt.* Ami görög, hengereg, gurúl. *Görgö henger.*

GÖRGŐ, (3), falvak Szepes és Torna megyében; helyr. *Görgö-n, —re, —ről.*

GÖRGÖCSE, (gör-g-öcs-e) fn. tt. *görgöcsét.* 1) Hengerded dorong, melyen a terhet hengergetik. 2) l. GÖRGICSE v. DÖRGICSE. 3) Hal neme, máskép : *kövi ponty.* Németül : Gründling.

GÖRGÖLYE, (gör-g-öly-e, azaz görgölő) fn. tt. *görgölyét.* L. GÖRGETŐ, GÖRFA.

GÖRGŐ-TEKEFÉREG, (görgő-teke-féreg) ösz. fn. Zöld, sárga és más szinű, s hengeralakú vizi bogár, mely henger gyanánt gurulva uszik a vizen. Rövidebb és helyesebb neve volna : *görgény.* (Volvox globator).

GÖRH, (gör-h) elvont törzsöke *görhed, görhesz, görhes* szóknak és származékainak, s jelent valami soványat.

GÖRHE, (gör-h-e) l. GÖRHÖNY.

GÖRHEFŰ, (görhe-fü) ösz. fn. A szirmanyúltak egyik faja (iberis pinnata). Máskép : *büdös szirmanyúlt,* köznépi nyelven : *kis borsocska, vadretek, büdöefü, mecsek.*

GÖRHES, (gör-h-es) mn. tt. *görhes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Soványság vagy nyavalyák miatt meggörbedt, szikár, kinek csontjai kigörbednek, s teste nem gömbölyü, hanem szögletes, rögös. *Görhes ember. Görhes ló.*

GÖRHESÉDIK, (gör-h-es-éd-ik) k. m. *görhesédtem, —tél, —ett.* Soványodik, szikárrá lesz, elaszik. V. ö. GÖRHES.

GÖRHESŰL, (gör-h-es-ül) önh. m. *görhesül-t;* l. GÖRHESÉDIK.

GÖRHÍD, (gör-híd) ösz. fn. Általán híd, melyet kerekeken vagy hengereken, görfákon ide-oda tolni lehet. Ilyenek pl. azon hidpadlók, melyeken a kompokba szoktak bejárni, s melyeket a víz állásához képest kiebb vagy belebb lehet tolni.

GÖRHORDÓ, (gör-hordó) ösz. fn. Tűcsinálók hordóalaku eszköze, melybe a tűket korpa közé keverve beleteszik, s azután forgatják.

GÖRHÖNY, (gör-h-öny) fn. tt. *görhöny-t*, tb. —*ök*. Kukoricaliszt-ből készült porhanyó, száraz, pogácsa-forma sütemény, mely néhutt tejjel kevertetik; a közönséges málétól abban különbözik, hogy ez lepény-forma és nedves tésztáju. Nevét vagy görös, azaz rögös alakjától, vagy pergelt szinétől, vagy végre sovány ízétől vette. Dunán túl: *prósza*.

GÖRHÖS, l. GÖRHES.

GÖRICZE, a csángóknál am. görlicze v. gerlicze.

„Oda mene kis göricze, kérdi:
Mit szírsz, mit szírsz, te nagy madár?
Hogy ne szírjak, kis göricze,
Ha egyszer társam elvesztettem."

Csángó népdal. (Erdélyi J. gyüjteménye).

GÖRINGY, l. GÖRÖNGY.

GÖRJED, (Molnár Albertnél) lásd: GERJED.

GÖRJESZT, l. GERJESZT.

GÖRKARIKA, (gör-karika) ösz. fn. Karika, melyet görgetni, hengergetni, forgatni lehet, milyet különféle eszközökön, járműveken, pl. tolóágyakon, tolószékeken, talicskákon stb. láthatni.

GÖRKÁRPIT, (gör-kárpit) ösz. fn. l. GÖRFÜGGÖNY.

GÖRKOCSI, (gör-kocsi) ösz. fn. Görkarikákkal ellátott lábu vagy talpú kis kocsi-forma készület, gyermekek, és járni nem tudó nyavalygók, öregek számára, melyet kis nyomással ide-oda tolni, gördíteni lehet.

GÖRKŐ, (gör-kő) ösz. fn. Kőből készített henger, melynek az a használata, ami a görfáé. Lásd: GÖRFA.

GÖRLICZE, a Tatrosi codexben am. *gerlicse*; l. ezt. A csángóknál: *göricze*.

GÖRLINCZ, falu Vas megyében; helyr. *Görlincz-én*, —*re*, —*ről*.

GÖRNY, (gör-ny) elvont törzsök, melyből *görnyed*, *görnyeszt*, *görnyedez* stb. származékok erednek. Jelent összegörbedést, valamely teher alatt meghajlást, vagyis a testnek azon görbedt alakját, melyet nagy teher nyomása, vagy betegség szokott okozni. Mélyhangon: *gorny*.

GÖRNYE, (gör-ny-e) mn. tt. *görnyét*.

GÖRNYED, (gör-ny-ed) önh. m. *görnyed-tem*, —*tél*, —*t* v. —*ett*. Valamely nagy teher alatt, vagy nyavalya miatt görbed, meggörbed, meghajlik. Mondják emberről és más állatról.

GÖRNYEDÉS, (gör-ny-ed-és) fn. tt. *görnyedés-t*, tb. —*ék*. Szenvedő állapot, midőn valaki vagy valamely állat görnyed. V. ö. GÖRNYED.

GÖRNYEDÉZ, (gör-ny-ed-éz) önh. és gyak. m. *görnyedéz-tem*, —*tél*, —*ett*. Ember vagy más állat gyakran vagy folytonosan meggörbed, meghajlik valamely teher alatt, vagy nyavalya miatt. Mélyhangon: *gornyadoz*.

GÖRNYEDÉZÉS, (gör-ny-ed-éz-és) fn. tt. *görnyedézés-t*, tb. —*ék*. Állapot, midőn valaki vagy valami görnyedez.

GÖRNYEDT, (gör-ny-ed-t) mn. tt. *görnyedt-et*. 1) Valamely teher alatt, vagy betegségtől görbedt, meghajlott. 2) Székelyföldön am. kényes. V. ö. GÖRNYET.

GÖRNYEDTEN, (gör-ny-ed-t-en) határozó. Görnyedt állapotban.

GÖRNYESZT, (gör-ny-esz-t) áth. m. *görnyesztett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Görnyedni kényszerít, meggörbeszt, meghajt. Csak emberről és állatokról mondják. Vastaghangon: *gornyaszt*. Önhatólag is használtatik s am. görnyed.

GÖRNYESZTÉS, (gör-ny-esz-t-és) fn. tt. *görnyesztés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki vagy valamely állat görnyeszt.

GÖRNYET, (gör-ny-et, azaz görnyes vagy görnyedt) mn. tt. *görnyetét*. Gyarmathy Sámuelnél am. kényes, azaz fintorgó, fintorna, ki az orrát fitymálásból félre- vagy görbére húzza.

GÖRNYETEG, (gör-ny-ed-eg) l. GORNYATAG.

GÖRÖB, (gör-öb) fn. tt. *göröb-öt*. Forgó, (görgő) závár vasból vagy fából, melyet az ajtóra lehet fordítani, milyen péld. a vasból csinált s úgynevezett *huszár bajusz*.

GÖRÖCSFALVA, székely helység Csikszékben; helyr. *Göröcsfalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

GÖRÖG, (1), (gör-ög) önh. m. *görög-tem*, —*tél*, *görgött*, htn. —*ni*. V. ö. GÖRG. 1) Földön vagy más alapzaton hengereg; saját tengelye körül forog, gurúl. *Görögnek a timárok mángorló hengerei. A lejtőn legörögnek a hordók. Görögnek a kocsikerekek.* 2) Dunán túl az emse disznóról mondják, midőn párosodni akar, valamint a kutyáról: *forog. Meggörgött a magló diesnó*, azaz kannal párosodott és fogant. Mátyusföldén: *súg*.

GÖRÖG, (2), fn. és mn. tt. *görög-öt*. Egy a latin *graecus*, német *Grieche* szókkal, melyekből alakult. Máskép és saját nyelvökhöz hűbben: hellén. 1) Akár a régi Graecia akár az új Görögh on, Görögország saját nyelvökhöz hűbben: Hellász lakosa vagy ezek népéhez tartozó személy. *Görögök eredete, története, háborui. Régi görögök. Új görögök.* 2) Tudós, ki a görög nyelvet érti. *Ez jó görög.* 3) Görögországból származó, hozzá tartozó, népének szokását vagy vallását követő. *Görög művelség, görög alkotmány, görög vallás, görög viselet.* 4) Alföld némely vidékein görög vallásu és eredetü boltos, sőt néha más boltos is. *Kit visz kend földi? Hát ezt a szidót vissem hoz-*

zánk görögnek (adoma). *Görögtől venni posztót. Jár kel fölebb alább, mint görög az üres boltban.* (Km).

GÖRÖGCSE, (görög-cse) kicsinyező fn. tt. *görögcsét.* Kis görög, fiatal görög. Megvető gúnyos ért. hitvány, alávaló görög.

GÖRÖGDINNYE, (görög-dinnye) ösz. fn. Általános hiedelem szerént a görög és török tartományokból behozott, s hazánk alföldi vidékein bujón tenyésző dinnyefaj, melynek czukros és leves bélc kedves eledelt nyujt. Némelyek szerént gömbölyü s gördülékenységétől kapta volna nevét; a honnan *görgő dinnyé*-nek nevezik. Hírcsek a *bihar-* és *heves* vármegyei görögdinnyék. *Vörösbélü, vérbélü, fehérbélü, sárgabélü görögdinnye. Szabolcsi, sámsoni, fegyverneki, csányi görögdinnye. Kaukazusi görögdinnye.* A pesti nyakavágó vásárt a köznép leginkább a görögdinnye sokaságáról *dinnyevásár*-nak is nevezi.

GÖRÖGFEHÉR, (görög-fehér) ösz. fn. Arczfehéritő festék, melyet különösen a barna bőrü görög és rácz nők használnak.

GÖRÖGHON, (görög-hon), GÖRÖGHONI, lásd: GÖRÖGORSZÁG, GÖRÖGORSZÁGI.

GÖRÖGMUNKA, (görög-munka) ösz. fn. Általán munka vagy mű, melyet görög míves készített, vagy mely görög modorban van kiállítva; különösen, himvarrás.

GÖRÖGMŰ, (görög-mű) ösz. fn. l. GÖRÖGMUNKA.

GÖRÖGORSZÁG, (Görög-ország) ösz. fn. 1) Azon ország vagyis tartományok neve, melyeket a régi görögök laktak volt, u. m. a mai europai Törökország egy része, Kis-Ázsia és Olaszország alsó része, melyet nagy Görögországnak hivtak. 2) Új Görögország, mely jelen századunk első negyede után vivta ki ujonnan önállását, és saját királya alatt különös állodalmat képez.

GÖRÖGORSZÁGI, (görög-országi) ösz. mn. Görögországból való, ahhoz tartozó, arra vonatkozó stb. *Görögországi lakosok, népek. Görögországi alkotmány, viszonyok.*

GÖRÖGÖS, (görög-ös) mn. tt. *görögös-t* v. —*et*, tb. —*ek.* Görög szokásu, modorú, görögforma. *Görögös beszéd, viselet, életmód.*

GÖRÖGÖSEN, (görög-ös-en) ih. Görög módon, görögök szokása, modora szerént.

GÖRÖGÖSKÖDIK, (görög-ös-köd-ik) k. m. *görögösköd-tem*, —*tél*, —*ött.* 1) Görögösen, görögök módjára, modora szerént tesz valamit. *Viseletében, életmódjában, kiejtésében görögösködik.* 2) Görögök pártján van.

GÖRÖGÖSÖDÉS, (görög-ös-öd-és) fn. tt. *görögösödés-t*, tb. —*ek.* Göröggé változás.

GÖRÖGÖSÖDIK, (görög-ös-öd-ik) k. m. *görögösöd-tem*, —*tél*, —*ött.* Göröggé lesz, göröggé változik, alakúl által. *Elgörögösödni.*

GÖRÖGSÉG, (görög-ség) fn. tt. *görögségét.* 1) Görög nemzetiség. 2) Görög nyelv; görög nyelv természete, görögösség. 3) Görögök többen, együtt véve.

GÖRÖGSZAKADÁS, (görög-szakadás) ösz. fn. Vallási szakadás, felekezetesség, melynél fogva a keleti keresztény anyaszentegyház a nyugotitól külön vált, melynek ismét egyik része a nyugotiakhoz állván *egyesült görög anyaszentegyház*-nak nevezetik, a szakadást folytató pedig *nem egyesült*-nek.

GÖRÖGSZÉNA, (görög-széna) ösz. fn. Növényfaj, hosszú, keskeny és sarlódad maghüvelylyel. (Foenum graecum offic).

GÖRÖGTEKERCS, (görög-tekercs) ösz. fn. Növényfaj a tekercsek neméből, szára gindár, cserjés. (Periploca). V. ö. TEKERCS.

GÖRÖGÜL, GÖRÖGÜL, (görög-ül) ih. Görög nyelven. *Görögül olvasni, írni, beszélni.*

GÖRÖMBÖLY, falu Borsod megyében; helyr. *Görömböly-be, —ben, —ből.*

GÖRÖNCS, (gör-öncs) fn. tt. *göröncs-öt.* Valamely testnek felszinén kiálló keményebb csomócskák, kidudorodások, pl. a kövecses vakolattal behányt falon, némely aprófaju tökökön, fák derekain, erősen megfagyott sáros utakon stb.

GÖRÖNCSÉR, l. GÉRÉNCSÉR, FAZEKAS.

GÖRÖNCSÖS, (gör-öncs-ös) mn. tt. *göröncsös-t* v. —*et*, tb. —*ek.* Göröncsökkel bővelkedő. *Göröncsös fal. Göröncsös tök. Göröncsös kő.* V. ö. GÖRÖNCS.

GÖRÖNCZ, (gör-öncz) fn. tt. *göröncz-öt.* Valamely testnek, különösen a bőr vagy kéregnek fölszinén levő apró göröcskék, csomócskák. A *göröncs* és *göröngy* szókkal rokon, de lágyabb értelmü.

GÖRÖNCZÖL, (gör-öncz-öl) áth. m. *göröncsöl-t.* Dörzsölés által valaminek fölszinét göröncsössé teszi.

GÖRÖNCZÖLÉS, (gör-öncz-öl-és) fn. tt. *göröncsölés-t*, tb. —*ek.* Dörzsölés, karczolás. V. ö. GÖRÖNCZÖL.

GÖRÖND, (gör-ön-d) elvont törzsök, melyből *göröndü, göröndöly* erednek, s jelenti azon hengeralakú tengelyt, melybe a malomkerék zápjai bele vannak illesztve. Rokon velök: *gerendely, gerendü;* és *gerenda.*

GÖRÖNDŰ, am. GÖRÖNDÖLY, lásd: GÖRÖND.

GÖRÖNGY, (gör-öngy, dalmátul *gruda*, csehül *hruda*) fn. tt. *göröngy-öt.* Csomóba, csoportba alakult földdarab, keménynyé száradt vagy fagyott darabos sár. *Göröngyöket összevezúzni. Göröngyben megbotlani. Göröngygyel megdobni valakit. Az ü göröngye arany.* (Job. 28. 6. Káldi). *Ásvány-, érczes göröngyök.* V. ö. GÖR és RÖG. A székelyeknél: *garance.*

GÖRÖNGYEG, (gör-öngy-eg) fn. tt. *göröngyeget;* lásd: GÖRÖNGY.

GÖRÖNGYÉR, (gör-öngy-ér) fn. l. GÖRÖNCSÉR.

GÖRÖNGYÖS, (gör-öngy-ös) mn. tt. *göröngyös-t* v. —*et*, tb. —*ek.* Göröngyökkel bővelkedő, födött; csoportos, darabos, egyenetlen. *Göröngyös úton rázódik a kocsi. Göröngyös szántóföld.*

GÖRÖNGYÖSÖDIK, (gör-öngy-ös-öd-ik) k. m. *göröngyösöd-tem*, *—tél*, *—ött*. Göröngyössé lesz. *Hirtelen fagyban meggöröngyösödik a sáros út. Nagy szárazságban meggöröngyösödnek az agyagos földek.*

GÖRÖNYŰ, gömöri tájszó, am. gyönyörű.

GÖRÖS, (1), (gör-ös) mn. tt. *görös-t* v. *—et*, tb. *—ek*, l. RÖGÖS.

GÖRÖS, (2), puszta Baranya megyében; helyr. *Görös-ön*, *—re*, *—ről*.

GÖRÖS-GÁL, falu Somogy megyében; helyr. *Gál-ba*, *—ban*, *—ból*.

GÖRÖZDÖL, (gör-öz-d-öl) önh. m. *görözdölt*. Midőn az eke földszínt erős földhöz karczolódik, surlódik. (Krisa J.). Hangutánzó.

GÖRSÖNY, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Veszprém megyében; helyr. *Görsöny-be*, *—ben*, *—ből*.

GÖRSZÉK, (gör-szék) ösz. fn. Karikákkal ellátott lábu szék, melyet ide-oda gördítni, tologatni lehet.

GÖRV, (gör-v) elvont törzsök, melyből *görvély* v. *görvény*, *görvélyes* v. *görvényes* szók származnak. Jelent csomót, kemény daganatot.

GÖRVÉLY, (gör-v-ély) fn. tt. *görvély-t*, tb. *—ek*. Nyirkmirígyek halkkal fejlődő kemény daganata, főleg a nyakon. (Scrofula). *Görvélyben szenvedni. Görvélyt gyógyítani.* Máskép: *görvény*. Van az illir nyelvben is *körvény*, s oroszban *kroveny*. Hasonlítható a német *Kropf* is.

GÖRVÉLYÉS, (gör-v-ély-és) mn. tt. *görvélyés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Görvélytől meglepett, görvély nyavalyában szenvedő. *Görvélyes gyermek. Görvélyes nyak. Görvélyes kór.*

GÖRVÉLYÉSÉDÉS, (gör-v-ély-és-éd-és) fn. tt. *görvélyésédés-t*, tb. *—ek*. Görvélyessé levés, állapot, midőn valaki görvélyesedik.

GÖRVÉLYÉSÉDIK, (gö-r-v-ély-és-éd-ik) k. m. *görvélyéséd-tem*, *—tél*, *—ett*. Görvélyessé lesz, görvélykórt, görvélyt kap. V. ö. GÖRVÉLY.

GÖRVÉLYÉSEN, (gör-v-ély-és-en) ih. Görvélyes állapotban.

GÖRVÉLYFŰ, (görvély-fű) ösz. fn. l. BODZATÁKAJAK.

GÖRVÉLYKÓR, (görvély-kór) ösz. fn. Görvély nevű nyavalya, l. GÖRVÉLY.

GÖRVÉNY, GÖRVÉNYÉS, lásd: GÖRVÉLY, GÖRVÉLYÉS.

GÖRZS, (gör-zs) elvont törzsök, melyből *görzsed* ige származik. Jelenti valamely testnek szoros összehuzódását, s legközelebb áll mind hangra mind értelemre nézve a *görcs* szóhoz.

GÖRZSED, (gör-zs-ed) önh. m. *görzsed-tem*, *—tél*, *—t* v. *—ett*. Igen erős nyomás vagy tekerés, csavarás által meggörbül, összenyomúl, guzsorodik. Különösen a növények szárairól, fák ágairól, derekairól mondják. *Forgó szél által meggörzsedt fák.*

GŐSFA, helység Vas megyében; helyr. *Gősfá-n*, *—ra*, *—ról*.

GŐSÖRÖG, (gö-ös-ör-ög) önh. m. *gősörög-tem* v. *gősörgöttem*, *—tél* v. *gősörgöttél*, *gősörgött*, htn. *—ni* v. *gősörgeni* v. *gősörgni*. Székelyföldön am. hasfájásban zsugorog. Úgy látszik, ugyanaz a mélyhangu *guzsorog* szóval.

GÖT, elvont gyöke *göte* és *göthös* (v. székelyesen *götös*) szóknak. Jelentése valamely nyirkosság. Rokonnak látszik *köd* szóval. V. ö. GÖTH.

GÖTE, (göt-e) fn. tt. *götét*. Kriza J. gyűjteménye szerént: vízben korhadt v. rohadt fa.

GŐTE, fn. tt. *götét*. Mocsáros vizekben lakó gyikfaj.

GÖTH, (göt-h) elvont törzsöke *göthös* szónak; hangutánzónak látszik, s *keh* v. *köh* szóval hangban is megegyezik, vagyis azon erőtetett hang, melyet a köhögő ember hallat. A székely *göte*, *götös* szók gyöke: *göt (h* nélkül) valamely nedvességet, nyirkosságot jelent. L. GÖT. Némelyek szerint a *dög* szónak volna átvetett változata, honnan néhutt *göthös* helyett mondják: *döghös*.

GÖTHÖS, (göt-h-ös) mn. tt. *göthös-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Kehes, köhicselő, köhögő, rosz tüdejü, fulladozó. *Göthös vén ember*. Székelyesen: *götös*. V. ö. GÖTH, GÖT.

GÖTHÖSKÖDÉS, (göt-h-ös-köd-és) fn. tt. *göthösködés-t*, tb. *—ek*. Nyavalygó állapot, midőn valaki göthösködik. Átv. ért. nyavalygás, betegeskedés. V. ö. GÖTHÖSKÖDIK.

GÖTHÖSKÖDIK, (göt-h-ös-köd-ik) k. m. *göthösköd-tem*, *—tél*, *—ött*. Folytonosan kehicsél, köhög, fúladoz. Átv. ért. fenjárva nyavalyog, gyöngélkedik.

GÖTHÖSÖDIK, (göt-h-ös-öd-ik) k. m. *göthösödtem*, *—tél*, *—ött*. Göthössé lesz. V. ö. GÖTHÖS.

GÖTHÖSŰL, (göth-ös-ül) önh. m. *göthösült*. L. GÖTHÖSÖDIK.

GÖTLÖHÖS, balatonmelléki tájszó, am. *göthös*, székelyesen: *gölöhös*.

GÖTÖS, l. GÖTHÖS.

GŐZ, gyöke a *gőzü* főnévnek, l. ezt.

GŐZ, (gö-öz, vagy talán eredetileg hö-z is lehetett) fn. tt. *gőz-t*, tb. *—ök*. 1) Szélesb ért. a testekből kifejlő, finom részecskékből álló nedv, pára, köd stb. *Ganaj gőze. Posványok, mocsárok gőze. Szoba gőze. Ételek gőze.* 2) Szorosb ért. finom és rugalmas nedvesség, mely többféle fölmelegített testből, különösen forró vízből kifejlődik, s a levegőbe felszáll, vagy ha elszáratik, legnagyobb erővel kitörni iparkodik. Ily gőz hatásával működnek a gőzhajók, gőzmalmok gépei. Eredetére nézve v. ö. GÖ.

Rokonokul tekinthetők a német *Gas*, *Gischt*, *gischen*, *Gischt*, *Geist*, svéd *gäst*, *gaesning* (forrás, pezsgés), angol *yest*, *yeast*, *ghost*, izland *geys*, *geysi*, *geysan* (hevesség), szláv *jesa* (felindulás, harag), héber גּוּחַ v. גִּיחַ (kirohan, kiront), honnan: גִּיחוֹן (folyam), finn *kaasu* stb.

GŐZBUBORÉK, (gőz-buborék) ösz. fn. Apró hólyagocskák, melyeket a gőzzé vált nedvesség képez.

GŐZERŐ, (gőz-erő) ösz. fn. Az elzárt, elfojtott s kiszabadulni törekvő gőznek rugalmas nyomó ereje.

GŐZERŐMŰ, (gőz-erő-mű) ösz. fn. Erőmű vagy gép, melyet a gőz nyomó ereje hoz mozgásba, működésbe.

GŐZFA, helység Vas megyében; helyr. *Gőzfá-n*, *—ra*, *—ról*.

GŐZFÜRDŐ, (gőz-fürdő) ösz. fn. 1) Fürdő, midőn a beteges tag, valamely forró gyógyszer gőze által megmelegíttetik, s izzadásba hozatik. 2) Az egész testnek vízgőzzel telt teremben, szobában megizzasztása. Máskép: *szárazfürdő*.

GŐZGOLYÓ, (gőz-golyó) ösz. fn. lásd: GŐZTEKE.

GŐZHAJÓ, (gőz-hajó) ösz. fn. Hajó, melyet gőzerőművek hajtanak. *Tengeri, dunai, csavaros gőzhajó*.

GŐZKOCSI, (gőz-kocsi) Vaspályai kocsi, melyet gőzerőmű hajt.

GŐZKÖR, (gőz-kör) ösz. fn. Általán, gőzzel telt kör, térség. Különösen valamely égi testet bizonyos távolságra körülvevő gőz v. lég. (Atmosphaera). *Föld gőzköre*.

GŐZLYUK, (gőz-lyuk) ösz. fn. Lyuk, melyen a gőz kinyomul és fölszáll.

GŐZMALOM, (gőz-malom) ösz. fn. Malom, melynek őrlő köveit vagy hengereit nem víz vagy szél stb., hanem gőzerő hajtja.

GŐZMÉRŐ, GŐZMÉRŰ, (gőz-mérő v. -mérű) ösz. fn. Eszköz, melylyel a gőz erejét, azaz rugalmasságát szokták megmérni.

GŐZMOZDONY, (gőz-mozdony) ösz. fn. Gőzerőművel ellátott kocsi, mely különösen a vaspályán több más elébe akasztott kocsikat hajt.

GŐZÖL, (1), (gőz-öl) önh. m. *gőzöl-t*. Gőzt csinál, gőzt fejleszt ki magából. *Gőzöl a fazék, bográcz. Gőzölnek a hegyek. Gőzöl a föld tavasszal*.

GŐZÖL, (2), (mint föntebb) áth. Valamit gőzzel általjárat, megtölt, befüstöl. *Nyavalyás tagot gőzölni*.

GŐZÖLÉS, (gőz-öl-és) fn, tt. *gőzölés-t*, tb. *—ék*. 1) Valamely test állapota, midőn gőz jön ki belőle. *Víz, mocsár, ganéj gőzölése*. 2) Cselekvés, midőn valamit gőzölnek.

GŐZÖLG, (gőz-öl-g) önh. m. *gőzölg-tem*, *—tél*, *—ött*. l. GŐZÖLÖG.

GŐZÖLGÉS, (gőz-öl-g és) fn. tt. *gőzölgés-t*, tb. *—ék*. 1) A gőznek valamely testből folytonos fejlődése, felszállása, párolgása. *Test gőzölgése. Ételek gőzölgése*. 2) Maga a gőz, pára, mely azon testből kifejlődik. *Büdös, fojtós gőzölgés*.

GŐZÖLGŐ, (gőz-öl-g-ő) mn. tt. *gőzölgő-t*. Ami gőzölög, miből folytonos gőz fejlik ki, és száll el. *Gőzölgő hévvizek. Gőzölgő ételek*.

GŐZÖLŐDIK, (gőz-öl-ő-d-ik) k. m. *gőzölődtem*, *—tél*, *—ött*. Oly testről mondják, melyet a gőz folytonosan általjár, mely gőzben tartva, maradva meglágyul, feloszlik, gőzzé válik.

GŐZÖLÖG, (gőz-öl-ög) önh. és gyak. m. *gőzölög-tem*, *—tél*, *gőzölgött*, htn. *—ni*. Folytonosan gőzöl, a gőz tartósan fejlődik belőle. *Gőzölögnek a hévvizek. Gőzölög a forró étel*. Átv. ért. *gőzölög a feje valamitől* am. erősen fárasztja valamiben az eszét.

GŐZÖLÖGTET, (gőz-öl-ög-tet) áth. m. *gőzölögtet-tem*, *—tél*, *—ett*. Valamit gőzölögni kényszerít, azt teszi, eszközli, hogy valamiből gőz fejlődjék. *Meleg által gőzölögtetni a viset*.

GŐZÖLÖGTETÉS, (gőz-öl-ög-tet-és) fn. tt. *gőzölögtetés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, midőn valaki gőzölögtet.

GŐZÖNY, (gőz-öny) fn. tt. *gőzöny-t*, tb. *—ök*. Gőzmű, gőzereje által működő gép, vagy akármily alkotmány, melyet gőzmű mozgat, milyenek a gőzhajó, gőzkocsi, gőzmalom stb.

GŐZÖS, (1), (gőz-ös) mn. tt. *gőzös t* v. *—et*, tb. *—ek*. Gőzzel telt, tömött, gőztől meglepett; miből gőz fejlődik ki. *Gőzös kazán. Gőzös mocsárok. Gőzös ételek*.

GŐZÖS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gőzös-t*, tb. *—ök*. Gőzmű, gőzalkotmány; különösen: gőzhajó, gőzkocsi. *Gőzösön utazni. Dunai, tengeri gőzösök*.

GŐZSAJKA, (gőz-sajka) ösz. fn. Sajka, melyet gőzerőmű hajt.

GŐZSZAGÚ, gőz-szagú) ösz. mn. Minek olyan szaga van, mint a gőznek, vagy amit a gőz szaga általjárt, amin a gőz szaga érzik.

GŐZSZEKÉR, (gőz-szekér) ösz. fn. lásd: GŐZKOCSI.

GŐZTEKE, (gőz-teke) ösz. fn. A tüzéreknél am. ágyúból kilőtt oly teke, mely nagy gőzt csinál, s arra való, hogy az ellenség elől a látást ideiglen elvegye.

GÖZÜ, (gőz-ü) fn. tt. *gőzü-t*, tb. *—k*. Vörhenyeges szőrű, s hegyes orrú mezei egér. Nevét a güzmölléstől vagy guzmolástól, azaz rágicsálástól vette. (V. ö. GUZMOL, és GUZ), innen gözü am. gőző, azaz güzmölő, guzmoló. Máskép: *güzü. Aluszik, mint a gözü*. (Km.). Átv. ért. Székelyföldön am. fölötte álmos ember (mint a gőzű tél en által).

GŐZÜ, GÖZÜ, (gőz-ü) fn. tt. *gőzü-t*. Szelelő lyuk, különösen, melyen a gőz, pára kimegy. Átv. ért. lélekző lyuk.

GÖZÜHORDÁS, (gözü-hordás) ösz. fn. Eleség, melyet a gözü nevű mezei egér gabonaszemekből télrevalóul öszvegyűjt.

GÖZS, (gö-zs) elvont gyök, melyből *gözsör*, *gözsörödik* származnak. Ugyanaz a mély hangu *güzs* szóval.

GÖZSÖR, (gözs-ör) elvont törzsök, vastag hangon *guzsor*.

GÖZSÖRGÉS, (gözs-ör-ög-és) fn. tt. *gözsörgés-t*. Állapot, midőn valaki vagy valami gözsörög.

GÖZSÖRÍT, (gözs-ör-ít) áth. m. *gösörített*. Összecsavarít, összehúz, pl. a görcs. Másk ép : *gusorít*.

GÖZSÖRÖDIK, (gözs-ör-öd-ik) k. m. *gösörödtem*, —*tél*, —*ött*. Összetekeredik, ránczosodik. Mély hangon : *gusorodik*, s megforditva *szugorodik*.

GÖZSÖRÖG, (gözs-ör-ög) önh. m. *gösörög-tem* v. *gösörgöttem*, —*tél* v. *gösörgöttél*, *gösörgött*; htn. —*ni* v. *gösörgeni*. Gusorog, görnyedez, pl. hasfájás miatt. V. ö. GÖZSÖRÖDIK.

GÖZSÖRTÖS, (gözs-ör-t-ös) mn. tt. *gösörtös-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Csögbogos, ágasbogos. *Gösörtös fa*. V. ö. GÖCSÖRTÖS.

GRÁBLYA, fn. Vasvármegyei tájszó. L. GEREBLYE.

GRÁBLYÁL, l. GEREBLYÉL.

GRÁDICS, fn. tt. *grádics-ot*. Egy a latin *gradus* szóval. (V. ö. GARÁDICS). Jelenti a lépcsőnek vagy lépcsőzetnek egyes fokát, valamint magát a lépcsőzetet is. V. ö. LÉPCSŐ. *Fa-*, *kőgrádics*. *Csigagrádics*. *Felfutni a grádicson*. *Grádicsról grádicsra*. Átv. ért. *grádicsra nyirni a hajat* am. egyenetlenül, nem simára. Köznépiesen : *garádics* v. *gerádics*.

GRÁDICSOS, (grádics-os) mn. tt. *grádicsos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Grádicsokkal ellátott. *Grádicsos feljárás a hegyre*. *Grádicsos lejárás a pincébe*. Átv. ért. *grádicsos haj*, azaz egyenetlenül, nem simára nyirott. L. LÉPCSŐS.

GRÁDICSOZ, (grádics-oz) áth. m. *grádicsoztam*, —*tál*, —*ott*. Grádicsokkal ellát. *Grádicsozni a feljárást* vagy *lejárást*.

GRANÁT, (1), v. GRÁNÁT, (a latin *granum*-ból származott, németül *Granat*, *Granate*, franczián *grenat* [alább az 1-ső értelemben] és *grenade* [a 2-ik és 3-ik értelemben]); fn. tt. *grandt-ot*. 1) Mindenféle vörös szint játszó, s többé vagy kevesbé átlátszó kő, mely részint apró szemekben, részint jegeczalakban találtatik, s a csehországi különös becscsel bir. A nagyobb granátdarabok egyéb drágakövek gyanánt megfényesíttetnek; a kisebbeket pedig több szegletre megszokták köszörülni, általfúrni, s felfűzve ékességül elkésziteni. *Skárlát*, *grándt*, *nyusz*, *Léva*, *Tata*, *csusz!* (Km.). 2) A tüzéreknél am. üres golyó, melyet lőporral megtöltve és elgyujtva az ellenségre dobálnak. 3) l. GRANÁTALMA.

GRANÁT, (2), mn. tt. *grandt-ot*. Granátból való v. granátszinü. *Grandt gyöngyök*. *Grandt posztó*, *köntös*.

GRANÁTÁGYU, (granát-ágyu) ösz. fn. Ágyu, melyből granátokat lődöznek.

GRANÁTALMA, (granát-alma) ösz. fn. Granátfa gyümölcse, mely alakjára nézve az almához hasonlít. V. ö. GRANÁTALMAFA.

GRANÁTALMAFA, (granát-alma-fa) ösz. fn. A két Indiában, keleten, és déli Europában tenyésző fa, hosszukás, keskeny, és fényes zöld levelekkel, és igen szép vörös virágokkal. (Punica granatum).

GRANÁTALMAHÉJ, (granát-alma-héj) ösz. fn. A granátalmának héja, bőre.

GRANATÉROS, (a franczia *grenadier* után) fn. l. GRANÁTOS.

GRANÁTGÖMB, (granát-gömb) ösz. fn. A tüzéreknél am. granátokkal és lőporral megtöltött és szurokba mártott zacskó, melyet mozsárból szoktak kilőni.

GRANÁTKŐ, (granát-kő) ösz. fn. 1) Granát nevü drágakő. 2) Másféle kő, melyben granátrészek találtatnak.

GRANÁTOS, (1), (granát-os) fn. tt. *granátos-t*, tb. —*ok*. Szálasabb termetü válogatott katonák, kik a gyalog ezeredeknél az első osztályt képezik, s kik eredetileg granátok dobására voltak rendelve.

GRANÁTOS, (2), (mint föntebb) mn. tt. *granátos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Granátkövekkel bővelkedő vagy diszitett, ékesitett. *Granátos hegyek*. *Granátos nyak*, *ruha*.

GRANÁTOSSÜVEG, (granátos-süveg) ösz. fn. Medveprémmel bevont magas süveg, milyent a granátos katonák viselnek.

GRANÁTOSTÉHELY, (granátos-téhely) ösz. fn. Hajdani granátosok táskája, melyben a granátgolyókat tartották.

GRANÁTSZÍN, (granát-szín) ösz. fn. Vörös szín, milyet a köszörült és kifényesített granátkő játszik.

GRANÁTSZINŰ, (granát-szinü) ösz. mn. Minek olyan szine van, mint a granátkőnek. *Granátszinü posztó*.

GRANÁTTŰZ, (granát-tüz) ösz. fn. Az eldobott vagy kilőtt és meggyuladt granátgolyók tüze.

GRANÁTVIRÁG, (granát-virág) ösz. fn. A granátalma igen szép veres szinü virága.

GRÁNICZ, fn. tt. *gránicz-ot*. Egy a német *Gränze* szóval; magyarul : határ, határszél, véghatár, véghely, valamely országnak, birodalomnak határa, véghatára. *Török gránicz*, leginkább katonák nyelvén divatozó kifejezés.

GRÁNICZA, l. GÁNICZA, PULISZKA.

GRÁNIT, (Adelung a latin *granum*-ból eredettnek tartja) fn. tt. *gránit-ot*. Kőnem, melynek fő alkotó részeit bányavirág, kovacs és csillámkő teszik. Az őshegyek és általán a legmagasabb hegyláncsok gránitból állanak.

GRÁNITKŐ, ösz. fn. l. GRÁNIT.

GRÁNITOS, (gránit-os) mn. tt. *gránitos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Gránitkövekből álló. *Gránitos őshegyek*.

GRÉCZ v. GRÁCZ, fn. Stájerország fővárosának neve.

GRÉCZI v. GRÁCZI, (grécz-i v. grácsi) mn. tt. *grécsi-t*, tb. —*ek*. Grécből vagy Grécbe való vagy arra vonatkozó stb. *Grécsi német*. *Grécsi könyv*.

GRIF, fn. tt. *grif-et*. Ugyanaz a hellen-latin *gryphus*, német *Greif*, lengyel, cseh *gryf*, svéd *grip*,

dan *grib*, *grif*, angol *griffin*, *griffon*, franczia *griffon*, olasz *grifone*, holland *grypvogel* stb. 1) Mesés állat neve, melyet rendesen szárnyas orozlántesttel, és madárfejjel festenek vagy irnak le, s rendkivüli nagynak és erősnek mondanak a regék. 2) A keselyük, sőt valamennyi madarak legnagyobbika, melynek kinyujtott szárnyai 18 lábnyira is terjednek. Tar fején hosszu húsos taréj van, felső része fekete- s fehértarka, hasa, melle szürke, s közép Amerikában tanyázik; borjukat, juhokat, sőt gyermekeket is elragad. (Vultur gryphus, Condor).

GRIFKESELYŰ, (grif-keselyü) ösz. fn. lásd: GRIF, 2).

GRIFKŐ, (grif-kő) ösz. fn. Kettős tekenőjü csigafaj, melyet csak kövült állapotban ismerünk, s melynek tekenőháza egyik felül boltra hajult, s félholdalakú, másik oldalról pedig lapos. (Gryphites).

GRIFMADÁR, (grif-madár) ösz. fn. lásd: GRIF, 1).

GRISPÁN, (német *Grünspan* után) fn. tt. *grispán-t*, tb. —*ok*. l. RÉZZÖLD.

GRISPÁNZÖLD, (grispán-zöld) lásd: RÉZZÖLD.

GRÓF, fn. tt. *gróf-ot*. Egy a német *Graf* szóval, de amely sok más nyelvben is feltaláltatik, s a német nyelvbuvárok szerént eredetileg *felügyelőt*, *főnököt* jelent, noha származtatásában különböznek a vélemények. Eléfordúl ezen szó az ó és újabb németeknél s rokonaiknál többféle alakokban, pl. *gravio*, *gravo*, *grave*, *kravo*, *gerefe*, *gerefa*, *greve*, *reve*, *refa*, *groefa*, *graaf*, *graave*, *grefve*, *grefva* stb.; ide tartozónak látszik az arab *cherif*, *sherif* is. Származtatják pedig némelyek a *grau* német szótól, mivel elöljárókul ősz, tapasztalt férfiak kellettek, mások *raffen* igétől, mivel azok eredetileg királyi adószedők voltak volna, mások ismét *reffan* régi szótól, mely fenyitést jelent, továbbá *ravo* szinte régi szótól, melynek jelentése: gerenda, födél, (angolul roof); vannak kik a latin *gravis* nevet veszik segitségül, (valamint báró szónál a hason értelmü *βαρύς* hellen melléknevet). A magyar köznép sok helyütt *goróf* kiejtéssel használja, melynek gyöke *gor* vagy *gar* a magyarban is feltaláltatik, s mint tudjuk nagyot, magosat jelent. 1) Hajdan annyi volt, mint felügyelő valamely ügyben, az itélőszék elnöke, birája vagy oly tiszti személy, ki valamely kerületet, megyét, tartományt kormányozott. 2) Jelennen tiszti czime némely hivatalviselőknek, pl. *bányagróf*, ki a bányák ügyét igazgatja; *palotagróf*; *senegróf* stb. 3) Köz értelemben tiszteletczime oly úrnak, ki rangra nézve közvetlen a herczegek után következik, akár visel hivatalt, akár nem. E czím hozzánk Németországból származott át. Az árpádházi királyok alatt csak a corbaviai, brebiri és németujvári grófok említtetnek; mert kiknek okleveleinkben a latin *comes* czím adatik, nem grófok, hanem vagy várispánok vagy fő udvari tisztek vagy oly hadi szolgálatra kötelezett urak voltak, kik a királytól nyert birtokért annak zászlói alatt bizonyos számu vitézekkel hadba menni köteleztettek. A vegyes házakbeli királyok alatt már több urak viselték e czimet, péld. a szentgyörgyi, beszterczei, szepesi grófok; némelyek hivatalczímül is, pl. a temesi, poszsonyi grófok. A ma élő grófi nemzetségek az osztrák házi királyoktól nyerték e tiszteletczimet. Hivatalból ma még csak a temesi, turopolyai és kamragróf nevezetheti.

GRÓFHÖLGY, (gróf-hölgy) ösz. fn. lásd: GRÓFNŐ.

GRÓFI, (gróf-i) mn. tt. *grófi-t*, tb. —*ak*. Grófot illető, grófhoz illő vagy arra vonatkozó. *Grófi czimerek. Grófi család. Grófi rang, méltóság.*

GRÓFILAG, (gróf-i-lag) ih. Grófhoz illőleg, grófi módon, grófi szokás szerint, úgy mint gróf. *Grófilag földeskedett palota.*

GRÓFKISASSZONY, (gróf-kis asszony) ösz. fn. Grófi vérből született hajadon nő.

GRÓFNÉ, (gróf-né) ösz. fn. Jelenti a gróf nejét. Különbözik ettől: *grófnő*, s lehet, hogy *valamely grófnő nem egyszersmind grófné*. V. ö. NÉ és NŐ.

GRÓFNŐ, (gróf-nő) ösz. fn. Grófi vérből, gróf apától származott nő, hölgy, vagy legalább kinek atyja, bár születése után grófi czimet nyert. (Comtesse).

GRÓFSÁG, (gróf-ság) ösz. fn. 1) Tartomány, vidék, kerület, megye, melyet valaki grófi czimmel diszesitve kormányoz. 2) Grófi méltóság, czim, rang. *Grófságra emelkedni.*

GRÓZ, fn. és tájszó. Egy a német *Gries* szóval, magyarul: dara, apródara, darakása.

GU, gyökelem, melyből *gub*, *gubb*, *gucs*(ma), *gug*, *gur*(úl), *guse*, részént elvont, részént önálló gyökök erednek. Rokon a *go*, *ge*, *gö* gyökökkel, s jelent valami kereket, gömbölyüt, kanyarodottat, körültekertet, mint származékaiból kitünik. Megvan a *gula*, *gulya*, *gúla*, *guta*, *guvat*, *gúny* szókban is, szinte rokon értelemmel. Némelyekben, mint: *gugyi*, *gusmol* hangutánzó; másokban, pl. *gubos* (buboz) első betüje átváltozott. V. ö. GE, GÖ, GO.

GUB, elvont gyök, (l. GU), melyből *guba*, *gubacs*, *gubó*, *gubancs* stb. származnak. Értelmében a hupásság, kanyarodás, tekeredés, tekergőzés, gömbölyegeség fogalma rejlik, s rokon a *göb*, *gib*, *gob*, *hup* gyökökkel, továbbá a héber גוּב (bezárt; homorú, öblös [volt]), szanszkrit *kup*, *kub*, (magába zár, födöz) stb. szókkal.

GUBA, (gub-a, dalmátul *guba*, illir nyelven: *gubla*, *kiubba*, cseh nyelvben: *kuba*) fn. tt. *gubát*. 1) Göngyölödött szőrből kötött vagy szött subaféle öltözék. *Fekete*, *kék guba. Bolondnak guba*, *nem szép suba.* (Km.) *Illik*, *mint arany rojt a szobrdnczi gubához.* (Km.) *Egymás gubáját vonják.* (Km.) Szélesb ért. finomabbféle festett szürposztó vagy belőle készített ruha. *Szürke guba*, *söld guba.* 2) Öszvegömbölygetett kenyérkovász. 3) l. GUBACS. 4) A székelyeknél

annyi is mint *buga*, golyó, pl. a *szemed gubája*. 5) Baranyában am. penész. 6) Gömbölyü sütemény kenyértésztából, néhutt : *bobálka*. 7) Tájszólással, pl. Pozsony megyében annyi is, mint kutya. Innen e közmondat : *Eben gubát* (azaz kutyát) *cserélt*.

GUBACS, (1), (gub-acs) fn. tt. *gubacs-ot*. Diólalaku, s göröncsös héju termény a tölgyfákon, mely az által képződik, ha az úgynevezett gubacslégy a tölgyfa virágkelyhét vagy levelét átböki, de az elsőféle alkalmasb bőrkészítésre, mint a második. Máskép : *gubó, suska*.

GUBACS, (2), puszta Pest megyében; helyr. *Gubacs-on, —ra, —ról*.

GUBACSBOGÁR, (gubacs-bogár) ösz. fn. A tölgyfákon élődő légyfaj, mely tojásait a tölgyfa virágaiba és leveleire lerakja, s az által gubacsokat képez.

GUBACSLÉGY, (gubacs-légy) l. GUBACSBOGÁR.

GUBACSSZEDÉS, (gubacs-szedés) ösz. fn. Cselekvés, midőn a tölgyfákon termett s lehullott gubacsokat összevegyüjtik.

GUBACSSZEDŐ, (gubacs-szedő) ösz. fn. 1) Személy, ki a lehullott v. levert gubacsokat összevegyüjti. 2) Ki gubacscsal kereskedik, a gubacsot bevásárolja. V. ö. GUBACS.

GUBAHODIK, (gub-a-h-od ik) Tájszó, l. GUBALYODIK.

GUBALYODIK, (gub-aly-od-ik) k. m. *gubalyod-tam, —tál, —ott*. Győr vidékén am. csökönyösödik, neki bőszül. *Neki gubalyodik*. Balatonmellékén am. hirtelen jó kedvéből egyszerre megváltozik. *Neki-* vagy *meggubalyodni*.

GUBANCZ, (gub-ancz) fn. tt. *gubancz-ot*. Jelent tekeredett, összevissza zavart szőrt, gyapjút, hajat, kendert stb. Innen lett : gubanczos. *Merő gubancz a haja. Ily gubanczot nem lehet megfonni. Kigerebenezni a gubanczot*. V. ö. BOGÁCS.

GUBANCZOS, (gub-ancz-os) mn. tt. *gubanczos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Gubanczokba tekeredett, csavarodott, kóczos, baglyas. *Gubanczos haj. Gubanczos szőr, gyapjú. Gubanczos kutya. Gubanczos czigánygyerek*.

GUBANCZOSODIK, (gub-ancz-os-od-ik) k. m. *gubanczosod-tam, —tál, —ott*. Gubanczossá lesz, kóczosodik, baglyasodik. *A fésületlen gyermek elgubanczosodik. A bortorjának közt legelő birkák meggubanczosodnak*.

GUBANKODIK, (gub-an-kod-ik) k. m. *gubankod-tam, —tál, —ott*. Veszekedésbe ereszkedik, keveredik, valakibe bojtorjánkodik vagy bojtorkodik.

GUBARCZ, puszta Tolna megyében; helyr. *Gubarcz-on, —ra, —ról*.

GUBÁS, (1), (gub-a-as) mn. tt. *gubás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Fürtös, fürtökbe göngyölödött, fürtös szőrű. *Gubás szőr. Gubás juh. Gubás kecske*.

„Várj tejetlen gubás kecske.“ Faludi.

2) Gubában járó, gubába burkolódzó. *Gubás legény. Gubás lotyó*, ki a guba (legények gubája) alá buvik. V. ö. GUBA.

GUBÁS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gubás-t*, tb. *—ok*. Gubakészitő mesterember.

GUBB, (gub-b v. gub-v v. gub-u) elvont törzsök, melyben a *b* hangzatosság kedvéért kettőztetett. Származékai : *gubbad, gubbaszt, gubbaszkodik*. Rokon vele a *gugg*. Jelent összegömbölyödést, görbülést.

GUBBAD, (gub-b-ad = gub-v-ad = gub-u-ad, rokon vele a hellen *κύπτω, κυπτάζω*) önh. m. *gubbad-t*. Emberről, s más állatokról, de kivált madarakról mondatik, midőn hideg vagy gyöngélkedés miatt vagy álmosságból öszvehuzódva ülnek. *Gubbadnak őszszel vagy ülőn a tyukok. Gubbad esős időben a veréb*.

GUBBADOZ, (gub-b-ad-oz) önh. m. *gubbadoztam, —tál, —ott*. Folytonosan, tartósan gubbad. *Hidegben gubbadoznak a fiatal vagy gyöngélkö baromfiak*. V. ö. GUBBAD.

GUBBASZKODIK, (gub-b-asz-kod-ik) k. m. *gubbaszkod-tam, —tál, —ott*. l. GUBBADOZ.

GUBBASZT, (gub-b-asz-t = gub-v-aszt = gub-u-aszt) önh. m. *gubbaszt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Gubbadva ül. Nem birván áth. értelemmel, tárgyeset nélkül áll a mondatban. *Gubbasztanak az álmos tyukok*. Egy értelmü vele : *gunnyaszt*.

GUBICS, (gub-ics) fn. l. GUBACS.

GUBITA, (gub-it-a) fn. tt. *gubitát*. Somogy megyei szó. L. GUBACS.

GUBÓ, (gub-ó) fn. tt. *gubó-t*. 1) l. GUBACS. 2) Csomó vagy gombolyag, melybe a selyembogár beköti magát. *Selyemgubó*. 3) Átv. ért. együgyü, buksi, ostoba, ki butaságában meggubbadva jár.

„Nem ily szelíd az ő keze,
Ha a félgubó és félokos
Dagálylyal járulgat elébe,
Öl akkor, és nem sért nyila.“

Kazinczy Ferencz.

GUBÓBOGÁR, (gubó-bogár) ösz. fn. l. GUBACSBOGÁR.

GUBÓLÉGY, (gubó-légy) ösz. fn. l. GUBACSBOGÁR.

GUBONA, puszta Borsod megyében; helyr. *Guboná-n, —ra, —ról*.

GUBÓPÖFETEG, (gubó-pöfeteg) ösz. fn. Világos sárga börü pöfetegfaj. V. ö. PÖFETEG.

GUBÓVIRÁG, (gubó-virág) ösz. fn. Növény, melynek tömötten összeálló virágszirmait egy közös kehely tartja össze. Minden virágcsának van különös csőalaku kelyhe. (Globularia).

GUCS, rokon, sőt azonos *gug* gyökkel; l. ezt.

GUCSÁN, ALSÓ—, FELSŐ—, helységek Posega megyében; helyr. *Gucsán-ba, —ban, —ból*.

GUCSMA, (gucs-ma) fn. tt. *gucsmát.* Lefegővel ellátott, gömbölyü alacson téli süveg. *Szőrös gucsma.* Máskép : *kucsma*, l. ezt.

GUCSMI, (gucs-mi v. gucs m-i) fn. tt. *gucsmit.* A székelyeknél am. konty. (Kriza J.).

GUCSMOL, (gucs-m-ol) áth. m. *gucsmolt.* A Tisza vidékén am. becsmérel, gúnyol.

GUCZ, *gug* gyök módosulata.

GUCZOROG, (gucz-or og) l. GUGOROG, KUCZOROG.

GUDUCZ, (gud-ucz) mn. tt. *guducot.* Kassai J. szerént Baranyában am. semmire való. *Guducz ember.* Úgy látszik, hogy a *gügyü* szóból származtatható *gügyücz* szónak felhangu módosulata.

GUG, (1), elvont gyök, (l. GU), melyből *guga, gugg, gugor, gugorodik* stb. származnak. Jelent öszvegombolyodott, csomóba alakult, öszvehuzott valamit. Rokonok vele a német *hocken, Höke*, svéd *huka*, holland *kucken*, franczia *coucher*, olasz *cuccia* stb. V. ö. GŐG.

GUG, (2), puszták Győr, Komárom és Nyitra megyében ; helyr. *Gug-on, —ra, —ról.*

GUGA, (1), (gug-a) fn. tt. *gugát.* 1) Általán, a nyakon támadó kelevényes dudor, csomó, golyva. *Gugája nőtt. Meyfakasztani, fölmetszeni a gugát.* 2) Különösen, keleti dögvész idején támadó kelevény a testen, leginkább a nyakon. *Gugahalál*, am. döghalál. *Dögletes guga.*

GUGA, (2), erdélyi falu Belső-Szolnok megyében ; helyr. *Gugá-n, —ra, —ról.*

GUGAHALÁL, (guga-halál) ösz. fn. Keleti dögvész, mely a nyakon vagy hón alatt támadó gugaféle daganattal jelenkezik.

GUGÁS, (gug-a-ás) mn. tt. *gugás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Görvélyforma kelevényes csomóval vagy csomókkal biró, kinek gugája van, golyvás. *Gugás nyak. Gugás ember.*

GUGÁSODIK, (gug-a-as-od-ik) k. m. *gugásodtam, —tál, —ott.* Gugája növekszik, gugássá lesz.

GUGG, (1), (gug-g v. gug-og, finnül *kyk-yn*) önh. m. *gugg ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Guggon ül. *A kukoriczák között guggani. Legugg, hogy ne lássák.* V. ö. GUGG, fn.

GUGG, (2), (gug-g) fn. tt. *gugg-ot.* A *g* hangzatosság kedveért kettőztetett. 1) Tulajdonkép az emberi testnek azon helyzete, midőn talpon maradva térdben meghajtja lábát, s alsó testével hátra- és lereszkedik. *Guggon ülni. A szükségét végező ember guggon ül.* 2) Átv. ért. mondják némely földön kúszó vagy törpe növényekről. *Guggon ülő borsó, bab*, azaz törpe és karóra nem futó, gyalog borsó, bab. 3) Kassai J. szerént am. *gúny*, innen a régies és tájdivatos *guggol* áth. ige.

GUGGAN, (gug-g-an = gug-v-an = gug-u-an) önh. m. *guggan-t.* Guggot képezve lehajol. *A lesö vadász leguggan a vetés között. A gyermek a mesélő oldalához guggant és hallgatott.*

GUGGANÁS, (gug-g-an ás) fn. tt. *gugganás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midőn valaki guggan.

GUGGÁS, (gug-g-ás) fn. tt. *guggás-t*, tb. *—ok.* Guggon ülés.

GUGGASZT, (gug-g-asz-t = gug-v-aszt = gug u-asz-t) áth. m. *guggaszt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* 1) Azt teszi, hogy valaki guggon üljön, leguguljon. *A kis gyermeket leguggasztani az éjjeli edényre.* 2) Átv. ért. nagyobb épület mellé más alacsonyabbat épit, hozzá told, mely a nagyhoz képest úgy látszik, mint guggon ülő ember a fennállóhoz képest. *A templom mellé kápolnát* (kocsmát) *guggaszt az ördög.* (Km).

GUGGASZTÁS, (gug-g-asz-t-ás) fn. tt. *guggasztás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki guggaszt.

GUGGÓ, (gug-og-ó) mn. tt. *guggó-t*, tb. *—k.* Guggon ülő, legugoló vagy gugoló módjára meghajló. *Éji edényen guggó gyermek. Guggó* (tót)*táncz.*

GUGGOD, (gug-g-od) önh. m. *guggod-tam, —tál, —t* v. *—ott.* Gugg, legugg, oda gugg. *A fal mellé guggodni.*

GUGGODÁS, (gug g-od-ás) fn. tt. *guggodás t*, tb. *—ok.* Odaguggás.

GUGGOL, (gug-g-ol) önh. m. *guggol-t.* 1) Folytonosan guggon ül. *A vadász lesben guggol.* 2) Tájdivatosan : *gúnyol*, gúnyolva szidalmaz, s ekkor áth. értelmü. *Guggolni az általmenőket. Megguggolja.* Pázmán.

GUGGOLÁS, (gugg-ol-ás) fn. tt. *guggolás-t*, tb. *—ok.* 1) Guggon ülés. 2) Gúnyolás.

GUGGONÜLŐ, (guggon-ülő) ösz. mn. 1) Aki guggon, guggolva ül. *Guggonülő vadász.* 2) Átv. ért. törpe, földön kúszó. *Guggonülő bab, borsó.* (Általánosb nyelven : *gyalog bab, borsó.*)

GÚGH, puszta Győr megyében ; helyr. *Gúgh-on, —ra, —ról.*

GUGOR, (gug-or) elvont törzs, melyből *gugora, gugorodik, gugorodás* erednek. V. ö. GUGORA.

GUGORA, (gug-or-a) fn. tt. *gugorát.* Függőlegesen álló hengercsiga, milyennel pl. a hajókat, malmokat a vízből kitekerik, a harangokat felhuzzák stb. (Axis in peritrochio). Máskép : *kukora.* A fekirányos hengercsigát *járgány*-nak *nevezik.*

GUGORCZOL, (gug or-cz-ol) önh. m. *gugorczolt.* L. GUGOROG.

GUGORGÁS, (gug-or-g-ás) fn. tt. *gugorgás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midőn valaki gugorog.

GUGORODÁS, (gug-or-od-ás) fn. tt. *gugorodás-t*, tb. *—ok.* Guggoló helyzetbe ereszkedés. *Legugorodás.*

GUGORODIK, (gug or-od-ik) k. m. *gugorodtam, —tál, —ott.* Guggoló helyzetbe ereszkedik. *Legugorodik. Gugorodjál mellém. Tüz mellé gugorodni.* Máskép : *kukorodik, gugyorodik, kutyorodik.*

GUGOROG, (gug or og) k. és gyak. m. *gugorog-tam* v. *gugorgottam, —tál* v. *gugorgottál, gugorgott*, htn. *—ni, gugorgani* v. *gugorgni.* Folytonosan v. gyakran guggol, leguggol, gugorodva üldögél.

GUGSOL, (gug-os-ol) önh. m. *gugsol-t.* 1) Folytonosan guggon ül. 2) Átv. tréfás ért. fogva, zárva, börtönben, kurta vason ül. *A vármegye házán gugsolni.* Keményebb hangon : *kuksol.*

GUGY, rokon részint *gug* gyökkel, részint némely származékokban hangutánzó, midőn ismét *koty, bugy* gyökökkel vagy *gagy* gyökkel is egyezik, pl. *gugyi* am. gugyó = kotyó, kottyanó, vagy pedig gagyó, azaz gagyogó. V. ö. GUGYI.

GUGYELA, palócz tájszó, l. GONGYOLA.

GUGYI, (gugy-i) hangutánzó fn. tt. *gugyi-t.* Tréfás nyelven am. pálinka, máskép : *gügyü,* melytől mértéken túl *gögyög, gagyog* az ember. Kriza J. szerént a székelyeknél a pálinka utolja (kottyanója?).

GUGYOG, (gugy-og) önh. l. GAGYOG, GÖGYÖG.

GUGYOLÓ, (gugy-ol-ó) fn. l. GURGYAL.

GUGYOR, (gugy-or) fn. tt. *gugyor-t,* tb. *—ok.* Balatonmelléken am. két hegy közt levő árok vagy tekenő forma szoros völgy. Rokon *kutyor, gödör* szókkal.

GUGYORODÁS, (gugy-or-od-ás) l. GUGORODÁS.

GUGYORODIK, (gugy-or-od-ik) l. GUGORODIK.

GUJ, elvont gyöke a *guja, gujdz* származékoknak. Megegyezik a *goly* és *guly* gyökökkel.

GUJA, (guj-a) fn. tt. *gujdt.* Tekealakú fadarab, melylyel a falusi és pásztorgyermekek játszani szoktak. Székely szó. Rokon *golyó* szóval.

GUJATYÚK, (guja-tyúk) ösz. fn. Farkatlan, kusza tyúk, melynek széle hosszu egy, mint a gujáé vagy golyójé. Székely szó. V. ö. GUL.

GUJÁZ, (guj-a-az) önh. m. *gujáz-tam, —tál, —ott.* Guja nevü tekével játszik.

GUJÁZIK, (guj-a-az-ik) k. m. *gujáz-tam, —tál, —ott.* Csomózik, megdagad. *Felgujázott a feje. Akkorát gujázott, mint a kujakom.* (Kriza J.). Székely szó.

GUL v. GÚL, v. GULY, elvont gyökök, melyekből *gula, guldcs, gúla, gulya* stb. származnak. Jelentése, mint a többi *gu* gyökelemből eredett gyoktársainak, kanyarodás, körültekerés, vagy tekeredés, forgás, gömbölyüség. A héber גּוּל v. גִּיל a hasonló hangzatú arab szóval együtt am. körüljár, kereng, innen : kor, nemzedék, és egyik arab származékban : sereg; megegyezik vele a magyar *gula* v. *gulya* főnév; továbbá : גָּלָה am. dörzsöl, ledörzsöl; kopaszít, mezteleníti, foszt, és גָּלַח am. nyír, lenyír; mindkettő megegyezik a magyar *gulács, gulya* (guja) melléknevekkel; végre ide tartozik : גָּלַל am. kanyarít, tekerít, hengerít; továbbá vastag, nagy, méltóságos, dicső (volt), ennek pedig *gúla* (pyramis, olaszul *giglia*), felel meg a magyarban.

GÚL, l. GUL.

GULA, GULÁS, l. GULYA, GULYÁS.

GÚLA, (gúl-a, v. ö. GÚL) fn. tt. *gúlát.* Oszlop, melynek alapja hengerded vagy négyszegü, s fölfelé lassanként összemegy, és legtetején csúcsosan végződik. (Obeliscus, Pyramis). *Egyiptomi gúlák.*

GÚLAALAKÚ, (gúla-alakú) ösz. mn. Minek alakja a gúlákéhoz hasonló. *Gúlaalakú toronytető.*

GULACS v. GULÁCS, (1), (gul-ács v. -ács) mn. tt. *—ot.* Kopasz, kinek a haja elment. Mondják szarvasmarháról is, midőn a szőre elhúll. Rokon vele a latin *calvus,* német *kahl.*

GULÁCS, (2), falvak Beregh és Szala megyében; helyr. *Gulács-on, —ra, —ról.*

GULÁCSOS, (gul-ács-os) mn. tt. *gulácsos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Imitt amott kopasz, mezetlen, szőretlen bőrü. *Gulácsos beteg marha.*

GULAMEZŐ, puszta Pozsony megyében; helyr. *Gulamező-n, —re, —ről.*

GULÁSZTA, (latinul *colastra* v. *colustra* v. *colostrum*) fn. tt. *gulásztát.* Ellés után első ízben fejt vagy fecsesent tej; máskép : fecstej, előtej. Szathmárvidéki tájszó.

GULÁSZTÁS TEJ, l. GULÁSZTA.

GULÁSZTRA, l. GULÁSZTA.

GULY, l. GUL.

GULYA, (1), (guly-a) fn. tt. *gulyát.* Szélesb ért. szarvasmarhákból álló csorda, melyben meddő tehenek, borjúk, tinók, heverő ökrök vegyest legelnek. *Szántás után kihajtani gulyára az ökröket.* Szorosb ért. tenyésztésre, szaporításra szánt tehenekből álló, s rendesen tavasztól késő őszig a szabad ég alatt tanyázó csorda. *Gulyát őrizni, legeltetni, itatni. Gulyán v. gulyában nevelt borjúk, tinók, tiszók. A gulyából kiterelni egynehány tinót. Megszavarni, megkergetni a gulyát. Nagy gulyája van a ráncsában.* (Km.) V. ö. GUL. Az arabban *chúla* am. juhnyáj, kecskenyáj. Figyelmet érdemel, hogy a szanszakritban *go, gau,* a perzsában *ghau, gao,* am. a német *Kuh, Ochs,* melyekkel a magyar *gulya* első tagja is hangokban egyezik.

GULYA, (2), (guly-a, v. ö. GUJA és GULY) mn. tárgyeset : *gulyát.* Gulya tyúk, azaz kusza tollú, farkatlan tyúk. L. GUJATYÚK.

GÚLYA, (gúly-a) l. GÚLA.

GULYAAKOL, (gulya-akol) ösz. fn. Akol, melybe éjjelenként vagy zivataros időben vagy télre vagy etetés végett a gulyát beterelik. V. ö. AKOL.

GULYABELI, (gulya-beli) ösz. mn. Gulyához tartozó, gulyában tenyészett, nevelkedett. *Gulyabeli tehenek, ökrök;* különböztetésül az istállós marhától.

GULYÁS, (guly-a-ás) fn. tt. *gulyás-t,* tb. *—ok.* Pásztor, ki a gulyát őrzi. *Öreg gulyás* v. *számadó gulyás. Én vagyok a petri gulyás, én őrzöm a petri gulyát.* (Népd.).

GULYÁSBOJTÁR, (gulyás-bojtár) ösz. fn. A fő v. számadó gulyásnak legénye, segéde. *A bojtárom visen sáron, magam a paplanos ágyon.* (Petri gulyás nótája).

GULYÁSHÚS, (gulyás-hús) ösz. fn. Vöröshajmával, paprikával, köménymaggal füszerezett,

és szalonnával kevert bográcsos marhahús, a gulyások kedves eledele; máskép: *gulyásos hús.*

GULYÁSOS, (guly-a-as-os) mn. tt. *gulyásos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Gulyások módja, szokása szerént való. *Gulyásos viselet, nyerseség.*

GULYÁSOSHÚS, (gulyásos hús) l. GULYÁSHÚS.

GULYÁSTANYA, (gulyás-tanya) ösz. fn. Góré, gunyhó, putri, melyben a gulyások tanyáznak, holmijöket tartják, sütnek-főznek stb.

GULYVÍZ, falu Sáros megyében; helyr. *Gulyvíz-én, —re, —ről.*

GUM, elvont gyök, (l. GU), rokon a *gom, göm, csom* gyökökkel, s jelent valami gömbölyüt, csomót, dudort, daganatot.

GUMÓ, (gum-ó) fn. tt. *gumó-t.* 1) Kemény és gömbölyü kinövés az állati testen, kiváltkép a csontokon. 2) Szélesb ért. csomó, púp. 3) Növényeknél gyököt képező csomós termény, mely a hajmától abban különbözik, hogy egy hajma maga csak egy bimbó és csak egy helyen fakad ki, a gumónak pedig itt-ott az oldalán vagynak bimbók, a melyekből kifakad, ilyen a burgonya, csicsóka.

GUMÓS, (gum-ó-s) mn. tt. *gumós-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Minek gumója vagy gumóji vannak. *Gumós csontok. Gumós burgonya.* V. ö. GUMÓ.

GUMÓSODIK, (gum-ó-s-od-ik) k. m. *gumósodtam, —tál, —ott.* Gumóssá lesz, gumók nőnek rajta.

GUN v. GÚN, gyöke *gunár* szónak, l. ezt.

GUNÁR v. GÚNÁR, (gun-ár, a székelyeknél *gandr*, angolul *gander*, németül *Gänserich*, szlávul *gunor*, l. a czikk végén) fn. tt. *gunár-t* v. *gunarat*, tb. *—ok* v. *gunarak.* Kan lúd, him lúd. *Elül megy a gunár. Azt gondolja, ő ölte meg a gunárt.* (Km.) Gyöke *gun* v. *gún* v. székelyesen: *gan*, hangutánzónak látszik, s ugyanaz, mely a *gancsi* névben is előfordúl, másképen: *gág* (am. gá-og v. gá-ong), mely a ludak hangját, gágogását fejezi ki, (l. GÁG, GÁGOG). Így a hellen χήν szót is, mely szinte ludat jelent, a nyelvbuvárok a χαω v. χαίνω (tátong, száját tátja) szókból származtatják. Egyébiránt lásd a többi rokonságokat GANCZI alatt. V. ö. KAN szóval is.

GUNÁRNYAK, (gunár-nyak) ösz. fn. 1) Gunár nevü madár nyaka. *Megenni a gunárnyakat.* 2) Átv. ért. a barkóknál am. két águ sült kalács. 3) Tréfásan am. hosszu vékony nyak.

GUNÁRNYAKÚ, (gunár-nyakú) ösz. mn. Kinek hosszu s aránylag vékony nyaka van, mint a gunárnak.

GUNÁROZIK, (gun-ár-oz-ik) k. m. *gunároztam, —tál, —ott.* A nőstény lúdról mondják, midőn gunárral párosúl.

GUNDA, női kn. tt. *Gundát.* Kunigunda. Némelyek szerént: *Kinga.* (Ó német nyelven *Kuno* annyi, mint: hős, t. i. a mostani kühn, *Gund* pedig nemes nőszemély, hölgy).

GUNGÓ, (gun-g-ó) fn. tt. *gungó-t.* Gyermekek nyelvén am. ing, üng, ümög. Nem más, mint a felhangu üng (ő) g előtétellel, és mélyhangon kiejtve, ekképen *üngő* = *güngő* = *gungó.* V. ö. GYERMEKSZÓ.

GUNNYASZT, (gunny-aszt) önh. m. *gunnyasztott.* Gornyadva meghúzza magát, különösen a beteges vagy álmos ember vagy állat mintegy hunnyaszkodik. Nem egyéb mint a *hunnyaszt* módosulata.

„Gunnyaszt vagy dög is már?
Lássuk fölrepül-e?"

(Arany J. Toldi.)

„Egyedül gunnyasztok
A cserepes mellett."

(Székely népdal.)

GUNNYASZTÁS, (gunny-asz-t-ás) fn. tt. *gunnyasztás-t*, tb. *—ok.* Gornyadva maga meghuzása. V. ö. GUNNYASZT.

GÚNY, (gú-ny v. gu-ony) fn. tt. *gúny-t*, tb. *—ok.* 1) Tulajdonkép aljas csúfolódás neme, midőn valaki másra torzképet csinál, pl. nyelvét kiölti, száját görbítgeti, ide-oda vonogatja vagy másképen másnak mozgását, beszédét eltorzítva utánozza. 2) Átv. ért. elmés vagy elmésséget igényelő szó vagy beszéd, mely által mást nevetségessé, nevetség tárgyává tenni akarunk. *Gúnyt üzni valakiből. Gúnynak kitéve lenni. Nyilvános gúny.* Rokon vele a német *Hohn*, ónémet *hun*, *honida* stb.

GUNYA v. GÚNYA, (guny-a) fn. tt. *gúnyát.* A szláv nyelvekben is: *gúnya* v. *húnya.* 1) Szélesb ért. mindenféle szegényebb ruha, öltözék. *Vidd el a gunyádat. Alig van egy két gunyája. Minden genyegunyáját beitta.* 2) Durva vászon köntös, szűrruha.

GUNYÁCZ, (guny-a-acz) fn. tt. *gunyácz-ot.* Sötétes szürposztóból készített kankó.

GUNYÁS, GÚNYÁS, (guny-a-as) mn. tt. *gunyás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Szegényes-féle, durva ruhában járó vagy ilynemü ruhákkal bövelkedő. *Gúnyás paraszt. Gúnyás kamara, szekrény.*

GÚNYASZT, l. GUNNYASZT.

GUNYÁZ, GÚNYÁZ, (guny-a-az) áth. m. *gunyás-tam, —tál, —ott.* Gúnyával ellát, gúnyába öltöztet. *Nem gyösi gúnyázni cselédeit, gyermekeit.* V. ö. GUNYA.

GÚNYBESZÉD, (gúny-beszéd) ösz. fn. Beszéd, mely valakit gúny tárgyává, nevetségessé tesz. V. ö. GÚNY.

GUNYHÓ, l. KUNYHÓ.

GÚNYIRAT, (gúny-irat) ösz. fn. Irat, melynek tárgyát és tartalmát gúnyok teszik. V. ö. GÚNYIRÓ.

GÚNYIRÓ, (gúny-iró) ösz. fn. Iró, ki a társas élet hibáit, ferdeségeit, vétkeit stb. majd fínomúl csipős, majd élesebb és kemény modorban megrója, s az illető személyeket vagy nevetség vagy megvetés és utálat tárgyává tenni törekszik. *Vig, komoly gúnyiró.* Ettől különbözik oly iró, kinek czélja másokat rágalmazni, becsteleníteni és gyalázni, (pasquil-iró, rágalomiró és pasquil = rágalomirat).

GÚNYKACZAGÓ, (gúny-kaczagó) ösz. fn. Személy, ki gúnyosan csúfolódó hangon kaczag.

GÚNYKACZAJ, (gúny-kaczaj) ösz. fn. Gúnynyal vegyített kaczaj, melynek hangjából kitünik, hogy másnak kicsúfolására van irányozva. V. ö. GÚNY és KACZAJ.

GÚNYKÉP, (gúny-kép) ösz. fn. Valamely személynek nevetségesen elferdített alakban lefestése. Máskép: *torzkép.*

GÚNYKÖLTŐ, (gúny-költő) ösz. fn. Költő, ki oly költeményeket ir, melyek tárgyát a társadalmi élet hibái, ferdeségei, vétkei stb. teszik.

GÚNYMOSOLY, (gúny-mosoly) ösz. fn. Gúnynyal vegyes mosoly.

GÚNYNÉV, (gúny-név) ösz. fn. Név vagy czim, melyet valakinek adnak, hogy általa nevetségessé tegyék, csúfnév, pl. midőn az igen sovány embert *szúnyogkirály*-nak, a kövéret *gyapjuszdk*-nak csúfolják. Több családok nevei eleinte gúnynevek voltak, s a köznépnél igen divatban van a gúnynév használata, s ezen szokásos kérdésből: *mi a kigyelmed becsületes neve?* az tetszik ki, mintha több embernek két neve, úgymint becsületes és gúnyneve szokott volna lenni. Ily gúnynevek: *Fityfirity, Liphecz, Takonpócz, Vaksipila, Méregposz, Tolyi, Jobbsincs, Talpas, Hajmaszárderekú, Gólyalábú* stb.

GÚNYOL, (gúny-ol) áth. m. *gúnyol-t.* 1) Aljasan, póriasan csúfol, pl. nyelvét kiöltve, száját huzogatva, arczát elfintoritva. 2) Csúfolódva, gyalázva boszont, nevetségessé tesz. *Kigúnyolni az idegeneket. Gúnyolni a rongyos vagy hibás testalkotásu embert.* V. ö. GÚNY. Néhutt: *gínyol.*

GÚNYOLÁS, (gúny-ol-ás) fn. tt. *gúnyolás-t*, tb. —*ok.* Valakinek gúnyok által nevetségessé tevése vagy boszontása; csúfolás.

GÚNYOLÓ, (gúny-ol-ó) mn. tt. *gúnyoló-t.* Mást gúnynyal illető, sértő, bántó, boszontó. *Gúnyoló beszéd, irás, vers. Egymást gúnyoló gyermekek.*

GÚNYOLÓDÁS, GUNYOLÓDÁS, (gúny-ol-ó-d-ás) fn. tt. *gúnyolódás-t*, tb. —*ok.* Valakinek folytonos gúnyokkal illetése, bántása.

GÚNYOLÓDIK, (gúny-ol-ó-d-ik) k. m. *gúnyolód tam,* —*tál*, —*ott.* Mást folytonos vagy gyakori gúnyokkal illet, sérteget, bosszont, csúfolódik.

GÚNYOR, GUNYOR, (gúny-or) fn. tt. *gúnyor-t*, tb. —*ok.* Gúnyirat, gúnyköltemény, gúnyvers. (Satyra).

GÚNYOROL, GUNYOROL, (gúny-or-ol) áth. m. *gúnyorol-t.* Valakit gúnyor által nevetségessé tesz. V. ö. GÚNYOR.

GÚNYOROS, GUNYOROS, (gúny-or-os) mn. tt. *gúnyoros-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Gúnyorral vegyes, mi gúnyort foglal magában. *Gúnyoros költemény, beszéd, előadás. Gúnyoros modor.* (Satyricus). V. ö. GÚNYOR.

GÚNYSZÓ, (gúny-szó) ösz. fn. Szó, mely gúnyt foglal magában, mely valakit nevetségessé tesz vagy tenni akar, milyen pl. minden gúnynév.

GÚNYUL, (gúny-ul) ih. Gúny gyanánt, gúnyképen. *Gúnyul mondani valamit.*

GÚNYVERS, (gúny-vers) ösz. fn. Mindenféle verses költemény, melynek kitüzött czélja valakit vagy valamit kigúnyolni, nevetségessé tenni; gúnyköltemény.

GUR, elvont gyök, melyből erednek 1) *gurdaly, gurdély, gurdon* stb., 2) *gurúl, gurít, gurgat, gurgulya* stb. Rokon a *gor, gör* gyökökkel. V. ö. GOR, GÖR.

GURAHONCZ, falu Arad megyében; helyr. *Gurahoncz-on,* —*ra,* —*ról.*

GURÁNY, falu Bihar megyében; helyr. *Gurány-ba,* —*ban,* —*ból.*

GURBA, (1), (gur-ba), *görbe* szóval ikerítve használtatik: *görbe-gurba.* Rokona a latin *curvus,* német *Krumm.* V. ö. GÖRBE.

GURBA, (2), falu Arad megyében; helyr. *Gurbá-n,* —*ra,* —*ról.*

GURBANCS, (gur-b-an-cs) fn. tt. *gurbancs-ot*, tb. —*ok.* Ágas-bogas, girbe-görbe, csomós, buczkós fa. Székely szó.

GURBANCSOS, (gur-b-ancs-os) mn. tt. *gurbancsos-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Girbe-görbe, csomós, buczkós izületü.

GURD, (gur-d) elvont törzse *gurdaly, gurdély, gurdancs, gurdó, gurdon* neveknek; továbbá *gurdít, gurdúl* igéknek és származékaiknak.

GURDALY, (gur-d-aly) fn. tt. *gurdaly-t*, tb. —*ok.* Összevonyolodott nagy vastag burján v. gaz, melyet nehéz elválasztani egymástól. Szathmárvidéki és erdélyi tájszó. Máskép: *gurdé, gurdon, gordon, góró, gurgyal.*

GURDANCS, (gur-d-ancs) fn. tt. *gurdancsot.* Apróbb fajta gurdaly, kövér helyeken nőtt, sokféle haszontalan pukkantó, laboda, bürök s több efféle növények összvege. (Kriza J.).

GURDÉ, (gur-d-é) fn. tt. *gurdét.* lásd: GURDÉLY.

GURDÉLY, (gur-d-ély) fn. tt. *gurdély-t*, tb. —*ok.* 1) L. GURDALY. 2) Szurdok, zug, rejtekhely. Molnár A. szerént a latin *latebra.* V. ö. GURGYAL.

GURDÍT, GURDIT, (gur-d-ít) áth. m. *gurdított,* htn. —*ni* v. —*ani.* Azt teszi, hogy valami gurduljon. V. ö. GURDÚL. *Hordót gurdítani le a pincsébe. Kereket gurdítani. Elgurdítani a tekét.*

GURDÍTÁS, GURDITÁS, (gur-d-ít-ás) fn. tt. *gurdítás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valamely gömbölyü, kerek vagy hengerded testet gurdítunk. V. ö. GURDÍT.

GURDÓ, (gur-d-ó) fn. tt. *gurdó-t.* Hegynek lejtős, meneteles, mintegy meggörbedő oldala.

GURDON, (gur-d-on) fn. tt. *gurdon-t*, tb. —*ok.* Szeged s általán Tisza vidékén am. tüskés, bokros, szuró-gazos vadon. V. ö. GURDALY.

GURDÚL, GURDUL, (gur-d-úl) önh. m. *gurdúl-t.* Gurogni, azaz a földön vagy más alapzaton saját tengelye körül forogni kezd. *Gurdúl a hordó, ha megtaszítják. Elgurdúl a deszkára dobott teke.* V. ö. GUROG.

GURÉNY, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Gurény-ba, —ban, —ból.*

GURGADOZ, (gur-g-ad-oz) önh. és gyak. m. *gurgadoz-tam, —tál, —ott.* Cseppekre oszolva vagy cseppekbe gyülve görgedez, pl. *gurgadoz arczáról a verejték, gurgadoznak a vízcseppek.*

GURGADOZÁS, (gur-g-ad-oz-ás) fn. tt. *gurgadozás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midőn valami gurgadoz.

GURGAT, (gur-g-at) áth. és gyak. Azt teszi, hogy valami gurogjon. *Gurgatni a hordót. Gurgatni a taligakereket.* V. ö. GUROG. Vékony hangon: *görget.*

GURGATÁS, (gur-g-at-ás) fn. tt. *gurgatás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit gurgatnak.

GURGONYA, (baranyai tájszó) l. BURGONYA.

GURGULYA, (gur-g-uly-a) fn. tt. *gurgulyát.* 1) Henger a gurgástól. 2) Kerékalaku fakarika, melyet a gyermekek játék gyanánt gurgatnak. 3) Átv. és tréfás ért. *gurgulya szemű*, am. kinek szüntelen forognak kidűledt nagy szemei; *gurgulya szem*, am. kidudorodó nagy szem. 4) Hangutánzó, mely a toroköblögetéskor hallatszó hangot fejezi ki. Rokon vele ez értelemben a héber גַּרְגְּרַת, latin *gurgulio* v. *curculio*, hellen γαργαρίζω, franczia *gargouille*, német *Gurgel*, angol *gargle*, *gurgle* stb. 5) Növénynem az öthímesek seregéből és kétanyások rendéből; gyümölcse tojásdad, (honnan a neve), karczolt, kicsiny. (Seseli).

GURGULYÁZ, (gur-g-uly-a-az) áth. és önh. m. *gurgulyáz-tam, —tál, —ott.* 1) Gégéjét, s torkát valamely folyadékkal öblögeti. 2) Hengerget, forgatva elhajt valamit. 3) Gurgulya nevü játékot játszik. Ez értelemben önh. ige.

GURGULYÁZÁS, (gur-g-uly-a-az-ás) fn. tt. *gurgulyázás-t*, tb. *—ok.* 1) Torkának öblögetése. 2) Hengergetés. 3) Gurgulyával játszás.

GURGY, (gur-gy) elvont törzse *gurgyal, gurgyalag, gurgyó* szóknak. Rokon *gorny, görny* törzsekkel.

GURGYAL, (gur-gy-al) fn. tt. *gurgyal-t*, tb. *—ok.* 1) Alacson, kunyhóféle házikó, melybe s melyben csak gornyadva, görnyedve lehet járni. Latinul *gurgustium, gurgustiolum.* Így nevezik különösen falukon a szegényebb zsellérek és czigányok lakásait, a falunak azon részét pedig, mely ily gurgyalokból áll, *gurgundiá*-nak (burgundiának), néhutt *tabán*-nak. 2) Néhutt am. gurdaly, gurdon. V. ö. GURDALY.

GURGYALAG, (gur-gy-al-ag) fn. tt. *gurgyalagot.* 1) L. GURGYAL. 2) Gurgyó v. gurgyalféle lyukban (parti lyukban) lakó rigó (merops apiaster).

GURGYÓ, (gur-gy-ó) fn. tt. *gurgyót.* l. GURGYAL.

GURIGA v. GUROGA, (gur-i-g-a v. gur-og-a) fn. tt. *gurigát* v. *gurogát.* Kerek- vagy lapos tányéralakú fa, melyet a gyermekek játékszer gyanánt hengergetnek, meglódítva elgurítanak. V. ö. KARIKA.

GURIGÁL, (gur-i-g-a-al) önh. m. *gurigált.* l. GURIGÁZ.

GURIGÁZ, (gur-i-g-a-az) önh. m. *gurigáz-tam, —tál, —ott.* Gurigával vagy gurigást játszik, gurigát hengerget. V. ö. GURIGA.

GURÍT, GURIT, (gur-ít) áth. m. *gurít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Valami gömbölyü, kerek, hengerded testet saját tengelye körül forgatva hajt, elhajt. *Hordót, kereket, tekét gurítani.*

GURÍTÁS, GURITÁS, (gur-ít-ás) fn. tt. *gurítás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit gurítunk. V. ö. GURÍT.

GUROG, (gur-og) önh. és gyak. m. *gurog-tam* v. *gurg-ottam, gurog-tál* v. *gurg-ottál, gurg-ott*, htn. *—ni* v. *gurg-ani* v. *gurg-ni.* Valamely gömbölyü, kerek vagy hengerded test saját tengelye körül folytonosan forog a földön vagy más alapzaton. *Gurog a kidobott teke. Az elszalasztott hordó legurog a lépcsőkön.*

GUROGA, l. GURIGA.

GURÚL, GURUL, (gur-úl) önh. m. *gurúl-t.* Valamely gömbölyü, kerek, hengerded test saját tengelye körül földön vagy más alapzaton forogva halad. *Gurulnak a sebesen ragadt kocsi kerekei.* Rokon vele közelebb a latin *curro*, innen *currus, cursus* stb.

GURÚLÁS, GURULÁS, (gur-úl-ás) fn. tt. *gurulás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valami gurúl.

GURZAFALVA, GURZÓFALVA, helység Közép-Szolnok megyében; kelyr. *Gurzafalvá-n, —ra, —ról.*

GUS, elvont gyöke gusa, gusaly, gusba szóknak, s rokon *gúzs* szóval; jelent valami csavarodottat, csomósat. V. ö. GU.

GUSA, (gus-a) fn. tt. *gusát.* Székely nyelven am. *golyva.* L. ezt.

GUSALY, GUSALYOS, l. GUZSALY, GUZSALYOS.

GUSÁS, (gus-a-as) mn. és fn. tt. *gusás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Golyvás, vastag, csomós nyakú. Székely szó.

GUSÁZIK, (gus-a-az-ik) k. m. *gusáz-tam, —tál, —ott.* Embernek vagy állatnak nyakán csomó, golyva növekedik. *Gusáznak a sertések, juhok.* Székely szó.

GUSBA, (gus-ba) fn. tt. *gusbát.* Fa vagyis rúd, melyen a bogrács a tűz felett lóg, midőn valamit főznek, pergelnek benne.

GUSBÓT, vasvármegyei tájszó és fn. l. TURBOLYA.

GUSZ, rokon *gosz* gyökkel, l. ezt.

GUSZA, (gusz-a) l. KUSZA.

GUSZTÁV, (egy eredetü az Ágoston = Augustus latin szóval, s am. dicsőséges, felséges); férfi kn. Gustavus.

GUSZTONY, (gusz-t-ony) fn. tt. *gusztony-t*, tb. —*ok*. Vas szeg a bot vagy pálcza végén. *A bot gusztonyával szikrázlatni az utczai kövezetet.*

GUSZTONYOS, (gusz-t-ony-os) mn. tt. *gusztonyos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Gusztonynyal ellátott, felszerelt, hegyesített. *Gusztonyos bot, pálcza.*

GUSZTONYOZ, (gusz-t-ony-oz) áth. m. *gusztonyoz-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Gusztonynyal ellát, a botra, pálczára gusztonyt üt. 2) Gusztonyos bottal megver, megszurkál.

GUSZTONYOZÁS, (gusz-t-ony-oz-ás) fn. tt. *gusztonyozás-t*, tb. —*ok*. Gusztonynyal ellátás. Gusztonynyal megverés.

GUT, gyöke *guta* főnévnek, l. ezt.

GÚT, falu Fejér megyében; máskép: *Tamási*. KIS—, NAGY—, falvak Beregh megyében; helyr. *Gúth-on*, —*ra*, —*ról*. L. GÚTH.

GUTA, (1), (gut-a) fn. tt. *gutát*, tb. *guták*. Szélütés, hirtelen halál. *Jaj, megütt a guta. Üsson meg a guta. Fél guta.* Néha csudálkozást jelentő indulatszó. *Mi a guta? ! A gutát!* Átv. ért. *a lapos guta megüttötte az erszényét*, am. semmi sincs benne, kiürült. Helynév is. L. mindjárt alább. *Meghústa magát, mint Guta melletti a mennykő.* (Km.).

Rokon vele a chaldeai *gutáh*, latin [per-, con-] *cutio*, *quatio*, szanszkrit *kut* [átver, átfúr], franczia *goutte*, létezik a dalmát nyelvben is: *guta;* legegyszerűbb elem a magyar *üt*, melyből torokhang előtételével: *güt*, s alhangon: *gut* származtatható.

GUTA, (2), mezőváros Komárom, falu Nógrád megyében; Ó—, puszta Komárom megyében; helyr. *Gutá-n*, —*ra*, —*ról*.

GUTABALZAM, (guta-balzam) ösz. fn. Gutaütés elleni balzamos gyógyszer, pl. fahéj-, szegfü-, rozmarinolajból stb.

GUTAPOR, (guta-por) ösz. fn. Gyógyszerpor a gutaütés ellen.

GUTAS, falu Nógrád megyében; helyr. *Gutas-on*, —*ra*, —*ról*. Máskép *Kutasó*.

GUTAÜTÉS, (guta-ütés) ösz. fn. A tagok mozgásának hirtelen megszünése, bénulása, mely gyakran rögtön halált okoz. (Apoplexia). *Részletes gutaütés*, midőn a szélhüdés a test némely részét vagy részeit éri; *általános gutaütés*, mely az egész testet általhatja, s az életet kioltja.

GUTAÜTÖTT, (guta-ütött) ösz. mn. Szélhüdött, bénult vagy hirtelen halállal kimúlt. *Gutaütött kesü.*

GUTAVÍZ, (guta-víz) ösz. fn. Rozmarinvirágból kivont szeszes víz, melyet gutaellenes gyógyszerül használnak. A németek *magyarvíz*-nek is mondják, minthogy feltalálását Erzsébet magyar királynénak tulajdonitják.

GÚTH, KIS—, NAGY—, puszták Szabolcs megyében; helyr. *Gúth-on*, —*ra*, —*ról*.

GÚTHOR, l. GÚTOR, (2).

GÚTOR, (1), férfi kn. Gunther, Guntherus. Máskép: *Göntér*.

GÚTOR, (2), falu Pozsony megyében; helyr. *Gútor-on*, —*ra*, —*ról*.

GÚTORFÖLDE, falu Szala megyében; helyr. *Gútorföldé-n*, —*re*, —*ről*.

GUTTA, székelyesen am. *guta*.

GUTTAHÁZA, falu Vas megyében; helyr. *Guttaházá-n*, —*ra*, —*ról*.

GUTTMÉZGA, (gutt-mézga) ösz. fn. Gummiból kifolyó mézga. (Gummigutta).

GUVAD, (gu-v-ad) önh. m. *guvad-tam*, —*tál*, —*t* v. —*ott*. Ám. duvad. *Guvadt szemü béka.* Székely szó.

GUVAT, (1), (gu-v-at) mn. otromba, durva.

GUVAT, (2), (gu-v-at) fn. tt. *guvat-ot*. 1) Némely tájékon, vizi madár neme. (Rallus). 2) Másutt am. haris.

GUZ, gyöke a *gusm* elvont törzsöknek és *guzmol* igének, am. *gusz* v. *gosz*, l. ezeket.

GUZMOL, (guz-m-ol) áth. m. *guzmol-t*. Fogatlan emberről mondják, midőn az ételt a hiányzó fogak helyett csak ínyeivel rágdossa, morzsolja, puhitja. *Guzmolni a hust, tésztát.*

GUZMOLÁS, (guz-m-ol-ás) fn. tt. *guzmolás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki guzmol.

GÚZS, (gú-zs, azaz gu-os) fn. tt. *gúzs-t*, tb. —*ok*. Megtekert, megcsavarított nyers ág vagy veszső, vagy szalma, vagy több vesszőszál egy kötéllé csavarítva, tekerve. *Gúzst tekerni, csinálni. Gúzsba kötni a nád-, gabonakévéket. Farkasgúzsba tenni valakit*, am. kezeit, lábait gúzszsal öszvekötni. *Tekert gúzszsal nehéz tormát áni.* (Km.) *Gúzs as, nem kolbász.* (Km.) *A kétszeres gúzs nehezebben szakad.* (Km.) *Ide-oda hajlik, mint a gúzs. Olyan vékony, hogy gúzst lehetne belőle tekerni.* V. ö. ZSUG, ZSUGORODIK.

Rokon vele a szanszkrit *jude*, (öszveköt; és kötelék, iga, járom), hellen ζεύγω, ζυγόν, ζεῦγμα, latin *jungo*, *jugum*, ónémet *guch*, *giuh*, német *Joch*, franczia *joug*, olasz *giogo* stb. a szláv nyelvekben is megvan *gusva*, *huseva*, *huzev;* héber nyelven pedig גּוּשׁ am. göröngy.

GUZSA, (1), (guzs-a) mn. tt. *guzsát*. Törpe, rövid, öszvetekeredett, zsugorodott mint a gúzs. Dunán tuli tájszó.

GUZSA, (2), (mint föntebb) fn. tt. *guzsát*. Az emberek vagy barmok nyakán növekedett nagy csomó, golyva. Székely szó.

GÚZSABRONCS, (gúzs-abroncs) ösz. fn. Gúzsból csinált abroncs, vagyis abroncsul használt gúzs.

GUZSAD, (guzs-ad) önh. m. *guzsad-tam*, —*tál*, —*t* v. —*ott*. Gúzs gyanánt öszvetekeredik, zsugorodik.

GUZSADÁS, (guzs-ad-ás) fn. tt. *guzsadás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valami guzsad.

GUZSADT, (guzs-ad-t) mn. tt. *guzsadt-at.* Gúzs gyanánt megtekeredett, zsugorodott, törpült. *Guzsadt nyaku ember.*

GUZSALY, (guzs-aly, a szláv nyelvekben *kusely, kuzel)* fn. tt. *guzsaly-t*, tb. —*ok.* 1) Székelyföldön és némely más vidéken am. rokka, kerekes fonóeszköz. 2) Közönségesebb ért. oly fonó eszköz, melynek nyele és talpa van. A fonandó kendert vagy lent a nyelére tekerik, s mintegy gúzsolják, (honnan a neve), a talpára pedig ráülnek. Az ily guzsalyon fonó személy ujjaival pörgeti az orsót. Máskép : *gyalog rokka. Guzsaly való neki, nem kard,* am. asszonyos férfi.

GUZSALYFÁKLYA, (guzsaly-fáklya) ösz. fn. Vékony szálakra hasogatott szurkos fenyü, melyet néhutt a szegényebbek gyertya gyanánt használnak, kivált a fonóházakban v. guzsalyosokban.

GUZSALYOS, (guzs-aly-os) fn. tt. *guzsalyos-t*, tb. —*ok.* 1) Erdélyben am. fonóház, vagyis oly hely, melyen téli estéken a fonó leányok és asszonyok összegyűlnek. *Guzsalyosba menni, járni.* 2) Fonó leány szeretője, ki hozzá jár, midőn guzsalyosban fon.

GUZSALYOSKODIK, (guzs-aly-os-kod-ik) k. m. *guzsalyoskod-tam*, —*tál*, —*ott.* Guzsalyosba jár. Székely szó.

GUZSALYÜLŐFŰ v. GUZSALYVIRÁG, (guzsaly-ülő-fű, guzsaly-virág) ösz. fn. Őszike, a kökörcsin egyik faja, máskép *zászpa kökörcsin* v. *kikerics.* (Colchicum autumnale). Elé lehet venni a guzsalyat, mert kijött a guzsalyülőfű. (Kriza J.). Háromszékben : *kakasmandikó.*

GUZSÁS, (guzs-a-as) mn. l. GOLYVÁS.

GÚZSFENYŰ, (gúzs-fenyü) ösz. fn. l. VÖRÖSFENYŰ.

GÚZSINDA, (gúzs-inda) ösz. fn. A folyóvizek homokos partjain tenyésző növénynem, melynek igen apró fehér virágai nyár végén nyilnak ki. (Corrigiola littoralis). Nevét tekeredett gúzsos alakjától vette.

GÚZSLÁS, lásd : GÚZSOLÁS; és GÚZSLÓDÁS.

GÚZSLIK, (gúzs-l-ik) k. m. *gúzsl-ott*, htn. —*ani.* Gúzszsá tekeredik, csavarodik. Átv. a székelyeknél sok bajjal nyomorkodik, csigázódik. *Gúzslott marha.*

GÚZSLÓDIK, (gúzs-ol-ó-d-ik) belsz. m. *gúzslód-tam*, —*tál*, —*ott.* 1) Gúzszsá csavarodik. 2) Átv. a székelyeknél : sok bajjal nyomorkodik, csigázódik.

GÚZSOL, (gúzs-ol) áth. m. *gúzsol-t.* 1) Gúzsba köt. *Gúzsolni a learatott nádat, kákát.* 2) Gúzszsá teker, csavar. *Gúzsolni a veszőt.* 3) Csigáz, elcsigáz. *Gúzsolni az igás barmot.*

GÚZSOLÁS, (gúzs-ol-ás) fn. tt. *gúzsolás-t*, tb. —*ok.* Gúzsba kötés. Gúzszsá csavarás; megfacsart vesszővel kötés; a székelyeknél annyi is mint csigázás.

GÚZSOLÓDIK, (gúzs-ol-ód-ik) belsz. l. GÚZSLÓDIK 1).

GÚZSOLT, (gúzs-ol-t) mn. tt. *gúzsolt-at.* 1) Gúzsba kötött. 2) Gúzszsá tekerített. V. ö. GÚZSOL.

GUZSORODIK, (guzs-or-od-ik) k. m. *guzsorodtam*, —*tál*, —*ott.* Gúzs gyanánt ránczosodik, összetekeredik. Közönségesen a gyök megfordításával használják : *zsugorodik.*

GUZSOROG, (guzs-or-og) önh. m. *guzsorog-tam* v. *guzsorg-ottam*, —*tál* v. *guzsorgottál*, *guzsorgott*, htn. —*ni* v. *guzsorgani* v. *guzsorgni.* A gyök megfordításával, am. *zsugorog.* Magas hangon : *güzsörög.*

GÜ, GÜB, l. GÖ, GÖB.

GÜBE, (güb-e) fn. tt. *gübét.* A viznek örvényes mélysége. Székely szó. Máskép : *göbe.*

GÜBÜ, (güb-ü) fn. tt. *gübü-t.* 1) Göcsös, csomós végü rúd, melylyel a halászok a viz mélyét (gübéjét) megzavarják, hogy az elbujt halak tisztább vizet keresvén elébjöjenek, más részről a zavaros víztől a hálót meg ne lássák. Székely szó, Kriza J. gyüjteménye szerént : 2) Gamatlé, moslék; 3) Háromszéki értelemben : gamat, mocskos. *Te gübü, mit gübülödöl annyit?* 4) Köpülőfa.

GÜBÜFA, (gübü-fa) ösz. fn. l. GÜBÜ, 1).

GÜBÜL, GÜBÜL, (güb-ü-öl) áth. m. *gübül-t.* 1) A vizet gübüvel felzavarja. 2) A székelyeknél azt is teszi : *köpül*, vajat köpül. V. ö. GÜBÜ.

GÜBÜLÉS, GÜBÜLÉS, (güb-ü-öl-és) fn. tt. *gübülés-t*, tb. —*ék.* Cselekvés, midőn gübülnek. V. ö. GÜBÜL.

GÜG, rokon *gug* gyökkel, l. ezt.

GÜGÜ, (güg-ü) fn. tt. *gügü-t.* Baranyában am. kenyér gyürkéje, púpja, domója.

GÜGY, 1) hangutánzó, mely fogatlan ember hangját, különösen a gyermekekét és öregekét jelenti. Ugyanaz a *gagy, gegy, gögy* hangutánzókkal : *gügyög, gagyog, gegyeg, gögyög.* 2) öszvehajtogatott, rakott, göngyölgetett valami.

GÜGYÖG, (gügy-ög) önh. m. *gügyög-tem*, —*tél*, —*ött.* Kis gyermek, vagy fogatlan vén ember módjára ejti a szót. Vastag hangon : *gagyog.*

GÜGYÖGÉS, (gügy-ög-és) fn. tt. *gügyögés-t*, tb. —*ék.* l. GAGYOGÁS.

GÜGYŰ, (gügy-ü) fn. tt. *gügyü-t.* Általában s eredetileg am. gügyö, azaz gügyögő, gugyogó. Különösen 1) Házasságbeli közbejáró, ki rendszerént (gügyögő, gugyogó) vénasszony szokott lenni, máskép : *susogó*, innen, *susogóba menni* am. házasság végetti értekezésbe. 2) Csomó nád, gabona, melyet néhutt *nyaláb*-nak vagy *marok*-nak mondanak. Több gügyüből lesz egy kéve. *Gügyü nem kéve.* (Km.). 3) Tréfásan szólva : pálinka; máskép : *gugyi.* V. ö. GUGYI.

GÜGYŰL, (gügy-ü-öl) áth. m. *gügyül-t.* Székelyföldön am. összevissza kever, elegyít, máskép : *gübül, küpül.*

GÜM, azonos *gum* gyökkel, l. ezt.

GÜMŐ, (gŭm-ő) fn. l. GUMÓ.

GÜMŐCS, (güm-ő-cs) fn. tt. *gümőcs-öt*. Kis gümő, kis csomó az állati vagy növényi testen. V. ö. GUMÓ, és GYÜMÖLCS.

GÜMŐCSANYAG, (gümőcs-anyag) ösz. fn. Gümőcsöt képző anyag. V. ö. GÜMŐCS.

GÜMŐCSÖS, (güm-ő-cs-ös) mn. tt. *gümőcsös-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Amin gümőcs vagy gümőcsök nőttek; csomós kinövésű, bibircsős. *Gümőcsös bőr, test.*

GÜMŐCSÖSSÉG, (güm-ő-cs-ös-ség) fn. tt. *gümőcsösség-et*. Gümőcsös állapota vagy tulajdonsága valamely testnek.

GÜRÜZDÖL, (gür-üz-d-öl) áth. m. *gürüsdölt*. Gyarmathinál am. rág (rodere). Rokon *göröncsöl* szóval.

GÜZ, am. gőz, guz, gusz, gosz. lásd: GOSZ, és GUZ.

GÜZMÖL, l. GUZMOL.

GÜZSÖRÖG, l. GUZSOROG.

GÜZÜ, fn. l. GÖZÜ.

GVÁRDIÁN, l. GÁRGYÁN.

A G-ben van 2235 czikk.

GY.

GY, kisded alakban *gy*, tizenharmadik betü a magyar ábécében, neve: *gyé*. A mássalhangzók sorában nyolczadik, az öszvetettek vagyis elegyültek között negyedik helyen áll. Kiválólag a betük egyik vagy másik különös osztályához nem tartozik, hanem, mint minden elegyült hangú betü, a benne rejlő mindenik egyes hang természetét követi. Ezen *gy* betüben pedig legközelebbről a *d* és *j* betük hangjai elegyülvék, minthogy az ily ragozott szók kiejtésében, mint *mondja, hordja, toldja, gondjaim, porondjaim* stb. a *dj* valóságos *gy* hanggá alakul. Innen közelebbi rokonsága van 1) a *d*-vel, miből magyarázandó, hogy néhutt, különösen nyitravölgyi, garanvidéki, s több palóczos kiejtés szerént a *d* is *gy*-re változik, valahányszor *i* járul utána, pl. *másogyik, harmagyik, gyiák, udvargyi, farkasgyi, aragyi, gondolkogyik, verekegyik, agygygig, megygygig* stb. második, udvardi, gondolkodik, addig stb. helyett. A régi halotti beszédben látható *ge* is, am. *gye*, azaz de. Viszont: *vagynak*, erdélyiesen *vadnak*, mely a Tatrosi codexben is előfordúl. Szintén itt *hadnak* = hagynak. Országos szokás szerént is *d* helyett használtatik némely helynevekben, pl. *Somogy, Szilágy, Halmágy, Szilvágy* stb. Somod, Szilád, Halmád, Szilvád helyett. 2) Tájszólásilag több szavakban *j* helyett áll, pl. *borgyú, vargyú, sargyú, pergye, gyön, hagyít* stb. Némely szókban pedig a közösebb szokás és irói nyelv kizárólag használja *j* gyanánt, mint *gyön, gyógy, gyógyul*, (a székelyeknél *gyavúl* = javúl), *bogyó*, jön, jógy, jógyúl, bojó (bolyó) helyett. Ide tartoznak a *gyártó* (jártó), *gyász* (jász) és *hagyma* (hajma) szók is. 3) További rokonság szerént a *g* is szokott, bár nem oly sokszor mint a *d*, *gy*-vé változni, s mintegy lágyulni, — a *j* — (mint egyik alkotó része a *gy*-nek) a *g*-vel, mint inybetütársával különben is rokon levén —; így lett pl. a hellen-latin *angelus* és *Georgius*-ból a magyar *angyal* és *György*, innen a *gy* néha *g*-vel is fölcseréltetik, mint a tájdivatos *genge* (gyenge), *egenyes* v. *igenyes* (egyenes) mutatják. Végre fölcseréltetik még a másik alkotó betü a *d* (mint fogbetü) rokonságaival is, t. i. *s* betüvel a *szapora* (gyapora), erdélyies *szalu* (gyalu); *t*-vel a *butor* (bugyor), *tám* (gyám); *z*-vel a *buzog* (bugyog); *zs*-vel a *zsenge* (gyenge) szókban, és némely másokban. E hang mint legközelebbről a *j*-vel rokon, szintén *hajlékonyságot*, különösebben *lágyságot, puhaságot, gyöngeséget, gyöngédséget, finomságot* jelent, pl. *gyapju, gyapot, gyáva, gyönge, gyám, gyep, gyermek, gyertya, gyík, gyógy, gyökér, gyöngy, gyönyör, gyümölcs, lágy, rongy, hölgy, tőgy, langy, ángy, hangya, göngyöle, pongyola, ragyog*; átvitt értelemben *gyám, gyámol, gyanú, gyanít* stb. A hangutánzókban is lágyabbféle hangot fejez ki, pl. *bugyog, gagyog, rogy, húgy, gyagya, gyalu* stb. Azonban osztozik a *d* vagy *t* és *g* betük jelentéseiben is, pl. *gyür tür, gyümő gümő* stb. A hangmértanban, mint egyszerü hang, az előtte álló rövid hangzójú szótagot egyedül maga hosszuvá nem teszi, pl. *A magyar ág oda van! Mahomét vad népe lenyomta.* (Horv. E.). *Egy kisded csillag rágyogott vesetőleg előtte.* (Vörösm.).

GYA, gyökelem, mely mint hangutánzó megvan *gyagy, gyagya* szókban. Megvan továbbá a *gyak, gyan, gyap, gyar* stb. gyökökben és ezek származékaiban. A képzők hangzóival öszvecolvadva létezik ezekben: *gyám, gyán, gyár* stb. V. ö. GYE, GYI, GYO, GYÖ, GYU, GYÜ.

GYAGY, (1), hangutánzó gyök, melyből *gyagya* és a tájszokásos *gyagyog, gyagyogás* származnak.

GYAGY, (2), helynév; l. GAGY.

GYAGYA, (gyagy-a) hangutánzó fn. tt. *gyagyát*. A rigók osztályához tartozó madárfaj, mely *gyagy* v. *gya-gya* hangon kiáltoz. Máskép: *dsadsa*.

GYAGYOG, (gyagy-og) önh. m. *gyagyog-tam*, —*tál*, —*ott*. A gyermekről mondják, midőn beszélni kezd, de értelmes szókat még nem képes kiejteni; máskép és közönségesebben: *gagyog, dadog*.

GYAGYOGÁS, GYAGYOGÓ, l. GAGYOGÁS, GAGYOGÓ.

GYAK, (1), (l. GYAK, áth.) elavult fn. tt. *gyak-ot*. Szuró eszköz, tőr, dákos, gyilk.

GYAK, (2), áth. m. *gyak-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamit éles, hegyes végü eszközzel szúr, megszúr, döf, bök. *Dárdát gyakni az ellenség paizsába. Karót gyakni a földbe. Általgyakni törrel valakit.* Átv. és aljas beszédben am. nővel közösül, s ez értelemben *ik*-es alakban is használtatik. Minthogy ezen értelem miatt országszerte aljas jelentésüvé lett, közelebbi származékaival együtt (kivétetik: *gyaka*), sem tiszta beszédben, sem irásban nem használható, de tá-

volabbi származékai u. m. *gyaksa* és *gyakor* mindenütt helyet foglalhatnak.

Rokon vele a szanszkrit *tag*, *tig*, [érint, szúr], *taga* (gyilok, dákos), *daç* (vág), *sztak* (döf, szúr), hellen *δάκω*, *δάκνω*, latin *tango*, német *Stecken*, *Stock*, *stechen*, *Stachel*, *Degen*, franczia *dague*, olasz és spanyol *daga*, holland *dagge*, persa *teg*, *tig*, portugál *adaga*, angol *dagger*, izland *doggard* stb.

GYAKA, (gyak-a) fn. tt. *gyakát*. Általán, valamit leszuró és megerősitő eszköz, karó, pl. melylyel a ház szalmafödelének tetejét lecsiptetik; vagy szénaboglya, kazal, asztag tetejébe, karimájába szúrt pózna, hogy a szél el ne hordja vagy le ne csusszék; továbbá, a szekér oldalát tartó s kiálló fa, azaz rakoncza, vagy a löcs felnyuló vége stb. Székely tájszó.

GYAKÁS, (gyak-ás) fn. tt. *gyakás-t*, tb. *—ok*. Szurás valamely hegyes végü eszköz által. *Dárdagyakás*. Aljas ért. nővel közösülés.

GYAKÁZ, (gyak-a-az) áth. m. *gyakáz-tam*, *—tál*, *—ott*. Valamit, különösen háztetőt, boglyát, kazalt, asztagot gyakával megerősit. V. ö. GYAKA.

GYAKDOS, (gyak-dos) áth. és gyak. m. *gyakdos-tam*, *—tál*, *—ott*. Ismételve, több izben gyak; szurkál, bökdös, döföd. V. ö. GYAK.

GYAKDOSÁS, (gyak-d-os-ás) fn. tt. *gyakdosás-t*, tb. *—ok*. Ismételt, gyakori gyakás, szurás. V. ö. GYAKÁS.

GYAKDOZ, GYAKDOZÁS, l. GYAKDOS, GYAKDOSÁS.

GYAKFA, (gyak-fa) ösz. fn. Meghegyezett fa, karó, melyet valahová beszúrnak. V. ö. GYAKA.

GYAKFALVA, helység Ugocsa megyében; helyr. *Gyakfalvá-n*, *—ra*, *—ról*. A *gyak* igének föntebb irt jelentése miatt újabb időben (Kassay szerént Eszterházy Károly egri püspök korában), *Nevetlen falu*-nak kezdett hivatni.

GYAKIK, (gyak-ik) k. m. *gyak-tam*, *—tál*, *—ott*. 1) L. GYAK ige. 2) Régiesen am. szúródik. „Lábamba hátul egy tevisk (tövisk) gyakék.“ Pesti Gábor meséji.

GYAKÓ, (gyak-ó) mn. tt. *gyakó-t*. Amivel gyaknak, szúrnak, böknek. *Gyakó dárda*, különböztetésül a *hajitó* dárdától.

GYAKOR, (gyak-or) mn. tt. *gyakor-t*, tb. *—ak* v. *—ak*. Hasonlitva: *gyakorabb* v. *gyakrabb*. Eredeti legtöbbszöri szurást vagy több izben szurót jelent. Általánosan bevett értelménél fogva pedig am. 1) Ismételt, több izben előforduló. *Gyakor látogatás. Gyakor levelezés. Gyakor vendégség. Gyakor baj, nyavalya.* 2) Átv. ért. sürü, apró likakkal ellátott. *Gyakor szita* (régies, és a székelyeknél ma is divatos). Mennyiben származékaiban: *gyakorol*, *gyakorlás* stb. második alapfogalom a *tevés*, *cselekvés*, *csinálás*, gyökeleme *gya*, rokonitható a *dia*, *csia*, *zia* képzőkhöz, melyek valamely mesterséges cselekvésre vonatkoznak, u. m. *csizma-dia* v. *csizma-zia* v. *csizma-gyia*, *zubbon-csi*.

GYAKORI, (gyak-or-i) mn. tt. *gyakori-t*, tb. *—ak*. Gyakran, azaz ismételve, többször előforduló, történő. Olyan, mint: *hamar*, *hamari*. *Gyakori vizellés;* (hamari munka).

GYAKORISÁG, (gyak-or-i-ság) fn. tt. *gyakoriság-ot*. Valaminek azon állapota vagy tulajdonsága, melynél fogva ismételve, többször előfordúl vagy megtörténik.

GYAKORÍT, GYAKORIT, (gyak-or-ít) áth. m. *gyakorít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Valamely cselekvést gyakorivá tesz. V. ö. GYAKORÍTÓ.

GYAKORÍTÁS, GYAKORITÁS, (gyak-or-ítás) fn. tt. *gyakorítás-t*, tb. *—ok*. Valamely cselekvésnek gyakorivá tevése.

GYAKORÍTÓ, GYAKORITÓ, (gyak-or-ít-ó) mn. tt. *gyakorító-t*. Nyelvtani értelemben oly szókról vagy képzőkről mondják, melyek gyakortaságot, ismétlést jelentenek, pl. *Járdogál*, *mendegel*, *kapdos*, *futkos*, *gyakorító igék. Ég*, *og*, *ög*, *dogál*, *dégél*, *dos*, *dös*, *gyakorító képzők.*

GYAKORKODIK, (gyak-or-kod-ik) k. m. *gyakorkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Valamivel ismételve, folytonosan foglalkodik; valamely hivatalt, szolgálatot beletanulás végett üz, folytat. *Fegyverforgatásban*, *lődözésben gyakorkodni. Törvényhatósági*, *kereskedői hivatalban gyakorkodni.*

GYAKORLÁS, (gyak-or-l-ás) fn. tt. *gyakorlás-t*, tb. *—ok*. 1) Valaminek ismételt, többször előforduló üzése, cselekvése. *Gyakorlás által megtanulni a nyelvet.* 2) Különösen valamely mesterségben, tudományban folytonos tanulás, működés, hogy bennök ügyességet, képességet szerezzünk. *Gyakorlás mesterré teszen.* (Km.) *Gyakorlás által háborura készíteni a katonákat.* 3) Ismétlés által szerzett szokás, könnyüség. *Gyakorlásból hajlandónak lenni valamely jóra vagy roszra.*

GYAKORLÁSZ, (gyak-or-l-ász) fn. tt. *gyakorlász-t*, tb. *—ok*. Személy, ki valamiben, különösen a köz életre vonatkozó valamely mesterségben, művészetben, tudományban, többszöri foglalkodás, gyakorlás által különös ügyességet, képességet, kellő tapintatot szerzett magának. Ellentéte: *elmélész*. (Különbözik: *gyakornok). Gyakorlász a zenében.*

GYAKORLÁSZI, (gyak-or-l-ász-i) mn. tt. *gyakorlászi-t*, tb. *—ak*. Gyakorlászt tanusító, illető, arra vonatkozó stb. V. ö. GYAKORLÁSZ.

GYAKORLAT, (gyak-or-l-at) fn. tt. *gyakorlat-ot*. Gyakorlás elvont ért. véve, vagy midőn az a cselekvés következménye, eredménye gyanánt vétetik. *Gyakorlatul fordítást adni fel a nyelvtanulónak. Fegyvergyakorlat. Törvénygyakorlat. Lelki gyakorlatok. Szent gyakorlatok. A gyakorlatban igen sok dolog másképen mutatkozik, mint a gondolatban.*

GYAKORLATI, (gyak-or-l-at-i) mn. tt. *gyakorlati-t*, tb. *—ak*. 1) Gyakorlatra vonatkozó, ahoz tartozó. *Gyakorlati feladatok.* 2) Ami az elméleti- és szemléletinek ellentétetik, mi a szabályoknak alkal-

mazásával foglalkodik. *Gyakorlati tanitásmód. Gyakorlati tudomány. Gyakorlati ismeretek.*

GYAKORLATIATLAN, (gyak-or-l-at-i-at-lan) mn. tt. *gyakorlatiatlan-t*, tb. —*ok*. 1) Akinek nincs valamiben gyakorlata. *Gyakorlatiatlan országtudós, orvostudor.* 2) Ami a gyakorlatban meg nem áll vagy másként fordul elő. *Gyakorlatiatlan esmék, gondolatok.* Határozóilag am. gyakorlatiatlanul.

GYAKORLATILAG, (gyak-or-l-at-i-lag) ih. Az elméleti (elvont) szabályokat, miután előbocsátva megismertettek, valósággal alkalmazva; vagy előbocsátás nélkül az életben, a cselekvésnél előforduló esetekben kifejtve. *Gyakorlatilag tanulni a mesei gazdaságot.*

GYAKORLATLAN, (gyak-or-l-at-lan) mn. tt. *gyakorlatlan-t*, tb. —*ok*. Aki v. mi nincs többszöri ismétlés által valamire képezve, ügyessé téve; ügyetlen, tapasztalatlan, képezetlen. *Irásban gyakorlatlan kéz. A gyakorlatlan szemek nem képesek a távolságot meghatározni. Gyakorlatlan katona.* Határozóilag am. gyakorlatlanul. Különbözik: gyakorlatiatlan.

GYAKORLATLANSÁG, (gyak-or-l-at-lan-ság) fn. tt. *gyakorlatlanság-ot*. Ügyetlenség, képességhiány, melynek oka a gyakorlás nem léte vagy elmulasztása.

GYAKORLATLANUL, (gyak-or-l-at-lan-ul) ih. Gyakorlat nélkül, képesség, ügyesség hiával, melyet gyakorlás által kellett volna megszerezni. *Gyakorlatlanul vezetni harcba a katonákat.*

GYAKORLATOS, (gyak-or-l-at-os) mn. tt. *gyakorlatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Gyakorlat által valamire ügyessé, képessé alakult. *Gyakorlatos vadász. Irásban gyakorlatos kéz.* 2) Ismételve, többször előforduló; több izben használt, alkalmazott; szokássá vált. *Gyakorlatos beszédmód, szójárás. Gyakorlatos cselekvés, imádság.*

GYAKORLATOSKODIK, (gyak-or-l-at-os-kod-ik) k. m. *gyakorlatoskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamiben szorgalmasan gyakorolja magát; valamit folytonosan, kedvvel üz. *Irásban* v. *irással gyakorlatoskodni.*

GYAKORLATOSSÁG, (gyak-or-l-at-os-ság) fn. tt. *gyakorlatosság-ot*. Valamely cselekvésnek ismétlése által szerzett ügyesség, képesség.

GYAKORLÓ, (gyak-or-l-ó) mn. tt. *gyakorló-t*. 1) Valamit ismételve tevő. *Ájtatosságot, alamizsnát gyakorló keresztény. Irást gyakorló gyermekek.* 2) Elméleti szabályokat tettleg alkalmazó. *Gazdaságot, törvényt gyakorló ifjak.* 3) Valamely ügyességnek, képességnek megszerzéséhez való, tartozó. *Gyakorló példák valamely nyelv megtanulására. Gyakorló kézi könyv. Testgyakorló hely.*

GYAKORLÓHÁZ, (gyakorló-ház) ösz. fn. Ház, melynek udvarán katonai gyakorlatok tartatnak, vagy oly intézet, melynek általános czélja a testet és tagokat edzeni, s különféle ügyességre, pl. vivásra, birkózásra, mászásra stb. képezni.

GYAKORLÓLAG, (gyak-or-l-ó-lag) ih. 1) Tettleg; az elméleti szabályokat alkalmazólag; nem elméletileg. 2) Folytatólag, ismétlőleg.

GYAKORLÓTÉR, (gyakorló-tér) ösz. fn. Tér, közhely, melyen különösen a katonaságot hadi fordulatokra, lovaglásra, küzdésre stb. tanítják.

GYAKORLOTT, (gyak-or-l-ott) mn. tt. *gyakorlott-at*. 1) Többszöri ismétlés által valamiben ügyességet, képességet, könnyűséget szerzett. *Gyakorlott katona. Előadásban gyakorlott régi tanító. Uszásban gyakorlott tengerész.* 2) Többször elékerülő, megtörténő. *Gyakorlott lopás.*

GYAKORLOTTSÁG, (gyak-or-l-ott-ság) fn. tt. *gyakorlottság-ot*. Többszöri ismétlés által szerzett ügyesség, képesség valamely tárgyban vagy tárgyra. *Vivói, lovaglási gyakorlottság.*

GYAKORNOK, (gyak-or-nok) fn. tt. *gyakornok-ot*. Személy, ki valamely hivatalhoz, üzlethez, szolgálathoz tartozó munkákban, kötelességekben képességet, ügyességet szerzendő gyakorolja magát. *Sóhivatali, harmincadi, gazdasági, kereskedelmi gyakornok. Fizetéses* (díjas), vagy *fizetétlen* (díjatlan) *gyakornok.*

GYAKORNOKI, (gyak-or-nok-i) mn. tt. *gyakornoki-t*, tb. —*ak*. Gyakornokot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó stb. *Gyakornoki fizetés, rang.*

GYAKORNOKKODIK, (gyak-or-nok-kod-ik) k. m. *gyakornokkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyakornoki hivatalt, szolgálatot folytat, visel. V. ö. GYAKORNOK. *A kir. helyt. tanácsnál gyakornokkodni.*

GYAKOROL, (gyak-or-ol) áth. m. *gyakorol-tam* v. *gyakorlottam*, —*tál* v. *gyakorl-ottál*, —*t* v. *gyakorlott*, htn. —*ni* v. *gyakorlani*. 1) Valamit ismételve, folytonosan üz, cselekszik. *Irást gyakorolni. Valamely mesterséget, kézi munkát gyakorolni.* 2) Ismételve képez, tanít, alkalmassá tesz valamire. *A kezeket dobásban, fegyverforgatásban, a lábakat futásban gyakorolni. A tantiványokat szónoklatban gyakorolni.* 3) Visszaható névmással am. magát valamiben képezi, tökéletesíti. *Uszásban gyakorolja magát. A katonák különféle forgásokban, lépésekben stb. gyakorolják magukat.*

GYAKOROLGAT, (gyak-or-ol-g-at) áth. és gyakor. m. *gyakorolgat-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonosan vagy lassan-lassan, de folyvást gyakorol valamit. V. ö. GYAKOROL.

GYAKOROLTAT, (gyak-or-ol-tat) miveit. m. *gyakoroltat-tam*, —*tál*, —*ott*. Megparancsolja vagy eszközli, hogy valakit valamiben gyakoroljanak vagy valaki gyakorolja magát. *Lődözésben gyakoroltatni a katonákat.*

GYAKORSÁG, l. GYAKORISÁG.

GYAKORTA, (gyak-or-ta) ih. Több, különkülön időben, többször-te. *Gyakorta fordúl, mint a péntek, szombat.* (Km.) *Nagy gyakorta.* (Margit élete). *Gyakorta esőzés, havazás.*

GYAKORTÁBB, (gyak-or-ta-abb) ih. Többször, több izben, máskép: gyakrabban. *Ez idén gyakortább megláto gathatlak, mint taval.*

GYAKORTÁBBI, (gyak-or-ta-abb-i) mn. tt. *gyakortábbi-t*, tb. *—ak.* Gyakrabban eléforduló, gyakrabban teljesíteni kellett, vagy teljesíttetni, teljesülni szokott.

GYAKORTASÁG, (gyak-or-ta-ság) fn. tt. *gyakortaság-ot.* Állapot vagy tulajdonság, melynél fogva valami gyakran történik. *Az utazás gyakortasága sok pénzbe kerül.* Éltek e szóval, Tasi Gáspár és Zvonarics.

GYAKÓS, (gyak-ó-s) mn. tt. *gyakós-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Gyakó természettel, tulajdonsággal, hajlammal biró; szúrni szerető; öklelös. *Gyakós tövisbokor. Gyakós tinó.* Aljas beszédben am. bujálkodásra hajlandó (férfi).

GYÁKOS, erdélyi falu Küküllő megyében; helyr. *Gyákos-on, —ra, —ról.*

GYAKPONT, (gyak-pont) ösz. fn. Pont vagyis kitüzött hely, melybe valamit bele kell szúrni vagy beleszúrtak.

GYAKRABBAN, (gyak-or-abb-an) l. GYAKORTÁBB.

GYAKRABBI, (gyak-or-abb-i) l. GYAKORTÁBBI.

GYAKRAN, (gyak-or-an) l. GYAKORTA.

GYAKROZ, (gyak-or-oz) áth. m. *gyakroz-tam, —tál, —ott.* A székelyeknél am. sürün rak.

GYAKSA, (gyak-sa) fn. tt. *gyaksát.* Hegyes karó vagy nyársféle eszköz, melylyel valamit megerősítés végett leszúrnak. V. ö. GYAKA.

GYAL, elvont gyök. 1) Hangutánzó a *gyal-ú, gyalúl* szókban, s rokon vele ez értelemben a szanszkrit *dal* (hasít), latin *dolo* (gyalúl), goth *dailia*, franczia *tailler*, német *theilen* stb. A törökben pedig *jol*, am. út, gyalog út, s *joldsi* am. utazó. 2) Rokon vele a magyar *al* (alsó), s a *láb* gyöke *la*, (= le), t. i. a lábnak egyik tulajdonsága az alantiság, mint *fej*-é a fenség, második pedig a testet hordozó mozgás, járás; az előre vonatkoznak az ilyek: *hegyláb, szőlőláb*, azaz hegy alja, szőlő alja, másodikra *lább, lábbad, lábbadoz.* A finn nyelvben is az *al* számos származékokban alantiságot jelent, melyből előtéttel: *jalka* = láb, gyalog. Továbbá *kellään* am. gyalázok. Innen 3) jelent alacsont, alant járót, kicsit, honnan: *gyalog, gyaláz,* (kisebbít) és ezek származékai erednek, s megvan a szanszkrit *khaul* (sántít), helleu χωλός, latin *claudus* szókban. Az arabban *deala* am. menni, járni. 4) Megvan több helynevekben is.

GYÁL, puszta Pest megyében; helyr. *Gyál-on, —ra, —ról.*

GYALA, (gyal-a) elvont törzsöke *gyalabeli* és *gyalás* szóknak. Jelentése a *gyal* gyöknél adott értelmezés szerént: *csoszogva járó, totyogó, totya*, azaz ügyetlen, gyáva. Kassai J. szerént Pest megyében divatos: *gyala ember*, am. gyáva, gyámoltalan, hitvány ember; Erdélyben pedig *Gyala-kuta* helynév.

GYÁLA, falu Torontál megyében; helyr. *Gyálá-n, —ra, —ról.*

GYALABELI, (gyala-beli) ösz. mn. tt. *gyalabeli-t*, tb. *—ek.* Kemenesalján am. gyáva, együgyü, tehetetlen, gyarló. V. ö. GYALA.

GYALAKUTA, erdélyi falvak Hunyad megyében és Maros székben; helyr. *Gyalakutá-n, —ra, —ról.*

GYALÁN, falvak Bihar és Somogy megyében; helyr. *Gyalán-ba, —ban, —ból.*

GYALÁNT, régies alakja *gyanánt* szónak, melyben az *n l*-lé változott, mint ebben: *Anton-ius* és *Antal*, s viszont *hol* és *hon* v. *hun*, *lám* és *nám* stb. Néhutt, t. i. Kassai J. szerént, a Duna körül *gyaránt* is. Gyarmathy Sámuel szerént a székelyeknél szintén divatos: *gyalánt.*

GYALÁR, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Gyalár-on, —ra, —ról.* Hegy neve is ugyanott.

GYALÁZ, (gyal-a-az, vagyis: gyalának, gyávának nevez valakit) áth. m. *gyaláz-tam, —tál, —ott.* Valakinek hibáit, tökéletlenségeit, vétkeit elmondja, s az által kisebbítni, lealacsonyítani, becsületét, tiszteletét elvenni törekszik, valakit lebecsmérel, megszégyenít. Némely tájszokás szerént: *alás. A rosz cseléd gyalázza urát. Férjét, nejét gyalázni a törvényszék előtt. Ha nem tudsz dicsérni, ne gyalázz. Utczán, piaczon meggyalázni valakit. Legyalázni másokat nem becsületes emberhez illik.* Mondják lelketlen tárgyakról is. *Gyalázni a rosz utakat, kényelmetlen vendéglőket.* V. ö. RÁGALMAZ.

GYALÁZÁS, (gyal-a-az-ás) fn. tt. *gyalázás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valakit vagy valamit gyaláznak. V. ö. GYALÁZ.

GYALÁZAT, (gyal-a-az-at) fn. tt. *gyalázat-ot.* 1) Becsületen, híren neven ejtett mocsok, szenny, szégyen. *Gyalázatot vallani. Gyalázatot szenvedni. Gyalázatba esni. Gyalázatára lenni valakinek. E gyalázatot el nem türhetem. Ez nagy gyalázatodra válik. Gyalázatba ejteni valakit. Nagy gyalázat embernek a tudatlanság.* (Km.). 2) Csúfság, gúny. *Gyalázattal illetni, gyalázatra kitenni valakit. Szégyen, gyalázat, mit velem tettek.* 3) A polgári becsületességnek, törvény által kimondott megtagadása valakitől, vagyis midőn valakit bíróilag becstelennek nyilvánítanak (infamia).

GYALÁZATOS, (gyal-a-az-at-os) mn. tt. *gyalázatos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Megszólással, becstelenítéssel, lealacsonyitással járó, teljes. *Gyalázatos vád, leirás.* 2) Valamely személy erkölcseire nagy homályt vető, szégyent hozó. *Ez gyalázatos tett. Gyalázatos csalás.* 3) Szemtelen, orczátlan. *Gyalázatos beszéd, rágalom. Gyalázatos hazugság. Menj előlem, gyalázatos!* 4) Bíróilag becstelennek nyilvánított,

(infamis). Általán e kifejezés a legkeményebb erkölcsfeddő szók egyike.

GYALÁZATOSAN, (gyal-a-az-at-os-an) ih. Gyalázatos módon; becstelenül; szemtelenül, orczátlanul. *Gyalázatosan bánni valakivel. Gyalázatosan lenézni az embereket. Gyalázatosan viselni magát. Gyalázatosan beszélni, káromkodni.* V. ö. GYALÁZATOS.

GYALÁZATOSSÁG, (gyal-a-az-at-os-ság) fn. tt. *gyalázatosság-ot.* 1) Gyalázatos állapot vagy tulajdonság. *E gyalázatosság megöl. Gyalázatosságáért utálom őt.* V. ö. GYALÁZATOS. 2) Gyalázatos tett. *Gyalázatosságot követni el valakin* v. *valakivel.*

GYALÁZKODÁS, (gyal-a-az-kod-ás) fn. tt. *gyalázkodás-t*, tb. *—ok.* 1) Mások gyalázása, megszólása. *Némely embernek kedves foglalatossága a gyalázkodás.* 2) Szemtelenkedés, orczátlankodás. 3) Gyalázat-vallás, gyalázatban szenvedés. V. ö. GYALÁZKODIK.

GYALÁZKODIK, (gyal-a-az-kod-ik) k. m. *gyalázkod-tam*, *—tál*, *—ott.* 1) Mások ellen gyalázó szavakat mond. 2) Szemtelenkedik, orczátlankodik. *Honnan többször elkajtották, ismét oda gyalázkodott.* 3) Gyalázatot vall, szenved, gyalázatnak van kitéve, szégyenkedik. *Rosz gyermek, mennyit kell még gyalázkodnom miattad?*

GYALÁZKODÓ, (gyal-a-az-kod-ó) mn. tt. *gyalázkodó-t.* Aki gyalázkodik. *Gyalázkodó nyelvű ember. Gyalázkodó szemtelen. Fia gonoszsága miatt gyalázkodó apa.* V. ö. GYALÁZKODIK.

GYALÁZÓ, (gyal-a-az-ó) mn. tt. *gyalázó-t.* Valamit kisebbítő, becstelenítő, lealacsonyító stb. *Gyalázó beszéd.* V. ö. GYALÁZ.

GYALÁZÓDIK, (1), (gyal-a-az-ó-d-ik) belsz. m. *gyalázód-tam*, *—tál*, *—ott.* Ön büne, hibáji miatt vagy által gyalázatba esik.

GYALÁZÓDIK, (2), (mint föntebb) k. Mások ellen gyalázó szavakat mond, más becsületében gázolódik.

GYALÁZÓLAG, (gyal-a-az-ó-lag) ih. Gyalázó módon másokat megszólva, becstelenítve, lealacsonyítva.

GYALÁZÓLAN, (gyal-a-az-ó-lan) l. GYALÁZÓLAG.

GYALK, GYALKOS, GYALOK, l. GYILK, GYILKOS, GYILOK.

GYALLA, Ó—, ÚJ—, falvak Komárom megyében; helyr. *Gyallá-n, —ra, —ról.*

GYALMÁR, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Gyalmár-on, —ra, —ról.*

GYALMÁSZ, (gyal-om-ász) l. GYALMOZ.

GYALMOS, (gyal-om-os) mn. tt. *gyalmos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Miben gyalommal lehet halászni. *Gyalmos tó.* 2) Gyalommal ellátott vagy halászó. *Gyalmos halászok.* V. ö. GYALOM.

GYALMOZ, (gyal-om-oz) önh. m. *gyalmos-tam*, *—tál*, *—ott.* Gyalommal halász.

GYALMOZÁS, (gyal-om-oz-ás) fn. tt. *gyalmozás-t*, tb. *—ok.* Gyalomféle nagy hálóval halászás.

GYALOG, (1), (gyal-og. Képzőjére nézve rokon a *balog*, *keszeg*, *meleg* stb. szókkal. A törökben *joldsi* am. útazó. Többire v. ö. GYAL) fn. és mn. tt. *gyalog-ot.* 1) Általán jelent valamely alacsont, földön mászót, kúszót, s rokon a *gyalás*, *gyalom* szókkal. *Gyalog borsó*, mely fel nem fut. *Gyalog bodza. Gyalog fenyő. Gyalog moh*, mely a földön terem. *Gyalog sövény*, melyet át lehet lépni. *Gyalog szeder*, azaz, melynek indái földön kúsznak. 2) Ellentéte a lovagnak vagy kocsizónak, hajózónak, azaz, ki maga lábán megy, nem lóháton vagy kocsin stb. *Gyalog utasok. Gyalog katonák. Gyalog posta. Gyalog seregek, hadak.* 3) Gyalogoknak való, melyen csak gyalog lehet menni. *Gyalog út, gyalog híd.* 4) *Gyalog hintó*, am. kis hordozó hintó, melyet gyalog emberek visznek. 5) *Gyalog orsó*, mely nem a rokkán forog, hanem a fonó ujjai között pereg. Innen: *gyalog rokka.* V. ö. GUZSALY. 6) Mint fn. jelent különösebben gyalogkatonát. *A gyalogok jó puskázók. A gyalogok nem löttek, hanem mindjárt szegzett szuronynyal rohantak az ellenségre.*

GYALOG, (2), (mint föntebb) ih. Azon ritka esetek közé tartozik, midőn a melléknevet határozóként is használjuk. Maga lábán (nem szekeren, nem hajón, nem lovon stb.). *Amit lovon fogad, gyalog meg nem állja.* (Km.) *Nem lehet vele gyalog beszélni, úgy elbízza magát.* (Km.). „Nem es áll szóba minden hitván gyalog emberrel." „Nem es lehet véle gyalog beszélni, ha lóhátra nem kerekedünk." Kriza J. gyüjteménye. *Szekeren ment, gyalog jött*, vagy: *Lovon jött, gyalog jár.* (Km.) *Akinek lova nincs, gyalog menjen Pestre.* (Km.).

GYALOGBODZA, (gyalog-bodza) ösz. fn. Földi bodza, mely a szántóföldeken szeret tenyészni, s melynek szára és levelei a bodzafáéhoz hasonlítanak, de évenként elszáradnak. (Sambucus ebulus).

GYALOGBORSÓ, (gyalog-borsó) ösz. fn. Borsófaj, melynek indái nem futnak fel, máskép: *guggon ülő borsó.*

GYALOGCSATÁR, (gyalog-csatár) ösz. fn. l. GYALOGKATONA.

GYALOGFA, (gyalog-fa) ösz. fn. Bokorfa, cserjefa, törpefa, mely sem vastagra, sem magasra nem nő, milyenek: galagonya, csipke, gyalogfenyő stb.

GYALOGFEGYVER, (gyalog-fegyver) ösz. fn. Fegyver, melyet a gyalogkatonaság használ, pl. szuronyos puska.

GYALOGFENYŰ, (gyalog-fenyű) ösz. fn. Fenyűfaj, cserjés alakban tenyésző és füszeres fekete bogyókat (borókákat) termő, melyeket füstölésre használnak és szeszes italul kifőznek.

GYALOGFENYŰBOGYÓ, (gyalog-fenyű-bogyó) ösz. fn. l. BORÓKA.

GYALOGFENYŰFA, (gyalog-fenyű-fa) ösz. fn. A gyalogfenyűnek fája, azaz törzsöke, dereka és ágai.

GYALOGHAD, (gyalog-had) ösz. fn. Gyalog katonaság; ellentétül a lovas vagy szekerező vagy hajós katonaságnak.

GYALOGHÁLÓ, (gyalog-háló) ösz. fn. Kis kézi háló, melyet nyelénél fogva lemerítenek és felhúznak.

GYALOGHID, (gyalog-hid) ösz. fn. Keskeny hid vagy palló, melyen csak gyalogok járhatnak.

GYALOGHINTÓ, (gyalog-hintó) ösz. fn. Kis hintó alaku készület, melyet gyalog emberek, teherhordók visznek. *A betegeket gyaloghintón szállítani a kórházba.*

GYALOGHINTÓS, (gyalog-hintós) ösz. fn. Személy, ki valakit gyaloghintón hord.

GYALOGINAS, (gyalog-inas) ösz. fn. Inas, ki urának csak gyalog szolgál; különböztetésül a lovas inastul, kit máskép *huszárnak* hívnak, t. i. az előkelő uraságoknál.

GYALOGKAPITÁNY, (gyalog-kapitány) ösz. fn. Személy, ki a gyalog ezerednél kapitányi hivatalban és rangban szolgál; különböztetésül, a *lovaskapitánytól*. V. ö. KAPITÁNY.

GYALOGKAPITÁNYSÁG, (gyalog-kapitányság) ösz. fn. Kapitányi rang és hivatal a gyalog ezeredeknél.

GYALOGKATONA, (gyalog-katona) ösz. fn. Katona, ki gyalog (nem lovon vagy szekerezve vagy hajón) szolgál. A magyar seregeknél: *hajdú*, gúnyos néven *bakancsos*, *baka*, *fika*, *pocsétakerülő*, *kurta csizmás*.

GYALOGKATONASÁG, (gyalog-katonaság) ösz. fn. Gyalogkatonákból álló hadsereg, gyalogság.

GYALOGKÖ, GYALOGKÖVEZET, (gyalog-kő v. kövezet) ösz. fn. l. JÁRDA.

GYALOGKÖVET, (gyalog-követ) ösz. fn. Személy, ki valamely követségben gyalog jár el.

GYALOGLÁS, l. GYALOGOLÁS.

GYALOGLEVÉL, (gyalog-levél) ösz. fn. Gyalogpostán vagyis gyalog ember által küldött levél.

GYALOGLÓ, (gyal-og-ol-ó) mn. és fn. tt. *gyalogló-t*. Ki gyalog jár, utazik. *Gyalogló vándorok, bucsusok, diákok.*

GYALOGMOH, (gyalog-moh) ösz. fn. Nedves és árnyékos földtalajon tenyésző mohfaj; különböztetésül a fákon, házfödeleken stb. tenyésző mohoktól.

GYALOGNYIR, (gyalog-nyir) ösz. fn. Havasokon tenyésző, cserjenemü nyirfaj. V. ö. NYIR, fn.

GYALOGOL, (gyal-og-ol) önh. m. *gyalogol-t*. Gyalog megy vagy jár, utazik. *Gyalogol, mint a kutya.* (Km.) *Kigyalogolta magát.* Köznépi aljas nyelven és gúnyosan: *kutyagol.*

GYALOGOLAJFA, (gyalog-olaj-fa) ösz. fn. l. FARKASBOROSZLÁN.

GYALOGOLÁS, (gyal-og-ol-ás) fn. tt. *gyalogolás-t*, tb. —*ok*. Gyalog járás, gyalog utazás. *Gyalogolásban elfáradni.*

GYALOGOLÓ, l. GYALOGLÓ.

GYALOGORSÓ, (gyalog-orsó) ösz. fn. Orsó, melyet a guzsalyon fonók ujjaik között pergetnek, s úgy tekerik reá a fonalat. Dolgoznak gyalogorsóval a gombkötők is, midőn sodrásokat csinálnak.

GYALOGOS, (gyal-og-os) fn. tt. *gyalogos-t*, tb. —*ok*. Gyalog járó, gyalog utazó vagy gyalog dolgozó, gyalog vadászó, gyalog hadakozó személy.

GYALOGPAIZS, (gyalog-paizs) ösz. fn. Kisebbféle vagy régies néven: félkézpaizs.

GYALOGPASZULY, (gyalog-paszuly) ösz. fn. Törpe száru, apró hüvelyü és szemü paszulyfaj. V. ö. PASZULY.

GYALOGPOSTA, (gyalog-posta) ösz. fn. Postalegény vagy akármely fogadott személy, ki a leveleket gyalog hordja.

GYALOGROBOT, (gyalog-robot) ösz. fn. Néhai urbéri munka, melyet a jobbágy illető urának gyalog (nem szekérrel) szolgált. *A zsellérek csak gyalog robottal tartoztak az uraságnak.*

GYALOGROKKA, (gyalog-rokka) ösz. fn. l. GUZSALY.

GYALOGSÁG, (gyal-og-ság) fn. l. GYALOGKATONASÁG.

GYALOGSÁGI, (gyal-og-ság-i) mn. tt. *gyalogsági-t*, tb. —*ak*. Gyalogságot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Gyalogsági gyakorlatok.*

GYALOGSEREG, (gyalog-sereg) ösz. fn. Gyalogkatonákból álló hadsereg, hadcsapat, hadosztály.

GYALOGSOROS, (gyalog-soros) ösz. fn. lásd: GYALOGKATONA.

GYALOGSÖVÉNY, (gyalog-sövény) ösz. fn. Alacson sövény, melyen által lehet lépni.

GYALOGSZÁN, (gyalog-szán) ösz. fn. Kis kézi szán, melyet egy ember könnyen elhúz. Különösen mulató kis szán, melyen vontató suhanczok befagyott vizeken keresztül szállítják az embereket.

GYALOGSZÁZAD, (gyalog-század) ösz. fn. Egy kapitányság valamely gyalogezeredből. V. ö. SZÁZAD, KAPITÁNYSÁG. (Compagnie).

GYALOGSZEDER, (gyalog-szeder) ösz. fn. Indás, kúszó növény, mely feketés kék, gömbölyü és apró bogyókból álló gyümölcsöt, szedret terem; máskép *földi szeder*. Ettől különbözik a *málna*. V. ö. SZEDER.

GYALOGSZOLGÁLAT, (gyalog-szolgálat) ösz. fn. Akármiféle szolgálat, melyet valaki gyalog (nem lóháton vagy szekérrel) tesz. *Gyalogszolgálat a katonaságnál. Gyalogszolgálatot tenni az uraságnak.*

GYALOGTARACZK, (gyalog-taraczk) ösz. fn. Kis taraczkféle löszer, mely nem kerekeken, hanem saját talapján jár. V. ö. TARACZK.

GYALOGTŐR, (gyalog-tör) ösz. fn. Földre vagy kevessé a föld fölé helyezett vadásztör, hogy az általmenő madarak beleakadjanak. V. ö. TŐR, TÖRÖK.

GYALOGTŐRÖK, l. GYALOGTŐR.

GYALOGTŰZ, (gyalog-tüz) ösz. fn. Gyalogkatonaság lődözése, tüzelése.

GYALOGÚT, (gyalog-út) ösz. fn. 1) Út, melyen csak gyalogok járhatnak vagy járnak, ösvény.

2) Gyalog (nem lóháton, kocsin, hajón) megjárt útazás, útvonal. *Nagy gyalogutat tenni.*

GYALOGVADÁSZ, (gyalog-vadász) ösz. fn. Ki a vadakat gyalog, (nem lóháton vagy visi járművön) üzi.

GYALOK, l. GYILOK.

GYALÓKA, falu Soprony megyében; helyr. *Gyalóká-n, —ra, —ról.*

GYALOM, (gyal-om) fn. tt. *gyalmot.* Csuszó háló, t. i. azon hosszu háló a halászoknál, melyet midőn a vizbe kivetnek, egyik t. i. ólmos vagy másképen megnehezített szélénél fogva a víz fenekére vagy mélyére száll, a másik t. i. a vízen uszás, lebegés végett, parafa- vagy gyékénydarabkákkal ellátott széle pedig a víz szinén lebeg. Máskép: *husó háló*, minthogy két végénél fogva lassan-lassan kihuzzák; *öreg háló*, különböztetésül a *kis* v. *gyalogháló*-tól. *Gyalmot vetni a halaknak. Gyalmot húzni.*

GYALÚ, GYALU, (1), (gyal-ú) fn. tt. *gyalu-t.* Eredetére nézve l. GYAL. Jelenti különféle mesteremberek, leginkább pedig fából dolgozók, pl. asztalosok, kerékgyártók, hajócsinálók szerszámát, mely alakjára nézve hosszukás, és alsó fele haránẗkosan fekvő éles vassal van ellátva, mely nyomás és huzástolás által a deszkák, fák stb. rögeit, görönceit lemetszi, s fölszinöket simára egyengeti. Czéljához képest különféle alakjai és nevei vannak: *kupító* vagy *kupdsító, simító, horgas, egyenes, hasító, finom, durva, fogas, hevedermetsző, tisztító, ficzkó, F-es, S-es, fáncsos, párkányozó, ablakhornyoló* stb. gyalú. *Káposzta-, tök-, répametsző gyalú.* Átv. ért. durva erkölcsöket finomító eszköz, mód; valamely műnek darabosságát lesimító szer. *Ezen parragi fiunak még gyalura van szüksége.*

GYALÚ, GYALU, (2), puszta Heves megyében és erdélyi mezőváros Kolos megyében; helyr. *Gyalúba, —ban, —ból.*

GYALUFA, (gyalu-fa) ösz. fn. l. GYALUTOK.

GYALUFORGÁCS, (gyalu-forgács) ösz. fn. Forgács, melyet a gyalu csinál, felhasogat. *Gyaluforgácsból sörczégér. Gyaluforgácscsal meggyujtani a fát.*

GYALUHULLADÉK, (gyalu-hulladék) ösz. fn. l. GYALUFORGÁCS.

GYALÚL, GYALUL, (gyal-ú-l v. gyal-ú-ol) áth. m. *gyalul-t.* 1) Valamit gyaluval simít, tisztít, egyenget. *Deszkát, pallót gyalúlni. A deszkát mennél többet gyalulják, annál simább lesz.* (Km.). 2) Gyaluval vékony szálakra metél. *Káposztát, tököt, répát gyalúlni.* 3) Átv. ért. Nyers, durva, darabos erkölcsöket finomít. *Ezen az ifjún lesz mit gyalúlni.* Összetételei: *kigyalúl, legyalúl, meggyalúl.*

GYALÚLÁS, GYALULÁS, (gyal-ú-l-ás) fn. tt. *gyalulás-t*, tb. —*ok.* 1) Cselekvés, midőn valamit gyaluval simára, egyenesre tisztítunk vagy bizonyos alakuvá teszünk. 2) Valaminek gyalú által apró részekre, szálakra metszése. *Káposzta-, répa-, tökgyalulás.* 3) Átv. ért. erkölcs finomítása, darabosságok megszüntetése.

GYALÚLATLAN, GYALULATLAN, (gyal-ú-l-atlan) mn. tt. *gyalulatlan-t*, tb. —*ok.* 1) Amit gyaluval meg nem tisztítottak, simára nem egyengettek, föl nem metszettek. *Gyalulatlan deszka, palló. Gyalulatlan káposzta.* 2) Átv. ért. darabos, müveletlen, nyers erkölcsü. *Gyalulatlan pór, betyár.* Határozólag am. gyalulatlanul.

GYALUPAD, (gyalu-pad) ösz. fn. Pad vagy szék vagy állás, melyre a gyalulandó tárgyat helyezik, s hozzá feszítik. Különösen a káposztametszők székes vagy pados gyaluja, melyen ülve végzik munkájokat.

GYALUPADVAS, (gyalu-pad-vas) ösz. fn. Vas kötő a gyalupadon, melylyel a gyalulandó tárgyat lefeszítik.

GYALUPÓLYA, (gyalu-pólya) ösz. fn. 1) Gyaluforgácsból való kötő szalag. 2) Sebészek pólyakötője.

GYALUSZÁRNY, (gyalu-szárny) ösz. fn. A gyalu oldalából kiálló fa, mely arra való, hogy a gyalu, midőn valamely göcsre akad, irányából ki ne ütődjék.

GYALUSZKA, (gyal-usz-ka, azaz gyalucska) fn. tt. *gyaluszkát.* Balaton vidékén am. nádaratő sarló vagy toló, (mintegy gyaluló) kasza.

GYALUTOK, (gyalu-tok) ösz. fn. A gyalu nevü szerszámnak kerete, külseje, mely közé a gyalu vasat becsípletik.

GYALUVAS, (gyalu-vas) ösz. fn. Éles vaslemez, mely a gyalu talpában haránẗkosan feksik, s a gyalu nevü eszköz lényeges része.

GYAM, elvont gyöke *gyamától, gyambál, gyambás* tájdivatos szóknak, s rokon a magasb hangú *gyöm* elvont gyökkel *(gyömöszöl* szóban).

GYÁM, (gya-am, rokon vele a magyar *tám*, továbbá a szanszkrit *jam* [tart, támasst], a hellen *γαμέω* [házasodik; férjhez megyen, mintegy: egyik a másikat gyámolítja], innen: *γαμέτης* [férj], *γαμέτις* v. *γαμετή* [feleség], a latin *geminus* stb.) fn. tt. *gyámot.* 1) Tám, támasz, pl. oszlop, gerenda, karó, bot stb. mely valamit fentart, rogyás, esés, dőlés, beszakadás ellen ótalmaz.

„Gyámkar ápolgatta szülőm gyöngeségét,
Mégis lángzó erőt szívtam hű kebelén."

(Talány a borról, Kölcseytől).

2) Átv. ért. segitség, melyet gyöngének, erőtlennek, magával tehetetlennek, betegnek stb. nyujtunk. 3) Kiskoruak vagyona, jogai, nevelése felől gondoskodó személy. V. ö. GYÁMATYA, GYÁMANYA.

GYÁMANYA, (gyám-anya) ösz. fn. Anya, ki férje elhunytával kiskoru gyermekeinek gondját egészen maga viseli. Nőszemélyek vagyonnal biró idegen gyermekek gyámjai törvényszerüleg nem lehetnek, hanem a vagyontalan árvákat valamint más

akárki, úgy ők is gondjuk alá vehetik és sajátjokból tarthatják, ruházhatják, nevelhetik stb.

GYÁMAPA, GYÁMAPASÁG, l. GYÁMATYA, GYÁMATYASÁG.

GYAMÁTOL, (gyam-át-ol) áth. m. *gyamátol-t.* Csalóközben am. holmit rendetlenül öszvehány, halomba töm. Rokon a vékonyhangu *gyömöszöl*, *dömöszöl* igékkel.

GYÁMATYA, (gyám-atya) ösz. fn. 1) Általán férfi személy, ki más gyöngébbet vagy magával jótehetetlent pártfogásába vesz, ügyét védi, bajaiban segíti stb. 2) Valamely intézetnek, egyháznak pártfogója. 3) Szoros és közönségesebb ért. személy, ki a kiskoru anyjuktól megfosztott saját gyermekei vagy idegen árvagyermekek vagyonára és jogaira felügyel, és neveléséről gondoskodik, s mintegy a kiholt szülék helyettese. *Valakit gyermekeink gyámatyjává nevezni.*

GYÁMATYAI, (gyám-atyai) ösz. mn. Gyámatyát illető, arra vonatkozó stb. *Gyámatyai kötelesség, hivatal, felügyelés.*

GYÁMATYASÁG, (gyám-atyaság) ösz. fn. Gyámatyai hivatal, minden kötelességeivel és jogaival együtt. *Gyámatyaságot elfogadni, viselni, hiven teljesiteni.* V. ö. GYÁMATYA.

GYÁMATYATÁRS, (gyám-atya-társ) ösz. fn. Személy, ki másod vagy többed magával visel bizonyos gyámatyai hivatalt, vagyis ki a rendes gyámatyával együtt gondoskodik a kiskoru árvákról.

GYAMB, (gyam-b) elvont törzse *gyambál* és *gyambász* igéknek, mely *gyápol* igében *gyáp*-pá húzatott öszve. V. ö. GYAM elvont gyök.

GYAMBÁL v. GYÁMBÁL, (gyam-b-ál) áth. m. *gyambált.* A székelyeknél am. gyömötöl, tépdes. (Kriza J.). V. ö. GYAM, GYAMÁTOL, GYAMBÁSZ.

GYAMBÁSZ, (gyam-b-ász) áth. m. *gyambásztam*, *—tál*, *—ott.* Valakit erőszakosan gyömöszöl, megtép, tépász, zömöcsköl. Székely szó.

GYÁMBOLT, (gyám-bolt) ösz. fn. Az épületekben kisebbféle bolt, pl. melylyel az ablakok és ajtók fölötti boltok behuzatnak, hogy a nyilás által meggyengített falak erősebben álljanak.

GYÁMBOT, (gyám-bot) ösz. fn. Bot, mely az álló vagy járó embernek támaszul szolgál. *Gyámbotra támaszkodni. A szinta ember gyámbottal jár.* Régies és németből csinált kifejezéssel: *istáp.* (Stab).

GYÁMÉSZ, (gyám-ész, azaz gyám-os, kit gyámolni, gyámolítni kell) mn. tt. *gyámész-t*, tb. *—ok.* Ügyefogyott, bolond. Kassai J. szerént gyöngyösi szó.

GYÁMFA, (gyám-fa) ösz. fn. Általán, mindenféle fa, gerenda, dorong, rúd stb. mely valaminek támasztékaul szolgál. *Gyámfát szúrni a fiatal csemete mellé. Gyámfával megtámasztani a szövényt.*

GYÁMFAL, (gyám-fal) ösz. fn. 1) Fal, mely valamit, pl. vizpartot, hegyoldalt stb. beomlás, beszakadás ellen ótalmaz. 2) Fal, melyet más falnak megerősitésére, s támasztékaul raknak.

GYÁMFI, GYÁMFIÚ, (gyám-fi v. fiú) ösz. fn. Kiskoru árva fiú, ki gyámatyai gondviselés alatt van.

GYÁMGERENDA, (gyám-gerenda) ösz. fn. Általán, támasztékul alkalmazott gerenda. *Gyámgerendákkal megtámogatni a repedezett falakat.* 2) l. MESTERGERENDA.

GYÁMGYERMEK, (gyám-gyermek) ösz. fn. Kiskoru árva fiú vagy leány, kire gyámatya vagy anya visel gondot.

GYÁMINTÉZET, (gyám-intézet) ösz. fn. Intézet, melyben árva vagy szegény gyermekek közköltségen vagy bizonyos alapitványból neveltetnek.

GYÁMÍT, GYÁMIT, (gyám-ít) áth. l. GYÁMOLÍT.

GYÁMÍTÁS, GYÁMITÁS, (gyám-it-ás) fn. l. GYÁMOLÍTÁS.

GYÁMITVÁNY, (gyám-it-vány) fn. tt. *gyámitvány-t*, tb. *—ok.* A *tanitvány* szó hasonlatára alakult új szó. l. GYÁMGYERMEK.

GYÁMKAR, (gyám-kar) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. valakit fentartó, eséstől, rogyástól ovó kar. *Gyámkarral fölemelni, tartani a beteget.* 2) Átv. ért. segítség. *Gyámkart nyujtani az ügyefogyottnak.*

GYÁMKARÓ, (gyám-karó) ösz. fn. Karó, mely valamit támogat, eldőlés, roskadás ellen ótalmaz. *Gyámkaróhoz kötni a csemetéket, virágokat.*

GYÁMKOR, (gyám-kor) ösz. fn. Azon kor, midőn a gyermek és ifjú szülei, vagy gyámatyák s anyák gondja alatt van, midőn még törvényszerü szabad rendelkezéssel nem bir.

GYÁMKORÚ, (gyám-korú) ösz. mn. Gyámkorban levő, kiskoru. *Gyámkoru fiúk, leányok.*

GYÁMKORUSÁG, (gyám-koruság) ösz. fn. Állapot, midőn valaki gyámkorban van, azaz kiskoru. V. ö. GYÁMKOR.

GYÁMLEÁNY, (gyám-leány) ösz. fn. Leánygyermek, vagy idősebb nőszemély is, ki gyám felügyelése és gondviselése alatt van.

GYÁMNOK, (gyám-nok) fn. tt. *gyámnok-ot.* Új, s nem szép hangzásu szó, a szebben hangzó *gyám*, v. *gyámatya* helyett. L. GYÁMATYA.

GYÁMNOKSÁG, (gyám-nok-ság) fn. tt. *gyámnokság-ot.* L. GYÁMATYASÁG, GYÁMSÁG.

GYÁMNÖVENDÉK, (gyám-növendék) ösz. fn. Növendék, kit gyámintézetben nevelnek. V. ö. GYÁMINTÉZET.

GYÁMOK, (gyám-ok) ösz. fn. Ok, mely valamely állítás bebizonyítására, erősítésére felhozatik; máskép: *védok, védv, támok, indok.*

GYÁMOL, (1), (gyám-ol) fn. tt. *gyámol-t*, tb. *—ok.* 1) Támasz, mely valamit rogyás, esés, dőlés ellen ótalmaz. 2) Átv. ért. segítség vagy segitséget nyujtó személy, pártfogó. *Istenem, te vagy az ügyefogyottak gyámola.*

GYÁMOL, (2), (mint föntebb) áth. m. *gyámol-t.* Eredetileg am. gyámmal megerősít, megtámaszt. Átv. ért. segít, pártolása alá vesz, véd, ótalmaz. *Gyámolni az elhagyott szegényt, üldözöttet. Gyámolni a betegeket, árvákat.*

GYÁMOLÁS, (gyám-ol-ás) fn. tt. *gyámolás-t*, tb. *—ok.* Segítés, ótalmazás, ápolás, gondviselés. *Szegények, koldusok, árvák, üldözöttek gyámolása.*

GYÁMOLAT, (gyám-ol-at) fn. tt. *gyámolat-ot.* Gyámolás elvont értelemben.

GYÁMOLATLAN, (gyám-ol-at-lan) mn. tt. *gyámolatlan-t*, tb. *—ok.* Segitség és pártolás nélkül levő, elhagyatott állapotú, ügyefogyott; magával jótehetetlen, ügyetlen; azonban ez utolsó értelemben inkább *gyámoltalan* használtatik. *Gyámolatlan árva, szegény, beteg. Oh te gyámolatlan, még te is hetvenkedel?* Határozóilag am. gyámolatlanul.

GYÁMOLATLANSÁG, (gyám-ol-at-lan-ság) fn. tt. *gyámolatlanság-ot.* Gyámol nélküli, azaz elhagyatott állapot. V. ö. GYÁMOL, GYÁMOLATLAN.

GYÁMOLATLANUL, (gyám-ol-at-lan-ul) ih. Gyámol, azaz segitség, pártolás, erkölcsi támogatás nélkül; elhagyottan, ügyefogyottan.

GYÁMOLGAT, (gyám-ol-g-at) áth. és gyak. m. *gyámolgat-tam, —tál, —ott.* Folytonosan gyámol, azaz segít, pártol, ápolgat.

GYÁMOLGATÁS, (gyám-ol-g-at-ás) fn. tt. *gyámolgatás-t*, tb. *—ok.* Folytonos segítés, pártolás, ápolás. *Betegek, szegények, ügyefogyottak gyámolgatása emberi kötelesség.*

GYÁMOLÍT, GYÁMOLIT, (gyám-ol-ít) áth. m. *gyámolít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Gyámol által fölemel, fentart, álló helyzetbe tesz. *Bissál Istenben, elögyamolít.* (Km.).

GYÁMOLÍTÁS, GYÁMOLITÁS, (gyám-ol-ít-ás) fn. tt. *gyámolítás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, segítés, mely által valakit gyámolítunk.

GYÁMOLPÉNZ, (gyámol-pénz) ösz. fn. Határozott vagy határozatlan mennyiségü pénz, mely által valakinek szükségeit födözzük, s némileg segítségére vagyunk. *Havi vagy évi gyámolpénzzel segíteni a házi szegényeket. Oskolai gyámolpénz.* Másképen: *segélydij.*

GYÁMOLTALAN, (gyám-ol-talan) mn. tt. *gyámoltalan-t*, tb. *—ok.* Akinek gyámola, segitsége, erkölcsi támasza nincs; ügyefogyott, ügyetlen, magával jótehetetlen. V. ö. GYÁMOLATLAN.

GYÁMOLTALANSÁG, (gyám-ol-talan-ság) fn. tt. *gyámoltalanság-ot.* Gyámol nélküli állapot vagy tulajdonság; ügyefogyottság, ügyetlenség.

GYÁMOLTALANUL, (gyám-ol-talan-ul) ih. Gyámol nélküli, elhagyatott állapotban.

GYAMOR, székelyes kiejtés, *gyomor* helyett; l. ezt.

GYÁMOSZLOP, (gyám-oszlop) ösz. fn. Oszlop, mely valamely épületnek vagy épületrésznek támasztékul szolgál. Átv. ért. hathatós, nagy segitség vagy főpártfogó. *Te vagy az én gyámoszlopom. Hazám, ledőlt gyámoszlopod.*

GYÁMPONT, (gyám-pont) ösz. fn. Pont vagy hely, melyre valami támaszkodik, mely biztos állást, helyzetet nyújt. *A hadsereg elvesztette egyetlen gyámpontját. A mély vízben nem lehet gyámpontot találni.*

GYÁMRÚD, (gyám-rúd) ösz. fn. Rúd, melyre támaszkodva vagy melybe fogódzva viszen, jégen, sáron keresztül vergődünk. *Az imént befagyott folyón gyámruddal keresztül menni.*

GYÁMSÁG, (gyám-ság) fn. l. GYÁMATYASÁG.

GYÁMSÁGI, (gyám-ság-i) mn. tt. *gyámsági-t*, tb. *—ak.* Gyámságot illető, ahoz tartozó, arra vonatkozó. *Gyámsági felügyelés.*

GYÁMTALAN, (gyám-talan) mn. tt. *gyámtalan-t*, tb. *—ok.* Gyám nélküli, tulajd. és átv. ért. V. ö. GYÁM. *Gyámtalan csemete. Gyámtalan árva.*

GYÁMTALANUL, (gyám-talan-ul) ih. Gyám nélkül, tulajdon és átvitt értelemben véve. V. ö. GYÁM.

GYÁMTÁRS, (gyám-társ) ösz. fn. Ki az apának s különösen anyának gyámságban, gyámkodásban társa, segitője.

GYÁMSZÜLÉK, GYÁMSZÜLŐK, (gyám-szülők) ösz. többes fn. Férj és nő, kik idegen gyermekeket, illetőleg árvákat nevelnek, s vagyonukról, jövőjökről gondoskodnak.

GYAN, elvont gyök, melyből *gyandni* határzó, és *gyanu* (származékaival együtt) erednek. A *gyandni* szó értelme után indulva jelent milyenséget vagy valamihez hasonlóságot, olyanságot. V. ö. GYANÁNT. Különösen a *gy* betüben rejlik ezen fogalom, mely kitetszik a *hogy* (mikép) és *igy* (ilyképen) *úgy* (olyképen) kötszókból, melyek a milyenség, hasonlóság fogalmát fejezik ki, minél fogva úgy véljük, hogy *gyan* eredetileg semmi más mint: *ügyan* v. *ugyan*, azaz oly módon, oly formán, hasonlóan. Rokon a német *ahnden, ahnen* szókkal, melyeknek közös gyöke *ahn*, szinte megvan az *ähnlich* (am. hasonló) melléknévben, és izland *andi*, *önd.* Más származtatással lehet *gyan*, am. *gon* (gondolat). Midőn idetartozóknak tekinthetők a dán *and*, svéd *ande*, melyek elmét, lelket jelentenek. Ezek szerént *gyanítni* annyit tenne: lélekben, gondolatban látni, sejdíteni. Megemlítésre méltó, hogy sinai nyelven *khung*, am. félni, kétkedni.

GYÁN, KÖTE—, MEZŐ—, VIZES—, falvak Bihar megyében; helyr. *Gyán-ba, —ban, —ból.*

GYANAFALVA, helység Vas megyében; helyr. *Gyanafalvá-n, —ra, —ról.*

GYANAKODÁS, (gyan-a-kod-ás, az *a* csak közbeszurat) fn. tt. *gyanakodás-t*, tb. *—ok.* Nem egészen világos adatokon alapuló vélekedés, mely szerént valakiről roszat gondolunk. *Gyanakodásra okot adni. Valakit gyanakodásból tolvajnak mondani. Gya-*

nakodással telve lenni. Szelidebb ért. valaminek sejtése, sejdítése.

GYANAKODIK, (gyan-a-kod-ik) k. m. *gyanakod-tam*, —*tál*, —*ott*. Aki valamiről roszúl vélekedik, de véleményének megalapítására elegendő, világos és bizonyos adatai nincsenek. *Gyanakodni valakire vagy valaki ellen.* Néha szelidebb ért. am. sejtése van valamiről.

GYANAKODÓ, (gyan-a-kod-ó) mn. tt. *gyanakodó-t*. Némi sejtelmek, s nem eléggé világos adatok után balul vélekedő. *Gyanakodó ember.* Különösen: ki mások iránt bizalmatlan, ki másoknak nem hisz, mivel már sokszor csalatkozott az emberekben.

GYANAKSZIK, (gyan-a-kosz-ik) k. l. GYANAKODIK.

GYANÁNT, (gyan-ánt v. gyan-a-ant) ih. Eredetileg am. mást gyanítva, gondolva; mely értelemben a székelyek ma is használják, sőt személyragozzák: *gyanántam ölelte meg*, mintha én volnék, akit gondolt, gyanított. Így: *gyanántad*, *gyanánta* stb. (Kriza J. gyüjteménye). Általánosan szokottabb jelentései: 1) Másnak személyében, képében, helyettesül. *Bálványt Isten gyanánt ne imádj.* 2) Valami helyett, valamivel fölcserélve, hasonlatosság miatt egyiket másik helyébe téve. *Külföldi kelmét honi gyanánt árulni.* 3) *Úgy, mint* kötszókkal felváltható. *Ezt tréfa gyanánt mondom*, (úgy, mint tréfát). *Szolgáljon ez példa gyanánt*, (úgy, mint példa). 4) Néha *ul ul, kép, képen, ként* ragokkal fölcserélhető. *Csuda gyanánt* v. *csudaul* v. *csudakép, csudaként bámulni valamit.* Régiesen és tájdivatosan: *gyalánt* sőt *gyaránt* is. V. ö. GYAN.

GYANDA, puszta Abaúj megyében; helyr. *Gyandá-n*, —*ra*, —*ról*.

GYANÍT, GYANIT, (gyan-ít, v. ö. GYAN) áth. m. *gyanít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Szélesb ért. valószinü okoknál fogva, némi adatok után féligmeddig igaznak, valónak vél, vagy a képzeletében, elméjében levő tárgyhoz hasonlónak gondol valamit. *Nem tudom bizonyosan, de gyanítom. Ha jól gyanítom, ő oda törekszik, hogy* stb. *Ezt nem is gyanítottam volna. Mindjárt gyanítottam hozzá*, azaz szinlettem hozzá, vagyis hasonlónak tartottam ahhoz, ki eszembe ötlött. Szorosb ért. valami felől rosz, bal véleményt kezd táplálni. *Tolvajnak, csalónak gyanítani valakit. Reá gyanítani valakire. Akit egyszer rajtaérnek, többet is reágyanítanak.* (Km.).

GYANÍTÁS, GYANITÁS, (gyan-ít-ás) fn. tt. *gyanítás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valamit gyanítunk. V. ö. GYANÍT. *Ez csak gyanítás, nem bizonyos tudomás.*

GYANÍTHATÓ, GYANITHATÓ, (gyan-ít-hat-ó) mn. tt. *gyanítható-t*. Amit gyanítani lehet, vagyis minek valószinüségét némely adatok támogatják; mit gondolni, elgondolni, kitalálni nem épen lehetetlen vagy nehéz. *Gyanítható dolog, miért bujkálnak az éjjeli csavargók.*

GYANÍTHATÓLAG, (gyan-ít-hat-ó-lag) ih. Valószinüleg, alkalmasint, hihetőleg; mint gondolni, vélni szabad vagy lehet.

GYANÍTÓLAG, GYANITÓLAG, (gyan-ít-ó-lag) ih. Némi valószinü okok szerént, vagy adatok után vélekedve; föltételes okoknál fogva.

GYANÓ, (1), régies, *gyanú* helyett; l. ezt.

GYANÓ, (2), falu Vas megyében; helyr. *Gyanó-n*, —*ra*, —*ról*.

GYANÓT, fn. tt. *gyanót-ot*. Macskához hasonló vérengző vadállat, melynek bőrét a keleti népek prémnek, lótakarónak stb. használják. (Genetta).

GYÁNT, puszta Tolna megyében; helyr. *Gyánt-on*, —*ra*, —*ról*.

GYANTA, (1), v. GYÁNTA, (alkalmasint am. *gyap-ont-ó*, gyap-ont-a, azaz gyulasztó; v. ö. GYAPONT; vagy pedig *gyan* gyöknek vétetvén, ekkor egészen megegyezik a latin *cando* igével; oroszul *jantár*) fn. tt. *gyantát* v. *gyántát*. 1) Szilárd és égékeny test, mely borszeszben, s különféle kövér olajokban felolvasztható, de vízben nem. Részént többféle növényekből, pl. fenyükből, magától fakadoz, részént ugyanazokból mesterség által vonatik ki, (resina). 2) Ide tartoznak az úgynevezett földi gyanták, u. m. földi szurok, földi olaj, köszén, borostyánkő stb. 3) Legszélesb ért. a növényekből kifolyó mézga is ide soroztatik.

GYANTA, (2), v. GYANTHA, falu és puszta Bihar megyében; helyr. *Gyantá-n*, —*ra*, —*ról*.

GYANTACSEPP, (gyanta-csepp) ösz. fn. Cseppek, melyekből a gyanta jegeczedés által alakúl.

GYANTAFA, (gyanta-fa) ösz. fn. Fa, melyből gyanta fakad ki, vagy melyből mesterségesen lehet gyantát kivonni, milyenek péld. a fenyüfák' több fajai.

GYANTAKACZOR, (gyanta-kaczor) ösz. fn. Hosszu nyelü, görbe és öblösre csinált kés, melylyel a fák repedékeiből a gyantát kikotorják, és szedegetik.

GYANTAKŐ, (gyanta-kő) ösz. fn. Szilárd, elég kemény, törékeny és átlátszó földi gyanta, jobbadán sárga vagy fehéres, ritkábban vörös, zöld vagy kék szinü. Dörzsölés által vonzó erőt kap, s meggyujtva sajátságos jó szagot terjeszt; legnagyobb bőségben a porosz tengerpartokon találtatik. (Succinum).

GYANTÁR, l. GYANTA és GYANTAKŐ.

GYANTÁROS, (1), (gyan-ta-ar-os) mn. tt. *gyantáros-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Gyantárral bevont, behuzott; gyantárral ékesített, ellátott. *Gyantáros eszközök, üvegek. Gyantáros szopóka, pipaszár.* V. ö. GYANTÁR.

GYANTÁROS, (2), puszta Bács megyében; helyr. *Gyantáros-on*, —*ra*, —*ról*. Máskép: *Tövisekes*.

GYANTÁROZ, (gya-n-ta-ar oz) áth. m. *gyantáz-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyantárral behúz, bevon. V. ö. GYANTÁR.

GYANTÁRSAV, (gyantár-sav) ösz. fn. Gyantárból kivont sav. (Acidum succini).

GYANTÁS, (gyan-ta-as v. gyap-on-ta-as) mn. tt. *gyantás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Gyantával bővelkedő, gyantát termő; gyantával bekent, behuzott. *Gyantás növények. Gyantás hegedűvonó.*

GYANTÁSAN, (gyan-ta-as-an) ih. Gyantával behuzva vagy ellátva.

GYANTÁSODIK, (gyan-ta-as-od-ik) k. m. *gyantásod-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyantássá leszen, gyanta terem benne vagy belőle. V. ö. GYANTA.

GYANTÁZ, (gyan-ta-az) áth. m. *gyantás-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyantával beken, simává, csuszóssá tesz. *Hegedűvonót gyantázni.*

GYANU v. GYANÚ, (gyan-u) fn. tt. *gyanu-t*. Valószinű, vagyis csak sejtett okokon alapuló balvélemény; midőn valami felől bizonyos adataink nincsenek; de mégis van némi okunk roszat gondolni, legyen az bár igazságos vagy igazságtalan. *Puszta gyanú. Alapos, nyomos gyanú. Gyanuba esni. Gyanuba ejteni valakit. Gyanuba venni a házi cselédeket, a megtörtént lopás után. Gyanuba hosni valakit valakivel. Gyanura okot adni. Gyanúm van rá. Ez csak gyanú, be is kellene bizonyítni. Ujjadból szopott gyanu.* (Km.). V. ö. GYAN.

GYANÚPER, (gyanú-per) ösz. fn. 1) Per, melyet valaki ellen gyanuból indítanak. 2) Gyanús suttogás, beszéd; a büntettnek és elkövetőjének rebesgetése, találgatása. *Élt a gyanuperrel és tovább állt*, azaz hallván, hogy gyanakodnak rá, elszökött. *Fél a gyanupertől. Gyanuperbe esett.*

GYANUS v. GYANÚS, (gyan-u-os) mn. tt. *gyanus-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Balvéleményt gerjesztő; roszhoz, gonoszhoz hasonlónak látszó. *Gyanús emberek járnak a ház körül. Gyanús pillanatokat vetni valamely jószágra. Gyanús ház, társaság. Gyanús személyekhez járni. Gyanús mosolygás, fittyentés, integetés, jelek.* 2) Balul vélekedő, másokról igazságtalanul roszat gondoló. *Aki miben tudós, abban gyanús.* (Km.).

GYANÚSÁG, GYANUSÁG, (gyan-u-ság) fn. tt. *gyanuság-ot*. 1) Állapot, melyben az van, kiről némi valószinű vagy alaptalan okokból is balul vélekednek. *Gyanuságban lenni.* 2) Gyanu bősége, sokasága, kiterjedése. Innen: *gyanuságba esni* több, mint *gyanuba esni*. Amaz a balvéleménynek nagyobb kiterjedését, emez egyes jeleneségeit mutatja.

GYANUSÁGOS, (gyan-u-ság-os) mn. tt. *gyanuságos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Igen gyanús vagy amiről igen sokan gyanakodnak, miről közös bal vélekedés uralkodik. 2) Szerfölött gyanakodó, mindent balra, rosz czélból magyarázó.

GYANÚSAN, GYANUSAN, (gyan-u-os-an) ih. 1) Bal vélekedést gerjesztőleg. *Gyanúsan viselni magát. Gyanúsan beszélni, tekintgetni, mosolyogni, integetni.* 2) Balul vélekedve, roszat gondolva. *Gyanúsan nézni, leskelődni mások után.*

GYANUSKODÁS, (gyan-u-os-kod-ás) fn. tt. *gyanuskodás-t*, tb. —*ok*. Gyanakodó okokon alapuló vélekedés.

GYANUSKODIK, (gyan-ú-os-kod-ik) „ k. m. *gyanúskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonos gyanúja van valaki ellen vagy valami iránt.

GYANUTLAN, (gyan-ú-atlan) mn. tt. *gyanutlan-t*, tb. —*ok*. Ki ellen nincsen gyanu; miről senki sem gyanakodik, senki bal véleménynyel nincsen. *Gyanútlan férfi. Gyanútlan vállalat, cselekedet.* Határozóilag am. gyanútlanul, gyanú nélkül.

GYANYÓ, l. GYANÓ.

GYAP, elvont gyöke *gyapj*, *gyapjas*, *gyapju*, *gyapott*, *gyapár* és átv. értelmű *gyapor*, *gyaporodik* szóknak. Alapértelemben rokonai: *gyop* (gyopár), *gyép* (gyepü), *gyöp* (gyöpös), *csöp* (csöpü), *csap* (csapzik), *csep* (cseplesz, cseprente), melyek valamely dús növésü, sarjadzásu, tömött szálakból álló növényi vagy állati testet, nevezetesen szőrt, hajat, rostos szálat stb. jelentenek. Azon *di* egyaserü gyökre vihető vissza, melyből a gazdagságot, bőséget, becseset jelentő *div*, *díz*, *díj* származtak, (*diap*, lágyítva *gyap*). Más vélemény szerint rokon a *tap* gyökkel, mely a maga nemében valami lágyat, *tapadót* és gyulót is jelent, s ezen értelemben erednek tőle különösen: *gyaponik* és *gyapont* régi szók is. Ajánltatott újabb időben mint önálló szó az idegen *watta* magyarabb kifejezésére.

GYAPA, puszta Tolna megyében; helyr. *Gyapá-n*, —*ra*, —*ról*.

GYAPALÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Gyapalócz-on*, —*ra*, —*ról*.

GYAPÁR, (gyap-ár) l. GYOPÁR.

GYAPJ, (gyap-j) fn. tt. *gyapj-at*. Személyragozva: *gyapjam*, *gyapjad*, *gyapja*, *gyapjunk*, *gyapjatok*, *gyapjok*. Képzésre és alakra hasonló: *borj*, *varj*, *sarj* szókhoz. *Roez juh, aki maga gyapját nem bírja.* (Km.) Egy értelmü vele az *u*-val toldott *gyapju*, azon különbséggel, hogy a képzőket jobbára a *gyapj* veszi fel, ritkábban a gyapjú, pl. *gyapjas*, *gyapjad*, *gyapjasi*, *gyapjasodik*, *gyapjatlan*; a ragokat mindkettő felveszi; összetételekben pedig csaknem kizárólag a *gyapju* használtatik. Értelmezését illetőleg, l. GYAPJU.

GYAPJAD, (gyap-j-ad) önh. m. *gyapjad-tam*, —*tál*, —*t* v. —*ott*. Gyapjuvá alakúl, gyapjuvá leszen. *Gyapjad a bárány szőre.* Ettől különbözik a *gyapjasodik*.

GYAPJADÁS, (gyap-j-ad-ás) fn. tt. *gyapjadás-t*, tb. —*ok*. Gyapjuvá alakulás.

GYAPJAG, (gyapj-ag) fn. tt. *gyapjag-ot*. Újabb alkotásu szó, am. gyapjuszövet. Az *anyag* hasonlatára képződött mely maga is új szó.

GYAPJAS, (gyap-j-as) mn. tt. *gyapjas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Gyapjuval benőtt, bővelkedő; gyapjuval töltött, ékesített. *Gyapjas juhok. Gyapjas szákok. Gyapjas vitézek. Aranygyapjas rend.* Átv. ért. bővelkedő, gazdag.

GYAPJASFŰ, (gyapjas-fű) ösz. fn. lásd: GYOPÁR.

GYAPJASÍT, GYAPJASIT, (gyap-j-as-ít) áth. m. *gyapjasít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Gyapjassá tesz, sok gyapjat növeszt az illető állaton. *A jó tartás gyapjasítja a juhokat.*

GYAPJASODIK, (gyap-j-as-od-ik) k. m. *gyapjasod-tam*, *—tál*, *—ott*. Gyapjassá leszen, sok gyapja növekedik. *Gyapjasodnak a megnyirt birkák. Gyapjasodnak a bárányok.* Átv. ért. gazdagszik, megszedi magát. *Meggyapjasodni*, am. meggazdagodni.

GYAPJASTYÚK, (gyapjas-tyúk) ösz. fn. Korcsféle fáczánfaj. (Phasianus lanatus).

GYAPJATLAN, (gyap-j-at-lan) mn. tt. *gyapjatlan-t*, tb. *—ok*. Gyapju nélkül szükölködő; minek gyapja nincs, nem nő. *Gyapjatlan vádr. Gyapjatlan koszos birkák. Gyapjatlan barmok.* Határozóilag am. gyapjatlanul, gyapjú nélkül.

GYAPJATLANODIK, (gyap-j-at-lan-od-ik) k. m. *gyapjatlanod-tam*, *—tál*, *—ott*. Gyapját veszti, gyapja elhull.

GYAPJÚ, GYAPJU, (1), (gyap-j-u) fn. tt. *gyapjú-t*. Személyragozva: *gyapjúm*, *gyapjúd*, *gyapjúja*, *gyapjúnk*, *gyapjútok*, *gyapjúiok*. 1) Széles ért. fínom, rövid és lágy szőrök, melyek a növényország igen sok testeit, különösen a növények leveleit födik, azokra tapadnak. 2) Szorosb ért. sokféle állatok fínom, göndör és lágy szőre, pl. a nyulaké is. 3) Legszorosb és legközönségesebb ért. a juhok és ezekhez hasonló állatok fínom, göndör, öszvebonyolodott szőre. *Fínom*, *selymes*, *középszerü*, *kutyaszőrü gyapjú. Egy nyiretü*, *két nyiretü gyapjú. Tiszta*, *mosott* vagy *bojtorjános*, *kóczos*, *mosatlan gyapjú. Vegyes*, *válogatott gyapju* stb. *Lágy pásztor után gyapjut rúg a farkas.* (Km.). Törökül *japak*. V. ö. GYAP, elv. gyök.

GYAPJÚ, GYAPJU, (2), falu Bihar megyében; helyr. *Gyapjú-n*, *—ra*, *—ról*.

GYAPJUÁRU, (gyapju-áru) ösz. fn. Gyapjuból készített különféle kelmék, szövetek és ruhanemüek. *Gyapjuárukkal kereskedni.*

GYAPJUELKÉSZÍTŐ, (gyapju-el-készítő) ösz. fn. Gyármunkás, ki a fonásba és szövésbe vett gyapjut kiválogatja és osztályozza.

GYAPJUFESTÉS, (gyapju-festés) ösz. fn. Festői munka, mely által a gyapjufonalaknak vagy szöveteknek festékek által színt adnak.

GYAPJUFESTŐ, (gyapju-festő) ösz. fn. Festő, ki gyapjufonalakat és gyapjuszöveteket különféle festékekkel szinez.

GYAPJUFÉSŰ, (gyapju-fésü) ösz. fn. Fésü- vagy gerebenforma eszköz vagy kárt, melylyel a szövésbe vett gyapjuanyagot megtisztogatják.

GYAPJUFÉSÜLÉS, (gyapju-fésülés) ösz. fn. A gyapjunak megtisztitása, fésü- vagy gerebenalaku eszköz által; máskép: *gyapjugyaratás*.

GYAPJUFÉSÜLŐ, (gyapju-fésülő) ösz. fn. 1) Személy, ki gyapjút tisztogat, gerebenez, gyarat. 2) Eszköz, melyen a gyapjut tisztítják, gyaratják.

GYAPJUFONAL, (gyapju-fonal) ösz. fn. Guzsalyon, rokkán vagy fonógyárban fonallá sodorított gyapju.

GYAPJUFONÁS, (gyapju-fonás) ösz. fn. Fonás guzsalyon vagy rokkán vagy gyári gépen, mely által a gyapjuszálakat fonalakká sodorják.

GYAPJUFONÓ, (gyapju-fonó) ösz. fn. Személy, ki gyapjút fon. V. ö. FON.

GYAPJUFŰ, (gyapju-fű) ösz. fn. A farkkórók neméhez tartozó növényfaj, máskép: *királygyertya*, *ökörfarkkóró*. Nevét onnan vette, mert levelei alul fölül pelyhesek. (Verbascum Thapsus).

GYAPJUFÜRT, (gyapju-fürt) ösz. fn. A gyapjuból egyes göngyöleg, csomó v. csomag, vagyis külön tömegben öszvegöndörödött gyapjuszálak.

GYAPJUGEREBEN, (gyapju-gereben) ösz. fn. Gereben vagy kárt, kardács, melylyel a posztósok, csapók, illetőleg a posztógyárosok a gyapjut tisztogatják.

GYAPJUGYÁR, (gyapju-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben gyapjuból különféle szöveteket, kelméket készítenek.

GYAPJUGYARATÓ, (gyapju-gyaratő) ösz. fn. 1) Személy, ki gyapjut gyarat, azaz gerebenez, kártol, tisztogat. 2) Eszköz, melylyel a tisztogatás végbemegy.

GYAPJUGYÁROS, (gyapju-gyáros) ösz. fn. Gyáros, ki gyapjuból különféle szöveteket, kelméket készít.

GYAPJUKÁRT, (gyapju-kárt) ösz. fn. l. GYAPJUGEREBEN.

GYAPJUKERESKEDÉS, (gyapju-kereskedés) ösz. fn. Kereskedés gyapjuval. V. ö. KERESKEDÉS.

GYAPJUKERESKEDŐ, (gyapju-kereskedő) ösz. fn. Kereskedő, ki különösen gyapju vásárlása s eladásával üzérkedik.

GYAPJUMÍVES, (gyapju-míves) ösz. fn. Míves, mesterember, gyáros, ki gyapjumüveket készít, gyárt, pl. posztós, csapó stb.

GYAPJUMOSÁS, (gyapju-mosás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a gyapjut nyirés előtt vagy után hideg vagy langyos vízben megmossák.

GYAPJUMOSÓ, (gyapju-mosó) ösz. fn. 1) Személy, ki gyapjut mos. 2) Készület, melylyel gyapjut mosnak.

GYAPJUMUNKA, (gyapju-munka) ösz. fn. 1) Akármiféle munka, mely gyapjura fordittatik, pl. gyapjumosás, gyapjufonás, gyapjuszövés. 2) Mü vagy kelme, szövet, mely gyapjuból készült.

GYAPJUMŰ, (gyapju-mü) ösz. fn. Szövet, kelme, zsinór stb. mely gyapjuból készült.

GYAPJUMŰHÁZ, (gyapju-mü-ház) ösz. fn. Ház, melyben gyapjumüveket készítenek, gyapjugyár.

GYAPJUMŰVES, l. GYAPJUMIVES.

GYAPJUNEMŰ, (gyapju-nemű) ösz. mn. A gyapjúk neméhez tartozó; gyapjuhoz némileg hasonló.

GYAPJUNYIRÉS, (gyapju-nyirés) ösz. fn. l. JUHNYIRÉS.

GYAPJUOLLÓ, (gyapju-olló) ösz. fn. Erősebb pengéjü és szerkezetü olló, melylyel a juhokat nyirik.

GYAPJUPIACZ, (gyapju-piacz) ösz. fn. Piacz, mely különösen gyapjuárulásra jeleltetett ki. Szélesb ért. vásár, melyben nevezetes mennyiségü gyapjueladás szokott történni. *Hazánkban nevezetes gyapjupiaczok vannak Pesten, Váczon, Losonczon* stb.

GYAPJUROKKA, (gyapju-rokka) ösz. fn. Rokka, melyen gyapjut fonnak.

GYAPJÚS, (gyap-j-ú-os) mn. tt. *gyapjús-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Gyapjút viselő, gyapjúval benőtt. *Gyapjús juhok.* 2) Gyapjunak való vagy szánt, gyapjutartó. *Gyapjus szín, lerakóhely. Gyapjus szák. Karcsú, mint a gyapjus szák.* (Km.). 3) Gyapjuval töltött, béllelt. *Gyapjús öltözet.*

GYAPJUSZÁL, (gyapju-szál) ösz. fn. A természeti állapotban levő gyapjunak egy-egy külön szála. *Fínom, selymes, göndör, durva gyapjuszál.* Ettől különbözik a *gyapjufonal.*

GYAPJUSZINLŐ, (gyapju-szinlő) ösz. fn. Személy, különösen gyári munkás, ki a gyapju szinét, azaz fínomabb szálait a kevesbé fínomaktól elválasztja.

GYAPJUSZÖVET, (gyapju-szövet) ösz. fn. Gyapjufonalakból készített, kallott, gyártott szövet, pl. posztó, s más gyapjumüvek.

GYAPJUSZÖVŐ, (gyapju-szövő) ösz. fn. Takács vagy gyáros, ki gyapjuból sző kelméket, különböztetésül oly takácstól vagy gyárostól, ki lenből, kenderből stb. készít szöveteket.

GYAPJUTÉPŐ, (gyapju-tépő) ösz. fn. Munkás, ki a fürtökben levő gyapjut szétválasztja, és fonásra idomítja.

GYAPJUTÉR, (gyapju-tér) ösz. fn. Tér vagy piacz, melyre az eladó gyapjut kiállítják.

GYAPJUTIZED, (gyapju-tized) ösz. fn. A lenyírt gyapjunak tizedrésze, melyet szerződés szerént kap valaki, pl. a juhász, ki a megnyirt juhokra gondot viselt.

GYAPJUTLAN, (gyap-j-ú-t-lan) mn. tt. *gyapjutlan-t*, tb. *—ok*. Gyapju nélküli, gyapju nélkül szükölködő. *Gyapjutlan rühes birkák. Gyapjutlan vásár. Gyapjutlan ország.* Határozóilag am. gyapjútlanul, gyapju nélkül.

GYAPJUVÁSÁR, (gyapju-vásár) ösz. fn. Vásár, melyben nevezetes mennyiségü gyapjut adnak, vesznek. *Pesti gyapjuvásár* (Medárdkor). *Lipcsei gyapjuvásár.*

GYAPJUZSÁK, (gyapju-zsák) ösz. fn. Durva, erős fonalból szőtt nagyobbféle zsák, melybe a gyapjut betömik, könnyebb szállitás végett, de más czélokból is.

GYAPJUZSÍR, (gyapju-zsír) ösz. fn. Zsír, mely különösen a selyemfaju juhok fínom gyapján veri ki magát.

GYAPKÉSZÍTŐ, (gyap-készítő) ösz. fn. Iparos, ki gyapottból úgynevezett watt át, azaz gyapot készít. V. ö. GYAP.

GYAPOL, puszta Bihar megyében; helyr. *Gyapol-ba, —ban, —ból.*

GYÁPOL, (gyáp-ol, azaz gyam-b-ol, t. i. a *gyamb* törzs *gyáp*-pá húzatott ösze); áth. m. *gyápol-t.* A székelyeknél am. leteper, a földre terít, tép; továbbá: fedd, gyaláz. (Kriza J. gyüjteménye).

GYAPONIK, GYOPONIK, (gyap-on-ik) k. m. *gyapon-t.* Elavult ige, s am. gyúlad, indulatra gerjed, felgyúlad, felindúl. „Ezt hallván a császár nagyon meggyaponék, és sietetesen parancsolá, hogy rakatnának nagy tüzet az piaczon. Szent Katalin prózai legendája. (Toldy Ferencz kiadása. 243. l.). „Kell azért bizonyával minekünk felgyoponnunk az szent szeretetben.“ Érsekújvári Cod. 63. l. Eredetre rokon a *gyu, gyúl, gyújt* szókkal. (Mátyás Florián után). A szanszkritban *dava-as* v. *dáva-as*, am. hév, tüz; és a görögben *δα-ί-ω*, am. gyujtok, *δα-ί-ς*, égés, fáklya. (Curtius).

GYAPONT, GYOPONT, (gyap-ont) áth. m. *gyapont-ott.* Elavult ige, am. gyúlaszt, gerjeszt, valamely indulatra hevít: „És gyaponts engem te szent szerelmedben.“ Czech-Cod. „Hogy az isteni szeretetet, ki mind ez világon megholt vala, felindojtaná, avagy felgyopontaná.“ Érs. Cod. „Ne ragagyon el a dihesség, ne gyopontson fel az harag.“ Érs. Cod. „Jő el dicsőséges szent lélek, töltsed be az te híveidnek szívöket, és az te szerelmednek lángozó tüzét gyapontsad fel ő bennek. Érs. C. (Mátyás Fl. után).

GYAPOR, (1), (gyap-or) mn. tt. *gyapor-t*, tb. *—ok*. Termékeny, ami nemét könnyen szaporítja. *A nyulak gyapor állatok.* Rokon a *szapor* (szapora) szóval. Betüátvetve lehet annyi is, mint *gyarap* (gyarapodik, gyarapodás szókban).

GYAPOR, (2), (gyap-or) fn. tt. *gyapor-t*, tb. *—ok*. Növénynem az öthímesek seregéből és kétanyások rendéből, különösen ennek faja: *barna gyapor*, melynek nyelei rongyosak, prémesek, (gyapjasak). (Smyrnium olusatrum).

GYAPORA, (gyap-or-a) mn. tt. *gyaporát*. Termékeny, saját nemét könnyen sokasító, szaporító. Egy a *szapora* szóval.

GYAPORASÁG, (gyap-or-a-ság) fn. tt. *gyaporaság-ot*. Termékenység, vagyis azon tulajdonsága valamely növénynek vagy állatnak, mely szerént könnyen és nagy számmal tenyészti a maga faját, szaporaság.

GYAPORÍT, GYAPORIT, (gyap-or-it) áth. m. *gyaporít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Sokasít, szaporít, saját nemét, faját tenyészti.

GYAPORODÁS, (gyap-or-od-ás) fn. tt. *gyaporodás-t*, tb. *—ok*. Szaporodás, különösen saját fajának sokasodása, tenyészése.

GYAPORODIK, (gyap-or-od-ik) k. m. *gyaporod-tam*, *—tál*, *—ott*. Ön fajának tenyészése által sokasodik, szaporodik.

GYAPORÚ, GYAPORU, (gyap-or-ú) mn. tt. *gyaporú-t*, tb. *—k* v. *—ak*. Termékeny, szapora, önfaját sokasító, tenyésztő. *Gyaporú növények, állatok, népek.*

GYAPOS, (gyap-os) mn. tt. *gyapos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Gyappal, (wattával) béllelt, kitömött. *Gyapos köpeny. Gyapos kabát.* 2) Gyappal behintett, födött, megrakott stb. *Gyapos lett a ruhája.* V. ö. GYAP.

GYAPOT, (gyap-ot, illirül *gyoput*) fn. tt. *gyapot-ot*. Ezen alakban, úgy látszik, a *gyap* elavult igétől származott: gyap-ás, gyap-ot, mint: nyugot, állapot. V. ö. GYAPOTT.

GYAPOTBÁRCS; GYAPOTFA stb. l. GYAPOTTBÁRCS; GYAPOTTFA stb.

GYAPOTOL; GYAPOTOZ, l. GYAPOTTOL; GYAPOTTOZ.

GYAPOTT, (gyap-ott) fn. és mn. tt. *gyapott-at*. Gyapjuhoz hasonló, igen fínom szálak, melyek némely melegebb tartományi növények maghüvelyeiben nőnek, s föltépve fonalakká és szövetekké alakíttatnak. Másképen: *pamut* v. *pamuk*. *Gyapott fonál, gyapott ruha, szövet.*

GYAPOTTBÁRCS, (gyapott-bárcs) ösz. fn. Növényfaj a bárcsok neméből, nyeletlen és le nem futó levelekkel. (Cnicus criophorus).

GYAPOTTFA, (gyapott-fa) ösz. fn. Fa vagy cserje, melynek magvait gyapottszálak borítják. (Gossypium arboreum).

GYAPOTTFONAL, (gyapott-fonal) ösz. fn. Fonal, melyet gyapottszálakból sodortak, pedertek.

GYAPOTTFŰ, (gyapott-fű) ösz. fn. Növény, különösen a fűvek vagy cserjék osztályához tartozó, melynek magvait gyapottszálak borítják. (Bombax gossypinum, ceiba, heptaphyllum, pentandrum).

GYAPOTTGYOLCS, (gyapott-gyolcs) ösz. fn. Gyapottfonalakból szött fínom gyolcsféle kelme.

GYAPOTTKÖNTÖS, (gyapott-köntös) ösz. fn. Gyapottszövetből, kelméből készített köntös.

GYAPOTTLÁGY, (gyapott-lágy) ösz. mn. Lágy, mint a gyapott, gyapott lágyságu.

GYAPOTTOL, (gyap-ott-ol) áth. m. *gyapottol-t*. Gyapottal töm, megbéllel. *Begyapottolni a fájós füleket. Ruhát gyapottolni.*

GYAPOTTOLÁS, (gyap-ott-ol-ás) fn. tt. *gyapottolás-t*, tb. *—ok*. Gyapottal tömés, béllelés.

GYAPOTTOZ, l. GYAPOTTOL.

GYAPOTTSZÖVET, (gyapott-szövet) ösz. fn. Gyapottfonalakból készített szövet.

GYAPOTTTERMŐ, (gyapott-termő) ösz. mn. Amin gyapott terem. *Gyapotttermő növények, fák, cserjék.*

GYAPOTTVÁSZON, (gyapott-vászon) ösz. fn. Gyapottfonalakból szött vászonféle kelme.

GYAPOZ, (gyap-oz) áth. m. *gyapos-tam*, *—tál*, *—ott*. Gyappal töm, bélel. *Köpenyt, téli mellényt gyaposni.* V. ö. GYAP.

GYAPOZÁS, (gyap-oz-ás) fn. tt. *gyapozás-t*, tb. *—ok*. Gyappal tömés, bélelés.

GYAPU, (gyap-u) fn. tt. *gyapu-t*. Gyapottat termő növény, fa, cserje.

GYAR, elvont gyök, mely *gyarlik, gyarló, gyartat, gyarat* származékokban am. nehézkes, mintegy *göröngyös* menetü csuszás, huzódás, surlás, valamely tárgy fölszinén vonczolás; és ez eredeti és természeti jelentése; *gyarap, gyarapodik, gyarmat* szókban pedig átvitt értelemben apránkénti, fokonkénti szaporodást (terjedést), növekedést, sokasodást jelent. Rokonok vele *gar, ger, kor* és *sar* gyökök is; továbbá idegen nyelvekben a szanszkrit *dsár*, am. elhajlik; eltér; sülyed; korosodik; innen: *dsarat* am. *koros*, korban előhaladott, ki már csak húzza lábait, vánszorog, *gyartat*. Ide tartozók a hellen γηράω v. γηράσκω, a német *grau, Greis*, sőt a héber גר (jövevény, zarándok, zsellér), גור (zarándokol) stb. szók is.

GYÁR, fn. tt. *gyár-t*, tb. *—ok*. Általán műhely, melyben nyers terményekből mesterségesen készítenek, fínomabbá, használhatóbbá alakítanak valamit. Innen származik: *gyárt*, azaz mesterségesen csinál, készít. Ebből: *gyártó*, azaz mesterségesen készítő, csináló, pl. *kötél-, kerék-, szijgyártó*. Szorosabb ért. Nagyobbszerü műhely, melyben gépek által és nagyban üzik a különféle iparmüvek készítését. *Vas-, acélgyár. Posztógyár. Czukorgyár. Hajógyár. Papirgyár. Porczeláng yár* stb. Tájszokásilag: *jár*, (jártó). *Kötéljártó, üvegjártó, szijjártó* stb.

Hangok szerént am. fínomító = gya-ar, vagy *cse-ar, (cseál)* am. csináló, készitő, munkáló; rokon vele a szanszkrit *kar* (csinál, készit, mível, működik), innen: *karasz*, (am. a magyar *kar*), *kartisz* (gyártás, készités), *kartar* (teremtő), továbbá a hellen χείρ, a latin *creo* stb. V. ö. GYÁRT.

Egy más elemzés szerint a *tevést, cselekvést, csinálást* jelentő *di* gyökből képezve am. *diál*, lágyítva: *gyiál, gyál*. V. ö. DI, (2), elvont gyök. A tájdivatos *járló* után némelyek azon véleményben is vannak, hogy *gyár* = *jár*.

GYARAK, falu Nyitra megyében; MEZŐ—, puszta Bihar megyében; helyr. *Gyarak-on, —ra, —ról.*

GYARÁNT, tájdivatos szó, *gyanánt* helyett; lásd ez.

GYARAP, (gyar-ap) elvont törzsök, melyből *gyarapodik, gyarapodás* stb. származékok erednek. Egy a végtagban megfordított *gyapor* szóval. V. ö. GYAPOR.

GYARAPÍT, GYARAPIT, (gyar-ap-ít) áth. m. *gyarapít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Tulajdon ért. eszközli, hogy valamely növény vagy állat saját nemét, faját lassan-lassan szaporítsa, sokasítsa. *Juhokat, lo-*

vakat gyarapítani. Isten gyarapítsa, szaporítsa kigyelmeteket. A hasznos növényeket gyarapítani. Szélesb ért. apránként, folytonosan sokasít, erősít, terjeszt, nagyít. *Ismereteit gyarapítani. Vagyonát gyarapítani.*

GYARAPÍTÁS, GYARAPITÁS, (gyar-ap-ít-ás) fn. tt. *gyarapítás-t*, tb. —*ok*. 4) Növények és állatok lassankénti, folytonos szaporítása fajzás vagy fajoztatás által. 2) Lassankénti, folytonos sokasitás, nagyitás, terjesztés. V. ö. GYARAPÍT.

GYARAPÍTÓ, GYARAPITÓ, (gyar-ap-ít-ó) mn. tt. *gyarapító-t*. Lassanként, fokonként szaporító, sokasító, termékenyítő, gazdagító.

GYARAPODÁS, (gyar-ap-od-ás) fn. tt. *gyarapodás-t*, tb. —*ok*. 1) Növények és állatok folytonos szaporodása, fajzása. 2) Fokonkénti növekedés, sokasodás. *Jószágnak, birtoknak, pénznek gyarapodása.* 3) Fokonkénti előmenetel. *Észbeli, müveltségi gyarapodás.*

GYARAPODIK, (gyar-ap-od-ik) k. m. *gyarapod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Ön fajját lassan-lassan sokasítja, szaporítja. Mondják növényekről és állatokról. 2) Fokonként, folytonosan növekedik, nagyobbodik, terjed, előmeneteleket tesz. *Tapasztalása és tudománya gyarapodik. Gazdasága gyarapodik. Idővel gyarapodik az okosság.* (Km.). Különösen: gazdagodik. *Esen ember a kereskedés által igen meggyarapodott.*

GYARAPÚL, GYARAPUL, (gyar-ap-úl) önh. m. *gyarapul-t*. L. GYARAPODIK.

GYARAPÚLÁS, GYARAPULÁS, (gyar-ap-úlás), l. GYARAPODÁS.

GYARAPÚLAT, GYARAPULAT, (gyar-ap-úlat) fn. tt. *gyarapulat-ot*. Fokonkénti szaporodás, növekedés, előmenet elvont értelemben.

GYARAT, (gyar-at) áth. m. *gyarat-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Gyapjút vagy pamutot, vagy kendert fésül, gerebenez, vagyis a gereben fogai közt általcsusztat. V. ö. GYARTAT. 2) Tájszokásilag: arat, azaz sarlóval metszi le a gabonát, füvet stb.

GYARATÁS, (gyar-at-ás) fn. tt. *gyaratás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, melynél fogva valamit gyaratunk. *Gyapott-, gyapju-, kendergyaratás.* V. ö. GYARAT.

GYARATATLAN, (gyar-at-atlan) mn. tt. *gyaratatlan-t*, tb. —*ok*. Amit meg nem gyarattak, azaz gerebenezetlen, fésületlen, gubanczos, kóczos. *Gyaratatlan gyapju.* Határozóilag am. gyaratatlanul, fésületlenül.

GYARATLAN, l. GYARATATLAN.

GYARATÓ, (gyar-at-ó) fn. tt. *gyarató-t*. 1) Személy, ki valamit gyarat. 2) Eszköz, melyen valamit gyaratnak. *Gyapjugyarató.* V. ö. GYARAT.

GYARATOTT, (gyar-at-ott) mn. tt. *gyaratott-at*. Amit gyarattak, meggerebeneztek, kárttal megtisztítottak, kifésültek; síma, kócatalan. *Gyaratott gyapju, kender.*

GYÁRFÁS, férfi kn. Gervasius. *Gyárfás* és *Protás vértanuk.*

GYÁRI, (gyár-i) mn. tt. *gyári-t*, tb. —*ak*. Gyárban készült; gyárban létező; gyárra vonatkozó; oda tartozó stb. *Gyári müvek. Gyári gépek. Gyári tudósitások, hirdetmények. Gyári ára valamely portékának.*

GYÁRILAG, (gyár-i-lag) ih. Gyári módon, mint gyárakban szokás. *Gyárilag készült mű. Gyárilag készitetni valamit*, midőn t. i. minden egyes részecskét más-más míves, munkás készít, így pl. ha a varrótűt eleitől fogva egy munkás maga készítené el, alig tudna naponként 20-nál többet megcsinálni, midőn ellenben gyárilag egy tű 80—90 kézen megy keresztül míg egészen elkészül, s egy emberre naponként több mint ezernek elkészitése esik.

GYARLIK, (gyar-ol-ik) k. m. *gyarlott*, htn. *gyarlani.* Kiavult ige, melynek származékai u. m. *gyarló, gyarlóság* stb. köz ismeretüek. Gyöngeség miatt könnyen csúszik, sikamlik, botlik, elesik. V. ö. GYARLÓ, és GYARTAT. Átv. ért. fogy, kopik, romlik, erejéből, terjedelméből veszt.

GYARLÍT, GYARLIT, (gyar-ol-ít) áth. m. *gyarlít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Gyarlóvá, azaz sikamlásra, esésre hajlandóvá tesz; gyöngít, erőtlenít. V. ö. GYARLIK.

GYARLÍTÓ, GYARLITÓ, (gyar-ol-ít-ó) mn. tt. *gyarlító-t*. Ami gyarlóvá tesz, gyöngítő, erőtlenítő. V. ö. GYARLÓ.

GYARLÓ, (gyar-l-ó) mn. tt. *gyarló-t*. Tulajd. ért. emberről mondják, ki könnyen sikamlik, csúszik, esik. Innen erkölcsi ért. ki könnyen vétkezik, a bűnre hajlandó, az erény útján megsikamló, elesö. *Mindnyájan gyarló emberek vagyunk.* Továbbá am. gyönge, erőtlen (ember), vagy gyönge alapon álló, pl. *gyarló beszéd.* V. ö. GYAR, GYARTAT.

GYARLÓDIK, (gyar-l-ó-od-ik) belsz. m. *gyarlód-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyöngül, gyöngeség miatt könnyen sikamlik, esik, rogy, botlik; elfogy, erejéből kivetkőzik.

GYARLÓSÁG, (gyar-l-ó-ság) fn. tt. *gyarlóság-ot*. Gyarló állapot vagy tulajdonság; gyöngeség; hajlandóság az erkölcsi megsikamlásra, botlásra. *Emberi gyarlóság. Nem rosz akaratból, hanem gyarlóságból vétkezni. Ez mégis egy meglett férfitól nagy gyarlóság.* V. ö. GYARLIK, GYARLÓ.

GYARMAT, (1), (gyar-am-at, gyöke: *gyar*, mennyiben zarándokolást és szaporodást, vagy gyarapodást is jelent, v. ö. GYAR; innen lett az elavult *gyar-am-ik*, s ebből *gyar-am-ás, gyar-am-at*, s összevonva *gyarmat*); fn. tt. *gyarmat-ot*. 1) Népcsoport, több emberekből, családokból álló szállítmány, mely más vidékről, országból, világrészből elköltözve, valahol megtelepedik. *Gyarmatokat szállitani valamely puszta vidékre. Bánsági német gyarmatok. Amerikában, Ausztráliában megtelepedett európai gyarmatok.* 2) Vidék, térség, határ, melyet idegen földről jött emberek, családok megszállnak, és mívelnek. Innen hazánkban számos helységek viselik a *Gyarmat* nevet. *Amerikai czukor-, dohány-gyarmatok*, azaz czukrot,

dohányt termesztő idegenek által lakott szigetek, vidékek, máskép: *ültetvények.* 3) Meghódított tartomány, vidék, melyet a hódító ország, s illetőleg fejedelem, vagy az ősi lakók birtokában hagy, de úgy tekinti, mint nyerészkedések és jövedelmek forrását, vagy szállítmányokkal megtelepít, melyek szinte az anyaországtól többé vagy kevesbé függenek.

GYARMAT, (2), v. GYARMATH, falvak Győr, Somogy és Vas megyében; puszta Komárom megyében; BALASSA—, mváros Nógrádban; FEHÉR—, mváros Szathmárban; FEKETE—, falu Aradban; FÜZES—, mváros Békésben; falu Honthban; KIS—, falu Honthban; KŐHÍD—, falu Esztergomban; LÁPAS—, falu Nyitrában; LEHOTA—, SZIGET—, ZSITVA—, falvak Barsban; helyr. *Gyarmat-on, —ra, —ról.*

GYARMATHA, mváros Temes, falu Arad megyében; helyr. *Gyarmathá-n, —ra, —ról.*

GYARMATI, (gyar-m-at-i) mn. tt. *gyarmati-t*, tb. *—ak.* 1) Gyarmatból való, gyarmatot illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Gyarmati készmüvek. Gyarmati lakosok.* 2) Gyarmat nevü helyből való, pl. *Balassa-Gyarmati ember*, s innen több családok vezetékneve.

GYARMATOS, (gyar-m-at-os) fn. tt. *gyarmatos-t*, tb. *—ok.* 1) Gyarmatból való, azaz más vidékről jött, és bizonyos helyen megtelepedett személy. 2) Különösen, ültetvényes, vagyis oly személy, ki valamely puszta vidéken megtelepedvén, azt termékenynyé teszi. *Czukor-, dohány-gyarmatos.*

GYARMATOSÍT, GYARMATOSIT, (gyar-am-at-os-ít) áth. m. *gyarmatosít-ott*, htn. *—ni.* 1) Valamely vidéket, tartományt stb. gyarmatok által megtelepít. *Hazánkban több vidéket lehetne még gyarmatosítani.* 2) Valamely országot oly állapotba helyez, milyen a gyarmatoké, vagyis nyerészkedés, kereskedés forrásává teszi, a nélkül, hogy az anyaország jogaiban részesítené.

GYARMATVÁROS, (gyarmat-város) ösz. fn. Város oly vidéken vagy tartományban, melyet gyarmatok népesítettek meg, vagyis megtelepedett idegenek által épített és lakott város.

GYÁRMESTER, (gyár-mester) ösz. fn. Gyári munkákat intéző, és a gyárban dolgozó kézmíveseket igazgató mester.

GYÁRMŰ, (gyár-mű) ösz. fn. Akármiféle mű, melyet gyárban vagy gyárilag készítettek. Különbözik a szoros ért. vett kézműtől, melyet nem gépek, hanem közönséges eszközök, szerszámok által csinálnak. Néha megvető ért. am. nem igen tartós, futtában, nagyjában, csak szemre készült munka.

GYÁRNOK, (gyár-nok) fn. tt. *gyárnok-ot.* 1) Gyár birtokosa, tulajdonosa. 2) Személy, ki holmi iparmüveket gyárban, nem közönséges műhelyben készít.

GYÁROS, (gyár-os) fn. tt. *gyáros-t*, tb. *—ok.* L. GYÁRNOK.

GYÁRT, (gyár-t) áth. m. *gyárt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* 1) Szélesb ért. nyers terményből valamely iparmívet, kézmívet csinál. *Kötelet, szíjat, kereket gyártani.* 2) Szorosb ért. gyárban, azaz gépek által, és nagyban készít iparmíveket. *Posztót, selyemkelméket gyártani.* 3) Régente am. csinál. *Ez kézzel gyártott templom.* (Régi Passio).

GYÁRTÁS, (gyár-t-ás) fn. tt. *gyártás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki gyárt.

GYARTAT, (gyar-tat) önh. m. *gyartat-tam, —tál, —ott.* Lábait földön csúsztatva, nehezkesen húzva megy, vánszorogva jár, pl. oly ember, ki mindkét lábára sánta. Székely szó.

GYÁRTAT, (gyár-tat) áth. m. *gyártat-tam, —tál, —ott.* Gyáros vagy mesterember által csináltat, készíttet valamit. *Fegyvereket, nyergeket, köteleket gyártatni.*

GYÁRTATLAN, (gyár-t-at-lan) mn. tt. *gyártatlan-t*, tb. *—ok.* Ami nincs kidolgozva, elkészítve; eredeti alakjában, nyers állapotban levő. *Gyártatlan kender, bőr, gyapjú.* Határozóilag am. gyártatlanul.

GYÁRTMÁNY, (gyárt-mány) fn. l. GYÁRMŰ.

GYÁRTÓ, (gyár-t-ó) fn. tt. *gyártó-t.* Általán, kézmives, ki valamit készít. Szokottabbak: *kerékgyártó, kocsigyártó, szíjgyártó, kötélgyártó, süveggyártó, nyereggyártó.* A régieknél előfordulnak: *asztalgyártó, erszény-, fazék-, íj-, kanna, irha-, lakat-, pléh-, tarsoly* stb. gyártó. Különösebben gyáros.

GYÁRTOTT, (gyár-t-ott) mn. tt. *gyártott-at.* Gyárban vagy közönséges műhelyben készített, csinált. *Gácson gyártott posztó.*

GYARTYA, székelyes tájszó, l. GYERTYA.

GYÁSZ, fn. tt. *gyász-t*, tb. *—ok.* Tájszokásilag *jász*, s eredetére nézve talán *jaj-ász*; ennél fogva jelentené azon siránkozást, jajgatást, melyet halott körül és miatt az illető rokonok tenni szoktak. Némelyek *jász* nemzeti névtől származtatják. Szélesebb ért. fájdalom, szomoruság rokonaink, kedveseink halála miatt. *Mély gyászban lenni. Gyászt hozni a családra, házra.*

„Miattad zeng panaszt,
S örök bút énekem:
Sötét felhőd alatt
Ez élet gyász nekem." Bajza.

Átv. ért. külső jelek, öltözetek, szertartások, melyekkel kedveseink halála által okozott fájdalmunkat tanusítjuk, kitüntetjük. *Gyászba borulni. Gyászba boritani a halottas teremet. Gyászba borult az egész ország kedves fejedelme halála miatt. Gyászt ölteni, viselni. Gyászban járni. Egész gyász. Fél gyász. Az én szivem fekete gyász.* (Népd.). Török nyelven hasonló értelemmel *jász*, hellenben *γόος.*

Mint melléknév, 1) am. szomoruságot mutató, ábrázoló. *Gyász alkotmány, gyász beszéd, gyász ének, gyász koporsó, gyász ruha, gyász tor* stb. De mind ezek összetett szók gyanánt együvé is iratnak. 2)

am. halottas; *gyásziterem, gyászpad.* 3) halottat kisérő; *gyászmépek.*

GYÁSZÁGY, (gyász-ágy) ösz. fn. Pompaágy, díszágy, melyre a főbb rangu vagy fejedelmi halottat illető díszjelekkel ékesítve fektetik, s kös látmányul kiteszik.

GYÁSZALKOTMÁNY, (gyász-alkotmány) ösz. fn. A halott díszjeleivel, czímereivel, s egyéb jelképekkel ékesített, s egyházi diszítményekkel ellátott alkotmány, melyet a megholtnak végtiszteletadásul, különösen a gyászmise alkalmával, szoktak állítani, ravatal. *Fejedelmi, katonai, polgári gyászalkotmány.*

GYÁSZASSZONY, (gyász-asszony) ösz. fn. Fogadott asszony, ki a halottat bérben siratja és virrasztja. Ilyenek voltak a régi rómaiaknál az úgynevezett *praefiodk.*

GYÁSZBESZÉD, (gyász-beszéd) ösz. fn. A halott teste fölött vagy eltemetése után mondott kesergő beszéd. *Egyházi gyászbeszéd. Polgári, katonai gyászbeszéd.*

GYÁSZBODOR, (gyász-bodor) ösz. fn. Fekete csipke vagy fodor, melyet némely tartományokban a gyászoló nők homlokaikon viselnek.

GYÁSZDAL, (gyász-dal) ösz. fn. Szomorú, kesergő dal, melynek tárgya valamely megholt kedvesünk, rokonunk stb. Átv. ért. dal, mely nagyobbszerü csapást, országos veszteséget sirat. *Lengyelek gyászdala. Mohácsi gyászdal.* V. ö. DAL.

GYÁSZEMELET, (gyász-emelet) ösz. fn. lásd: GYÁSZALKOTMÁNY.

GYÁSZÉNEK, (gyász-ének) ösz. fn. Halotti vagy temetési ének.

GYÁSZESET, (gyász-eset) ösz. fn. Halálos, halálhozó eset vagy történet. *A várnai és mohácsi gyászesetek.*

GYÁSZESZTENDŐ, (gyász-esztendő) lásd: GYÁSZÉV.

GYÁSZÉV, (gyász-év) ösz. fn. 1) Év, melyben valamely országos vagy tartományi vagy helybeli gyászesetet az illetők szomorú innepélylyel megüllik. 2) Azon év, melyben valamely, országot, tartományt, helyet stb. gyászeset ért.

GYÁSZFÁKLYA, (gyász-fáklya) ösz. fn. Fáklya, melyet gyászos szertartások, különösen temetések alkalmával szoktak égetni.

GYÁSZFÁTYOL, (gyász-fátyol) ösz. fn. Fekete fátyol, melyet gyászjelül szoktak felkötni és viselni. *Gyászfátyolt kötni a kalapra. Gyászfátyollal kötött kar. Gyászfátyolba borulni. Gyászfátyolt lebegtetni.* Átv. ért. mély szomoruság. *Gyászfátyol borúlt hazánk fölé.*

GYÁSZFŰZ, (gyász-fűz) ösz. fn. Babyloni fűz, hosszu, vékony, s lehajló ágakkal és levelekkel, melyek fölszinei a nap felé fordulvák, máskép: *szomorú fűz.* (Salix babylonica).

GYÁSZGYERMEK, (gyász-gyermek) ösz. fn. Gyermek, ki apja halálakor még csak anyja méhében volt, s mintegy gyászolásra vagy gyászban született; máskép: *árvaszülött, méhbenhagyott* (posthumus).

GYÁSZHAD, (gyász-had) ösz. fn. Hadi temetésen megjelenő katonák serege.

GYÁSZHÍR, (gyász-hír) ösz. fn. Szomorú esetről, különösen halálról, nagyobbféle veszteségről, csapásról tudósító hír.

GYÁSZKÍSÉRET, (gyász-kíséret) ösz. fn. Emberek serege, kik a halottat temetési helyére kísérik.

GYÁSZKOCSI, (gyász-kocsi) ösz. fn. Feketével bevont különös kocsi, melyen a holtakat a temetkezési helyekre hordják, halottas kocsi.

GYÁSZKOPORSÓ, (gyász-koporsó) ösz. fn. 1) A koporsónak szomoruságot jelentő ábrázolása.

„Ének zendül, gyászkoporsót
Tesznek a sír jégölébe." Tompa.

2) L. GYÁSZALKOTMÁNY.

GYÁSZKÖPENY, GYÁSZKÖPÖNYEG, (gyászköpeny v. -köpönyeg) ösz. fn. Köpönyeg, melyet gyászjelül szoktak, kivált a halotthordók és halottkisérők, magukra venni.

GYÁSZKÖTŐ, (gyász-kötő) ösz. fn. Fekete szalag vagy fátyol, melyet gyászjelül szoktak felkötni és viselni. *Gyászkötő a karon, kajban, kalapon* stb.

GYÁSZLAKOMA, (gyász-lakoma) ösz. fn. Temetés utáni lakoma, melyben a halott rokoni, baráti, kisérői stb. megvendégeltetnek, halotti tor, gyászstor.

GYÁSZLEVÉL, (gyász-levél) ösz. fn. Levél vagy hirdetmény, melyben a halottnak legközelebbi vérségei vagy leköteleseltei, udvari tisztei stb. tudósitják az illető közönséget a boldogult kimulása felől, valamint arról is, mikor és hová fognak eltakarittatni hamvai.

GYÁSZLÓ, (gyász-ló) ösz. fn. Fekete gyászkelmével betakart ló, melyet valamely fő úr, különösen fő haditiszt innepélyes temetésekor ura koporsója után vagy a gyászmenet előtt szoktak vezetni.

GYÁSZMENET, (gyász-menet) ösz. fn. A temetésre összegyült népnek innepélyes menete részént a koporsó előtt, részént körülötte és utána.

GYÁSZMISE, (gyász-mise) ösz. fn. Mise a halott vagy halottak lelkeért, különös gyászöltözetben és szertartással. *Kis gyászmise. Nagy gyászmise.* (Requiem).

GYÁSZMISELAJSTROM, (gyász-mise-lajstrom) ösz. fn. Templomi lajstrom, melyben az évenként elmondandó gyászmisék száma van följegyesve.

GYÁSZNAP, (gyász-nap) ösz. fn. 1) Egy nap a gyászidőből, vagy oly nap, mely különösen gyászolásra van kitüzve. 2) Nap, melyen valamely gyászeset történt, nagy szerencsétlenség, csapás, halál napja. *Augustus 29-dike a magyar nemzet egyik gyásznapja.*

GYÁSZNÉP, (gyász-nép) ösz. fn. A halott temetésén vagy halottimiséjén megjelenő nép.

GYÁSZOL, (gyász-ol) áth. m. *gyászol-t.* 1) Halottat sirat vagy valamely nagy csapás fölött kesereg. 2) A halott emlékére és tiszteletére bizonyos üdeig gyászöltözetet vagy gyászjeleket visel.

GYÁSZOLÁS, (gyász-ol-ás) ösz. fn. 1) Halottnak vagy halottaknak megsiratása vagy valamely csapás miatti mély kesergés. 2) A halott emlékére és tiszteletére gyászruhában járás.

GYÁSZOLÁSI, (gyász-ol-ás-i) mn. tt. *gyászolási-t*, tb. —*ak*. Gyászoláshoz tartozó, arra vonatkozó. *Gyászolási rendeletek.*

GYÁSZOLÓ, (gyász-ol-ó) mn. tt. *gyászoló-t.* 1) Halottat sirató; valamely csapáson mélyen kesergő. *Gyászoló árvák, özvegyek, rokonok. Jó királyát gyászoló nemzet.* 2) Gyászruhát és gyászjeleket viselő. *Szülteiket gyászoló gyermekek.*

GYÁSZOS, (gyász-os) mn. tt. *gyászos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Szomorú, keserves, nagy csapással, veszteséggel járó, gyászt hozó, okozó. *Gyászos napok. Gyászos kimenetelü ütközet.*

GYÁSZOSAN, (gyász-os-an) ih. Szomorúan, keservesen, szerencsétlenül.

GYÁSZPAD, (gyász-pad) ösz. fn. Ágy vagy pad, melyre a halottat, mielőtt koporsóba zárnák, fölfektetik.

„Ah fekünném inkább
Én e gyászpadon,
Mint te, szép virágszál,
Ékes hajadon.“ Bajza.

GYÁSZPALÁST, (gyász-palást) ösz. fn. lásd: GYÁSZKÖPENY.

GYÁSZPILLANGÓ, (gyász-pillangó) ösz. fn. Az éjjeli pillék egyik legnagyobb faja, melynek fején halálfejhez hasonló folt látszik, máskép: *bozorkánypille.*

GYÁSZPOMPA, (gyász-pompa) ösz. fn. Innepélyes szertartások, díszjelek stb. összege, melyek által valamely főbb rangu halottnak a végtiszteletet szokták megadni. *Gyászpompával kisérni valakit a temetőbe.*

GYÁSZRAVATAL, (gyász-ravatal) l. GYÁSZALKOTMÁNY.

GYÁSZRUHA, (gyász-ruha) ösz. fn. Saját szinü és szabásu öltözet, melyet a gyászolók viselni szoktak. Nálunk a gyász szine fekete. *Egész gyászruhában járni*, azaz egészen feketében. *Fél gyászt viselni*, azaz világosabbat, hamuszinüt.

GYÁSZRUHÁS, (gyász-ruhás) ösz. mn. Gyászruhában járó. *Gyászruhás özvegyek, árvák.*

GYÁSZSZIKKANTYÚ, (gyász-sikkantyú) ösz. fn. Növényfaj a sikkantyúk neméből, melynek levelei setétvörös bársonyszinüek.

GYÁSZSZÖVÉTNEK, (gyász-szövétnek) ösz. fn. l. GYÁSZFÁKLYA.

GYÁSZTISZTELET, (gyász-tisztelet) ösz. fn. Innepélyes gyászmiséből, szertartásokból vagy gyászbeszédekből álló végtisztelet valamely főrangu vagy kitünő érdemü halott emlékezetére. (Exequiae).

GYÁSZTOR, (gyász-tor) ösz. fn. l. GYÁSZLAKOMA.

GYÁSZVIRÁG, (gyász-virág) ösz. fn. l. GYÁSZSIKKANTYÚ.

GYÁSZZENE, (gyász-zene) ösz. fn. Halotti, temetési, gyászmisei, kesergő zene.

GYATRA, mn. tt. *gyatrát.* Úgy látszik a *gyarló* szóval egy eredetü, s a közbenső mássalhangzók *t* s *r* meg vannak fordítva, *gyar-ta* helyett, mint *sedre serde, fetreng ferteng* h. Vétethetik a felhangú *gyötre* gyanánt is. Értelme: gyönge, erőtelen, nyomorék.

GYAV, hangutánzó gyök *gyavog* szóban; lásd ezt.

GYÁV, (gya-av) elvont gyök, melyből *gyáva, gyávul, gyávít* stb. erednek. Rokon *gyám* szóval.

GYÁVA, (gyáv-a, am. *gyám-va* v. *gyám-u*, azaz ki gyámolni, gyámolítni való, kinek gyámra van szüksége; így *gyámész* (ember) szintén hasonló jelentésü; a latin *ignavus*, melyhez némelyek hasonlítják, jóllehet hangban és némileg értelemben is megegyezik vele, egésszen más eredetü, ez t. i. *in* és *navus* v. *gnavus* szókból van összetéve; de egyezik vele a héber יָגַע mn. tt. *gyávát.* Gyökbetüjénél fogva, mely igen számos szavainkban lágyságot, gyöngeséget fejez ki (v. ö. GY betü), csakugyan gyöngét, mindenben gyámra, gyámolítóra szorulót jelent, különösen oly emberről mondják, ki semmi önállással nem bír, s gyám nélkül alig képes létezni vagy valamit végbezvinni, igen félénk, legkisebb bátorsága sincs. Ellentéte: szemes, világraváló, bátor, ügyes, vállalkozó. *Gyáva ember, ki orra alatt hagy piszkálódni. Gyáva katona. Gyáva anyámasszony-ember. Szükség idején a gyáva is neki bátorodik.* (Km.).

GYÁVÁN, (gyáv-a-an) ih. Önállási érzet és szilárdság nélkül, tehetetlenül, igen félénken, minden bátorságot nélkülözve. *Gyáván viselni magát. Gyáván eltürni mások packázásait. Gyáván megfutamni az ellenség elől.*

GYÁVASÁG, (gyáv-a-ság) fn. tt. *gyávaság-ot.* Önállás és szilárdság nélküli állapot, tehetetlen gyöngeség, mamlaszság, gúnyos félénkség. *Gyávasága miatt sajdt házában nem bir uralkodni. Gyávaság nem illik férfihoz. Gyávaságból feladni a várat. Jogaink megtámadóinak ellen nem szegülni gyávaság.*

GYÁVASZIVŰ, (gyáva-szivü) ösz. mn. Igen félénk, minden bátorságot nélkülöző, önerejében teljességgel nem bizó, egyedül mások védelmére támaszkodó, mamlasz.

GYÁVASZIVÜSÉG, (gyáva-szivüség) ösz. fn. Gúnyos félénkség, gyámoltalanság, bátortalanság, midőn bátrak lehetnénk, mamlaszság.

GYÁVAÚL, GYÁVÁUL, (gyáv-a-ul) ih. Gyávák módjára, gyávaként, igen félénken, bátortalanul, világravalóság, szemesség nélkül.

GYAVÍT, (jav-ít) a székelyeknél am. *gyógyít*, (= jó-j-ít = jov-ít = jav-ít). L. GYÓGYÍT.

GYÁVÍT, (gyáv-a-ít) áth. m. *gyávít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Gyávává, tehetetlenné, önállás nélkülivé tesz, bátortalanít, mamlaszszá képez. *A fiút minden viszontagságtól őrizni annyi, mint elgyávítani.*

GYAVOG, (gyav-og) önh. m. *gyavog-tam*, *—tál*, *—ott*. Kutyakölyök hangján (*gyau-gyau* v. *gyav-gyav* hangon) szól. Rokonok vele *nyafog*, *nyávog*.

GYAVÚL, (jav-úl) a székelyeknél am. *gyógyúl*; lásd ezt.

GYÁVÚL, GYÁVUL, (gyáv-a-úl) önh. m. *gyávúl-t*. Gyáva természetüvé, félénkké, bátortalanná lesz, önállását veszti, vállalkozó szellemétől kivetkezik, mamlaszszá válik. *Szolgai vagy asszonyos nevelés által elgyávúl a fiú.*

GYÁVÚLÁS, GYÁVULÁS, (gyáv-a-úl-ás) fn. tt. *gyávulás-t*, tb. *—ok*. Gyáva természetüvé levés. V. ö. GYÁVÚL. *Elgyávulás.*

GYE! lovat menésre nógató szócska, máskép: *gyi!* néhutt: *hi!* és *deh! Gye fakó.*

GYEGY, kemenesaljai tájszó, l. JEGY, és GED, GEGY.

GYEGYEL, l. GEDEL, GEGYEL.

GYEGYEPÓGYES, kemenesali tájszó, s gúnyneve az igen gyáva embernek. Tótul annyit tesz, mint: *hová-hová mégyen?* Talán történeti alapja van e gúnynévnek, mely szerént egyik tót a másikat intette, hogy ne menjen veszedelembe.

GYEGYES, tájszó, l. JEGYES.

GYEHA v. GYÉHA v. GYUHA tájszók, *joha* v. *jonha* helyett; v. ö. EHA.

GYÉK, (1), GYÉKFŰ stb. tájdivatos, l. GYÍK, GYIKFŰ stb.

GYÉK, (2), elvont gyök, mely egyedül a *gyékény* szóban és ennek származékaiban maradt fenn. Jelent valamely *fedőt*, *takarót*, s rokon *dug*, *tok* szókkal s *tak* gyökkel (*takar* szóban), továbbá a latin *tego*, hellen *στέγω*, szanszkrit *tvacs* (födöz, takar), innen: *tvacsan* (ernyő, fedél), német *decken*, *Dach*, persa *tak*, dán *tag*, ónémet *theken*, *dhecchan*, *tagan*, angolszász *thac*, *thaec*, *thaecen*, *theccen*, *gedekan*, holland *dekken*, angol (to) deck stb. szókkal.

GYEKE, falu Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Gyeké-n*, *—re*, *—ről*.

GYÉKÉNY, (gyék-ény) fn. tt. *gyékény-t*, tb. *—ek*. Különös kákafajból, (gyékénykáka), vagy sásból vagy szalmából is kötött *takaró* vagy *terítő*, melyet sátorokul, kocsifödelekre, holmi áruk, bútorok betakarására stb. használnak. *Gyékényt kötni*, *szőni*, *csinálni*. *Gyékényen feküdni*, *heverni*. *Kirántották alóla a gyékényt*, am. megholt. (Km.). *Egy gyékényen árulnak*, am. czimborálnak, egy húron pendülnek. (Km.). *Gyékénynyel behúzni a szekérgórét*. *Gyékénybe törölni a sáros csizmákat*. Így nevezik némely tájakon azon kákafajt is, melyből gyékényeket kötnek.

GYÉKÉNYÁRU, (gyékény-áru) ösz. fn. Gyékényekből álló kereskedelmi portékák. *Gyékényárukat szállítani a vásárra*. *Szegedi gyékényáruk.*

GYÉKÉNYÁRUS, (gyékény-árus) ösz. fn. Ki gyékényekkel kereskedik, ki gyékényeket árul.

GYÉKÉNYÉS, (1), (gyék-ény-és) mn. tt. *gyékényés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Gyékénynyel takart, födött, ellátott, bővelkedő. *Gyékényes szekér*, *sátor*. *Gyékényes bolt*, *raktár.*

GYÉKÉNYÉS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gyékényés-t*, tb. *—ek*. Gyékénycsináló. *Szegedvidéki gyékényesek.*

GYÉKÉNYÉS, (3), falvak Bars és Somogy megyében; ALSÓ—, FELSŐ—, erdélyi falvak Belső-Szolnok megyében; helyr. *Gyékényes-én*, *—re*, *—ről*.

GYÉKÉNYÉZ, (gyék-ény-ész) áth. m. *gyékényéztem*, *—tél*, *—ett*. Gyékénynyel takar, föd, behúz valamit. *Sátort*, *szekeret gyékényezni.*

GYÉKÉNYÉZÉS, (gyék-ény-és-és) fn. tt. *gyékényézés-t*, tb. *—ek*. Gyékénynyel takarás, behuzás.

GYÉKÉNYFONÓ, (gyékény-fonó) ösz. fn. Ki kákából vagy sásból vagy szalmából gyékényeket készít.

GYÉKÉNYFÖDÉL, (gyékény-födél) ösz. fn. 1) Gyékényből csinált födél. *Utazó szekerek*, *vásári sátorok gyékényfödele.* 2) Gyékénykákából, nádmódra, vert házfödél.

GYÉKÉNYFŰ, (gyékény-fű) ösz. fn. Tavakban, mocsárokban tenyésző fű v. kákafaj, melynek szára hengerded, leveleinek pedig széle és fölszine tüskés. Szárából gyékényt fonnak. (Schvenus mariscus).

GYÉKÉNYHAL, (gyékény-hal) ösz. fn. Halnem, melyet Linné 149-dik helyre soroz. Az ide tartozó halak háta hasonló a tarkára pettyegetett *gyékényhez*, vagyis takaróhoz. Fejeik két oldalról laposra nyomottak, s testeik tojásdadak és sikamlósak, s farkaik két águak. (Stromateus).

GYÉKÉNYHÍD, (gyékény-híd) ösz. fn. Gyékény- vagyis kákacsomókra, kévékre lerakott deszkák, melyeket mocsáros, söppedékes helyeken hid gyanánt használnak.

GYÉKÉNYKÁKA, (gyékény-káka) ösz. fn. Kákafaj, melyből gyékényt fonnak. A gyermekek játékból hegedűvonó formájára huzogálják más kákán, mely aztán valamely nyiszogó hangot ad. Ezért csúfolják néhutt, gúnyosan utánozva, a rosz hegedűhangot: *gyékénykáka! gyékénykáka!* Egyébiránt v. ö. GYÉKÉNYFŰ.

GYÉKÉNYKAS, (gyékény-kas) ösz. fn. Gyékénykákából kötött kas vagy kosár. Anyagra nézve egy vele, de alakjára különbözik a *szatyor.*

GYÉKÉNYKÖTÉL, (gyékény-kötél) ösz. fn. Gúzszá tekert gyékénykáka.

GYÉKÉNYSZÖVŐ, (gyékény-szövő) ösz. fn. l. GYÉKÉNYFONÓ.

GYEKÉS, falu Honth megyében; helyr. *Gyekés-én, —re, —ről.*

GYEL, tájszó, l. JEL, fn.

GYÉMÁNT, fn. tt. *gyémánt-ot.* Egy a hellen-latin *adamas*, (melléknévileg annyi mint lágyíthatlan; főnévileg 1) kemény vas vagy aczél, 2) gyémánt), franczia s hollandban *diamant*, olasz és spanyolban *diamante*, angolban *diamond* szókkal. Legszilárdabb, legnehezebb, és köszörült állapotban, legátlátszóbb drágakő, mely becsre nézve is elsőnek tartatik, s rendszerént színtelen tiszta vízhez hasonló, de a mint a fénysugarak megtörnek rajta, különféle szineket játszik. Az arany-, czüstmivesek különféle ékszerekre, s az üvegesek metsző eszközül használják. Átv. költői nyelvben melléknevül használtatván jelenti valamely tárgynak keménységét vagy rendkivüli ragyogását.

GYÉMÁNTÁRUS, (gyémánt-árus) ösz. fn. Ki gyémántokat vagy gyémánttal ékesített drágaságokat árul.

GYÉMÁNTBÁNYA, (gyémánt-bánya) ösz. fn. Bánya, melyben gyémántok találtatnak.

GYÉMÁNTGOMB, (gyémánt-gomb) ösz. fn. Gömbölyü üres kö, melynek belsejében gyémánthoz hasonló jegeczek vannak.

GYÉMÁNTHÁZ, (gyémánt-ház) ösz. fn. Kőnem, melyben valódi vagy ál gyémántok találtatnak.

GYÉMÁNTKŐ, (gyémánt-kő) ösz. fn. l. GYÉMÁNT.

GYÉMÁNTMÉRTÉK, (gyémánt-mérték) ösz. fn. A drágakőárusok saját mértéke, melylyel a gyémántok sulyát meghatározzák, s mely szerént egy karatban négy szemer van.

GYÉMÁNTMETSZŐ, (gyémánt-metsző) ösz. fn. Míves, ki gyémántokat metsz, s köszörül egyszersmind, azokat több vagy kevesebb szegletekre alakítván, hogy fényesebben ragyogjanak.

GYÉMÁNTOS, (gyémánt-os) mn. tt. *gyémántos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Gyémánttal vagy gyémántokkal ékesített, kirakott. *Gyémántos gyürü, kardmarkolat, karperecz. Gyémántos poharak, serlegek.*

GYÉMÁNTOSAN, (gyémánt-os-an) ih. Gyémánttal ékesítve.

GYÉMÁNTOZ, (gyémánt-oz) áth. m. *gyémántoz-tam, —tál, —ott.* Gyémánttal v. gyémántokkal ékesít, kirak. *Függőket, gyürüket gyémántozni.*

GYÉMÁNTOZÁS, (gyémánt-oz-ás) fn. tt. *gyémántozás-t*, tb. *—ok.* Valaminek gyémánttal ékesítése, kirakása.

GYÉMÁNTPOR, (gyémánt-por) ösz. fn. Apróra zuzott gyémántrészecskék, melyeket a gyémántmetszők köszörüléskor használnak.

GYÉMÁNTTŰ, (gyémánt-tű) ösz. fn. Egy vagy több gyémánttal ékesített hajtű vagy melltű.

GYÉN, elvont gyöke *gyénge* szónak és származékainak; l. GYÖN.

GYENEGYÓRIA, elferdített tájszó a hellen-latin *genealogia* szóból. Csak tudomásul szolgál vagy legfölebb népies tréfabeszédben használható.

GYENES, GYÉNES, tájdivatosan am. Dénes, Dienes.

GYÉNGE, GYÉNGÉD, GYÉNGESÉG, stb. l. GYÖNGE, GYÖNGÉD, GYÖNGESÉG stb.

GYENTET, (gyén-tet) önh. m. *gyéntet-tem, —tél, —ett.* Lassu ügetéssel megyen (a ló). Baranyában divatos. Rokon sőt azonosnak látszik *gyesztet* szóval.

GYÉNYÉRKÉDET, GYÉNYÉRKÉDIK, régies alakok, *gyönyörködet, gyönyörködik* helyett; l. ezeket.

GYÉP, fn. tt. *gyép-et.* Tömöttebb ajakkal: *gyöp, gyöpöt.* Rokon a *gyap* gyökkel, s jelent eredetileg szinte valamely lágyat, puhát. V. ö. GYAP. Megvan különösebben a latin *cespes* szóban; ide tartozóknak tekinthetők a hellen *δάπις, τάπης*, német *Teppich* stb. szók is, melyekben szinte a *gyep* vagy *gyap*, (= lágyság, puhaság) értelme rejlik. 1) Telek vagy föld, melyet sem vetés alá, sem kaszálóul nem használnak, hanem vagy nagyobb vagy apróbbféle marhának legelőül szolgál, vagy épen használatlanul parlagon áll. *Kihajtani a libákat a kert alatti gyepre. Feltöretni, s kölessel bevetni a gyepet. Fene húzza ki a gyepre*, am. dögöljön meg, s nyúzzák meg a gyepen. *Utról kitérni a gyepre. Gyepeken tört kocsiutak.* 2) Apró és hol sürübb, hol ritkább tenyészetü fü, mely az elhagyott miveletlen földet benövi. *A ludak, libák felcsipkedik a gyepet. Gyepen legeltetni a lovakat. Sárgacsikóm kivezetem a gyepre, Gyöngyharmatot leveretem a földre.* (Népd.). 3) Füvestül felhasogatott földréteg, melyet máshová általtesznek. *Gyepágy. Gyeppel kirakni a kerti utak mellékeit. Gyeppel behúzni a faalatti földpamlagot. Gyeppel kirakni az árokpartokat.*

GYÉPÁGY, (gyép-ágy) ösz. fn. Heverő pamlag v. ágy gyanánt szolgáló földrakás, melyet földestül felhasogatott gyeppel betakarnak, és zöldellő állapotban tartanak. *Faalatti gyepágyon üldögélni, heverészni.*

GYÉPÉL, (gyép-él) önh. m. *gyépél-t.* Gyepen legel.

GYÉPÉS, (1), (gyép-és) mn. tt. *gyépés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Tömött ajakkal: *gyöpös.* Gyeppel benött; gyeppel kirakott, behuzott. *Gyepes utcza, udvar, út. Gyepes árkok, kerti pamlagok.*

GYÉPÉS, (2), falu Veszprém megyében és erdélyi falu Udvarhely székben; MAGYAR—, OLÁH—, falvak Bihar megyében; helyr. *Gyépés-én, —re, —ről.*

GYÉPÉSÉDIK, (gyép-és-éd-ik) k. m. *gyépésédtem, —tél, —ett.* Gyeppel benő, gyepessé lesz; gyep kezd nőni, zöldelleni rajta. *Gyepesednek az elhagyott utak. A fákkal beültetett homokos sivatagok idővel begyepesednek. Régen begyepesedett az az út, melyen én kocsmába jártam.*

GYÉPÉSÜL, (gyép-és-ül) önh. m. *gyepesült*; l. GYÉPÉSÉDIK.

GYÉPÉZ, (gyép-éz) önh. m. *gyépéz-tem*, *—tél*, *—ett*. L. GYÉPÉL.

GYÉPFÖLD, (gyép-föld) ösz. fn. Parragon heverő, szántatlan, egyedül legelőül használt vagy épen elhagyott föld. *Felszántani, s kölessel vagy lennel bevetni a gyepföldet. Esen gyepföldön számtalan szekércsapás van. Gyepföldet tenni a virágoscrepekbe.*

GYÉPGÁT, (gyép-gát) ösz. fn. Gyepes földdel, zöld hantokkal behuzott, s megerősített gát, töltés.

GYÉPICSIRKE, (gyépi-csirke) ösz. fn. Vizicsibe, vizityúk.

GYÉPKÖNYV, (gyép-könyv) ösz. fn. Könyv, melyben a (gyepen tartatni szokott) lófuttatást köszelebb illető tárgyak, u. m. a versenyezési szabályok, díjak, nyertes lovak stb. följegyezvék.

GYÉPLŐ, (gyép-el-ő) fn. tt. *gyéplő-t*. Eredetileg hosszu kötél vagy szíj, melynél fogva a gyepen legelő barmot, különösen lovakat mintegy pányván tartották, s etették. Alakjára nézve hasonló a *sabló, abrakoló* szókhoz. Különösen azon kötél vagy szíj, melynek egyik vége a ló kantárához van füsve, a másikat pedig a kocsis tartja kezében. *Gyeplőt tartani, húzni, megrántani, megeresztcni. Keresztgyeplőre fogott négy ló. Kurtára fogni a gyeplőt.* Átv. ért. igazgatói hivatal, kormányzó eszköz; fegyelem. *Ő vette most által a gyeplőt, meglátjuk, bír-e vele? Nem jó a nevelői gyeplőt igen tágan eresztcni.*

GYÉPLŐKÖTÉL, (gyéplő-kötél) ösz. fn. 1) Némely tót vidékeken gyeplőszíj helyett használt kötél, melylyel a gyeplősló száját vagy fejét rángatják. 2) Kötél, melynél fogva az ökröket járomhoz kötik.

GYÉPLŐS, (1), (gyép-l-ős) mn. tt. *gyéplős-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Gyeplővel ellátott, felszerszámozott. *Gyeplős fogatú lovak.*

GYEPLŐS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gyeplős-t*, tb. *—ök*. Általán, a négyes fogatban a két első ló; különösebben a bal felül, vagyis a nyerges előtt járó lovat nevezik *gyeplős*-nek, a rudas előtt járót pedig *kisefás*-nak vagy *ostorhegyes*-nek.

GYÉPLŐSZÍ v. SZÍJ, (gyéplő-szí) ösz. fn. Gyeplő gyanánt szolgáló szí. V. ö. GYEPLŐ.

„Szakadjon a gyeplőszí,
Pinczetokja folyjon ki.“ (Faludi).

GYÉPLŐZ, (gyép-l-ő-z) áth. m. *gyéplős-tem*, *—tél*, *—ött*. A lovat gyeplővel felszerszámozza, a gyeplőszíjat a kantárhoz füzi.

GYÉPLŰ, l. GYÉPLŐ.

GYÉPMESTÉR, (gyép-mestér) ösz. fn. Rendőrségi személy, kinek kötelessége a döglött barmokat eltakarítani, vagy a ragályos nyavalyákban sinlődőket, pl. taknyos lovakat, továbbá dühös vagy uratlan csavargó ebeket kipusztítani, árnyékszékeket kitisztogatni stb. Néha hóhér-segédi kötelességeket is teljesít, kivált az akasztásoknál. Népies csúfneve: *kutyaverő, serha, kutyapeczér, szarhordó; lukodli, sintér*. Gyepmesternek mondják, mert a helységeken kívül lakik, s dolgait, különösen a döglött barmok lenyuzását jobbára gyepen szokta végezni.

GYÉPMESTÉRSÉG, (gyép-mestérség) ösz. fn. Gyepmesteri hivatal, szolgálat. *Gyepmestcrségre adni magát.* V. ö. GYÉPMESTER.

GYÉPPAD, (gyép-pad) ösz. fn. lásd: GYÉPÁGY.

GYÉPSÁNCZ, (gyép-sáncz) ösz. fn. Gyepes hantokból, hancsikokból rakott sáncz.

GYÉPSÉG, (gyép-ség) fn. Határ része, vagy nagyobb vidék, mely gyepből, vagyis miveletlen, de füvel benőtt földből áll. *Gyepségeken hajtani által a göbölymarhákat. A helységeket rendesen gyepség kerüli.*

GYÉPSZELET, (gyép-szelet) ösz. fn. Felhasított gyepes földdarab. *Gyepszeletekkel behúmi az árokhányásokat. Gyepszeleteket rakni a sirdombra.*

GYÉPSZELŐ, (gyép-szelő) ösz. fn. Csoroszlaféle lemezvassal ellátott eszköz, melylyel a gyepet felhasogatják, fölszeldelik.

GYÉPTŐZEG, (gyép-tőzeg) ösz. fn. Fűgyökerekből és földből álló fölszine némely lapányos réteknek, gyepeknek, melyet fel lehet szakgatni és megszárítva tüzelő gyanánt használni. V. ö. TŐZEG.

GYÉPÚT, (gyép-út) ösz. fn. Gyepen, egyedül járás által, minden mesterség nélkül csinált gyalog vagy szekérút. Ily utak a magyarországi sik vidékeken számtalanok.

GYÉPŰ, GYEPŰ, (1), (gyép-ű) fn. tt. *gyépű-t*. Tulajdonkép, gyepkerítés, gyeppel kirakott vagy füvel benőtt árok. Szélesb ért. zöld vagy száraz növényekből álló kerítés, pl. az úgynevezett eleven sövény vagy tüskével megrakott árokhányás stb.

GYEPŰ, GYEPŰ, (2), falu Szala megyében; helyr. *Gyepü-n, —re, —ről.*

GYÉPŰBABÓ, (gyépü-babó) ösz. fn. Gyepükön tenyészni szerető babó, vagyis bükkönyfaj, mely a barmoknak kedves eledele. (Vicia sepium).

GYÉPŰBODZA, (gyépü-bodza) ösz. fn. Gyepükön tenyésző bodzafaj vagy sürüen ültetett s kerítésül szolgáló bodzacserjék.

GYEPŰ-FÜZES, mezőváros Vas megyében; helyr. *—Füzes-en, —re, —ről.*

GYEPŰL, (gyep-ű-öl) áth. m. *gyepül-t*; lásd: GYEPÜZ.

GYÉPŰS, (1), (gyép-ü-ös) mn. tt. *gyépüs-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Gyepüvel ellátott. *Gyepüs szőllőhegy.*

GYÉPŰS, (2), puszta Szala megyében; helyr. *Gyepüs-ön, —re, —ről.*

GYÉPŰZ, GYÉPÜZ, (gyép-ü-öz) áth. m. *gyépüs-tem, —tél, —ött*. Gyepüvel kerít. *Képzeld, lóherés kerteket gyepülni. Szőllőket, gyümölcsfákat gyepülni.*

GYER, (1), elvont gyök, melyből *gyer-k* v. *gyer-ek, gyer-m-ek* szók erednek. Rokon vele a *jerke*

és jércze szók gyöke, távolabbról : *cser, cserj, sar, sarj*, (mint fiatal növényzetek). Megvan a latin *germen*, s franczia *germe* szókban is. A csagataj nyelvben *dser*, am. gyerek, fiú, legény. (Abuska). Általán jelent fiatal állatsarjadékot, ivadékot, különösen emberi magzatot. V. ö. GYERÉK, GYERMÉK.

GYER, (2), GYERE, parancsoló, l. JERE, JŐ. *Gyere pajtás katonának. Liliomszál tulipán, gyere velem Pannikám.* (Népd).

GYER, (3), elvont gyök, melyből ered *gyertya*, és ennek származékai. Úgy látszik, nem egyéb, mint a meglágyított *gerje* v. *gerjedő*, t. i. *gér* gyöktől, (honnan gérj-ed, mely tulajdonkép fellobbanást, gyuladást jelent). A szanszkritban is *ghar*, a szlávban *gori*, am. ég. V. ö. GÉRJ, GÉRJED, és GYERTYA.

GYÉR, (1), mn. tt. *gyér-t*, tb. *—ek*. Tulajdonképen am. *tér*, azaz terjedt, szétterjedt. Rokonnak látszik vele a német *schitter*, (ónémetben *schiter*), *Schetter* v. *Schätter* (ritka, enyves vászon), angol *shättery*. 1) Testről, anyagról, kelméről szólva am. nem tömött, nem sürü, minek részei, rostjai nem állanak szorosan öszve, másképen : *ritka. Gyér posztó, vászon. Gyér kendő, kezkenő.* Innen átv. ért. *gyér erdő*, melynek fái távol állanak egymástól ; *gyér kukoricza, gyér búza* stb. 2) Ami ritkán esik, történik. *Gyér látogatás. Gyér égi tünemény.*

GYÉR, (2), falu Torontál megyében ; helyr. *Gyér-be, —ben, —ből.*

GYERÉK, (gyer-ék) fn. tt. *gyerék-et*. 1) Általán, emberi magzat nemi különbség nélkül. Innét *gyerekezni*, am. szülni (fiút vagy leányt), *gyerekágyban fekünni*. 2) Emberi magzat korkülönbség nélkül, mennyire t. i. a szülőkkel viszonyban lenni gondoltatik. *Már gyerekei is vének valának, midőn meghalt. Két gyerekére hagyta mindenét ; hatvan éves fiára és ötven éves leányára.* 3) Különösen, kis magzat, csecsemői korból serdülő vagy gyerköczei évekig. *Szopós gyerek. Kis gyerek. Dadogó, futkosó kis gyerek. Néma gyereknek anyja sem érti szavát.* (Km.) *Rosz, csintalan, nyughatatlan, sivó-rivó gyerek. Talált gyerek. Váltott gyerek. Olyan, mint a váltott gyerek.* (Km.) azaz idomtalan, buta, gyüge. 4) Szorosb ért. férfi magzat, fiú, kis fiú. *Nyugszik, mint a somogyi gyerek.* (Km.) 5) Népies nyelven, *legény, ficzkó. Szép gyerek. Derék gyerek.* V. ö. GYERMÉK.

GYERÉKÁGY, GYERÉKÁGYAS, l. GYERMÉKÁGY, GYERMÉKÁGYAS.

GYERÉKEMBÉR, (gyerék-embér) ösz. fn. 1) Kis termetü ember. 2) Igen fiatal korában megházasodott s embersorba lépett ifjú. 3) Gyerek-magaviseletü, nem komoly, nem férfihoz illő természetü ember.

GYERÉKÉS, (gyer-ék-és) mn. tt. *gyerékés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Gyerekhez illő ; olyan mint gyerek szokott lenni ; könnyelmü, csintalan, változékony. *Gyerekes beszéd, magaviselet. Ugyan ne légy oly gyerekes.*

GYERÉKÉSKÉDIK, (gyer-ék-és-kéd-ik) k. m. *gyerékéskéd-tem, —tél, —ett*. 1) Gyerekesen, gyerekek módjára, csintalanul, könnyelmüen, pajkosan viseli magát. *Ne gyerekeskedjél.* 2) Gyerek kort él. *Mi együtt gyerekeskedtünk.*

GYERÉKÉZIK, (gyer-ék-éz-ik) k. m. *gyerékéztem, —tél, —ett*. Mondják viselős nőről, midőn szül. *Meggyerekezni.*

GYÉRÉL, (gyér-él) áth. m. *gyérélt*. Lásd : GYÉRÍT.

GYÉREN, (gyér-en) ih. Ritkán, egymástól távol eső helyen, téren vagy időben. *Gyéren kelt ki az elvetett mag. Igen gyéren látogatni valakit.*

GYÉRÉS, (1), (gyér-és) mn. tt. *gyéres-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Ritkás, egy kevessé gyér, nem egyformán sürü. *Gyéres posztó, vászon.*

GYÉRÉS, (2), falu Közép-Szolnok megyében ; ARANYOS—, falu Erdélyben Thorda megyében ; OLÁH—, Kolos megyében ; helyr. *Gyérés-én, —re, —ről.*

GYÉRÉSÉDIK, (gyér-és-éd-ik) k. m. *gyérésédtem, —tél, —ett*. Gyéressé lesz. V. ö. GYÉRÉS.

GYÉRÉSÍT, (gyér-és-ít) áth. m. *gyérésít-ett*. Gyéressé, ritkássá tesz.

GYÉRES-SZENT-KIRÁLY, falu Erdélyben, Thorda megyében ; helyr. *—Szent-Király-on, —ra, —ról.*

GYÉRESZ, (gyér-esz) fn. tt. *gyéresz-t*, tb. *—ek*. A székelyeknél am. gyérnövésü erdő. Tájdivatosan ejtve : *gyiresz.*

GYERGYÁNOS, falu Szala megyében ; helyr. *Gyergyános-on, —ra, —ról.*

GYERGYÓ, férfi keresztnév. Gorgonius. Gorgónok (Gorgó leányai) alatt a hellén hitregében három növér értetik kigyóhajakkal és iszonyatos agyarakkal stb. kiknek látására kővé vált az ember.

GYERGYÓ-SZENT-MIKLÓS, székely falu Csik székben ; helyr. *—Szent-Miklós-on, —ra, —ról.*

GYERGYÓ-ÚJFALU, l. ÚJFALU.

GYÉRHAJÚ, (gyér-hajú) ösz. mn. Ritka hajú. Ellentéte : sürü, tömött hajú.

GYÉRÍT, GYÉRIT, (gyér-ít) áth. m. *gyérít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Gyérré tesz, gyérré csinál, ritkít. *Gyéríteni az igen sürü kukoriczát.* V. ö. GYÉR.

GYÉRÍTÉS, GYÉRITÉS, (gyér-ít-és) fn. tt. *gyérítés-t*, tb. *—ek*. Gyérré tevés vagy csinálás, ritkítás.

GYERK, (gyer-k) elv. törzsöke *gyerköcz, gyerköcze* szóknak. Segédhangzóval : *gyerek.*

GYERKŐCZ, (gyer-k-őcz) fn. tt. *gyerköcz-öt*. l. GYERKŐCZE.

GYERKŐCZE, (gyer-k-őcz-e) fn. tt. *gyerköczét*. Serdülő fiú, suhancz ár, legényke.

GYERM, (gyer-m v. gyer-em) elvont törzse *gyermecske, gyermek, gyermeteg* szóknak.

GYERMÉCSKE, (gyer-em-ecs-ke, vagy némi áttétellel : *gyer-em-ek-cse*) eléjön a többek közt Pesti

Gábornál, a Debreczeni Legendáskönyvben: *gyermöcske*. L. GYERMÉKCSE.

GYERMÉK, (gyer-m-ék) fn. tt. *gyermék-ét*. Rokon vele közelebbről a latin *germen*. V. ö. GYER (1). Értelmére nézve egy a *gyerek* szóval, de használatra vagyis alkalmazásban némileg különbözik tőle. A *gyermek*, mint hangzatosabb, inkább komoly, innepélyes beszédben, a *gyerek* inkább népies, közönséges, bizodalmas nyelvben van helyén. V. ö. GYERÉK. *Anyás, kényes gyermek. Fogadott gyermek. Fiúgyermek, leánygyermek. Mostoha gyermek. Mely gyermek megijed, anyja ölébe siet.* (Km.). *Kedves gyermeknek sok a neve.* (Km.). *Későn való gyermek, korán való árva.* (Km.). *Korán okoskodó gyermek ritkán szokott megélni.* (Km.). *Tar gyermeknek megnő még a haja.* (Km.). *Zabgyermek. Úri gyermek. Alszol csendes árny alatt, kisded gyermekem.* (Bajza).

GYERMÉKÁGY, (gyermék-ágy) ösz. fn. Ágy, melyben szülő nő fekszik, vagyis melyben a nő gyermeket szül. *Gyermekágyat* v. *gyermekágyban fekünni. Elhagyni a gyermekágyat*, am. szülés után felgyógyulni, fellábadni.

GYERMÉKÁGYAS, (gyermék-ágyas) ösz. mn. Gyermekágyat fekvő, aki imént szült. *Gyermekágyas asszony, vagy megesett leány.*

GYERMÉKBARÁT, (gyermék-barát) ösz. fn. Ki a gyermekekot különösen kedveli, azokkal örömest társalog, oktatni, jóra vezérleni stb. szereti őket. Ily czímet viselnek némely könyvek is, melyek különösen gyermekek mulattatására és képzésére irattak.

GYERMÉKBESZÉD, (gyermék-beszéd) ösz. fn. Gyermeki vagy gyermekhez illő, gyermekes beszéd. *Es mind csak oly gyermekbeszéd.*

GYERMÉKCSE, (gyer-m-ék-cse) fn. tt. *gyermekcsét*. Kis gyermek, piczi fiú vagy leány.

GYERMÉKCSERÉLÉS, (gyermék-cserélés) ösz. fn. Cselekvés, midőn az anyának tulajdon szülöttét ellopják, s helyébe más idegent tesznek.

GYERMÉKCSERÉLŐ, (gyermék-cserélő) ösz. fn. Személy, ki az anyától annak tulajdon gyermekét alattomban elveszi, s helyébe idegent tesz. A régi babonás néphiedelem szerint ilyenek voltak a boszorkányok, s a kicserélt gyermekek váltott gyermekek.

GYERMÉKCZIPŐ, (gyermék-czipő) ösz. fn. Tulajd. ért. czipő, melyet gyermek visel, kis czipő. Átv. ért. gyermekkor, kis leány kora. *Már levetette a gyermekczipőket*, am. eladó leánynyá nőtt fel.

GYERMÉKDED, (gyer-m-ék-ded) mn. tt. *gyermékded-ét*. 1) Kis gyermek korában levő, fiatal. *Mikoron még gyermekded volnál.* (Sz. László kir. éneke). 2) Átv. ért. őszinte, nyílt, tettetést nem tudó kedélyű. (naiv). *Gyermekded beszéd, vallomás*; máskép: *gyermeteg*.

GYERMÉKDEDSÉG, (gyer-m-ék-ded-ség) fn. tt. *gyermékdedség-et*. Kis gyermeki kor. Átv. ért. őszinte, ártatlan nyiltszivüség.

GYERMÉKELÜZÉS, (gyermék-el-üzés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamely erőszakos móddal, pl. bizonyos itallal a méhből időnek előtte elhajtják az éretlen magzatot, magzatüzés, magzatel hajtás.

GYERMÉKÉS, (gyer-m-ék-és) mn. tt. *gyermékés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Kinek gyermekei vannak. *Gyermekes házasok. Gyermekes koldusok.* 2) Gyermek természetű, indulatú, magaviseletű, könnyelmü, pajkos, csintalan, változó, állhatatlan stb.

GYERMÉKÉSKÉDÉS, (gyer-em-ék-és-kéd-és) fn. tt. *gyermékéskédés-t*, tb. *—ék*. Gyermekes cselekvésmód, magaviselet. V. ö. GYERMÉKÉS.

GYERMÉKÉSKEDIK, l. GYERÉKÉSKÉDIK.

GYERMÉKÉSSÉG, (gyer-m-ék-és-ség) fn. tt. *gyermékéség-et*. Gyermekes tulajdonság, a kedélynek s akaratnak gyermeki modorú működése.

GYERMÉKÉSZ, (gyermék-ész) ösz. fn. Könnyelmü, változékony, meggondolatlan, előre nem látó, hebehurgya ész, milyen rendszerént a gyermekeké szokott lenni. *Ezt a gyermekész is beláthatja.*

GYERMÉKESZŰ, (gyermék-eszű) ösz. mn. Gyermekésszel biró, azaz könnyelmü, állhatatlan stb. V. ö. GYERMÉKÉSZ.

GYERMÉKETLEN, l. GYERMÉKTELEN.

GYERMÉKÉZÉS, (gyer-m-ék-éz-és) fn. tt. *gyermékézés-t*, tb. *—ék*. Gyermekszülés, gyermekágyba jutás, vagyis állapot, midőn a nő gyermeket szül.

GYERMÉKÉZIK, (gyer-m-ék-éz-ik) k. m. *gyermékés-tem*, *—tél*, *—ett*. Gyermeket szül, betegágyba esik.

GYERMÉKFEJKÖTŐ, (gyermék-fej-kötő) ösz. fn. Saját szabásu fejkötő, a kis gyermekek számára.

GYERMÉKFENYÍTÉK, (gyermék-fenyíték) ösz. fn. A gyermekek illő korlátozására s féken tartására való fenyíték, vagy fegyelem.

GYERMÉKGÚNY, (gyermék-gúny) ösz. fn. Gúny, vagyis gúnyszók, gúnyjelek, milyekkel a gyermekek szoktak csufolódni.

GYERMÉKGYILKOLÁS, (gyermék-gyilkolás) ösz. fn. Gonosztett, midőn valaki gyermeket öl, gyilkol. Különösen, midőn az anya vagy apa saját gyermekét veszti el.

GYERMÉKGYILKOS, (gyermék-gyilkos) ösz. fn. Széles ért. ki gyermeket gyilkol, öl. Szoros ért. ki saját, már megszületett gyermekét megöli, különösen oly nő, ki gyermekét születése után legott elsikkasztja, megfojtja, vagy másképen fosztja meg életétől.

GYERMÉKGYILKOSSÁG, (gyermék-gyilkosság); l. GYERMÉKGYILKOLÁS.

GYERMÉKHALÁL, (gyermék-halál) ösz. fn. Átv. ért. így szokták nevezni azon ételeket, melyekből a gyermekeknek nem akarnak adni. *Gyermekhalál, ne egyél belőle.*

GYERMÉKHIMLŐ, (gyermék-himlő) ösz. fn. Himlő, mely leginkább a gyermekeket szokta meglepni. V. ö. HIMLŐ.

GYERMÉKI, (gyer-m-ék-i) mn. tt. *gyerméki-t*, tb. —*ek*. Gyermeket illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, gyermeké. *Gyermeki játékok. Gyermeki hang.*

GYERMÉKIDEJŰ, (gyermék-idejű) ösz. mn. l. KISKORÚ.

GYERMÉKIDŐ, (gyermék-idő) ösz. fn. 1) Idő, korszak, melyet mint gyermekek élünk. *Boldog gyermekidő.* 2) l. KISKOR, KISKORUSÁG.

GYERMÉKILEG, (gyer-m-ék-i-leg) ih. Gyermeki módon, úgy mint gyermek. *Gyermekileg sírni, kuczorogni, torkoskodni.*

GYERMÉKING, (gyermék-ing) ösz. fn. Hátul hasított, vagy térden alúl érő hosszu ing, milyet a kis gyermekek viselnek.

GYERMÉKISKOLA, (gyermék-iskola) ösz. fn. Szélesb ért. iskola, melyben gyermekek tanulnak. Szorosb ért. kisdedovó intézet (óvoda), vagy mint néhutt nevezik : *játszó iskola.*

GYERMÉKJÁRTATÓ, (gyermék-jártató) ösz. fn. Szalag, melyet a járni kezdő kisded derekára kötnek, hogy el ne essék, s a járáshoz szokjék.

GYERMÉKJÁTÉK, (gyermék-játék) ösz. fn. Mindenféle játék, melyet különösen a gyermekek kedvelnek, pl. katonásdi, csigás, laptás, futóska, csibés, lovas stb. Átv. ért. haszontalan dibdáb foglalkodás, nem férfihoz, hanem gyermekhez illő mulatság; csekély, könnyü dolog. *Ez csak gyermekjáték.*

GYERMÉKKÁSA, (gyermék-kása) ösz. fn. l. GYERMÉKPÉP.

GYERMÉKKEDVELŐ, (gyermék-kedvelő), l. GYERMÉKBÚVÁR.

GYERMÉKKELEP, (gyermék-kelep) ösz. fn. Kelep, vagyis csattogó, kattogó eszköz, famív, melyet a gyermekek játék gyanánt csattogtatnak.

GYERMÉKKOCSI, (gyermék-kocsi) ösz. fn. Kis kocsi, melyben a kisdedet ide-oda húzzák.

GYERMÉKKOR, (gyermék-kor) ösz. fn. Gyermeki évek, azon időszak, melyet mint gyermekek tölténk.

„Boldog voltam én akkor,
Oh gyönyörű gyermekkor!"

Kisf. S.

GYERMÉKKORI, (gyermék-kori) ösz. mn. Gyermekkorból való, azt illető, arra vonatkozó. *Gyermekkori pajtásaim. Gyermekkori örömek, visszaemlékezések.*

GYERMÉKKORÚ, (gyermék-korú) ösz. mn. Gyermekkort élő, még nem serdülő.

GYERMÉKKOSÁR, (gyermék-kosár) ösz. fn. Szalagokon vagy köteleken lógó, s bölcső gyanánt szolgáló, jobbára tojásdad alakú kosár.

GYERMÉKKÖNTÖS, (gyermék-köntös) ösz. fn. l. ZUBONY.

GYERMÉKLÁRMA, (gyermék-lárma) ösz. fn. Gyermekek zajgása, kiáltozása, sikoltozó hangja.

GYERMÉKLÓ, (gyermék-ló) ösz. fn. Pásmán Péternél am. kis csikó. *Egy botlásért indát el nem vágják a jó gyermeklónak.* (Pázmán).

GYERMÉKNEVELÉS, (gyermék-nevelés) ösz. fn. Az emberi képzésnek azon elemi ága, mely a gyermekek oktatásával, és fegyelemben tartásával foglalkodik.

GYERMÉKNYELV, (gyermék-nyelv) ösz. fn. l. GYERMÉKSZÓ.

GYERMÉKOKTATÁS, (gyermék-oktatás) ösz. fn. A gyermeknevelésnek egyik ága, mely a gyermek ismereteinek szaporítását és alkalmazását tűzi ki czélul.

GYERMÉKOKTATÓ, (gyermék-oktató) ösz. fn. Személy, ki a gyermeket vagy gyermekeket bizonyos tanulmányokra tanítja, azok ismereteit czélirányosan szaporítja.

GYERMÉKÖLÉS, (gyermék-ölés) l. GYERMEKGYILKOLÁS.

GYERMÉKÖLŐ, (gyermék-ölő), lásd : GYERMÉKGYILKOS.

GYERMÉKPEMPŐ, (gyermék-pempő) ösz. fn. l. GYERMÉKPÉP.

GYERMÉKPÉP, (gyermék-pép) ösz. fn. Tejben vagy vízben főtt liszt, dara, riskása stb., melylyel a kisdedet etetik.

GYERMÉKRABLÁS, (gyermék-rablás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakinek gyermekét erőszakosan elragadják. *A török-tatár háborúkban sok gyermekrablás történt.*

GYERMÉKRINGATÓ, (gyermék-ringató) ösz. fn. Személy, különösen száraz dajka, ki a bölcsőben fekvő kisdedet ringatja.

GYERMÉKRUHA, (gyermék-ruha) ösz. fn. Szélesb ért. ruha, melyet gyermek visel. Szoros ért. a kisdedek, csecsemők saját szabásu fehérruhája, u. m. ünge, harisnyája, fejkötőcskéje stb.

GYERMÉKSÉG, (gyer-m-ék-ség) fn. tt. *gyermékség-et.* 1) Gyermeki kor. *Gyermekségemtől fogva nem sirtam.* 2) Átv. ért. csekélység, hiábavalóság, kicsiség, szót nem érdemlő dolog. *Ez mind gyermekség ahhoz képest, mit én tudok.* 3) Gyermekes pajkosság, csintalanság, dévajság. *Mily gyermekséget követtél el ismét?*

GYERMÉKSIPKA, (gyermék-sipka) ösz. fn. Saját szabásu sipka, vagyis föveg, milyet a kisgyermekek viselnek.

GYERMÉKSIRÁS, (gyermék-sirás) ösz. fn. Sirása a gyermeknek. Átv. ért. könnyen szünő, nem tartós, merő kényességből származó sirás, pityergés. V. ö. SIRÁS.

GYERMÉKSÜVEG, (gyermék-süveg) ösz. fn. l. GYERMÉKSIPKA.

GYERMÉKSZÁM, (gyermék-szám) ösz. fn. Gyermeki kor, gyermeksor, gyermeki társaság. *Már te nem tartozol a gyermekszámba, hanem a legények közé. Kikeljünk a gyermekszámból.* (Pázmán P.).

GYERMÉKSZÉK, (gyermék-szék) ösz. fn. Karos és köröskörül elzárható kis szék, melybe az ülni tanuló kisdedet ültetik.

GYERMÉKSZERETŐ, (gyermék-szerető) ösz. fn. l. GYERMÉKBARÁT.

GYERMÉKSZÓ, (gyermék-szó) ösz. fn. Így neveztetnek azon sajátságos szók, melyeken a csecsemők és dadogni kezdő kisdedek anyjok-, dajkájok-, ápolóikkal stb. szólanak. Ilyenek: *papa, papi* étel; *bümbü*, *tütü* víz, *pupa* kenyér, *kácsi* kalács, *hajjálni* alunni, *tátába* v. *tátiba menni* elmenni valahová; *kacsó* v. *kacsi* kéz, *bábó* láb, *bibi* seb, *gungó* üng, *pipő* czipő, *pacsi* vagy *czoczó* ló, *bú* v. *mú* ökör, *bicse, bocsi* borjú, *badácz* madár, *bari, bariska* bárány, *pocsi* malacz, *csicza* macska, *csecsó* v. *csecsós* szép stb. Néha gyermek- vagy dajkanyelvnek is hívjuk, noha ezen elnevezés azért nem épen szabatos, mert a gyermekeknek nem egész nyelvéről van szó, hanem csak egyes szavaikról, melyek többnyire vagy hangutánzók mint *bú* v. *mú* (= ökör), honnan *bo-csi* is, vagy a beszédszervnek látható mozgásától vétetvék, mint *pa-pa* v. *pa-pi* (= étel), az ajakak mozgásától; hasonló: *bü-m-bü*; vagy a köz nyelvbeli szók megrövidített alakjai, leginkább gyökei vagy gyökelemei, kicsinyítő *(csa, cse, csi, cza, cze, czi* stb. sőt pusztán *i)* képzővel, pl. *ka*-l-ács-ból lett *ká-csi*, *ka*-r-ból *ka-csi* v. *ka-csó*, *mad*-ár-ból *bad-ácz*, *mal*-acz-ból *po-csi*, *pa*-r-ip-á-ból *pa-csi*, *bár*-ány-ból *bar-i*, *csí*-n-ból *cse-cse*, *tá* v. *tová*-ból *tá-ti*; képző helyett néha kettőztetéssel: *czo-czo*, a lovat nógató *czo* szó kettőztetve, *szi-szi* = sü-sü *sü*, *süt* v. *sül* gyöke után, *li-li* = liba; vagy néha az egész szónak csak véghangját vagy hangjait tartják meg, szintén kettőztetéssel mint *bi-bi* = se-*b*, *bá-bó* = lá-*b*; gyakran az utóbbi szótag mássalhangzója vagy utóbb álló mássalhangzó előre jön: a-nya lesz *nya-nya*, án-gy *gyángyi*, ün-g *gungó*, kon-cz *czoncsi*, ko-cza *czocza* v. *czoczi*, czukor *kukor* v. *kuki*, czipő *pipő*, czi-pó *pipó* stb. A gyermekszókat nem a kisdedek csinálják, hanem anyjok vagy dajkájok szoktatja őket azokra, tehát azok szintén az általános nyelvbirodalomba tartoznak, s mint a föntebbiekből látható, nyelvészeti tekintetben is érdekes anyagokat szolgáltatnak.

GYERMÉKSZOBA, (gyermék-szoba) ösz. fn. Szoba, melyben a gyermekek dajkájokkal vagy magukban laknak.

GYERMÉKSZÓLÁS, (gyermék-szólás) ösz. fn. A kisdedek első dadogása, petyegése.

GYERMÉKSZUROK, (gyermék-szurok) ösz. fn. Néha a kis gyermekektől elmenő szurokszinű bélsár.

GYERMÉKSZÜLÉS, (gyermék-szülés) ösz. fn. l. GYERÉKÉZÉS.

GYERMÉKTANÍTÁS, lásd: GYERMÉKOKTATÁS.

GYERMÉKTANITÓ, lásd: GYERMÉKOKTATÓ.

GYERMÉKTELEN, (gyer-m-ék-telen) mn. tt. *gyerméktelen-t*, tb. *—ék*. Kinek gyermeke nem született, vagy kinek gyermekei mind kihaltak. *Gyermektelen házasok. Gyermektelen vénember. Gyermektelenné lenni.* Határozóilag am. gyermektelenül.

GYERMÉKTELENSÉG, (gyer-m-ék-telen-ség) fn. tt. *gyermektelenség-et*. Gyermektelen állapot, midőn valakinek gyermekei, örökösei nincsenek.

GYERMÉKTELENÜL, (gyer-m-ék-telen-ül) ih. Gyermek nélkül. *Gyermektelenül meghalni.*

GYERMEKÜL, (gyer-m-ék-ül) ih. 1) Gyermek helyett, gyanánt, mint gyermeket. *A talált fiút gyermekül felfogadni, és nevelni. Én téged gyermekemül szeretlek.* 2) Gyermek módjára, gyermekesen, mint gyermekek szoktak. *Gyermekül pityeregni nem illik férfihoz.*

GYERMEKÜMÖG, GYERMEKÜNG, l. GYERMEKING.

GYERMÉKVESZTÉS, (gyermék-vesztés) ösz. fn. 1) Az anya méhe gyümölcsének időelőtti elmenetele. 2) Az anya méhe éretlen gyümölcsének szándékos elüzése. Ettől különbözik és l. GYERMÉKGYILKOLÁS.

GYERMEL, GYERMELY, falu Komárom megyében; helyr. *Gyermely-én, —re, —ről.*

GYERMETEG, (gyer-m-et-eg) mn. tt. *gyermetegét*. Legújabb időben alakúlt szó a *naiv*, (franczia *naïf*) szó kifejezésére. L. GYERMÉKDED, 2).

GYERMÖCSKE, l, GYERMÉCSKE.

GYÉROSZLOPÚ, (gyér-oszlopú) ösz. mn. Minek oszlopai távol esnek egymástól. *Gyéroszlopu csarnok.*

GYERŐ, erdélyiesen am. *Gerő, Gergely*, innen *Gyerőmonostor, Gyerővásárhely* helynevek.

GYERŐ-MONOSTOR, MAGYAR—, OLÁH—, falvak Erdélyben Kolos megyében; helyr. *—Monostor-on, —ra, —ról.*

GYERŐ-VASÁRHELY, erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *—Vásárhely-én, —re, —ről.*

GYÉRSÉG, (gyér-ség) fn. tt. *gyérség-et*. Állapot vagy tulajdonság, mely szerént valami gyér, azaz ritka. V. ö. GYÉR. *Gyérsége miatt hamar szakadó, elmálló szövet. A gabonák gyérsége szük termésre mutat.*

GYÉRSZŐRŰ, (gyér-szőrű) ösz. mn. Aminek kevés, ritkás szőre van.

GYERTY, (gyer-ty) elvont törzs, melyből *gyertya*, *gyertyán*, s ezek származékai erednek. Gyöke *gyer*, mely valószinüleg nem más, mint a meglágyított *ger* (gerjed, azaz égni kezd, gyulad). Innét *gyerty* am. gerj v. gerjed, s jelent valamely könnyen gerjedőt, égőt, lángolót. V. ö. GYER, (3) és GYERTYA.

GYERTYA, (gyer-ty-a, tájszólásilag *gyortya*, sőt *györtya* is [gyuladó, v. ö. GÉR], am. *gerjedő*, ebből lett: *gerjetyű*, öszvébb húzva: *gyertyű* v. *gyertyú*, *gyertya*, hasonló eredettiek: *forgatyú* am. forgató, *pattanyú* am. pattantó, *szivatyú* am. szivató, *csergo-*

tyú am. csergető, *leppentyú* am. leppentő, *kótyavetye* am. kótövető stb. Egyébiránt rokonok vele a német *Kerze*, ónémet *gerda*, *kerzi*, svéd *kerta*, franczia *cierge*, holland *kaars*, *kaers*, *keers)*; fn. tt. *gyertyát*. Szoros ért. egyenes, jobbára egyforma vastagságu és hengerded alakú, s hosszukás világító szer viaszból vagy fagyjuból stb. *Viaszgyertya*, *fagyjugyertya*. *Templomi gyertya*. *Feketés gyászgyertya*. *Egyenes*, *mint a gyertya*. *Fontos*, *félfontos gyertya*. *Egy szál gyertya*. *Úgy ég*, *mint a gyertya*. *Gyertyát gyujtani*, *tisztitani*. *eloltani*. *Gyertyát önteni vagy mártani*. *Öntött vagy mártott gyertya*. *Erdélyi gyertya*. *Serczegő*, *lefolyó gyertya*. *Gyertyát gyujtani az ördögnek*. (Km.). *Zsiranygyertya*. 2) Szélesb ért. mondják más gyertyapótoló szerekről is, vagy igen könnyen gyuladókról, milyenek pl. a szurkosfenyő, kéngyertya stb. Tájszokásilag Erdélyben: *gyortya*, s a régieknél eléfordúl *gyartya* is. V. ö. GYERTYÁN.

GYERTYAALUTÓ, (gyertya-alutó) ösz. fn. Töltsér alakú eszköz, mely az égő gyertyát eloltja, s büzölgő füstét elterjedni nem engedi. Másképen és szokottabban: *gyertyaoltó*.

GYERTYAÁRUS, (gyertya-árus) ösz. fn. Szatócs, boltos, kofa stb. ki gyertyákat árul.

GYERTYABÉL, (gyertya-bél) ösz. fn. Öszvesodrott gyapott vagy gyapottfonál, az öntött vagy mártott gyertyának közepén végig nyuló, mely meggyujtatván égő táplálékát a körülötte levő viasztól vagy fagyjutól veszi. *Fehér*, *vörös*, *vékony*, *vastag gyertyabél*. *Üres gyertyabél*.

GYERTYABÉLMETSZŐ, (gyertya-bél-metsző) ösz. fn. A gyertyaöntöknek éles vas eszköze, melylyel a gyertyabeleknek való fonalat rövidebbre vagy hosszabbra metszik.

GYERTYAFARK, (gyertya-fark) ösz. fn. Az elégett gyertyának vége, alsó darabja.

GYERTYAGYÚJTÁS, (gyertya-gyújtás) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn gyertyát gyújt valaki. 2) Azon idő, különösen sötét este, midőn gyertyát szokás gyújtani.

GYERTYAGYUJTAT, (gyertya-gyujtat) ösz. fn. Estveli idő, midőn gyertyát gyujtanak. *Gyertyagyujtatig dolgozni*. *Gyertyagyujtatkor ütöttek házára a rablók*. *Gyertyagyujtattól világos virradtig tánczolni*.

GYERTYAHAMV, (gyertya-hamv) ösz. fn. A gyertyabélnek ellángolt, s hamuvá égett része. Rendesen birtokviszonyban használtatik: *gyertya hamva*. *Vedd el a gyertya hamvát*.

GYERTYAHORDÓ, (gyertya-hordó) ösz. fn. 1) Általán, ki égő gyertyát hord, behoz, vele mások előtt világít. 2) Különösen a latin és görög anyaszentegyházban oly személy, ki innepélyes menetek, ájtatosságok, temetések alkalmával égő gyertyát viszen. 3) l. GYERTYÁR.

GYERTYAKOSÁR, (gyertya-kosár) ösz. fn. Hosszukás kosár, melyben gyertyákat tartani szoktak.

GYERTYALÁB, (gyertya-láb) ösz. fn. Állás, melyre a gyertyatartókat ráteszik, pl. a templomi gyászalkotmányok körül, gyászmise alkalmával stb.

GYERTYAMÁRTÁS, (gyertya-mártás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a híggá olvasztott, vagyis folyó fagyjuba, vagy viaszba az úgynevezett gyertyabeleket belemártogatják mindaddig, mig kellő vastagságra nem jutnak.

GYERTYAMÁRTÓ, (gyertya-márló) ösz. fn. Személy, különösen szappanos, ki gyertyákat márt.

GYERTYAMENTŐ, (gyertya-mentő) ösz. fn. Réz vagy vas lemez, melyet a gyertyára szorítanak, s mindig alább és alább csusztatnak, mig a gyertya tövig el nem ég.

GYERTYAMINTA, (gyertya-minta) ösz. fn. Üvegből vagy vas lemezből való minta, vagyis tölcsérforma készület, melybe gyertyát öntenek.

GYERTYÁMOS, falu Torontál megyében; helyr. *Gyertyámos-on*, *—ra*, *—ról*.

GYERTYÁN, (gyer-ty-a-an) fn. tt. *gyertyán-t*, tb. *—ok*. A bükkök neméhez tartozó kemény és igen vígan égő fehéres fa. Hihetőleg nevét is onnan vette, mert könnyen tüzre gerjed, s ég, mint a gyertya. Vagy talán egyenes, gyertyához hasonló sudár sarjairól neveztetett igy. Néhutt: *gyortyán*, *gyurtyán*. Eléfordúl már a XIII. századbeli oklevelekben. *Gyrtian*, *Gyerthian*, (Sylva, quae vocatur *Gyerthian)*, *Gertean*, *Gerthean*, *Gyurtyan*, *Gertanfa*, *Gurtanfa*, *Gyrthanfa*, *Giartianfa* stb. alakokban. (Jerney-Nyelvkincsek).

GYERTYÁNFA, (gyertyán-fa) ösz. fn. l. GYERTYÁN. Mint melléknév is használtatik, s ekkor am. gyertyánfából álló, készült, csinált. *Gyertyánfa erdő*. *Gyertyánfa eszközök*.

GYERTYÁNKÚT, puszta Veszprém megyében; helyr. *Gyertyánkút-on*, *—ra*, *—ról*.

GYERTYÁNMADÁR, (gyertyán-madár) ösz. fn. Gyertyánfa-erdőkben lakni szerető madárfaj.

GYERTYÁNOS, (1), (gyer-ty-a-an-os) fn. tt. *gyertyános-t*, tb. *—ok*. Gyertyánfákból álló erdő.

GYERTYÁNOS, (2), falvak Vas, Szala, Torontál megyében és Kővár vidékében; továbbá Erdélyben, Hunyad és Thorda megyében; helyr. *Gyertyános-on*, *—ra*, *—ról*. Hegy neve is a székely földön az alsó-csíki és kászoni fiók székek között.

GYERTYAOLTÓ, (gyertya-oltó) ösz. fn. l. GYERTYAALUTÓ.

GYERTYAÖNTŐ, (gyertya-öntő) ösz. fn. Személy vagy mesterember, különösen szappanos, ki fagyjuból vagy viaszból gyertyákat önt.

GYERTYAPILLE, (gyertya-pille) ösz. fn. Apróbb éjjeli pillefaj, mely az égő gyertyába szokott repülni. Ilyenek a molypillék is.

GYERTYÁR, (gyer-ty-a-ár) fn. tt. *gyertyár-t*, tb. *—ok*. Szélesb ért. a latin és görög egyházban a pap körül szolgáló személy, ki mise alatt vagy más innepélyes szertartások alkalmával gyertyát tart

előtte vagy mellette. Szorosb ért. az úgy nevezett kisebb egyházi rendhez tartozó személy, ki fölszentelés által bizonyos egyházi jogok és kötelességek részesévé avattatik. (Acolythus).

GYERTYÁRSÁG, (gyer-ty-a-ar-ság) fn. tt. *gyertyárság-ot.* Gyertyári rend, kötelesség, hivatal. V. ö. GYERTYÁR

GYERTYASZEKRÉNY, (gyertya-szekrény) ösz. fn. Szekrény, melyben gyertyát tartanak.

GYERTYASZENTÉLŐ, (gyertya-szentélő) ösz. fn. Urunk születése utáni negyvenedik nap, vagyis február (böjtelő) második, melyben Mária tisztulása innepét ülli az anyaszentegyház. Ez napon történik a templomi, s más buzgó használatra szánt gyertyák szentelése is, honnan az innep elnevezése származott. *Gyertyaszentelő Boldogasszony napja.*

GYERTYATARTÓ, (gyertya-tartó) ösz. fn. Állás, tartó eszköz, melybe az égő gyertyát bele teszik. *Ezüst, réz, vas, fa gyertyatartó. Két, három águ gyertyatartó.*

GYERTYATARTÓLÁB, (gyertya-tartó-láb) ösz. fn. l. GYERTYALÁB.

GYERTYATISZTÍTÓ, (gyertya-tisztító) ösz. fn. 1) Személy, ki a gyertya v. gyertyák hamvát elszedi. 2) l. HAMVVEVŐ, KOPPANTÓ.

GYERTYAVÉG, (gyertya-vég) ösz. fn. Maradék az elégett gyertyából, vagy a gyertyának alsó vége, melyet a gyertyatartóba szúrnak. Némely tájnyelven : *gyertyafark.*

GYERTYAVÉGTARTÓ, (gyertya-végtartó) ösz. fn. l. GYERTYAMENTŐ.

GYERTYAVESSZŐ, (gyertya-vessző) ösz. fn. A gyertyamártóknál hosszu vessző vagy pálcza, melyre a gyertyabeleket felfüzik, s azután a folyó fagyjuba mártogatják.

GYERTYAVILÁG, (gyertya-világ) ösz. fn. Világosság, melyet égő gyertya terjeszt. *Gyertyavilágnál olvasni, irni. Asszonyt, vásznat nem jó gyertyavilágnál venni.* (Km.).

GYERTYÁZ, (gyer-ty-a-az) önh. lásd : GYERTYÁZIK.

GYERTYÁZÁS, (gyer-ty-a-az-ás) fn. tt. *gyertyázás-t*, tb. —*ok.* Gyertyavilágnál való virrasztás, dolgozás. *Sok gyertyázással elgyöngiteni a szemeket.*

GYERTYÁZIK, (gyer-ty-a-az-ik) k. m. *gyertyáz-tam, —tál, —ott.* Gyertyavilágnál virraszt, dolgozik. *Nem sokat gyertyázott a könyvek mellett.*

GYÉRÜL, (gyér-ül) önh. m. *gyérül-t.* Gyérré lesz en, ritkúl, elébbi sűrüsége fogy.

GYESZ, elvont hangutánzó gyök, melyből *gyeszül, gyesztet, gyeszitöl, gyeszölödik* igék származnak. Egy a *csesz* (csesz-ik) igével, és *csisz* gyökkel (csiszol szóban), am. valamely dörgölés, súrolás, koptatás.

GYESZÉL, l. GYÈSZÖL.

GYESZIKÖL, (gyesz-ik-öl v. gyesz-i-köl) áth. m. *gyeszikül-t.* Tájszó, s am. taszigál, gyömöszöl. Alsó népies irásmódba való. Máskép, és szinte tájszokásilag : *gyesztöl, gyeszköl, gyeszül.*

GYESZÖL, (gyesz-öl) áth. m. *gyeszöl-t.* Csusztatva súrol, koptat, csiszol. *A kocsikerék gyeszöli a kilógó ruhát.*

GYESZÖLŐDIK, (gyesz-öl-ő-d-ik) belsz. m. *gyeszölöd-tem, —tél, —ött.* Dörgölődik, surlódik, csiszolódik. V. ö. GYESZ.

GYESZTET, (gyesz-tet) önh. m. *gyesztet-tem, —tél, —ett.* Resten, lábait földön húzva, s mintegy vontatva üget. Dunán túli tájszó. Néhutt : *gyentet.*

GYESZÜL, (gyesz-ül) önh. m. *gyeszült.* Lásd : GYESZÖLŐDIK.

GYETER, GYETRELEM, régies alakok, *gyötör, gyötrelem* helyett; l. ezeket.

GYEVEDER, a székelyeknél am. heveder, lásd ezt.

GYÉVÉR, (talán betüáttétellel am. *figyér*, azaz *figyelő*), mn. tt. *gyévér-t*, tb. —*ek.* Éles, finom szaglásu. *Gyévér eb*, am. különös fajú fürkész eb.

GYÉZA, l. GÉZA.

GYI, l. GYE.

GYÍK, (rokonok vele a magyar *csík, kígyó*, továbbá a hellen *ἔχις*, egyiptomi *gecko*), fn. tt. *gyík-ot.* A kétlakiak osztályához tartozó ártalmatlan állat, melynek négy lába, finom pikkelyü bőre, aránylag hosszu farka, hegyes feje, s vékony, hasított nyelve van. Fajai : *arany gyík, buborékos gyík, nyil-gyík, repülő gyík; sárga, taréjos, tarka, török, tövis, tüzes szemü, vizi gyík, zöld gyík* stb. Szélesebb ért. ide tartoznak a *crocodil, chamaeleon, salamandra* stb. *Akit egyszer a kigyó megcsipett, a gyíktól is fél.* (Km.).

GYÍKFŰ, (gyík-fü) ösz. fn. lásd : TOROKVILLAHÍM.

GYÍKHAL, (gyík-hal) ösz. fn. A gyíkhoz némileg hasonló hal. Linné szerént : *Elops.*

GYÍKLESŐ, (gyík-leső) ösz. fn. Gúnyneve azon vékony, rövid kardnak, melyet díszöltözethez szoktak volt felkötni. E divat a németektől jött hozzánk, de már el is avult. Nevét kétségkivül gúnyból onnan kapta, mintha nem volna egyébre való, mint gyíkot ölni.

GYIL, elvont gyöke *gyilk* v. *gyilok*, (a régieknél *gyalk, gyolk*) főnévnek és származékainak, s rokon a *gyal* gyökkel (*gyalu* szóban) s *tol* szóval. V. ö. GYAL és GYILOK.

GYILAK, (gyil-ak) fn. tt. *gyilakot.* A székelyeknél daganatos nyavalya szarvasmarhák lábán. Mint látszik, azonos *gyilok* szóval.

GYILK, l. GYILOK.

GYILKOL, (gyil-k-ol) áth. m. *gyilkol-t.* Tulajdonk. gyilokkal öl, megöl vagy szúr, megszúr. Szélesb ért. valamely ölő fegyverrel, eszközzel törvénytelenül és szándékosan elvesz, eloltja más életét. *A rablók fosztogatnak és gyilkolnak. Meggyilkolni, rakásra gyilkolni az elfoglalt város lakosait.*

GYILKOLÁS, (gyil-k-ol-ás) fn. tt. *gyilkolás-t*, tb. —*ok*. 1) Szoros ért. gyilokkal szúrás, megölés. 2) Akármiféle fegyverrel vagy erőszakkal végrehajtott ölés.

GYILKOLÓ, (gyil-k-ol-ó) mn. tt. *gyilkoló-t*. Aki gyilkol, vagy amivel gyilkolnak. *Utasokat gyilkoló rablók. Gyilkoló kés, fegyver.*

GYILKOS, (1), (gyil-k-os) mn. tt. *gyilkos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Gyilokkal ellátott, fegyverzett. *Gyilkos kezet emelni valaki ellen.* 2) Öldöklő, élet ellen törő. *Gyilkos rablók. Gyilkos haramiák.* 3) Átv. ért. gonosz, ártalmas, káros, egészséget rontó. *Gyilkos szándék, akarat. Gyilkos ital.*

GYILKOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gyilkos-t*, tb. —*ok*. Személy, ki gyilokkal vagy más fegyverrel vagy halálokozó eszközzel, szerrel szándékosan öl meg valakit. *Gyilkos vezeti a tolvajt a fogházba.* (Km.). *Apa-, anya-, férj-, nő-, gyermek-, testvérgyilkos*, azaz ki apját, anyját, férjét stb. megöli. *Királygyilkos. Bérgyilkos*, ki bérben, bizonyos díjért öl, gyilkol. *Nemzetgyilkos*, am. a nemzet függetlensége, vagy élete ellen törekvő polgár. *Orgyilkos. Öngyilkos.*

GYILKOSAN, (gyil-k-os-an) ih. 1) Gyilokkal fegyverkezve, ellátva. *Gyilkosan jelent meg ellenségei között.* 2) Gyilkos módjára. *Gyilkosan megrohanni valakit.*

GYILKOSBÉR, (gyilkos-bér) ösz. fn. Fogadott gyilkosnak tetteért adott vagy igért jutalom.

GYILKOSBÉRLÉS, (gyilkos-bérlés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit jutalom igérete mellett gyilkolásra felfogadnak.

GYILKOSDARÁZS, (gyilkos-darázs) ösz. fn. Darázshoz hasonló féreg, mely tojásait a hernyók bőrébe szúrja bé, s azok ott kikelvén, a hernyókat megölik. (Ichneumon).

GYILKOSKODÁS, (gyil-k-os-kod-ás) fn. tt. *gyilkoskodás-t*, tb. —*ok*. Ismételt, többször üzött, gyakorlott gyilkolás.

GYILKOSKODIK, (gyil-k-os-kod-ik) k. m. *gyilkoskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyilkolást gyakorol, embereket öldös.

GYILKOSSÁG, (gyil-k-os-ság) fn. tt. *gyilkosság-ot*. Gyilkolás által elkövetett gonosztett. *Valakit gyilkosságról vádolni, gyilkosság miatt halálra ítélni.* Öszvetételei: *atyagyilkosság, anyagyilkosság, férj-, nő-, gyermek-, testvérgyilkosság. Bérgyilkosság. Orgyilkosság. Öngyilkosság.*

GYILKOSSEGÉD, (gyilkos-segéd) ösz. fn. Személy, ki valamely gyilkosság elkövetésében másnak tanácscsal vagy tettel segedelmet nyújt.

GYILKOSTÁRS, (gyilkos-társ) ösz. fn. Személy, ki mással vagy másokkal együtt, czimborálva viszi véghez a gyilkolást, nem csak segélő, hanem valóságosan müködő gyilkosczimbora.

GYILKOSUL, (gyil-k-os-ul) ih. Gyilkos gyanánt, mint gyilkos, gyilkosképen, gyilkoshoz hasonlólag. *Valakit gyilkosul befogatni. Gyilkosul megtámadni valakit.*

GYILOK, (1), (gyil-ok, régiesen: *dilk, dilok, gyolk, gyalk;* rokonságai azokon kivül, melyek *gyal* gyök alatt megérintettek, például a szanszkrit *dal* [vág, hasít], közelebbről a hellen *δόλων*, latin *dolon* [törös bot], *telum*, angol-szász *tholigen* [gyilkolni], a német *Dolch*, dán, svéd *dolk*, lengyel, cseh *tulich* stb.); hangugrató főnév, tt. *gyilkot*, tb. *gyilkok*. 1) Két élü, hegyes, szúró fegyver, vagyis tőr, melyet rendesen elrejtve szokás viselni, vagy véletlen megtámadások elleni védszerül, vagy alattomos öldöklés biztosabb végrehajthatása végett. *Gyilokkal látni el magát. Gyilkot rántani. Gyilokkal szúrni. Gyilkot döfni valaki szivébe.* 2) Átv. ért. a lónak torkában nőni szokott veszedelmes csomó.

GYILOK, (2), falu Beregh megyében; helyr. *Gyilok-on*, —*ra*, —*ról*.

GYIM, a gyom főnévnek kettőztetési, vagyis ikertársa: *gyimgyom*. Önállólag nem ragoztatik, de öszvetéve lehet mondani: *gyimetgyomot, gyimmelgyommal* stb. Mint gyök elékerül a *gyimésztelen* tájszóban.

GYIMBOR, (gyim-b-or) fn. tt. *gyimbor-t*, tb. —*ok*. Némely fákon, különösen tölgyeken termő bogyók, melyek főzés által lépesek, azaz ragadósak lesznek, s madárfogásra különösen alkalmasak. *Madárenyv, madárlép.*

GYÍMES, székely falu Felső-Csik székben; helyr. *Gyímes-én*, —*re*, —*ről*.

GYÍMES-BÜK, székely falu Felső-Csik székben; helyr. *Gyímes-Bük-ön*, —*re*, —*ről*. Hegy neve is ugyanott.

GYIMÉSZ, (gyim-ész) elvont törzsök, mely a *gyimésztelen* tájszóban él. Értelme volna: gyimet vagy gyomot szed.

GYIMÉSZTELEN, (gyim-ész-telen) mn. tt. *gyimésztelen-t*, tb. —*ek*. Élhetetlen, magával jótehetetlen, gyámoltalan, (ki még gyim v. gyomszedésre sem képes?). Kemenesali tájszó.

GYIMGYOM, (gyim-gyom) kettőztetett vagyis ikerszó. Ragozása kétféle; vagy külön-külön, pl. *gyimmelgyommal, gyimetgyomot*, vagy csak a másodikhoz járul rag, pl. *gyimgyommal, gyimgyomot*. Értelme: haszontalan vegyes gyom, gizgaz. Átv. ért. *gyimgyom ember*, am. hiábavaló, aljas, söpredékféle ember.

GYIMGYOMOS, (gyim-gyomos) kettőztetett melléknév. Gyimgyommal teljes, behintett vagy benőtt, gizgazos. *Gyimgyomos kert, udvar.*

GYIMÓT v. GYIMÓTH, falu Veszprém megyében; KIS—, puszta ugyanott; helyr. *Gyimót-on*, —*ra*, —*ról*.

GYIMÖLCS, régies, *gyümölcs* helyett; l. ezt.

GYINGYA, l. DSINDSA.

GYIÓ, palóczos kiejtésü szó; l. DIÓ.

GYÍRA, l. GÍRA.

GYIRES, falvak Bihar megyében és Erdélyben Thorda megyében; helyr. *Gyires-én*, —*re*, —*ről*.

GYIRESZ, l. GYÉRESZ.

GYIRMÓT, falu Győr megyében; helyr. *Gyirmót-on, —ra, —ról.*

GYIROK, falu Temes megyében; helyr. *Gyirok-on, —ra, —ról.*

GYIRÓKÚT, l. GIRÓKÚTA.

GYIRÓT v. GYIRÓTH, HORVÁTH—, NÉMET—, falvak Soprony megyében; helyr. *Gyirót-on, —ra, —ról.*

GYIRÖL, l. GYÉRÉL.

GYÍVA, GYIVA, falu Esztergom megyében; helyr. *Gyívá-n, —ra, —ról.*

GYIVÓ, palóczos kiejtéssel am. *dió.*

GYÓ, gyökelem, illetőleg elvont gyök, mely megvan a *gyócs, gyógy, gyónik* szókban és származékaikban, valamint több helynevekben. Mind hangra, mind jelentésre nézve rokon, sőt azonos *jó* (bonus) melléknévvel, s megvan a németporoszosan kiejtett *gut* (jút) szóban is. Dunán túl, különösen Vas és Szala megyékben rendesen hallani: *gyó, gyól (jó, jól* helyett) *Gyónos Gyankó gyól meggyárd, gyól meghordozd a Gyutkát.* Sőt országos divatuak a *hajma, jön, jöszte, jere* helyett: *hagyma, gyön* v. gyün, *gyünni, gyüttem, gyöszte, gyere* stb. A székelyeknél pedig épen *gyavúl* am. javúl, azaz gyógyúl, és *gyavít* = javít, gyógyít; a honnan az utóbbi *gy* is szintén a *j* (= v) módosulatának tekinthető, pl. *ja-v-úl* vagy *jó-v-úl* = *jó-j-úl* = *gyó-gy-úl.* Ahol összvetételekben a jobb hangzás kívánja, az utóbbi *gy* el is maradhatna, pl. *gyógyszer* helyett *gyószer* szintén helyes, de jobbhangzású volna. V. ö. GYÓGY.

GYÓCS, l. GYOLCS.

GYÓD, falu Baranya megyében; helyr. *Gyód-on, —ra, —ról.* Az erdélyi helynevekben *Gyógy*-gyá változott, mint *Szilád*-ból lett: *Szilágy, Somod*-ból: *Somogy* stb.

GYÓGY, (1), (gyó-ogy v. gyó-gy) elavult fn. tt. *gyógy-ot,* de él még a *Gyógy* helynévben és *gyógyfürdő* régi köz divatú szóban, újabb időben leginkább összvetételeknél alkalmaszák. Jelent *jó* egészségi fordulatot, a nyavalya és betegség után. Az orvosi értelemben vett *cura* kifejezésére legalkalmasabb szó. *Gyógy alá venni a beteget. Gyógy alatt lenni. A gyógyot elkezdeni, folytatni, abbanhagyni.* A sínai nyelvben *jo* am. medicina, mederi, herbae medicinales, s a héber nyelvben יְהוָה am. gyógyszer.

GYÓGY, (2), AL— v. ALSÓ—, erdélyi falu Hunyad megyében; FEL— v. FELSŐ—, Alsó-Fejér megyében; HAVAS— v. FELHAVAS—, szintén Alsó-Fejér megyében; helyr. *Gyógy-on, —ra, —ról.* V. ö. GYÓD.

GYÓGYÁSZ, (gyó-gy-ász) fn. tt. *gyógyász-t,* tb. *—ok.* Általán személy, ki a megromlott egészséget bizonyos szerekkel vagy móddal javítás alá veszi. Különösen, tudományosan művelt, s kellő oklevéllel ellátott személy, ki czélul és kötelességül tűzte ki a betegeket orvosolni, gyógyítani. Köz ismeretü nyelven: *orvos.*

GYÓGYÁSZAT, (gyó-gy-ász-at) fn. tt. *gyógyászat-ot.* Gyakorlati működés, mesterség, mely a betegek egészségének javításával, visszaállításával foglalkodik. *Gyógyászatot üzni, gyakorolni.*

GYÓGYÁSZATI, (gyó-gy-ász-at-i) mn. tt. *gyógyászati-t,* tb. *—ak.* Gyógyászatot illető, abhoz tartozó, arra vonatkozó. *Gyógyászati ügyesség. Gyógyászati szabályok, rendeletek.*

GYÓGYÁSZKODIK, (gyó-gy-ász-kod-ik) k. m. *gyógyászkod-tam, —tál, —ott.* Mint gyógyász működik, azaz betegeket gyógyít, megromlott egészségüek gyógyitásával foglalkodik.

GYÓGYÁSZSÁG, (gyó-gy-ász-ság) l. GYÓGYÁSZAT.

GYÓGYBÁNÁS, (gyógy-bánás) ösz. fn. A gyógyásznak sajátságos, személyes tulajdonságu módja, eljárása, melyet a betegek körül követni szokott. *Szelíd, engedékeny, bizalomgerjesztő vagy szigorú, pontos, hideg, visszatasztító gyógybánás.* V. ö. GYÓGYMÓD.

GYÓGYBÁTTAN, (gyógy-bát-tan) ösz. fn. A köz egészségre felügyelő orvosi rendőrség v. bátorság tudománya. (Politia medica).

GYÓGYCZÉL, (gyógy-czél) ösz. fn. Gyógyulási v. gyógyitási czél.

GYÓGYELV, (gyógy-elv) ösz. fn. Elv, melyet a gyógyász a betegségek orvoslásában követ, s melyre gyógyitási eljárását alapítja.

GYÓGYERŐ, (gyógy-erő) ösz. fn. A gyógyszerekben, pl. füvekben, ásványokban stb. létező erő, mely az egészség visszaállítására hathatósan működik. *Gyógyerővel biró növények.*

GYÓGYFORRÁS, (gyógy-forrás) ösz. fn. Forrás vagy kút, melynek vize gyógyerővel bír, mely fürdőül vagy italul használva a megromlott egészségen javít.

GYÓGYFÖRDŐ, l. GYÓGYFÜRDŐ.

GYÓGYFŰ, (gyógy-fű) ösz. fn. Orvosi vagy gyógyerővel biró, gyógyszerül szolgáló fű. Szélesebb ért. mindenféle gyógyerejü növény.

GYÓGYFÜRDŐ, (gyógy-fürdő) ösz. fn. Általán, mindenféle fürdő, melynek gyógyereje van, vagy melyet valaki gyógyulás végett használ. *Mesterséges, folyóvizi, tavi, tengeri gyógyfürdő.* Különösen természeti ásványos forrásvíz, mely kiválólag bizonyos betegségek ellen ajánltatik. *Hévizi, savanyúvizi, kénes, savas, vasas* stb. *gyógyfürdő.*

GYÓGYHATÁLY, (gyógy-hatály) l. GYÓGYHATÁS.

GYÓGYHATÁS, (gyógy-hatás) ösz. fn. Gyógyszerek, v. gyógyitás sikere, midőn a beteg egészsége javúl, gyógyító hatása, működése valamely szernek.

GYÓGYHATÁSOS, (gyógy-hatásos) ösz. mn. Ami gyógyhatással bír.

GYÓGYÍR, (gyógy-ír) ösz. fn. Gyógyerejű, gyógyításra használt ír, azaz kenőcs.

GYÓGYIRAT, (gyógy-irat) ösz. fn. Papírdarab, melyre a gyógyász bizonyos gyógyszerek neveit följegyzi, s mely szerént azokat a gyógyszerészek elkészítik. (Recipe). Máskép : *gyógyrendelvény*, némelyek szerént : *vény*, (bevenni v. csak venni való).

GYÓGYÍT, GYÓGYIT, (gyó-gy-ít) áth. m. *gyógyít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Beteget vagy betegséget gyógy alá vesz; gyógyszerek vagy akármily gyógymód által az elromlott egészség visszaállításán munkálkodik. *Vakot, süketet, sántát, aszkórost gyógyítani. Hurutot, ideglást, görcsöket gyógyítani. Szerencsésen, sikerrel gyógyítani. Hibásan, oktalanul gyógyítani. Könnyü sebet ejteni, de nehéz gyógyítani. Embert, barmot gyógyítani.* Összetételei : *begyógyít; a sebet, vágást, törést begyógyítani; felgyógyít*, am. a fekvő beteget lábra állítja; *kigyógyít* : nyavalyából, aszkórból, hideglázból kigyógyítani; *meggyógyít*, azaz egészségessé tesz.

GYÓGYITAL, (gyógy-ital) ösz. fn. Általán, gyógyszerül használt mindenféle ital.

GYÓGYÍTÁS, GYÓGYITÁS, (gyó-gy-ít-ás) fn. tt. *gyógyítás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, mely által valamely beteget vagy betegséget gyógyítnak. V. ö. GYÓGYÍT.

GYÓGYÍTHATATLAN, GYÓGYÍTHATATLANSÁG, l. GYÓGYÍTHATLAN, GYÓGYÍTHATLANSÁG.

GYÓGYÍTHATLAN, GYÓGYITHATLAN, (gyó-gy-ít-hat-lan) mn. tt. *gyógyíthatlan-t*, tb. —*ok*. Amit v. akit meggyógyítani nem lehet, végképen romlásnak indult. *Gyógyíthatlan rákfene, bujakór.* Határozólag am. gyógyíthatlanul.

GYÓGYÍTHATLANSÁG, (gyó-gy-ít-hat-lanság) fn. tt. *gyógyíthatlanság-ot*. Állapot vagy tulajdonság, melynél fogva valamit gyógyítani, meggyógyítani nem lehet.

GYÓGYÍTHATLANUL, (gyó-gy-ít-hat-lan-ul) ih. A nélkül, hogy meg lehessen gyógyítani.

GYÓGYÍTHATÓ, GYÓGYITHATÓ, (gyó-gyít-hat-ó) mn. tt. *gyógyítható-t*. 1) Aminek vagy kinek romlott egészségét gyógyszerek által javítani, visszaállítani lehet. *Gyógyítható szemek. Gyógyítható bénák.* 2) Amit gyógyszerek által el lehet üzni. *Gyógyítható hideglelés, görcsök.*

GYÓGYITHATÓLAG, (gyó-gy-it-hat-ó-lag) ih. Oly módon vagy oly állapotban, melyben a gyógyítás eszközölhető.

GYÓGYKENŐCS, (gyógy-kenőcs) ösz. fn. l. GYÓGYÍR.

GYÓGYKÚT, (gyógy-kút) ösz. fn. l. GYÓGYFORRÁS.

GYÓGYMÓD, (gyógy-mód) ösz. fn. Mód vagy módszer, melyet a gyógyász a betegségek gyógyításában követ. *Ámolygó* gyógymód, midőn lassan, vontatva lát dolgához; *anyagváltoztató*, midőn majd egy, majd más anyagot vesz fel gyógyalapul; *hánytató; hashajtó; lobellenes* stb. gyógymód. Ide tartoznak az elvkülönbségi módszerek : *hasonszenvi, ellenszenvi gyógymód*, melyek inkább *gyógyrendszereknek* mondhatók.

GYÓGYMŰ, (gyógy-mű) ösz. fn. Mű vagy munka, melyet a gyógyász mint olyan visz véghez, vagy a gyógyszerek sikere, eredménye. *Ez a te gyógyműved, hogy szememről elveszett a hályog.*

GYÓGYMŰVÉSZ, (gyógy-művész) ösz. fn. A gyógyításban különösen jártas, szerencsés. (Heilkünstler). Szélesb ért. gyógyász.

GYÓGYNÖVÉNY, (gyógy-növény) ösz. fn. Növény, melyet gyógyerővel v. orvosi erővel birónak tartanak vagy tapasztaltak.

GYÓGYOKTATÁS, (gyógy-oktatás) ösz. fn. Oktatás a gyógytudományi ismeretekre.

GYÓGYPOR, (gyógy-por) ösz. fn. Porrá tört, zuzott, porul beadott, bevett gyógyszer.

GYÓGYRENDELVÉNY, (gyógy-rendelvény) ösz. fn. l. GYÓGYIRAT.

GYÓGYSZER, (gyógy-szer) ösz. fn. Általán, mindenféle szer, mely külső, belső betegségek ellen használtatik. *Természeti, mesterséges, babonás gyógyszerek. Állati, növényi, ásványi országból való gyógyszerek.* Talán könnyebb és szelídebb kimondású volna : *gyószer*, minden származékaiban és összetételeiben. V. ö. GYÓ.

GYÓGYSZERÁR, (gyógy-szér-ár) ösz. fn. A gyógybáttan szabályai szerént meghatározott ára azon szereknek, melyek a rendezett gyógyszertárakban árultatnak.

GYÓGYSZERÁRKÖNYV, (gyógy-szér-ár-könyv) ösz. fn. A rendezett gyógyszertárakban találtató szerek meghatározott árának sorozata, lajstroma, jegyzéke.

GYÓGYSZERÁRSZABÁS, (gyógy-szér-ár-szabás) ösz. fn. Árszabás, mely szerént a gyógyszerek ára meghatároztatik. Külön irni czélszerűbb : gyógyszerek árszabása.

GYÓGYSZERÁRUS, (gyógy-szér-árus) ösz. fn. Ki gyógyszereket árul, kinek gyógyszertára van. Különbözik némileg : *gyógyszerész*, v. ö. ezt.

GYÓGYSZERÉS, (1), (gyógy-szérés) mn. tt. *gyógyszérés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Gyógyszerrel ellátott, bővelkedő, megrakott, megtöltött. *Gyógyszeres bolt. Gyógyszeres edények, üvegek.* 2) Gyógyszerrel vegyitett, elkészített. *Gyógyszeres italok, vizek.*

GYÓGYSZERÉS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gyógyszérés-t*, tb. —*ek*. Gyógyszerekkel bánó, gyógyszereket készitő egyén. (Subjectum).

GYÓGYSZERÉSINAS, (gyógy-szérés-inas) ösz. fn. Növendék, ki a gyógyszerek készitésében gyakorolja magát.

GYÓGYSZERÉSLEGÉNY, (gyógy-szérés-legény) ösz. fn. Dolgozó személy a gyógyszertárak-

ban, ki a nyers gyógyszerek idomitásában, készitésében segédkezeket nyújt, ki a gyógyszereket töri, olvasztja stb. (Laborant).

GYÓGYSZÉRÉSZ, (*gyógy-szérész*) ösz. fn. Gyógyszertár tulajdonosa. Szélesb ért. ki a gyógyszerek készitését tudományos rendszerben tanulta, vagy jelenleg tanulja. *Okleveles gyógyszerész.*

GYÓGYSZÉRÉSZET, (*gyógy-szérészet*) ösz. fn. l. GYÓGYSZÉRÉSZSÉG.

GYÓGYSZÉRÉSZSÉG, (*gyógy-szérészség*) ösz. fn. Gyógyszerészi mesterség, foglalkodás.

GYÓGYSZERÉSZTAN, GYÓGYSZERÉSZTUDOMÁNY, (*gyógy-szerész-tan* v. *-tudomány*) ösz. fn. Tudomány, mely a gyógyszerek rendszeres ismertetését tárgyazza.

GYÓGYSZÉRKÖNYV, (*gyógy-szér-könyv*) ösz. fn. Gyógyszerárusok könyve, melybe a megrendelt és kiadott gyógyszereket áraikkal együtt följegyzik.

GYÓGYSZÉRLÁDIKA, (*gyógy-szér-ládika*) ösz. fn. Ládika vagy fiókocska, melyben gyógyszereket tartanak.

GYÓGYSZÉRMILLYE, (*gyógy-szér-millye*) ösz. fn. Gyógyszerek tartására való millye. V. ö. MILLYE.

GYÓGYSZÉRSZEKRÉNYKE, (*gyógy-szérszekrényke*) ösz. fn. Szekrényke, melyben gyógyszert tartanak.

GYÓGYSZÉRTAN, (*gyógy-szér-tan*) ösz. fn. Tan, melyben a gyógyszerek tudományosan adatnak elé.

GYÓGYSZÉRTÁR, (*gyógy-szér-tár*) ösz. fn. Részint kész gyógyszerekkel, részint gyógyanyagokkal ellátott, és illően rendezett bolt, melynek áruit gyógyszeresek kezelik, és adják ki. A két *r* miatt is talán szelídebben hangzanék: *gyógyszerbolt*, vagy csak: *gyószerbolt*. V. ö. GYÓ.

GYÓGYSZÉRTÁROS, (*gyógy-szér-táros*) ösz. fn. Gyógyszertár tulajdonosa; gyógyszertárt kezelő, gyógyszerész. V. ö. GYÓGYSZÉRTÁR.

GYÓGYSZÉRÜVEG, (*gyógy-szér-üveg*) ösz. fn. Mindenféle üveg, melyben gyógyszerek tartatnak, vagy használatul kiadatnak.

GYÓGYTAN, (*gyógy-tan*) ösz. fn. Szélesb ért. orvosi tudomány egész kiterjedésében véve. Szorosb ért. a betegségek orvoslása módját tárgyazó ismeretek rendszere. (Therapia).

GYÓGYTANÁCS, (*gyógy-tanács*) ösz. fn. Több orvosok tanácskozása valamely sulyosabb beteg állapota és gyógyitási módja fölött.

GYÓGYTANÁR, (*gyógy-tanár*) ösz. fn. Ki a gyógytan körébe tartozó tanulmányokból, vagy azok egyes ágából leczkéket, oktatásokat ad. Különbözik: *gyógytudor.*

GYÓGYTANI, (*gyógy-tani*) ösz. mn. Gyógytant illető, abhoz tartozó, arra vonatkozó, abból való, stb. *Gyógytani tapasztalatok, kisérletek, oktatások.*

GYÓGYTÁR, (*gyógy-tár*) ösz. fn. Némelyek használni kezdték a nem igen kellemesen hangzó *gyógyszertár* helyett, de szigorún véve hibásan, mert *gyógytár* tulajdonképen annyit tenne, mint egészségnek, gyógyulásnak tára. V. ö. GYÓ, GYÓGYSZÉRTÁR.

GYÓGYTUDOMÁNY, (*gyógy-tudomány*) ösz. fn. Általán mindazon ismeretek rendszere, melyeknek kitüzött végczélja a betegségeket megismerni, és megorvoslani. (Scientia medica).

GYÓGYTUDOR, (*gyógy-tudor*) ösz. fn. Személy, ki az illető gyógytudományi tanulmányokból a szoros vizsgálatot kiállván, elégséges elméleti, és némileg gyakorlati ösmereteinek nyilvános tanujeleit adta, s ez iránt egyetemi oklevéllel bir, orvostudor. (Medicinae doctor).

GYÓGYTUDORI, (*gyógy-tudori*) ösz. mn. Gyógytudort illető, arra vonatkozó. *Gyógytudori vizsgálat, oklevél.*

GYÓGYTUDORSÁG, (*gyógy-tudorság*) ösz. fn. Jog, minőség, melylyel az okleveles gyógyász bir. V. ö. GYÓGYTUDOR.

GYÓGYÚL, GYÓGYUL, (*gyó-gy-úl*) önh. m. *gyógyul-t.* A megbomlott egészség jóra fordul, éppé kezd lenni. *Gyógyúl a seb. Gyógyulnak a betegek. Némely betegség magától is meggyógyúl. Nagy nyavalyából gyógyúltam ki. Hosszu fekvés után felgyógyult. Sebei begyógyultak. Ha begyógyúl is a seb, de megmarad a helye.* (Km.).

GYÓGYULÁS, (*gyó-gy-ul-ás*) fn. tt. *gyógyulás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midőn a betegség szünik, s az elvesztett egészség visszatér.

GYÓGYÚLATLAN, GYÓGYULATLAN, (*gyógy-úl-atlan*) mn. tt. *gyógyulatlan-t*, tb. *—ok.* Folytonosan beteg, kinek egészsége nem javul. Határozóilag am. gyógyulatlanul.

GYÓGYÚLATLANUL, GYÓGYULATLANUL, (*gyó-gy-úl-atlan-ul*) ih. Beteg állapotban, a nélkül hogy megromlott egészsége javult volna. *Gyógyulatlanul kimenni a kórházból.*

GYÓGYULGAT, (*gyó-gy-ul-gat*) gyak. önh. m. *gyógyulgat-tam, —tál, —ott.* Lassan-lassan gyógyul, egészsége apródonként javul.

GYÓGYULHATLAN, (*gyó-gy-ul-hat-lan*) mn. tt. *gyógyulhatlan-t*, tb. *—ok.* Kinek vagy minek egészsége, épsége vissza nem térhet. *Gyógyulhatlan aszkóros. Gyógyulhatlan rákfene.* Határozóilag am. gyógyulhatlanul.

GYÓGYULHATLANSÁG, (*gyó-gy-ul-hat-lanság*) fn. tt. *gyógyulhatlanság-ot.* Betegnek vagy betegségnek állapota, vagy tulajdonsága, melynél fogva épségét, egészségét visszakapni nem képes.

GYÓGYULHATLANUL, (*gyó-gy-ul-hat-lan-ul*) ih. A nélkül, hogy elromlott egészsége, ép állapota visszatérhetne.

GYÓGYULHATÓ, (*gyó-gy-ul-hat-ó*) mn. tt. *gyógyulhatót.* Akinek vagy aminek elromlott egész-

sége ép állapotra visszatérhet. *Gyógyulható lábbeteg. Gyógyulható csonttörés.*

GYÓGYULHATÓLAG, (gyó-gy-ul-hat-ó-lag) ih. Gyógyulható módon, gyógyulható állapotban.

GYÓGYVENDÉG, (gyógy-vendég) ösz. fn. Valamely gyógyhelyen, gyógyintézetben, gyógyfürdőben, megromlott egészség ápolása és visszaállítása végett, ideiglen tartózkodó idegen. *Pöstyéni, füredi, budai, trencséni gyógyvendégek.*

GYÓGYVÍZ, (gyógy-víz) ösz. fn. Általán mindenféle víz, mely italul vagy fürdőül használva, gyógyerővel bír. *Hasánknak igen sok gyógyvizei vannak. Hideg, hév, savanyú, kénes, savas, vasas* stb. *gyógyvizek.*

GYÓGYVÍZORVOSLÁS, (gyógy-víz-orvoslás) ösz. fn. Gyógyvíz használata, akár ital, akár fürdőként, valamely betegség gyógyitása végett.

GYOHONIK, tájdivatos, *gyónik* helyett; l. ezt.

GYOJT, régies, a mai *gyujt* helyett; l. ezt.

GYOJTOKÁNY, (gyu-it-ok-a-any) fn. tt. *gyojtokány-t*, tb. *—ok*. A Góry-codexben valamely gyujtó szer. „Az agya velejét neminemü gyojtokánynyal meggerjesztik.“

GYOJTOMÁNY, (gyo-ít-om-ány) fn. tt. *gyojtomány-t*, tb. *—ok*. Sz. Krisztina életében am. gyúladás.

GYÓL, GYÓLAD stb. régies alakok, pl. a Pesti Gábor meséiben, *gyúl, gyúlad* helyett. L. ezeket.

GYOLCS, (gyo-l-cs) fn. tt. *gyolcs-ot*. Eredetileg vagy *gyócs* (gyó-ocs), t. i. az *l* betü úgy csúszott bele, mint a *csók, szőke, gyümöcs, kenőcs* stb. szókból tájdivatosan lett *csolk, szölke, gyümölcs, kenölcs*; és gyöke szintén a meglágyított *jó* (jó-ocs am. jó szer, fínom szer, v. ö. GYÓ és GY betü), vagy más származtatással, a mennyiben legfehérebb vászonszövet, rokonítható a fehéret jelentő *hol* gyökkel: *holos*, (fehéres) = hols = holcs = gyolcs. Egyébiránt illirül *gyolgy, gyolcs*, románul *zsolzs*, oroszul *cholszt*. Jelent fínom, fehér vászuat, különösen lenből vagy gyapotból szövöttet. *Üngnek való gyolcs. Patyolat gyolcs.* Melléknevül am. gyolcsból való, gyolcsból készült. *Gyolcs lepedő, gyolcs üng.*

„Gyolcs az üngöm, gyolcs a gatyám,
Sári hugom vigyáz reám.“

Népd.

GYOLCSÁRU, (gyolcs-áru) ösz. fn. Gyolcsportéka, eladni való gyolcs.

GYOLCSÁRULÁS, (gyolcs-árulás) ösz. fn. 1) Cselekvés, foglalkodás, midőn valaki gyolcsot árul. 2) Kalmárbolt, melyben gyolcsot árulnak.

GYOLCSÁRUS, (gyolcs-árus) ösz. fn. Kalmár, ki gyolcsféle kelméket árul.

GYOLCSGATYA, (gyolcs-gatya) ösz. fn. Gyolcsból készült gatya.

GYOLCSING, (gyolcs-ing) ösz. fn. Gyolcsból készült ing.

GYOLCSKERESKÉDÉS, (gyolcs-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki gyolcsportékákkal üz. Vétetik gyolcstár vagy gyolcsbolt helyett is.

GYOLCSKERESKÉDŐ, (gyolcs-kereskédő) ösz. fn. Személy, kalmár, ki gyolcscsal kereskedést üz.

GYOLCSLEPEDŐ, (gyolcs-lepedő) ösz. fn. Lepedő, melynek kelméje gyolcsból van. V. ö. LEPEDŐ.

GYOLCSNEMŰ, (gyolcs-nemü) ösz. mn. és fn. Gyolcsportéka, gyolcsszövet, gyolcskelme. *Gyolcsnemüekkel kereskedni.*

GYOLCSOS, (1), (gyo-l-cs-os) mn. tt. *gyolcsos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Gyolcscsal bővelkedő, ellátott, kereskedő. *Gyolcsos bolt. Gyolcsos tót. Árvavármegyei gyolcsos tótok.*

GYOLCSOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gyolcsos-t*, tb. *—ok*. Kalmár, ki gyolcsot árul.

GYOLCSÖLTÖZÉK, (gyolcs-öltözék) ösz. fn. Gyolcsból készült öltözék.

GYOLCSPENDELY, (gyolcs-pendely) ösz. fn. Gyolcsból készült pendely.

GYOLCSPORTÉKA, (gyolcs-portéka) ösz. fn. l. GYOLCSÁRU.

GYOLCSRUHA, (gyolcs-ruha) ösz. fn. 1) Gyolcsból varrt fehérruha, pl. üng. 2) Női hosszu ruha gyolcsból. 3) Darab, folt, mely gyolcsszövetből van kimetszve, szakítva stb. *Gyolcsruhával bekötni a sebet.*

GYOLK, régies, l. GYILK.

GYOLKOS, GYOLKOSSÁG, régies szók, pl. a Tatrosi codexben, a mai *gyilkos, gyilkosság* helyett. L. ezeket.

GYOM, 1) elvont gyök. Vékony hangon *gyöm*, innen *gyomoszol* vagy *gyömöszöl*. Rokon vele a *gom göm*, (gomoly gömöly), *csom csöm*, (csomoszol csömöszöl), *töm*, s belőle származik *gyomor*. Eredeti jelentése: valamely öszvehonyolodott, *csomóvá*, gömbbé alakúlt test. Innen 2) mint önálló gyök és főnév jelentése gizgaz, burján, öszvevissza nőtt haszontalan növény. Molnár Albert értelmezése szerént: congeries vilium, et noxiarum herbarum; tt. *gyomot. Sok esőben megterem a gyom. Vetését, ültetményeit fölverte a gyom. Elbujni a gyomban. Hallgat, mint tyúk a gyomban.* (Km.) *Kitépni, kiirtani a gyomot. Gyimgyom.*

GYÓM, NAGY—, puszta Veszprém megyében; helyr. *Gyóm-on, —ra, —ról.*

GYOMA, mezőváros Békés megyében; helyr. *Gyomá-n, —ra, —ról.*

GYOMAMARÁNT, (gyom-amaránt) ösz. fn. Ál vagy fattyu amaránt; amaránthoz hasonló vad növényfaj.

GYOMÁSZOL, (gyom-ász-ol) áth. m. *gyomászol-t*. Győrvidéki tájszó a szokottabb *gyomoszol, gyömöszöl* helyett. V. ö. GYOM, elv. gyök.

GYOMATAG, (gyom-at-ag) fn. tt. *gyomatagot*. A székelyeknél am. gyomnötte hely. (Kriza J.). Arra

nézve szolgál ritka például, hogy az *atag* képző névhez is járul, legalább mai napság *gyom* törzset igeként nem használjuk.

GYOMFÖDÉL, (gyom-födél) ösz. fn. Gyimgyomból, gizgazból álló födél. *Putrihoz gyomfödél illik. Gunyhóra gyomfödelet rakni.*

GYOMLA, (gyom-ol-a v. gyom-la) elvont törzs, melyből *gyomlál* ige és származékai erednek. V. ö. GYOMLÁL.

GYOMLÁL, (gyom-l-al) áth. m. *gyomlál-t.* Gyomot írt, kitépdel, kiszakgat; a földet vagy veteményt megtisztítja a gyomtól. *Nehés a konkolyt tövestül kigyomlálni.* (Km.) *Meggyomlálni a mákot*, azaz mák közől kitépni a gyomot. *Kertet, kukoricaföldet gyomlálni.*

GYOMLÁLÁS, (gyom-la-al-ás) fn. tt. *gyomlálás-t*, tb. *—ok.* Gyomnak kiirtása, kitépése, kiszakgatása.

GYOMLÁLAT, (gyom-la-al-at) fn. tt. *gyomlálat-ot.* Gyomlálás véghezvitele. Gyomlált holmi.

GYOMLÁLÓ, (gyom-la-al-ó) fn. tt. *gyomláló-t.* Munkás, napszámos, ki gyomot írt, szakgat, ki a földet, veteményt megtisztítja a gyomtól. Melléknevül am. mivel a gyomot irtják. *Gyomláló vas, kis kapa.*

GYOMOR, (gyom-or) hangugrató fn. tt. *gyomrot* v. *gyomort*, tb. *gyomrok.* Az állati testekben levő, különösen a hasüregben fekvő s bőrtömlőhöz némileg hasonló belrész, mely a lenyelt eledeleket magába veszi és megemészti, azaz tápszerré változtatja, a többi használhatlan salakot pedig a végbélen kitakarítja. A kérődző állatoknak négyes gyomruk van. A madarak gyomrát különösen nevezik *sir*-nak, (a dunai vidéken) vagy *zsá*-nak (a tiszai vidéken). Szélesebb ért. a gyomor tája is, azaz a has környéke, gyomornak mondatik. *Erős vagy gyönge gyomor. Émelygős gyomor. Teli vagy üres gyomor. Jó gyomra van*, azaz jól emészt; átv. ért. sokat eltűr, elnyög. *Gyomrát megterhelni. Éh gyomor. Éh gyomorra bort inni. Gyomra fáj a betegnek, s fogát hússa.* (Km.). Átv. ért. *föld gyomra*, am. föld belseje. *Nem használ az arany még a föld gyomrában hever.* (Km.) *Gyomromból gyülölöm öt*, am. lelkemből, szivem belsejéből, vagyis fölkeveredik a gyomrom, ha látom. V. ö. GYOM, elv. gyök.

GYOMORAJ, (gyomor-aj) ösz. fn. A gyomornak felső nyilása, (ajaka) melyen az étel ital belemegy.

GYOMORBAJ, (gyomor-baj) ösz. fn. Általános nevezete mindenféle fájdalomnak, nehézségnek, émelygésnek, görcsnek stb. mely a gyomorra kellemetlenül hat, vagy melyet a gyomor okoz.

GYOMORBALZAM, GYOMORBALZSAM, (gyomor-balzam v. -balzsam) ösz. fn. Balzsam, melylyel a gyomor táját szokás bekenni, hogy általa a gyomor erősödjék, s emésztő ereje előmozdíttassék. Ilyen pl. az úgynevezett muskátolaj.

GYOMORBÉLLOB, (gyomor-bél-lob) ösz. fn. A gyomornak és bélnek kór állapota, midőn gyuladásban van.

GYOMORBOR, (gyomor-bor) ösz. fn. Szeazes, tüzes, erős vagy gyomorerősítő szerekkel vegyített bor.

GYOMORCSÉPPEK, (gyomor-cséppek) ösz. többes fn. Folyó alakban készített gyógyszer, beteg vagy gyönge gyomor megerősítésére.

GYOMORCSUK, (gyomor-csuk) ösz. fn. A gyomornak alsó nyiladéka, melyen a megeméztett eledelek kitakarodnak.

GYOMORDAG, (gyomor-dag) ösz. fn. Rendkivüli vagy természet elleni kiterjedése a gyomornak, mely kiváltképen az oda szorult szelektől származik.

GYOMORDAGANAT, (gyomor-daganat) ösz. fn. l. GYOMORDAG.

GYOMORÉGÉS, (gyomor-égés) ösz. fn. lásd: ZAHA.

GYOMORÉMÉLYGÉS, (gyomor-émélygés) ösz. fn. székelyesen: *gomolygás.* L. ÉMÉLYGÉS.

GYOMORÉMÉLYGETŐ, (gyomor-émélygető) ösz. mn. Ami a gyomort háborítja, felzavarja; undorító, hányásra, okádásra ingerlő.

GYOMOREMÉSZTÉS, (gyomor-emésztés) ösz. fn. A gyomor müködése, mely által a bevett eledelekből a tápláló részeket elválasztja, a salakot pedig kitakarítja.

GYOMORÉR, (gyomor-ér) ösz. fn. A gyomor körül és gyomron keresztül futó különféle erek. (Venae gastricae).

GYOMORERŐSÍTÉS, (gyomor-erősítés) ösz. fn. A gyomor emésztő erejének bizonyos gyógyszerek általi elősegítése, megedzése.

GYOMORERŐSÍTŐ, (gyomor-erősítő) ösz. mn. Mi a gyomor emésztő erejét elősegíti, megedzi. *Gyomorerősítő gyógyszerek, cseppek, labdacsok.*

GYOMORFÁJÁS, (gyomor-fájás) ösz. fn. Kellemetlen érzés a gyomorban, vagy gyomor körül, melyet görcsök, dugulások, szelek, hütések stb. okoznak.

GYOMORFÁJÓ, (gyomor-fájó) ösz. mn. Ki gyomorfájásban szenved. V. ö. GYOMORFÁJÁS.

GYOMORFEJ, (gyomor-fej) ösz. fn. l. SZÍVGÖDÖR.

GYOMORGÖRCS, (gyomor-görcs) Csikaró fájdalom, mely a gyomrot öszvehúzza. V. ö. GÖRCS.

GYOMORGYÖNGESÉG, (gyomor-gyöngeség) ösz. fn. Gyomor kórállapota, midőn nem bír elegendő emésztő erővel, minél fogva rendszerént undorodik az ételektől.

GYOMORGYÚLADÁS, (gyomor-gyúladás) ösz. fn. Gyúladásféle bántalom a gyomorban.

GYOMORHÉV, (gyomor-hév) ösz. fn. Kellemetlen, égető érzés a torokban, mely némely ételek-

től és italoktól, különösen savanyúktól szokott eredni. Máskép : *mellégetés* v. *zaha.*

GYOMORHŰLÉS, (gyomor-hűlés) ösz. fn. Kóros állapot, midőn a gyomor meghűl, melyből görcsök, hasmenések, s többféle gyomorbajok eredhetnek.

GYOMORKEFE, (gyomor-kefe) ösz. fn. Kefe alakú sebészi eszköz, a torokban akadt idegen testek elháritására és a gyomor kitisztitására.

GYOMORKÖH, (gyomor-köh) l. GYOMORKÖHÖGÉS.

GYOMORKÖHÖGÉS, (gyomor-köhögés) ösz. fn. Köhögés, mely a gyomornak vagy gyomor szájának csiklandozásából ered.

GYOMORLABDACS, (gyomor-labdacs) ösz. fn. Labdacsformában készített gyógyszer a gyomorbajok ellen. V. ö. LABDACS.

GYOMORLÁZ, (gyomor-láz) ösz. fn. Fejfájással járó láz, melynek alapja az ételek, italok által megromlott, vagy nyálkás gyomorban fekszik.

GYOMORLÉL, (gyomor-lél) ösz. fn. Gyomorerősitő lél, vagyis hathatós erejű szeszes cseppek.

GYOMORLOB, (gyomor-lob) ösz. fn. l. GYOMORGYÚLADÁS.

GYOMORMENÉS, szokottabban l. HASMENÉS.

GYOMORMETSZÉS, (gyomor-metszés) ösz. fn. A gyomornak orvoslás végett metsző sebészeszközök által felnyitása.

GYOMORNEDV, (gyomor-nedv) ösz. fn. Általán nedvek, melyeket a gyomor az eledelekből elválaszt. Különösen azon nedv, mely a gyomornak belső oldalait nyirkosan tartja. (Liquor gastricus).

GYOMORNYIT, (gyomor-nyit) ösz. fn. Nyilás, melyen az ételek és italok a gyomorba mennek, valamint azon alsó nyilás is, melyen a megemésztett eledelek salakja kitakarodik. *Felső gyomornyit. Alsó gyomornyit.*

GYOMORNYOMÁS, (gyomor-nyomás) ösz. fn. Fájdalom a felső v. balsó gyomornyiton, mely kellemetlen nyomással jelenkezik, s nem egyéb, mint a gyomornyitnak görcsös állapota.

GYOMOROLTÓ, (gyomor-oltó) ösz. fn. Fiatal szopós állatok, pl. bárányok, borjúk gyomrában megalutt téj, melyet megöletésök után ki szoktak venni, s vele édestejet oltani, s ezt aztán *oltott téj*-nek, néhutt *zsendicsé*-nek hívják.

GYOMORPOR, (gyomor-por) ösz. fn. Poralakban készített gyógyszer, a gyomorban öszvegyült nyálka kitisztitására, vagy az elgyöngült gyomor erősitésére.

GYOMORRÁGÁS, (gyomor-rágás) ösz. fn. Kellemetlen érzés a gyomorban, mintha valami rágódnék rajta. Néhutt máskép : *csipkedés, csipedés, csikarás, hasrágás.*

GYOMORRÁK, (gyomor-rák) ösz. fn. Gyomorban kifejlett rákfene. (Carcinoma ventriculi).

GYOMORREPEDÉS, (gyomor-repedés) ösz. fn. A gyomor falainak szétválása, szétnyilása.

GYOMORSÁR, (gyomor-sár) ösz. fn. A gyomorban rosz emésztés miatt képződő vagy képződött sárféle anyag.

GYOMORSAV, (gyomor-sav) ösz. fn. Sav, mely a gyomorban képződik.

GYOMORSÉRV, (gyomor-sérv) ösz. fn. A gyomor egy részét magában foglaló sérv, vagyis sérültség. V. ö. SÉRV, SÉRÜLÉS.

GYOMORSZÁJ, (gyomor-száj) ösz. fn. l. GYOMORAJ.

GYOMORSZÉR, (gyomor-szér) ösz. fn. Mindenféle gyógyszerek, pl. porok, labdacsok, cseppek stb. melyeket a gyomorbajok ellen szokás használni.

GYOMORSZESZ, (gyomor-szesz) ösz. fn. lásd : GYOMORLÉL.

GYOMORSZIVATYÚ, (gyomor-szivatyú) ösz. fn. Szivatyú, a gyomorban öszvegyűlt ártalmas nedvek kiüritésére.

GYOMORTAPASZ, (gyomor-tapasz) ösz. fn. Gyógytapasz, melyet a gyönge, megromlott gyomor tájékára tesznek fel.

GYOMORUNDORÍTÓ, GYOMORUNDORITÓ, (gyomor-undorító) ösz. mn. Mi a gyomrot fölkeveri; undort gerjesztő csömört hozó. *Gyomorundorító büz, dög, poshadt ételek.*

GYOMORVÍZ, (gyomor-víz) ösz. fn. Gyomorerősítő szerekkel vegyített gyógyital.

GYOMORZÁR, (gyomor-zár) ösz. fn. l. GYOMORCSUK.

GYOMOS, (gyom-os) mn. tt. *gyomos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Gyommal benőtt, behintett. *Gyomos kert. Gyomos udvar. Gyomos házfödél.*

GYOMOSODIK, (gyom-os-od-ik) k. m. *gyomosod-tam, —tál, —ott.* Benövi a gyom. *Gyomosodnak a miveletlenül hagyott kertek, szőlők.*

GYOMÓTA, (gyom-ót-a) fn. tt. *gyomótát.* Gyomos hely. Képzésre hasonlók hozzá némi csekély eltéréssel : *bozót* (végső *a* nélkül), *cseprente* (ent = őt = ót).

GYOMÓTÁS, (gyom-ót-a-as) mn. tt. *gyomótás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Gyomos, gyomnőtte, gyommal teljes. Mint fn. tárgyesete : *gyomótás-t*, többese : *—ok*, s jelentése am. gyomóta.

GYOMROCS, (gyom-or-ocs) kicsinyező fn. tt. *gyomrocs-ot.* A gyomornak egyes osztálya, különösen a kérődző állatoknál.

GYOMROS, (gyom-r-os) mn. tt. *gyomros-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Nagy ehető, zabáló, kiről azt szokták mondani, nagy gyomra van. 2) Átv. ért. haragos, mérges.

GYOMROSKODÁS, (gyom-r-os-kod-ás) fn. tt. *gyomroskodás-t*, tb. *—ok.* Haragoskodás, mérgeskedés, boszonkodás. Tájszó.

GYOMROSKODIK, (gyom-r-os-kod-ik) k. m. *gyomroskod-tam, —tál, —ott.* Átv. ért. haragoskodik, mérgeskedik, boszuságtól a gyomra fölkeveredik.

GYOMROZ, (gyom-or-oz) áth. m. *gyomroz-tam, —tál, —ott.* Átv. ért. valakit ver, megver; különösen földhöz vágva, és hasára térdepelve megnyomkod.

GYOMROZÁS, (gyom-r-oz-ás) fn. tt. *gyomrozás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki valakit gyomroz.

GYOMVAS, (gyom-vas) ösz. fn. Nyélbe ütött csoroszlyaféle vas, az utakon, udvarokon stb. növő gyomok kitisztítására.

GYÓN, (1), (gyó-on) önh. és áth. m. *gyón-tam, —tál, —t*, néha ikesen: *gyónik.* Eredetére nézve vagy am. *jó-on*, azaz javul, jóvá lesz, bűneit megvallva, magát megjobbítja, (v. ö. GYÓ), vagy pedig a *jonhó* elavult szóból származik, s am. jonhát, v. gyuhát, v. *gyéhát*, azaz belsejét kitárja, és valóban tájdivatosan *gyohonik* is szokásban van. V. ö. JONHÓ. Rokonítható a hellen *γνόω, γινώσκω* szókkal, vagy perzsa *dsan* (lélek) szóval is. (Beregszászi). Keresztény ért. am. elkövetett bűneit és hibáit a papnak töredelmesen bevallja, hogy tőlök feloldoztassék, s az úr vacsorájához tiszta lélekkel járulhasson. *Husvétkor, vagy más nagyobb innepeken gyónni. Plebánusnak, káplánnak, szerzetesatyának gyónni. Meggyónni minden bűneit. Nyilvánosan vagy fülbe gyónni. Begyónni az ellopott jószágot.* Átv. és szélesb ért. vall, megvall, némely rejtett dolgokat mással közöl, de csak olyakat, melyek saját keblében rejteznek, s melyek az ő egyediségét illetik.

GYÓN, (2), falu Pest megyében; helyr. *Gyón-on, —ra, —ról.*

GYÓNÁS, (gyón-ás) fn. tt. *gyónás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn a szivébe szállott bűnös, elkövetett bűneit és hibáit a papnak megvallja. V. ö. GYÓN. *Kös gyónás*, midőn a bűnös csak általánosságban vallja meg, hogy bűnös. *Részletes gyónás*, midőn a bűnöket, és azok körülményeit egyenként elszámlálja. *Fülbe gyónás. Husvéti gyónás. Általános gyónás*, midőn a bűnös egész életében elkövetett bűneit bevallja; vagy midőn az egész templomi gyülekezet általában vallja meg emberi gyöngeségből eredett bűneit, pl. a reformatus keresztényeknél úrvacsorájával éléskor. *Alázatos, töredelmes, teljes gyónás. Gyónásra készülni. Gyónást hallgatni.*

GYÓNAT, (gyón-at) fn. tt. *gyónat-ot.* Elvont értelemben vett vagy végrehajtott gyónás.

GYÓNATLAN, (gyón-atlan) mn. tt. *gyónatlan-t*, tb. *—ok.* Aki meg nem gyónt, ki bűneiről a pap előtt vallomást nem tett. Határozóilag am. gyónatlanul.

GYÓNATLANUL, (gyón-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy gyónt volna. *Gyónatlanul halni meg.*

GYÓNDÍJ, (gyón-díj) ösz. fn. Díj, melyet némely egyházakban, különösen a protestánsoknál gyóntatáskor szoktak a gyónók illető papjaiknak adni.

GYÓNIK, l. GYÓN.

GYÓNKODIK, (gyón-kod-ik) k. m. *gyónkodtam, —tál, —ott.* Gyónást gyakorol. *Mi a főtemplomban gyónkodunk. Ti a szomszéd városba jártok gyónkodni.*

GYÓNÓ, (gyón-ó) fn. tt. *gyónó-t.* Személy, ki bűneit meggyónja. *Gyónókat kihallgatni, feloldozni.*

GYÓNÓCZÉDULA, (gyónó-czédula) ösz. fn. Írott vagy nyomtatott bizonyítvány, melyet a gyóntató atyák a meggyónt hiveknek adni szoktak, vagy melyet maga a gyónó személy a bevégzett gyónás után a gyóntató atyának kézbesít, ki azt az illető előljárójának bizonyítványkép általadja. Ily gyónóczédulákkal mennek gyónni az oskolai növendékek.

GYÓNPÉNZ, (gyón-pénz) ösz. fn. l. GYÓNDÍJ.

GYÓNSZÉK, l. GYÓNTATÓSZÉK.

GYÓNT, (gyón-t) régies a mai *gyóntat* helyett; l. ezt.

GYÓNTAT, GYONTAT, (gyón-tat) áth. m. *gyóntat-tam, —tál, —ott.* A gyónó bűnöst kihallgatja, vagyis tett kérdések által bűneinek megvallására készteti. *Bucsusokat, gyermekeket gyóntatni.* Átv. ért. vallat, vallomásra kényszerít, némi kérdezkedések által sürget. *Ugyan ne gyóntass már annyit.*

GYÓNTATÁS, GYONTATÁS, (gyón-tat-ás) fn. tt. *gyóntatás-t*, tb. *—ok.* A gyónó bünösök kihallgatása. V. ö. GYÓNTAT.

GYÓNTATÓ, GYONTATÓ, (gyón-tat-ó) fn. tt. *gyóntató-t.* Általán minden egyházi személy, ki a gyónókat kihallgatja. *Orvos és gyóntató előtt káros a titok.* (Km.). Régente: *gyóntó.*

GYÓNTATÓATYA, (gyóntató-atya) ösz. fn. Általán minden pap a katholikusoknál, aki gyóntat. Különösebben: tiszteletczime azon egyházi személynek, ki különösen valamely testület vagy intézet tagjainak gyóntatásával van megbízva. *Apácák gyóntató atyja.*

GYÓNTATÓCZÉDULA, l. GYÓNÓCZÉDULA.

GYÓNTATÓSZÉK, (gyóntató-szék) ösz. fn. Sajátságos alakú szék a templomokban, sekrestyékben stb. melybe a gyóntató atya beülvén a gyónó híveket kihallgatja.

GYONTÓ v. GYÓNTÓ, (gyón-t-ó) fn. tt. *gyontót.* Eljön a Müncheni v. Tatrosi codex elején levő naptárban ‚confessor' (a keresztény vallásért szenvedett) értelemben. Miből szóelemzőleg *gyont* igét kell következtetnünk, de a mely mai napság nincs életben. A Góry-codexben is előfordúl *gyontó pap*: „es csodálatos dolgot sem az gyóntó, sem az gyónó nem látják vala." Tehát a mai ‚gyóntató' helyett.

GYOPÁR, (gyap-ár, *gyap* gyöktől) fn. tt. *gyopár-t*, tb. *—ok.* Növénynem az együttnemzők seregéből és nősözvegyek rendéből, melynek némely fajai gyapottas tőkocsányuak, s keskeny levelűek. Máskép: *gyapár.* (Gnaphalium). Nevezetesebb fajai: *csomós, egyenes, erdei, galléros, gyepi, gyöngyös, halovány, havasi, henyélő* stb. *gyopár.*

GYOPÁRTAPLÓ, (gyopár-tapló) ösz. fn. Tapló, melyet az elvirágzott gyopár tőkocsányainak pely-

heiből készítenek a pásztorok, s más mezei munkások. *Amint üszögölöd gyopárod, úgy ütsz bele.* (Km.).

GYOPONIK, l. GYAPONIK.

GYOPONT, l. GYAPONT.

GYOR, elvont gyök, melyből *gyors* (gyor-os) és ennek származékai erednek. Rokonok vele *jár, jere* v. *gyere.* Megvan a szanszkrit *csarasz* (gyors), hellen *γοργός* (velox, vividus), latin *curro* stb. szókban is. Eredeti jelentése: hamarság, élénkség, friseség.

GYÓRÓ, falu Soprony vármegyében; helyr. *Gyóró-n, —ra, —ról.*

GYOROK, mezőváros Arad megyében; helyr. *Gyorok-on, —ra, —ról.*

GYORS, (gyor-os) mn. tt. *gyors-at,* tb. *—ak.* Ami időben és térben szapora haladást tesz, sebesen futó vagy muló vagy működő; élénk, sietős. *Gyors futás. Gyors kocsi, gyors hajó. Gyors ló, paripa. Gyors idő. Gyors munkások. Gyors tanuló. Gyors, mint a szél. Gyors lábu. Gyors erő.* V. ö. GYOR, elv. gyök.

GYORSABBÍT, (gyor-s-abb-ít) áth. m. *gyorsabbít-ott,* htn. *—ni* v. *—ani.* Gyorsabbá, azaz sebesebb menetüvé tesz, nagyobb sietésre késztet, ösztönöz.

GYORSABBÍTÁS, GYORSABBITÁS, (gyor-s-abb-ít-ás) fn. tt. *gyorsabbítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valami sebesebbé, gyorsabbá tétetik. V. ö. GYORS.

GYORSABBODIK, (gyor-s-abb-od-ik) k. m. *gyorsabbod-tam, —tál, —ott.* Hova-tovább sebesebben halad.

GYORSABBODÓ, (gyor-s-abb-od-ó) mn. tt. *gyorsabbodó-t.* Hova-tovább sebesebben haladó. *Gyorsabbodó mozgással haladni, futni. Gyorsabbodó erő.*

GYORSALG, (gyor-s-al-og) önh. m. *gyorsalg-ott,* htn. *—ani* v. *—ni.* l. GYORSALKODIK.

GYORSALGÁS, (gyor-s-al-g-ás) l. GYORSALKODÁS.

GYORSALKODÁS, (gyor-s-al-kod-ás) fn. tt. *gyorsalkodás-t,* tb. *—ok.* Gyorsan eljárás, forgolódás, sebes működés.

GYORSALKODIK, (gyor-s-al-kod-ik) k. m. *gyorsalkod-tam, —tál, —ott.* Valamely dologban, ügyben gyorsan forgolódik, működik, gyorsan viseli magát.

„Hozzám hamarsággal kigyorsalkodjatok."
Batizi András.

GYORSALOG, (gyor-s-al-og) önh. m. *gyorsalog-tam* v. *gyorsalgottam, —tál* v. *gyorsalgottál, gyorsalgott,* htn. *—ni* v. *gyorsalgani.* L. GYORSALKODIK.

GYORSAN, (gyor-s-an) ih. Időben vagy térben sebesen haladva; sietve; minél hamarabb; késedelem nélkül; frisen, szaporán. *Gyorsan repülő madarak. Gyorsan eltünő napok. Gyorsan futó paripák. Gyorsan járjatok!*

GYORSASÁG, (gyor-s-a-ság) fn. tt. *gyorsaságot.* Tulajdonság vagy állapot, melynél fogva valami az időben és térben sebesen halad; hamar mulik, eltávozik stb. *Kilött golyó gyorsasága. Tengeri gőzösök gyorsasága. Idő gyorsasága. Lovak, gőzkocsik gyorsasága. Gyorsasággal sietni valahová.*

GYORSASÁGOS, (gyor-s-a-ság-os) mn. tt. *gyorsaságos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* 1) Igen, rendkivül gyors; minek különösen gyorsaság a tulajdonsága. 2) A régi székelyeknél ez volt a nemes emberek czime. (Strenuissimus).

GYORSFUTÁR, (gyors-futár) ösz. fn. Igen sürgetős, siettető hirrel sebesen utazó hirnök.

GYORSHAJÓ, (gyors-hajó) ösz. fn. Kisebbféle tengeri hajó, mely sebesebb járatu lévén hirnökhordói vagy postai szolgálatokat teszen. (Corvet).

GYORSINDULÓ, (gyors-induló) ösz. fn. Sebesebb hadi lépés, midőn a menésben levő sereg másod percz alatt két, s igy egy percz alatt százhusz lépést tesz körülbelül. Szélesb ért. a hadseregnek rendkivüli sietése, midőn naponként nem egy, hanem két, három állomásnyira is halad.

GYORSIRÁS, (gyors-irás) ösz. fn. Általán, rendkivüli sebességü irás; különösen, a sebes irásnak sajátságos módja, mely bizonyos rövidített jegyeket használva képes a beszélők szavait egy folytában följegyezni.

GYORSIRÁSI, (gyors-irási) ösz. mn. Gyorsirást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Gyorsirási betük, jelek. Gyorsirási leczkék, gyakorlatok.*

GYORSIRÓ, (gyors-iró) ösz. fn. Általán személy, ki rendkivüli sebességgel képes irni; különösen oly iró, ki sajátnemü rövidített irási jeleket használva képes a sebesebben szólók beszédeit is legott följegyezni.

GYORSÍT, GYORSIT, (gyor-s-ít) áth. m. *gyorsít-ott,* htn. *—ni* v. *—ani.* Gyorssá tesz, gyorssá lenni késztet, sürget, siettet. *Valamely megindított test mozgását gyorsítani. A szél gyorsítja a vitorlás hajókat.*

GYORSÍTÁS, GYORSITÁS, (gyor-s-ít-ás) fn. tt. *gyorsítás-t,* tb. *—ok.* Gyorssá tevés, gyors haladásra késztetés, siettetés. *Mozgás gyorsítása.*

GYORSÍTOTT, GYORSITOTT, (gyor-s-ít-ott) mn. tt. *gyorsított-at.* Gyorsabb haladásra indított, késztetett, siettetett. *Gyorsitott lépésekkel haladni előre. Egyarányosan* vagy *egyaránytalanul gyorsított mozgás.* (Acceleratus).

GYORSKOCSI, (gyors-kocsi) ösz. fn. Általán, gyorsan járó kocsi, alkalmatosság. Különösen, bizonyos állomási helyek, városok között folytonosan járó, s a közlekedést minél sebesebben elősegítő alkalmatosság. *Pestre járó, gyöngyösi, egri, eperjesi gyorskocsik.*

GYORSKOCSIS, (gyors-kocsis) ösz. fn. Személy, ki gyorskocsiba fogott lovakat hajt; vagy aki gyorskocsikat tart az utasok számára.

GYORSLÁBÚ, GYORSLÁBU, (gyors-lábú) ösz. mn. Gyorsan, sebesen menő, rövid idő alatt aránylag hosszu utat tevő. *Gyorslábu futár, gyalogposta.*

GYORSLÉPÉS, (gyors-lépés) ösz. fn. Gyors járás, midőn valaki lábait sebesen szedve gyalogol. *Gyorslépésekkel sietö vándorok.* Átv. ért. hamar, hamarság, sietés, sietve. *Gyorslépéssel közelitö vész, halál.*

GYORSLÖVÉSZ, (gyors-lövész) ösz. fn. Lövész, ki vont, azaz sajátlagosan készített csövü puskából lödöz, mely egyéb közönséges puskáknál sebesebben hord.

GYORSMARS, (gyors-mars) ösz. fn. l. GYORSINDULÓ.

GYORSOGAT, (gyor-s-og-at) áth. m. *gyorsogattam, —tál, —ott.* Gyors menésre, haladásra késztet, sürget; siettet.

GYORSPARANCS, (gyors-parancs) ösz. fn. Gyors futárral, postával stb. érkezett, s valaminek végrehajtását siettető parancs. *Hadi gyorsparancs.*

GYORSPARASZT, (gyors-parasst) ösz. fn. Általán, sebesen hajtó parasst fuvaros. Különösen a Pest és Bécs között fuvarozó parasztok, kik sebes hajtásaikról hiresek. *Nyergesujfalusi, esönyi, ácsi, gönyöi, öttevényi gyorsparasztok.* A helybeli vagy vidéki nép nyelvén *kullér* (kurir). A vasutak mentében az ily fuvarosok már megszüntek.

GYORSSZEKÉR, (gyors-szekér) ösz. fn. lásd: GYORSKOCSI.

GYORSUTAZÁS, (gyors-útazás) ösz. fn. Gyors alkalmatossággal, és időzés nélküli utazás, pl. gyorskocsin, gőzkocsin, gyorsparasztokkal.

GYORSUTAZÁSI, (gyors-utazási) ösz. mn. Gyorsutazást illető, arra vonatkozó. *Gyorsutazási intézet.*

GYORTYA, GYORTYÁNFA, l. GYERTYA, GYERTYÁNFA.

GYOSZ, elvont gyöke *gyoszár* és *gyoszom* szóknak. Ezek értelme szerént am. *gaz*, gyom.

GYOSZÁR, (gyosz-ár) fn. tt. *gyoszár-t*, tb. *—ok.* Növényfaj. *A hol felnött vala egy édesz almafa, Szárig* (sárga) *gyoszárvirág alatta nött vala.* (Csángó dal. Erdélyi János gyüjteményében). Talán *gyopár*ból ferdült el.

GYOSZOM, (gyosz-om, vagy némelyek szerént az utóbbi tagban megfordított *gyomosz*) fn. tt. *gyoszom-ot.* Tóban tenyésző tapadó fü, (tavi gyom). Bodrogközi szó.

GYÓTA, (1), (gyó-ta vagy jó-ta, azaz jó tanya, jó hely) fn. tt. *gyótát.* Baranyai tájszó, am. legelő hely.

GYÓTA, (2), puszta Somogyban; helyr. *Gyótá-n, —ra, —ról.*

GYOVÁN, falu Körös megyében; helyr. *Gyován-ba, —ban, —ból.*

GYÖ, gyökelem, mely különböző értelmü szókban fordul ugyan elé, mindazáltal a *g* valamint a *gy* általános jelentéseit követve, a *go gö* gyökelemekkel igen közel rokon. V. ö. GYÖK, GYÖM, GYÖN, GYÖNY, GYÖNGY, GYÖP, GYÖR, GYÖZ.

GYÖ, AL—, falu Csongrád megyében; FEL—, puszta ugyanott; helyr. *Gyö-n, —re, —röl.*

GYŐJT, származékaival együtt régies és tájdivatos alak, *gyüjt* helyett; l. ezt és származékait.

GYŐJTEVÉNY, a Nádor-codexben am. *gyüjtemény*; l. ezt.

GYÖK, fn. tt. *gyök-öt.* Vagy egy eredetü a köznépies *gyön, gyün* (jön v. jő) igével, vagy a göcseji, s némely más vidéki *tüke* (tőke) tájszóval, valamint a köszdivatú *csög, csök, tőke* szókkal *is*, a midőn valamely csomót, göcsöt, göcsöst jelent. Török és csagataj nyelven: *kök.* 1) Általán jelent olyasmit, melyből valami kijő, kinő, ered, származik, keletkezik, mely töve, tőkéje, törzsöke valaminek. 2) Különösen és szoros ért. jelenti a növény azon részét, mely a növénynek mintegy alapját teszi, mely a földben rejtezik, s belőle egy részről a törzsök, derék vagy szár nő fölfelé, más részről oldalt vagy aláfelé, vékony ereket, szálakat bocsát ki, melyek által a szükséges nedveket magába szívja, saját és a növény többi részeit táplálnia. A gyök tehát tulajdonkép a növény tömör, vastag részét, tövét jelenti. *Vastag, vékony gyök. Mélyen menő, vagy a föld szinéhez közel szétterjedő gyök. Kihúzni a fát gyökestül.* 3) Átv. ért. valaminek eredete, miből más valami származik. Különösen a nyelvtudományban olyan szó, melyet közelebb értelmü elemekre felosztani nem lehet; melyhez semmi rag, és semmi szokottabb képző nincsen illesztve. Ettől különbözik a *gyökelem*, melyben több gyöknek mintegy csirája, magva rejlik, s melyből a gyökök rendszerént egy újabb betü, legfölebb egy önhangzó és mássalhangzó, de még nem rendes képzők hozzájárultával erednek, pl. e szókban: *göb, göcs, gör, göm*, a gyökelem *gö*, maguk pedig gyökök; ellenben az *itt ide, ott oda* szókban levő *i* és *o* már gyökök, mert a *tt* és *de da* szokott és rendes képzők. Így esen gyökökben: *foly, fogy, fon*, a gyökelem: *fo.* A *csák, csáp, csáb* gyökök eleme: *csa.* A *ro* szinte gyökelem a *rom, rogy, roes* szókban. *Önálló gyök*, mely magában szokott és érthető szót alkot, pl. *bor, fa, gar, kar, mar, nyes, rom, sok, tag* stb. Ettől különbözik az *elvont* gyök, mely önállólag nincs divatban, pl. *gab, ker, fecs, gör, szom, vid.* Ettől ismét különbözik az *elvont törzs* v. *törzsök*, mely már a gyökből valamely képző által ered, jóllehet önállólag szinte nem használtatik, pl. *roncs*, (honnan rom-cs-ol), *romb* (rom-b-ol), *görzs* (gör-zs-ed), igy: *sikam, szülem, háram* stb. A számtanban gyöknek nevezik az oly számot, mely önmagával egyszer vagy többször sokszorozva valamely magasabb (hatványozott)

számot eredményez, pl. a 9-, 27-, 81-nek gyöke 3, mert $3 \times 3 = 9$; $3 \times 9 = 27$; és $3 \times 27 = 81$. Innen ezen kifejezések: *kivonni valamely számnak vagy mennyiségnek gyökét. Feltalálni valamely szám gyökét* stb. Egyébiránt köz nyelvben ezen *gyök* helyett, mely csak újabb időben használtatott és használtatik önállólag, rendesen *gyökér* divatozik, melynek azonban szabatos nyelvben némileg különböző értelme vagyon. V. ö. GYÖKÉR.

GYÖKBETŰ, (gyök-betű) ösz. fn. 1) Betű, mely a szó gyökét teszi, pl. az *itt ott* szókban gyökbetük az *i* és *o*, vagy pedig a több betüből álló gyökszónak mindenik betüje, pl. az *éb* és *fi* szókban előforduló *é*, *b* és *f*, *i* betük. 2) l. GYÖKMUTATÓ.

GYÖKDÚS, (gyök-dús) ösz. mn. Átv. ért. oly nyelvről mondják, melynek igen sok tiszta, eredeti gyökei vannak. V. ö. GYÖK.

GYÖKELEM, (gyök-elem) ösz. fn. Betü vagy betük, melyek a gyökszónak legelső eredetét, magvát, csiráját teszik, mutatják. V. ö. GYÖK, 3).

GYÖKÉR, (gyök-ér) fn. és ékvesztő, tt. *gyökért* v. *gyökeret*, tb. *gyökerek*. Személyragozva: *gyökerem*, *gyökered* stb. Tulajdonképen öszvetétel. Megegyezik vele a héber עֵקֶר, aram *ghegoro*, arab *ghakar*. 1) Köz nyelven am. gyök. V. ö. GYÖK. *Nagy fa, nagy gyökér.* (Km.). *Kiirtani a fát gyökerestül.* 2) Szabatos nyelvben azon ágak, szálak vagy erek, melyek a növény gyökéből kinőnek, a földben szétterjednek, s a szükséges nedveket a gyökre vezetik, innen *gyökrojtok-* vagy *gyökágak-* v. *gyökszálak*-nak is neveztetnek. *Gyökeret* v. *gyökereket verni*, am. megerősödni. *Mély gyökeret vert.* 3) Jelent bizonyos növényeket, melyeknek gyökeit és gyökereit szokás különösen használni, éldelni, melyek becse, haszna magában a gyökben létezik. *Édes gyökér, keserü gyökér, örvénygyökér, prüsszentő gyökér. Nem mindenkor édesgyökér a szerelem.* (Km.). Átv. ért. *félszgyökér. Néha a félszgyökér hasat is csap.* (Km.). Alsó Vágmelléken a petrezselymet, sárgarépát egyszerüen gyökérnek nevezik. *Vegyenek gyökeret* vagy *gyökerkét.* 4) Átv. ért. valaminek töve, tőszála, legmélyebb része. *Körön gyökere. Szive gyökerére bocsátja.* (Faludi). 5) Származás. *Valamely ember vérgyökér valamely örökségben, abban időmulás nincsen.* (Rumy. Székelyek törvénye 328. l.).

GYÖKÉRALAKÚ, (gyökér-alakú) ösz. mn. Minek alakja, külseje a gyökéréhez hasonló. *Gyökéralakú növények.*

GYÖKÉRÁRUS, (gyökér-árus) ösz. fn. Ki különféle gyógyerejü gyökereket szedeget és árul.

GYÖKÉRÁSÓ, (gyökér-ásó) ösz. fn. Ki a levágott fák földben hagyott gyökeit és gyökereit kiássa. *Irtott erdőben dolgozó gyökérásók.*

GYÖKÉRBÉTŰ, (gyökér-bétü) ösz. fn. lásd: GYÖKBÉTŰ.

GYÖKÉRDED, (gyökér-ded) mn. l. GYÖKÉRALAKÚ.

GYÖKÉRDÚS, (gyökér-dús) ösz. mn. 1) Minek sokfelé ágazó gyökerei vannak. *Gyökérdús akáczok.* 2) l. GYÖKDÚS.

GYÖKERECSKE, (gyök-er-ecs-ke) l. GYÖKÉRKE.

GYÖKEREDZÉS, (gyök-er-ed-éz-és) fn. tt. *gyökeredzés-t*, tb. *—ék.* A növénynek azon létszeres fejlődése, midőn gyökereket hajt, ver.

GYÖKEREDZIK, (gyök-er-ed-éz-ik) k. m. *gyökeredz-éttem, —éttél, —ett* v. *gyökeredztem, gyökeredztél, gyökeredzett*, htn. *—eni* v. *—ni.* Gyökereket hajt, megfoganszik. *Gyökeredzenek az elültetett fák. Meggyökeredzettek a fiatal ültetmények.* Átv. ért. erős állásba helyezkedik, szilárdul megállapodik, beveszi magát valahová. *Meggyökeredzettek a régi szokások, törvények. Szive mélyébe gyökeredzett a bánat.*

GYÖKERES, (gyök-er-es) mn. tt. *gyökeres-t* v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Gyökerekkel bővelkedő, vagyis minek sok gyökágai, gyökrojtjai, erei vannak. 2) Átv. ért. alapos, a dolog fenekéből kiinduló, lényeges, a dolgot első eredeténél kezdő. *Gyökeres javitás. Gyökeres átalakitása valamely polgári alkotmánynak.* Továbbá, ősi, eredeti származásu. *Gyökeres nemes. Tös, gyökeres magyar nemzetség.*

GYÖKERESÉDIK, (gyök-er-es-éd-ik) k. m. *gyökeresed-tem, —tél, —ett.* Gyökeressé lesz, gyökerei nőnek, foganszanak, elágaznak. *Meggyökeresednek az elültetett csemeték.* Átv. ért. valamiben megalaposodik, megszilárdúl, feneket ver.

GYÖKERESÜL, (gyök-er-es-ül) önh. m. *gyökeresült.* L. GYÖKERESÉDIK.

GYÖKERÉSZ, (1), (gyök-er-ész) fn. tt. *gyökerész-t*, tb. *—ék.* Aki gyökereket, különösen bizonyos hatással, gyógyerővel birókat szedeget, gyüjtöget.

GYÖKERÉSZ, (2), (mint föntebb) áth. m. *gyökerész-tem, —tél, —ett.* Gyökereket keresgél, szedeget, gyüjtöget. Átv. ért. a szók gyökereit, vagy is helyesebben gyökeit kutatja, vizsgálja.

GYÖKERÉSZEGÉR, (gyökerész-egér) ösz. fn. Mezei egérfaj, mely gyökerekkel él.

GYÖKERETLEN, (gyök-er-etlen) mn. tt. *gyökeretlen-t*, tb. *—ek.* Minek gyökere nincsen. *Gyökeretlen növénynemek.*

GYÖKEREZ, (gyök-er-ez) áth. m. *gyökerez-tem, —tél, —ett.* Valamely növénynek vagy növényeknek gyökereit szedi, tépi, vágja, irtja.

GYÖKEREZIK, (gyök-er-ez-ik) k. m. *gyökerez-tem, —tél, —ett;* l. GYÖKEREDZIK.

GYÖKÉRFA, (gyökér-fa) l. GYÖKFA.

GYÖKÉRIGE, (gyökér-ige) l. GYÖKIGE.

GYÖKÉRJEGY, GYÖKÉRJEL, (gyökér-jegy v. -jel) l. GYÖKJEGY, GYÖKJEL.

GYÖKÉRKE, (gyök-ér-ke) kicsinyező fn. tt. *gyökérkét.* Kisded, apró gyökér. Vágmelléken így nevezik a sárgarépát, petrezselymet, zellert.

GYÖKÉRLISZT, (gyökér-liszt) ösz. fn. Növények, különösen bizonyos faju kákák gyökeréből őrlött vagy zuzott lisztforma por.

GYÖKÉRMUTATÓ, (gyökér-mutató) l. GYÖKMUTATÓ.

GYÖKÉRNÉV, (gyökér-név) l. GYÖKNÉV.

GYÖKÉRNÖVÉNY, (gyökér-növény) ösz. fn. Növény, melynek fő, nemesebb, használható, éldelhető részét gyökere teszi, milyenek pl. a petrezselyem, répa, s több ‚gyökér' név alatt ismeretes növények.

GYÖKÉRSZÁM, (gyökér-szám) l. GYÖKSZÁM.

GYÖKÉRSZEDŐ, (gyökér-szedő) ösz. fn. lásd: GYÖKERÉSZ, fn.

GYÖKÉRSZÓ, (gyökér-szó) l. GYÖKSZÓ.

GYÖKÉRTÖZEG, (gyökér-*tőzeg*) ösz. fn. Tőzeg, mely merő gyökerekből áll. V. ö. TŐZEG.

GYÖKÉRZET, (gyök-ér-z-et) fn. tt. *gyökérzetét*. Gyökerek összvege valamely növénynél. *Erős, sürü gyökérzet.*

GYÖKFA, (gyök-fa) ösz. fn. A fanövény gyökéből való fa, mely a derékfánál keményebb és virágosabb, vagyis habosabb, eresebb szokott lenni.

GYÖKHORZSOLÓ, (gyök-horzsoló) ösz. fn. Gazdasági eszköz a növénygyökök tisztitására.

GYÖKIGE, (gyök-ige) ösz. fn. Általán a nyelvtudósok szerént oly ige, mely magában véve gyökszó, s melyből más igék vagy beszédrészek származnak, pl. *lego* (leg-o) a latinban gyökige, *lectito* származtatott ige; *fut, áll, nés* a magyarban gyökigék, *futkos, álldogál, nézeget* származékigék. Ettől különbözik, s lásd illető helyén: *Igegyök; Igető.*

GYÖKINT, (gyök-in-t) l. GYÖKKENT.

GYÖKJEGY, GYÖKJEL, l. GYÖKMUTATÓ.

GYÖKKENGET, (gyök-k-en-g-et, gyök-v-enget) önh. Gyakoritója a gyökkent igének, l. ezt.

GYÖKKENT, (gyök-k-en-t, gyök-v-en-t = gyök-ü-en-t) önh. m. *gyökkent-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. 1) Úgy megyen, mint a sánta ember, azaz léptében bicczent, megzökken. 2) Álmában leejti fejét, szundikálva bólogat. Rokon vele a hangutánzó: *zökkent.*

GYÖKKENTÉS, (gyök-k-en-t-és = gyök-v-en-t-és = gyök-ü-en-t-és) fn. tt. *gyökkentés-t*, tb. —*ek*. Lábával vagy fejével zökkentés, bicczentés.

GYÖKKENYÉR, (gyök-kenyér) ösz. fn. Némely növények lisztté őrlött gyökeiből sütött kenyér.

GYÖKMUTATÓ, (gyök-mutató) ösz. fn. Midőn a mennyiségtanban valamely betüt vagy számjegyet valamely mennyiség fölé jobbról irnak, ez azt jelenti, hogy azon mennyiséget (gyököt) annyiszor kell venni, vagyis magával sokszorozni, a hány egység van a föltett jegyben, pl. $a^2 = a \times a$; $a^3 = a \times a \times a$; $a^n = a$ maga magával n-szer sokszorozva. Ha az a helyett számot irunk, pl. 5-öt, lesz $5^2 = 25$, $5^3 = 125$ stb. s ez némelyek szerént: *polczjegy* vagy csak *polcz*, mások szerént: *hatványmutató* (exponens) és az egész: *hatvány* (potentia, Potenz). Azon jegy pedig, mely az eredeti mennyiség kifejtését mutatja, pl. $\sqrt{a^2}$, *gyökjegy* v. *gyökmutató* (exponens radicis). V. ö. GYÖKSZÁM.

GYÖKNÉV, (gyök-név) ösz. fn. Név, mely tiszta gyök egyszersmind, különböztetésül a származéknévtől, pl. *vár, hegy, nép* gyöknevek, *város, hegyecske, népség* származéknevek. Ettől különbözik a törzsöknév, mely valamely képző által gyökből eredt, péld. *rongy, gömb* törzsöknevek, melyeknek gyöke *rom, göm.*

GYÖKÖNKE, (gyök-ön-ke) fn. tt. *gyökönkét*. Növénynem, három hímszállal és egy anyaszállal, kehely nélkül, melynek számos fajai vannak. *Czérnalevelü, galambbegy, hármaslevelü, hegyi, kétlaki, kövi, macska, murvás* stb. gyökönke. (Valeriana).

GYÖKÖNKEGYÖKÉR, (gyökönke-gyökér) ösz. fn. Erdei gyökönke gyökere.

GYÖKÖS, (gyök-ös) mn. tt. *gyökös-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Minek gyöke van, mi gyököt hajtott.

GYÖKSZÁM, (gyök-szám) ösz. fn. Szám, más nagyobb számok (hatványok) gyökét, alapját tevő, mely nagyobb számok úgy keletkezének, ha a gyökszámot önmagával sokszoroztuk. A gyökszámot pedig úgy találjuk meg, ha a hatványos mennyiség polczát v. mutatóját a keresett gyöknek mutatójával elosztjuk, pl. $\sqrt{a^2} = a^2/_2 = a^1 = a$. (A 2 számot mint legkisebbet, ezen mutatóban nem szokás kiirni).

GYÖKSZÓ, (gyök-szó) ösz. fn. Szó, melyhez semmi rendes képző, és semmi rag nem járult, elemi szó, pl. *én, te, ő; ó, új; ad, ír, ül, ég.* Különbözik a tulajdon értelemben vett, másképen elvont gyöktől, mely önállólag nem használtatik, pl. *nyö*(g), *sú*(g), *zú*(g), *té*(r), *té*(sz), *lé*(sz), *vé*(sz), *hí*(sz), *í*(szik), *é*(szik). *Gyökszó* vagy *önálló gyök* pedig, melynek magában is világos értelme van, és külön véve is használtatik, mint a föntebbi példák mutatják. V. ö. GYÖK.

GYÖL, GYÖLEKEZET, régies alakok; lásd: GYÜL, GYÜLEKEZET.

GYÖM, elvont gyök, s rokon a *göm, csöm, töm*, s a mélyhangu *csom* gyökökkel, mint ezen származékaik *gyömöszöl, csömöszöl, tömör, csomoszol* mutatják. Jelent összenyomást v. nyomódást, egy tömeggé erőszakkal alakitást, alakulást.

GYÖMBÉR, fn. tt. *gyömbér-t*, tb. —*ek*. Úgy látszik a *zingiber, gingiber* idegen szóból van átalakitva. Eredetileg keletindiai, s utóbb Amerikába is átültetett növény, mintegy három lábnyi magas, és sásalakú szárral, s éles levelekkel, melynek gyökere forró vízzel leöntve és napon megszárítva, kedves füszerül szolgál. *Fehér gyömbér. Fekete gyömbér. Vad gyömbér*, (ornithogalum). *Gyömbért vissek, nem neked való.* (Km.). *Gyömbér hegye*, Liptó megyében.

GYÖMBÉRÉS, (gyömbér-és) mn. tt. *gyömbérés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Gyömbérrel hintett, füszerezett. *Gyömbéres eledel, ital.*

GYÖMBÉRÉZ, (gyömbér-ez) áth. m. *gyömbérez-tem, —tél, —ett*. Gyömbérrel füszerez, elkészit. *Gyömbérezni a levest.*

GYÖMISZÖL, (gyöm-isz-öl) l. GYÖMÖSZÖL.

GYŐZTET, (győz-tet); l. GYŐZET, (2).

GYU, GYÚ, elvont hangutánzó gyök, mely a *gyúl, gyújt, gyúr* igékben és ezek származékaikban él. Közel áll a *gyap* v. *gyop* gyökhöz is. Értelmére s rokonságaira nézve, l. GYUJT, GYÚL; és GYÚR.

GYÚCSŐ, GYUCSŐ, (gyu-cső) l. GYUJTÓCSŐ.

GYÚFA, GYUFA, (gyú-fa) ösz. fn. Gyulékony szerrel ellátott hegyü faszálacska, mely dörzsölés által lobbot vet. *Kénes vagy kénetlen gyufák.*

GYUFACSINÁLÓ, (gyu-fa-csináló) ösz. fn. Iparos, gyáros, ki gyufákat készit.

GYUFAGYÁR, (gyu-fa-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben gyufákat készítenek. V. ö. GYÚFA.

GYÚFÁS, GYUFÁS, (gyu-fás) ösz. mn. 1) Gyufákkal ellátott vagy kereskedő stb. *Gyufás bolt. Gyufás szidógyerek.* 2) Gyufacsináló vagy gyufaárus.

GYUG, GYUGASZ, tájszók, lásd: DUG, DUGASZ.

GYÚGOLYÓ, GYUGOLYÓ, (gyú-golyó) ösz. fn. Hosszukás gömb, melyet kis golyókkal megtöltenek, vas abroncscsal megerősítnek, gyucsővel ellátnak, és kátrányos ruhával bevonnak. Így elkészitve ágyuból kilövik, hogy házakat stb. gyujtsanak meg vele.

GYÚGY, TÓT—, falu Somogy megyében; helyr. *Gyúgy-on, —ra, —ról.*

GYUHA, Dunán tuli tájszó, és fn. tt. *gyuhát.* 1) Gyomor, belek, jonhó. *Pokol a gyuhád, beh sokat eszel. Teli van a gyuhája.* Némely régieknél: *éha.* V. ö. JONHÓ. 2) Átvitt ért. keresztfa a lovas szekéren, mely a rudat fentartja, hogy le ne billenjen; közönségesebben: *juha.*

GYÚHAJÓ, GYUHAJÓ, (gyú-hajó) ösz. fn. Gyulékony szerekkel megrakott hajó, melyet meggyujtanak, s azután az ellenség hajói közé hajtják, ezeket felgyujtania.

GYUJGYUJ! indulatszó, a sajnálkozó csudálkozásnak kijelentésére, néhutt: *juj! juj!* máskép: *ej! ej!* Göcsejben divatos tájszó.

GYÚJT, GYUJT, (gyú-ít) áth. m. *gyujt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* A *gyu* gyök alkalmasint hangutánzó, (valamint a *sü* gyök és *hő, fő* szók), s jelenti azon hangot, melyet hallani, midőn valami hirtelen lángra kap, tüzet fog, innen lett *gyu-ít, gyujt*, hasonló származatúak *fu-ít fujt, su-ít sujt, hü-t, fü-t*, (régen hüjt, füjt). Rokonok különösebben a *gyú* gyökkel a szanszkrit *dah* (ég), hellen *δαίω*, török *jak-mak*, a magyar *süt*, honnan *süt* stb. V. ö. GYÚL. Egyébiránt rokonítható *gyü* gyökkel is, minthogy a gyulás- vagy gyujtásnál is mintegy a melegség egy pontba gyül, s ez által tüz fokára emelkedik. Értelme: eszközli, hogy valami égni kezdjen, lángra kapjon. *Gyertyát gyujtani. Meggyujtani a fát. Felgyujtani a házat. Begyujtani a kemencsét* v. *kemencsébe. Pipát vagy pipára gyujtani* vagy *rágyujtani, pipagyujtani. Elgyujtani a mozsarat, ágyút*, azaz elsütni. Átv. ért. heves indulatra gerjeszt vagy mint mondani szokás, tüzbe hoz. *Haragra, méregre gyujtani valakit. Jaj beh elgyujtott!* azaz megharagított.

GYUJTACS, (gyu-ít-acs) fn. tt. *gyujtacs-ot.* Eszköz vagy szer, mely gyujt, pl. a tüzéreknél lőporral megtöltött cső, mely a fötöltésig hat, s ezt meggyujtja, vagy hosszu rúdra kötött tüzes kanócz, melylyel az ágyukat, mozsarakat elsütik.

GYUJTAG, (gyu-ít-ag) fn. tt. *gyujtag-ot.* Általán gyulékony test, mely a bele esett szikrától könnyen tüzet fog, s lángra kap, és tüzgerjesztésre használtatik, pl. száraz szalmatekercs, kócz, pozdorja stb.

GYUJTALÉK, (gyu-ít-al-ék) fn. tt. *gyujtalék-ot.* Általán, mindenféle gyulékony és gyujtó szerek, melyeket pl. háboruban házak, hidak, hajók stb. felgyujtására használnak.

GYUJTÁS, (gyu-ít-ás) fn. tt. *gyujtás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, mely által azt teszszük, hogy valami tüzet fogjon, lángra lobbanjon. *Gyertyagyujtás. Pipagyujtás. Haragra gyujtás.* V. ö. GYUJT.

GYUJTAT, (gyu-ít-at) fn. tt. *gyujtat-ot.* Gyujtás eredménye, végbevitt gyujtás. *Gyertyagyujtatkor.*

GYUJTATLAN, (gyu-ít-atlan) mn. tt. *gyujtatlan-t*, tb. *—ok.* Ami nincs meggyujtva, ami tüzre, lángra nincs gerjesztve. *Gyujtatlan fa a tüzhelyen. Gyujtatlan gyertyát vinni a szobába.* Határozóilag am. gyujtatlanul, meg nem gyujtva.

GYUJTÓ, (1), (gyu-ít-ó) mn. tt. *gyujtó-t.* Ami tüzet gerjeszt, lángra lobbant. *Gyujtó szerek. Gyujtó forgács, szalma.* Átv. ért. hevítő, indulatra gerjesztő. *Haragra, boszura gyujtó izgatások. Szerelemre gyujtó alkalmak.*

GYUJTÓ, (2), (mint föntebb) fn. Eszköz, szer, mely gyujt, pl. gyujtacs, gyujtag, tüzes kanócz stb. *Pipagyujtó*, azaz hely, hol pipára gyujtanak. Ily nevü csárda több van hazánkban.

GYUJTÓCSŐ, (gyujtó-cső) ösz. fn. A tüzéreknél am. fából csinált cső, melyet sajátnemü, s lassan égő anyaggal megtöltenek, és a tüzgömbbe vernek, hogy azt meggyujtsa.

GYUJTOGAT, (gyu-ít-og-at) áth. és gyakor. m. *gyujtogat-tam, —tál, —ott.* 1) Gyakran vagy lassan-lassan egymás után tüzet gerjeszt, valamit lángra lobbant, égni késztet. *Gyertyákat gyujtogatni a templomban. Lámpákat gyujtogatni a város utcáin.* 2) Kártevő szándékkal más ember jószágát, pl. házát, kazalait, asztagait stb. felgyujtja, hamuvá égeti. *Boszuállásból vagy rablás végett gyujtogatni.*

GYUJTOGATÁS, (gyu-ít-og-at-ás) fn. tt. *gyujtogatás-t*, tb. *—ok.* 1) Cselekvés, midőn gyakran vagy lassan egymás után tüzet gerjesztünk. *Gyertyagyujtogatás, lámpagyujtogatás.* 2) Midőn valaki kártevő szándékkal más jószágára tüzet vet. *A gyújtogatások miatt nagy rémülésben van a város népe.*

GYUJTOGATÓ, (gyu-ít-og-at-ó) fn. tt. *gyujtogató-t.* 1) Személy, ki valamit kötelességből, megbi-

GYÖNGÉLKÉDÉS, (gyön-g-e-el-kéd-és) fn. tt. *gyöngélkédés-t*, tb. *—ék*. Állapot, midőn valakinek rendes egészségi ereje némi változást szenved, valaki bágyadtságot, lankadást érez, mely miatt szokott hatással nem működhetik. V. ö. GYÖNGÉLKÉDIK.

GYÖNGÉLKÉDIK, (gyön-g-e-el-kéd-ik) k. m. *gyöngélkéd-tem*, *—tél*, *—ett*. Bágyadó, lankadt állapotban van, ereje némileg alább hagy, a test rendes működéseit nem képes szokott erélylyel folytatni. Gyöngélkedünk, midőn valamely betegség készül kiütni rajtunk, és gyöngélkedünk, midőn a betegség után lábadozunk, de még egész erőnket vissza nem vettük. *A színészek és színésznők sokszor gyöngélkednek.*

GYÖNGÉLKÉDŐ, (gyön-g-e-el-kéd-ő) mn. tt. *gyöngélkédő-t*. Kinek egészsége bágyadt, lankadt állapotban szenved, ki erejében, épségében némileg fogyatkozott. V. ö. GYÖNGÉLKEDIK.

GYÖNGÉLL, (gyön-g-e-ell) áth. m. *gyöngéllett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Gyöngének tart, vél, gondol valamit. *E három emeletes ház falát gyöngéllem. Ne lépj addig vízbe, míg nem látod kövét, se a fára ne mássz, ha gyöngélled tövét.* (Takács Józs.).

GYÖNGÉLTET, (gyön-g-e-el-tet) áth. m. *gyöngéltet-tem*, *—tél*, *—ett*. Kényeztet, elpuhít. *Aki szolgáját gyöngélteti, fejére neveli.* (Km.).

GYÖNGÉLTETÉS, (gyön-g-e-el-tet-és) fn. tt. *gyöngéltetés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, mely által valakit gyöngéltetünk, illetőleg kényeztetünk, elpuhítunk.

GYÖNGÉLTETŐ, (gyön-g-e-el-tet-ő) mn. tt. *gyöngéltető-t*. Kényeztető, elpuhító, elasszonyosító. *Gyöngéltető élet, testi gyönyörök. Testgyöngéltető puhaság.*

GYÖNGÉN, (gyön-g-e-en) ih. Fínomul, erőtetés nélkül, kímélve. *Gyöngén bánni valakivel. Gyöngén fogni valamit. Gyöngén tartani a gyermeket. Gyöngén szólani vissza a megsértőnek.*

GYÖNGESÉG, (gyön-g-e-ség) fn. tt. *gyöngeségét*. 1) Erőtlenség, bágyadtság. *Gyomor gyöngesége. Testi gyöngeség. Szemek gyöngesége.* 2) Lágyság, hajlékonyság. *Szív gyöngesége. Viasz gyöngesége.* 3) Szilárdság nélküli állapot, túlságos engedékenység. *Az elüljárók gyöngeségével visszaélnek az alattvalók.* 4) Gyarlóság, mely szerént valaki az erkölcsi törvényeket nem eltökélett szándékból, hanem hajlamból vagy gyarlóságból általhágja. *A nagy embereknek is vannak gyöngeségeik.*

GYÖNGESÉGÉS, (gyön-g-e-ség-és) mn. tt. *gyöngeségés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Igen gyönge, nagyon gyöngélkedő.

GYÖNGESZÉMŰ, (gyönge-szémű) ösz. mn. Kinek szemei hamar kifáradnak, ki élesen nem lát. Átv. ért. kevés, csekély belátású.

GYÖNGESZIVŰ, (gyönge-szivű) ösz. mn. Kinek szive könnyen sajnálkozásra, könyörre, irgalomra indúl, ki a sors csapásait szilárdul eltürni nem képes.

GYÖNGESZIVŰSÉG, (gyönge-szivűség) ösz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valaki gyöngeszivű. V. ö. GYÖNGESZIVŰ.

GYÖNGÍT, GYÖNGIT, (gyön-g-e-ít) áth. m. *gyöngít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. 1) Gyöngévé, azaz erőtlenné tesz. *A sok olvasás, gyertyázás gyöngíti a szemeket. A nagy és folytonos izzadás gyöngíti a testet.* 2) Szelidít, valaminek nyerseségét, durvaságát mérsékli. *Gyöngíteni a bünösre kimondott büntetést. Fölvilágositás által gyöngíteni a sértő szavakat.* 3) Könnyít, kevesbít. *Gyöngíteni valamely terhet.*

GYÖNGÍTÉS, GYÖNGITÉS, (gyön-g-e-ít-és) fn. tt. *gyöngítés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, mely által valamit gyöngévé teszünk. *Testnek, tagoknak gyöngitése. Fájdalom, bánat, nyavalya, büntetés gyöngitése.* V. ö. GYÖNGÍT.

GYÖNGÖREJT v. GYÖNGÖRÍT a Tatrosi codexben, ma: *göngyölít.*

GYÖNGÜL, GYÖNGÜL, (gyön-g-e-ül) önh. m. *gyöngül-t*. Gyöngévé lesz, erőtlenül, lágyul. *Szemei gyöngülnek. Lába gyöngül. A napra tett viasz gyöngül.* Különösen, szelidül, enged, olvad. *Gyöngül az idő. Gyöngül a fagy, tél.* Összetételei: *elgyöngül, meggyöngül.*

GYÖNGÜLÉS, GYÖNGÜLÉS, (gyön-g-e-ülés) fn. tt. *gyöngülés-t*, tb. *—ék*. 1) Állapot, midőn valaki v. valami erejét veszti. 2) Szelídülés, olvadás, engedés. *Időnek, télnek gyöngülése.*

GYÖNGÜLET, GYÖNGÜLET, (gyön-g-e-ület) fn. tt. *gyöngület-et*. Gyöngülés elvont értelemben.

GYÖNGY, (1), (gyön-gy v. gyöm-gy) fn. tt. *gyöngy-öt*. Az eredeti *gömgy* v. *gön-gy* szóból, melynek jelentése gömbölyüség, lett meglágyítva *gyöngy*, mely ennél fogva a gömbölyüség fogalma mellett, a lágyság, fínomság értelmét is fölvette. Így lágyultak meg, a *göngyöl, göngyölget* igék, s lett belőlök tájdivatosan *gyöngyöl, gyöngyölget*. Rokon vele közelebb a latin *gemma*, török *indsü*, csagataj *ünczü*. Általán jelent fínom, gömbölyü fakadást, kinövést, bogyót vagy bogyó alaku testet. Különösen 1) Némely fákon termő bogyók, különösen, melyek nedvei enyv ragadósságával birnak. *Tölgyfa gyöngye.* 2) A szőlőnek fakadása, bimbója. *Szőlő gyöngye.* 3) Fehér, vagy fehéres szinü, gömbölyü kinövés némely csigák tekenőjén, melyek ritkaságuk és szépségök szerént, kisebb vagy nagyobb becsüek. *Tengeri drágagyöngyök. Fehér gyöngyök. Gyöngyökkel ékesített nyak. Gyöngyökkel himzett ruha. Gyöngyöket keresni, halászni, fűzni.*

„Gyémánt és gyöngy nem kell nekem,
Mindkettő oly hideg,
Alattok a szívdobbanás,
Az érzet fagyna meg."

Flóra. (Tóth Kálmánné).

Átv. ért. üvegből, vagy drágakövekből készített gyöngyalakú gömböcskék, golyócskák. 4) Nyájas beszédben átv. ért. am. kedves, drága. *Gyöngyöm galambom. Gyöngyöm, gyere ide. Édes gyöngyöm.* 5) A pezsgésben, forrásban, mozgásban levő folyadékok apró buborékai. *Gyöngyöket hány a pohárba töltött bor. Fölfelé megy borban a gyöngy, jól teszi.* (Fóti dal, Vörösmartytól). Ide tartoznak: *harmatgyöngyök, nem gyöngyei*, azaz könyűi.

„Nem sírhatok, bár hő zápor gyanánt
Szememben a köny százszor megered:
Midőn kiér a zord világ elé,
Hideg, kemény jéggyöngyökké mered."

Vörösmarty.

6) Mint határozónév átvitt ért. jelent igen kedveset, vagy igen szépet, dicsőt. *Bezzeg az volt ám a gyöngyélet. Gyöngy alak. Gyöngy leány, gyermek. Kiballagék andalgva gyöngy alak, ... megáztam jól, de nem láthattalak.* (Kisf. K.). 7) Vadászok nyelvén azon kinövések, melyek az agancson elszórvák, gyöngyöknek hivatnak, s az idős szarvasoknál és bakőzeknél legnagyobbak. (Bérczy Károly Vadászműszótára).

GYÖNGY, (2), falu Szathmár megyében; helyr. *Gyöngy-ön, —re, —ről.*

GYÖNGYANYA, (gyöngy-anya) l. GYÖNGYHÁZ.

GYÖNGYÁRPA, (gyöngy-árpa) ösz. fn. Darává őrlött árpa vagy árpakása.

GYÖNGYÁRUS, (gyöngy-árus) ösz. fn. Ki gyöngyöket árul.

GYÖNGYBAB, l. RISBAB.

GYÖNGYBAGOLY, (gyöngy-bagoly) ösz. fn. Tornyokban fészkelni szerető kisebb bagolyfaj, melynek szemeit fehéres és fekete pettyü tollak kerítik. Egerészésből él, s éjjeli kiáltásával a babonás hitüek szerént halált jövendöl. Máskép: *halálmadár, kuvik, csuvik.*

GYÖNGYBETÜ, (gyöngy-betü) ösz. fn. Legapróbbféle, gömbölyü nyomtatási betük.

GYÖNGYBOGÁR, (gyöngy-bogár) ösz. fn. Fényes bogár, melynek alapszine fekete, torja aranyzöld, s paizskáin tíz vonal huzódik végig, melyek sárga, vöröses és zöld szint vetnek vissza. (Curculio imperialis).

GYÖNGYBUVÁR, (gyöngy-buvár) l. GYÖNGYHALÁSZ.

GYÖNGYCSIGA, (gyöngy-csiga) ösz. fn. Csigafaj, melynek fényes belsejü, és különféle szineket játszó tekenője van.

GYÖNGYDED, (gyöngy-ded) mn. tt. *gyöngyded-et.* Gyöngyhöz hasonló, gyöngy gyanánt fénylő, ragyogó.

GYÖNGYDRÁGASÁG, (gyöngy-drágaság) ösz. fn. Gyöngyökből álló, vagy gyöngyökkel kirakott ékszer.

GYÖNGYDÚS, (gyöngy-dús) ösz. mn. 1) Sok gyöngyöt termő. *Gyöngydús indiai tengerpartok.* 2) Sok gyöngygyel biró vagy ékesített. *Gyöngydús keleti fejedelmek. Gyöngydús gyüjtemény.*

GYÖNGYÉKESSÉG, (gyöngy-ékesség) ösz. fn. Gyöngyökből fűzött, csinált ékesség.

GYÖNGYELLIK, (gyön-gy-el-l-ik) k. m. *gyöngyell-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Gyöngyök fejlenek ki belőle, gyöngyök gyanánt tünik a szemekbe, úgy ragyog, mint a gyöngyök. *Gyöngyellik a pezsgő por. Gyöngyellenek tavaszkor a szőlőtök. Gyöngyellenek némely fényes bogarak.* V. ö. GYÖNGY.

GYÖNGYEN, (gyön-gy-en) ih. Igen szépen, igen ékesen, helyesen. *Gyöngyen énekelt. Ezt gyöngyen megtette.*

GYÖNGYÉR, l. GYÖNGYVÉR.

GYÖNGYÉSZ, (1), (gyön-gy-ész) fn. lásd: GYÖNGYHALÁSZ.

GYÖNGYÉSZ, (2), (mint föntebb) áth. m. *gyöngyész-tem, —tél, —ett.* Gyöngyöket keres. V. ö. GYÖNGYÉSZET.

GYÖNGYÉSZET, (gyön-gy-ész-et) fn. tt. *gyöngyészet-et.* Gyöngycsigák keresése a tengerek fenekén, mi rendesen buvárharang segedelmével történik. V. ö. BUVÁRHARANG.

GYÖNGYFA, (gyöngy-fa) ösz. fn. Fa, melyen gyöngybogyók teremnek, különösen némely fák egyes ágai, melyeknek gyöngyei kifőzés által ragadósakká lesznek, s madárfogásra kiváltkép alkalmasak.

GYÖNGYFEJÉRSZŐLŐ, (gyöngy-fejér-szőlő) l. GYÖNGYSZŐLŐ.

GYÖNGYFOGÁS, l. GYÖNGYÉSZET.

GYÖNGYFURÓ, (gyöngy-furó) ösz. fn. Ékszermivesek finom eszköze, melylyel a gyöngyökön likakat fúrnak.

GYÖNGYFÜZÉR, (gyöngy-füzér) ösz. fn. Gyöngyszemekből fűzött sor, melyet pl. nyakdíszül, ruhaékességül stb. használnak.

GYÖNGYFÜZÉRÉS, (gyöngy-füzérés) ösz. mn. Gyöngyfüzérrel vagy füzérekkel kirakott, ékesített. *Gyöngyfüzéres hajék. Gyöngyfüzéres nyak.*

GYÖNGYFŰZŐ, (gyöngy-fűző) ösz. fn. Tűféle eszköz, melylyel a gyöngyszemeket füzérbe szedik.

GYÖNGYHAB, (gyöngy-hab) ösz. fn. Hab, melyet apró gyöngyök képeznek. *A pohárba töltött bornak, sörnek, pezsgőnek gyöngyhabja.*

GYÖNGYHAJMA, (gyöngy-hajma) ösz. fn. Hajmafaj, sok apró, gyöngyforma és gyöngyszinü gumókkal, mely a spanyolhagymának (Porré) télen leszedett, és tavaszszal elültetett gyönge csiráiból terem.

GYÖNGYHAL, (gyöngy-hal) ösz. fn. Fényes pikkelyü fehérhalfaj. (Albula).

GYÖNGYHALÁSZ, (gyöngy-halász) ösz. fn. Tengeri buvár, ki gyöngykagylók és csigák keresése végett buvárharang segedelmével a vizek fenekére

száll. Nem egészen alkalmas kifejezés, mert a gyöngycsiga nem hal; jobban: *gyöngyész.*

GYÖNGYHALÁSZAT, (gyöngy-halászat) ösz. fn. l. GYÖNGYÉSZET.

GYÖNGYHÁZ, (gyöngy-ház) ösz. fn. Gyöngycsigák tekenője, melynek belseje sima, fényes és különféle szineket játszik. Ebből többféle műveket készítenek, pl. gombokat, szelenczéket stb.

GYÖNGYHÁZAS, (gyöngy-hásas) ösz. mn. Gyöngyházzal ékesített, kirakott. *Gyöngyházas szelencsék, szekrénykék, apró bútorok.*

GYÖNGYHÍM, (gyöngy-hím) ösz. fn. 1) Az orozlánfarkfűnek (leonurus) egyik faja, melyet a szívszorulás ellen hathatós gyógyszerül tartanak. (Leonurus cardiaca). 2) Gyöngyökből varrott hím. V. ö. HÍM.

GYÖNGYKAGYLÓ, (gyöngy-kagyló) ösz. fn. Általán kagyló, melynek tekenőjében gyöngyök teremnek. (Mya margaritifera).

GYÖNGYKÁSA, (gyöngy-kása) ösz. fn. Busából vagy árpából szép tisztára őrlött, fehér gyöngyhöz hasonló apró kása.

GYÖNGYKERESKÉDÉS, (gyöngy-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki gyöngyökből álló árukkal űz.

GYÖNGYKÖLES, (gyöngy-köles) ösz. fn. Növényfaj a kőmagok neméből, melynek négy kemény magvai a közönséges köleshez, és némileg a gyöngyhöz hasonlítanak. (Lithospermum officinale). Máskép: *napkása.*

GYÖNGYKŐMAG, (gyöngy-kőmag) ösz. fn. A gyöngykölesnek kőkeménységü magva.

GYÖNGYMADÁR, (gyöngy-madár) ösz. fn. A kis kolibri madarak egyik faja.

GYÖNGYMART, (gyöngy-mart) ösz. fn. Tenger martja vagy széle, melyen gyöngycsigák és gyöngykagylók találtatnak.

GYÖNGYMÉRŐ, (gyöngy-mérő) ösz. fn. A gyöngyárusoknak átlikgatott lemezeszköze, melynek különböző nagyságu likai szerént a gyöngyök nagyságát megmérik és megbecsülik.

GYÖNGYNYOMAT, (gyöngy-nyomat) ösz. fn. Nyomat vagy nyomtatvány igen apró, úgynevezett gyöngybetükkel.

GYÖNGYOSZTRIGA, (gyöngy-osztriga) ösz. fn. Osztrigafaj, melynek tekenőjében gyöngyök találtatnak.

GYÖNGYÖDZIK, (gyöngy-öd-ös-ik) k. m. *gyöngyödz-tem, —tél, —ött.* l. GYÖNGYELLIK.

GYÖNGYÖL, (gyöngy-öl) áth. m. *gyöngyöl-t.* 1) Gyöngyökkel kirak, ékesít. 2) l. GÖNGYÖL.

GYÖNGYÖLÉS, (gyön-gy-öl-és) fn. tt. *gyöngyölés-t*, tb. —*ek.* 1) Gyöngyökkel hímezése, ékesítése valaminek. 2) l. GÖNGYÖLÉS.

GYÖNGYÖLGET, l. GÖNGYÖLGET.

GYÖNGYÖLLIK, l. GYÖNGYELLIK.

GYÖNGYÖRGET, l. GÖNGYÖLGET.

GYÖNGYÖS, (1), (gyön-gy-ös) mn. tt. *gyöngyös-t* v. —*et*, tb. —*ek.* 1) Gyöngyökkel bővelkedő. *Gyöngyös tengermartok.* 2) Gyöngyökkel himezett, ékesített. *Gyöngyös hajék, nyak, öltözet, kalpag.* Ökrét, kutyáját is szereti így hívni a magyar. *Gyöngyös ne! Csálé Gyöngyös!*

GYÖNGYÖS, (2), mezőváros Heves, és puszta Somogy megyében; helyr. *Gyöngyös-ön, —re, —röl.*

GYÖNGYÖSMELLÉK, falu Somogy megyében; helyr. *Gyöngyösmellék-én, —re, —röl.*

GYÖNGYÖS-PÜSPÖKI, falu Heves megyében, *Gyöngyös* városával összefüggésben; helyr. *Püspöki-be, —ben, —ből.*

GYÖNGYÖZ, (gyön-gy-öz) áth. m. *gyöngyöz-tem, —tél, —ött.* Gyöngyökkel kirak, hímez, ékesít. *Felgyöngyözni haját, nyakát, kalpagját. Erszényt gyöngyözni.*

„Arany kard csördül oldalán, dolmánya gyöngyözött."
B. Eötvös József.

GYÖNGYÖZÉS, (gyön-gy-öz-és) fn. tt. *gyöngyözés-t*, tb. —*ék.* Gyöngyökkel kirakás, ékesítés.

GYÖNGYÖZIK, (gyön-gy-öz-ik) k. m. *gyöngyöz-tem, —tél, —ött.* Gyöngyöket vet, gyöngyök gyanánt pereg és ragyog. *Gyöngyözik a pezsgő bor. Gyöngyözik napkeltekor a harmat.*

GYÖNGYPART, (gyöngy-part) ösz. fn. lásd: GYÖNGYMART.

GYÖNGYPERJE, (gyöngy-perje) ösz. fn. l. LÉHAPÓT.

GYÖNGYPONK, (gyöngy-ponk) ösz. fn. A tengernek fölemelkedettebb feneke, domb vagy sátony a tenger fenekén, hol gyöngycsigák és gyöngykagylók találtatnak.

GYÖNGYPOR, (gyöngy-por) ösz. fn. Por az összevizúzott gyöngyszemekből.

GYÖNGYSELYÉM, (gyöngy-selyém) ösz. fn. Selyemszál vagy szinór, melyre gyöngyszemeket fűznek.

GYÖNGYSZÉM, (gyöngy-szém) ösz. fn. Egyes gyöngy. *Szinórra fűzni a gyöngyszemeket. Gyöngyszemekkel hímzett erszény.*

GYÖNGYSZÍN, (gyöngy-szín) ösz. fn. Fehérlő vagy szürke és kékes fehér szín, milyen a gyöngyöké szokott lenni.

GYÖNGYSZÍNŰ, GYÖNGYSZINŰ, (gyöngyszinű) ösz. mn. Minek a gyöngyhöz hasonló szine van.

GYÖNGYSZŐLŐ, (gyöngy-szőlő) ösz. fn. Korán érő, nagyon termő, s gyöngyhöz hasonló bogyóju szőlőfaj.

GYÖNGYTÉJ, (gyöngy-téj) ösz. fn. Kékes vagy bágyadt fehér szinű téj.

GYÖNGYTEKENŐ, (gyöngy-tekenő) ösz. fn. l. GYÖNGYHÁZ.

GYÖNGYTERMŐ, (gyöngy-termő) ösz. mn. Miben vagy min gyöngyök nőnek, tenyésznek, sza-

porodnak. *Gyöngytermő keletindiai tenger. Gyöngytermő csigák. Gyöngytermő fák.* V. ö. GYÖNGY.

GYÖNGYTŰ, (gyöngy-tű) ösz. fn. 1) Finom tű a gyöngyszemek felfüzésére. 2) Melltű, hajtű stb. melynek gombja gyöngy.

GYÖNGYTYÚK, (gyöngy-tyúk) ösz. fn. Afrikából származott házi tyúkfaj, mely a mi közönséges házi tyúkunktól lefelé hajló farka, kemény fejbúbja, különösen gömbölyü fehér pettyei, végre kellemetlen kiáltása által különbözik.

GYÖNGYVÉR, (gyöngy-vér) ösz. fn. Vizi madárfaj, a bíbicnél valamivel nagyobb, lábai igen hosszúk, hajlékonyak és vérvörösek. (Charadrius himantopus).

GYÖNGYVIRÁG, (gyöngy-virág) ösz. fn. Ismert növénynem a hathímesek seregéből és egyanyások rendéből, melynek virágszárain apró, fehér, harangalakú és igen kellemes illatu virágok nyilnak. (Lilium convallium, Convallaria majalis). Máskép: *szentgyörgyvirág.* Átv. ért. a nyájaskodó szerelmesek kedves kifejezése.

„Gyöngyvirág és liliomszál,
Szép szeretőm mellettem áll."
Kisf. K.

GYÖNGYVIRÁGECZET, (gyöngy-virág-eczet) ösz. fn. Eczet, melynek ágyát gyöngyvirágból vagy gyöngyvirággal készítik.

GYÖNGYVIRÁGVÍZ, (gyöngy-virág-víz) ösz. fn. Gyöngyvirággal készített szagos víz.

GYÖNGYVÍZ, (gyöngy-víz) ösz. fn. Víz, melyben vegyészileg gyöngyöket oldanak fel. Átv. ért. igen szép tiszta forrásvíz.

GYÖNK, falu Tolna megyében; helyr. *Gyönkön, —re, —ről.*

GYÖNTÖL, (gyöm-t-öl v. gyöm-öt-öl) ugyanaz *gyömötöl*, máskép *gyömöszöl* igével. Eléjön mint törzs a székely tájbeszédben, (valamint maga *gyömötöl* ige is), *gyöntölődik, gyöntölög* igékben; l. ezeket.

GYÖNTÖLGÉS, (gyöm-t-öl-ög-és) l. GYÖNTÖLŐDÉS.

GYÖNTÖLŐDÉS, (gyöm-t-öl-öd-és) fn. tt. *gyöntölődés-t*, tb. *—ék.* Fejének törése valamin. V. ö. GYÖNTÖLŐDIK.

GYÖNTÖLŐDIK, (gyöm-t-öl-öd-ik) belsz. A székelyeknél (Kriza J. szerént) am. valamin fejét törni v. gyöntölni, gyömötölni. Hasonló képzésü és értelmü, mint *tépelődik.*

GYÖNTÖLÖG, (gyöm-t-öl-ög) önh. m. *gyöntölög-tem* v. *gyöntölgöttem, —tél* v. *gyöntölgöttél, —ött.* L. GYÖNTÖLŐDIK.

GYÖNY, elvont gyök, mely eredetére rokon a *gyönge* szóval, mennyiben lágyságot, lágy érzést, s mintegy elolvadást jelent, mit már hangjánál fogva utánozni látszik. Származékai: *gyönyör, gyönyörü, gyönyörködik* stb. A szanszkritban *dsinv, dinv* am. örvendeztetni, szeretni. (Mátyás Flórián). Rokonítható a *kény, kéj* szókkal is.

GYÖNYÖR, (gyöny-ör, rokon vele különösebben a latin: *tener)* fn. tt. *gyönyör-t*, tb. *—ök.* Képzőjénél fogva *(er*, melyből hangrend szerént lett *ör)* jelent oly valamit, miből a lágyság, ellágyulás, elolvadás ered, vagyis jelenti a kellemes érzéseknek kifolyását, éldelését, melyek a fogékony kül- és belérzékeket édesen meghatják, s az öröm leggyöngédebb élvezetében részesitik. *Lelki, szellemi gyönyör. Testi gyönyörök. Gyönyört érezni, élvesni. Gyönyörben részesülni. Gyönyörrel olvasni valamely jeles szépmüvet. Gyönyörrel legeltetni a szemeket a szép természet bájain.*

GYÖNYÖRDOMB, (gyönyör-domb) ösz. fn. A női szeméremtestnek felső, kidudorodott része. (Mons Veneris).

GYÖNYÖRDÚS, (gyönyör-dús) ösz. mn. Lásd: GYÖNYÖRŰSÉGES.

GYÖNYÖRÉLV, GYÖNYÖRÉLVEZET, (gyönyör-élv v. -élvezet) ösz. fn. Kellemes érzés éldelete. V. ö. GYÖNYÖR.

GYÖNYÖRÍT, GYÖNYÖRIT, (gyöny-ör-ít) áth. m. *gyönyörít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* Gyönyört éreztet, gyönyörélvezetre gerjeszt valamit v. valakit. *Szemeket gyönyörítő látmány.* Székely tájszólás szerént önható ért. am. titkon szerelmeskedik.

GYÖNYÖRKÖDÉS, (gyöny-ör-köd-és) fn. tt. *gyönyörködés-t*, tb. *—ék.* Állapot vagy éldelet, midőn valaki gyönyörködik valamiben. V. ö. GYÖNYÖRKÖDIK.

GYÖNYÖRKÖDET, (gyöny-ör-köd-et) fn. tt. *gyönyörködetét.* Gyönyörködés elvont értelemben.

GYÖNYÖRKÖDETÉS, (gyöny-ör-köd-et-és) mn. tt. *gyönyörködetés-t* v. *—et*, tb. *—ék.* Gyönyörködtető. „Azért igen nagy szerelömmel kell tennen magadat megtartanod gyönyörködetes ételtül es mértékletlen veneréktül es mindeniket csak testnek szükségére venned." Régi magyar Passio. (Toldy F. kiadása).

GYÖNYÖRKÖDIK, (gyöny-ör-köd-ik) k. m. *gyönyörköd-tem, —tél, —ött.* Folytonos gyönyört érez, valamely szép, kedves benyomásu tárgynak szemléletével, éldelésével foglalkodik, s az által az öröm legfinomabb nemében részesül. *Gyönyörködni a természet szépségeiben* vagy *a müvészet remek müveiben. Gyönyörködni szép gyermekeiben. Gyönyörködni valamely pompásan bútorozott, feldiszitett és szép vendégekkel telt tánczteremben.*

GYÖNYÖRKÖDTET, (gyöny-ör-köd-tet) áth. m. *gyönyörködtet-tem, —tél, —ett.* 1) Azt teszi, eszközli, hogy valaki gyönyörködjék. *Szép énekkel, szenével gyönyörködtetni a vendégeket.* 2) Gyönyörre gerjeszt, gyönyörben részesit. *Az értelmes és müvelt olvasót gyönyörködtetik a jeles könyvek. Szemeit valamely tárgyon* vagy *tárgygyal gyönyörködtetni. Ez engem fölötte gyönyörködtet.*

GYÖNYÖRKÖDTETÉS, (gyöny-ör-köd-tet-és) fn. tt. *gyönyörködtetés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, mely

GYÜLEDELÉM, (gyü-ül-ed-el-ém) fn. tt. *gyüledelmet*. Gyülés, melyet fejedelmek vagy követek vagy több országok, tartományok küldöttei valamely közös ügyben tartanak (Congressus). *1815-diki bécsi gyüledelem.* Lábra nem kapott új szó.

GYÜLEKÉZÉS, (gyü-ül-e-kéz-és) fn. tt. *gyülekézés-t*, tb. —*ék*. Minden vagy több felől egy helyre sereglés. V. ö. GYÜLEKÉZIK.

GYÜLEKÉZET, (gyü-ül-e-kéz-et) fn. tt. *gyülekézet-et*. 1) Szélesb ért. több személyekből álló, s ideiglen összejött társulat, sokaság, népsereg. *Népgyülekezet. Eloszlik a gyülekezet.* 2) Szorosb ért. testület, mely bizonyos czél elérésére vagy rokonelvek fentartására, terjesztésére állandóan létezik, működik. *Egyházi gyülekezet. Különféle vallási gyülekezetek. Politikai gyülekezet.* 3) Az ország főnökeinek vagy több országok fejedelmeinek tanácskozás végetti összejövetele. (Congressus). 4) Monostori szerzetes tagok, különösen, okleveleket őrző, s hiteles helylyel biró monostor tagjainak társulata. *Pannonhegyi gyülekezet.* (Conventus).

GYÜLEKÉZIK, (gyü-ül-e-kéz-ik) k. m. *gyülekéz-tem, —tél, —ett*. Minden vagy több felől és folytonosan összesereglik, együvé egy helyre takarodik. *Gyülekeznek a választásra meghivott polgárok. Gyülekezik a vásáros nép. Begyülekezni. Összegyülekezni. Egybegyülekezni.*

GYÜLEKÉZŐ, (gyü-ül-e-kéz-ő) fn. tt. *gyülekézö-t*. Hadi műszó, s am. a katonaságnak trombitaszó általi hirtelen összegyüjtése, egyberiasztása. *Gyülekezőt fúni, trombitálni.* (Appel).

GYÜLEKÉZTET, (gyü-ül-e-kéz-tet) áth. m. *gyülekéztet-tem, —tél, —ett*. Eszközli, hogy gyülekezzenek.

GYÜLEM, (gyü-ül-em) elvont törzsök, melyből *gyülemlik, gyülemlés* stb. erednek. Jelent összegyűlt, összesereglett, egy halomba, rakásba tódult valamit, s rokon *gyüledék* szóval.

GYÜLEMÉNY, l. GYÜLEVÉNY.

GYÜLEMLÉS, (gyü-ül-em-el-és) fn. tt. *gyülemlés-t*, tb. —*ék*. Többeknek egy csoportba, halomba tolulása, összejövése.

GYÜLEMLIK, (gyü-ül-em-l-ik) k. m. *gyülemlett*, htn. *gyülemleni*. Gyülembe, azaz halomba, rakásba, tömegbe, csoportba jön össze, egybesereglik. *Áradáskor partra gyülemlik a vízhozta gizgaz.*

GYÜLEMLŐ, (gyü-ül-em-l-ő) mn. tt. *gyülemlö-t*. Ami halomba, csoportba, rakásba gyülemlik, tolúl. *Árvíz hajtotta, s partokra gyülemlő gaz.*

GYŰLÉS, GYÜLÉS, (gyü-ül-és) fn. tt. *gyülés-t*, tb. —*ék*. 1) Széles ért. több embernek egy seregbe, csoportba, egy helyre összejövése. 2) Szorosb ért. értekezés, tanácskozás, tervezés végetti összejövetel. *Vármegyei gyülés. Papi gyülés. Egyházi gyülés. Országos* v. *országgyülés. Természettudósok gyülése. Gyülést hirdetni, tartani, folytatni, félbeszakasztani. Gyülésbe menni, gyülésben beszélni, hallgatni, kiáltozni. Kis gyülés, nagy gyülés, évnegyedes gyülés. Magyar tud. akademia köz gyülése.* 3) Átv. ért. genynek, rútságnak összecsomósodása.

GYÜLESÉG v. GYÜLŐSÉG, régies *gyülölség* helyett; l. ezt.

GYÜLÉSÉZ, GYÜLÉSÉZ, (gyü-ül-és-éz) önh. m. *gyülésés-tem, —tél, —ett*. Gyüléseket tart; gyülésekben tölti az időt. *Folyvást gyülésezünk, és mit sem végzünk.*

GYÜLÉSÉZÉS, (gyü-ül-és-éz-és) fn. tt. *gyülésézés-t*, tb. —*ék*. Folytonos vagy gyakori gyüléstartás. *A gyülésezésnek semmi sikere nem lett. Gyülésezésben tölteni az időt.*

GYÜLÉSHÁZ, (gyülés-ház) ösz. fn. Ház, épület, melyben gyülést tartanak, mely különösen e végre van építve.

GYÜLÉSHELY, (gyülés-hely) ösz. fn. l. GYŰHELY.

GYŰLÉSI, GYÜLÉSI, (gyü-ül-és-i) mn. tt. *gyülési-t*, tb. —*ek*. Gyülést illető, abhoz tartozó, arra vonatkozó. *Gyülési tudósitások.*

GYÜLÉSIDŐ, (gyülés-idő) ösz. fn. Idő, melyben bizonyos társulat, egyesület, vagy országnak, tartománynak stb. rendei, képviselői gyülést tartanak.

GYÜLÉSNAP, (gyülés-nap) ösz. fn. Határozott nap, melyen a gyülés kezdődik, vagy a folytonosan tartott gyülés idejéből egy nap. *Első, második, harmadik* stb. *gyülésnap. Ma nincs gyülésnap.*

GYÜLÉSSZAK, (gyülés-szak) ösz. fn. A gyüléseknek egy meghatározott ideje, rende.

GYÜLÉSTERÉM, (gyülés-terém) ösz. fn. Terem, melyben gyülés tartatik. *Vármegyei, városi gyülésterem. Országházi gyülésterem. Kir. táblai gyülésterem.*

GYÜLEVÉNY, (gyü-ül-e-vény) fn. tt. *gyülevény-t*, tb. —*ék*. Általán, rakásra, csomóba gyült valami. Különösen geny, rútság a kóros testben.

GYÜLEVÉSZ, (1), (gyü-ül-ev-e-esz v. gyü-ül-ev-ész, tulajdonképen am. gyülős = gyü-ül-ő-ös, s az *ő ev*-vé módosulván: gyü-ül-ev-es) mn. és fn. tt. *gyülevész-t*, tb. —*ek*. Szedett-vedett, kevert nép, csőcselék, csajvadék; különféle vidékekről összegyült, vegyes osztálybeli, s más-más fajú emberekből álló népcsoport. Jobbára megvető értelemben használják. *Róma első lakosai gyülevész emberek voltak. Hazánkat Árpád bejövetelekor gyülevész népek lakták. Mert a gyülevész község kivánsággal gerjedez vala.* (Mózs. 11. 4. Káldi.).

GYÜLEVÉSZ, (2), falvak Sopron és Szala megyében; helyr. *Gyülevész-én, —re, —ről.*

GYÜLEVÉSZCSIGA, (gyülevész-csiga) ösz. fn. Fattyu csiga, mely többféle csigafajokból áll.

GYÜLEVÉSZHAD, (gyülevész-had) ösz. fn. Szedett-vedett emberekből összeállított, gyakorlatlan hadsereg. *Keresztes háboruk gyülevészhadai. Kapisztrán János gyülevész hadakat vezetett Nándor alá.* Szélesb

ért. vegyes, zagyva, csőcselék, csajvadék nép. V. ö. HAD.

GYŰLHELY, (gyűl-hely) ösz. fn. Hely, ahová társalgás vagy tanácskozás végett öszvegyülni szoktak. Máskép : *gyülhely, gyülde.*

GYŰLIK, GYÜLIK, (gyü-ül-ik) k. m. *gyül-t.* A kóros testről, sebről mondják, midőn geny, rútság támad benne, s megdagad. Maga a genyes daganat *gyülés* v. *gyülevény.*

GYŰLŐ, GYÜLŐ, (1), (gyü-ül-ő) mn. tt. *gyülő-t.* Ami vagy aki gyül.

GYÜLŐ, GYÜLŐ, (2), (gyü-ül-ö) fn. tt. *gyülö-t.* Általán jel, mely által az illetőknek tudtukra adatik, hogy öszvegyüljenek. Különösen a gyalog katonaságnál, öszvehivó dobolás, mit hajduink a német *Vergatterung* után *fikátor*-nak neveznek. *Gyülöt verni.*

GYÜLÖDELEM, l. GYÜLEDELEM.

GYŰLÖGET, GYÜLÖGET, (gyü-ül-ög-et) önh. és gyak. m. *gyülöget-tem, —tél, —ött.* Egymás után, lassan-lassan gyül.

GYÜLÖL, GYŰLÖL, (gyül-öl) áth. m. *gyülöl-t.* Eredetére nézve l. GYÜL, hangutánzó gyök. Értelme : valakit vagy valamit legnagyobb visszatetszéssel kerül, utál, magától távoztatni iparkodik, s nem csak javát nem kivánja, de kárát ohajtja. *Valakit szivből gyülölni. Gyülölöm öt, bár soha se látnám. Gyülöli még a helyet is, hol először látta öt. Utálom, gyülölöm.* Ellentéte : *szeret.* A régieknél néha *gyilöl. Kik titeket gyilöltek.* (Góry cod.). Azon elemzés, mely a *gyülöl gyilöl* igét *gyil* és *öl*, (gyilokkal öl) szókból származtatja, inkább csak látszólagos, mint meggyőző erővel bir.

GYÜLÖLÉS, (gyül-öl-és) fn. tt. *gyülölés-t,* tb. *—ek.* Cselekvés, melynél fogva valakit vagy valamit gyülölünk. Ellentéte : szeretés. *Embergyülölés.* V. ö. GYÜLÖL.

GYÜLÖLET, (gyül-öl-et) fn. tt. *gyülölet-et.* Indulat vagy szenvedély, melynél fogva valakit v. valamit gyülölünk. *Gyülölettel lenni, viseltetni ellenségeink iránt. Gyülöletet táplálni mások ellen.* Ellentéte : *szeretet.*

GYÜLÖLETÉS, (gyül-öl-et-és) mn. tt. *gyülöletés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Oly személy- vagy tárgyról mondjuk, ki vagy mely gyülölötet gerjeszt bennünk maga ellen, kit v. mit gyülölve taszitunk el magunktól, utált, megvetett. *Gyülöletes ember. Gyülöletes gonoszság, bün. Egész világ előtt gyülöletessé tette magát.*

GYÜLÖLETÉSEN, (gyül-öl-et-és-en) ih. Gyülöletet gerjesztve. *Gyülöletesen viselni magát.*

GYÜLÖLETÉSSÉG, (gyül-öl-et-és-ség) fn. tt. *gyülöletésség-et.* 1) Oly tulajdonság, melynél fogva valakit vagy valamit gyülölni kell. *Gyülöletessége miatt senki sem hallgat szavára.* 2) Állapot, melyben az van, kit gyülölnek. *Mert előbbi elveitől elpártolt, nagy gyülöletességben van.*

GYÜLÖLKÖDÉS, (gyül-öl-köd-és) fn. tt. *gyülölködés-t*, tb. *—ek.* Folytonosan táplált gyülölés; viszonyos gyülöletben levés. *A két testvér már régóta gyülölködésben van egymással.*

GYÜLÖLKÖDIK, (gyül-öl-köd-ik) k. m. *gyülölköd-tem, —tél, —ött.* Gyülöletet táplál, folytonosan gyülöl; viszonyos gyülöletben él valakivel. *Rút dolog, de nem ritka, hogy az atyafiak, és testvérek gyülölködnek egymással. Sokat gyülölködtem vele, mig tartozását megfizette. Ne gyülölködjetek, inkább szeressétek egymást.*

GYÜLÖLKÖDŐ, (gyül-öl-köd-ő) mn. tt. *gyülölködő-t.* Folytonosan gyülölő, viszonyos gyülölésben élő. *Gyülölködő szomszédok, közbirtokosok.*

GYÜLÖLŐ, (gyül-öl-ő) fn. tt. *gyülölő-t.* Ki valakit vagy valamit gyülöl. *Embergyülölő. Magyargyülölő. Nemzetgyülölő.*

GYÜLÖLSÉG, (gyül-öl-ség) fn. tt. *gyülölség-et.* Gyülölet egész terjedelmében, azaz mint tulajdonság, és mint működő szenvedély. A gyülölet inkább egyes és részletes; a gyülölség több tárgyakra vonatkozik, és általánosabb. *Nemzeti, vallásfelekezeti, családi, nemzetségi gyülölség. Gyülölségben élő szomszéd népek.*

GYÜLÖLSÉGÉS, (gyül-öl-ség-és) mn. tt. *gyülölségés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Gyülölséggel teljes, viseltető; gyülöléseget gerjesztő, tápláló. *Gyülöléseges indulat. Egymás közt gyülöléseges népfajok, nemzetek.* V. ö. GYÜLÖLSÉG.

GYÜLÖLSÉGÉSEN, (gyül-öl-ség-és-en) ih. Gyülöléseges módon; úgy, mint kik gyülölséggel viseltetnek egymás iránt. V. ö. GYÜLÖLSÉG. *Egymást gyülölségesen üldöző pártok.*

GYŰLÖNG, GYÜLÖNG, (gyü-ül-öng) önh. m. *gyülöng-tem* v. *gyülöngöttem, —tél* v. *gyülöngöttél, —ött*, htn. *—ni* v. *—eni.* Egymás után csoportosan és folyvást gyül. *Gyülöng a felázitott nép.*

GYÜLÖNGÉS, GYÜLÖNGÉS, (gyü-ül-öng-és) fn. tt. *gyülöngés-t*, tb. *—ek.* Folytonos egymás utáni öszvecsoportozás, tódulás.

GYŰLŐ- v. GYÜLŐPONT, (gyülő-pont) ösz. fn. Kitüzött bizonyos pont, mely körül öszve kell gyülni. *Es lesz a gyülőpont, hol a seregek öszvejőnek.*

GYÜLÖS, (gyül-ö-s) mn. tt. *gyülös-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Kiavult régi szó, am. gyülöletes. V. ö. GYÜL, hangutánzó.

GYÜLŐSÉG, GYÜLÖSÉGÉS stb. kiavult szók, l. GYÜLÖLSÉG, GYÜLÖLSÉGÉS.

GYŰLÖTÉR, GYÜLÖTÉR, (gyülő-tér) ösz. fn. Kitüzött hely, térség, hol többen öszvegyülnek.

GYŰLŐZAJ, (gyülő-zaj) ösz. fn. Első reggeli dobolás, mely által jelt adnak a gyalogságnak, hogy fölkeljen, s öszvegyülni készüljön. (Reveil).

GYŰLPONT, (gyül-pont) ösz. fn. Hely, ahová bizonyos osztályú vagy közös érdekeltségű személyek társalgás vagy közös ügyek megvitatása, elintézése végett öszvegyülekeznek.

GYÜLT, (gyü-ült) mn. tt. *gyült-et.* 1) Egybesereglett, összejött. *Templomba gyült áhítatos nép.* 2) Összeszerzett. *Ebül gyült szerzőnek ebül kell elvesznie.* (Km.). 3) Mondják a test azon részéről vagy sebről, melyben a geny, rútság összetolult. *Gyült tenyér. Gyült kelés.*

GYÜLTÁBOR, (gyül-tábor) ösz. fn. Tábor, melybe az illető különféle hadak összvereglenek.

GYÜLVÉSZ, (1), l. GYÜLEVÉSZ.

GYÜLVÉSZ, (2), falu Torontál megyében; helyr. *Gyülvész-én, —re, —ről.*

GYÜM, (gyü-m) elvont gyök, melytől *gyümő, gyümölcs*, és ennek származékai erednek, s egy a *göm* (gom, güm, gum) törzsökkel. Jelent gömbölyű testet, különösen a növények husos tömegű termékeit. V. ö. GYÜMŐ.

GYÜMŐ, (gyüm-ő v. gyüm-ű) elvont törzsök, keményebb hangon *gümő*, mély hangon *gumó*. Rokon a *gömb, gomb* szókkal. Jelent a meglágyult *gy*-nél fogva, mintegy lágyabb anyagú *gümőt*, különösen a növények gümőalakú termékét.

GYÜMÖLCS, (gyüm-ő-l-cs, eredetileg *gümöcs*, s meglágyitva *gyüm-ő-cs*, a régi halotti beszédben *gimilcs*, törökül *jemis*); fn. tt. *gyümölcs-öt.* Az *l* betü úgy csúszott közbe, mint az *oltalom* és tájdivatos *szölke, csolk, csolka* stb. szóknál, *ótalom, szőke, csók, csóka* helyett. Jelenti általán a növényeknek gümőalakú, vagyis többé-kevesbé gömbölyű termékét. Ezen értelemben gyümölcs a búza, rozs, árpa, kukoricza stb. *Föld gyümölcse*, azaz vetemény, gabona. *Lőn pedig sok napok után, hogy Kain a föld gyümölcséből ajándékot vinne az Úrnak.* (Mózses 1. 4. Káldi). Szorosb ért. a fák, cserjék, bokrok magvas terméke. *Szelíd, kerti gyümölcs*, pl. alma, körte, szilva, baraczk, kökény, som, galagonya stb. *Vad gyümölcs. Falu gyümölcse*, am. vad körte. *Ótott, nemesített gyümölcs. Édes gyümölcs. Az a gyümölcs legédesebb, melyet a féreg megrág.* (Km.). *Érett, éretlen gyümölcs. Korán érő, tavassi, nyári, őszi, téli gyümölcs. Jó gyümölcs. Vad fától nem lehet jó gyümölcsöt várni.* (Km.). *Lágy gyümölcs. Sok kemény fának lágy a gyümölcse.* (Km.). *Száraz, rohadt, aszalt gyümölcs. Idővel érik a gyümölcs.* (Km.). Átv. ért. valaminek szüleménye, jövedelme, sikere. *Méh gyümölcse. Áldott a te méhednek gyümölcse Jézus. Tőkepénz gyümölcse. Fáradság, munka gyümölcse. Keserű a tüske, de édes a gyümölcse.* (Km.).

GYÜMÖLCSÁG, (gyümölcs-ág) ösz. fn. Ág, melyen gyümölcs terem. *A gyümölcságakat feltámasztani, felkötni, letörni.*

GYÜMÖLCSÁRU, (gyümölcs-áru) ösz. fn. Vásárra vitt, cladásra szánt gyümölcs. *Gyümölcsárukat szállitani hajón a pesti piaczra.*

GYÜMÖLCSÁRULÁS, (gyümölcs-árulás) ösz. fn. Gyümölcsecsel üzött kereskedés.

GYÜMÖLCSÁRUS, (gyümölcs-árus) ösz. fn. Személy, ki gyümölcsöt árul, ki gyümölcsárukkal kereskedik. *Bécsi, possonyi gyümölcsárusok.*

GYÜMÖLCSÁRUSNŐ, (gyümölcs-árusnő) ösz. fn. Nőszemély, ki gyümölcsöt árul. Kőz nyelven: *gyümölcsös kofa.*

GYÜMÖLCSASZALÁS, (gyümölcs-aszalás) ösz. fn. A gyümölcsnek úgynevezett aszalóban történt szárítása. V. ö. ASZALÓ.

GYÜMÖLCSBARÁT, (gyümölcs-barát); l. GYÜMÖLCSKEDVELŐ.

GYÜMÖLCSBIMBÓ, (gyümölcs-bimbó) ösz. fn. Bimbó, melyben a virágnak, és leendő gyümölcsnek csirái rejlenek; különböztetésül a levélbimbótól.

GYÜMÖLCSBOR, (gyümölcs-bor) ösz. fn. Gyümölcs levéből, különösen almából, körtéből sajtolt bor.

GYÜMÖLCSECZET, (gyümölcs-eczet) ösz. fn. Gyümölcsök levéből készitett, vagy azzal vegyített eczet, pl. *vadalma-eczet, málna-eczet, árpa-eczet, búza-eczet* stb.

GYÜMÖLCSÉN, GYÜMÖLCSÉNY, falu Baranya, és puszta Somogy megyében; helyr. *Gyümölcsén-be, —ben, —ből.*

GYÜMÖLCSÉNES, GYÜMÖLCSÉNYES, falu Kraszna megyében; helyr. *Gyümölcsénes-én, —re, —ről.* Van ily nevü hegy is Erdélyben Csik székben.

GYÜMÖLCSÉSZ, (gyüm-ő-l-cs-ész) fn. tt. *gyümölcsész-t*, tb. *—ek.* Fai gyümölcsökkel, s ezek ismeretével tudományosan foglalkodó. (Pomologus).

GYÜMÖLCSÉSZET, (gyüm-ö-l-cs-ész-et) fn. tt. *gyümölcsészetet.* Fai gyümölcsökkel, s ezek ismeretével tudományosan foglalkodás; tan a gyümölcsökről. (Pomologie).

GYÜMÖLCSÉSZETI, (gyüm-ö-l-cs-ész-et-i) mn. tt. *gyümölcsészeti-t*, tb. *—ek.* Gyümölcsészetet illető, arra vonatkozó.

GYÜMÖLCSÉTÉK, (gyümölcs-étek) ösz. fn. Gyümölcsből készített vagy álló étek, különösen ételek után feladott gyümölcs.

GYÜMÖLCSFA, (gyümölcs-fa) ösz. fn. Szélesb ért. mindenféle fa, melyen ember vagy más állatok által éldelhető gyümölcs terem. Szorosb ért. oly fa, melyen nemesített, szelíd gyümölcs terem, pl. almafa, körtefa, szilvafa, cseresznyefa stb. *Gyümölcsfákat szaporitani, ótani. Az utak mellékét, udvart, szőlők lábát gyümölcsfákkal beültetni.*

GYÜMÖLCSFAISKOLA, (gyümölcs-fa-iskola) ösz. fn. Iskola vagyis oly hely a kertben, ligetben stb. ahol gyümölcsfák neveltetnek, ápoltatnak, gyümölcsfanövelde.

GYÜMÖLCSFAJ, (gyümölcs-faj) ösz. fn. Valamely gyümölcsosztályban vagy gyümölcscsaládban külön egyed; pl. a körte-családban a császárkörte.

GYÜMÖLCSFÉREG, (gyümölcs-féreg) ösz. fn. Gyümölcsökben tenyésző, vagy azokat pusztitó féreg.

GYÜMÖLCSFOGÁS, (gyümölcs-fogás) ösz. fn. Az asztalra feladott ételek sorában azon fogás, mely gyümölcsökből áll. V. ö. FOGÁS.

GYÜMÖLCSFOLT, (gyümölcs-folt) ösz. fn. 1) Ragya- vagy másféle folt, mely a gyümölcsnek rendes színétől elüt, s azt tarkává teszi. 2) Folt, melyet a gyümölcsök leve szöveteken, ruhákon, asztalkendőkön stb. csinál.

GYÜMÖLCSFÜZÉR, (gyümölcs-füzér) ösz. fn. 1) Zsinórra, czérnára füzött fris vagy aszalt gyümölcs. 2) Épületfalakon és szobrokon való ékesség, mely felfüzött gyümölcsöket ábrázol. (Feston).

GYÜMÖLCSGARABÓ, (gyümölcs-garabó) ösz. fn. Garabó, melyben gyömölcsöt tartanak vagy tovább szállítanak stb. V. ö. GARABÓ.

GYÜMÖLCSISTENNŐ, (gyümölcs-istennő) ösz. fn. A régiek hitregéje szerint a gyümölcstenyésztést pártoló istenasszony. (Pomona).

GYÜMÖLCSÍZ, (gyümölcs-íz) ösz. fn. 1) Valamely gyümölcsnek sajátnemű íze, melyet evéskor érezünk. 2) Sürü péppé főzött gyümölcs, máskép, kölcsönözött nevekkel: *liktáriom, lekvár.*

GYÜMÖLCSKAMARA, (gyümölcs-kamara) ösz. fn. Kamara, melyben gyümölcsöt, kiváltkép télrevalót tartanak.

GYÜMÖLCSKE, (gyüm-ő-l-cs-ke) kicsiny. fn. tt. *gyümölcské-t.* Apróféle, kisded gyümölcs, pl. som, kökény stb. Mondják szerénységből másnemü gyümölcsökről is. *Tessék ezen gyümölcskéből.*

GYÜMÖLCSKEDVELŐ, (gyümölcs-kedvelő) ösz. fn. Ki a gyümölcsöt éldelni vagy termeszteni is szereti.

GYÜMÖLCSKÉP, (gyümölcs-kép) ösz. fn. Festészi mű, mely gyümölcsöt vagy gyümölcsöket ábrázol.

GYÜMÖLCSKERESKÉDÉS, (gyümölcs-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, nyerészkedés, melyet valaki gyümölcscsel űz.

GYÜMÖLCSKERESKÉDŐ, (gyümölcs-kereskédő) ösz. fn. Személy, ki gyümölcscsel kereskedik.

GYÜMÖLCSKERT, (gyümölcs-kert) ösz. fn. Kert, melyben különösen és főleg gyümölcsfákat tenyésztenek.

GYÜMÖLCSKERTÉSZ, (gyümölcs-kertész) ösz. fn. Kertész, ki főleg gyümölcsfák tenyésztésével, nemesitésével foglalkodik.

GYÜMÖLCSKERTÉSZSÉG, (gyümölcs-kertészség) ösz. fn. Kertészség, melynek fő foglalatossága gyümölcsfákat tenyészteni, nemesíteni.

GYÜMÖLCSKIRÁLY, (gyümölcs-király) ösz. fn. Így nevezik némelyek az ananászt.

GYÜMÖLCSKOCSÁNY, (gyümölcs-kocsány) ösz. fn. Száracska, melynél fogva a gyümölcs a termő ágon lóg.

GYÜMÖLCSKOMRA, (gyümölcs-komra) lásd: GYÜMÖLCSKAMARA.

GYÜMÖLCSKOSÁR, (gyümölcs-kosár) ösz. fn. Kosár, melybe gyümölcsöt szednek, raknak stb.

GYÜMÖLCSKOSZORÚ, l. GYÜMÖLCSFÜZÉR.

GYÜMÖLCSKŐ, (gyümölcs-kő) ösz. fn. 1) Megkövült, kőkeménynyé átalakult gyümölcs. 2) Némely gyümölcsökben pl. körtefajokban találtató kemény részecskék.

GYÜMÖLCSMAGTOK, (gyümölcs-mag-tok) ösz. fn. l. MAGREJTŐ.

GYÜMÖLCSMOLY, (gyümölcs-moly) ösz. fn. Molyfaj, melynek hernyói a gyümölcsben élődnek. (Phalaena tinea; tordrix).

GYÜMÖLCSMUST, (gyümölcs-must) ösz. fn. Gyümölcsből sajtólt fris lé, pl. almamust, körtemust.

GYÜMÖLCSOLTÓ, GYÜMÖLCSÓTÓ, (gyümölcs-oltó v. -ótó) ösz. fn. Személy, ki gyümölcsfákat oltás által nemesít.

GYÜMÖLCSOLTÓ-BOLDOGASSZONY, ösz. fn. Böjtmás havának huszonötödikére eső innep, melyben a katholika anyaszentegyház az angyali idvezletnek, vagyis Urunk fogantatásának emlékét ülli. Gyümölcsoltónak mondják, mert a faoltások körülbelül ezen időtájban történnek leginkább.

GYÜMÖLCSÖNÖS, l. GYÜMÖLCSÉNES.

GYÜMÖLCSŐR, (gyümölcs-őr) ösz. fn. Csész, ki a gyümölcskertekre felügyel, hogy a tolvajok kárt ne tegyenek bennök.

GYÜMÖLCSÖS, (1), (gyüm-ő-l-cs-ös) mn. tt. *gyümölcsös-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Gyümölcscsel bővelkedő, gyümölcsöt termő; gyümölcsöt tartó, áruló; termékeny. *Gyümölcsös esztendő. Gyümölcsös oltóványok. Gyümölcsös kosár. Gyümölcsös kofa. Gyümölcsös vidék. Nincs gyümölcsösebb föld a szegények tenyerénél.* (Km.).

GYÜMÖLCSÖS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *gyümölcsös-t*, tb. *—ök.* Kert, melyben gyümölcsfákat tenyésztenek. *Szőlőhegyek lábain elterjedő gyümölcsösök.*

GYÜMÖLCSÖSÍT, (gyüm-ő-l-cs-ös-ít) áth. m. *gyümölcsösít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* Gyümölcsössé, azaz termékenynyé tesz. *Fákat nemesítés, ótás, szemzés által gyümölcsösíteni. Meddő telkeket mivelés által gyümölcsösíteni.*

GYÜMÖLCSÖSÍTÉS, GYÜMÖLCSÖSITÉS, (gyüm-ő-l-cs-ös-ít-és) fn. tt. *gyümölcsösítés-t*, tb. *—ek.* Cselekvés, mely által valamit gyümölcsössé, vagyis termékenynyé teszünk.

GYÜMÖLCSÖSÖDIK, (gyüm-ő-l-cs-ös-öd-ik) k. m. *gyümölcsösöd-tem, —tél, —ött.* Gyümölcsössé, azaz termékenynyé válik vagy lesz.

GYÜMÖLCSÖSSÉG, (gyüm-öl-cs-ös-ség) fn. tt. *gyümölcsösség-et.* Növények, különösen fák termékeny tulajdonsága, midőn gyümölcs terem rajtok.

GYÜMÖLCSÖZÉS, (gyüm-ő-l-cs-öz-és) fn. tt. *gyümölcsözés-t*, tb. *—ek.* Gyümölcshozás, gyümölcstermés. Átv. ért. jövedelmezés.

GYÜMÖLCSÖZIK, (gyü-m-ő-l-cs-öz-ik) k. m. *gyümölcsöz-tem, —tél, —ött.* Gyümölcsöt terem, hoz. Átv. ért. jövedelmez, kamatoz. *A gőzhajózási részvények jól gyümölcsöznek.*

GYÜMÖLCSÖZŐ, (gyüm-ő-l-cs-öz-ő) mn. tt. *gyümölcsöző-t.* Gyümölcsöt hozó, termő. Átv. ért. jövedelmező, kamatozó.

GYÜMÖLCSÖZTET, (gyüm-ő-l-cs-öz-tet) áth. m. *gyümölcsöztet-tem, —tél, —ett.* 1) Gyümölcsöséit. 2) Jövedelmet hozni késztet, jövedelmeztet; kamatoztat.

GYÜMÖLCSPÁLINKA, (gyümölcs-pálinka) ösz. fn. Gyümölcsök levéből vagy magvaiból főtt pálinka, pl. szilva-, cseresznye-, meggypálinka, különböztetésül a rozs-, burgonya- stb. pálinkától.

GYÜMÖLCSPÁSZTOR, (gyümölcs-pásztor) ösz. fn. l. GYÜMÖLCSŐR.

GYÜMÖLCSPÉP, (gyümölcs-pép) ösz. fn. l. GYÜMÖLCSÍZ, 2).

GYÜMÖLCSPIACZ, (gyümölcs-piacz) ösz. fn. Piacz, vagyis vásártér, mely különösen gyümölcsárulásra van kijelelve.

GYÜMÖLCSSOTU, (gyümölcs-sotu) ösz. fn. Sotu, melylyel gyümölcsből mustot nyomnak.

GYÜMÖLCSSÜRŰ, (gyümölcs-sürű) ösz. fn. Baraczkból, birsalmából stb. kifőzött, s fűszerrel és czukorral elkészített és keménynyé sürüsített gyümölcsíz, milyet leginkább a czukrászok készitenek. (Marmelade).

GYÜMÖLCSSZAK, (gyümölcs-szak) ösz. fn. l. GYÜMÖLCSÍZ.

GYÜMÖLCSSZEDÉS, (gyümölcs-szedés) ösz. fn. Cselekvés, midőn az érett gyümölcsöt a fáról leszedik.

GYÜMÖLCSSZEDŐ, (gyümölcs-szedő) ösz. fn. Ki a fáról gyümölcsöt szed, vagy eszköz, melylyel gyümölcsöt szednek.

GYÜMÖLCSTÁR, (gyümölcs-tár) ösz. fn. Tár, melyben gyümölcsöt tartanak.

GYÜMÖLCSTÁRLAT, (gyümölcs-tárlat) ösz. fn. Tárlat, hely, melyben gyümölcsöt raknak ki köz szemlélés végett, idegen szólásmóddal: gyümölcskiállitás (Obst-Ausstellung).

GYÜMÖLCSTELEN, (gyüm-ő-l-cs-telen) mn. tt. *gyümölcstelen-t*, tb. *—ek.* Minek gyümölcse nincsen; min gyümölcs nem termett. *Gyümölcstelen fűzfák. Gyümölcstelen száraz ág.* Átv. ért. meddő, terméketlen, nem jövedelmező, sikeretlen. *Gyümölcstelen esztendő. Gyümölcstelen munka, tőkepénz. Gyümölcstelen asszony.* Határozóilag am. *gyümölcstelenül.*

GYÜMÖLCSTELENÉDIK, (gyüm-ő-l-cs-telenéd-ik) k. m. *gyümölcstelenéd-tem, —tél, —ett.* Gyümölcstelenné, terméketlenné, meddővé lesz.

GYÜMÖLCSTELENÍT, (gyüm-ő-l-cs-telen-ít) áth. m. *gyümölcstelenít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* Gyümölcstelenné tesz; okozza, hogy gyümölcs ne teremjen rajta.

GYÜMÖLCSTELENSÉG, (gyüm-ő-l-cs-telenség) fn. tt. *gyümölcstelenség-et.* Gyümölcstelen állapot vagy tulajdonság. *Gyümölcstelensége miatt kivágni a fát.* Átv. ért. meddőség, sikeretlen, jövedelem nélküli állapot.

GYÜMÖLCSTELENÜL, (gyüm-ő-l-cs-telen-ül) ih. Gyümölcs nélkül, terméketlenül. Átv. ért. meddőn, haszontalanul, nem jövedelmezve. *Gyümölcstelenül heverő parlag, tőkepénz.*

GYÜMÖLCSTELENÜL, (gyüm-ő-l-cs-telen-ül) önh. m. *gyümölcstelenül-t.* Gyümölcstelen állapotba megy által.

GYÜMÖLCSTENYÉSZTÉS, (gyümölcs-tenyészztés); l. GYÜMÖLCSTERMESZTÉS.

GYÜMÖLCSTERMÉS, (gyümölcs-termés) ösz. fn. Termés fai gyümölcsből.

GYÜMÖLCSTERMESZTÉS, (gyümölcs-termesztés) ösz. fn. Gyümölcsfák nevelése, ápolása a végett, hogy gyümölcsöszenek.

GYÜMÖLCSTERMESZTŐ, (gyümölcs-termesztő) ösz. fn. Személy, különösen kertész vagy kertészetkedvelő, ki gyümölcsfákat szaporít, nemesít.

GYÜMÖLCSTERMŐ, (gyümölcs-termő) ösz. mn. 1) Amin gyümölcs terem, nő. *Gyümölcstermő fa, ágak.* 2) Gyümölcsfáknak alkalmas, kedvező. *Gyümölcstermő vidék.*

GYÜMÖLCSVÁSÁR, (gyümölcs-vásár) ösz. fn. Vásár, melynek áruczikkei főleg gyümölcsökből állanak.

GYÜN, tájdivatosan, e helyett: *jön;* l. ezt.

GYŰNÉV, GYÜNÉV, (gyü-név) ösz. fn. A nyelvtanokban oly név, mely több egyenlő, vagy külön részekből álló sokaságot jelent, pl. nép, sereg, csapat, nyáj, csorda, csoport, rakás.

GYŰR, (1), (gyü-ör) fn. tt. *gyür-t*, tb.—*ök.* Eredetére és rokonságára nézve v. ö. GYŰ, és GYÜR áth. Jelentése: gyürött valami. Így nevezik Mátyusföldén azon kisded domboruságokat, buczkákat, melyek a vízjárta réteken, legelőkön itt-ott fölemelkednek. *Apadáskor kilátszó gyürök.* Származéka: *gyürönye*, s a kicsinyített és kenyérduczot jelentő *gyürke.*

GYŰR, (2), (gyü-ör) áth. m. *gyür-t.* Rokon a *csür* (csavar) igével, és a *gyúr* vastaghanguval. Ide tartozik a *tür* ige is, midőn csavarást, tekerést jelent, pl. *feltüri az üngét, betüri gatyáját a csizmába.* Megegyezik vele a hellen γυρόω, s latin *gyro, gero* is. A csagataj nyelvben *tür* am. összvetekerve köt (Abuska). Értelme: valamit csomóba, gömbölyüre, ránczokba összvehajtogat, tekerget. *Begyürni a kendőt a szebbe. Összvegyürni az asztalkendőt. Felgyürni az üngöt. Felgyüri a karját, s birkomi késsül. A féreg is meggyüri magát, ha tapodják.* (Km.).

GYŰR, (3), v. GYÜR, elvont gyöke *gyürök* és *gyürű* szóknak és származékaiknak; am. *kör.*

GYŰR, (4), v. GYÜR, elvont gyök *gyürű*, mint bokorfát jelentő szóban *(vörösgyürű, feketegyürű)*, melyett néhutt *sürje* v. *sürgyé*-nek is neveznek. Rokon *sür* gyökkel, vagy *sarj* törzszsel.

GYÜRE, falvak Szabolcs, Szathmár és Tolna megyében; helyr. *Gyür-én, —re, —ről.*

GYŰREDÉK, (gyür-ed-ék) fn. tt. *gyűredékét.* L. GYŰRET, (1).

GYŰREKÉZIK, (gyür-e-kéz-ik) k. l. GYÜRKÖZIK.

GYŰRÉS, GYÜRÉS, (gyür-és) fn. tt. *gyürés-t*, tb. *—ék.* Cselekvés, midőn valamit gyürnek.

GYŰRET, GYÜRET, (1), (gyür-et) fn. tt. *gyüret-ét.* Tekercs gyanánt öszvehajtogatott valami, pl. *papirosgyüret, vászongyüret.*

GYŰRET, GYÜRET, (2), (gyür-et) miv. m. *gyüret-tem, —tél, —ett.* Meghagyja, eszközli, hogy valaki gyürjön.

GYŰRHEGY, falu Szala megyében; helyr. *Gyürhegy-én, —re, —ről.*

GYÜRKE, (gyür-ke) fn. tt. *gyürkét.* 1) Tulajd. kisded domborodás, apró buczka. V. ö. GYŰR, fn. 2) Kenyér kiforradása, dúcza, púpja, domója; néhutt, pilléje. *A kenyér gyürkéjét sokan szeretik. Gyürkéjén szelni meg a kenyeret.*

GYÜRKÉS, (gyür-ke-es) mn. tt. *gyürkés-t* v. *—et*, tb. *—ék.* Minek gyürkéje van, azaz dúczos, púpos, forradásos. Mondják különösen a kiforradt oldalu magyar kenyérről. *Gyürkés kenyeret sütni.* Átv. ért. *gyürkés legény*, am. erős, vaskos legény.

GYÜRKI, falu Honth megyében; helyr. *Gyürki-be, —ben, —ből.*

GYÜRKÖZÉS, (gyür-köz-és) fn. tt. *gyürközés-t*, tb. *—ék.* A ruha ujjának, különösen üngujjaknak föltekerése, feltürése. Átv. ért. birkozásra készülés.

GYÜRKÖZIK, (gyür-köz-ik) k. m. *gyürköz-tem, —tél, —ött.* Ruháját, különösen ünge ujját feltüri, föltekeri, midőn munkára készül; *feltürközik, feltürödzik.* Átv. ért. birkozni, mással megmérközni készül. *Erösen gyürközik, és pöki a markát.*

GYÜRŐ, (gyür-ő) l. GYÜRÜ.

GYÜRÖK, (1), (gyür-ök) fn. tt. *gyürk-öt.* Gyürü vagy abroncsféle eszköz, mely valamit körülfog.

GYÜRÖK, (2), falu Temes megyében; helyr. *Gyürök-ön* v. *Gyürk-ön, —re, —röl.*

GYÜRÖNYE, (gyür-öny-e) fn. tt. *gyürönyét.* Némely növényekben, különösen szömörczében, eczetfában, tölgyekben létező anyag, mely az állati kocsonyával öszvekeverve, vizellenes és szivós tömeggé válik, s a timárok által bőrkészitésre használtatik.

GYŰRŰ, GYÜRÜ, GYÜRŰ, GYÜRÜ, (1), (gyür-ű, rokonok vele a hellen *γύρος*, latin *gyrus*, török *jüzük*, magyar *kör* stb.); fn. tt. *gyürü-t.* 1) Általán, test vagy tárgy, mely kerekre, gömbölyüre van alakitva, mely kört képez, valamit körülvesz. *Nap-* vagy *holdfogyatkozás gyürüje. Gyürüt látni az égő gyertya körül. Száj gyürüje. Kék gyürü a szem körül. Gyürükbe fonódott kigyó.* 2) Szorosb és szokottabb értelemben karikaféle szer, ékesség, eszköz. *Arany, ezüst, vas gyürü az ujjakon. Köves gyürü. Karika gyürü. Pecsétlő gyürü. Függönyt tartó gyürük. Láncz gyürüi. Jegygyürü. Ajándékgyürü. Koldus-táska vállán, arany gyürü ujján, nem illenek össze.* (Km.). *Az aranyból nem lesz gyürü, hacsak össze nem verik.* (Km.). *Gyürüt húzni az ujjra. Gyürüt viselni. Gyürüt forgatni, váltani.* 3) Boncztanban jelenti a testnek különféle köralaku részeit, milyenek: *gyürügaratisom, gyürüporcz, gyürütsérv* stb. 4) Némely növényeken gyürünek mondják azon virágokat, melyek gyürü gyanánt kerítik a növény szárát, s egymástól bizonyos távolságban állanak.

GYŰRŰ, GYÜRÜ, (2), (gyür-ü) fn. tt. *gyürüt.* Bizonyos növények faja: *fekete gyürü*, v. *feketegyürüjávor* (acer tartaricum), néhutt, pl. a Duna mellékén *sürje* v. *sürgyefa; vörös gyürü*, v. *vörösgyürü-somfa* (cornus sangvinea); *gyürüfü*, máskép: *farkasboroszlán* (Daphne mezereum); *vörösgyürü fü*, máskép: *aranyos ritkaréj* (solidago virgaurea); a *sür* vagy *sarj* szótól vették nevezetöket.

GYÜRŰ, GYÜRÜ, (3), VERES—, puszta Bihar megyében; helyr. *Gyürü-n, —re, —ről.*

GYÜRÜBÖKÉS, (gyürü-bökés) ösz. fn. Régies leventa-játék, melyben czélul kitüzött gyürü felé lóháton vágtattak, s azt láncsáikkal lebökni iparkodtak.

GYÜRÜCSKE, GYÜRÜCSKE, (gyür-ü-cs-ke) kicsinyező fn. tt. *gyürücskét.* Kicsi gyürü.

GYÜRÜDED, GYÜRÜDED, (gyürü-ded) mn. tt. *gyürüded-et.* Minek olyan alakja van, mint a gyürünek. *Gyürüded pipafüst.*

GYÜRÜDZIK, GYÜRÜDZIK, (gyür-ü-öd-öz-ik) k. m. *gyürüdz-tem* v. *—öttem, —tél* v. *—öttél, —ött*, htn. *—ni* v. *—eni.* Valamely test gyürüforma tekercsbe csavarodik. *Gyürüdzenek a kisded hajfürtei. Gyürüdzenek a napsugarakra kifekvő kigyók. Gyürüdzik a pipából felszálló füst.*

GYÜRÜFA, (gyürü-fa) ösz. fn. L. GYÜRŰ, (2).

GYÜRÜFEJ, (gyürü-fej) ösz. fn. Némely gyürünek felső, kerékre vagy szögletesen kidomborított és czifrázott, gyakran drágakővel ékesített része.

GYÜRÜFÉREG, (gyürü-féreg) ösz. fn. Féreg, melynek teste gyürüded karikába fonódik.

GYÜRÜFÉSZEK, (gyürü-fészek) ösz. fn. Ujjra való gyürünek feje, gombja, vagyis a fejnek körzete, karimája, melybe a köveket bele helyezik.

GYÜRÜFŐ, (1), l. GYÜRÜFEJ.

GYÜRÜFŐ, (2), falu Baranya megyében; helyr. *Gyürüfö-n, —re, —röl.*

GYÜRÜFŰ, (gyürü-fü) ösz. fn. 1) Vizenyős erdőkben tenyésző bokorfa neme, hosszukás, láncsás levelekkel, s piros vagy fejér és kellemes, de könnyen fejfájást okozó szagú virágokkal, máskép: *farkas boroszlán.* (Daphne mezereum). 2) L. GYÜRŰFŐ, (2).

GYÜRŰHERNYÓ, (gyürü-hernyó) ösz. fn. Hernyófaj, melynek teste rendesen karikába szokott fonódni.

GYÜRŰIDOMÚ, (gyürü-idomú) ösz. fn. Minek gyürühöz hasonló alakja van, gyürüded. *Gyürüidomú napfogyatkozás.*

GYŰRŰKÁVA, (gyürü-káva) ösz. fn. Az ujjra való gyürünek karikája.

GYŰRŰLÁDIKA, (gyürü-ládika) ösz. fn. Tokocska, melyben a drágább gyürüket tartani szokás.

GYŰRŰMÍVES, (gyürü-míves) ösz. fn. Általán míves, ki gyürüket csinál, milyenek pl. az ezüst-, aranymivesek stb.

GYŰRŰNAPÓRA, (gyürü-nap-óra) ösz. fn. Gyürü alakú kisded napóra.

GYŰRŰÓRA, (gyürü-óra) ösz. fn. Gyürüfészekbe foglalt igen piczin óra.

GYŰRŰÖKLELÉS, (gyürü-öklelés) ösz. fn. l. GYŰRŰBÖKÉS.

GYŰRŰPECSÉT, (gyürü-pecsét) ösz. fn. 1) Gyürüfészekbe foglalt kisebbféle kézi pecsétnyomó. 2) Ily gyürü által nyomott pecsétjel. *Gyürüpecsétes levél.*

GYŰRŰPORCZ, (gyürü-porcz) ösz. fn. A gégének, vagyis Ádám almájának második porczogója, mely vastag gyürüt képez.

GYŰRŰS, GYÜRÜS, (1), (gyür-ü-ös) mn. tt. *gyürüs-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Gyürüvel ellátott, ékesített, kerített. *Gyürüs ujjak.* 2) Gyürükkel kereskedő. *Gyürüs szidó.* 3) Gyürüalakba fonódott, csavarodott, tekeredett. *Gyürüs fürtök. Gyürüs kigyók, hernyók.*

GYŰRŰS, GYÜRÜS, (2), falvak Szala és Szathmár megyében; helyr. *Gyürüs-ön, —re, —röl.*

GYŰRŰSEN, GYÜRÜSEN, (gyür-ü-ös-en) ih. Gyürüvel kerítve, ékesítve, gyürübe tekergőzve.

GYŰRŰSKIGYÓ, (gyürüs-kigyó) ösz. fn. Kigyófaj, melynek egész testét gyürüalaku kemény bőr födi. (Amphisbaena).

GYŰRŰSZURDALÁS, (gyürü-szurdalás) ösz. fn. l. GYŰRŰBÖKÉS.

GYŰRŰTEKE, (gyürü-teke) ösz. fn. Rendesen résgyürükből, vagyis karikákból álló teke, mely a csillagászok által képzeletileg kijelölt égi köröket, u. m. egyenlitőt, barkört, délkört, forköröket stb. ábrázolja. (Sphaera armillaris).

GYŰRŰTLEN, (gyür-ü-et-len) mn. tt. *gyürütlen-t*, tb. *—ek*. Általán, gyürü nélküli, mit gyürü nem kerit, nem ékesit stb. *Gyürütlen ujjak.* Határozóilag am. gyürütlenül, gyürü nélkül.

GYŰRŰTOK, (gyürü-tok) ösz. fn. Tok, melyben gyürüket tartani szokás.

GYŰRŰVÁLTÁS, (gyürü-váltás) ösz. fn. lásd: KÉZFOGÁS, JEGYVÁLTÁS.

GYŰRŰVESSZŐ, (gyürü-vessző) ösz. fn. Fekete- v. vörösgyürüfa egyenes csomótlan vesszeje. *Fekete gyürüvesszőből való pipaszár.*

GYŰRŰVIRÁG, (gyürü-virág) ösz. fn. Ugarokon termő ismeretes sárga virág, melynek magvai apró gyürükhöz hasonlitanak; máskép: *meseí peremér.* (Calendula).

GYŰRŰZ, GYÜRÜZ, (gyür-ü-öz) áth. m. *gyürüz-tem, —tél, —ött.* 1) Gyürüvel ékesit. *Ujjait gyürüzi, felgyürüzi.* 2) *El* igekötővel a férfi valamely nőt gyürü által menyasszonyának kijegyez, eljegyez. *Elgyürüzni a mátkát.* 3) Valamely testen gyürüalakú karikákat metsz. *Fák derekait gyürüzni. Botot gyürüzni.*

GYŰRŰZÉS, GYÜRÜZÉS, (gyür-ü-öz-és) fn. tt. *gyürüzés-t*, tb. *—ek*. Gyürüvel ékesitès; elgyürüzés; valamely testen karikák metszése.

GYŰRŰZIK, l. GYŰRŰDZIK.

GYŰRŰZKÖDIK, (gyür-ü-öz-köd-ik) k. m. *gyürüzköd-tem, —tél, —ött. El* igekötővel a házasulandókról mondják, midőn gyürüváltással eljegyzik egymást. *Elgyürüzködni.*

GYŰSZŐ, l. GYÜSZŰ.

GYŰSZŰ, GYÜSZÜ, GYÜSZŰ, GYÜSZÜ, (gyüsz-ü) fn. tt. *gyüszü-t.* Eredetileg *gyüsző* igenév, s így használják is több vidéken. Elavult igéje *gyüsz*, mely vagy ugyanaz a kemény hangu *tüsz* v. *tüs* igével, vagy a *go, ge, gö* (gömbölyü) gyökök meglágyitott alakja. Az első elemzés szerént jelent oly szert, mely által a varró személy tüz, tüzdel, vagyis a tüt nyomkodja; a második távolabbi elemzés szerént pedig jelent gömbölyü eszközt, tárgyat, milyen nem csak a fennemlitett varró szer, hanem azon körül tekerődző szíjöv is, melyet némely vidékeken derékra tüznek a közemberek, (másképen: *tüső*, tehát szintén am. *tüző*), s pénztárcza gyanánt használják; a székelyeknél *dészü* is. Az úgynevezett *gyüszüvirág* és *gyüszülevelek*, neveiket a varró szert jelentő gyüszü alakjától kapták. A hangban rokon török *jüsük*, am. gyürü *és jüksük* am. (varró) gyüszü.

GYŰSZŰGOMBA, (gyüszü-gomba) ösz. fn. Gombafaj, melynek süvege gyüszüalakú.

GYŰSZŰKE, (gyüsz-ü-ke) fn. tt. *gyüszükét.* 1) Kisded, piczin gyüszü. L. GYŰSZŰVIRÁG.

GYŰSZŰLEVÉL, (gyüszü-levél) ösz. fn. Némely növények gyüszüalakú levele.

GYŰSZŰVIRÁG, (gyüszü-virág) ösz. fn. Növénynem a két főbbhimesek seregéből, melynek bokrétája harang- vagy gyüszüforma. (Digitalis).

GYÜVEJDE, palóczos szólásmód, s am. *jövel ide*, jer ide, jösz te ide.

GYÜVÖTÉNY, l. GYÜTÉNY.

A GY-ben van 1678 czikk.

H.

H, kisded alakban *h*, tizennegyedik betü a magyar ábéczében, s a mássalhangzók sorában kilenczedik. Neve: *há.* Nevezik különösen *szelleti* vagy *lehelő* betünek is. Különben a torokbetük osztályába tartozván, fölcserélődik 1-ör a *g* és *k* rokonszervü betükkel, mint: *hankalék, kankalék; hurít, hurogat, kurjant, kurjogat; hömbölyög, gömbölyög;* 2-or a szinte szelleti, tehát rokon *v* és *j* mássalhangzókkal, pl.

hirhed, hirjed; ahítatos, ajtatos; hiacint, jácint; hóhér, hóvér; sáholy, sávoly; purha, purva; kohács, kovács; bihal, bival; kegyilméhel, (régi halotti beszéd), e helyett : *kegyelmével; eh hámbor doctor*, (a Góry-codexben), e helyett : *e jámbor doctor; segéh, segéjj;* (Tatrosi codex) stb. L. J és V betüket. 3-or ritkábban az *s*, *sz* és *ze* sziszegőkkel, mint : *hápog, sápog; hörpöl, szörpöl; hervad, sorvad; húnyik, szúnyik; hinár, szinár.* Mint oly betü, mely torkon kinyomuló hangot fejez ki, eléfordúl a) *lehelést*, (így a sinai *hu*, Schott szótárában respirationis sonus, *hi* suspirare), pihegést, lélekzést, fuvást, sohajt, ohajtást kifejező indulatszókban, pl. *ah, eh, ih, oh, hah, haj, hajh, heh, hu, huh* és ezek származékaiban : *ahít, ahítat, ohajt, hehent, hajt* (pellit), *huhog* stb. továbbá más torokhangokban, mint : *horty, hork, hur, hars, hör, heb, höb;* innen ezen szók : *hortyog, horkol, hurogat, harsan, hörög, hebeg, höbög* b) lehelést, pihegést, lélekzést, fuvást, nagyobb vagy kisebb mértékben *okozó* tárgyak neveiben, vagy olyan cselekvést, szenvedést, állapotot jelentő vagy *mutató* igékben, mint : *hi-*(deg), *hő, hé, hü, hat, hatol, hal* (ige és név), *hall, hál, hála, halad, halaszt, hang, héh, hí, hej, héj, hejh, hol? hány? himba, hintál, leh, lehel, hisz, hit, ihlel, hök, vemh, terh, görh, potroh, doh, enyh, düh, keh, harag, harcz; lomha, renyhe, tohonya, nehéz; hord, hoz, hurczol, húz.* Ide tartoznak a *rö, kö, su, zu, nyi, vi, pi, li* stb. tiszta gyökök *h*-val módosított, vagyis lehhel toldott hangjai : *rö-h-ög, kö-h-ög, su-h-an, su-h-og, zu-h-an, zu-h-og, nyi-h-og, vi-h-og, pi-h-eg, li-h-eg* stb. c) Így jö bé a lehelő vagy pihegő mint hiányt, testi s lelki *kórállapotot* mutató *h* a *pos-h-ad, gör-h-ed, pes-h-ed, por-h-ad, kor-h-ad, büz-h-öd, pety-h-üszik, vén-h-üszik, bün-h-öszik* stb. igékbe. d) Eléfordul üres vagy könnyű tárgyak neveiben, s illetőleg igékben, mennyire az ilyetén tárgyak mintegy csak lehelettel, léggel töltvék, vagy pedig a lehellet könnyüségével birnak, ilyenek : *pehely* v. *pelyh, hab, hó, hólyag, hamu, haj, héj, hám, hár, hártya, hazud, hegedés, hever, henye, hely, hig, hiány, hiú, hón, homály, héla* stb. így a szanszkritban is több gyökök, mint *há, had, hal, hu* stb. ürességet jelentenek. e) Minthogy a fölfelé törekvés erősebb leheléssel vagy lélekzéssel jár, megvan a *h* oly szókban, melyek tetőt, magasságot, magasra hatást, távolodást, kinyúlást jelentenek, mint : *hág, hány, haj, háj, halom, has, hát, ház, hegy, héja, héjáz, hupa, had, hagy, hosz, hoporcs, horog, hóri horgas* stb.

Midőn a szó végén áll a *h* betü, lágy lehelet gyanánt hallatszik, mint : *koh, doh, oláh, méh, keh, cseh, düh, rüh;* de a szók elején és közepén valamivel keményebben ejtetik ki, s nem csupán lehelet, mint a görögben, hanem valódi betüt képez. Régente a magyar nyelvben is, mint kiváltkép több keleticken, valószinüleg kétféle *h* divatozott, egyik a ma is szokásban levő lágyabb, másik a német, perzsa stb. *ch*-hoz hasonló kemény, mely különbségnek nyomai fenmaradtak a régi halottas beszédben, hol lágy *h*-val irvák : *heon, halálnek, hadláva, horoguvék, hotolm* stb. keményebb *h*-val pedig : *chomuv, choltat, mulchotia, oschus*, (chamu = hamu, choltát = holtát, mulchatja = mulhatja, azchoz = azhoz). Így a *cseh* és *oláh* szók *czech* és *valach* keményebb szókból lágyultak meg. A *hinár, hinta, hintó, himbál* szókban a *h* csak előtételül használt lehelet, melyek in(og) gyökből származván, eredetileg : *in-ár, in-ta, in-tó, in-bál.*

Különös figyelmet érdemel, hogy a *h* mint pusztán szellet vagy lehellet némely régi magyar codexekben, mind a szók elején levő önhangzók előtt, mind a szók végén álló önhangzók után számtalanszor eléfordúl, mintha már régi iróink érezték volna azon általános elvet, hogy minden önhangzót, mely magában vagy a mennyiben magában áll, valamely fínom lehellet mind megelőz, mind követ. (Der Hauch geht dem Vocal voran, oder folgt ihm nach. Heyse. Sprachwissenschaft. §. 114). Innen például a görög irásban minden önhangzón kezdődő szót vagy spiritus asper (῾), mely némely más nyelvekben rendszerént már *h* betüvé válik, vagy spiritus lenis (᾽) előz meg; így a sémi nyelvekben általában, s a törökben és perzsában is minden önhangzón kezdődő szó elifet, (a héberben alefet) vesz maga elébe. Továbbá a perzsában a szó végén önhangzó nem állhat, hanem ha egyéb mássalhangzónak nincs szerepe, *h* betü (erős lehellet) foglal helyet. Kitünő példáink vannak ezekre, mint iménti érintők, némely régi nyelvemlékeinkben. A Debreczeni legendáskönyvben különösen a törzsszók végén levő önhangzók csaknem általán *h*-val mint utólehellettel vannak írva, pl. e^h (névmás), $jó^h$, a^h (névmutató, még ebben is : a^h *országnak*, nem : az országnak), ki^h, mi^h (névmás), ime^h; gyakran ragok és képzőknél is, minthogy ezeknek is saját értelmét még érezé az iró, mint $tevő^h$, $neki^h$ (= nek-ő), $születése^h$, *egyetömbe*^{h}, $tömlöczbe^h$, $borrá^h$ (= bor-vá); az *a, e* névmások ragozásaiban is : a^h*ra*, a^h*ról*, e^h*ben*, e^h*ből*, e^h*képen*; így az öszvetételekben : $ki^h adá$, $le^h szállván$, $jo^h volta$, végre több más esetekben is, mint : mai^h, $éjjeli^h$, $szomorú^h$, $akarta^h$, $volna^h$ stb. Egyedül ebből lehet megmagyarázni a magyar ragozás azon szabályát, mely szerént a törzs véghangzója ragozáskor hosszuvá válik. V. ö. Á betü, és Előbeszéd 42. lap. A szó elején álló önhangzónak szellettel vagy lehellettel irására pedig példák a régi magyar nyelvemlékek II. kötetében a vegyes tárgyú iratokban fordulnak elé : $^h osztottam\ meg$ (30. l.), $^h okáért$ (36. l.), $^h árvák$ (38. l.), $^h értvén$ (69. l.); a Báthori bibliájában is az *ő* névmást, és ennek minden módosúlatait szelletezve találjuk : $^h ü$, $^h üneki$, $^h ütet$, $^h ük$, $^h üket$ stb. és a régi halotti beszédben *v* ajakszellet áll a *h* helyett, mint $^v ö$, $^v öneki$, $^v öt$, $^v ize$, $^v imádjok$ stb. Ugyanitt gyakran végül is *v*-t találunk *h* helyett : $hamu^v$, $keserü^v$, mi^v, ti^v.

—HA, magas hangon HE, hiányos vagy kóros vagy szenvedő állapotot mutató képző a *lajha, lomha, renyhe, csürhe* stb. szókban. V. ö. H betü.

HA, (1), időt jelentő ih. s am. *mikor*, *midőn*, pl. *Ha fölvesznek is sír, ha letesznek is sír. Ha otthonn vagyok, jól érzem magamat. Ha magam vagyok, nem unatkozom. Ha bort iszom, fejfájást kapok.*

„De ez leány ha születék,
Király honn nem lelettetek.“
(Katalin verses leg.).

Időt jelent következő összvetett szókban : *né-ha* (némely időben), *se-ha*, *so-ha* (se-mikor), *minden-ha* (mindenkor), *vala-ha* (valamikor), *oly-ha* (oly-kor), *most-ha* vagy közbeszúrattal *most-o-ha* (= mostani), *egyéb-ha* (= egyéb időben); *i* képzővel : *né-ha-i*, *se-ha-i*, *minden-ha-i*, *vala-ha-i*. Ide tartozik a *hái-bái*, (tulajdonkép : ha-i bai) ikerszónak, s *hajdan* = haidőn összvetett szónak első része is.

HA, (2), föltételt jelentő kötszó, pl. *Ha orgazda nem volna, tolvaj sem volna.* (Km.). *Ha a ‚ha‘ nem volna, koldús is ür volna.* (Km.). Rokonokul tekinthetők a hellén *ἐάν*, góth *hvan*, német *wo*, *wann*, *wenn*, szanszkrit *hadá* stb. A régiek névként ragoztak is. „Hával oldozza fel,“ azaz föltételesen. „Hával kell szólanunk.“ (föltétellel). Pázmán. Udvarhelyszékben néhutt *hanem* helyett is használják : *nem Péter vót ha Pál.* (Kriza J.).

Összvetételei : *habár* v. *habátor*, *hacsak*, *hahogy*, *hanem*, *hasztnte*; *aligha*, *hátha*, *hogyha*, *mintha*, *vajha*, *noha.*

HA, (3), gömbölyűbb ajakkal : *ho*, elvont gyök és gyökelem, több részént önálló, részént elvont gyökök anyja, melyek általán magasságot, fölemelkedést, fölkelést, fölszínt, héjat, tetőt jelentenek, milyenek : *hág*, *hám*, *hány* (ige), *hár*, *háj*, *hályog*, *háló*, *hát*, *ház*. V. ö. H betü és HO.

HA, (4), hangosan kifakadó vidám kedélyhang, még pedig kettőztetve, sőt hármaztatva is : *haha*, *hahaha.*

HA, (5), kérdést jelentő gyökszó, (mely különösen előfordúl e szókban : *hány*, *hányad*, *hányadik*), pl. *Tudni kivánod, ha honn leszek-e?* „Miképen esmerheti meg embör azt, ha méltán járul ez szentségnek vételére.“ Nádor-codex. „Kérdezvén és mondván : ha te vagy Krisztus élő Istennek fia.“ Régi magyar Passio.

„Gyorsan őtet nevén szólította vala,
Atyja ha honn volna? tőle kérdi vala.“
Istvánfi Pál a XVI. századból.

„Kérdezteték kedég a leváltaktól : ha mikor jő istennek országa? (Münch. cod.); jelenleg fölcserélteték *vajjon* kérdővel, pl. *vajjon mikor jő istennek országa?*

HA, (6), meglepetést, bámulást, megütközést, ijedést jelentő indulatszó. *Ha! mi az? Ha! szörnyüség! Ha! oda vagyunk!* Utólehelettel is : *hah!*

HÁ, (1), dunántuli tájszólás szerént am. *hová? Há mégyen? Há tetted a könyvemet? De ugyan há gondolsz?* Mongolul : *kha.*

HÁ, (2), elvont gyöke *hála* szónak, azonos *ah* v. *áh* indulat szóval.

HAB, (1), puszta hang, melyből *habog*, *habatol*, *hablikodik*, *habsol* stb. hangutánzók erednek. Vékony hangon : *heb*, honnan : *hebeg*, *hebehurgya.* (Előbeszédünkben a *hab* név rokonságai nyomdahibából ide soroztattak).

HAB, (2), (törökül *köp-ük*; a szanszkritban és zendben *ap*, a perzsában *áb* v. *áv*, vizet jelentenek); fn. tt. *hab-ot.* *H* nélkül van *abárol* igében, *abda* szó egyik jelentésében, s *ablegény* összvetett szóban. Eredetére nézve a fehéret jelentő *hó* v. *hav* szóval is rokonítható, s a perzsa *áb* jelentéséhez fényesség, (nitor, splendor) is tartozik. 1) Am. a mozgásban levő víznek hánykódó fölszine, gördülése, egymás fölébe tódulása; máskép nagyobb fokozattal : *hullám. Merre sügnak habjai Dunának, Tiszának.* (Kölcsey). *Férfiat énekelek, ki hadával Volga türemlő habjait átszegvén.* (Horv. E.). *Ah! mint e hab ily sietve tünnek éltem napjai.* (Szemere P.). *Zúgó, tóduló, csapkodó, ömlő, partokat verdesö, hánykódó habok. Habot ver az evező. Habokat hajt az elvitorlázó hajó. Csillapodnak a habok. A híd kőoszlopain megtörnek a habok.* 2) Különösen azon fehéres tajték, mely az erősen ömlő, csapkodó, megtörő víztömeget mintegy fodrossá teszi. 3) Az erős mozgásba hozott, fölhevült, állati testből, szájból stb. kiömlő nyálkaszerű fehér vagy véres folyás. *A meghajtott paripát kiveri a hab. Letörölni a lovakról a habot. Csak úgy ömlött a hab a szájáu. Szája vérhabbal tajtékozik.* 4) Átv. ért. némely testeken, különösen sikárlott kemény fákon, kelméken látszó tekervényes vonalak, melyek habzó víz gyanánt tünnek elé. Innen : *habos ruha, selyem, habos asztal, szekrény.*

HÁB, (1), elvont gyök, melyből *hábor*, *háborít*, *háború*, *háborog* stb. származékok erednek. Értelmére rokon a *hab* szóval, mennyiben mozgást, tódulást, felzavarodást jelent. Sőt a régiek, pl. Erdősy, ki a hangjelek felrakásában hív ügyekezett lenni, röviden használták származékaiban, pl. *haboruságot indíjtott vala.* (Erdősy).

HÁB, (2), puszta Baranya megyében; helyr. *Háb-on*, *—ra*, *—ról.*

HABAGYAG, (hab-agyag) ösz. fn. Legfinomabbféle fehér agyag, melyből úgynevezett hab-, vagy tajtékpipákat készítenek.

HABAHURGYA, (haba-hurgya) ösz. mn. Eredetileg *habóhurgyó* igenév az elavult hab(ik), hurgy(ik) igéktől. Jelent oly embert, kinek nyelve a szapora beszéd miatt akados, aki habog, hebeg, höbög és hurgyog, hurjog, kurjog; máskép *hebehurgya* v. *hurja.* Rokon vele a *hetlekotla*, (aki hetel, kotol) és *hiblihabli.* Átv. ért. szeles, meggondolatlanul hirtelenkedő. *Habahurgya ember. Habahurgya beszéd.*

HABAHURGYÁLKODÁS, (haba-hurgyálkodás) ösz. fn. Habogva kiáltozó beszéd; szeleskedés, hirtelenkedő kapkodás.

HABAHURGYÁLKODIK, (haba-hurgyálkodik) ösz. k. 1) Szeleskedik, meggondolatlanul hirtelenkedik, ide-oda kapkod. 2) Hebegve, höbögve beszél.

HABAHURGYÁN, (haba-hurgyán) ösz. ih. 1) Akadozva, hebegve, höbögve. *Habahurgyán beszélni.* 2) Sebesen, meggondolatlanul. *Habahurgyán végezni valamit. Habahurgyán eljátszani szerencséjét.*

HABAHURGYASÁG, (haba-hurgyaság) ösz. fn. Szelesség, ide-oda kapkodás, meggondolatlan hirtelenkedés; habogva, höbögve beszélési mód.

HABAHURGYÁSKODÁS, HABAHURGYÁSKODIK stb. l. HABAHURGYÁLKODÁS, HABAHURGYÁLKODIK.

HABAHURJA, (haba-hurja) l. HABAHURGYA.

HABAKOL, (hab-ak-ol) áth. és önh. m. *habakol-t.* A vizet valamivel csapdosva, ütve, felzavarva haboztatja. *Evezővel habakolni a csendes tavat. Habakolni a vízben.* Máskép: *habiczkol* és *habuczkol.*

HABAKOLÁS, (hab-ak-ol-ás) fn. tt. *habakolás-t*, tb. —*ok.* Vízben csapkodás.

HABALYKA, am. hóbolygó, l. ezt.

HABAR, (hab-ar) áth. m. *habar-t.* 1) Vizet vagy más folyadékot fölkever, fölzavar, fölhaboztat. 2) Különösen valamely ételnek való híg testet, rántást, tojást, tejet stb. vagy más használatra való testeket, pl. festéket, meszet stb. öszvekever, vegyít. *Habkásának való tejet, tojásfehérét, baracskist habarni. Rántottát, kását, gánczatésztát habarni.* 3) Átv. ért. zavar, kever, különösen a beszédet, szót öszvevissza töri. *Elhabarni a beszédet. Mindenféle bolondot összehabar. Ne habarj, hanem beszélj.*

HABÁR, (1), (ha-bár) ösz. kötszó. Föltételes megengedést jelentő mondat előtt áll, s a megfelelő utómondatban *mégis, mégsem* kötszókat vonz, pl. *Habár milliomokkal bírna is, mégis éhen, szomjan nyomorogna a fukar. Habár igen megbántanál is, mégsem állanék rajtad bosszút. Habár a föld végére menendesz, mégis követni foglak.* V. ö. HA és BÁR.

HABÁR, (2), (hab-ár) fn. tt. *habár-t*, tb. —*ok.* Kalán, melylyel holmi fövő híg testeket keverni, s habjaikat leszedni szokták, máskép: *abárló kalán.*

HABARÁS, (hab-ar-ás) fn. tt. *habarás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, mely által valamit habarunk.

HABARÁSZ, (hab-ar-ász) önh. m. *habarásztam*, —*tál*, —*ott.* Habaró kalánnal, lapoczkával stb. kever valamit.

HABARCS, (hab-ar-cs) fn. tt. *habarcs-ot.* 1) Különféle híg testekből öszvehabart keverék, különösen tréfás nyelven, holmi öszvekotyvasztott pép vagy kásaféle szegényes eledel. 2) Föltiprott locspocs, lőtye, pocsalék, posvány, mocsár, híg sár. *Habarcs ember* a székelyeknél: tisztátalan; eszelős.

HABARCSOS, (hab-ar-cs-os) mn. tt. *habarcsos-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Keverékes; locspocscsal vegyes, lőtyés. V. ö. HABARCS. *Habarcsos étel. Habarcsos út.*

HABARCZ, (hab-ar-cz) fn. tt. *habarcz-ot.* Féregfaj, mely részént tengerben, részént édes vizekben lakik, s átlátszó, s üres növényszárhoz hasonló testtel bír, melynek alsó vége a béka-csigateknőkhöz, békapotnyákhoz stb. ragad, felső vége pedig nyilással ellátott, melyből csápalakú vékony érzőszálacskák nyúlnak kifelé, s ezek által holmi apró férgecskéket kapkod eledelül, melyeket mintegy magához habar; (Hydra, Polypus).

HABARCZNEMŰ, (habarcz-nemű) ösz. mn. Habarczok neméhez tartozó; habarczhoz hasonló. *Habarcznemű tengeri férgek.*

HABARÉK, (hab-ar-ék) fn. tt. *habarék-ot.* Habarás, keverés által elegyített valami. Szorosb ért. hamarjában öszvekotyvasztott híg étel; és a rosz útakon híg, büdös sár. Máskép: *habarcs.*

HABARÉKOS, (hab-ar-ék-os) mn. tt. *habarékos-t* v. —*at*, tb. —*ak.* L. HABARCSOS.

HABARGAT, (hab-ar-og-at) áth. és gyakor. m. *habargat-tam*, —*tál*, —*ott.* Valamit folytonosan habar, kever, kotyvaszt. *Szirat, kóficzot habargatni. Lisztkását, befőzött gyümölcsöt habargatni.* V. ö. HABAR.

HABARGATÁS, (hab-ar-og-at-ás) fn. tt. *habargatás-t* tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valaki habargat.

HABARICZA, (hab-ar-icz-a) fn. tt. *habariczá-t.* L. HABARCS, 2).

HABARLÓ, (hab-ar-ol-ó) mn. am. habaró. Kassay Józsefnél eléjön: *habarló fa.* Azonos *abárló* szóval, *abárló kalán, abárló vessző* stb. öszvetételekben.

HABARNICZA, (hab-ar-on-icz-a) fn. tt. *habarniczát.* 1) Több régi iróknál am. habarcz (polypus). 2) Marczalmellékén am. téjjel fölereszteti, habart leves.

HABARÓ, (hab-ar-ó) fn. tt. *habaró-t.* 1) Eszköz, mely által valamit habarnak, pl. kalán, villa, fa, rúd, vessző stb. 2) Személy, ki habar. 3) A lónak felső ajka, melylyel az abrakot szájába habarja.

HABARÓKALÁN, HABARÓFA stb. l. HABARÓ, 1).

HABAROL, (hab-ar-ol) áth. m. *habarolt.* Azonos vele *abárol.* L. HABAR.

HABART, (hab-ar-t) mn. tt. *habart-at.* Amit habartak, felhabartak, habarva készítettek. *Habart sár. Hamarjában habart leves.*

HABATOL, (hab-at-ol) önh. m. *habatol-t.* Habogva, hápogva, hebegve, höbögve vagy igen gyorsan, egyszersmind akadozva beszél.

HABATOLÁS, (hab-at-ol-ás) fn. tt. *habatolás-t*, tb. —*ok.* Habatolva, azaz habogva, hebegve, akadozva beszélés.

HABDA, (hab-da) fn. tt. *habdát.* Tájszó. 1) Néhutt, pl. Vasban *abda* (abdál), másutt *akla.* Így nevezik azon bőrt, melyet némely vidéki pásztorok és pórok bocskor fölött lábok szárára huznak, s mintegy a bocskorhoz akasztanak, toldanak. V. ö. ABDÁL. 2) A hegyalján a térdig érő hosszu csizmát

nevezik így, alkalmasint, mivel hab, vagyis sár, víz, pocs ellen szolgál.

HABFI, (hab-fi) ösz. fn. Mesés lény, melynek férfi termetet tulajdonítanak, s azt regélik róla, hogy a tengerben lakik. Regélnek oly mesés lényekről is, melyek fölülről nőtermettel birnak, alulról pedig halfarkuak, s ezeket hableányoknak hivják.

HABGYŰRŰ, (hab-gyűrű) ösz. fn. Gyűrű vagy karika, melyet a vízbe esett vagy vetett valamely test okoz.

HABI, (1), (hab-i) mn. tt. *habi-t*, tb. *—ak*. Habból való, habok között lakó, habra vonatkozó stb. A perzsában *dbi*.

HABI, (2), puszta Baranya megyében; helyr. *Habi-ba, —ban, —ból.*

HABICZA, (hab-icz-a) fn. tt. *habiczát*. Balatonmellékén am. a Balaton habjai által a partokra kihányt gizgaz, nádtöredék, másképp: *habita* (habitta v. hab-ütte?).

HABICZKOL, (hab-icz-kol) önh. m. *habiczkol-t*. L. HABAKOL és HABUCZKOL.

HABITA, l. HABICZA.

HABKARIKA, (hab-karika) l. HABGYŰRŰ.

HABKŐ, (hab-kő) ösz. fn. l. TAJTKŐ.

HABLÁB, (hab-láb) ösz. fn. A hajó alsó része, vagyis habokba merülő oldalai.

HABLEÁNY, (hab-leány) ösz. fn. Mesés lény, melynek fölül nőtermete, alul pedig halfarka van. V. ö. HABFI.

HABLI, (hab-ol-i v. hab-ol-ó) mn. tt. *habli-t*, tb. *—ak*. Tájczó, mely habogót, höbögőt, hirtelen, s akadozva beszélőt jelent. *Hiblihabli ember.*

HABLIKODIK, (hab-ol-i-kod-ik) k. m. *hablikod-tam, —tál, —ott*. Hebegve, habogva, akadozva, hirtelen beszól, habatol.

HABNEMŰ, (hab-nemű) ösz. mn. Habhoz hasonló.

HABNŐ, (hab-nő) ösz. fn. l. HABLEÁNY.

HABOG, (hab-og) önh. m. *habog-tam, —tál, —ott*. Hebeg, höbög, akadozva beszél, habatol.

HABOGÁS, (hab-og-ás) fn. tt. *habogás-t*, tb. *—ok*. Akadozva beszélés.

HABOGÓ, (hab-og-ó) mn. tt. *habogó-t*. Aki habogva, akadozva beszél.

HABÓKA, falu Árva, és puszta Veszprém megyében; helyr. *Habóká-n, —ra, —ról.*

HABOKÁDÓ, (hab-okádó) ösz. mn. Aki v. ami habot okád. *Habokádó rés-sárkány az épületen. Habokádó zuhatag, forrás.*

HABOKOL, (hab-ok-ol); l. HABAKOL.

HABÓKOL, (hab-ók-ol) önh. m. *habókol-t*. Vágtatva, mintegy csapkodó habok módjára, nyargal, lovagol.

HABONKÉNT, (hab-on-ként) ih. Habról habra; egyik hab a másik után. *Habonként partra vetett deszka. Habonként lesiető víz.*

HABONLÁBBÓ, (habon-lábbó) ösz. fn. Úszó, ki a vízben nem fekve, hanem lépve megyen, ki a vizet mintegy tiporva, meglábolva úszik.

HABONYA, puszta Baranya megyében; helyr. *Habonyá-n, —ra, —ról.*

HÁBOR, (háb-or) elvont törzsök, melyből a *háború, háborog, háborít* stb. közvetlenül erednek. Jelent, csend-, békezavarást, nyugott állapotnak felbomlását, midőn az egésznek egyes részei hánykódó habok gyanánt felzavarodnak, s csendes helyzetöket mozgalom, forrongás, hányás-vetés váltja fel. Fölélesztésére érdemes, jó hangzatu szó. Mondhatnók például: *Szív hábora. Elme hábora. Lelki hábor. A család csendét hábor zavarta meg. Suttogás által hábort támasztani a jó barátok között. A rossz eledelek hábort okoznak a gyomornak* stb. V. ö. HÁB. Hangban, valamint némely származékaiban is, egyezik *savar* szóval. *Meghábordland a vis* (turbata fuerit aqua. Müncheni codex). *Mit háboroltatok meg* (quid turbati estis. Ugyanott).

HÁBORG, l. HÁBOROG.

HÁBORGÁS, (háb or-og-ás) fn. tt. *háborgás-t*, tb. *—ok*. Általán, állapot, midőn a csend, béke, nyugalom fölzavarodik, midőn valamely testnek részei nagy mozgalommal, és rendetlen vagy rendkivüli módon működnek, összevisszakeveredtek. Szorosabb értel. az embereknek egymáselleni törekvése, egymásközti viszálkodása. *Családi, polgári, nemzeti háborgások.*

HÁBORGAT, (háb-or-og-at) áth. m. *háborgattam, —tál, —ott*. Valakit v. valamit nyugalmából fölver, csendet, békét zavar; nyugonni nem enged, alkalmatlankodással illet. *Éjjeli zajjal háborgatni az alvókat, betegeket. Gyakori látogatással háborgatni az írót. Kardcsörtetésekkel háborgatni a szónokot. Ha olvasok, ne háborgassatok.*

HÁBORGATÁS, (háb-or-og-at-ás) fn. tt. *háborgatás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, illetőleg nyugtalanítás, midőn valakit háborgatunk.

HÁBORGATÓ, (háb or-og-at-ó) fn. és mn. tt. *háborgató-t*. Aki v. ami háborgat; izgató. *A háborgatók felláztották a várost. Háborgató zaj, lárma, pattogatás.*

HÁBORGÓ, (háb-or-og-ó) mn. tt. *háborgó-t*. 1) Nyugtalankodó, zavart, lázadást okozó, csendzavaró. *Háborgó alattvalók, polgárok, népek, nemzetek.* 2) Kevergő, émelygő, hullámzó, fergeteges. *Háborgó szelek. Háborgó tenger. Háborgó ég. Háborgó gyomor.*

HÁBORGÓAN, (háb-or-og-ó an) ih. Zavarogva, nyugtalankodva.

HÁBORÍT, HÁBORIT, (háb or-ít) áth. m. *háborít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. A régieknél: *háborejt, háborojt*. „Megháborejtotta a népet." (Münch. cod.). „Az részögség..... főnek megháborojtója (Góry-cod.). 1) Nyugtalanít, csendet, békét zavar, haragít. *Népeket háborítani. Szivet, lelket háborítani. Felháborítani maga ellen valakit. Megháborítani a jó embert.*

2) Kever, émelyít. *Gyomrot háborítani holmi rosz étellel* vagy *undoksággal.*

HÁBORÍTÁS, HÁBORITÁS, (háb-or-ít-ás) fn. tt. *háborítás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, mely által valakit v. valamit háborítunk. *Családok, népek háborítása. Gyomor felháborítása.* V. ö. HÁBORÍT.

HÁBORÍTATLAN, (háb-or-ít-atlan) l. HÁBORÍTLAN.

HÁBORÍTHATATLAN, HÁBORÍTHATLAN, (háb-or-ít-hat[-at]-lan) mn. tt. *háboríthatatlan-t*, tb. —*ok*. Akit v. amit háborítani nem lehet. *Háboríthatatlan szónok. Háboríthatatlan lelki öröm, örök üdvösség. Fülháboríthatatlan béketürés.* Határozóilag háboríthatlan állapotban, háboríthatlanul.

HÁBORÍTLAN, HÁBORÍTATLAN, (háb-or-ít-[at-]lan) mn. tt. *háborítlan-t*, tb. —*ok*. Csendben, békében, nyugalomban hagyott, meg nem zavart, folytonosan egy állapotban maradt. *Háborítatlan népek. Háborítatlan nyugalomban élni. Háborítatlan kedv, öröm, megelégedés.* Határozóilag, háborítlanul, háborítás nélkül.

HÁBORÍTLANUL, HÁBORÍTATLANUL, (háb-or-ít-[at-]lan-ul) ih. A nélkül, hogy valaki v. valami megháborítaná; folytonos csendben, békében, nyugalommal. *Háborítatlanul birni valamely jószágot. Háborítatlanul utazni a vad népek között ritkaság.*

HÁBORÍTÓ, HÁBORITÓ, (há-or-ít-ó) mn. és fn. tt. *háborító-t*. 1) Csendet, békét, nyugalmat zavaró; izgató, lázító. *Háborító beszédek. Népeket háborító haszonvágy. Háborítók szavai után indulni.* 2) Keverő, fölkeverő, émelyítő. *Gyomorháborító genyedség, undokság.*

HÁBORKODIK, (háb-or-kodik) k. m. *háborkodtam*, —*tál*, —*ott*. Nyugtalankodik, békétlenkedik, folytonos zavargásban él, visszálkodik, viszonyos haragban van másokkal. *Testvéreivel, rokonaival, polgártársaival háborkodik.* L. HÁBOROG.

HÁBORÓ, régies, *háború* helyett; l. ezt.

HÁBORODÁS, (háb-or od-ás) fn. tt. *háborodás-t*, tb. —*ok*. Nyugtalan, békétlen, elégületlen, csend nélküli állapotba való átmenetel, vagy maga ezen állapot. *Háborodást okozni a szomszédok között. Háborodásban élni.*

HÁBORODIK, (háb-or-od-ik) k. m. *háborod-tam*, —*tál*, —*ott*. Nyugalma, békéje, csendes állapota fölzavarodik; indulatra, különösen haragra, bosszura gerjed. *Sértés miatt felháborodni. A tenger felháborodik. Ne háborodjék tü szüvetek.* (Münch. cod.).

HÁBORODOTT, (háb-or-od-ott) mn. tt. *háborodott-at*. Nyugalmából, csendéből fölzavart, fölvert; megindult. *Egymás ellen háborodott testvérek. Felháborodott tenger. Elméjében megháborodott ember*, azaz tébolyodott.

HÁBORODOTTSÁG, (háb-or-od-ott-ság) fn. tt. *háborodottság-ot*. Háborodott, indulatos, zavart elméjü állapot; tébolyodottság. V. ö. HÁBORODIK.

HÁBOROG, (háb-or-og) önh. m. *háborog-tam* v. *háborgottam*, *háborogtál* v. *háborgottál*, *háborgott*, htn. —*ni* v. *háborgni* v. *háborgani*. Nyugtalanul mozog, habok módjára hánykódik, zavarog; kevereg, émelyeg; forr. *Háborog a felizgatott nép. Háborog a gyomra.* Átv. ért. *háborog a förgeteges ég. Háborog a forrásnak indult must.*

HÁBORÓL, am. *háborúl*; régies *háborodik* helyett; l. ezt.

HÁBOROSZIK, l. HÁBORODIK.

HÁBORÚ, HÁBORU, (háb-or-ú) fn. tt. *háború-t*. Régente *háború*. *Megporejtá a szeleket, és a vízznek háborúját.* (Increpavit ventum et tempestatem aquae. Müncheni v. Tatrosi cod.). Eredetileg igenév, illetőleg melléknév volt. 1) Általán am. nagy mozgalom, felzavart csend, felzavart nyugalom, felzavart béke. Innen: *elmeháború, szívháború; égi háború, szélháború, tengeri háború.* 2) Különösen, ellenséges pártok, népek, nemzetek, fejedelmek közötti, s egymás elleni, s fegyverrel üzött, harczokra kitörő vita, meghasonlás. *Háborut indítani, viselni, folytatni. Háborúra készülni. Háborúnak véget vetni. Harmincz éves, hét esztendős háboru. Török háború. Polgári háború. Kurucz háború. Harcz és háború! Mi a háború! Csendes háború. Adj uram csendes háborút. Francia háború.* Alkalmazott ért. harag, veszekedés. *No hiszen, lesz háboru, ha meg tudja a gazda.*

HÁBORUKÖLTSÉG, (háború-költség) ösz. fn. Költség, melybe a háború viselése kerül. *A meggyőzött ellenséggel megfizettetni a háborukölségeket. Az adót a háborukölségek fejében fölemelni.*

HÁBORÚL, HÁBORUL, (háb-or-úl) önh. m. *háborúl-t*. Háboros, zavart, békétlen, nyugtalan állapotba megy által. *Ha megháborúland* (= háborúland) *a víz. Sokakban háborúltatol meg.* (Münch. cod.). Máskép: *háborodik.*

HÁBORULÁS, (háb-or-ul-ás) fn. tt. *háborulás-t*, tb. —*ok*. Zavarulás, nyugalomnak, csendnek, békének felbomlása.

HÁBORÚLAT, (háb-or-úl-at) fn. tt. *háborúlat-ot*. Valaminek háborús, azaz zavart, nyugtalan, zajgó, lázongó állapota. *És lesznek jelenségek . . . . a tenger háborulatjának és habainak esőzatjától.* (Münch. cod.).

HÁBORULT, (háb-or-ul-t) mn. tt. *háborult-at*. Békében, nyugalomban zavart, felindult. *Háborult kedv. Változott minden kedv háborult testemben.* (Gyöngyösi).

HÁBORÚS, HÁBORUS, (háb-or-ú-os) mn. tt. *háborús-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Zavaros, nyugtalan, mozgalmas, egymás ellen csatázó, fegyverrel küzdő. *Háborús időket élni. Háborús nemzetek, fejedelmek.* 2) Förgeteges, szélvészes. *Háborus ég, éjszaka, nyári napok.*

HÁBORÚSÁG, HÁBORUSÁG, (háb-or ú ság) fn. tt. *háborúság-ot*. Egyes személyek vagy pártok, népek, nemzetek, fejedelmek közti viszálkodás, fegy-

veres ellenkedés; harag, visszavonás. *Háborúságban élő szomszédok, házastársak. Mennyi háborúságot kellett kiállanom! Jobb a tisztességes háborúság, mint a színes barátság.* (Km.). *Háborúságot indítani, szerezni, okozni, lecsillapítani.*

HÁBORUSÁGOS, (háb-or-u-ság-os) mn. tt. *háborúságos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Háborúsággal teljes, igen háborús, felette nyugtalan, zavargó. *Háborúságos kurucz világ.*

HÁBORUSKODÁS, (háb-or-u-os-kod-ás) fn. tt. *háborúskodás-t*, tb. *—ok*. Állapot, melyben az vagyon, ki tartós vagy folytonos háborút visel vagy visszálkodásban él.

HÁBORÚSKODIK, (háb-or-ú-os-kod-ik) k. m. *háborúskod-tam, —tál, —ott*. Tartós vagy folytonos háborút visel, szüntelen háborúban vagy visszálkodásban él. *Némely vad népek századig is háborúskodnak egymással.*

HÁBORUTERV, (háboru-terv) ösz. fn. Terv, mely szerént a viselendő háborunak legalkalmasabb vagy olyannak látszó módja, eszközei stb. előleg meghatároztatnak.

HABOS, (hab-os) mn. tt. *habos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Habokat hányó, habokra szakadozott, duzzadt, hullámos; tajtékos, izzadástól kivert. *Habos víz. Habos káposztalé. Habos szájú ló. Habos lovon fut egy vitéz, vérlobogó kezében.* (Czuczor). Átv. ért. hab gyanánt elömlő, változó vonalakkal, csíkokkal tarkázott, ékesített. *Habos aczél, kard, puska. Habos vászon, asztalkendő. Habos selyem, tafota, szövet, ruha, öv, szalag. Habos csemelet. Habosra edzeni az aczélt. Habosra szőtt vászon, kelme.*

HABOSAN, (hab-os-an) ih. Habos állapotban vagy minőségben; habos vonalakkal ékesítve.

„Perzsiai módon ballag kaftánosan,
Amelyet aranynyal müveltek habosan."
Gyöngyösi István.

HABOZ, (hab-oz) áth. m. *habos-tam, —tál, —ott*. 1) Valamit habosra ver. *Keverés által felhabosni a tojásfehérét.* 2) Valaminek habját szedi, leszedi. *Habosni, lehabosni a forró levest.* 3) Habalakú vonalakkal, csíkokkal ékesít, tarkáz. *Aczélt habosni. Tafotát, selymet, vásznat habosni.* V. ö. HABOZIK és HABZIK.

HABOZÁS, (hab-oz-ás) fn. tt. *habozás-t*, tb. *—ok*. 1) Midőn a *habos*-tól származik, am. habcsinálás, habszedés vagy átv. ért. habalakú vonalakkal, csikokkal ékesítése valaminek. *Aczélhabozás; szövet habozás.* 2) Midőn a *habozik* igétől ered, am. a léleknek határozatlan, ingadozó állapota, mikor sem erre, sem arra nem birja eltökélni magát.

HABOZAT, (hab-oz-at) fn. tt. *habozat-ot*. Habos vonalak. Habos állapot.

HABOZIK, (hab-oz-ik) k. m. *habos-tam, —tál, —ott*. Átv. ért. am. elhatározatlan, ide-oda ingadozó lelki állapotban van, nem tudja, mi tevő legyen. *Hitében habozik.* Különböztetésül v. ö. HABZIK.

HABOZÓ, (hab-oz-ó) mn. tt. *habozó-t*. 1) Habot csináló vagy habot lemerő, leszedő. *Vizet habozó malomkerék. Habozó kalán.* 2) Valamit habalakú vonalakkal, csikokkal ékesítő, tarkázó. *Aczélt habozó fegyvercsiszár.* 3) Határozatlan, ingadozó, magát eltökélni nem képes lelki állapotban levő. *Habozó elme. Hitében habozó rossz keresztény.*

HABOZTAT, (hab-oz-tat) áth. és müvelt. m. *habosztat-tam, —tál, —ott*. 1) Eszközli, hogy valami habozzék, habokra dagadjon. *Evezővel habosztatni a vizet. A gőzös kerekei habosztatják a Dunát.* 2) Habos alakúra csináltat, ékesíttet, edzet v. szövet. *Puskát, kardot, selyemszövetet habosztatni.* 3) Képes kifejezésében, am. a levegőt hangoztatja, rezegteti. *Az énekl5k gyönyörü hangokkal habosztatják a levegőt.* (Baróti Szabó). 4) Elméjét határozatlan, ingadozó állapotban müködteti. *Habosztatja elméjét.* (Faludi.).

HABOZVA, (hab-oz-va) ih. és állapotjegyző. 1) Habot csinálva vagy leszedve. 2) Habalakuvá ékesítve. 3) Határozatlan, ingadozó elmével; akadozva. *Habozva beszélni.*

HABPÍPA, (hab-pípa) ösz. fn. Habagyagból metszett, faragott finom fehér pípa, máskép: *tajtékpípa. Tegyünk fel valamit, én szép habpípámat.* (Faludi.). V. ö. HABAGYAG.

HABRONTÓ, (hab-rontó) ösz. mn. Akadály, melyen a habok megtörnek, erejöket vesztik. *Habrontó bakok, oszlopok, köziklák.*

HABRUHA, (hab-ruha) ösz. fn. Finom, vékony szövetü fehér ruha, mely, mintha vízbe mártották volna, szorosan a testhez tapad, s annak minden tagjait átlátszóvá teszi. A régi szobrászok ilyenben állítottak ki némely női alakokat.

HABS, (hab-os, hab-s) hangutánzó elvont gyökszó, melyből a *habsi, habsol* származékok erednek. Kifejezi azon természeti hangot, melyet hallani, midőn valaki, de különösen a kutya igen mohón falja az italt vagy híg eledelt. Némi eltéréssel *habsz*. Ily hangutánzók a *csemcs, csömcs* (csemcseg), *porcz* (porczog), *taps* (tapsol).

HABSÁN, falu Sáros megyében; máskép: *Böki*. Helyr. *Habsán-ba, —ban, —ból.*

HABSI, (hab-os-i) mn. tt. *habsi-t*, tb. *—ak*. Mohón ivó, habsoló. Némely tájakon, pl. a Tisza mellett: *habszi*. V. ö. HABS, HABSOL. Olyan szerkezetü, mint: *kapsi, buksi, töksi, silapsi.*

HABSISÁG, (hab-os-i-ság) fn. tt. *habsiság-ot*. Habsoló tulajdonság; habsolás.

HABSÓ, (hab-só) ösz. fn. l. PORSÓ.

HABSODRÓ, (hab-sodró) ösz. fn. Általán eszköz, mely sodrás, forgatás által a vizet vagy más híg testet habosra veri.

HABSODRÓFA, l. HABSODRÓ.

HABSOL, (hab-os-ol) áth. m. *habsol-t*. Mohón iszik, mint a kutya, *habs, habs* hangot hallatva. *Hamar felhabsolt egy tál levest.* A finnben *havallan* v. *hävällän*, szintén am. *habsolok.*

HABSOLÁS, (hab-os-ol-ás) fn. tt. *habsolás-t*, tb. —*ok*. Mohón ivás.

HABSZEDŐ, (hab-szedő) ösz. fn. Kalán vagy kalánféle eszköz, melylyel a habzó, forrásban levő híg testnek habjait, tajtékát leszedik.

HABTEJ, (hab-tej) ösz. fn. Tojás fehérével vegyített, s habsodróval fölkevert, földuzzasztott, s hófehérré alakított édes tejföl.

HABTEJES, (hab-tejes) ösz. mn. Habtejjel csinált, készített. *Habtejes pép, kása.*

HABTORLÁS, (hab-torlás) ösz. fn. A tolongó haboknak bizonyos ponton, akadályon öszvetömülése, fennakadása. V. ö. TORLÁS.

HABTÖRŐ, (hab-törő) l. HABRONTÓ.

HABUCSKOL, l. HABUCZKOL.

HABUCZKOL, (hab-ucz-ak-ol) önh. m. *habuczkol-t*. Uszás közben vagy másként is a vízben kezeivel vagy lábaival vagy evezővel stb. vervén a vizet, habokat indít. Az *uczk* (v. *ucsk*) képző hangutánzó. *Habuczkolnak a fürdő gyermekek.* V. ö. EVICZKEL.

HABUCZKOLÁS, (hab-ucz-ak-ol-ás) fn. tt. *habuczkolás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki vagy valami habuczkol.

HABUCZKOLÓ, (hab-ucz-k-ol-ó) fn. tt. *habuczkoló-t*. Általán vizet zavaró, haboztató eszköz; különösen a halászok dorongja v. rúdja, melylyel gyalomvetés előtt a vizet fölzavarják.

HABUGA, l. HABOGÓ.

HABURA, falu Zemplén megyében; helyr. *Haburá-n*, —*ra*, —*ról*.

HABÜZÖTT, (hab-üzött) ösz. mn. Mit a habzó víz ereje ide-oda hajt, kerget, üz. *Habüzött kis csónak.*

HABZÁS, (hab-oz-ás) fn. tt. *habzás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valami habzik. *Száj habzása. Víz habzása.* V. ö. HABZIK.

HABZIK, (hab-z-ik) k. m. *habzottam, habzottál, habzott*, htn. *habzani*. Habokra dagad, duzzad, habok kelnek belőle; tajtékzik. *Mérgében csak úgy habzik a szája. Habzik a megkergetett ló. Habzik a kevert tejföl, tojásfehére. Habzik a parthoz csapkodott hullám. Habzik a pohárba töltött sör*, stb. V. ö. HABOZ és HABOZIK.

HABZÓ, (hab-z-ó) mn. tt. *habzó-t*. Habokat verő, habokra duzzadó; tajtékzó. *Habzó tenger. Habzó sör. Habzó száj. Habzó tenger az udvar.* (Km.). *Habzó szakáll.*

„Az állakon habzó terjedt szakállokban
Lehetnek a szelek szép mulatásokban."
Gyöngyösi István.

HABZÚGÁS, (hab-zúgás) ösz. fn. Zúgása, moraja a sebesen rohanó vagy alázuhanó hullámoknak.

HABZSI, HABZSOL, l. HABSI, HABSOL.

HÁCS, puszta Somogy megyében; helyr. *Hácson*, —*ra*, —*ról*.

HACSAK, (ha-csak) ösz. kötszó. 1) Valamely föltételt tagadó vagy mérséklő vagy fölfüggesztő értelemmel bír, s megfelel a latin *nisi* szónak, mely esetben *nem* tagadót vonz, s nyomosító ereje az egész mondatra hat, pl. *Hitelezőit ki nem elégítheti, hacsak mindenét el nem adja. Hacsak magad nem jösz, nem fizetek. Semmire sem mehetsz, hacsak meg nem ajándékozod az illetőket.* Midőn a *csak* egyes szóra vonatkozik, s azt nyomosítja, akkor elválasztva iratik, s annyit tesz, mint *egyedül, csupán*, pl. *Ha csak pénz kell, azt adhatok. Ha csak engem bántottál volna meg, nem gondolnék vele.* 2) Tehetőséget, lehetőséget jelentő mondatok előtt állván annyit tesz, mint: *amennyire, ha valamikép, ha még is*, pl. *Hacsak lehet, ne feledkezzél meg rólunk. Hacsak szerét teheted, jöj el.* V. ö. HA és CSAK.

HACSAVA, falu Gömör megyében; helyr. *Hacsavá-n*, —*ra*, —*ról*.

HACSÉR, HADSÉR, HACZÉR, fn. tt. *hacsér-t*, tb. —*ok*. Elavult, s valószinüleg idegen eredetü szók, talán a német *Hascher* után alakultak, mit értelmökből nem alaptalanul gyaníthatni, minthogy *porosló*, azaz *fogdmeg* értelemben használták.

HACSI v. HÁCSI, puszta Gömör megyében; helyr. *Hácsi-ba*, —*ban*, —*ból*.

HACZIKA, HACZOKA, HACZUKA, (hossz-ú-ka, vagy talán: ház-i-ka) fn. tt. *haczikát*. Jelent eredetileg hosszu felső öltönyt, palástot, melyet hajdan főurak viseltek. Ulászló kincstartója így ir ezen ruháról: „Primo die aprilis (1496) ad rel. dni Agriensis Quinque Ecclesiis Oratori Wajodae Transalpinarum, qui cum Oratore Turcarum ad R. Mtem venerat, unam *Haczekam* de veluto deaurato eidem emi, et dedi 46 fl. Újabb nyelven, különböző tájszokások szerént jelent majd kurta vászon köntöst, majd hosszabbféle foszlány kabátot. Közönségesen tréfás beszédben használják, s alsó irásmódba való. *Valakiről leráncolni a haczukát. Rongyos haczukában járni.*

HAD, (1), (talán am. iv-ad) fn. tt. *had-at*. 1) Család vagy nemzetség. Ez értelemben divatozik az ország több vidékein, pl. *Kié ez a föld? Varga hadé. Csunya had, gonosz hadak.* Innen eredt: *hadnagy*, azaz családnak vagy nemzetségnek feje, elöljárója; utóbb a nemes testületek, helységek választott főnöke. *Nemesek hadnagyja*, am. nemes hadak, nemes családok nagyja. V. ö. HADNAGY. 2) Tágasabb értelemben am. egymás ellen fölkelő nemzetségek tagjainak serege, midőn egyik had a másikat, azaz nemzetség nemzetséget magtámadta. Innen utóbb szélesb ért. fegyveres nép, katonaság, háborúviselésre gyüjtött sereg. *Hadakat gyüjteni, fogadni, toborzani. Hadat vezérleni. Haddal indulni az ellenségre. Gyalog, lovas hadak. Zsoldos hadak. Előhad, utóhad. Országos had. Tartalék-had. Vert had. Foltonként szállinkóznak, mint a vert hadak.* (Km.). *Ördög hada. Szent had. Irgalmas borbélyt, szent hadat soha sem hallhatni.* (Km.). 3) Elvont ért. fegyveres fölkelés, verekedés, melylyel nemzetségek, népek, nemzetek üldözik egymást, midőn harczra, csatára, ütközetre kelnek. *Ha-*

dat izenni, viselni. Hadba menni. Hadban elesni. Hadra termett, am. jeles katona. *Hadat támasztani. Egyenlő osztály nem támaszt hadat.* (Km.). *Nincs a hadban semmi Péter bátya.* (Km.). L. HAD, (2).

Származékai : *hadakozik, hadi, hadonez* stb.

HAD, (2), elvont gyöke *hadar, haddz, hadonáz* stb. szóknak. Ezek után ítélve jelentése : ide-oda kapkodás, verdesés. Megegyezik *viad* törzszsel (viadal szóban). A szanszkritban *hath* am. gyötör. Talán az (1) alatti *had* szónak 2) és 3) jelentései is ide tartoznak. Pesti Gábor Cl. meséjében *had* am. *viad*-al.

HAD, (3), tájdivatos *hagy* helyett ; l. ezt.

—HAD, magas hangon HED, s néha *ik*-kel : *hed ik, hod-ik, höd-ik, hüd-ik;* igeképző. Egy eredetü ugyan az *ad ed*, s *odik, ödik* igeképzőkkel, mindazáltal a *h* közbeszurása által mindig valamely testi vagy lelki kórállapotot, hiányt fejez ki, mint *por-h-ad, pos-h-ad, kor-h ad, gör-h-ed, pes-h-ed, hamu-hod-ik, büz-h-öd-ik, bün-h-öd-ik, pely-h-üd-ik* stb. V. ö. H betü.

HADA, puszta Tolna megyében ; helyr. *Hadá-n, —ra, —ról.*

HADAD, falu Közép-Szolnok megyében ; helyr. *Hadad-on, —ra, —ról.*

HADAD-NÁDASD, máskép : MAGYAR-NÁDASD, falu Közép-Szolnok megyében ; helyr. *Nádasd-on, —ra, —ról.*

HADÁK v. GÖRGÉNY-HODÁK, l. ezt.

HADAKOZÁS, (had-a-koz-*ás* v. had-koz-*ás*) fn. tt. *hadakozás-t*, tb. —*ok*. Ellenséges, egymás ellen feltámadt felek, népek, nemzetek szembekelése ; fegyverrel üzött verekedés, csatázás. *A hadakozás és gonoszság együtt járó szomszédok.* (Km.).

HADAKOZIK, (had-a-koz-ik, had-koz-ik) k. m. *hadakoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Fegyveres erővel és seregesen vív, csatáz, harczol egymás ellen. *Hadakoznak a megütközött seregek. Hadakoznak a szomszéd népek.* Szélesb ért. vitézkedik, katonáskodik, háborut visel.

HADAKOZÓ, (had-a-koz-ó) mn. tt. *hadakozó-t*. 1) Fegyverrel és seregesen vívó, csatázó, küzdő. *Hadakozó csapatok.* 2) Háborut viselő. *Hadakozó nemzetek, fejedelmek.* 3) Háborut, csatát, harczot kedvelő ; ellentéte : békés, nyugalmas. *Kaukáz hadakozó népei.*

HADAK ÚTJA, székely tájszólás szerént am. téjut az égen. L. TÉJÚT.

HADÁLLÁS, (had-állás) ösz. fn. A háboruskodó, vagy indulóban levő hadaknak ideiglenes állomászó helye. *Téli hadállásra szállítani be a seregeket.*

HADÁLLOMÁNY, (had-állomány) ösz. fn. 1) Hadi törvények és szabályok szerkezete, mely szerént valamely tartomány, ország katonasága, hadserege mint különálló erkölcsi testület kormányoztatik. 2) Valamely tartománynak, meghódított országnak haditörvényekre alapított kormányzata. *A magyar katonavidékek hadállománya.* 3) Hadi létszám, haderő mennyisége.

HADÁNKOZIK, (had-án-koz-ik) k. m. *hadánkoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Vetélkedik, versenyez. Baranyai tájszó.

HADAPRÓD, (had-apród) ösz. fn. Tiszti pályára szánt katonaujoncz, ki eleinte mint közlegény, utóbb mint altiszt szolgál, hogy magát a feltiszti rangra kiképezze. (Cadet). Maga költségén katonáskodó hadapród (Cadet ex propriis). *Ezredi hadapród* (Regiments-Cadet).

HADAR, (had-ar) áth. m. *hadar-t*. 1) Csatázó hadak módjára ide-oda csapkod, üt, vág ; különösen a cséplőkről mondjuk, midőn csépjeikkel a gabonát verik. 2) Hidor, azaz port, gabonaszemeket, hamut, tüzet stb. valamely eszközzel tovább tol. 3) Átv. ért. szaporán, érthetetlenül beszél. *Hadarja* (v. habarja) *a szót.* A gyököt közvetlen hangutánzónak is vehetjük, mint *hadaz, haddz* is mutatja.

HADARÁS, (had-ar-ás) fn. tt. *hadarás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki hadar.

HADARÁSZ, (had-ar-ász) önh. m. *hadarász-tam*, —*tál*, —*ott*. Ide-oda kapkod, csapkod. *A ló, tehén hadarász farkával, midőn a legyek csipik. Sötétben, bekötött szemekkel hadarászni.* Átv. ért. szaporán és akadozva beszél. V. ö. HADAR.

HADARÁSZÁS, (had-ar-ász-ás) fn. tt. *hadarászás-t*, tb. —*ok*. Ide oda csapkodás. Akadozva beszélés.

HADARINT, (had-ar-int) áth. m. *hadarint-ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Gyöngén egyet hadar.

HADARÍT, HADARIT, (had-ar-*ít*) áth. m. *hadarított*, htn. —*ni* v. —*ani*. Hadarni kezd, vagy egyet hadar. V. ö. HEDERÍT. A székelyeknél : kever. *Hadarítsd meg azt a pálinkát.* (Kriza J.).

HADARÓ, (had-ar-ó) fn. tt. *hadaró-t*. A csép nevü gazdasági eszköznek feje, ostora, sudara, mely a nyélről forgó szíjcsaton függ, minél fogva ide oda hajlik. Máskép : *csép hadaró. Úgy jár a nyelve, mint a csép hadaró.*

HADARÚ, l. HADARÓ.

HADASTYÁN, (had-as-ty-án, az *aggastyán* szó utánzására alkotott új szó) ; fn. tt. *hadastyán-t*, tb. —*ok*. Jelent kiszolgált, hadban megviselt katonát.

HADÁSZ, (1), (had-ász) ; l. HADARÁSZ.

HADÁSZ, (2), (had-ász) fn. tt. *haddsz-t*, tb. —*ok*. A hadi mesterségben vagy hadviselésben jártas. V. ö. HADÁSZAT, és HADMÜVÉSZ.

HADÁSZ, (3), falu Vas megyében ; helyr. *Hadász-on, —ra, —ról.*

HADÁSZAT, (had-ász-at) fn. tt. *haddszatot*. Jártasság a hadviselésben, hadi mesterség. (Tactica).

HADAZ, (had-az) önh. m. *hadaz-tam*, —*tál*, —*ott*. Fegyverrel, pl. karddal vagy bottal, kézzel stb. csapkod, dárdával öklel ; csatáz, ide-oda vagdalódzik.

HADAZÁS, (had-az-*ás*) fn. tt. *hadazás-t*, tb. —*ok*. Ide-oda csapkodás fegyverrel, bottal, kézzel stb.

HADBIRÓ, (had-biró) ösz. fn. am. hadügyész. ‚Fő hadi biró' nevet visel a ‚generalis auditor' az 1707-diki ónodi katonai magyar rendszabásban.

HADBIZTOS, (had-biztos) ösz. fn. Katonaság élelmezésére, szállásolására felügyelő biztos. Különösen a) kincstári, s hadi kormányhoz tartozó tisztviselő, ki a katonaság élelmezését, ruházását stb. kezeli; b) vármegyei tiszt, ki az illető megyében tanyázó katonaság élelmezéséről gondoskodik.

HADCSAPLÁR, (had-csaplár) ösz. fn. A tanyázó vagy táborozó vagy folytonos indulóban levő katonasággal járó csaplár, ki bort, s más szeszes italokat mér stb. Máskép: *markotányos.*

HADCSAPLÁRNŐ, (had-csaplár-nő) ösz. fn. l. MARKOTÁNYOSNŐ.

HADCSEL, (had csel) ösz. fn. Csel, vagyis ravasz fogás, mely által egyik hadakozó fél a másikat kelepczébe törekszik ejteni. *Nem erővel, hanem hadcsellel venni be a várat.* V. ö. CSEL.

HADCSOPORT, (had-csoport) ösz. fn. Katonák serege, nagyobb hadseregből egy csapat.

HADD, indulat, vagyis nógató szó, eredetileg *hagyd*, azaz *hagy-j-ad.* Jelent engedést, ráhagyást, nem bánást, pl. *Hadd lássam, mi van ott. Hadd lám! Hadd olvassak én is valamit. Hadd legyen! Hadd menjen Isten hirével. Hadd beszéljen a világ.* Itt mindenütt a kihagyott *hogy* is lappang: *hadd, hogy lássam; hadd, hogy olvassak* stb. Ez az oka, hogy a *hadd* után mindig kapcsoló módban áll az ige. V. ö. HADD EL HADD, és HAGYJ.

HADD EL HADD, (hagyd el hagyd) sajátságos, magyar népies kifejezés, mely valami nagy bajt, szorultságot jelent, például, midőn valakit rútul megpiszkolnak, megvernek. *No, most lesz még a hadd el hadd. Az volt ám a hadd el hadd.*

HADDSZA, tájszokási kifejezés a közönséges *addsza* v. *add ide* helyett. Néhutt mondják így is: *hoddsza*, alkalmasint *hozdsza* helyett.

HADÉPITÉSZET, (had-épitészet) ösz. fn. Az épitészet azon neme, mely különösen hadi czélokra alkalmas épületeket, várakat, sánczokat stb. készít.

HADERŐ, (had-erő) ösz. fn. Erő, mely valamely nemzet vagy fejedelem fegyveres népében, katonaságában létezik. *Szárazföldi haderő, tengeri haderő. Nagy haderővel indulni az ellenségre.*

HADÉV, (had-év) ösz. fn. Azon időszak, vagyis az évnek azon részei, melyek folytában a háboruskodó hadak a mezőn szoktak tanyázni, u. m. tavasz, nyár, ősz. *Kedvező hadév. Dicsőséges hadév. Húsz hadévet töltött a táborban.*

HADFEGY, (had-fegy) ösz. fn. Fegy, mely a hadakat kellő alárendeltségben tartja, melynél fogva az alsóbb rendűek a felsőbbek iránt teljes engedelmességgel viseltetnek.

HADFENYÍTÉK, (had fenyiték) ösz. fn. Szigorú szabályok és törvények, melyek a hadsereget illő korlátok között tartják, s a kihágókat megbüntetik.

HADFI, (had-fi) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. katonának született, katona életet élő, fegyverben szolgáló ember.

HADFOGADÁS, (had-fogadás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a hadi kormány által megbizott személyek a hadsereg számára bizonyos díj vagy jutalom mellett alkalmas legényeket szereznek, fogadnak. Máskép: *toborzás.*

HADFOGADÓ, (1), (had-fogadó) ösz. fn. Hadi tiszt vagy közlegény, ki a katonaság közé önkénytesen állani akarókat befogadja, s az illető katonai hivatalnál beavattatja. Máskép: *toborzó;* köz nyelven és németesen: *verbungos.*

HADFOGADÓ, (2), ösz. mn. Ki hadakat, vagyis katonáknak való legényeket gyüjt. *Hadfogadó tiszt, közlegény.*

HADFOGADÓ-KORMÁNY, ösz. fn. Hadi hivatal, mely a katonaságra törvényesen kényszerített vagy önként beállott ujoncokat bejegyzi, felruházza, s illető állomásaikra, azaz ezredekhez utasítja. Minden vármegyében létezik hadfogadó kormány. (Werbung-Commando).

HADFOGOLY, (had-fogoly) ösz. fn. Hadseregbez tartozó személy, kit háboru idején az ellenség elfog. Szokottabban: *hadi fogoly.*

HADFOGSÁG, (had-fogság) ösz. fn. Állapot, melyben az vagyon, kit, mint a háboruskodó félhez, sereghez tartozó egyént az ellenség hatalmába ejt és fogva tart. Közönségesebben: *hadi fogság. Hadfogságba esni, ejteni.*

HADFŐ, (had-fő) ösz. fn. Szélesb ért. hadvezér, ki kisebb-nagyobb hadsereget kormányoz.

HADFŐNÖK, (had-főnök) l. HADFŐ.

HADGYAKORLAT, (had-gyakorlat) ösz. fn. Fegyveres gyakorlat, melylyel a katonaság hadi fordulatokra, fegyverforgatásra, csatázásra képezi magát.

HADGYÓGYSZERTÁR, (had-gyógy-szer-tár) ösz. fn. Gyógyszertár, különösen a katonai kórházak használatára. Külön irva, *hadi gyógyszertár* jobb hangzatú.

HADGYÜJTÉS, (had-gyüjtés) ösz. fn. Szélesb ért. katonaság kiállítása, szerzése, akár törvényes kényszerítés, akár igért díj vagy jutalom által.

HADHÁZ, (had-ház) ösz. fn. 1) Ház, melyben hadak, azaz katonák laknak. 2) A hajduvárosok egyikének neve; helyr. *Hadház-on, —ra, —ról.*

HADHIRDETÉS, (had-hirdetés) ösz. fn. Hiradás a viselendő háboru felől, melyben egyszersmind az illetők fegyverre vagy hadi segedelemre felszólíttatnak.

HADI, (had-i) mn. tt. *hadi-t*, tb. —*ak.* 1) Katonás, vitézhez illő. *Hadi termet, hadi tekintet, hadi szigor.* 2) Hadat illető, hadba való, hadhoz tartozó, hadra vonatkozó, hadban használt vagy használtatni szokott. *Hadi adó. Hadi bárd. Hadi biró* (hadbiró). *Hadi bot. Hadi csal, csel, csalárdság. Hadi dobos. Hadi ember. Hadi erő. Hadi fegy, fenyiték, törvény,*

törvényszék. Hadi fogás, fortély. Hadi fogoly, fogság. Hadi gyakorlás, gyakorlat. Hadi hajó, hajós, hajósereg. Hadi jel. Hadi káplán. Hadi készlet. Hadi készület. Hadi kürt. Hadi láb. Hadi munkák. Hadi népsereg. Hadi orvos. Hadi pénztár. Hadi rend, rendtartás. Hadi ruha, fegyver, öltözet. Hadi szállás. Hadi szekér, szekeres, szekerezés. Hadi szerek. Hadi szerencse. Hadi szerencsét, fiú magzatot, jó házasságot az Isten választ. (Km.). *Hadi szolgálat. Hadi tanács. Hadi tanácsos. Hadi tár, tárház. Hadi társ, társaság. Hadi tény* v. *tett. Hadi tiszt. Hadi történetek. Hadi tudósítások* stb. Ezek némelyike, amint többé vagy kevésbé egységes fogalmat fejez ki, öszve is irathatik; példákat a következő czikkekben láthatni.

HADICSÍNY, (hadi-csíny) ösz. fn. Egyes személyek vagy csapatok által elkövetett merénylet.

HADIFÉK, (hadi-fék) l. HADFEGY.

HADÍGE, (had-íge) ösz. fn. Szó vagy rövid mondat, melyet leginkább háborukor titok gyanánt közleni szokás az illető katonákkal, hogy általa saját feleiket sötétben is, vagy akármily alakban megkülönböztessék az ellenfél embereitől, kik előtt a kibocsátott hadige nincsen tudva.

HADIHAJÓ, (hadi-hajó) ösz. fn. Szélesb ért. hadsereghez, hadviseléshez tartozó hajó, pl. melyen hadi élelmet, fegyvereket stb. szállítanak. Szorosb ért. oly hajó, melyen vizi csaták történnek.

HADIHÍD, (hadi-híd) ösz. fn. A háborut viselő seregek által hevenyében épített ideiglenes híd.

HADIJÁTÉK, (hadi-játék) ösz. fn. Katonai játék neme, melyben a katonák fegyverforgatási ügyességöket, mások mulattatására, mutogatják. *Régi lovagok hadijátékai.* Másképen : *harczjáték.*

HADIKORMÁNY, (hadi-kormány) ösz. fn. Általán hadiparancsnokság vagy hivatal, mely kisebbnagyobb vidék hadait közvetlenül igazgatja. *Fő hadikormány*, mely valamely tartományra, országra terjed ki. *Magyarországi, tótországi és szerémségi, horvátországi, bánsági fő hadikormány.*

HADIKORMÁNYZÓ, (hadi-kormányzó) ösz. fn. 1) Általán hadi parancsnok. 2) *Fő hadikormányzó*, vagyis valamely vidék, tartomány, ország katonasága felett parancsoló főrangú tiszt, pl. vezér, altábornagy. *Magyarország fő hadikormányzója Budán, Horvátországé Zágrábban lakik.*

HADIMUNKA, (hadi-munka) ösz. fn. Mindenféle munka, mely a fegyvergyakorlathoz és háboruviseléshez tartozik, milyenek : sáncz olás, táborütés, czéllövés stb.

HADINDÍTÁS, (had-indítás) ösz. fn. A hadaknak bizonyos állomásra, különösen az ellenség elébe indítása.

HADINÉP, l. HADNÉP.

HADINYELV, (hadi-nyelv) ösz. fn. A katonai hivatalos irásban, fegyvergyakorlásban stb. divatozó, és sajátságos kifejezésekkel, műszókkal biró nyelv. Átv. ért. rövid, szabatos, parancsszerü nyelv.

HADIREND, (hadi-rend) ösz. fn. 1) Rend a katonaságban vagy hadviselésben. *Hadirendbe állottak a seregek. Fegyelmetlen seregben nincs jó hadirend.* 2) Katonaság általában. *A hadirendhez tartozók.* Az 1-ső értelemben inkább külön irandó : *hadi rend.*

HADIRENDSZABÁS, (hadi-rend-szabás) ösz. fn. A hadi szabályok eléadása, elszámlálása.

HADIRODA, (had-iroda) ösz. fn. Iroda, melyben a hadikormány mindenféle levelezései, hivatalos irományai kezeltetnek.

HADIRODALOM, (had-irodalom) ösz. fn. Az irodalomnak azon ága, mely szélesb vagy szorosb ért. vett hadi tudományokkal foglalkodik.

HADISKOLA, (had-iskola) ösz. fn. Iskola, melyben a katonaságra szánt, jelölt növendékek, vagy a katonaság közé már beavattak, illető hadi tudományokban rendszeres oktatást nyernek.

HADISTEN, (had-isten) ösz. fn. Az ókori hitrege szerént, hadakat intéző isten, kit a görögök Zeüsz fiában Marsban személyesítettek. Máskép, és nemzetiesen : *Hadúr.*

HADITANÁCS, (hadi-tanács) ösz. fn. 1) Kormányhatóság, mely a hadviselést, s általán az egész hadi ügyet intézi. *A haditanács által készített vagy helybenhagyott csataterv. Udvari haditanács*, melynek elnöke a fejedelem, vagy ennek képviselője. 2) Ezen hatóság ülése, tanácskozása a hadi ügyek tárgyában. *Haditanácsot tartani. Valamit a haditanácsban elhatározni.*

HADITANÁCSOS, (hadi-tanácsos) ösz. fn. A haditanácsnak egyes tagja, tanácsosi ranggal és czímmel.

HADITANYA, (hadi-tanya) ösz. fn. Hely, ahol valamely hadsereg vagy annak része táboroz, avagy lakik.

HADITISZT, (hadi-tiszt) ösz. fn. lásd : KATONATISZT.

HADITÖRVÉNYSZÉK, (hadi-törvényszék) ösz. fn. Törvényszék, melyben a hadsereg között előforduló peres ügyek sajátlag szerkezett bíróság által intéztetnek el. *Hadi törvényszék elé állítani a szökevényeket vagy árulókat.*

HADIZAJ, l. HADZAJ.

HADIZENET, (had-izenet) ösz. fn. Hivatalos tudósítás, mely által egyik nemzet vagy fejedelem a másiknak kijelenti, hogy megsértett jogait vagy igényeit fegyverrel kész megboszulni.

HADJÁRAT, (had-járat) ösz. fn. 1) Általán, a hadseregeknek helyről helyre költözése. *Keresztes hadjárat.* 2) Különösen, a hadaknak az ellenség ellen menése, harczra készülő mozgalmai. *Tavasz elején megkezdeni a hadjáratot.*

HADJELSZÓ, (had-jel-szó) l. HADIGE.

HADJOG, (had-jog) ösz. fn. 1) A hadi törvények öszvege. 2) Jog, melynél fogva a hadi törvények ellen vétett katonákat vagy a hadi ügyekbe avatkozott polgári személyeket is törvényszék elé

idézni és büntetni lehet. 3) Hadviselésre felszabadító jog.

HADKÉSZLET, (had-készlet) ösz. fn. Készlete vagyis egybegyüjtött öszvege bizonyos hadi szereknek.

HADKORMÁNY, (had-kormány) l. HADIKORMÁNY.

HADKORMÁNYSZÉK, (had-kormányszék) ösz. fn. Kormányszék, mely valamely vidék, tartomány vagy ország katonaságának ügyeit intézi. *Budai fő hadkormányszék.*

HADLÁB, (had-láb) ösz. fn. 1) A hadseregek azon állapota, midőn háborura készen állanak, vagy készülöben vannak. *Hadlábra állitani a seregek egy részét.* 2) A mozgásban, indulóban levő seregnek egy vonala, hadoszlop. (Colonne).

HADLAK, (had-lak) ösz. fn. Katonai laktanya.

HADLAVA, a régi halotti beszédben, a mai *hallá* helyett; l. HALL.

HADLEVÉL, (had-levél) ösz. fn. Levél, melyben hadat, azaz háborút izennek.

HADMEZŐ, (had-mező) ösz. fn. Általán, azon hely, vidék, tartomány, melyen az ellenséges felek hadat viselnek. V. ö. CSATAMEZŐ, CSATATÉR.

HADMOZGALOM, (had-mozgalom) ösz. fn. Háborúra mutató készületek a hadseregekben.

HADMÜVELET, (had-müvelet) ösz. fn. Hadi müködés, hadsereg vagy hadi hajó harczias mozdulata, forgása, gyakorlata (Manoeuvre).

HADMÜVÉSZ, (had-müvész) ösz. fn. A hadviselés fortélyaiba, cseleibe, csinyjaiba, fogásaiba ügyesen beletanult hadi ember.

HADNAGY, (had-nagy) ösz. fn. 1) Legrégibb, s legeredetiebb ért. családnak vagy nemzetségnek feje. V. ö. HAD, (1). 2) Több nemes családok, vagy egész nemes helységek, közbirtokosságok által választott főnök. *Nemesek hadnagya.* 3) Némely alföldi vidékeken községi vagy megyei rendőr, leginkább a csavargó legények, tolvajok stb. üldözésére. 4) A városokban a rendőrségi hivatalhoz tartozó tisztviselő, ki rangra nézve a kapitány után áll. *Város hadnagya.* 5) A katonaságnál feltiszt, ki az örmesterek és kapitányok közti helyet foglalja el. *Alhadnagy, fő- v. felhadnagy. Lovas hadnagy, gyalog hadnagy.* Régente jelentett hadvezért, hadfönököt, mint eredeti értelme és elemzése önként mutatja.

HADNAGYI, (had-nagyi) ösz. mn. Hadnagyot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Hadnagyi rang, kötelesség, fizetés.*

HADNAGYSÁG, (had-nagy-ság) ösz. fn. Hadnagyi hivatal, rang, szolgálat. *Nemesi hadnagyság. Katonai hadnagyság. Városi hadnagyság. Mezei hadnagyság.* V. ö. HADNAGY.

HADNÉP, (had-nép) ösz. fn. Fegyverviselő nép, sereg, katonaság, melynek különösen fogadott kötelessége a hazát és fejedelmet, bel és kül veszedelmek ellen védeni.

HADONA, (had-on-a) elvont törzsök, melyből a *hadonáz* ige származik. Jelent ide-oda kapkodást vagy kapkodót, csapkodót. Talán ebből származott rokon betük átváltozása által a *katona* szó.

HADONÁZ, (had-on-a-nz) önh. m. *hadonáz-tam, —tál, —ott.* L. HADARÁSZ.

HADONCZ, (had-oncz) fn. tt. *hadoncz-ot.* Új szó, mely az ujoncz katona fogalmát rövid szabatossággal fejezi ki; mert ujoncz nem csak katona lehet, hanem pap, ügyvéd stb. is, hadoncz pedig egyedül az új katonára illik.

HADORSZÁGLÁR, (had-országlár) ösz. fn. Országlár, ki a hadi ügyek igazgatásával foglalkodik, máskép: *hadügyér.* V. ö. ORSZÁGLÁR.

HADORSZÁGLAT, (had-országlat) ösz. fn. Valamely országnak hadi törvények szerénti igazgatása, kormányzása.

HADOSZLOP, (had-oszlop) ösz. fn. A seregnek, s különösen a hadba menő seregnek olyatén sorba elrendezése, mely, vagy melynek egy része aránylag keskeny és hosszukás tömeget s mintegy oszlopot képez. (Colonne).

HADOSZTÁLY, (had-osztály) ösz. fn. 1) Általán, nagyobb hadseregből egy-egy osztály. 2) Különösen az ezredek nagyobb alkotó része, melynek főnöke az ezred főtiszti karából való. *Gyalog hadosztály* (bataillon). *Lovas hadosztály* (division). *Ezredesi hadosztály. Örnagyi hadosztály.* Ez értelemben különösen am. *zászlóalj.*

HADÖSZVEIRÁS, (had-öszve-irás) ösz. fn. A katonáknak való, vagy katonáskodni köteles polgárok, legények öszveirása.

HADPARANCSNOK, (had-parancsnok) ösz. fn. Valamely helyben tanyázó katonaságnak parancsnoka. *Buda várának hadparancsnoka.* (Militär-Commandant).

HADPÉNZTÁR, (had-pénztár) ösz. fn. Pénztár, melyből a katonaság zsoldját, s egyéb hadi szereket, fegyvereket stb. fizetik.

HADPÉNZTÁRNOK, (had-pénz-tárnok) ösz. fn. Hadi tisztviselő vagy hivatalnok, ki a katonák zsoldjait és hadi költségeket kezeli.

HADRAJ, (had-raj) ösz. fn. A hadsereg egyik ága, része.

HADRÉV, erdélyi falu Thorda megyében; helyr. *Hadrév-én, —re, —ről.*

HADSEBÉSZ, (had-sebész) ösz. fn. A katonaságnál, katonai kórházakban müködő sebész.

HADSEREG, (had-sereg) ösz. fn. Kisebb vagy nagyobb számu katonaságból álló testület, öszvegyült fegyveres nép sokasága. *Hadsereget táborba szállitani, vesérelni.*

HADSORS, (had-sors) ösz. fn. Sors, mely a hadak munkálatait intézi, midőn majd kedvezőleg, majd mostohán mutatkozik.

HADSZA, l. HADDSZA.

HADSZABÁLY, (had-szabály) ösz. fn. Szabály, melyhez az illető hadak összvesen és személyenként, magukat alkalmazni kötelesek.

HADSZABÁLYKÖNYV, (had-szabály-könyv) ösz. fn. Könyv, melyben a hadszabályok foglalvák. (Regulament).

HADSZÁLLITÁS, (had-szállitás) ösz. fn. 1) A hadaknak bizonyos helyre, állomásra elküldése. 2) A hadak számára való szerek, fegyverek, eleségnemüek szállítása.

HADSZÁRNY, (had-szárny) ösz. fn. A kiállitott derékhadnak szélső végei, melyek kanyarodáskor legsebesebben mozognak. A hadsereg közepe: *hadderék.*

HADSZÉK, (had-szék) ösz. fn. Hadi tanácz ülése, valamely tárgy fölötti tanácskozása.

HADSZÉMLE, (had-szémle) ösz. fn. Hadak vizsgálata, midőn a vizsgáló, vagyis szemletartó tisztet a seregeket osztályonként, csapatonként maga előtt elléptetí, hogy lássa, ha fegyvereik, öltözetök stb. illő rendben, tisztaságban vannak-e? *Kör szemle. Nagy hadszemle. Az evredes hadszemlét tart.*

HADSZER, (had-szer) ösz. fn. Általán, mindenféle hadi készület, milyenek, a fegyverek, hadi szekerek, hadi hajók, tábori sátorok stb.

HADSZERENCSE, (had-szerencse) ösz. fn. Szerencse a hadban, különösen: jó szerencse, midőn a hadakozó fél győzedelmet nyer. *A hadszerencse változó, bizonytalan. Hadszerencse kisérí szándékát.*

HADSZERHIVATAL, (had-szer-hivatal) ösz. fn. Hivatal, mely a katonai hadszerekre, különösen ágyúkészületekre felügyel.

HADSZERNAGY, (had-szer-nagy) ösz. fn. Fő haditiszt, ki háborúban a tüzéreket kormányozza.

HADSZERTÁR, (had-szer-tár) ösz. fn. Épület, melyben löszerek, ágyúk, puskák, különféle fegyverek és hadi készületek használatul készen állanak, vagy néha ritkaság és mutatvány gyanánt őriztetnek.

HADSZOLGÁLAT, (had-szolgálat) ösz. fn. Szolgálat, melyet valaki mint katona, mint a hadsereg egyik munkás tagja tesz. *Hadszolgálatba lépni.*

HADSZÓ, (had-szó) ösz. fn. l. HADIGE.

HADSZÜLESÉG, (had-szüleség) ösz. fn. Élelemszerek a katonaság, és takarmány a hadi lovak számára.

HADSZÜNET, (had-szünet) ösz. fn. l. FEGYVERSZÜNET.

HADTANODA, (had-tanoda) ösz. fn. l. HADISKOLA.

HADTÖRTÉNET, (had-történet) ösz. fn. Egy vagy több hadviselésnek, vagy általán hadaknak története. V. ö. TÖRTÉNET.

HADTÖRVÉNY, (had-törvény) ösz. fn. 1) Törvény, mely háboru folytában érvényes, vagy olyanná tétetik. 2) Törvény, melyet a katonák, s általán a hadsereghez tartozó személyek megtartani kötelesek.

HADTÖRVÉNYCZIKK, (had-törvény-czikk) ösz. fn. A hadtörvénykönyvből egy-egy czikk.

HADTÖRVÉNYKÖNYV, (had-törvény-könyv) ösz. fn. Könyv, melyben a hadtörvények foglalvák.

HADTÖRVÉNYSZÉK, (had-törvényszék) ösz. fn. 1) Törvényszéki ülés, melyben a katonák által elkövetett kihágásokról itélnek. 2) Azon személyek, kik ezen törvényszék tagjai. *A hadtörvényszék által halálra itéltetni.*

HADTUDÓ, (had-tudó) ösz. mn. Aki a hadviselés mesterségét érti. V. ö. HADTUDÓS.

HADTUDOMÁNY, (had-tudomány) ösz. fn. 1) Szoros ért. és tárgyilagosan am. a hadviselés mesterségének rendszeres eléadása. 2) Szélesb ért. hadviselésre vonatkozó ismeretek. *Hadtudományra oktatni a növendék katonákat. Hadtudományt tárni. Hadtudománynyal birni.*

HADTUDÓS, (had-tudós) ösz. fn. Hadtudományban jártas, különösen, ki a hadviselés mesterségének rendszeres ismereteivel bir.

HADÚR, (had-úr) ösz. fn. l. HADISTEN.

„Fenn pedig álla Hadúr, a föld harczára lenézvén."
Vörösmarty.

HADUSFALVA, helység Szepes megyében; helyr. *Haduefalvá-n, —ra, —ról.*

HADÚT, (had-út) ösz. fn. 1) Út, melyen a költöződő, egy helyről más helyre rendelt katonák járnak; országút. 2) Átv. ért. l. TEJÚT.

HADÚTLEVÉL, (had-útlevél) ösz. fn. Jegyzék, melyen föl vannak irva és kitüzve az útra indított hadak állomásai.

HADÜDV, (had-üdv) ösz. fn. A katonaságnál divatozó tisztelkedés, pl. midőn az őrálló legény az átmenő tiszt előtt fegyverét meghúzza.

HADÜGY, (had-ügy) ösz. fn. Minden, ami a hadakat és hadviselést illeti. *Hadügyet intéző országlár. Hadügyek tárczáját átvenni.*

HADÜGYÉR, (had-ügyér) ösz. fn. Némelyek szerint újabb időben am. hadügy-miniszter.

HADÜGYÉSZ, (had-ügyész) ösz. fn. Hadi törvényekből megvizsgált és felesküdt katonai ügyvéd. (Auditor), máskép: *hadbiró.*

HADÜGYÉSZET, (had-ügyészet) ösz. fn. Hadügyészi képesség vagy hivatal. *Hadügyészetben gyakorolni magát. Valamely kihágás vizsgálatát a hadügyészetre bizni.*

HADÜGYÉSZI, (had-ügyészi) ösz. mn. Hadügyészt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Hadügyészi vizsgálat, oklevél. Hadügyészi levelezés, vélemény.*

HADÜGYVÉD, (had-ügy-véd) lásd: HADÜGYÉSZ.

HADÜZENET, (had-üzenet) ösz. fn. l. HADIZENET.

HADVADÁSZ, (had-vadász) ösz. fn. Némely hadseregeknél különös ügyességü lövészek, kik há-

boru alkalmával, előcsatázásokra, tájszemlére, levélhordásra stb. használtatnak. *Hadvadászok osztálya. Határvidéki hadvadászok.*

HADVERŐ, (had-verő) ösz. mn. és fn. Győző, győzedelmes. *Hadverő seregek! Hadverő Isten.* (Zrinyiász).

HADVEZÉR, (had-vezér) ösz. fn. Széles ért. hadfőnök, ki a csatába menő hadakat vezeti. *Fő hadvezér, al hadvezér.* A *vezér* szó értelme különös rangfokozati tekintetben még nincs szabatosan meghatározva. Többen a *General* kifejezésére használják. Innét: *vezérőrnagy.* (Generalmajor).

HADVEZÉRI, (had-vezéri) ösz. mn. Hadvezért illető, arra vonatkozó. *Hadvezéri méltóság, parancs, rendelet.*

HADVEZÉRSÉG, (had-vezérség) ösz. fn. Hadvezéri hivatal, rang, méltóság. *Hadvezérségre emelkedni. Hadvezérséget viselni.*

HADVEZŐ, erdélyi puszta Kolos megyében; helyr. *Hadvező-n, —re, —ről.*

HADVIGA, falu Thurócz megyében; helyr. *Hadvigá-n, —ra, —ról.*

HADVISELÉS, (had-viselés) ösz. fn. Háborúskodás, hadakozás, ellenség ellen hadseregekkel menés.

HADVISELET, (had-viselet) ösz. fn. 1) Lásd: HADVISELÉS. 2) Am. hadi v. katonai viselet, katonai ruházat.

HADVISELŐ, (had-viselő) ösz. mn. Aki más ellen fegyveres hadakkal indúl, s azt csatázva, harczolva megtámadja, háborúskodó. *Hadviselő szomszéd népek. Hadviselő felek.*

HADVIZSGÁLAT, (had-vizsgálat) ösz. fn. 1) l. HADSZEMLE. 2) Hadi törvényszék előtti vizsgálat.

HADVIZSGÁLÓ, (had-vizsgáló) ösz. mn. és fn. Ki a hadak fölött szemlét tart; tiszt, főtiszt, ki hadszemlére kiállítja vagy állíttatja a katonaságot. V. ö. HADSZEMLE.

HADZAJ v. HADIZAJ, (had- v. hadi-zaj) ösz. fn. Zaj, lárma valamely hadra menő vagy hadakozó csoportban.

HÁG, (ha-ag v. ho-ag, rokonnak tekinthető a sínai *'áng* [altum; extollere], a német *steigen, hoch*, magyar *hegy*. V. ö. H betű és IIA gyökelem); önh. és áth. m. *hág-tam, —tál, —ott.* 1) Általán, magasra lép, megy, emelkedik. *Zsámolyra, székre, asztalra hágni. Uborkafára hágni. Felhágott az uborkafára.* (Km.). *Aki nagyot hág, nagyot esik.* (Km.). „Ha ezt még nem tészed, fejed a karóba hág.“ (Székely népmese. Kriza J. gyüjteménye). 2) Különösen, lép, vagyis lábát felemelvén valamire reá teszi. *Rossz fűre hágott.* (Km.). *Más nyomába hágni. Nyomába sem hághat.* (Km.). *Behágni a kocsiba. Alá hágni a gödörbe, árokba. Nyakára hágni valakinek*, am. erőt venni rajta. *Nyakára hágni valaminek*, am. elsikkasztani, elkölteni, elprédálni. *Rengőre hágni*, tájdivatosan am. házasságtörést követni el. *Kihágni*, am. törvényt szegni. *Kihágni a hámból, korlátból. Lehágni a lóról, székről.* 3) Mász, magasra megy, különösen fára, hegyre. *Meghágni a hegyek ormát. Az árvíz meghágta a legmagasabb partokat.* 4) Mondják a hím állatokról, különösen csődörről, bikáról, kosról, midőn nemzés végett a nőstényre ugranak. *Hágnak a csődörök, kosok. A bika meghágta az üszelkedő tehenet.* V. ö. bővebben: *aláhág, át v. általhág, behág, felhág, kihág, lehág, meghág, ráhág.*

HÁGÁS, (há-g-ás) fn. tt. *hágás-t*, tb. —*ok.* 1) Magasra lépés, mászás, felmászás. 2) Midőn a hímállatok, különösen csődörök, bikák, kosok nemzés végett a nőstényekre ugranak. *Hágás ideje. Hágásra eresztení a fiatal kost. Első hágás.*

HÁGAT, (ha-ag-at) áth. m. *hágat-tam, —tál, —ott.* Nőstény barmot himmel, különösen tehenet bikával, kancát csődörrel, anyabirkát kossal párosít. *Fiatal kancákat hágatni. A harmadfű üszőket meghágatni.*

HÁGATÁS, (ha-ag-at-ás) fn. tt. *hágatás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, midőn a nőstény barmokat közösülés végett hím alá, különösen a tehenet bika, a kancát csődör, az anyajuhot kos alá eresztik.

HÁGATÓ, (ha-ag-at-ó) fn. tt. *hágató-t.* 1) Hely, korlát, hová a csődörrel párosulandó kancát beállítják. 2) Lovász, ki a sárló kanczák és hágó csődörökkel bánik, s a hágást elintézi.

HÁGCSA, (ha-ag-csa) elvont törzs és fn. melyből a *hágcsál* ige származik. Jelent lassu, kisded hágást, lépést.

HÁGCSÁL, (ha-ag-csa-al) önh. m. *hágcsál-t.* Lassan-lassan hág, hágdos, lépdegel. *Gólyák, gémek hágcsálnak a tóban.*

HÁGCSÓ, (ha-ag-acs-ó v. ha-ag-os-ó) fn. tt. *hágcsó-t.* Általán, fokozatos eszköz, emelvény, melyen fölalá lehet hágni, menni, milyenek: lajtorja, pásztori górfa, lépcsők. Különösen, melyen valahová behágnak. *Hágcsó a hintón. Hágcsó a kerítéseken, sövényeken*, melyen ki és bejárnak. Néhutt a köznépnél elrontva: *hágkó.*

HÁGCSÓPAD, (hágcsó-pad) ösz. fn. A várbástyákon levő hágcsó.

HÁGDICSA, (ha-ag-od-ics-a) elvont törzs, melyből *hágdicsál* ige ered. Jelent apró vagy gyakori lépést.

HÁGDICSÁL, (ha-ag-od-ics-a-al) lásd: HÁGCSÁL.

HÁGDICSKÁL, (ha-ag-od-ics-ka-al) l. HÁGCSÁL.

HÁGDOGÁL, (ha-ag-od-og-ál) lásd: HÁGCSÁL.

HÁGDOS, (ha-ag-od-os) önh. és áth. m. *hágdos-tam, —tál, —ott.* Gyakran, ismételve hág. *Naponként száz lépcsőt hágdosni. A jó csősz nem restel a górfára hágdosni.* „Jól tudtam hágdosni ahogy csak kellett; felhágok a fára.“ (Székely népmese. Kriza J. gyüjt.). V. ö. HÁG.

HÁGDOSÁS, (ha-ag-od-os-ás) fn. tt. *hágdosás-t*, tb. —*ok*. Gyakran ismételt hágás.

HÁGÓ, (1), (ha-ag-ó) mn. tt. *hágó-t*. Általán, aki vagy ami hág. *Sárba, ganéjba hágó ember. Hámból kihágó ló. Hágó kos, bika, csődör.* V. ö. HÁG.

HÁGÓ, (2), (mint föntebb) fn. Út, mely magasabb helyeken visz keresztül, ilyen pl. mely Erdélyt Magyarországgal öszveköti, s *Királyhágó* a neve. *Minden hágónak vagyon lejtője.* (Km.).

HÁGÓVAS, (hágó-vas) ösz. fn. A kocsi vagy hintó oldalára vagy bakjára alkalmazott vas lépcső, melyen föl és le szállani kényelmesebben lehet.

HÁGSZÍN, (hág-szín) ösz. fn. Baranyai tájszólás szerint am. házpadlás, azaz szín, melyre hágva kell fölmenni.

HAGY, (1), HÁGY, áth. m. *hagytam, hagytál, hagyott*. Hosszu á csak a törzsben van. Eredetére nézve vagy gyökül a ráhagyást, engedést jelentő *ha* szót vehetjük, mely a *ha is! ha bár!* indulatszókban is létezik; a *gy* pedig képző betü, mint a *ro-gy-, fo-gy-, mé-gy* szókban, vagy pedig a *hagy* önálló gyök, s a *h* általános jelentése (erős lehelés) után haladást, távolodást, továbbá: hatalmat fejez ki. Jelentései: 1) Valakitől vagy valamitől eltávozik, s ez értelemben leginkább *el* igekötővel használtatik. *Elhagyni a várost. Épen most hagyá el a hajó a kikötőt. Elhagyta a tanulást.* A régieknél *meg* igekötővel is használtatik ezen értelemben. V. ö. EL, (2) és MEG igekötő. 2) Valamit enged. *Mást beszélni hagy. Menni hagy. Hagyjátok a beteget nyugonni. Rajtam ül a sok nyelv, s fülemet nem hagyja nyugonni.* (Vörösm.). 3) Valamit birtokul enged, ad. *Az apa minden vagyondt gyermekeire hagyja. Végrendeletben a templomnak, kórháznak, tanoddnak hagyni bizonyos mennyiséget.* 4) Valamit maradék gyanánt enged által. *Maga is jól lakott, másnak is hagyott. Mindenét elpazarolván, örököseinek mit sem hagyott.* 5) Valamit magára maradni enged, valakitől segítségét, társaságát megvonja. *Oda hagyták öt régi barátai. Feleségét honn hagyta, maga pedig világgá ment. Vérben, fagyban, cserben, sárban, szégyenben hagyni valakit. Inkább ott hagyja orrát, mint sem kivalland.* (Km.). *Elhagyja haszját. Elhagyja magát,* am. nem gondol saját érdekeivel. *Ne hagyd magad, Guba Jakab.* (Km.). *Valakit hazugságban, szégyenben hagyni,* am. megbazudtolni, megszégyeníteni. 6) *Alább hagy,* am. nem sürgeti, nem szorítja annyira a dolgot. *Fölhagy valamivel,* am. folytatni szün. *Hagyj föl már kérkedéseiddel. Fölhagyott szándékával. Abbanhagyni a kezdett munkát* v. *félbenhagyni.* 7) Nem bánt, nem bolygat, beleegyezik. *Hagyjátok öt, míg kifujja mérgét. Helyben hagyni valamit,* am. a kijelentett véleményt vagy véghez vitt cselekedetet nem gáncsolni, hanem helyesleni, beleegyezni. *Jóvá hagyni a tervet, javaslatot. Minden szavát reá hagyták. R á rá, hagyd rá.* (Km.). 8) Némely öszvetételekben újabb kori köz divat szerént leginkább *meg* igekötővel, hatalomszó erejével, vagyis parancsoló, rendelő értelemmel bir. *Meghagyni a cselédeknek, hogy a' hásra vigyázzanak. Erösen meghagyni minden polgárnak, hogy az ünnepélyre megjelenjen. Meghagyatik a vádlottnak, hogy NN.-napon N. órában a törvénysék előtt személyesen jelenjen meg. Mit hagyott föl leczkére a tanító?* 9) Valamely áru becsét meghatározza, bizonyos értékre tartja. *Tíz forintra hagyta a posztó röfét.*

HAGY, (2), *haj* helyett *hagyma* (= hajma), *hagyigál* (= hajigál), *hagyít* (= hajít) és *hagyap* (hihetőleg = hajap) szókban.

HAGY, (3), falu Szepes megyében; helyr. *Hagy-on, —ra, —ról.*

HAGYAKODIK, (hagy-a-kod-ik) k. m. *hagyakod-tam, —tál, —ott.* 1) Hagyja magát. *Ez a szín hagyakodik. Életereje hagyakodik,* máskép: *hagyakoszik.* 2) A szőkelyeknél: igazítandókat tűz ki. (Kriza J.).

HAGYAKOSZIK v. HAGYAKOZIK, (hagy-a-koz-ik) l. HAGYAKODIK, 1).

HAGYAP, (hagy-ap, vagyis haj-ap, egy gyökü *hajít* igével) elavult ige, m. *hagyap-tam, —tál, —ott.* Annyi mint, pök v. köp. *Ezeket mikor mondotta volna, hagyapa a földre.* (Münch. cod.). *És verik vala náddal ő fejét, és hagyapják vala őtet.* (Münch. cod.).

HAGYAPÁS, (hagy-ap-ás) fn. tt. *hagyapás-t*, tb. —*ok*. Pökés, kiköpött nyál. *És alkota sárt a hagyapásból.* (Münch. cod.). Elavult szó.

HAGYÁROS, falu Szala megyében; helyr. *Hagyáros-on, —ra, —ról.*

HAGYÁS, (hagy-ás) fn. tt. *hagyás-t*, tb. —*ok*. Általán, am. engedés. Különösen és jobbára összvetett állapotban használtatván, 1) am. beleegyezés, ellen nem mondás. *Jóváhagyás, helybenhagyás, reáhagyás.* 2) Mellőzés, valamivel nem gondolás. *Barátaink elhagyása. Betük kihagyása.* 3) *Meg* igekötővel parancs, rendelet. *Atyám meghagyásából honn kell maradnom.* 4) A régieknél, pl. a régi Passióban, am. testamentum.

HAGYAT, (1), (hagy-at) áth. és mivelt. m. *hagyat-tam, —tál, —ott.* Eszközli, hogy valaki valamit hagyjon, meghagyjon, elhagyjon, kihagyjon stb. *Hagyatni maradékételt az elkésett vendégnek. Bizonyos kifejezést elhagyatni a jegyzővel. Valamely tervet az illetők által helybenhagyatni. Rosz szokást elhagyatni a gyermekkel.*

HAGYAT, (2), (hagy-at) elvont törzse *hagyaték* és *hagyatéki* származékoknak.

HAGYATÉK, (hagy-at-ék) fn. tt. *hagyaték-ot.* 1) Maradék, ami valamely elköltött, elhasznált tömegből, egészből megmarad. *Ételhagyaték. Adjatok kis hagyatékot.* 2) Amit valaki elhunytával maga után hagy, pl. *sok jószágot, kevés pénzt, több adóságot hagyott maga után,* innen: *jószághagyaték, pénzhagyaték, adósághagyaték.*

HAGYATÉKI, (hagy-at-ék-i) mn. tt. *hagyatéki-t*, tb. —*ak*. Hagyatékot illető, arra vonatkozó. *Hagyatéki biró, hagyatéki eljárás.*

HAGYATI, (hagy-at-i) mn. tt. *hagyati-t*, tb. —*ak*. Halogatódzó, aki egyet-mást el szokott hagyogatni. Székely szó.

HAGYATISKODIK, (hagy-at-i-s-kod-ik) k. m. *hagyatiskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Aki halogatódzni szokott. Székely szó.

HAGYATLAN, (hagy-at-lan) mn. tt. *hagyatlan-t*, tb. —*ok*. Ami nincs hagyva, meghagyva, elhagyva stb. V. ö. HAGY.

HAGYD, l. HADD.

HAGYFA, (hagy-fa) ösz. fn. Erdőszök nyelvén oly fa az erdőben, melyet vágáskor a határkő mellett vagy általán az erdő némely pontjain lábán hagynak, hogy az erdő határát jelölje vagy a gyönge növéseket védje.

HAGYGYÁN, l. HAGYJÁN.

HAGYHATATLAN, (hagy-hat-at-lan) mn. tt. *hagyhatatlan-t*, tb. —*ok*. Amit hagyni, elhagyni, meghagyni stb. nem lehet. *Elhagyhatatlan szokás*. V. ö. HAGY.

HAGYÍT, HAGYIGÁL, l. HAJÍT, HAJIGÁL.

HAGYJ, (hagy-j) parancsolója *hagy* igének, pl. *hagyj békét*. A *hadd* (v. hagyd) nógató szóval váltva gyakran szolgál a parancsoló vagy kapcsoló mód erősbítésére, *hagyd* tárgyilagos, *hagyj* pedig tárgyatlan értelemmel, (ez utóbbihoz tartozván, mint tudjuk, az *engem*, *minket* v. *bennünket* tárgyesetek is, pl. *hagyj olvassak*, így egészitendő ki: hagyj engem, hogy olvassak; *hagyd olvassam*, am. hagyd (azt v. azokat), hogy olvassam (azt v. azokat); *hagyj menjünk*, am. hagyj bennünket, hogy menjünk; *hadd lássuk*, am. hagyd (azt vagy azokat), hogy lássuk (azt vagy azokat).

HAGYJÁN, (hagyj-án v. hagy-ja-an) indulatszó, mely ráhagyást, engedést, valamivel nem bánást, nem törődést jelent, s am. semmi az! türhető! ám legyen! *Ha elveszett, hagyján, majd lesz más. Ez csak mind hagyján volna. Ha úgy tetszik önnek, hagyján.*

HAGYLÁPOS, l. HAGYMÁS LÁPOS.

HAGYMA, HAGYMÁS stb., l. HAJMA, HAJMÁS.

HAGYMÁDFALVA, helység Bihar megyében; helyr. *Hagymádfalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

HAGYMÁS, falvak Baranya s Bihar megyében, és Erdélyben Thorda megyében; ALSÓ—, és CSICSÓ—, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Hagymáson*, —*ra*, —*ról*. V. ö. HAJMÁS.

HAGYMÁS-BODON, székely falu Maros székben; helyr. —*Bodon-ba*, —*ban*, —*ból*.

HAGYMÁSFA, helység Somogy megyében; helyr. *Hagymásfá-n*, —*ra*, —*ról*.

HAGYMÁS-KÉR, falu Veszprém megyében; helyr. *Hagymás-Kér-en*, —*re*, —*ről*.

HAGYMÁS-LÁPOS, falu Kővár vidékében; helyr. —*Lápos-on*, —*ra*, —*ról*.

HAGYMÁSZ v. HAGYMÁZ, (hagy-om-ás = hagyomász = hagymász, midőn t. i. az eszmélet elhagyja a beteget); fn. tt. *hagymász-t*, tb. —*ok*. Szélesb ért. elgyöngülésből származó láz neme. Szorosb ért. ragályos természetü idegláz, mely leginkább a kórházakban, hadi táborozásokban, tömlöczökben fejlődik ki. (Typhus). *Zavarva beszél, mint kit a hagymász bánt*.

HAGYMÁSZBETEG, (hagymász-beteg) ösz. fn. Hagymászban fekvő beteg.

HAGYMÁSZBETEGSÉG, (hagymász-betegség); ösz. fn. l. HAGYMÁSZ.

HAGYMÁZ, l. HAGYMÁSZ.

HAGYÓ, (hagy-ó) mn. tt. *hagyó-t*. 1) Engedő; elmaradó. *Békét hagyó ellenség. Elhagyó hideglelés*. 2) Valamit félbenszakasztó, valamitől elváló. *Hithagyó keresztény. Húshagyó kedd*. Ez főnév gyanánt is használtatik. *Húshagyó, húshagyó, engem itthonn hagyó*. (Csokonai).

HAGYOGAT, (hagy-og-at) áth. és gyakor. m. *hagyogat-tam*, —*tál*, —*ott*. Itt-ott, vagy apródonként, lassan-lassan, folytonosan hagy valamit. V. ö. HAGY. *Ruháit elhagyogatni az úton. A szegényeknek naponként hagyogat valamit*.

HAGYOGATÁS, (hagy-og-at-ás) fn. tt. *hagyogatás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki hagyogat valamit.

HAGYOMÁNY, hagy-om-ány) fn. tt. *hagyomány-t*, tb. —*ok*. 1) Birtok, vagyon, jószág, melz valakinek halála után hátramarad, hagyaték. 2) A végrendeletnek egyes ága, vagyis a végrendelő által kikötött mennyiség, melyet az örökösök az örökségi tömegből bizonyos, megnevezett czélokra kifizetni tartoznak. (Legatum). 3) Nemzedékről nemzedékre általszálló, s szájról szájra adott történet, monda. *Valamely nép történetét hagyományokból összeírni. Némely egyház elve: a keresztény vallásnak egyik kútfeje a szentirás, mósik a hagyomány. Valamit hagyományból tudni. Hiven őrzött, vagy megcsonkított, elferdített hagyomány*. 4) A Tatrosi codexben am. házasságtól elválás. *Hagyománynak levele* (libellus repudii).

HAGYOMÁNYOS, (1), (hagy-om-ány-os) fn. tt. *hagyományos-t*, tb. —*ok*. Személy, kinek a végrendelő hagyománykép ajándékoz valamit, mellékörökös. V. ö. HAGYOMÁNY, 2).

HAGYOMÁNYOS, (2), (mint föntebb) mn. tt. *hagyományos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Ami szájról szájra adott elbeszélés után ment által korról korra, ha talán később irásba vétetett is. *Hagyományos történetek*.

HAGYOMÁNYOZ, (hagy-om-ány-oz) áth. m. *hagyományoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Halál esetére valamit hagyománykép ajándékoz valakinek. *Vagyona egy részét az egyháznak és tanodáknak hagyományozta*. V. ö. HAGYOMÁNY, 2).

HAGYOMÁNYOZÁS, (hagy-om ány-oz-ás) fn. tt. *hagyományozás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, melynél fogva valakinek hagyománykép ajándékoznak valamit. V. ö. HAGYOMÁNY, 2).

HAGYOMÁS, (hagy-om-ás) fn. tt. *hagyomás-t*, tb. *—ok.* 1) Megbizás, meghagyás, rendelés, parancsolás. *Hagyomás szerént cselekedni. Felsőbb hagyomásból siettetni az ügyet.* 2) Engedés, elengedés. Nádor-codex. 3) Elhagyás. *Észhagyomás.*

HAGYOTT, (hagy-ott) mn. tt. *hagyott-at.* 1) Birtokul engedett, adott, ajándékozott, valamire szánt. *Iskolákra, szegényekre hagyott pénz.* 2) Maradt. *Hagyott ételt adni a jövevénynek.* 3) Magára maradt, segitség, társaság nélküli, elpusztult. *Ura hagyott asszony. Vérben, csatatéren hagyott katona. Hagyott tábor.* 4) Bizonyos állapotban maradt, nem bolygatott, nem bántott. *Helyben hagyott terv, fogalmazvány, föliratot. Jóvá hagyott mű.* 5) Rendelt, parancsolt, kitüzött. *A hagyott böjtöket megtartani. Hagyott napon megjelenni. Hagyott penitenciát elvégezni. Hagyott ünnepeket megülni.* V. ö. HAGY.

HAH! (1), indulatszó, mely bánatot, keserüséget, néha boszút, haragot fejez ki. *Hah! fene vissavonás.* (Horv. E.).

HAH, (2), hangutánzó tiszta gyök, melyből *hahog, hahota, hahotás* származékok erednek. Jelent mélyebb és vastagabb hangu nevetést. V. ö. HAHA, rokonságaival együtt.

HAHA! (ha-ha) kettőzött indulatszó, s a nevetésnek mélyebb hangon való kitörése. Rokonságai a latin *cachinor*, hellen *κιχλίζω*, a német *kichern*, szanszkrit *kakh*, finn *hekotan* v. *hehotan, hahotan, hohotan* (hahatázok) stb. A nevető hangok fokozata a magyarban ez: *hoho* legmélyebb, azután *haha*, *hehe*; s legmagasabb: *hihi*. V. ö. KACZAG, MOSOLYOG, NEVET, VIHOG.

HAHAHA! háromszorozott mélyebb hangú nevetést jelentő indulatszó. Ilyenek: *hohoho! hehehe! hihihi!*

HÁHÁBELLA, (háhá-bella) gyermekbeszédi kifejezés, melyet a játszó kis gyermekek vagy dajkáik, keringőzés közben mondogatnak.

HÁHÁBELLÁZ, (háhá-belláz) önh. Háhábella szót mondogatva keringőzik.

HAHÓ, indulatszó, melylyel leginkább a vadászok élnek, midőn a vadászebeket a felzaklatott vad után serkentik. Fordítva: *hóha!* am. megállj.

HAHOG, (hah-og) önh. m. *hahog-tam, —tál, —ott. Hah* hangon nevetgél. *Mit hahogtok?*

HAHOGÁS, (hah-og-ás) fn. tt. *hahogás-t*, tb. *—ok.* Hah hangon nevetgélés.

HAHOGY, (ha-hogy) öss. kötszó. A föltételes *ha* szónak erősbített alakja, megfordítva: *hogyha.*

„Hahogy tőlem elpártoltál,
Hozzám hűségtelen voltál,
Már, már csak maradj el már.“
Népdal (Erdélyi J. gyüjt.).

HAHÓT, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Szala megyében; helyr. *Hahót-on, —ra, —ról.*

HAHOTA, (hah-ot-a) fn. tt. *hahotát.* Erős, vastag hangú nevetés. *Hahotával nevetni. Nagy hahotával vannak. Hahotát ütni. Hahotára fakadni. Hahotanevetés.* Különösen oly nevetés, mely pajkosságra, gúnyra, csúfolódásra mutat, mely néha trágár beszédek hallására fakad ki. V. ö. HAHA.

HAHOTÁL, (hah-ot-a-al) önh. m. *hahotál-t.* Hahotával, vagyis *haha* vastag hangon, nevet. *Kihahotálni, meghahotálni valakit,* am. *haha* hangon kinevetni.

HAHOTÁLÁS, (hah-ot-a-al-ás) fn. tt. *hahotálás-t*, tb. *—ok. Haha* vastag hangon való nevetés.

HAHOTÁS, (hah-ot-a-as) mn. tt. *hahotás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) *Haha* vastag hangon nevető. *Hahotás mulatók.* 2) Hahotával párosult. *Hahotás vigjáték.*

HAHOTÁZ, (hah-ot-a-az) önh. m. *hahotás-tam, —tál, —ott.* Hahotával nevet. *Hahotásnak és trágárkodnak.* (Faludi). V. ö. HAHOTA.

HAHOTÁZÁS, (hah-ot-a-az-ás) fn. tt. *hahotázás-t*, tb. *—ok.* Hahotával, vagyis vastag *haha* hangon való nevetés.

HÁI-BÁI, kettőzött vagy iker mn. Túl a Dunán, kivált Bakony táján am. régi, ócska, elavult. *Isten tudja, milyen hái-bái irásokat hozott elé.* Első része a kort jelentő *ha* (mint né-ha, vala-ha, so-ha szókban is).

HA IS, a székelyeknél divatos, *habár* helyett. *Ha is nem jönnél.* (Lőrincz Károly gyüjteménye).

HAJ, (1), elvont gyök, s azonos *gaj kaj* törzsökökkel, melyekből *gajmó, kajmó, kajla, kajesa, kajcsos* stb. szók származnak, s mindnyájan görbülést, kanyarodást, meghajlást jelentenek. A *haj* gyökből eredt *hajlik, hajol, hajt, hajlít, hajigál, hajít.* A török gyök: *ej*, innen *ej-mek* am. hajtani, *ej-il-mek* am. *haj-ul-ni.* Eléjön a törökben *kaj-mak* is, am. sikámlani. De ide sorozható a hellen *κλί-ν-ω*, honnan *κλί-νη, κλί-μα, κλι-τός*, latin *clinare* (inclinare, declinare) stb.

HAJ, (2), barmot, különösen szarvasmarhát, mint tehenet s ökröt menésre sürgető indulatszó. *Haj Csákó! Haj hó, haj ide hó, haj rá! Haj haj! Haj be az istállóba! Haj ki a mezőre! Haj no!* A disznóknak így mondják: *huj be! huj ki!* Amannak származékai: *hajt* (pellit), *hajcsár, hajdú, hajhász* stb.

HAJ, (3), fn. tt. *haj-at.* 1) Általán, valaminek takarója, külseje, födele. Innen: *kenyérhaj, tökhaj, gyümölcshaj, félhaj, kukoricsahaj.* Eleme az elvont *ha, ho*, mely tetőt, magasságot, föltjelent, s megvan a német *hoch, Höhe*, a szláv *hore* stb. szókban. Azonos vele a magyar *héj*, továbbá a *hiú, hijú*, (a ház födelének ürege, padlás). V. ö. HIÚ. 2) Különösen az ember fejét takaró szőrszálak. *Fekete, szőke, veres haj. Kondor, borzas, tömött, ritka haj. Hosszu, nyirett, csomóba font haj. Fodor haj. Fodor a haja, sik a szája,* am. hamis. (Km.). *Ősz haj. Vendéghaj,* am. paróka. *Hajat fésülni, befonni, ecselni. Haját tépni mérgében. Valakivel hajba vagy valaki hajába kapni,* am.

belekötni, vele veszekedést kezdeni. *Hajánál fogva kihúzni. Meghúzni valaki haját. Elment a haja*, átv. am. elment az esze, vagy a hagymász-nyavalya volt rajta. *Hátra simítani a hajat. Barna hajad simítsd hátra.* (Népd.). 3) Átv. némely növényeknek hajszálakhoz hasonló fodrai, fürtei, pl. *Árvaleány haja.*

HAJ! (4) v. HAJH! (rokon vele a latin *eheu*, héber אֲהָ) indulatszó. 1) Jelent felsohajtást. *Haj! baj. Haj, be boldog voltam! Be rosszul vagyok, haj! Haj, keserves sors!* 2) Jelent valaki után kiáltást. *Haj, Jancsi haj!* Vékony hangon: *hej!* Utólehelettel is megtoldva: *hajh!* Rokon ez értelemben *kaj* gyökkel *kajált* (v. kiált), s *kajabál* (v. kiabál) szókban. A törökben is *haj* Hindoglu szerént, francziául *ha! ah! eh bien.*

HAJ, (5), puszta Nógrád megyében; helyr. *Haj-ba, —ban, —ból.*

HÁJ, (1), (ha-aj; palóczos kiejtéssel: *ho-aj, ho-áj;* am. az élesb hangú *héj*, azaz a beleket s hust *héj* gyanánt takaró kövérség; a törökben *jagh* am. olaj, kövérség, v. ö. HA, elvont gyök); fn. tt. *háj-at.* Szoros ért. a hasban és belek körül öszvegyülő, s földomborodó kövérség, vagyis sajátságos tömör zsír, mely némely állatokban aránylag igen megnövekedik, pl. a disznókban. *Disznóháj. Ökörháj. Nagy háju ember*, am. igen kövér. *A hájat kimetszeni. Hájat olvasztani. Hájjal megkenni a tengelyt, lószerszámokat. Csikorog a szekér, megitta kocsis a háj árát.* (Km.). *Nem ebre bízták a hájat.* (Km.). *Ebhájjal kenték az alfelét*, am. csintalan, hamis. (Km.). *Fodorháj. Farkashájjal kent ostortól megijednek a lovak. Nyúlháj. Kutyaháj. Recsés háj.* Szélesb ért. kövérség, az állati hust fodrozó zsirosság. V. ö. SZALONNA, ZSÍR.

HÁJ, (2), falu Thurócz megyében; helyr. *Hájba, —ban, —ból.*

HAJA! HAJAH! indulatszó, mely vidámságra, széles kedvre mutat, s leginkább a víg népdalokban fordul elé. Vékony hangon: *heje, hejeh.*

„Nem szeretem az uramat, haja ha!
Csak a kisebbik uramat, haja ha!
Arra is ha megbaragszom,
Itt a kocsma, majd beiszom haja ha!"

Népdal.

Ikerítve: *haja-huja* vagy *heje-huja.*

HAJADON, (haj-ad-on, am. hajadó vagyis hajazó, hajas; az *n*, vagy a *hajas* szót véve alapúl, az *on* csak toldalékhang) mn. tt. *hajadon-t*, tb. *—ok.* Eredetileg, kinek fejét hajon kívül egyéb nem födi, kinek sem süvege, sem fejkötője nincsen. *Hajadon fővel járni. Hajadon fővel bemenni a templomba.* Különösen, nőszemélyről mondják, ki még férjhez nem ment, tehát fejkötő alá nem jött. *Vessi magának házastársúl N. N. hajadon leányát.* (Egyházi hirdetés). Használtatik főnévül is, s ekkor jelent leányt, szüzet.

HAJADONSÁG, (haj-ad-on-ság) fn. tt. *hajadonság-ot.* Hajadon állapot, midőn a leány még férjhez nem ment. *Hajadonságát siratá menyasszony.* V. ö. HAJADON.

HAJAG, (haj-ag) fn. tt. *hajagot.* Alkalmasint nem egyéb, mint *hólyag* tájdivatos kiejtése, s eljön *hajagmeggy* öszvetételben; l. HALYAG, HÓLYAG.

HAJAGMEGGY, (hajag-meggy) ösz. fn. Kecskemét vidékén így hívnak bizonyos fínom héju, hosszu száru meggyet, mely a spanyol meggynél kisebb fajta, de jóságára nézve ezzel vetekedik. Van *hólyagcseresznye* is.

HAJAH, HAJAHUJ, HAJAHUJA. Örömet, széles kedvet jelentő indulatszók, melyeknek megfelel a németes *juhé, juhhé!* V. ö. HAJA!

HAJAHUJÁL, (haja-hujál) ösz. önh. m. *haja-hujál-t. Hajahuja* víg hangon kiáltozva mulat. *Hajahujálnak a víg farsangi mulatók.* Máskép: *hejehujál.*

HAJAHUJÁZ, (haja-hujáz) mult: *hajahujáztam, —tál, —ott.* l. HAJAHUJÁL.

HAJÁL, (haj-a-al) önh. m. *hajál-t.* 1) L. HAJAHUJÁL. 2) Gyermeknyelven am. aluszik (az erösebb lehelléstől).

HAJÁLGAT, (haj-a al-gat) önh. m. *hajálgattam, —tál, —ott.* L. HAJAHUJÁL.

HAJÁPOLÁS, (haj-ápolás) ösz. fn. Oly szerek használása, alkalmazása, melyek a hajat részént a kihullástól megóvják, részént növesztik.

HAJAS, (haj-as) mn. tt. *hajas-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Hajjal födött, takart, benőtt, nem tar, nem kopasz. *Hajas fej. Hajas kis gyermek.* 2) Szélesb ért. minek burka, takarója, külső kérge van. *Hajas kukoricza. Hajas burgonyát adni az asztalra. Hajas kenyér. Hajas gesztenye.* V. ö. HAJ.

HÁJAS, (há-aj-as) mn. tt. *hájas-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Hájjal biró, kövér, zsiros. *Hájas disznó. Hájas belek. Hájas has.* 2) Hájjal bekent, bemocskított. *Hájas tengely. Hájas szíjak. Nehéz az ebet a hájas szíjról leszoktatni.* (Km.). *Hájas szekér, hosszu út.* (Km.). *Néha a hájas tarisznyából is hull ki vajas pogácsa.* (Km.). *Hájas piritós.*

HAJASODIK, (haj-as-od-ik) k. m. *hajasod-tam, —tál, —ott.* 1) Fején a haj növekedik, szaporodik. *Hajasodik az ólvaros gyermek feje.* 2) Némely növényekről is mondják, midőn hajszálakhoz vagy szőrhöz hasonló fürtjeik, fodraik nőnek.

HÁJASODIK, (ha-aj os-od-ik) k. m. *hájasodtam, —tál, —ott.* Hája növekedik; kövéredik. V. ö. HÁJ.

HAJASÚL, (haj-as-úl) önh. m. *hajasúl-t.* Hajassá lesz, haja növekszik.

HÁJASÚL, (háj-as-úl) önh. m. *hájasúl-t.* Hájassá lesz, hája növekszik, hízik, kövéredik.

HAJATLAN, (haj-atl n) mn. tt. *hajatlan-t*, tb. *—ok.* Általán, kinek v. mi ek haja nincs. *Hajatlan vén ember. Hajatlan kisded. Hajatlan kukoricsa, burgonya, gesztenye. Hajatlan kenyér.* V. ö. HAJ. Határozóilag am. haj nélkül.

HÁJATLAN, (ha-aj-atlan) mn. tt. *hájatlan-t*, tb. —*ok*. Kinek v. minek hája nincs; sovány, meg nem hizott. *Hájatlan disznó*. Határozóilag: háj nélkül.

HAJATLANODIK, (haj-atlan-od-ik) k. m. *hajatlanod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kopaszodik, elmegy a haja.

HAJAZ, (haj-az) l. HÉJAZ.

HÁJAZ, (ha-aj-az) áth. m. *hájaz-tam*, —*tál*, —*ott*. Hájjal ken, megken. *Szekeret hájazni. Szijakat hájazni. Megy a szekér, ha hájazod.* (Km.). Átv. ért. ügyének előmenetele végett az illetőket, pl. birákat megajándékozza.

HAJAZÁS, (haj-az-ás) l. HÉJAZÁS.

HÁJAZÁS, (ha-aj-az-ás) fn. tt. *hájazás-t*, tb. —*ok*. Valaminek hájjal megkenése.

HAJAZAT, (haj-az-at) fn. tt. *hajazat-ot*. Valamely épületnek egész vagy öszves födözete, teteje; máskép: *héjazat*. „Kik hajazatok alá futhatnak.“ Bécsi cod.

HÁJAZATLAN, (ha-aj-az-atlan) mn. tt. *hájazatlan-t*, tb. —*ok*. Amit hájjal meg nem kentek. *Csikorog a hájazatlan szekér*. Határozóilag am. hájazás nélkül.

HAJBORZADÁS, (haj-borzadás) ösz. fn. A hajszálak fölmerevedése, mi a nagy félelem és bámulat miatt szokott történni. *Hajborzadás nélkül nem nézhettem az ádáz vérengezést*. Lágyabb ért. a hajnak rendetlen felkuszálódása.

HAJBORZASZTÓ, (haj-borzasztó) ösz. mn. Mi a félelem és bámulat felső fokára gerjeszt, mi oly iszonytató, hogy (mint mondják) a hajunk szálai is felállnak vagy fölmerednek tőle, hajmeresztő. *Hajborzasztó eset*.

HAJCSÁR, (haj-acs-ár) fn. tt. *hajcsár-t*, tb. —*ok*. Gyöke az állatkergetést jelentő *haj!* (haj, haj!) indulatszó. Jelent oly hajtót, ki a kereskedési forgalomban levő barmokat, pl. disznókat, ürüket, ökröket, gőbölyöket vásárra tereli. Dunán túl jobban divatozik: *hajtó. Győri disznóhajtók*.

HAJCSŐ, (haj-cső) ösz. fn. 1) Magának a hajszálnak véghetetlen fínom csöve, melyet csak nagyitó üveg segitségével láthatni. 2) Fínom, igen vékony csövecske, mely vastagságra, vagyis képzeletben a hajszálhoz hasonlít, milyenek azon csövek is, melyek által a növények a tápláló nedveket fölszívják.

HAJCSŐVESSÉG, (haj-csővesség) ösz. fn. A testek azon tulajdonsága, mely szerént más fínom anyagokat magukba fölszívhatnak.

HAJCZ, l. HAJSZ.

HÁJDAGANAT, (háj-daganat) ösz. fn. lásd: HÁJSÉRV.

HAJDAN, (ha-időn v. ha-i-dan, ez utóbbi esetben gyöke szintén az időjelentő *ha* [né-ha, vala-ha, minden-ha], melyhez *i* képző járulván, lett *hai* [hai-hai, né-hai], végre *dan* időmutató toldalékkal, [mint ma-i-dan, új don, esté-den) *ha-i-dan, hajdan*). Határozó. Fölveszi a *t*, *ta* időjelentő toldalékragot is: *hajdan-t, hajdan-ta*, mint: régen-te, napon-ta, éjen-te. Annyit tesz, mint egykoron, régen elmult időben. Főnevül használtatván, tárgyesete: —*t*, többese: —*ok*, s jelent előidőt, a jelentől távol eső régi korszakot, őskort. *Szent hajdan gyöngyei*.

HAJDANÁBAN, (ha-i-dan-a-ban) ih. Hajdan időben, régente, az őskorban. *Nem úgy volt es hajdanában*.

HAJDANI, (ha-i-dan-i) mn. tt. *hajdani-t*, tb. —*ak*. Hajdan időből való, őskori. *Hajdani szokások, törvények*.

HAJDANISÁG, (ha-i-dan-i-ság) fn. tt. *hajdaniság-ot*. Régiség, őskoriság, vagyis azon tulajdonság, mely valaminek régiségére mutat. *A kincstárban levő drágaszerek hajdanisága*.

HAJDANOZ, (ha-i-dan-oz) önh. m. *hajdanoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Régi szokások szerént él, cselekszik; a hajdani szokásokhoz ragaszkodik. *Hajdanoznak mindig az öreg emberek, és ujdonak az ifjak*. (Baróti Szabó).

HAJDANSÁG, l. HAJDANISÁG.

HAJDANT, HAJDANTA, l. HAJDAN.

„Voltak hajdanta baráti.“
Horvát E.

HAJDI! (haj-di) indulatszó, am. hajsza. A *di* mint *sza sze* egyaránt a *te* változata. Hasonlók: *sedi, uszkurdi*.

„Hajdi, elment jó korán,
Éjfél után, szaporán.“ Faludi.

HAJDINA, fn. tt. *hajdiná-t*. A német *Heide* szóból kölcsönöztetett, s túl a Dunán divatos; tótosan *pohánka*, (a latin *panicum*), magyarosan *tatárka*, és némely helyeken *haricska* is. Ismeretes, táplisztü magokat termő növénynem. Fazekas és Diószeghynél: pohánka-czikkszár (Polygonum fagopyrum).

HAJDINAKÁSA, (hajdina-kása) ösz. fn. Hajdina, vagyis tatárkalisztből főzött kása. V. ö. TATÁRKA.

HAJDINAMÉZ, (hajdina-méz) ösz. fn. Méz, melyet a méhek hajdina, vagyis tatárka virágairól gyüjtenek. Színe setét-sárgás és vöröses.

HAJDÍSZ, (haj-dísz) ösz. fn. l. HAJÉK.

HAJDOGÁL, (haj-d-og-ál v. haj-t-dog-ál) áth. m. *hajdogált*. Gyakran vagy egymás után hajt.

HAJDON, tájdivatos a székelyeknél, *hajadon* helyett; l. ezt.

HAJDONFEJT, (hajadon-fejt) a székelyeknél am. hajadon fővel.

HAJDÚ, HAJDU, (haj-t-ó) fn. tt. *hajdú-t*. Eredetileg miként az 1514-diki 60. és 61-dik törvényczikkelyekből is megtetszik, barompásztorok (bubulci) valának, s már egy 1288-diki oklevélben eléjön ezen szó mint személynév. (Jerney. Magyar nyelvkincsek). Azonban különösebben a mohácsi vész után, részint magok, részint mások védelmére is, ké-

sőbb pedig a török csapatok nyugtalanitására, s különösebben Miksa, de leginkább Rudolf király korában a török által elfoglalt részek kibujdosott lakosaiból csoportok alakúltak, s úgy látszik két külön osztályt képezének. Egyik osztálybeliek élelmöket martalékra (dúra, dúlásra) járva keresték, vagy zsold helyett közönségesen csak martalékért szolgáltak. A másik osztálybeliek bizonyos zsoldért az ország végvárait ótalmazták, s a török által foglalva tartott jobbágyhelységeket továbbra is törvényes királyuk hűségében megtartani igyekeztek. (L. 1568-diki 23. tczikket). Bocskay, erdélyi fejedelem, őket hadi szolgálataik jutalmául 1605-ben szabolcsmegyei jószágaiban betelepítette, fekvő birtokokkal, tulajdon hatósággal és némi kiváltságokkal ajándékozta meg. Innen a hajdúkerület. Ezen hajdúk eleinte mind gyalogok valának, de az 1595 s 1596-diki törvényczikkelyekből láthatjuk, hogy ekkor már lovon is kezdtek szolgálni. A török nyelvben Vambéry szerént: *hajdut* am. önkéntes (katona), *hajdud* pedig am. útonálló, haramia; és Hindoglu szerént magyar gyalog katona is. 2) Jelenti az úgynevezett hajdukerület lakosait. *Nemes hajdúk, szabad hajdúk. Dorogi, szoboszlai* stb. *hajdúk.* V. ö. HAJDUKERÜLET. 3) Magyar gyalog vitéz, bakancsos, baka. *Lóra katona, tehénre hajdu, lyukra paraszt.* (Km.). 4) Egyenruhás és fegyveres hatósági szolga, poroszló. *Város hajduja. Vármegye hajduja,* (ki pedig lovon tesz szolgálatot: *város katonája, vármegye katonája). Uraságí hajdu. Tud hozzá, mint hajdu a harangöntéshez.* (Km.). *Valakit hajdukkal elfogatni, bekisértetni, megveretni, megvágatni. A robotosokra hajduval vigyáztatni.* Átv. ért. munkára sürgető, felügyelő. *Én bisony nem leszek hajdútok, tegyetek, amit akartok.*

HAJDÚI, (haj-dú-i) mn. tt. *hajdúi-t*, tb. —*ak.* Hajdút illető, ahhoz tartozó, hajdúk szokására mutató, vonatkozó. *Hajdúi nyerseség, erősak. Hajdúi viselet.*

HAJDÚKÁPOSZTA, (hajdú-káposzta) ösz. fn. Nem lével főzve, hanem csak pörkölve, zsirosan, szalonnával, kolbászszal, füstölt disznóhússal készített káposzta.

HAJDÚKÁSA, (hajdú-kása) ösz. fn. Nem lével főzött, hanem zsíron pörkölt és szalonnaszeletekkel kövérített köleskása.

HAJDÚKERÜLET, (hajdú-kerület) ösz. fn. Önálló hatóság Szabolcs vármegye területén belül, csupán *Vámos-Pércs* és *Szoboszló* városok szomszédosak egyszersmind Bihar megyével is. Áll hat városból, melyek az imént nevezetteken felül: *Böszörmény, Hadház, Dorog, Nánás.* Van fő és alkapitánya, s teljes tiszti, illetőleg birói kara. V. ö. HAJDÚ.

HAJDÚSÁG, HAJDUSÁG, (haj-dú ság) fn. tt. *hajduság-ot.* 1) Hajdúk testülete, avagy hadosztálya.

HAJDÚVÁROSOK, (hajdú-városok) ösz. tb. fn. Azon hat város, melyből a hajdukerület állott, u. m. *Böszörmény, Hadház, Dorog, Nánás, Szoboszló* és *Vámos-Pércs.*

2) Hajdúi életmód. *Hajdúságot keresni. Hajdúságból élni.*

HAJÉK, (haj-ék) ösz. fn. Általán, mindenféle ék, cziczoma, mely kivált a nők haját díszesíti, pl. hajtűk, fésük, szalagok, gyöngysorok stb. A *fejék* szélesb értelmü. V. ö. FEJÉK.

HÁJÉR, (háj-ér) ösz. fn. A vesehártya külsején és azt belepő hájon levő vérér.

HAJFÉSÜ, (haj-fésü) ösz. fn. Fésü, melylyel a hajat rendezik és simítják, vagy melyet a hajban viselnek. *Sürü, ritka hajfésü. Egyenes, görbe hajfésü. Kis hajfésü.* V. ö. FÉSÜ.

HAJFODOR, (haj-fodor) ösz. fn. Fodor, melyet az öszvegöndörített vagy göndörödött hajak, hajfürtök képeznek. V. ö. FODOR.

HAJFODORÍTÓ, (haj-fodorító) ösz. fn. 1) Személy, ki hajakat fodorít. 2) Eszköz, csipővas, mely által a *fodorítás* történik. V. ö. FODORÍT.

HAJFODRÁSZ, (haj-fodrász) ösz. fn. Hajmives, ki hajakat fodorít, álfürtöket, álhajakat csinál stb. Rövidebben: *fodrász.*

HAJFODROZAT, (haj-fodrozat) ösz. fn. Hajék, mely fodrokba göndörített fürtökből áll.

HAJFONADÉK, (haj-fonadék) ösz. fn. Általán, befont haj vagy hajszálakból font zsinór. Különösen, a befont homlokhaj: *üstök;* a fültömelléki: *csimbók, csombók. Két águ, egy águ hajfonadék.*

HAJFONÁS, (haj-fonás) ösz. fn. Általán fonás, mely által a hajszálak vagy hajfürtök zsinórrá vagy csimbókká vagy üstökké stb. alakíttatnak, öszvekulcsoltatnak. V. ö. FONÁS.

HAJFONAT, (haj-fonat) ösz. fn. l. HAJFONADÉK.

HAJFONÓ, (haj-fonó) ösz. fn. Személy, ki hajszálakból, hajfürtökből, zsinórokat, lánczokat, s egyéb ékességeket készít.

HAJFÜRT, (haj-fürt) ösz. fn. Szorosabban egymáshoz álló, s göndörré kanyarodott hajszálak, melyek csücskésen végződnek. *Szőke, fekete hajfürtök. Vállakat verő hajfürtök.* V. ö. FÜRT.

HAJFÜRTÖS, (haj-fürtös) ösz. mn. Kinek fürtökbe göndörödött haja van.

HAJGÁL, l. HAJIGÁL.

HAJGÁLICSA, (haj-ig-a-al-i-csa) fn. tt. *hajgálicsát.* Kemenesali tájszó, am. meghasított végü fa, melyből kövecseket hajigálnak.

HAJGÁLICSÓ, l. HAJGÁLICSA.

HAJGYÖKÉR, (haj-gyökér) ösz. fn. Gyökér, melyből a haj kinő.

HAJH, indulatszó, mely bánatos, keserves felsohajtást jelent; továbbá valami után sovárgást, ahítozást. *Hajh! és Buda, s Mátyás vára, a győzőnek kaput tára. Hajh! elnyeli a zivatar, a szélvaj, s düh szavamat.* (Kisf. S.). *Fejdelmünk hajh! vezérünk hajh! magyartok gyászban ül.* (Kölcsey.).

HAJHAJ! l. HAJ! indulatszó.

HÁJHÁRTYA, (háj-hártya) ösz. fn. Hártya, mely a hájat burok gyanánt keríti és takarja.

HAJHÁSZ, (1), (haj-h-ász v. haj-hó-ász) áth. m. *hajhász-tam, —tál, —ott.* 1) *Haj, hajh, hajha, hajhó* kiáltozással vadakat ijeszt, kerget, üz. *Nyulakat, őzöket hajhászni.* 2) Átv. ért. mindenfelé járva, kelve, tudakozódva keres, kutat valamit. *Annyit hajhásztam, még sem leltem meg.* Különösen kereskedelmi árut, eladni való jószágot keres. *A szidók ugyan hajhásszák a gyapjút.* V. ö. HAJHÁSZ, fn.

HAJHÁSZ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *hajhász-t,* tb. —*ok.* Alsóbb rendü kereskedési biztos, kinek hivatása megtudni, kikutatni, hol mi eladó van; vagy lótófutó, ki mások számára pénzt vagy a kiadandó pénznek biztos helyet, továbbá cselédeket szerez stb. V. ö. ALKUSZ.

HAJHÁSZDÍJ, (hajhász-díj) ösz. fn. Díj, melyet a hajhásznak szoktak fizetni, fáradsága, szolgálata fejében.

HAJHÁSZKODÁS, (haj-h-ász-kod-ás) fn. tt. *hajhászkodás-t,* tb. —*ok.* Foglalkodás, midőn valaki hajhászkodik. *Hajhászkodással keresni kenyerét.* V. ö. HAJHÁSZKODIK.

HAJHÁSZKODIK, (haj-h-ász-kod-ik) k. m. *hajhászkod-tam, —tál, —ott.* Hajhászi hivatással, szolgálattal foglalkodik. V. ö. HAJHÁSZ, (2). *Kereskedésben megbukván, most már csak hajhászkodik.*

HAJHÓ, l. HAJSZA.

HAJHULLÁS, (haj-hullás) ösz. fn. A hajnak azon állapota, midőn tövétől elszakadva elmegy, elhull.

HAJIGA, (haj-ig-a) elvont törzs, melyből *hajigál* és származékai erednek. Eredetileg hajoga, mint *guriga* guroga, *tassiga* taszoga. Hajiga tehát annyi, mint gyakori hajítás, dobás.

HAJIGÁL, (haj-ig-a-al) áth. m. *hajigál-t.* Valamit gyakran vagy többet egymás után, ismételve hajít. *Köveket hajigálni a kútba. Sárral hajigálni az átmenőket. Meghajigálni a kutyákat. Behajigálni az ablakokat.* Tájszokásilag: *hagyigál.*

HAJIGÁLÁS, (haj-ig-a-al-ás) fn. tt. *hajigálás-t,* tb. —*ok.* Gyakori, többször ismételt hajítás. *Utczai hajigálás. Ebek hajigálása. Hajigálásban betörni valaki fejét.*

HAJIGÁLKOZIK, (haj-ig-a-al-koz-ik) k. m. *hajigálkoz-tam, —tál, —ott.* Ketten vagy többen egymást hajigálják.

HAJINGÁCS, (haj-ing-a-acs) fn. tt. *hajingácsot.* A mácsonyák neméhez tartozó növényfaj, másképen: *héjakút-mácsonya,* vagy köznépiesen csak: *héjakút* v. *szomjú tövis, hajingácskóró, pásztorvessző, Vénusfürdő.* (Dipsacus laciniatus).

HAJINGÁCSKÓRÓ, (hajingács-kóró) ösz. fn. l. HAJINGÁCS.

HAJINGÁL, (haj-ing-a-al) l. HAJIGÁL.

HAJINT, (haj-int) tiszavidéki szó, l. HAJÍT.

HAJINTÁS, (haj-int-ás) l. HAJÍTÁS.

HAJINTÓ, (haj-int-ó) l. HAJÍTÓ.

HAJÍT, HAJIT, (haj-ít) áth. m. *hajít-ott,* htn. —*ni* v. —*ani.* Elemzésére nézve v. ö. HAJ, (1), elv. gyök. Valamit úgy dob el, hogy görbe boltot képezve esik alá, s mintegy hajlást csinál a levegőben. *Parittyából köveket hajítani. Áthajítani kaviccsal a hásat. Boltot hajítani az ökör után.* Tájszokásilag és régiesen: *hagyít,* néhutt: *hajint.*

HAJÍTÁS, (haj-ít-ás) fn. tt. *hajítás-t,* tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valamit hajítunk.

HAJITÁSNYI, (haj-ít-ás-nyi) mn. tt. *hajításnyi-t,* tb. —*ak.* Oly távolságra levő, mennyire el lehet hajítani. *Csak egy hajításnyira van tőlünk.* Kisebb messzeség, mint a *puskalövésnyi.*

HAJÍTHATÓ, (haj-ít-hat-ó) mn. tt. *hajítható-t.* Amit hajítani, elhajítani lehet vagy szabad.

HAJÍTÓ, HAJITÓ, (haj-ít-ó) mn. tt. *hajító-t.* 1) Aki hajít valamit. *Köveket hajító gyermek.* 2) Amit hajítanak, hajítani való. *Hajító dárda. Hajító fa,* melylyel gyümölcsöt vernek. *Nem ér egy hajító fát.* (Km.). *Hajító fegyver,* melylyel v. melyet hajítanak, nem lövő, nem szuró fegyver. *Hajító horog,* melyet távolról vetnek valamire. *Hajító korong,* azaz czélkerék, melybe dárdát, tört hajigálnak. *Hajító nyíl,* melyet nem idegről rúgnak el, hanem kézből vetnek ki.

HAJK v. HAJOK, (haj-ok) fn. tt. *hajk-ot.* Székely tájszólás szerént am. a levágásra kijelölt fák megrovásakor kivágott forgács, vagyis fakéregnek, fahajnak helye. *Vágj nagyobb hajkot.* Krisa J. szerént minden más forgács is, mely rovásból pattan ki. *Kettős hajkkal vágni,* két felől bevágott hajkkal, melyet utánfeszítnek. Aki nagy élőfa levágásához fogott, arról mondják: *igen nagy* vagy *igen kicsi hajkot vett. Hajokra dolgozik.* (Km.), am. késedelmesen visz végbe valamit.

HAJKA, (haj-ka) fn. tt. *hajkát.* Növénynem a háromhímesek seregéből és kétanyások rendéből, melynek kelyhét két tokocska képezi, hosszú kalászszálkákkal, s három fínom hímszálakkal ellátva. (Stipa).

HAJKÁL, (haj-kál v. haj-ka-al) önh. m. *hajkál-t.* l. HAJHÁSZ, áth.

HAJKÉMVESSZŐ, (haj-kém-vessző) ösz. fn. Sebészi eszköz, vagyis igen vékony vessző v. kutacs, sebek, fekélyek vizsgálására. (Specillum capillare).

HAJKENŐ, (haj-kenő) ösz. fn. 1) Személy, ki haját keni. 2) Szer, pl. zsír, olaj, melylyel a hajat kenik.

HAJKENŐCS, (haj-kenőcs) ösz. fn. Hajat növesztő, fényesen tartó, szagosító stb. kenőcs.

HAJKERESKÉDÉS, (haj-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki emberi hajakkal üz.

HAJKERESKEDŐ, (haj-kereskedő) ösz. fn. Kereskedő, ki élőktől és halottakról hajakat összegyüjt, s a fodrászoknak, hajfonóknak stb. eladja.

HAJKÉSZÜLET, (haj-készület) ösz. fn. A hajaknak fürtökbe, fodrokba, fonatékokba, tekercsekbe stb. szedett állapota.

HAJKOL, (haj-k-ol) áth. m. *hajkol-t.* Székely szójárás szerént am. a levágásra szánt fát fejszebevágással, vagyis egy darab kéreg kivágása által megjelöli. Általában: rovatékosan vágja a fát. V. ö. HAJK.

HAJKOLÁS, (haj-k-ol-ás) fn. tt. *hajkolás-t*, tb. *—ok.* A fának hajokkal vagy hajkokkal való megjelölése, vágása. V. ö. HAJK.

HAJKORÁSZ, (haj-kor-ász) áth. m. *hajkorásztam*, *—tál*, *—ott.* Körül- v. sokat hajkál, hajhász. L. HAJHÁSZ, (1).

HAJKOSZORÚ, (haj-koszorú) ösz. fn. 1) Hajfonadékból koszorú alakban elkészített fejék. 2) Koszorú formára nyirott haj, milyent némely szerzetesek viselnek. Ettől különbözik a *pilis*, azaz a világi papok feje tetején leborotvált köröcske.

HAJKÖTŐ, (haj-kötő) ösz. fn. lásd: HAJSZALAG.

HAJLAD, (haj-l-ad v. haj-ol-ad) önh. m. *hajladtam*, *—tál*, *—t* v. *—ott.* Belső erő vagy ismeretlen vagy közelebbről meg nem határozott kényszerüségnél fogva görbed, meggörbed, lankad. *Hajladnak a gyümölcsterhelte ágak. Meghajlad a fa edény a napfényen.* (Kriza J.).

HAJLADÉK, (haj-l-ad-ék) fn. tt. *hajladék-ot.* 1) Görbület, körbolt, melyet valamely test képez, midőn meghajlad. 2) Lejtős, meneteles hely. *Domb hajladéka.*

HAJLADÉKONY, (haj-l-ad-é-kony) mn. tt. *hajladékony-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Ami könnyen, hamar hajlad. *Hajladékony nád, fiatal vessző.*

HAJLADOZ, (haj-l-ad-oz) önh. m. *hajladoz-tam*, *—tál*, *—ott.* Önerejéből, önszántából hajol ide-oda, v. gyakran, folyvást, ismételve hajlad. *A jég köst menő révészek hajladosnak a sajkában.*

HAJLADOZÁS, (haj-l-ad-oz-ás) fn. tt. *hajladozás-t*, tb. *—ok.* 1) Cselek. ért. a testnek ide-oda hajlítása. *Tisztelgő hajladozások.* 2) Szenv. ért. állapot, midőn valamely test könytelenségből hajlik. *Nádnak, fűnek hajladozása.*

HAJLADOZIK, (haj-l-ad-oz-ik) k. m. *hajladoztam*, *—tál*, *—ott.* Külső erő következtében vagy kényszerülve hajlik ide-oda. *Hajladozik a széltől hajtott ág, nád, füzsál. Hajladozik nagy teher alatt a gerenda, rúd.*

HAJLADT, (haj-l-ad-ot) mn. tt. *hajladt-at.* Alá görbedt, lankadt. *Hajladt test. Hajladt virágok.*

HAJLAG, l. HAJLOG.

HAJLAK, régies és Dunán tuli tájszó, l. HAJLÉK. „Ő hajlakának papi.“ „Hallott üvöltést a hajlak előkapujáról.“ Bécsi cod. Ugyanitt: *hajlaktartó*, am. cubicularius. „Egy hajlakot mutata neki.“ Pesti Gábor meséi.

HAJLAM, (haj-l-am) fn. tt. *hajlam-ot.* 1) Természeti képesség és vonzalom valamire. *Péternek hajlama van a költészetre, Pálnak a zenére.* 2) Szokás, gyakorlat által szerzett könnyüség, melynél fogva valamire önként vágyunk, s mintegy erőtetve, sürgetve érezzük magunkat. *A borivás hajlammá vált nála. Rosz hajlam.*

HAJLANDÓ, (haj-l-and-ó) mn. tt. *hajlandó-t.* 1) Valamit tenni kész. *Ő hajlandó e nehéz munkát magára vállalni. Hajlandó vagyok adósságodat kifizetni, ha,* stb. 2) Valamire különös képességgel, könnyüséggel, természeti vonzalommal biró. *Művészetre, mesterségre hajlandó ifjú. Ivásra, lopásra hajlandó.* 3) Valakihez nyájas, vonzalmas magaviseletű. *Igen hajlandó vala hozzám, midőn meglátogattam.*

HAJLANDÓSÁG, (haj-l-and-ó-ság) fn. tt. *hajlandóság-ot.* Tulajdonság, melynél fogva 1) valaki valamit tenni kész, nem vonakodik; 2) valamire különös képességgel bir; 3) valakihez nyájas, mások iránt vonzalmat érez. V. ö. HAJLANDÓ.

HAJLÁS, (haj-l-ás, v. haj-ol-ás) fn. tt. *hajlás-t*, tb. *—ok.* 1) Állapot, midőn valamely test hajolva meggörbed. *Gyümölcsös ág hajlása. Terhelt gerenda hajlása. Testnek előre vagy hátra hajlása. Lehajlásban megrokkant a dereka.* 2) Bizonyos irányvonaltól eltávozás, eltérés. *Delejtü hajlása, elhajlása.* 3) Azon hely, hol a forgócsontok a test részeit öszvekötik. *Hajlásban eltörött a kese, lába.* Különösen, a térdkalácsok környéke, *térdhajlás.* 4) A régieknél: hajlandóság. *Bünre való hajlás.* Debreczeni Legendáskönyv.

HAJLAT, (haj-l-at) fn. tt. *hajlat-ot.* Valaminek görbülete, az egyenes vonaltól eltért iránya, boltalaku fordulata. *Falak hajlata az ablakok és kapuk fölött.*

HAJLATLAN, (haj-ol-atlan) mn. tt. *hajlatlan-t*, tb. *—ok.* Ami meg nem hajolt vagy hajlott, egyenes vonalban, irányban levő. *Hajlatlan ágak, gerendák.* Átv. ért. feltételében, szándékában nem változó, állhatatos; akaratos, makacs. *Hajlatlan akarat.*

HAJLATLANSÁG, (haj-ol-atlan-ság) fn. tt. *hajlatlanság-ot.* Tulajdonság, melynél fogva valaki vagy valami nem hajol, v. hajlik. *Kő hajlatlansága.* Átv. feltett szándékban maradás; makacsság, akaratosság.

HAJLATOS, (haj-ol-at-os) mn. tt. *hajlatos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Amit hajlítani, görbíteni lehet. *Hajlatos sodrony, vessző.*

HAJLÉK, (haj-l-ék, vagy a mennyiben a régies és tájdivatos *hajlak* vétetnék alapul, ez lehet öszvetétel is: haj-lak; mindenik esetben a *haj*, azaz *héj* [födél] gyöktől; csagataj nyelven *öj* am. ház, ettől jön: *öjlük*, házbirtokos, házi gazda); fn. tt. *hajlék-ot.* Tájszokásilag: *hajlak, hajlok.* 1) Általán, kisebbféle, ideiglenes szerény lak, pl. kunyhó, sátor. *Meghuzza magát, mint a téli czigа hajlékában.* (Km.). Különösen 2) Kertekben, szőlőkben épített házikó, mulató hely, pinczeház. *A szüretelők hajlékban mulatnak. Hajlékot építeni a szőlőben.* 3) Rejtek szoba. *Te kedig*

mikor ímádkozol, be menj te hajlakodba. (Münch. cod.). 4) Ideiglenes tanya, sátor. *Ha akarod, alkossunk itt három hajlakot.* (Münch. cod.). 5) Szélesb ért. lak, ház, födél. *Uram, nem vagyok méltó, hogy jöj hajlékomba. Első előll hajlék alá vonulni.*

HAJLÉKONY, (haj-ol-é-kony) mn. tt. *hajlékony-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Ami könnyen hajlik. *Hajlékony nád, vessző.* 2) Átv. nem mereven, könnyen alkalmazkodó természetü; sudár termetü; készséges. *Hajlékony indulatú ifju. Hajlékony mozdulat. Jóra, szépre hajlékony.*

HAJLÉKONYÍT, (haj-l-é-kony-ít) áth. m. *hajlékonyít-ott.* Hajlékonynyá tesz valamit vagy valakit.

HAJLÉKONYSÁG, (haj-ol-é-kony-ság) fn. tt. *hajlékonyság-ot.* Tulajdonság, melynél fogva valami könnyen hajlik. *Nádnak hajlékonysága.* Átv. tulajdonság, mely szerént valaki könnyen mozog, indúl, készséges, alkalmazkodó, valamire könnyen rábirható, rábeszélhető, nem mereven, nem átalkodott, hanem fürge és engedékeny.

HAJLIK, (haj-ol-ik v. haj-l-ik) k. m. *hajl-ott*, htn. *—ani.* Külső erő, vagy kényszerülés által meggörbed, egyenes vonalú irányától eltér, alá kanyarodik. *Addig hajlik a nád, míg el nem törik. Teher alatt meghajlik. Dereka hajlik. Nagyot hajlik. Minden embernek maga felé hajlik a keze.* (Km.). Átv. ért. enged, valamire reá állani készül. *Hajlik az okosabbak szavára.* Valakihez vonzódik, ragaszkodik. *Ő is már pártunkhoz hajlik.* Egyébiránt ez utósó értelemben *ik* nélkül is használható, mennyiben cselekvést jelent, pl. *Péter elhajol tőlünk*, azaz elpártol. Ellenben jobban mondjuk: *a szerencse elhajlik.* V. ö. HAJOL.

HAJLÍT, HAJLIT, (haj-ol-ít v. haj-l-ít) áth. m. *hajlít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* 1) Cselekszi, hogy valami hajoljék vagy hajoljon. *Vesszőt hajlítani. Vas rudat, sodronyt hajlítani. Meghajlítani a hajóbordának való fát, dongát* stb. *Valakit más véleményre vagy párthoz hajlítani.* V. ö. HAJLIK, HAJOL. 2) Nyelvtanban am. neveket eset és szám, s igéket mód, idő, személy és szám szerént módosít, mi a magyar nyelvben leginkább ragozás által történik, s ezért másképen: *neveket ragos* vagy *névragos* és *igéket ragos* v. *igeragos.* V. ö. HAJLÍTÁS.

HAJLÍTÁS, HAJLITÁS, (haj-ol-ít-ás) fn. tt. *hajlítás-t*, tb. *—ok.* 1) Cselekvés, mely által valamit hajlítunk. V. ö. HAJLÍT. 2) Nyelvtanilag am. a névnek eset és szám, s az igének mód, idő, szám és személy szerénti módosítása (flexio), mi a magyar nyelvre nézve *név-* s illetőleg *igeragozás*-nak is mondatik. Szorosan véve, a nyelvészek hajlításnak csak azon módosulatot tartják, amely újabb hangnak a szóhoz járulása nélkül leginkább csak az önhangzónak a szó belsejében átváltozása által alakúl, (belső hajlitás) és főképen a sémi nyelvek sajátja, például az arabban *bejtün* (pajta, ház), *bejtin* (háznak), *bejten* (házat), a többesben: *bujútün* (házak, de itt már *út* taggal szaporodott is), *bujútin* (házaknak), *bujúten* (házakat); igéknél: *nasar-a* (segélt, férfiról), *nasar-te* (segéltél, férfiról), *nasar-tu* (segéltem), *nasar-i* (segéltek, férfiakról), *nasar-tüm* (segéltetek, férfiakról), *nasar-ná* (segéltünk). Íme itt már csupa ragok vannak, még pedig épen úgy, mint a magyar és más nyelvekben, a személyes névmások némi módosúlatai. A jelen és egyszersmind jövő pedig így áll: *jenasuru* (segél v. segélend), *tanasuru* (segélsz), *anasuru* (segélek), *janasurine* (segélnek), *tanasurine* (segéltek), *nanasuru* (segélünk, az első személyek akár férfiról, akár nőről, a többiek e példákban férfiról mondatnak). Itt az előbbi törzs *nasar-a*, némi belső változáson ment ugyan keresztül: *-nasuru*; de a személyek megint csak ragozás (előragozás) által alakúltak, melyek csak ismét a személyes névmások módosúlatai. Általán az idők s módok mutatnak ugyan a héberben s arabban is némi belső alakulást, pl. a módokra nézve is: héber *kátal*, arab *katala* (ölt), héber *hiktíl* (öletett, miveltető), arab *kutila* (öletett, szenvedő), arab *maktulun* (öletett, részesülő), de a személyek, mint föntebb látók, már csak ragozás által állanak elé. Tehát íme még az arabban s héberben is, ugyancsak gyéren mutatkozik az elhíresült belső hajlítás. Még gyérebb, s nem is valódi az az árja nyelvekben, a honnan Bopp Ferencs, a legjelesb nyelvészek egyike, az árja családot is csak a ragozott nyelvekhez sorozza; pl. a latinban: *domin-us*, (az *us* csak nominativusi rag), domin-i, *domin-o*, *domin-um*, *domin-orum*, *domin-is*, *domin-os*. Vagy: *am-o*, *am-a-s*, *am-a-t*, *am-a-mus*, *am-a-tis*, *am-a-nt*; *ama-vi* is általános véleménynyel am. *ama-fui*; *ama-bam*-ról szintén azt tartják, hogy az nem más, mint *ama-fuam*, (ez utóbbi is *fu* gyöktől). Csupa ragozások. Vagy magában a szanszkritban: *svana-s* (szó, hang, az *s* nominativusi rag), *svana* (megszólító eset, vocativus), *svana-n* (szót, hangot), *svana-sya* (szónak, hangnak), *svaná-s* (= svana-a-s, szók), *svaná-n* (szókat) stb. S igéknél: *laj-ámi*, (hellénül *λύω*), *laj-asi* (*λύ-εις*), *laj-ati* (*λύ-ει*), *laj-ámas* (*λύ-ομεν*), *laj-atha* (*λύ-ετε*), *laj-anti* (*λύ-ουσι*); vagy időknél, pl. imperfectum: *a-laj-an* (*ἔ-λυ-ον*), *a-laj-as* (*ἔ-λυ-ες*), *a-laj-at* (*ἔ-λυ-ε*), *a-laj-áma* (*ἐ-λύ-ομεν*) stb. Hol van mind ezekben a belső hajlítás? Azonban néhutt a rövid önhangzó megnyujtatik, pl. aoristus: *a-ldi-s-am* (*ἔ-λυ-σ-α*), *a-ldi-s-is* stb. ezen kívül az eláadottakban a hajlitás mind csupa ragokkal, t. i. vagy utó- vagy előragokkal történik. (Az előragnak augmentum a neve, s ez a föntebbi példáknál a szanszkritban *a*, a görögben *ε*, melyekről némely nyelvészek igen érdekes fejtegetését a MÚLT czikk alatt fogjuk ismertetni, minthogy a magyar egyik múlt raga *a* vagy *e* tökéletesen összeütt a föntebbi augmentumokkal; ugyanis *a-laj-am* vagy hellén *ἔ-λυ-ον* szóban az *a* és *ε* múltat jelentő előragok *laj* és *λυ* gyökök, *am* és *ον* első személy raga). Leginkább mondható belső hajlításnak néhány igében, némely idők azon módosúlata, midőn a gyök betüiből (hangjaiból) egyik vagy másik kiesik, vagy pedig másképen: a gyök új betüt vesz

közbe, azaz ami egyre megyen: ily igékben két gyök vétetik alapúl, pl. a hellen *λιπ* gyök egyszerüen *λιπ*; emerről azt tartják a nyelvészek, hogy az aoristusban a rövid *ι* a gyors vagy rögtöni időmozzanat jelölését, amabban pedig az ikerhangzó *σι* a jelenben és imperfectumban a tartósét jellemzi. (Die Erweiterung des Stammes ist symbolischer Ausdruck der Dauer. K. W. L. Heyse. System der Sprachwissenschaft. §. 230.). Hasonló módon kétféle gyökük és alkalmazásuk van *τύπτ-ω*, *βάλλ-ω*, *φεύγ-ω* stb. szóknak; ezek aoristusai: *ἔ-τυπ-ον*, *ἔ-βαλ-ον*, *ἔ-φυγ-ον*; másoknál a hosszú önhangzó rövidé leszen, pl. *λήθ-ω*-ból *ἔ-λαθ-ον*.

Hanem a hellenben is, mint tudjuk, az igék nagyobb részének aoristusa is, (az augmentumon kívül) nem az érintettekhez hasonló belhajlításon, hanem ragozáson alapszik, t. i. a személyragok előtt (a magyar *t*-hez rokon) *σ* hangot veszen fel, mint *σεί-ω ἔ-σει-σ-α*, *παιδεύ-ω ἐπαίδευ-σ-α*.

A magyarban a szóknak belsejében ragozás alkalmával történni szokott számos változások elég példáit mutatják, legalább az árja nyelvekéihez hasonló belsőbb hajlításoknak is, mint *apa apá-m*, *apá-t*, *apá-k*, *apá-nak*, (a rövid önhangzó megnyujtatik); vagy *ló lo-v-am*, *lo-v-ak*, (a hosszú önhangzó megrövidül, azonban a megnyujtás helyett egy lágy másalhangzót *v*-ét veszen magához); vagy *tó ta-v-am*, *ta-v-ak*, (az *ó* már más rövid önhangzóvá, *a*-vá is változik); vagy *ég eg-et*, *eg-em*, (a tőszóbeli hosszu *é*, rövid *e*-vé változik — ékvesztés —); vagy *álom álm-ot*, *álm-ok*, (a törzs vég tagjában levő *o* önhangzó kiugrik — hangugratás —); vagy *lélek lelk-em*, *lelk-et*, (ékvesztés és hangugratás egyszersmind). Egyébiránt véleményünk szerént a hajlítás lényegét a törzsben, nem egy vagy más betühangnak elváltozása, avagy kiesése, avagy közbeszúrása, hanem az így alkotott szónak egységbe, egy egészbe olvadása teszi, s ezt a magyarban hangsuly eszközli, minthogy minden egyes szóban, ha még oly hosszuvá nyúlnék is az ragozás által (vagy képzés által is), csak egyetlen egy fő hangsuly van, t. i. a gyöktagon, pl. ebben: *halhatatlanságnak*, a fő hangsuly a *hal* gyöktagon fekszik rendszerént a szófüzési elhelyezésben is; a többiek közől ha egyetlen egyre sem fektetünk is valamely sulyt, semmiféle magyar ember nyelvérzését nem bántja; azonban némely sulytalan tag vagy tagok közbeszurásával valamely gyöngébb hangsulyt a 3-ik és 5-ik tag, avagy magukban külön-külön a 4-ik vagy 5-ik tag is megbír. Egyébiránt is, mindenki meg fogja engedni, hogy ezen viszonyításban: *atyánk*, sokkal tökéletesebb az egység, mint *pater noster* és *Vater unser* v. *unser Vater*-ben; s amattól különbözik: *mi atyánk*, mint különbözők: *kérek* és *én kérek;* söt ez utóbbinak, mint minden magyar ember érzi, ismét különböző értelme van, a szerént, amint a hangsuly vagy az *én* vagy *kérek* szón fekszik. Amaz esetben azt teszi: *én vagyok aki kérek*, emebben: *az én részemről*, pl. *ön parancsol, én kérek;* amannak (én kérek), ellentéte: *nem Péter* vagy *Pál* vagy *bárki más*, és tagadója: *nem én kérek;* emennek (én kérek), ellentéte: *én nem parancsolok* vagy *követelek*, és tagadója: *én nem kérek* vagy: *nem kérek én*. S *én* nélkül csak a *kérek* szó ismét mást jelent. Ilyen a magyar nyelv! V. ö. HANGSULY.

HAJLÓ, (haj-ol-ó v. haj-l-ó) mn. tt. *hajló-t*. 1) Ami hajlik. *Hajló nád. Teher alatt meghajló gerenda. Vízbe hajló ágak. Előre hajló házfödél. Félrehajló kazal. Lehajló kalapkarima. Ablakból kihajló nézők.* 2) Mozgékony, könnyü fordulatú, sudár. *Hajló test. Ideoda hajló legényke.* V. ö. HAJLÍK, HAJOL.

HAJLOG, (haj-ol-og v. haj-l-og) önh. és gyak. m. *hajlog-tam*, *—tál*, *—ott*. Gyakran vagy folytonosan ide-oda hajlik vagy hajol. *Hajlog a szél ingatta nádszál. Hajlog a teher alatt derekam. Tisztelegve hajlogni mások előtt.*

„. . . . . hő kezet fog,
Mely gyöngén ápolva hajlog
Vas terhét feloldani,
S nyílt erét elfojtani." Kisf. K.

HAJLOK, (haj-l-ok) fn. Azon néhány főnevek közől való, melyekben a képző *é*-je *o*-val váltakozik, mint: *szándék szándok*, *szurdék szurdok*, *ajándék ajándok*, *marék marok* stb. L. HAJLÉK.

HAJLOMÁS, (haj-l-om-ás) fn. tt. *hajlomás-t*, tb. *—ok*. Állapot, midőn valaki valamire hajlamot, vagyis természeti vonzalmat, képességet érez, s azt gyakorolni kivánja. Maga a vonzalom, és képesség: *hajlam*. Képzésre rokonok vele *látomás*, *tudomás*, *hallomás*.

HAJLONG, (haj-ol-ong, *hajl-og* helyett, az *n* közbevetett hang lévén) önh. m. *hajlongtam*, v. *hajlongottam*, *hajlongtál* v. *hajlongottál*, *hajlongott*, htn. *—ni* v. *—ani*. 1) Sebesebben, nagyobb erővel, és gyakrabban hajlik. *Fergetegben hajlongnak a tölgyek ágai.* 2) Egyremásra bókokat hány. *Nagy urak körül hajlongni. Tisztujításkor hajlongani a választók előtt.*

HAJLONGÁS, (haj l ong-ás) fn. tt. *hajlongás-t*, tb. *—ok*. 1) Állapot, midőn valami hajlong. *Fák hajlongása a szélben.* 2) Cselekvés, midőn valaki hajlong. *Tisztvadászok hajlongásai a választók előtt. Félre minden hajlongással!* V. ö. HAJLONG.

HAJLÓS, (haj-l-ó-os) mn. tt. *hajlós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Könnyen hajló, szivos, mi nem törik el hamarjában. Ellentéte: törékeny. *Hajlós ostornyél. Hajlós vesszöből lehet kast, kosarat fonni.* 2) Lejtös, görbe, meneteles. *Hajlós út.*

HAJLÓSSÁG, (haj-l-ó-os-ság) fn. tt. *hajlósságot*. Tulajdonság, melynél fogva 1) valami szivos, könnyen görbülő, hajló. 2) görbe, lejtős, meneteles irányu. V. ö. HAJLÓS.

HAJLOTT, (haj-l-ott) mn. tt. *hajlott-at*. Görbedt, kanyarodott, egyenes irányától eltért. *Hajlott test, termet. Alálhajlott gyümölcsös ágak. Elhajlott ágas. Meghajlott tengely, gerenda, padló. Visszahajlott szeg.*

Hátra-előrehajlott fej. Déltől nyugotra hajlott nap. Félre hajlott kazal, asztag, baglya. Földig hajlott ág. Átvitt ért. *hajlott kor*, am. többé nem fiatal, az öregséghez közeledő kor.

HAJMA, (haj-am-a v. haj-ma) fn. tt. *hajmát*. Gyöke, *haj* (héj), ebből lett az elvont törzsök, *hajam*, és *hajamik*, innét *hajamó*, végre *hajama*, s összevonva *hajma;* vagy *hajma* annyi is lehet, mint *hajmi*. Egyébiránt hasonló módon alakultak a *szuszma* (szusz-am-ó, azaz szuszogó), *tutyma* (tutyamó, azaz tutyogó), *piszma* (piszamó), *duzma* (duzamó, duzogó), *szakma* (szakamó). Eredetileg jelent oly növényt, melynek gyöke több síma, egymásra rétegesen tekeredett hajakból, héjakból, hártyákból alakúl, milyenek a tulipán, jácint, narcisz, liliom stb. Ilyen az úgynevezett *valódi hajma* (bulbus verus), mely szorosan és gömbölyüen egymásra rétegezett kövér levelekből áll. Mind ezek és hasonlók általán *hajmanövények*-nek hivatnak. Innét mondjuk : *tulipán, jácint, liliom hajmája.* Ennél fogva a *hagyma* nem eredeti, hanem elváltozott és tájdivatos kifejezés, épen úgy, mint *hagyít, hagyigál* stb. *hajít* és *hajigál* helyett. Nevezetesebb nemei és fajai : *foghajma, gyöngyhajma, keserü hajma, kigyóhajma, kutyahajma, metélőhajma, mogyoróhajma, cstkhajma* (Schnittlauch), *párhajma, tengerihajma, télihajma, vöröshajma* stb. *Hajmát ültetni, kapálni, gyomlálni, tisztítani.*

HAJMABORDÓ, (hajma-bordó) ösz. fn. Némely hajmanövényeknek, különösen a vereshajmának bordóalakú, vagyis belül üres, csöves szára.

HAJMACSIRA, (hajma-csira) ösz. fn. Csira, mely az úgynevezett hajmanövények gubójából kibúvik.

HAJMAFEJ, (hajma-fej) ösz. fn. Általán, a hajmanövények, különösen a vöröshajma és foghajma gyöke. *Vöröshajmafej.*

HAJMAFOK, (hajma-fok) ösz. fn. l. HAJMAGERÉZD.

HAJMAFÜZÉR, (hajma-füzér) ösz. fn. Bordójiknál vagy száraiknál fogva öszvefüzött hajmafejek. *Vöröshajma füzér, foghajma füzér.* Némely vidéken : *fentő.*

HAJMAGÉRÉZD, (hajma-gérézd) ösz. fn. A gerezdes foghajmából egy-egy fog. V. ö. FOGHAJMA.

HAJMAGYÖK, (hajma-gyök) ösz. fn. Hajmanövények gyöke, vagyis földben tenyésző feje.

HAJMAGYÖKÉR, jobban : hajmagyök ; l. ezt.

HAJMAGYÖKŰ, (hajma-gyökű) ösz. mn. Minek hajmához hasonló gyökere vagy valóságos hajmája, hajmafeje van. *Hajmagyökü tulipán.*

HAJMAHÁRTYA, (hajma-hártya) ösz. fn. 1) Hártya, mely rétegesen és szorosan öszveborúlva a hajmanövények fejét, vagyis hajmáját képezi. 2) Némely hajmanövények, különösen foghajma gerezdeit takaró hártya. *Vékony, mint a hajmahártya.*

HAJMAKAPA, (hajma-kapa) ösz. fn. Két águ kis kapa, melylyel a hajmákat szokták kapálni.

HAJMAKENYÉR, (hajma-kenyér) ösz. fn. Így nevezik élczesen az alsó vágmelléki hajmatermesztők azon kenyeret, melyet hajmáért becserélt gabonából sütnek. *Tessék ebből a hajmakenyérből. Mi szegény farkasdiak hajmakenyérrel élünk.*

HAJMAKOSZORÚ, (hajma-koszorú) l. HAJMAFÜZÉR.

HAJMAMAG, (hajma-mag) ösz. fn. Hajmanövények, különösen, foghajma, vereshajma stb. magva.

HAJMÁNCS, (haj-ma-ancs) fn. tt. *hajmáncsot.* Hajmás növény.

HAJMANEMŰ, (hajma-nemű) ösz. mn. Hajmanövények neméhez tarozó vagy azokhoz hasonló.

HAJMANÖVÉNY, (hajma-növény) ösz. fn. Mind azon növények, melyeknek szélesb vagy szorosb ért. vett hajmáik vannak. V. ö. HAJMA.

HAJMÁS, (1), (haj-am-a-as v. haj-ma-as) mn. tt. *hajmás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Minek hajmája van, hajmanemü. *Hajmás növények, hajmás füvek.* 2) Hajmával csinált, fűszerezett. *Hajmás táska. Vöröshajmás lencse. Foghajmás kolbász, rostélyos. Hajmás leves. Éltemben nem láttam ennyi hajmás levest.* (Ezt mondá a gútai ember, midőn vereshajmás dereglyéje felfordult a Dunán).

HAJMÁS, (2), KIS—, NAGY—, falvak Baranya megyében ; helyr. *Hajmás-on, —ra, —ról.* L. HAGYMÁS.

HAJMÁSAN, (haj-ma-as-an) ih. Hajmával ellátva ; vagy elkészítve.

HAJMÁS-KÉR, falu Veszprém megyében ; helyr. *Hajmás-Kér-be, —ben, —ből.*

HAJMÁSZ, l. HAGYMÁSZ.

HAJMASZÁR, (hajma-szár) ösz. fn. Hajmanövények szára, illetőleg bordója, kórója.

HAJMASZÍN, (hajma-szín) ösz. fn. Olyan zöld szín, milyen a hajmaszáraké, leveleké szokott lenni.

HAJMASZINŰ, (hajma-szinű) ösz. mn. Minek hajmaszine van. V. ö. HAJMASZÍN.

HAJMÁZ, (haj-ma-az) áth. m. *hajmáz-tam, —tál, —ott.* Hajmával fűszerez, behint. *Rostélyost hajmázni. Pörkölt húst hajmázni. Kolbászt megfoghajmázni.*

HAJMAZÖLD, (hajma-zöld) ösz. mn. Olyan zöldszinű, mint a hajma levele vagy szára, különösen mint a foghajmáé.

HAJMENÉS, (haj-menés) l. HAJHULLÁS.

HAJMERESZTŐ, (haj-meresztő) l. HAJBORZASZTÓ.

HAJMOLY, (haj-moly) ösz. fn. Apró molyok neme, melyek a hajakat megrágják.

HAJNÁCSKŐ v. AJNÁCSKŐ, falu Gömör megyében ; helyr. *Hajnácskö-n, —re, —ről.*

HAJNAL, (haj-on-val, vagyis aj-on-val, l. itt alább) fn. tt. *hajnal-t*, tb. *—ok.* Eredetileg időhatározó, a am. reggel, korán reggel, nap költe előtt. Régiesen : *holval.* „Estvén lévén úgy mondotok : derhenyő (de-

rült) leszen, mert verhenyő a menny, és holval : ma fergeteg." „Tikszó koron, avagy holval." „És igen holval (diluculo valde) felkelvén, elmene puszta helyre." (Münch. cod.). Törzsökük *haj* és *hol*, szintén egyezni látszanak, azonban úgy véljük, hogy származásuk különböző. *Holval* gyöke kétségtelenül *hol*, ugyanaz, ami *hold* és *holnap* szóké. S *hol-val* épen úgy lett, mint *reg-vel* (v. reggel = *rök-vel, rökönyödik* szó gyökétől), *éj-vel* (v. éjjel), és *napval* (vagy nappal). Ellenben *haj-nal* gyöke *haj*, vagyis a nyilást jelentő *aj*, innen lett : *aj-on-val* v. *haj-on-val*, v. *haj-on-nal*, s öszvébbhúzva : *haj-n-nal, haj-n-al*. Innen e szójárás is : *hajnal hasad*, azaz nyílik. Az *aj* gyök *h* előlehellettel találtatik *hyanduk* (= ajándok) régi szóban is. (Magyar nyelvkincsek. Jerneytől). Az éj (héj) v. éjjel *elfödi*, a hajnal *megnyitja* a világosságot. Az *éj* szóból a *h* elmaradt, mint *hab*-tól *abárl*, *ablegény*, s *hál*-tól *álom* szókban is; *hajnal* szó pedig fölvette azt, mint *Ajnácskő* v. *Hajnácskő*, *h-ákombákom*, *h-inpók*, *h-eveder* (öveder-ből), *h-ümmög* szók stb. A sínai nyelvben is *hiao* am. hajnal, reggel; továbbá : világos, és *hi* am. kétfelé nyiló ajtó vagy ablak (valvae). Jelenti azon időt, mely a napköltét legközelebbről megelőzi, melyben a világosság nyilását vagy fejlődését vagy kezdetét mutatja, midőn t. i. még a láthatáron alul levő, s ehhez közeledő nap sugárai az eget nem egészen fényesre, hanem csak pirosra festik, miért ezen pír is hajnalnak neveztetik. *Hajnalkor, hajnalban felkelni. Hajnalra harangozni. Hajnalt kukorikol a kakas. Hajnalt húzni*, am. a vőlegényt és menyasszonyt elhálásuk első reggelén zeneszóval üdvözleni. *Piros, halaványhajnal. Szép, mint hajnal a kéményen.* (Km.). *Hasad a hajnal. Pirulj hajnal pirulj, hadd keljen fel a nap.* (Népd.). Szélesb ért. pirosság az égen, pl. nap lemente után : *esthajnal* v. *estipír*. Ilyen az *éjszaki hajnal*, helyesebben : *éjszaki fény*. Átv. ért. valaminek eredete, kezdete, eleje, pl. *élet hajnala, ifjuság hajnala; tudományok, művészetek hajnala. Vigan kezdjük léttünk szép hajnalát.* (Kisf. K.). Szintén átv. ért. vétetik melléknévül is, pl. *hajnal arcz*, azaz olyan arcz, mint a hajnal.

„Másnak barna haj homálya
Hószin vállakon,
Másnak göndör szőke tetszik
Hajnal arczokon." Vörösm.

HAJNALBAN, (hajnal-ban) ih. Midőn a hajnal pirosodik, hajnal hasadtával, korán regvel. *Hajnalban jó korán, ott terem az ispán.* (Népd.).

HAJNALCSILLAG, (hajnal-csillag) ösz. fn. Venus vagy Hölgy nevü bolygó csillag, mely a többi csillagok között mind reggeli hajnal előtt, mind esthajnal után legfényesebben ragyog. Néhutt a köznép *zsidócsillag*-nak nevezi, mintha a szombat kezdetét és végét ettől számítanák.

HAJNALHASADÁS, (hajnal-hasadás) ösz. fn. Hajnal feltünése, midőn t. i. a felkelendő nap sugarai a láthatárhoz közeledvén, mintegy széthasitják az éji sötétséget.

HAJNALI, (hajnal-i, v. ö. HAJNAL) mn. tt. *hajnali-t*, tb. —*ak*. Hajnalban, korán reggel történő, létező, jelenkező. *Hajnali idő. Hajnali harangozás, imádság. Hajnali mise.* (Rorate). *Hajnali csillag. Hajnali fény.*

HAJNALLIK, (hajnal-l-ik) k. m. *hajnall-ott*, htn. —*ani*. A hajnal hasad, pirosodni kezd, a nap fölkelte közeledik. Személytelen igeként csak harmadik személyben használják. Erdélyiesen : *pitymallik*.

HAJNALODÁS, (hajnal-od-ás) fn. tt. *hajnalodás-t*, tb. —*ok*. L. HAJNALHASADÁS.

HAJNALODIK, (hajnal-od-ik) k. m. *hajnalodtam*, —*tál*, —*ott*. l. HAJNALLIK. *Hajnalodik, harmatozik, a kis leány álmodozik.* (Népd.).

HAJNALPILLANGÓ, (hajnal-pillangó) ösz. fn. Nappali pillangó, mely a hajnallal kel, különböztetésül az *estveli* és *éji* pillangótól.

HAJNALPÍR, (hajnal-pír) ösz. fn. Hajnali pirosság; mondják maga a ‚hajnal' helyett is.

HAJNALPIROS, (hajnal-piros) ösz. fn. Olyan piros, mint a hajnal szokott lenni, fris, derült szinü piros.

HAJNALSZÍN, (hajnal-szín) lásd : HAJNALPIROS.

HAJNALSZINŰ, (hajnal-szinü) ösz. mn. Minek oly piros szine van, mint a tiszta derült hajnalnak. Tréfás nyelven a vörös hajról is mondják, mely igen világos vagy hirtelen szőke.

HAJNALT, hegy neve Kraszna megyében.

HAJNEVELŐ, (haj-nevelő) ösz. fn. In, mócsing a marhahúsban, kivált azon részében, melyet *tarjá*nak neveznek. Nevét azon hiedelemtől vette, mintha a hajnövést elémozdítaná.

HAJNEVELŐ FŰ, (haj-nevelő fü) ösz. fn. *Fűnyüg* nevü növény egyik faja, máskép : *aranyfonalfü*. (Cuscuta epithymum).

HAJNÖVÉS, (haj-növés) ösz. fn. A hajak azon állapota, midőn növekednek, sürüsödnek.

HAJNÖVESZTŐ, (haj-növesztő) ösz. mn. Mitől a hajak nőnek, sürüsödnek. *Hajnövesztő kenőcs.*

HAJNYIRÉS, (haj-nyirés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakinek haját nyirik, megnyirik, kurtábbra metszik.

HAJÓ, (1), (haj-ó) fn. tt. *hajó-t*. Gyöke *haj*, ugyanaz a *hajt* (üz, odább terel) ige gyökével, melyből az elavult *haj-ik*, (mintegy hajtódik vagy hajladozva megyen) k-ige, s ebből az igenév *haj-ó* származott. Törökül *kajik*, csagataj nyelven is : *kajik, kajuk;* közel áll hozzájok a magyar *sajka* szó és a sínai nyelvben *cséu*. 1) Eredetileg oly jármü vagy alkotvány, melyet vizen vagy légben valamely erő, pl. vízfolyás, szél, vitorla, evező mintegy hajladozva terel. Széles ért. tehát hajónak mondható és mondatik a ladik, csónak, sajka, komp, dereglye, gálya

stb. pl. halászhajó, révészhajó, csille-, boronahajó (talp), postahajó stb. 2) Szorosb ért. nagyobbféle, házalakú födelcs alkotvány, leginkább fából, mely aránylag tágas öböllel birván, a vizen fenlebeg, s emberek, áruk szállítására, harczi munkákra stb. használtatik. *Hajó talpa, tekneje, bókonyai, födele, fara* v. *tatja, orra, őrfája, kormánya. Tölgyfahajó, fenyőfahajó. Gőzhajó, vitorlás hajó. Gabonahajó. Rablóhajó* stb. *Hajót építeni, varrni, eszkábálni, tatarozni, kátrányozni. Hajót faraltatni. Hajóra* v. *hajóba szállani. Hajón utazni. Hajót vontatni. Hajót húzni. Hajón járni. Terhes, üres hajó. Lapos hajó. Dunai, tiszai, vágmelléki hajó. Törött hajó. A törött hajót elhagyják az egerek.* (Km.). *Hajó lesz, ha jó lesz.* (Km.). *Száll, repül, megfeneklik a hajó.*

HAJÓ, (2), falu Bihar megyében; helyr. *Hajó-n, —ra, —ról.*

HAJÓÁCS, (hajó-ács) ösz. fn. Ács, ki hajókat ácsol, készít, hajóhoz való gerendákat, talpakat stb. farag. Ettől különbözik a *hajóvarró* (Schuper, Schopper), ki az összeállított hajók hézagait mohával betömi, s eszkábával megerősíti.

HAJÓALAK, (hajó-alak) ösz. fn. A hajónak külső formája vagy olyan forma, mint a hajóé szokott lenni. *Az éghasító kalapoknak hajóalakjok van.*

HAJÓÁLGYU, (hajó-álgyu) ösz. fn. Álgyu, melyet a hajókon, különösen hadihajókon használnak.

HAJÓÁLGYUTALP, (hajó-álgyu-talp) ösz. fn. Talp vagy állás, melyre a hajóálgyut helyezik.

HAJÓÁLLÁS, (hajó-állás) ösz. fn. Általán, a tengerek vagy folyók, tavak partjain különösen elkészített vagy kitüzött hely, hol a kész, de még vízre nem bocsátott vagy bizonyos ideig pihenésre szánt hajók, mint biztos téren tartatnak.

HAJÓÁLLOMÁS, (hajó-állomás) ösz. fn. Hely, hol a hajók megállapodni vagy kikötni is szoktak.

HAJÓBAK, (hajó-bak) ösz. fn. Lábakon álló gerendák, melyeken a munkában levő hajók nyugosznak, míg egészen el nem készülnek, s vízre nem bocsáttatnak.

HAJÓBÉL, (hajó-bél) ösz. fn. A hajónak belseje, ürege, öble, vagyis azon tér, melyet a hajóteknő, és hajófödél bekerít.

HAJÓBÉR, (hajó-bér) ösz. fn. Bér, melyet a hajón szállított személyekért vagy tárgyakért, pl. gabonáért, borért, fáért stb. fizetni kell.

HAJÓBEVALLÁS, (hajó-be-vallás) ösz. fn. A hajón szállított áruczikkeknek, terheknek stb. az illető vám- és harminczadi hivataloknál hiteles előadása.

HAJÓBIRÓ, (hajó-biró) ösz. mn. Oly vízről mondják, melyen hajózni lehet, vagyis melyen a hajó meg nem feneklik. *Hajóbiró folyamok, tavak.*

HAJÓBIRTOKOS, (hajó-birtokos) ösz. fn. Személy, kinek saját hajója van. A kisebb dunai hajók birtokosait *bureellás-* vagy *hajógazdák*-nak nevezik.

HAJÓBORDA, (hajó-borda) ösz. fn. Azon gerendák, melyek a hajó teknőjének, vagyis medrének oldalait képezik, a hajófenéktől kezdve fel a hajófarig és hajóorrig. Azon görbe oldalfák pedig, melyek a bordákat mindkétfelől a hajófenékkel összetartják, *bókonyok.*

HAJÓCSÁKLYA, (hajó-csáklya) ösz. fn. Csáklya, melyet a hajókon használnak. V. ö. CSÁKLYA.

HAJÓCSAPAT, (hajó-csapat) ösz. fn. Általán, több hajók együtt véve, közel egymáshoz állva, vagy menve. Különösen, kisebb tengeri hajóhad. (Flotille).

HAJÓCSAT, (hajó-csat) ösz. fn. Deszkabürü, melyen a partról hajóba mennek, mely a partot a hajóval mintegy összecsatolja.

HAJÓCSIGA, (hajó-csiga) ösz. fn. 1) Csiga nevü müszer a hajón, mely által a horgonyt leeregetik, vagy felhúzkodják. Köz hajós nyelven jobban: *gugora* v. *járgány.* 2) Emeltyü, mely által a legnagyobb terheket beemelik a tengeri hajókba.

HAJÓCSONT, (hajó-csont) ösz. fn. Csont az embernek felső lábszárában, mely némileg hajóalakú (Os naviculare).

HAJÓCZÍMER, (hajó-czímer) ösz. fn. Ékesség, leginkább a hajó orrán, mely hattyút, regés lényt, állatot stb., vagy a hajó védszentét ábrázolja.

HAJÓDA, (haj-ó-da) l. HAJÓÁLLÁS, HAJÓGYÁR.

HAJÓDAD, (haj-ó-dad) mn. tt. *hajódadot.* Hajóalakú, aminek olyan formája, alakja van, mint a hajónak.

HAJÓDEGET, (hajó-deget) ösz. fn. Deget vagy kátrány, melylyel a hajó oldalait, födelét romlás ellen bekenik.

HAJÓDERÉK, (hajó-derék) ösz. fn. A hajónak teste vagyis tekenője és födele együtt véve, különböztetésül az árboczoktól, vitorláktól, orrától, farától stb.

HAJÓDESZKA, (hajó-deszka) ösz. fn. 1) Deszka, melyen a hajóba be- és hajóból kijárnak. 2) Deszkák a hajó födelén, padlóján stb.

HAJÓDESZKÁZAT, (hajó-deszkázat) ösz. fn. A hajónak deszkákból szerkesett pallózata és födözete.

HAJÓÉPÍTÉSZ, (hajó-építész) l. HAJÓCSINÁLÓ.

HAJÓÉPÍTÉSZET, (hajó-építészet) ösz. fn. Mesterség, mely hajócsinálással foglalkodik; vagy tudomány, mely rendszeres ismereteket nyújt, miképen kell hajókat építeni.

HAJÓÉPÍTŐ, (hajó-épitő) ösz. fn. Mesterember, ki hajókat csinál; hajóács.

HAJÓFAL, (hajó-fal) ösz. fn. A hajónak oldalai, melyeket a bókonyokkal erősített, s úgynevezett hajóbordák szerkezete képez.

HAJÓFAR, (hajó-far) ösz. fn. l. TAT.

HAJÓFÖDÉL, (hajó-födél) ösz. fn. A hajónak teteje, födözete.

HAJÓFENÉK, (hajó-fenék) ösz. fn. A hajó teknőjének alja, padlója, melynek oldalaiból a hajóbordák emelkednek föl.

HAJÓFÉREG, (hajó-féreg) ösz. fn. Szú neme, mely igen vékony, kerekded, görbére hajlott, s a fán keresztül furódó héjban lakik, melynek csucsával a fákba beeszi magát, s a hajókban nagy kárt tesz. (Teredo navalis).

HAJÓFÖVÉNY, (hajó-fövény) ösz. fn. Fövény, melylyel némelykor, hogy súlyegyent tartson, a tengeri hajókat bizonyos mennyiségben megterhelik.

HAJÓFURÓ, HAJÓFURDANCS, lásd: HAJÓFÉREG.

HAJOG, (haj og) önh. m. *hajog-tam*, — *tál*, —*ott*. Ingadozva ide oda hajlik.

HAJÓGAZDA, (hajó-gazda) ösz. fn. Ki a hajón szállított személyekről, árukról, teherről stb. számol. (Conducteur). V. ö. HAJÓSGAZDA.

HAJÓGERINCZ, (hajó gerincz) ösz. fn. A hajónak legalsó, s középen fekvő fenékgerendája, mely az egész hajónak mintegy gerinczét képezi.

HAJOGÓS, (haj-og-ó os) mn. tt. *hajogós-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Hajlásokban bővelkedő. Van ily nevü patak is Veszprém megyében.

HAJÓGYÁR, (hajó gyár) ösz. fn. Épitő műhely, melyben hajókat ácsolnak, készitenek. *Ó-budai hajógyár. Sziszeki, szegedi hajógyár.*

HAJÓGYÁRTÁS, (hajó-gyártás) ösz. fn. lásd: HAJÓÉPITÉS.

HAJÓGYÁRTÓ, (hajó-gyártó) ösz. fn. l. HAJÓÉPITŐ.

HAJÓHAD, (hajó-had) ösz. fn. Hadi hajók serege, melyek egy vezér parancsától függenek. *Hajóhadat állitani ki. A hajóhad szerencsésen kikötött. Hajóhaddal bekeriteni valamely helyet.* Ha kisebb, *hajócsapat*-nak mondatik.

HAJÓHADI, (hajó-hadi) ösz. mn. Hajóhadat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Hajóhadi készületek.*

HAJÓHADVEZÉR, (hajó-had-vezér) ösz. fn. A hajóhadnak főparancsnoka, tengernagy. (Admiral).

HAJÓHAJTÁS, (hajó-hajtás) ösz. fn. Evezés, mely a hajót előre mozditja, siettetí.

HAJÓHELY, (hajó-hely) l. HAJÓÁLLÁS.

HAJÓHÍD, (hajó-híd) ösz. fn. Híd, melynek pallói nem oszlopokon, czölöpökön, hanem hajókon állanak. *Pozsonyi, komáromi, esztergomi, pétervárади hajóhidak.*

HAJÓHOROG, (hajó-horog) ösz. fn. Horog, melynél fogva a hajót felfogják, megakasztják stb., pl. a tengeri kalózok.

HAJÓHUZÁS, (hajó huzás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a hajót emberek húzzák; vagy neme a büntetésnek, midőn az elitéltek hajót húzni kényszeritteinek. V. ö. HAJÓVONTATÁS.

HAJÓISZKÁBÁLÓ, (hajó-iszkábáló) ösz. fn. Mesterember, ki az összeácsolt hajót, vagyis hajó hézagait mohval és iszkába nevü szélcs fejü szegekkel bevervén, a viz benyomulása ellen biztositja. Rév-Komáromban németesen: *Super* (Schopper).

HAJÓKA, (haj-ó-ka) fn. tt. *hajókát*. Kis hajó, hajócska.

HAJÓKALAÚZ, (hajó-kalaúz) ösz. fn. Kormányos, különösen a tengeri hajókon, ki a tengernek, melyen utazni kell, mélységét, s egyéb tulajdonságait ismeri, s kijelöli az utat és irányt, melyen veszély nélkül haladhat a hajó.

HAJÓKAPITÁNY, (hajó-kapitány) ösz. fn. Tulajd. ért. egyes hadi hajónak főparancsnoka, tiszte. Alkalmazott ért. a gőzösök és nagyobb tengeri hajók igazgató tisztviselője.

HAJÓKÁR, (hajó-kár) ösz. fn. 1) Kárvallás, mely a hajókereskedésben történik. 2) Bogár neme, melynek hernyója a tölgyfát átlyukgatja, s azáltal a hajógyárakban nagy kárt okoz.

HAJÓKARÓ, (hajó-karó) ösz. fn. A viz partján levert zömök karó, melyhez a hajót kötik.

HAJÓKÁZ, v. HAJÓKÁZIK, (haj-ó-ka-az-ik) k. m. *hajókáz-tam*, —*tál*, —*ott*. Tulajd. kis hajón, pl. csolnakon, sajkán, dereglyén járja be a vizet. Szélesb ért. hajón kedvtelésből, mulatságból jár, utazik. (Minden hasonló ragozások, pl. *szekerkézik, szánkázik, kocsikázik* stb., inkább kedvtelésből származó járást jelentenek).

HAJÓKÁZÁS, (haj-ó-ka-az-ás) fn. tt. *hajókázás-t*, tb. —*ok*. Szorosb ért. kis hajón járás, utazás. Szélesb ért. járás, utazás akármily hajón. V. ö. HAJÓKÁZ, és HAJÓZÁS.

HAJÓKÁZHATATLAN, HAJÓKÁZHATLAN, (haj ó-ka-az-hat-atlan) mn. tt. *hajókázhatatlan-t*, tb. —*ok*. Oly vizről mondjuk, melyen hajókázni nem lehet, melyen a hajó megfeneklik. *Hajókázhatatlan patak.*

HAJÓKÁZHATÓ, (haj-ó-ka-az-hat-ó) mn. tt. *hajókázható-t*. Ami a hajót megbirja, min hajókázni lehet. *Magyarországnak több hajókázható folyói vannak.*

HAJÓKÁZÓ, (haj-ó-ka-az-ó) fn. tt. *hajókázó-t*. Személy, ki hajón jár, utazik, bizonyos vidéket bekalandoz, felkutat. *A nagy tenger szigeteit hajókázók födözték fel. Aranygyapjas hajókázók. Dunai, tengeri hajókázók.*

HAJÓKERESKÉDÉS, (hajó-kereskédés) ösz. fn. Hajón szállított árukkal üzött kereskedés.

HAJÓKÉSZITŐHELY, (hajó-készitő-hely) ösz. fn. Hely, műhely, hol hajókat készitenek, vagy tataroznak, hajógyár.

HAJÓKÉSZÜLET, (hajó-készület) ösz. fn. A hajózáshoz kivántató mindennemü eszközök, szerek, pl. árboczok, vitorlák, evezők, sajkák, horgonyok, kötelek stb.

HAJÓKONYHA, (hajó-konyha) ösz fn. Konyha a hajón, melyben a hajón szolgáló és utazó személyek számára főznek, sütnek.

HAJÓKORMÁNY, (hajó-kormány) ösz. fn. Kormány, melylyel a hajót igazgatják, s menetelét ideoda irányozzák. V. ö. KORMÁNY.

HAJÓKORONA, (hajó-korona) ösz. fn. Díj- vagy tiszteletkorona a régi rómaiaknál, melylyel azt jutalmazták meg, ki az ellenfél hajójára először hágott fel. (Corona navalis).

HAJÓKÖLTSÉG, (hajó-költség) ösz. fn. Mindenféle kiadás, költekezés, melybe a hajó építése, fölszerelése és utaztatása kerül.

HAJÓKÖTÉL, (hajó-kötél) ösz. fn. Szélesb ért. mindenféle kötél, mely a hajózáshoz kivántatik, pl. árbocz-, csigakötél stb. Szorosabb ért. a legvastagabb kötél, melynél fogva a hajókat vontatják. *Csérnaszál nem hajókötél.* (Km.).

HAJOL, (haj-ol v. haj-úl) önh. m. *hajol-t*, htn. —*ni*. Magát önkényesen meghajtja. *Lehajol a földre, hogy felvegyen valamit. Kihajol az ablakon. Áthajol a kerítésen. Elhajol az ütés elől.* V. ö. HAJLIK.

HAJÓLÁB, (hajó-láb) l. HAJÓBAK.

HAJÓLÁMPA, (hajó-lámpa) ösz. fn. Lámpa a hajón, melyet sötétben meggyujtanak, részént a hajón levők kedveért, részént jelül az illető távollévőknek.

HAJÓLAPÁT, (hajó-lapát) ösz. fn. Evezőlapát a hajón, melynek segitségével a hajót előre siettetik.

HAJÓLÉPCSŐ, (hajó-lépcső) ösz. fn. Lépcső vagy lépcsőzet a hajókon.

HAJOLHATATLAN, HAJOLHATLAN, (haj-ol-hat-[at-]lan) mn. tt. *hajolhatatlan-t*, tb. —*ok*. Ami nem hajolhatik, meghajlani nem képes, mereven. *Hajolhatatlan törzsök, kösedl.* V. ö. HAJTHATATLAN.

HAJOLLÓ, (haj-olló) ösz. fn. Olló, melylyel különösen hajat nyirnak, különböztetésül más, pl. papiros-, szabó-, kertészollótól.

HAJÓLOBOGÓ, (hajó-lobogó) ösz. fn. A hajó árboczára vagy farára tüzött lobogó, mely a hajóvezérnek, parancsnoknak rangját, vagy az illető országot, nemzetet jelenti egyszersmind. *Francsia, angol, magyar nemzeti hajólobogó.*

HAJÓMALOM, (hajó-malom) ösz. fn. Hajóra épített, ide-oda szállítható malom, milyenek, pl. a dunai malmok, különböztetésül az *álló, szilipes, patak-, tómalmoktól.*

HAJÓMÁZSA, (hajó-mássa) ösz. fn. Mérték neme, mely a tengeri hajókon van szokásban, s 250 vagy 280 fontot nyom.

HAJÓMÉRŰ, (hajó-mérű) ösz. fn. Mérő eszköz, melylyel a hajó belét, öblét, belső terjedelmét megmérik, hogy tudják, mennyi fér bele.

HAJÓMESTER, (hajó-mester) ösz. fn. Hajós gazda, hajótulajdonos, ki felszerelt hajóját, holmi áruszállításokra használja, vagy másoknak átengedi. Felső Duna mellékén : *burcsellás.*

HAJÓMŰHELY, (hajó-mű-hely) ösz. fn. l. HAJÓGYÁR.

HAJÓNAGY, HAJÓHADNAGY, (hajó-[had-]nagy) ösz. fn. Hadi hajó tisztje vagy más hajó igazgató főnöke, hadnagyi czímmel és ranggal.

HAJÓNYOM, (hajó-nyom) ösz. fn. Nyom, melyet az elhaladó hajó a ketté hasított víz szinén hagy.

HAJÓODÚ, (hajó-odú) ösz. fn. A hajónak odva, vagyis üregе, belseje, mely a hajófenék, hajóoldalak és hajófödél között foglaltatik.

HAJÓOLDAL, (hajó-oldal) ösz. fn. Két felől a hajó derekát alkotó gerenda- vagy deszkabordák.

HAJÓORR, (hajó-orr) ösz. fn. A hajónak orr gyanánt kinyuló eleje. A hajó hátulja : *hajófar* v. *hajótat.*

HAJÓPADLAT, (hajó-padlat) ösz. fn. Padlat, vagyis deszkázat a hajó fenekén vagy lapos tetején.

HAJÓPÁRKÁNY, (hajó-párkány) ösz. fn. Kerítés, korlát a hajó tetején vagy födelén, gátul és biztositásul a vízbeesés ellen.

HAJÓPÁRTÁZAT, (hajó-pártázat) ösz. fn. A nagyobbféle, különösen dunai tölgyfahajókon járda gyanánt szolgáló, körülbelül másfél lábnyi széles padolat, melyen a hajót körül lehet járni.

HAJÓRABLÁS, (hajó-rablás) ösz. fn. Árukkal rakott hajók erőszakos elfogása, s áruiktól megfosztása.

HAJÓRABLÓ, (hajó-rabló) ösz. fn. Tengeri kalóz, vagyis rabló, ki a kereskedő hajók után leselkedik, s azokat elfogván megfosztja. *Középtengeri hajórablók.*

HAJÓRAKODÓ, (hajó-rakodó) ösz. fn. Személy, hajói napszámos, ki a szállítandó árukat, terheket stb. hajóra rakja.

HAJÓRASZÁLLÁS, (hajóra-szállás) ösz. fn. Elutazás hajón.

HAJÓRÉV, (hajó-rév) ösz. fn. Hely, öböl a vizek szélein, természettől vagy mesterségesen úgy alkotva, hogy a hajók megszállhassanak benne, s ki lehessen őket kötni, vagy a part közelében horgonyon tartani, máskép : *kikötő-hely, kikötő.*

HAJÓROM, (hajó-rom) ösz. fn. Használatlanná lett hajónak szétbomlott vagy bontott részei, töredékei, gerendái, padlói stb.

HAJÓS, (1), (haj-ó-os) mn. tt. *hajós-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Hajót biró, hajóval ellátott. *Hajós gazda. Hajós kereskedő.* 2) Amin hajók járnak, miben hajók állnak. *Hajós tenger, tó, folyó. Hajós kikötő.* Ellentéte : *hajótlan.*

HAJÓS, (2), (haj-ó-os, törökül *kajikdsi*) fn. tt. *hajós-t*, tb. —*ok*. Szélesb ért. minden személy, ki a hajón valamely hivatalt viszen vagy hajó körüli szolgálatot tesz, pl. hajóskapitány, kormányos stb. Szorosb ért. ki a hajón durvább kézi munkával foglalkodik, milyenek pl. az evezősök, a kötelek, horgonyok mellett levők. *Komáromi, győri, szegedi hajósok.* Máskép : *hajóslegény.*

HAJÓS, (3), falu Pest megyében; hely. *Hajóson, —ra, —ról.*

HAJÓSAPRÓD, (hajós-apród) ösz. fn. Fiatal hadi gyakornok, ki különösen hajóhadi tiszteségre, pl. hadnagyságra, kapitányságra stb. képezi magát. (Schiffscadet).

HAJÓSBÉR, (hajós-bér) ösz. fn. Szegődött, kialkudott fizetés, melyet szolgálataikért a hajósok kapnak.

HAJÓSEREG, (hajó-sereg) ösz. fn. l. HAJÓHAD.

HAJÓSGAZDA, (hajós-gazda) ösz. fn. Kinek saját hajója van, s azon vagy saját áruit szállítja, vagy másoknak bizonyos bérért szolgál vele. Különbözik: *hajógazda.*

HAJÓSINAS, (hajós-inas) ösz. fn. Ujoncz, ki a hajói szolgálatokat, munkákat tanulni, s magát azokban gyakorolni kezdi.

HAJÓSKAPITÁNY, (hajós-kapitány) l. HAJÓKAPITÁNY.

HAJÓSKATONA, (hajós-katona) ösz. fn. A hajóseregben szolgálatot tevő katona.

HAJÓSKENYÉR, (hajós-kenyér) ösz. fn. A hosszabb útra menő tengeri hajókra beszerzett kétszersültféle kenyér.

HAJÓSKÖLCSÖNY, (hajós-kölcsöny) ösz. fn. Szerződés, mely szerént valamely megszorult vagy idegen révben tartózkodó hajósgazda pénzt veszen kölcsön, s lekötelezi magát, hogy bizonyos időre vagy midőn hajója ismét azon helyre visszatér, a kölcsönt visszafizeti; mely végre hajóját és a rajta levő terhet biztosítékul leköti. (Bodmerei).

HAJÓSKÖTELEZVÉNY, (hajós-kötelezvény) ösz. fn. Oklevél, mely a hajóskölcsönyről kötött szerződést magában foglalja. V. ö. HAJÓSKÖLCSÖNY.

HAJÓSLEGÉNY, (hajós-legény) ösz. fn. Személy, ki a hajózásnál előforduló szolgai munkákat végez, pl. aki evez, köteleket húz, horgonyokat ereget stb.

HAJÓSMESTER, (hajós-mester) ösz. fn. l. HAJÓMESTER.

HAJÓSMESTERSÉG, (hajós-mesterség) ösz. fn. Mesterség, mikép kell a hajókon minél gyorsabban, biztosabban, s veszély nélkül járni.

HAJÓSNÉP, (hajós-nép) ösz. fn. A hajón szolgálatot tevő személyzet.

HAJÓSÖLTÖZET, (hajós-öltözet) ösz. fn. Sajátságos kelméből készült és különös szabásu öltözet, milyet kiváltképen a tengeri hajósok viselnek.

HAJÓSRUHA, (hajós-ruha) ösz. fn. Egyes darab ruha a hajósöltözetből.

HAJÓSSEREG, (hajós-sereg) ösz. fn. Hadihajón katonai szolgálatot tevő személyzet.

HAJÓSSZAKÁCS, (hajós-szakács) ösz. fn. Szakács, ki a hajósoknak és hajón menő utasoknak főz.

HAJÓSZ, (haj-ó-sz) fn. tt. *hajósz-t*, tb. *—ok.* A hajózás mesterségét értő. (Navigateur, der Schiffahrtkundige).

HAJÓSZÁLOG, (hajós-zálog) ösz. fn. 1) A hajóskölcsönyben kikötött zálog. V. ö. HAJÓSKÖLCSÖNY. 2) A kártévő hajósokon vett zálog.

HAJÓSZAT, (haj-ó-sz-at) fn. tt. *hajószatot.* Hajózási mesterség.

HAJÓSZEG, (hajó-szeg) ösz. fn. Szegek, melyekkel a hajó részeit egybefoglalják.

HAJÓSZOBA, (hajó-szoba) ösz. fn. 1) Az utazó hajókon terem vagy szoba az utasok kényelmére. 2) Kereskedői hajókon szoba, a hajómester, hajókapitány, irnok, biztos számára stb.

HAJÓSZORÁT, (hajó-szorát) ösz. fn. Vesszőből font, vagyis gúzskötél, némely kisebbféle hajókon, dereglyéken, talphajókon stb.

HAJÓSZUROK, (hajó-szurok) ösz. fn. l. KÁTRÁNY.

HAJÓTANÁCS, (hajó-tanács) ösz. fn. 1) Gyülés, melyet a hajói tisztviselők bizonyos ügyben tartanak. 2) Ezen gyülésnek tagjai, személyzete.

HAJÓTAT, (hajó-tat) ösz. fn. A hajónak hátulsó föle, máskép: fara, hol a kormány és kormánypad van.

HAJÓTEHER, (hajó-teher) ösz. fn. Mindenféle áruk, szerek, melyeket tovább szállitás végett a hajóra raknak.

HAJÓTERHELŐ, (hajó-terhelő) ösz. fn. A hajó fenekére rakott teher, mely rendesen kövekből, kavicsból, s a bérhajókon gyakran vasból, ólomból stb. áll, s arravaló, hogy a tengertől hányt-vetett hajót súlyegyenben tartsa.

HAJÓTERV, (hajó-terv) ösz. fn. Épitendő hajónak terve, mely nem csak a hajó részeinek egymás közti viszonyát és arányát foglalja magában, hanem egyszersmind meghatározza minden egyes darabok, gerendák hosszát, szélét, vastagságát, a vasak súlyát, s az egész hajókészületet.

HAJÓTISZT, (hajó-tiszt) ösz. fn. 1) Szélesb ért. akármiféle tiszti hivatalt viselő személy a hajón, pl. irnok, kalauz stb. 2) Szorosb ért. hadi hajón szolgáló katonatiszt.

HAJÓTÖREDÉK, (hajó-töredék) l. HAJÓROM.

HAJÓTÖRÉS, (hajó-törés) ösz. fn. Veszély, midőn a hajó zátonyokba, köziklákba, partokba ütődve vagy akármely más erőszak által tetemes rést kap, s elsülyed. *Hajótörést szenvedni. Hajótörésből kimenekedni. Hajótörésekről szóló elbeszélések.* Átv. és költői nyelvben, valamely tervnek, szándéknak nagy akadályok miatt megsemmisülése, megbukása.

HAJÓVÁM, (hajó-vám) ösz. fn. Vám, melyet kikötéskor a révben vagy hídnyitáskor vagy állomásozás fejében a hajóktól fizetni kell. V. ö. VÁM.

HAJÓVÁZ, (hajó-váz) ösz. fn. A hajó gerendáinak vagyis fenekének és oldalainak összeállított alakja, mely még sem födelezve, sem bebutorozva, sem fölszerelve nincs.

HAJÓVÉSŐ, (hajó-véső) ösz. fn. A hajóácsok, hajófaragók vésője v. vésüje.

HAJÓVEZÉR, (hajó-vezér) ösz. fn. Hajóstiszt, különösen az angoloknál, ki egy hadi hajót vagy több hajókból álló kisebb hajóhadat vezet, s a főhajóhadvezértől függetlenül bizonyos megbizásban jár el. (Commodore).

HAJÓVITORLA, (hajó-vitorla) ösz. fn. Vitorla a hajón, mely kifeszítve és kedvező széllel kivált nagy tavakon és tengereken a hajót hajtja. V. ö. VITORLA.

HAJÓVONTATÁS, (hajó-vontatás) ösz. fn. Hajószállítási mód, kivált víz ellenében, melynél fogva a hajót vonó barmok, rendszerént lovak huzzák, melyeket *vontató lovak*-nak neveznek, ezek hajtóit pedig vagy gazdáit *vontatók*-nak. *Földvári, komáromi vontatók.* V. ö. HAJÓHUZÁS, KUKÁZÁS.

HAJÓZ, (haj-ó-oz) l. HAJÓZIK.

HAJÓZÁS, (haj-ó-oz-ás) fn. tt. *hajózás-t*, tb. —*ok*. Hajón járáskelés, utazás.

HAJÓZÁSI, (haj-ó-oz-ás-i) mn. tt. *hajózási-t*, tb. —*ak*. Hajózást illető, abhoz tartozó, arra vonatkozó. *Hajózási készületek, költségek, kényelmek* és *bajok.*

HAJÓZÁSZLÓ, (hajó-zászló) lásd : HAJÓLOBOGÓ.

HAJÓZÁSZLÓS, (hajó-zászlós) ösz. fn. Hajóhadban szolgáló tiszt, zászlótartói czímmel és ranggal.

HAJÓZHATATLAN, HAJÓZHATLAN, (hajó-oz-hat-[at-]lan) mn. tt. *hajózhatatlan-t*, tb. —*ok*. Oly vízről mondjuk, melyen sekély volta, zátonyossága vagy más akadályok miatt, hajózni nem lehet. *A jeges tengernek hajózhatatlan vidékei.*

HAJÓZHATÓ, (haj-ó-oz-hat-ó) mn. tt. *hajózható-t*. Vízről mondjuk, mely hajókat megbír, melyen hajózni lehet. *Valamely folyót hajózhatóvá tenni.*

HAJÓZHATÓSÁG, (haj-ó-oz-hat-ó-ság) fn. tt. *hajózhatóság-ot*. Víznek állapota vagy tulajdonsága, melynél fogva hajózni lehet rajta.

HAJÓZHATLANSÁG, (haj-ó-oz-hat-lan-ság) fn. tt. *hajózhatlanság-ot*. Valamely víznek, pl. folyónak, tónak, tengernek oly állapota vagy minemüsége, melynél fogva rajta hajózni nem lehet.

HAJÓZIK, (haj-ó-oz-ik) k. m. *hajóz-tam*, —*tál*, —*ott*. Hajón járkel, hajón utazik. Használtatik *ik* nélkül is : *hajóz*. Midőn igekötőt vesz fel, s cselekvő értelemmel bir, az *ik*-et okvetlenül elveti, pl. *Behajóz három tengert. Általhajózom a Dunát.*

HAJÓZÓ, (haj-ó-oz-ó) mn. és fn. tt. *hajózó-t*. Aki hajón jár, utazik, vándorol vagy hajókon kereskedést üz. *Hajózó kalandorok. Világot körülhajózó buvárok. Régi és újabb hajózó népek, nemzetek.*

HAJPIPERE, (haj-pipere) l. HAJÉK.

HAJPOR, (haj-por) ösz. fn. Fínom buzaliszt vagy másnemü liszt vagy porrá alakított más test, elyel a hajat be szokták hinteni. Egyébiránt a hajport más czélokra is használják, pl. bőrnek fehéren vagy tisztán tartására, kipárlás ellen stb.

HAJPORÁRUS, (haj-por-árus) ösz. fn. Kis kalmár, szatócs, ki hajport árul.

HAJPORBOJT, (haj-por-bojt) ösz. fn. Gyapju, len vagy selyemszálakból álló vagy taplóból készitett bojtos szer, melylyel a hajport a fejre hintik.

HAJPORDOBOSZ, (haj-por-dobosz) ösz. fn. Dobosz, melyben hajport tartanak.

HAJPORHINTŐ, (haj-por-hintő) ösz. fn. Bőrből csinált ránczos zacskó, egyik végén átlyukgatva, vagy kis szitával ellátva, melynek lyukain nyomkodás által a hajpor keresztül megy.

HAJPORKÖPENY, HAJPORKÖPÖNYEG. (haj-por-köpeny v. -köpönyeg) ösz. fn. Vászonlepedő, melyet hajfodorítás és hajporozás alatt vállra kerítenek, hogy a hajpor a ruhát be ne mocskolja.

HAJPORMILLYE, (haj-por-millye) ösz. fn. Millye, melyben hajport tartani szoktak.

HAJPOROS, (haj-poros) ösz. mn. 1) Hajporral behintett, fehérített. *Hajporos fej, ruha. Hajporos nyak, karok.* 2) Miben hajport tartanak. *Hajporos zacskó, millye, dobos.*

HAJPOROZ, (haj-poroz) áth. m. *hajporoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Hajporral behint. *Fejét, arczát, nyakát hajporozza. Ruháját behajporozni.*

HAJPOROZÁS, (haj-porozás) ösz. fn. A hajnak vagy bőrnek behintése hajporral.

HAJPORSZELENCZE, (haj-por-szelencze) l. HAJPORMILLYE.

HAJPORZACSKÓ, (haj-por-zacskó) ösz. fn Hajport tartani való bőrzacskó.

HÁJSÉRV, (háj-sérv) ösz. fn. A borék hájas vagy faggyús daganata. (Steatocele).

HAJSÓ, (haj-só) ösz. fn. Tiszta timsó, mely haj-, kivált tollhajalakban ragad az ásványokhoz.

HAJSZ! v. HAJSZA! (1), (haj-sz v. *haj-sza*, innen van : *hajszás*) indulatszó, melylyel a jobbról befogott ökröt szólítják, hogy balfelé kanyaruljon. Némely vidéken : *ho ide ho! ha ide ho!* A lónak, (tulajdonképen a lovakat igazgatónak, ki a befogott, s rendszerént négy — elül-hátul két-két — lovas fogatban a bal felül levő nyerges lovon ül), ezen esetben azt mondják : *hozzád.* Ellenkező irányban az ökröt *csa* v. *csálé*, a lovat *tüled* = *töled* szóval terelik. V. ö. CSA, CSÁLÉ.

HAJSZA! (2), (haj-sza, vagy *haj-te*) indulatszó, melylyel valakit, s kiváltkép valamely állatot gyors menésre, futásra stb. nógatnak, máskép : *hajhó! hajrá! hajdi! rajta!*

„Cziczke, Lepke, Fecske hajsza!
Alugyál még kedvesem.“
(Kisf. Sánd.).

HAJSZÁL, (haj-szál) ösz. fn. Egy külön szál a fejen növő hajból. Átv. ért. igen kevés vagy vékony valami. *Egy haj...állal sem jobb. Egy hajszálon*

múlt, hogy stb. *Vékony a hajszál, de mégis van árnyéka.* (Km.). V. ö. HAJ.

HAJSZALAG, (haj szalag) ösz. fn. Hajat befonni vagy felkötni való, vagy általán hajékül szolgáló szalag.

HAJSZÁLCSENGETYŰKE, (haj-szál-csengetyűke) ösz. fn. Növényfaj a simalevelü csengetyükék alnemébül, melynek levelei czérnaszáluak, virágbugája a szárhegyen, váltogató virágokkal. (Campanula capillacea).

HAJSZÁLCSŐ, (haj-szál-cső) l. HAJCSŐ.

HAJSZÁLDAD, (haj-száldad) ösz. mn. Hajszálhoz hasonló alakú, hajszál vékonyságu. *Hajszáldad növénygyökerek.*

HAJSZÁLFEJŰ, (haj-szál-fejü) ösz. fn. Gilisztafaj, melynek szörös a feje.

HAJSZÁLHASOGATÁS, (haj-szál-hasogatás) ösz. fn. Átv. ért. a birálásnak, vizsgálásnak, megitélésnek túlzott módja, mely igen csekély, s érdektelen észrevételekkel, kifogásokkal bibelödik. Máskép: *szörszálhasogatás.*

HAJSZÁLHASOGATÓ, (haj-szál-hasogató) ösz. mn. és fn. Apróságos, igen csekély, s érdektelen dolgok vizsgálásával, megitélésével, s haszontalan kifogásokkal bibelödő. Máskép: *szörszálhasogató.*

HAJSZÁLMAGÁR, (haj-szál mag-ár) ösz. fn. Sovány vidékeken termö növényfaj a magárok neméből, melynek füzérje czérnaforma, féloldalú; levelei hajszálformák. (Nardus stricta).

HAJSZÁLMOHAR, (haj-szál-mohar) ösz. fn. A moharok nemhez tartozó növényfaj. (Panicum capillare).

HAJSZÁLNYI, (haj-szálnyi) ösz. mn. Oly kicsi vagy vékony, mint a hajszál. *Alig volt egy hajszálnyi tér közök. Az aranyat, czüstöt hajszálnyira kinyújtani.*

HAJSZÁLSÁS, (haj szál-sás) ösz. fn. Növényfaj a sások neméből, anyabübéje mintegy három, hosszú kocsányúk, bókolók; szütyöi kajszaszájúk. (Carex capillaris).

HAJSZÁS, (haj-sz-a-as) mn. l. HAJSZOS.

HAJSZILKE, (haj-szilke) ösz. fn. A nök fejéke, midön hajaikat tekeresbe fonva, koszorú vagy fészek, vagy konty formában feltüzik.

HAJSZÍN, (haj-szín) ösz. fn. Széles ért. oly szín, milyen a hajaké szokott lenni. *Szőke, barna, vörös hajszín.* Szorosb ért. szög vagy gesztenyeszín.

HAJSZINŰ, (haj-szinü) ösz. mn. Színre nézve a hajhoz hasonló, minek hajszine van. V. ö. HAJSZÍN.

HAJSZIROM, (haj-szirom) ösz. fn. Keletindiában tenyésző növény, melynek virágszirmait hajhoz hasonló szálak födik. (Trichosanthos).

HAJSZOGAT, (haj-sz-og-at) áth. m. *hajszogattam, —tál, —ott.* L. HAJSZOL. Rokon vele mind hangokban, mind értelemben *abajgat* is.

HAJSZOL, (haj-sz-ol) áth. m. *hajszol-t.* Tulajdonkép *haj haj!* indulatszóval üz, kerget. *Hajszolni az ökröket, borjukat.* Átv. ért. ide-oda üz, szüntelenül bolygat, nyugonni nem enged. *Hajszolni a cselédet, jobbágyokat. Ugyan meghajszolták a tilosban e'ctőket. Miért hajszolod annyira lovaidat?*

HAJSZOLÁS, (haj-sz-ol-ás) fn. tt. *hajszolás-t,* tb. —*ok.* Cselekvés, midön valamely állatot vagy embert hajszolnak; üzés, kergetés.

HAJSZOS, (haj-sz-os) mn. tt. *hajszos-t* v. —*at,* tb. —*ak.* Így hivják a jobbról befogott ökröt, s a *hajsz* szóra ennek kell balfelé kanyarulni. A balról befogott *csálés,* mely a csálé szóra jobbfelé nyomja a hajszost. Néhutt a hajszos neve: *külső,* a csálésé: *belső.* Vannak vidékek, melyekben a *hajszos* névvel, a bal felül befogott ökröt nevezik (mint Kassay is irja), midön a jobb felüli ökör neve: *kezes.*

HAJT, (haj-t) áth. m. *hajt-ott,* htn. —*ni* v. —*ani.* 1) Midön a *haj!* indulatszóból ered, am. *haj* szóval üz, kerget, menésre sürget, terel. *Disznókat, juhokat, tinókat, ludakat vásárra hajtani. A gulyát, ménest akolba hajtani. A csordát haza hajtani. Befogott lovakat, ökröket hajtani. A borjukat mezőre, a pulykákat tarlóra, a libákat vízre hajtani. Általhajtani a marhát a vízen, hidon. A tilosban kapott lovakat behajtani. Elhajtani a gulyából néhány darabot. Meghajtani az erdőt,* azaz a benne levő vadakat üzőbe venni. *Meghajtani a lovakat. Felhajtani a hegyre. Összehajtani az elszéledt nyájat. Túlhajtani a határon. Hajts! Hajts kocsis, hajts! Városban a sebes hajtás tiltatik.* 2) Átv. ért. valamit mozgásba hoz. *A víz malmot hajt. Az árvíz sok gazt hajtott a partra. A déli és nyugoti szél gyakran esőt hajt. Nagy szelet hajt* (csap) *ezen fiatal ember.* Néha am. valamit szerez. *Nagy hasznot hajt neki a ház és bormérés.* Néha am. a növény csirát, bimbót fejleszt, fakadni kezd. *Hajtanak tavaszszal a fák, szőlők. A füzfa sok ágat hajt.* 3) Midön a *haj* annyi mint *gaj, kaj,* azaz görbülést, kanyarodást jelent, a *hajt* ige értelme: görbit, fordit, valamit egyenes irányából félre mozdit, elfordit. *Fejét vállára hajtani. Vesszöt meghajtani. Addig hajtsd a fát, mig fiatal.* (Km.). *Meghajtani a kardot. Térdet, fejet hajtani. Lehajtotta a fejét és megholt. Felhajtani egy palaczkbort. Hajtsd fel* (idd meg) *ezen maradékot. Elsőben is hozzád hajtom* (azaz fordítom) *én szavamat, kedves édes anyám!* Menyasszony bucsúztatása a lakadalmi versekben. Átv. ért. *s ra, re* felható rag vonzása mellett enged valaminek. *Szóra, jó tanácsra hajtani. Ne hajts minden szóreszóra. Nem hajt a paripa az ebugatásra.* (Km.).

„Annyi nekem az irígyem,
Mint a réten füszál terem,
Annyit hajtok a szavára,
Mint kötényem madzagára,
Még arra is többet hajtok,
Ha elszakad, újat varrok."

Népdal. (Erdélyi J. gyüjteménye).

HAJTÁS, (haj-t-ás) fn. tt. *hajtás-t,* tb. —*ok.* 1) Cselekvés, mely szerént valamit vagy valakit

üzünk, menésre sürgetünk, terelünk. 2) Egy huzomban való kocsizás, szekerezés, lovaglás, a nélkül, hogy valahol megállanánk. *Egy hajtással hat mérföldet tenni. A gyors parasztok Budától Komáromig két hajtással elmennek. Ez nagy hajtás volt.* 3) Görbítés, valaminek elferdítése, egyenes irányából félre mozdítása. *Térdhajtás, fejhajtás. Egy hajtásra kiinni egy palacsk bort.* 4) A növénynek új fakadása, csirája, bimbaja, ágacskája. V. ö. HAJT.

HAJTÁSKA, (1), (haj-t-ás-ka) fn. tt. *hajtáskát.* Kis hajtás. V. ö. HAJTÁS. *Csak egy hajtáskára feksik azon hely mi tőlünk. A növények tavassi hajtáskái.*

HAJTÁSKA, (2), (haj-táska) ösz. fn. l. HAJZACSKÓ.

HAJTÉK, (haj-t-ék) fn. tt. *hajték-ot.* Általán minden szabályos ráncz, redő, mely mesterséges összvehajtogatás által készül, pl. az ivek hajtékai a könyvkötőknél, öltözetek hajtékai a szabóknál, szíjak hajtékai a szijgyártóknál, s más bőrmiveseknél, stb.

HAJTEKERCS, (haj-tekercs) ösz. fn. Összvefont vagy sodrott hosszu hajszálakból való tekercs.

HAJTEKERŐ, (haj-tekerő) ösz. fn. Kötő vagy szalag, melylyel a hajat befonják vagy összvetekerik.

HAJTÉPŐ, (haj-tépő) ösz. fn. Kis csipővas, egyes hajszálakat, pl. ősszeket vagy arczrutitókat kiszakgatni való.

HAJTHATATLAN, (haj-t-hat-atlan) mn. tt. *hajthatatlan-t*, tb. —*ok.* Általán, mit v. kit hajtani nem lehet, pl. tulajd. ért. *hajthatatlan törzsök, vas rúd;* átv. ért. *hajthatatlan akarat, makacs ember.* V. ö. HAJT. Határozóilag : *hajthatatlanul.*

HAJTHATATLANSÁG, (haj-t-hat-atlan-ság) fn. tt. *hajthatatlanság-ot.* Valaminek v. valakinek tulajdonsága, melynél fogva hajtani, meghajtani nem lehet. V. ö. HAJT.

HAJTHATLAN, HAJTHATLANSÁG, lásd : HAJTHATATLAN, HAJTHATATLANSÁG.

HAJTHATÓ, (haj-t-hat-ó) mn. tt. *hajtható-t.* Általán, mit vagy kit hajtani lehet, tulajd. és átv. értelemben. *Hajtható veszső, nád, sodrony. Mindenre hajtható ifjú. Viaszként jóra, rossra hajtható.* V. ö. HAJT.

HAJTÓ, (1), (haj-t-ó) fn. tt. *hajtó-t.* Általán személy, ki valamit hajt, vagyis üz, kerget, terel, forgat. Különösen 1) ki barmokat, pl. ökröket, teheneket, juhokat stb. bizonyos távolságra szegődött bérben terel, máskép : *hajcsár.* 2) Csősz, ki a tilosban kapott marhákat betereli, innen : *hajtópénz*, mit a behajtásért fizetni kell. 3) Urbéri vagy más vadászatokban így nevezik azokat, kik a vadakat fölverik, s a vadászok elé terelik. 4) Valamit forgató, pl. *kerékhajtó, csigahajtó, késörükhajtó* stb.

HAJTÓ, (2), (mint föntebb) mn. tt. *hajtó-t.* 1) Üző, kergető, terelő, forgató. *Ökröket hajtó gyerek. Lovat hajtó asszony. Három kereket hajtó szélíp.* 2) Átv. ért. mi a hasat elcsapja, mi lágy széket csinál, vagy okádás által tisztít. *Hajtó, hashajtó szerek, italok. Fölül hajtó porok.*

HAJTÓCSIGA, (hajtó-csiga) ösz. fn. Csiga nevü játékszer fából, melyet elperdítés után kis ostorral hajtanak a gyermekek.

HAJTÓDÁRDA, (hajtó-dárda) ösz. fn. Eredetileg : *hajtódárda.* V. ö. HAJÍTÓ.

HAJTÓFA, (hajtó-fa) ösz. fn. 1) Eredetileg, hajítófa, melylyel valamit hajigálnak, különösen némely fák, pl. dió-, vadalma-, vadkörtefák gyümölcseit leverik. *Egy hajtófát sem ér.* (Km.). 2) Midőn a *hajt* igéből származik, jelent facsakost, mely által valamit feltolnak, felszorítanak, pl. a bodnárok hajtófája, melylyel az abroncsokat az új hordóra fölfeszítik.

HAJTOGAT, (haj-t-og-at) áth. és gyakor. m. *hajtogat-tam*, —*tál*, —*ott.* 1) Ráncsokba, redőkbe, rétegekbe szedeget, s mintegy összvevissza görbítget. *Megmosott fehérruhát, végvásznakat, posztókat összvehajtogatni. Papirosivekat négy rétűre hajtogatni.* 2) Ide-oda görbít, csavar, terel. *Vesszőt hajtogatni. Gyönge a nád, de mégis a szél hajtogatja.* (Km.). 3) Gyakran fordít, forgat, különösen fejét majd jobbra, majd balra vonja, nem tetszését jelentvén. *Nem szólt, csak fejét hajtogatta,* vagyis tetszést, helybenhagyást jelentőleg fejével bókolgat. 4) *Magát hajtogatni*, am. gyakori tisztelgő bókokat csinálni. 5) Nyelvtanilag am. igéket mód, idő, szám és személy szerént módosít; másképen, ragozott nyelvekben : *igeragos.* 6) A lógó, kivált nőruhát fosztogatja. *Szoknyát, pendelyt hajtogatni.* Tájdivatos.

HAJTOGATÁS, (haj-t-og-at-ás) fn. tt. *hajtogatás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, mely által valamit hajtogatunk. *Vásznon-, posztóhajtogatás. Sodrony-, vesszőhajtogatás. Fej-, térdhajtogatás.* Különösen nyelvtanilag az igéknek mód, idő, szám és személy szerént módosítása; másképen, ragozott nyelvekben am. *igeragozás.* Alsó-Vágmelléken am. a jobbágyságnak az illető uraság vagy ellenség által rendkivüli szekeresztetése, midőn marhája, szekere folyvást azoknak szolgál. *A francia nagy hajtogatás.*

HAJTÓHÁLÓ, (hajtó-háló) ösz. fn. Eredetileg HAJÍTÓHÁLÓ, melynek tölcsér alakja van, s kötélnél fogva penderítik a vízbe, és minthogy ólmos karimája legott a víz fenekére húzza és összvecsukódik, az utjában akadt halak benne maradnak. Máskép : *pendelyháló.*

HAJTÓKA, (haj-t-ó-ka) fn. tt. *hajtókát.* 1) A ruha gallérának vagy ujjának kifelé hajtott vége vagy különös szinü kelméből varrott toldalék a galléron vagy ruha ujján. *Hajtókára, nem egyenes gallérra varratni a köpönyeget. Valamit a hajtóka alá dugni. A katonákat hajtókáikról lehet megkülönböztetni. Sárga, vörös, kék, zöld hajtóka.* 2) Annyi ital, mennyit egy huzomban fel lehet hajtani, azaz megisznni. *Egy hajtókára megivott egy messely bort. Egy hajtókára való kis pohár.*

HAJTÓKAPOCS, (hajtó-kapocs) ösz. fn. Kapocs a fürészmalom gépében.

HAJTÓKERÉK, (hajtó-kerék) ösz. fn. Kerék valamely gépen, mely által valamit forgatnak. *Hajtókerék a csigás kuton, a köszörükövön* stb.

HAJTOKVÁNY, (haj-tokvány) ösz. fn. A malomkerék köriméje, vagyis talpa, mely tok vagy haj (héj) gyanánt keríti a zápokat. Tiszamelléki tájszó.

HAJTÓLABDACS, (hajtó-labdacs) ösz. fn. Haslágyító, gyomortisztító, hasmenést eszközlő gyógyszer labdacsokban.

HAJTÓLAPÁT, (hajtó-lapát) ösz. fn. Vizi gépekre, gőzhajókra alkalmazott lapátféle eszköz, mely a vizet fölfelé üzi, eltolja vagy valahová kifolyni kényszeríti. *Gőzhajókerekek hajtólapátjai.*

HAJTÓMŰ, (hajtó-mű) ösz. fn. Mű vagy gép, mely valamit forgat, tovább haladni késztet, valamit mozgásba hoz stb.

HAJTÓPOR, (hajtó-por) ösz. fn. Porul beadott gyógyszer, mely lágy széket, hasmenést okoz, eszközöl.

HAJTÓS, (haj-t-ó-os) mn. tt. *hajtós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Vonó baromról mondják, mely igen lustán jár, melyet sokat kell hajtani, nógatni a menésre. *Hajtós ökrök, lovak.*

HAJTÓSZER, (hajtó-szer) ösz. fn. Lágyszéket, hasmenést eszközlő gyógyszer, pl. hajtópor, hajtólabdacs.

HAJTOTT, (haj-t-ott) mn. tt. *hajtott-at*. 1) Görbített, kanyarított. *Hajtott vesszők. Félre hajtott köpönyeg.* 2) Üzött, kergetett, terelt. *Fölhajtott vadak. Vásárra hajtott marhák.* V. ö. HAJT.

HAJTOTTAN, (haj-t-ott-an) ih. Görbített állapotban.

HAJTÓVADÁSZAT, (hajtó-vadászat) ösz. fn. Vadászat neme, midőn bizonyos vidék vagy határ vadait úgynevezett hajtók üzik és terelik a kiállított vadászok elébe. *Urbéri hajtóvadászat.* V. ö. HAJTÓ, fn.

HAJTÓVÍZ, (hajtó-víz) ösz. fn. Általán víz, mely valamely gépet, malmot, hajót stb. mozgásba hoz és mozgásban tart. Különösen, zsilipről malomkerekre eső, s azokat forgató víz.

HAJTŐ, (haj-tő) ösz. fn. A hajnak parányi hajmaalakú töve, gyökere.

HAJTSÁR, l. HAJCSÁR.

HAJTŰ, (haj-tű) ösz. fn. Hajakat öszvefüző vagy hajékül szolgáló tű. *Aranyhajtű. Drágaköves hajtű.*

HAJÚL, HAJUL, (haj-u-ol v. haj-úl) önh. m. *hajúl-t*. Görbévé, kanyaruvá lesz; görbe, kanyarú alakot ölt. V. ö. HAJOL, HAJLIK.

HAJVÁGÁS, (haj-vágás) ösz. fn. l. HAJNYIRÉS.

HAJVÁLASZTÉK, (haj-választék) ösz. fn. Vonal, mely a kétfelé fésült hajak között mesgye gyanánt huzódik el.

HAJVÁLASZTÓ, (haj-választó) ösz. fn. Hajrendező eszköz, pl. kis fésü, mely által a hajakat kétfelé osztályozzák.

HAJVAS, (haj-vas) ösz. fn. Fodrászok csipővasa, melylyel, ha megmelegítik, a hajakat fodrozni, bodrozni lehet.

HAJZACSKÓ, (haj-zacskó) ösz. fn. Rendesen fekete selyemből készített négyszögü vagy gömbölyü zacskó, melyben hajdan a férfiak hátul befont hajaikat viselni szokták. Idegen, s nálunk alkalmasint kiavult divat, hanemha nőknél háló alakban.

HÁK, hangutánzó gyök, s jelenti azon kellemetlen hangot, midőn valaki erőszakosan köpi ki a nyálkát, turhát. Származékai: *hákog, hákogás.*

HAKK, HAKKAL, tájkiejtések *halk, halkkal* helyett; l. ezeket.

HÁKOG, (hák-og) önh. m. *hákog-tam, —tál, —ott*. Fülekre kellemetlen hatásu és undorító *hák* hangon erőködve pükdös, turház.

HÁKOGÁS, (hák-og-ás) fn. tt. *hákogás-t*, tb. *—ok*. Erőködött *hák* hanggal járó pökdösés, turházás.

HÁKOMBÁKOM, (hákom-bákom) l. ÁKOMBÁKOM.

HAKURGYA v. HAKURJA, indulatszó, melylyel Balaton és Marczal vidékén a farkast szokták ijesztgetni, riasztgatni.

HAL, (1), elvont gyöke különféle családu származékoknak. 1) Magasságot jelent a *halom, halmos* származékokban. 2) Folytonos előre menést, távolodásra vonatkozik ezekben: *halad, halaszt, halogat.* Mindkettőnek alapjelentése egy részről a lehellésben, tehát *h* betühangban rejlik, másrészről az *l*-ben, vagyis *el* szóban, melynek jelentése, mint tudjuk, a) mozgás, b) folytonosság, teljesség. 3) A gömbölyüt, dudorút jelentő *gal, goly* változata ebben: *haluska* (galuska).

HAL, (2), (nevét a lehelléstől, vagyis a lehelési, szivási szervek látszó működésétől vette. V. ö. H betü); fn. tt. *hal-at*. Megegyezik vele a török *balik* a különféle finn családnyelvekhez tartozó: *kal, kol, kala, kalla*, a wogul *kol, kul, chul*, az osztyák *chul, kul;* figyelmet érdemel, hogy a hellénben ἁλιεύς szinte hangban is egyezik a *halász* szóval, a latinban pedig *halec* hering nevü halat jelent. A magyarban igy neveztetnek mindazon vizi állatok, melyeknek piros, hideg vérök van, uszószárnyakkal birnak, s kopoltyú által lélekzenek. *Halakat fogni, tapogatni, besózni, füstölni, szárítani. Tengeri, folyóvizi, tavi halak. Kötélhalak*, milyenek a viza, tok, sőreg, melyeket nem bárkában, hanem kötélre fűzve tartanak. *Sült, főtt, sós, füstölt, paprikás hal. Szálkás, porczogós halak. Úgy él, mint hal a vízben.* (Km.). *Úgy nés, mint a sült hal.* (Km.). *Halat szálka nélkül, embert hiba nélkül nem lehet találni.* (Km.). *Büdös, mint a döglött hal.* Szélesb ért. halnak mondja a magyar a tengeri nagy emlős czetállatokat is: *czethal. Czethalakat fogdosni.* A csillagászoknál jelenti a barkör tizenkettedik jegyét, melybe a nap február hó vége felé lép, s melyet az égtekéken, naptárakban stb., két hal által ábrázolnak.

Magyarországi halak ismeretesb nevei: ángolna, czompó, csuka, dévér, dörgicse, fogas, galócza, garda, harcsa, kárász, kecsege v. köcsöge, márna, ön, pisztráng, ponty, sigér, süllő, sőreg, tergélye, tok, viza, stb. Öszvetételekben: czápahal, czethal, czigányhal, disznóhal (delphin), ebhal, góbhal, kővágó hal, kövi hal, lepényhal, lófejű hal, menyhal, orsóhal, repülő hal, zsibbasztó hal, tokhal, tőkehal, vargahal.

HAL, (3), (az erősebb lehelőstől, v. ö. H betű); alakjára s ragozására nézve az önhatók közé tartozik, mintha t. i. az alany önmunkássága, önkéntes odaengedése által lehelne végsőt; *haldoklik* szóban már megvan a szenvedés (ik) fogalma. Önh. m. *halt* v. *holt*, htn. *halni*. Törökül *öl-mek* (halni), elül, mint minden önhangzón kezdődő szónál, gyönge lehellettel, mintha volna *'ölmek*; innen *ölüm* am. halál, *öledsek* am. halandó. Megvan a finn *kualit*, *kálomo*, votják *kulon*, wogul *kalam*, *chalal*, ostyák *kul* stb. szókban is. Mondjuk a magyarban általán mindenről, mi élni megszünik, de különösen az emberről; a többi állatokról pedig *vész*, *döglik*; a köznép az egyetlen méhet veszi ki, melyről azt mondja, hogy *meghal*, és nem: döglik. Ellentéte: *él*. *Él hal érte*. *Érted halok, érted élek, száz leányért nem cserélnélek*. (Csokonai). *Halni, veszni valami után*, am. igen megszeretni, s megkívánni. *Vízbe halni*. *Nyavalyában, csatában meghalni*. *Bele halni valamely nehéz munkába*. *Lassanként elhalnak a régi ösmerőseik*. *Meghalt a gyermek, oda a komaság*. (Km.). *A czigány nem hal a vízbe*. (Szójáték). *Éltek, holtak, nincsenek*. A régieknél *hol*, innét a régi temetési beszédben: *haldlnek haldlá(v)al holsz*. A Müncheni codexben is mindenütt *megholt*, *megholtanak* áll. V. ö. HALOTT, HOLT.

Származékok: *halál*, *halandó*, *haldoklik*, *halott*, *halvány* stb. Öszvetételek: *belehal*, *elhal*, *meghal*, *kihal*.

HÁL, önh. m. *hál-t*. Megvan a wogul *alalach*, *ulym*, az ostyák *alinte*, *alynta* (alszik) igékben, s ugyanazon eredetű a magyar *álom*, régiesen *chálom* szókkal, s nem egyéb a természeti hang utánzásánál, mely az alvó ember erősb lélekzését fejezi ki. 1) Bizonyos helyen aluva tölti az éjet. *Szobában, ágyban, padláson, istállóban, pajtában, ég alatt hálni*. *Minden éjjel nálunk hál*. 2) Valakivel együtt fekszik, s nemileg közösül. *Feleségével hál*. 3) Átv. ért. félig-meddig él. *Csak hálni jár a lélek bele*. (Km.). Öszvetételei: *elhál valakivel*, am. s nemileg közösülést elvégzi. *Meghál*, am. az éjszakát valahol alva tölti el az utas. *Már besötétedett, háljunk meg itten*.

HÁLA, (há-al-a) fn. tt. *hálát*. Gyöke a megfordított indulatszó *ah* v. *dh!* Innen: *ah-ol* v. *ah-al*, *aholó*, *ah-ol-a*, *ah-la*, s megfordítva *ha-al-a* = *hála*, s jelenti azon *ah ah* hangon kitörő sohajt, sopánkodást, elismerő érzetet, melyre fakadunk, midőn valakitől jót vettünk, s azt megköszönni törekszünk. Rokon *ál-d* szóval is. V. ö. ÁLD. *Hála Istennek! Hálát mondani*. *Hálát adni a vett jótéteményekért*. *Hálával tartozni valakinek*. Értelemre megegyezik vele a szláv *chwála*, *gwála*, *wála*, *fála*, s megvan a héber *alleluja*, *hallejuja* szóban. A régieknél, valamint ma is, részént tájszokásilag, részént a szent énekekben és imákban eléfordul hosszan is: *hálá*. *Alleluja*, *hálá legyen az Istennek*! (Feltámadási ének).

HÁLAADÁS, (hála-adás) ösz. fn. Köszönet a vett jótéteményekért. Öszvehúzva: *háladás*.

HÁLAADÓ, (hála-adó) ösz. mn. Ki a vett jótéteményekért szívből szakadt indulatjelekkel köszönetet mond; ki a vett jótéteményeket viszonozza. *Hálaadó gyermekek, tanítványok*. *Legyetek hálaadók azok iránt, kik segítettek rajtatok*.

HÁLAÁLDOZAT, (hála-áldozat) ösz. fn. Áldozat neme a régi zsidóknál, melyet akkor nyujtottak be Istennek, midőn valamely nagy veszélytől megszabadultak, vagy kitünő áldásban, szerencsében részesültek volt. Átv. ért. hálaimádság, hálaének.

HÁLABESZÉD, (hála-beszéd) ösz. fn. Beszéd, melyben a szónok valamiért hálát, azaz innepélyes köszönetet mond valakinek. *Egyházi, polgári hálabeszéd*. *Iskolai hálabeszéd*.

HALAD, (hal-ad) önh. m. *halad-tam*, *—tál*, *—t* v. *—ott*. Gyöke rokonnak látszik lenni a *szalad* ige gyökével is, mely felcserélés, s illetőleg módosítás megvan a *hörpöl* és *szörpöl*, a *hunyik* és *szunyik*, a *hámlik* és *számlik* (a gyepes föld eke által) igékben, azon megjegyzéssel, hogy a *h* gyöngébb *lehelést*, tehát ‚halad' mérsékeltebb mozgást, az *sz* pedig *szivást*, erősebb lélekzést, tehát ‚szalad' is sebesebb mozgást fejez ki. Így a többiekben is, az alapértelem ezek szerint módosul. Egyébiránt v. ö. H betű. 1) Előre siet, másokat, vagy bizonyos vonalt, tért maga után hagy. *Jól*, *sebesen halad a gőzhajó, gőzkocsi*. *Már messze haladtak, el nem lehet őket érni*. 2) Előmenetelt tesz a müveltségben, tudományokban, stb. *A természettudósok nagyon sokat haladtak a legujabb korszakban*. *A müvelt nemzetek példájára mi magyarok is haladjunk*. 3) Némely igekötőkkel, mint: *meghalad*, *túlhalad*, *fölülhalad*, átható értelmü, s am. elhagy, maga után, maga alatt hagy, fölülmúl. *Meghaladni a hegytetőt*. *Túlhaladni a tengert*. *Fölülhaladni az iskolatársakat tanulásban és magaviseletben*. 4) Távol, messze időre nyúlik, késik. *Ezen munka ismét továbbra halad*. *Ami halad, el nem marad*. (Km.). 5) Átv. ért. múlik, tünik. *Halad az idő, vegyük hasznát*. Némelyek hibásan két *l*-vel irják és mondják: *hallad*.

HALÁD, helynév, illetőleg árok neve Bihar megyében.

HÁLADAL, (hála dal) ösz. fn. Hálás érzelmeket, vagyis jótéteményekért köszönetet ömlengező dal.

HALADÁS, (hal-ad-ás) fn. tt. *haladás-t*, tb. *—ok*. Előre sietés, törekvés, bizonyos térnek maga után hagyása; erkölcsi, szellemi müvelődés, tökéletesedés. *A haladás században élünk*. *A magyar nyelv jelen században nagy haladást tett*. V. ö. HALAD.

HALADÁSI, (hal-ad-ás-i) mn. tt. *haladási-t*, tb. —*ak*. Haladást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Haladási eszközök, haladási párt.*

HÁLADAT, (hál-a-adat v. hál'-adat) ösz. fn. Akár szó, mely által valamely jótéteményért köszönetet mondunk, akár tett, melylyel azt viszonozzuk.

HÁLÁDATLAN, HÁLADATLAN, (hála-adatlan) ösz. mn. Ki sem szóval, sem tettel, a vett jótéteményért hálát nem ad; köszönetet nem mond. *Háladatlan gyermek. A jótétemény semmit sem veszt, ha háladatlanra esik is.* (Km.). Rövidebben: *hálátlan.* Határozóilag: hálaadás nélkül, köszönetlenül.

HÁLÁDATLANSÁG, HÁLADATLANSÁG, (hála-adatlanság) ösz. fn. Erkölcsi durvaság, gyöngédtelenség, midőn valaki figyelmét s köszönetét megvonja attól, ki vele jót cselekedett, vagy épen a vett jókért roszszal fizet. *A régi perzsák halállal büntették a háladatlanságot.* Rövidebben: *hálátlanság.*

HÁLÁDATLANUL, HÁLADATLANUL, (hála-adatlanul) ösz. ih. Háladatlan módon, vagyis a jótéteményt meg nem köszönve, a tapasztalt jóságért gonoszszal fizetve. *Háladatlanul elhagyni, sőt üldözni az elszegényült szülőket.* V. ö. HÁLÁDATLAN.

HÁLÁDATOS, HÁLADATOS, (hála-adatos) ösz. mn. A jótéteményeket szóbeli köszönettel vagy tettleg viszonozó. *Szeretett tanárnak háladatos tanítványi. Maradok önnek háladatos gyámfia.* Rövidebben: *hálás.*

HÁLÁDATOSAN, HÁLADATOSAN, (hála-adatosan) ösz. ih. Jótéteményeket viszonozva.

HÁLÁDATOSKODÁS, (hála-adatoskodás) ösz. fn. Hálaadás gyakorlata szóval vagy tettel; másképen: *háláskodás.*

HÁLÁDATOSKODIK, HÁLADATOSKODIK, (hála-adatoskodik) ösz. k. Hálás vagyis köszönő érzelmeinek kimutatását szóval vagy tettel gyakorolja. *A dögvésztől megszabadult népek háládatoskodnak a templomban.* Másképen: *háláskodik.*

HÁLÁDATOSSÁG, HÁLADATOSSÁG, (hála-adatosság) ösz. fn. Erkölcsi fínomság, gyöngédség, melynél fogva valaki figyelemmel és köszönettel viseltetik azok iránt, kik vele jót cselekedtek. *Háladatosságból táplálni az elszegényedett szüléket.*

HALADÉK, (hal-ad-ék) fn. tt. *haladék-ot.* Idővontatás, késedelem. *Ez sürgetős dolog, semmi haladékot nem tür. Haladék nélkül menjetek.*

HALADÉKLEVÉL, (haladék-levél) ösz. fn. Levél, melyben tudtára adatik az illetőnek, hogy bizonyos dolog, ügy, munka végrehajtása később időre marad.

HALADÉKTALAN, (hal-ad-ék-talan) mn. tt. *haladéktalan-t*, tb. —*ok.* Ami haladékot nem szenved, mit későbbre hagyni nem lehet, mit legott meg kell tenni, végrehajtani. *Haladéktalan fizetésre szorítni az adósokat.* Határozóilag: haladék nélkül.

HALADÉKTALANUL, (hal-ad ék-talan-ul) ih. Haladék nélkül, tüstént, semmit sem várakozva. *Haladéktalanul utnak indulni.*

HÁLADÓ, (hál'-adó) l. HÁLAADÓ.

HÁLAÉNEK, (hála-ének) ösz. fn. Hálaérzelmekkel ömledező ének.

HÁLAÉRZELEM, (hála-érzelem) ösz. fn. Érzelem, mely a vett jótétemények megismeréséből támad bennünk, s mely akaratunkat azoknak viszonozására ösztönzi.

HÁLAÉRZET, (hála-érzet) l. HÁLAÉRZELEM.

HÁLAFELEDÉS, (hála-feledés) ösz. fn. A feledésnek azon neme, melynél fogva valakinek eszébe nem jut, hogy a jótéteményt megköszönje.

HÁLAFELEDŐ, (hála-feledő) ösz. mn. Ki elmulasztja, hogy jótévőjének szóval vagy tettel hálát adjon. Keményebb kifejezéssel: *háladatlan.*

HÁLAIMA, (hála-ima) l. HÁLAIMÁDSÁG.

HÁLAIMÁDSÁG, (hála-imádság) ösz. fn. Imádság, melyben Istennek a vett jótéteményekért vagy elkerült veszélyek, károk után ahítatosan köszönetet mondunk. V. ö. IMÁDSÁG.

HÁLÁKODÁS, HÁLÁKODIK, l. HÁLÁLKODÁS, HÁLÁLKODIK.

HALÁL, (hal-ál) fn. tt. *halál-t*, tb. —*ok.* Törökül *ölüm.* Megvan a volgai finn *kalomo*, *kuloma*, *kolen*, a syrjan *kolem*, votják *kulon*, vogul *chalal* szókban. Megszünése az állati életnek, midőn az állati életműszerek minden működései, s az állati test minden mozgásai megszünnek. Ellentéte: *élet. Természetes halál*, midőn valaki természetes okokból, pl. hosszu betegség, vénség miatt hal meg. *Erőszakos halál*, pl. vizbefuladás, gyilkolás, mennyköütés, akasztás stb. által. *Hirtelen halál. Dicső, szép halál*, pl. a hazáért. *Rút halál.* Összetéve: *disznó-halál*, am. megölés; *döghalál, gugahalál*, (keleti dögvész); *mirigyhalál* ugyanaz. *Haláltól félni, rettegni. Halálra itélni. Halálig hív. Halálán lenni. Mindhalálig. Halálnak válni*, am. halásra készülni, a meghaláshoz közel lenni. *Halál fia vagy, ha hozsám nyúlsz*, azaz meghalsz. *Halál háza*, am. halál jelei. *Még a halál háza is kiültött rajta.* (Km.). *Halál kutyája ugat belőle*, am. halálos köhögés bántja. *A halálverték ütött ki rajta. Halálnak halálával halsz.* (Régi halotti besz.). *Halál fejeden. Nem akkor jö a halál, mikor mi akarnók.* (Km.). 2) Néha jelenti valaminek nagy mértékét. *Halálban szeretni valakit. Halálra ijeszteni*, am. igen nagyon. 3) Vallási ért. *lelki halál*, am. a léleknek erkölcstelen állapota, nagy bűnben megrögzése, s az örök élet boldogságának elvesztése. *Örök halál.* 4) Átv. a halált ábrázoló vázkép, rémalak, kezében kaszát vagy homokórát tartva. *A halál lekaszál. Oly halaványés sovány, mint a halál. Halál horgára került. Halál szekere*, am. Szent Mihály lova. *Minden bának vége, boldog halál szekere.* (Km.). *Egy szomorú, két bús, három halálkép.* (Km.). *Halálnak bátran sze-*

mébe némi. A költői nyelvben gyakran személyesítve fordúl elé. *Karája élén halál tül. Az ő orczája előtt megyen a halál.* (Habakuk.).

HÁLÁL, (1), (há-al-a-al) áth. m. *hálál-t.* Valamit hálával viszonoz, a jótéteményeket szóval vagy tettel megköszöni. *Meghálálom, míg élek, hogy jót tettél velem.*

HÁLÁL, (2), (hál-ál, olyan mint *járál, dobál*) gyakorlatos önh. m. *hálál-t.* Bizonyos helyen gyakran vagy folytonosan alva tölti az éjet, hálogat, háldogál. *Másutt dolgosik és otthonn hálál.* Több vidéken divatozó tájszó. Az (1) szám alatti szótól megkülönböztetve itt az utóbbi *á* rövid is lehet: *hálal.* Egyébiránt v. ö. HÁL.

HALÁLÁGY, (halál-ágy) ösz. fn. Ágy, melyben valaki meghal. Szokottabban: *haláloz ágy. Halálágyon fekütt.*

HALÁLARCZ, (halál-arcz) ösz. fn. Hosszu nyavalyában szenvedett embernek arcza, mennyiben holt ember arczához hasonló; beesett, sáppadt arcz.

HALÁLAS v. HALÁLOS, (hal-ál-os) a Bécsi codexben o helyett áll: *halandó* (mortalis).

HÁLÁLAT, (há-al-a-al-at) régies fn. tt. *hálalatot.* L. HÁLAADÁS, HÁLADAT.

HÁLÁLATLAN, (há-al-a-al-atlan) régies; l. HÁLÁDATLAN.

HÁLÁLATOS, (há-al-a-al-at-os) régies; l. HÁLADATOS.

HÁLÁLATLANSÁG, (há-al-a-al-atlan-ság) régies; l. HÁLÁTLANSÁG.

HALÁLBAN, (hal-ál-ban) Átv. ért. igen nagyon, legbelsőbb indulatból. *Halálban szeretik egymást.*

HALÁLBIRÓ, (halál-biró) ösz. fn. Biró, kinek joga vagyis inkább törvényszerü kötelessége halálos büntetést hozni és végrehajtani, aki t. i. úgynevezett pallosjoggal bir, élet-halál birája.

HALÁLBIZONYÍTVÁNY, (halál-bizonyítvány) ösz. fn. Bizonyítvány, melyet az illető halottkémlő orvos vagy sebész ad a felől, hogy a halottnak bemondott ember valósággal meghalt.

HALÁLBÜNTETÉS, (halál-büntetés) ösz. fn. Büntetés neme, mely szerént valaki birói itélet következtében erőszakos halállal, pl. akasztással, lefejezéssel, főbelövéssel stb. kivégeztetik.

HALÁLÉV, (halál-év) ösz. fn. 1) Azon év, melyben valaki meghalt. 2) Oly év, melyben rendkivül nagy halandóság uralkodott. *Ezer nyolczszáz harminczegyedíki halálév.*

HALÁLFEJ, HALÁLFŐ, (halál-fej v. -fő) ösz. fn. 1) Holt ember feje, különösen és szorosabb ért. a megholt embernek csontkoponyája. *Halálfejeket ásni ki a régi sirokból.* 2) Átv. ért. rákfej a középtengerben, melynek alakja a halálfejhez hasonlít. (Cancer caput mortuum). 3) Legnagyobb fajú éjjeli pille, melynek fején halálfejet képező folt látszik, máskép: *bosorkánypille.*

HALÁLFÉL, (halál-fél) ösz. fn. A halálban, pl. halálbüntetésben társ.

HALÁL FIA, l. HALÁL alatt.

HALÁLFOLT, (halál-folt) ösz. fn. A bizonyos halálhoz közeledő betegnek vagy holt embernek bőrén itt-ott, különösen kese fején, ágyékán mutatkozó kékes foltok.

HALÁLFŐ, l. HALÁLFEJ.

HALÁLHARANG, (halál-harang) ösz. fn. Harang, melyet akkor húsnak meg, midőn valaki haldoklik, szokottabban: *lélekharang.* Átv. ért. veszélyt, kárt, tönkrejutást hirdető beszéd.

HALÁLHÁZ, (halál-ház) ösz. fn. l. HALÁLFOLT. *Még a halálhása is kiütött rajta.* (Km.).

HALÁLHÓNAP, (halál-hó-nap) ösz. fn. 1) Hónap, melyben valaki meghalt. 2) Oly hónap, melyben legtöbben haltak meg, vagy rendesen legtöbben szoktak halni, pl. böjtmás havában.

HALÁLHOZÓ, (halál-hozó) ösz. mn. Ami halált okoz, ami az életet megszünteti. *Halálhozó méreg. Halálhozó nyavalyák.*

HALÁLHÖRGÉS, (halál-hörgés) ösz. fn. A halállal küzdőnek vég hörgése.

HALÁLJÓSLÓ, (halál-jósló) ösz. mn. Közeledő halálra mutató halált jövendölő. *Haláljósló jelek.*

HALÁLKÉP, (halál-kép) ösz. fn. 1) Haldokló ember képe. 2) Nyavalya, inség által elcsigázott ember képe. *Utczán lésengő halálképek.* 3) A személyesített halálnak rajzolt, festett vagy faragott képe.

HALÁLKIÁLTÁS, (halál-kiáltás) l. HALÁLORDITÁS.

HÁLÁLKODÁS, (há-al-a-al-kod-ás) fn. tt. *hálálkodás-t,* tb. —*ok.* Tulságos, hizelgő, fölötte czifra és alkalmatlan hálaömledezés. *Minek az a sok hálálkodás?*

HÁLÁLKODIK, (há-al-a-al-kod-ik) k. m. *hálálkod-tam,* —*tál,* —*ott.* Midőn valamit megköszön, igen sok czifra, sopánkodó, hizelgő, dicsérő szavakat használ, s magát szolgai módon lealacsonyítja, mint a koldusok, s rablelkü emberek tenni szoktak a gazdagok vagy urak irányában. *Ugyan ne hálálkodjál annyit.*

HALÁLKÜZDELEM, HALÁLKÜZDÉS, (halál-küzdelem v. —küzdés) ösz. fn. A haldoklónak végső perczei, midőn az élet a halállal mintegy küzd, s a végső életerő megfeszülni látszik.

HALÁLMADÁR, (halál-madár) ösz. fn. Kisebb bagolyfaj, melynek éjjeli kiáltását a babonás nép halál jelének tartja, máskép: *kuvik, csuvik.* Átv. ért. így nevezik néhutt azon gyászfátyolos személyeket, kik a halottakat bejelentik, s az illetőket temetésre meghivják.

HALÁLNAP, (halál-nap) ösz. fn. Nap, melyen valaki meghalt.

HALÁLORDÍTÁS, (halál-ordítás) ösz. fn. Nagy szóval kiáltozás, mely a ‚halál' szót hangoztatja, pl. a harczba rohanó seregé.

HALÁLOS, (hal-ál-os) mn. tt. *halálos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Halált okozó vagy halállal fenyegető. *Halálos seb, nyavalya. Halálos veszedelem, baj. Halálos idő. Halálos pallos. Halálos ágy*, am. azon ágy, melyben valaki meghalt vagy halálos betegen fekszik. *Halálos beteg.* 2) Kérlelhetetlen, halálig vagy halálra üldöző. *Halálos ellenség.* 3) Keresztény vallástanban *halálos bűn*, am. nagy bűn, szarvas bűn, mely által ember az Isten kegyelmét elveszti, s magát örök halálra vagyis büntetésre teszi méltóvá.

HALÁLOSAN, (hal-ál-os-an) ih. 1) Halált okozólag, halállal fenyegetve. *Halálosan megsebesíteni* vagy *sérteni valakit. Halálosan megbetegedni.* 2) Kérlelhetlenül, engesztelhetlenül. *Halálosan gyülölni ellenségeit.* 3) Keresztény hittanban am. igen nagyon, a lelki élet és boldogság elvesztésével. *Halálosan vétkezni.*

HALÁLOSBETEG, (halálos-beteg) ösz. fn. Ki bizonyos halállal végződő vagy halállal fenyegető nyavalyában szenved.

HALÁLOSSEB, (halálos-seb) ösz. fn. Seb, mely bizonyos vagy valószinű halált vonz maga után. *Halálossebet ejteni valakin.*

HALÁLOZÁS, (hal-ál-oz-ás) fn. tt. *halálozás-t*, tb. —*ok*. 1) Azon szenvedő állapot, midőn az állati, különösen emberi élet megszünik, midőn a lélek a testtől elválik. 2) Egyes eset, midőn valaki meghal. *Ez évben az egész helységben egy halálozás sem történt.*

HALÁLOZIK, (hal-ál-oz-ik) k. m. *halálloz-tam*, —*tál*, —*ott*. Halálnak válik, meghal. Gyakorló képzővel birván, mintegy a halállal való küzdelmet fejezi ki. *Epemirígyben halálloznak az emberek.*

HALÁLRA, (hal-ál-ra) Halált czélozva, addig, mig meg nem hal. *Halálra lőni, halálra víni.*

HALÁLSZÍN, (halál-szín) ösz. fn. Olyan szín, mint a halottaké, vagy hosszas betegeké, haldoklóké szokott lenni, azaz sápadt, halovány. Melléknévileg am. halálszinű.

HALÁLSZINŰ, (halál-szinü) ösz. mn. Sápadt, halavány szinü.

HALÁLTALAN, (hal-ál-talan) a Nádor-codexben am. halhatatlan.

HALÁLTÁNCZ, (halál-táncz) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. halál, meghalás. *Eljárni a haláltánczot.*

HALÁLUTÁNI, (halál-utáni) ösz. mn. A halál után következő. *Halálutáni élet.*

HALÁLVERITÉK, (halál-verítók) ösz. fn. A haldokló embernek hideg verítéke. Átv. ért. igen nagy szorongás, szükülés, félelem. *Még a halálverítók is kiverte a szegényt, úgy rá ijesztettek.*

HALÁLVÉSZ, HALÁLVESZÉLY, (halál-vész v. —veszély) ösz. fn. Általánosabban elterjedő halálozás, pl. epemirígyben. Szelídebb kifejezése a *döghaldl* szónak.

HALÁLVIRÁG, (halál-virág) ösz. fn. Baranyai szó. A Hegyalján : *szidórózsa*. Diószeghynél : *rózsás aranyvirág*, (Chrysanthemum coronarium).

HALÁLZÁS, l. HALÁLOZÁS.

HALANDÓ, (hal-and-ó) mn. és fn. tt. *halandó-t*. 1) Minden, mi előbb utóbb meghal, vagyis élni szűn. *Mindnyájan halandók vagyunk.* Ellentéte : *halhatatlan.* 2) Vétetik *ember* értelemben. *Hogy mersz, ó halandó, szembeszállani Isteneddel?*

HALANDÓSÁG, (hal-and-ó-ság) fn. tt. *halandóság-ot*. 1) Az állati élet mulékonysága, melynél fogva egyszer meg kell szünnie. 2) Állapot, midőn többen vagy kevesebben halnak. *Nagy halandóság uralkodott a múlt tavaszszal.*

HALÁNTÉK, (hal-ánt-ék v. hal-ánd-ék) fn. tt. *halánték-ot*. A homlok két oldalán a szemek mögötti rész, hol a koponya legvékonyabb, s ennél fogva az oda irányzott erősebb ütés hamar halált okoz; innen : *halántékon* (am. halálosan) *ütni, találni valakit.* Nevét tehát vagy a *halás-*, *halandás*-tól vette; vagy pedig, ami hihetőbb, *halánték* v. *halándék* lehet annyi is, mint *alandék* v. *hálandék, al*-szik v. *hál* igétől, mintegy *alvó szem*, aminthogy magyarúl *vakszem*-nek is hívjuk, és az első *á*-t megnyujtva *hálánték*-nak is ejtjük. A német nyelvészek a *Schlaf, Schläfe* szót ugyan nem a *schlafen* igétől származtatják, hanem pl. Adelung azt mondja, hogy az valószinülg *Schla*-g szótól csak a képzőben különbözik s azon helyet jelentené a főn, hol az érverés látszik; Heyse ezen nézetet is megemlíti, de egyszersmind felhozza, hogy az *slaf*, azaz ‚schlaff' szótól is származhatik, s nem-feszes-t jelentene. Adelung szerént régi német nyelvemlékekben ez alakban nem is fordúl elé.

HALÁNTÉKCSONT, (halánték-csont) ösz. fn. Azon csontok egyike a homloknak mindkét szem fölötti oldalán, melyek a halántékot képezik. (Ossa temporum).

HALÁNTÉKIZOM, (halánték-izom) l. VAKSZEMIZOM.

HÁLAOLTÁR, (hála-oltár) ösz. fn. Oltár a régi zsidóknál vagy más népeknél, melyen hálaáldozatot nyujtottak be. Átv. ért. a szivbeli hálának bizonyos külső, innepélyes jelekkel kitüntetése. *Emeljünk örök hálaoltárt a jóságos Istennek.*

HALÁP, helységek neve Bihar, Nógrád és Szala megyében; helyr. *Haláp-on, —ra, —ról.*

HALÁROS, HALÁRUS, (hal-áros v. árus) ösz. fn. Aki halakkal kereskedést üz.

HALAS, (1), (hal-as) mn. tt. *halas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Hallal bővelkedő vagy megrakott vagy kereskedő. *Halas folyók, tavak, patakok. Halas edény, bárka, hordó, lajt. Halas asszonyok.*

HALAS, (2), mezőváros Kiskunságban és puszta Békés megyében; helyr. *Halas-on, —ra, —ról.*

HALÁS, (hal-ás) fn. tt. *halás-t*, tb. —*ok*. Élni megszünés. *Elhalás, kihalás, meghalás, élhel halás*

HÁLÁS, (1), (há-al-a-as) mn. tt. *hálás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Ki a vett jókért hálát ad, mond; háladatos; mások jó akaratát megismerő, figyelemre vevő. *Hálás szivvel fogadni valamit. Hálás indulattal viseltetni valaki iránt.*

HÁLÁS, (2), (hál-ás) fn. tt. *hálás-t*, tb. —*ok*. 1) Éjszakázás, bizonyos helyen álommal eltöltése az éjnek. 2) Éjjeli alvó tanya, fekhely. *Ezen fogadóban jó hálás esik.* V. ö. HÁL.

HALASMEZŐ, helynév Liptó megyében; helyr. *Halasmező-n*, —*re*, —*ről*.

HÁLÁSPÉNZ, (hálás-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet fogadóban vagy akármely idegen helyen éjjeli szállás és meghálás fejében fizetni kell.

HALASTÓ, (1), (halas-tó) ösz. fn. Széles ért. minden tó, melyben halak vannak. Szorosb ért. mesterségesen alakított vagy rendezett tó, hol halakat szaporítanak, s bizonyos időkben, rendesen késő őszszel halászatot tartanak. *Tatai uradalom halastavai.*

HALASTÓ, (2), PUSZTA—, falu Vas megyében; helyr. *Halastó-n*, —*ra*, —*ról*.

HALÁSZ, (1), (hal-ász) fn. tt. *halász-t*, tb. —*ok*. Törökül: *balikdsi*. Általán, ki halakat fogdos. Különösen oly személy, kinek mestersége és kenyere a halfogás. Innen van: halászmester, halászlegény, halászinas. *Dunai, tiszai, balatoni halászok.*

HALÁSZ, (2), (mint föntebb) áth. m. *halásztam*, —*tál*, —*ott*. Halakat fogdos. *Horoggal, hálóval, tapogatóval, varsával halászni. Tóban, folyóban, tengerben halászni. Pontyokat, csukákat halászni.* Átv. ért. és tréfásan a sok lében itt-ott látszó tésztát vagy más étket kiszedi. *Kihalászta a metéltet, csuszát.*

HALÁSZ, (3), helységek Heves megyében; NAGY—, falu Szabolcs megyében: helyr. *Halászon*, —*ra*, —*ról*.

HALÁSZÁS, (hal-ász-ás) fn. tt. *halászás-t*, tb. —*ok*. Halak fogdosása.

HALÁSZAT, (hal-ász-at) fn. tt. *halászat-ot*. 1) Halászi munka, mesterség. *Halászatot tanulni, üzni, gyakorolni. Halászatból élni.* 2) Halászi jog. *A halászatot haszonbérbe adni.*

HALÁSZATJOG, (halászat-jog) ösz. fn. Jog, melynél fogva valaki bizonyos folyóban, tóban, tengerben halakat fogdoshat, s azokat sajátja gyanánt használhatja.

HALÁSZBÁRKA, (halász-bárka) ösz. fn. Bárka, melyben a megfogott halakat tartogatják. V. ö. BÁRKA.

HALÁSZCSÓNAK, (halász-csónak) ösz. fn. Csónak, melyen a halászok járnak, hálóikat, gyalmaikat hordozzák, és kivetik. Különösen karcsu, sebesen járó kis csónak.

HALÁSZCZÉH, (halász-czéh) ösz. fn. A halászattal foglalkodó mesteremberek czéhbé alakult társulata.

HALÁSZESZKÖZ, (halász-eszköz) ösz. fn. Mindenféle készületek, melyekkel a halászok élnek, pl. horgok, szigonyok, gyalmok, különféle hálók, varsák, vejészek, tapogatók stb.

HALÁSZGAMÓ, (halász-gamó) ösz. fn. Gamó, vagyis nagyobbszerü horog, melyet a halászok a nagyobb halak testébe vágnak, s annál fogva húzzák, vontatják. Halászgamókkal élnek különösen a tengeri halászok és czetfogók, valamint az alsó dunai vizafogók is.

HALÁSZGYÜRŰ, (halász-gyürü) ösz. fn. A római pápának azon hivatalos pecsétgyürüje, mely által apostoli leveleit vörös viasszsal pecsételi, s mely szent Péter apostolt halász képében ábrázolja.

HALÁSZHÁLÓ, (halász-háló) ösz. fn. Háló, melyet a halászok halfogásra használnak, különböztetésül más czélra szolgáló, pl. vadászhálótól.

HALÁSZHATÁR, (halász-határ) ösz. fn. Határ vagy határt mutató jel, pl. kőszobor, mely kimutatja a vonalt, meddig legyen szabad bizonyos halászoknak üzni a halászatot.

HALÁSZHATÓ, (hal-ász-hat-ó) mn. tt. *halászható-t*. Oly vízről mondják, melyben halak élnek, tenyésznek, melyben halászni lehet, vagy szabad.

HALÁSZHOROG, (halász-horog) ösz. fn. Különféle kisebb-nagyobb horgok, melyekkel a halászok részént halakat fognak, részént a megfogottakat felfüzik.

HALÁSZI, mváros Mosony megyében; falu Nógrád és puszta telek Pest megyében; helyr. *Halászi-ba*, —*ban*, —*ból*.

HALÁSZKA, (hal-ász-ka); l. HALKAPÓ.

HALÁSZKARÁM, (halász-karám) ösz. fn. Karám, gunyhó, kerített hely, tanya a vís partján, hol a halászok megtelepednek, eszközeiket tartogatják, hálóikat foltozzák, sütnek, főznek stb. V. ö. KARÁM.

HALÁSZKESELYŰ, (halász-keselyű) ösz. fn. Gesztenyeszinü tollú keselyűfaj, részöld szárnyakkal és farkkal, mely a vís fölén lebegő halakra csapkod. (Vultur baeticus).

HALÁSZKUNYHÓ, (halász-kunyhó) l. HALÁSZKARÁM.

HALÁSZLÉ, (halász-lé) ösz. fn. Halászok módjára, azaz paprikásan, vöröshajmásan, szalonnával, s különféle összeaprított halakból készített becsinált. Balaton vidékén hires a fenéki (Keszthelynél) halászlé.

HALÁSZLEGÉNY, (halász-legény) ösz. fn. Halászsággal foglalkodó legény. *Az alföldön halász legény vagyok én. Én vagyok a halászlegény, és állok a vís közepén.* (Népd.).

HALÁSZMADÁR, (halász-madár) ösz. fn. Széles ért. minden vizi madár, mely halakkal táplálkozik. Szoros ért. azon vizi madarak neme, melyek a tengerek, tavak, folyók szinén röpködnek, s a meg-

pillantott halakra alácsapnak. (Sterna, larus). Többféle fajai vannak.

HALÁSZMEDVE, (halász-medve) ösz. fn. Tengeri medve, mely halakkal él.

HALÁSZMESTER, (halász-mester) ösz. fn. 1) Ki a halászatot mint mesterséget tanúlta, s a halászczéhnek tagja. 2) Ki a nagyobbféle halászatokra felügyel.

HALÁSZPÓZNA, (halász-pózna) ösz. fn. Pózna, vagyis dorong, rúd, melylyel a halászok a vizet felzavarják, hogy az elbujt halakat mozgásba hozzák. Máskép: *zurbolófa.*

HALÁSZSAJKA, (halász-sajka) ösz. fn. Sajka, melyet halászok használnak. V. ö. SAJKA.

HALÁSZSAS, (halász-sas) ösz. fn. l. RÁRÓ.

HALÁSZSÓLYOM, (halász-sólyom) l. RÁRÓ.

HALASZT, (hal-asz-t) áth. m. *halaszt-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Valamit későbbre, messzebb időre hagy. *Napról napra, hónapról hónapra, évről évre halasztani valamit. A kihirdetett innepélyt máskorra halasztani. Az utazást bizonytalan időre elhalasztani.* V. ö. HALAD.

HALASZTÁS, (hal-asz-t-ás) fn. tt. *halasztás-t*, tb. —*ok*. Valami teendőnek későbbi időre, utóbbra hagyása. *Néha nem árt a halasztás.* Törv. ért. a tárgyalásnak, vagy végrehajásnak későbbre áttétele.

HALÁSZTELEK, puszták Békés és Pest megyében; helyr. *Halásztelk-en, Halásztelek-re, —ről.*

HALASZTHATATLAN, HALASZTHATLAN, (hal-asz-t-hat-[at-]lan) mn. tt. *halaszthatatlan-t*, tb. —*ok*. Amit későbbre hagyni nem lehet, nem szabad; minek mentül előbb meg kell történnie. Határozó gyanánt am. el nem halasztható módon, halaszthatlanul.

HALASZTHATÓ, (hal-asz-t-hat-ó) mn. tt. *halasztható-t*. Amit későbbre is lehet hagyni, mit nem kell legott végrehajtani, teljesíteni. *Ez halasztható ügy.*

HALÁSZVIADAL, (halász-viadal) ösz. fn. Innepélyes játék némely külföldi halászoknál, midőn csónakokon csáklyákkal megtámadják, s vizbe fordítani iparkosznak egymást.

HALAT, (hal-at) áth. m. *halat-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Halálát beszéli, hirdeti. *Eleget halatták pedig most is él.* Kreszneries. 2) *Elhalat*, am. elenyésztet, elenyészni enged, törleszt. *Jogát elhalatni. Adósságát elhalatni.* L. ELHALAT.

HÁLÁTLAN, (há-al-a-atlan) mn. tt. *hálátlan-t*, tb. —*ok*. Ki a vett jótéteményért köszönetet nem mond, s a jótevőt figyelmére sem méltatja, vagy épen gonoszszal fizet neki vissza. *Hálátlan kakuk.* Tárgyról is mondják, pl. *hálátlan munka.* Határozóképen am. hálátlanul.

HÁLÁTLANSÁG, (há-al-atlan-ság) fn. l. HÁLADATLANSÁG.

HÁLAUL, (há-al-a-ul) ih. Hála gyanánt, köszönetül. *A mesebeli hangya hálaul megmentette a galambot a vadász fegyverétől. Vedd Uram, hálaul imádságunkat.*

HÁLAÜNNEP, (hála-ünnep) ösz. fn. Valamely nagy veszélyen átesés vagy jótéteményekben részesülés után rendelt ájtatos szertartások, imádságok, s az ezekre kirendelt nap. *Békekötési vagy dögvész utáni hálaünnep.*

HÁLAVÁGY, (hála-vágy) ösz. fn. Vágy, melynél fogva valamely vett jótéteményért hálát adni kivánunk.

HALAVÁNY v. HALOVÁNY v. HALVÁNY, (hal-a-vány; rokonnak tekinthető a latin *albus* és *pallens, pallidus*, szanszkrit *pal* [elenyész], hellén πολιός stb.) mn. tt. *halaván-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Haló vagy halott szinü, igen sápadt fehér szinü. *Halaván lett, mint a fal. Igen tanúl, azért ily halaván. Ej hugom, be halaván vagy, féltelek, hogy el ne hervadj.* (Vörösm.). A székelyeknél *halovány föld*, am. tippadt, elázott szántó. (Kriza János).

HALAVÁNYÍT, HALAVÁNYIT, (hal-a-vány-ít) áth. m. *halaványít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Halaványnyá tesz. *Az ijedelem vagy betegség elhalaványította. A hosszas tömlöcz meghalaványítja a rabokat.*

HALAVÁNYSÁG, (hal-a-vány-ság) l. HALVÁNYSÁG.

HALAVÁNYODIK, l. HALVÁNYODIK.

HÁLAVERS, (hála-vers) ösz. fn. Versekbe öntött hálaérzemények, vagyis oly versezet, melyben a vett jótéteményekért hálával ömledezünk.

HALAZ, (hal-az) áth. m. *halaz-tam*, —*tál*, —*ott*. Halat eszik.

HALBÁRKA, (hal-bárka) ösz. fn. Átlyukgatott oldalú bárka, melyben a halászok a megfogott halakat tartani szokták.

HALBOGRÁCS, (hal-bográcz) ösz. fn. Halászok bográcscsa, melyben az úgy nevezett halászlevet főzik.

HALBORÍTÓ, (hal-borító) ösz. fn. Vesszőből font, s alul tágasabb, fölül szükebb öblü vagyis száju kosár, melylyel leginkább tavakban és erekben ideoda tapogatva fogdossák a halakat, honnan több vidéken *tapogató*-nak nevezik.

HALBŐR, (hal-bőr) ösz. fn. Általán a halnak lehuzott bőre; különösen a szárnyas czápa bőre, melyet némely famivesek, pl. rámacsinálók, fasikárlásra használnak.

HALCSÍK, (hal-csík) ösz. fn. l. CSÍK, (1).

HALCSONT, (hal-csont) ösz. fn. 1) Általán, a halakban találtató csontok vagy vastagabbféle szálkák. 2) Különösen a medvefóka csontja, melyet az aranymivesek porrá zúzva használnak, s fehér halcsontnak neveznek. 3) A czetállatok állkapcsa, melyet vesszőkre hasogatnak, s ruhaabroncsokul, füzővállakba stb. alkalmazni szoktak, s ezt fekete halcsontnak nevezik.

HALDÉZMA, (hal-dézma) l. HALTIZED.

HALDOBÓKA, (hal-dobóka) ösz. fn. Hosszu és vékony bélféreg, különösen mely némely halak belé-

ben lakik, s fehér és porczogós fonalakból áll. (Ligula abdominalis).

HÁLDOGÁL, (hál-dog-ál) l. HÁLÁL, (2).

HALDOK, elvont törzse *haldoklik* szónak, de némely időkben a köznép nyelvében önállóan is használtatik, t. m. *haldokni, haldokott*, azonban itt is az *l* inkább nehéz kiejtés miatt tűnik el, s a föntebbiek ezek helyett állanak : *haldoklni, haldokolt.*

HALDOKLÁS, (hal-od-ok-ol-ás) fn. tt. *haldoklás-t*, tb. —*ok*. Szenvedő állapot, midőn az ember halálnak válik, midőn végső halálküzdésben van. V. ö. HALDOKLIK.

HALDOKLIK, (hal-od-ok-ol-ik) k. m. *haldoklott*, htn. —*ani*. Vég vonaglásban szenved, halállal küzd.

HALDOKLÓ, (hal-od-ok-ol-ó) mn. tt. *haldokló-t*. Vég vonaglásban szenvedő, halállal küzdő. *A haldokló beteg körül imádkoni, sírni.*

HALDOKOL, (hal-od-ok-ol) önh. m. *haldokol-t*; l. HALDOKLIK.

HALDÚS, (hal-dús) ösz. mn. Halakkal bővelkedő, gazdag. *Haldús Tisza. Haldús év.*

HALEBÉD, (hal-ebéd) ösz. fn. Ebéd, melynek főbb részét különféle halétek, de kivált a halászlé teszi. *A halászok halebéddel tartják vendégeiket.*

HALENYV, (hal-enyv) ösz. fn. Némely halak hólyagaiból főzött enyv. Különösen azon enyv, melyet a viza, köcsöge és sőreg úszó hólyagából készítenek, s mely igen erős ragasztóul szolgál. Készül ily enyv ezen halak egyéb porczogós és nyálkás részeiből is, melyet szintén vizahólyagnak hívnak, s kávé, bor stb. megtisztítására használnak, de ez értékre nézve az előbbinél alábbvaló.

HALEPE, (hal-epe) ösz. fn. Epe a halnak epehólyagában. V. ö. EPE.

HALÉTEK, (hal-étek) ösz. fn. 1) Étekké készített, főtt, sült, rántott hal. 2) Étek, melylyel a halakat táplálják vagy horogra, hálóba, varsába stb. csalják.

HALÉTEL, (hal-étel) ösz. fn. l. HALÉTEK, 1).

HALÉTETŐ, (hal-étető) ösz. fn. l. HALMASZLAG.

HALEVŐ, (hal-evő) ösz. mn. Halakkal élő, táplálkozó. *Halevő tengeri népek. Halevő tengeri medvék, fókák, czápák. Halevő vizi madarak.*

HALEVŐNAP, (hal-evő-nap) ösz. fn. A római kat. egyházban am. böjti nap, pl. péntek, szombat, különböztetésül a *húsevőnaptól.*

HALFARK, (hal-fark) ösz. fn. A halnak farka, melylyel részént evező, részént kormány gyanánt él, részént magát védi, s ellenségére csapkod.

HALFAZÉK, (hal-fazék) ösz. fn. Fazék, melyben halat főznek.

HALFEJ, (hal-fej) ösz. fn. A halnak feje. *Sült, főtt halfej.*

HALFÉLE, (hal-féle) ösz. mn. Halak neméhez tartozó, halhoz hasonló; halnemű, halakból álló. *Halféle vizi állatok. Halféle eledel.*

HALFOGÁS, (hal-fogás) ösz. fn. Halászás, halászat. *Halfogásra menni. Balatoni halfogás.*

HALFOGÓ, (hal-fogó) ösz. fn. és mn. Személy, aki, vagy eszköz, amely halat fog.

HALGAZDASÁG, (hal-gazdaság) ösz. fn. A gazdászatnak azon része vagy neme, mely arra fordít különös figyelmet, mikép lehessen a halas folyókból és tavakból minél több hasznot húzni.

HALHÁT, (hal-hát) ösz. fn. A halnak felső sertés vagy tüskés része.

HALHATATLAN, (hal-hat-atlan) mn. tt. *halhatatlan-t*, tb. —*ok*. Szoros ért. oly lényről mondják, mely a halálnak nincs alávetve, mely élni soha meg nem szűn. *Halhatatlan Isten. Az ember lelke halhatatlan.* Szélesb és átv. ért. ami igen sokáig tart, fenmarad. *Halhatatlan hírre, dicsőségre vergődni. Halhatatlan érdemet szerezni.* Régieknél eléjön *hallatlan* értelemben is, mai helyesirással : *hallhatatlan.* Határozóként am. halhatatlanul.

HALHATATLANÍT, rövidebben : *halhatlanít*, lásd ezt.

HALHATATLANSÁG, (hal-hat-atlan-ság) fn. tt. *halhatatlanság-ot.* 1) Valamely lénynek azon tulajdonsága, melynél fogva nincs alávetve a halálnak, s örökké él. *Lélek halhatatlansága.* 2) Sokáig tartó, fenmaradó név, hír, dicsőség. *Jeles tettek, áldozatok által halhatatlanságra jutni.*

HALHATATLANUL, (hal-hat-atlan-ul) ih. Soha meg nem halva, örök életet élve.

HALHATLAN, l. HALHATATLAN.

HALHATLANÍT, HALHATLANIT, (hal-hat-[at-]lan-ít) áth. m. *halhatlanít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Halhatlanná tesz, örök élettel megajándékoz. Átv. ért. sokáig tartó, fenmaradó hírt, dicsőséget szerez. *Nagy tettek halhatlanítják őtet.*

HALHÉJ, (hal-héj) ösz. fn. 1) A hal bőrét takaró pikkelyek, máskép : halpénzek, melyeket a sütni, főzni való halakról levakarnak. 2) L. HALCSONT 3).

HALHÉJAS, (hal-héjas) ösz. mn. 1) Pikkelyekkel vagy halpénzekkel bevont, behintett. *Halhéjas vizi állatok. Halhéjas konyhatál.* 2) Átv. ért. halhéjhoz hasonló pikkelyekkel czifrázott. *Halhéjas sisak, páncél.* 3) Halcsontos, halcsonttal ellátott. V. ö. HALCSONT 3).

HALHÓLYAG, (hal-hólyag) ösz. fn. A halak uszóhólyaga, mely által a vízben könnyen lebegnek, midőn levegővel teli szívják, s melyből a levegőt kilökik, midőn a víz fenekére szállni akarnak.

HALHORDÓ, (hal-hordó) ösz. fn. Hosszukás hordó, melyben a halkereskedők és kufárok halakat szállítanak. Másképen : *lajt.*

HALI, puszta Győr megyében; helyr. *Hali-ba, —ban, —ból.*

HALICSORSZÁG, (Halics-ország) ösz. fn. Északi Magyarországgal határos ország, az ausztriai birodalom egyik alkotó része. (Galicia).

HALIKRA, (hal-ikra) ösz. fn. Ikra, melyből a halak szaporodnak. V. ö. IKRA.

HALIKRÁS, (hal-ikrás) ösz. fn. Halikrával bővelkedő, készített, főzött. *Halikrás vízpartok. Halikrás leves, káposzta.*

HALIMBA, falu Veszprém megyében; helyr. *Halimbá-n, —ra, —ról.*

HALÍV, (hal-ív) l. HALIKRA.

HALIVADÉK, (hal-ivadék) ösz. fn. Halikrákból kikelt apróságos halfiak. *Vizek szélén, öntésekben uszkáló halivadékok.* V. ö. IVADÉK.

HALÍVÁS, (hal-ívás) ösz. fn. 1) A halak nemi párosodása, mely alkalommal némely kisebb faju halak, pl. Balatonban a gardák, több ezerenként összvecsoportosulnak. 2) Midőn ikráikat a vizek szélein, öntésekben, iszapos helyeken lerakják, hogy a nap crejétől kikeljenek. V. ö. ÍVIK.

HALLK, HALLKAL, HALLKAN, l. HALK, HALKKAL, HALKAN.

HALK, (1), (eredetileg: hall-k), mn. tt. *halk-at.* Csendes, lassú, mi zajt nem üt, mintegy hallgatag, s innen a neve is. *Halk beszéd. Halk léptekkel menni valahová. Halkkal járni, beszélni, suttogni. Halkkal jár, mint a fenkő a kaszán.* (Km.).

HALK, (2), tájdivatosan am. *hajk;* l. ezt. Adelung szerént létezik a német nyelvben *hölken* ige, ‚váj, kiváj' ‚hajkol' jelentéssel, s *holk* a német nyelvben teherhordó hajót, a svéd nyelvben pedig nemcsak ezt, hanem minden kivájt fát, teknőt stb. is jelent.

HALKÁD, (hal-kád) ösz. fn. Kád, melyben a piaczon árult halakat tartják.

HALKAL, l. HALKKAL.

HALKAN, (hall-k-an) ih. Lassan, csendesen, zajt nem ütve, s mintegy hallgatva, hallgatódzva. Máskép: *halkkal. Halkan beszélj, hogy meg ne halljak. Halkan lépj, föl ne verd az alvókat.*

HALKAPÓ, (hal-kapó) ösz. mn. és fn. Valamely halfogó eszköz vagy állat, pl. madár.

HALKERESKÉDÉS, (hal-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki halakkal üz.

HALKERESKÉDŐ, (hal-kereskédő) ösz. fn. Üzér, ki halakkal kereskedik. Felső Duna mellékén németesen: *fisér.*

HALKKAL, (hal-k-val) ih. Lassan, csendesen, zajt nem ütve; nem hirtelenkedve, vontatva, késedelmezve. Palóczosan ejtve: *hókvav.*

HALKOCSONYA, (hal-kocsonya) ösz. fn. Kocsonyával, fagylaltan készített halétek.

HALKOPOLTYÚ, (hal-kopoltyú) l. KOPOLTYÚ.

HALKOSÁR, (hal-kosár) ösz. fn. Kosár, melyben halat hordanak vagy vízbe merítve tartogatnak.

HALKUFÁR, (hal-kufár) ösz. fn. Ki halakkal kereskedik, halakat árul, haláruló kofa. Átv. ért. sokat locsogó, veszekedő, nyelves ember. *Demosthen dörgő nyelvével szitkozódó halkufár.* (Kölcsey. Vanitas vanitatum).

HALL, (han l v. han-ol). Eredetére nézve úgy látszik, a *hang* szóval közös gyökkel bír; t. i. ennek is tiszta gyöke *han*, ebből *ol* képzővel lett *han-ol*, öszvevonva *hanl*, s könnyebb kiejtés kedvéért az *n* rokon szervü *l* betühangra változva: *hall.* Így képződtek a *nagyoll* = nagyon-ol, nagyon-l, nagyoll), *sokall* = sokan-ol, sokan-l, sokall, *kevesell* kevesen-el, kevesen-l, kevesell. Különben is nem példa nélküli, hogy az *n* betü *l*-lel cseréltetik fel, mint: *Nándor Lándor; gyanánt gyalánt; danol dalol;* régies *nám*, ma: *lám* stb. Ezen hasonlat szerént lett a *dan* gyökből *dan-ol, dan-l, dall*, a *van*-ból *van-ol, van-l, vall.* A régi halotti beszédben is *hadlava* úgy látszik *hanlava*, azaz *hanlá* (= hallá) helyett áll. Épen így hasonúlt *n* előtt is a *gy d*-vé és *n*-né, a régieknél *hagynak*, majd *hadnak*, majd *hannak* szóban, (például az utóbbi a Carthausi névtelen Legendájiban. Sz. István-társulat kiadása 59, 73. lap.); sőt mai napság is divatosak: *vagynak* és *vadnak* (Erdélyben) és *vannak.* Minden kétséget eloszlat a ‚hadlani' alakkal tökéletesen egyező: *vadlani*, e helyett: *vallani* (= vanlani, mint e czikkünk szerént: hanlani), pl. a Carthausi névtelen legendáiban (mint föntebb) 109. lapon olvassuk: „De mikoron hazugságának bínét (bünét) *megvadlotta* vóna" stb. ‚Vadlani' több régi nyelvemlékben is előfordúl ‚vallani' helyett. Ennél keresettebb azon elemzés, mely szerént *hall* am. hal módjára nem szól (fülel). Áth. m. *hallott*, htn. *—ani.* Értelmére nézve am. a fülébe ütődött hangot felfogja, s érezi. *Nagyot hallani*, am. csak erős nagy hangnak behatását érzeni, azaz süketnek lenni. *Nehezen hallani. Jól, tisztán hallani. Hallani a szót, beszédet, ágyudurrogást, puskalövést, vizek zugását. Jót, rosszat, keveset, sokat hallani valakiről. Azt hallottam felőle, semmi se lesz belőle.* (Km.). *Mit hallok? Sokat lássz, hallj, keveset szólj.* (Km.). *Kihallani a szobai lármát az utczára. Behallani a kocsiszörgést a szobába. Felhallani a szót a toronyba. Lehallani a toronyőr kiáltását. Olyat kiált, hogy a harmadik házba is elhallani. Meghallották, amit sugdostatok. Félre hallottad szavaimat*, azaz hibásan, rosz értelemben. *Hallottad-e azt valaha?! Még ennél különben sem hallottam. Úgy hallom* vagy *hallottam*, hogy stb. *Ha jól hallottam, azt modtad*, hogy stb. *Soha sem hallottam biz én. Hallottam is, nem is, mi közöd hozzá.* V. ö. HALLIK.

HALLAM, (han-l-am) fn. tt. *hallamot.* L. HANG.

HALLÁROZ, (hall-a-ár-oz vagyis holla!-ár-oz) önh. m. *hallároz-tam*, *—tál*, *—ott.* Hallát v. hollát kiáltoz. A német nyelvben páratlanul áll *holla!* szó, melyről ezt mondja Adelung: indulatszó (Zwischenwort, interjectio), melyet használunk, ha valamely helyen, hol senkit sem látunk, valakit elészólítunk, mintha mondanók: nincs itt senki? Meghökkenés hangja is, ha pl. valaki véletlenül valakibe ütközik stb. amidőn úgy látszik, mintha ‚halt!' helyett álla-

na. A magyar *hallja?* vagy *hallod?* szóra s általában *hall* törzsre nem volna-e szabad gondolnunk?

HALLÁS, (han-l-ás) fn. tt. *hallás-t*, tb. —*ok*. 1) Azon külső benyomásnak észrevevése és felfogása, melyet valamely hang a fülekre tesz, midőn a fülidegeket érinti. *Az égyu első hallásdra futásnak eredni. A tűzharang hallásdra elrémülni.* 2) Jelenti azon érzékeket, melyek a hangot felfogják, vagyis füleket. *Jó hallása van. Finom, tiszta hallás.* V. ö. HALL.

HALLÁSTALAN, (han-l-ás-talan) mn. tt. *hallástalan-t*, tb. —*ok*. Kinek halló érzékei elromlottak, siket; vagy oly lény, állat, melynek halló érzékei nincsenek. *Hallástalan siketnéma. Hallástalan férgek.* V. ö. HALL.

HALLÁSTAN, HALLÁSTUDOMÁNY, (hallástudomány) ösz. fn. Tudomány, mely megfejti, mily hatása van a különféle hangoknak a halló szerekre, vagyis mely a hangok természetéről, eredetéről, hatásáról rendszeresen értekezik. (Acustica).

HALLAT, (1), (han-l-at) fn. tt. *hallat-ot*. Azon benyomat, melyet a hangok a halló érzékekre tesznek, vagyis maga a fülekbe hatott és belsőleg észrevett hang. „Ki hiszen mü hallatunknak." Tatrosi codex. V. ö. HALL.

HALLAT, (2), (han-l-at) miveltető, m. *hallattam*, —*tál*, —*ott*. Valamit hallani enged, valaminek hallását eszközli. *Szavát hallatni. Magát hallatni*, azaz nyilványos helyen, pl. színházban színészi stb. előadással vagy énekléssel föllépni. *Magáról valamit hallatni*, azt eszközölni, hogy mások valamit felőle tudjanak, szóljanak.

HALLATLAN, (han-l-atlan) mn. tt. *hallatlan-t*, tb. —*ok*. 1) Mit senki nem hall vagy hallott, igen csendes, lassu. *Hallatlan hangon susogni. Hallatlan léptekkel bebujni valahová.* 2) Átv. ért. igen meglepő, váratlan, rendkivüli. *Hallatlan esemény. Hallatlan vakmerőség, gonoszság.* V. ö. HALL. Határozóilag am. hallatlanul.

HALLATLANUL, (han-l-atlan-ul) ih. 1) Senkitől nem hallva, lassan, csendesen. *Hallatlanul kinyitni és bezárni az ajtót.* 2) Átv. ért. fölötte, igen nagyon, meglepőleg, rendkivül. *Ez hallatlanul nagy szemtelenség.* V. ö. HALLIK.

HALLATOS, (han-l-at-os) mn. tt. *hallatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Amit jól, tisztán, értelmesen lehet hallani, harsányan, élesen hangzó. *Hallatos szónoklat. Hallatos zene.* Köz életben jelent annyit is: hallatszó, ami hallatszik. V. ö. HALLIK.

HALLATOSAN, (han-l-at-os-an) ih. Tiszta, erős, felfogható, értelmes hangon. *Hallatosan beszélő szónok.*

HALLATSZIK, (han-l-at-szik) l. HALLIK.

HALLCSŐ, (hall-cső) ösz. fn. Öblös végü cső, melyet a nagyobbacskát hallók vagy ép hallásuak is füleikhez tartanak, hogy a különben föl nem fogható hangokat meghallják.

HALLÉ, (hal-lé) ösz. fn. Lé, melyben halat főztek; halbecsinált. *Ecettel, halászosan készített, paprikás hallé.*

HALLEVES, (hal-leves) l. HALLÉ.

HALLGA, (1), (han-l-og-a) mn. tt. *hallgát*. Aki nem szól, ki a hallottakat tovább nem adja, titoktartó, keveset beszélő, megtoldva: *hallgatag*. Elemezve: *hallogó, halloga, hallga*, mint: *nyuszogó, nyuszoga, nyuszga, balogó, baloga, balga*. V. ö. HALL.

HALLGA, (2), indulatszó, s nem egyéb, mint a megrövidített *hallgass! hallgassatok!* Értelme: csendesen! lassan! csitt!

HALLGAT, (han-l-og-at) áth. m. *hallgat-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Bizonyos hangot, pl. szót, zajt, zörgést, zúgást, lövést stb. figyelemmel kisér, füleibe vesz. *Éneket, zenét hallgatni. Szónokot, tanítót hallgatni. Egyházi beszédet, misét hallgatni. Fülhegygyel hallgatni a susogókat. Meghallgatni valakinek kérését. Kihallgatni a panaszkodókat, gyónókat. Hallgass nyelvem, nem fáj fejem.* (Km.). 2) Felható raggal, valamire figyelemmel van, valamit elfogad, hajt reá. *A jó tanácsra, tanítására hallgatni. Időtől kell várni, tanácstól hallgatni.* (Km.). *Szülőire, okosabbakra hallgatni. Ő senkire nem hallgat, hanem maga feje szerént cselekszik. Ha jót akarsz, rám hallgass.* 3) Hangot nem ad, nem szól, csendesen van. *Hallgat, mint a hal, mint a siket. Sikot dicsnó a buzában, mint a tyúk a gyomban.* (Km.). *Hallgat, mintha néma volna. Hallgassatok fiúk! Gyerek! ha nem hallgatsz, rossul jársz. Elhallgatni a titkot. A nagy zaj után mind elhallgattak.* 4) Átv. ért. említést nem tesz vagy létezésének jeleit nem adja, nem mozog. *Erről hallgatnak a történetek. Megbukta után elhallgatott a párt.* V. ö. HALL.

HALLGATAG, (han-l-og-at-ag) mn. tt. *hallgatag-ot*. 1) Csendes, nem szóló, nem zajongó. *Hallgatag ember, ifju. Magába zárkozott hallgatag vén.* 2) Titkolódzó, valamit kimondani nem akaró. *Titkot hallgatag emberre kell bizni.* 3) Törv. ért. ami világosan ugyan nincs kimondva, de magában, alattomban értetik. *Hallgatag szerződés, megegyezés.* (Tacitus contractus, consensus). 4) Átv. ért. mondják lelketlen lényekről is, midőn semmi nesst nem csinálnak. *Hallgatag erdő. Hallgatag éj.*

HALLGATAGSÁG, (han-l-og-at-ag-ság) fn. tt. *hallgatagság-ot*. Oly tulajdonsága valakinek, melynél fogva vagy igen keveset, vagy épen nem beszél, vagy titkot tart; a hallottakat vagy tudottakat nem kösli.

HALLGATÁS, (han-l-og-at-ás) fn. tt. *hallgatás-t*, tb. —*ok*. 1) Cselekvés, midőn valamire füleinkkel figyelmezünk. *Egyházi beszéd, szent mise hallgatása.* 2) Ellentéte a beszédnek, szólásnak, zajnak; csend. *Amint ő szólani kezdett, legott nagy hallgatás lőn.* 3) Titoktartás. *Ajánlom önnek a hallgatást.* 4) Törv. ért. büntetés neme, midőn a törvényben meghatározott okok miatt, valamely ügyvédnek pereket vinni megtiltatik. *Hallgatásra itélt*, (silentiarius).

HALLGATKOZIK, (han-l-og-at-koz-ik) k. lásd : HALLGATÓDZIK.

HALLGATÓ, (han-l-og-at-ó) mn. és fn. tt. *hallgató-t.* 1) Ki valamire füleivel figyel. *Tanítást hallgató gyermekek.* 2) Ki valakinek szavára hajol, ki szót fogad. *Szülőire hallgató gyermek. Tanítóira hallgató növendék.* 3) Csendesen levő, nem szóló, nem zajongó stb. *Vesteg álló vínek, hallgató embernek nem kell hinni.* (Km.). 4) Személy, ki hallgatva figyel, ki beszédet hallgat. *Érdemes hallgatóim! Keresztény hallgatók!* 5) Régiesen ‚tartozó' is. *Hozjának hallgató ország.* Katalin.

HALLGATÓDZIK, l. HALLGATÓZIK.

HALLGATÓLAG, (han-l-og-at-ó-lag) ih. Nem szólva, csendesen; alattomban, titkon. *Hallgatólag viselni magát a gyülésben. Valamibe hallgatólag beleegyezni.*

HALLGATÓSÁG, (han-l-og-at-ó-ság) fn. tt. *hallgatóságot.* A hallgatók együtt véve, az összes hallgatók.

HALLGATÓZÁS, (han-l-og-at-ó-oz-ás) fn. tt. *hallgatózás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki fülhegygyel, alattomban figyel a mondottakra, melyek nem hozzá szólanak, s egyenesen nem neki mondatnak.

HALLGATÓZIK, (han-l-og-at-ó-oz-ik) k. m. *hallgatóz-tam, —tál, —ott.* 1) Mások beszédét titkon, alattomban kilesi. *Ablak alatt, ajtón kivül hallgatózni.* 2) Szélesb ért. fülel, suttonban megfeszíti halló szereit, hogy valamely szót, neszt stb. halljon. *Hallgatózik a lesben ülő vadász. Hallgatóznak az éjjeli örök. Hallgatózik a lopni készülő tolvaj. Kulcslyukon hallgatózni.*

HALLHATÓ, (han-l-hat-ó) mn. tt. *hallható-t.* Amit hallani lehet, minek hangja füleinkbe hat, s azt felfogni, megérteni képesek vagyunk. *Hallható hangon szólani a gyülekezethez.*

HALLHATÓLAG, (han-l-hat-ó-lag) ih. Erős, tiszta, értelmes hangon, melyet hallani, érteni lehet. *Hallhatólag kigúnyolni az általmenőket. Hallhatólag suttogni, súgni.*

HALLIDEG, (hall-ideg) ösz. fn. Ideg, mely a hallásnak szerve, mely az illető agyüregből jön ki. (Nervus acusticus).

HALLIK, (han-l-ik v. han-g-lik) k. m. *hallott.* Csak az egyes számu harmadik személyben használtatik, s am. hallatik, vagyis a fülekre hatása van. *Beszéde az utczára hallik. Minden szó behallott a szobába. Ebugatás nem hallik mennyországba.* (Km.). *Messze hallik a hire. Az ágyulövés több mérföldnyire elhallik.* Néha annyit tesz, mint : hire van, mondják, beszélik. *Úgy hallik, hogy háboru lesz. Amint hallik, ismét közelget az epemirigy.*

HÁLLIK, l. HÁRLIK.

HALLINT, (han-l-int) áth. m. *hallint-ott,* htn. *—ni* v. *—ani.* Gyönge neszt hall, fülhegygyel hall. Oly alkatú, mint *érint, csapint, emelint* stb.

HALLINTÁS, (han-l-int-ás) fn. tt. *hallintás-t,* tb. *—ok.* Fülhegygyel hallás.

HALLJÁRAT, (hall-járat) ösz. fn. A fülnek azon nyilása, melyen a lég mozgása tovább terjedez, hogy a halló szervekre hasson. *Külső halljárat,* mely külsőleg látható a fülekben; *belső halljárat,* mely a fül belsejében van. (Meatus auditorius).

HALLK, l. HALK.

HALLÓ, (han-l-ó) mn. és fn. tt. *halló-t.* Aki valamit hall. *Se látója, se hallója nem voltam a dolognak. Sokat halló, keveset beszélő ember.*

HÁLLÓ, helyesebben, l. HÁLÓ.

HALLÓCSŐ, (halló-cső) ösz. fn. Cső fémből stb. mely a fülhöz tartva a hangot erősbíti, s így a hallást könnyíti.

HALLODÉKE? Göcseji tájszólás szerint am. *hallod-é he!*

HALLOGAT, HALLOGATÁS, l. HALOGAT, HALOGATÁS.

HALLÓKA, (han-l-ó-ka) fn. tt. *hallókát.* Tréfás nyelven am. fül, halló szerek. *Jó hallókája van. Húzd meg a hallókáját.*

HALLOMÁNY, (han-l-o-mány) fn. tt. *hallomány-t,* tb. *—ok.* 1) Azon tárgy, amit hallunk. *Szép, kedves, gyönyörű hallomány. A zene mulattató hallomány. Szivkeserítő hallomány.* 2) Szájról szájra adott történet, elbeszélés, mit egyedül hallásból tudunk. *Hallományokból összeszedett történeti adatok.*

HALLOMÁS, (han-l-om-ás) fn. tt. *hallomás-t,* tb. *—ok.* Valaminek saját füleinkkel eredeti kútfőből való hallása. *Ezt hallomásomra mondották. Hallomásból tudom.*

HALLOMÁSI, (han-l-om-ás-i) mn. tt. *hallomási-t,* tb. *—ak.* Hallomás után tapasztalt vagy tapasztaló. *Hallomási tanú.*

HALLÓTEREM, (halló-terem) ösz. fn. Terem, melyben a tanulók vagy más hallgatók az illető tanár eléadásaira figyelnek.

HALLTÖLCSÉR, (hall-tölcsér) l. HALLCSŐ.

HALM, l. HALOM.

HALMAG, (hal-mag) ösz. fn. A hím halak magva, melylyel a nőstények ikráit termékenyítik.

HALMÁGY, falu Erdélyben, Kőhalom székben; KIS—, falu, NAGY—, mezőváros Zaránd megyében; helyr. *Halmágy-on, —ra, —ról.*

HALMAJ, falvak Abaúj és Heves megyében; helyr. *Halmaj-on, —ra, —ról.*

HALMÁNY, (hal-m-ány v. hal-om-ány) fn. tt. *halmány-t,* tb. *—ok.* Erdőkben és sziklás vidékeken termő növény az öthímesek seregéből és kétanyások rendéből, melynek több bötyökből álló, s mintegy (ösze)halmozott, húsos és ehető gyöke vagy gumója van. (Bunium). Egyik faja : *gesztenye-halmány,* másképp : *földi gesztenye* v. *juhászmogyoró.* (B. bulbo castanum).

HALMASD, l. HALMOSD.

HALMASZLAG, (hal-maszlag) ösz. fn. Étető, vagyis bódító szer neme, melyet a halászok vízbe

szórnak, s melytől a halak megbódulva, a vís színére jőnek.

HALMAZ, (hal-m-az) fn. tt. *halmas-t*, tb. —*ok*. Összvehalmozott, rakásra omlott, dőlt vagy tömegbe szedett, rakott tárgyak. *Kőhalmaz. Könyvhalmaz. Irományok, oklevelek halmaza. Szóhalmaz.*

HALMAZAT, (hal-m-az-at) l. HALMOZAT.

HALMAZTALIGA, (halmaz-taliga) ösz. fn. Ládával ellátott két kerekű taliga, melyen romokat, gizgazt, szemetet, sarat stb. összvehalmozva hordanak.

HALMERETTYŰ, (hal-merettyű) ösz. fn. Zsákalakú, s nyéllel ellátott kis háló, melylyel a bárkában levő halakat kimeregetik. Felső Duna mentében németesen : *szák*.

HALMÉRLEG, (hal-mérleg) ösz. fn. Halászok mérlege, melyen a halakat mérik.

HALMI, mezőváros Ugocsa megyében; helyr. *Halmi-ba, —ban, —ból.*

HALMOCSKA, (hal-m-ocs-ka) fn. tt. *halmocskát*. Kisded halom. V. ö. HALOM.

HALMOS, (hal-m-os) mn. tt. *halmos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Halmokkal bővelkedő, minek fölszinét halmok lepik. *Halmos vidék.*

HALMOSAN, (hal-m-os-an) ih. Halmos állapotban.

HALMOSD, falu Kraszna megyében; helyr. *Halmosd-on, —ra, —ról.*

HALMOSÍT, (hal-m-os-ít) áth. m. *halmosít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. 1) Halmossá tesz. 2) L. HALMOZ.

HALMOZ, (hal-m-oz, hal-m-oz) áth. m *halmoz-tam, —tál, —ott*. 1) Eredetileg, bizonyos téren halmot vagy halmokat emel, hány. *Sírokat halmozni. A régi kunok hol halottaikat eltemették, egyszersmind halmoztak is.* 2) Földet, homokot, köveket, gabonát, s más tárgyakat egymásra, egy rakásra hány. *Fölhalmozni az utczai szemetet, a piaczi ganajt.* 3) Átv. ért. bőségesen, nagy mennyiségben tetéz, ellát valamivel valakit. *Jótéteményekkel halmozni felebarátunkat. Ha tehetné, mindent reáhalmozna.* V. ö. HALOM.

HALMOZÁS, (hal-m-oz-ás) fn. tt. *halmozás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, melynél fogva halmot csinálunk, halmot hányunk vagy többféle tárgyakat rakásra halmozunk. V. ö. HALMOZ.

HALMOZAT, (hal-m-oz-at) fn. tt. *halmozat-ot*. Halomba hányt, rakásra hordott, egymásra tetézett holmi. *Kőhalmozat, romhalmozat, gabonahalmozat.* Többes számban, *halmozatok* am. valamely térségnek magasabb részei, fölemeltebb helyei. *Rákosmezei halmozatok.*

HALMOZATSZÉL, (halmozat-szél) ösz. fn. Valamely vidék halmozatának, vagyis emeltebb részének környéke, alja.

HALMOZGAT, (hal-m-oz-gat) áth. és gyakor. m. *halmozgat-tam, —tál, —ott*. Rakásra hányogat, egymásra tetézget, rakosgat. *Az utczai sarat, ganajt fölhalmozgatni.*

HALNEMŰ, (hal-nemű) ösz. mn. Halak neméhez tartozó, halakból álló vagy halakhoz hasonló. *Halnemű vizi állatok. Halnemű eledel.*

HALÓ, (hal-ó) régies, *halandó* helyett; l. ezt.

HÁLÓ, (1), (hál-ó) mn. tt. *háló-t*. Ki az éjszakát valahol alva tölti. *Mezőn háló aratók, kaszások. Szabad ég alatt háló utasok.*

HÁLÓ, (2), (eredetileg annyi, mint *haj-al-ó* vagy *héj al-ó*, azaz haj héj gyanánt körülfogó, megkerítő, betakaró eszköz ; rokon vele a szanszkrit *hul* [takar], latin *celo*, német *Hülle* stb.) fn. tt. *háló-t*. Jelent általán szálakból, fonalakból likacsosan összefont eszközt, melylyel valamit bekeríteni, körülvonni, eltakarni lehet. Különösen am. a halászoknak fonalakból kötött halfogó eszköze, milyenek : *öreghálló* v. *gyalom*, *hosszufarku* v. *bokorháló ; kétkös*, vagyis kisebbféle gyalom ; *kaparó, merítő háló, kutyogató ; ollóháló ; leshálló*, melyet rudon eresztenek le és emelgetnek fel ; *pendelyháló* v. *csempely, ördöghálló, kocsahálló, szák szabású, ribaháló* stb. *Amint veted a pendelyhálót, úgy fogod a kesseget.* (Km.). *Sürü, mint a ribaháló.* (Km.). *Hálót vetni, hálót húsni. Hálóba keríteni a halakat*, átv. ért. *valakit hálóba keríteni*, am. ravaszul, alattomos módon hatalomba ejteni. *Hálót kötni, foltosni, teregetni, szárogatni. Hálóba kerülni. Hálóból kibujni. Hálót szakasztani.* Sajátnemű hálókat használnak a vadászok, s madarászok is, innen : *vadászháló, madarászháló.* Végre : *szúnyogháló*, azaz sürü, vagyis apró liku hálóféle szövet, melyen a szúnyogok át nem bujhatnak ; *pókháló*, melyet a pókok szőnek.

HÁLÓALAKÚ, (háló-alakú) ösz. mn. Minek olyan alakja van, mint a hálónak. *Hálóalakú fejkötő, lótakaró.*

HÁLÓDAD, (haj-al-ó-dad) mn. tt. *hálódadot ;* l. HÁLÓALAKÚ.

HALÓDIK, (hal-ód-ik) l. HALDOKLIK.

HÁLÓDZIK, (haj-al-ó-od-oz-ik) belsz. m. *hálódz-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. A szemekről mondják, midőn homályosodni kezdenek, s úgy látnak, mintha háló volna előttök.

HÁLÓFEJKÖTŐ, (háló-fejkötő) ösz. fn. 1) Hálóalaku fejkötő. 2) Fejkötő, melyet a nők éjjel vagy reggeli pongyolában viselnek.

HALOGAT, (hal-og-at) áth. és gyakor. m. *halogat-tam, —tál, —ott*. Valaminek teljesítését folytonosan későbbre, továbbra hagyja. *Napról napra, hétről hétre halogatja az elutazást. Halogatni a fizetést, megjobbulást.*

HÁLOGAT, (hál-og-at) önh. m. *hálogat-tam, —tál, —ott*. L. HÁLÁL, (2).

HALOGATÁS, (hal-og-at-ás) fn. tt. *halogatás-t*, tb. —*ok*. Valamely teendőnek későbbre, utóbbra hagyása ; késedelmezés. *A sok halogatás után semmi sem lett belőle.*

HALOGATÓ, (hal-og-at-ó) mn. tt. *halogató-t*. Aki valamely teendőt későbbre hagyogat, késedelmező.

HALOGY, falu Vas megyében; helyr. *Halogyon, —ra, —ról.*

HÁLÓHELY, (háló-hely) ösz. fn. Hely, tanya, szoba, ágy stb. hol valaki hál vagy hálni szokott. *A kocsis hálóhelye az istálló, a juhászé az akol. Ezen fogadóban rosz hálóhely van.*

HÁLÓHUROK, (háló-hurok) ösz. fn. Hurokalakban körülkötött fonal, mely egy hálószemet képez.

HÁLÓING, (háló-ing) ösz. fn. Ing, melyben hálni szoktunk, melyet éjszakára veszünk fel.

HÁLÓKAMRA, (háló kamra) ösz. fn. Szoros ért. kamra, melyben hálni szoktak. Némely vidékeken, kivált a palóczoknál, kis kamra a ház elején, melyben a leányok hálnak.

HÁLÓKÖNTÖS, (háló-köntös) ösz. fn. Eredetileg, pongyola köntös, melyet éjszaka vesz valaki magára. Szélesb ért. kényelmes foszlán, vagy melegebb hosszu ruha a nőknél és férfiaknál, melyet pongyola gyanánt viselnek a házban.

HÁLÓKÖPENY v. —KÖPÖNYEG, (háló-köpönyeg) ösz. fn. Köpönyeg, melyet a nők estve lefekvés előtt, s reggel felkelés után pongyolakép viselnek.

HÁLÓKÖTŐ, (háló-kötő) ösz. fn. Személy, ki hálókat készít.

HALOM, (1), (hal-om) fn. tt. *halm-ot.* Összevonva, és régiesen *halm, holm, holmu.* Hasonlók értelemben a szláv *cholm*, latin *collis*, szanszkrit *kul* (halmoz), finn *kallis.* 1) Általán, az egyenes földszinen többé-kevesbé földomborodó testtömeg, pl. *homokhalom, köhalom, búzahalom, sirhalom, ganajhalom, sárhalom, határhalom, kúnhalmok.* 2) Természet működése által alakított nagyobbféle földdomborodás valamely téren, síkon, mely mindazáltal kisebb, hogysem hegynek lehetne mondani. *Telecskai halmok Bácskában. Sághalom Győrvármegyében.* 3) Rakásba, egymásra hányt, rakott holmi. *Halomba hányt kövek, téglák. Halomra gyüjtött pénz. Halomban áll a dinynye, káposzta. Sok kicsinből halom nő.* (Km.). Számos magyarországi helységek e szótól kölcsönözték nevöket, mint *Széphalom, Szászhalom* stb.

HALOM, (2), puszták Pest megyében; helyr. *Halom-ba, —ban, —ból.*

HÁLÓPÓZNA, (háló-pózna), ösz. fn. Rúd, melylyel a leshálót, merítőhálót, varsát stb. emelgetik. V. ö. APACSÓ.

HÁLÓRÚD, (háló-rúd) l. HÁLÓPÓZNA.

HÁLÓRUHA, (háló-ruha) ösz. fn. Mindenféle öltözékek, melyeket lefekvés előtt, alatt és után szokás viselni, milyenek: hálóköntös, hálóköpönyeg, hálóing stb.

HALORV, (hal-orv) ösz. fn. Személy, ki a tilos vizekben halász. Szélesb ért. ki halat vagy halakat lop.

HÁLÓSAPKA, HÁLÓSIPKA, (háló-sapka v. sipka) ösz. fn. Házi sipka, melyet ágyban vagy esti, reggeli pongyolához szoktak föltenni.

HÁLÓSULY, (háló-suly) ösz. fn. A hálók alsó széléro vagy csúcsára kötött ólomdarabok vagy kövek, melyek a hálót a víz fenekére lehuzzák.

HÁLÓSÜVEG, (háló-süveg) l. HÁLÓSAPKA.

HÁLÓSZÉM, (háló-szém) ösz. fn. A háló fonalai között egyegy nyilás. *A kis halak kibujnak a hálószemen.*

HÁLÓSZOBA, (háló-szoba) ösz. fn. Ágygyal, éjjeli szekrénynyel, s más hozzá valókkal ellátott, s különösen hálásra szánt szoba.

HÁLÓTANYA, (háló-tanya) ösz. fn. Éjjeli szállás, vagyis hely, hol valaki hál vagy hálni szokott.

HÁLÓTÁRS, (háló-társ) ösz. fn. Ki mással egy szobában, teremben vagy ugyanazon ágyban hál. Szépítő kifejezéssel annyit is tesz, mint *ágyas.*

HÁLÓTEREM, (háló-terem) ösz. fn. Terem, mely különösen hálásra van szánva, elkészítve.

HALOTT, (hal-ott) fn. tt. *halott-at.* 1) Megholt ember. *Halottakra hivatkozni. Halottakat siratni. Halottakért imádkozni. Halottakat feltámasztani. Halottakat idézni. Halottak napja. Kutya baja, mint a szentesi halottnak.* (Km.). 2) Holt ember teste. *Halott van a háznál. Kivinni, kikisérni, elásni a halottat. Földásni, fölbontani a halottat. A halottnak igen nagy szaga van.*

HALOTTAK NAPJA, azaz Mindszent után, novemb. másodikára eső nap, melyen a keresztény anyaszentegyház a megholt hivek emlékezetére innepélyes szertartásu gyászmiséket tart. Máskép: *halottak emlékezete.*

HALOTTAS, (hal-ott-as) mn. tt. *halottas-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Miben halott van, min halottat tartanak vagy visznek. *Halottas ház. Úgy illik, mint halottas házhoz a hegedü.* (Km.). *Halottas ágy. Halottas szekér.* 2) Halotthoz való, halottat illető. *Halottas ruha. Halottas ének, zene, beszéd, szónoklat.*

HALOTTBIRÓ, (halott-biró) l. HALOTTVISGÁLÓ.

HALOTTBONTÁS, (halott-bontás) ösz. fn. Sebészi műtétel, midőn a halottat, hogy belső részeinek kórállapotát lássák, vagy akármi más okból, fölmetszik, szétboncolják.

HALOTTCSONT, (halott-csont) ösz. fn. Holt ember csontja. *Halott csontokat kiásni és máshová temetni.*

HALOTTÉNEK, (halott-ének) ösz. fn. Ének, melyet a halott fölött énekelnek, melylyel elbucsúztatják, s a temetőbe, sírba kísérik.

HALOTTHARANGOZÁS, (halott-harangozás) ösz. fn. Harangozás a halottak végtiszteletére s temetésére.

HALOTTHÁZ, (halott-ház) ösz. fn. Épület a temetőkben, hová a halottakat, mielőtt sirba tennék, néhány napra befektetik és őrökkel ellátják, hogy azon esetre, ha mint színholtak fölébrednének, legott segítségök legyen.

HALOTTI, (hal-ott-i) mn. tt. *halotti-t*, tb. —*ak*. Halottat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Halotti mise, áldozat. Halotti pompa, tisztelet. Halotti beszéd, ének. Halotti czímerek, kiséret, egyesület.*

HALOTTIAS, (hal-ott-i-as) mn. tt. *halottias-t*, tb. —*ak*. Olyan, mintha halott volna. *Halottias készület, halottias beszéd. Halottias szín.*

HALOTTIASSÁG, (hal-ott-i-as-ság) fn. tt. *halottiasság-ot*. Halottias állapot, minőség.

HALOTTIDÉZÉS, (halott-idézés) ösz. fn. Halott vagy halottak eléhivása (babonaságból).

HALOTTIDÉZET, (halott-idézet) ösz. fn. Babona, melyről a vakhitüek azt tartják, hogy képes a halottakat eléhívni és a megjelenteket sirjaikba visszautasítani.

HALOTTIDÉZŐ, (halott-idéző) ösz. fn. Babonás vakhitü vagy csaló, ki oly hatalmat tulajdonít magának, melynél fogva halottakat eléidézhet, vagy a megjelenteket visszautasíthatja.

HALOTTING, (halott-ing) ösz. fn. Ing, melybe a halottat öltöztetik, s melyben eltemetik.

HALOTTJELENTŐ, (halott-jelentő) ösz. fn. Személy, ki a halottnak hirét az illetőkhöz elhordja, s egyszersmind temetésre meghívja őket. Néhutt *halálmaddr*-nak is nevezik.

HALOTTKÉM, (halott-kém) ösz. fn. Orvos, sebész vagy más hites személy, kinek kötelessége a bejelentett halottat megnézni, s hogy valósággal megholt, valamint halálos nyavalyája felől is, illető helyre bizonyítványt adni.

HALOTTKISÉRET, (halott-kiséret) ösz. fn. Azon személyek összvege, kik a halottat temetés alkalmával a nyugalom helyéig vagy bizonyos távolságra vég tiszteletképen elkísérik.

HALOTTKÍSÉRŐ, (halott-kísérő) ösz. fn. Ki temetés alkalmával a halottat kiséri.

HALOTTKOCSI, (halott-kocsi) ösz. fn. Kocsi, melyen a halottat nyugalomhelyére kivissik, máskép: *gyászkocsi*.

HALOTTKOSZORÚ, (halott-koszorú) ösz. fn. Megholt ifjak és szüzek koporsóit ékesítő koszorú.

HALOTTKÖNYV, (halott-könyv) ösz. fn. Lelkészi hivatalos könyv, melybe a halottak neveit, életkorát, rangját, s haláluk napját beirják.

HALOTTLAJSTROM, (halott-lajstrom) ösz. fn. A halottak neveit elémutató lajstrom, jegyzék.

HALOTTMISE, (halott-mise) ösz. fn. Engesztelő gyászmise, a halott vagy halottak lelkeért.

HALOTTNÉVSOR, (halott-névsor) ösz. fn. l. HALOTTLAJSTROM.

HALOTTŐR, (halott-őr) ösz. fn. Személy, ki a halottas ágyon fekvő holt mellett őrködik, virraszt. Különösen a halottházra felügyelő őr. V. ö. HALOTTHÁZ.

HALOTTPÉNZ, (halott-pénz) ösz. fn. A halotti egyesület pénztárába fizetett pénz, melyből az illető részvényest köteles az egyesület eltakaríttatni.

HALOTTPÉNZTÁR, (halott-pénz-tár) ösz. fn. Halotti egyesület pénztára, melyből az illető részvényeseket eltemetik.

HALOTTRUHA, (halott-ruha) ösz. fn. Ruha, melyben a halottat kiteritik, és koporsóba téve eltemetik.

HALOTTSIRATÓ, (halott-sirató) ösz. fn. A régicknél pénzen fogadott egy vagy több asszony, kik a halottat siratni kötelezettek.

HALOTTSZAG, (halott-szag) ösz. fn. A holttestnek sajátságos nehés szaga, vagy hozzá hasonló szag.

HALOTTSZÍN, (halott-szín) ösz. fn. Sápadt, halavány szín, milyen a halottaké.

HALOTTSZINŰ, (halott-szinű) ösz. mn. Kinek oly halavány sápadt szine van, mint a halottnak.

HALOTT-TEREM, (halott-terem) ösz. fn. l. HALOTTHÁZ.

HALOTT-TETEM, ösz. fn. Halottnak teteme, vagyis csontja, vása vagy hullája. Ettől különbözik és l. HOLTTETEM.

HALOTT-TOR, ösz. fn. Lakoma, melyben a halottnak barátai, ismerősei, végtisztelet adói megvendégeltetnek, mi rendesen a temetés után történik.

HALOTTVIRASZTÁS, (halott-virasztás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a halottnak családja, barátai, ismerősei vagy bérben fogadott szegények, koldusok az illető holttest körül vannak nappal és éjjel, s imádságokat, szent énekeket mondanak.

HALOTTVIRASZTÓ, (halott-virasztó) ösz. fn. Személy, ki halott mellett virasst. V. ö. HALOTTVIRASZTÁS.

HALOTTVISELŐ, (halott-viselő) ösz. fn. A Nádor-codexben am. gyászpad, Szent Mihály lova.

HALOTTVISGÁLÓ, (halott-visgáló) ösz. fn. Tiszti személy, orvos, kinek kötelessége a megholtat szakértelemmel megvisgálni, s bizonyítványt adni, ha a meghalálozott valósággal megholt-e, hogy valaki mint színhalott el ne temettessék.

HALOTTVIVŐ, (halott-vivő) ösz. fn. Széles ért. ki a halottat Szent Mihály lován, dorongon vagy szekéren a nyugalomhelyre visi. Szorosb ért. templom vagy kórház szolgái vagy bizonyos fogadott emberek, kiknek kötelességök a helybeli halottakat kihordani.

HÁLÓVADÁSZAT, (háló-vadászat) ösz. fn. Vadászat neme, midőn a vadakat sajátságos készületü hálóval kerítik meg.

HALOVÁNY, (hal-o-vány) mn. lásd: HALAVÁNY.

HALOVÁNYSÁG, (hal-o-vány-ság) fn. l. HALAVÁNYSÁG.

HÁLÓVETÉS, (háló-vetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn a halászok vizbe bocsátják hálóikat, különösen, midőn az öreghálót, vagyis gyalmot részenként leeregetik, s vele bizonyos tért bekerítenek. Átv. ért.

cselvetés, mely által valaki ravaszul hatalmába akar mást ejteni.

HÁLÓVILLA, (háló-villa) ösz. fn. Villaforma kétágu eszköz a vadászoknál, melylyel a vadászhálót kifeszítik.

HÁLÓZ, (haj-al-ó-oz) áth. m. *hálóz-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Valamit hálóalakuvá képez, csinál. *A leánykák fejkötőket, nyári kesztyüket hálóznak*, vagyis hálóalaku fejkötőket, keztyüket kötnek. 2) Hálóval bevon. *A pókok behálózzák az elhagyott szobákat. Elrepülés ellen behálózni a fáczányok ketreczét.* Átv. ért. alattomos, ravasz uton cselbe sző, hatalmába kerít valakit.

HÁLÓZÁS, (haj-al-ó-oz-ás) fn. tt. *hálózás-t*, tb. —*ok*. 1) Női munka, midőn valamit hálóalakuvá kötnek. *Fejkötőhálózás.* 2) Hálóval behuzása, bevonása valaminek. *A kert- vagy udvarpalánk körülhálózása.* V. ö. HÁLÓZ.

HÁLÓZAT, (haj-al-ó-oz-at) fn. tt. *hálózat-ot*. Mű, melynek hálóalakja van. *Lepel, fátyol hálózata. Az oszlopoknak mind a két gombja öntött vala: hét hálózat az egyik gombon és hét hálózat a másik gombon.* (III. Kir. 7. 17. Káldi).

HÁLÓZOTT, (haj-al-ó-oz-ott) mn. tt. *hálózott-at*. Háló alakuvá kötött, csinált, átlyukgatott. *Hálózott kendő, fátyol.*

HALPÁSTÉTOM, (hal-pástétom) ösz. fn. Becsinált hallal készített pástétomféle tésztás étek. V. ö. PÁSTÉTOM.

HALPATTANTYÚ, (hal-pattantyú) ösz. fn. A halnak úszóhólyaga, mely erős nyomás alatt elpattan. V. ö. HALHÓLYAG.

HALPÉNZ, (hal-pénz) ösz. fn. lásd: HALPIKKELY.

HALPIACZ, (hal-piacz) ösz. fn. Piacz, melyen halakat árulnak, halászok áruhelye.

HALPIKKELY, (hal-pikkely) ösz. fn. Rétegesen egymáson fekvő apró pénzalaku héjacskák, melyek a halaknak legtöbb nemeit befödik; máskép: *halpénz*. V. ö. PIKKELY.

HALPUKKANTÓ, (hal-pukkantó) ösz. fn. l. HALPATTANTYÚ.

HALRÁCS, (hal-rács) ösz. fn. Vesszőből font vagy hálóból csinált kosár, melyben halakat tartanak vagy hordanak.

HALREKESZ, (hal-rekesz) ösz. fn. Vesszőből vagy nádból font falak, melyek a halas ereket, patakokat elzárják, s úgy vannak összeállítva, hogy a közbe szorult halak ki ne mehessenek belőlök. Vágmellékén: *vejész*, másutt: *vész*.

HALSZAG, (hal-szag) ösz. fn. A halaknak sajátságos, s nem épen kellemes szaga, mely a tóhalaknál nehezebb, a döglötteknél pedig majdnem kiállhatatlanul büdös.

HALSZAGÚ, (hal-szagú) ösz. mn. Minek oly szaga van, milyen a halé. *Halszagú visi madarak, tengeri állatok. Halszagú vizek. A vidrának halszagú és halizü húsa van.*

HALSZÁLKA, (hal-szálka) ösz. fn. Szálka a halak husában. V. ö. SZÁLKA.

HALSZÁRNY, (hal-szárny) ösz. fn. Szálkás hártyák a halak oldalain, melyek segedelmével mozognak, úsznak.

HALSZATÓCS, (hal-szatócs) ösz. fn. l. HALKERESKEDŐ.

HALSZATÓCSSÁG, (hal-szatócság) ösz. fn. l. HALKERESKEDÉS.

HALSZATYOR, (hal-szatyor) ösz. fn. Szatyor, melyben halakat hordanak. V. ö. SZATYOR.

HALSZEDŐ, (hal-szedő) ösz. fn. 1) Halkufár, ki nyerészkedés végett a halászoktól beszedi, bevásárolja a halakat. 2) Eszköz, pl. kis háló, szák, melylyel a halakat a bárkából vagy gyalomból kimeregetik.

HALSZIGONY, (hal-szigony) ösz. fn. Két águ villaféle eszköz, melylyel különösen a balatoni halászok élnek, midőn vele a viz szinén uszkáló nagyobb halakat bökdösik.

HALT, (hal-t) mn. és fn. l. HOLT.

HALTANYA, (hal-tanya) ösz. fn. A viszekben azon hely, hol a halak legörömestebb tartózkodnak, milyenek az iszapos, öblös, mélyebb és lassubb folyásu viztájak.

HALTARTÓ, (hal-tartó) ösz. fn. Bárka, kád, hordó vagy más edény, melyben a fogott halakat eladás vagy használat idejeig tartogatni szokják.

HALTEJ, (hal-tej) ösz. fn. A hím halak nemzőrészei körül levő tejforma nedv, mely tulajdonkép a halak magva.

HALTEKNŐ, (hal-teknő) ösz. fn. Teknő, melyben a halkereskedők, halkufárok haláruikat tartják.

HALTIZED, (hal-tized) ösz. fn. Tized, melyet némely országokban a halászattól fizetni vagy a fogott halakból adni kell.

HALTOLVAJ, (hal-tolvaj) ösz. fn. lásd: HALORV.

HALTUDOMÁNY, (hal-tudomány) ösz. fn. Rendszeres természetrajzi ismeretek a halak nemeiről, fajairól, tulajdonságairól stb.

HALUSKA, (tulajdonképen: gal-acs-ka v. golyócs-ka, v. ö. GAL, elvont gyök) fn. tt. *haluskát*. Jelent kisebbféle gombóczot, melyet egy falással szájba lehet venni. *Csipegetett v. apró haluska. Fülvert haluska.* Így nevezik néhutt a cseuszát is. Máskép, különösen Tisza vidékén: *galuska. Turós haluska* v. *galuska.*

HALÜST, (hal-üst) ösz. fn. Üst, azaz bográcsféle edény, melyben halat főznek.

HALV, (hal-v) fn. tt. *halv-at*. l. HALVANY.

HALVA, (hal-va) ih. Holtan, életét vesztve, lelkét kiadva. *Halva feksik. Halva vitték hasa a vérekedésből. Félhalva.* V. ö. HAL, ige.

HALVACS, (hal-v-acs) fn. tt. *halvacsot*. Oly halvanyvegyület, mely vegyalkatát tekintve, megfe-

lel az élecsnek, t. i. kevesebb halvanyt tartalmaz, mint a halvag. Latinos neve *chloretum*, s német neve : *Chlorür*. (Török József tanár).

HALVAG, (hal-v-ag) fn. tt. *halvagot*. Oly halvanyvegyület, mely vegyalkatát tekintve megfelel az élegnek, t. i, több halvanyt tartalmaz, mint a halvacs. Latinos neve : *chloridum*.

HALVÁM, (hal-vám) ösz. fn. Vám, melyet a halszállításért vagy halászatjogért az illető hatóságnak vagy birtokosnak fizetnek.

HALVANY, (hal-v-any) fn. tt. *halvany-t*, tb. —*ok*. Egyszerü vegyelemek egyike, melynek közönséges hévmérsékletnél gőz alakban sárgászöld szine és átható, fullasztó szaga van. A szerves anyagokra halványitó hatása van. Innen a neve. Latinosan *Chlorum*, a hellen χλωρός szótól, mely am. sárgás zöld.

HALVÁNY, l. HALAVÁNY.

HALVÁNYÍT, (hal-v-ány-ít) áth. m. *halványított*, htn. —*ni* v. —*ani*. Halványnyá tesz, okozza hogy valaki halvány legyen.

HALVÁNYKÉK, (halvány-kék) ösz. fn. Szürkébe átmenő kékszín; különböznek tőle a *világoskék* és *sötétkék*.

HALVÁNYKÓR, (halvány-kór) ösz. fn. Női nyavalya, mely a magedények bedugulásából ered, s különösen az arcz és többi test halavány színében mutatkozik. Melléknevül vétetvén jelent az ily nyavalyában levőt, halványkórost. *Halványkór leány*.

HALVÁNYODÁS, (hal-v-ány-od-ás) fn. tt. *halványodás-t*, tb. —*ok*. Halvány szinüvé levés, átváltozás.

HALVÁNYODIK, (hal-v-ány-od-ik) k. m. *halványod-tam*, —*tál*, —*ott*. Halavány szint ölt, halaványnyá változik által. *Ijedtében, betegségben elhalványodik*. V. ö. HALAVÁNY.

HALVÁNYPIROS, (halvány-piros) ösz. mn. Lankadt, gyönge piros; halavány fehér szinnel mérsékelt piros. Ellentéte : *elevenpiros, világospiros*. *Első előtt halványpiros a kelet és nyugot. Halványpiros hajnal, arcz*.

HALVÁNYSÁG, (hal-v-ány-ság) fn. tt. *halványság-ot*. A testnek azon állapota vagy tulajdonsága, midőn halavány. *Arcz halványsága. Szinek halványsága*.

HALVÁNYSÁRGA, (halvány-sárga) ösz. mn. Halvány szín sárgával vegyítve; gyönge, bágyadt sárga szín.

HALVÁNYSZÍN, (halvány-szín) ösz. fn. Elevenségét vesztett bágyadt fehérszín, milyen a halottak szine.

HALVÁNYÚL, HALVÁNYUL, (hal-v-ány-úl) önh. m. *halványul-t*. Halvány szinüvé lesz.

HALVÁNYÚLÁS, (hal-v-ány-úl-ás) fn. tt. *halványulás-t*, tb. —*ok*. Halvány szinüvé levés.

HALVÁNYÚLAT, (hal-v-ány-úl-at) fn. tt. *halványulatot*. Halványnyá lett állapot, halványodott szín.

HALVÁNYZÖLD, (halvány-zöld) ösz. mn. Bágyadt, homályos, ritka zöld; különböznek tőle a *világos* és *sötét haragos* zöld.

HALVÁSÁR, (hal-vásár) ösz. fn. Vásár, melyben halakat árulnak, vagyis melynek fő árucsikkét halak teszik.

HALVÉSZ, (hal-vész) ösz. fn. Babérhoz hasonló keletindiai fának gyümölcse, mely oly nagy bódító erővel bir, hogy ha a halak elnyelik, a víz fölszinére mintegy élet nélkül felvetődnek, hol szabad kézzel is meg lehet őket fogni. (Cocculi indici). Érsekujvár tájáu : *gebula*.

HALZSÍR, (hal-zsír) ösz. fn. Általán, némely halnemek zsírféle kövérsége. Különösen a czet nevü vizi állatok zsírja. V. ö. ZSÍR.

HALZSÍRHORDÓ, (hal-zsír-hordó) ösz. fn. Hordó, melybe a czetnemü tengeri állatokból olvasztott zsírt öntik a tengeri halászok.

HALZSÍRNEMŰ, (hal-zsír-nemű) ösz. mn. Halzsírból álló vagy halzsír tulajdonságaival biró. *Halzsírnemü bőrkenőcs*.

HALZSÍROS, (hal-zsíros) ösz. mn. Halzsírral kent.

HALZSÍRTONNA, (hal-zsír-tonna) ösz. fn. l. HALZSÍRHORDÓ.

HÁLY, pusztа Baranya megyében; helyr. *Hály-ba*, —*ban*, —*ból*.

HALYAG, l. HAJAG, illetőleg HÓLYAG.

HÁLYOG, (ho-aly-og, vagyis héj-ag v. haj-ag, mely törzsektől *háló*, azaz héj-al-ó, haj-al-ó is származik, mindenütt ‚takaró' értelemben; v. ö. HÁLÓ, (2)$_{1}$); fn. tt. *hályog-ot*. Jelent szembetegeséget, midőn a szemek elhomályosodnak, mintha sürü *hálóval* huzatnának be, s végre egészen használatlanok lesznek. *Szürke hályog* (cataracta). *Fekete hályog* (amaurosis). *Zöld hályog* (glaucoma). *Beczös hályog* (cataracta siliquata). *Hályog támad a szemén. Hályogot levenni, fölmetszeni*. Átv. ért. vakító eszköz vagy akármily akadály, mely miatt valaki nem látja vagy észre nem veszi azt, mit észrevenni akarna vagy kellene. *Hályogot vontak szemére. Leveszem a hályogot szeméről*.

HÁLYOGCSERESZNYE, Egerben s némely *más* vidéken divatos, *hajag-* v. *hólyagcseresznye* helyett; l. ezt.

HALYOGFA v. HÁLYOGFA, (halyog- v. hályog-, azaz hólyag-fa) ösz. fn. A cserjék osztályába tartozó fa, melynek dióhoz vagy mogyoróhoz vagy makkhos hasonló gyümölcseit földudorodott hüvely takarja (Staphylea); innen egyik faja köz nyelven : *hólyagmogyoró*. (Staphylea pinnata).

HÁLYOGFŰ, (hályog-fű) ösz. fn. A Hegyalján am. kandilla, kék kandilla, melynek virága fejér-kékellő, mint a hályogos szem. (Nigella damascena).

HÁLYOGGERELY, (hályog-gerely) ösz. fn. Szemorvosi eszköz, melylyel a műtételbe vett hályogot felszúrják.

HÁLYOGMAKK, (hályog-makk) ösz. fn. Hályogfa gyümölcse, v. ö. HÁLYOGFA.

HALYOGMEGGY, l. HÓLYAGMEGGY.

HÁLYOGMŰTÉT, (hályog-mű-tét) ösz. fn. Szemorvosi műtét, mely a szemhályog gyógyítását tűzi ki czélul.

HÁLYOGOS, (ho-ály-og-os) mn. tt. *hályogos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Hályoggal bevont, hályog által megvakított. *Hályogos szemek*, néhutt: *bádogos szemek*.

HÁLYOGSZEMÜVEG, (hályog-szem üveg) ösz. fn. Szemüveg oly ember számára, kinek szemhályogát felszurták.

HÁLYOGSZURÁS, (hályog-szurás) ösz. fn. Műtétel, midőn a szemorvos a szemhályogot gerelylyel felszurja.

HÁLYOGTŰ, (hályog-tű) ösz. fn. Szemorvosok arany tűje, melylyel a hályogot felszurják.

HÁLYOGTŰHOROG, (hályog-tű-horog) ösz. fn. Sebészi eszköz a szemhályog kivételére.

HAM, elvont gyök. 1) Hangutánzó, mely a gyorsan, mohón faló szájnak tompa hangját fejezi ki: *ham! ham!* 2) Jelent könnyü mozgást, könnyüded gyors mozgást, pl. *hamar*, *hangya* (= hamgya), *hancsúrozik* szókban. A szanszkritban *gam* szintén mozgást jelent. 3) *Hamu* (s *homok*) szóban *om-ol*, *om-l-ik* szók *om* gyökével azonos; a nevezett testek részei omlékonyak, könnyen szétmenők vagy szét válók levén; tehát az eredeti értelem itt is könnyed mozgás. 4) A vegyészeti műszóknál előforduló összetételekben jelent *kali-t*, egyébiránt itt is csak mint *hamu* gyöke tekintendő. Más összetételekben is könnyebb kiejtés miatt *hamv* szóból elesvén a *v*, csak *ham* marad, mint *hamvevő* (= hamvvevő), *hamveder*, *hamféreg* stb.

HÁM, (ha-am v. ho-am, mintegy haj-am v. héj-am) fn. tt. *hám-ot*. Eredetére nézve egy a *haj*, *héj*, *hí*, *hiú* szókkal, s jelenti általán valaminek haját, kérgét, hüvelyét, burkát. Finnül: *hihna*. Különösen 1) Gyümölcsnek héja, takarója, bőre; az ilyekről mondani szoktuk, hogy hámlanak, pl. szilva, baraczk, dió, mondola stb. Ebből erednek a *hámlik*, *hámoz*, *hámt* igék és származékaik. 2) Szíjból, kenderből, hevederből stb. csinált szerszám, melybe a lovakat, szamarakat stb. befogják, s mely mintegy haj vagy héj gyanánt takarja testeiket. *Előhám*, vagyis szügyelő, mely a szügyet fekszi meg; *farhám*, mely a faron végig a farkalá nyúlik; *kancsahám* v. *hasló*, *hasaló*, melylyel a vemhes kancza hasát általkötik; *szélhám*, mely a ló két oldalát takarja; *szügyhám*, azaz előhám; *kenderhám*. *Fakókerék*, *kenderhám*, *nemes ember*, *szürdolmány*. (Km.). *Kicsin csikó nagy derestül*, *hámot húsni tanúl restül*. (Km.). *Hámba fogni a lovat*. *Hámból kirúgni*.

HAMAG, (ham-ag) fn. tt. *hamag-ot*. Haméleg (Kali), a hamanynak vegyülete élenynyel.

HAMANY, (ham-any) fn. tt. *hamany-t*, tb. *—ok*. Könnyü fém neme, elemi test, mely a hamunak egyik lényeges alkatrésze, innen a magyar neve. Latinosan: *kalium*. Összetételekben elveszti az *any* képzőt: *haméleg*, *hamhalvag* stb.

HAMAR, (1), (ham-ar) mn. mely egyedül ragatlan állapotban divatozik, különben *hamari* v. régiesen *hamarú*. Jelent frisen, gyorsan, legott sietve működőt vagy történőt. *Hamar ész*, *hamar elme*, mely magát könnyen feltalálja. *Hamar halál*. *A király haragját hamar halál követi*. (Km.). *Hamar idő*. *Hamar munka*. *Ritkán szokott a hamar munka jó lenni*. (Km.). *Hamar tanácsnak hamar bánás a vége*. (Km.). *A hamarban egy betüje sincs a jónak*. (Km.). *Nem hínak engem hamarnak*. (Km.). *Hamarját*, azaz a táncz frisét *ugorni*. *Hamarját futni*, am. versent futni. *Hamar mű hammas* (hamvas) *szokott lenni*. (Pázmán). Fokozása: *hamarabb*, *leghamarabb*; tájszólásilag: *hamarább* v. *hamarébb*.

HAMAR, (2), (mint föntebb) ih. Frisen, szaporán, sietve, késedelem nélkül. Ellentéte: *lassan*, *vontatva*, *sokára*. *Hamar kezdi*, *hamar únja*. *Aki keveset főz*, *hamar elkölti*. *Két hamar senkinek sem jó*; *hamar hinni*, *hamar ítélni*. (Km.). *Hamar napján*, (mint: soha napján). *Nagy hamar*. *No csak hamar! Hamar érő gyümölcs*. *Elég hamar*, *ha elég jól*. (Km.). *Nem egyhamar akadni oly emberre*. Fokozva: *hamarabb*. *Hová hamarabb eljőjetek*. *Minél*, (azaz itt mindnél) v. *mendnél* v. *mendtül hamarabb irj*. „A más tanejtvány hamarabb eleve futa Péternél.“ Tatrosi codex.

Tájszólással sőt az ország nagy részében itt is: *hamarább* és *hamarébb*. (Pázmánnál is eléjön).

HAMARÁN, (ham-ar-án) ih. Hamar időben, jó korán, nem késve.

HAMARÉBB, e helyett: *hamarabb*. L. HAMAR.

HAMARGAT, (ham-ar-og-at) áth. m. *hamargat-tam*, *—tál*, *—ott*. Valakit v. -mit siettet, sürget. *Hamargatni a napszámosokat*, *a munkát*.

HAMARI, (1), (ham-ar-i) mn. tt. *hamari-t*, tb. *—ak*. Hamar történő, gyors, sebes. *Hamari munka*.

HAMARI, (2), puszta Szabolcs megyében; helyr. *Hamari-ba*, *—ban*, *—ból*.

HAMAR IDŐN, am. rövid időn.

HAMARÍT, HAMARIT, (ham-ar-ít) áth. m. *hamarít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Azt teszi, hogy valami hamar véghez menjen, hamar megtörténjék, siettet, hirtelenít. *Hamarítani a gőzhajó*, *gőzkocsi menetelét*.

HAMARÍTÁS, HAMARITÁS, (ham-ar-ít-ás) fn. tt. *hamarítás-t*, tb. *—ok*. Siettetés.

HAMARÍTOTT, HAMARITOTT, (ham-ar-ít-ott) mn. tt. *hamarított-at*. Siettetett, bizonyos sebes mozgásba tétetett. *Hamarított gyorsaság*. *Egyarányosan hamarított gyorsaság*. (Motus uniformiter acceleratus).

HAMARJA, (ham-ar-ja) régies fn. tt. *hamarját.* 1) Nyúl lábának csuklójában egy kis csont, vagy ínas hús, melyet némelyek megesznek, hogy jó futók legyenek. 2) Gyors futás, pályafutás. *Hamarját futni, hamarját ugrani.* 3) Gyors jövendölés neme. *Hamarját vetni.* Ugyan a régieknél előfordúl melléknév gyanánt is, s am. gyors, sebes. *Hamarja lépés.*

HAMARJÁBAN, (ham-ar-já-ban) ih. Futtában, a dolog sebes folytában, előkészület nélkül. *A levelet hamarjában megirta. Hamarjában el is ment, meg is jött.*

HAMARJÁN, (ham-ar-ja-an) ih. Dunán túl néhutt : *hamargyán;* lásd : HAMARJÁBAN, és HAMARÁN.

HAMARKODÁS, (ham-ar-kod-ás) fn. tt. *hamarkodás-t*, tb. —*ok.* Tulságos sietés, hirtelenkedés, mely miatt a siettetett dolog rossul üt ki. *Hamarkodásban elfeledni valamit.*

HAMARKODIK, (ham-ar-kod-ik) k. m. *hamarkodtam, —tál, —ott.* Tulságosan siet, hirtelenkedik, ide-oda kapkod, szükséges meggondolás nélkül teszen valamit. *Itéletében, határozatában hamarkodik. Elhamarkodni a dolgot. Ne hamarkodjál, hanem fontold meg jól, mit tanácsos tenned.*

HAMARKODÓ, (ham-ar-kod-ó) mn. tt. *hamarkodó-t.* Hirtelenkedő, meggondolás, fontolás nélkül cselekvő, tulságosan sietős, szeles, ide-oda kapkodó. *Hamarkodó bíró. Hamarkodó itélet. Hamarkodó elszánás. A hamarkodó ebnek, vakok a kölykei.* (Km.).

HAMAROL v. **HAMAROLL**, (ham-ar-oll) áth. m. *hamarolltam* v. *hamarlottam, hamarolltál* v. *hamarlottál, hamarollt* v. *hamarlott*, htn. *hamarollni* v. *hamarlani.* Valamit hamarnak, idő előttinek, korán valónak tart. *Az öt éves fiút hamarolja iskolába adni. Érés előtt hamarolni a szüretet. Hüsz éves ifjúnak hamarolni a házasságát.*

HAMARSÁG, (ham-ar-ság) fn. tt. *hamarság-ot.* Sebesség, gyorsaság, sietség. *Hamarsággal felelni az ellenvetésekre. Nagy hamarsággal talpra állítani az őrsereget.*

HAMARSÁGOS, (ham-ar-ság-os) mn. tt. *hamarságos-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Igen sebesen működő, történő, nagyon sietős. *Hamarságos hajó. Hamarságos sikerü gyógyszer. Hamarságos hirnök, futár.*

HAMARÚ, **HAMARU**, (ham-ar-ú) mn. tt. *hamarú-t*, tb. —*k* v. —*ak.* Hamar, azaz gyorsan, sebesen működő, történő, gyors tulajdonsággal biró. Régi szó. *Hamarú hammas*, (hamvas), *késő kedves.* (Km.).

HÁMATLAN, (ha-am-atlan) mn. tt. *hámatlan-t*, tb. —*ok.* Általán, minek hámja nincs, pl. gyümölcs, melynek hámját, vagyis héját lehústák, vagy magától levált. *Hámatlan dió. Hámatlan kenyér.* Különösen, minek hám nevü szerszáma nincs. *Hámatlan ló, csikó.* Átv. ért. korlátlan, szabolátlan, kirugó. Határozóként am. hám nélkül.

HAMBÁR, **HOMBÁR**, (hom-b-ár, v. ő. HOM gyök; törökül *ambar* v. *amber* v. *anbar;* előfordul a szláv nyelvekben is; a perzsában *anbár* am. töltött, és *anbár-den* ige, am. tölteni, megtölteni); fn. tt. *hambár-t*, tb. —*ok.* Szélesb ért. némely vidékeken, padlás vagy kamara, hol gabonát tartanak. Szorosb ért. vesszőből font, és sárral betapasztott, vagy deszkákból csinált nagy szekrény, melybe a szemes gabonát töltik. *Buzás hambár.* Némely tájékon : *szuszák* v. *szuszék.*

HÁMCSINÁLÓ, (hám-csináló) ösz. fn. lásd : HÁMGYÁRTÓ.

HAMÉLEG, (ham-éleg) ösz. fn. Hamany és élenynyel vegyült test. *(Kaliumoxyd*, vagy röviden csak *Kali).*

HÁMFA, (hám-fa) ösz. fn. Karikán lógó fa, melyhez a hámistrángot kötik. A hátulsó hámfák a felhérczhez vannak akasztva, az első lovakéi pedig a rúd végéhez, s ezt különösebben *kisafá*-nak nevezik.

HÁMFÁS, (hám-fás) ösz. mn. Oly lóról mondják, melynek hátulsó csánkjai kajcsosan hátra görbülnek, s midőn kocsiba fogva megy, a hámfát verik. *Hámfás ló.*

HÁMGYÁRTÓ, (hám-gyártó) ösz. fn. Szíjgyártó, ki egyszersmind hámokat szokott csinálni.

HAMHALVAG, (ham-halvag) ösz. fn. A hamanynak halvanynyal vegyülete. *(Chlorkali).*

HAMIBLAG, (ham-iblag) ösz. fn. A hamany és iblany vegyülete. *(Jodkalium).*

HAMIS, (ham-is, régente : *hamos* ham-os, gyöke részint *ham*, részint *hom;* az *is* képző nem más, mint az *as, os, és, ös* képzők módositása; e szón kivül még a *lapis* [lapos], *körös* [körös] tájszókban, és a közdivatú *haris*, valamint a dunántúli *kódis* [koldus] főnevekben maradt fenn); mn. tt. *hamis-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Jelent eredetileg 1) *ham* gyöktől pajzánt, csintalant, ki friseségével, élénkségével mást pajzánságból megcsalni ügyeskik, pl. *hamis kis leány;* és oly dolgot, ami pajzánságon alapszik, pl. *hamis dolgok;* 2) *hom* gyöktől pedig oly embert, ki valódi érzelmeit és gondolatait eltakarja, s mintegy homályba burkolja, azaz ravaszt, tettetőt, csalfát. 3) Szélesb ért. igaztalan, törvénytelen, ál, nem valódi. *Hamis kereset, keresmény. Hamis keresménynek kincse nem száll harmad örökösre.* (Km.). *Hamis levél. Hamis pénz. Egy hamis pénz százat emészt.* (Km.). *Hamis pecsét. Hamis tanu, tanuság. Hamis vis. Leghamisabb vis az asszonyok könyhullatása.* (Km.). *Hamis istenek. Hamis hir. Hamis ember. A hamis embert előbb megfogják a hamisságban, mint a sánta ebet a lopásban.* (Km.). *Hamis áru. Csak hamis az ember, mig eleven.* (Km.). *Hamis a lelke is. Ne higyj a leánynak az istenadtának, hamis teste lelke, sőkének barnának.* (Népd.). Rokon vele hangokban a német *hämisch*, de értelemben nem egészen egyező, s eredetére nézve sincsenek vele a német nyelvészek tisztában. L. Adelung s újabban Heyse szótárát.

HAMISAN, (ham-is-an) ih. Csalfán, ravaszul, alattomosan, tettetve; igaztalanul, törvénytelenül.

Hamisan nézni, kacsingatni valakire. Hamisan esküdni. Hamisan ítélni. V. ö. HAMIS.

HAMISESKÜ, (hamis-eskü) ösz. fn. 1) Eskü, midőn valaki olyasmit állít vagy tagad esküvés által, miről bizonyosan tudja, hogy nem úgy van. 2) Midőn valaki esküvel erősített fogadását meg nem tartja; másképen: *esküszegés, hitszegés.*

HAMISÍT, HAMISIT, (ham-is-ít) áth. m. *hamisít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Valamit eredeti valódiságából kivetköztet, megront, s mégis eredeti, valódi gyanánt mutatja, árulja stb. *Borokat hamisítani. Pénzt, levelet, végrendeletet hamisítani. Szerződést meghamisítani.*

HAMISÍTÁS, HAMISITÁS, (ham-is-ít-ás) fn. tt. *hamisítás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, melynél fogva valaki hamisít, meghamisít valamit. *Borok, pénzek, oklevelek hamisítása. Váltóhamisítás.* V. ö. HAMISÍT.

HAMISÍTÓ, HAMISITÓ, (ham-is-ít-ó) fn. tt. *hamisító-t.* Személy, ki valamit hamisít. *Pénzhamisító. Levélhamisító.* V. ö. HAMISÍT.

HAMISKODÁS, (ham-is-kod-ás) fn. tt. *hamiskodás-t*, tb. *—ok.* 1) Csalfálkodás, alattomoskodás, ál utakon való működés. 2) Pajzánkodás.

HAMISKODIK, (ham-is-kod-ik) k. m. *hamiskod-tam, —tál, —ott.* Csalfálkodik, ravaszkodik, ál utakon és módon működik; máshová céloz, mint külsőleg mutatja. *Ne hamiskodjál, hanem mondj igazat.* 2) Pajzánkodik.

HAMISLELKŰ, (hamis-lelkű) ösz. mn. Lélekben csalfa, ravasz, aki mást gondol, mint külsőleg mutatja magát.

HAMISLELKŰEN, HAMISLELKŰLEG, (hamis-lelkűen v. -lelkűleg) ösz. ih. Csalfálkodva, ravasz módon.

HAMISLELKŰKÖDIK, (hamis-lelkűködik) ösz. k. Hamislelkűen viseli magát.

HAMISLELKŰSÉG, (hamis-lelkűség) ösz. fn. Csalfa, ravasz minőség, midőn valaki mást gondol, mint külsőleg mutat.

HAMISODIK, (ham-is-od-ik) k. m. *hamisodtam, —tál, —ott.* Hamissá válik, hamis szokásokat vesz föl.

HAMISOL, (ham-is-ol) áth. m. *hamisoltam* v. *hamislottam, hamisoltál* v. *hamislottál, hamisolt* v. *hamislott*, htn. *hamisolni* v. *hamislani.* 1) Valamit hamisnak vall vagy tart. *E bort hamisolom, azért nem is veszem meg.* 2) Czáfol, megczáfol, hamisnak lenni megmutat. *Hamisolni, meghamisolni a szónok ál okait.* 3) Némely régieknél am. hamisít.

HAMISSÁG, (ham-is-ság) fn. tt. *hamisság-ot.* Csalfaság, álnokság, tettetés; lágyabb értelemben dévajság, pajzánság. *Hamisságon kapni valakit. Hamisságokat beszélni. Mulattató hamisság.*

HAMKÉNEG, (ham-kéneg) ösz. fn. A hamanynak kénnel vegyülete. A német nyelvben: *Schwefel kalium.*

HÁMKÖTÉL, (hám-kötél) ösz. fn. Hámhoz csatolt, s a vonó állat két oldalát kerítő kötelek, melyek végeit a hámfára vetik. Máskép: hámistráng. *Kilépni, kirúgni a hámkötélből. Levetni, leoldani a hámkötelet. Elszakadt a hámkötél.* Az uriasabb lószerszámokon kenderkötél helyett szíjkötél van.

HÁMLIK, (ho-am-ol-ik) k. m. *háml-ott*, htn. *—ani.* Hámjából, azaz hajából, héjából, kérgéből, bőréből kivetkezik. *Hámlik az érett dió, mondola. Hámlanak a fák. Hámlik a kigyó is, midőn bőrét elhányja. Addig hántsd a fát, míg hámlik.* (Km.). *Hámlik a bab, borsó, lencse.* V. ö. HÁM.

HAMLÚG, (ham-lúg) ösz. fn. Hamagból csinált lúg.

HAMMAS, tájdivatos *hamvas* helyett; l. ezt.

HÁMOL, (ho-am-ol) áth. m. *hámol-t.* 1) A vonó barmot hámba fogja. *Hámolni a kocsislovakat.* 2) Valaminek hámját, azaz héját leveszi, lemetszi, lehúzza. Szokottabban: *hámoz.*

HÁMOLÁS, (ho-am-ol-ás) fn. tt. *hámolás-t*, tb. *—ok.* 1) Cselekvés, midőn a vonó barmot, pl. lovat hámba fogják. 2) l. HÁMOZÁS.

HÁMOLATLAN, (ho-am-ol-atlan) mn. tt. *hámolatlan-t*, tb. *—ok.* Ami nincs hámmal fölszerelve. *Hámolatlan lovak az istállóban, legelőn.* Határozóképen am. hámolatlanul, fel nem hámolva.

HÁMOR, (1), fn. tt. *hámor-t*, tb. *—ok.* Ugyanaz a német *Hammer* szóval, eredeti magyarsággal: *koh* vagy *kohó. Vashámor, réshámor*, azaz vaskohó, rézkohó. V. ö. KOH.

HÁMOR, (2), falvak Abaúj és Szepes megyében; ALSÓ—, FELSŐ—, mindkettő Bars és Borsod megyében; helyr. *Hámor-ba, —ban, —ból.*

HÁMORBIRTOKOS, (hámor-birtokos) ösz. fn. Személy, kinek hámora van.

HÁMORKOVÁCS, (hámor-kovács) ősz. fn. Kovács, ki hámorban dolgozik, s a nyers vasanyagot idomítja.

HÁMORMALOM, (hámor-malom) ösz. fn. Intézet, nagyszerű műhely, melyben a közönségesebb érczeket nagy kalapácsokkal idomítják, melyeket víz hajtotta kerekek hoznak mozgásba.

HÁMORMESTER, (hámor-mester) ösz. fn. Első személy, vagyis igazgatómester a hámorokban és hámormalmokban.

HÁMOROS, (hámor-os) fn. tt. *hámoros-t*, tb. *—ok.* 1) Ki a hámorban mint kovács működik. 2) A hámornak igazgató mestere vagy birtokosa.

HAMOS, (ham-os) elavult mn. mely helyett ma *hamis* divatozik. „Kit úr ez napon ez hamos világ tömnöczebelől mente.“ (Régi halotti beszéd).

HÁMOS, (ho-am-os) mn. tt. *hámos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Oly lóról mondják, melyet hámba, kocsiba, szekérbe fognak; különböztetésül a nyergestől. *Négy hámos lovat és egy nyergest*, (néhutt: *paripát*) *tart.*

HÁMOZ, (ho-am-oz) áth. m. *hámoz-tam*, *—tál*, *—ott*. 1) Valaminek hámját, azaz kérgét, héját, hüvelyét lefosztja, lemetszi, leveszi. *Almát, körtét, szilvát hámozni. Kenyeret hámozni, meghámozni.* 2) A lovat hámba fogja; közönségesebben: *hámol.* 3) Átv. és tréfás ért. foszt, megfoszt. *Ugyan meghámozták a szegényt*, azaz pénzéből, ruhájából stb. kifosztották. V. ö. HÁM.

HÁMOZÁS, (ho-am-oz-ás) fn. tt. *hámozás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, melynél fogva valamit hámozunk. *Szilva-, baracskahámozás. Kenyér-, gesztenyehámozás.* V. ö. HÁMOZ.

HÁMOZATLAN, (ho-am-oz-atlan) mn. tt. *hámozatlan-t*, tb. *—ok*. Minek hámját, azaz héját, haját, kérgét stb. le nem húzták, le nem metszették stb. *Hámozatlan gyümölcsöt enni. Hámozatlan kenyeret tenni az asztalra.* Határozókép am. meg nem hámozva.

HÁMOZATLANUL, (ho-am-oz-atlan-ul) ih. Még nem hámozva, héját, haját, kérgét stb. rajta hagyva. *Hámozatlanul befőzni a szilvát. Hámozatlanul enni a kenyeret.*

HÁMT, (hám-t) áth. l. HÁNT.

HAMU, (ham-u v. hom-u, *ham* gyöktől könnyed, könnyű testet, vagy olyan testet is jelent, melynek részei igen könnyedén állanak egymáshoz, vagyis *omlékonyak*; *hom* gyöktől pedig inkább borító, fedező értelme van); fn. tt. *hamu-t*. Régiesen *homu*, *chomuv*. *Por és chomuv vagymuk.* (Halotti besz.). Jelenti általán a megégett testnek pornemű részecskéit, különösen a növények, legkülönösben pedig az elégett fanemüek maradványát. *Hamuvá égetni a háztetőt. Hamuvá égett falvak, városok. Hamuval behinteni fejét. Hamu alatt lappangó szikra. Olyan vén vagy fáradt, hogy a hamut is mamunak mondja.* (Km.). Költői, s átv. ért. megholt ember testi maradványai, akár a régiek módja szerént megégett állapotban véve, akár azért, mert a holt test idővel csakugyan elporlik. *Béke hamvainak. Hűlt hamvait a kőz temetőbe takarították. Áldani fogom még a hamvát is.* V. ö. HAMV, PERNYE és SZÉN.

HAMUÁGY, (hamu-ágy) ösz. fn. Kis gödör a tűzhelyen, mely fölé tüzet raknak, s melybe az elégett fa hamva bele hull.

HAMUÉGETŐ, (hamu-égető) ösz. fn. Általán, ki a fát azért égeti, hogy hamut kapjon belőle. Különösen munkás, ki az üveghuták vagy más olvasztókemenczék számára éget hamut.

HAMUFÜRDŐ, (hamu-fürdő) ösz. fn. 1) Hamuval készített fürdő. 2) Vegytani ért. szitált hamuval töltött vas edény, melyet tüzre tesznek, hogy benne különféle czélokra való nedveket forraljanak.

HAMUGÖDÖR, (hamu-gödör) ösz. fn. Általán gödör, melybe hamut gyűjtenek. Különösen gödör a tűzhelyen, mely fölé a tüzet rakják.

HAMUHODIK, (ham-u-h-od-ik) k. m. *hamuhodtam*, *—tál*, *—ott*. Hamuvá leszen; izzani, égni megszünvén, elporlik.

HAMUHORDÓ, (hamu-hordó) ösz. fn. Hordó, melyben hamut tartanak, hogy valahová szállítsák.

HAMUHUTYKA, (hamu-hutyka) ösz. fn. Kuszkóban ülő katuska ember, ki mindig a kemencze mögét őrzi; szurdékvitéz.

HAMUKA, (ham-u-ka) fn. tt. *hamukát*. Hamuszinű madárfaj.

HAMUKATLAN, (hamu-katlan) ösz. fn. Katlan alja, hová az elégett fának vagy más tüzelőnek hamvát beteszik.

HAMUKENYÉR, (hamu-kenyér) ösz. fn. Meleg hamu közé takart tésztából sült kenyér.

HAMULYUK, (hamu-lyuk) ösz. fn. 1) Rejtekhely a konyhán, vagy az épület más részében, hová a hamut betöltögetik. 2) Lyuk a tűzhelyen vagy kályha, kemenczе fenekén, melyen az elégett fa hamva lehulladoz.

HAMUPIPŐK, (hamu-pipők) ösz. fn. Konyhán, tűzhely körül hentergő alamuszi, nyámándi gyerek, leány, vagy felnőtt ember, vagy mocskos, ronda, magát hamuval beszennyező konyhacseléd. Máskép: *hamupüpő*, *hamupüpőke*, *hamvpepely* v. *pepelyke*.

HAMUPOGÁCSA, (hamu-pogácsa) ösz. fn. Meleg hamu alatt sült pogácsa.

HAMUS, (ham-u-os) mn. tt. *hamus-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Hamuval töltött, bővelkedő, rakott. *Hamus hordó, gödör, szák.* Ettől különbözik némileg a *hamvas*. V. ö. HAMVAS.

HAMUSÓ, (hamu-só) ösz. fn. l. LÚGSÓ.

HAMUSZÍN, (hamu-szín) ösz. fn. Olyan szín, milyen a hamué szokott lenni, azaz világos szürke.

HAMUSZINŰ, (hamu-szinű) ösz. mn. Világos szürke szinű, milyen a hamu. *Hamuszinű kelme. Hamuszinűre festeni az ajtókat, ablakrámákat.*

HAMUSZUSZÉK, (hamu-szuszék) ösz. fn. Szuszék, vagyis szekrény, melyben hamut tartanak. V. ö. SZUSZÉK.

HAMUSZÜRKE, (hamu-szürke) ösz. mn. Hamuhoz hasonló szürkeszinű. *Hamuszürke guba.*

HAMUVEVŐ, (hamu-vevő) ösz. fn. l. HAMVVEVŐ.

HAMUZSÍR, (hamu-zsír) ösz. fn. Hamuból kifőzött só, lúgsó, máskép: *szalaj, szalajka.*

HAMV, (ham-v) fn. tt. *hamv-at*. Eredetileg ugyanaz a *hamu* szóval, s ragozási tekintetben egy osztályba való a *daru darv*, *szaru szarv*, *ölü ölv*, *fenyü fenyv* stb. szókkal. A *hamv* csak hangzóval kezdődő ragok előtt használtatik, pl. *hamvat*, *hamvak*, *hamvas*, *hamvad*, *hamvaz*. *Elvenni a gyertya hamvát. Se hire, se hamva.* (Km.). Összetételben a *v*-vel kezdődő szavak előtt, el is vetheti utósó betüjét: *hamvvevő* v. *hamvevő*, *hamvveder* v. *hamveder*. Egyébiránt *hamv* szokottabban átvitt értelemben használtatik. *A megholtak hamvai. Gyümölcs hamva*, azon finom kék pehely, mely bizonyos gyümölcsök héját takarja, milyenek a szilva, kökény, feketeszőlő, s né-

mely bogyófajok. *Letörölni a szilva hamvát. A szőlő hamvát lemosta az eső.*

HAMVA, falu Gömör megyében; helyr. *Hamvá-n, —ra, —ról.*

HAMVAD, (ham-v-ad) önh. m. *hamvad-tam, —tál, —t* v. *—ott.* Hamuvá leszen, hamura változik által; minden éghető részei elégvén, csak hamva marad. *Hamvad a parázs. Elhamvad a tűz.*

HAMVADÁS, (ham-v-ad-ás) fn. tt. *hamvadás-t*, tb. *—ok.* Hamuvá létel. *Elhamvadás.*

HAMVADÉK, (ham-v-ad-ék) fn. tt. *hamvadék-ot.* Az elégett testnek omlékony, porféle maradéka.

HAMVADÉKONY, (ham-vad-ék-ony) mn. tt. *hamvadékony-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Ami könnyen hamvad, hamvadásra hajlandó, hamvadóban levő. Máskép: *hamvatag.*

HAMVADZIK, (ham-v-ad-z-ik) k. m. *hamvadz-tam, —tál, —ott;* htn. *—ni* v. *—ani.* Lásd: HAMVAD.

HAMVAS, (1), (ham-v-as) mn. tt. *hamvas-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Hamuval behintett, bemocskolt. *Hamvas ruha, hamvas homlok, kezek.* 2) Hamuszinű. *Hamvas tollú madarak. Hamvas kelme.* 3) Finom kékes pihével bevont. *Hamvas szilva, kökény, szőlő.* V. ö. HAMV.

HAMVAS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *hamvas-t*, tb. *—ok.* 1) Lepedő, melyben a hamut kifőzni szokták. 2) Timárok, tobakok edénye, melyben a bőrről a szőrt levakarják.

HAMVASFŰ, (hamvas-fű) ösz. fn. Vízityúkok faja, melynek hamuszinű tollai vannak. (Gallinago cinerea).

HAMVASÍT, HAMVASIT, (ham-v-as-ít) áth. m. *hamvasít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Hamvassá tesz, hamuval bemocskol, beszennyez. *Behamvasítani kezeit, ruháit.*

HAMVASSZEDER, (hamvas-szeder) ösz. fn. Földi szederfaj, melynek gyümölcsét kékes hamu födi.

HAMVASSZÜRKE, (hamvas-szürke) ösz. mn. Hamuszinhez hasonló szürkeszinű. *Hamvasszürke posztó. Hamvasszürke macska.*

HAMVASZT, (ham-v-asz-t) áth. m. *hamvaszt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Hamuvá éget, azt teszi, hogy hamuvá váljék, tűz által fölemészt.

HAMVASZTÁS, (ham-v-asz-t-ás) fn. tt. *hamvasztás-t*, tb. *—ok.* Hamuvá égetés.

HAMVATAG, (ham-v-at-ag) mn. tt. *hamvatagot.* L. HAMVADÉKONY.

HAMVAZ, (ham-v-az) áth. m. *hamvaz-tam, —tál, —ott.* Hamuval hint, behint, mocskol, bemocskol. *Behamvazni a sikos, jeges utat. Meghamvazni a lábvizet. A híveket böjt első napján hamvazni. A tűzhely körül behamvazni magát.*

HAMVAZÁS, (ham-v-az-ás) fn. tt. *hamvazás-t*, tb. *—ok.* Hamuval hintés.

HAMVAZÓSZERDA, (hamvazó-szerda) ösz. fn. A negyvennapi böjt első napja, húshagyó kedd utáni szerda, melyen a romai katholika anyaszentegyház szertartása szerént, részint halandóság, részint bűnbánás jelképeül a híveket meghamvazzák ezen mondattal: *emlékezzél, hogy por vagy, és porrá lészsz.*

HAMVÉDÉR, l. HAMVVÉDÉR.

HAMVFÉREG, (hamv-féreg) ösz. fn. Hamuszinű apró féregcsék a káposzta s más növények gyönge levelein, máskép: *levélféreg, levelész, korpaféreg.*

HAMVVÉDÉR v. HAMVÉDÉR, (hamv-védér) ösz. fn. Vederalakú edény, melybe a régiek az elégetett holttestek maradványait tették, és elásták. Átv. ért. régi hamvvedret ábrázoló faragmány, szobrászmű a sírköveken, halottak emlékein, stb.

HAMVVEVŐ, (hamv-vevő) ösz. fn. Ollóforma, s egyik végén tokkal ellátott eszköz, melylyel a gyertya hamvát elcsipik. Tájszokásilag: *hamvvévő, koppantó, koppantyú.*

HAMVVEVŐTALP, (hamv-vevő-talp) ösz. fn. Hosszukás, keskeny tálcza, melyre a hamvvevőt teszik, hogy az illető bútorokat be ne szennyezze.

HÁMZÁS, (ho-am-oz-ás) fn. tt. *hámzás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamely testnek, különösen gyümölcsnek, süteménynek stb. héját, kérgét lemetszszük.

HÁMZOTT, (ho-am-oz-ott) mn. tt. *hámzott-at.* Minek hámját, azaz héját, baját, kérgét, hüvelyét letisztították, lehúzták. *Hámzott gyümölcs, kenyér.*

HAN, elvont gyök, 1) hangutánzó, melyből *hang, hangos, hangzik, hall* (han-l) stb. erednek. Megvan a szanszkrit *kan, kvan, van, bhan* (mind am. hangzik), latin *cano*, s *l* betü közbejövetelével, a hellén *χλαγγω*, latin *clango, clamor*, német *Klang*, angol *clank* stb. szókban. 2) Azonos *ham* gyökkel 2-ik értelemben, mivel tudjuk, hogy az *m* más, mint ajakbetük előtt *n*-né változik. L. M betü. Ezen változás alá esnek: *hanczúrozik, han-t, han-gya, han-csík, hanság.* Egyébiránt az első értelmében is a gyors mozgás, rezgés eszméje rejlik. V. ö. HANG.

HÁN, indulatszó, mely helybehagyást jelent, s néhutt, nevezetesen Kemenesalján *igenis* helyett használtatik. Azonosnak látszik *ám* szóval.

HANÁK, tt. *handk-ot.* 1) S-ékely tájszó, s jelent lágy hitvány vásznat vagy fonalat. Eredete homályos. 2) Morvaországnak Han folyómelléki lakosa.

HÁNCS, (hám-cs) fn. tt. *háncs-ot.* Általán a fának lehántott héja. Különösen így nevezik a növénytudományban a növények, illetőleg fák kérgének, (külső szövetének) legbelső részét, mely vékony, fehéres nedcsövek összevegéből álló szivós és nyulékony szalagokban lehántható, (némelyek szerént: *silkhéj*, németül *Bast*, latinul *liber*). Különbözik ettől: *szijács* v. *sziács* v. *szidcshéj* (Splint, *alburnum*). Amabból készül a kertészeknél ismeretes hárskötőlék, mely a székelyeknél: *hánczu.*

HANCSÁR, l. HANDSÁR.

HANCSIK, (han-csík, vagy hant-csík) ösz. fn. Szalagformában kimetszett gyepes föld, azaz hant,

melylyel a határokat, utakat, nyilásokat stb. ki szokták jelölni. Néhutt am. vakandokturás, zsombék, hangyaboly. Néhutt: *höncsök*. V. ö. HANT.

HANCSIKOL, (hant-csíkol) ösz. áth. m. *hancsikol-t*. Hancsikkal jegyez, határoz. *Hancsikolni a határszélt, a nyilásokat, az utak mellékét.*

HANCSIKOLÁS, (hant-csíkolás) ösz. fn. Hancsikkal jelelés, határjegyzés.

HÁNCSU, (hám-cs-u) fn. tt. *hánccsut*. Székely tájszó. Lehántott fahéj. „De ő azt megkötte jó szíjjas hánccsuval egy vastag cserefához." Székely népmesék. Kriza J. gyüjteménye. V. ö. HÁNCS.

HANCZ, (ham-cz) a *hancsú, hanczos* vagy *hancsis* és *hancsúros* szók törzse; am. csintalan játszás, pajkoskodás, hamiskodás.

HANCZOZ, (ham-cz-oz) l. HANCZÚROZ.

HANCZÚ, (han-cz-ú) fn. tt. *hanczút*. L. HANCZÚROZÁS.

HANCZÚROZ, HANCZÚROZIK, (han- v. ham-cz-ú-or-oz[-ik]) k. m. *hanczúroz-tam, —tál, —ott*. Jó kedvében vagy pajkosan hányja veti magát, finczároz, ficzkándozik, dévajkodik. Gyöke ugyanaz a hamar, hamis szókéval, melyekben az élénkség, pajkosság fogalma rejlik. V. ö. HAM, elv. gyök.

HANCZÚROZÁS, (ham-cz-u-or-oz-ás) fn. tt. *hanczúrozás-t*, tb. —*ok*. Finczározás, jó kedvü vagy pajkos ficzkándozás.

HANCZÚZ, (hancz-ú-oz) l. HANCZÚROZ.

HANDA, (han-da v. ham-da) az alábbi *handabanda* iker szónak egyik tagja, s *handász, handarikás* szók törzsöke. Jelentése mindenütt hamarság, gyorsaság, hadarás, úgy hogy nemcsak gyökben, hanem az ikeritésben és értelemben is egyezik *hadarbadar* igével, pl. *handász* származékban. V. ö. HAM, elvont gyök.

HANDABANDA, (handa-banda) iker. fn. tt. *handabandát*. Szóbeli hetvenkedés, hányivetiség; garázda hánykolódás, valódi bátorság nélkül szájvitézség; daczoskodó ellenszegülés, állhatatosság nélkül. Gyöke nem annyira a hangutánzó *han*, azaz szó, kiáltás, mint inkább *ham*, azaz élénkség, hamarság. V. ö. HANDA.

HANDABANDÁL, (handa-bandál) ikerített önh. m. *handabandál-t*. L. HANDABANDÁZ.

HANDABANDÁZ, (handa-bandáz) iker. önh. m. *handabandáz-tam, —tál, —ott*. Hetvenkedik, hányja veti magát, erélytelenül daczoskodik vagy garázdálkodik; szájjal nagy zajt üt, tettel keveset végez.

HANDABANDÁZÁS, (handa-bandázás) ikerített igenév; tt. *handabandázás-t*, tb. —*ok*. Hetvenkedés; szájas hősködés.

HANDARIKÁZ, (ham-da-ri-ka-az) önh. m. *handarikáz-tam, —tál, —ott*. Ide-oda hánykolódik, forgolódik, hányja veti magát. Rokon a *handrikál* igével.

HANDARIKÁZÁS, (ham-da-ri-ka-az-ás) fn. tt. *handarikázás-t*, tb. —*ok*. Ide-oda hánykolódás vagy forgolódás.

HANDÁSZ, (ham-da-ász) áth. m. *handász-tam, —tál, —ott*. A székelyeknél am. hányvet, hadonász. (Kriza J.). Továbbá a beszédet elhabarja vagy elhadarja. Gyöke nem a *hang* szóéval közös *han*, hanem a hadarást jelentő *ham*. V. ö. HANDA.

HANDÁSZÁS, (ham-da-ász-ás) fn. tt. *handászás-t*, tb. —*ok*. Hadonázás. A beszéd elhadarása.

HANDÁZ, (ham-da-az) l. HANDÁSZ.

HANDÓKA, (han-d-ó-ka, talán: had-ó-ka, azaz hadaróka) fn. tt. *handókát*. Turós étek neme.

HANDRA, (ham-d-or-a vagy hány-t-or-a, v. ö. HÁNYTORI); 1) *Handrál, handrikál* és *handarikás* szók törzse. 2) Am. czandra v. czondra, l. ezeket.

HANDRÁL, (ham-d-or-a-al) l. HANDRIKÁL.

HANDRIKÁL, (ham-da-ri-ka-al) önh. m. *handrikált*. A székelyeknél am. hevesen veszekszik. (Kriza J.). V. ö. HANDARIKÁZ.

HANDSÁR, (törökül *khandser* v. *handser*) fn. tt. *handsár-t*, tb. —*ok*. Gyilokforma kés, melyet a törökök övökben viselnek, dákos. Máskép: *hancsár*.

HANDSÁROS, (handsár-os) mn. tt. *handsáros-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Handsárral ellátott, felfegyverzett. *Handsáros bot. Handsáros haramia.*

HANDSÉK, (han-ds-ék v. összvetétel: hant-csík) ösz. fn. tt. *handsék-ot*. Eredetére nézve vagy *han* gyöktől származik, mely vizenyős gyepföldet jelent; vagy azonos *hancsik* szóval. Balaton vidékén am. zsombék. V. ö. ZSOMBÉK.

HANDSÉKOS, (hant-csík-os) mn. tt. *handsékos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Amin vagy miben handsékok vannak, zsombékos. *Handsékos tó, rét, mező.*

HANEHA, tiszavidéki tájszólás, *hanemha* helyett.

HANEM, (ha-nem) ösz. kötszó. Igazító, helyeslő, intő, parancsoló értelemmel bír, s mindig azon mondatot vezérli, melyet az előbbivel összvekőt, miért a beszéd vagy körmondat elején nincsen helye, pl. *Magyarország utai ugyan nem igen jók, hanem borai finomak. Nem írt, hanem szóval üzent. Ne beszélj, hanem lássz dolgodhoz. Menj el, hanem meghagyom, hogy holnap honn légy.* Az adott példákból látható, hogy *de* kötszóval fölcserélhető, pl. *Nem élek fényesen, hanem* (de) *nyugalmasan. Ehetsz ezen ételből, hanem* (de) *gyomrodat meg ne terheld.* Tájdivatosan a székelyeknél *henem* is. Midőn a *hanem* nem összvetett hanem két külön szó, egészen más értelemmel bír, s részei egymástól elszakaszthatók, a hangsuly a ‚nem' szón feküvén, pl. *Ha ott nem voltál, miképadhatsz tanuságot a dologról? Ha nem írsz, én sem írok* stb. *Ha nem mondod is, tudom. Ha nem jössz, sem bánom.*

HANEMCSAK, (ha-nem-csak) ösz. kss. Értelme: kivévén, egyedül azon esetben. *Valaki elhagyandja ő feleségét, hanemcsak paráznaságért és egyebet vegyen,*

az belendeskedik. (Müncheni cod.). Szokottabban : *hanemha.*

HANEMHA, (ha-nem-ha) ösz. ksz. Kivéve, egyedül azon esetben, ha. Rendesen az utómondatban van helye, de a régiek a közmondat elején is használták, t. i. latinosan. *Hanemha megfordolandotok és leendetek miként apródok, nem mehettek be mennyeknek országába.* (Münch. cod.). *Nem segíthetek rajtad, hanemha magad is iparkodol. Meg nem menekszünk, hanemha Isten segít rajtunk.* Midőn a *hanem* és *ha* külön szókul vétetnek, értelmök : *de ha*, pl. *Most nem kapsz semmit, hanem ha* (de ha) *jól viseled magad, szép ruhát veszek.*

HANG, (han-g v. han-og, l. HAN gyök) fn. tt. *hang-ot.* 1) Általán, a légnek rezgő mozgása, menynyire ez a halló érzékekre hat, s melynek számtalan árnyéklatai vannak, mint : dörgő, zörgő, csörgő, csattanó, pattanó, zúgó, harsogó, fütyölő, hortyogó, robogó, ropogó, morgó stb. hangok. Németül *Schall.* Ezen általános értelemben elfogadható volna a némelyek által ajánlott *hallam* szó. Innen *hallamtan* annyi volna, mint *Schallehre, acustica ; zöngetan Tonlehre ; hangzótan* (szóhangtan, lásd itt alább) Lautlehre, végre *hangtan* valamennyit magában foglalná. 2) Különösebben azon mozgása a légnek, mely némely rezgő testekből ered, melyek tudniillik ütés vagy más illetés által könnyen, egy ideig tartó, s lassan-lassan elmuló mozgással rezgenek, s a fülekre némi kellemmel hatnak, pl. *érczek, harangok, trombiták hangja. A jól kiégett tégla hangja. Czimbalom, hárfa, hegedü, síp, kürt hangja. Hangot adni. Csengő, pengő hangok. Sarkantyú hangja.* Zenei szereknél másképen : *szó, trombitaszó, hegedüszó, sípszó.* 3) Állatok szava, szózata, melynél fogva légcsöik által rezegtetik a léget, s maga ezen rezegés. *Emberi hang. Madár hangja* (madárszó). *Orozlán, fülmile hangja. Vastag, erős, gyönge, tompa, éles hang. Reszkető, rekedt hangon beszélni. Nyers, durva hangon szólítani valakit. Hangjáról ismerni valakit.* Különösen az emberi szónak azon tulajdonsága, melynél fogva énekre alkalmas. *Tiszta, fínom, gyöngéd, hullámzó, rezegő, harsogó érczes hang. Magas, mély hang.* (Stimme). 4) Az emberi nyelvben a szók legutolsó egy vagy több eleme, pl. e szóban : *igaz* az *i, g, a, z* mint külön elemek ; másképen : *szóhang*, vagy szabatosabban : *betühang*, t. i. a betüknek megfelelő hang ; németül : *Laut.* Megkülönböztetés végett (a többi *hang* szótól) némelyek igen czélszerüen ajánlák a *hangzó* szót, s ettől származnék összetétel által : 1) *önhangzó* v. *magánhangzó*, (a föntebbi példában *i* és *a*), 2) *mássalhangzó* (*g* és *z*). 5) Bizonyos határozott emberi vagy hangszeri hang, melyet más hanggal magasságra vagy mélységre és rezgése idejére nézve összehasonlítani, s más hangoktól megkülönböztetni, zenei hang. *Egész vagy félhang. Alaphang. Kemény hang, lágy hang. C, d, e, f* stb. zenei hangok ; ez másképen : *zenge* vagy *zönge* (Tonus) ; és az egyéni zenei, vagyis egyes emberi éneklő és egyes hangszeri zengék folytonos összeköttetése : *szózat.* (Stimme, énekszózat, trombitaszózat, hegedüszózat stb.).

HANGA, (1), (han-ga, ugyanason *han* szótól, mely láposat jelent, s melytől *hanság* is származik ; németül is Heide v. Heidekraut a neve) ; fn. tt. *hangát.* Számos fajokra oszló növénynemzetség neve, a nyolczhímesek és egy anyások seregéből. Csínos és gyakran különös virágainál fogva, melyek szintén többféle alakúak és színüek, köz kedvességü cserjeféle növény. (Erica). A füvészek mintegy 400 fajait ösmerik. Nálunk kitünőbb fajai Diószegi szerént : *repcsén hanga*, (E. vulgaris), köz nyelven : *hangafa, téli zöld, vad cziprus, repcsén ;* továbbá : *hamvas hanga* (E. cinerea, mások szerént : E. humilis v. mutabilis) ; *gombos h.* (E. tetralix) ; *kesely h.* (E. mediterranea ; *cseplesz h.* (E. herbacea) stb.

HANGA, (2), (han-g-a) fn. l. ZENE.

HANGABARACZK, (hanga-baraczk) ösz. fn. l. HANGAMONDOLA.

HANGABOKOR, (hanga-bokor) ösz. fn. lásd : HANGAFA.

HANGÁCS, falu Borsod és Puszta Pest megyében ; helyr. *Hangács-on, —ra, —ról.*

HANGADÁS, (hang-adás) ösz. fn. Zenészi ért. cselekvés, midőn valaki elkezdi az éneket, vagy erre valamely alap- avagy kezdő hang által jelt ad, vagy pedig a hangszert hangoztatni kezdi. Átv. ért. midőn valaki köz tanácskozásnak irányt ad, s azt teszi, hogy ő szerénte beszéljenek vagy müködjenek.

HANGADÓ, (hang-adó) ösz. fn. és mn. Aki a zene vagy énekkezdésre akár maga hangjával, akár valamely hangszer által jelt ad. Átv. ért. aki valamely tanácskozásnak vagy müködésnek irányt ad.

HANGAFA, (hanga-fa) ösz. fn. Sovány, kopár mezőkön tenyésző cserje a hangák neméből, kisded, keskeny, elevenzöld, s nyilalakú levelekkel, melyek az ágat egészen befödik, s testszinü vagy fehér virágai vannak, másképen : *téli zöld, vad cziprus, repcsén.* (Erica vulgaris). Fának nevezik, mivel külsejére nézve kisded bokorhoz, cserjéhez hasonlít.

HANGAFŰ, (hanga-fü) ösz. fn. Vad mustár faja, sokszögü, bötykös beczőkkel, másképen : *vetési repcze.* (Sinapis arvensis).

HANGAMONDOLA, (hanga-mondola) ösz. fn. Törpefaju mondolafa és ennek gyümölcse ; másképen : *hangabaraczk.* (Amygdalus nana).

HANGARÁNY, (hang-arány) l. HANGIDOM. Különbözik : *hangviszony.*

HANGÁRNYALAT, (hang-árnyalat) ösz. fn. Átvitt ért. a zenei vagy szónoki hanghordozásnak gyöngébb fokozata, mérséklése. Általában annyi is, mint hanglejtés.

HANGASEPRŰ, (hanga-seprű) ösz. fn. Hanga nevü cserjének sürü leveles száraiból kötött seprű.

HANGÁSZ, (han-g-ász) fn. tt. *hangász-t*, tb. *—ok.* l. ZENÉSZ.

HANGÁSZAT, (han-g-ász-at) fn. tt. *hangászatot.* L. ZENÉSZET.

HANGÁSZATI, (han-g-ász-at-i) lásd : ZENÉSZETI.

HANGBOLTOZAT, (hang-boltozat) ösz. fn. Kúp- v. csürökmetszési (sectio conica) vonal szerént húzott boltozat, mely egy másik hasonló szabásu boltozattal általellenben áll, s midőn az egyiknek góczába ütődik valamely hang, ez ismét visszaütődik a másik góczába úgy, hogy a hangok ezen pontokon egyedül vegy kitünően hallhatók.

HANGCSALÁD, (hang-család) l. HANGNEM.

HANGEGYEN, (hang-egyen) ösz. fn. Több hangfokozatoknak és hangszerek zengéinek oly egyesülése, s egymáshoz való viszonya, mely szerént valamely egészet, a fülekre kellemesen ható folytonos hangzatokat képeznek; máskép : *összhangzat* (Concentus, harmonia). Ellentéte : *sürhangzat* (Disharmonie). V. ö. HANGZAT.

HANGEGYEZÉS, HANGEGYEZMÉNY, (hang-egyezés v. -egyezmény) ösz. fn. l. HANGEGYEN.

HANGEJTÉS, (hang-ejtés) ösz. fn. A szóhang rezegtetésének bizonyos meghatározott módja és mértéke, vagyis a beszédbeli hangnak, mennyiben a légcsőn kijő, sajátságos módosítása. *Tiszta, eredeti, idegen hangejtés. Magyaros, németes, francziás, zsidós hangejtés. Vontató, lassú, szapora, sebes hangejtés.*

HANGFENÉK, (hang-fenék) ösz. fn. A hegedü-, lant- és zongoraféle hangszerek alsó alapja, mely a hurok hangjait visszarezegteti.

HANGHARMAD, (hang-harmad) ösz. fn. Zenészek nyelvén am. harmadik hangfok az elsőtől (alaphangtól) számítva. (Tertia). Elég csak : *harmad.*

HANGHORDOZÁS, (hang-hordozás) ösz. fn. Az emberi hangnak erősebb vagy gyöngébb módosítása az éneklésben, szónoklatban. Érthetjük általában a zenéről is. V. ö. HANGLEJTÉS.

HANGHULLÁMZÁS, (hang-hullámzás) ösz. fn. A zenei huzamos hangnak mintegy hullámszerü módosítása. Leginkább kitüntethető az emberi énekben és a hegedü nemü hangszereken.

HANGICSA, (han-g-i-csa) elvont törzsök, s jelenti az apróbb madarak gyöngédebb énekét. Egyébiránt mint önálló főnév is használható.

HANGICSÁL, (han-g-i-csa-al) önh. m. *hangicsál-t.* Apróbbféle madarakról mondjuk, midőn énekelnek. Az *énekel* igének gyöngédebb, s kedvesebb módosítása. *Hangicsáló tengelicsék, czeizek, pacsirták.*

HANGICSÁLÁS, (han-g-i-csa-al-ás) fn. tt. *hangicsálás-t,* tb. *—ok.* Kis madarak énekelgetése.

HANGIDOM, (hang-idom) ösz. fn. 1) A beszéddé alakított szóknak határozott hangmértéke, összhangzása. (Numerus). 2) A versezetekben és zenében a hosszu és rövid, továbbá sulyos és sulytalan szó tagok, és zöngék bizonyos aránya s viszonya, melyben egymással összefüggenek, s egészet képeznek. (Rhythmus). Különbözik : *hangüteny.* L. ÜTENY.

HANGJÁRAT, (hang-járat) l. HANGMENETEL.

HANGJEGY, (hang-jegy) ösz. fn. Zenészetben azon jegyek, melyek a hangok különféle fokozatát, s időmértékét, továbbá a kezdetet, szüneteket, az erősebb vagy gyöngébb hangoztatást stb. kijelölik. *Fél, negyed, nyolczad hangjegy.* V. ö. KÓTA.

HANGJEL, (hang-jel) ösz. fn. Nyelvtani jelek, melyek által a nyelvészek bizonyos hangzókat, s illetőleg szótagokat megkülönböztetnek, hogy kiejtéseiket meghatározzák. Ilyenek pl. a görögben az *éles, tompa, összevont* hangjelek. Ilyen a franczíában a *çedil*, pl. e szóban *façon.* A magyar nyelvben a hangjelek ugyanazok, melyek a hangzók rövid vagy hosszu mértékét meghatározzák, pl. *á, ő, ő, ü, ü, é.* Általánosabb értelemben *hangjel* minden egyes *betü.*

HANGJELEZ, (hang-jelez) ösz. áth. m. *hangjelez-tem, —tél, —ett.* A hangzókat, s illetőleg a szótagokat hangjelek által kiejtéseikre nézve meghatározza.

HANGJELEZÉS, (hang-jelezés) ösz. fn. Irásbeli jegyzés, melynél fogva bizonyos hangjelek által a hangzók, illetőleg szótagok kiejtését és mértékét meghatározzuk.

HANGKARIMA, (hang-karima) ösz. fn. lásd : HANGVÉG.

HANGKELLEM, (hang-kellem) ösz. fn. A hangnak szépsége, vagyis azon tulajdonsága, melynél fogva a hallérzékeket kedvesen illeti, s a belső érzékekre bájosan hat. (Euphonia). *Beszédnek, egyes szóknak, zenének, éneknek hangkelleme.*

HANGKÍSÉRET, (hang-kíséret) ösz. fn. Zenészi nyelven másodének vagy zene, mely a fő énekhangot vagy fő zeneszer hangját (szózatát) mintegy elésegíti, s hallatosabbá vagy kellemesbé teszi. (Accompagnement).

HANGLÁB, (hang-láb) ösz. fn. l. VERSLÁB.

HANGLAJTORJA, (hang-lajtorja) ösz. fn. Fokozatos rend, melyben a hangok bizonyos alaphangtól kezdve a nyolczadik hangig fel és alá következnek. Szélesb ért. több hangfokok rende, a legmélyebbtől a legmagasbikig. Ezen értelemben egyik egyénnek nagyobb hanglajtorjája van, mint a másiknak. Magyarosabban, (minthogy *lajtorja, Leiter*-ből módosult) : *hanglépcső, zengelépcső.* V. ö. HANG.

HANGLEJTÉS, (hang-lejtés) ösz. fn. Általán, a hangnak mintegy fel és alá hullámzó, majd erősebb, majd gyöngébb rezegtetése, változtatása, mely az előadandó tárgy vagy érzelem vagy az egyén természetéhez alkalmazkodik. *Szomorú, vig, lassú, élénk hanglejtés.* Különösen átmenetel egy hangcsaládból a másikba. (Modulation, Modulirung).

HANGLÉPCSŐ, (hang-lépcső) l. HANGLAJTORJA.

HANGLIK, (hang-lik) ösz. fn. Általán lik vagy nyilás, mely által a hang kitör és elterjed, pl. a tornyok oldalain levő ablakok, melyeken a harangok szava

kihallik. Különösen likak a hangszereken, pl. hegedükön, lantokon stb.

HANGMENETEL, (hang-menetel) ösz. fn. 1) Az énekben s általán a zenében a hangoknak egymásból folyása. 2) A nyelvben és nyelvészetben hangrend v. hangrendszer. 3) Hanglépcső.

HANGMÉRŐ, (hang-mérő) ösz. fn. Mintegy öt lábnyi, s néhány hüvelyknyi eszköz, vagyis hangfenék egy vagy több húrral bevonva, melynek v. melyeknek végére több vagy kevesebb súlyt lehet kötni, s ez által a hangok viszonyait meghatározni. (Monochord, Sonometer).

HANGMÉRSÉK, (hang-mérsék) ösz. fn. A hang természeti erejének, nyerseségének gyöngítése, finomítása.

HANGMÉRSÉKLÉS, (hang-mérséklés) ösz. fn. l. HANGMÉRTAN; és HANGMÉRSÉK.

HANGMÉRTAN, (hang-mér-tan) ösz. fn. A nyelvtannak azon része, mely a szóhangok kiejtésének időbeli mennyiségét határozza meg, vagyis mely eléadja, mely szótagokat kell hosszan és melyeket röviden kiejteni. A hangmértan a verseléstannak egyik alkotó része. (Prosodia). Máskép: *szómértan.*

HANGMÉRTÉK, (hang-mérték) ösz. fn. Időmérték vagy időmennyiség, mely által a beszédben, illetőleg verselésben a rövid és hosszu szótagokat meghatározzuk, mely szerént egy hosszu szótagnak két rövid felel meg. A hosszu hangmérték jele: — a rövidé: *v*, pl. *Ōnálla vérét hősi tűzijdönság.*

HANGMŰ, (hang-mü) ösz. fn. 1) Általán, a zenészet szabályai szerént hangokból szerkesztett szépmü, melyet elénekelni vagy valamely hangszeren eljátszani lehet. *Olasz, német hangmüvek. Színházi, templomi hangmüvek.* 2) Hangszer. *Fuvó, húros hangmüvek.*

HANGMŰFA, (hang-mü-fa) ösz. fn. Fa, melyből hangmüveket, vagyis hangszereket készítenek, milyen pl. az iharfa.

HANGMŰVÉSZ, (hang-müvész) ösz. fn. Általán müvész, ki hangmüveket készit. V. ö. HANGMŰ. Szélesb ért. ki hangmüvekhez ért, szabályosan énekel, hangszereken játszik stb., zenész.

HANGMŰVÉSZET, (hang-müvészet) ösz. fn. A hangok természetének, viszonyainak és szerkesztésének rendszeres ismerete, valamint azon ügyesség is, melynél fogva valaki a kész hangmüveket eléadni képes, zenészet.

HANGNEM, (hang-nem) ösz. fn. A hangmüben uralkodó mód, vagyis a hangnak valamely lépcső szerénti módosítása, mely az egész müvön vagy egyes részein elömlik. *Kemény* (dur) és *lágy* (moll) *hangnem. Kemény C hangnem; lágy A hangnem.* Máskép: *hangcsalád.*

HANGNYOMAT, (hang nyomat) ösz. fn. A beszéd egyes mondatainak vagy a mondat egyes szavainak vagy végre a szó egyes tagjainak hangzatosabb kitüntetése, a köz hangalaptól eltérése. *Intő, feddő, kérő, biztató hangnyomat.*

HANGNYOMATÉK, (hang-nyomaték) ösz. fn. Általában am. hangnyomat. Különösen a beszédben, (valamint a zenében is) egyes hangoknak, (szótagoknak, zöngéknek) a többiektől megkülönböztetése az által, hogy egyiket hangzatosabban, (erősb nyomással vagy föntebb emeléssel is) kitüntetjük, másokat pedig közönségesen vagy szokott módon (sulytalanul) hangoztatunk, végre némelyeket még ez utóbbiaknál is gyöngébben vagy mélyebben ejtünk, pl. ezen mondatban: *az ember halandó*, ha ezt szokott értelemben veszszük, s kissé gondosabban hangoztatjuk, az *az* névmutatót a többinél mélyebben, *ember* szóban az *em* tagot kissé nyomatosabban vagy emeltebben, s *halandó* szóban a *ha* tagot legnyomatosabban vagy legemelkedettebben ejtjük; az ‚ember' szó 2-ik tagja és ‚halandó' szó két utóbbi tagjára külön is nyomatékot, sem fel, sem alá nem helyezünk. Immár a kiemelt, illetőleg alányomott szókon vagy szótagokon némi kiejtési változás vehető észre, mit általános néven *hangnyomaték*-nak vagy csak *nyomaték*-nak (accentus) nevezünk, s ennek két főbb nemét találjuk: *mély* és *magas* v. *éles* nyomaték. Ez utóbbinak különösen *hangsuly* a neve. S ez ismét kétféle: *erős* és *gyönge* hangsuly. Ezek szerént a nyomatékot tekintve, minden oly magyar mondatnak, mely több szót tartalmaz, kiejtésében négyféle hanghordozással élünk, melyek: 1) *erős* vagy *fő*, 2) *gyönge* v. *csekély* hangsuly v. nyomaték, 3) *sulytalan* vagy közönbös szó vagy szótag, 4) *mély* nyomaték. Az erős jele legyen a ‚nyomaték' első betüje (ˊ), a szótag önhangzóján felül, pl. hálandó, vagy ha jobban tetszik, a ‚suly' szó első betüje (ˇ), pl. hálandó vagy hálandó; a gyöngéjé vagy csekélyé pedig ez utóbbi első betüje (ˆ) aláfordítva, pl. ember, végre a mélyé egy aláhuzott vonalka, mint a szauszkritban, pl. az; a sulytalanok vagy közönbösek nem jelöltetnek. Ha már a föntebbi példát máskép akarjuk értetni, a nyomatékozás is máskép fog kiütni, pl. ha a fő nyomatékot az ‚ember' szó első tagjára fektetjük: *az ember halandó*, úgy találjuk, hogy a ‚halandó' szón vagy semmi nyomaték nem hallatszik, vagy pedig akaratlanul is valamely gyöngébb hangsuly annak nem első, hanem második tagjára esik, *az ember halandó;* s az egész mondat, mint minden magyar ember fogja érezni, mást jelent, mint a föntebbi nyomatékozással. Amott a ‚halandó' szó képez ellentétet: *az ember hálandó*, (nem halhatatlan); emitt: az ember halandó, az ‚ember' képez ellentétet, mintha mondanók: az ember az aki halandó, (nem az Isten, nem az angyalok).

A magyar hangnyomatékozás tanát és rendszerét csak nem régiben fejté ki egyik társunk, miért azt itt is röviden eléadni szükségesnek tartjuk.

A magyar nyelvbeli hangnyomatékok fő felosztással: 1) észtaniak, vagyis értelmiek, 2) nyelvtaniak, 3) hangidomiak.

További felosztással, mint föntebb : 1) erősek, 2) gyöngék, 3) mélyek. Mindhárom működik a fő felosztás létesitésében, ezen részletek szerént :

Az erős nyomatékok kétfélék : *igehatók* és *nem igehatók.*

Az igehatók ismét : *igevonsó* és *igénfekvő.*

A nemigehatók pedig : *összeségi*, *mondatfoglaló*, *ellentéti* és *megszólító.*

Az *igevonsó* után közvetlenül az igének kell jönni : *Tegnap írtam* levelet bátyámnak, e kérdésre felel : *mikor?* s ‚tegnap' az igét (‚írtam') annyira magához vonzza, hogy ez minden nyomatékát elveszti, s a többi szó máshová helyesése nem szenved, okoz az értelemben tetemes változást, csak ama kettő maradjon úgy együtt : bátyámnak levelet tegnap írtam, vagy levelet bátyámnak tegnap írtam, vagy bátyámnak tegnap írtam levelet stb., de ha az ige más szó után jön, ez egészen megváltoztatja az értelmet, pl. *bátyámnak írtam* tegnap levelet, e kérdésre felel : *kinek?* a többi értelemzavar nélkül ismét máshová rakható : tegnap bátyámnak írtam levelet stb. Ilyenkor még az igekötő is elválik az igétől, pl. *tegnap küldöttem el* bátyámnak a levelet vagy bátyámnak tegnap küldöttem el a levelet stb. Az igén magán pedig semmiféle nyomatéknak nem szabad állani.

Tagadó mondatokban igevonsó nyomaték van, pl. *semmit se tudok* vagy *nem tudok semmit.* Kérdő mondatokban szintén : *hol késel* az éji homályban. Az *-é* kérdő szócska' az ige után jő : *látod-é, látjátok-é.* De ha az *é* szócska elmarad, helyét az ige végtagjaira eső nyomaték pótolandja : *látod? látjátok?* azaz kéttagú szónál a végtagra, több tagúnál a végelőttire.

Az *igénfekvő* magán az igén, s ha igekötővel áll, az igekötőn feksik, mely az igétől ez esetben elválhatatlan, pl. *küldöttem* tegnap levelet a bátyámnak, e kérdésre felel (küldöttél?) *elküldöttem* tegnap a levelet stb. e kérdésre felel : *elküldötted?* Az első mondatban jobb ha az egyszerü ige elül áll az irásban, de élő szóval, a sulyozás segitségével az értelem lényeges változása nélkül bármely rendben állithatjuk össze a szókat. Az összetett ige pedig (elküldöttem), minthogy előtte elválhatlanul áll a sulyos igekötő, akár irásban, akár élőbeszédben tetszés szerént változtathatja helyét.

A nemigeható nyomatékok az *igehatóktól függetlenül* működnek.

Az *összeségi*, ismét vagy *mindenségi* vagy *sokasági.*

A *mindenségi* nyomaték mindig önálló, pl. *minden erőnket megfeszitettük* és *minden erőnket akkor feszitettük meg*, az első példában a mindenségi mellett igénfekvő, a 2-ikban igevonsó nyomaték van.

A *sokasági* tetszés szerént igevonsó vagy nemigevonsó : *sok pénzt adunk ki hiába* vagy *sok pénzt kiadunk hiába.*

A *mondatfoglalót* alkotják a *kötszók* és *visszahonsó névmások*, pl. *minthogy* testünk, *melyet rövnlandó* anyagból állított össze a természet, *meghal* előbbutóbb : *tehát* a *lelket* ápoljuk inkább, *melyre* halhatatlanság vár.

Ellentéti nyomaték : *rövnlásnak* indult, hajdan *erős* magyar. Ide tartozik az összeállitási is : *ész, erő, akarat sokat* tehet.

A *megszólító* nyomaték a megszólító eset (vocativus) sajátja. *Isten!* kit a bölcs lángesze föl nem ér. Ez már csak *szónyomaték.*

Mind ezen elszámlált nyomatékozásban a hangsuly az illető szó gyöktagjára esik, kivévén mely a kérdő *é* helyét pótolja.

Gyönge nyomatékok : 1) a *természetes*, 2) a *hangidomi* nyomaték.

Természetes nyomaték az, mely minden magánálló vagy egyes szónak gyöktagján, de a föntebbieknél gyöngébben hallatszik, mint *Isten, ember, lélek, hálhatatlan, hálandó;* mely viszonyitott állapotban, sőt egész mondatban is mind addig megmarad, míg vagy

a) a föntebbiek szerént erős nyomatékká nem változik ; vagy

b) az igéknél igevonsó nyomaték mellett elenyészik ; vagy végre

c) a hangidom által nem módosittatik.

Itt kitünő figyelmet érdemelnek a személyes névmások.

Ebben : *én olvasok*, az ‚én' szón igevonsó nyomaték fekszik, ezen kérdésre felel : *ki olvas*, és azt teszi : én vagyok aki olvasok, nem más. Ebben : *én ólvasok* vagy jobban : *én, ólvasok*, igén fekvő nyomaték és az ‚én' szón ellentéti nyomaték van, s azt teszi : ami engemet illet : olvasok, valamely ellentét állván mellette, például *Péter ír, én* (pedig) *olvasok ;* ezen kérdésre felelvén : *te* (v. *hát te*) *mit csinálsz?* Úgy hogy ha ezen ellentét nem létesik, az *én* egészen elmarad : *olvasok*, ezen kérdésre felelvén : *mit csinálsz?*

Hasonló szerepjök van a személyes névmásoknak birtokragozott nevek előtt is, mint : *az én könyvemet vitték el*, (ki könyvét?) ; *az én könyvemet elvitték*, (mit tettek a te könyveddel?) a *te* és *én* szókon ellentéti nyomaték fekszik, valamely ellentét előzvén meg vagy követvén, pl. a Péterét ott hagyták. S ‚én' nélkül : *könyvemet vitték el* és *könyvemet elvitték*, ismét mind a föntebbiektől, mind egyik a másiktól különböző jelentésü, mit minden magyar ember ért ; hanem amiről, fájdalom, a külföldi nyelvészek zavarban vannak, de nem saját hibájokból, hanem a mi hibánkból, kik még az úri imádságot sem fordítottuk igazi magyarsággal : *Atyánk!* ki vagy mennyekben, szenteltessék meg *neved* stb.

Egyik külföldi munkában olvastuk : *az én atyám*, németül körül-belül am. mein Vater der meinige. — Nem igy áll a dolog, mert itt a nyomatékozás viszi a fő szerepet. Kisértsük meg német nyelven a mennyiben mi bírjuk, a személynévmások nyomatékozásának különböző fajait.

Én olvasok, (e kérdésre : ki olvas, wer liest?), németül körülbelül így volna : ich bin es der liest, (utóbbi része szó szeréntiebben : der ich lese).

Én ölvasok, (e kérdésre : te, vagy hát te mit csinálsz? und du, was machst du?), und ich vagy was mich anbetrifft, ich lese.

Ólvasok, (e kérdésre : mit csinálsz? was machst?), lesen (thue ich).

Átyám olvas, (nem bátyám; ki olvas?), der (v. mein) Vater, (nicht der Bruder) ist es der liest.

Átyám ölvas, (hát Atyád mit csinál?), was den (meinen) Vater betrifft : er liest.

Az én atyám olvas, (ki atyja olvas?), mein Vater (nicht der Deinige) ist es, der liest.

Az én atyám ölvas, (a te atyád mit csinál?), was meinen, (nicht deinen) Vater betrifft, er liest.

A *hangidomi* (rhythmusi) nyomaték a magyarban tökéletesen a (magyar) zenei hangidom törvényein alapszik, melyek

1) A magyar zenében, tehát nyelvben is egy sulyos, erős tag (erős ütenyrész) legfölebb három gyönge tagon uralghat, de többön nem; innen : ‚halhatatlanságot' szóban a gyök (hal) után még öt szótag következvén a 3-ik vagy 4-ik vagy 5-ik vagy 3-ik és 5-ik együtt, hangidomi nyomatékot veszen fel, pl. hálhatátlanságot v. hálhatatlánságot v. hálhatatlanságot v. hálhatátlanságot.

2) Sulyos v. erős tagot közvetlenül sulyos tag (zenészeti nyelven : thesist, közvetlenül thesis) nem követhet, hanem csak (mint föntebb egy vagy több) sulytalan vagy gyönge tag (thesist, csak mindenkor egy vagy több arsis, vagy e helyett szünet — pausa — követhet). Innen

3) Ha az értelmi nyomaték egyike vagy másika közvetlen egymás mellé esnék, egyik elhomályosodik, pl. *én is elmegyek* vagy *én is elmegyek*, azaz noha mind az ‚én' szót (ellentéti), mind az ‚is' szót (mondatfoglaló), mind az ‚elmegyek' szót (igénfekvő) erős nyomaték illetne, ha ezt az ‚én'-re fektetjük, elveszti azt az ‚is', ha pedig az ‚is'-re fektetjük, elvesztik azt a közvetlenül mellette, (előtte és utána) állók. Hasonló : *egy meg egy kettő* vagy *egy meg egy kettő*, (azaz *kettőt tesz*, a ‚kettő' szón igevonzó nyomaték van), mind három elsőnek hangsulyozása helytelen volna, kivévén, ha az első ‚egy' után szünetet használunk, pl. egy, meg egy kettő, de a melylyel folytonos beszédben nem igen élünk. Így ezen mondat : ‚Ha meghalok se bánom', kétfélekép nyomatékozható : *Hä meghalok sé bánom* és *Ha méghalok se bánom*; az utóbbiban noha ‚ha' szón mondatfoglaló és ‚se' mint tagadó szón igevonzó nyomatéknak kellene állania, nyomatékát mindkettő elvesztette a közvetlenül következő erős nyomaték miatt, nemcsak, hanem figyelmes észleléssel azt tapasztaljuk, hogy ezen szókat a többi sulytalanoknál is még mélyebben hangoztatjuk, (mint a szanszkritban az erős hangsuly előtti tagot). Ebből értjük meg

4) A *mély nyomatékot*, mely mindig hangidomi, s különösen eléjön a névmutatókban, (*a* vagy *az* és *egy* névmutatókban), s ezek mindig mély nyomatékkal hangoztatandók, pl. ebben : *az ember csálatkozhatik*, az ‚az' más jelentésü, mint ebben : *ăz ember*, (= ăzon v. ăz az ember *csálatkozik*). Így különbözik : *egy embert láttam*, (= egy valamely embert) és : *egy embert*, (azaz egyetlen egy embert) *láttam*. Az erős nyomatékok, mint láttuk, a mondatot szabályozzák, (kivévén a megszólítót) tehát tulajdonképen mondatnyomatékok, a többiek pedig szónyomatékok; de tulajdonképen valamennyi csak egyes szótagon — az értelmi rendszerént a gyöktagon, a hangidomi más szótagon is — fekszik. Bővebben értesülhetni ezekről az Akademiának 1860-diki nyelvtudományi Értesitőjében.

HANGNYOMATÉKOZÁS, (hang-nyomatékozás) ösz. fn. Valamely szónak vagy szótagnak, vagy egész mondatnak is hangnyomatékkal ejtése. Elegendő a ‚nyomatékozás' szó is. V. ö. HANGNYOMATÉK.

HANGOL, (han-g-ol) áth. m. *hangol-t*. 1) Valamely zeneszer húrjainak hangjait illő arányba hozza, mely a hangok bizonyos magasságában és mélységében áll. *Hegedüt, lantot, gordont, zongorát, hárfát hangolni, felhangolni*. 2) Különféle zeneszerek hangjait illő arányban öszveilleszti. *Hegedüt fuvolyával, hárfával, zongorával öszvehangolni* stb. *A zenekar, mielőtt játszanék, öszvehangolja hangszereit*. 3) *Lehangolni*, v. *alá-, alábbhangolni, lejebbhangolni* am. kedvét, vágyát, bátorságát csökkenteni, vállalkozási, működési erélyét stb. zsibbasztani. *A szerencsétlen események, az irígy rágalmazó beszédek minden tevékenységét, munkásságát, készségét lehangolták*.

HANGOLÁS, (han-g-ol-ás) fn. tt. *hangolás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn egy vagy több hangszert hangolunk. *Lehangolás* am. erejének, vágyának, kedvének zsibbasztása.

HANGOLAT, (han-g-ol-at) fn. tt. *hangolat-ot*. 1) Hangszerek állapota, mennyiben hangjaik bizonyos viszonyban és arányban vannak egymással. *Egyező hangolat. Rosz, hibás hangolat*. 2) Átv. ért. kedély állapota, melynél fogva az valamely tárgy iránt hajlammal vagy ellenszenvvel viseltetik. *Jó hangolatban találni valakit. Rosz hangolatban* (kedvben) *lenni*. Ez utóbbi szokottabban : *hangulat*.

HANGOLÓ, (han-g-ol-ó) fn. tt. *hangoló-t*. 1) Személy, ki a hangszereket illő öszhangzásba hozza, s a hangoknak kellő tisztaságot és magasságot ad. *Zongorahangoló*. 2) Eszköz, mely által, vagy melynek segedelmével hangolnak. V. ö. HANGOL.

HANGONY, ALSÓ—, falu Gömör megyében; helyr. *Hangony-ba, —ban, —ból*.

HANGÓRA, (haug-óra) ösz. fn. Óra, mely nem csak mutat, hanem üt is; *ütóra, ütóóra*.

HANGOS, (han-g-os) mn. tt. *hangos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Általán, minek hangja van, mit hallani lehet. Különösen 1) Erős hangu, s fülekre nagy be-

nyomást tevő. *Hangos szó, beszéd. Hangos torok. Hangos dob. A gyönge tücsöknek is hangos a szava.* (Km.). 2) Mi a hangot értelmesen visszaadja. *Hangos templom, terem.* 3) Némely tájakon, pl. Hevesben, Szegeden mondják szobáról, teremről, mely hideg, mely télen nincs befűtve, mintha üres volna; minthogy az üres szoba vagy terem hangosabb szokott lenni. 4) A székelyeknél *hangos* másképp *félhangú*, am. hóbortos, félleszű. 5) Mint főnév több családok neve.

HANGOSAN, (han-g-os-an) ih. Erős hangon hallható szóval, nyilt torokkal. *Hangosan beszélni.*

HANGOSKODÁS, (han-g-os-kod-ás) fn. tt. *hangoskodás-t*, tb. *—ok.* Nagy hangon beszélés, üres szónokolás. *Egész beszéde nem volt egyéb hangoskodásnál.* V. ö. HANGOSKODIK.

HANGOSKODIK, (han-g-os-kod-ik) k. m. *hangoskod-tam*, *—tál*, *—ott.* Erősen hangzik, szavát igen hallhatólag fitogtatja, nagy habotával beszél, zajtütő üres hangokat ejteget. Megfelel a francsia *haranguer* igének. *Vannak szónokok, kik csak hangoskodnak és mit sem mondanak.*

HANGOSLAT, (han-g-os-l-at) elavult fn. A münch. codexben am. symphonia. *Hallá a hangoslatot és a kart,* (audivit symphoniam, et chorum).

HANGOSSÁG, (han-g-os-ság) fn. tt. *hangosság-ot.* Beszédnek, éneknek, zenének stb. tulajdonsága, melynél fogva a fülekre nagyobb erővel és benyomással hat. „Miképpen az éneklőnek szava hangosság nélkülön.“ Góry-codex.

HANGOZTAT, (han-g-oz-tat) áth. m. *hangoztat-tam*, *—tál*, *—ott.* 1) Eszközli, hogy valami hangozzék, hogy folytonosan a fülekre hasson. *Hangoztatni a hegedűt, songordt. Hangoztatni a szót, éneket.* 2) Különösen az egyes zenei hangokat énekben vagy hangszerekben létesíti. (Intoniren). *Jól vagy tisztán hangoztatni a háromvonásos g-ét. NN. énekes rosszul* v. *hamisan hangoztat.*

HANGOZTATÁS, (han-g-oz-tat-ás) fn. tt. *hangoztatás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki hangoztat. (Intonation).

HANGREKEDÉS, (hang-rekedés) ösz. fn. A hang- vagy légcsőnek állapota, midőn lobos, nyálkás, vagy más akadály miatt a hangot nem tisztán bocsátja ki.

HANGREND, (hang-rend) ösz. fn. Bármely nemű hangoknak egymással összeköttetése, sorozata.

HANGRENDSZER, (hang-rend-szer) ösz. fn. Rendszer, mely akár a nyelvben, akár a zenében a hangoknak egymáshoz való viszonyában s arányában áll.

HANGRÉS, (hang-rés) ösz. fn. 1) Boncztani ért. azon keskeny nyilás, mely a kánporcz alsó szalagjai között van. V. ö. KÁNPORCZ. 2) *f* forma rés a hegedű nemű hangszerek felső lapján.

HANGRESZKETÉS, (hang-reszketés) ösz. fn. Mind az emberi, mind általában valamely zenei hangnak kellemetlen reszketegsége. Különbözik a *hangtulámzás*-tól, mely művészileg annak helyén alkalmazva, a hallgatóra jó hatást gyakorolhat.

HANGREZGÉS, (hang-rezgés) ösz. fn. 1) A hangnak bizonyos apró időmozzanatokban történő váltakozása, trilla (Triller). 2) Valamely hangzó vagy hangközlő testnek bizonyos időben történő rázkódása, melyet némely húros hangszernek hangot adó húrján, (pl. a bőgőén, midőn nyirettyűvel érintjük, vagy újjal pendítjük), szemmel is láthatni. (Vibratio).

HANGSÚLY, (hang-suly) ösz. fn. A hangnyomaték magas neme, mely valamely szó vagy szótagot a többi közől kiemel. L. részletesebben: HANGNYOMATÉK alatt.

HANGSÚLYOZÁS, (hang-sulyozás) ösz. fn. Magas hangnyomaték alkalmazása.

HANGSZER, (hang-szer) ösz. fn. Valamely anyagból (fából, érczből stb.) készített szer vagy eszköz, melyen hangműveket eléadni, eljátszani lehet. *Fuvó, billentyűs, húros* stb. *hangszerek. Hangszeren játszani. A hangművet különféle hangszerekre tenni. Hangszereket hangolni. Hangszerzene* (Instrumental-Musik).

HANGSZEREL, (hang-szerel) ösz. áth. m. *hangszerelt.* Valamely zeneművet kiváltképen több hangszerekre alkalmaz. (Instrumentiren).

HANGSZERELÉS, hang-szerelés) ösz. fn. Valamely zeneműnek több hangszerekre alkalmazása. (Instrumentation, Insrumentirung).

HANGSZERÉSZ, (hang-szerész) ösz. fn. Hangszerkészitő.

HANGSZERZŐ, (hang-szerző) ösz. fn. Hangművész, ki zeneműveket készit, zeneszerző.

HANGTAN, (hang-tan) ösz. fn. Különböző értelemben vétethetik, amint t. i. a *hang* szó alatt általános értelemben *hallam* (Schall), vagy csak *szóhang, hangzó* (Laut), vagy *zenei hang, zönge* (Ton) értetik. V. ö. HANG.

HANGTÁVOL, (hang-távol) ösz. fn. A zenészetben két, egymással zenészetileg összeköttött zöngének egymáshozi viszonya, pl. *második, harmad, negyed, ötöd* stb., t. i. az alaphanghoz mérve, amelyek sokszor *nagy és kicsi*, vagy *nagyobbított és kisebbített* nevezeteket kapnak. V. ö. HANGZAT.

HANGTOLDALÉK, (hang-toldalék) ösz. fn. Némely egyes szók végén egy vagy több jelentéstelen hang, mely inkább csak arra szolgál, hogy akár a megelőzött, akár a következő hangsuly által maga a fogalom jobban kiemeltessék. Ilyenek *addig-lan, pedig-len, végig-len* stb. szókban a *lan, len* szótag. Hasonló toldalékok vannak ezekben: *kiss-ég, itten-eg, ottan-ag*, sőt ez utóbbiakban az *en, an* szótagok is, minthogy *itt, ott* is ugyanazt jelentik. Ilyen a *ság, ség mostanság, aligség, mai napság* szókban (mostan-ban az *an* is); *épen-séggel* szóban pedig a *ség* ismét új *(vel)* toldalékot kapott; *így megint* a népnyelvben gyakran *megintelen*, sőt *megintelenség* is.

HANGTOMPÍTÓ, (hang-tompító) ösz. fn. Eszköz, mely által némely hangszerek élesebb vagy erősebb, harsányabb hangját meggyöngítik, lehangolják, pl. a hegedűben fésülalaku szer, melyet a húrlábra illesztenek.

HANGUGRATÁS, (hang-ugratás) ösz. fn. A ragozási rendszernek azon különössége, midőn némely törzsök-szók utósó szótagjából a hangzó kihagyatik. V. ö. HANGUGRATÓ.

HANGUGRATÓ, (hang-ugrató) ösz. mn. Nyelvtani ért. általán oly szókról mondják, melyek utósó szótagjok önhangzóját bizonyos esetekben elhagyják, s mintegy kiugratják. Különösen 1) hangugrató neveknek mondatnak azon két vagy több szótagu nevek, melyek az utótagban levő rövid önhangzót kilökik, midőn önhangzón kezdődő rag járul hozzájok, kivéve itt is az *é, ért, ig* ragokat; pl. *álom*, álmot, álmok, álmos, *gödör*, gödröt, gödrök, gödrös; de: álomba gödörbe, álomé gödöré, álomért gödörért stb. Ide tartoznak, a) az *alom elem* végüek, azaz ha *l* és *m* jő össze, pl. *halom* halmok, *malom* malmok, *hatalom* hatalmak, *kérelem* kérelmek. Kivétetik: *elem*, (elemek, elemet). A kettőnél több hanguak, még az *é* előtt is kilökik a hangzót, pl. *urodalmért, fejedelmért*, ámbár mondhatjuk, urodalomért, fejedelemért is; de *i* képző előtt is mindig kimarad a hangzó: *urodalmi, fejedelmi*. A régiek rendesen a törzsök szókat is rövidítve irták, pl. *hatalm, szerelm, kérelm;* b) minden más szók is, ha azon kurtulás által *lm, lym, rm* jőnek össze, pl. *ólom* ólmot; *selyem* selymet; *körröm* körmöt. Kivétetik: *örröm*, mely az önhangzót mindig megtartja és *terem*, mely kétképen ragoztatik: teremet és termet; c) azon szók, melyekben a legfolyékonyabb félhangzók *l, ly, r* inybetükkel (g, k) jőnek össze, pl. *gyilok* gyilkok; *tülök* tülkök; *akol* aklok; *tükör* tükrök; *dolog* dolgok; *nyereg* nyergek; *fogoly* foglyok; *bögöly* böglyök. Kivétetnek: *alak, harag, öreg, átalag, zálog, tályog, hólyag, hályog, bélyeg*, melyek nem vesztik el az önhangzót. *Sereg* pedig *és sógor* kétképen ragozhatók: seregek, sógorok vagy sergek, ságrok; d) azon szók, melyekben *tk* és *tyk* jőnek össze, pl. *átok* átkok; *vétek* vétkek; *bötyök* bötykök; e) e következők: *bátor, csébér, csöbör, csupor, éber, eper, fészek, gödör, gyomor, haszon, jászol, kaczor, kapocs, kapor, kobor, köböl, lator, lepel, lucsok, majom, meder, mocsok, öböl, peczek, szatyor, szeder, szobor, takony, tegez, torony, tücsök, üszök, vacsok, vászon, védér*. Következők pedig: *ajak, ászok, ezer, fátyol, kebel, izom, kazal, sátor, vékony* meg is tarthatják az önhangzót. A *lélek* első tagjában az éket is elveszti: lelkem, lelket, lelkek, lelkes; más esetben az éket is megtartja: léleknek, lélekkel, lélektől stb. Hasonlóan éket veszt a *három* ezen két származéka: harmad és harmincz. Ezen négy szó, *kehely, pehely, teher, vehem* nemcsak hangzóját veszti el, hanem mássalhangzóit is elcseréli, pl. *kelyhet, pelyhet, terhet, vemhet*. Egyébiránt a főszabályt követik kehelynek, pehelynek teherért vehemért stb. 2) hangugrató igéknek mondatnak azon többtagu igék, melyek az utósó tagban levő rövid önhangzót ragozáskor kivetik. Ezek kétfélék, a) melyek az önhangzót tetszés szerént kivethetik, vagy megtarthatják; következésképp kétfélekép ragozhatók, pl. csatolok, csatolék, csatoltam, csatolandok, csatolni, csatoló; v. csatlok, csatlék, csatlottam, csatlandok, csatlani, csatló. Ezek a parancsoló és foglaló módban az önhangzót mindig megtartják; pl. bitangolj, csépelj, bitangoljak, csépeljek. Ide tartoznak mind azon igék, melyekben a kilökés után a *g* vagy *gy* folyékony félhangzókkal jön össze, pl. szédelegni v. szédelgni v. szédelgeni; mosolyogni v. mosolygni v. mosolygani, csörögni v. csörgni v. csörgeni, (az *a e* önhangzók a *ni* előtt csak közbeszuratok). Kivétetik: faragni. Továbbá, ha ugyanazon *g* és *gy* betük *z*-vel jőnek össze, pl. buzogni v. buzgani; végezni v. végzeni; jegyezni v. jegyzeni. Végre, ha két különböző félhangzók, még pedig akár folyékonyak, akár sziszegők jőnek össze, pl. érdemelni v. érdemleni; becsmérelni v. becsmérleni; ócsárolni v. ócsárlani; tékozolni v. tékozlani; őrizni v. őrzeni, orozni v. orzani; szemezni v. szemzeni. Kivétetik: keresni. Ide tartoznak e következő igék is: bitangol, bujdokol, csatol, csépel, ebédel, énekel, érdekel, esdekel, fuldokol, fenekel, gátol, gyászol, gyötör, hajol, koboz, kotor, kovácsol, nádol, padol, pecsétel, peder, pótol, rabol, sajog, sodor, tanácsol, tipor, tolmácsol, tudakol, ünnepel, vádol, zsúrol stb. b) melyek a végtag önhangzóját mindig kivetik, milyenek az *ol öl, or ör* középképzőkkel alkotott *ik*-es igék, pl. torlik, porlik, csuklik, botlik, futamlik, vöröslik, döglik; porzik, sebzik, rögzik igék, s igen számos hasonló képzésüek. Egyébiránt erről lásd: IKES IGÉK.

A szóképzéseknél előforduló hangugratási esetek részletesen a képzőkről szóló czikkekben vagy magoknál az egyes czikkeknél adatnak elé.

HANGULAT, HANGÚLAT, (han-g-u-l-at) l. HANGOLAT, 2).

HANGUTÁNZÁS, (hang-utánzás) ösz. fn. Általán kiejtés, mely által valamely hangot lehetőségig megközelítve visszaadunk. Különösen nyelvtani ért. midőn a tárgyakat a természetben eléjönni szokott hangjaik után vagy hangjaikról nevezzük el. V. ö. HANGUTÁNZÓ.

HANGUTÁNZÓ, (hang-utánzó) ösz. mn. Így nevezik a nyelvtudósok azon szókat, melyek a természeti hangok követése, utánmondása által keletkestek, milyenek nyelvünkben aránylag végtelen nagy számmal vannak, és pedig vagy mint önálló szók, pl. csepp, szí, szél, síp, dob, horty, korty, szusz; részént mint elvont gyökök, pl. böf, bugy, csacs, csatt, csett, csisz, csön, csör, csur, don, döb, dör, dirr, durr, föcs, füty, gág, hars, hor, hör, kocz, kon, kop, koty, köh, kuruty, locs, toty, mocz, mok, nyaf, nyif, nyik, patt, poty, pöf, pön, pör, puf, recz. rop, roty, suh, szisz, top, zör stb

HANGÜTENY, (hang-üteny) ösz. fn. lásd: ÜTENY.

HANGVÉG, (hang-vég) ösz. fn. A fuvóhangszerek, pl. trombiták, kürtök, harsonyák öblös vége, melyeken a hang kiömlik.

HANGVEGYÜLET, (hang-vegyület) ösz. fn. Több hangnak, különösen zenei hangnak egybeolvadása. A nem műszabályilag keveredett hangok összvege inkább: hangzavar v. zürhangzat. V. ö. HANGEGYEN.

HANGVERSENY, (hang-verseny) ösz. fn. Valamely hangműnek eléadása, vagy több énekes vagy több hangszerek által, vagy együtt véve: ének és hangszerek által. *Hangversenyt adni. Hangversenyben fellépni, énekelni, játszani. Nagy hangversenyt hirdetni.* (Concert). Az olasz *concerto*, (és az ezután alakúlt franczia *concert*), épen nem jelent versenyt, (azaz vetélkedést, mint a latin *concertare*), hanem inkább hangegyezést, öszhangzást, (harmoniát), zenészeti eléadást, mit e szó első gyártója hihetőleg nem tudott; azonban e szó már annyira el van terjedve, hogy kiirtása bajosan fogna sikerülni, s tárgyilag véve a mennyiben az öszhangban az egyes zöngék, sőt egyes szózatok és hangszerek egymással mintegy versenyezni gondoltatnak, türhetőnek is látszik.

HANGVEZETÉS, (hang-vezetés) ösz. fn. A hang külső vagy belső terjedésének valamely alkalmas anyagon vagy anyag segitségével előmozditása, pl. ha egyszerű vas rudacskának, vas fogónak a végire madzagot kötünk, s ennek két végét mindkét fülünkbe tartva a vasfogót asztalhoz érintjük, ez oly erős hangot közöl a fülünkbe, mintha harangszót hallanánk.

HANGVEZETŐ, (hang-vezető) ösz. mn. Ami a hang terjesztését előmozditja. V. ö. HANGVEZETÉS.

HANGVILLA, (hang-villa) ösz. fn. Villaalakú aczéleszköz, melynek ágai valamely szilárd testhez ütve hangot adnak, mely után zongorákat, s hasonló hangszereket hangolnak fel, s melyhez általában a hangszereket alkalmazzák.

HANGVITEL, (hang-vitel) l. HANGHORDOZÁS.

HANGVISZONY, (hang-viszony) ösz. fn. A zenei hangok (zöngék) számszerénti viszonya egymáshoz, pl. ha a *c*-t alapzöngének (= 1) veszszük, ehez a nagy harmadot, vagyis *e*-t $^5/_4$ szám illeti, a tiszta ötödöt *g*-t pedig $^3/_2$ szám, vagyis ha valamennyit egész számokban akarjuk kifejezni, (pl. mindeniket 4-gyel sokszorozva), lesz a $c = 4$ $(= 4 \times 1)$, az $e = 5$ $(= 4 \times {}^5/_4 = {}^{20}/_4)$, a $g = 6$ $(= 4 \times {}^3/_2 = {}^{12}/_2)$. Ezen viszonyok pedig a rezgéseknek, (a hangadó testek rezgéseinek) azonegy időben történt számától vétetnek, pl. ha a *c* 40 rezgést csinál bizonyos időpontban, akkor az *e* 50-t, a *g* 60-at.

HANGZÁS, (han-g-oz-ás) fn. tt. *hangzás-t*, tb. *—ok*. Midőn valami hangzik, hangot ad.

HANGZAT, (han-g-oz-at) fn. tt. *hangzat-ot*. Ugyanazon légrezegtetés által okozott hangok összvege, tárgyilagosan s elvont értelemben vévé. *Nagy harang ütésének hangzata. Fütty hangzata. Jaj szónak hangzata. Csapkodó hullámok hangzata. Ágyulövés hangzata.* Különösen a zenészetben kettőnél több együtt hangzó zöngék foglalatja. (Accord). Ez pedig kétféle: *együtthangzat* (Consonanz), és *széthangzat* (Dissonanz); amaz máskép: *derült* vagy *tiszta hangzat*, mert könnyebben felfogható és a fület is kellemesebben érintő, a honnan zeneművek csak ilyenen végződhetnek, mert csak ilyen nyugtatja meg tökéletesen a fület és kedélyt, mint horú után derűt várunk, pl. ha a zongorán *c* (alaphang), *e* (nagy harmad, t. i. az alaphanghoz mérve), *g* (ötöd egyszerre üttetnek; a széthangzat máskép: *borúlthangzat*, ellenkező okból, pl. *bce*. Különbözik a hangzattól a *hangtávol* vagy csak: *távol* (intervallum), mely csak két zönge öszveköttetéséből áll elé, de a mely szintén lehet együtthangzó vagy derült és széthangzó vagy borúlt. Több hangzatnak pedig egymásból folyása: *öszhangzat* (Harmonie). Az öszhangzat a hangzatokban is könnyebbség okáért rendszerént csak két, sőt egyetlen zöngét nevez meg, a harmadikat, s negyediket a műértő már magától tudja, pl. *ötöd* tehet távolt is, de hangzatot is, ez utóbbi esetben oda gondoljuk az alaphangon kívül a *harmadot, nyolczadot*, sőt ezek és az *ötöd nyolczadjait* is; A *heted* hangzatnál odagondoljuk az alaphangon kívül a *harmadot, ötödöt* is stb. (A zöngék mindig alulról mint alapról fölfelé számittatnak).

HANGZATKA, (han-g-oz-at-ka) fn. tt. *hangzatkát*. A középkori lantos költészet egyik neme, melynek hazája Olaszország. Tizennégy sorból álló versezet, melyek közöl a nyolcz első vers négyes füzérben, a hat utósó hármasával állíttatik öszve, majd lejti, majd szökő versekben, melyek kilencz, tíz vagy tizenegy szótaguak. Többnyire szerelmet fest, gyöngéd és kellemes szinekkel. (Sonett).

HANGZATOS, (han-g-oz-at-os) mn. tt. *hangzatos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Teljes hangú, tisztán, értelmesen hallható, a fülekre élesen, erősen ható. *Hangzatos beszéd. Hangzatos férfi szó. Hangzatos ének, hegedű, zongora.* Ellentéte: *tompa*.

HANGZIK, (han-g-oz-ik) k. m. *hangz-ott*, htn. *—ani*. Hangot ad; hangja hallatszik, elterjed, s folytonosan a fülekre hat. *Hangzik az üres hordó, ha ütik. Messze hangzik a malom zugása. Hangzanak a meghúzott harangok. Hangzanak az ágyúk, puskák. Szépen, erősen, kellemesen hangzik.* Áty. hire van, beszélnek róla. *Ez a név jól hangzik.* Továbbá: tetszést vagy nem tetszést gerjeszt. *Ily beszéd nem jól hangzik a te szájadból.*

HANGZÓ, (1), (han-g-oz-ó) mn. tt. *hangzó-t*. Ami hangot ad, mi rezgékeny természeténél fogva ütés vagy más illetés által a léget mozgásba hozza, s ezen mozgást hallatóvá teszi. *Hangzó sarkantyú, harang*. V. ö. HANGZIK.

HANGZÓ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *hangzó-t.* Nyelvtani ért. oly hang, mely magában, vagyis más hang segedelme nélkül, egyedül a száj megnyitása, idomítása, s a levegőnek kinyomása által hallatható, miért máskép *ön-* v. *magánhangzónak* is mondjuk. Így neveztetnek azon betük is, melyek e hangokat jelölik; jelen irásunkban ezek vannak elfogadva: a, á, e, é, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű, számszerént 15, de a melyek az élő beszédben még jóval számosabban fordúlnak elé. V. ö. Előbeszéd a 34 és következő lapokat. *Hosszú* vagy *rövid hangzók. Al* v. *mély* v. *vastag; fel* v. *magas* v. *vékony hangzók; éles hangzók.*

A ‚hang' szó a magyarban nagyon általános jelentésü levén, ezen czikk alatt érintők, hogy a ‚szóhang' (németül Laut, Wortlaut) elnevezésére igen alkalmasnak látszanék egyszerüen a ‚hangzó' szó, melynek e szerént két osztálya volna, 1) *ön-* v. *magánhangzó* és 2) *mássalhangzó.* V. ö. HANG.

HANGYA, (han-gya v. ham-gya, l. HAM); fn. tt. *hangyát.* Különféle nagyságu és szinü, de jobbára fekete, vagy feketés féregnem, mely seregesen, és részént a föld alatt, részént föld felett él, s folytonos sürgéséről, gyorsaságáról és munkaságáról ismeretes. Némely tájszólás szerént *hanggál.* Nevezetesebb fajai: *lóhangya, fakóhangya, veres hangya, gyepi hangya, torkos hangya, busa hangya* stb. *Annyi mint a hangya.* (Km.). *Pizseg, mint a hangya. Megcsipte a hangya.*

HANGYABOLY, (hangya-boly) ösz. fn. Zsombékforma fészek, melyben a hangyák tanyáznak, s tojásaikat öszverakják.

HANGYAFÉSZEK, (hangya-fés-ek) l. HANGYABOLY. Átv. ért. és tréfásan kisded hegy, domb. *Földünk egy kis hangyafészek, egy percz hozta tünemény.* (Kölcsey).

HANGYÁL, (ham-gy-a-al) fn. tt. *hangyál-t,* tb. —*ok.* L. HANGYA.

HANGYALES, (hangya-les) ösz. fn. Rovarnem, hat egyenletlen falámmal, és bötyökös végü ugyanannyi csáppal, mely hangyákat fogdos. (Myrmeleon).

HANGYÁLKODIK, (han-gya-al-kod-ik) k. m. *hangyálkod-tam, —tál, —ott.* Hangya módjára sürgölődik, izegmozog, munkálkodik, gyüjtöget.

HANGYÁLKODÓ, (han-gya-al-kod-ó) mn. tt. *hangyálkodó-t.* Hangyák módjára sürgölődő, munkálkodó. *A tengeri kikötőkben hangyálkodó napszámosok, teherhordók.*

HANGYAPAZÉR, (hangya-pazér) ösz. fn. Földi féregfaj, mely a hangyafészkek alá veszi magát, s alulról fölfelé lyukakat furkál, hogy rajtok a hangyák és tojásaik hozzája lehulljanak. (Formica leo, v. Myrmecoleon).

HANGYÁS, (han-gya-as) mn. tt. *hangyás-t* v. —*at,* tb. —*ak.* Hangyákkal bövelkedő, hangyáktól ellepett. *Hangyás zsombék. Hangyás fatörzsök, fatő.*

HANGYÁSZ, (ham-gya-ász) fn. tt. *hangyász-t,* tb. —*ok.* Általános elnevezése több állatoknak, melyek hangyákkal élnek. Ilyenek 1) a sörényes hangyász déli Amerikában, mely szürke serényü és farku, s hosszu ormányu emlős állat (myrmecophaga), 2) fogódzó hangyász (tamandua), 3) kelet-indiai hangyász (manis).

HANGYÁSZBOGÁR, (hangyász-bogár) ösz. fn. l. HANGYAPAZÉR.

HANGYÁSZKŐ, (hangyász-kő) ösz. fn. Kő, melynek rései, repedékei között hangyák laknak.

HANGYÁSZMEDVE, (hangyász-medve) ösz. fn. Éjszaki medvefaj, mely hangyákat fogdos és eszik.

HANGYÁSZÓ, (han-gya-ász-ó) fn. tt. *hangyászó-t.* l. FÁTYOLKA. 2) Némelyvidéken: *Ördöglova.*

HANGYATOJÁS, (hangya-tojás) ösz. fn. Hosszukás fehér hangyabábok, melyek tojáshoz hasonlítnak, s több állatoknak, különösen a fülemilének kedves eledelök.

HANGYAZSOMBÉK, (hangya-zsombék) lásd HANGYABOLY.

HANKA, női kn. l. JANKA.

HANKALÉK, l. KANKALÉK v. KÚTOSTOR, KÚTSUDÁR.

HANKÓCZ, falvak Sáros és Zemplén megyében; helyr. *Hankócz-on, —ra, —ról.*

HANSÁG, (han-ság) fn. tt. *hanság-ot.* Így nevezik Sopron és Moson megyékben azon lápos, söppedékes vidéket, mely a Fertő közelében terjed el. V. ö. HAN.

HANT, (1), (han-t v. ham-t) fn. tt. *hant-ot.* Ekével vagy más eszközzel feltörött könnyü és porhanyó gyepföld, különösen vizenyős lápos vidékeken felvágott gyep, mely külön-külön tömegekben ellepi a tért. *A vízmosta földeken hantokat szed az eke. Száraz hantokat összetörni. Hantokkal kirakni az út mellékét. Hantokból csinált kerítés. A göbölyjárásokat hantok lepik.* V. ö. HAN.

HANT, (2), v. HANTH, falu Tolna megyében; helyr. *Hant-on, —ra, —ról.*

HANTA, l. HANTHA.

HÁNT, (hám-t, vagyis ho-am-t) áth. m. *hántott,* htn. —*ni* v. —*ani.* Gyöke: *hám.* Jelentése: valaminek hámját, azaz haját, héját, kérgét lehúzza, lefaragja, leszedi stb. *Fát hántani. Szilvát, almát hántani. Addig hántsd a fát, míg hámlik.* (Km.). V. ö. HÁM.

HÁNTALÉK, (hám-t-al-ék) fn. tt. *hántalék-ot.* Hám vagy haj, héj, kéreg, hüvely, midőn az illető testről lemetszették, lehuzták stb. *A gyümölcs hántalékját a moslékba vetni. A fa hántalékját katlanba tenni.*

HÁNTÁS, (hám-t-ás) fn. tt. *hántás-t,* tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valamit hántunk. V. ö. HÁNT.

HÁNTATLAN, (hám-t-atlan) mn. tt. *hántatlan-t,* tb. —*ok.* Aminek hámját, azaz haját, héját, kérgét stb. le nem huzták. *Hántatlan hárs. Hántat-*

lan szilva. V. ö. HÁM, HÁNT. Határozóként am. hántatlanul, meg nem hántva.

HANTBÉLLET, (hant-béllet) ösz. fn. Sánczoknak, árkoknak, kerítéseknek stb. hantokkal, vagyis gyepes földrétegekkel kirakása.

HANTDARAB, (hant-darab) ösz. fn. Gyepföldből feltört, felmetszett, felvágott tömeg. *Felszántott ugaron heverő hantdarabok. Fejsével összevonni a hantdarabokat.*

HANTFÖDÉL, (hant-födél) ösz. fn. Födél, melyet hantokból csinálnak. *Sirnak, gunyhónak, putrinak hantfödéle. A jégvermet hantfödéllel betakarni.* V. ö. HANT.

HANTFÖLD, (hant-föld) ösz. fn. 1) Szántóföldnek feltörött gyepség. *Hantföldbe lent, kölest vetni.* Máskép: gyepföld. 2) Tölteni, keríteni, árkokat béllelni való gyepes föld. 3) Bányászi nyelven, a földnek felszine, mely a köveket, ásványokat födi.

HANTHA, puszták Veszprém megyében; helyr. *Hanthán-n, —ra, —ról.*

HANTHÁZ, puszták Csongrád megyében; helyr. *Hanthás-on, —ra, —ról.* Máskép: *Külső-Dócz.*

HANTLAPOZÁS, (hant-lapozás) ösz. fn. Valaminek hantlapokkal, hancsikokkal kirakása, béllelése, pl. midőn az árkokat, töltéseket, sánczokat, sirokat beburogatják vagy kibéllelik.

HÁNTÓGYALU, (hántó-gyalu) ösz. fn. Erősebbféle gyalu, melylyel a fának göröncsösebb, csomósabb fölszinét lesimítják.

HANTOL, (han-t-ol) áth. m. *hantol-t.* Valamit hantokkal bekerít, föd, béllel, kijelöl. *Árkot hantolni. Utak mellékét kihantolni. Töltéseket hantolni.* V. ö. HANT.

HANTOLÁS, (han-t-ol-ás) fn. tt. *hantolás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valamit hantolunk.

HÁNTORGAT, helyesebben, lásd: HÁNYTORGAT.

HANTOS, (1), (han-t-os) mn. tt. *hantos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Hantokkal bővelkedő, ellepett, befödött. *Hantos föld, rét. Hantos út. Hantos marhajárás. Hantos földben terem a jó búsa.* (Km.). *Hantosra szántani az agyagos ugart.* V. ö. HANT.

HANTOS, (2), NAGY—, falu; KIS—, puszta Fejér megyében; helyr. *Hantos-on, —ra, —ról.*

HANTOSODIK, (han-t-os-od-ik) k. m. *hantosod-tam, —tál, —ott.* Hantossá leszen, hantok keletkesnek rajta. *A csordajárta utak, viseryős legelők, mezők felhantosodnak.*

HANTOZ, (han-t-oz) áth. m. *hantoz-tam, —tál, —ott.* L. HANTOL.

HANTSIK v. HANTCSIK, HANTSIKOL stb. l. HANCSIK, HANCSIKOL stb.

HANUSFALVA, mezőváros Sáros, és falu Szepes megyében; helyr. *Hanusfalvá-n, —ra, —ról.*

HANZABIRÓ, (hanza-biró) ösz. fn. Az úgy nevezett *hanza* (kereskedő) városokban azon birói személy, ki a kézmivesek, iparüzők és kereskedők közt támadó peres ügyeket elintézi. (Hansgraf). V. ö. HANZAVÁROS.

HANZAVÁROS, (hanza-város) ösz. fn. Régi ért. oly város, mely a hajdani kereskedelmi nagy egylethez tartozott, milyenek Németországban számosan valának. Jelennen e nevezet alatt csak Bremn, Lübeck és Hamburg városokat értik.

HANZIKFALVA, falu Trencsén megyében; helyr. *Hansikfalvá-n, —ra, —ról.*

HANY, (1), elvont gyök, melyből *hanyag, hanyatlik, hanyatt* stb. származékok erednek. Eredetére nézve rokon, sőt azonos *hagy* igével, s illetőleg a *hagyit* (= hajit) gyökével is; a székelyeknél csakugyan *hanyit* szó is divatban van *hajit* v. *hagyit* helyett; e szerént pl. *hanyag* am. *hagyag,* aki t. i. valamit elhagy, elmulaszt; *hanyatlik,* mintegy *hagyatlik; hanyatt,* mintegy *hátra hagyitott,* magát elvetett stb. Némileg rokonnak tekinthető *lan* v. *lank* gyök is, melyből *lankad, lankasst* stb. származnak; s mely magas hangon: *lenn* szóval egyezik; valamint *hanyag* szóval egyezik magas hangon: *henye.*

HANY, (2), l. HAN.

HANY, (3), v. HÁNY, falu Szala megyében; helyr. *Hany-ba, —ban, —ból.*

HÁNY, (1), (há-ny) számkérdő névmás, tt. *hány-at.* Gyöke a kérdő *ha.* (V. ö. HA), melyhez a mértékjelentő *ny* (= nyi) járulván, leszen eredetileg *hany,* (mint némely tájakon mondják: hanyan, hanyadik, hanyadán). Élünk vele, 1) midőn valaminek számszerénti mennyiségét tudni akarjuk, pl. *Hány könyvet vettél? Hármat. Hány napot töltöttél falun? Hatot. Hány forintba került utazásod? Két százba. Hány akó bored termett? Száz.* E példákból látható, hogy szabály szerént csak egyes számu nevet vonz, valamint a sarkalatos számnevek. E szabályt tartja akkor is, ha magán áll, pl. *Hányat adtál el lovaidból?* nem: hányakat. *Hánynyal találkoztál? Hánytól kértél pénzt? Az es, os ös* képszjü mellékneveket vonz, midőn ezek a főnév milyenségét határozzák meg, pl. *Hány forintos puskád van? Hány garasos pipa ez? Hány krajczáros bort issol? Hány éves, hónapos és napos ezen gyermek? Hány itczés üveg kell? Hány akós hordót vettél?* Ha pedig a főnév mennyiségét, mekkoraságát, terjedését kérdezi, a meghatározó név *nyi* ragot vesz fel, pl. *Hány forintnyi pusakaport lőttél el? Hány krajczárnyi bort issol meg naponként? Hány évnyi munkába került a pesti lánczhid? Hány akónyira becsülöd ezen kádat?* Végre, ha valamely tárgynak birtokát, tulajdonát kérdezi, a meghatározó név *i* ü ragot vesz fel, pl. *Hány ága villával eszel? két ágval. Hány kerekü malmot épittettél?* Melyeket igy lehet feloldani: Hány ága van azon villának, melylyel eszel? Hány kereke van a malomnak, melyet épittettél? 2) Használtatik *mily sok* helyett, pl. *Hány ezeret örültél! s már mind elpazarlotta. Hány ember veszett el már részegségben! Se*

nem asszony, se nem lány, hány van ilyen, jaj de hány! (Km.). 3) Elül a mutatóval, *amennyi* helyett, pl. *Ahány ház, annyi szokás. Ahány fő, annyi gondolat.* Összetételei: *néhány, egynéhány, valahány, sehány.* V. ö. HÁNYAN.

HÁNY, (2), (ho-any, t. i. gyöke a fölfelé törekvést, s általán távozást jelentő *ho*, s képzője a meglágyított *an* [in, on], mely ingást, mozgást jelent). Áth. m. *hány-t.* Eredetileg am. valamit fölfelé mozgat, emelget. Különösen 1) Valamit folytonosan, egymás után emelgetve elvet, eldob. *Kévéket, szénát hányni a szekérre, kazalra, asztagra. Köveket hányni valaki udvarába. Ide-oda hányni, vetni a ruhákat, könyveket. Hányják vetik, mint a dézmán szedett gabonát.* (Km.). *Hányja a farát. Taliczkába földet, homokot hányni. Az ablakon kihányni holmit az utczára. A kukoriczafejeket felhányni a padlásra. A fahasábokat a pinczelyukon behányni.* 2) Szélesb ért. akármiféle irányban veti, dobja, löki, a fölemelt tárgyat. *Széthányni a keresztet, kévéket. Általhányni a kerítésen a szikokat. Aláhányni a köveket a völgybe. Lehányni a háztetőről a cserepeket. Visszahányni a szomszéd udvarába a gyimgyomot.* 3) Okád, nagy erőködéssel pökdös. *Vért hányni. Epét hányni. Ételt, italt kihányni.* 4) Használtatik sokféle átv. és képes értelemben. *Hullámot, tajtékot hánynak a vizek. Határt hányni*, am. határdombot vagy árkot csinálni. *Kárára hányni*, am. karddal megölni. *Szemére hányni valakinek gonoszságait. A gabona már kalászát hányja*, am. kibujik a feje, kalássza. *Fittyet hányni valakinek*, am. daczolni, nem gondolni vele, kigúnyolni. *Szikrát hányni*, am. szikrázni. *Lest hányni*, am. valaki ellen cseleket kobolni. *Bukfenczet, csigánykereket, kecskebukot hányni. Valamely tárgyat, ügyet meghányni*, am. minden oldalról fontolóra venni. *Felhányni a régi könyveket, okleveleket*, am. elévenni, átforgatni, általnézni. *Magát hányni vetni*, am. kérkedni, hetykélkedni. *A rosz ló meghányja a lovagot*, am. megrázza. *Orczáját kihányta a szeplő*, am. ellepte, vagyis kiütött rajta. *Valakinek fölhányni, előhányni jótéteményinket. Sujtásokkal kihányni a dolmányt, nadrágot.*

HÁNY, (3), l. HANY, 3).

HÁNYAD, (1), HANYAD, (ha-ny-ad) számkérdő névmás, mely 1) valaminek sorszámát tudakolja, pl. *Hányad éve annak, hogy utószor találkoztunk? Urunk születése után hányad évben történt ez?* Máskép: *hányadik.* 2) e visszaható névmások előtt: *magammal, magaddal, magával*, a személyek összes számát kérdezi, pl. *Hányad magammal menjek? Ötöd magaddal*, azaz te magad, s kivüled még négyen. *Hányad magaddal jöttél? Tized magammal*, azaz én magam és kivülem kilenczen. *Hányad magával utazik? Másod magával*, azaz ő és még egy más. 3) valamely egésznek, mennyiségnek bizonyos osztályrészét kérdi, pl. *Hányad részt* v. *hányadot kaptál a zsákmányból, részvényből?*

HÁNYAD, (2), (mint föntebb) fn. tt. *hányadot.* Számtani ért. jelenti azon mennyiségi összeget, mely valamely számnak más szám általi felosztásából támad, pl. ha százat négygyel felosztunk, a hányad lesz huszonöt, (quotus).

HÁNYADÁN, HANYADÁN, (ha-ny-ad-án) ih. 1) Hányadikért. *Hányadán adják az aratást?* azaz hányadik keresztért. *Hányadán csépelnek?* azaz hányadik véka a cséplőké. 2) Átv. ért. hogyan, mikép, mily állapotban? *Hányadán vagyunk? Azt sem tudja az ember, hányadán van vele.*

HÁNYADÉK, (ha-ny-ad-ék) fn. tt. *hányadék-ot.* Elhányt vetett haszontalan holmi; hulladék.

HÁNYADÉKFÖLD, (hányadék-föld) ösz. fn. Használatlanul elhányt föld, pl. melyet az építéseknél kiásnak.

HÁNYADIK, HANYADIK, (ha-ny-ad-ik) számkérdő névmás, mely különösen a sorszámokra vonatkozik. *Hányadik vagy az érdemsorozatban? Ötödik. Hányadik szám alatt lakol? Hányadik kötetét nyomják már munkádnak. Hányadikán irták ezen levelet?* azaz a hónap hányadik napján. *Hányadikára jösz meg?* azaz a hónap hányadik napjára.

HÁNYADOS, (ha-ny-ad-os) fn. tt. *hányados-t*, tb. —*ok.* Számtani ért. a hányadnak, vagyis a felosztás által támadt mennyiségnek egy-egy száma, pl. ha hetvenötöt felosztunk öttel, hányad lesz 15, s ennek mindegyik száma hányados.

HANYAG, (hany-ag, l. HANY); mn. tt. *hanyag-ot.* Tulajdonkép emberről mondjuk, ki henyélve, heverve tehetetlenül elhagyja magát, dolgát imígy amúgy végzi, tunya, gondatlan, magas hangon: *henye. Hanyag tisztviselő, tanító.* Innen átv. ért. *hanyag víz*, azaz se hideg, se meleg, langyos víz.

HANYAGOL, (hany-ag-ol) áth. m. *hanyagol-t.* Valamit hanyag módon mulaszt, elmulaszt. Jobbára csak *el* igekötővel használják. *Hivatalát elhanyagolni.* V. ö. HANYAG.

HANYAGOLÁS, (hany-ag-ol-ás) fn. tt. *hanyagolás-t*, tb. —*ok.* Valaminek hanyag módon elmulasztása; szokottabban: *elhanyagolás.* V. ö. HANYAG.

HANYAGON, (hany-ag-on) ih. Hanyag módon, imígy-amúgy, gondatlanul, tunyán, keveset törődve valamivel. *Hanyagon viselni hivatalát.* V. ö. HANYAG.

HANYAGSÁG, (hany-ag-ság) fn. tt. *hanyagság-ot.* Tulajdonság vagy állapot, midőn valaki hanyag. *Hanyagságodat jól ismerem. Hanyagságod miatt elvesztetted a pert. Hanyagsághoz szokott élhetetlen ember.*

HÁNYAKODÁS, (ho any-a-kod-ás) fn. tt. *hányakodás-t*, tb. —*ok.* Tulajd ért. állapot, midőn valaki hányja veti testét. Átv. ért. hetvenkedés, kérkedés. *Hányakodása miatt ki nem állhatom őt.*

HÁNYAKODIK, (ho any-a-kod-ik) k. m. *hányakod-tam*, —*tál*, —*ott.* Tulajdonképen, hányja veti a testét, tagjait. Átv. ért. hetvenkedik, kérkedik, nagyra tartja magát.

HÁNYAN, HANYAN, (ha-ny-an) kérdő ih. mely többes számra vonatkozik, s valamely tárgy sokaságát számszerént tudakolja. *Hányan vagytok? Öten. Hányan voltatok? Tizen.*

HÁNYAS, (ha-ny-as) számkérdő névmás, a különnök osztályából, pl. *Hányas bankjegyekkel fizettek ki? Százasokkal, tizesekkel, ötösekkel;* azaz: száz, tíz, öt forintosokkal. *Hányasba fogták az ökröket? Négyesbe, hatosba,* azaz négyet, hatot egy szekérbe. *Hányas vászonból van ezen szák? Hetesből.*

HÁNYÁS, (ho-any-ás, l. HÁNY ige); fn. tt. *hányás-t*, tb. —*ok*. 1) Cselekvés, melynél fogva valamit fölemelve, s különféle irányban elvetünk, dobunk. *Kévehányás. Ruhanemüek hányása, vetése. Hányásban eltörött téglák.* 2) Halom, domb, mely összehányt földből, kőből stb. keletkezett. *Határhányás, árokhányás.* 3) Okádás. *Hányás eröteti. Hányás ellen bevenni. Hányásban megszakadni.* V*érhányás. Epehányás.* V. ö. HÁNY.

HÁNYASDI, (ha-any-as-di) fn. tt. *hányasdi-t*, tb. —*ak*. A székelyeknél am. hányas fogat. *Hányasdiba(n) jár?* azaz hányas fogattal. (Kriza J.).

HANYAT, l. HANYATT.

HANYATLÁS, (hany-at-ol-ás) fn. tt. *hanyatlás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valaki v. valami hanyatlik. *Megcsuszamodott ember hanyatlása. Nap hanyatlása. Országok, nemzetek hanyatlása. Egészség hanyatlása.* V. ö. HANYATLIK.

HANYATLIK, (hany-at-l-ik, l. HANY, 1); k. m. *hanyatl-ott*, htn. —*ani*. 1) Tulajd. ért. ember vagy más lábon álló állat hagyott, vagyis hátra hajuló irányban esni, rogyni készül vagy már esésben, rogyásban van. *Hanyatlik a mellbe döfött ember. Hanyatlik a ló, midőn hátulsó lábai alatt a hid leszakad.* 2) Átv. ért. valamely tárgy álló helyzetéből visszafelé dől, roskad. *Hanyatlik a szekér, ha hátulsó tengelye eltörik. Hanyatlik a szövény, ha karói elrohadtak.* 3) Képes kifejezéssel mondják a lemenő napról. *Hanyatlik a nap, siessünk a munkával.* Továbbá, mondják más tárgyakról is, midőn romlásnak indulnak, veszni készülnek. *Ezen ország, ama nemzet hanyatlik. A tudományok, vallás, jó erkölcsök hanyatlanak. Egészségem egyszerre hanyatlani kezd. Élete hanyatlik. Régi tekintélye, népszerüsége hanyatlik.* Összetételei: *elhanyatlik, meghanyatlik, lehanyatlik, visszahanyatlik.*

HANYATLÓ, (hany-at-l-ó) mn. tt. *hanyatló-t*. Aki v. ami hanyatlik. *Hanyatló részeg. Hanyatló nap. Hanyatló nemzet, ország. Hanyatló élet, egészség.* V. ö. HANYATLIK.

HANYATT, (hany-att) ih. Am. hagyott vagy magát hagyított (hajított) állapotban, vissza, hátra. Ellentéte: *előre* v. *arczra* v. *arcson*, néhutt: *hasmánt. Egyik hanyatt, másik arczra esett. Te arcson* v. *hasmánt, én meg hanyatt fekvém. Hanyatt dülni. Hanyatt fordúlni.* Átv. *hanyatt-homlok neki rohanni valaminek,* am. vaktában, szelesen, hol arczra, hol hanyatt esve.

HANYATTÁ, (hany-att-vá) ih. (ezen kérdésre: hová). Hanyatló helyzetbe, irányba. *Hanyattá fordítani, dönteni valakit. Hanyattá dőlni, feküdni.*

HANYATTAN, (hany-att-an) ih. (ezen kérdésre: *hol? mikép?*). Hanyatt fekve, hátra dőlő irányban. *Hanyattan alunni. Hanyattan a mélységbe bukni.*

HANYATTHOMLOK, l. HANYATT alatt.

HANYATTOL, (hany-att-ol) áth. m. *hanyattol-t*. Valamit hanyatt fordít, taszít, fektet. *Hanyattolni a tekenős békákat, hogy el ne másszanak.*

HANYATTRUGÓ, (hanyatt-rugó) ösz. fn. Bogarak neme, melyek ha hanyatt fordultak, rugdalkozás által talpra ugranak. (Elater).

HÁNYÁVAL, (ha-ny-a-val) számkérdő névmás, igehatározói értelemben, mely által azt tudakoljuk, hányat adnak valamely árudarabokból bizonyos áron, pl. *Hányával adják a gesztenyét?* (pl. egy garason). *Huszával. Hányával kelt a tojás? Ötével két garason.*

HÁNYAVETI, (hánya-veti) l. HÁNYIVETI.

HANYDÁSZ. Tájszó. L. HANDÁSZ.

HÁNYDOGÁL, (ho-any-dog-ál) áth. és gyak. m. *hánydogál-t*. Egymás után többet, vagy többször, folytonosan hány. *Kévéket hánydogálni a szekérre, asztagra. Kását, búzát, árpát hánydogálni a baromfiaknak.*

HÁNYELLENES, (hány-ellenes) ösz. mn. Hányás, vagyis okádás ellen működő, has ználó. *Hányellenes gyógyszerek.*

HÁNYFELÉ, (hány-felé) ösz. ih. Hány irányban.

HÁNYFÉLE, (hány-féle) ösz. mn. Hány nemű vagy osztályú, hány fajta. *Hányféle gyümölcsötök van? Hányféle búzát termesztetek?*

HÁNYGYÖKÉR, (hány-gyökér) ösz. fn. Amerikai növény gyökere, mely porrá zúzva hánytatószerül használtatik. (Radix ipecachuana).

HANYI v. HÁNYI, puszta Heves megyében; helyr. *Hanyi-ba, —ban, —ból.*

HÁNYINGER, (hány-inger) ösz. fn. Inger, mely hányásra, azaz okádásra késztet, izgat.

HANYÍT, (hany-ít) áth. m. *hanyít-ott*, htn. —*ani* v. —*ani*. Székelyesen am. hagyit, hajít. *Követ hanyítani*, vagy *kővel hanyítani.*

HÁNYIVETI, (hányi-veti) ösz., vagyis ikerített mn. Maga hányóvető, hetyke, hetvenkedő. V. ö. HÁNYTORI, és HÁNYVET.

HÁNYIVETISÉG, (hányi-vetiség) ikerített fn. Hányiveti tulajdonság, hetvenkedés, hegykeség.

HÁNYKODÁS, (ho-any-kod-ás) fn. tt. *hánykodás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valaki v. valami hánykodik. *Görcsös beteg hánykodása. Hullámok hánykodása. Kocsi hánykodása a gödrös, rosz kövezetü úton.* V. ö. HÁNYKODIK.

HÁNYKODIK, (ho-any-kod-ik) k. m. *hánykodtam, —tál, —ott*. Nyugtalanul ide-oda hányja, veti magát, vagy valamely erő által hányatik, vettetik. *Görcsös kinokban hánykodni. As üres edények hány-*

kodnak a sebesen menő szekéren. Átv. ért. l. HÁNYAKODIK.

HÁNYKÓDIK, l. HÁNYKODIK.

HÁNYKODÓ, (ho-any-kod-ó) mn. tt. *hánykodó-t.* Aki vagy ami hánykodik. *Ágyban hánykodó lázbeteg. Nyeregben hánykodó rosz lovag. Tánczban hánykodó legény.* Átv. ért. v. ö. HÁNYAKODÓ.

HÁNYKOLÓDÁS, (ho-any-ak-ol-ód-ás) fn. tt. *hánykolódás-t*, tb. —*ok.* Állapot, midőn valaki vagy valami hánykolódik. *Megkötözött disznók hánykolódása. Kevély emberek hánykolódásai.* V. ö. HÁNYKOLÓDIK.

HÁNYKOLÓDIK, (ho-any-ak-ol-ód-ik) belsz. m. *hánykolód-tam*, —*tál*, —*ott.* 1) Folytonos nyugtalansággal, erőszakkal hányja, veti magát. *Hánykolódik, ki nem akarja, hogy kezeit, lábait megkötözzék. Hánykolódik az ölben maradni nem akaró gyermek. Hánykolódik, mint polturás malacz a garasos kötélen.* (Km.). 2) Átv. ért. nagy zajjal, taglejtéssel hetvenkedik, kérkedik, nagyra van valamivel; vagy daczos szavakkal ellenkedik.

HÁNYKOLÓDÓ, (ho-any-ak-ol-ód ó) mn. tt. *hánykolódót.* Aki vagy ami hánykolódik.

HÁNYÓDÁS, (ho-any-ód-ás) fn. tt. *hányódás-t*, tb. —*ok.* Szenvedő állapot, midőn valami vagy valaki hányódik. *Hányódásban elkopott ruha. Már meguntam a sok hányódást. Hányódás, vetődés a szegény ember sorsa.* V. ö. HÁNYÓDIK.

HÁNYÓDIK, (ho-any-ód-ik) belsz. m. *hányódtam*, —*tál*, —*ott.* Valamely kényszerüség által különféle irányban, mintegy önmagától fölemelkedik, fölvetődik, majd ismét aláesik. *Hányódnak a hullámok.* Átv. ért. nyugtalan állapotban sínlik, állandó nyugalma, biztos állása nincsen. *A szegény árva gyermek, mindenfelé hányódik. Vajmi nehéz más háta mögött hányódni, vetődni.*

HÁNYOGAT, (ho-any-og-at) gyak. áth. lásd: HÁNYDOGÁL.

HÁNYÓLÁZ, (hányó-láz) ösz. fn. Láz neme, mely a beteget hányásra, vagyis okádásra erőteti.

HANYOTÁG, (hany-att-ág; az *ág* végzet oly toldalék, mint *ittenég* szóban az *ég*). A székelyeknél am. hanyatt. L. ezt.

HANYSÁG, (hany-ság) fn. l. HANSÁG.

HÁNYSZOR, (hány-szor) ösz. ih. mely valaminek számszerénti sorozatát kérdezi, s melyre az úgynevezett sorosztó számokkal felelünk, pl. *kétszer, háromszor, tizszer, százszor. Hányszor estél el? Kétszer. Hányszor voltál szinházban? Egyszer sem.* Néha határozatlan kérdés gyanánt áll a mondatban, melyre feleletet nem várunk, s annyit tesz, mint: *sokszor*, pl. *Hányszor mondtam, ne játszál. Hányszor irtam, s te egyszer sem válaszoltál.*

HÁNYTAT, (hány-tat) mivelt. m. *hánytat-tam*, —*tál*, —*ott.* 1) Hányásra, azaz okádásra késztet, vagyis azt teszi, hogy okádjon. *A beteget hánytatni. Esen gyógyszer hánytat.* 2) *Magát hánytatja*, am. hetvenkedik, kérkedik. „A tulok kegyig hánytatja vala magát.“ Pesti Gábor meséji.

HÁNYTATÁS, (ho-any-tat-ás) fn. tt. *hánytatás-t*, tb. —*ok.* Hányásra, azaz okádásra erőtetés, késztetés. *Némely betegségnek legbiztosabb gyógyszere a hánytatás. Magahánytatás*, am. kérkedés, hetvenkedés. V. ö. HÁNYTAT.

HÁNYTATÓ, (ho-any-tat-ó) fn. és mn. tt. *hánytató-t.* Általános neve minden gyógyszernek, mely hányást okoz. *Hánytató gyökér, hánytató porok.*

HÁNYTFÖLD, (hányt-föld) ösz. fn. Föld, melyet ásóval, kapával, lapáttal stb. rakásra, halomra, kupaczba hánytak.

HÁNYTOR, (hány-t-or) elvont törzsök, melyből *hánytorgat, hánytori, hánytorog, hánytorgás, hánytorgatás* származnak. Képzési és értelmi rokonsága is van a *fintor* (fintorog), *tántor* (tántorog), *henter* (hentereg) elvont törzsökökkel, melyeket érdemes volna ismét életbe hozni.

HÁNYTORGAT, (hány-t-or-og-at) áth. és gyakor. m. *hánytorgat-tam*, —*tál*, —*ott.* Fitatás, mutogatás, kérkedés végett ide-oda forgat, emelget valamit. *A kalmár hánytorgatja áruit.* Átv. ért. szemrehányásból vagy dicsekvésből emleget, előhoz valamit. *Jótéteményeit hánytorgatja. Mindig azt hánytorgatja, miért hagytam el őt. Érdemeit, nemességét hánytorgatja.*

HÁNYTORGATÁS, (hány-t-or-og-at-ás) fn. tt. *hánytorgatás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valamit hánytorgatunk. V. ö. HÁNYTORGAT.

HÁNYTORI, (hány-t-or-i) mn. tt. *hánytori-t*, tb. —*ak.* L. HÁNYTORGÓ. Székely szó. Oly alkatú, mint *kapsi, ácsori, sunyi, kupori, vigyori* stb.

HÁNYTORGÓ, (ho-any-t-or-og-ó) mn. tt. *hánytorgó-t.* Fitogtatásból, mutogatásból, kérkedőleg magát hányovető. *Hánytorgó suhancz.*

HÁNYTOROG, (hány-t-or-og) önh. és gyakor. m. *hánytorog-tam*, —*tál* v. *hánytorgottam, hánytorgottál, hánytorgott*, htn. —*ni* v. *hánytorgni* v. *hánytorgani.* Mutatás, fitogtatás, kérkedés okáért hányja, veti magát.

HÁNYTVETETT, (hányt-vetett) ikerített mn. Amit ide-oda hánynak; dibdáb, selejtes, silány.

HÁNYVET, (hány-vet) ikerige, melynek mindkét része ragoztatik: *hányomvetem, hánytamvetettem, hánynivetni* stb. Kimélet nélkül, gondatlanul, megvetésből stb. ide-oda dobál, taszít. *Haragjában hányjaveti, ami kezébe jő. Csak úgy hányjaveti a ruháját.* Visszaható névmással am. kérkedik, hetvenkedik. *Hányjaveti magát. Ugyan mit hányodveted magadad?*

„Tudós legény Barna Peti,
Magát nagyon hányja-veti.“

Székely népd. (Kriza J. gyüjt.).

Átv. ért. valamit minden oldalról megfontol, megvizsgál. *Hányjaveti az irományokat. Meghányjvess mindent, azután itélj.* Külön is irhatjuk: *hány vet.*

HAP, elvont gyök, *s* jelenti azon hangot, midőn valaki az italt vagy leves ételt nyelvével mohón öblögeti. Innen lett: *hapsol*. Egyezik vele *hab*, szintén hangutánzó gyök. V. ö. HABSOL. Amaz megvan *haponya* főnévben is. V. ö. HAPONYA.

HÁP, (1), elvont gyök és hangutánzó, mely a kiáltozó récze hangját utánozza. *Háp! háp!* Máskép: *sáp*, innen *sápog* = *hápog*.

HÁP, (2), elvont gyöke *hápa* szónak, mely *hápa-hupa* ikerszó első részét alkotja, s a *hup* módosulata, minthogy az ikerített szókban rendszerént csak az önhangzó változik, pl. lépi-lápa, dárib-darab, limlom, dér-dúr, tél-tál stb.

HÁPAHUPA, (hápa-hupa) iker fn. tt. *hápahupát*. Több domb egymás mellett vagy egy rakáson, dimbdomb.

HÁPAHUPÁS, (hápa-hupás) iker mn. Székelyesen am. hegyes, völgyes, sok dombú, dimb-dombos. *Hápahupás vidék, határ*. Néhutt máskép: *hátahupás* v. *hátahoporjás*.

HÁPHÁPOL, (háp-hápol) ösz. önh. m. *háphápolt*. Lásd: HÁPOG.

HÁPOG, (háp-og) önh. m. *hápog-tam, —tál, —ott*. Récséről mondják, midőn *háp! háp!* hangon kiáltoz. Máskép: *sápog*.

HÁPOGÁS, (háp-og-ás) fn. tt. *hápogás-t*, tb. *—ok*. A récsének *háp háp* hangon kiáltozása.

HÁPOL, (háp-ol) önh. m. *hápolt*. L. HÁPOG.

HAPONYA, (hap-ony-a) fn. tt. *haponyát*. 1) Udvari bolondok buzogánya, mely csörgetyűvel vagy hapogó, happogó csaptatóval volt ellátva. 2) Buzogányalakú káka neme, melyet szintén viselni szoktak az udvari bohóczok.

HÁPORCS, (háp-or-cs, am. *hab-or-cs*) fn. tt. *háporcs-ot*. Csátés, imolyás fű, mely vizenyős helyen teremvén, miután lekaszáltatott, száradás végett másutt teregettetik ki. Székely szó. V. ö. HÁPORTY.

HÁPORTY, (háp-or-ty v. hab-or-ty) fn. tt. *háportyot*. Kassay J. szerént Borsod megyében: *háportya* és am. békasás v. bakasás v. békabuzogány, vizi tövises diasnó, Diószeginél: *baka*. (Sparganium).

HÁPPOG, l. HÁPOG.

HAPSA, (hap-s-a, vagyis hab-s-a, mintegy habsi rész) fn. tt. *hapsát*. A székelyeknél am. rész, szer, midőn a marhát nem fontra, hanem részletekben vágják ki, vagy több részvényesek közt, kik szerbe állottak, osztják fel, ez esetben mondják: *hapsába* v. *hopsába vágtak ki, hapsába sem jutott*. (Kriza J.).

HAPSI, HAPSOL, l. HABSI, HABSOL.

HAR, elvont gyök, és eredetileg hangutánzó, s jelent erősebb, a fogak között rezegtetett hangot, és általán valamely *horzsolást*, (mint a német *scharr*-en), mely ennél fogva hasonló hangot adó lelketlen tárgyakra is átvitetik. Azonban az *r* benne lényeges hang levén, ennek többi jelentéseiben is osztozik. Ebből eredtek 1) a hangra vitetve: *harsog, harsány, haris, harkály, harang, haré* közvetlen hangutánzók. Megvan továbbá 2) oly szókban, melyek működése némileg a fogak összeszorításával, erőködéssel párosul, s az indulat erős kitörését jellemzetesen ábrázolja. Ide tartoznak ezen származékok: *harag, harcz, haramia, harap, harcsa*. Megvan a perzsa *rigga*, (Beregszászinál am. boszú, gyülölet), hellen ὀργή, arab *haradsa*, latin *ira*, török *örke*, *hirs*, *dargin* (haragos), tót *hrchi* (káromkodik), német *arg, Gram, grimmig, Zorn, Harm*, héber *charah* (haragszik), franczia *hargneux* (haragos), magyar *irígy* szókban is. 3) Jelent valamely karczolást, tarolást, irtást, szurást stb. általánosabban: *sérzést, érdességet*; innen van *hara, harászol* v. *harisál* és *harisnya*. 4) Terjedést, sarjadzást, cserjét, erdőséget, a magyar *harast* és *haricska* származékban, melylyel ismét rokon a héber *har*, német *Harz*, (‚waldiges Gebirge' értelemben). Erdélyben, a székelyföldön van *Har-aly* nevü vidék, úgy látszik am. erdő-aly. Innen eredtek a *Haracsina* beregi és *Haracson* soprony, *Hard* fehér, *Harság* sáros, *Harságy* somogymegyei helynevek is. V. ö. az egészen rokon *gar, ger, hor, her, kar*(cz), *sar, szar* és a legegyszerűbb *ar, er, ir*(t), *or*(t), *ró* stb. gyököket is.

HÁR, (ho-ar v. ho-har, v. ö. HAR); elvont törzs, melynek gyöke a felületet, tetőt jelentő *ho* (haj, héj), egybeolvadván az *r* hanggal, vagyis *er* vagy *har* szótaggal, az egész jelenti valamely tárgy felületének érdes, sérző, horzsoló, karczoló, hersegő voltát vagy működését. Származékai: *hárit, hárúl, hárs, hártya* stb. Megvan a latin *cortex*, szanszkrit *karas* vagy *kart* (választ, hasít), honnan: *karttika* (bőr), hellén χρώς stb. szókban, s rokon a magyar vékony hangu *kéreg* szó *kér* törzsével is.

HARA, (har-a) fn. tt. *harát*. 1) Durva, érdes, vastag szőrszövet. 2) Ily szövetből varrott nagy zsák, milyenben a pamutot, gyapjút szállítani szokták. *Harákba tömni a gyapjut, gyapotot*. Rokon vele *szőr* és a szőrt jelentő német *Haar*.

HARÁCS, (har-ács) fn. tt. *harács-ot*. Egyezik vele hangban a török *kharadsch*, mely adót jelent; azonban a magyar *har* gyök egészen hasonló *szar* gyökhöz (*szar*-ol szóban), valamint *sar* gyökhöz is (*sar*-cz szóban), s ezt eredetére nézve épen nem lehet azonosnak tartani a német *Brandschatzung* szóval, melynek utóbbi részében: *Schatzung*, egész családját ide értve, (ú. m. *Schatz, Schatten* kiavult szókat), a lényeges *r* hang, mely jelenti főképen a *horzsolást, sértést, rovást, irtást*, (v. ö. HAR gyök), mindenütt hiányzik. Eredeti jelentése tehát általán *szaroldás, és* ami ezzel együtt jár: *dulás, pusarlás*. Innen némely régi iratokban előfordúl *sedkmány, erőszakos adó* (v. *sarcs*), továbbá *árverés*, végre *pusarlás, fecsérlés* értelemben. (Kresznerics szótára). *Harácsot vetni a meghódított városra, tartományra, népre. Haráccsá lett minden vagyona*. ‚Harácsol' származék utóbbi jelentésével (elharácsol), egyezik *herdál* v. *herdel* is.

HARACSINA, puszta Beregh megyében; helyr. *Haracsiná-n, —ra, —ról.*

HARÁCSOL, (har-ács-ol) áth. m. *harácsol-t.* 1) Harácsot vet, harczi erőszakkal elragad, kizsákmányol. *Az ellenség harácsolja a meggyőzött népet, országot. Mindenből kiharácsolni a győzötteket.* 2) Átv. pazarol, fecsérel, bitangol. *Elharácsolta örökségét. Nem kopott érte körme, könnyen elharácsolja.* (Km.). V. ö. HARÁCS.

HARÁCSOLÁS, (har-ács-ol-ás) fn. tt. *harácsolás-t,* tb. *—ok.* 1) Ellenség által a meggyőzöttek javainak elragadása vagy fej szerént kivetett nagy adóztatás. 2) Pazarlás, bitangolás. V. ö. HARÁCS, HARÁCSOL.

HARÁCSOLÓ, (har-ács-ol-ó) mn. tt. *harácsoló-t.* Aki harácsol. *Harácsoló ellenség. Örökségét elharácsoló nemes.* V. ö. HARÁCSOL.

HARACSON, falu Sopron megyében; helyr. *Haracson-ba, —ban, —ból.*

HÁRAD, (hár-ad) elavult önh. mely helyett ma *hárúl* divatozik.

HÁRADÉK, (ho-ar-ad-ék) fn. tt. *háradék-ot.* Háritgatással öszvehalmozott, öszvehárított, öszvegereblyélt valami. *Tarlóháradék. Széna-, szalmaháradék. Polyvaháradék.*

HARAG, (har-ag, l. HAR) fn. tt. *harag-ot.* A régi halotti beszédben eléforduló *horog-uvék* azt mutatja, hogy e szóban zárt vagy mély *a* rejlik. Jelent indulatot, melyre gerjedünk, midőn valódi vagy képzelt bántalommal illetett valaki bennünket, s melynél fogva a megbántásért boszút állani kivánunk. *Haragra indulni, gerjedni, gyúladni. Haragba jönni. Haragból dúlnifulni. Haragra indítani, gerjeszteni valakit. Haragot főzni, forralni, viselni valaki ellen. Haragot elfojtani, elnyomni, titkolni. Haragot kérlelni, engesztelni, csillapítani. Nagy, hirtelen harag. Dühöngő, veszett harag. Hasztalan harag. Boszuló harag. Égi harag. Hamar harag. Hirtelen harag. Isten haragja,* am. mennyköütés, égdörgés. *Beleütött az Isten haragja. Haragot mutatni, tartani, táplálni. Haragszemet vetni valakire. Harag-szemmel nézni. Nagyra viszi embert a harag.* (Km.). *A kangyának is vagyon haragja.* (Km.). *Király haragját hamar halál követi.* (Km.). *Haragjában megbetegedett. Két beteget nem szeret az ágy: részeg beteget és haragjában beteget.* (Km.). *Haragjában a hajját tépi, fogát csikorgatja.* Bibliai ért. jelent kárhozatot. *Haragnak fiaivá lettünk.* Átv. és költői nyelven mondjuk lelketlen lényekről is, mennyiben élénk mozgásaik által a haragos emberhez hasonlítanak. *Tengerek, szélvészek haragja,* (dühe).

HARAGÍT, HARAGIT, (har-ag-ít) áth. m. *haragít-ott,* htn. *—ni* v. *—ani.* Haragra indít, gerjeszt. *Fölharagítani, megharagítani valakit. Kérlek, ne haragíts.* V. ö. HARAG.

HARAGÍTÁS, HARAGITÁS, (har-ag-ít-ás) fn. tt. *haragítás-t,* tb. *—ok.* Cselekvés, mely által valakit haragra indítunk.

HARAGÓ, (har-ag-ó). Eléjön a Bécsi codexben mint részesülő: *Megharagó úr és gyösödelmező úr, gyösödelmes úr és hirtelenkedetet valló.* Naum próféta könyve.

HARAGOSZIK, l. HARAGSZIK.

HARAGOS, (1), (har-ag-os) mn. tt. *haragos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Ki hamar, könnyen vagy gyakran haragszik; ki legkisebb bántalom miatt legott felförmed. *Haragos tanító. Mérges asszonynak haragos a leánya.* (Km.). Átv. ért. 1) dörgő: *haragos ég, haragos mennykő;* 2) zajgó, hullámzó: *haragos szélvész, haragos tenger;* 3) bökős, szurós: *haragos tüske, haragos csalán;* 4) sötét: *haragos zöld, haragos vörös.*

HARAGOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *haragos-t,* tb. *—ok.* Személy, ki ránk haragszik. *Mielőtt gyónni mennék, kibékülök haragosommal. Édes lelki atyám, nekem haragosom van.*

HARAGOSAN, (har-ag-os-an) ih. Haragos arczczal, indulattal, haragot forralva, mutatva. *Haragosan szólni, felelni. Haragosan nézni, inteni.*

HARAGOSKÉPEN, (haragos-képen) ösz. ih. A régieknél, különösen Pesti Gábornál am. haragosan. „Haragosképen nézvén.“

HARAGOSKODÁS, (har-ag-os-kod-ás) fn. tt. *haragoskodás-t,* tb. *—ok.* Állapot, midőn valaki haragoskodik. *A haragoskodás árt az egészségnek.* V. ö. HARAGOSKODIK.

HARAGOSKODIK, (har-ag-os-kod-ik) k. m. *haragoskod-tam, —tál, —ott.* Folytonos haragot forral, gyomrából boszonkodik, haragot táplál, bizonyos személy v. személyek ellen; viszonyos haragban él. *A rosz szomszédok és atyafiak leggyakrabban haragoskodnak.*

HARAGOSKODÓ, (har-ag-os-kod-ó) mn. tt. *haragoskodó-t.* Haragot tápláló, viszonyos haragban élő. *Haragoskodó szomszédok, rokonok.*

HARAGODIK, l. HARAGSZIK.

HARAGOSSÁG, (har-ag-os-ság) fn. tt. *haragosságot.* Régiesen am. haragoskodás. „Te vagy az átkozott nyelv, ki haragosságokat nem szűnöl feltámasztanod.“ Góry-codex.

HARAGOSZÖLD, (haragos-zöld) ösz. mn. Sötét zöld. Ellentéte: *világoszöld.*

HARAGSZIK, HARAGUSZIK, (har-ag-osz-ik v. har-ag-usz-ik) k. *haragszom* v. *haragusszom, haragszol* v. *haraguszol, haragszunk* v. *haragusszunk, haragszotok* v. *haragusztok, haragszanak* v. *haragusznak,* múlt: *haragvám* v. *haraguvám* v. *haragudám, haragudtam* v. *haraguttam, haragudtál* v. *haraguttál, haragudott* v. *haragult;* jövő: *haragvandom* v. *haragudandom;* parancs: *haragudjál,* htn. *haragunni.* V. ö. HARAGUDIK. Valódi vagy képzelt megbántás miatt boszuvágyó indulatra gerjed, haragban van, haragban szenved. *A kutya is haragszik, ha orrát bántják.* (Km.). *Megharagszik. Aki nehezebben haragszik meg, tovább tart haragja.* (Km.). *Haragszik a feleségem, hogy én őtet nem szeretem.* (Népd.).

HARAGTARTÁS, (harag-tartás) ösz. fn. Állandó, tartós haraguvás, mely megkérlelődni, kibékülni vonakodik.

HARAGTARTÓ, (harag-tartó) ösz. mn. Aki állandóan haragszik, aki meg nem kérlelődik.

HARAGUDIK, (har-ag-ud-ik) k. m. *haragudtam, —tál, —ott.* Fölveszi mindenütt a rendes ragozást: *haragudám, haragudandom, haragudjál* stb. De szokottabban a *haragszik* és *haraguszik* ragozásait követi. V. ö. HARAGSZIK.

HARAGUSZIK, l. HARAGUDIK.

HARAGUVÁS, (har-ag-uv-ás, haraguszás helyett) fn. tt. *haraguvás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midőn valaki haragszik. *Haraguvásában ne bánts senkit.* V. ö. HARAGSZIK.

HARAGVÁS, l. HARAGUVÁS.

HARÁK, (har-ák) fn. tt. *harák-ot.* Torokreszeléssel járó turha. Innen: *harákol*, am. turhás, *harákos*, am. turhás. Hangutánzó. Rokona: *krák, krákol, hurut* és *r* nélkül: *hák.*

HARAKLÁNY, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Haraklány-ba, —ban, —ból.*

HARAKÓCZ, falu Szepes megyében; helyr. *Harakócz-on, —ra, —ról.*

HARALY, erdélyi falu Háromszékben; helyr. *Haraly-ba, —ban, —ból.*

HARAM, (har-am) elavult törzsök, mely a törökben, (az arab *harama* = tilt után) am. tilos, törvénytelen; innen származtathatni a török *harami* szót, mely rablót, zsiványt, rablógyilkost jelent. A hellén nyelvben pedig *ἁρπάξω* egyik jelentése: rablok, innen *ἅρπαξ*, am. rabló. Magyar eredetét tekintve gyöke *har*, a *harag, harcz, harap* stb. szókkal látszik rokonnak.

HÁRAM, (ho-ar-am) elvont törzsök, melyből *háramlik, háramlás*, (némely kiejtés szerént: *hárámlik, hárámlás*) származékok erednek. Jelenti valamely tárgynak el- vagy lehorzsolható, azaz némi sérzéssel elválasztható haját, héját, fölét; vagy valamely testnek rézsutos fölszinét, irányát, fekvését, melyen más valamely hersenéssel alácsuszhat, lefolyhat stb. V. ö. HÁR.

HÁRÁM, (ho-ar-ám) 1) L. HÁRAM. 2) fn. tt. *hárámot.* Kriza J. szerént a székelyeknél könnyedén csinált kerítés, gyepű, tehát a mely mintegy háritóúl szolgál. Rokon vele hangban és értelemben a tiszavidéki *karám* szó is.

HARAMAG, (hara-mag) ösz. fn. Növénynem az ernyős virágúak közől, melyeknek virága tudniillik sugarak vagy vastag szőr gyanánt öszvetömülő szálakból áll. A haramag árkokon és vizenyős helyeken tenyészik leginkább. (Oenanthe).

HARAMBANDA, (haram-banda) ösz. fn. lásd: HARAMCSAPAT.

HARAMBASA, (haram-basa) ösz. fn. Így nevezik a török tartományokban pusztító fegyveres rablók vezérét.

HARAMCSAPAT, (haram-csapat) ösz. fn. Haramiák, azaz zsiványok, rablók, útonállók serege.

HARAMIA, HARAMJA, (har-am-i-a) fn. tt. *haramiát.* Szoros ért. rejtett helyeken, leginkább erdőkben tanyázó, bujdosó, s fegyverekkel ellátott erőszakos rabló, zsivány, utonálló. *Haramiák vezére. Úgy néz, mint a haramia. Te haramia!* A haramia több a közönséges zsiványnál, mennyiben a haramiák egymásközti rendszeres fegy alatt és fegyveresen üsik erőszakoskodásaikat, s pusztító had gyanánt dúlják a vidéket, milyenek a török tartományokban számosan vannak.

HARAMIÁS, (har-am-i-a-as) mn. tt. *haramiás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Haramia természetével, tulajdonságaival biró. *Haramiás tekintet, nézés.* 2) Haramiáktól lakott, hol haramiák tanyáznak. *Haramiás vidék, erdő.*

HARAMIÁSAN, (har-am-i-a-as-an) ih. Haramiák módjára, zsiványul, mint utonálló. *Haramiásan öltözni, fegyverkezni. Haramiásan megtámadni valakit.*

HARAMIASÁG, (har-am-i-a-ság) 1) Erőszakos zsivány, rabló életmód. *Haramiaságra adni magát.* 2) Haramia által elkövetett, vagy ehhez hasonló tett. *Ez haramiaság, mit velem tesznek.*

HARAMIÁSKODÁS, (har-am-i-a-as-kod-ás) fn. tt. *haramiáskodás-t*, tb. *—ok.* Haramiás életmód gyakorlása. *Haramiáskodásból élni.* V. ö. HARAMIÁS.

HARAMIÁSKODIK, (har-am-i-a-as-kod-ik) k. m. *haramiáskod-tam, —tál, —ott.* Haramia életet üz, gyakorol, rablásból, utonállásból, fosztogatásból él. V. ö. HARAMIA.

HARAMIAVÁR, (haramia-vár) ösz. fn. Haramiák megerősített tanyája, fészke, hová zsákmányaikat takarják, s melyből a megtámadók ellen védik magukat. Ilyenek voltak hajdan az úgynevezett cseh latrok, s némely magyar nemes urak várai, pl. Podmaniczky vára Bakonybélben.

HARAMIAVEZÉR, (haramia-vezér) ösz. fn. Haramiák parancsnoka, előljárója, harambasa.

HARAMJA, l. HARAMIA.

HÁRAMLÁS, (ha-ar-am-ol-ás) fn. tt. *háramlás-t*, tb. *—ok.* Állapot, midőn valami háramlik. *Gabona háramlása a tisztító rostán. Javak háramlása az örökösökre. Tehernek, munkának másra háramlása.* V. ö. HÁRAMLIK.

HÁRAMLIK, (ho-ar-am-ol-ik) k. m. *háramlott*, htn. *—ani.* Általán valaminek fölszine, héja, elválható része némi erővel, vagy hersenéssel alácsuszik, lefoly, legördül stb. *A kalap karimájáról nyakára, vállára háramlik a polyva. A kazalra rossul feladott széna leháramlik. Az elvált vakolat aldháramlik a falról. Nyakába háramlik, mint ebnek a pásztr.* (Km.). Átv. ért. am. 1) Valaminek okozata, következménye mint okozóra visszahat. *Fejedre háramlik a szégyen, melyet máson akartál ejteni.* 2) Valami reá nehezedik, nyomja. *Minden munka rám háramlik. Apám halála után a házi gondok anyámra háramlottak.* Javak

az örökösökre átszállanak. *Apámról kevés vagyon háramlott reám.* A régieknél s tájdivatosan jelennen is, néha az utóbbi *a* is hosszan fordul elé : *hárámlik.*

HÁRÁMOL, (hár-ám-ol) áth. m. *hárámolt.* Hárámot csinál, hárámmal bekerít. *Behárámol.* V. ö. HÁRÁM.

HARANG, (1), (har-an-og) fn. tt. *harang-ot.* Eredetileg igealak volt, mint : *hang* (han-og). Gyöke a hangutánzó *har*, mintegy erősen hanog, vagyis erős hang. Sínai nyelven *hoáng* am. campanarum sonitus, s a cseh *hrana* temetési harangozást jelent. Széles ért. érczből, üvegből, cserépből stb. álló, félgömböt képező, belül üreges, nagyobbféle mű, melynek öble alant kihajlik, üregének közepén pedig gombos sudár (nyelv, szív, ütő) fityeg, mely lóbálás által az oldalakat verdesi, és hangoztatja. Szorosb ért. félgömbnél jóval nagyobb alakú mű érczből, melyet rendesen tornyokban tartanak, hogy kongatása által bizonyos jelekül szolgáljon. *Harang szive, nyelve, ütője. Harang tengelye. Harangot önteni, húzni, kongatni, félreverni. Szól a harang. Harangot húzni :*

„Bús remete húzza sírva
A harangot,
És azért ad oly keserves
Tompa hangot."

Tárkányi Béla.

Ezüst harang :

„Égi ajka mint a gyönge szellő,
Lágyan ére legszebb földi ajkat,
S csattanása mint ezüst harangé,
Mondhatatlan kedves és muló volt."

Hedvig legenda. (Vörösmartytól).

Öreg harang, a többi közt a legnagyobb, melynek legvastagabb v. mélyebb hangja van, s melyet csak ritkán húznak meg, pl. vasárnapokon és ünnepeken, vagy előkelőbbek temetésén. *Majd megfiset az öreg harang,* (km.), azaz, ha eltemetnek. *Kis harang*, a többi közt a legkisebb, melyet mindennap meghúznak. *Lélekharang*, melylyel a haldoklóra harangoznak. *Tűsharang*, melynek kongatása tűzveszélyt jelent. *Vésharang*, mely vészre, pl. tűzre, vízre rablókra figyelmeztet. *Hírharang* am. pletyka-hirhordó ember. *Kakas harang* am. kis csengetyű, vagy inkább csörgő, melyet kakas nyakára kötnek, vagy csikóra való csengetyű. *A harang is hí másokat a templomba, de maga nem megy.* (Km.). Átv. ért. haranghoz hasonló eszköz, vagy növényvirágok. *Kertészek harangja*, melylyel a gyönge növényeket befödik. *Harangvirágok. Buvárharang, buvárok harangja,* melyben a tengerek fenekére bocsátkoznak. V. ö. CSENGETYŰ, KOLOMP.

HARANG, (2), KIS—, NAGY—, puszták Békés megyében; helyr. *Harang-on, —ra, —ról.*

HARANGALAKÚ, (harang-alakú) ösz. mn. Minek alakja a harangéhoz hasonlít. *Harangalakú virágok, üvegek, cserepek.*

HARANGCSAP, (harang-csap) ösz. fn. A harang szive, ütője.

HARANGCZÁMOLY, (harang-czámoly) ösz. fn. Növényfaj a czámolyok neméből. (Aquilegia vulgaris).

HARANGDAD, (harang-dad) mn. tt. *harangdad-ot.* Minek haranghoz hasonló formája van. *Harangdad virágbokréták.*

HARANGÉRCZ, (harang-ércz) ösz. fn. l. HARANGVEGY.

HARANGFÉM, (harang-fém) ösz. fn. Így neveztetnek azon fémek, (köz nyelven : érczek), melyeknek vegyítéséből harangot öntenek, milyenek : réz, ón, ezüst stb. Máskép : *harangvegy.*

HARANGFŰ, (harang-fű) ösz. fn. l. SZULÁK.

HARANGFÜL, (harang-fül) ösz. fn. Gyürüalaku karika a harang felső részén.

HARANGHÁLÓ, (harang-háló) ösz. fn. Vadászháló neme, melyet harangformára állítanak föl, s télen foglyászatra használnak.

HARANGHÁZ, (harang-ház) ösz. fn. Tornyatlan templom mellett vagy melynek tornya harangokat nem bír, épített állvány, melyben a harangokat felfüggesztik és kongatják; máskép : *harangláb.*

HARANGKARIMA, (harang-karima) ösz. fn. A harang öblének alsó kerülete, széle, koszorúja.

HARANGKÓTIS, (harang-kótis) ösz. fn. lásd : HARANGNYELV.

HARANGKÖTÉL, (harang-kötél) ösz. fn. Kötél, melylyel a harangot húzzák.

HARANGLÁB, (1), (harang-láb) ösz. fn. Szilárd alapú és szerkezetü állás gerendákból, melyre a harangokat akasztják. Néha a harangházat is így nevezik.

HARANGLÁB, (2), falvak Bereg megyében és Erdélyben, Küküllő megyében; helyr. *Harangláb-on, —ra, —ról.*

HARANGMÉRTÉK, (harang-mérték) ösz. fn. Harangöntők mértéke, melylyel a készítendő harang nagyságát, vastagságát és súlyát meghatározzák.

HARANGMEZŐ, falu Bihar megyében; helyr. *Harangmező-n, —re, —ről.* Máskép : *Almamező* és *Hegyesel.*

HARANGMONYA, (harang-monya) aljas nyelvbe való, l. HARANGNYELV.

HARANGNYÉL, (harang-nyél) A harangtengelyből vagy tengely mellől a harang felső részéből egyenes szögletben kifelé álló fa vagy vasrudacska, melynek végére van a harangkötél akasztva.

HARANGNYELV, (harang-nyelv) ösz. fn. Buzogányalakú, a harang üregében lógó vasrúd, mely lóbálás által a harang oldalait veri és hangoztatja.

HARANGOD, vidék neve Zemplén megye alsó részében Szerencs körül. Puszta is ugyanott Szada mellett és Szabolcs megyében; helyr. *Harangod-on, —ra, —ról. Harangodi puszta.*

HARANGOS, (har-ang-os) mn. tt. *harangos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Haranggal vagy harangokkal ellátott. *Harangos torony.*

HARANGOZ, (har-ang-oz) önh. m. *harangoztam, —tál, —ott.* Harangot húz, kongat. *Szegény az eklézsia, a pap maga harangoz.* (Km.). *Hallott harangozni, de nem tudja, hol.* (Km.). *Hajnalra, délre, estére harangozni. Misére, vecsernyére, könyörgésre, halottra harangozni. Felhő elébe harangozni. Érsek, püspök elébe harangozni. Elsőt, másodikat, harmadikat harangozni. Beharangozni*, am. valamennyi haranggal vagy utolsó harangozással jelt adni a bemenetelre. *Harangoznak Csengerbe, Vajon ki halt meg benne?* (Népd.). A *ki, fel, el* igekötőkkel áth. értelmü. *Kiharangozni a halottakat. Felharangozni valakit dlmából. Elharangozták a délt.* Tréfás nyelven : lityeg, fityeg. *Harangos az ülepe.*

HARANGOZÁS, (har-ang-oz-ás) fn. tt. *harangozás-t*, tb. *—ok.* 1) Cselekvés, midőn valaki harangot húz. *Harangozásért fizetni. Harangozásban megszakadni.* 2) Harangok kongása. *Harangozásra fölébredni.* Összetételei : *kiharangozás, beharangozás.*

HARANGOZÓ, (har-ang-oz-ó) fn. tt. *harangozó-t.* Széles ért. személy, ki harangoz. Szoros ért. templom szolgája, pl. egyházfi, kinek kötelességében áll bizonyos időkben és alkalommal harangozni. *Harangozópénz* am. harangozónak, vagy harangokért fizetett díj. *Már a harangozópénz nés ki az orrából.* (Km.) am. nem sokára meghal.

HARANGÖNTÉS, (harang-öntés) ösz. fn. Harangcsinálás, mely főleg a felolvasztott éreszvegynek mintába öntésével megy végbe. *Ért hozzá, mint hajdu a harangöntéshez.* (Km.).

HARANGÖNTŐ, (harang-öntő) ösz. fn. Mesterember, ki harangokat készít, illetőleg önt.

HARANGRONGY, (harang-rongy) ösz. fn. A zsuláknemü növények osztályába tartozó növényfaj, mely déli Europa tengeri vidékein tenyészik, gyöngéd, vöröses, a földön kúszó szárakkal, vesealakú levelekkel, s bíborszinü virágokkal. (Convolvulus soldanella).

HARANGSZÉL, (harang-szél) ösz. fn. l. HARANGKARIMA.

HARANGSZÍV, (harang-szív) ösz. fn. l. HARANGNYELV.

HARANGSZÓ, (harang-szó) ösz. fn. Harang hangja, kongása. *Reggeli harangszóra fölébredni. Harangszó mellett vagy harangszóval kisérni a halottat temetőbe.*

HARANGSZOBA, (harang-szoba) ösz. fn. A toronynak azon emelete vagy fiókja, melyben harang vagy harangok lógnak.

HARANGTENGELY, (harang-tengely) ösz. fn. A harang ormára alkalmazott tengelyalakú rúd, melynél fogva az a haranglábon fityeg, s ide-oda lóbáltatik.

HARANGTORONY, (harang-torony) ösz. fn. Torony, melyben harangok lógnak, különösen, magán álló torony, mely kiválólag harangok végett építtetett.

HARANGÜTŐ, (harang-ütő) ösz. fn. l. HARANGNYELV.

HARANGVÁLL, (harang-váll) ösz. fn. l. HARANGTENGELY.

HARANGVEGY, (harang-vegy) ösz. fn. Rézből, ónból, ezüstből stb. készített keverék, melyből harangokat öntenek.

HARANGVIRÁG, (harang-virág) ösz. fn. lásd: CSÖNGETYŰKE. Néhutt am. *galambvirág* v. *harangcsámoly.*

HARANGZÚGÁS, (harang-zúgás) ösz. fn. A harangszónak folytonos és messzeható rezgése.

HÁRÁNT, (hár-ánt) ih. melynek gyöke *hár*, képzője a hasonlóságot, alakot jelentő *ánt*, vékony hangon *ént*, mint *gyan-ánt, ser-ént.* Értelme : oly vonalban, irányban, helyzetben, melyről valami lehárúl, lehersen, hersenve alácsuszik, rézsutosan, lejtősen, menetelesen. *Hárántani az árkot. Hárántfordítani az ég alatti asztalt, hogy az eső meg ne álljon rajta. Hárántcsinálni a járdát.* Könnyebb kiejtés végett, kivált hosszu képzőjü származékaiban röviden is ejtjük az első szótagot : *haránt, haránték, harántékos* stb.

HÁRÁNTÉK, HARÁNTÉK, (hár-ánt-ék) fn. tt. *háránték-ot.* Valamely testnek, tárgynak lejtőre álló, rézsutos, meneteles oldala, fekvése.

HÁRÁNTÉKOS, HARÁNTÉKOS, (hár-ánt-ék-os) mn. tt. *hárántékos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Lejtőre álló, rézsutos, minek harántéka van. *Haránték kövecset. Haránték bástya, árok. Haránték vállak. És csinála a templomban hárántékos ablakokat.* (III. kir. 6. 4. Káldi).

HÁRÁNTÉKOSAN, HARÁNTÉKOSAN, (hár-ánt-ék-os-an) ih. Lejtős, meneteles, rézsutas irányban, vonalban. *Haránték csinálni a töltést. Haránték gyalulni a deszkát.*

HÁRÁNTNYEREG, (hárant-nyereg) ösz. fn. Nőlovagok számára készített nyereg, melynek hárántos oldaltámasza van, hogy a féloldalt ülő lovag hátra ne eseék.

HÁRÁNTOS, HÁRÁNTOSAN, l. HÁRÁNTÉKOS, HÁRÁNTÉKOSAN.

HÁRÁNTSÍP, HARÁNTSÍP, (hár-ánt-síp) ösz. fn. Síp, melyet nem hosszában, azaz végén fújnak, hanem oldallikon, s ezért rézsutosan fekszik kezünkben, máskép : *fuvola.*

HÁRÁNTSÍPOS, (hárant-sípos) ösz. fn. Zenész, ki hárántsípot fú vagy annak fuvásához különösen ért.

HÁRÁNTVONAL, (hárant-vonal) ösz. fn. Általán vonal, mely hárántos irányban nyulik el. Különösen mértani ért. vonal, melyet valamely térnek egyik szögétől a középponton keresztül az átellenes szögig húznak. (Diagonalis).

HARAP, (1), (har-ap, rokonságai a héber חָרַף, olasz *grappare*, *grippare*, franczia *gripper*, hellén γραπτύω, γρυπίζω, ἁρπάζω, perszsa *giriften*, német *greifen*, ó német *caraifan*, *crifan*, *grifan* stb.; melyek közelebbről fogást, megfogást jelentenek; de hiszen oly közel áll a két eszme együtt, hogy a harapó tagot az emberi testben magyarul is *fog*-nak mondjuk). Önh. és áth. m. *harap-tam*, *—tál*, *—ott*. Gyöke a hangutánzó *har*, s jelenti a fogaknak azon működését, midőn valamely testet mohón megragadnak, belőle részt kiszakasztanak, föltépnek stb. Rokon vele hangban és értelemben *mar* szó is. *Harap a kutya, ló. Harap a mérges gyerek. Kenyérbe, fűbe harapni. Nagyot harapni. Ne bántsd, mert megharap. Bele harapni a savanyú almába. Mit félsz, hiszen el nem harapják az orrodat. Félbe harapni a szót*, am. félig kimondani, félig elhallgatni. *Kiharapni egy darab húst. Leharapni valaki fülét. Vess kenyeret az ebnek, megharap érte.* (Km.). Szenvedő alakban nincs használatban, pl. nem mondjuk soha: *megharapatott a kutyától, elharapatott a füle*, hanem: *megharapta a kutya, elharapták a fülét*. Átv. ért. 1) Ízlel valamit, különösen, mi az inynek nem tetszik vagy nehéz. *Ő is bele harapott a szegények kenyerébe, a savanyú almába.* 2) Szóval csipős, fulánkos, szurdaló érintésekkel bánt. *Ne harapj. Ha ő mar, én harapom.* (Km.).

Képzésre a pökést jelentő, régies *hagyap* igén kívül alig van mása nyelvünkben.

HARAP, (2), (har-ap) fn. tt. *harap-ot*. Átv. ért. jelent oly tüzet, mely tarlón, nádasban, cserjékben, réteken, vetéseken, erdőkön tovább-tovább terjedez, s mintegy tova harapva, legelve fölemészti ami táplálékot utjában kap. *Tűz harapja. Harapot gerjeszteni a csalitban. Harapot oltani.*

„Halál formára jár bán törökök között;
Mint az lángos harap ha nádba ütközött,
Mint az sebes vízár ha hegybül érkezett,
Oly kegyetlenségben Zrini most öltözött."

Zriniász.

HARAPÁS, (har-ap-ás) fn. tt. *harapás-t*, tb. *—ok*. 1) Cselekvés, midőn az állat valamit vagy valamibe harap. *Minden harapás után tovább lépő barom.* 2) Azon mennyiség vagy falat, melyet egyszerre harap, vagyis elszakaszt a fogas állat. *Harapás-kenyér. Csak egy harapást nem adott, oly fösvény. Megunta az én lovam a nyargalást, harmadnaptól nem evett egy harapást.* (Népd.). V. ö. HARAP, ige.

HARAPÁSHELY, (harapás-hely) ösz. fn. A testnek azon része, melyen a harapás történt, a leharapott tárgynak nyoma. *Legelőn látszó harapáshelyek. Irral bekenni a harapáshelyet.*

HARAPÁSNYI, (har-ap-ás-nyi) mn. tt. *harapásnyi-t*, tb. *—ak*. Oly nagy, mekkorát egyszerre harapni lehet. *Harapásnyi kenyér. Adj egy harapásnyit abból az almából.*

HARAPDÁL, (har-ap-da-al) áth. m. *harapdál-t*. Részenként, apródonként vagy folytonosan, gyakran harap. *Az egerek harapdálják a kenyeret, sajtot, szalonnát. Eb is a követ harapdálja, midőn az embert meg nem marhatja.* (Km.). *Körülharapdálni a lepényt. Kinjában karját harapdálja. Nyelvét harapdálni.* Átv. ért. valakinek hirét, nevét, becsületét bántja; gyaláz, rágalmaz.

HARAPDÁLÁS, (har-ap-da-al-ás) fn. tt. *harapdálás-t*, tb. *—ok*. Gyakori, ismételt vagy folytonos harapás. V. ö. HARAPDÁL.

HARAPDÁLVA, (har-ap-da-al-va) ih. Gyakran, ismételve, folytonosan harapva valamit. *Nyelvét harapdálva kinlódott.*

HARAPÉGÉS, (harap-égés) ösz. fn. Erdőn, tarlón, vetésekben, nádasokban stb. dúló, pusztító tűz. V. ö. HARAP, fn.

HARAPÉGÉSGOMBA, (harap-égés-gomba) ösz. fn. Megégett cserebokros helyen termő gombafaj.

HARAPOCS, (har-ap-ocs) fn. tt. *harapocs-ot*. Gyógyszerészek kis mozsara, melyben szereket törnek, zúznak. A latin *mordeo*, *morsulum* hasonlósága után alkotott szó. Egyébiránt a *mozsárka* még szabatosabb, mert megvan benne a *morzsa*, *morzsol* szók gyöke.

HARAPÓDZÁS, (har-ap-ód-oz-ás) fn. tt. *harapódzás-t*, tb. *—ok*. Valaminek harap gyanánt elterjedése. *Dögvész, bűnök elharapódzása.* V. ö. HARAPÓDZIK.

HARAPÓDZIK, (har-ap-ód-oz-ik) k. m. *harapódzottam* v. *harapództam*, *harapódzott*, htn. *harapódz-ni* v. *—ani*. Harap módjára tovább-tovább terjed. *Messze harapódzott a tűz.* Használják különösen oly tárgyakról, melyek ártalmasak, veszélyesek vagy olyakul tartatnak. *Elharapódzott a marhavész mindenfelé. A vallástalanság beharapódzott már a nép közé is. A korlátlanság elvei elharapódzottak.* V. ö. HARAP.

HARAPÓFOG, (harapó-fog) ösz. fn. Így nevezetnek az állatok élesebb fogai, melyekkel az eledelt elharapják. Az embernek nyolcz harapó foga van, négy alul és négy fölül, melyeket a kutyafogak keritenek. Máskép: *metszőfog*. (Dentes incisores).

HARAPÓFOGÓ, (harapó-fogó) ösz. fn. Vas fogó, mely különösen szegek kihuzására szolgál. V. ö. FOGÓ. *Szent Mihály után nem nő a fű, ha harapófogóval húzzák is.* (Km.).

HARAPÓLAG, (har-ap-ó-lag) ih. Harapó állat módjára. Átv. ért. sértő, éles, gonosz, piszkálódó, szurdaló szavakkal. *Harapólag szólani valakihez.*

HARAPOS, (1), (har-ap-os) mn. tt. *harapos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Amit a harapégés megtepett, pusztít. *Harapos erdő, tarló, nád.* 2) Ami harapni szokott. *Harapos kutya, ló.* L. HARAPÓS.

HARAPOS, (2), (har-ap-os) áth. m. *haraposstam*, *—tál*, *—ott*. l. HARAPDÁL.

HARAPÓS, (har-ap-ó-os) mn. tt. *harapós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Oly állatról mondjuk, mely hamar harap, mely harapni, marni szokott. *Harapós kutya, ló.* Átv. ért. oly ember, ki szóval másokat piszkálni, élesen vagdalni, durván visszatorolni szokott.

HARAPOSSÁG, HARAPÓSSÁG, (har-ap-ó-os-ság) fn. tt. *harapósság-ot*. Tulajdonság, melynél fogva valamely állat könnyen harap.

HARAPOZIK, (har-ap-oz-ik) k. lásd: HARAPÓDZIK.

HARAPTŰZ, (harap-tűz) ösz. fn. l. HARAPÉGÉS.

HARASZT, (1), (har-asz-t) fn. tt. *haraszt-ot*. Gyöke az erdőt, cserjét, *sarj*-at jelentő *har*, melyből *as* képzővel lett *haras*. A *t* toldalékbetü, mint az *arasznt, bibasznt, vdlasznt, (vdlasz* helyett), *esperést, forint, faintos, rubint* szókban. Szláv nyelven: *chrasztt*. Jelent általán erdős helyet. V. ö. HAR. Különösen 1) Fiatal, sarjadzó, cserjés erdő, melyet a barom jár, miért nagyra soha sem nőhet. *Mindig egyforma, mint a mocsai haraszt.* (Dunántuli km.). *Antal haraszt jára bocsátott.* (Km.). *Esik eső a haraszton, nem kapok én a paraszton.* (Népd.). 2) Száraz levelü bokrok. *Nem sörög a haraszt szél nélkül.* (Km.). 3) Széles levelü, öszve nem boruló káposztafaj, csipkés káposzta. Vágmelléken így hívják a közönséges káposztát is, mely fejbe nem ment. *A harasztot a marhának vetni.* 4) Több helység neve.

HARASZT, (2), falu Szepes és puszták Hont és Komárom megyében; SZENT—, puszta Nyitra megyében; helyr. *Haraszt-on, —ra, —ról.*

HARASZTDOMB, puszta Abaúj megyében; helyr. *Haraszidomb-on, —ra, —ról.*

HARASZTERDŐ, puszta Pest megyében, Gödöllő mellett; helyr. *Haraszterdő-n, —re, —ről.*

HARASZTFA, (haraszt-fa) ösz. fn. l. EGERFA.

HARASZTI, (1), (har-asz-t-i) mn. tt. *haraszti-t*, tb. *—ak*. 1) Harasztból vagy haraszt ról való, arra vonatkozó. 2) Több helység neve.

HARASZTI, (2), helységek Abaúj, Baranya, Nógrád, Verőcze és Pest megyében; helyr. *Haraszti-ba, —ban, —ból.*

HARASZTIFALU, helység Vas megyében; helyr. *Haraszlifalu-ba, —ban, —ból.*

HARASZTKÁPOSZTA, (haraszt-káposzta) ösz. fn. Csipkés, fodros levelü téli káposztafaj, melyet *karácsoni káposztá*-nak is neveznek. Vágmelléken am. fejbe nem boruló, laza káposzta, melyet a marhának vetnek, sarjas káposzta.

HARASZTKERÉK, falu Erdélyben, Maros székben; helyr. *Haraszlkerék-en, —re, —ről.*

HARASZTOS, (1), (har-asz-t-os) mn. tt. *haraszlos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Haraszttal benőtt, haraszlot termő. *Haraszlos legelő. Haraszlos kerti ágy.* V. ö. HARASZT.

HARASZTOS, (2), erdélyi helységek neve Kolos megyében és Aranyos-székben. Helyr. *Haraszlos-on, —ra, —ról.*

HARÁZSOL, HARÁZSOLÁS; l. HARIZSÁL, HARIZSÁLÁS.

HARCSA, (har-csa) fn. tt. *harcsát*. Gyöke egy a *harap* ige gyökével vagy *mar* szóval. Jelenti azon ismeretes, nagy száju, bajuszos, éles fogakkal ellátott, igen zsiros husú, ragadozó halat, mely leginkább lassú és iszapos vizekben szeret lakni, mászányi nagyságra is megnő, s nem csak halakat fogdos, hanem az uszkáló gyermekeket is megtámadja. *Tátogat, mint a harcsa.* (Km.). Eléjön a szláv nyelvben is.

HARCSAPIRÍTÓ, (harcsa-pirító) ösz. fn. Így nevezik pajkos nyelven azon parázsos fazekat, melyet téli időben a piaczon üldögelő kofák melegítésül használnak.

HARCSÁS, (har-csa-as) mn. tt. *harcsás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Harcsával bővelkedő, hol a harcsák tanyáznak. *Harcsás Rába. Harcsás öböl; így* nevezik a komáromi vár közelében levő öblöt, a harcsák és ottani halászok egyik fő tanyáját. 2) Harcsával készített, főzött. *Harcsás káposzta.*

HARCZ, (1), (har-cz) fn. tt. *harcz-ot*. Gyöke az elvont *har*, mely vagy a boszuból fölháborodott indulatnak erősen kitörő hangját utánozza vagy a küzdést, küzdő érintkezést jellemző *horz, karcz, sérz* módosúlata. Képzésre és némileg jellemére nézve rokon még *marcz, morcz, porcz, durcz, hurcz, sercz* törzsökökkel is. Arabul *harb*, mely szót a törökben is használnak. Figyelmet érdemelnek a francsia *guerre*, olasz *guerra*, angol *war*, német *Krieg* stb. szók is. A hellenben pedig *χραυγή* am. lárma, csárma. 1) Általán, fegyverrel üzött, mérges, boszús, zajos verekedés. *Harczot támasztani. Harczra kelni. Harczra hívni a bántó felet.* 2) Szorosb ért. hadtani szabályok szerént rendesett verekedés az ellenséges fejedelmek vagy nemzetek hadseregei között. Máskép: *csata. Harczot rendezni. Harczot vívni. Harczban elesni. Egy harcz nem győzedelem.* (Km.). 3) Vétetik *háboru* helyett is. *Harcz és háboru!* felkiáltó kifejezés.

„Harcra hítt a bon veszélye,
Síkra szállott a levente;
Szép arája bús fohászszal,
Anyja áldással követte."

Tárkányi Béla.

4) Ellenségeskedés. *Örökös harczban élő szomszédok. Külön pártok közötti harcz.* 5) Átv. ért. versenyzés, vetélkedés.

„S minden ami kellem és gyönyör van,
Harczban állott termetén, vonásin;
S a szemérem diadala rajtok
Mint királyné ünnepelt szelíden."

Vörösmarty.

A csagataj nyelvben: *urus* és *kargas*, (Abuska; ugyanitt olvasható egyedül r-rel: *ur-ar* = ver-ő, *or-ar* = metsz-ő, ort-ó).

HARCZ, (2), falu Tolna megyében; helyr. *Harcs-on, —ra, —ról.*

HARCZÁLLAPOT, (harcz-állapot) ösz. fn. Országnak, tartománynak vagy bizonyos vidéknek, helynek állapota, melynél fogva harczmező gyanánt szolgál, s fegyveres ellenkedéseknek ki van téve. *Harczállapotban levő vár.*

HARCZÁSZ, (har-cz-ász) fn. Lásd: HARCZOS, (2).

HARCZÁSZAT, (har-cz-ász-at) fn. tt. *harczászatot.* Hadi mesterség. (Taktica).

HARCZBORONA, (harcz-borona) ösz. fn. Hadi eszköz neme.

HARCZEDZETT, (harcz-edzett) mn. Harczokban részt vett, tapasztalt, s annál fogva megerősödött, megbátorodott. *Harczedzett vitéz, sereg.*

HARCZÉL, (harcz-él) ösz. fn. A harcznak heve, élessége, vagy fő ereje.

HARCZÉNEK, (harcz-ének) ösz. fn. Harczra buzdító hadi ének, hadi dal, harczi dal.

HARCZESEMÉNY, (harcz-esemény) ösz. fn. Harcz úgy tekintve, mint történt dolog, okaival, előzményeivel és következményeivel együtt.

HARCZESZKÖZ, (harcz-eszköz) ösz. fn. L. HARCZSZER.

HARCZFESTÉSZ, (harcz-festész) ösz. fn. Képiró, ki harczi eseményeket szokott rajzolni, festeni.

HARCZFESTMÉNY, (harcz-festmény) ösz. fn. Festett kép, mely valamely harczi eseményt ábrázol.

HARCZFESTŐ, (harcz-festő) l. HARCZFESTÉSZ.

HARCZFI, (harcz-fi) ösz. fn. Ki életét hadi életre, harczi kalandokra szánta, katona, vitéz, harczos.

HARCZFOGÁS, (harcz-fogás) ösz. fn. Fogás vagy fortély a harczolásban, mely inkább ügyességen, mint erőn alapszik.

HARCZFOLYAM, (harcz-folyam) ösz. fn. Azon időköz, melyben a harczolás, a vívók küzdelme történik.

HARCZGÁT, (harcz-gát) ösz. fn. Hadépitészeti szabályok szerént épített gát, mely bizonyos helynek megerősítésére vagy az ellenség rohanásának akadályozására vagy biztos menhelyül szolgál. (Die Schanze).

HARCZHATALOM, (harcz-hatalom) ösz. fn. 1) Önkénynyel járó, s kimélet nélküli hatalom, melyet a harczoló ellenfelek egymás ellen gyakorolnak. 2) Fegyveres népből, katonaságból álló erő. *Harczhatalommal bevenni, s elfoglalni a várat.*

HARCZHATÓ, (harcz-ható) l. HARCZKÉPES.

HARCZHELY, (harcz-hely) ösz. fn. Hely, vagyis térség, mező, hol az ellenfelek harczolnak.

HARCZI, (har-cz-i) mn. tt. *harczi-t*, tb. *—ak.* Harczba való, harczot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Harczi zaj. Harczi szózat. Harczi vezér. Halljátok szavamat daliák és harczi vezérek.* (Vörösm.).

HARCZIAS, (har-cz-i-as) mn. tt. *harczias-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Harczi tulajdonságokkal biró; katonás, vitézies. *Harczias népek. Harczias modor. Harczias fegyverzörgetés. Harczias zaj, induló.*

HARCZIASAN, (har-cz-i-as-an) ih. Harczias módon; katonásan.

HARCZIRÁNYPONT, (harcz-irány-pont) ösz. fn. Iránypont, melyet a tervezett harczban követni kell, hogy kitűzött sikere legyen.

HARCZJÁTÉK, (harcz-játék) ösz. fn. Harczot ábrázoló katonai gyakorlat, melynek czélja az ügyességnek és erőnek mutogatása, s a nézőknek mulattatása. *A régi lovagkor harczjátékai.*

HARCZJÁTÉKI, (harcz-játéki) ösz. mn. Harczjátékhoz való, azt illető, arra vonatkozó. *Harczjátéki fegyverek. Harczjátéki innepély, mulatság.*

HARCZKEDVELŐ, (harcz-kedvelő) ösz. mn. Aki vagy ami a harczban kedvét találja, harczias. *Harczkedvelő fiatalság. Harczkedvelő itész.*

HARCZKÉP, l. HARCZFESTMÉNY.

HARCZKÉPES, (harcz-képes) ösz. fn. Fegyveres személy, aki sem testi minőségére, sem képzettségére nincs akadályozva, hogy a harczban részt vehessen, vagy csapat, sereg, amely harczolásra felkészítve, begyakorolva, kiképezve van.

HARCZKÉSZ, (harcz-kész) ösz. mn. Mondjuk a küzdő félről vagy hadseregről, midőn a viadalra fel- és elkészülten a csata megkezdését várja.

HARCZKÉSZÜLET, (harcz-készület) ösz. fn. Intézkedés a harcz megkezdéséhez.

HARCZLÓ, (harcz-ló) ösz. fn. Katona alá való paripa, vagyis oly ló, melyről fegyveres ember harczol. *Könnyü, nehéz harczlovak.*

HARCZMÉN, (harcz-mén) ösz. fn. l. HARCZLÓ.

HARCZMEZŐ, (harcz-mező) ösz. fn. Síkság, térség, terület, melyen az ellenfelek harczolnak, harczter. Szélesb ért. háboru. *Harczmezőn koszorúkat aratni. Harczmezőn elesni.*

HARCZÓ, erdélyi falu Maros székben; helyr. *Harczó-n, —ra, —ról.*

HARCZOL, (har-cz-ol) önh. m. *harczol-t.* Fegyverrel, fegyveres ellenség ellen ví, küzd. *Harczolnak a megüttközött hadi seregek. Harczolni a hazáért, királyért.* Szélesb és átv. ért. vitatkozik, más véleményüek ellen keményen nyilatkozik. *Harczolnak a pártok.*

HARCZOLÁS, (har-cz-ol-ás) fn. tt. *harczolás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés, midőn valaki harczol. *Elfáradni, sebet kapni a harczolásban.* V. ö. HARCZOL.

HARCZOLHATLAN, (har-cz-ol-hat-lan) mn. tt. *harczolhatlan-t*, tb. *—ok.* Oly személyről mondjuk, ki gyönge kora, vénsége vagy testi hibái, erőtlensége miatt harczra nem alkalmas, fegyvert nem foghat.

HARCZOLHATÓ, (har-cz-ol-hat-ó) mn. tt. *harczolható-t.* Ki korára és testi erejére nézve fegyvert

forgatni képes, harczba való, fegyverfogható. *Minden harczolható férfit fegyverre szólítani.*

HARCZOLÓ, (har-cz-ol-ó) mn. tt. *harczoló-t.* Ki harczot üz, harczban ví, küzd. Szélesebb és átv. ért. küzködő, vitatkozó. *Egymással harczoló pártok, vallásfelekezetek, írók, tudósok.*

HARCZOLÓDIK, (har-cz-ol-ód-ik) belsz. m. *harczolód-tam*, *—tál*, *—ott.* Folytonos harczban, küzdésben, vitában él, szenved. *Harczolódnak az egymást gyűlölő pártok, vallásfelekezetek.*

HARCZOS, (1), (har-cz-os) mn. tt. *harczos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Harczot vivó, harczra kész, harczot kedvelő. *Harczos nép. Harczos indulat.*

HARCZOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *harczos-t*, tb. *—ok.* Hadi személy, katona, vitéz; ki szenvedélyből vagy kötelességből harczol.

HARCZOSSÁG, (har-cz-os-ság) fn. tt. *harczosság-ot.* Harczot, veszekedést, küzdést, vitát kedvelő indulat, szenvedély.

HARCZPARANCS, (harcz-parancs) ösz. fn. Harczot rendelő, harczra intő vezéri parancs.

HARCZRÁNDULAT, (harcz-rándulat) ösz. fn. Hadi mozgalom, midőn valamely hadsereg az ellenség földére becsap, s futólagos pusztitást követ el, portyázat.

HARCZREND, (harcz-rend) ösz. fn. Rend, melybe az ütközetre készülő seregeket állítják.

HARCZRENDELET vagy —RENDELMÉNY, (harcz-rendelet v. -rendelmény) ösz. fn. 1) A harczolásban megkivántató szabályt tartalmazó parancs. 2) A harczra készen állást megrendelő intézkedés. 3) Harczolás közben kibocsátott rendelet.

HARCZRIADÁS, (harcz-riadás) ösz. fn. A harczba rohanó hadseregnek egymást buzdító, s az ellent fenyegető, ijesztő éktelen kiáltozása.

HARCZSZER, (harcz-szer) ösz. fn. Mindenféle szer, melylyel harczolni, vagy melyet harczban használni szoktak.

HARCZSZERETŐ, (harcz-szerető); l. HARCZKEDVELŐ.

HARCZSZÜNET, (harcz-szünet) ösz. fn. A harczolásnak ideiglenes félbehagyása, megszakasztása, pihenés vagy más ok miatt.

HARCZTAN, (harcz-tan) ösz. fn. A hadtudomány azon ága, mely rendszeres szabályokat ád elé, mikép kelljen a harczot különféle viszonyokban intézni és folytatni.

HARCZTÁRS, (harcz-társ) ösz. fn. Így nevezteteknek, kik ugyanazon harczban részt vesznek vagy vettek. V. ö. BAJTÁRS.

HARCZTÉR, (harcz-tér); l. HARCZMEZŐ.

HARCZTERHEK, (harcz-terhek) ösz. tb. fn. Mind azon munkák, fáradalmak, nehézségek, szenvedések, melyek a harczczal járni szoktak.

HARCZTERV, (harcz-terv) ösz. fn. Terv, mely a viszonyokhoz és körülményekhez képest a harcznak helyét, módját, rendét, irányát stb. előlegesen meghatározza. *Harcztervet készíteni. Eltállani a harcztervtől.* Jobb hangzással: *harcz terve*, *harczi terv.*

HARCZVADÁSZ, (harcz-vadász) ösz. fn. 1) Katonai vadász, vagyis az úgynevezett vadászok osztályához tartozó katona. 2) Átv. ért. ki minden móddal azon van, hogy harczot támaszszon, ki folytonosan alkalmat keres a harczolásra.

HARCZVÁGY, (harcz-vágy) ösz. fn. Vágy, mely valakit harczra ösztönöz, harcz után áhitozó kivánság.

HARCZVESZÉLYÉK, (harcz-veszélyék) ösz. tb. fn. Életet koczkáztató, fenyegető körülmények és bajok, melyek a harczokat kisérni, vagy belőlök eredni szoktak.

HARCZVONAL, (harcz-vonal) ösz. fn. A harczolásra kijelölt vonal, irány. Továbbá: harczrend; lásd ezt.

HARCZZAJ, (harcz-zaj) ösz. fn. Zaj, melyet a harczolók riadása, s fegyvereik csörgése, puffogása, bömbölése támaszt. Szélesb ért. lármás élénkség a harczmezőn, vagy a hadseregek által ellepett táborban, vidéken stb. Jobb hangzással: *harczi zaj.*

HARCZZENE, (harcz-zene) ösz. fn. Hadi zene. Jobb hangzással: *harczi zene.*

HARD, puszta Fehér megyében; helyr. *Hardon*, *—ra*, *—ról.*

HARDICSA, falu Zemplén megyében; helyr. *Hardics-án*, *—ra*, *—ról.*

HARÉL, ((har-é-ol) önh. m. *harél-t.* Gyöke a hangutánzó *har*, innen lett *haré* elvont törzsök, mely lármát, durva zajt jelent, s ebből *harél*, azaz sokat beszél, lármáz, *kárál*, *karél.* Ikerítve is használják: *harél-karél.* Székely szó. Rokonai *hurít*, *hurogat.*

HÁREM, (arab szó, ettől: *harama*, elkülönítni, tiltani; a törzsök *hár*, mely miként föntebb láthatni, némileg rokon jelentéssel megvan a magyarban is). L. NŐLAK.

HÁREMŐR, (hárem-őr), l. NŐLAKŐR.

HÁRFA, ösz. fn. Megvan a német *Harfe*, *Harpfe*, ó német *harpha*, angol *harp*, svéd *harpa*, franczia *harpe*, olasz *harpa*, spanyol, portugall *arpa* szókban. Háromszögü nagyobb lantféle húros zeneeszköz, melyet a játszó ujjaival penget. Ezen eszköz a legrégiebbek egyike, s Adelung szerént már Dávid király idejében divatozhatott. Innét neve is, mint ő mondja, keletről szállott át Európába. Heyse szerént lehetett a régi németben *harfan* ige, mert a svédben *harfwa* am. a német raffen, reiszen.

HÁRFACSIGA, (hárfa-csiga) ösz. fn. Csigafaj, melynek külső alakja némileg a hárfához hasonlít. (Buccinum harpa).

HÁRFAHANG, (hárfa-hang) ösz. fn. Sajátságosan pengő hang, melyet a hárfa húrjai adnak.

HÁRFÁS, (1), (hárfa-as) fn. tt. *hárfás-t*, tb. *—ok.* Személy, ki hárfán játszik. *Színházi*, *vendéglői*, *utczai hárfások.*

HÁRFÁS, (2), mn. tt. *hárfás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Hárfával ellátott, hárfán játszó. *Hárfás leány. Hárfás koldus.*

HÁRFÁZ, (hárfa-az) önh. m. *hárfás-tam, —tál, —ott*. Hárfán játszik, hárfát penget.

HÁRFÁZÁS, (hárfa-az-ás) fn. tt. *hárfázás-t*, tb. *—ok*. Hárfán játszás, hárfapengetés.

HÁRFAZENE, (hárfa-zene) ösz. fn. Zene, melyet egy vagy több hárfa pengetése képez.

HARGITA, hegy Erdélyben a székely földön.

HARI, erdélyi falu Alsó-Fejér megyében; helyr. *Hari-ba, —ban, —ból.*

HARICSKA, (har-ics-ka) fn. tt. *haricskát*. Tiszavidéki és erdélyi szó, némely más vidékeken: *tatárka, pohánka, hajdina*. Gyöke a sarjat, cserjét, erdőt, erdős vidéket jelentő *har*, vagy azért, mert leginkább erdős vidékeken tenyésztik, vagy hogy bő sarjadékú, sarjadzásu. Megvan a román nyelvben is.

HARIKÓCZ, falu Szepes megyében; helyr. *Harikócz-on, —ra, —ról.*

HARINA, erdélyi falu Doboka megyében; helyr. *Hariná-n, —ra, —ról.*

HÁRINT, (ho-ar-int) áth. m. *hárint-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Könnyeden, kevés mozdulattal hárít, félretol valamit. V. ö. HÁRÍT.

HÁRINTÁS, (ho-ar-int-ás) fn. tt. *hárintás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valamit könnyeden, nagyobb fáradság és tartósb munka nélkül hárítunk. V. ö. HÁRÍT.

HÁRINTGAT, (ho-ar-int-gat) gyak. áth. m. *hárintgat-tam, —tál, —ott*. Többször vagy egymás után hárint, félre tologat.

HÁRINTKOZIK, (ho-ar-int-koz-ik) k. m. *hárintkoz-tam, —tál, —ott*. Magát hárintja, ütés vagy megfogás elől félrekapkodja.

HÁRINTOZIK, (ho-ar-int-oz-ik) l. HÁRINTKOZIK.

HARIS, (har-is) fn. tt. *haris-t*, tb. *—ok*. Gyöke a hangutánzó *har*, melyből *is* képzővel (*os* helyett) lön *haris*, mint *lapis, kőris, kódis*, lapos, kőrös, kódos, kódus, koldus helyett. A fürjekkel vándorolni szokott, de ezeknél valamivel nagyobb és sötétebb tollú madárfaj, mely a gabonákban lakik, s *harsogó* kiáltásáról igen ismeretes, honnan nevét is vette. (Rallus crex.). *Kiált, mint a haris. Szaván fogják a haris-t.* (Km.).

HARISNYA, (har-is-nya v. har-os-nya) fn. tt. *harisnyát*. Eredetileg szőrből szőtt vagy kötött lábravaló. Gyöke egy a *hara* szóéval. V. ö. HARA. Elejön a szláv nyelvben is *harusnya* alakban. Különösen. 1) A székelyeknél am. szőrnadrág, mely durva szürposztóból készült, milyent az erdélyi köznépek viselnek. 2) A gömöri barkóknál, szürkapcza, melyet a bocskor fölé tekernek. 3) Pamutból, czérnából, selyemből kötött vagy szőtt lábravaló, milyent különösen a nőszemélyek viselnek. *Fehér, fekete, kék, tarka harisnya. Férfi, német harisnya. Harisnyát kötni, fejelni, foltozni.*

HARISNYAÁRUS, (harisnya-árus) ösz. fn. Kalmár, ki harisnyákat árul.

HARISNYAFEJ, (harisnya-fej) ösz. fn. A harisnyának azon része, mely a lábfejet takarja.

HARISNYAFOLTOZÓ, (harisnya-foltozó) ösz. fn. Személy, ki a likas, rongyos harisnyákat kijavítja.

HARISNYAKAPTA, (harisnya-kapta) ösz. fn. Harisnyaszövők kaptája, melyre a harisnyát feszítik.

HARISNYAKÖTŐ, (harisnya-kötő) ösz. fn. 1) Személy, ki harisnyákat köt vagy ezen munkával keresi kenyerét. 2) Szalag, melylyel a felhúzott harisnyát a lábszárhoz szorítják, hogy le ne csuszszék.

HARISNYAMŰHÁZ, (harisnya-mű-ház) ösz. fn. Ház, vagyis műhely, melyben harisnyákat szőnek.

HARISNYÁS, (1), (har-is-nya-as) mn. tt. *harisnyás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Harisnyában járó, harisnyát viselő. *Harisnyás leány, asszony. Harisnyás magyarok!* 2) Harisnyával rakott, bővelkedő. *Harisnyás bolt.*

HARISNYÁS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *harisnyás-t*, tb. *—ok*. 1) Mesterember, ki harisnyákat készít. 2) Személy, ki harisnyát visel.

HARISNYASÁM, (harisnya-sám) ösz. fn. Sámfa, vagyis a harisnyacsinálók deszkája, melyre a harisnyaszövetet kifeszítik.

HARISNYASZALAG, (harisnya-szalag) ösz. fn. l. HARISNYAKÖTŐ.

HARISNYASZÍJ, (harisnya-szíj) ösz. fn. A harisnya nevü erdélyi szőrnadrág szíja. Székely szó.

HARISNYASZÖVÉS, (harisnya-szövés) ösz. fn. 1) Kézi munkálkodás, mely által valaki harisnyát sző. 2) Maga azon mesterség, mely a harisnyák szövésével foglalkodik.

HARISNYASZÖVŐSZÉK, (harisnya-szövő-szék) ösz. fn. Harisnyatakácsok szövőszéke, melyen harisnyákat szőnek.

HARISNYÁZ, (har-is-nya-az) áth. m. *harisnyáz-tam, —tál, —ott*. Harisnyával ellát, harisnyába öltöztet. *Fölharisnyázni lábait a hideg ellen. Fölharisnyázni a leánykákat.*

HÁRÍT, HÁRIT, (ho-ar-ít) áth. m. *hárít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Valamit más testnek fölszinéről némi erővel, mintegy hersenéssel, horzsolással le v. elvon, eltakarít, el-, összve- vagy félretol. *Tarlót hárítani. A gyüjtők után elmaradt szénát összehárítani. Felhárítani az elhullott szalmát. Zsákba hárítani a gabonát. Elhárítani utból a szemetet. Gereblyével, lapáttal, villával, kézzel hárítani valamit.* Átv. ért. terhet, munkát, kötelességet másra tol; saját hibáját, bünét másra fogja, nehezíti. *A főtisztek az alsóbbakra hárítják a munkát. Ne hárítsd rám, amit magad tettél. Társaira hárította a tolvajságot. Magáról másra hárította a vádat.* V. ö. HÁR.

HÁRÍTÁS, HÁRITÁS, (ho ar-ít-ás) fn. tt. *hárítás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valamit hárítunk.

Tarló-, széna-, szalmahárítás. A tehernek, bűnnek másra hárítása. V. ö. HÁRÍT.

HÁRITGAT, (ho-ar-ít-gat) áth. és gyak. m. *háritgat-tam, —tál, —ott.* Többször vagy folytonosan és könnyeden hárít. *Kis tarlót háritgattam fültönek. Fültyörészve háritgatni a villások után.* V. ö. HÁRÍT.

HÁRÍTGATÁS, (ho-ar-ít-gat-ás) fn. tt. *háritgatás-t*, tb. *—ok.* Folytonos és könnyed hárítás.

HÁRÍTHATLAN, HÁRITHATLAN, (ho-ar-ít-hat-lan) mn. tt. *háríthatlan-t*, tb. *—ok.* Mit hárítani, elhárítani nem lehet. Különösen átv. ért. távolíthatlan, legyőzhetlen, szükséges akadály gyanánt álló. *Elháríthatlan baj, inség, akadályok. Elháríthatlan veszély fenyeget bennünket.* Határozókép am. el nem háríthatólag.

HÁRITHATÓ, (ho-ar-ít-hat-ó) mn. tt. *hárítható-t*, tb. *—k.* Mit hárítani, elhárítani lehet. Különösen átv. ért. távolítható, mellőzhető, legyőzhető, nem szükségkép ellenálló. *Hárítható nehézségek. Ezen akadályok és veszélyek elháríthatók.* V. ö. HÁRÍT.

HARIZSÁL, (har-izs-ál) áth. m. *harizsál-t.* A székelyeknél arról mondják, ki a tüzet szétkaparja vagy hadarja. *Úgy kiharizsálád-e azt a tüzet?* (Kriza J.). Rokon *horzsol* igével.

HARIZSÁLÁS, (har-izs-ál-ás) fn. tt. *harizsálás-t*, tb. *—ok.* A tűznek ki vagy szétkaparása.

HARK, hegy neve Ugocsa megyében.

HARKA, (1), (har-k-a, azaz har-og-ó = har-og-a) elvont törzsök és kicsinyező, melyből *harkács* v. *harkály* név származik. Gyöke: *har*, jelenti azon erős hangot, melyen a harkály nevű madár kiáltozni szokott. Néhutt, pl. Borsodban önállólag is használják: *harka* v. *harka madár.* Megvan a szláv nyelvben is *hrkál* alakban. Viselik e nevet több magyarországi helyek is.

HARKA, (2), mezőváros Soprony és puszták Komárom és Pest megyében; helyr. *Harká-n, —ra, —ról.*

HARKÁCS, (1), (har-og-ács) fn. tt. *harkácsot.* L. HARKÁLY.

HARKÁCS, (2), falu Gömör megyében; helyr. *Harkács-on, —ra, —ról.*

HARKÁLY, (1), (har-ka-aly, v. ö. HARKA) fn. tt. *harkály-t*, tb. *—ok.* Madárnem, egyenes, ékded végű csőrrel, hosszukás, gömbölyű, hegyes, s elül szurós nyelvvel, s kurta és kúszásra alkalmas lábakkal, melyekkel a fákon könnyeden mászkál, csőrével kérgeiket kilikgatja, s az alattok rejtőző férgeket hosszu nyelvével kiszedi. (Picus). Nevezetesebb fajai: *fekete, szöld, hamvas, szürke, küllő-harkály.* Nevét vagy az erdőt jelentő *har*, vagy hihetőbben a hangutánzó *har* szóktól kapta. *A szlávot, s harkályt ismerteti szája nyilása.* (Horv. E.). Némely vidékeken: *harkács, herkály, harkány.*

HARKÁLY, (2), falu Zemplén megyében; helyr. *Harkály-on, —ra, —ról.*

HARKÁNY, (1), l. HARKÁLY.

HARKÁNY, (2), falu Baranya megyében; helyr. *Harkány-ba, —ban, —ból.*

HÁRLIK, (ho-ar-ol-ik) k. m. *hárl-ott*, htn. *—ani.* Mondjuk oly testről, különösen növényről, s legkülönösben fáról, melynek héja, azaz haja, kérge lemegy, könnyen elválik, lefosslik. *Tavaszkor legkönnyebben hárlanak a fák. Hárlik a füzág, most csináljunk sipot belőle.* Máskép: *hámlik, hásolik, hársolik*, minthogy a hárs kérge kitünőleg könnyen feslik.

HARMACZ, falu Gömör megyében; helyr. *Harmacz-on, —ra, —ról.*

HARMAD, (három-ad) számnév, tt. *harmad-ot.* 1) Részosztó, mely a háromfelé osztott egészből egy résznyit jelent, háromból egy (rész). *A vett hámak harmad árát lefizetni. A cselédnek harmad bérét lehúzni.* Ez értelemben a számsorozat így áll: egész, fél, harmad, negyed stb. *Egész bér, fél bér, harmad bér, negyed bér* stb. Mint töredék vagy tört szám jelenti az osztót (denominator). *Egy harmada, két harmada valamely egésznek. Felében, harmadában tenni valamit* am. imígy amúgy, nagyjában. 2) Sorosztó, mely a sorozatban *másod* után következik: *első, másod, harmad. Első évben, másod évben, harmad évben. Első, másod, harmad rendü. Első, másod, harmad isben. Másod fü, harmad fü. Hamis keresmény nem száll harmad örökösre.* (Km.). *Harmad magammal* am. én, és más kettő. *Harmad magaddal*, am. te. és más kettő, (te vagy a harmadik a társaságban). *Harmad napos vendégnek ajtó megett helye*, (km.); a vendég mentsége, ha maradni nem akar. V. ö. HARMADIK. 3) Midőn a *fél* szóval párosul, am. *kettő* és *fél*, (a sorban harmadik csak fél). *Harmad fél órdig*, azaz kettőig, és félig. *Egyedfél óra, ketted* v. *kettődfél, harmadfél, negyedfél* stb. *óra. Most épen harmadfél éve*, azaz kettő és fél. *Harmadfél jobbágytelket bir*, azaz két egész telket és felet. V. ö. OSZTÓSZÁM. 4) Három együtt véve, három egy, (olyan mint *szászad, ezred*). *Harmad napig dínom-dánom* (azaz lakodalom), *koltig való szánom-bánom*, (km. a czifra, de rosz házasságról).

HARMADEBÉD, (harmad-ebéd) ösz. fn. Mátyusföldén am. ozsonna, Pápa körül *lórant.* E szóból is kitetszik, hogy *ebéd*, eredetileg: *evéd*, s hogy általán evést jelent: *első*, azaz reggeli, *második*, azaz déli, *harmadik*, azaz délesti és *negyedik*, azaz esti evés. V. ö. EBÉD.

HARMAD ÉVE. Két egész év elmulta előtt, vagyis kiegészítve: e jelen már harmadik éve, hogy. . . . *Harmadéve sokat utaztam. Harmadéve kemény tél volt. Ez idén, tavai, harmadéve* stb.

HARMADÉVI, (harmad-évi) ösz. mn. 1) Három év előtti. *Harmadévi munkámat csak most fizették ki.* 2) Mi már három év előtt kezdődött, létezett, elkészült stb. *Ez idei, ez tavali, ez pedig harmadévi oltovány.*

HARMADFELELET, (harmad-felelet) ösz. fn. Régibb törvénykezési ért. a fél harmadik nyilatkozata, mely a másod nyilatkozatra adatik. (Triplica).

HARMADFÉL, (harmad-fél) ösz. mn. Két egész és fél. *Harmadfél forint*, azaz két forint, ötven krajczár o. é. *Harmadfél évig utaztam*, azaz kettőig és félig. *Harmadfél óra*, am. kettő és fél. *Harmadfél órakor*. Németesen: *félháromkor*.

HARMADFI, (harmad-fi) ösz. fn. Három férfi egyike, harmadúr, harmadnok. (Triumvir).

HARMADFŰ, (harmad-fű) ösz. mn. Mondjuk a barmokról, különösen borjukról és csikókról, melyek két évesek multak, s a harmadikban vannak, azaz már harmadik új füvön legelnek. *Harmadfű tinó, üsző. Harmadfű csikót kár még befogni.*

HARMADIA, falu Krassó megyében; helyr. *Harmadiá-n, —ra, —ról.*

HARMADIK, (hár-om-ad-ik) számnév, tt. *harmadik-at*. Határozott sorszám, s jelenti a sorba szedett egyedek, vagyis egyes tárgyak közől azt, mely a második után következik, (három egyik): *első, második, harmadik, negyedik* stb. *Jobbról balra harmadik helyen állnak a százasok. A* B *harmadik betü a magyar ábécében. Martius harmadik hónap az évben. Átkozott a hal a harmadik vízben*, (km. első víz, melyből kifogták, második, melyben főzték, harmadik, melyet reá isznak), azaz: a főtt halra vizet nem jó inni. A régiek jobbára *ik* nélkül használták, mind ezt, mind a többi sorszámot. *Harmad, negyed, ötöd fejezet*. Minek nyoma maiglan megvan ezekben: *harmad éve, harmad izben, harmad napon, harmad unoka, örökös* stb. Megérintjük azon véleményt is, mely szerént a sorszámokban használt *ik*, eredetileg *i*, vagyis *ih* volt: *harmadi*(h), *negyedi, ötödi* stb. V. ö. —I képző.

HARMADIKSZOR, (három-ad-ik-szér) számhatározó. Harmadik izben. Egyébiránt szokottabb a *harmadszor*.

HARMADHÓ, (harmad-hó) ösz. fn. Az esztendőnek harmadik hónapja, azaz *martius* vagy *böjtmás hava* vagy *tavaszelő*.

HARMADLÁS, (három-ad-ol-ás) fn. tt. *harmadlás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valamit három részre osztunk; vagy valamiből a harmadrészt kiveszszük; vagy valamit harmadszor tesszünk. V. ö. HARMADOL.

HARMADLAT, (három-ad-ol-at) fn. tt. *harmadlat-ot*. 1) Valamely egészből kivett, kiszakasztott harmad rész. 2) Valamely románynak harmadik párja, (eredeti) példánya. V. ö. HARMADOL.

HARMADNAPI, (harmad-napi) ösz. mn. 1) Harmad nap előtti, mi ezelőtt három nappal létezett, történt. *Mai, tegnapi, harmadnapi. Ez mai, ez tegnapi, ez harmadnapi munkám bére. A harmadnapi, tegnapi és mai szindarabokat nem láttam, de a hónapiba elmegyek*. 2) Harmadik nap előforduló. *Harmadnapi hidegelés. Mindennapi, harmadnapi, negyednapi órálla*, azaz, melyet vagy mindennap vagy csak minden harmadik, negyedik napon kell teljesíteni.

HARMADNAPOS, (harmad-napos) ösz. mn. Három naptól fogva tartó, létező, folyó stb. *Harmadnapos eső. Harmadnapos kis gyermek. Harmadnapos gyülés, tanácskozás. Harmadnapos vendég. Egy* v. *egyednapos, ketted* v. *kettőd napos, harmadnapos, negyednapos*.

HARMADOL, (három-ad-ol) áth. m. *harmadol-t*. 1) Három részre oszt valamit. *Ha tizenkettőt harmadolunk, egy részre jut négy*. 2) Az egészből egy harmadot kivesz. *A harmadában kaszálásra kiadott sarjút az illető kaszás harmadolja*. 3) A földet harmad izben szántja. *Ugarolni, keverni* v. *forgatni* és *harmadolni kell a földet*. 4) A szőlőt harmadszor kapálja. 5) Valamely iromány harmadik példányát készíti.

HARMADOS, (három-ad-os) fn. tt. *harmados-t*, tb. —*ok*. 1) Személy, kit valamely birtoknak, haszonnak egy harmada illet. *Ő ezen háznak harmadosa*, azaz nem egészen az övé, csak egy harmada. 2) Három közől egy. *Harmados arató*, ki az aratói részből harmad magával osztozik. *Feles, harmados, negyedes* stb. L. HARMADFI.

HARMADRÉSZ, (harmad-rész) ösz. fn. Háromfelé osztott egésznek egy része. *Kilencznek harmadrésze három. Hatvannak harmadrésze hüsz. Egész, félrész, harmadrész, negyedrész* stb.

HARMADSZOR, (három-ad-szér) sorosztó ih. s am. harmadik izben. *Először, másodszor, harmadszor, negyedszer* stb. *Harmadszor csengetnek, siessünk*.

HARMADVÁLTÓ, (harmad-váltó) ösz. fn. Valamely váltónak harmadik (eredeti) példánya.

HÁRMAL, (hár-om-al) áth. m. *hármal-t*. A szőlőt harmadízben megkapálja, purhál. Máskép: *harmadol*.

HARMALA, fn. tt. *harmalát*. Növénynem a tizenkéthímesek seregéből; csészéje öt levelü, bokrétája öt szirmu. (Peganum).

HÁRMAN, (három-an) számnév, mely megfelel ezen kérdésre, hányan? *Ketten, hárman, négyen, öten, hatan* stb. *Ketten, hárman egy kalászt*. (A ludak meséjéből). Egyes számban: *magam, magad, maga. Magam voltam, ketten, hárman voltunk. Hárman nem birtak vele, s ő maga fölemelte*.

HÁRMANKÉNT, (három-an-ként) ih. számnév. Háromhárom egyszerre, egy sorban, egy csomóban stb. *Hármanként sétáló diákok. Hármanként adogatni fel a téglákat. Hármanként ültetni a kukoriczaszemeket*, am. három szemet egy lyukba.

HÁRMAS, (1), (három-as) mn. tt. *hármas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Oly összvegről, egészről mondjuk, melyben bizonyos egység háromszor megvan, vagyis mely három, ugyanazon nemü egységből áll. *Hármas szám*, melyben az egy háromszor megvan. *Hármas hegy*, három oromból álló hegysor. *Hármas határ*, hol három határ csúcsai érintkeznek, s három határdomb van. *Fehérvári hármas határ, magam vagyok benne betyár*. (Népd.). *Hármas út*, háromfelé

ágasó út. *Hármas születség. Hármas gyermekek. Hármoncz* (tergeminus). *Hármas kereszt. Pannoni hármas orom, mely fenndlleu nemzeti létünk emlékeszobra gyanánt.* (Czucz.). *Hármas história. Verbőczy hármas könyve. Hármasával lépdelő katonák*, am. háromhárom egy sorban. *Hármasával vezeti az asszonyembereket.* (Pásmán). *Hármasával osztogatja a csókokat*, azaz kinekkinek hármat. *Hármasba fogja a lovakat*, azaz hármat egy kocsiba vagy egy széltében. *Egyesével, kettesével, hármasával, négyesével* stb.

HÁRMAS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *hármas-t*, tb. —*ok*. 1) Számjegy, mely hármat jelent, pl. 3, III, γ. 2) A zenészeknél am. három hangszerből álló zene vagy három emberi hangból álló ének. (Terzett).

HÁRMASAKNA, (hármas-akna) ösz. fn. Hadi építészetben oly akna, melynek három ága van.

HÁRMASAN v. HÁRMASÁVAL, (három-osan v. három-os-a-val) ih. Hárman-hárman együtt, egy csoportban.

HÁRMASHALOM, falu Szala megyében; helyr. *Hármashalmon, Hármashalom-ra*, —*ról*.

HÁRMASÍT, HÁRMASIT, (három-as-ít) áth. m. *hármasít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Hármassá tesz valamit, azaz eszközli, hogy három azonnemű részekből álljon. *A kettős keresztet hármasítani*, am. három ágúvá tenni.

HÁRMASKÖNYV, (hármas-könyv) ösz. fn. Verbőczy István törvénytudónak munkája leginkább a magyar magánjogról, mely három részből áll, s mely több század óta törvény tekintélyével bír. (Tripartitum).

HÁRMASODIK, (három-as-od-ik) k. m. *hármasod-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamely egységből ugyanazon nemü három támad, szaporodik, vagyis hármassá leszen, pl. midőn egy töről három ág hajt ki.

HÁRMASTÖRVÉNYKÖNYV, (hármas-törvénykönyv) l. HÁRMASKÖNYV.

HARMAT, (hihetőleg: ár-am-at = ár-m-at = har-m-at, *ár* gyöktől, mint *per*-[eg]-től per-m-et, mely értelemben is hasonlít a ‚harmat' szóhoz; *foly*-tól folyamat, *gyar*-tól gyarmat, *forr*-tól a székely *forramat* = forrás, folyam eredete stb., a szanszkritban *ghar* am. nedvesít és *vári* [a zendben: *vairi*], am. víz; továbbá a perzsában *khurm*, am. vapor, exhalatio); fn. tt. *harmat-ot*. Azon gyöngéd nedv, mely gyakran napnyugat után és nap kelte előtt apró cseppekben a növényeket vagy a szabad ég alatt levő egyéb testeket is ellepi. *Esik a harmat. Harmatot szedni. Harmattal mosdani. Gyönge, mint a harmat.* (Km.). *Harmattal nem kell a fűvet némi. Én csak gyönge harmat vagyok, estve virágra rászállok, s hajnalig rajta maradok.* (Népd.). *Harmatgyöngy* v. *gyöngyharmat. Sárga csikóm kivezetem a gyöpre, gyöngyharmatot leveretem a földre.* (Népd.). Szélesb ért. ason nedv, mely a növényekből apró gyöngyalakokban kifakadoz. *Harmatcsepp a rózsakehelyben.* Átv. ért. könyűk. *Örőm harmatgyöngyei csillognak szemében.*

HARMATCSENKESZ, (harmat-csenkesz) ösz. fn. A csenkeszek neméhez tartozó növényfaj, melynek magvait eledelül használni lehet. (Panicum sanguinale.). Máskép: *mannafű, mannakása, harmatkása, bossorkánykása.*

HARMATCSÉPP v. —CSÖPP, (harmat-csépp v. csöpp) ösz. fn. Csepalakba összeállott harmatféle nedv. *Virágok csészéjében csillogó harmatcseppek.*

HARMATFŰ, (harmat-fű) ösz. fn. Vizenyős réteken termő növénynem, az öthímesek seregéből, melynek szárait vörös rostok födik, s ezeken, valamint levelein, a legrekkenőbb melegben is harmatcseppek láthatók. (Drosera).

HARMATGYÖNGY, (harmat-gyöngy) ösz. fn. Gyöngy gyanánt ragyogó harmatcsepp a növények levelein, virágain stb. Átv. és költői nyelven am. szemekben csillámló könycseppek. *Örömnek, keservnek harmatgyöngyei.*

HARMATKÁSA, (harmat-kása) ösz. fn. Csenkesz nevü növények faja, melynek magvai harmatos időben kása gyanánt tűnnek elé, s keleten eledelül szolgálnak, máskép: *manna.* (Festuca fluitans).

HARMATOL, (ár-am-at-ol) önh. m. *harmatol-t.* 1) Harmat esik, harmat száll alá. 2) Korán reggel dolgozik, midőn a föld és fű harmatos.

HARMATOS, (ár-am-at-os) mn. tt. *harmatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Harmattól nedves, harmattal födött. *Harmatos fűben járni. Harmatos lóhertől megszabálnak a lovak. Csillognak a harmatos rétek.*

HARMATOSÍT, HARMATOSIT, (ár-am-at-os-ít) áth. m. *harmatosít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Harmatossá tesz, harmattal benedvesít.

HARMATOSODIK, (ár-am-at-os-od-ik) k. m. *harmatosod-tam*, —*tál*, —*ott*. Harmattól nedvesedik, nyirkosodik. *Harmatosodnak a növények levelei.*

HARMATOZ, (ár-am-at-oz) áth. m. *harmatoztam*, —*tál*, —*ott*. 1) Harmattal nedvesít, beken, bemocskol. *A fűben gásoló ember beharmatozza ruhdját.* 2) Átv. írt. valamit harmat gyanánt alászállít. *Egek, harmatoztatok áldást reánk.*

HARMATOZÁS, (ár-am-at-oz-ás) fn. tt. *harmatozás-t*, tb. —*ok*. 1) Cselekvés, midőn valamit harmat által megnedvezünk, bemocskolunk. 2) Állapot, midőn a harmat esik. *Harmatozáskor hűvös a lég.*

HARMATOZÓ, (ár-am-at-oz-ó) mn. tt. *harmatozó-t*. Harmatot hullató. *Harmatozó hajnal, felhő.*

HARMATOZIK, (ár-am-at-oz-ik) k. m. *harmatoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Harmat esik, harmat száll alá, harmatot hullat. *Harmatozik, s meghűsült a levegő. Harmatozik a ritka felhő. Hajnalodik, harmatozik, a kis leány álmodozik.* (Népd.). *Harmatozzatok egek onnan fölülről.* (Biblia).

HÁRMÁVAL, (három-a-val) ih. Hármat együtt véve, egybefoglalva. *Hogy adják a tojást? — Hármával* (egy garason vagy egy tíszesért stb.).

HÁRMAZ, (három-az) áth. m. *hármaz-tam*, —*tál*, —*ott*. Három annyira, három akkorára, három olyanra

emelt, szaporít valamit. *Lépteit hármasza*, am. háromszor sebesebben megy, mint előbb. *Cselédei bérét hármasza. Tánczban a tapsolást, bokák összeverését hármasza. Kettőz, hármaz, négyez, ötöz*, stb.

HÁRMAZÁS, (három-az-ás) fn. tt. *hármazás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki hármaz.

HÁRMAZAT, (három-az-at) fn. tt. *hármazatot*. Háromra vagy harmadikkal szaporított valami.

HÁRMAZTAT, (három-az-tat) áth. és mivelt. m. *hármaztat-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamit háromszor tesz vagy tetet; hármas számra emel vagy emeltet. *Éljent, tapsot hármaztatni. Az üdvözlő ágyuzást hármaztatni. Hármaztatni a tánczenét.*

HARMICZ, l. HARMINCZ.

HARMICZA, helység Horváthországban Zágráb megyében; helyr. *Harmiczá-n*, —*ra*, —*ról*.

HARMINCZ, (három-tíz v. három-íz, l. itt alább) tőszámnév, mely a tizedek sorában harmadik fokon áll, s am *háromszor tíz;* tt. *harmincz-at*. Törzsöke *három*, képzője vagy az átalakult *tíz*, (háromtíz, hármtíz, hármticz, harmicz), vagy valószinüebben *íz*, azaz vonás vagy tag, (három íz, hármiz, harmicz), minthogy az újakon való számítás szerént az újak száma három ízben vétetik, s ez öszveg felrovása három ízben történik. A *harmincz*-ban az *n* közbevetett betü, nagyobb hangzatosság végett; s régi nyelvemlékekben szokottabb is *harmics*, mely a dunántúli némely nyelvjárásban Vas József pályaértekezése szerént ma is divatos. 2) Jelenti azon számjegyet, melylyel e mennyiséget felirjuk vagy felrójuk, pl. 30, XXX.

HARMINCZAD, (három-incz-ad) fn. tt. *harmincz-ad-ot*. 1) Harmincz részre felosztott egészből egy rész. *Harmincz-adot kapni bizonyos jövedelemből. Kivenni a harmincz-adot*. 2) Hazánkban egyik ága volt azon közjövedelmeknek, melyek az uralkodó kir. háznak fentartására, s az állami szükségek pótlására fordítandók valának. Állt pedig a harmincz-ad bizonyos mennyiségü vámból, melyet az e teher alól ki nem vett, s az országon által, az országba behozandó vagy ebből kiviendő tárgyaktól mind azok fizetni tartoztak, kik ezen tartozástól törvényesen fölmentve nem valának. 3) Királyi, s országos hivatal, mely az ily jövedelmek beszedésével foglalkodott, s azokat kezelte. *Pozsonyi, győri, pesti harmincz-ad.*

HARMINCZAD-HIVATAL, ösz. fn. Királyi hivatal, mely a harmincz-ad nevü közjövedelmeket beszedi és kezeli. V. ö. HARMINCZAD.

HARMINCZADI, (három-incz-ad-i) mn. tt. *harmincz-adi-t*, tb. —*ak*. A harmincz-ad nevü jogot vagy hivatalt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Harmincz-adi vám. Harmincz-adi tisztviselők.*

HARMINCZADIK, (három-incz-ad-ik) sorszámnév, tt. *harmincz-adik-at*. Sor szerént a huszonkilenczedik után következő. *A hónap harmincz-adik napján.*

HARMINCZADÓ, (harmincz-adó) ösz. fn. lásd: HARMINCZAD.

HARMINCZADÓI, l. HARMINCZADI.

HARMINCZADOL, (három-incz-ad-ol) áth. m. *harmincz-adol-t*. 1) Valamire a harmincz-ad nevü vámot kiveti. *Harmincz-adolni a kereskedelmi árukat*. 2) Szélesb ért. kiveszi a harmincz-adik részt, pl. midőn valamit harmincz-an egyenlő részekre felosztanak maguk között.

HARMINCZADOS, (három-incz-ad-os) fn. tt. *harmincz-ados-t*, tb. —*ok*. Királyi tisztviselő a harmincz-adhivatalnál, különösen pedig e hivatal főnöke.

HÁRMONCZ, (három-oncz) fn. tt. *hármoncz-ot*. Gyermek, ki egy anyától, és egy teherrel harmadmagával született. Ki másodmagával született: *iker*, ki negyedmagával: *négyencz* stb.

HÁRMÚL, (1), (három-úl) önh. m. *hármúl-t*. Háromfelé, három ágra szakad. *Hármulnak a lóhere levelei.*

HÁRMÚL, (2), (mint föntebb) elavult ih. Előfordul a régi halotti beszédben *háromszor* helyett. *És keássatok Uromkhoz hármul: Kyrie eleison.*

HARNÓCZ, puszta Borsod megyében; helyr. *Harnócz-on*, —*ra*, —*ról*.

HARNYÚ, tájdivatos *hernyú* helyett; l. ezt.

HÁRÓ v. HARRÓ, erdélyi falu Hunyad megyében; helyr. *Háró-n*, —*ra*, —*ról*.

HÁROGAT, (ho-ar-og-at) áth. és gyakor. m. *hárogat-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Valamit többszöri hárítással halomra vagy félre húzkál, tologat, kapargat. *Tarlót, szénát szalmát hárogatni. A kidőlt búzát, borsót, babot öszvehárogatni. Asztalra kiolvasott pénzt erszénybe hárogatni.* „Ki más ember dolgát mindenkor hárogatja.“ Pesti Gábor meséji. 2) Átv. valamely terhet, munkát, másra tol, bűnt hibát másnak tulajdonít. V. ö. HÁRÍT.

HÁROGATÁS, (ho-ar-og-at-ás) fn. tt. *hárogatás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki valamit hárogat.

HÁROM, főszámnév, tt. *hármat*. Megvan rokonhangokkal a finn nemzetségi nyelvekben is, különösen a finn *kolmi*, eszt *kolm*, vogul *korom*, osztyák *kudem, kudlem* stb. szókban. Sorozatra nézve a kettő és négy között áll. *Egy, kettő, három, négy, öt* stb. *Három év, hónap, hét. Három nap, három éjszaka. Három alma, meg egy fél, kérettelek nem jöttél.* (Népd.). *Három a táncz*, azaz a magyar (zenének és) táncznak három része levén: *lassú, élénkebb,* (vagy *mérsékelt*) *és friss;* ha valaki az elsőbbeket is eljárta, a friset is megkivánja. *Étel, ital, álom, szükséges ez három.* (Km.). *Három a magyar próba.* (Km.). Általán a magyar köznép igen kedveli a hármas számot.

„Három esztendővel tovább éltem volna,
Ha a te szerelmed meg nem fogott volna.“

„Az én galambomnak dombon van a háza,
Három szép czédrusfa van az udvarába.“

„Három csillag van az égen,
Három szeretőm van nékem."

„A forráshoz nap alkonyán,
Dalolva jön három leány."

„Három árva sírdogálva,
Áll a temető árkába."

„Szomorú a magyar nóta,
Háromszáz esztendő ólta."

„Háromszor issik a magyar,
De ezerszer is jót akar."

Népdalok. (Erdélyi J. gyüjteménye).

A népmesékben is: *három királyfi, három király kisasszony, három tót fiú, három pomarancs, a három testvér* stb. a ‚három' számnév szerepel. A régi halottas beszédben erős lehelettel van irva: *chármul*. Ragozáskor az *o* hangzót a hangugratás szabályai szerént eléadott esetekben kihagyja, pl. *hárma, hármat, hárman, hármas, hármas, hármol* stb. V. ö. HANGUGRATÓ. Az *ad, adik, ics, incz* képzők előtt az ékezetet is elveti: *harmad, harmadik, harmadszor, harmincz*.

Eléjön a régi nyelvemlékben: *horom*, (vogulul *korom*). Régi magyar Passio. Toldy kiadása 157. lapon; továbbá: *ormis*. Lugossy József szerént a középkori Európában divatos számok egyike, szintén ‚három' jelentéssel. Magyar akadémiai Értesitő 1859. Nyelvészeti irányneézetek. Nem vezetnének-e ezek minden nyelvészt a legtökéletesebben a magyar *orom, ormos* szókra? Czélozván a kéznek közép vagy harmadik ujjára, mely leghosszabb (ormos, hórias); hátha a török *ücs* (= három), szintén am. *üde* (Zenker szerént: Ende, Spitze, Felsspitze, Bergspitze stb.) azaz *tető*.

Bopp Ferencz kitünő nyelvész azt hiszi a szanszkrit, görög, latin *tri*, góth *thri*, s több más nyelvbeli (hármat jelentő) törzsről, hogy az „am. a szanszkrit *tar* vagy *tri* gyök, melynek jelentése: *transgredi*, (túlmenni v. hágni); *tri* tehát szófejtegetőleg azt jelentené: túlhágó, felülmúló, („überschreitend, darüber hinaus gehend" über di beiden niedrigeren Zahlen)." Alapfogalomban, a mennyiben túlhágásról van szó, épen az, ami a magyar *orom, ormos*, csakhogy mi ezt több nyelvész után az ujjakra alkalmazzuk, s ezzel nem azt akarjuk ezen fejtegetésünkben mondani, hogy az altaji nyelvek e fogalmat az árja nyelvektől vagy viszont vették volna, hanem csak azt, hogy az emberi szellem mindenütt egy és ugyanaz levén, az emberi nyelvek egymástól függetlenül képződve és fejlődve is ugyanazon észjárásra vezethetik a vizsgálódót, s ezért épen nem kell megvetnünk a különbözőnek hitt nyelvcsaládokban történt buvárlatokat és elmélkedéseket, hanem alkalmaznunk, ahol lehet, saját nyelvünkre is. Így a kettős számról nálunk Ballaghy Móricz is jelesül fejtegeti, hogy a szanszkrit *júg*, latin *jung-o, jug-um*, góth *juk* (= pár), új német *Joch*, magyar *iga*, finn *ikkja*, esth *ikke*, török *iki*, magyar *iker*, mint *kötést* (binden) jelentő szók egymással rokon viszonyban állanak. (Magyar akadémiai Értesitő. 1859. A magyar nyelvészkedés köre). Nem vezethet-e ez magyar nyelvészt akaratlanul is ‚két' és ‚kettő' szónak ‚köt' igétől, illetőleg ‚kötő' részesülőtől származtatására?

HÁROMÁGU, (három-águ) ösz. mn. Minek három ága van, akár tulajdon, akár átvitt értelemben. *Háromágu rósatö. Háromágu villa, vasvilla. Háromágu kereszt.*

HÁROMANNYI, (három-annyi) ösz. mn. Bizonyos számot, mennyiséget háromszor fölülmuló. *Mi háromannyi adót fizetünk, mint ti. Kilencz háromannyi, mint három.*

HÁROMÉLÜ, (három-élü) ösz. mn. Minek három éle van. *Háromélü gyalu.*

HÁROMFA, (1), (három-fa) ösz. fn. Így nevezik képes kifejezéssel azon akasztófát, mely görög *Π* formájára alkotott három darab fából áll. *Háromfa virágja. Noha azt kivánom, karóban szádradjon, avagy háromfára csak hamar akadjon.* (Gyöngyösi I. R.).

HÁROMFA, (2), falu Somogy megyében; helyr. *Háromfá-n, —ra, —ról.*

HÁROMFEJÜ, (három-fejü) ösz. mn. Minek három feje van. *Háromfejü sárkány.*

HÁROMFELÉ, (három-felé) ösz. helyhatárzó. 1) Három különböző irányban. *Háromfelé váló út. Háromfelé küldeni a cselédeket.* 2) Három részre. *Háromfelé metszeni a kenyeret. Háromfelé hasitani egy holdföldet.*

HÁROMFÉLE, (három-féle) ösz. mn. Oly három, melyből mindegyik másmás nemü vagy faju vagy tulajdonságu. *Háromféle busát vetni. Háromféle sivart venni. Háromféle irás egy lapon. Háromféle szinü kelméből készült lobogó, söldből, fehérből és vörösből.*

HÁROMFÉLEKÉP, (három-féle-kép) ösz. ih. Három különböző módon. *Háromfélekép hallani valamely történet eléadását. Háromfélekép próbálni valamit.*

HÁROMFÉLEKÉPEN, l. HÁROMFÉLEKÉP.

HÁROMFOGÚ, (három-fogú) ösz. mn. Minek három foga van. Átv. ért. háromágu. *Háromfogu villa, gereblye.*

HÁROMHASÁBU, (három-hasábu) ösz. mn. Mi három hasábra van metszve, vágva, osztva. *Háromhasábu körösm.*

HÁROMHÁZ, falu Vas megyében; helyr. *Háromház-on, —ra, —ról.*

HÁROMHEGYÜ, (három-hegyü) ösz. mn. Minek hegyes vége három van. *Háromhegyü szigony.*

HÁROMHÍMES, (három-hímes) ösz. fn. A növénytanban azon növények seregéből való, melyekben annyi a hím (némelyek szerént: poroda), amennyit maga a sereg neve: Háromhímesek — Triandria —) kimond; mindenik külön szabadon áll, azaz egyik a másikkal öszve nem nőtt.

HÁROMHÚROS, (három-húros) ösz. mn. Minek három húrja van. *Háromhúros hangszer, lant.*

HÁROMIGÁS, (három-igás) ösz. mn. Betü szerénti ért. oly ökrös szekér volna, mely elé háromiga ökör, vagyis hat ökör van fogva. Átv. ért. s a latin *trijugus*, és német *dreispännig* után *háromlovas*. Három igás szekér. V. ö. IGÁS, IGÁSLÓ.

HÁROMIZŰ, (három-izű) ösz. mn. Minek három ize, azaz tagja vagy ága van. *Háromizü korbács.*

HÁROMKASZÁLATU, (három-kaszálatu) ösz. mn. Mit évenként háromszor kaszálnak, vagy kaszálni lehet. *Háromkaszálatu rét.*

HÁROMLÁBU, (három-lábu) ösz. mn. Minek három lába van. *Háromlábu asztal, szék, akasztófa.*

HÁROMLATOS, (három-latos) ösz. mn. Minek súlya három latot nyom. *Háromlatos szemlye.*

HÁROMLEVELŰ, (három-levelü) ösz. mn. Minek három levele van. *Háromlevelü lóher. Háromlevelü virág, sóska.*

HÁROMLIK, l. HÁRAMLIK.

HÁROMMETŰ, (három-metü) ösz. mn. Mi háromfelé metsz, minek három éle van. *Hárommetü gyalu.* A *metü* gyöke *met*, melyből *metél, metsz* stb. eredtek.

HÁROMNEGYED, (három-negyed) ösz. fn. Négy egyenlő részre osztott egészből három rész. *Egy osztrák é. forint három negyede* am. *hetvenöt krajczár.*

HÁROMNYÜSTÖS, (1), (három-nyüstös) ösz. mn. Oly szövetről mondják, melynek szálai hármas fonalból öszvesodrottak. *Háromnyüstös szörkelme. Háromnyüstös vászon.*

HÁROMNYÜSTÖS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *háromnyüstös-t*, tb. —*ök*. Hármasan öszvesodrott fonalakból szőtt kelme. *Háromnyüstösből varrt nyári kabát.* (Dreidraht). V. ö. NYÜST.

HÁROMOLDALÚ, (három-oldalú) ösz. mn. Minek három oldala, egyszersmind három szöglete van. *Háromoldalú ék.*

HÁROMÓRAI, (három-órai) ösz. mn. 1) Három óra folyássig tartó. *Háromórai munka. Háromórai út, messzeség, járás.* 2) Három órakor történő, létező. *Háromórai vecsernye, litánia. Az ifjak háromóraira, a vének négyóraira mennek*, (t. i. vecsernyére).

HÁROMRÉSZŰ, (három-részü) ösz. mn. Három részből álló, három részre osztott, szakadt. *Háromrészü könyv. Háromrészü beszéd.* V. ö. RÉSZ.

HÁROMRÉTŰ, (három-rétü) ösz. mn. Mi három, egymásra rakott, hajtogatott, fekvő lapokból áll. *Háromrétü papiros, borték. Háromrétü köpenygallér. Háromrétü virágszirmok.* V. ö. RÉT, RÉTEG.

HÁROMSÁG, (három-ság) fn. tt. *háromság-ot*. Általán tulajdonság vagy állapot, melynél fogva valami három egyet képez, pl. a háromszög vonalainak háromsága. Eredeti keresztény ért. isteni természet tulajdonsága, melynél fogva az lényegében egy, személyében pedig három. *Hiszem, hogy egy az Isten természetében*, (lényegében) *és három személyében. Szent Háromság egy Isten, irgalmazz minékünk.* (Litánia). *Isten egyháromsága.* Átv. ért. szoros barátságban, szövetségben élő három embernek társulata.

HÁROMSÁGFŰ, (háromság-fü) ösz. fn. Háromszinü viola (Viola tricolor). Másik köznépi neve: *császárszakáll, császárvirág.*

HÁROMSODRÁSU, (három-sodrásu) ösz. mn. l. HÁROMNYÜSTÖS.

HÁROMSZÁLU, (három-szálu) lásd: HÁROMNYÜSTÖS.

HÁROMSZAVÚ, (három-szavú) ösz. mn. Három énekszóra tett, három külön hangon énekelt. *Háromszavú ének.*

HÁROMSZÉG, HÁROMSZÖG, (három-szég v. -szög) ösz. fn. Mértani ért. oly tér, melyet három egyenes vonal zár be, s következésképen három szöglete van. *Egyenlö oldalú háromszeg*, melynek mind-három oldala egyenlő. *Egyenlö száru háromszeg*, melynek két szárai egyenlők. A székelyeknél: *csegely*, (mintegy: szégely).

HÁROMSZÉGLET v. —**SZÖGLET**, (három-széglet v. —szöglet) l. HÁROMSZÉG.

HÁROMSZÉGLETES v. —**SZÖGLETES**, (három-szégletes v. —szögletes) l. HÁROMSZÉGŰ.

HÁROMSZÉGŰ, HÁROMSZÖGŰ, (három-szégü v. —szögü) ösz. mn. Minek három szege, azaz szeglete, s ugyanannyi oldala van. *Háromszegü kalap. Háromszegü csiga.* (Donax.).

HÁROMSZÉK, székely szék Erdélyben, mely áll három székből, ú. m. Kézdi, Orbai és Sepsi székből, melyekhez Lenk Ignácz szótára Miklósvár széket is számítja. E négyet együtt *Erdö-Vidék*-nek is hívják.

HÁROMSZINŰ, (három-szinü) ösz. mn. Három különböző színnel tarkázott. *Háromszinü posztó. Háromszinü lobogó. Háromszinü* (vörös, fehér, zöld), *nemzeti szalag.*

HÁROMSZOR, (három-szor v. -szér) sorosztó számnév, mely megfelel e kérdésre, *hányszor? hány izben? Egyszer, kétszer, háromszor, négyszer* stb. *Háromszor három am. kilencz. Háromszor éljent kiáltani. Háromszor kidobolni, kihirdetni valamit.*

HÁROMSZORI, (három-szori v. -szeri) ösz. mn. Háromszor v. három izben történő v. történt. *Háromszori csengetésre sem jelent meg. Háromszori intés után fizetett meg.*

HÁROMSZOROS, (három-szeres) ösz. mn. Háromszor ismételt, háromannyi, háromakkora. *Háromszoros éljenzés. Háromszoros díj. Háromszoros vastagság.*

HÁROMSZOROSAN, (három-szeresen) ösz. ih. Háromszor ismételve, háromannyi mértékben. *Háromszorosan kiharangozni a halottat. Háromszorosan fizetni valamiért. Háromszorosan meghálálni a jótéteményt.*

HÁROMSZOROZ, (három-szérés) áth. m. *háromszoros-tam, —tál, —ott.* Háromszor ismétel, háromannyival, háromakkorára nagyítja, szaporítja stb. *Háromszorosra az ágyulövést. Háromszorosra a szolgák díját.*

HÁROMSZORTA, (három-szerte) ösz. ih. Háromannyi mértékben vagy fokkal. *Háromszorta nagyobb, szebb, gazdagabb.* A *ta te* nyomatosságot adó toldalékszótag. *Egyszerte, kétszerte, háromszorta, négyszerte* stb. V. ö. —TA, —TE, képző.

HÁROMSZÖG, (három-szög) lásd: HÁROMSZÉG.

HÁROMSZÖGTAN, (három-szög-tan) ösz. fn. A mértannak azon része, mely a háromszögeket tárgyalja. (Trigonometria).

HÁROMSZÖGŰ, (három-szögű) l. HÁROMSZÉGŰ.

HÁROMTAGÚ, (három-tagú) ösz. mn. Minek három tagja van, három tagból álló. *Háromtagu birtok, rész. Háromtagu szó. Háromtagu bizottság.*

HARRÓ, (1), (holla rá?) a vadászok nyelvén figyelmeztetés a közelgő nyúlra. V. ö. HALLÁROZ.

HARRÓ, (2), erdélyi falvak, 1) l. HARI. 2) Hunyad megyében; helyr. *Harró-n, —ra, —ról.*

HARS, (1), elvont gyök, mely a fogak közől reszkettetve és súgva kinyomuló erős hangot utánozza; továbbá más lelketlen testek hasonló hangját is jelenti. Innen származnak: *harsány, harsog, harsol, harsolódik* stb. A mongolban *arcsi*, am. morog.

HARS, (2), fn. l. HARIS.

HÁRS, (ho-ar-os) fn. tt. *hárs-at*, tb. —*ak*. 1) Általán, valamely testnek, különösen fáknak haja, kérge, mely foszlik, hámlik, hárlik. Innen mondjuk: *fát hársolni*, azaz hámtani, kérgét lehúzni. *Foszlik a hárs.* (Km.), azaz jól megy a dolog. 2) Különösebben szép alakjáról ismeretes fanem. A közönséges hársnak szívded, hegyes és csipkés levelei vannak, s virágai igen kedves illatuak. (Tilia europea).

HARSA, hegy Erdélyben, Doboka megyében.

HARSAG, HARSAGÁS, l. HARSOG, HARSOGÁS.

HARSÁG, (har-ság) fn. tt. *harság-ot*. Eredetileg am. erdőség a *har* (= erdő) gyökből. Ezen szó csak egy sárosmegyei helynévben maradt fen. Helyr. *Harság-on, —ra, —ról.*

HÁRSÁGY, l. HÁRSHÁGY.

HÁRSALMA, (hárs-alma) ösz. fn. Almafaj, mely akkor érik, mikor a hárs hámlik.

HARSAN, (hars-an) önh. m. *harsan-t*. Erős *hars* hangon szólani kezd. *Harsannak, megharsannak a kürtök, trombiták.* Felhangzókkal s gyöngébb értelemben: *hersen.*

HARSANÁS, (hars-an-ás) fn. tt. *harsanás-t*, tb. —*ok*. Valaminek erős *hars* hangon riadása, megszólamlása.

HARSÁNY, (1), (hars-ány) mn. tt. *harsány-t*, tb. —*ak* v. —*ok*. Ami a levegőt erősen reszkettető *hars* hangon szól. *Harsány kürt, trombita. Harsány hangon beszélni, kiáltani. Harsány szavú.* Némelyek használni kezdék a férfi magas hang (tenor) kifejezésére is; valamint *harsona* v. *harsonya* szót a trombita kifejezésére.

HARSÁNY, (2), falvak Baranya megyében, (KIS—, NAGY—); továbbá Bihar és Borsod megyében; helyr. *Harsány-ba, —ban, —ból.*

HARSÁNYAN, (hars-ány-an) ih. A levegőt erősen rázkodtató *hars*-féle nyers hangon. *Harsányan kiáltozni. Harsányan szóló kürt.*

HÁRSFA, (hárs-fa) ösz. fn. l. HÁRS. *Hársfák árnyékában sétálni. Hársfa alatt ülni. Hársfánk alatt kelt oklevél.* (Datum sub tilia nostra).

HÁRSFASOR, (hárs-fa-sor) ösz. fn. Egyenes vonalakban ültetett hársfák, pl. kertekben, utak mellékén, sétatéreken stb. *Hársfasorok között sétálni.*

HÁRSFASZÉN, (hárs-fa-szén) ösz. fn. Szénné égetett hársfa, melyet ösvesúzva fogporul használnak.

HÁRSFÉRÉG, (hárs-férég) ösz. fn. Hársfákon éldelő estveli lepkefaj, szögletes és zöldvereses szárnyakkal. (Sphinx tiliae).

HÁRSGYÉKÉNY, (hárs-gyékény) ösz. fn. Hárshéj szálaiból, rostjaiból kötött gyékényféle szövet.

HÁRSHÁGY, NAGY—, KIS—, falvak Somogy megyében; helyr. *Hárshágy-on, —ra, —ról.*

HÁRSHÉJ, (hárs-héj) ösz. fn. A hársfának sík héja, háncsa, melyet kötésekre használnak vagy belőle kötelet készítenek, s egyéb tárgyakat fonnak és szőnek. Különbözik: *hárskéreg.*

HARSÍT, (hars-ít) önh. m. *harsított*. L. HERSEN.

HÁRSKÉREG, (hárs-kéreg) ösz. fn. Hársfa kérge, melyből dugaszokat csinálnak, a vargák, csizmaiák úgynevezett kérgeket metszenek stb.

HÁRSKÖTÉL, (hárs-kötél) ösz. fn. Hárshéjból sodrott vagy font kötél.

HÁRSKÚT, falu Torna megyében; helyr. *Hárskút-on, —ra, —ról.*

HÁRSKÜRT, (hárs-kürt) ösz. fn. Kürtféle fuvóhangszer a fiatal hársfa kérgéből.

HÁRSLEVELŰ, (hárs-levelű) ösz. mn. és fn. 1) Aminek olyan levele van, mint a hársfának. 2) Így hívnak különösen a Hegyalján egy gömbölyű szemű, édes ízű szőlőfajtát, melynek a muskotályéhoz majdnem hasonló zamatja van, s mely ott a forminttal együtt kiválólag miveltetvén, e kettő adja a jelesebb hegyaljai borokat; s ezek sajátságos zamatját alkalmasint a hárslevelű szőlő eszközli.

HARSOG, (hars-og) önh. és gyakor. m. *harsogtam, —tál, —ott.* Folytonos *hars* hangon szól, kiált, hangzik. *Harsog a kürt, trombita.* Felhangzókkal s gyöngébb értelemben: *herseg.*

HARSOGÁS, (hars-og-ás) fn. tt. *harsogás-t*, tb. —*ok*. Valaminek a levegőt erősen reszkettető *hars* hangon szólása, kiáltása, hangzása. *Kürtök, trombiták harsogása.*

HARSOGTAT, (hars-og-tat) áth. m. *harsogtattam, —tál, —ott.* Valamit harsogva hangoztat, har-

sogni késztet. *Harsogtatni a győzelmi indulót. Szavát harsogtatni.*

HARSOKODÁS, (hars-o-kod-ás) fn. tt. *harsokodás-t*, tb. —*ok*. Harsány hangon perlekedés, czivakodás, veszekedés.

HARSOKODIK, (hars-o-kod-ik) k. m. *harsokod-tam*, —*tál*, —*ott*. Harsány hangon kiáltozva perlekedik.

HARSOL, (hars-ol) önh. m. *harsol-t*. Thelegdinél am. perel, veszekedik, azaz harsány hangon felesel. Azonban vehetjük általános értelemben is : harsány hangon szól.

„Megedzve harsoland a győzelem
Övé lesz, s győzve lesz a gyötrelem."
Ormos László.

HÁRSOL, (ho-ar-os-ol) áth. m. *hársol-t*. A fának kérgét lehúzza, különösen : hársfát hánt.

HARSOLÁS, (hars-ol-ás) fn. tt. *harsolás-t*, tb. —*ok*. Általában harsány hangon szólás. Thelegdinél am. perelés, feleselés, mely harsány hangon foly. V. ö. HARSOL.

HÁRSOLÁS, (ho-ar-os-ol-ás) fn. tt. *hársolás-t*, tb. —*ok*. A fa kérgének, különösen a hársfáénak lehántása.

HARSOLÓDÁS, (hars-ol-ód-ás) fn. tt. *harsolódás-t*, tb. —*ok*. Átv. ért. harsány hangon folyó perlekedés, veszekedés.

HARSOLÓDIK, (hars-ol-ód-ik) belsz. m. *harsolód-tam*, —*tál*, —*ott*. Harsány hangon perlekedik.

HARSONA, l. HARSONYA.

HARSONY, (hars-ony) fn. tt. *harsony-t*, tb. —*ok*. l. HARSONYA, 2).

HARSONYA, (hars-ony-a) mn. és fn. tt. *harsonyát*. 1) Erős *hars* hangon szóló, kiáltó, hangzó. *Harsonya tábori zene. Harsonya induló. Harsonya szózat.* 2) Nagy öblü kürt, trombita, melyből a hang nagy harsogva ömlik ki.

HARSONYÁS, (1), (hars-ony-a-as) mn. tt. *harsonyás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Harsonyával ellátott. *Harsonyás zene.*

HARSONYÁS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *harsonyás-t*, tb. —*ok*. Személy, ki harsonyát fú. *Ezred harsonyása. Színház harsonyása.*

HARSONYÁZ, (hars-ony-a-az) önh. m. *harsonyáz-tam*, —*tál*, —*ott*. Harsonyaféle trombitát fú.

HARSONYÁZÁS, (hars-ony-a-az-ás) fn. tt. *harsonyázás-t*, tb. —*ok*. Harsonyaféle trombita fuvása. *Érteni a harsonyázáshoz.*

HÁRSSELYEM, (hárs-selyem) ösz. fn. A fák, különösen hársfák síkhéjából készített szövet.

HÁRSSÉTASOR, HÁRSSIKÁTOR, (hárs-sétasor v. -sikátor) ösz. fn. lásd : HÁRSFASOR.

HÁRSSZÖVET, (hárs-szövet) ösz. fn. Szövet, melyet hárshéj szálaiból készítenek.

HÁRSVIRÁG, (hárs-virág) ösz. fn. A hársfák kedves illatu sárgás virága, mely a méheknek bő eledelt nyújt, s különféle gyógyszerekül használtatik, jelesen a görcsös bajok ellen.

HÁRSVIRÁGVÍZ, (hárs-virág-víz) ösz. fn. Hársfa virágaiból készített gyógyvíz.

HÁRT, (ho-ar-t) áth. m. *hárt-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Valaminek hárját, azaz hámját, haját, héját, kérgét lefosztja. V. ö. HÁR.

HARTA, falu Pest megyében; helyr. *Hartá-n*, —*ra*, —*ról*.

HÁRTÁS, (ho-ar-t-ás) fn. tt. *hártás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valamit hártunk; hántás. V. ö. HÁRT.

HÁRTYA, (ho-ar-tya) fn. tt. *hártyát*. Gyöke a fölszint jelentő *ho* (haj, héj), s törzsöke *hár*. A *tya* v. toldalékhangzó nélkül *ty* képző, a tárgynak gyöngéd, lágy természetét fejezi ki. Törökül *zar* (Vámbérynél), *harti* (Beregszászinál). Némelyek a latin *charta* szóval is rokonítják. 1) Általán vékony, ritka, lágy szövetü test, mely valamit burok gyanánt körülvesz vagy betakar, pl. a fagyásnak induló vizet először hártya födi; a gyógyulni kezdő seben hártya nő. *Lehúzni, levenni a hártyát. A kéreg belsején levő hártya.* 2) Különösen, gyöngédszövetü burok, mely az állati tagokat, izmokat takarja, s hozzájok tapad. *Reczés hártya, hashártya, rostos hártya, csonthártya* stb. 3) Fínom vékonyra kikészített állati bőr, pl. melyre írni lehet. *Hártyára írt oklevél. Hártyával bevont süveg, csákó.* 4) Némely vizi állatok körmei között elnyuló rostos szövet, mely az uszásban nagy könnyüségül szolgál.

HÁRTYABŐR, (hártya-bőr) ösz. fn. Fínom vékonyra kikészített bőr, milyenre a régiek irni szoktak. (Pergamenum).

HÁRTYAFOG, (hártya-fog) ösz. fn. A mohok rendéhez tartozó növénynem. (Leskea).

HÁRTYAKÚP, (hártya-kúp) ösz. fn. Növénynem a mohok rendéből. (Barthramia).

HARTYÁN, falvak Nógrád megyében, (KIS—, SÓS— és TÓT—); továbbá Pest megyében, (ÚJ—, VÁCZ—, KIS—); helyr. *Hartyán-ba, —ban, —ból.*

HÁRTYANEMŰ, (hártya-nemü) ösz. mn. A hártyák neméhez tartozó, hártyaféle, hártyához hasonló. *Hártyanemü burok, héj, kéreg.*

HÁRTYARÁNCZ, (hártya-ráncz) ösz. fn. Növénynem a mohok rendéből. (Buxbaumia).

HÁRTYÁS, (ho-ar-tya-as) mn. tt. *hártyás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Hártyával burkolt, födött. *Hártyás csontok, izmok. Hártyás seb. Hártyás körmü vizi állatok.*

HÁRTYÁSODÁS, (ho-ar-tya-as-od-ás) fn. tt. *hártyásodás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valamely testen hártya nő, hártya képződik. *Sebnek, fagyó vísnek hártyásodása.*

HÁRTYÁSODIK, (ho-ar-tya-as-od-ik) k. m. *hártyásod-tam*, —*tál*, —*ott*. Hártyával behuzódik, hártya nő, képződik rajta. *Hideg van, már hártyásodik a víz. A gyógyuló seb hártyásodik.*

HÁRTYÁTLAN, (ho-ar-tya-at-lan) mn. tt. *hártyátlan-t*, tb. —*ok*. Minek hártyája nincsen, mit hártya nem borít. *Hártyátlan lábu madarak, állatok. Hártyátlan seb.* Határozó gyanánt am. hártya nélkül.

HÁRTYÁZAT, (ho-ar-ty-a-az-at) fn. tt. *hártyázat-ot*. Hártyából álló borítéka, héja valaminek. *Seb hártyázata.*

HÁRTYÁZIK, l. HÁRTYÁSODIK.

HÁRTYAZUG, (hártya-zug) ösz. fn. A mohok rendéhez tartozó növénynem. (Webera).

HÁRÚL, HÁRUL, (ho-ar-úl, l. HÁR); önh. m. *hárul-t*. 1) Valamely testnek fölszine, héja, kérge stb. mintegy magától, mindazáltal némi erővel vagy hersenéssel tovább tolúl, odább csúsz, nyomúl. *Partra hárul a vís hosza gizgaz.* 2) Átv. valamely teher, munka vagy bün, vád valakire nehezül. *Sok roes hárult reánk. Az ártatlanok botránkozása a botránkoztatóra hárúl.* Másk ép : *háramlik.*

HÁRÚLÁS, HÁRULÁS, (hár-úl-ás) l. HÁRAMLÁS.

HAS, (1), elvont hangutánzó gyök, mely a fának vagy némely más testnek is ketté repedésénél hallható hangot utánozza. Megvan a szanszkrit *kas* v. *kas* (hasít), franczia *hacher*, héber חָצָה (hasít), és חֲצִי (felez, oszt), s a német *hacken* szókban. Származékai : *hasáb, hasad, hasít, hasogat* stb., és átvitt értelemben : *hason, hasonló* stb. Rokon vele felhangon : *fes* gyök is (*fes-el, fes-l-ik* stb. szókban), s a megfordított *szak* (*szakad, szakaszt* szókban). Sőt ide tartozóknak véljük *kasza* és *kés* szókat is. Önállólag használják Hegyalján ezen kifejezésben : *Hasban* (azaz hasadóban) *van a zöld árpa*, midőn kalászosodik.

HAS, (2), fn. tt. *has-at* v. —*t*, tb. —*ak*. Megvan a hellén γαστὴρ szóban, s rokonok vele a finn *watsi, watsa*, s a vogul *kasr*. 1) Az állati testnek azon része, mely a rekeszizomtól a fancsontig terjed, s a zsigerek nagyobb részét, különösen a beleket magában foglalja. *Fáj a hasa. Valami csikarja, csipkedi a hasát. Behúzni, kitolni a hast. Hason* vagy *hasra fekünni. Hasra esni. Legtöbb gondot ád embernek a has.* (Km.). *Keveset hall az éh has. Üres hasnak nem elég a szép szó.* (Km.). 2) Domborúra hízott altest, nagy has, köznépi nyelven : *poczok, potrok, dobasz. Hasát hizlalni. Hasat ereszteni. Hasát lógatni, felszorítani.* 3) Terhes, vemhes has. *Egy hassal lettek. Előhas*, mely először fogant. 4) Átv. ért. valamely testnek gömbölyűen kidudorodó része, öble. *Hordó, fazék, palaczk hasa.*

HÁS, HÁSFA, tájszók, l. HÁRS, HÁRSFA.

HASÁB, (has-áb) fn. tt. *hasáb-ot*, harm. szr. —*ja*. 1) Tulajdonkép fadarab, melyet a tömegtől elvágtak, elmetezettek, kihasítottak. *Hasábokra szelni a kivágott fa derekát. Ölbe rakott hasábok.* 2) Szélesb ért. akármely más rostos test, melyet szelni, lapokra metszeni szoktak. *Papiros hasáb. Káposzta-, dinnye-, tökhasáb.* 3) Irásban, könyvben nagyobbszerű rovaték, vagy egész lap is (Columna).

HASÁBFA, (hasáb-fa) ösz. fn. Vastagabbféle fából szelt, metszett, vágott darab, különböztetésül a *dorong-* és *rőzsefá*-tól, melyet nem hasogatnak el.

HASÁBKÁPOSZTA, (hasáb-káposzta) ösz. fn. Hasábokra szelt és besavanyított káposzta.

HASÁBLÁBU, (hasáb-lábu) ösz. mn. Oly nőkről mondják, kiknek alsó lábszáraik, szülés következtében megdagadtak és vastagok maradnak.

HASÁBOL, (has-áb-ol) áth. m. *hasábol-t*. Hasábokra oszt, szel, metsz, választ, szakaszt. *Fát hasábolni. Tököt, almát, káposztát, répát hasábolni.* V. ö. HASÁB.

HASÁBOLÁS, (has-áb-ol-ás) fn. tt. *hasábolás-t*, tb. —*ok*. harm. szr. —*a*. Cselekvés, illetőleg metszés, vágás, mely által valamit hasábolunk.

HASÁBOS, (has-áb-os) mn. tt. *hasábos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Hasábokra szelt, metszett, fürészelt stb. *Hasábos káposztát savanyítani. Hasábos burgonyát, répát adni a tehénnek.*

HASÁBOZ, (has-áb-oz) áth. m. *hasáboz-tam*, —*tál*, —*ott*. l. HASÁBOL.

HASAD, (has-ad) önh. m. *hasad-t*. Valamely test ketté válik, metszés, szelés, fürészelés, ékelés vagy más erőszak által. *Széthasad, elhasad, meghasad, behasad. A mennykő sujtotta fa végig hasadt. A szegbe akadt ruha elhasadt. A tál, tányér, deszka meghasadt. Ketté hasadt.* Átv. ért. mondjuk a hajnalról midőn pirulni kezd. *Hasad a hajnal. Ott lesznek hajnal hasadtakor.*

HASADÁLY, (has-ad-ály) fn. tt. *hasadály-t*, tb. —*ok*. harm. szr. —*a* v. —*ja*. Székelyesen am. *hasadék*. L. ez.t.

HASADÁS, (has-ad-ás) fn. tt. *hasadás-t*, tb. —*ok*. harm. szr. —*a*. 1) Szenvedő állapot, midőn valamely test hasad. *Körömnek, csontnak hasadása.* 2) Nyilás, hézag, rés, mely a ketté hasadt test részei között támad. *Mély, széles, keskeny hasadás.*

HASADATLAN, (has-ad-atlan) mn. tt. *hasadatlan-t*, tb. —*ok*. Mi nincsen elhasadva, minek részei szorosan összefüggenek. *Hasadatlan körömű. Hasadatlan dinnye.* V. ö. HASADT.

HASADÉK, (has-ad-ék) fn. tt. *hasadék-ot*. harm. szr. —*a* v. —*ja*. Nyilás, rés, hézag valamely ketté vált test részei, hasábjai között. *A fal hasadékán benézni, bebújni. Az ablak hasadékját beölmozni.*

HASADÉKONY, (has-ad-é-kony) mn. tt. *hasadékony-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Ami könnyen hasad, hasadásra alkalmas. *Hasadékony bükkfa. A fenyű hasadékonyabb a somfánál. Hasadékony silány vászon, posztó.*

HASADÉKOS, (has-ad-ék-os) mn. tt. *hasadékos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Hasadékokkal teljes, sok helyen meghasadt. *Hasadékos falak. Hasadékos ajtó.*

HASADÓ, (has-ad-ó) mn. tt. *hasadó-t*. Ami hasad, nyilást, rést kap. *Hasadó kelme. Könnyen ha-*

sadó deszka. Hasadó szilva, am. magvaváló. Átv. ért. *hasadó* (kelő, piruló) *hajnal.*

HASADÓS, (has-ad-ó-os) mn. tt. *hasadós-t* v. *—at*, tb. *—ak.* l. HASADÉKONY.

HASADOZ, (has-ad-oz) önh. és gyakor. m. *hasadoz-tam, —tál, —ott.* Több helyen hasad, vagyis nyilás, rés, hézag támad rajta; több részekre válik. *Hasadoznak a nyers fából csinált bútorok. Hasadoz a ló körme. Hasadoznak a túl érett dinnyék.*

HASADOZOTT, (has-ad-oz-ott) mn. tt. *hasadozott-at.* Ami több helyen hasadt, meghasadt. *Hasadozott fenyű. Hasadozott ruha.*

HASADT, (has-ad-t) mn. tt. *hasadt-at.* Minek rostjai, szálai, rétegei stb. ketté váltak. *Hasadt tök. Hasadt deszka. Hasadt posztó. Hasadt hegedű.*

HASADTKÖRMŰ, (hasadt-körmű) ösz. mn. Oly állatokról mondjuk, melyeknek körmei két vagy több részre oszlanak, válnak, milyenek, pl. az ökrök, juhok, nyulak stb.

HASADTTÜLKŰ, (hasadt-tülkű) ösz. mn. Oly állatról mondjuk, melynek szarván vagy patáján hibás repedés van. *Hasadttülkű ökör. Hasadttülkű ló*, melynek patája elhasadt.

HÁSÁGY, falu Baranya megyében; helyr. *Háságy-on, —ra, —ról.*

HASAJÓ, székelyes kiejtés, *hasaló* helyett; lásd: ezt.

HASAL, (1), (has-al) fn. l. HASALY.

HASAL, (2), (has-al) önh. m. *hasal-t.* 1) Hason fekszik. Átv. ért. hever, henyélve tölti az időt. *Mit hasaltok itt, menjetek dolgozni.* 2) A hast valamivel átköti. Innen lett: hasaló vagy hasló, azaz haskötő.

HASALJ, (has-alj) l. HASALY.

HASALÓ, (has-al-ó) fn. tt. *hasaló-t.* 1) A szövőgépen (osztovátában) azon gömbölyü fa, mely a szövő hasa előtt van, s melyre a szövet tekertetik. 2) Széles szíj vagy heveder, melylyel a vemhes ló hasát felkötik, máskép: *hasló.*

HASALY, (has-aly) fn. tt. *hasaly-t* v. *—at*, tb. *—ak.* A hasnak alsó része, a szeméremtájhoz közel. Néhutt az emberi hasalyt *kishas*-nak nevezik. A mészárosok és hentesek ebből vágják az úgynevezett *dagadót. Hasalyja-szalonna.*

HASALYÓ, l. HASALÓ.

HASAMENŐ, (hasa-menő) ösz. mn. Kinek a hasa megy, azaz lágy hasa, híg székelése van. Átv. ért. a székelyeknél am. kevély, rátartós ifjú.

HASAPKÁPOSZTA, (hasap-káposzta) l. HASÁBKÁPOSZTA.

HASAS, (has-as) mn. tt. *hasas-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Minek hasa van, leginkább átv. ért. *Hasas hordó. Hasas palaczk.* 2) Nagy hasú, potrohos, poczokos. *Hasas urak.* 3) Terhes, vemhes. *Hasas üsző. Hasas kancza, magló-disznó.*

HASASÍT, (has-as-ít) áth. m. *hasasít-ott.* Hasassá tesz, azaz teherbe ejt.

HASASODÁS, (has-as-od-ás) fn. tt. *hasasodás-t*, tb. *—ok.* harm. szr. *—a.* Állapot, midőn valaki nagy hast kap, vagyis hasa nő, teherbe esik, megvemhesedik.

HASASODIK, (has-as-od-ik) k. m. *hasasod-tam, —tál, —ott.* 1) Poczokosodik, potrohosodik, nagy hasa nő. 2) Teherbe esvén, megvemhesedvén vastagodik.

HASASZT, (has-asz-t) áth. m. *hasaszt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Régies és tájdivatos, a közönségesebb ‚hasít' helyett; amaz inkább megfelel a ‚hasad' önhatónak (—ad, —aszt), ezt pedig a könnyebb, jobbhangzás ajánlja. *Hadromnál hasasztván.* Carthausi névtelen.

HASBESZÉD, (has-beszéd) ösz. fn. A hasból beszélő szava, mondata. V. ö. HASBESZÉLŐ.

HASBESZÉLŐ, (has-beszélő) ösz. fn. Személy, ki képességgel bir beszélő hangját gégéjébe vissza és lenyomni, olyképen, hogy ajaka mozgását észre nem lehet venni, s úgy tetszik, mintha a szó vagy a hasából vagy más valamely helyről jőne.

HASCSAP, (has-csap) ösz. fn. Sebészi eszköz, mely által a hasban öszvegyült kóros nedveket kivezetik.

HASCSAPOLÁS, (has-csapolás) ösz. fn. Sebészi mütét, midőn a kóros nedveket a hasból kiszívatják.

HASCSIKARÁS, (has-csikarás) ösz. fn. Fájdalom az altestben, midőn olyasmit érzünk, mintha beleinket valami csikarná, csipkedné, szorongatná. Köznyelven néhutt: *kólika.* Néhutt: *csipedés.*

HASCSIKARÓ, (has-csikaró) ösz. mn. Mi a hasat csikarja, csipkedi. *Hascsikaró fájdalom. Hascsikaró ital, méreg.*

HASCZIRKALOM, (has-czirkalom) ösz. fn. Több mesterembereknél, pl. a kádároknál czirkalom, melylyel az öblös (hasas) testek, edények stb. terjedelmét mérik.

HASDÁT, erdélyi falu Thorda megyében; helyr. *Hasdát-on, —ra, —ról.*

HASDUGULÁS, (has-dugulás) ösz. fn. Állapot, midőn valaki nagy erőködéssel, vagy épen nem végezheti rendes szükségét, máskép: *kemény szék.*

HASÉKOS, (has-ék-os) mn. tt. *hasékos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Hasas. *Hasékos hordó*, eljön Kassaynál. Néhutt: *hatakos.*

HÁSFA, székelyes kiejtés, l. HÁRSFA.

HASFÁJÁS, (has-fájás) ösz. fn. Mindenféle fájás, melyet a hasban érezünk, különösen csikarás, csipedés, szurás, szélszorulás stb.

HASFÉRCZELÉS, (has-férczelés) ösz. fn. Sebészi mütét, midőn a felhasadt vagy felmetszett hast öszvevarrják.

HASFÉREG, (has-féreg) ösz. fn. lásd: BÉLFÉREG.

HASFOLYÁS, (has-folyás) ösz. fn. Emberek és más állatok nyavalyája, midőn a hasürülések szo-

kottnál sürübben váltják föl egymást, és higabbak, mint rendes állapotban lenni szoktak. Máskép: *hasmenés, lágy has.* Alsó népnyelven: *fosás, némethas.*

HASFÖDŐ, (has-födő) ösz. fn. Általán eszköz, ruha stb. mely a fájó hasra tétetik. Különösen cserépfödő, melyet megmelegítve, s ruhába takarva hasra tesznek.

HASGAT, l. HASOGAT.

HASGOND, (has-gond) ösz. fn. Gond, melyet valaki hasára, vagyis evésre, ivásra, torkosságra fordít.

HASGYÜRŰ, (has-gyürű) ösz. fn. Boncztanban am. hosszukás nyilás a has belsejének alsó végén, melyen erek, idegek, csövek stb. a nemzőrészekbe lenyúlnak. (Annulus abdominalis).

HÁSHÁGY, falu Szala megyében; helyr. *Háshágy-on, —ra, —ról.*

HASHAJTÁS, (has-hajtás) ösz. fn. Működés, midőn bizonyos szerek által lágy, folyó székelés eszközöltetik.

HASHAJTÓ, (has-hajtó) ösz. mn. és fn. Szer, mely lágy széket, folyó hast csinál; köz nyelven: *fosató, fostató. Hashajtó labdacsok, porok. Hashajtót bevenni.*

HASHÁRTYA, (has-hártya) ösz. fn. l. HASKÉREG.

HASHEVEDER, (has-heveder) ösz. fn. Széles szij vagy csinvat-öv, melylyel a nyerget leszorítják, vagy hámszij, mely a ló hasát és oldalait keríti. Máskép: *hasaló, hasló.*

HASHIZLALÁS, (has-hizlalás) ösz. fn. Minden gondnak arra fordítása, hogy esszemiszom által a has hízzék.

HASHIZLALÓ, (has-hizlaló) ösz. mn. és fn. 1) Mi a hast hizlalja, növeli. *Hashizlaló eledelekkel táplálkozni.* 2) Személy, kinek fő gondja az evésivás.

HASIGAT, l. HASOGAT.

HASÍT, HASIT, (has-ít) áth. m. *hasít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* 1) Tulajd. ért. szilárd, rostos testet valamely eszközzel (*has* hangot hallatva) metsz, szel, szétválaszt. *Fejszével, ékkel ketté hasítani a tuskót. Behasítani, de el nem hasítani a göcsös fát. Lehasítani egy ágat. Kihasítani a jenyűből jó vastag forgácsot. Meghasítani a faragás alá vett gerendát.* 2) Szélesb ért. valamit erőszakosan ketté vagy szétválaszt, repeszt; nyilást, rést csinál valamin. *Ruhájdt elhasítani. Barázdát hasítani. Utat hasítani. Kihasítani a kötelegelőből néhány holdat.* 3) Átv. mondjuk az erős, élesb hangról. *Levegőt hasítani a harsány trombitákkal. Füleimet hasítja szörnyű sipolásod.*

HASÍTÁS, HASITÁS, (has-ít-ás) fn. tt. *hasítás-t*, tb. *—ok.* harm. szr. *—a.* Cselekvés, melynél fogva valamit hasítunk. *Fahasítás. Tollhasítás. Barázdahasítás.* V. ö. HASÍT.

HASÍTÉK, HASITÉK, (has-ít-ék) fn. tt. *hasíték-ot.* harm. szr. *—a* v. *—ja.* 1) Általán rés, nyilás, mely hasítás által támadt. *Hasítékba verni az ékeket.* 2) Nyilás a ruhán. *Zubony, melynek hasítékja hátul van. A szoknya hasítékán kilátszik a pendely. Benyúlni az üng hasítékán a kebelbe.*

HASÍTÉKOS, (has-ít-ék-os) mn. tt. *hasítékos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Minek hasítéka van; hasítékra csinált. *Hasítékos szoknya.*

HASITHATÓ, (has-ít-hat-ó) mn. tt. *hasítható-t.* Mit rostos, szálas vagy lágyabb természeténél fogva hasítani lehet. *Hasítható deszka, fenyűszál. Könnyen hasítható vászon, posztó. Nehezen hasítható somfa, gyepföld.*

HASITMÁNY, (has-ít-mány) lásd: HASITVÁNY.

HASITÓFÜRÉSZ, (hasító-fürész) ösz. fn. Fürész, melylyel szilárd testeket, különösen fákat hosszában metszenek.

HASÍTVÁNY, (has-ít-vány) fn. tt. *hasítvány-t*, tb. *—ok.* harm. szr. *—a* v. *—ja.* Amit valamiből hasítottak. *Fahasítvány. Szent Márton egy hasítványt adott köpenyéből a meztelen koldusnak.* (Legenda).

HASIZOM, (has-izom) ösz. fn. Boncztanban, a hasnak izmai, melyek az altestre és mellre hatnak, s különösen lélekzésre, a belek kiürítésére, vizellésre stb. szolgálnak.

HASKA, (has-ka) fn. tt. *haskát.* Szeged tájékán am. hasadt, túlérettsége miatt szétvált dinnye.

HASKÉR, (has-kér) l. HASKÉREG.

HASKÉRÉG, (has-kérég) ösz. fn. Kéreg, vagyis hártya, mely a has üregét bevonja, s igen sima fölszínű.

HASKÓ, l. HASÓK.

HÁSKÓ, Dunán túl, nevezetesen a Balaton mellékén am. a sövénykerítéseken hagyott alacsonyabb rés, melyen át lehet hágni. Eredetikép tehát am. *hágcsó.*

HASKOROGÁS, HASKORGÁS, (has-korogás) ösz. fn. A hasból kihalló tompa hang, leginkább éhomra vagy midőn valaki a hasát igen megszorítja.

HÁSKÖTÉL, am. HÁRSKÖTÉL.

HASLAG, (has-lag) székely szó; lásd: HASMÁNT.

HASLÁGYÍTÓ, (has-lágyító) ösz. mn. Mi az emésztetet meghigítja, s úgynevezett lágy hast, könnyű székelést csinál. *Haslágyító szerek, ételek.*

HASLÓ, (has-al-ó) fn. tt. *haslój-t.* 1) l. HASALÓ. 2) Balatonmelléken am. parasztkocsira a könnyebb fellépés kedveért alkalmazott hágcsó.

HASMÁNT, HASMÁNYT, (has-om-ánt v. has-m-ánt) ih. Hegyalján am. hason, hason fekve. *Hasmánt heverni, alunni. Hasmánt esni.* A székelyeknél: *haslag.* Ellentéte: *hanyatt.*

HASMENÉS, (has-menés) l. HASFOLYÁS.

HASMETSZÉS, (has-metszés) ösz. fn. Sebészi műtét, a hasnak metsző eszközökkel felnyitása.

HASNEVELÉS, (has-nevelés) l. HASHIZLALÁS.

HASNYITÁS, (has-nyitás) lásd: HASMETSZÉS.

HASOGAT, (has-og-at v. has-o-gat) áth. és gyakor. m. *hasogat-tam, —tál, —ott.* Valamit folytonosan vagy több részekre hasít. *Fát hasogatni.* Átv. ért. mondjuk oly belső bajokról, fájdalmakról, melyek a kóros tagot mintha hasogatnák. *A köszvény hasogatja lábait.*

HASOGATÁS, (has-og-at-ás) fn. tt. *hasogatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) Cselekvés, mely által valamit hasogatunk. *Fahasogatás.* 2) Átv. fájdalom, mely oly érzéssel jár, mintha valami hasogatná a kóros testet. *Fejhasogatás. Csonthasogatás.*

HASOGATÓ, (has-og-at-ó) mn. tt. *hasogató-t.* Aki vagy ami hasogat. *Tökéket hasogató munkások. Szőrszálhasogató* am. csekélységeken fennakadó, apróságokkal bibelődő bíráló.

HASOGATOTT, (has-og-at-ott) mn. tt. *hasogatott-at.* Amit hasábokra, darabokra hasítottak. *Hasogatott fa. Elhasogatott ruha.* V. ö. HASOGAT.

HASÓK, (has-ók) mn. és fn. tt. *hasók-ot.* Kinek nagy hasa van; pohos, poczokos, potrohos. Képzésre hasonló a *pofók, szemők* szókhoz.

HASON, (1), (has-on) ih. Hasra borulva. *Hason fekünni, heverni, alunni. Hason mászni.*

HASON, (2), (has-on) mn. tt. *hason-t*, tb. *—ok.* Gyöke a hangutánzó *has*, melyből *hasad, hasít* és származékaik erednek. Tulajdonkép jelent olyat, mint egy másik, mely valaminek mássa, mintegy amelylyel előbb egy egészet tett, de attól elhasíttatott, elvált, pl. *a ketté fürészelt fahasábok hasonok. Hason része, hason fele, hason mása valaminek. A kenyeret két vagy négy hasonfélre metszeni.* Máskép: *szakasztott olyan*, melyben szintén a föntebbi fogalom rejlik, sőt ‚fél'-ben is, a mennyiben ez *vál* igc felhangu módosúlata. Szélesb ért. mi olyan tulajdonságokkal bír, mint egy másik. Az *egyen, egyenlő* ugyanazonságot, a *hason, hasonló* csak olyanságot fejez ki. *Hason szók*, melyek körülbelül ugyanazon értelemmel birnak. *Hason irdsok*, melyek vonásai megegyeznek. Képzésére olyan mint: *rokon, alacson, zordon, eleven, mereven*, s mindenek fölött: *egyen.*

HASONALAKÚ, (hason-alakú) ösz. mn. Minek olyan alakja van, mint egy másiknak. *Hasonalakú ikrek. Hasonalakú testvérek.*

HASONBAJ, (hason-baj) ösz. fn. Egy másikhoz hasonló baj, betegség. *Hasonbajban szenvedni.*

HASONBÉCS, (hason-bécs) ösz. fn. Becs, mely egy más becscsel vagy másnak árával felér, mely egy másikkal hason értékü.

HASONBÜNTETÉS, (hason-büntetés) ösz. fn. 1) Büntetés, mely olyan, mint egy másik. *A hason bünben részesek hasonbüntetésre itéltettek.* 2) Büntetés neme, mely szerént valaki oly szenvedésre itéltetik, milyet ő másnak okozott. (Fogat fogért, szemet szemért). V. ö. FÁNTONFÁNT.

HASONEREDETŰ, (hason-eredetü) ösz. mn. Olyan eredetű, mint egy másik.

HASONÉRTÉK, (hason-érték) ösz. fn. Mi annyit ér, mint egy másik. *Valamit hasonértékben visszaadni.* (Alpari).

HASONÉRTÉKŰ, (hason-értékü) ösz. mn. Minek oly értéke van, mint egy másiknak. *Hasonértékü pénzek. Három hussas hasonértékü egy ezüstforinttal.*

HASONÉRTELEM, (hason-értelem) ösz. fn. Értelem, mely egy bizonyos másikkal körülbelül összeüt, megegyezik. *Hasonértelemben venni valamit. Én és te hasonértelemben szólottunk.* V. ö. HASON és ÉRTELEM.

HASONÉRTELMŰ, (hason-értelmü) ösz. mn. Minek oly értelme van, mint bizonyos másiknak. *Hasonértelmü nyilatkozatot adtak mindhárman. Hasonértelmü magyarázatok.*

HASONÉRZELÉM, (hason-érzelém) l. HASONÉRZET.

HASONÉRZET, (hason-érzet) ösz. fn. Érzet, mely olyan, mint bizonyos más érzet. *Hasonérzetet gerjeszteni másokban.*

HASONÉRZETŰ, (hason-érzetü) ösz. mn. Ki bizonyos másnak érzetéhez hasonló érzettel bír. *Hasonérzetü barátok.*

HASONFAJ, (hason-faj) ösz. fn. Ami fajra nézve ugyanazon osztályhoz tartozik, de mégis némi változatossággal. Ily hasonfajok vannak az állatok országában, a gyümölcsökben stb.

HASONFAJÚ, (hason-fajú) ösz. mn. Ugyanazon fajhoz tartozó, de némileg különböző.

HASONFÉL, (hason-fél) ösz. fn. Ketté hasított, metszett egésznek egyik része, mely akkora és olyan mint a másik, vagy ha különböző nagyságu is, de avval összetéve egy egészet képez. *Az útijegy hasonfelét a kalauznak adni. Ime uram, én javimnak hasonfelét szegényeknek adom.* (Müncheni cod.).

HASONGAT, (has-on-g-at); l. HASOGAT.

HASONÍT, HASONIT, (has-on-ít) áth. m. *hasonít-ott.* Hasonná, magához hasonlóvá tesz. Leginkább nyelvtanban élünk vele (assimilare), pl. a névmutató (az) *z* betüjét a következő mássalhangzóhoz hasonítjuk: *akkor* az-kor helyett, *abból, annak, attól*, az-ból, az-nak, az-tól helyett stb. V. ö. HASONÚL.

HASONÍTÁS, HASONITÁS, (has-on-ít-ás) fn. tt. *hasonítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Hasonlóvá v. hasonná tevés. V. ö. HASONÍT, HASONÚL.

HASONL, régies; l. HASONOL.

HASONLÁS, (has-on-ol-ás) fn. tt. *hasonlás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) Állapot, midőn két vagy több tárgy, vagy személy egymáshoz hasonlik. V. ö. HASONLIK. 2) Átv. ért. szakadás, pártokra, felekezetekre oszlás, egymás ellen fölkelés, föltámadás. *Meghasonlás. Elhasonlás.*

HASONLAT, (has-on-l-at) fn. tt. *hasonlat-ot*, harm. szr. *—a.* 1) Állapot, midőn két vagy több különnemü tárgyak vagy személyek bizonyos jegyekre, tulajdonságokra nézve megegyeznek. *Hasonlatot találni két ember arcza, termete között.* 2) Némely tu-

dományos tárgyakra vitetve, különösebben a nyelvtanban am. a szók módosításának, ragozásának, alkotásának bizonyos szabályokban megegyezése, s az innét folyó következtetések. *A szók elemeit, eredetét, értelmét, ragozásait nyelvhasonlat szerint meghatározni.* Továbbá a következtetésnek azon módja, midőn hasonló esetekből, hasonló eredményeket húzunk ki. *A természettudósok, orvosok, régiségbuvárok gyakran hasonlatból ítélnek.* A jogászoknál szintén azon mód, midőn olyanforma esetben vagy esetekben, ugyanazon törvényre alapitják érveiket, okoskodásaikat, vagy ítéleteiket. (Analogia).

HASONLATLAN, (has-on-l-atlan) mn. tt. *hasonlatlan-t*, tb. —*ok*. Különböző, mi bizonyos tekintetben más jegyekkel, tulajdonságokkal bir, mint egy másik, máskép: *hasonlótlan. Hasonlatlan körülményekben, hasonlatlan sikerrel működni.*

„Ó mi igen más ez, mint pusztai népe Zalánnak,
Ó mi hasonlatlan lesz majdan az ütközet."

Zalán futása. (Vörösmartytól).

HASONLATLANSÁG, (has-on-l-atlan-ság) fn. tt. *hasonlatlanság-ot*. Állapot, midőn két vagy több tárgy, vagy személy egymáshoz hasonlatlanok. V. ö. HASONLATLAN.

HASONLATLANUL, (has-on-l-atlan-ul) ih. 1) Különbözőleg; oly jegyekkel, tulajdonságokkal birva, melyek egymással nem egyeznek. *A két testvér hasonlatlanul intési gazdaságát.* 2) Kitünőleg nagyobb mértékben, sokkal inkább. *Ezen mű hasonlatlanul jelesebb amannál. Péter hasonlatlanul esmesebb Pálnál.*

HASONLATOS, (has-on-l-at-os) mn. tt. *hasonlatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek egy másikkal hasonlata van, vagyis avval bizonyos jegyekben, tulajdonságokban megegyezik. *Arcra, hangra, termetre hasonlatos testvérek. Hasonlatos esetek, körülmények.* „Az te bálványidhoz hasonlatos vagy, és az oktalan állatokhoz egyenlővé tötted magadat." Sz. Krisztina élete.

HASONLATOSAN, (has-on-l-at-os-an) ih. Oly módon, olyképen, mint egy másik; nem különben. *Ő szereti a hasát és hasonlatosan a királyt. A műbirák hasonlatosan nyilatkoztak munkám felől.*

HASONLATOSKÉPEN, (hasonlatos-képen) ösz. ih. l. HASONLATOSAN és HASONLÓKÉPEN.

HASONLATOSKODIK, (has-on-l-at-os-kod-ik) k. m. *hasonlatoskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Máshoz hasonlónak látszani akar; mást majmol. Élt e szóval Faludi E. M. 160. l.

HASONLATOSSÁG, (has-on-l-at-os-ság) fn. tt. *hasonlatosság-ot*. Állapot, midőn két vagy több tárgy vagy személy bizonyos jegyekre, tulajdonságokra nézve megegyezik egymással. *Ezen két ember között nagy hasonlatosság van. Isten az embert maga hasonlatosságára teremtette.* Rövidebben: *hasonlat* vagy *hasonlóság*. Régiesen am. tettetés (simulatio), pl. a Bécsi codexben. V. ö. HASONOL.

HASONLÉK, (has-on-l-ék) fn. tt. *hasonlék-ot*. Hasonlitási módszer v. müködés. Hasonló minőség; hasonló eset. *Nyelv-, jog-, természettani* stb. *hasonlék*. (Analogia). V. ö. HASONLAT, 2).

HASONLIK, (has-on-l-ik) k. m. *hasonl-ott*, htn. —*ani*. 1) Közelitő ragu névvel am. valakihez vagy valamihez bizonyos jegyekre nézve rokon, közel áll. *A te gyürüd az enyémhez hasonlik.* 2) Átv. ért. és felható ragu névvel am. két vagy több részre, pártra, felekezetre szakad, s mintegy darabokra hasad. *Pártokra, felekezetekre hasonlani. Egymás között meghasonlani. A szövetséges tartományok, fejedelmek elhasonlottak tőlünk.* Gyöke a hangutánzó *has*, törzsöke *hason*, mn. V. ö. HASON.

HASONLÍT, HASONLIT, (1), (has-on-l-ít) áth. m. *hasonlít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Valamit bizonyos jegyekre, tulajdonságokra nézve máshoz mér, mással öszvevet. *Hozzám ne hasonlítsd magadat. Ugyan kihez is hasonlítsalak? Öszvehasonlítani a bánsági gabonát a felföldivel.*

HASONLÍT, HASONLIT, (2), (mint föntebb) önh. m. *hasonlít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Köz beszédben használtatik *hasonlik* helyett. *Ezen két ember igen hasonlít egymáshoz. A te órád hasonlít az enyémhez.* Néhutt mondják: *formít. Apjához igen formít.* Az *ít* képzős átható igék között az egész nyelvben alig van egykét ige, milyen ez is: *szít* (hozzá), melyek önható értelemben használtatnak. V. ö. HASONLIK.

HASONLÍTÁS, HASONLITÁS, (has-on-l-ít-ás) fn. tt. *hasonlítás-t*, tb. —*ok*. harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, midőn valamit máshoz hasonlítunk. *Két vagy több dolog összehasonlítása.* Különösen a költői nyelvben igen gyakoriak a hasonlítások.

„Malozsa szőlő a nyaka,
Mézeskalács az ajaka,
Szeme kökény, foga gyémánt,
Az ínye arany paszománt.

Mézből van a beszélője,
Szegfűből a nyeldeklője,
Képe rózsa, szája czukor,
Szemöldöke selyemfodor."

Népdal (Erdélyi J. gyüjt.).

2) Állapot, midőn két vagy több dolog egymással bizonyos jegyekben megegyezik. Helyesebben: *hasonlat* vagy *hasonlóság*.

HASONLÍTHATATLAN, HASONLITHATLAN, (has-on-l-ít-hat-[at-]lan) mn. tt. *hasonlíthatatlan-t*, tb. —*ok*. Oly tárgyakról mondjuk, melyek vagy bizonyos vagy épen semmi jegyekre nézve sem egyeznek meg, melyek egészen különböznek, más nemüek, természetüek, s melyeket egymáshoz hasonlítani nem lehet. Határozókép am. egymástól igen különbözőleg, hasonlíthatlanul.

HASONLÍTHATATLANUL, (has-on-l-ít-hat-[at-]lan-ul) ih. Egymástól igen nagyon vagy egészen

különbözőleg; sokkal nagyobb mértékben. *Ezen mű hasonlíthatatlanul szebb a másiknál.*

HASONLÍTHATÓ, (has-on-l-ít-hat-ó) mn. tt. *hasonlítható-t.* Mit máshoz hasonlítani lehet, mi bizonyos tekintetben máshoz hasonló.

HASONLÍTÓ, (has-on-l-ít-ó) mn. tt. *hasonlító-t.* Aki vagy ami hasonlítással foglalkodik. *Hasonlító fok* a nyelvtanban másodfok v. középfok helyett. *Hasonlító nyelvészet*, mely több nyelvek, vagyis nyelvekbeli szók és szóalakok egybevetését tárgyalja.

HASONLÍTÓ FOK, l. KÖZÉPFOK.

HASONLÓ, (has-on-l-ó) mn. tt. *hasonló-t.* Hason jegyekkel, tulajdonságokkal biró, olyan, mint egy másik. Közelítő ragu neveket vonz. *Hasonló mázu edények. Hasonló szabású öltözetek. Hasonló büntetésre ítélt bűntársak. Korom a koromhoz nem hasonlóbb.* (Km.). 2) Hason mértékü, nagyságu. *Két hasonló részre osztani valamely nemesi birtokot.* Különbözik némileg: *egyenlő*; ez ugyanazonfélét, hasonló pedig csak olyanságot jelent. Latinul hasonló *similis*, egyenlő *aequalis*. V. ö. EGYEN, EGYENLŐ és HASON.

HASONLÓAN, (has-on-l-ó-an) ih. 1) Oly formán, oly alakban, olyképen, mint egy másik. *Velem is hasonlóan bánt, mint veletek.* 2) Hasonló v. olyan mértékben. *Hasonlóan osztani fel az örökséget.*

HASONLÓKÉP v. HASONLÓKÉPEN, (hasonló-kép v. -képen) ih. l. HASONLÓAN.

HASONLÓLAG, (has-on-l-ó-lag) l. HASONLÓAN.

HASONLÓSÁG, (has-on-l-ó-ság) fn. tt. *hasonlóság-ot.* Két vagy több tárgynak némely köz tulajdonságai, jegyei. Szorosb ért. bizonyos köz nagyságnak, mértéknek egy másikkal megegyezése. *A ketté osztott telek hasonlóságáról mérés által meggyőződni.*

HASONLÓTLAN, (has-on-l-ó-talan) mn. tt. *hasonlótlan-t*, tb. —*ok*. Nem hasonló, különböző.

HASONLOTT, (has-on-l-ott) mn. tt. *hasonlottat.* Átv. ért. oszlott, megoszlott, pártokra, felekezetekre szakadt. *Minden magában meghasonlott ország elpusztúl.*

HASONMÁS, (hason-más) ösz. fn. Mi valamely máshoz annyira hasonlít, mintha ugyanaz volna, pl. midőn az eredeti után valamely képet levesznek, okleveleket másolnak stb. *Régi kéziratok hasonmásait birni.* Átv. ért. oly személyről mondják, ki egy máshoz nagyon hasonló.

HASONMÉRTÉK, (hason-mérték) ösz. fn. Oly nagyságu, mennyiségü, akkora, olyféle mérték, mint bizonyos másik. *Hasonmértékben adni vissza a kölcsönt.*

HASONMINŐSÉG, (hason-minőség) ösz. fn. L. HASONLÓSÁG.

HASONNEMŰ, (hason-nemü) ösz. mn. Azon nemhez tartozó. *Hasonnemü állatok, növények, ásványok. Hasonnemü számok*, pl. két *forint*, öt, száz *forint. Különnemüek*: három *forint*, husz *krajczár*. (Homogenei, és: heterogenei numeri).

HASONNEVŰ, (hason-nevü) ösz. mn. Szélesb ért. oly névvel biró, mely egy másikhoz sokban hasonló, pl. *az olaszok és oláhok hasonnevü és eredetü népek.* Szorosb ért. azon névvel biró. *Egy helységben gyakran több hasonnevü lakosok élnek.*

HASONOL, (has-on-ol) áth. és hangugrató m. *hasonol-t* v. *hasonlott.* Előfordul a münch. codexben. 1) Valamihez hasonlít átható értelemben, hasonlónak tart. *Kihez hasonljam kedig e nemzetet?* (Máté 11.). *Kihez hasonljam e nemzetnek népét.* (Lukács 7.). *Minden, ki hallja én igéimet, hasonlatik bölcs emberhez.* (Máté 7.). *Ne akarjatok azokhoz hasonlatnotok.* (Máté 6.). *Ím e*[b] *mai napon a*[b] *bínösöknek egyikhöz hasonlád magadat.* (Debreczeni Legendáskönyv). 2) Valamit tettet, valamit bizonyos hasonlatosságra cselekszik. *Kik önmagokat igazaknak hasonlandók. Hosszu imádságot hasonlván.* Simulantes longam orationem. (Lukács 21.).

HASONRÉSZ, (hason-rész) ösz. fn. Hasonló nagyságu részekre osztott egészből egy rész. *A zsákmányból valamennyien hasonrészt kapnak. Négy hasonrészre osztani a kenyeret.* Szorosb ért. valamely ketté hasított egésznek fele.

HASONSZENV, (hason-szenv) ösz. fn. Gyógymód, melynek főelve: hasonló bajt hasonlóval gyógyítani, (similia similibus), s ennél fogva ellentétben áll a régi gyógymóddal, melynek főelve: contraria contrariis. Alapítója ezen új gyógymódnak: Hahneman Sámuel. (Homoeopathia).

HASONSZENVI, (hason-szenvi) ösz. mn. A hasonszenv rendszerét követő, azt illető, arra vonatkozó. *Hasonszenvi gyógymód. Hasonszenvi adagok, gyógyszerek.*

HASONSZERŰ, HASONSZERÜ, (hason-szerü) ösz. mn. Olyan féle, olyan minőségü, olyan forma, mint egy másik eset szokott lenni. (Analogus). *Hasonszerü eset, müködés.*

HASONSZERŰSÉG, (hason-szerüség) ösz. fn. L. HASONLAT, 2).

HASONSZINŰ, (hason-szinü) ösz. mn. Olyan szinü, mint egy másik. *Hasonszinü posztóból viselni dolmányt és nadrágot.*

HASONSZÓ, (hason-szó) ösz. fn. Szó, melynek egy másikkal hasonló, körülbelül ugyanazon értelme, jelentése van. (Vox synonima).

HASONSZÖGŰ, (hason-szögü) ösz. mn. Oly térről vagy térekről mondják, melynek és melyeknek szögei egynemüek. *Hasonszögü csegelyek.* (Triangula acquiangula).

HASONTALAN, (has-on-talan) mn. tt. *hasontalan-t*, tb. —*ok*. Jobban: *hasonlatlan*; l. ezt.

HASONÚL, HASONUL, (has-on-úl) önh. m. *hasonúl-t.* Hasonmássá válik, hasonná vagy hasonlóvá lesz. (Assimilatur, wird assimilirt v. assimilirt

sich). Eléjön e kifejezés más tudományokban is, pl. az élettanban; de itt leginkább nyelvtani használatáról szólunk, (hanghasonúlat), pl. a *val, vel* névutóban a *v* a megelőző mássalhangzóval hasonúl, *emberrel* embervel helyett, *lábbal*, *asztallal*, *reggel*, *ezzel*, lábval, asztalval, regvel, ezvel helyett stb. Néha a megelőző hang vagy hangok lesznek a következőhöz hasonlóvá, példák magok az *avval*, *evvel* tájdivatos kiejtések; általán *az es* névmásokban a *z* a közvetlen következő mássalhangzóhoz hasonlóvá válik, pl. *akkor* = azkor, *annak* = aznak, *attól* = aztól, *abban* = azban, *annyi* = aznyi; mi a régieknél, sőt köz beszédben ma is többször előfordúl (minthogy helyesirásunkban már a szószármaztatást követjük); *így* köz beszédben mindnyájan *így* szólunk: *uccza* (‚utcza' helyett), *accza* (‚addsza' h.). Az utóbbiban már kettős változás is fordul elé: elsőben lett a *dsz* = *cz*-vé (adcza), azután a megelőző *d* is *cz*-vé hasonúlt. Így mondjuk: *eccser* (‚egyszer' helyett), *másoccsor*, *harmaccsor*, *negyeccser* stb. (‚másodszor' stb. helyett). Tökéletesen egyesnek ezekkel a régies kiejtésü és gyakorta irásban is megtartott: *accsig*, *eccsig*, melyek néhutt a származáshoz hűbben csakugyan *addig eddig* alakban is elé jönnek, melyeket tehát csak od-z-ig (= od' azig v. ott azig, mint astán = az után) és ed-z-ig (id', régiesen: ed' ezig v. ett ezig) elemzéssel fejthetünk meg, s melyekben mai divat szerént a következő *z* hasonúlt a megelőző *d*-vé: *add-ig*, *ed-d-ig*, (ha csak azt nem véljük, hogy ezek önállólag fejlődtek ki: *ott-ig*, *ett-ig*, azaz *itt-ig*, minthogy a régieknél ‚itt' helyett gyakrabban ‚ett'. jön elé). Ily hasonulások az előző betühangban: *szégyell* = szégyenl, *segéll* = segédl, *reméll* = reményl, *hás* = hárs, *salló* = sarló, *olló* = orló; továbbá a következő betühangban: *faggyú* = fagy-jú, *aszú* = asz-jú, *hosszú* = hosz-jú; közbeszédben gyakran két szóban is, pl. *nasz szájjal* = nagy szájjal. (Kriza János gyüjteményében, az utóbbi ismét am. szájval). Különösen hasonúl pedig számtalan esetben a kapcsoló mód *j* képzője ilyenekben: *keressük* = keres-j-ük, *öntözzünk* = öntöz-j-ünk, sőt ebben *szakasszunk* = szakaszt-j-unk, a hasonulásra törekvés még a *t* betüt is kiszorítá stb. Ezen és több hasonulások minden nyelvben előfordulnak; a magyarban léteződ e szótár illető helyein szintén megérintvék. Hasonulásnak nevezik némelyek a hangvonzalmat, (hangattractiót) is, mely főkép a hangzók némely változásaira vonatkozik, pl. *madár*, *barát* szókban a hosszu *á*-t megelőzött szótag rövid *a*-ja nyiltabb, (azaz *á*), mint *majom*, *barlang* szókban. L. Előbeszéd 35. lapon.

HASONÚLÁS, HASONULÁS, (has-on-úl-ás) fn. tt. *hasonúlás-t*, tb. —*ok*. harm. szr. —*a*. Hasonná vagy hasonlóvá levés. (Assimilatio). *Betük vagy betühangok hasonulása*. V. ö. HASONÚL.

HASONÚLAT, HASONULAT, (has-on-úl-at) fn. tt. *hasonúlatot*, harm. szr. —*a*. Hasonulás elvont értelemben. V. ö. HASONÚLÁS, HASONÚL.

HÁSOS, HORVÁTH—, NÉMET—, falvak Vas megyében; helyr. *Hásos-on*, —*ra*, —*ról*.

HASOVÁNY, (has-o-vány) fn. tt. *hasovány-t*, tb. —*ok*. harm. szr. —*a* v. —*ja*. Göcsejben am. hosszu fahasáb, melyből többet földbe verve, s gúzsokkal összekötve kerítésül használnak.

HASÖV, (has-öv) l. HASHEVEDER.

HASPÓK, (has-pók) ösz. fn. Gúnyneve oly személynek, kinek igen nagy hasa, s vékony lábaszára van.

HASPUFFADÁS, (has-puffadás) ösz. fn. Állapot, midőn a has a sok ételtől vagy valamely nyavalya által felfuvódik.

HASRÁGÁS, (has-rágás) ösz. fn. l. HASCSIKARÁS.

HASREKEDÉS, (has-rekedés) ösz. fn. l. HASDUGULÁS.

HASREMEK, (has-remek) ösz. fn. Mészárosok és hentesek nyelvén am. az állat hasából metszett darab.

HASSÁG, erdélyi falu Meggyes székben; helyr. *Hasság-on*, —*ra*, —*ról*.

HASSÉRÜLÉS, (has-sérülés) l. HASSÉRV.

HASSÉRV, (has-sérv) ösz. fn. Az altest nyavalyája, midőn a belek egy része valamely erőszakos rándulás, ütés stb. által helyzetéből kimozdúl, s lefelé szállván nagy daganatot képez. Máskép: *sérülés*, néhutt *hurosság*, *tökösség*.

HASSIKULÁS, (has-sikulás) ösz. fn. l. HASFOLYÁS.

HASSIPOLY, (has-sipoly) ösz. fn. Hasba nyiló vagy hason képződött sipolyféle nyavalya. V. ö. SIPOLY.

HASSZÁRNY, (has-szárny) ösz. fn. A halak hasán kétfelül levő hártyanemü szárnyak.

HASSZORÍTÓ, (has-szorító) ösz. fn. és mn. 1) l. HASHEVEDER, HASLÓ. 2) Hasfolyást szüntető, emésztetet sürítő. *Hasszorító szerek*. 3) Dugulást okozó. *Hasszorító kemény, nehéz ételek*.

HASSZORULÁS, (has-szorulás) ösz. fn. l. HASDUGULÁS.

HASTEKERÉS, (has-tekerés) l. HASCSIKARÁS.

HASTISZTÍTÓ, (has-tisztító) ösz. fn. és mn. l. HASHAJTÓ.

HASTISZTULÁS, (has-tisztulás) ösz. fn. Állapot, midőn akár természetes, akár mesterséges lágy szék által a hasból holmi kóros anyagok kiürülnek, jótékony hasmenés.

HASÚ, (has-ú) mn. tt. *hasú-t* v. —*at*, tb. —*k* v. —*ak*. Kinek vagy minek bizonyos tulajdonságu hasa van. *Nagy hasú*. *Pók hasú*. *Előhasú*, azaz első terhet vagy vemhet viselő. *Előhasu menyecske*. *Tartja magát, mint az előhasu menyecske*. *Előhasu üsző*. Dunán tuli tájszólással: *hasi*, *előhasi*.

HASÜREG, (has-üreg) ösz. fn. A hasnak belső tére, a rekeszizomtól kezdve lefelé, melyben a belrészek feksznek.

HASÜRÜLÉS, (has-ürülés) ösz. fn. Állapot, midőn a belekben elválasztott bélsár a végbélen kitakarodik.

HASÜTÉR, (has-ütér) ösz. fn. Ütér a hasban. V. ö. ÜTÉR.

HASVARRÁS, (has-varrás) ösz. fn. Sebészi műtét, a has és belek sebes, vagy felnyitott helyeinek fonallal öszvefoglalása.

HASVÍZKÓR, (has-víz-kór) ösz. fn. Vízkór, midőn a víz a hasüregben gyűl öszve, s azt felpuffasztja.

HASVÍZKÓRSÁG, l. HASVÍZKÓR.

HASZ, elvont gyök, melyből *haszon*, és származékai erednek. Rokonnak látszik *hoz* önálló gyökkel, innen *haszon* am. *hozó*, t. i. valamely jövedelmet, előnyt hozó. V. ö. HASZON, HASZONTALAN.

—HÁSZ, ige- és névképző *hajhász* és *szarhász* szókban, ugyanaz *ász* képzővel, azon különbséggel, hogy az elébe csusztatott *h* hang, mint tudjuk, némi erőködő lehelést, lótást-futást fejez ki *(hajhász* szóban), és kóros állapotot *(szarhász* szóban).

HASZINTE, (ha-szinte) ösz. kötszó. Élünk vele, midőn valamit bizonyos kifogás, kivétel, ellenvetés daczára is állítunk vagy tagadunk, s rokonértelmü az *ámbár*, *noha* kötszókkal. Azon mondatban, melyet vezérel, *is* kötszócskát vonz, mely rendesen az ige után áll, pl. *Nem kell vala ily keményen bánnod velem, hasszinte megsértettelek volna is. Ezt meg kell tenned, hasszinte károddal esnék is.* Midőn a *ha* és *szinte*, mint külön szók állanak a mondatban, a szinte am. *hasonlóan. Én is elmegyek, ha te szinte eljösz.* V. ö. SZINTE.

HASZNÁL, (1), (hasz-on-ál) önh. m. *használ-t.* 1) Hasznot hajt, hasznára van valakinek v. valaminek. Tulajdonitó ragu neveket vonz. *Használt Péternek a kereskedés. Esen ifjunak sokat használt a tanulás.* 2) Sikere, foganata lett valaminek valamire nézve. *Az öntözés használt a rétnek. Használt neki az intés, jó tanács. Kicsin nem árt, sok nem használ.* (Km.). *Meghasznált neki a bor*, azaz megártott. (Szalai közmondás). 3) Helyesen áll *ér* ige helyett. *Mit használ lennünk, ha homály burkolja nevünket?* (Horv. E.). *Mit használ embernek, ha egész világot megnyeri?* (Üdvözítőnk szavai Káldinál).

HASZNÁL, (2), (mint föntebb) áth. m. *használ-t.* Valamit bizonyos czélra fordít; valamivel él. *A pénzt jóra használni. Az időt munkára használni. Sok földje van, de nem használja. Mire használod ezen eszközöket? Használni a jó alkalmat. Feleségét használni. Idegen nőt használni. Más ruháját használni.* Átvitten : hasznot hoz, jó eredményt szül. *Az mit sem használ. Használt a jó eső.*

HASZNÁLÁS, (hasz-on-ál-ás) fn. tt. *használás-t*, tb. —*ok*. harm. szr. —*a*. 1) Állapot, midőn valami hasznot hajt, javára van valakinek v. minek. *E gyógyszer használása felől bizonyos vagyok.* 2) Cselekvés, melynél fogva valamit hasznra fordítunk, vele bizonyos czélt követünk, vele élünk. *Pénznek, időnek használása. Jó alkalom használása.* V. ö. HASZNÁL.

HASZNÁLAT, (hasz-on-ál-at) fn. tt. *használat-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Haszonvétel vagy azon siker, foganat, melyet elérünk, midőn valamit bizonyos czélra fordítunk. *Valamely földbirtok használatáért fizetni. Használatra átengedni másnak fölöslegeses bútorainkat, szobáinkat. A gyógyszer használata iránt tudakozódni.* A régieknél jelent hasznot is. „És vedd jól eszödbe ez szent gyónásnak ő nagy használatját.“ Góry-cod. Innen ma is : *használatos.*

HASZNÁLATLAN, (hasz-on-ál-atlan) mn. tt. *használatlan-t*, tb. —*ok*. Minek hasznát nem veszik, mit heverni hagynak, mivel senki nem él, mit semmi bizonyos czélra nem fordítnak. *Használatlan könyvek*, melyeket senki nem olvas. *Használatlan szobák*, azaz üresek, lakó nélküliek. *Használatlan öltözékek, eszközök, edények.* A régieknél eléjön ‚haszontalan‘ értelemben is. „Nem leszek neked használatlan rabod.“ Pesti Gábor, Aesopus életében. Határozóként am. használás nélkül, használatlanul.

HASZNÁLATLANUL, (hasz-on-ál-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy hasznát vennék, haszonra fordítanák, élnének vele, gyümölcsöztetnék. *Használatlanul heverő parlag mezők. Használatlanul elsárt pénz, porlepte könyvek.*

HASZNÁLATOS, (hasz-on-ál-at-os) mn. tt. *használatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Mit használatra fordítanak. *Használatos földbirtok.* 2) Sikeres, foganatos, gyümölcsöző, hasznos. *Használatos buvárkodás, tanulás, tanács, intés. Használatos mezei gazdaság, kertészség, kereskedés.* „De maga (mégis) ennél használatosbat és jobbat nem hagyott; mint ez szent gyónást.“ Góry-cod.

HASZNÁLATOSAN, (hasz-on-ál-at-os-an) ih. Sikeresen, foganatosan, gyümölcsöztetve, bizonyos nyereséggel. *Használatosan fordítani a munkát valamire. Használatosan üzni a földmivelést, marhatenyésztést.*

HASZNÁLATOSSÁG, (hasz-on-ál-at-os-ság) fn. tt. *használatosság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonság, melynél fogva valamivel sikeresen, foganatosan lehet élni, midőn a munkát, fáradságot nem hiába fordítjuk reá. *Ezen gép használatosságáról nem kétkedem. Földnek használatossága.*

HASZNÁLHATATLAN, l. HASZNÁLHATLAN.

HASZNÁLHATLAN, (hasz-on-ál-hat-(at)lan) mn. tt. *használhatlan-t*, tb. —*ok*. Minek hasznát venni nem lehet, mivel bizonyos czélra nem élhetünk. *Használhatlan szerszámok, gépek. Irásra használhatlan, de borítéknak használható papiros. Katonának használhatlan bénna.* Határozókép am. nem használhatólag.

HASZNÁLHATÓ, (hasz-on-ál-hat-ó) mn. tt. *használható-t*, tb. —*k*. Mit bizonyos czélra vagy czélokra

használni lehet, mivel élhetünk. *Tüzre, épületre használható fák. Egyedül fütőnek használható bamba ember. Hát ez mire használható?*

HASZNÁLHATÓLAG, (hasz-on-ál-hat-ó-lag) ih. Bizonyos czélra fordíthatva.

HASZNÁLHATÓSÁG, (hasz-on-ál-hat-ó-ság) fn. tt. *használhatóság-ot.* Tulajdonság, képesség, melynél fogva valakit v. -mit bizonyos czélra használni, fordítani, alkalmazni lehet.

HASZNÁLT, (hasz-on-ál-t) mn. tt. *használtat.* Amit haszonra fordítanak vagy fordítottak; használatban levő vagy volt. *Használt szerszám, kés, villa, bútor, szobák.* Ellentéte: *használatlan.* Nőszemélyről, kivel férfi közösködött.

HASZNÁLTSÁG, (hasz-on-ál-t-ság) fn. tt. *használtság-ot.* Használatban volt vagy levő állapot, minőség.

HASZNATLAN, l. HASZONTALAN.

HASZNAVEHETETLEN, lásd: HASZNAVEHETLEN.

HASZNAVEHETLEN, (haszna-vehetlen) ösz. mn. Mit bizonyos czélra, vagy semmire használni nem lehet. Különösen, emberről szólva, ügyetlen, buta, járatlan, nyomorult stb. *Hasznavehetlen sántabéna. Hasznavehetlen hülle, részeges ember.* Határozókép am. hasznát nem vehetve, hasznavehetlenül.

HASZNAVEHETŐ, (haszna-vehető) ösz. mn. Bizonyos czélra alkalmas, ügyes, jártas, valamire képes; miből hasznot lehet húzni, mi gyümölcsöt hozhat. *Hasznavehető eszközök. Hasznavehető öregember. Igen hasznavehető fiatal. Hasznavehető parlag.*

HASZNAVEHETŐLEG, (haszna-vehetőleg) ih. Hasznavehető módon vagy állapotban.

HASZNAVEHETŐSÉG, (haszna-vehetőség) ösz. fn. Tulajdonság vagy képesség, melynél fogva valaminek bizonyos czélra hasznát vehetjük.

HASZNOL, (hasz-on-ol) áth. m. *hasznol-t.* Valamit haszonra fordit, él vele; heverni nem hagy. *Hasznolni kell a gazdaságban mindent. Ez ócska ruhát még rossz időben lehet hasznolni.* Szokottabban: *használ.*

HASZNOS, (1), (hasz-on-os) mn. tt. *hasznos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Jövedelmes, gyümölcsöző. *Hasznos földek, rétek. Hasznos tehenek, juhok.* 2) Bizonyos tekintetben előnynyel biró. *Hasznosabb lesz elmenned, mint itt maradnod.* 3) Sikeres, foganatos. *Hasznos útmutatás, tanács, intés. Hasznos gyógyszerek.* 4) Bizonyos képességet szerző, művelést elémozditó. *Hasznos könyveket olvasni. Hasznos mulatságok.* 5) Üdvös, szerencsét hozó. *Szégyen futni, de hasznos,* (gúnyos km.). V. ö. HASZON.

HASZNOS, (2), falu Heves megyében; helyr. *Hasznos-on, —ra, —ról.*

HASZNOSÍT, HASZNOSIT, (hasz-on-os-ít) áth. m. *hasznosít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Valamit hasznossá, azaz jövedelmessé, gyümölcsözővé tesz. *Mivelés által hasznosítani a parlag földeket, vizenyős mezőket, mocsárokat.* Szélesb ért. bizonyos czélokra alkalmassá tesz vagy fordít. *Hasznosítani az elhanyagolt szellemi erőket.*

HASZNOSÍTÁS, HASZNOSITÁS, (hasz-on-os-ít-ás) fn. tt. *hasznosítás-t*, tb. *—ok.* harm. szr. *—a.* Hasznossá tevés. Bizonyos czélokra fordítás.

HASZNOSSÁG, (hasz-on-os-ság) fn. tt. *hasznosság-ot*, harm. szr. *—a.* Tulajdonság vagy képesség, melynél fogva valami hasznos. *Juhok hasznossága. Természeti tudományok hasznossága. Gyógyfüvek hasznossága.* V. ö. HASZNOS.

HASZON, (hasz-on) fn. és hangugrató, tt. *hasznot* v. *haszont*, tb. *hasznok.* Törökül *haszel.* 1) Valamiből reánk háramló, javunkra, kényelmünkre szolgáló nyereség, jövedelem, gyümölcsözés. *Hasznot húzni a földből, hasból, kereskedésből. Sok haszna van a téjárulásból. Nagy hasznára van a drágaság az eladónak, de kárára a vevőnek. Szeretné a haszont, de fut a munkától.* (Km.). *A gőzhajózás hasznot hajt a részvényeseknek. Haszonnal jár az észszerü gazdálkodás. Haszonért mit nem tesz az ember? Hasznára fordítani valamit. Az neki haszon, nem nekem. Más hasznára, maga hasznára, önhasznára tenni valamit. Maga hasznára kaszál.* (Km.). 2) Siker, foganat. *Örül az apa, ha hasznát látja nevelői fáradságának. Beszédemnek semmi haszna. Mi haszna üvöltsek, kiáltsak? Ki mint keresi, úgy veszi hasznát.* (Km.). *Nincs haszna a bevett gyógyszernek. Mihaszna ember,* am. haszontalan, semmirevaló. *Nagy mihaszna,* am. felnőtt haszontalan ifju. *Hasznát látni valaminek.* 3) Gyakran jó helyett áll. *Est hasznodra,* (azaz javadra) *mondom. Magad hasznára nézz legalább. Hasznodat ohajtom. Ez is a te hasznodra szolgál.*

HASZONBÉR, (haszon-bér) ösz. fn. 1) Bér, melyet valamely jószágnak vagy javadalmi jognak bizonyos időre kikötött használatától vagy a tiszta jövedelem részében vagy határozott pénzmennyiségben az illető birtokosnak adunk. *Haszonbért fizetni valamely puszától, hástól, vadászattól, halászattól, vámtól, borméréstől, húsvágástól. Haszonbérbe kiadni az urodalmat, folyót, kocsmát, kertet. Haszonbérbe venni a szomszéd telkeit. Haszonbérben birni a postát. Kevés vagy több esztendei haszonbér.* 2) Az ilyetén bérből álló jövedelem, mennyiben a bérlőt illeti. *Haszonbérből élni. Haszonbérből meggazdagodni.*

HASZONBÉREL, (haszon-bérel) ösz. átb. Valamit haszonbérbe kivesz. V. ö. HASZONBÉR. *Pusztát, mészárszéket, kocsmát, vámot, halászatot stb. haszonbérleni.*

HASZONBÉRÉV, (haszon-bér-év) ösz. fn. Év vagy évek, melyekre valaki bizonyos jószágot vagy javadalmi jogokat haszonbérbe kivesz. *A haszonbérév kiteltével ujra szerződni.* V. ö. HASZONBÉR.

HASZONBÉRKÖTÉS, (haszon-bér-kötés) ösz. fn. Szerződés, mely bizonyos jószág vagy javadalmi jog használata iránt az illető tulajdonos és haszonbérlő között köttetik.

HASZONBÉRLÉS, (haszon-bérlés) ösz. fn. Valamely jószágnak vagy javadalmi jognak haszonbérbe vevése. V. ö. HASZONBÉR.

HASZONBÉRLET, (haszon-bérlet) ösz. fn. Haszonbérlés elvont ért. véve, haszonbérbevétel.

HASZONBÉRLEVÉL, (haszon-bér-levél) ösz. fn. Szerződési oklevél az illető jószág, vagy javadalmi jog birtokosa és haszonbérlő között.

HASZONBÉRLŐ, (haszon-bérlő) ösz. fn. Személy, ki jószágot vagy javadalmi jogokat haszonbérbe vesz. *Puszta, ház, kocsma, mészárszék, vám, posta* stb. *haszonbérlője.* V. ö. HASZONBÉR.

HASZONÉLVEZÉS, (haszon-élvezés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamely vagyonnak csak jövedelmével, s egyéb haszonvételével rendelkezik, pl. az özvegy elhunyt férje jószágában, az elői a hitbizományi vagyonban.

HASZONÉLVEZŐ, (haszon-élvező) ösz. mn. és fn. Aki valamely vagyonnak csak jövedelmét szedni vagy másképen hasznát venni van jogositva. V. ö. HASZONÉLVEZÉS.

HASZONHAJTÓ, (haszon-hajtó) ösz. mn. Ami haszonnal, azaz nyereséggel jár, mi jövedelmet hoz, pénzfogó. *Haszonhajtó gabnakereskedés. Haszonhajtó részvények. Haszonhajtó ház, tőkepénz.*

HASZONHAJTÓLAG, (haszon-hajtólag) ih. Jövedelmező v. gyümölcsöző módon; gyümölcsöztető szándékkal, eredménynyel. *Pénzt haszonhajtólag adni ki.*

HASZONKERESÉS, (haszon-keresés) ösz. fn. Általán, tulajdonság vagy cselekvés, midőn valaki hasznát keresi. Különösen oly vágy, mely mindenben és egyedül saját hasznát tartja szemei előtt, s tetteinek rugója és czélja egyedül a haszon.

HASZONKERESET, l. HASZONKERESÉS.

HASZONKERESETLEN, (haszon-keresetlen) ösz. mn. Ki önhasznát nem vadászsza, ki nem csupán haszonért, maga javáért tesz valamit.

HASZONKERESŐ, (haszon-kereső) lásd: HASZONLESŐ.

HASZONKÖLCSÖN, (haszon-kölcsön) ösz. fn. Polgári cselekvény, midőn valakinek valamely elhasználhatlan vagy el nem emészthető dolog, pl. ló, szekér viszonteher nélkül (ingyen) csak használat végett adatik bizonyos időre, melynek lefolyta után azon dolgot természetben, (ugyanazon fajban) kell visszaszolgáltatni. (Commodatum). Ha viszonteher, pl. fizetés mellett adatik valami használatra, az már *bérlet, haszonbérlet.*

HASZONKÖLCSÖNI, (haszon-kölcsöni) ösz. mn. Haszonkölcsönre vonatkozó, haszonkölcsönt tartalmazó. *Haszonkölcsöni szerződés.*

HASZONLES, (haszon-les) ösz. fn. Önzés, önérdek, önhaszon, mint hibás vágy és szenvedély.

HASZONLESÉS, (haszon-lesés) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valaki mindenben és egyedül saját hasznát vadászsza. *Önző, alávaló, piszkos haszonlesés.*

HASZONLESŐ, (haszon-leső) ösz. mn. Oly személyről mondjuk, ki mindenben saját hasznát vadászsza, ki tetteinek főrugója gyanánt egyedül a hasznot nézi. *Haszonleső uzsorás, fösvény.*

HASZONNÉZÉS, (haszon-nézés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamiből hasznot néz, vagyis vár.

HASZONNYERÉS, (haszon-nyerés) ösz. fn. Valamely gyümölcsöző vagyonból jövedelemhuzás v. szedés.

HASZONNYERŐLEG, (haszon-nyerőleg) lásd: HASZONHAJTÓLAG.

HASZONOL, (hasz-on-ol) áth. l. HASZNOL.

HASZONPÉNZ, (haszon-pénz) ösz. fn. Általán, valamely jószágnak, tőkepénznek használatából bejött kamat, nyereség.

HASZONSZERZŐ, (haszon-szerző) l. HASZONHAJTÓ.

HASZONTALAN, (hasz-on-ta-lan) mn. tt. *haszontalan-t*, tb. —*ok.* 1) Mi jövedelmet, gyümölcsöt nem hoz. *Haszontalan mocsárok, homokos buczkák.* 2) Sikeretlen, foganat nélküli. *Haszontalan törekvések, vágyak. Haszontalan tanács, oktatás, intés.* 3) Mi képességet, művelést nem szerez; hiábavaló, semmirekellő. *Haszontalan könyvek. Haszontalan emberek.* Határozókép am. jövedelem vagy siker nélkül, haszontalanul. A közéletben gyakoribb összevúzva: *hasztalan*, melyből az *on* egészen kiesett; hanemha azt véljük, hogy a *talan* képző itt közvetlenül a *hoz* törzshöz járult: *hoztalan*, ami semmit nem hoz.

HASZONTALANKODÁS, (hasz-on-ta-lan-kodás) fn. tt. *haszontalankodás-t*, tb. —*ok.* harm. szr. —*a.* Gyerekeskedés, hiába valóskodás, sületlen tréfálkodás, hivalkodás.

HASZONTALANKODIK, (hasz-on-ta-lan-kodik) k. m. *haszontalankod-tam*, —*tál*, —*ott.* Gyerekeskedik, hiába való beszéddel, játékkal, tréfával tölti az időt, szóval oly tetteket gyakorol, melyeknek sem anyagi, sem szellemi, sem erkölcsi értékök nincs.

HASZONTALANSÁG, (hasz-on-ta-lan-ság) fn. tt. *haszontalanság-ot.* harm. szr. —*a.* 1) Állapot, midőn valamiből semmi nyereség, jövedelem nincsen. *Haszontalanságuk miatt elhanyagolt kopár sziklás vidékek.* 2) Tulajdonsága valaminek, melynél fogva sikere, foganata nincsen. *Ostoba tanács haszontalanságát könnyü belátni.* 3) Oly hiány valamiben, mely miatt képzésünkre, művelődésünkre mit sem tehetünk. *Haszontalanságuk miatt félre vetett könyvek.* 4) Hiábavalóság, dibdábság, gyermekjáték. *Ezek mind haszontalanságok azokhoz képest* stb. *Ne töltsük a drága időt ily haszontalanságokkal.*

HASZONTALANUL, (hasz-on-ta-lan-ul) ih. Sikeretlenül, foganat nélkül; hiába; haszon nélkül. *Haszontalanul beszélsz a siketnek. Haszontalanul fáradni. Haszontalanul tölteni az időt.* V. ö. HASZON.

HASZONVÁGY, (haszon-vágy) ösz. fn. Haszon után sovárgó, hasznot kereső, vadászó vágy; haszonlesés.

HASZONVEHETŐ; HASZONVEHETETLEN, l. HASZNAVEHETŐ; HASZNAVEHETLEN.

HASZONVÉT, HASZONVÉTEL, (haszon-vét v. -vétel) ösz. fn. 1) Általán, midőn valamit bizonyos czélra fordítunk, vele élünk. *Ezen eszközök még haszonvételre valók.* 2) Valamely jószág jövedelmeinek, gyümölcsözésének eredménye saját vagy mások szükségére fordítása. *A puszta egy részének haszonvételét a czselédeknek adni. Haszonvétel joga* vagy *haszonvételi jog.*

—HASZT, igeképző, s azonos *asz*t képzővel, csakhogy az ennek elébe csusztatott *h*, némi kóros állapotot fejez ki. V. ö. H betű.

HASZTALAN, mn. l. HASZONTALAN.

HASZTALANSÁG, l. HASZONTALANSÁG.

HASZTALANUL, l. HASZONTALANUL.

HAT, (1), (rokon vele a szanszkrit *pat*, latin *pot-is*, *pot-est* stb.) önh. m. *hat-ott*, par. *hass.* 1) Általán, működése által valamire benyomást tesz, bizonyos sikerrel van. *Érzékekre hatni. Kiáltó színek a szemekre, szép hangok a fülekre, erős illatu szerek a szagldera hatni szoktak. Intésed hatott rám. A sok panasz, inség, nyomor szivemre hatottak.* 2) Erőszakkal, munkával, ügyességgel stb. benyomúl, befurja magát valahová. *Várba hatott az ellenség. Keresztül hatni a nagy sokaságon. Béhatni valakinek szivébe. Felhatni magas hivatalokra. Elhatni a tengerek tulsó partjaihoz. Visszahatni az ellenerőre. Meghatotta szivét a lelkes beszéd. Kihatott a világ minden részeire.* 3) A régieknél valamire képes, valamit tenni, végrehajtani bir. *Ne eskedjél te földre, mert nem hatsz* (non potes) *egy fürtöt fejérré tenned vagy feketéjé.* (Münch. cod.). 4) Ugyan a régieknél, pl. a münch. codexben annyit is tesz, mint: bir, megnyer. *Mester, mi tevén hatom az örök életet?* (Magister, quid faciendo vitam aeternam possidebo?).

HAT, (2), tőszámnév, mely az egyesek sorában az *öt* után következik, s am. kétszer három; tt. *hatot.* Arab jegygyel 6, rómaival VI. Rokonok vele: a kaukasi avar *ant*(go); ezt *kuus*, a samojed *mat*, *motu*, japan *mus*, a finn *kuusi*, *kuute*, vogul *kat*, *kot*, mordvin *koto*, osztyák *kut*, török *altï*, ujgur *alta*, csuvas *olta*, votják *kvajty*, szürjän *kvait*, cseremisz *kudut*, *kud* stb. Az árja nyelvek közt nem nagyon üt el hangokban a zend *kszvasz*, szanszkrit *sat* (Lepsius után) és *sas*, melyben Bopp Ferencz nézete szerént eredetileg elül szintén *k* állott: *ksas*, továbbá góth *saihs*; a ezekkel rokonítják aztán a latin *sex*, görög ἕξ, német *sechs* stb. szókat is. Sőt Lepsius az arab *sitt-at*, és héber *sis-dh* szókat is ide sorozza. Benfey szerént a zend alak egyedül állván, kivált a többi nyelvekben hiányzó *v* miatt is alapul nem szolgálhat; hanem ö a szanszkrit *sacs* (verknüpfen) gyököt vevén kalauzul, ‚kapcs' v. ‚csat' v. ‚csatló' (das Anknüpfende) értelmet tulajdonít neki, t. i. szerénte a kéz (pancsa, panicsa = ököl) ötöt jelentvén, a hat szám új sort kezd. Lásd a különböző nézeteket bővebben és összefüggésben SZÁM alatt. *Hat lovon járni. Hat ökröt hajtani. Szeretnék szántani, hat ökröt hajtani.* (Népd.). *Hatot vetett a kocska. Egynek hatot, másnak vakot vet a világ kocskája.* (Km.). *Hatra vagy vakra.* (Km. a kocskajátéktól. Aut Caesar aut nihil). *Kevés hat körte kilencz medvének.* (Km.).

—HAT, vékony hangon HET, tehető igéket képez: *ir-hat, jár-hat, mer-het, ver-het, öl-het, ül-het* stb. Az *ik*-es igéknél az *ik* elé tétetik, pl. *válik válhat-ik, nyílik nyíl-hat-ik, esik esthetik, törik törhetik, adatik adathatik.* Nem más mint maga a *hat* ige (2).

HÁT, (1), fn. tt. *hát-at.* Gyöke a magasságot jelentő *ho*, melyből *at* képzővel lett: *ho-at*, s öszevonva *hát.* 1) Általán, valaminek föle, fölszine, legmagasban álló része, lapja, rétege. *Vis hátán lakni. Tenger hátán utazni. Jég hátán is elél.* (Km.). *Hó hátán is kincset ás és talál.* (Km.). *A világ hátán nincs mása.* (Km.). *Kocsi hátán, szekér hátán szállítani valamit.* Ide tartoznak: *Cserhát*, azaz cseres erdővel benőtt magasabb vidék. *Erdőhát*, azaz erdős táj. *Homokhát*, azaz magasabb homokos táj. *Tiszahát*, azaz Tisza part vidéke. 2) Különösen, az állatok derekának, törzsökének felső része, mely az álló emberi testre átvitetvén, jelenti az emberi test azon részét, mely a vállköstől a farcsontig terjed, s a gerinczet és annak táját foglalja magában. *Széles hát, pupos, görbe hát. Lóháton, szamárháton ülni. Lúd hátáról metszett szelet. Eb hátán megfordult.* (Km.). *Kitaló lónak túros a háta.* (Km.). *Sok kösöböt nyalt az ő háta vége.* (Km.). *Háton vinni a terhet. Hátán hása, kebelében kenyere* (km.), azaz semmije sincs. 3) Átv. ért. (tekintettel az emberi hátra) oly része vagy oldala valaminek, mely a homlokkal, arczczal, elővel visszás helyzetben, irányban áll, mely ezek mögött van. *Szekrény hátamögé bujni. Hás háta. Kasal, asztag háta. Isten háta mögött fekvő helység*, am. szem elől elrejtett, uton kivüli. *Lapát hátával méri a boreót.* (Km.). *A szekeret háttal betolni a színbe. Hátat fordítani valakinek. Hátat fordítani az igazságnak*, am. hazudni. 4) Támasz, melynek hátunkat neki vethetjük. *Szék háta, pamlag háta. Hintóban ülés háta.*

HÁT, (2), kötszó, melynek gyökét némely értelmében a kérdező *ha*, némelyekben pedig az időre vonatkozó vagy föltételes *ha* teszi. (L. alább is, 2) alatt). 1) Oly kérdő mondatban élünk vele, mely egy más, akár nyilván előre bocsátott, akár alattomban értett mondatra vagy tárgyra viszonyúl, különösen a) Midőn valamit kétkedve kérdezünk: *Hát, kapsz-e pénzt? Hát pénzt kapsz-e? Hát ha pénzt nem kapsz, mit csinálsz akkor? Hát ha még el sem indultak hazulról?* b) Midőn a beszéd tárgyát tovább folytatva vagy másfelé fordítva tesszük a kérdést. *Hát még mivel szolgálhatok? Hát testvéreimtől nem hozál üzenetet? Hát még mit tudsz? Hát hová szándékozol? Hát mi történt az elfogott orvokkal? Hát miért nem*

jelentél meg nálam a rendelt időben? Erősitő feleletben is: *Voltál-é ma templomban? Hát*, (somogyiasan: *hán*), *voltam bizon*, vagy: *Hát, hogy ne voltam volna?* 2) Élünk vele, midőn valamit következtetés vagy véghatározat gyanánt mondunk ki, s *tehát*, régiesen *tahát*, *toát* helyett áll, és igy ezek összevonásából eredettnek látszik. *Hát már most tudom, kivel van dolgom. Én hát magam is veletek megyek. Menjetek hát, ha jót akartok.* 3) Gúnyszó gyanánt használják ilyen mondatokban: *as hát! majd bisony hát! hát hogy ne! Utasu bisony no hát na, csak a gazda ne látna.* (Népd.). 4) Élünk vele, midőn nem tudjuk hamarjában, mit mondjunk, mily választ adjunk, mire határozzuk magunkat. *Azt kérded, mi tevők legyünk? Hát-hát-hát, hát bis én magam sem tudom.*

HATAG, (hat-ag, ami kihat) fn. tt. *hatag-ot*. Kiütések, pörsenések a testen. Székely szó. Ennek hasonlatára képződött az ujabbkori alkotásu és hasonló jelentésü: *kütteg*.

HATAGOS, (hat-ag-os) mn. tt. *hatagos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Pörsenéses, fakadékos. *Hatagos a háta.* (Kriza J.).

HÁTAHOPORJA, (háta-hoporja) ösz. fn. Tulajdonkép, az állati háton kiálló púposodás. Átv. ért. görbegurbaság, hegyvölgy. Tisza vidékén: *hátahupa*.

HÁTAHOPORJÁS, (háta-hoporjás) ösz. mn. Oly vidékről mondják, melyen dombok, völgyek sürüen váltogatják egymást; görbegurba. *Hátahoporjás határ.*

HÁTAHUPA, HÁTAHUPÁS, (háta-hupa, háta hupás) l. HÁTAHOPORJA, HÁTAHOPORJÁS.

HATAKOS, (am. has-ak-os v. has-ék-os) mn. tt. *hatakos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Hasas. Noszvalyi szó (Borsodban). *Hatakos hordócska, börböncze.*

HÁTAL, (ho-at-al) önh. m. *hátal-t*. 1) Hátra felé megy, vonúl. *Hátalt volna, ha hasát verték volna.* (Km.). 2) Hátat fordít. Képzésre hasonló *farol, oldall* igékhez. 3) A Hegyalján am. hátán visz, czepel valamit. *Egy nyaláb füvet hátalt.* (Kassay József). 4) Meghátal, a székelyeknél és Tisza mellett am. a hátát meghusángolja.

HÁTALÁS, (hát-al-ás) fn. tt. *hátalás-t*, tb. *—ok*. Hátrafelé menés. Hátat fordítás. Háton czepelés. Meghátalás am. meghusángolás. V. ö. HÁTAL.

HATALM, régies alak; l. HATALOM. „Kinek ad(at)ott hatalm ódonia és kötnie.“ Régi halotti beszéd.

HATALMAS, (1), (hat-al-om-as) mn. tt. *hatalmas-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Hatalommal biró, sokat, nagyot tehető, végrehajtható. *Hatalmas nemzetek, királyok. Hatalmas Isten. Minden kakas a maga szemetjén hatalmas. Hatalmas hat farkas.* (Km.). 2) Átv. igen jeles, nagyon derék, kitünő. Egyike túlnagyitó kifejezéseinknek. *Hatalmas beszédet mondott a követ. Hatalmas bor. Hatalmas mulatság.*

HATALMAS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *hatalmas-t*, tb. *—ok*. 1) Nagy hatalommal biró személy, pl. fejedelem. *Tudatlan hatalmas, mindennek ártalmas.* (Km.). *Hatalmasok hatalmasan cselekesznek.* (Km.). 2) Erőszakos hatalommal élő személy. „Levetette a hatalmasokat a székből.“ Lukács I. Káldi szerint.

HATALMASAN, (hat-al-om-as-an) ih. 1) Hatalmat gyakorolva, nagy erőt kifejtve. *Hatalmasan kormányozni az országot.* 2) Igen jelesen, kitünőleg, derekasan. *Hatalmasan szónokolni. Hatalmasan elintézni valamit.* Különbözik: *hatalmasul*.

HATALMASKODÁS, (hat-al-om-as-kod-ás) fn. tt. *hatalmaskodás-t*, tb. *—ok*. 1) Erőnek, hatalomnak mások fölötti gyakorlása. 2) Erőszakoskodás, mely által valakinek személyén vagy birtokán önkényes sértést követünk el. *Nagy hatalmaskodás, kis hatalmaskodás.*

HATALMASKODÁSI, (hat-al-om-as-kod-ás-i) mn. tt. *hatalmaskodási-t*, tb. *—ak*. Hatalmaskodással járó, azt illető, arra vonatkozó. *Hatalmaskodási tett. Hatalmaskodási perbe idézni valakit.*

HATALMASKODIK, (hat-al-om-as-kod-ik) k. m. *hatalmaskod-tam, —tál, —ott*. 1) Hatalmát folytonosan vagy ismételve gyakorolja. 2) Önhatalmából és kényéből cselekszik. 3) Erőszakoskodik, vagyis valakit erőszak hozzájárultával személyében sérteget, birtokában károsit.

HATALMASKODÓ, (hat-al-om-as-kod-ó) mn. tt. *hatalmaskodó-t*. Hatalmaskodást, erőszakot üző, elkövető. V. ö. HATALMASKODÁS.

HATALMASODÁS, (hat-al-om-as-od-ás) fn. tt. *hatalmasodás-t*, tb. *—ok*. Állapot, midőn valakinek hatalma vagy valaminek ható ereje növekedik, szaporodik, terjed.

HATALMASODIK, (hat-al-om-as-od-ik) k. m. *hatalmasod-tam, —tál, —ott*. Hatalma növekedik, szaporodik, terjed. Vétetik tulajd. és átv. ért. *A nemzetek vitézség, müveltség, kereskedés által hatalmasodnak. A vallási közönbösség századunkban igen elhatalmasodott.*

HATALMASSÁG, (hat-al-om-as-ság) fn. tt. *hatalmasság-ot*. harm. szr. *—a*. 1) Hatalom bősége, nagysága. 2) Jelessége, kitünő derekasége valaminek. 3) Állodalomtani ért. uralkodó hatalom, akár egyes személyek, ugymint fejedelmek által képviselve, akár valamely szabad nemzet által gyakorolva. *Európai nagy hatalmasságok.*

HATALMASSÁGOS, (hat-al-om-as-ság-os) mn. tt. *hatalmasságos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Nagy kiterjedésü vagy épen mindenes hatalommal biró. *Hatalmasságos Isten. Hatalmasságos császár.*

HATALMASUL, (hat-al-om-as-ul) ih. Hatalmas módon, önhatalmulag, erőszakosan.

HATALMASÚL, (hat-al-om-as-úl) önh. l. HATALMASODIK.

HATALMATLAN, (hat-al-om-at-lan) mn. tt. *hatalmatlan-t*, tb. *—ok*. Kinek hatalma nincs; erőtelen, mással nem biró. *Hatalmatlan kis király.*

HATALMAZ, (hat-al-om-az) áth. m. *hatalmaztam*, *—tál*, *—ott*. Valakinek hatalmat ad valamire, bizonyos jog gyakorlásával megbíz, hatalommal, tehetséggel felruház. Leginkább *meg* és *fel* igekötőkkel használjuk. *Meghatalmazni ügyvédünket, hogy személyünkben szerződéseket köthessen. Valakit ideiglen javaink igazgatására felhatalmazni.*

HATALMAZÁS, (hat-al-om-az-ás) fn. tt. *hatalmazás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, melynél fogva valakit bizonyos jog vagy hatalom gyakorlásával megbízunk. *Ügyvédek, ügyvivélők meghatalmazása. Urodalmi igazgatók felhatalmazása.*

HATALMAZIK, (hat-al-om-az-ik) k. m. *hatalmaz-tam*, *—tál*, *—ott*. l. ELHATALMAZIK.

HATALMAZÓ, (1), (hat-al-om-az-ó) fn. tt. *hatalmazó-t*. Személy, ki jogainak és hatalmának gyakorlására egy mást bíz meg.

HATALMAZÓ, (2), (mint föntebb) mn. Hatalommal, s tehetséggel felruházó; hatalomnak, jognak gyakorlását átengedő. *Hatalmazó levelek. Meg-* v. *felhatalmazó iromány ok.*

HATALMAZÓI, (hat-al-om-az-ó-i) mn. tt. *hatalmazói-t*, tb. *—ak*. Hatalmazótól eredő, származó, annak szándékát, akaratát jelentő. *Hatalmazói oklevél, megbízás.*

HATALMAZOTT, (hat-al-om-az-ott) fn. tt. *hatalmazott-at*. Személy, ki bizonyos hatalom vagy jogok gyakorlására más által felruháztatott. *Uraságnak hatalmazottja. Peres félnek meghatalmazottja.*

HATALMAZVÁNY, (hat-al-om-az-vány) fn. tt. *hatalmazvány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—ja*. Oklevél, mely által valakit felhatalmazunk, hogy személyünkben bizonyos jogokat gyakorolhasson.

HATALMÍT, HATALMIT, (hat-al-om-ít) áth. m. *hatalmít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Valaminek hatását, ható erejét magasabbra emeli, hatványozza. *Gyógyszert hatalmítani.* (Potenziren).

HATALMÚ, HATALMU, (hat-al-om-ú) mn. tt. *hatalmú-t* v. *—at*, tb. *—k* v. *—ak*. Bizonyos nemü hatalommal biró, felruházott. *Teljes hatalmu biztos. Nagy hatalmu fejedelem. Csekély hatalmu kurta úr.*

HATALOM, (hat-al-om) fn. tt. *hatalmat*, harm. szr. *hatalm-a*. Általán, a működő erőnek egész összvege, terjedelme, mennyiben bizonyos személyben vagy testületben létezik és mutatkozik. Különösen 1) Személyes, természeti, hivatali, engedményezett vagy más jog, melynél fogva bizonyos tettek gyakorlására képesek vagy megbízva vagyunk. *Királyi hatalom. Úri, atyai, elöljárói hatalom. Elnöki, hadvezéri, katonai, polgári hatalom. Hatalmat gyakorolni, bitorolni. Hatalommal visszaélni. Hatalommal felruházni valakit. Hatalomtól megfosztani. Nincs hatalmam reá. Ez hatalmamon kivül van.* 2) Állapot, midőn valami tőlünk függ, azt birtokunk gyanánt tekintjük, s rajta uralkodunk. *Ellenség hatalmába kerülni. Szeretném e két vadat hatalmamba ejteni.* 3) Erőszak, erőhatalom másnak személye vagy birtoka fölött, bitorlott felsőség. *Hatalommal megvenni valakin az adóságot. Hatalommal* (erőhatalommal) *beronhanni a békes polgárok házaiba. Zsarnoki hatalom.* 4) L. HATALMASSÁG.

HATALOMBITORLÁS, (hatalom-bitorlás) ösz. fn. Erőszakoskodás, tiltott cselekvés, midőn valaki oly hatalmat gyakorol, melyre joga nincs.

HATALOMFÉLTÉS, (hatalom-féltés) ösz. fn. Féltékenység valamely hatalom gyakorlatában.

HATALOMGYAKORLAT, (hatalom-gyakorlat) ösz. fn. A hatalomnak tettleges használata.

HATALOMKAR, (hatalom-kar) ösz. fn. Törvényi ért. a birói itélet végrehajtója mellé rendelt fegyveres kiséret, melynek segedelmével a birói itéletet az erőszakosan ellenszegülő alperesen végrehajtják. *Hatalomkart rendelni, használni az ellenszegülő ellen. A hatalomkart bevárni, visszaverni. Ujabb hatalomkart kérni.* Máskép : *karhatalom.* (Brachium).

HATALOMLEVÉL, (hatalom-levél) ösz. fn. Iromány, vagyis oklevél, melyben a hatalmazó a hatalmazottnak jogot ad, hogy személyében bizonyos ügyeket a kijelölt feltételek alatt és határok között viselhessen, és bennök működhessék, hatalmazvány.

HATALOMPÁLCZA, (hatalom-pálcza) ösz. fn. Pálcza (a kézben), mint hatalom jele.

HATALOMPOLCZ, (hatalom-polcz) ösz. fn. Főhely, szék, melyből vagy melynél fogva valaki hatalmat gyakorol.

HATALOMSOVÁR, (hatalom-sovár) ösz. mn. Uralkodásra mód felett vágyakodó.

HATALOMSZÉK, (hatalom-szék) l. HATALOMPOLCZ.

HATALOMSZÓ, (hatalom-szó) ösz. fn. Erőhatalmon alapuló, s eldöntő határozat, parancs, mely minden további ellenszegülést kizár, s mentegetődzésnek, módosításnak helyet nem ad.

HATALOMVÁGY, (hatalom-vágy) ösz. fn. Uralkodásra sovárgás.

HATÁLY, (hat-ály) fn. tt. *hatály-t*, tb. *—ok*. harm. szr. *—a*. 1) Hatásnak eredménye, okozata, vagyis maga a hatás elvont ért. véve. *Hatálylyal működni. Parancsnak, rendeletnek hatálya.* 2) Erély, vagyis foganattal, sikerrel működő erő, tekintély. *Szavának hatályt adni. Nagy hatálylyal birni.*

HATÁLYOS, (hat-ály-os) mn. tt. *hatályos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Hatálylyal biró, bővelkedő, vagyis sikerrel működő, foganatos; erélylyel, tekintélylyel ellátott. *Hatályos parancs, szó, rendelet. Hatályos közbejáró.*

HATÁLYOSAN, (hat-ály-os-an) ih. Hatálylyal, vagyis sikeresen, foganatosan; erélyt és tekintélyt kifejtve. *Hatályosan intézkedni. Hatályosan közbeszólni. Hatályosan parancsolni.*

HATÁLYOSÍT, (hat-ály-os-ít) áth. m. *hatályosít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Hatályossá tesz; véghez viszi, hogy valamely cselekvésnek sikeres hatása legyen.

HATÁLYTALAN, (hat-ály-talan) mn. tt. *hatálytalan-t*, tb. —*ok*. Hatály nélkül való, minek hatálya nincs. *Hatálytalan beszéd, okoskodás.* Határozóképp am. hatály nélkül.

HATÁLYTALANÍT, (hat-ály-talan-ít) áth. m. *hatálytalanít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Hatályától megfoszt.

HATÁLYTALANUL, (hat-ály-ta-lan-ul) ih. Hatály nélkül, sikeretlenül. *Szavai hatálytalanul hangzottak el.*

HATAN, (hat-an) személyekre vonatkozik, s megfelel e kérdésre: *hányan?* s am. hat egy tömegben, csoportban. A sorozat ez: *magán* v. *egyedül, ketten, hárman, négyen, öten, hatan, heten* stb. *Hatan utaztak el, s közöllök négyen visszatértek, ketten meghaltak.*

HATÁNGOL v. HATÁNKOL, (had-án-g-ol) önh. m. *hatángolt*. L. HADÁNKOZIK.

HATÁNKOZIK, l. HADÁNKOZIK.

HATÁR, (1), (hat-ár) fn. tt. *határ-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Eredetileg azon vonal, mely kijelöli, meddig *hat* valaminek ereje, működése, terjedelme. *Az emberi észnek és életnek határa van. Határt szabni. Kimutatni a határt.* Különösen 1) Képzelt vagy valódi vonal, mely valamely fekvő birtokot, térséget körülvesz, s más birtoktól, térségtől elválaszt. *Ország határa. Vármegye, város, falu határa. Határt húzni, járni, vizsgálni. Határon túllépni. Határt járni*, l. HATÁRJÁRÁS. 2) Ezen elválasztó vonalat itt-ott kimutató jel, pl. fa, halom, kerítés. *Határt hányni, ujítani, igasítani. Hármas határ*, azaz három külön helynek összeütköző szögén hányt három határdomb. „Fehérvári hármas határ, magam vagyok benne betyár." Népd. 3) Egész földterület, melyet végvonalak és jelek vesznek körül, milyenek egyes városokhoz, falukhoz, pusztákhoz tartozó földek, rétek, legelők, erdők stb. összege. *Az egész határban nincs szőlőhegy. Debreczennek, Szabadkának igen nagy határa van. Az egész határt bevadászni. Csősz leszek én a nyáron, itt a pesti határon.* (Népd.). 4) Átv. ért. korlát, megszorítás. *Határt vetni a kicsapongásoknak. Mindennek van határa. A törvények határt szabnak a korlátlan szabadságnak. A túl terjedő hatalmat illő határok közé szorítani.*

Törökül *hadd*. A szláv nyelvekben is: *határ, chotár;* a héberben עֵתָר ('atâr), am. cinxit, circumdedit.

HATÁR, (2), falu Bihar és puszta Nyitra megyében; helyr. *Határ-on, —ra, —ról.*

HATÁRÁROK, (határ-árok) ösz. fn. Árok, melyet elválasztó vonalul húsznak két külön tagú birtok, térség, földterület stb. között. *A szőlőkertek körül határárkot húzni.*

HATÁRATLAN, (hat-ár-at-lan) mn. tt. *határatlan-t*, tb. —*ok*. Egy értelmü a *határtalan* szóval, azon különbséggel, hogy emezt átv. értelemben is használják: l. HATÁRTALAN.

HATÁRBARÁZDA, (határ-barázda) ösz. fn. l. MESGYE.

HATÁRBÉRCZ, (határ-bérez) ösz. fn. Bérez, hegység, mely két tartomány vagy ország közt a határt jelöli, alkotja.

HATÁRCSERMELY, (határ-csermely) ösz. fn. l. HATÁRPATAK.

HATÁRCSŐSZ, (határ-csősz) ösz. fn. Széles ért. csősz, ki mint a mezei rendőrségh ez tartozó szolga a reá bizott határt a kártevők ellen őrzi. Szorosb ért. ország határain őrködő csősz, azaz fegyveres felvigyázó. *Határcsőszök az ausztriai határvonalokon.*

HATÁRDOMB, (határ-domb) ösz. fn. Határjelül szolgáló domb. *Határdombokat hányni. Egyik határdombtól másikig árkot húzni. Határdombon ülő juhászlegény.*

HATÁRÉR, (határ-ér) ösz. fn. Folyó ér, mely bizonyos vidéknek, földterületnek, fekvő birtoknak, pl. falu, város telkeinek határszélén foly el, s azt kijelöli.

HATÁRERDŐ, (határ-erdő) ösz. fn. Határszélen létező, s bizonyos területnek végét, szélét kimutató erdő.

HATÁRERŐSÉG, (határ-erőség) ösz. fn. Ország határszélén fekvő, s annak védelmére szolgáló vármü.

HATÁRERŐSÍTÉS, (határ-erősítés) ösz. fn. Ország határszéleinek védvárakkal, s más erődítvényekkel, s hadi szerek által biztosítása.

HATÁREZRED, (határ-ezred) ösz. fn. Határőrségi ezred.

HATÁRFA, (határ-fa) ösz. fn. Élőfa vagy földbe állított fagerenda, mely bizonyos földterületnek határvonalát mutatja.

HATÁRFALU, (határ-falu) ösz. fn. Határszélen fekvő, vagyis legszélsőbb falu valamely tartomány, kerület vagy megye határában.

HATÁRGRÓF, (határ-gróf) ösz. fn. Így nevezteték hajdan az országok határszélein fekvő grófságok főnökei, milyenek sz. István okleveleiben és sz. László törvényeiben is előfordulnak, pl. *Németujvári határgróf.* Máskép: *örgróf*, s a régi krónikairóknál az elrontott *markgraf, marchio* szóból: *morkoláb*, valamint a burggraf *porkoláb*. Mai napon 1) Némely országokban születési, országnagyi czím. 2) Némely tartományok fő urainak, s országlóinak czíme, pl. *Morvaország határgrófja, brandenburgi határgróf.*

HATÁRGRÓFSÁG, (határ-grófság) ösz. fn. 1) Hajdan így nevezteték bizonyos kerületek, vidékek az országok határain, melyeknek várgrófjai és várkatonái a szomszédok betörései ellen őrizték az országot. Máskép: *határőrség*, vagy egyszerüen *őrség*, mely név maiglan fenn vagyon Vasvármegye egyik járásában. 2) Némely országokban születéssel járó országnagyi méltóság. 3) Némely országok nevezete, pl. *Morvai határgrófság.* (Marchionatus).

HATÁRHALOM, (határ-halom) ösz. fn. Határt jelelő, határul szolgáló, mesterségesen emelt halom; határdomb.

HATÁRHÁNYÁS, (határ-hányás) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn földből a határvonalon dombot vagy dombokat emelnek. 2) Maga a határhalom vagy határdomb.

HATÁRHÁZ, (határ-ház) ösz. fn. Határszélen álló ház. Különösen a határőrök tanyája. Régente: *véghdz.*

HATÁRHEGY, (határ-hegy) lásd: HATÁRBÉRCZ.

HATÁRHELY, (határ-hely) ösz. fn. Széles ért. város, falu, vár, puszta stb., mely a tartomány vagy kerület, megye stb. szélén fekszik. Szorosb ért. azon térecske, melyet a határdomb elfoglal. *Határhelyet hagyni. Az eredeti határhelyet kinyomozni. A határhelyet kijelölni.*

HATÁRIDŐ, (határ-idő) ösz. fn. Kijelölt bizonyos időhosszaság, melynek folytában valamit tenni, végrehajtani kell; vagy bizonyos időpont, melyen túl valamit halasztani nem szabad, nem lehet. *Határidőt szabni az adósság lefizetésére. Határidőre megparancsolni valaminek végrehajtását.*

HATÁRIGAZÍTÁS, (határ-igazítás) ösz. fn. Hatósági eljárás, mely által a meghamisított határjelek helyett a valódiak állíttatnak vissza.

HATÁRJÁRÁS, (határ-járás) ösz. fn. 1) Általán, a határnak megkerülése; határjelről határjelre menés. 2) Különösen a határjeleknek és vonalaknak szükséges ujítás vagy igazítás végett megtekintése, a szomszédok, vagy közhatalommal ellátott személyek által. 3) Hajdan jelenté azon közhatalommal történt eljárást, midőn a király embere, és káptalan bizonysága valamely adományul nyert vagy odaitélt jószágnak, határait az illető határszomszédok jelenlétében sorról sorra eljárta, és az adományost vagy nyertest, amennyire ellenmondás nem történt vala, a jószág birtokába igtatta, az ellenmondókat pedig törvénybe idézte.

HATÁRJÁRÓ, (határ-járó) ösz. fn. Hites személy, ki az úgynevezett határjárást végzi. V. ö. HATÁRJÁRÁS.

HATÁRJEL, (határ-jel) ösz. fn. A határvonalon álló, a határt ismertető kitünőbb jel, pl. domb, halom, ágas, kő stb.

HATÁRJELFA, (határ-jel-fa) ösz. fn. Határjelül szolgáló élőfa, vagy földbe ásott ágas gerenda.

HATÁRJOG, (határ-jog) ösz. fn. Jog, melynél fogva a kétes és kérdésbe vett határszéleket vizsgálat alá venni, és kijelölni lehet.

HATÁRKARÓ, (határ-karó) ösz. fn. Határjelül leásott karó.

HATÁRKATONA, (határ-katona) ösz. fn. Ország határán őrségi szolgálatot tevő katona, milyenek a bánsági, tót- és horvátországi határkatonák.

HATÁRKERITÉS, (határ-keritès) ösz. fn. Keritès, pl. sövény, deszkapalánk, karózat stb., mely bizonyos fekvő birtokot a szomszédoktól elválaszt.

HATÁRKŐ, (határ-kő) ösz. fn. Kőszál vagy kőszobor, felirással vagy a nélkül, mely a földbe leásva a határ szélét jelöli.

HATÁRKÖZ, (határ-köz) ösz. fn. Szélesebb vagy keskenyebb tér, két szomszéd határ között. Máskép: *mesgye* v. *megye*.

HATÁRLAKOS, (határ-lakos) ösz. fn. Határszéli városban, faluban, pusztán stb. lakó személy.

HATÁRLEVÉL, (határ-levél) ösz. fn. 1) Valamely birtok határainak kijelölését magában foglaló iromány. 2) Határujitás vagy igazítás feletti oklevél. 3) Szélesb ért. határ ügyeit érdeklő akármiféle iromány.

HATÁRMÉRŐ, (határ-mérő) ösz. fn. Határméréssel foglalkodó mérnök.

HATÁRNAP, (határ-nap) ösz. fn. Valamely tételre, végzendőre, pl. törvényszék előtti megjelenésre kitüzött nap.

HATÁRNOK, (hat-ár-nok) lásd: HATÁRKATONA.

HATÁROL, (hat-ár-ol) áth. m. *határolt*, htn. —*ni*. Némelyek által ajánlott újabb képzésü szó a német ‚bestimmen' szónak kifejezésére, bölcseleti értelemben.

HATÁROS, (hat-ár-os) mn. tt. *határos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek határa egy másikával érintkezik. *Egymással határos faluk, városok, vármegyék. Posseny vármegye határos Nyitra, Komárom, Győr, Moson vármegyékkel. Határos szomszéd.* Átv. ért. mi valamihez közelit, hasonlit. *Dühhel határos harag. Esen beszéd bolondulással határos. Ördöggel határos.* (Km.).

HATÁROSZLOP, (határ-oszlop) ösz. fn. Határjelül állított vagy leásott oszlop. A versenytéren a nyerpontot megelőzőleg bizonyos távolságra felállított oszlop, s azon ló, mely ezen oszlopot sem haladá meg akkor, midőn az első ló a nyerponthoz ért, elmaradtnak tekintetik, és ismételt versenynél nem engedtetik futnia.

HATÁROZ, (hat-ár-oz) áth. m. *határoz-tam*, —*tál*, —*ott* v. *határozott*; htn. —*ni*. 1) Tulajd. ért. határt von, s kitüzi a határjeleket, pl. határdombokat hány, határköveket, oszlopokat állit. 2) Átv. a) valamit megfontolás után megállapit, valamire eltökéli magát. *Azt határoztam, hogy minél előbb útnak indulok. Katonai életre v. papságra határozni magát. Hát te mire határoztad magad?* b) Valamely gyülésben végzést hoz. *A vármegye határozott az ellenségülőkre. Sokáig tanácskoztak, s mit sem határoztak.* c) Valaminek hatáskörét kijelöli. *Meghatározni az ügyvivő hatalmát.* d) Korlátol, megszorit. *Meg vagyok én határozva, mint a csikó kantározva.* (Népd.). e) Észtani ért. valamit ismertető jeleinél fogva minden egyéb tárgyaktól megkülönböztet, pl. ‚Az ember eszes állat.' ‚A kör oly magába visszatérő

görbe vonal, melynek minden pontjai egyenlő távolságra esnek a középponttól.' f) A törvényszék, bíróság, valamely peres ügy vagy folyamodás iránt döntőleg intézkedik; v. ö. HATÁROZAT.

HATÁROZÁS, (hat-ár-oz-ás) fn. tt. *határozás-t*, tb. —*ok*. Használják rövidebben is: *határzás*. 1) Cselekvés, mely által a határvonalakat bizonyos jelekkel kirakják. 2) Az akaratnak valamire szánása, tökélése. 3) Végzés. *Vitatások után várni a határozást*. 4) Hatáskörnek kijelölése. 5) Korlátozás, megszorítás. 6) Valamely tárgynak ismertető jelek által minden egyebektől megkülönböztetése. (Definitio). 7) Törvénykezési ügyben döntő intézkedés. V. ö. HATÁROZ, HATÁROZAT.

HATÁROZAT, (hat-ár-oz-at) fn. tt. *határozat-ot*, harm. szr. —*a*. Rövidebben: *határzat*. 1) Eltökélett szándék. *Határozatomnál maradok. Erős határozatom, hogy* stb. 2) Köz tanácskozási többségnek kimondott véleménye vagy akarata. *Az elnök kimondotta a határozatot. Jegyzőkönyvbe tenni a határozatot.* Különösebben 3) A birónak vagy törvényszéknek valamely peres ügyben kimondott döntőleges intézkedése, s kétféle, a) *itélet* fontosabb ügyekben, midőn mindkét fél vitatkozása után a keresetlevelen kivüli bizonyiték alapján döntetik el a kérdés; vagy csak b) *végzés* kevésbé fontos esetekben, vagy midőn egyik fél kértére hozatik határozat.

HATÁROZATLAN, (hat-ár-oz-atlan) mn. tt. *határozatlan-t*, tb. —*ok*. 1) Mi bizonyos jelek által nincsen megkülönböztetve, miről nem tudni, mily nemhez, osztályhoz tartozik. *Határozatlan régi pénzek, szerszámok, fegyverek*, melyeknek időkorát, hazáját stb. nem tudjuk. 2) El nem tökélett, ide-oda ingadozó, bizonytalan. *Határozatlan akarat. Határozatlan beszéd. Még határozatlan vagyok, mi tevő legyek*. 3) Mondják az igéknek azon módjáról, mely személy és szám által megkülönböztetve nincs, pl. *szeretni, olvasni*. Egyébiránt a magyar nyelvben ezen mód is némi határozást kap személyragok által, pl. *szeretnem, szeretned, szeretnie, szeretnünk, szeretnetek, szeretniek*. Ennél fogva a határozatlan ige helyesebben az, mely mindenféle személyre és számra alkalmazható, de egy más határozott ige által kijelölt cselekvést, szenvedést vagy állapotot jelent. pl. *Látom a napot kelni. Péternek kedve van velem utazni*. Másképen és szokottabban: *határtalan*. 4) Határozatlan igeragozás, másképen: *alanyi igeragozás*. V. ö. IGERAGOZÁS. Határozókép am. határozatlanul.

HATÁROZATLANSÁG, (hat-ár-oz-atlan-ság) fn. tt. *határozatlanság-ot*; harm. szr. —*a*. 1) Valamely tárgynak állapota, midőn bizonyos jelek által nincsen más nem- vagy osztálybeli tárgyaktól megkülönböztetve. 2) Lelki állapot, midőn valaki nincs eltökélve, midőn ide-oda ingadoz, véleményében haboz. V. ö. HATÁROZATLAN.

HATÁROZATLANUL, (hat-ár-oz-atlan-ul) ih. 1) A nélkül, hogy meg volna határozva, vagyis bizonyos nembe, osztályba sorozva. 2) El nem tökélve, ingadozva, habozva, bizonytalanul.

HATÁROZHATATLAN, (hat-ár-oz-hat-[at-]lan) mn. tt. *határozhatatlan-t*, tb. —*ok*. Amit meghatározni, vagyis bizonyos jelek által valamely nemhez, osztályhoz sorozni nem lehet. *Meghatározhatatlan régi pénzek, elkopott fegyverek, edénytöredékek*. Határozóilag am. határozhatatlanul, meg nem határozhatólag.

HATÁROZHATLAN, l. HATÁROZHATATLAN.

HATÁROZÓ, (1), (hat-ár-oz-ó) mn. tt. *határozó-t*. 1) Határvonalak huzásával vagy határjelek csinálásával foglalkodó. *Határozó mérnökök, napszámosok*. 2) Végzést hozó, valamit rendelő. *Itélet végrehajtását, csődöt, birói zárt, perbeidézést, befogatást határozó gyülés*. 3) Eldöntő, véget vető. *Határozó itélet. Határozó útköret*. 4) Szánó, tökélő. *Magát ellenállásra határozó párt*.

HATÁROZÓ, (2), (hat-ár-oz-ó) fn. 1) Személy, ki határvonalakat húz, vagy határjeleket csinál. *A határozók felujították a határdombokat, árkokat* stb. 2) Nyelvtani ért. oly része a beszédnek, mely a névnek vagy igének különféle hely-, idő-, szám- és módbeli körülményeit, viszonyait közelebbről jelöli. Innen a határozók kétfélék: *névhatározók és igehatározók*. A névhatározók szorosabb ért. névutóknak nevezetnek, minthogy rendesen a nevek után állanak, milyenek: *alatt, fölül, kívül, belül, megett, fölött* stb. V. ö. NÉVUTÓ. Értelmökre nézve a határozók általán 1) *Helyjelentők*, és ezek háromfélék, a) helybenlételt, állapodást jelentők e kérdésre: *hol?* u. m. *alant, alatt, alúl; amott, amottan; benn, belül, bent; ellül; emitt, emitten; imitt, imitten; itt, itten; fölül, fenn, fönn, fönt; hátúl; honn, kül, künn, künt, kösel, kívül; lenn, lent; másutt, máshol; mindenütt, mindenhol; ott, ottan; sehol, sehonn; széllel, szerte, szerteszét, szanaszét; szélül, túl;* b) helybe- vagy helyremozdulást jelentők e kérdésekre: *hová? merre? mifelé?* u. m. *alá, alófelé; amoda, amarra, arra; be, balra, balnak, befelé, csáléra; előre, emide, emerre, erre, előfelé, elé; fel, föl, felfelé, fölfelé; hátra, hátrafelé; hozzád, hajszára, hajszafelé; ide, imide, imerre; jobbra, jobbfelé; ki, kifelé; le, lefelé; máshová, máfelé; messzire, mindenhová, mindenüvé; oda, sehová, tova; tüled, tüledre; vissza, visszafelé*. Dunán túl, kivált Vasvármegyében így is beszélnek: *benek, kinek, fönek* (fölnek), *lenek, alának ment;* befelé, kifelé, fölfelé, lefelé, alófelé helyett; c) helyből mozdulást jelentők e kérdésre: *honnan?* u. m. *alól, alulról; amonnan, amonnat, amonnét; belől, belülről; balról, csáléról; eminnen, eminnet, eminnét; elől, elülről; felől, felülről; hától, hátulról; hajszáról; innen, innet, innét; jobbról, jobbfelől; kivől, kivülről, külről; messzünnen, messziről; mindenünnen, mindünnen; máshonnan, másunnan; onnan, onnat, onnét; szélől, távól, távulról*.

2) *Időjelentők*, a) e kérdésre: *mikor?* u. m. *akkor*, *akkoriban*, *annakutána*, *aztán*, *azonnal*; *eleve*, *előbb*, *eleinte*, *elejénte*, *eleinten*, *elejénten*; *ezentúl*, *ezután*, *ennekutána*; *délest*, *délestkor*, *délestével*; *éjtszaka*, *éjjel*; *éjfélkor*; *estve*, *estvel*, *esttel*, *estkor*; *hamar*, *hamarjában*, *hamarán*; *hirtelen*, *hirtelenében*, *hevenyében*, *hevenyte*, *hevenytében*; *hajdan*, *hajdanta*, *hajdanában*, *hajdanán*; *hébehóban*, *hébekorban*; *holnap*, *holnapután*; *ifjanta*; *idén*, *idénte*; *jövőben*, *jövőre*, *jövendőben*, *jövendőre*, *jövőleg*; *korán*, *későn*, *későnkorán*; *ma*, *most*, *mostan*, *mostanában*; *mindjárt*, *melegében*; *minapában*, *multkor*, *multkoriban*; *mindenha*, *mindenkor*; *majd*, *majdan*; *mindennap*, *mánap*, *harmadnap*; *nappal*, *naponta*; *nem sokára*, *nyaranta*; *örökön*; *rögtön*, *régen*, *régente*, *régentén*; *regvel*, *reggel*; *soha*, *sohanapján*, *sohasem*, *sokára*; *tegnap*, *tegnapelőtt*; *taval*, *tüstént*, *valaha*, *valahára*, *valamikor* stb. b) e kérdésre: *meddig?* u. m. *estig*, *napestig*, *délig*, *éjfélig*, *mindig*, *örökké*, *örökre*, *reggelig*, *sokáig* stb.

3) *Számjelentők*, a következő kérdésekre: *hányan? kétten*, *hárman*, *tizen*, *huszan*, *százan*, *ezeren* stb. a mennyiben ezek nem inkább többes jelentéseknek vétetnek; továbbá *hányszor? egyszer*, *kétszer*, *tízszer*, *húszszor*, *százszor*, *ezerszer* stb. *hányanként? egyenként*, *kettőnként*, *tizenként*, *százanként*, *ezerenként* stb. *hányával? kettejével*, *hármával*, *tizével*, *százával*, *ezerével* stb. *hányadával? harmadával*, *negyedével*, *tizedével*, *századával* stb. *hányadán? harmadán*, *tizedén*, *századán* stb. *hányadszor? először*, *másodszor*, *tizedszer*, *századszor* stb. *hányadszorra? először*, *tizedszerre*, *századszorra* stb. *hányfélén? egyfélén*, *kétfélén*, *tízfélén*, *százfélén* stb. *hányszorosan? egyszeresen*, *tízszeresen*, *százszorosan*, *ezerszeresen* stb. *hányszorra? egyszerre*, *kétszerre*, *tízszerre* stb. *hányasan? egyesen*, *kettősen*, *tizesen*, *százasan* stb. *hányasával? egyesével*, *kettesével*, *tizesével*, *százasával* stb. *hány rétűen? egyrétűen*, *kétrétűen*, *tízrétűen*, *százrétűen* stb. *hányszerűen? egyszerűen*, *tízszerűen*, *százszerűen* stb. *hányszorra? egyszerre*, *tízszerre*, *százszorra*, *ezerszerre* stb., *hányképen*, *egyképen*, *kétképen*, *tísképen* stb. *hányféleképen? egyféleképen*, *tízféleképen*, *százféleképen* stb.

4) *Módjelentők*, melyek e kérdésekre: *hogyan? miként? mimódon?* felelnek meg, pl. *lassan*, *szaporán*, *szépen*, *rútul*; *így*, *úgy*, *amúgy*, *sehogy*, *másképen*, *másképen* stb.

5) *Kérdők*, különösen a) helykérdők: *hol? honnan?* v. *honnét? hová? merre? meddig?* b) időkérdők: *mikor? mikoron? mikorra?* c) számkérdők: *hány? hányszor?* stb. d) módkérdők: *hogy? hogyan? miként? miképen?* stb.

6) *Állítók*: *igen*, *bizony*, *bizonyosan*, *bizonynyal*, *igazán*, *valóban*, *igenis* stb.

7) *Tagadók*: *nem*, *sem*.

8) *Tiltók*: *ne*, *se*.

9) *Kétkedők*: *alig*, *aligha*.

10) *Gyűjtők*: *együtt*, *egyetemben*, *egyszerenmind*, *összesen*, *mindenestül* stb.

A határozók képző ragait, valamint az egyes határozókat l. saját rovatuk alatt.

HATÁROZÓDIK, (hat-ár-oz-ód-ik) belsz. m. *határozód-tam*, *—tál*, *—ott*. Élhetünk ezen igével, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy a kérdésben, vitában levő tárgy bizonyos megállapodásra vergődik vagy jut, és pedig inkább véleménysurlódás és viszonyos fontolgatás, mint valamely külső okok befolyása által. *Még nem tudni, mire határozódik a vitatkozás.*

HATÁROZOTT, (hat-ár-oz-ott) mn. tt. *határozott-at*. 1) Bizonyos jelek által minden más tárgyaktól megkülönböztetett; bizonyos nemű, osztálybeli. *Határozott jellemű ember. Határozott számok.* 2) Valamire eltökélt, elszánt. *Határozott akarat.* 3) Kiszabott, bizonyos körülményhez kötött. *Határozott napon megjelenni. Határozott helyen összegyülni.* 4) Korlátolt, megszorított. *Határozott ész, emberi tehetségek.* 5) Határozott igeragozás, am. *tárgyi igeragozás*. V. ö. IGERAGOZÁS.

HATÁROZOTTAN, (hat-ár-oz-ott-an) ih. Cséré-csavarás nélkül, egyenesen, megfontolás utáni eltökéléssel. *Határozottan megtagadni valamit. Határozottan kimondani véleményét. Szabatosan. Korlátoltan.*

HATÁROZOTTSÁG, (hat-ár-oz-ott-ság) fn. tt. *határozotteág-ot*, harm. szr. *—a*. Általán tulajdonság, melynél fogva valami határozott állapotu. Különösen 1) Elszántság, eltökéltség. 2) Szabatosság. *Előadási, beszédbeli határozottság.* 3) Korlátoltság. 4) Teljes bizonyosság, mennyiben valamit kétkedés nélkül állítunk.

HATÁROZVÁNY, (hat-ár-oz-vány) fn. tt. *határozvány-t*, tb. *—ok*. harm. szr. *—a* v. *—ja*. Valamely tárgynak bizonyos ismertető, s megkülönböztető jegyek által leirása. *Észtani határozvány*, mely szorosan a tárgynak legközelebbi nemét v. különböztető bélyegét írja le, p. o. *az ember ezes állat. Szónoki határozvány*, mely a tárgyat bővebben körülirva különbözteti meg. (Definitio).

HATÁRŐR, (határ-őr) ősz. fn. Határszéli katona. Szélesb ért. minden őr, ki valamely tartomány, kerület, helység stb. határain őrködik.

HATÁRŐRSÉG, (határ-őrség) ősz. fn. 1) Ország határain őrködő katonaság. 2) Azon határvidék, melyen őrkatonaság lakik. *Bánsági, szlavon, horvátországi határőrség.*

HATÁRŐRSÉGI, (határ-őrségi) ősz. mn. Határőrséget illető, onnan való, oda tartozó, arra vonatkozó. *Határőrségi kormány. Határőrségi katonák, lakosok.*

HATÁRŐRVIDÉK, (határ-őr-vidék) ősz. fn. Azon tájék vagy földterület, melyen a határőrség, vagyis határszéli katonaság lakik. *Bánsági, Szlavon, vátországi határőrvidék.*

HATÁRŐRZŐ, (határ-őrző) l. HATÁRŐR.

HATÁRPATAK, (határ-patak) ösz. fn. Határt jelelő, vagyis valamely tartomány, vidék, helység határát más határoktól elválasztó patak.

HATÁRPÉR, (határ-pér) ösz. fn. 1) Szomszédok visszálkodása a határ fölött vagy miatt. 2) Szorosb ért. illető bíróság előtt folyó per határra vonatkozó bárminemü ügyben, különösen pedig a határvonalak és jelek miatt.

HATÁRPONT, (határ-pont) ösz. fn. Végső pontja valamely határnak.

HATÁRSZABÁS, (határ-szabás) ösz. fn. Cselekvés, mely által a külön földbirtokok közti határvonalak huzatnak és szokott határjelekkel megállapíttatnak. Átv. ért. korlátozás, vagyis a működésnek bizonyos határok közé szorítása, melyeken túl menni nem szabad, nem lehet.

HATÁRSZABÓ, (határ-szabó) ösz. mn. 1) Határvonalakat huzó és határjeleket állító. *Határszabó mérnökök.* 2) Átv. ért. a működésnek, joggyakorlatnak bizonyos korlátokat, megszorító szabályokat rendelő. *Határszabó intézvények, rendeletek.*

HATÁRSZARVAS, (határ-szarvas) ösz. fn. A vadászok nyelvén olyan szarvas, mely rendes erdőtanyájáról a szomszéd erdő határába el-elrándúl. (Wechselhirsch). V. ö. HATÁRVAD.

HATÁRSZÉL, (határ-szél) ösz. fn. 1) Valamely földbirtok vagy tartomány, vidék, helység határait környező képzeleti vonal. 2) Ezen vonal mentében futó vidék. *Határszélen fekvő városok, várak, faluk* stb. *Határszélen hányt dombok.*

HATÁRSZÉLI, (határ-széli) ösz. mn. Határszélről való, oda tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Határszéli lakosok.*

HATÁRTALAN, (hat-ár-talan) mn. tt. *határtalan-t*, tb. —*ok*. Minek határa nincsen. Különösen 1) Külső telek nélküli. *Határtalan helység*, melynek sem szántóföldei, sem legelői nincsenek. 2) Minek kijelölt határvonalai nincsenek. 3) Igen messze terjedő, végetlen. Nagyító kifejezés. *Határtalan birtoku földesür. Határtalan erdőség, árvíz.* 4) Korlátozatlan. *Határtalan uralkodó. Határtalan hatalommal felruházott parancsnok.* 5) Nyelvtani ért. *határtalan mód*, mely mindenféle személyre és számra alkalmazható cselekvést, szenvedést vagy állapotot jelent, pl. *írni, olvasni.* Határozókép am. határtalanul, határ nélkül.

HATÁRTALANSÁG, (hat-ár-talan-ság) fn. tt. *határtalanság-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Vég nélküliség, szertelen nagyság. *Tengerek határtalansága.* 2) Korláttalanság, megszorítás nélküli állapot. *Zsarnoki hatalom határtalansága.*

HATÁRTALANUL, (hat-ár-talan-ul) ih. 1) Vég nélkül, szertelenül. *Határtalanul elterjedő árvizek.* 2) Korlátozás, megszorítás nélkül. *Határtalanul uralkodni.*

HATÁRTÉTEL, (határ-tétel) l. HATÁRSZABÁS.

HATÁRUJÍTÁS, (határ-ujítás) ösz. fn. Az összeomlott, ledőlt stb. határjelek helyrehozása, kijavítása stb.

HATÁRÚT, (határ-út) ösz. fn. Határszélen huzódó vagy határul szolgáló út.

HATÁRVAD, (határ-vad) ösz. fn. Vadásznyelven oly vad, mely szomszéd határba megy által, s melyet, mint kártevőt le szoktak lőni.

HATÁRVADÁSZ, (határ-vadász) ösz. fn. Vadász, ki a határába becsapó idegen vadakat ellődözi.

HATÁRVÁLÁS, (határ-válás) ösz. fn. A szomszéd határoknak egymástól elszakadása vagy azon hely és vonal, mely két vagy több határt egymástól elszakaszt.

HATÁRVÁM, (határ-vám) ösz. fn. 1) Vám, melyet szállítási bér fejében kell fizetni oly tartományok határain, melyek között szabad kereskedés nem létezik. Máskép: *védvám.* 2) Bér, melyet valamely helység vagy város legelőjén áthajtott göbölycsordáktól, juhnyájaktól stb. fizetnek az illető kereskedők, pl. Érsekujvárban határvámot fizetnek a Szempcre hajtott göbölyöktől. Ez közönségesebben: *határpénz.*

HATÁRVÁR, (határ-vár) ösz. fn. Valamely ország határszélére vagy vidékére épített, s annak védelmére szolgáló vár; végvár.

HATÁRVÁROS, (határ-város) ösz. fn. Ország határszélén fekvő város. *Pozsony, Sopron, Ujvidék, Magyarország határvárosai.*

HATÁRVÉD, (határ-véd) ösz. fn. 1) Általán, a határok csonkitása, szomszédok kártevései, berohanásai ellen intézett ótalom. 2) Őrsereg vagy katonaság, melynek különös rendeltetése a határokat ótalmazni.

HATÁRVERSENGÉS, (határ-versengés); lásd: HATÁRVILLONGÁS.

HATÁRVETÉS, (határ-vetés) ösz. fn. 1) Határpontok és határvonalak kijelölése, pl. árkok huzása, vagy barázdolás által. 2) Átv. ért. működést, szabadságot megszorító korlátok kimutatása.

HATÁRVIDÉK, (határ-vidék) ösz. fn. Ország vagy tartomány határszéleihez közel fekvő vidék, földterület. Különösen így neveztetnek a Magyarországhoz, és kapcsolt tartományokhoz, nem különben Erdélyhez tartozó katonavidékek. V. ö. KATONAVIDÉK.

HATÁRVILLONGÁS, (határ-villongás) ösz. fn. Szomszédok közti perlekedés, visszálkodás a határvonalak, határjelek, s határra vonatkozó hasonló ügyek miatt.

HATÁRVÍZ, (határ-víz) ösz. fn. Általán határul szolgáló vagy határszélen folyó vagy terjedő víz, pl. patak, ér, tó, tenger.

HATÁRVIZSGÁLÁS, (határ-vizsgálás) ösz. fn. Általán mindenféle vizsgálás, nyomozódás, mely a határ területére vagy határszélekre, határvonalakra, határjelekre vonatkozik.

HATÁRVONAL, (határ-vonal) ösz. fn. Egyik határjeltől másikig futó, s egy birtokot másiktól elválasztó vonal. *Egyenes, görbülő, kígyódzó határvonal.*

HATÁRVONÁS, (határ-vonás) ösz. fn. Cselekvés, midőn a szomszédos földterületek, illetőleg fekvő birtokok elválasztó széleit kijelölik.

HATÁRVONÓ, (határ-vonó) ösz. fn. Személy, ki a fekvő birtokok között elválasztó vonalat húz. Mint melléknév mondják azon eszközről, mely által a határozás történik. *Határvonó kötél, láncz.*

HATÁRZÁS, l. HATÁROZÁS.

HATÁRZAT, l. HATÁROZAT.

HATÁRZATLAN, l. HATÁROZATLAN.

HATÁRZÓ, l. HATÁROZÓ.

HATÁS, (hat-ás) fn. tt. *hatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Erő működése, mely által bizonyos sikert, eredményt idéz elé; foganatos befolyás valamibe; benyomás. *Hatással szólani, munkálkodni. Hatás nélkül elhangzott beszéd. Színpadi hatás. Hatást eszközölni, okozni, keresni, hajhászni. Hatásra számítani. Ezen dolog nagy hatással van reám. Ellenhatás, visszahatás.*

HÁTAS, (ho-at-as) mn. tt. *hátas-t* v. *—at*, tb. *—ak*. V. ö. HÁT. 1) Nagy, szélesb, magas háttal biró, (mint: vállas, fejes, mellesb, czombos stb.) 2) Támasztékos, melynek hátat lehet vetni. *Hátas szék, kocsiülés, nyugágy.* 3) Mondjuk térségről, földterületről, melynek némely részei emeltebbek. *Hátas föld, telek. Hátas szántóföld*, melyet úgy szántanak, hogy középett domború legyen. 4) Mondjuk emberről, ki hátán hordoz valamit, különösen árukat. *Hátas szidó, hátas tót*, ki saját hátán czepeli áruit. 5) Nyerges. *Hátas ló. Négy kocsis, és egy hátas lovat tart.* 6) Mit háton szoktak viselni, hordozni. *Hátas tarisznya. Hátas kosár.* Ezeket összevetett szók gyanánt is szoktuk irni.

HATÁSDÚS, (hatás-dús); lásd: HATÁSTELJES.

HÁTASKOSÁR, (hátas-kosár) ösz. fn. Kosár, melyet háton szoktak hordani. *Hátaskosárban vinni a piaczra kenyeret, gyümölcsöt* stb.

HATÁSKÖR, (hatás-kör) ösz. fn. Átv. ért. azon tárgyak összvege vagy terjedelme, melyekre bizonyos személynek működő ereje befoly vagy befolyhat. *Minden embernek van saját hatásköre. Egyházi, világi főnökök hatásköre. Tisztviselők hatásköre. Más által kiszabott vagy magunk által választott hatáskör. Ez hatáskörömön kívül esik. Hatáskörét kiterjeszteni. Másnak hatáskörét szükebbre szorítani.*

HÁTASLÓ, (hátas-ló) ösz. fn. Általán ló, mely terhet vagy embert hord a hátán. Különösen nyerges, nyereg alá való paripa. *Hátaslovakat és kocsislovakat tartani.*

HATÁSOS, (hat-ás-os) mn. tt. *hatásos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Minek hatása van, azaz sikert, foganatot eszközlő; eredményes; benyomásos. *Hatásos parancs, közbenjárás. Hatásos beszéd, mindarab.* V. ö. HATÁS.

HATÁSOSAN, (hat-ás-os-an) ih. Hatálylyal, hatásos módon.

HÁTASSZÉK, (hátas-szék) ösz. fn. Szék, melynek hátul támasza van, támaszszék, támlászszék.

HATÁSTALAN, (hat-ás-talan) mn. tt. *hatástalan-t*, tb. *—ok*. Minek hatása nincsen; siker, foganat nélkül működő; eredménytelen; benyomást nem okozó. *Hatástalan szónat. Hatástalan fenyegetődzés.* Határozóilag am. hatás nélkül, hatástalanul.

HATÁSTALANÍT, (hat-ás-talan-ít) áth. m. *hatástalanít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Hatástalanná tesz, hatásától megfoszt.

HATÁSTALANSÁG, (hat-ás-talan-ság) fn. tt. *hatástalanság-ot*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Valaminek hiányos mivolta, melynél fogva hatása, vagyis sikere, foganata, eredménye nincsen. 2) Hatás nélküli állapot, létezés. V. ö. HATÁS.

HATÁSTALANUL, (hat-ás-talan-ul) ih. Hatás nélkül.

HATÁSTALANÚL, (hat-ás-talan-úl) önh. m. *hatástalanúlt*. Hatástalanná lesz v. válik.

HÁTASTARISZNYA, (hátas-tarisznya) ösz. fn. Nyakba vetett, s háton lógó tarisznya, különböztetésül a félvállra vetett, s oldalon lógó tarisznyától.

HATÁSTELJES, (hatás-teljes) ösz. mn. Minek igen nagy hatása van.

—HATATLAN, (hat-atlan) ösz. képző *hat* igéből és *atlan* képzőből, s am. a lehetőnek tagadója, tagadása. *Számíthatatlan*, amit megszámlálni nem lehet; *láthatatlan*, amit látni nem lehet; *csalhatatlan*, ami nem csalhat vagy aki nem csalatkozhatik. Felhangu szóknál: *-hetetlen, élhetetlen*, aki elélni magától nem tud; *képzelhetetlen*, amit képzelni sem lehetséges; *megmérhetetlen*, amit megmérni képesek nem vagyunk. Névszóhoz is járul ebben: *végtelen*, aminek vége nem lehet. Az *at et* kihagyásával, mint általán az *atlan, etlen* képző, meg is rövidülhet: *számlálhatlan, csalhatlan, képzelhetlen, megmérhetlen* stb. V. ö. —LAN, —LEN képző.

HÁTATLAN, (hát-at-lan) mn. tt. *hátatlan-t*, tb. *—ok*. 1) Nem nyereg alá való. *Hátatlan ló.* Nem igen van divatban. 2) Aminek hátféle támasztéka nincsen. *Hátatlan szék.*

HÁTBŐR, (hát-bőr) ösz. fn. 1) A háton levő vagy ilyenből készített bőr a vargáknál, pl. csizmának, lóhámnak stb. 2) A bunda vagy más prémes öltöny galléráról hátul lecsüngő szőrös bőr, bundagallér, mentegallér.

HÁTCZÍMER, (hát-czímer) ösz. fn. A vágómarha hátából kihasított darab, koncz. Szokottabban: *hátszél* v. *hátszín.*

HÁTDARAB, (hát-darab) l. HÁTCZÍMER.

HATÉKONY, (hat-ék-ony) mn. tt. *hatékony-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Aminek hatása, jó sikere van. L. HATHATÓS.

HATÉKONYSÁG, (hat-ék-ony-ság) l. HATHATÓSÁG.

HÁTÉR, (hát-ér) ösz. fn. A derék hátsó felén végig nyuló ér.

HÁTFÁJDALOM, (hát-fájdalom) ösz. fn. Fájdalom, melyet hátunkban, különösen a hátgerinczben érzünk.

HÁTFÁS, (hát-fás) ösz. fn. Erdőháton lakó parasst, ki a vidéki piaczokra fát hord be.

HÁTFÉL, (hát-fél) ösz. fn. 1) A testnek fonák, vagyis fordított oldala, hátulja. 2) Bizonyos térnek vagy képnek távolabb eső része.

HATFELÉ, (hat-felé) ösz. ih. Hat különböző irányban vagy részekre osztva. *Hatfelé oszló sereg. Hatfelé metszeni a kenyeret.*

HATFÉLE, (hat-féle) ösz. mn. Hat, egymástól különböző nemből, fajból, rendből való. *Hatféle gabonát vetni. Hatféle bort adni fel az asztalra.*

HATFÉLEKÉP, (hat-féle-kép) ösz. ih. Hat különböző módon, renddel, sorozattal, alakban. *Hatfélekép változtatni ugyanazon mondatot. Hatfélekép rendezni el a mondatban levő szókat. Hatfélekép jelenni meg a színpadon.*

HATFÉLEKÉPEN, l. HATFÉLEKÉP.

HATFOGATÚ, (hat-fogatú) ösz. mn. Oly szekérről vagy kocsiról mondjuk, melybe hat lovat fognak. *Hatfogatú kintón menni a városba.*

HÁTGERINCZ, (hát-gerincz) ösz. fn. Az emberek, s állatok hátának hosszában elnyuló, s gyürüs csontokból vagy porczogókból álló tetem, mely az állati tetemalkotmánynak egyik fő részét teszi. (Spina dorsi). *Hátgerincz fájása, görbedése, száradása.*

HÁTGERINCZCSONT, (hát-gerincz-csont) ösz. fn. Gyürüs csontok, melyek a hátgerinczet képezik.

HÁTGERINCZIZOM, (hát-gerincz-izom) ösz. fn. A hátgerincz mozgását elősegítő izom.

HÁTGÖRBEDÉS, (hát-görbedés) ösz. fn. lásd: HÁTPÚP.

HÁTHA, (hát ha) ösz. ksz. Élünk vele, midőn valamit kétkedőleg vagy mintegy ellenvetésképen kérdezünk. *Hátha befagy a Duna, hogyan szállítjátok fel a gabonát? Hátha mégis történetből rajtunk ütnek, mi tevők legyünk? Hátha megpukkadna is mérgében, gondolok én vele?*

HATHALOM, falu Veszprém megyében; helyr. *Hathalmon, Hathalom-ra, —ról.*

HATHATATLAN, (hat-hat-atlan) mn. tt. *hathatatlan-t*, tb. *—ok*. 1) Amin keresztül törni nem lehet, melynek tömegén, testén más valami által nem mehet, szivároghat, bujhatik stb. pl. *bőr*, melyen a víz át nem szivárog; *fal, bástya*, melyen áttörni nem lehet. 2) Minek ható, azaz sikeres, foganatos ereje nincs. *Hathatatlan fegyver rám nézve a puszta fenyegetés.* Ellentéte: *hathatós*. 3) Természettani ért. a minek helyét más test el nem foglalhatja. *A testek és azok részei hathatatlanok.* V. ö. HATHATATLANSÁG. Határozóilag am. át nem hathatólag, hathatatlanul.

HATHATATLANSÁG, (hat-hat-atlan-ság) fn. tt. *hathatatlanság-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Állapot, midőn valamely működő ... nem képes sikert, foganatot eléteremteni. *Üres beszéd...* *hathatatlansága*. 2) A testeknek egyik lényeges bels... tulajdonsága, melynél fogva a testek és ezek minden egyes részei más testeket és ezek részeit az általok elfoglalt helyből úgy kiszorítják, hogy azok semmi esetre ugyanazon helyet velök együtt nem birhatják. (Impenetrabilitas).

HATHATÓ, (hat-hat-ó) mn. tt. *hatható-t*. 1) Sikert, foganatot eszközölhető. *Mondj nekik szív e hatható beszédet. Messze ható hatalommal bírni.* 2) Valamin által törhető, szivárogható stb. *Páncélon áthatható golyó. Ruhásaton áthatható kardvágás.*

HATHATÓAN, (hat-hat-ó-an) ih. Hatható módon, hatható szerekkel; sikeresen.

HATHATÓS, (hat-hat-ó-as) mn. tt. *hathatós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Minek ereje, működése, befolyása kitünő sikert, foganatot eszközöl; vagy ilyetén eredményt létesitő erővel, befolyással biró; erélyes, nyomatos, sikeres. *Hathatós eszközökhöz nyúlni. Hathatós gyógyszerek. Hathatós beszéd, fenyegetés.* Másképen: *hatékony*.

HATHATÓSÁG, (hat-hat-ó-ság) fn. tt. *hathatóság-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Tulajdonság, melynél fogva valaminek sikere, foganata, eredménye van; erélyesség, nyomósság. 2) Maga a hatható erő által eléidézett siker, foganat. *A szónok rendesen számolni szokott beszéde hathatóságára. Nyilvános föllépésed hathatóságáról nem kételkedtem.*

HATHATÓSAN, (hat-hat-ó-os-an) ih. Hathatós módon és eszközökkel, vagyis nagy sikerrel, nagy benyomással, erélyesen. *Hathatósan ellenszegülni a csendsavaróknak.*

HATHATÓSSÁG, (hat-hat-ó-os-ság) l. HATHATÓSÁG.

HATHATÓUL, (hat-hat-ó-ul) ih. l. HATHATÓAN.

„Szólva lelkeikre hathatóul
A hadaknak, ő is kémnek indúl."

Czuczor. Remete Péter.

HATHÍMES, (hat-hímes) ösz. mn. Növénytanban oly növényekről mondják, melyek virágaiban hat hímszál vagyon. (Hexandra). V. ö. HIMSZÁL.

HÁTHOPORCS, (hát-hoporcs) ösz. fn. Kinövés, kidudorodás, csomó, görbeség, púposság a háton.

HÁTHOPORJ, l. HÁTHOPORCS.

HÁTHOPORJAS, (hát-hoporjas) ösz. mn. Kinek csomós, púpos háta van.

HÁTI, (1), (hát-i) mn. tt. *háti-t*, tb. *—ak*. Hátra vonatkozó, háton hordoztatni szokott. *Háti kosár, háti bőr*, azaz hátbőr és kaczagány. *Terem az ember, mint a háti bőr.* (Km.), azaz nem lehet mesterséggel állitani elé. Leginkább összetételekben divatos: *csereháti, erdőháti, tiszaháti.*

HÁTI, (2), puszta Bihar megyében; helyr. *Háti-ba, —ban, —ból.*

HÁTIDEG, (hát-ideg) ösz. fn. Idegek, melyeknek végágai a hátgerinczizmokig nyúlnak.

HÁTÍR, (hát-ír) ösz. áth. Újabb szavaink egyike, s általán am. valamely hivatalos iromány, pl. folyamodvány, kötelezvény, váltó stb. hátára ír valamit, mi a benfoglalt tárgyra vonatkozik, s az iromány átvevőjének némi válaszul, tudósításul, bizonyítványul stb. szolgál. (Indossare, endosser). Másképen: *hátiratol.*

HÁTIRÁS, (hát-irás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamely iromány hátára bizonyos jegyzéket, észrevételt, választ stb. tesz fel valaki. V. ö. HÁTÍR.

HÁTIRAT, (hát-irat) ösz. fn. Azon rövid jegyzék, pl. határozat, válasz, észrevétel, engedmény, meghatalmazás stb., melyet valamely iromány, pl. folyamodvány, kötelezvény, váltó stb. hátára irnak, pl. „A folyamodó elmozdíttatik kérelmétől.“ „A kérelmező bővebb érdemek elémutatására utasíttatik.“ „Helyettem NN. rendeletére“ (váltókon). *Váltói üres hátirat*, melyben nincsen meg minden kellék, pl. csak a hátiró neve.

HÁTIRATOL, (hát-iratol) ösz. áth. Valamit hátirattal jegyez. V. ö. HÁTIRAT. *Hátiratolni a hivatalba adott irományokat. Hátiratolni a másra átruházott váltót.*

HÁTIRATOS, (hát-iratos) 1) ösz. mn. tt. *hátiratos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Hátirattal ellátott, megjegyzett. *Hátiratos folyamodványok, váltók.* 2) Összvetett fn., amidőn tárgyesete *hátiratos-t*, tb. *—ok.* Személy, kire a váltót hátirattal ellátva átruházzák.

HÁTIRÓ, (hát-iró) ösz. fn. Személy, ki valamit hátirattal ellát, megjegyez. *Váltói hátiró*, ki a váltót másra irja által.

HÁTIZOM, (hát-izom) ösz. fn. Az állati háton levő izmok. *Leghosszabb* (musculus longissimus), *legszélesebb* (musculus latissimus dorsi) *hátizom.*

HATKÓCZ, falu Abaúj megyében; helyr. *Hatkócz-on, —ra, —ról.*

HÁTKOSÁR, (hát-kosár) ösz. fn. Kosár, melyet kötelékénél fogva vállakhoz szorítva háton hordanak.

HATKOTÚ, (hat-kotú) ösz. fn. Növénynem a hathímesek seregéből és egyanyások rendéből, melynek harangdad, s hat szirmu virágai képeznek koronát. (Fritillaria).

HATKRAJCZÁROS, (1), (hat-krajczáros) ösz. fn. Pénznem, vagyis hat krajczárt érő, hat krajczárból álló részpénz az ausztriai örökös tartományokban.

HATKRAJCZÁROS, (2), (mint föntebb) mn. Hat krajczáron kelő, mit hat krajczáron árulnak, mérnek, stb. *Hatkrajczáros kenyér, itcze sör, bor* stb.

HATLA régies, talán am. *hatló*; l. ezt.

HATLÁBU, (hat-lábu) ösz. mn. Minek hat lába van, tulajd. v. átv. értelemben. *Hatlábu rovarok. Hatlábu asztal.*

—HATLAN, l. —HATATLAN és v. ö. —LAN, melléknévképző.

HÁTLAP, (hát-lap) ösz. fn. 1) Valamely összvagy behajtott iránynak külseje, fonákja, melyre a hátiratokat szokás tenni. *A bizonyítványok számát vagy jegyeit a hátlapra irni.* 2) A pénzeken azon lap, melyen a (pénzveretö) fejedelem czimere van (Avers). A másik neve: *előlap* (Revers).

HATLAPONY, (hat-lapony) ösz. fn. Mértani alak, mely hat lapból álló tömör testet képez; milyenek általán a négyszögü testek, pl. az úgynevezett *kocska.* (Hexaëdrum).

HATLAT, (hat-l-at) önh. m. *hatlat-tam, —tál, —ott.* A székelyeknél am. szeleskedve dolgozik. Alkatára hasonló *viselat, koslat* igékhez.

HATLEVELŰ, (hat-levelü) ösz. mn. Általán, minek hat levele van, vagy hat levélből áll. *Hatlevelü növényfajok. Hatlevelü* (szirmu) *virágok. Hatlevelü röpiratka.* V. ö. LEVÉL.

HATLÓ, l. HATLÓSZEG.

HATLÓSZEG, (hatló-szeg) ösz. fn. A rúd végén levő szeg, melyhez a nyaklót, és a kisafát akasztják, midőn négyesbe fognak. Első része ‚hatló‘ vagy *hatoló* (= behatoló v. átló), vagy pedig *csatló* szóból módosult.

HATLOVAS, (hat-lovas) ösz. mn. 1) Mibe hat ló van fogva. *Hatlovas szekér, hintó.* 2) Hat lóval biró, bánó. *Hatlovas gazda. Hatlovas kocsis.* 3) Hat lóra való. *Hatlovas szerszám. Hatlovas istálló.*

HÁTMÉG, (1), HÁTMÖG, (hát-még v. -mög) ösz. helynév, mely csak bizonyos helyragokat vesz fel. *Hátmegé bujni. Hátmegett ülni. Hátmegől némi valamit.* V. ö. MÉG, MÖG.

HÁTMÉG, (2), falu Bereg megyében; helyr. *Hátmég-en, —re, —ről.*

HATNAPI, (hat-napi) ösz. mn. 1) Hatnapig tartó, folyó. *Hatnapi utazás után megérkezni. Hatnapi munkája bérét vasárnap elkölteni.* 2) Hat napról való, hatnapon szerzett. *Hatnapi kereset, bér. Hatnapi kenyérhéj.*

HATNAPOS, (hat-napos) ösz. mn. Mi hat naptól fogva létezik vagy él vagy tart vagy foly. *Hatnapos eső, fagy. Hatnapos szél, ború. Hatnapos gyermek, csirke, liba.* ǁ*Hatnapos gyülés. Hatnapos kemény kenyér.*

—HATNÉK, magas hangon: HETNÉK, igerag, az óhajtó módnak egy különös alakja, mely eredetileg némely természeti szükség szülte vágy kifejezését jelentette, mit annak szenvedő vagy ikes alakja is igazol még oly igéknél is, melyek különben nem ikesek, pl. minden többi személyekben is: *alhatnám, alhatnál, alhatnék, alhatnánk, alhatnátok, alhatnának; ehetném, ehetnél, ehetnék* stb. hasonlók: *ihatnám, ihatnál, ihatnék* stb. *peselhetném, peselhetnél, peselhetnék* stb. *kakálhatnám* stb. azonban a szokás másnemü, némi kényszerüséggel járó vágyódások kifejezésére is kiterjesztette, mint: *dohányozhatnám,*

írhatnám, színházba mehetném, disznót ölhetném (Szabolcsban) stb. Mult idő kifejezésére *volt* vagy *vala* szókkal használtatik: *ehetném volt* vagy *vala, ehetnél volt* v. *vala, ehetnénk volt* v. *vala* stb. Mi legtökéletesebb bizonysága annak, hogy ezen *volt* vagy *vala* segéd igét az óhajtó mód is elfogadja, pl. *írnék vala, írnál vala, írna vala* stb.

HATÓ, (hat-ó) mn. tt. *ható-t.* Ami bizonyos erejénél fogva hat, azaz sikeres, foganatos, eredményt hozó, benyomást eszközlő. *Idegrendszerre ható szerek. Meghatóó esemény, beszéd, intés.* Különösen bizonyos tárgyra vagy helyre befolyással biró. *Szívre ható látvány. Fülbe ható hangok.* Összetételei: *által-* v. *átható, kiható, meghatóó, behatóó, felhatóó, lehatóó, visszahatóó, túlhatóó,* melyek az erő működésének különféle irányait határozzák meg; *mindenhatóó, önhatóó, visszahatóó.*

—HATÓ, magas hangon: —HETŐ, igékből neveket alkot, melyek lehetséget jelentenek; de áthatóó igéknél mindig szenvedő értelemben, pl. *gondolhatóó* ami gondoltathatik, *minden gondolhatóó módon; olvashatóó*, ami olvastathatik, *olvashatóó betükkel írni; szerezhetőő, Pesten ilyen áru nem szerezhetőő; ehetőő, nem minden gomba ehetőő; következtethetőő, megbocsáthatóó* stb.

HATOD, (hat-od) számnév tt. *hatod-ot.* 1) Részosztó, mely a hat feló osztott egészből egy részt jelent. *Adósságának hatodát sem képes lefizetni.* Ez értelemben a töredékszámban, midőn még elébe (vagy irásban fölibe) egy más szám járul, jelenti az osztót, pl. *a forintnak öt hatoda* ($^5/_6$) jelentett hatvan krajczáros forintban 50 krajczárt; *a napnak* (24 órának) *egy hatoda*, am. négy óra. Ekkor a számlálás így áll: *egész; fele, harmada, negyede, ötöde* stb. *valaminek.* 2) Sorosztó, sorjelelő, mely a sorozatban *ötöd* után következik: *első, másod, harmad, negyed, ötöd, hatod* stb. *Hatod rendü. Hatod izben. Hatodfü ló. Hatod napon.* Midőn a *maga* visszaható névmással kerül össze, ez a sorozat: *egyedül magam, másod magammal, harmad, negyed, ötöd, hatod magammal* azaz magam és kivülem még öten. V. ö. HATODIK. 3) Midőn a *fél* szóval tétetik össze, am. *öt és fél*, t. i. a sorban hatodik csak fél. *Hatodfél óráig ülni*, am. öt óráig és félig. *Most épen hatodfél éve*, am. öt és fél éve. *Hatodfél hold rétet elzálogosított*, am. öt egészet és egy felet. Itt a sorozat így áll: *fél, kettedfél* vagy *másodfél, harmad-, negyed-, ötöd-, hatodfél.*

HATODÉVI, (hatod-évi) ösz. mn. Mi már hat évtől fogva folyvást tart, létezik. *Hatodévi tartozását leróni. Hatodévi köpönyeg, dolmány, mente. Még hatodévi bortermése is megvan.*

HATODFÉL, (hatod-fél) ösz. mn. Öt és fél, a hatodik nem egész, hanem fél. *Hatodfél forintos gabona. Hatodfél óráig tartó munka. Hatodfél esztendeig börtönben ülni.*

HATODFŰ, (hatod-fű) ösz. mn. Lóról és szarvasmarháról mondják, mely hatodik füre jár, azaz hatodik esztendőben van. V. ö. FŰ.

HATODHÓ, (hatod-hó) ösz. fn. A polgári évnek hatodik hónapja, azaz *junius* v. *nydrelő* v. *Sz. Iván hava.*

HATODIK, (hat-od-ik) számnév tt. *hatodik-at.* Határozott sorszám, s jelenti a sorba szedett egyes tárgyak vagy egyének közöl azt, mely az ötödik után következik. *Első, második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik* stb. *Az oskolai érdemsorozatban hatodik jeles. A szöglettől hatodik házat nem rég épitették.* A régiek jobbára *ik* nélkül használták, a többi sorszámokkal hasonlóan, pl. *harmad, negyed, ötöd, hatod fejezet.* Minek nyoma maiglan fenmaradt ezekben: *hatod éve, hatod izben, hatod napon, hatod magam, heted hét ország* stb. V. ö. —IK névképző.

HATODLÓ, (hat-od-ol-ó) fn. tt. *hatodló-t.* 1) Valamely hat részre osztott mértéknek egy-egy része. (Sextans). 2) Személy, ki valamiből hatodrészt vesz vagy kap.

HATODOL, (hat-od-ol) áth. m. *hatodol-t* v. *hatodlott*, htn. —*ni* v. *hatodlani.* Valaminek hatod részét veszi, hattal oszt. *Ha a hatvan krajczárból álló forintot hatodoljuk, egy részre jut tiz krajczár. Meghatodolni a borokat*, am. hatod részt kivenni belőlök.

HATODOLÁS, (hat-od-ol-ás) fn. tt. *hatodolás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, melynél fogva valamit hattal osztunk vagy valamiből hatod részt veszünk.

HATODOS, (hat-od-os) fn. tt. *hatodos-t*, tb. —*ok.* 1) Zenészi nyelven am. egy másik hanghoz hatodik fokon álló hang. Elegendő csak: *hatod.* (Sext). 2) Személy, ki valamiből hatod részt kap vagy végez.

HATODOSZTÁLYOS, (hatod-osztályos) ösz. fn. Személy, ki valamely hat egyenlő részre osztott egészből, egy részt kap osztályban.

HATODRÉSZ, (hatod-rész) ösz. fn. Hat egyenlő részre osztott egészből egy rész. *A konvencziós* (60 kros) *forintnak hatodrésze tiz krajczár volt*, a mostani (100 krosnak) 16 és kétharmad krajczár.

HATODSZOR, (hat od szor) sorosztó számnév, s am. 1) hatodik helyen vagy pont alatt v. sorban, rendben stb. *Hatodszor, ne paráználkodjál. Hatodszor, következik az egyházi rend;* 2) hatod izben. *Hatodszor vettem be már ebből a gyógyszerből.* V. ö. —SZÉR, —SZOR, —SZÖR.

HATOL, (hat-ol) önh. m. *hatol-t.* Erővel, erőködve nyomúl, törekedik, jut különféle irányban véve. *Felhatolni; áthatolni; kihatolni a bajból; behatolni a tömegbe. Valahogy elhatolunk.* (Kriza J.). Midőn a *hat* számnévtől származik: *ötölni-hatolni*, am. zavarosan, mindent összevissza, keverve beszélni, magát kifejezni nem birni; máskép: *hatolni, hetelni.*

HÁTÓL, l. HÁTUL.

HÁTOLDAL, (hát-oldal) l. HÁTLAP.

HATOLYKA, erdélyi falu Kézdi székben; helyr. *Hatolyká-n, —ra, —ról.*

HÁTORJ, (hát-orj) ösz. fn. A hátgerinczcsontból kiálló hegyes bordák. V. ö. ORJ.

HÁTORMÓ, (hát-ormó) ösz. fn. A halak hátán két oldalt levő uszószárnyak.

HATOS, (1), (hat-os) mn. tt. *hatos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Mint különző számnév olyasmit jelent, mi hat rétből, hat egyenlő részből áll. *Hatos szám, melyben hat egység van. Hatos rakáskákban árulni az almát*, azaz hatot hatot egy rakásban. *Hatos gyertya*, melyből hat szál van egy fontban. *Hatosával adni a baracskot*, am. hatot egy garason v. krajczáron. *Hatosba fogni a lovakat*, am. hatot egy kocsiba.

HATOS, (2), fn. tt. *hatos-t*, tb. *—ok*. 1) Hatot jelentő számjegy = 6. 2) Bizonyos hat részt magában foglaló eszköz, pl. malomorsó; főleg pénz, pl. hat krajczáros. 3) Némely játékokban, hat jelet mutató játékszer, pl. *kártya*, melynek hat szeme van, vagy *kocska* oldala, mely hat ponttal van jelölve.

HATOS, (3), ALSÓ—, FELSŐ—, puszták Szala megyében; helyr. *Hatos-on, —ra, —ról.*

HATÓS, (hat ó-os) mn. tt. *hatós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Minek működő ereje sikert, foganatot, eredményt idéz elé. *Hatós szerek.* Máskép: *hatásos, hathatós*, vagy *hatékony*.

HATÓSÁG, (hat-ó-ság) fn. tt. *hatóság-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Általán, másokon hatalmat gyakorló erő vagy jog, a hatalom gyakorlására; rokon a *hatás, hatalom* szóval. *Szavának, működésének nincsen hatósága. Gyógyszerek hatósága.* 2) Törvényes hatalommal felruházott elöljáróság, testület. *Városi, megyei hatóság. Törvényhatóság.*

HATOVÁNY, (hat-o-vány) fn. tt. *hatovány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Hat egységből, hat egyes részekből álló valami. Olyan szó, mint: *hetevény*.

HÁTPÚP, (hát-púp) ösz. fn. A hátgerinczcsont kinövése, kigörbedése; csomó, dudorodás a háton.

HÁTRA, (hát-ra) ih. 1) Megfelel e kérdésre: *merre?* v. *hova?* s am. a hát után menő irányban, háttal vissza; ellentéte: *előre. Hátra esik. Hátra megy. Hátra más, rúg, út, néz. Hátra áll. Hátra költeni a fogoly kezeit. Hátrább az agarakkal* (km.), arról mondják, aki szemtelenül előre tolakodik. 2) *Hátra van* mondjuk olyasmiről, mi még elé nem fordult, hanem következni fog, mi utóbb történik. *Hátra van, hogy még arról szóljak* stb. *Hátra van még a fekete leves.* (Km.). 3) Hátnak fölébe, vagy lapjára. *Hátra venni valakit. Hátra fekteini a bonczolás alá vett hullát.* Egyébiránt ez utósó pont alatti értelemben tulajd. ragozott főnév gyanánt tekintendő. 4) *Hátrahagy, hátramarad* összetételekben am. vissza, el. L. külön czikkben. A Debreczeni Legendáskönyvben *hátra vön* szintén am. *vissza vön.* „Mely irást is hátra vön tőlök." 5) Árnyékszékre, szükséget végezni. *Csak hátra ment, mindjárt itt lesz.*

HÁTRAFELÉ, (hátra felé) ösz. ih. Háttól vett irányban, háttól távozva visszafelé. *Hátrafelé tolni a szekeret. Hátrafelé tántorgó részeg.*

HÁTRAHAGY, (hátra-hagy), ösz. áth. 1) Menet, útazás közben elhagy, magával el nem viszen. *Nagy melegek járván, a bundámat Posonyban hátrahagytam.* 2) Halála után vagyont vagy gyermekeket, vagy özvegyet hagy. *Semmi vagyont sem hagyott hátra. Egy gyámoltalan özvegyet, és több neveletlen árvát hagyott hátra.*

HÁTRÁL, (hát-ra-al) önh. m. *hátrál-t*. Hátra megy, vonul, huzódik. *Hátrál a farkánál huzott ló; vagy a rúdjándl fogva visszatolt szekér.* Különösen csatában, harczban az ellenség elől visszavonul.

HÁTRÁLÁS, (hát-ra-al-ás) fn. tt. *hátrálás-t*, tb. *—ok*. harm. szr. *—a*. Hátramenés, hátravonulás, hátrahuzódás. Különösen hadi lépés, vagy csel, midőn egyik hadakozó v. csatázó fél a másik elől visszanyomul akár erőszaknak engedve, akár cselből, vagy más ok miatt.

HÁTRÁLAT, (hát-ra-al-at) fn. tt. *hátrálat-ot*, harm. szr. *—a*. Hadi hátrálás elvont ért. véve. *Kis, nagy hátrálat. Hátrálat által megkímélni a seregeket, vagy kényelmesb és alkalmasb csatahelyet választani. Xenophonnak híres hátrálata. Győri hátrálat.* V. ö. HÁTRÁLÁS.

HÁTRALÉK, (hátra-lék, azaz hátra-levőség) fn. tt. *hátralék-ot*. Ami valamely teendőből, pl. adóságfizetésből, hivatalos ügyekből bizonyos időben hátra vagy elmaradt. *A tegnap lejárt váltóból még 100 ft. hátralék követelésem van. A törvényszék múlt évi ügyszámából csak 12 darab hátralék van.* Ez alakban egészen új szó.

HÁTRALÉT, (hátra-lét) l. HÁTRALÉK.

HÁTRALEVŐ, (hátra-levő) ösz. mn. Ami elmaradt, ami következik, amire a sor még ezután jő, ami még fizetendő vagy még el nem érkezett. *Hátralevő társainkat megvárni. A hátralevő munkát más napra halasztani. A hátralevő seregeket sietésre sürgetni. A hátralevő adóságot per útján hajtani be.*

HÁTRALEVŐSÉG, (hátra-levőség) ösz. fn. L. HÁTRALÉK.

HÁTRÁLÓ, (1), (hát-ra-al-ó) mn. tt. *hátráló-t*. Aki v. ami hátrál. *Hátráló seregek. Ökrelődésben hátráló bika.*

HÁTRÁLÓ, (2), (mint föntebb) fn. Jel vagy szó, mely hátrálásra int, hátrálást parancsol. *Hátrálót fúni, dobolni.*

HÁTRÁLTAT, (hát-ra-al-tat) áth. és mivelt. m. *hátráltat-tam, —tál, —ott.* 1) Tulajd. valakit v. valamit hátra menni késztet. *Hátráltatni a kocsiba fogott lovakat. Hátráltatni az ökröt* (hökköltetni). 2) Átv. ért. késtet, akadályoz, vagyis okozza, hogy valaki bizonyos munkájával hátra maradjon, annak idején kész ne legyen. *Ne hátráltassatok, mert különben elkésem.*

HÁTRÁLTATÁS, (hát-ra al-tat-ás) fn. tt. *hátráltatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn valakit v. valamit hátráltatunk.

HÁTRÁLTATÓ, (hát-ra-al-tat-ó) mn. tt. *hátráltató-t*. Aki v. ami késtet, akadályoz, vagyis okozza, hogy bizonyos ügy, munka ne haladhasson. *Uta-*

zókat hátráltató nagy sár, vizek. Tanácskozást hátráltató zajongások.

HÁTRAMARAD, (hátra-marad) ösz. önh. 1) Menetközben többi társaitól, a seregtől, nyájtól, csordától stb. elhagyatik vagy önként elkésik, elmarad, visszamarad. *A gyöngélkedő katonák hátramaradnak a seregtől. A sánta ökör hátramaradt a csordától*, máskép: *elmarad.* 2) A többinek elmulása, elvégzése, elhasználása után megvagyon, létezik. *Elmult ifjuságunkból nem maradt egyéb hátra az emlékezésnél. Az egész kenyérből egy falat sem maradt hátra. Egész követelésemből még 100 ft. maradt hátra.* 3) Valakinek halála után akár valamely vagyon marad, akár valamely családtag életben van. *Hátramaradt pénze, s ékszerei testvéreire szállottak. Hátramaradt gyermekei semmi vagyont sem örököltek.* V. ö. MARAD és HÁTRALÉK.

HÁTRAMARADÁS, (hátra-maradás) ösz. fn. Állapot, midőn valaki v. valami hátramarad. Különösen elkésés, tartózkodás; valamely tárgyban szenvedett rövidség. *Hátramaradást szenvedni a tanulásban. Hátramaradást okozni.* V. ö. HÁTRAMARAD.

HÁTRAMARS, (hátra-mars) ösz. fn. A hadi gyakorlatoknál am. a soroszlopokba állított seregnek néhány lépéssel hátrafelé vonulása, nem megfordult arczczal, hanem háttal.

HATRANGYOS, HATRONGYOS, puszta Heves megyében; helyr. *Hatrangyos-on, —ra, —ról.*

HÁTRÁNY, (hát-ra-ány) fn. tt. *hátrány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Ami javunkat akadályozza, késteti, mi némi kárunkra, veszteségünkre van, mi mintegy saját érdekünket hátra tolja. Ellentéte: *előny.* (Nachtheil és Vortheil). *Ezen eset nekem nagy hátrányomra van.*

HÁTRASZEG, (hátra-szeg) ösz. áth. Valaki vagy valami *a nyakát hátraszegi*, am. hátra veti, tolja, tartja.

HÁTRASZEGÜL, (hátra-szegül) ösz. önh. Visszafelé nyomúl vagy tolúl. *Hátraszegült nyak.*

HÁTRATESZ v. —TESZEN, (hátra-tesz v. -teszen) ösz. áth. 1) Hátulra vagy végül teszen; 2) Mellőz. V. ö. HÁTRATÉT.

HÁTRATÉT, HÁTRATÉTEL, (hátra-tét v. -tétel) ösz. fn. Tétel, mely által valakit v. valamit hátrahelyezünk, különösen 1) Midőn valakit elmellőzésből vagy megvetésből vagy büntetésből stb. mások után vagy alá rendelünk. 2) Nyelvtanban, midőn a szó végéhez valamely toldalékbetüt vagy szótagot ragasztunk, pl. *ken* és *kend*, *mikor* és *mikoron*, *hajdan* és *hajdanta*, *szeder* és *szederj*, *taré* és *taréj*, *diadal* és *diadalom*. L. ezeket hövebben az illető képző betük és szótagok rovatai alatt.

HÁTRATŰZ, (hátra-tüz) ösz. fn. Midőn az üzőbe vett hadsereg az utána nyomulók ellen visszafelé tüzel.

HÁTRAVER, (hátra-ver) ösz. áth. Visszaver, vagyis úgy ver valakit vagy valamit, hogy hátra vonulni kényszerüljön.

HÁTRAVONÚL, (hátra-vonúl) ösz. önh. 1) Bizonyos irányban visszafelé huzódik, pl. a hadsereg, midőn hátrálót fúnak vagy dobolnak neki. 2) Átv. a nyilvánosság teréről lelép, bizonyos ügyekben részt venni megszün; idegenkedik, visszatartózkodik; visszavonúl.

HÁTRAVONULÁS, (hátra-vonulás) ösz. fn. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki hátravonúl. *Seregek hátravonulása a csatában. Hátravonulás az ismeretlen vagy gyanus emberektől.* V. ö. HÁTRAVONÚL.

HÁTRÉSZ, (hát-rész) ösz. fn. 1) Rész vagy koncz a kivágott marha hátából. 2) Kocsi hátsó része, melynek hátunkat neki vethetjük.

HATRÉTÜ, (hat-rétü) ösz. mn. Hat rétből álló, mi hat rétre van öszvehajtva. *Hatrétü szoknya*, melynek bősége hat rét vászonnak szélességét teszi. *Hatrétü papirosba takarni valamit.* V. ö. RÉT, RÉTEG.

HÁTRÓL, (hát-ról) ih. Hát felől, azaz nem szemtől szembe, nem elülről. *Hátról támadni meg az ellenséget.*

HATRUDAS, (hat-rudas) ösz. mn. Minek hat rúdja van, mit hat rúddal hajtanak, emelgetnek.

HÁTSÁG, (hát-ság) fn. tt. *hátság-ot*, harm. szr. *—a*. Magasabb, hegyes vidék, kerület, pl. *Cserehátság. Az egri és szolnoki haramiák igen megdülják a Cserehátságot.* (Fata Tarcz). V. ö. HÁT.

HÁTSEREG, (hát-sereg) ösz. fn. Sereg, mely az előre nyomult derékhadat követi, kíséri, utósereg.

HÁTSÓ, (hát-só) mn. tt. *hátsó-t*. Hátul levő, hátulsó.

HÁTSORV, (hát-sorv) ösz. fn. Hátgerincz sorvadása. V. ö. SORVADÁS.

HATSZEG, l. HATSZÖG.

HÁTSZEG, mváros Erdélyben, Hunyad megyében; helyr. *Hátszeg-én, —re, —ről.*

HATSZÉM, (hat-szém) ösz. fn. Kártyajátékban azon lap, melynek hat szeme van. *Zöld, tök, vörös, makk hatszem. A hatszem elüti az ötszemet.*

HÁTSZÍJ, (hát-szíj) ösz. fn. 1) A vágómarha hátából kihasított hús. *Nekem a hátszíjból két fontot.* 2) Szélesb ért. akármely állat hátából kimetszett hosszukás, keskeny húsdarab. 3) A felszerzámozott lónak hátán elnyuló farmatringos szíj.

HÁTSZÍN, (hát-szín) ösz. fn. 1) A vágómarha hátából kimetszett hús, máskép: hátszíj. *Hátszínpecsenye*, am. hátszinből vágott vagy sült pecsenye. 2) A színpadnak hátulsó része, oldala, máskép: *háttér.*

HATSZIRMU, (hat-szirmu) ösz. mn. Oly növényekről mondjuk, melyek virágkelyheit hat szirom keríti. V. ö. SZIROM.

HATSZOR, (hat-szor) sokszorozó számnév, s am. hat ízben, egyet hat ízben véve. *Hatszor irtam neki, s ő egyszer sem válaszolt. Hatszor hat = harmincznat.* V. ö. SZÉR, SZOR.

HATSZORI, (hat-szori) mn. tt. *hatszori-t*, tb. *—ak*. L. HATSZOROS 1).

HATSZOROS, (hat-szor-os) mn. tt. *hatszoros-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Hatszor történő. *Hatszoros felszólításra sem fizetett.* 2) Hatrétü, hatágu. *Hatszoros összehajtogatás. Hatszoros fonaték.* 3) Hatannyi. *Ez hatszoros munkába kerül.* 4) Hat különféle részekből álló, összekevert. *Hatszoros dohányt szívni*, azaz hatféléből kevertet; olyan, mint : *kétszeres gabona.*

HATSZOROSAN, (hat-szor-os-an) ih. 1) Hatrétüen, hatáguan. *Hatszorosan összehajtogatott ruha.* 2) Hatannyi mértékben. *Hatszorosan visszatéríteni valamit.* 3) Hat ízben. *Hatszorosan elmondani valamit.* V. ö. HATSZOROS.

HATSZORRA, (hat-szor-ra) ih. 1) Hat különös esetre. *Ezen kenyér nekem hatszorra elég.* 2) Hatszor ismételt ízben. *Hatszorra birta letiltani az ökröt.*

HATSZORTA, (hat-szor-ta) ih. Élünk vele *hatszor* helyett, midőn valamit máshoz hasonlítunk, s azt hat ízben nagyobbnak találjuk vagy állítjuk, pl. *A mi kertünk hatszorta nagyobb a tieteknél.*

HATSZÖG, (hat-szög) ösz. fn. Mértani ért. ábra v. alak, melynek hat szöge s ugyanannyi oldala van. V. ö. SZÖG.

HATSZÖGÜ, (hat-szögü) ösz. mn. Minek hat szöge van. *Hatszögü torony.*

HÁTSZŐR, (hát-szőr) ösz. fn. Az állatok hátán növő szőr, különösen némelyek hátgerincét takaró hosszabbféle keményebb nemü szőr, melyet *sörténck* nevezünk.

HÁTTARAJ, (hát-taraj) ösz. fn. 1) Némely halak hátgerincze fölött levő fésü- vagy tarajforma szálkasor, mely bizonyos fajoknál igen szurós, pl. a dörgicséknél. 2) Némely gyikok taraja, a hát fölött.

HÁTTÉR, (hát-tér) ösz. fn. Színpadokon a látkörnek legtávolabb eső része; különösen festészetben a látkör legtávolabbi részét, például hegyeket ábrázoló rajzolat; ellentéte : *előtér.* Az életben : *háttérbe szorítani valakit*, am. eszközleni, hogy észre alig vagy épen ne vétessék, hatáskörétől megfosztani.

HÁTTŰZ, (hát-tűz) ösz. fn. Általán hátul rendezett tüzelés vagy álgyutelep, különösen a hadsereg háta mögé állított álgyutelep, mely azt a netalán hátul kerülő ellenség támadása ellen biztosítsa.

HÁTTŰZTELEP, (hát-tűz-telep) ösz. fn. Álgyutelep, mely a hadsereg hátát oltalmazza.

HATTYÚ, (hatty-ó v. hav-ad-ó, v. hav-ty-ú, l. itt alább), fn. tt. *hattyú-t.* Gyöke vagy a hangutánzó *hatty*, miből lett *hattyó*, *hattyú*, (mint dar-ó, dar-u), vagy pedig *hó* v. *hav*-tól: *havadó*, (eljön a székelyeknél *havadi*, szintén *hó-* v. *hav*-tól), *havadú* v. *havadjú*, *havtjú*,, vagy csak egyszerüen : *havjú*, *havtyú* (mint *sarjú* tájdivatosan : *sargyú*), végre a *v* hasonulván : *hattyú*, (*hold* is, mint tudjuk *hó*-tól származtatható). A ludak és récsék nemzetségéhez tartozó madárfaj, s egyike a legszebb, legnagyobb és legerősb uszó madaraknak. Tollai igen fehérek, s deli alakja és tartásánál fogva a költők már gyakran megénekelték. Vagyon ily nevü csillagzat is. *Fehér, mint a hattyú. Hidba fürdik a csóka, nem lesz hattyú belőle.* (Km.). *Szelíd hattyú. Vad hattyú.* (Anas cycnus mansvetus et ferus s. olor).

HATTYUÁGY, (hattyu-ágy) ösz. fn. Szoros ért. hattyú tollaival vagy pölyhével töltött ágynemüek. Szélesb ért. igen puha fehér ágy.

HATTYÚDAL, (hattyú-dal) ösz. fn. 1) Keserves, szivrehatható dal, melyet a régi költők képzelődése szerént a hattyú halála előtt elzeng. 2) Átv. ért. a költőnek vagy zeneszerzőnek azon dala, melyet halála előtt legutószor írt.

HATTYUÉNEK, l. HATTYÚDAL.

HATTYÚI, (hatty-ú-i) mn. tt. *hattyúi-t*, tb. *—ak*. Hattyuféle, hattyunak valamely tulajdonságához hasonló, hattyura vonatkozó. *Hattyui fehérség, büszkeség.*

HATTYÚNYAK, (hattyú-nyak) ösz. fn. 1) Hattyúmadár nyaka. 2) Átv. ért. fehér, hosszudad nyak, milyen a hattyúé. Költői nyelvben a nőkről használtatik.

HATTYÚNYAKU, (hattyú-nyaku) ösz. mn. Költői nyelven oly nőről mondják, kinek igen fehér, vagy hosszudad nyaka van.

HATTYÚPERÉM, HATTYÚPRÉM, (hattyú-prém) ösz. fn. Hattyú tollaiból készített prém.

HATTYÚTENYÉSZTÉS, (hattyú-tenyészés) ösz. fn. Hattyúk tartása, növelése, szaporítás végett.

HATTYÚTOLL, (hattyú-toll) ösz. fn. Hattyúmadárnak szép hószinü fehér tolla.

HÁTUL, (hát-ul) ih. 1) Háton, hát lapján. *Hátul viselni a tarisznyát, kosarat, puttont.* 2) Hát felül, hát elleni irányban. *Hátul fú a szél. Hátul kerülni az ellenségnek.* 3) Hát mögötti, hát utáni távolságban. *Hátul jönek az elfáradtak.* Ellentéte : *elül. Elül hátul semmi sincs.* (Km.). Néha főnév gyanánt fölveszi a) a *ra, ról* ragokat. *Hátulra szorítani valakit. Hátulról jöni;* b) a személyragokat : hátulam, hátulad, hátula v. hátulja. *Szekér, kocsi hátulja. Van benne módja, mint koldusnak a kordé hátuljában.* (Km.). Különösen a harmadik személyraggal főnévként ismét fölvesz mindenféle névragot. *Kocsi hátuljába, hátulját, hátuljáig, hátuljához, hátuljától* stb.

HÁTULRA, (hát-ul-ra) l. HÁTUL a).

HÁTULRÓL, (hát-ul-ról) ih. Azon oldalról, mely a hát mögött fekszik. *Hátulról megrántani valakit. Hátulról bekeríteni a hásat. Elülről, hátulról megtámadni az ellenséget.*

HÁTULSÓ, (hát-ul-só) mn. tt. *hátulsó-t.* 1) Hátul, vagyis azon oldalon levő, mely valaminek hátrészét teszi. *Hátulsó ajtó, kapu*, mely pl. a háznak, kertnek hátulján, nem elején van. 2) A sornak végén levő. *Hátulsó szekér. Hátulsó lovak a kocsiban, ökrök a szekérben. Hátulsó asztal az ebédlőben.* Ez értelemben némileg rokon az *utósó* szóval. *Leghátulsó* v. *leges leghátulsó.*

HÁTVAKARÓ, (hát-vakaró) ösz. fn. Visszetö hátat vakarni való eszköz fából vagy csontból.

HATVAN, (1), (hat-van) tőszámnév, tt. *hatvanat*. Hatszor tíz vagy tízszer hat. Számtanilag a tizesek sorába tartozik. *Egy órában hatvan percz vagyon. Hatvan czélt krajczár egy rénes forintot tesz. Hatvan éves ember.* Van ily nevü mezőváros Heves vármegyében. Helyr. *Hatvan-ba, —ban, —ból. Pest-Budához Hatvan hat mérföld.* (Szójáték). V. ö. VAN, VEN, számnévképző.

HATVAN, (2), mezőváros Heves, falu Somogy, puszta Fejér megyében; ÉR—, falu Közép-Szolnok megyében; PÜSPÖK—, falu Pest megyében; helyr. *Hatvan-ba, —ban, —ból.*

HATVANAD, (hat-van-ad) számnév, tt. *hatvanad-ot*. 1) Mint főnév, jelenti valamely hatvanfelé osztott egésznek egy részét. *Az órának hatvanada egy percz. A régi conventiós forintnak egy hatvanada egy krajczár volt.* 2) Mint sorosztó melléknév jelenti azon számot, mely az ötvenkilencz után következik. *Születésednek ma van hatvanad évnapja;* másképp: *hatvanadik.*

HATVANADIK, (hat-van-ad-ik) sorszámnév, tt. *hatvanadik-at*. Jelenti azon tárgyat, mely sor szerént az ötvenkilenczedik után következik. *Életem hatvanadik esztendejében. Ez a hatvanadik beteg, kit meggyógyítottam.*

HATVÁNY, (hat-vány) fn. tt. *hatvány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. A számtanban (a betüvetést is ide értve), valamely mennyiségnek ön magával egy vagy több ízben teljesített szorozata (Potentia), pl. $2 \times 2 = 2^2 = 4$, a 2^2 (vagy itt a 4) a 2-tős számnak hatványa, s az alap 2, gyökszám. Tovább szorozva $2 \times 2 \times 2$ vagy $2 \times 2^2 = 2^3 = 8$, ismét tovább: $2 \times 2^3 = 16$ stb. Betükkel példa: $a \times a = a^2$, továbbá $a \times a \times a$ vagy $a \times a^2 = a^3$. $a \times a^3 = a^4$ stb. A jobbról fölül irt kisebb szám pedig: *hatványmutató*, vagy csak *mutató* vagy *polczjegy* v. *polcz*, mely azt mutatja, hányszor van valamely szám egymás után mint szorzó téve. V. ö. HATVÁNYMUTATÓ. Ettől különbözik a ‚gyökmutató.'

HATVÁNYMUTATÓ, (hatvány-mutató) ösz. fn. Szám más mennyiség mellett jobb oldalt fölül, mely azt jelenti, hányszor van valamely mennyiség önmagával sokszorozva, pl. ebben $2 \times 2 = 2^2 = 4$, a 2 mint gyökszám sajátlag csak egyszer van ugyan önmagával szorozva, de kétszer van mint szorzó egymás után téve, vagyis mindkét szorozót v. tényezőt ő maga alkotja. V. ö. HATVÁNY.

HATVÁNYOZ, (hat-vány-oz) áth. m. *hatványoztam, —tál, —ott*. Hatványra emel. Átv. ért. valaminek értékét, becsét és más tulajdonságát fölebb fokozza. (Potenziren).

HATVÁNYOZÁS, (hat-vány-oz-ás) fn. tt. *hatványozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Számtani vagy betüvetési müködés, midőn valamely mennyiséget hatványozunk. 2) Átv. valamely dolog értékének fokozása. V. ö. HATVÁNYOZ.

HÁTVÉD, (hát-véd) ösz. fn. Szoros ért. a hadi lábra állított hadseregnek azon része, mely a derékhadat hátulról kíséri, s azt az ellenség megtámadása ellen födözi. Szélesb ért. az indulóban levő sereget egy kissé távolabbról kísérő csapat vagy osztály. (Arrière-garde).

HÁTVÉG, (hát-vég) ösz. fn. A hátgerincznek alsó vége.

HÁTVONAL, (hát-vonal) ösz. fn. Valaminek hátán vagy ormán vagy gerinczén végig huzódó vagy csak elmében gondolt vonal. *A ló, szamár hátvonala. A bérez hátvonala.*

HAV, a *hó* szó módosulata, némely ragozáskor és képzéskor. Innen: *hava* a hónapok neveiben: *Karácson hava, Boldogasszony hava, Szent-György hava,* l. HÓ, HÓNAP. A török *hava* am. idő; lég; szél; hang.

HAVAD, erdélyi falu Maros székben; helyr. *Havad on, —ra, —ról.*

HAVADI, (hav-ad-i) fn. tt. *havadi-t*, tb. *—ak*. Székely szó, máskép: *(kikeleti) hóvirág, fejér tavaszika.* (Galanthus nivalis). Némelyek, pl. Kassay József szerént fejér nárczis. (Narcissus poëticus). Kriza J. szerént is tavaszi virág: nárczis. Minden esetben a *hó* (hav) szótól.

HAVADTŐ, erdélyi falu Maros székben; helyr. *Havadtő-n, —re, —röl.*

HAVADZIK, (hav-ad oz-ik) k. m. *havadz-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. 1) Hó esik. 2) Mondják nőkről, midőn havi tisztulás van rajtok.

HAVAJ, falu Zemplén megyében; helyr. *Havaj-on, —ra, —ról.*

HAVAS, (1), (hav-as) mn. tt. *havas-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Hóval födött, takart. *Havas bérczteiők, házfödelek.* 2) Hóval bővelkedő, kevert. *Havas tél. Havas idő, havas eső.* 3) Holdas, hóbolygó, alvajáró; hóbortos. „Uram, irgalmazjh en fiamnak, mert havas." Tatrosi cod. 4) Átv. ért. ősz hajú, fehér hajú. *Havas fej.* 5) Havi tisztulásban levő vagy szenvedő.

HAVAS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *havas-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Magas hegy, melynek tetejét vagy mindig, vagy az év legnagyobb részében hó födi. *Németújhelyi havas. Kárpáti havasok.* Erdőszeti, a vadásznyelven oly magasságu hegyláncz is, melynek ormain megszünt a fatenyészet, habár azt örök hó nem fedné is.

HAVASALFÖLD, (havas-al-föld) l. HAVASELFÖLD.

HAVASALJA, (havas-alja) ösz. fn. A havasok alsó vidéke, lába. V. ö. HAVAS, (2).

HAVASALJAI, (havas-aljai) ösz. mn. Havasaljáról való, oda vagy ahhoz tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Havasaljai fák, füvek, patakok. Havasaljai faluk, városok, lakosok.*

HAVASELFÖLD, (havas-el-föld v. -elve-föld) ösz. fn. Így nevezték a magyarok Oláhországot, azon havasoktól, melyek azt Erdélytől elválasztják, s melyeken túl (elve) fekszik. V. ö. ELVE.

HAVASELI, (havas-eli) ösz. mn. Havas elve, azaz havason vagy havasokon túl fekvő, vagy azon vidékről való, azt illető stb. *Havaseli tartomány.* V. ö. ELVE.

HAVASELVE, (havas-elve) lásd: HAVASELFÖLD.

HAVAS-GYÓGY, FELHAVAS-GYÓGY, erdélyi puszta Alsó-Fejér megyében; helyr. —*Gyógyon*, —*ra*, —*ról*.

HAVASI, (hav-as-i) mn. tt. *havasi-t*, tb. —*ak*. Havason termö, élő, találtató. *Havasi ibolya. Havasi növények, állatok. Havasi bogyó, hajma. Havasi sas, holló, kecske, pinty. Havasi nyirfa, ugorka.* V. ö. HAVAS, fn.

HAVASÍT, (hav-as-ít) áth. m. *havasít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Havassá tesz, hóval behint.

HAVATLAN, (hav-atlan) mn. tt. *havatlan-t*, tb. —*ok*. Hó nélküli. *Havatlan tél*, melyen hó nem esik.

HAVAZ, (hav-az) áth. m. *havaz-tam*, —*tál*, —*ott*. Hóval hint, behint. *A csintalan fiúk havazzák egymást, behavazzák ruháikat.*

HAVAZÁS, (hav-az-ás) fn. tt. *havazás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Midőn a *havaz* igétől származik: cselekvés, mely által valakit v. valamit hóval behintünk. *Ruhának behavazása.* 2) Mint a *havasik* származéka am. hóesés. *Rákezdett a havazás.*

HAVAZIK, (hav-az-ik) k. m. *havaz-tam*, —*tál*, —*ott*. Szállong a hó. *Majd esik, majd havazik.*

HAVAZKODIK, (hav-az-kod ik) k. m. *havazkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Hóval játszik, hajigálódzik.

HAVI, (hav-i) mn. tt. *havi-t*, tb. —*ak*. 1) Hónapra való, hónapot illető. *Havi bér, fizetés.* 2) Havasokon lakó. *Havi tyúk.* 3) Hóra, mint esőre vonatkozó. *Havi Boldogasszony.* (Maria ad nives). 4) Hóhoz hasonló. *Havi* (hói) *fehérség, tisztaság.* 5) Hónaponként eléforduló vagy hószámot, női tisztulást illető. *Havi tisztulás. Havi folyás. Havi* (hónapos) *rózsa.* 6) Holdas, hóbolygó. *Havi kór. Uram könyörülj a fiamon, mert havi kór.* (Domine, miserere filio meo, quia lunaticus est. Máté 17. 14. Káldi).

HAVIKÓRSÁG, (havi-kóság) ösz. fn. 1) A női tisztulásnak, hószámnak rendetlen állapota, mely tulságos és tartósabb vérfolyásban mutatkozik. Szélesb ért. havi tisztulás, hónapszám. 2) Holdasság, hóbolygóság. V. ö. HAVI.

HAVKA, puszta Szepes megyében; helyr. *Havká-n*, —*ra*, —*ról*.

HAVONKÉNT, (hav-on-ként) ih. Hónapról hónapra, vagy különkülön minden hónapra, hónapban stb. *Havonként kifizetni a cselédeket. Havonként meglátogatni valakit.* V. ö. HÓ.

HAZ, elvont gyöke 1) *hasa* szónak, s ekkor azonos *hás* szóval, 2) *hasud, hazug* szóknak, midőn üresség (l. H betü), nem igazán szólást jelent. Ez utóbbi értelemben rokon vele Beregszászi szerént az aethiópiai *khasu* am. hazud és *khasve* am. hazug.

HÁZ, fn. tt. *hás-at*, harm. szr. —*a*. Megvan a latin-olasz *casa*, spanyol *casa*, *caza*, német *Haus*, dán, svéd *hus*, angol *house*, wend *hiska*, horvát *kuska*, *kutja*, a szanszkrit *kutisz*, *kutasz* (bekerítés, hás); *kut* (föd, tartalmaz) gyöktől; továbbá a különféle finn ágakban eléforduló: *koti*, *kota*, *kat*, *chot*, *choat*, *koat* szókban. Mind ezeket összehasonlítván látjuk, hogy kőz gyökük *ha*, *ho*, *hi*, vagy keményebben kiejtve *cho*, *ko*, *ka*, *ku*, melyek a magasságot, födelet, tetőt, takarót, héjat, kérget jelentő *ha*, *he*, *hi*, *ho*, *haj*, *héj*, magyar gyökökkel részént rokonok, részént ugyanazok. V. ö. HA gyök. E nyomok után indulva a *hás* magyarban is elemezve am. *ho-az* v. *ha-az*. 1) Általán és legszélesb ért. födél, takaró, héj, pl. *csigaház, gombház, gyöngyház, makkház, maghéz, lélek háza* (test). *Ördög bujjék a lelked házába*, azaz testedbe. 2) Szorosb ért. födött, tetős, *héjas* épület, azaz építészi szabályok szerént bekerített és födelezett térség, különféle czélokra használva. *Bolondház, bordélyház, csapház, élésház* (= kamara), *fenyítőház, foghéz, fürdőház, kávéház, könyvház, kocsmahéz, malomház, méhház, oskolahéz, őrház, postaház, préshéz, serfőzőház, serház, szentegyház, tanácsház, tárház* (= tárul szolgáló ház; a tár tartót, nem tartalmat jelent), *tiszthéz, törvényház, vámház, zálogház. Isten háza, ország háza, vármegye háza, város háza, falu háza* stb. 3) Még szorosb ért. emberek lakásaúl szolgáló épület. *Némely népek nem házakban, hanem sátorok vagy föld alatt laknak. Házat építeni. Alház, felház; két, három, négy emeletes ház. Kőház, fahéz, sárház. Szeglethéz. Uri ház, paraszt ház. Fehér ház. Fekete ház, fehér kenyér.* (Km.). *Halottas ház*, ahol t. i. halott fekszik. *Hátán háza, kebelében kenyere.* (Km.). *Sem háza, sem tüze.* (Km.). 4) A háznak egyes különös része, mennyire bizonyos czélra van szánva, nevezetesen némely tájszokás szerént am. szoba. *Vendéghéz, első hás, hátulsó ház, cselédház. Ágyas ház. Ebédlő ház. Előház. Fonóház. Siralomház*, melyben a halálra itélt rabokat veszték előtt harmadnappal ki szokták tenni. *Vetkőző hás.* 5) Képes kifejezéssel több emberek társulata, kik egy hásban laknak, vagy egy töről eredtek. Különösen a) Egy házban lakók. *Az egész ház talpon van. Az egész ház betegen fekszik. Föllármázni a házat.* b) Család, melynek szükségeiről és kényelmeiről egy közös főnök gondoskodik. *Ház ura, ház asszonya. Nagy házat tartani, vinni. Házát télrevalóval ellátni. Házáról gondoskodni. A mennyi ház, annyi szokás.* (Km.). *Uri házból, jó házból való. Kereskedő hás. Egyik nevezetes hás csődöt vallott.* c) Szélesb ért. nemzetség, melynek egyes ágai valamely kőz törzsökből származnak; mi különösen a fejedelmi, s főbb nemesi nemzetségekről mondjuk. *Az Árpád-, Hunyady- és Báthory-házak férfi-ágról kihaltak. Ausztriai hás. Anjoui házból eredt magyar királyok.*

HAZA, (1), (haz-a) fn. tt. *hazát*, harm. szr. *hazája*. Eredetére nézve egy a *hás* szóval, s ily elemzési rokonság van az *arcz* és *orcza* között is. Innen a székely népköltésben:

„Ottan kiindúla ajh! ki Kolozsvárra,
Fele útját mene, onnan visszatére,
Hazájához (= házához) téré."
Kriza J. gyüjteményében.

1) Széles ért. ország v. tartomány, melynek tagjai, s örökös lakosi, polgárai vagyunk. *Édes, kedves, szeretett, vérrel szerzett hazánk. Magyar haza. Egy hazának gyermekei, fiai, leányai. Egy Istenem, egy hazám, Se Istene, se hazája. Se országa, se hazája. Hazájában lakni. Hazáját elhagyni, elárulni. Védelmezni a hazát. Hazáért meghalni. Ő a mi hazánk fia. A haza minden előtt.* (Kölcsey). *Hazádnak rendületlenül légy hive ó magyar. . . . . A nagy világon e kivül nincsen számodra hely.* (Vörösmarty). Már Eszterházy Miklós nádor is mondá: „Nem hazánk-e nekünk is ez, mint édes Eleinknek? Az bizony, más nincsen kivüle, s tartozunk mind Isten, mind világszerte az természetnek törvénye szerént is, minden óltalommal neki." (Gr. Eszterházy Miklós nádor levelei. Történelmi Tár. VIII. kötet, 91. lap). *Magyarország az én hazám, itten nevelt apám anyám* (népdal). *Édes hazám fiai, boldogult bajnokai.* (Nemz. dal). *Tekints István király! szomoru hazádra* (régi ének). *Tiéd, hazám! egy szentelt fájdalom.* (Eötvös József).

„Légy szerencsés, rokonim hazája!
S a szerencsét ön erőd táplálja."
Vörösmarty.

„Seregeknek ura,
Királyok királya,
Áldd meg országunkat,
Mi magyar hazánkat." Régi ének.

2) Ugyanazon országban lakó, s közös törvények alatt élő polgárok egyesülete. *Hazánk feje, törvényei, szabadsága. Hazánk ősi szokásai, erkölcsei. Hazánk haladása a müveltségben.* 3) Országlati ért. valamely nemzetnek jogai, alkotmánya. *A haza veszélyben forog. A lengyel hazának csak neve van meg.* 4) Szorosb ért. helység, falu, város, melyben születtünk, és nevelkedtünk. *A kóborlókat hazájokba visszautasitani. Hazájába ment rokonait meglátogatni. Édes falum* (Erdélyi J. szerént néhutt: *édes hazám*) *határa, itt hagylak nemsokára.* (Népdal). 5) Legszorosb ért. azon lakhely, vagyis ház, melyben lakunk (lásd legelül); mely értelemben általánosan csak határozó gyanánt szoktuk használni. V. ö. HAZA, ih. és HON. 6) Átvitt ért. *Jobb haza, más haza* = örök haza = menny.

„Gyarló létbül a kebel
Jobb hazába esdekel."

„De ne szálljon bú reád,
Lelsz te is majd más hazát." Bajza.

Örökös haza = sír.

„Ők nyugosznak örökös hazában."
Vörösmarty.

HAZA, (2), (mint föntebb) ih. Megfelel ezen kérdésre *hova?* s am. oda, hol a hazánk van. Vétetik szélesb és szorosabb értelemben, mint maga a haza főnév. *A külföldön lakókat haza utasitani, vagy hini. Templomból haza menni. Haza járni. A gabonát a földről haza hordani. A kiszolgált katonákat haza bocsátani. Haza sietni, haza térni, haza futni, szaladni. Lódulj haza. Haza fekünni, mint a lédeczek. Haza kisérni valakit. Haza vágyni.* Néha e kérdésre felel meg: *hol? Oda haza,* am. honn, otthonn. *Ki van oda haza? Ide haza van-e az úr?* Képes kifejezéssel *haza menni,* am. meghalni, örök hazába menni. V. ö. HONN.

HAZAÁRULÁS, (haza-árulás) ösz. fn. Gonosztett, mely általán a haza érdekeit veszélyeztető alattomos vagy nyilvános cselekvésben áll. Különösen, a haza gyöngéinek ellenség előtti felfödözése, s a haza megrontására czélzó titkos szövetkezés és egyetértés az ellenséggel. *Valakit hazaárulásról vádolni, elitélni. A hazaárulást halállal büntetni.* Árulásnak mondatik betüszerénti értelemben, mennyire a gonosztevő a hazát áru gyanánt tekinti, s az ellenféltől gonosztetteért jutalmat kap vagy legalább remél.

HAZAÁRULÁSI, (haza-árulási) ösz. mn. Hazaárulást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Hazaárulási szándék, eszközök, jutalom.* V. ö. HAZAÁRULÁS.

HAZAÁRULÓ, (haza-áruló) ösz. fn. Személy, ki hazaárulást követ el, l. HAZAÁRULÁS.

HAZABELI, (haza beli) ösz. mn. tt. *hazabeli-t,* tb. *—ek.* Bizonyos hazából való. *Magyar hazabeli lakosok.* Személyragozva: *hazámbeli, hazádbeli, hazájabeli, hazánkbeli* stb. *Külföldön utazván, két hazámbeli vándorral találkoztam. A hazájabelieket különös szivességgel fogadni.*

HÁZADÓ, (ház-adó) ösz. fn. 1) Adó neme, melyet a házbirtokos fizet házától. 2) Adó, melyet saját tüzhelylyel biró családos ember fizet. Ezt *füstpénznek* is hivták. Különbözik: *házadó.*

HAZAÉRKEZÉS, (haza-érkezés) ösz. fn. Cselekvés vagy állapot, midőn oda érkezünk, hol a hazánk vagyon, szélesb v. szorosb értelemben. *Amerikába utazott rokonom hazaérkezését minden órán várom.* V. ö. ÉRKEZIK.

HAZAFÁJDALOM, (haza-fájdalom), ösz. fn. 1) Fájdalmas érzet a haza szenvedő állapota miatt. 2) L. HONVÁGY.

HAZAFELÉ, (haza felé) ösz. ih. Hazánkhoz közelítő irányban, vagyis oly úton, mely haza vezet. *A bevégzett vadászat után hazafelé indulni. Esteden hazafelé terelni a nyájat, csordát.* Átv. ért. *hazafelé vonzódik a szive; hazafelé röpülnek vágyai, csókjai.*

HAZAFI, (haza fi) ösz. fn. Birtokragokkal: *hazámfia, hazádfia, hazájafia, hazánkfia, hazátokfia, hazájokfia; hazámfiai, hazádfiai, hazájafiai, hazánkfiai, hazátokfiai, hazájokfiai.* Vagy ezek helyett *hazafitárs* rendesen ragozandó: *hazafitársam, hazafitársad* stb. kivált a harmadik személyre viszonyitva a fön-

tebbiek mint szokatlanabbak helyett: *hazafitársa, hazafitársok, hazafitársai, hazafitársaik.* 1) Bizonyos hazának szülötte, fia, polgára, meghonosult lakosa. Ellentéte: *külföldi, idegen, jövevény. A hivatalokat, méltóságokat hazafiaknak adni. Idvezellek titeket, hazámfiai. Ismét egy hazánkfiát magasztalják a külföldi lapok.* 2) Nemesb ért. oly polgára a hazának, ki ennek javát, hirét különösen előmozdítani törekszik, ki a hazának, mint anyának háladatos fia. V. ö. FI.

HAZAFIAS, (hazafi-as) ösz. mn. további *(as)* képzővel; tt. *hazafias-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Haza javát előmozdítni törekvő. *Hazafias tett, indulat, áldozatkészség.*

HAZAFIATLAN, (haza-fi-atlan) ösz. mn. további *(atlan)* képzővel; l. HAZAFISÁGTALAN.

HAZAFISÁG, (haza-fi-eság) ösz. fn. további *(ság)* képzővel. Nemesb ért. buzgólkodás a haza köz érdekei mellett, saját javunk elmellőzése, sőt feláldozása által is. *Hazafiságból bizonyos terheket, munkákat, tiszteletbeli hivatalokat elvállalni. Hazafiságból a közterhek viselésében a néppel osztozni. Hazafiságból vagyonunkat, életünket feláldozni.*

HAZAFISÁGTALAN, (haza-fi-ság-talan) ösz. mn. további *(ság-talan)* képzőkkel. Akiben vagy amiben hazafiság nincsen. *Hazafiságtalan önzés.*

HAZAFISKODIK, (haza-fi-s-kodik) l. HAZAFIÚSKODIK.

HAZAFITÁRS, (haza-fi-társ) ösz. fn. Személy, ki velünk egy hazának lakosa, polgára; földi. V. ö. HAZAFI.

HAZAFIÚ, HAZAFIÚSÁG, l. HAZAFI, HAZAFISÁG.

HAZAFIÚI, (haza-fiúi) ösz. mn. 1) Nemesb ért. haza szeretetétől gerjedező, hazáért buzgó. *Hazafiúi érzelem, indulat.* 2) Hazafit illető. *Hazafiúi kötelesség.*

HAZAFIUSÍT, (haza-fiusít) ösz. áth. Idegent, külföldit bizonyos hazának polgárává avat, s azon hazának jogaival felruház. Szorosb ért. idegent törvény által a magyar nemesek sorába igtat. *A hazára nézve érdemeket szerzett külföldieket hazafiusítani.* Máskép: *honosít.*

HAZAFIÚSKODIK, (haza-fiú-s-kodik) k. m. *hazafiúskod-tam, —tál, —ott.* Hazafiságot mutat, de inkább csak szájjal, mint tettel. Ezekre irá Vörösmarty:

„Kértek, s a haza kér, firkáltok, s a haza buzdít;
Csizmátok nincsen, s a haza álljon elő.
Áldoztok bogarat, s azt a haza nézze tuloknak:
Szándéktok jó volt, s a haza áldjon ezért?"

HÁZAGLÓ, (ház-ag-ol-ó) mn. tt. *házagló-t.* Házról házra járó, csavargó, hírhordó. *Házagló vénbanya.* Székely szó. Szokottabban: *házaló.* Képzésre olyan, mint: *lovagló.*

HÁZAGOL, (ház-ag ol) önh. m. *házagol-t.* Székely szójárás szerint am. házról házra jár, akár van dolga, akár nincs. Szokottabban: *házal.*

HAZAI, (haz-a-i) mn. tt. *hazai-t*, tb. —*ak*. 1) Hazából való, ott készült, termett. *Hazai termények. Hazai kézművek. Hazai lakosok.* 2) Hazára vonatkozó, hasát illető, hazában divatozó. *Hazai szokások, törvények. Hazai szeretet.* 3) Székely tájszólás szerént *hazai leány*, v. egyszerüen: *hazai*, am. menyasszony; máskép: *hevert*, minthogy eljegyzett állapotában némi kedveskéssel levén a szülék iránta, a külső munkától megkimélik, s inkább házi munkákat végeztetnek vele.

HAZÁIG v. HAZAIG, (haza-ig) ih. Egészen oda, hol a hazánk van; hazánk határáig, küszöbeig stb. *Hazáig kisérni valakit. Hazáig ugatták az ebek.*

HAZAJÁR, (haza-jár) ösz. önh. Oly emberről mondják, ki bizonyos idegen helyről koronként haza szokott menni. *Naphosszant csavarog, csak enni és alunni jár haza. Az anyás gyermek, ha máshová adják inasnak, gyakorta hazajár.* Népbabona szerént: *hazajár a meghalt ember lelke*, am. kisért.

HAZAJÖVET, (haza-jövet) ösz. fn. és h. 1) Midőn valaki útban van, hogy haza jőjön. 2) Használtatik határzó gyanánt is, s am. azon idő folyta alatt, midőn hazafelé jöve. *Hazajövet, három ismerőssel találkoztam. Hazajövet vendégeket hozok magammal.*

HAZAJÖVETEL, l. HAZAJÖVET 1) és HAZAÉRKEZÉS.

HÁZAJTÓ, (ház-ajtó) ösz. fn. Ajtó, mely a házba nyilik és vezet. Valamint a *ház* különbözö értelemben vétetik, úgy a házajtó is. V. ö. HÁZ és AJTÓ. *Utczáról, konyháról, folyósóról nyiló házajtó. Házajtóban állva pipázni.*

HAZAKÖLTÖZÉS, (haza-költözés) ösz. fn. Midőn valaki ideiglenes távoli vagy idegen lakhelyről mindenestől haza hordozkodik vagy takarodik. *Elbocsátott katonák hazaköltözése. A nyári mulató helyekre tartozkodott vendégek hazaköltözése.*

HÁZAL, (ház al) önh. m. *házal-t.* Házról házra járkál, hireket hord; vagy áruit hordozza, valami után tudakozódik stb. *Házalnak a kéregetö koldusok. Házalnak némely zsidók, hátas kalmárok. Házalnak a dologtalan csavargók, hírhordók. Házalnak a gazdátlan vagy éhes ebek.* Székelyesen: *házagol.*

HÁZALÁS, (ház-al-ás) fn. tt. *házalás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Házról házra járás, pl. hírhordás, időtöltés, kupeczkedés, kémkedés stb. végett. Székelyesen: *házagolás* v. *házaglás.*

HÁZALÓ, (ház-al-ó) mn. tt. *házaló-t.* Házról házra járó. *Házaló kis kalmár. Házaló hírharang.*

HAZAMENÉS, (haza-menés) ösz. fn. Visszatérés, midőn valaki távolból hazájába vagy lakhelyére, vagy házába visszamegy. *Hazamenésre inteni a kocsmai korhelyeket.*

HAZAMENET, (haza-menet) ösz. fn. és h. 1) Cselekedet, midőn valaki haza megy, vagy azon állapot, midőn útban van hazafelé. 2) Használtatik határzó gyanánt, s am. azon időben, mikor haza megy valaki. *Hazamenet elétveszlette az utat. Hazamenet megtámadták az éji kóborok.*

HAZAMENETEL, fn. l. HAZAMENET.

HÁZANKÉNT, (ház-an-ként) ih. Házról házra menve, egyik házat a másik után véve. *Házanként öszvetérni a lakosokat.*

HAZANYELV, (haza-nyelv) ösz. fn. Azon nyelv, melylyel bizonyos haza lakosai mint anyaival élnek. Szorosb ért. a vegyes nyelvü országban azon nyelv, melyről a nemzet hivatik, pl. Magyarország hazanyelve a magyar.

HAZAOLTALMAZÁS, l. HAZAÓTALMAZÁS.

HAZAÓTALMAZÁS, (haza-ótalmazás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva a hazát annak megtámadói, különösen fegyveres ellenségei ellen ótalmazzuk, védjük.

HAZAÓTALOM, (haza-ótalom) ösz. fn. Mind azon eszközök, módok, melyekkel a hazát ellenségei ellen védjük, ótalmazzuk, s azon eszközök, módok használata.

HAZARONTÁS, (haza-rontás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki vagy valami a haza kárára, veszedelmére van. V. ö. HAZARONTÓ.

HAZARONTÓ, (haza-rontó) ösz. mn. Aki vagy ami a haza kárára, veszedelmére van, ki annak érdekeit, jogait, szabadságát csonkítja, erőtleníti, aláássa; hazaáruló. *Hazarontó erkölcstelenség, visszálkodás, pártoskodás, lélekvásárlás, kegyeletlenség, népizgatás, fejetlenség.*

HÁZAS, (1), (ház-as) mn. tt. *házas-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Kinek háza van. *Házas polgárok. Házas zsellér.* Ellentéte: *házatlan.* 2) Átv. ért. mondjuk férfiról, kinek felesége van és nőről, ki férjhez ment; ettől származnak: *házasodik* v. *házasúl, házasság* stb. A törökben is *ev*-től, mely házat jelent, származik: *evli* házas, *evlenme* házasság, *evlenmek* házasodni, *evlendirmek* házasítni stb. *Házas férfi. Házasasszony. Házas emberek. Házas személyek, társak.* Innét: *házasélet*, am. férfinak és nőnek törvényes együtt lakása. *Házasélet örömei, bajai, gondjai.* Ellentéte: *nőtelen* és *hajadon.*

HÁZAS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *házas-t*, tb. *—ok*. Feleséges férfi vagy férjes nő. *Házasok közötti czivódások. Házasokat elválasztani a nőtelenektől és hajadonoktól. Nyalják falják egymást, mint az új házasok.* (Km.). *Összetörődtek, mint a rosz házasok.* (Km.).

HÁZASÁGY, (házas-ágy) ösz. fn. 1) Ágy, melyben a házasok feküsznek. 2) Átv. ért. törvényes vér, születés. *Házasságyból született gyermekek.*

HÁZASASSZONY, (házas-asszony) ösz. fn. Nő, kinek férje, családja van.

HÁZASÉLET, (házas-élet) ösz. fn. A törvényesen egybekelt férfi és nő együtt lakása, s ugyanazon közczélra munkálása. *Házaséletet élni. A házaséletet megunni.*

HÁZASEMBER, (házas-ember) ösz. fn. Férfi, kinek felesége van. *Házasemberhez nem illik a legénykedés.*

HÁZASFÉL, (házas-fél) l. HÁZASTÁRS.

HÁZASÍT, HÁZASIT, (ház-as-ít) áth. m. *házasít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Férfinak nőt, feleséget, nőnek férjet szerez, vagy véghez viszi, hogy férj és nő törvény szerént összekeljenek. *A vén néniket szeretnék házasítani. Összeházasítani valamely vén özvegyet fiatal legénynyel. Fiát megházasítani. A leányt kiházasítani*, am. férjhez adni.

HÁZASÍTÁS, HÁZASITÁS, (ház-as-ít-ás) fn. tt. *házasítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, mely által valakit házasítunk. *Kiházasítás. Összeházasítás, megházasítás.* V. ö. HÁZASÍT.

HÁZASKODIK, (ház-as-kod-ik) régies, a mai ‚házasodik' helyett. L. ezt.

HÁZASODÁS, (ház-as-od-ás) fn. tt. *házasodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Férfinak és nőnek törvényes szerződés szerént öszvekelése. V. ö. HÁZASODIK.

HÁZASODIK, (ház-as-od-ik) k. m. *házasod-tam, —tál, —ott.* Általán am. házasságra lép. Tulajd. ért. nőtelen férfi vagyis legény, özvegyember valamely hajadon vagy özvegy nővel törvényes polgári szerződés szerént öszvekel, s az illető lelkész, vagy ennek képviselője által megáldatik, vagy felavattatik, szóval, feleséget vesz. V. ö. HÁZASSÁG. *Házasodnak a legények. Házasodik a lapát, elvette a piszkafát.* (Népd.). *A férfi házasodik, a nő férjhez megy. Fiam megházasodott, leányom férjhez ment. Uri, gazdag házba házasodni*, am. olyan házból feleséget venni. *Megházasodtam, de nincsen házam.* (Szójáték).

HÁZASPÁR, (házas-pár) ösz. fn. Házasságra kelt férfi és nőszemély együtt. *Szép házaspár válik belőlök. A házaspárt megáldani.*

HÁZASSÁG, (ház-as-ság) fn. tt. *házasság-ot*, harm. szr. *—a.* Széles ért. szerződésen alapult összekelése két különnemü (férfi és nőnemü) személynek a végre, hogy együtt élvén gyermekeket nemzenek, s azokat fölneveljék. Törvényi szorosabb értelemben polgári szerződés, melyben két különböző nemü személyek a törvényben megszabott módon kinyilatkoztatják abbeli akaratjokat, hogy elválhatlan közösségben, s egymás iránti hűségben élnek, gyermekeket nemzenek, azokat nevelik és egymást kölcsönösen segélik. Keresztény katholikai ért. szentség, mely által a törvényesen öszvekelt férfi és nő feloldhatatlan szövetségre lépvén, isteni kegyelmet kapnak, hogy gyermekeiket Isten félelmében neveljék, egymást hiven szeressék, s az élet minden viszontagságaiban egymásnak viszonyos segítségére legyenek. *Szent házasság. A házasság akadályozó és elválasztó* (v. *bontó*) *akadályai.* (Impedimenta impedientia, et dirimentia). *Házasságra lépni. Házasságot kötni. Jó házasságban élni. Házasságot törni*, am. a házastárson kívül idegennel közösülni. *Titkos házasság. Első, második házasságból született gyermekek. Hosszu alku a házasság.* (Km.).

HÁZASSÁGBELI, (házasság-beli) ösz. mn. 1) Házasságot illető, érdeklő. *Házasságbeli szerződés.* 2)

Házasságban eléforduló, azzal járó. *Házasságbeli örömek, bajok, gondok.* 3) Házasságból való, származó. *Házasságbeli gyermekek. Első házasságbeli örökösök.*

HÁZASSÁGBIZONYÍTVÁNY, (házasság-bizonyítvány) ösz. fn. Hiteles oklevél, mely tanuságot nyújt, hogy bizonyos házasság valósággal megkötttetett, vagy hogy valamely személy házasságban él.

HÁZASSÁGBONTÁS, (házasság-bontás) ösz. fn. A házassági szerződés érvényességének teljes vagy részletes megszüntetése, vagyis a házasságban élő felek elválasztása.

HÁZASSÁGGYÜLÖLŐ, (házasság-gyülölő) ösz. fn. Személy, ki a házasélettől irtósik, s iránta ellenséges indulattal levén, nem házasodik.

HÁZASSÁGHÁBORÍTÓ, (házasság-háborító) ösz. fn. és mn. Ki a házastársak közti békét megzavarja, s egyetértésöket feldulja.

HÁZASSÁGI, (ház-as-ság-i) mn. tt. *házassági-t*, tb. —*ak*. Házasságot illető, érdeklő, arra vonatkozó. *Házassági három parancs. Házassági pör.*

HÁZASSÁGKÖTÉS, (házasság-kötés) ösz. fn. 1) Cselekvés, mely által valaki házasságra lép. 2) Szerződés, melynek ereje által a házasság létesül.

HÁZASSÁGLEVÉL, (házasság-levél) ösz. fn. A házastársak közt kötött szerződést magában foglaló hiteles iromány.

HÁZASSÁGRAKELÉS, (házasságra-kelés) ösz. fn. l. HÁZASODÁS.

HÁZASSÁGRONTÁS, (házasság-rontás) lásd: HÁZASSÁGTÖRÉS.

HÁZASSÁGRONTÓ, (házasság-rontó) l. HÁZASSÁGTÖRŐ.

HÁZASSÁGSZERZÉS, (házasság-szerzés) ösz. fn. Működés, közbejárás, hogy bizonyos személyek között házasság létesüljön. Ki ezt véghez viszi: *házasságszerző.*

HÁZASSÁGTALAN, (ház-as-ság-ta-lan) mn. tt. *házasságtalan-t*, tb. —*ok*. Aki házasságra nem lépett; nőtelen, illetőleg férjetlen. *Házasságtalan élet, agglegény, aggesis.* Határozóilag am. házasság nélkül.

HÁZASSÁGTALANSÁG, (ház-as-ság-ta-lanság) fn. tt. *házasságtalanság-ot*, harm. szr. —*a*. Házasság nélküli állapot, élet; nőtelenség, hajadonság, özvegység.

HÁZASSÁGTÖRÉS, (házasság-törés) ösz. fn. Házassági hűség megszegése, mely akkor történik, midőn valamely házas társ testileg idegennel közösül. *Házasságtörést elkövetni. Házasságtörésről vádolni valakit.*

HÁZASSÁGTÖRŐ, (1), (házasság-törő) ösz. fn. 1) Házastárs, ki testileg idegen személylyel közösül. *Házasságtörő férj vagy feleség.* 2) Akármely férfi, ki házas asszonynyal közösül.

HÁZASSÁGTÖRŐ, (2), (mint föntebb) mn. Ki házasságtörést követ el. V. ö. HÁZASSÁGTÖRÉS. *Házasságtörő férj, feleség.*

HÁZASSZEMÉLY, (házas-személy) ösz. fn. Házasságra lépett, házasságban élő férfi vagy nő. Ellentéte: *nőtelen, hajadon, özvegy.*

HÁZASTÁRS, (házas-társ) ösz. fn. Férj vagy feleség, mennyiben egymással viszonyos társaságban élnek. *Helységünkben lakozó N. N. becsületes ifjulegény veszi magának házastársul N. N. hajadon leányát* N-t. (Egyházi hirdetés).

HÁZASÚL, HÁZASULÁS, (ház-as-úl) önh. m. *házasúl-t*; l. HÁZASODIK, HÁZASODÁS.

HÁZASULANDÓ, (ház-as-ul-and-ó) mn. tt. *házasulandó-t*. Házasodni akaró, készülő, házasulásra megérett; házasságra elszánt, eljegyzett. *Már nekem is van házasulandó fiam. Házasulandók hirdettetnek.*

HAZASZERETET, (haza-szeretet) ösz. fn. Általán, természeti vonzalom, melynél fogva hazánkat kedveljük, s annak java, boldogsága minden más idegen föld felett érdekel bennünket. Különösen és nemesb ért. indulat, erény, melynél fogva hazánk boldogságának előmozditására ösztönöztetünk, s érette javunkat, sőt ha kell, éltünket is feláldozni készek vagyunk.

HAZASZERTE, (haza-szerte) ösz. ih. Mindenfelé a hazában. Oly képzésü, mint: országszerte.

HAZATÉRÉS, (haza-térés) ösz. fn. Cselekvés, midőn idegen vagy távol helyről oda megyünk visza, hol a hazánk vagyon.

HAZÁTLAN, (haz-a-atlan) mn. tt. *hazátlan-t*, tb. —*ok*. Kinek hazája nincs, szorosb vagy szélesb értelemben véve. V. ö. HAZA. *Hazátlan világfutó, világkerülő. Hazátlan számüzött.* Átv. ért. hazájától, ősi szabadságától, nemzetiségétől megfosztott. *Hazátlan nép.* Határozóilag am. haza nélkül.

HÁZATLAN, (ház-atlan) mn. tt. *házatlan-t*, tb. —*ok*. Kinek háza nincsen. *Házatlan szellérek*, urbéri ért. kiknek sem jobbágytelkök, sem házok nincs. *Házas szellér*, telketlen, de házzal biró jobbágy. Határozóilag ház nélkül.

HAZÁTLANSÁG, (haz-a-atlan-ság) fn. tt. *hazátlanság-ot*, harm. szr. —*a*. Haza nélküli állapot, midőn valakinek, mint mondani szokás, se országa, se hazája.

HAZAVÁGY, HAZAVÁGYÁS, l. HONVÁGY.

HAZAVESZTÉS, (haza-vesztés) ösz. fn. Kétféle értelme van, 1) am. hazarontás; 2) a hazából önkénytelenül kivándorlás, üldözés elől menekülés; számüzetés.

HAZAVESZTETT, (haza-vesztett) ösz. mn. Hazájából valamely üldöztetés miatt kivándorlott; számüzött.

HAZAVESZTŐ, l. HAZARONTÓ.

HÁZBELI, (ház-beli) mn. tt. *házbeli-t*, tb. —*ek*. Házhoz tartozó, házban levő. *Házbeli eszközök, bútorok.* Személyragozva 1) *házbelim, házbelid, házbelije* stb. s ekkor főnév gyanánt használtatik, pl. *minden házbelimet elárverezték*, 2) házambeli, házadbeli, há-

zabeli stb. pl. *az én házambeli bútorok újabbak a te házadbelieknél.*

HÁZBÉR, (ház-bér) ösz. fn. Bér, melyet az idegen házban lakó vagy idegen házat használó zsellér az illető házbirtokosnak fizet. *A házbért évnegyedenként, s előre lefizetni. Fölemelni a házbért.*

HÁZBÉRLELÉS, (ház-bérlelés) ösz. fn. Idegen háznak lakás vagy akármily használás végett bérbe vevése.

HÁZBÉRLET, (ház-bérlet) ösz. fn. l. HÁZBÉR, HÁZBÉRLELÉS.

HÁZBÉRMENTES, (ház-bér-mentes) ösz. mn. Ki házbért nem fizet, ki hivatalánál vagy más oknál fogva más házában ingyen szállással bir. *Az országgyülési urak régebben házbérmentesek voltak.*

HÁZBIRTOK, (ház-birtok) ösz. fn. Házból, mint tulajdonból álló birtok.

HÁZBIRTOKOS, (ház-birtokos) ösz. fn. Kinek saját háza van, háztulajdonos.

HÁZCSATORNA, (ház-csatorna) ösz. fn. Csatorna a háztetőn, mely az esőt, hólevet felfogja és elvezeti.

HÁZCSÚCS, (ház-csúcs) ösz. fn. A háztetőnek legmagasabb orma vagy vége.

HÁZELŐ, (ház-elő) ösz. fn. 1) A háznak azon része, mely az épület homlokzatát képezi. 2) Térség a ház homlokzata előtt. *Elseperni a házelőről a szemetet.*

HÁZÉPITÉS, (ház-építés) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valaki házat épit. V. ö. ÉPÍT. *Kinek sok a pénze, csak házépitésbe fogjon, majd elfogy.*

HÁZFAR, (ház-far) ösz. fn. A háznak hátulsó része, vége.

HÁZFÖDÉL, (ház-födél) ösz. fn. A háznak falaira vagy oszlopaira rakott hárántos alkotmány, hogy azt az elemek viszontagságai, u. m. eső, szél, hideg ellen stb. védelmezze. *Zsindelyes, cserepes, nádas, szuppos házfödél.* V. ö. FÖDÉL.

HÁZFÖDÉM, (ház-födém) l. HÁZFÖDÉL.

HÁZFÖDÉS, (ház-födés) ösz. fn. Épités, midőn az illető mesteremberek, u. m. ácsok, cserepcsek stb. a házra födelet csinálnak.

HÁZFÖDŐ, (ház-födő) ösz. fn. Mesterember, nevezetesen ács, cserepes, nádazó stb. ki házat föd.

HÁZFÖLD, (ház-föld) ösz. fn. Föld a ki nem padlózott földszinti szobákban, pl. a parasztházakban. *A salétromfőzők kiásák a házföldet.*

HÁZGONDVISELŐ, (ház-gond-viselő) ösz. fn. Személy, ki a házra felügyel, azt épen, tisztán tartja, javitásáról gondoskodik vagy a házi családnak élelmi szükségeit ellátja. *Uraságí házgondviselő.*

HÁZHÉJ, (ház-héj) ösz. fn. Tulajdonkép, üresség a házfödél és házfalak padlózata között; másképen: *padlás, hiu,* palóczosan *szoba.* Néhutt am. házfödél, vagyis az épületnek a falak fölötti része. V. ö. HÉJ, HIU.

HÁZHÉJAZAT, (ház-héjazat) ösz. fn. l. HÁZFÖDÉL.

HÁZHELY, (ház-hely) ösz. fn. 1) Hely vagy térség vagy telek, melyen ház épült vagy annak van szánva. *Az elbontott bástyákat házhelyekül felosztani. A várkörön házhelyet venni.* 2) Némely városokban a házbirtokhoz kapcsolt külső telek vagy telkek.

HÁZHÍ, HÁZHÍJ, HÁZHIU, l. HÁZHÉJ.

HÁZHÍABLAK, (ház-hí-ablak) ösz. fn. Ablak a háznak héján vagy héjazatán, padlásablak.

HÁZHOMLOK, (ház-homlok) ösz. fn. A háznak fő oldala, vagyis eleje.

HÁZI, (ház-i) mn. tt. *házi-t*, tb. —*ak.* 1) Házhoz tartozó. *Házi barát. Házi egymás, holmi, eszközök. Házi inas. Házi kápolna. Házi úr, asszony, leány, nép. Házi tiszt, orvos.* 2) Ház körül előforduló. *Házi gondok, bajok, szükségek. Házi ünnep, öröm, mulatság.* 3) Mit ház körül használnak. *Házi köntös, sipka, fejkötő, ruha.* 4) Mi háznál szokott tartózkodni, nem vad. *Házi állatok. Házi madarak. Házi nyúl, galambok.* 5) Nem bolti, nem másutt készített. *Házi kenyér, házi vászon.* 6) Házbeliek közől való. *Házi tolvaj, kém, ellenség.* 7) Házi állapotra vonatkozó. *Házi élet. Házi boldogság. Házi jelenet*, nem igen jó értelemben. Átv. ért. *házi hóhér*, am. rosz lelkiösméret. *Úti czifra, házi ronda.* (Km.), am. otthonn czifra, otthonn ronda. *Házi doromb*, zsémbelődő feleség.

HÁZIADÓ, (házi-adó) ösz. fn. Adó neme volt, melyet az adózó jobbágyság az illető megye saját házi költségeire, u. m. tisztviselők, szolgák tartására, megyei épületek, hidak fentartására stb. fizetett. (Domestica). Ettől különbözött a *hadiadó.* (Bellica).

HÁZIAS, (ház-i-as) mn. tt. *házias-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Oly személyről, kivált nőről mondjuk, ki legfőbb örömét és kedvét a ház körül, s otthonn találja, ki házi ügyekkel szeret foglalkodni, ki fényüzés, külső mulatozások után nem vágyakodik.

HÁZIASSÁG, (ház-i-as-ság) fn. tt. *háziasság-ot*, harm. szr. —*a.* Tulajdonság, midőn valaki háziias. V. ö. HÁZIAS.

HÁZIASSZONY, (házi-asszony) ösz. fn. 1) A háztulajdonos felesége vagy házbirtokos nő, pl. özvegy. 2) Nő, ki valamely családnak feje.

HÁZIATYA, (házi-atya) ösz. fn. Atya, mint a család feje.

HÁZIBARÁT, (házi-barát) ösz. fn. Férfi, ki valamely családnak barátja, s mint olyan annak gyakoribb látogatója, kit valamely háznál otthonos gyanánt fogadnak és tartanak. Ha nőszemely: *házibarátnő.*

HÁZIFECSKE, (házi-fecske) ösz. fn. Fecskefaj, mely a házakban szeret fészkelni és lakni. Különböztetésül más, pl. *parti fecskétől*, mely helységeken kivül a partok oldalain fészkel és tenyészt.

HÁZIGAZDA, (házi-gazda) ösz. fn. 1) Házbirtokos, háztulajdonos. Nemesebb nyelven: *háziúr.* 2) Családnak férfi főnöke, családatya. 3) Szélesb ért. azon férfi, ki bizonyos házi mulatságoknál, zárt kö-

rökben a vendéglői tisztet viseli, ki a vendégeket fogadja, azok kényelméről gondoskodik stb.

HÁZIKA, (ház-i-ka) fn. tt. *házikát*. L. HÁZIKÖNTÖS v. OTTHONKA.

HÁZIKÁPLÁN, (házi-káplán) ösz. fn. Papi személy, ki valamely házi kápolnában hivataloskodik, vagy magánházbelieket a vallásban különösen oktat. Szorosb ért. oly pap, ki a fennemlített czélokból az illető családdal együtt lakik. *Fejedelemnek, uraságnak házikáplánja.* Máskép: *udvari-káplán.*

HÁZIKÁPOLNA, (házi-kápolna) ösz. fn. Magánházban létező, s a családnak különös lelki használatára szolgáló kápolna. V. ö. KÁPOLNA.

HÁZIKENYÉR, (házi-kenyér) ösz. fn. 1) Kenyér, melyet a háznál magáncsalád használatára sütnek, mit nem piacson, nem sütő boltban vesznek. 2) Barnábbféle lisztből sütött kenyér, nem zsemlye, legyen az piaczi vagy sütőboltból való.

HÁZIKERESZT, (házi-kereszt) ösz. fn. Képes ért. mindenféle baj, mely a családos házi élettel járni szokott, különösen: szembe, rosz feleség, vásott gyermekek, hosszas betegek stb. *Van nekem házi keresztem. Jaj Istenem, mit adtál, hogy megházasítottál? Adtál egy nagy keresztet, hogy az erdőn nem veszett.* (Népd.).

HÁZIKISASSZONY, (házi-kis-asszony) ösz. fn. A házhoz, családhoz tartozó kisasszony.

HÁZIKÓ, (ház-i-kó) fn. tt. *házikó-t*, harm. szr. *—ja*. Kisded alacson ház. *Házikókban lakó czigányok.*

HÁZIKÖNTÖS, (házi-köntös) ösz. fn. Köntös, melyet csak otthonn a ház körül szoktunk viselni.

HÁZINŐ, (házi-nő) l. HÁZIASSZONY.

HÁZINYÚL, (házi-nyúl) l. TENGERINYÚL.

HÁZIORVOS, (házi-orvos) ösz. fn. Orvos, ki valamely család tagjait rendesen gyógyítani szokta.

HÁZIORVOSSÁG, (házi-orvosság) ösz. fn. Egyszerű gyógyszer valamely nyavalya ellen, mely a ház körül találtatik vagy található; különböztetésül a mesterségesen készített, külföldi, drága, gyógyszertári szerektől. *Házi orvossággal élni.*

HÁZISÁG, (ház-i-ság) l. HÁZIASSÁG.

HÁZISZEGÉNY, (házi-szegény) ösz. fn. Oly szegény, ki szükséget szenved, de vagy szeméremből, vagy polgári helyzete miatt nyilván koldulni, s házról házra kéregetni nem megy. *Házi szegényeket ápoló jótékony egyesület.*

HÁZISZER, (házi-szer) l. HÁZIORVOSSÁG.

HÁZITISZT, (házi-tiszt) ösz. fn. Személy, ki valamely uraságí háznál belső hivatalt visel, pl. várnagy, kastélynagy, házügyelő, irnok stb. *Házitiszt által aláírt uraságí rendelet.*

HÁZITOLVAJ, (házi-tolvaj) ösz. fn. A családhoz tartozó, ugyanazon házban lakó, különösen házicselédek közől való tolvaj. *Ezt más nem cselekedhette, mint házitolvaj.*

HÁZIÚR, (házi-úr) ösz. fn. A háznak birtokos ura, háztulajdonos. Ez tulajdonkép csak oly házbirtokosokról mondatik, kiket az *úr* czím illet; különben szélesb ért. *házigazda.*

HÁZIVÁSZON, (házi-vászon) ösz. fn. Általán vászon, melynek fonalát a háznál készítik, nem gyárban. Szorosb ért. vastagabbféle erős vászon, milyent a közönséges takácsok szőnek. *Házivászonból készített ágynemük, asztalruhák* stb.

HÁZKULCS, (ház-kulcs) ösz. fn. Kulcs, melylyel a ház kapuját vagy ajtaját zárják és nyitják.

HÁZKUTATÁS, (ház-kutatás) ösz. fn. l. HÁZVIZSGÁLAT.

HÁZMESTER, (ház-mester) ösz. fn. Szolga vagy alsóbb rendü házitiszt, ki a házbeli rendre, tisztaságra felügyel, a házat annak idején felnyitja, bezárja stb.

HÁZMOTOZÁS, (ház-motozás) ösz. fn. l. HÁZVIZSGÁLAT.

HÁZNEMŰ, (ház-nemű) ösz. fn. Mindenféle házi készületek, ingóságok, bútorok stb.

HÁZNÉP, (ház-nép) ösz. fn. Széles ért. a házban lakó személyzet összvesen véve. Szoros ért. család.

HÁZNÉPATYA, (ház-nép-atya) ösz. fn. Család feje, család atyja, családos gazda.

HÁZNÉPES, (ház-népes) ösz. fn. Kinek háznépe, azaz családja van; nem magános, nem rideg ember.

HAZÓL, (haz-a-el) ih. Tájdivatos és régies, ám. hazulról. „Ennen (= innen) hazól kedég az császárné asszony Alexandria, Porphyrius hadnagygyal menének Katerinát látni.“ Katalin prózai legendája. L. HAZÚL.

HÁZOLDAL, (ház-oldal) ösz. fn. A háznak azon külső része, mely a homlokzattól a ház faráig nyúlik. *Belső házoldal*, mely az udvar felé, befelé esik, *külső házoldal*, a szomszéd vagy utcza vagy szabad tér felől. *Házoldalakat befirkáló gyermekek.*

HÁZORMÓ, (ház-ormó) l. HÁZOROM.

HÁZOROM, (ház-orom) ösz. fn. A házfödélnek legfensö csúcsos teteje, különösen oly tető, mely a két végen csúcsosan felnyuló házfákat födi.

HÁZŐR, (ház-őr) ösz. fn. Személy, kinek kötelessége és rendeltetése a házat elemi károktól vagy tolvajoktól megóni, különösen pedig éjjelenként vigyázni. Értik alatta a házi kutyát is, mely ugatásával idegenek, különösen a tolvajok jövetelét megjelenti.

HÁZŐRZŐ, (ház-őrző) l. HÁZŐR.

HÁZPADLÁS, (ház-padlás) ösz. fn. L. HÁZHÉJ.

HÁZPADLAT, (ház-padlat) ösz. fn. A házban vagy inkább szobában, teremben azon tér, melyen járunk, kelünk. *Kideszkázott vagy téglával kirakott vagy puszta, kiárosott háspadlat.*

HÁZPALLÓ, (ház-palló) l. HÁZPADLAT.

HÁZPÁRKÁNY, (ház-párkány) ösz. fn. A házfödélnek alsó része, mely a házfalakon kívül nyulik egy kevessé, hogy a falaktól és ház alapjától az esőt eltávolítsa, vagy a fal felső részének körösleg kiálló pártázata, melyen a födél alja nyugszik.

HÁZPITVAR, (ház-pitvar) ösz. fn. 1) Néhutt nyilt tér a ház kapuján belül, mely az udvarra vagy lépcsőkre szolgál, máskép : *kapussín.* 2) Előtér, zárt folyosó a ház ajtajánál, melyre az egyes szobák, s egyéb lakok ajtai nyilnak. V. ö. PITVAR.

HÁZSARK v. —SAROK, (ház-sark v. -sarok) ösz. fn. A háznak kiálló szöglete.

HÁZSÉPRŐ, (ház-séprő) ösz. fn. Személy, vagyis cseléd, szolga, ki a ház udvarát és környékét tisztán tartás végett sepri.

HÁZSOR, (ház-sor) ösz. fn. Több ház egymás mellett bizonyos sorban.

HÁZSZARVAZAT, (ház-szarvazat) ösz. fn. Az épület falaira felállított szarufák födetlen állapotban. V. ö. SZARUFA.

HÁZTÁJ, (ház-táj) ösz. fn. Általán, a ház környéke, szomszédsága, kerülete. Különösen, valamely házhoz tartozó, s hozzá kapcsolt telek, kert, szőlő, erdőcske stb. *Ez ugyan derék háztáj.*

HÁZTARTÁS, (ház-tartás) ösz. fn. 1) Állapot, midőn valaki családos életet él, házi ügyeit igazgatja, különösen a házi szükségekről gondoskodik. *Rendes háztartás. A háztartás sokba kerül. Háztartásra szánt pénz.* 2) Gazdaság, mely a ház körüli vagy más köz jövedelmeket és kiadásokat kezel. *Államháztartás.*

HÁZTARTÁSI, (ház-tartási) ösz. mn. Háztartásra vonatkozó. *Háztartási költségek.*

HÁZTETŐ, (ház-tető) l. HÁZOROM.

HÁZTORNÁCZ, (ház-tornácz) l. TORNÁCZ.

HÁZTÖRÉS, (ház-törés) ösz. fn. Tolvajlás bezárolt és egy vagy más módon erőszakkal felnyitott vagy bontott házból, pl. a fal kiásása, bontása vagy padlás fölszedése stb. által.

HÁZTÖRŐ, (ház-törő) ösz. mn. és fn. Aki tolvajlás végett a bezárolt házat erőszakkal felnyitja, vagy más módon kibontja.

HÁZTŰZ, (ház-tűz) ösz. fn. Átv. ért. valamely háznak gazdasági állapota, körülményei. *Háztüznézni* mennek a megkért leánynak szülei vagy rokoni, midőn a kérő házához rándulnak, s a vőlegénynek vagyoni állapota, értéke, de erkölcse felől is tudomást szereznek ügyekeznek. E kifejezés tulajdonkép a tűzhelyre, vagyis az általa képviselt élelem módjára vonatkozik.

HAZUD, (haz-ud) önh. m. *hazud-tam, —tál, —ott.* Értelme : üres dolgot, vagyis hamisat, nem igazat beszél, és pedig tudva, szándékosan, nem hibából vagy tudatlanságból, vagyis mást gondol és mást állít. *Tréfából, szükségből hazudni. Csúful, szemtelenül, nagyot hazudni. Szólj igazat, ne hazudj rovásra.* (Km.). *Elhazudni valamit*, am. hazudva eltagadni. *Visszahazudni*, am. hazudónak hazudva felelni. *Aki sokat beszél, vagy sokat hazud, vagy sokat tud.* (Km.). Tájszólásilag *ik*-kel is használtatik : *hazudik.*

HAZUDÁS, (haz-ud-ás) fn. tt. *hazudás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Midőn valaki tudva és szándékosan nem igazat mond.

HAZUDOZ, (haz-ud-oz) önh. m. *hazudoz-tam, —tál, —ott.* Tréfából, hizelgésből vagy mulattatás vagy rászedés végett hamisakat mondogat, beszélget. *Hazudoznak a gyermekek, hizelgő udvarlók, tányérnyalók. Ne hazudozz, engem meg nem csalsz. Igazat mondj, ne hazudozz.* (Életszabály).

HAZUDOZÁS, (haz-ud-oz-ás) fn. tt. *hazudozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, illetőleg szólás, beszélés, midőn valaki hazudoz. *Gyermekek, csalárd emberek, dicsekvők hazudozása.*

HAZUDOZÓ, (haz-ud-oz-ó) mn. tt. *hazudozó-t.* Tréfából, mulattatás vagy rászedés végett vagy hízelgésből hamisakat mondogató, beszélgető. *Hazudozó képé.*

HAZUDSÁG, (haz-ud-ság) fn. tt. *hazudság-ot*, harm. szr. *—a.* Hamis állítás v. mondás v. beszéd, melyet a szóló tudatosan és készakarva követ el, vagyis midőn máskép érez vagy gondol, mint szól. V. ö. HAZUGSÁG.

HAZUDTOL, (haz-ud-ott-ol, azaz hazudt[nak] vall, vagy pedig összvetétel : hazugot-torl) áth. m. *hazudtol-t.* Valakit hazugságban hagy, mint hazugot megczáfol, megmutatja neki, hogy hazudott. *A rágalmazót meghazudtolni.*

HAZUDTOLÁS, (haz-ud-t-ol-ás) fn. tt. *hazudtolás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* A hazudó embernek megczáfolása, hazugság visszatorlása.

HAZUG, (haz-ug) mn. tt. *hazug-ot.* Oly emberről mondjuk, ki máskép érez vagy gondol, mint beszél ; hamisan szóló, csalfa beszédü. *Hazug ember. Jó fejünek kell a hazugnak lenni, hogy mindenütt egyaránt hazudhasson. A hazug embernek az a nyeresége, hogy mikor igazat mond, sem hisznek neki.* (Km.). *Könnyebb utólérni a hazugot, mint a sánta ebet.* (Km.). Képes kifejezéssel : *hazug nyelv ; hazug mondás ; hazug piacz*, azaz hazug emberek tanyája ; *hazug orvos*, am. nyegle orvos. *Hazug napok*, am. nyári napok, melyeken a munkás hamar meghazudtolja magát, midőn igéri, hogy más nap elmegy dologra és leszolgálja tartozását, vagy hogy bérért más napon, más héten is megjelen, azonban mégis oda megy, ahol fizetnek vagy többet fizetnek, és innen szokták mondani : *eljöttek a hazug napok, eljöttek a hazug hetek.* Főnevül használják ezekben : *piacz hazugja, ország hazugja, udvar hazugja.*

HAZUGON, (haz-ug-on) l. HAZUGUL.

HAZUGSÁG, (haz-ug-ság) fn. tt. *hazugság-ot.* 1) Hazudni szeretö rosz tulajdonság. *Hazugság nem illik művelt emberhez.* 2) Hazudság. *Hitegető, merő, purdi, czigány, szemtelen, czégéres, sziros, vastag hazugság. Nem messze megy ember a hazugsággal.*

HAZUGUL, (haz-ug-ul) ih. Hazugok módjára, hamisan, csalárd szóval, beszéddel, máskép beszélve, mint érez vagy gondol valaki. *Hazugul eltagadni valamit.*

HAZÚL, (haz-a-el) ih. Onnan, hol a hazánk vagy házunk, lakhelyünk van. *Hazúl elmenni. Hazúl oly hírt vettem, hogy mindnyájan betegek. Onnan hazúl elmenni. Innen hazúl.* Máskép: *hazulról* v. *hazunnan.* Helyesebben irva: *hazól.*

HAZULRÓL, (haz-a-úl-ról) ih. Onnét eltávozva, kiindulva, hol a hazánk van. *Hazulról jövök.*

HAZUNNAN, (haz-a-onnan) ih. Olyan képzésü szó, mint: *másunnan, sehunnan, valahunnan,* l. HAZULRÓL.

HÁZVÉTEL, (ház-vétel) ösz. fn. Valamely háznak alkuszerinti megvásárlása, megszerzése.

HÁZVITORLA, (ház-vitorla) ösz. fn. Vas- vagy részlemezből készített vitorlaforma forgó eszköz a háztetőn, melyet a szél ide-oda forgat, s melyről láthatni, honnan fú a szél. Átv. ért. állhatatlan jellemü, változékony ember, ki, mint mondani szokás, a szél szerént forgatja köpönyegét.

HÁZVIZSGÁLAT, (ház-vizsgálat) ösz. fn. Szoros megnézése, kikeresése a ház minden zugainak és részeinek, midőn valami rosszat, veszedelmest gyanítunk benne lappangani. Máskép: *házkutatás, házmotozás.* Szélesb ért. a háznak figyelmes megtekintése, jelen állapotának megtudása végett.

HÁZSÁRSÁG, (házsár-ság) fn. tt. *házsárságot.* L. HÁZSÁRT.

HÁZSÁRT, fn. tt. *házsárt-ot,* harm. szr. *—ja.* Úgy látszik vagy a francsia *hasard* szóból módosult, melynek 1-sö jelentése: véletlenség, esetlegesség, továbbá: veszélyezés, különösen vakmerő, veszélyyel járó játéknem, milyenek a nagyban menő koczka, kártya; vagy ami hihetőbb, az nem más, mint a perzsa *házár,* mely Vullers szerént főnévül am. molestia, afflictio, továbbá: increpatio, objurgatio; s magyarban mai szokott értelme épen ezek után am. veszekedő pirongatózás, szóval való garázdálkodás. A perzsában további származékok: *házárden* vagy *házáriden,* am. molestia afficere, offendere, objurgare, innen ismét *házáris,* am. molestia, afflictio, offensio stb. Eléjön *t* nélkül *házárság* szóban Mándy Péter jegyzései közt. Molnár Albertnél házsárt, am. lusus, palaestra, Fechten, Fechtschule; házsártos am. lusor, gladiator, ein Fechter, Hasardspieler; *házsártoskodom,* digladior stb. de ezekben a viaskodási jelentések mai napság nemcsak ismeretlenek, hanem a franczia szótárakban sem találhatók. S ha veszélyes szerencsejátékot akarunk értetni, ma is franczias kiejtéssel csak ‚hazárdjáték'-ot mondunk. Párizpápai ‚digladior' szó alatt eléhozza ugyan a ‚házsártoskodom' szót, de a példa mondatot: „De ea re digladiantur inter se" így magyarázza: *Egymással házsártoskodnak, felette kocsódnak,* tehát ezt érti alatta: szóval veszekednek, tökéletesen a mai értelemben. Az Érdy-codexben olvassuk: „kik nem hásártra, sem torkosságra, sem drága ruházatokra nem vesztegetik az szent alamizsnát." Itt tehát a franczia ‚hasard', azaz játék értelemben jön elé.

HÁZSÁRTOS, (házsárt-os) fn. tt. *házsártos-t,* tb. *—ok.* Molnár Albertnél bajvivó, küzdő (gladiator). Mai értelemben pirongatva veszekedő, szóval garázdálkodó, másokba kapczáskodó. V. ö. HÁZSÁRT.

HÁZSÁRTOSKODÁS, (házsárt-os-kod-ás) fn. tt. *házsártoskodás-t,* tb. *—ok.* 1) Molnár A. szerént bajvivás. 2) Mai szokott értelemben pirongatózó veszekedés, szóval való garázdálkodás. V. ö. HÁZSÁRT, HÁZSÁRTOSKODIK.

HÁZSÁRTOSKODIK, (házsárt-os-kod-ik) k. m. *házsártoskod-tam, —tál, —ott.* 1) Molnár A. szerént bajviadalt üz, küzd. 2) Mai értelemben pirongatózva veszekedik, szóval garázdálkodik, másokba kapczáskodik.

HÁZSÁRTOSMESTER, (házsártos-mester) ösz. fn. Molnár A. szerént bajvivómester, (lanista, Fechtmeister). Ma nincs divatban, (alkalmasint soha sem is volt, v. ö. HÁZSÁRT), s minden vímester sértésnek venné.

HE, (1), v. HÉ! indulatszó, melylyel valakit szólítunk, figyelmeztetünk. *He! jöszte ide. Ne menj oda, he! Hé legények, vigyázzatok. Mit akarsz, hé!* Rokon vele a latin *heus,* francsia *hé,* német *he!* vagy *heh!* sínai *hu,* (interjectio admirandi et interrogandi). Mint gyök megvan a madárhajtó vagy üző *hess!* a lúdhajtó *hej hej! hel hel!* indulatszókban is. Tisza mellékén még kicsinyező *ka* is járul hozzá: *héka,* és néhutt: *hékás;* amaz első személyü birtokraggal: *hékám* leginkább ifjak között igen nagyon bizalmas megszólításban használtatik. A székelyeknél szintén eléjön összetett kicsinyzővel: *hécske.*

HE, (2), l. HÉ, (2).

HE, (3), jobban HË, (éles *ë*-vel) v. HÉ, régies fn. melyből a szintén elavult *héas, héasat,* továbbá *heában, heon, heit, heitség, héju* eredtek. Értelmét illetőleg l. részint HÉJ, részint HÍ, HÍJ főneveket; amaz felületet, vagyis valamely hüvelyt, takarót, emezek közelebb: üreset, ürességet jelentvén.

—HE, képző, l. —HA.

HÉ, (1), (megvan az erős lehellést jelentő *h,* a sínai *hin* [calidum; assare], német *heiss, Hitze,* svéd *het,* dán *hed, hoed,* angol *hot* stb. szókban is); fn. és mn. tt. *hevet.* Midőn ragok és képzők járulnak hozzá, jobbára *v* betüt vesz föl, még pedig vagy megtartva az ékezetet (mássalhangzók és éles v. legmagasb önhangzók előtt), pl. *hévben, hévről, hévvel, hévtől, hévnek, hévhez, hévért;* vagy egyebütt ékezetlenül, mint: *hevet, hevem, heved, heve, hevünk, hevetek, hevék* v. *hevök; hever, heveny, heves, hevít, hevül.* Mássalhangzóval kezdődő ragok előtt tiszta eredeti alakjában is használtatik: *hének, hétől, hében, héről* stb. Jelent nagyobb fokú meleget, mely az állati

vért sebesebb mozgásba, a testet izzadásba hozza, s a növényekre némileg lankasztó, fonnyasztó erővel hat. *Izzadni a nap hevétől. Nagy hében lekonyuló virágok, falevelek. Forró víz heve. Hevet havat összehord.* (Km.). Mondjuk különösen a természetes meleg vizekről: *budai hévizek, pöstyéni, trencsíni, bártfai, mehádiai hévíz; héfürdők.* Neveztetnek róla több helységek is · *Héhalom, Hékéd, Hékút, Hévíz.* Átv. ért. élénk állapot, az érzékek és indulatok magasztaltabb foka. *Harcz v. csata hevében nem érezni a kapott sebet. Indulat hevétől elragadtatni. Vitatkozás hevében megsérteni valakit.* Fokozva: *hevebb, leghevebb.* V. ö. HŐ.

A *hé* v. *hév* vagy *hő* szóban és a *hi-d-eg, hü-s, hó* szókban levő különbséget — amazok meleget, emezek hideget jelentvén — mint látjuk, csak az önhangzók, vagyis a lehelésnek különböző foka, tömöttebb és terjedtebb kiömlése jelöli. Így a sínai nyelvben *hán* hideget, *hín* pedig hőséget jelent. Tudjuk a köz életben is, hogy a meleg ételt, italt megfújjuk, hideg tenyerünkbe pedig bele huhúkolunk, mindenütt a lehelés segitségével. Sínai nyelven is általán a lehelés, hehentés: *hi* (suspirare).

HÉ, (2), l. HE, (3).

HÉ, (3), l. HE, (1).

HËÁBA v. HÉÁBA, régies; l. HIÁBA.

HÉÁN, l. HÍÁN.

HÉANYAG, (hé-anyag) ösz. fn. Általán minden, mi eszközli, hogy a testek átmelegüljenek, mi által a testekben melegség fejlik ki; nagyobb fokozatban: tűz, melyben a melegség világossággal párosúl.

HÉAS, l. HÉJAS.

HÉAZ, l. HÉJAZ.

HEB v. HÉB v. HÖB, elvont gyök, melyből *hebeg, hebegés, hebegő, hebehurgya* stb. származékok erednek. Jelenti a szapora beszédnek vagy akadozó nyelvnek zavart, s nehéz értelmü hangját.

HEBE, (heb-e) *hebehurgya* öszvetett szóban.

HEBEG v. HÉBÉG v. HÖBÖG, (heb-eg) önh. m. *hebeg-tem, —tél, —ett,* (v. *höbög, höbögött*). Oly emberről, kivált gyermekről mondjuk, ki igen szaporán vagy akadozó nyelven beszél, s a szókat csak tördelve és zavartan ejti ki. Némely tájszólással: *ebeg.* V. ö. REBEG.

HEBEGE v. HÉBÉGE v. HÖBÖGE, (heb-eg-e) fn. tt. *hebegét.* Személy, kinek nyelve hebeg. Olyan alkotásu szó, mint: *bugyoga* (korsó). V. ö. HEBEG.

HEBEGÉS v. HÉBÉGÉS v. HÖBÖGÉS, (heb-eg-és) fn. tt. *hebegés-t,* tb. *—ék.* Akadozó nyelven, szaporán, zavartan, értelmetlenül beszélés.

HEBEGŐ v. HÉBÉGŐ v. HÖBÖGŐ, (heb-eg-ő) mn. tt. *hebegő-t.* Akadozó nyelven, igen szaporán, s e miatt zavartan beszélő. *Hebegő gyerek. Hebegő nyelv.*

HÉBEHÓBA v. HÉBENHÓBAN, (hébe-hóba) ösz. ih. 1) Tulajd. melegben, hidegben, nyáron, télen. 2) Szokottabb értelemben: néhanéha, olykorolykor, helylyelközzel. Máskép: *hébekorban.* E második értelemben a *hó* időt, kort jelent általán, s a *hé* csak ikertársa, mint ezen szókban: *téltül, tétova, szanaszét,* a *tél, té, szana* szók.

HEBEHURGYA, (hebe-hurgya) ösz. mn. 1) Tulajd. akadozó, szapora, értetlen hang, azaz hebegő, hurogó. *Hebehurgya beszéd, nyelv.* 2) Átv. szeles, ide-oda kapkodó, hirtelenkedő. Mint főnév jelent ily tulajdonsággal biró személyt. Máskép: *hetlekotla, kelehajti, ketlekotra, habahurgya.*

HEBEHURGYÁLKODÁS, (hebe-hurgyálkodás) ösz. fn. Tulajd. ért. beszédbeli akadozás, hirtelenkedés. Átv. szeleskedés, szeleverdiség, ide-oda kapkodás.

HEBEHURGYÁLKODIK, (hebe-hurgyálkodik) ösz. k. m. *hebehurgyálkod-tam, —tál, —ott.* Tulajd. akadozva, igen szaporán, elhamarkodva beszél. Átv. ért. szeleskedik, szilajul hirtelenkedik, ide-oda kapkod.

HEBEHURGYÁS, (hebe-hurgyás) ösz. mn. Hebehurgyaféle, olyan, mint a hebehurgyák cselekvése szokott lenni.

HEBEHURGYASÁG, (hebe-hurgyaság) ösz. fn. Beszédbeli vagy cselekedetbeli szelesség, kapkodás, hirtelenkedés; hetlekotlaság. *Hebehurgyaságból elárulni a titkot, viszásan, fonákul tenni valamit,* stb.

HEBEHURGYÁSKODIK, lásd: HEBEHURGYÁLKODIK.

HEBEHURJA, HEBEHURJASÁG, l. HEBEHURGYA, HEBEHURGYASÁG.

HÉBEKORBA v. HÉBEKORBAN, (hébe-korba) ih. l. HÉBEHÓBA.

HÉBER, (némelyek szerint Hébertől Semnek kisunokájától; mások szerént *ébher* am. tulsó, tulnan való, az Euphrat tulsó részéről Kanaanba vagy Palestinába jött); fn. és mn. tt. *héber-t,* tb. *—ék.* Zsidó nemzet régi neve, melyet azonban most is, kivált a tudományos nyelvben, és a zsidók iránti kiméletesebb beszédben használni szoktunk. *Héber nép, szokások. Héber nyelvet tanulni, érteni. Tanítóm, igen jeles héber volt,* am. jól tudott héberül.

HÉBÉR, fn. tt. *hébér-t,* tb. *—ék;* a németektől vett tájdivatos idegen szó; magyarul: szivótök, lopótök, szivóka, vagyis csöves nyelű eszköz, mely által pl. bort húznak ki a hordóból.

HÉBERSÉG, (héber-ség) fn. tt. *héberség-ét.* 1) Zsidó népség, zsidóság, mint gyülekezet vagy testület. 2) Nyelvnek vagy erkölcsöknek zsidós tulajdonsága. *Héberséggel vegyített újtestamentomi könyvek. Nyelvbeli, szokásbeli héberség.*

HÉBERÜL, (héber-ül) ih. Héber nyelven, azaz régi eredeti zsidó nyelven. *Az ó szövetségi könyvek eredetileg héberül irvák. Hébertül olvasni, írni, beszélni.*

HEBETÉL, (heb-et-él) l. HABATOL.

HÉBUSZ v. HÉBUZ, (hé-busz v. -buz) ösz. fn. Baranyában a nagyon fölmelegült ember fuvása, szuszsza. Egyszerüen is mondják: *busz.*

HECSE, falu Bars, és puszta Győr megyében; helyr. *Hecsé-n, —re, —ről.*

HECSEPECS, a német *Hagebutte* szóból elferdítve am. a csipkebokor bogyójából főzött íz vagy pép.

HECSKE, tájdivatos *hégyecske* helyett.

HÉCSKE, (hé-cs-ke), a megszólító *hé* szónak kicsinzője. L. HE, (1), v. HÉ, és v. ö. HÉKA.

HECZ, nem egyéb, mint a német *Hetze;* magyarul *harcz, viadal.*

HÉCZE, l. HEJCZE.

HED, elvont gyök, melyből *hedeg, heder, hedereg, hederít* igék, és ezek származékai erednek. Rokonnak látszik a *ped* (peder, pederít), továbbá *cset* (cseter) gyökökkel, s jelent valami kajlát, görbét, forgót.

—HED, igeképző; l. —HAD.

HEDEGŰ, fn. *hedegű-t.* Több vidéken divatozó, s eredetéhez hívebb tájszó, *hegedű* helyett. Lásd: HEGEDŰ.

HEDER, (hed-er) elvont törzsök, melyből közvetlenül erednek: *hedereg, hederít.* Kiavult igének látszik, s a *peder, teker, cseter, hadar, csavar* igék módjára alakult: *hedereg, pedereg, tekereg, csavarog; hederít, pederít, tekerít, csavarít* stb.

HEDEREG, (hed-er-eg) önh. és gyakor. m. *hedereg-tem* v. *hederg-éttem, hedereg-tél* v. *hederg-éttél, hederg-ett*, htn. —*ni* v. *hederg-eni* v. *hederg-ni.* Ide-oda hajladoz, forog, görbed. *Hedereg az asztalos kezében a fűrész.* (Szabó D.). Különösen: ferdén, csűrvecsavarva megy, szerteszét, dologtalanul kószál. A székelyeknél Kriza J. szerént am. hányódik-vetődik, pl. valamely házi eszköz. Rokon vele: *hentereg.*

HEDERFÁJA, erdélyi falu Küküllő megyében; helyr. *Hederfájá-n, —ra, —ról.*

HEDERGÉS, (hed-er-ég-és) fn. tt. *hedergés-t,* tb. —*ék.* Ide-oda hajladozás, forgás. Szertekószálás. Hányódás-vetődés. V. ö. HEDERÉG.

HEDERGET, (hed-er-ég-et) áth. m. *hedergettem, —tél, —ett.* Ide-oda forgat, hajlít, csavargat, tekerget, s mintegy pederget valamit. *Vállait hedergetni.*

HEDERIK, férfi kn. Hedericus.

HEDERÍT, (hed-er-ít) áth. m. *hederít-ett,* htn. —*ni* v. —*eni.* Valamit félre hajt, félre vonít, görbére fordít. *Vállat hederíteni. Még csak nem is hederített szavamra,* (vállat sem vonított vagy semmit sem hajtott).

HEDERÍTÉS, HEDERITÉS, (hed-er-ít-és) fn. tt. *hederítés-t,* tb. —*ék,* harm. szr. —*e.* Félre hajtás v. vonítás.

HEDERVÁR v. HÉDERVÁR, mezőváros Győr megyében; helyr. *Hedervár-ra, —on* v. —*ott, —ról.*

HEDRAHELY, falu Somogy megyében; helyr. *Hedrahely-én* v. —*t, —re, —ről.*

HEDRI, falu Sáros megyében; helyr. *Hedri-be, —ben, —ből.*

HEDVIG, (1), női kn. tt. *Hedvig-et.* Hedwig. *Szent Hedvig, első Lajos királyunk leánya.* Igen bájos és jeles költői mű Vörösmartynak ‚Hedvig' czímű legendája.

„S ím király leánya Hedvig ott ült
Ifjusága hajnal köntösében,
S rózsafelhők arczi, szép hajának
Gyönge fodra barna köd valának,
S minden ami kellem és gyönyör van,
Harczban állott termetén, vonásin;
S a szemérem diadalma rajtok
Mint királyné ünnepelt szelíden."

Heyse idegen szótárában a 12-ik kiadásban ezt olvassuk: *Hedwig*, régi német (*Haduwic* ezen régi felső német szótól: *hadu*, régi északi nyelven: *hödhr*, a hadi szerencse istene és *wic* Kampf [víj, viadal], tehát tulajdonképen am. hadi viadal stb. Látjuk, hogy a magyarban nem kell messze keresni a *had* szót, mert ma is él, és innen *hadúr*, betű szerént is alig különbözik *hödhr* szótól).

HEDVIG, (2), falu Thurócz megyében; helyr. *Hedvig-én, —re, —ről.*

HEDSIRA v. HEDSRA, (arab szó, a törzs *hadsara*, am. fut, ered, elered); fn. tt. *hedsirát.* Muhammed futása. A muhamed- vagy muhammed-, (közönségesebben: mahumed-)hitűek évrende (aerája), időszámítása Krisztus urunk születésének 622. évében julius 15-dikén, midőn Muhammed Mekkából ellenségei elől Jathrebbe (később néven Medinába) futott vagy menekült.

HEDZ, l. HEGYZ v. HEGYÉZ.

HEG, elvont gyök, melyből *heged, hegesz* és származékai erednek. Értelmére nézve jelenti valamely szétvált, szétrepedt test részeinek összeforradását vagy a híg részek fölszínének megkeményedését, bőrödzését, jegedését, egészedését. Tehát azonos *eg* gyökkel ‚egész' szóban.

HEGED, (heg-ed) önh. m. *heged-t* v. —*ett.* 1) Mondjuk állati vagy növényi testről, midőn a rajta esett törés vagy seb, metszés stb. összeforr, egyberagad, mi bizonyos hártya képződése, s megrögzése által történik, tehát mintegy megegészedik. *Gyógyul a seb, mert hegedni kezd. Heged a bemetélt fa dereka. Ebcsont beheged.* (Km.). 2) Mondjuk híg, folyó testekről, melyek lágy részecskéi megalusznak, összefutnak vagy keményebbféle hártyával behuzódnak, tehát itt is az ‚egészedik' fogalmával találkozunk. *Heged a víz*, midőn fagyni kezd és kásásodik. *Beheged a patak*, midőn fölszínét jéghártya födi. 3) Ritkábban am. dugúl, tömül, betömődik. *Fülsértól beheged a fül. Mocsoktól beheged a pipa* vagy *pipaszár, szopóka.*

HEGEDE, Balaton alsó vidékén divatozó tájszó, l. HEGEDŰ.

HEGEDÉK, (heg-ed-ék) fn. tt. *hegedék-et,* harm. szr. —*e.* Folt vagy jegy a behegedt seb helyén.

HEGEDÉKÉNY, (heg-ed-é-kény) mn. tt. *hegedékény-t,* tb. —*ek.* Ami könnyen heged vagy hegedni kezd. *Hegedékeny seb.*

HEGEDÉKÉS, (heg-ed-ék-és) mn. tt. *hegedékés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Hegedékkel biró, bélyegzett, jegyzett. *Hegedékes bőr, csont.* V. ö. HEGEDÉK.

HEGEDÉS, (heg-ed-és) fn. tt. *hegedés-t*, tb. —*ek*. Általán állapot, midőn valami heged, beheged. V. ö. HEGED. *Törött csontok, sebek hegedése. Megsértett fának hegedése. Vízhegedés. Csatorna, cső hegedése.*

HEGEDŰ, **HEGEDÜ**, (eredetileg *hed-eg-ű*, mely alakban Hegyalján, a székelyeknél és Somogyban divatozik is; t. i. gyöke a vonást, ide-oda rántást, rezegtetést, fordítást jelentő *hed* [hedereg, hederít]; ebből lett: *hed-eg* [von-og], innen ismét: *hedegő* v. *hedegű*, azaz oly eszköz, zeneszer, melynek húrjait újakkal rezegtetve vagy vonóval (nyirettyűvel) ide-oda ránczigálva, húzgálva hangoztatják; Kassay József *ideg* szóból származtatja); fn. tt. *hegedű-t*. Általán jelent mai értelemben vonóval (nyirettyűvel) húzott húros hangszert. *Kis, nagy hegedű, karhegedű, bőgő hegedű. Hegedűt húzni, czinczogtatni, csikorgatni. Hegedűn játszani. Hegedűre tánczolni. Hegedűvel keresni kenyerét. Szól a hegedű, tánczra legények. Szépen szól a hegedű, de belül üres.* (Km.). *A tekerőhegedűt* ugyan nem vonóval huzzák, de szinte *hederik* (tekerik). Régi időben: *hegedő* ‚lant' értelemmel bírt. Átv. és gúnyos ért. nyakkaloda, azaz karikás eszköz fából, melybe némely vármegyékben, különösen Tisza vidékén a rabok nyakait és kezeit becsiptetik, hogy midőn künn járnak vagy máshová szállíttatnak, könnyebben lehessen bánni velök. *Hegedűben kisérni ki valakit a városból.*

HEGEDŰCSAP, (hegedű-csap) ösz. fn. l. HEGEDŰSZEG.

HEGEDŰCSINÁLÓ, (hegedű-csináló) ösz. fn. Mesterember, ki hegedűféle hangszereket készít.

HEGEDŰCZINCZOGATÁS, (hegedű-czinczogatás) ösz. fn. Gúnyosan így nevezik a füleket sértő rosz hegedülést.

HEGEDŰFA, (hegedű-fa) ösz. fn. Általán fa, melyből hegedűket csinálnak, pl. jávorfa. Különösen, amerikai fanem, melyet többféle hangeszközök, kivált hegedűk készítésére használnak. (Cytharexylon, főkép cit. cinereum).

HEGEDŰHÚR, (hegedű-húr) ösz. fn. Húr a hegedűn.

HEGEDŰHÚROZAT, (hegedű-húrozat) ösz. fn. A hegedű öszves húrjai.

HEGEDŰKULCS, (hegedű-kulcs) ösz. fn. A hangjegy lépcsőnek alulról második vagy felülről negyedik vonalán fekvő jegy, melyet *g*-nek hívnak, s mely után számitják ki a lépcsőn a többi jegyeket.

HEGEDŰL, **HEGEDÜL**, (hegedű-öl, hed-eg-ü-öl) önh. m. *hegedül-t*. Hegedűt húz, hegedűn játszik. *Szépen, művészileg, fülsértőleg, czinczogva hegedülni. Czigányok hegedülnek a csárdában. Czini czini Péter bácsi, kednek hegedülnek.* (Így csúfolják a síró gyermeket). *Hegedült arról sz. Dávid, el is énekelte*, am. régen volt az, már elmult, semmi sem lett belőle. (Km.). *Kihegedülni valakit*, am. hegedűszóval kikisérni. *Kihegedülni magát*, am. elégségig, untig, fáradtig hegedülni. Átv. tréfás nyelven am. valamit folyvást egy vonalban ide-oda rángat, taszigál, pl. aki fürészel.

HEGEDŰLÁB, (hegedű-láb) ösz. fn. A hegedű öble fölött álló keskeny fa, melyen a húrok fekszenek, máskép: *nyereg* vagy *palló* v. *sám.*

HEGEDŰLÉS, **HEGEDÜLÉS**, (heg-ed-ü-öl-és) fn. tt. *hegedülés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Hegedűhuzás, hegedűn játszás. *Hegedüléssel keresni kenyerét.*

HEGEDŰMIVES, (hegedű-mives) l. HEGEDŰCSINÁLÓ.

HEGEDŰNYAK, (hegedű-nyak) ösz. fn. A hegedűnek hosszukás, keskeny vége, melyen a játszó a hurokat fogja, nyomkodja vagy billegeti.

HEGEDŰNYEREG, (hegedű-nyereg) ösz. fn. l. HEGEDŰLÁB.

HEGEDŰPALLÓ, (hegedű-pallo) ösz. fn. l. HEGEDŰLÁB.

HEGEDŰS, **HEGEDÜS**, (1), (hegedű-ös, vagyis hed-eg-ü-ös) fn. tt. *hegedüs-t*, tb. —*ök*. 1) Zenész, ki hegedűn játszik. *Első, második hegedűs. Ritkán van a hegedűsben bornemisza. A vén hegedűs mindennap egy nótát felejt.* (Km.). 2) Sok nemes és nemnemes családok neve.

HEGEDŰS, **HEGEDÜS**, (2), (mint föntebb) mn. tt. *hegedüs-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Hegedűvel ellátott, bővelkedő, hegedűket áruló.

HEGEDŰSÁM, (hegedű-sám) l. HEGEDŰLÁB.

HEGEDŰSFALVA, helység Zemplén megyében; helyr. *Hegedüsfalvá-n*, —*ra*, —*ról.*

HEGEDŰSZEG, (hegedű-szeg) ösz. fn. Csavaros szegek a hegedű nyakán, melyekkel a húrokat hangolás végett föltekerik.

HEGEDŰSZÓ, (hegedű-szó) ösz. fn. Egy vagy több hegedűnek hangja, öszhangzó zenéje. *Hegedűszóra tánczolni. Hegedűszóval járni az utczákon. Nincs drágább szó a hegedűszónál, mert megis fizet az ember érte, el is fárad utána.* (Km.). *Czifra beszéd, hegedűszó, csak fülnek, nem szájnak való.* (Horv. E.).

HEGEDŰTEKERŐ, (hegedű-tekerő) l. HEGEDŰSZEG.

HEGEDŰTOK, (hegedű-tok) ösz. fn. Kemény papirosból vagy falemezből készített tok, melybe a hegedűt takarják.

HEGEDŰVONÓ, (hegedű-vonó) ösz. fn. Két végén beálló fácskákkal ellátott, s ezeknél fogva lószőrrel párhuzamos vonalban felkészített vesszö v. pálczika, melynek meggyantázott szőreit a hegedű hurjain nyomkodva felalá húzgálják. Egyszerüen: *vonó*, székelyesen: *nyirettyű. Meggyantázni a hegedűvonót.*

HEGEDŰZENGÉS, (hegedű-zengés) l. HEGEDŰSZÓ.

HÉGEN, erdélyi falu Segesvár székben; helyr. *Hégen-be, —ben, —ből.*

HEGÉNY, csárdák Szepes megyében; helyr. *Hegény-be, —ben, —ből.*

HEGESZT, (heg-esz-t v. heg-eszt) áth. m. *hegeszt-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Összközli, hogy valami hegedjen. V. ö. HEGED.

HEGESZTÉS, (heg-eszt-és) fn. tt. *hegesztés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, midőn hegesztünk.

HEGY, (1), v. HÉGY, tájdivatosan: *högy*, fn. tt. *hegy-et*. Gyöke *he*, ugyanaz a magasságot, tetőt jelentő *ha*, *ho*, *héj*, *haj*, *hí* gyökökkel, (l. H betű) melyhez a tiszta *gy* képző járul, a nélkül, hogy a gyök hangzóját megnyujtaná, mint ez történni szokott más képzéseinél is, pl. a *fogy*, *rogy*, *hogy*, *megy*, *megy* szókban stb. Rokonok vele a sínai *ho* (volando alta petere, parvus mons), német *hoch*, *Höhe*, *Hügel*, *Höcker*, angol *high*, *huge*, svéd *hög*, *ha*, dán *hoj*, *höi* stb. 1) Valamely térség, síkság szine fölött nagyon fölemelkedett föld- vagy kő- vagy ezekből vegyes tömeg, mely magasabb a dombnál, halomnál, s a völgynek ellentéte. *Magas*, *középszerű*, *sziklás*, *meredek*, *tar*, *fákkal benőtt hegy. Több hegyek láncsolata, összefüggése. Hegyre másni. Hegyen túl és innen. Hegy elvé*, am. hegyen túl. *Hegy orma* v. *teteje. Hegy oldalát beültetni szőlővesszővel. Hegy lábán termett borok. A törpe csak törpe marad, ha a hegy tetején áll is.* (Km.). *Előhegy. Homokhegy. Sziklahegy. Gránithegy.* Midőn a hegynek saját neve van, a hegy és illető neve birtokviszonyban állnak egymással, pl. *Somló hegye*, *Badacson hegye*, *Mátra hegye*, *Zobor hegye*, *Pannon hegye. Sz. Gellért hegyéről Pestre, Buddra lenémi.* 2) Átv. ért. valamely felálló testnek csúcsa, vékonyra, keskenyre nyuló vége. *Ág hegyén ülő madárka. A nagy árvízben alig látszottak ki a fák hegyei. A ködből csak a torony hegye látszik.* 3) Valamely testnek vagy tagnak vagy eszköznek csúcsa, keskeny vége. *Újjak hegyei. Lábújj-hegyen* vagy csak *lábhegyen járni. Megcsipni valakinek orra hegyét. Fülhegygyel hallani valamit*, am. hirből vagy hallgatódzva. *Tü hegyével felszúrni a kelést. Kard hegye. Dárda, csáklya, szigony hegye. Kés hegyével feltörni a diót. Egy késhegygyel venni be a gyógyporból. Nyelvhegyre venni valakit*, am. rágalom végett említésbe hozni, megszólni. *Ostorhegygyel megpeczczenteni a lovat. Tühegyre suedni beszédjét*, am. rövid tartalomba összevonni. 4) Képes kifejezéssel, olyas valami, mi finomsága, meglepő tulajdonsága, csipőssége, élessége, élcze által az érzékekre mintegy szurólag hat, s oda talál, hová czéloz. *Beszéd hegye. Elmésség hegye.* Szokottabban: *él.* Sajátságosak ezen ragozásai: *hegyembe*, *hegyedbe*, *hegyébe*, *hegyünkbe*, *hegyetekbe*, *hegyökbe*, am. fölém, föléd, fölébe stb. vagy nyakamba, nyakadba stb. vagy reám, reád stb. *Hegyembe szakadt a kunyhó födele. Az ágy hegyébe ül. Hová jösz ide az emberek hegyébe? Hegyünkbe hozták a sok idegen koldust. Egymás hegyébe* vagy *hegyére hányt holmi.*

HEGY, (2), falvak Pozsony és puszta Veszprém megyében; helyr. *Hegy-én, —re, —ről.*

HEGYALJA, (hegy-alja) ösz. fn. 1) Általán, valamely hegynek vagy hegyláncsolatnak alsó oldala, kevesbé meredek lejtője, mely a völgyhöz vagy síkhoz közelebb fekszik. 2) A híres, tokaji név alatt ismert borokat termő hegység Zemplén és Abaúj vármegyékben, melyben több városok s helyek foglaltatnak, ú. m. *Tokaj*, *Tarczal*, *Mád*, *Tálya*, *Szántó*, *Keresztúr*, *Lészka*, *Patak*, *Ujhely* stb. 3) puszta Nógrád megyében; helyr. *Hegyaljá-n, —ra, —ról.*

HEGYALJAI, (hegy-aljai) ösz. mn. Hegyaljáról való, ott létező, termő. *Hegyaljai szőlők, borok.* V. ö. HEGYALJA.

HEGYBÉRCZ, (hegy-bércz) ösz. fn. Hegy teteje, hegy orma; a hegyláncznak kitünőbb, magasabb háta.

HEGYBIRÓ, (hegy-biró) ösz. fn. 1) Törvényhatósági személy, ki a hegyi lakosok és hegybirtokosok közötti pereket elintézi, ügyeikben birásokodik. 2) Különösen hites személy, ki valamely helység vagy hegység szőlőbirtokosit illető apróbb ügyekben itél.

HEGYCSÚCS, (hegy-csúcs) ösz. fn. A hegynek legmagasabb orma.

HEGYE, hegy neve Erdélyben, Maros székben.

HEGYÉ, (hegy-é) ih. Valaminek teteje, csúcsa, orma fölé. Megfelel e kérdésre: *hová?* Máskép: *hegyébe*, tájszólással: *hegyibe* (= hegyé-ve), a többi személyragokkal is: *hegyém* v. *hegyembe*, *hegyéd* v. *hegyedbe*, *hegyénk* v. *hegyünkbe*, *hegyétek* v. *hegyetekbe*, *hegyéjök* v. *hegyökbe. Ház hegyé.* A köz életben szokottabb: *ház tetejébe*, és a személyragozott alakok helyett: *fejem fölibe*, *fejed*, *feje*, *fejünk* stb. *fölibe.* V. ö. HEGY, HEGYÉTT, HEGYŐL.

HEGYÉKE, (hegy-éke) ösz. fn. tt. *hegyéké-t.* Növénynem a héthímesek seregéből; csészéje háromlevelü, bokrétája ugyanannyi hasábu; bogyója aszú, sok magvú. (Trientalis).

HEGYEMELKÉDÉS, (hegy-emelkédés) ösz. fn. Hegynek többé kevésbé lejtős magasulása.

HEGYERESZ, (hegy-eresz) ösz. fn. A hegynek lejtője, meneteles oldala; ereszkedő.

HEGYES, (1), v. HÉGYES v. HÖGYES, (hegye) mn. tt. *hegyes-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Oly vidékről, tartományról, országról stb. mondjuk, melyet hegyek lepnek, pl. Felső-Magyarország, Erdély stb. *Hegyes Gömör*, *Hont*, *Liptó. Hegyes völgyes vidék.* Számos hegyek neve is. 2) Csúcsos, csúccsal végződő, minek szurós, bökös vége van. Több vidékbeliek ezen értelemben zárt *é*-vel ejtik ki a képzőt: *hegyés*, *hégyés* (högyös). *Hégyés végü bot. Hégyés fogak. Hégyés szarvak. Hégyés szarvú ökörnek letörik a szarvát.* (Km.). *Hégyés tör, kard, ár, szigony, kés.* Ellentéte: *tompa*, *csonka.* 3) Átv. ért. szellemi finomsága, csipőssége által meglepő, fulánkos, élczes. *Hégyés* (am. éles) *elméjü ember. Hegyes* (am. éles) *mon-*

dat. Hégyés szókkal bökdösni valakit. 4) Átv. ért. mondják oly emberről, ki büszkeségből, rátartó nyalkaságból újjai hegyén jár. *Hégyés legényke. Hégyés toborzók. Jaj be hégyés ő kigyelme, rá sem nés az emberre.* Máskép: *hégyke.* Ez értelemben is több vidékbeliek zárt *é*-vel ejtik: *hégyés* (högyös).

HEGYES, (2), falvak Bács-Bodrogh, Bihar és Torontál megyében; KIS—, NAGY—, puszták Szabolcs megyében; helyr. *Hegyes-én, —re, —ről.*

HEGYESBOR, puszta Heves megyében; helyr. *Hegyesbor-on, —ra, —ról.*

HEGYESD, falu Szala, és puszta Somogy megyében; helyr. *Hegyesd-én, —re, —ről.*

HEGYÉSÉDIK v. HÉGYÉSÉDIK, v. HÖGYÖSÖDIK, k. m. *hegyéséd-tem, —tél, —ett.* Csúcsosodik, vékony, éles végűvé leszen. *Hegyesedik a faragott toll, fasseg. Hegyesedik a baglya, midőn tetézni kezdik. Hegyesedik a csúcsosra homoltott turó.*

HEGYESEL v. HEGYESELY, falvak Bihar megyében; egyike NÁN—; helyr. *Hegyesely-be, —ben, —ből.*

HEGYÉSFARÚ, (1), (hegyés-farú) ösz. mn. Kinek v. minek csúcsos, keskeny fara van. Ellentéte: *gömbölyűfarú. Hegyesfarú ló.*

HEGYÉSFARÚ, (2), (mint föntebb) ösz. fn. Bogárnem, hengeralaku testtel, mely hátrafelé mindig vékonyabbra és keskenyebbre szorul öszve. (Leptura).

HEGYESHALOM, falu Mosony megyében; helyr. *Hegyeshalmon, Hegyeshalom-ra, —ról.*

HEGYÉSÍT v. HÉGYÉSÍT, v. HÖGYÖSÍT, (hegy-és-ít) áth. m. *hegyésít-ett,* htn. *—ni* v. *—eni.* Valamit hegyesre köszörül, metsz, farag stb. *Kést, tört, szigonyt, árt, szeget hegyesíteni.* Átv. ért. valamit fulánkossá, csipőssé, szuróssá tesz, megtámadására készít. *Tollát hegyesíteni valaki ellen. Nyelvét hegyesíteni. Fogakat, körmöket hegyesíteni.*

HEGYÉSÍTÉS v. HÉGYÉSÍTÉS, v. HÖGYÖSÍTÉS, (hegy-és-ít-és) fn. tt. *hegyésítés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Cselekvés, mely által hegyesítünk valamit.

HEGYÉSÍTŐ v. HÉGYÉSÍTŐ, v. HÖGYÖSÍTŐ, (hegy-és-ít-ő) mn. tt. *hegyésítő-t.* Valamit hegyesre köszörülő, metsző, faragó stb. *Szeghegyesítő eszköz. Tűhegyesítő szer.*

HEGYÉSORRÚ, (hegyés-orrú) ösz. mn. Kinek vagy minek hegyes, csúcsos orra van. *Hegyesorru disznó, vakandok.*

HEGYÉSSÉG v. HÉGYÉSSÉG, v. HÖGYÖSSÉG, (hegy-és-ség) fn. tt. *hegyésség-et,* harm. szr. *—e.* 1) Csúcsosság, vagyis tulajdonság, melynél fogva valami hegyes, csúcsos, szurós, bökős. 2) Átv. ért. a büszkeségnek, nyalkaságnak, rátartóságnak azon neme, midőn valaki lábujjakon, lábhegyen, és egyenesen jár. Máskép: *hegykeség.* V. ö. HEGYES.

HEGYÉSSZÖGLET, (hegyés-szöglet) ösz. fn. l. ÉLESSZÖG.

HEGYESTŐ, hegy neve Szala megyében.

HEGYETLEN v. HÉGYETLEN, v. HÖGYETLEN, (hegy-et-len) mn. tt. *hegyetlen-t,* tb. *—ek.* 1) Minek hegy nevű magas földdomborodásai nincsenek, azaz egyenes, sík, róna. *Hegyetlen Csalóköz. Hegyetlen alsó tiszai vidék.* 2) Csúcatalan, tompa, csonka végű. *Hegyetlen kés, tőr.* 3) Átv. ért. elmésség nélküli, élcztelen. *Hegyetlen czélzás.*

HEGYÉTT v. HÉGYÉTT, v. HÖGYÖTT, (hegyétt) névutó. Valaminek tetején, csúcsán, fölszinén; fölött. *Fejem hegyétt csapott el a vís. Baglya hegyett fészkelő madár.* Személyragozva: *hegyéttem, hegyétted, hegyétte* stb.

HEGYEZ v. HÉGYÉZ, v. HÖGYÖZ, (hegy-ez) áth. m. *hegyez-tem, —tél, —ett* (ött). 1) Valaminek csúcsos véget csinál. *Hegyezni a kardot, szeget, tört. Hegyezni a baglyát.* 2) Valamit hegyesen tart, fölfelé merevít. *A félénk ló hegyezi füleit.* 3) Átv. ért. *hegyezni a járást, tánczot* am. lábhegyen, nyalkán, feszesen, hegykén, rátartósan járni, tánczolni. *Hegyezd meg! Ni, hogyan hegyezi! Nyelvét hegyezni valakire. Tollat hegyezni a mübirák ellen. Fülét hegyezni,* nagy részvéttel hallgatni.

HEGYEZÉS v. HÉGYÉZÉS v. HÖGYÖZÉS, (hegy-ez-és) fn. tt. *hegyezés-t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Cselekvés, mely által valamit hegyezünk, tulajd. és átv. ért. V. ö. HEGYEZ.

HEGYEZŐ v. HÉGYÉZŐ v. HÖGYÖZŐ, (hegy-ez-ő) fn. és mn. tt. *hegyező-t.* Mivel valamit hegyezünk; szerszám, eszköz, mely által hegyessé, csúcsossá alakítunk valamit. *Hegyező ráspoly. Tűhegyező.* V. ö. HEGYEZ.

HEGYFALU, helység Vas megyében; helyr. *Hegyfalu-ba, —ban, —ból.*

HEGYFARK, (1), (hegy-fark) l. HEGYFOK.

HEGYFARK, (2), falu Ungh és pusztai fogadó Abaúj megyében; helyr. *Hegyfark-on, —ra, —ról.*

HEGYFOK, (hegy-fok) ösz. fn. Hegységnek, hegyláncznak kiálló, kinyuló eleje, homloksata; hegyelő v. előhegy. *Jó reménység hegyfoka. Budai hegyfok.* Ha a hegysor eleje hátulsó végének nézethetik, *hegyfark*-nak is hívják.

HEGYFŐ, (1), (hegy-fő) ösz. fn. A hegynek eleje, kezdete.

HEGYFŐ, (2), puszta Gömör megyében; helyr. *Hegyfő-n, —re, —ről.*

HEGYGERINCZ, (hegy-gerincz) ösz. fn. Átv. ért. a hegylánczna hátа, teteje, hosszában véve.

„Messze, messze, hegygerinczen állott
Sziklavára a rabló vezérnek.“

Tárkányi.

HEGYHÁT, (hegy-hát) ösz. fn. 1) A hegynek felső területe. 2) Hegyes vidék, fölemeltebb térség, mely a hegyek alsóbb oldalait teszi. *Hegyháton lakni.* V. ö. HÁT.

HEGYHÁTI, (1), (hegy-háti) ösz. mn. Hegyhátról való, ott lakó vagy termő, oda tartozó, arra

vonatkozó. *Hegyháti barom. Hegyháti cserfa, gyümölcs. Hegyháti lakosok.* V. ö. HEGYHÁT.

HEGYHÁTI, (2), HADÁSZ, falu Vas megyében; helyr. *Hadász-on, —ra, —ról.*

HEGYI, (1), HÉGYI, (hegy-i) mn. tt. *hegyi-t*, tb. *—ek.* 1) Hegyen termő, létező, lakó, tartózkodó, hegyről való. *Hegyi árpa, borok, szeder. Hegyi pinty, fajd, gyánta. Hegyi népek, lakosok. Hegyi patak. Hegyi tanya. Hegyi tolvajok.* 2) Több nemes és nemnemes családok vezetékneve.

HEGYI, (2), falu Zemplén és puszta Szala megyében; helyr. *Hegyi-be, —ben, —ből.*

HEGYIBE, (hegy-é-be v. hegy-é-ve) lásd: HEGYÉ.

HEGYIHARCZ, (hegyi-harcz) ösz. fn. Hegyes vidéken vagy hegyi magaslaton vivott harcz.

HEGYIJÁVOR, (hegyi-jávor) ösz. fn. Acer pseudoplatanus. Diószegi szerént: *juharjávor.*

HEGYIKÉK, (hegyi-kék) ösz. fn. Különféle ásványok neve. 1) Tiszta kék agyagfaj. 2) Kék, földdel vegyes, porhanyós és könnyü rézásvány. 3) Örmény-, vagyis égszinü kőből készített festék és maga ezen kő. (Lapis armenius).

HEGYIPÓLÉ, (hegyi-pólé) ösz. fn. ¦Máskép: *pólétarorja.* (Teucrium polium).

HEGYISTEN, (hegy-isten) ösz. fn. Régi görögök alsóbb rangu istenei, kik a hegyeken laktak és ott tiszteltettek.

HEGYISZAPSÁS, (hegy-iszap-sás) ösz. fn. Hegyek iszapos tavaiban termő sásfaj.

HEGYITOLVAJ, (hegyi-tolvaj) ösz. fn. 1) Hegyeken tanyázó, s a hegyen utazókat megfosztó tolvaj. 2) Ki hegyeken termő, létező jószágot, pl. fát, meszet stb. lop.

HEGYIZÖLD, (hegyi-zöld) ösz. fn. 1) Zöld szinü, földdel vegyes és lágy rézásvány. (Ochra Veneris). 2) Zöldes tiszta agyag.

HEGYKANYARODÁS, HEGYKANYARÚLAT, (hegy-kanyarodás v. -kanyarúlat) ösz. fn. Valamely hegynek az eddig követett iránytól eltérése, elhajlása.

HEGYKE, (hegy-ke) mn. tt. *heykét.* Rátartósan, nyalkán, kevélykén, lábhegyen lépegető. *Hegyke legény, borbély, toborzó, diák. Hegyke betyár. Hegykebegyke.* Tájdivatosan: *hügyke.*

HEGYKÉLKÉDÉS, (hegy-ke-el-kéd-és) fn. tt. *hegykélkédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e.* Legényes kevélykedés, rátartiság, büszkélkedés, hányivetiség.

HEGYKÉLKÉDIK, (hegy-ke-el-kéd-ik) k. m. *hegykélkéd-tem, —tél, —ett.* Legényesen, rátartilag kevélykedik, hányja-veti magát, dicsekedik, hegyke öltözettel és járással kitünteti magát. V. ö. HEGYKE.

HEGYKÉN, (hegy-ke-en) ih. Rátartósan, nyalkán, kevélyen, lábhegyen lépve. *Hegykén járni a táncot. Hegykén hányivetni magát.*

HEGYKESÉG, (hegy-ke-ség) fn. tt. *hegykeségét*, harm. szr. *—e.* Legényes rátartiság, nyalkándi kevélység, mely leginkább a testnek hányivetiségében, lábhegyen való járásban mutatkozik. *Hegykeségből alig éri a lába a földet. Betyári hegykeség. Neveletlen hegykeség.*

HEGYKÉSEN, (hegy-ke-es-en) l. HEGYKÉN.

HEGYKOSZORÚ, (hegy-koszorú) ösz. fn. Egymással mintegy koszorú formán öszveköttetésben levő hegyek.

HEGYKŐ, mezőváros Sopron megyében; helyr. *Hegykő-re, —ről, —n* v. *Hegykövön.*

HEGYKÖZ, (1), (hegy-köz) ösz. fn. Hegyek közötti vidék. *Hegyközön fekvő helységek.*

HEGYKÖZ, (2), falvak Bihar megyében; helyr. *Hegyköz-ön, —re, —ről.*

HEGYKÖZI, (hegy-közi) ösz. mn. Hegyközön v. közben létező, tartózkodó, onnan való stb. *Hegyközi lakosok.*

HEGYLAKÓ, (hegy-lakó) ösz. fn. Ki hegyen, hegyes vidéken, hegyek között lakik.

HEGYLAKOS, (hegy-lakos) l. HEGYLAKÓ.

HEGYLÁNCZ, HEGYLÁNCZOLAT, (hegy-láncz v. -láncz-olat) ösz. fn. Egymással öszveköttetésben lévő hegyek sora. *Kárpátok hegyláncza* v. *-láncz-olata.*

HEGYLEJTŐ, (hegy-lejtő) ösz. fn. 1) A hegynek hárántos oldala, mely kevesbé meredek, a föl- és lemenésre alkalmatosabb. 2) A hegynek alsó része, mely a völgytől vagy tértől csak lassan emelkedik magasabbra.

HEGYLEJTŐSÉG, (hegy-lejtőség) ösz. fn. A hegységnek, hegyláncznak azon környéke, mely a völgyekhez vagy síksághoz közel van.

HEGYLÖVÉSZ, (hegy-lövész) ösz. fn. Hegyeken járókelő, s hegyi vadakat üző lövész.

HEGYMAGAS, falu Szala megyében; helyr. *Hegymagas-on, —ra, —ról.*

HEGYMAGASLAT, (hegy-magaslat) ösz. fn. A hegynek magas része, felső területe.

HEGYMEG, (1), HEGYMÖG, (hegy-meg v. -mög) ösz. fn. A hegynek mögötte levő hely, hegy hátulja, tulsó része, hegy elve.

HEGYMEG, (2), falvak Borsod, MAGYAR— és TÓT—, Gömör megyében; helyr. *Hegymég-en, —re, —ről.*

HEGYMENTIBEN, (hegy-mentiben) ih. Hegy mellett, ezzel egy vonalban.

HEGYMESTER, (hegy-mester) ösz. fn. Hites személy, ki a szőlőhegyeket illető törvények és helybeli rendeletek megtartására felügyel. *Árkon kivül hegymester*, am. hatalma körén túl terjeszkedő. (Km.).

HEGYNYAK, (hegy-nyak) ösz. fn. Két hegybércset öszvekapcsoló hegyhát, mely a bérceknél valamivel alacsonyabb.

HEGYNYILÁS, (hegy-nyilás) ösz. fn. Lejtős térség vagy völgy két magasabb hegy között. Máskép: *hegynyiladék.*

HEGYNYUJTVÁNY, (hegy-nyujtvány) ösz. fn. Hegynek tovanyuló része.

HEGYOLDAL, (hegy-oldal) ösz. fn. A hegynek vagy hegysornak azon fölszinei, melyek a hegyháttól kezdve mindkétfelől a hegylábig lenyulnak. *Hegyoldalra ültetett szőlővesszők. Éjszaknak, délnek, keletnek, nyugotnak fekvő hegyoldal.* Régiesen: *hegymál.*

HEGYOMLÁS, (hegy-omlás) ösz. fn. 1) Általán omlás, midőn a hegynek valamely része leszakad vagy behorpad. 2) Bányász nyelven, föld alatti bányalyuk beszakadása. 3) Midőn a hegy oldalát takaró földtömeg a bele gyökeredzett növényekkel együtt alászáll.

HEGYÓRIÁS, (hegy-óriás) ösz. fn. Hegyen vagy hegyben lakó óriás akár valóságban, akár a képzeletben.

HEGYORMÓ, HEGYOROM, (hegy-ormó v. -orom) ösz. fn. A hegynek legmagasabb teteje, csúcsa.

HEGYŐL, (hegy-ől) névutó. Megfelel e kérdésre: *honnan?* Értelme: valaminek teteje, orma felől. *Ház hegyől elrepülő gólya.* V. ö. HEGY, HEGYÉ, HEGYÉTT.

HEGYPINCZE, (hegy-pincze) ösz. fn. Hegy oldalába ásott vagy annak szikláiból kivágott pincze. *Hegypincze legalkalmasabb hely a boroknak.*

HEGYRAJZ, (hegy-rajz) ösz. fn. Valamely hegynek írott képe.

HEGYRENDSZER, (hegy-rend-szer) ösz. fn. Valamely hegyláncban, hegysorban, hegykoszorúban észlelhető természetes rend.

HEGYSARK, (hegy-sark) ösz. fn. A hegylábnak alsó kanyarulata, mely körül a hegy fordúl.

HEGYSÉG, (hegy-ség) fn. tt. *hegység-et,* harm. szr. —*e.* Hegyekkel lepett vidék; több hegyek összvege, lánczolata. *Melyeket hallván minden királyok, kik a hegységeken és mezőségeken laknak vala.* (Káldi Josue 9. 1. Károlyinál: *a hegyeken és a lapáczon).*

HEGYSÉGÉS, (hegy-ség-és) mn. tt. *hegységés-t* v. —*et,* tb. —*ek.* Hegységtől ellepett, sok hegygyel bővelkedő. *Megvere azért Józsue minden hegységes és mezőséges földet.* Káldi Józsue 10. 40. Károlyinál: *hegyesföldet . . . . mezőföldet.*

HEGYSÉGI, (hegy-ség-i) mn. tt. *hegységi-t,* tb. —*ek.* Hegységből v. -be való, hegységet illető. *Hegységi lakosok.*

HEGYSOR, (hegy-sor) ösz. fn. Sor, melyet egymással folytonos öszveköttetésben levő hegyek képeznek.

HEGYSÚR, falu Pozsony megyében. L. SÚR.

HEGY-SZENT-MÁRTON, falu Baranya megyében; helyr. *Szent-Márton-ba, —ban, —ból.*

HEGYSZOROS, (hegy-szoros) ösz. fn. Keskeny, meredek, mély nyilás két magasabb hegy között, mely átjárásul szolgál. V. ö. VASKAPU.

HEGYSZORULAT, (hegy-szorulat) l. HEGYSZOROS.

HEGYTARÉ, HEGYTARÉJ, (hegy-taré) ösz. fn. A hegynek taré v. taréj formán ki- vagy felálló része.

HEGYTETŐ, (hegy-tető) ösz. fn. l. HEGYORMÓ.

HEGYTÓ, (hegy-tó) ösz. fn. Tó, a hegyek hátán vagy oldalán, mely ha fölötte mély, és sajátságos kerekded alakú, *tengersem*-nek mondatik. V. ö. TENGÉRSZÉM.

HEGYTORKOLAT, (hegy-torkolat) ösz. fn. Keskeny bemenetel, szűk völgy vagy szorulat a hegyek között.

HEGYTŐ, (hegy-tő) ösz. fn. A hegynek alsó része, melyen a lejtő végződik, s honnan a hegy magasságát mérni szoktuk; máskép: *hegyláb.*

HEGYTÖNK, (hegy-tönk) ösz. fn. Hegytől elvált, s leomlott nagyobbszerü sziklatömeg.

HEGYTUDOMÁNY, (hegy-tudomány) ösz. fn. A hegyek eredeti képződését, alkatrészeit, öszvefüggését, tulajdonságait tárgyaló tudomány.

HEGYÚT, (hegy-út) ösz. fn. A hegyre vagy a hegyen vezető ösvény vagy nagyobbféle út is.

HEGYÜREG, (hegy-üreg) ösz. fn. Barlang, mélyebben benyuló nyilás valamely hegy oldalában.

HEGYVÁM, (hegy-vám) ösz. fn. Vám vagy adó, vagyis kilenczed, tized stb. melyet a hegyi (szőlőhegyi) birtokosok, kik magát a földet vagy talajt nem tulajdonul birják, az illető földes uraságnak adni kötelesek. Eléjön már az 1405. évi 1-sö törvényczikkelyben is. Továbbá: „Megbocsássa k(egyelmed), hogy még sem küldhettek (küldhettük) az désma és hegyvám borok számát." Levél 1553-ból. Szalay Ágoston levélgyüjteménye.

HEGYVÁR, (hegy-vár) ösz. fn. Hegyre épített vár, milyenek pl. Buda vára, Munkács, Pétervárad vagy számtalan elpusztult régi váraink, mint: Visegrád, Murány stb.

HEGYVIDÉK, (hegy-vidék) ösz. fn. Hegyekkel lepett földterület vagy valamely hegyes tartomány környéke.

HEGYZUG, (hegy-zug) ösz. fn. Hegyek közé benyuló szükebb völgy vagy szurdok.

HEGYZUHANÁS, (hegy-zuhanás) l. HEGYOMLÁS.

HEH, lehelet hangját utánzó természeti gyökszó, melyből *heheng, hehenget, hehengés, hehent* stb. származékok erednek. Sínai nyelven *hí* am. suspirare.

HÉH, indulatszó, mely által valamit nyersebb modorban kérdezünk. *Mit akarsz, héh!*

HEHE! v. HEHEHE! nevető hang, melynek módosításai: *hihihi! hahaha! hohoho!*

HÉHEL v. HÉHELY, v. HÉHÖLY, a palóczoknál és némely Dunán tuli vidékeken divatozó fn. tt. *héhel-t,* tb. —*ek,* (ök), harm. szr. —*e.* Megegyezik a német *Hechel* szóval, l. GEREBEN.

HÉHELEZ, (héhel-ez) l. GEREBENEZ.

HEHENG, (heh-en-ég) önh. és gyakor. Lehelő *heh* hangon szól vagy nevet; vagy kecske módjára bekeg, mekeg.

HEHENGÉS, (heh-en-ég-és) fn. tt. *hehengés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Lehelő *heh* hangon szólás vagy nevetés.

HEHENT, (heh-en-t) önh. m. *hehent-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Egyes *heh* hangot bocsát.

HEHENTÉS, (heh-en-t-és) fn. tt. *hehentés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Egyes lehelő *heh* hangnak kinyomása.

HEHEZ, (heh-ez) önh. és áth. m. *hehez-tem*, —*tél*, —*ett*. 1) Hehent. 2) Különösen a beszédben valamely szóhangot akár elül, akár utól *h*-val, azaz szellettel köt össze, pl. be^{h}, ki^{h}, ^{h}ő, ^{h}őneki, meg^{h}, szék^{et} stb. V. ö. H.

HEHEZÉS, (heh-ez-és) fn. tt. *hehezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn hehezünk.

HEHEZET, (heh-ez-et) fn. tt. *hehezet-ét*, harm. szr. —*e*. Valamely szónak, illetőleg szóhangnak *h*-val egyesítése. Máskép: *szellet*. (Aspiratio, Spiritus).

HEIT v. HÉIT, (hë-it v. hé-it, a *héü* v. *hiu* szóval együtt ugyanazon, t. i. *hé* v. *hí*, [azaz üres] gyöktől); mn. tt. *hëitot* v. *héitot*. A régi nyelvemlékekben am. bolond, esztelen, (észben üres). „Hasonlatik *hëit* (v. *héit*) férfiúhoz, ki alkotta ő házát fövenyen.“ „*Heitok* és vakok, mi nagyobb, az arany-e avagy a templom? ki megszenteli az aranyat.“ Tatrosi cod. „Tudjad te magadat izrael *heitnak*, fertezetesnek, balgatagnak, szelleti férfiúnak te hamisságodnak sokaságáért.“ Bécsi cod. Világosan is megnyujtva találjuk a Tatrosi codex 158. lapján. „*Héit!* (stulte) ez éjjel te lelkedet megkérik.“ A Góry-codexben: *hejt*. L. ezt. Innen származik *hëiteág* vagy *hiteág*, (a Bécsi codexben am. esztelenség; a Nádor-codexben szintén) és *hëitvány*, ma: *hitvány*.

HEJ, (1), indulatszó, mely által valakit felszólítunk, összevonva *hé*. *Hej, mit akartok? Hej juhászbojtár, hol a juh?* (Vitkovics).

„Hej haj nem bánom.“ Népdal.

„Hej haj, hujja haj,
Nincsen mostan semmi baj.“

Siklódi táncsdal. (Kriza J. gyüjteménye).

2) A székelyeknél am. helyes (Kriza J.).

HEJ, (2), tájszerü kiejtése *hely* szónak. Lásd: HELY.

HÉJ! (1), indulatszó. 1) Szólító, kérdő, s egy a *hej* szóval. 2) Széles kedvből fakadó. *Héj hüj! nem bánom, nékem is van virágom*. Népd. 3) Sajnálkozó *hejh!* helyett. *Héj be kár! Héj be sajnálom!*

HÉJ, (2), fn. tt. *héj-at* v. —*t*, tb. —*ak*. Eredetileg *hé* v. *hé*, mely a felszint, magasságot jelentő *ha ho* gyökökkel rokon. A *j* toldalékul később járult hozzá, s mint a *karé*, *paré*, *taré* szókból lett *karéj*, *paréj*, *taréj*, s tájdivatosan: *karaj*, *paraj*, *taraj*: úgy a *hé*-ből *héj* és *haj* keletkeztek. 1) Valamely testnek külső kérge, tokja, hártyája, hüvelye, burka, mely annak tömegét körülveszi, azt betakarja, szóval felszinét, legmagasabb, legkiállóbb részét képezi. *Fahéj. Gyümölcshéj. Borsóhéj. Czitromhéj. Szemhéj. Kenyérhéj. Gombahéj. Tökhéj.* 2) Átv. ért. takaró, burok, melylyel bizonyos testet behúznak. *Vánkoshéj, dunnahéj, párnahéj, kalap-, süveghéj. Háshéj*, am. hásföldél.

HÉJA, (héj-a) fn. tt. *héját*. Ragadozó madárfaj, mely különösen a majorok körül az apróbb baromfiakra csapkod; némely vidéken: *hejjő*, *hejjü*, *kerra*, *kurhéja*, másutt: *kánya*. (Milvus). Nevét hihetően a *hé*, *ho*, (felület, magasság) szótól kapta, mivel bizonyos magasságban lebegve (héázva v. héjázva) lesi a szákmányt. Perzsául: *ejje*. Sínai nyelven *ho* egyik jelentése: volando alta petere.

HÉJAKÚT v. HÉJAKÚT-MÁCSONYA, (héjakút-mácsonya) ösz. fn. A mácsonyák neméhez tartozó növényfaj, melyet némelyek *bogácskóró*-nak v. *takácsmácsonyá*-nak hínak. (Dipsacus fullonum). Nevét Kreznerics így magyarázza: „Tudnivaló, hogy a bogácskóró igen megkivánja a nedvességet, (innen szomjuhozó lapu is a neve), e végre szolgálnak az ő víztartói; t. i. a két egymás ellenében álló levelei a szárához köröskörül oly szorosan összenőnek, hogy azokban a harmat és esővis megáll, és ezen levelek között találtató viset nevezik Venusasszony fördőjének is. Meglehet, hogy valaki meglátta, hogy a héja is ezen víztartóból ivott és innen eredhetett a héjakút neve.“ Diószegi szerént a héjakút: D. laciniatus. V. ö. MÁCSONYA.

HÉJAL, (héj-al) áth. m. *héjalt*. Héjaz. Eléjön Szalay Ágoston levélgyüjteményében: *héjalt borsó*, 1547-ből.

HÉJAS, (héj-as) mn. tt. *héjas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek héja van, héjjal ellátott, burkolt, takart, tulajd. és átv. ért. *Héjas gyümölcsöt enni. Héjas borsó. Héjas vánkos, kalap*. V. ö. HÉJ.

HÉJASFALVA, erdélyi falu Felső-Fejér megyében; helyr. *Héjasfalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

HÉJASODIK, (héj-as-od-ik) k. m. *héjasod-tam*, —*tál*, —*ott*. Héja nő, kérgesedik, hüvelyesedik. *A lehámlott boglárfák újra héjasodnak*.

HÉJATLAN, (héj-atlan) mn. tt. *héjatlan-t*, tb. —*ok*. Minek héja nincsen, mit meghámoztak, lehántottak, hüvelyéből kifosztottak, minek kérgét lehústák stb. *Héjatlan fa, borsó, törökbúza, alma, kenyér*.

HÉJAZ, (héj-az) áth. m. *héjaz-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Valaminek héját lehúzza, lefosztja, lemetszi stb. *Fát héjazni. Kenyeret héjazni. Almát, körtét meghéjazni*. Rokon értelmüek vele a *hámoz*, *hánt*, *hüvelyez*, *fosz*. 2) Valamit héjjal ellát, beföd, betakar. *Házat, aklot, pajtát héjazni. Dunnát, vánkost, párnát héjazni*. 3) *Fen* igekötővel önh. s am. magasan lebeg, szállong, s átv. ért. kevélykedik, nagyra van. *Fenhéjazni. Fenhéjaz, mint a kergeteges bak*. (Csuzi Sip szó). Ez értelemben szokottabb: *héjáz*.

HÉJÁZ, (héj-a-az) l. HÉJAZ, 3).

HÉJAZÁS, (héj-az-ás) fn. tt. *héjazás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, mely által valamit héjazunk. V. ö. HÉJAZ. *Kenyér-, gyümölcshéjazás. Házhéjazás.* 2) Állapot, midőn valaki fenlebeg, fenszállong vagy átv. ért. kevélykedik. *Fenhéjazás*; másképen: *héjázás.*

HÉJÁZÁS, (héj-a-az-ás) l. HÉJAZÁS, 2).

HÉJAZAT, (héj-az-at) fn. tt. *héjazat-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Valaminek födele, takarója, különösen, épület tetőzete. *Ház héjazatán álló, fészkelő gólya. A héjazatot kijavítani. Az akol héjazatát lekapta a szél.*

HÉJAZATLAN, (héj-az-atlan) mn. tt. *héjazatlan-t*, tb. —*ok*. 1) Minek héjazata nincsen; fedetlen, tetőtlen. *Héjazatlan falak. Héjazatlan várromok.* 2) Minek héját le nem húzták. *Héjazatlan kenyér, gyümölcs, fa.* Rokon értelmüek vele: *hámozatlan, hántatlan, hüvelyezetlen.*

HÉJÁZÓ, (héj-a-az-ó) mn. és fn. tt. *héjázó-t*. Nagyra látó, kevélykedő. *Fenhéjázó.*

HEJBE, tájdivatos; l. HELYBE.

HEJCZE, falu Abaúj megyében; helyr. *Hejczé-n, —re, —ről.*

HEJDE, (hej-de) indulatszó, mely által valakit menésre, sietésre nógatunk; másképen: *hajdi* vagy *haj te!*

HEJEHUJA, (heje-huja v. heje-ujju) iker indulatszó, mely széles kedvet fejez ki. *Hejehuja, szüröm ujja!* Másképen: *hejjehujja, hajahuj t, hajjahujja.* Használják főnévül is, s jelent széles vig kedvet, dinomdánomot, fesztelen mulatságot, tivornyát. *Lesz ma hejehuja.*

HEJH, indulatszó, mely sajnálkozást, keservet, bánatot, sohajtást fejez ki. *Hejh be kár, hogy így történt! Hejh be sok bajom van!*

HEJ HAJ! l. HEJ, (1).

HEJJ, a székelyeknél am. helyés.

HÉJJA, tájdivatos, e helyett: *híjja* v. *híja*, l. HÍJ.

HÉJJASFALVA, l. HÉJASFALVA.

HÉJJÁZ, l. HÉJÁZ.

HEJJEHUJJA, l. HEJEHUJA.

HEJJŐ, HEJJÜ, l. HÉJA.

HÉJJU, székelyesen am. *héj* fn.

HÉJOLKODIK, a Bécsi codexben am. vanus est; ma: *hívalkodik.*

HÉJSZÖVET, (héj-szövet) ösz. fn. Rostos vagy finom fonálszerü szövet, a fák kérgeinek belső oldalán, melyet szálanként fel lehet fosztani.

HEJT, (hë-it) fn. tt. *hejt-ot*. A Góry-codexben, Katalin legendájában stb. ugyanaz, ami a Bécsi és Tatrosi codexben *heit*, azaz esztelen. „És az hejtokból bölcseket teszen." Góry-cod. „Tenen magadat se dicsérjed, se olcsárljad, mert ezt a hejtok tiszik (tészik, teszik). Katalin prózai legendája.

„És ez szízet igen megmeveték,
S őt csak nagy hejttnak alitták."
Katalin verses legendája.

HEJTSÁG, (hë-it-ság) fn. tt. *hejtság-ot*. Régies am. esztelenség. Néhutt: *hitság.*

„Azért ha mi bölcsek vagyunk,
Hát hejtság ne legyen nálunk."
Katalin verses legendája.

HÉJU, (1), v. HÉJJU, székelyesen s másutt am. *héj, és hiu* fn. Lásd ezeket.

HÉJU, (2), a Bécsi codexben am. üres, ment. „Menden bűntől héjukat (omni vitio liberos) ajánlanának neki.

HEK v. HEKK, törzse *hekre* és *hekkesen* székely szólásoknak, de maga a törzs mint főnév Kriza J. tanusága szerént nincs használatban. Rokonnak látszik *gög*, másképen *gég* v. *gége*; vagy pedig *hök* szóval, innen *hekkes*, am. gögös vagy hökös, magát visszatartó, rátartó.

HÉKA, (hé-ka) indulatszó, mely meghitt személyhez, közel baráthoz intézett hizelgő felszólítást, kérdést, felkiáltást, s némileg csodálkozást jelent. *Hékám*, Abaújban inkább csak ifjak között am. kedveském, *hallod-e, hékám.* Szabó Istvánnál Odüssea fordításában am. a görög *nanai*, latin *papae. Ó hékám, milly örültté tön Zeüsz atya engem.*

HÉKÁS, (hé-ka-as) indulatszó, melylyel némely vidékeken, különösen a barkóknál, s kiskunságban a házastársak szólítják egymást. Szélesb ért. a tiszai vidékeken am. barátom. *Hová mégyesz, hékás?* V. ö. HÉKA.

HEKK, l. HEK.

HEKKÉS, (hekk-és) mn. tt. *hekkés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Gögös, rátartó. V. ö. HEK és HEKRE.

HEKKÉSEN, (hekk-és-en) ih. Gögösen, fenynyen, rátartósan. V. ö. HEK, HEKRE.

HEKLEHUKLA, (hekle-hukla) iker. mn. Népnyelven olyan emberről mondják, ki akadozva, vagy értetlenül, ostobán csacsog; másképen: *hetlekotla, hiblihubli.*

HÉKŐ, (hé kő) ösz. fn. Felső malomkő, mely az alsó kőnek mintegy héja, födele, teteje (héj-kő). *Felönteni a hékőre* (km.), am. lerészegedni. Ebben: *hékő üssön meg* am. menykő.

HEKRE, (hek- v. hekkre) ih. A székelyeknél am. gögösen, fennyen. *Olyan hekre tartja magát, mint egy faragott pipa* (Kriza J.). *Nagy hekre* ugyanott am. nagy zajra, nagy pufra.

„Az én ludam nagy hekre
Azt a prádét mégtétte,
Térgyig érő nagy hóba
Felhágott a tojóba."
Kriza J. gyüjteménye.

HÉKÚT, (1), (hé-kút) ösz. fn. Kútforrás, melyből héviz buzog.

HÉKÚT, (2), puszta Tolna megyében; helyr. *Hékút-on, —ra, —ról.*

HÉLA, (hé-la) mn. tt. *hélát.* Ritka használatu szó, s jelent oly gabonát, melynek magva, széke nincsen, csak tokja, toklásza, azaz *héja*, s innét e szó gyöke: *hé, héj. Hélasab,* üres zab, bolondzab.

HELBÉNY, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Nyitra megyében; helyr. *Helbény-be, —ben, —ből.*

HELÉBEL, l. HELYÉBEL.

HELEMBA, falu Honth megyében; helyr. *Helembá-n, —ra, —ról.*

HELENA, (1), SZENT—, falvak Körös, Thúrócz, Zágráb, és puszta Szala megyében; helyr. *Helená-n, —ra, —ról.*

HELENA, (2), HELÉNA, l. ILONA.

HELESFA, helység Baranya megyében; helyr. *Helesfá-n, —ra, —ról.*

HELLÉN, fn. és mn. tt. *hellén-t,* tb. *—ek.* Régi görög, Hellastól, mely Görögország régi neve; szükebb értelemben pedig csak közép Görögország a mostani Livadia értetett Hellas alatt.

HELMECZ, KIRÁLY—, mváros Zemplén; KORLÁTH—, PUPKA—, falvak Ungh megyében; helyr. *Helmecz-én, —re, —ről.*

HELMECZKE, falu Zemplén megyében; helyr. *Helmeczké-n, —re, —ről.*

HELMES, falu Pozsony megyében; helyr. *Helmes-én, —re, —ről.*

HELPA, falu Gömör megyében; helyr. *Helpá-n, —ra, —ról.*

HELY, fn. tt. *hely-et* v. *—t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Gyöke, vagyis gyökeleme *he*, rokon a felszint, tetőt jelentő *ha, ho, hé* gyökökkel. 1) Tér, melyet valamely test elfoglal, betölt, vagy melyen valaminek lennie, állania, fekünnie stb. kell. *Kályhának szegletben, ablaknak falon a helye. A széket, asztalt helyére tenni. Hivatlan vendégnek ajtó megett a helye.* (Km.). *Kis helyen sok jó ember megfér.* (Km.). *Szük hely, tágas hely. Magas, alacson hely. Minden szentnek van mennyországban helye.* (Km.). *Helyén van az esze. Csak hült helye maradt. Eb helye.* (Km.), ezt tréfásan akkor mondják, midőn valaki dicsekszik, hogy jól lakott vagy valamit megevett. *Pokol a helye.* 2) Tér, melyen valami létezik, történik. *Kikötőhely, kiszállóhely, kiszdőhely, lakhely, lapdaszóhely, mulatóhely, műhely, nézőhely, őrállóhely, rejtekhely, sebhely, révhely, sétahely, tekézőhely, tűzhely, csatahely, vásárhely* stb. 3) Valaminek hátramaradt nyoma, bélyege. *Sebhely, himlőhely, fekhely* stb. 4) Város, falu, puszta, vár stb. hol emberek laknak, tanyáznak. *Jó hely Buda.* (Km.). *Pest nagy hely. Népes hely. Erős hely. Kerített hely.* Innét több városok és faluk nevei: *Vásárhely, Szombathely, Várhely, Szerdahely, Újhely, Udvarhely* stb. 5) Jobbágytelek. *Egészhely, félhely. Két egésshelyet bírni.* 6) Hatóság, kormányszék. *Legfensőbb hely. Felsőbb helyre folyamodni.* 7) Valamely személy rangbeli vagy hivatalos állapota, állása vagy maga a hivatal, rang. *Magas helyre jutni. Fő helyen levő urak. Valakinek helyébe mást tenni, állítani. Üres helyeket új tisztekkel betölteni.* Innen: *helyettes, helytartó.* 8) Kitünő állapot, jelesség. *Helyén van az esze, szive.* 9) Jelent néha időt, alkalmat. *Erről most nincs helyén szólani. Majd lesz hely annak előadására is. Itt tréfának nincsen helye. Tréfa maga helyén jó.* (Km.). 10) Valaminek oly állapota, melynek a sorban, rendben az az igazi helye, mely azt leginkább megilleti; innen mondjuk: *helyre igazitani, helyreütni, helyrehozni valamit,* t. i. az őt megillető helyre; *helyt adni valaminek,* az őt megillető helybe igtatását megengedni, különösebben: helyesleni; s ebből származik a javalást, dicsérést jelentő *helyes,* (= helyén levő); *helyesen; helyben hagyni* am. jóvá hagyni; és *helyt állani,* az őt illető helyen állandóan megmaradni, onnan semmi által magát eltántoríttatni nem engedni. Megjegyzendők ezen összvetételek: *helylyel-helylyel, helylyelkösszel,* azaz itt-ott, némely helyeken vagy időben. Személyragozva és benmaradó raggal: *helyemben, helyedben, helyében* stb. am. személyemben, személyedben, személyében stb. *Hát te mit tennél helyemben? Ha én helyében volnék, másképen tennék.* A tárgyeseti ragra nézve a szokás oda látszik hajlani, hogy tulajd. értelemben *helyet,* átv. ért. pedig *helyt* használ, pl. *helyet változtatni, helyet adni valakinek a szobában; helyt adni más állításának, helyt állani.*

HELYÁR, (hely-ár) ösz. fn. Valamely helyért fizetendő vagy fizetni szokott pénzösszlet, pl. a szinházban. *Helyárak pengő pénzben vagy osztrák értékben.*

HELYBE, azaz *helyben,* a székelyeknél s Tisza vidékén am. derekasan. *Úgy megforgatták, hogy ugyan helybe!* (Kriza J.). V. ö. HELYBEN.

HELYBELI, (hely-beli) mn. tt. *helybeli-t,* tb. *—ek.* 1) Bizonyos helyen létező, tartózkodó, lakó; nem idegen, nem jövevény. *A város helybeli lakosait felírni. Helybeli tisztviselő, igazgató, pap, mester.* 2) Bizonyos helylyel szoros összeköttetésben levő, arra vonatkozó. *Helybeli viszonyok, körülmények, akadályok. Helybeli tudvány* v. *intézvény.* (Platzstratte). *Helybeli utalvány.* (Stellzettel).

HELYBELISÉG, (hely-beli-ség) fn. tt. *helybeliség-et,* harm. szr. *—e.* Bizonyos helynek minősége, fekvése, körülményei és viszonyai együtt véve. *A tüskármenteslők a házak helybeliségét különösen tekintetbe veszik. Ezen jószág helybeliségе nekem tetszik.* (Localitas); rövidebben: *helyiség.*

HELYBEN, (hely-ben) ih. A térre vitetvén, am. azon a helyen. Átv. értelmében, l. HELY 10). V. ö. HELYBE, tájszólás és HELYBENHAGY.

HELYBENHAGY, (helyben-hagy) ösz. áth. Jóváhagy. V. ö. HELY, 10).

HELYBENHAGYÁS, (helyben-hagyás) ösz. fn. Valaminek jóváhagyása, helyeslése, vagyis nyilatkozás, mely által valamit jónak ismerünk, javalunk. *Felső helybenhagyást nyert egyesület, terv, vállalat. Okosabbak helybenhagyásával tenni valamit.*

HELYBÉNY, l. HELBÉNY.

HELYÉBEL, (hely-éb-el) önh. m. *helyébel-t.* Szük körben (Baranyában) divatozó tájszó, s am. henyél, restelkedik, lebzsel. Szabó Dávid szerént am. restségből mindent helyébe hozatni kiván. Vagy talán a *henyél* szó toldalékos, tunya kiejtése.

HELYENKÉNT, (hely-en-ként) ih. 1) A helyeket egyenként és öszvesen véve. 2) Bizonyos helyeken.

HELYÉNY, (hely-ény) mn. tt. *helyény-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kenenesali tájszó, s am. kény és kedv szerént való, fínom, kényelmes, szóval : mi az érzékek kielégitésére nézve igen helyén van. Használható volna az angol : *comfort*, *comfortable* szók kifejezésére. *Senki helyénvebben nem él*, *mint ő.*

HELYES, (1), (hely-es) mn. tt. *helyes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kinek v. minek bizonyos helye van. *Műhelyes mester. Egészhelyes, félhelyes gazda. Sétahelyes piacz. Sebhelyes, himlőhelyes arcz.* Az ily értelemben vett *helyes* szónak képzőjében az e köz szokás szerént nyílt.

HELYÉS, (2), (hely-és) mn. 1) Minek v. kinek külső alakja idomos, arányos, s minden részeire nézve illő helyet foglal. *Helyés arcz*, *leány*, *ifjú. Helyés szoba. Helyés kocsi, szerszám. Helyés öltözet.* 2) Jeles, derék, kitünő, a dologhoz tartozó, szabály szerénti. *Helyés beszéd. Helyés szini előadás. Helyésirás. Helyés gondolat. Ez már helyés. Helyés!* Ez értelemben a közös szokás zárt *é*-vel él. A kiejtési különbséget a tulajdon és átv. értelem teszi. Úgy van ez a *hégyes* szónál is, mely midőn am. *montosus*, nyílt, midőn pedig am. aculeatus, cuspidatus, zárt *é*-vel ejtetik. *Hégyes vidék, hégyés kés.*

HELYÉSÉL, (hely-és-él) áth. m. *helyésél-t* v. *helyéselt*, htn. —*ni* v. *helyésleni*. Valamit helyesnek vall, mond, nyilvánít, jóváhagy, mint jelest, kitünőt dicsér. *Helyésélni a követ beszédét. Helyésleni a benyujtott tervet.*

HELYÉSEN, (hely-és en) ih. Jelesen, kitünőleg, úgy, mint kell, dicséretesen. *Helyésen elrendezni valamit. Helyésen irni, beszélni. Ez bizony helyésen van. Helyésen! csak tovább!*

HELYESFŐ, falu Baranya megyében; helyr. *Helyesfő-n*, —*re*, —*ről.*

HELYÉSIRÁS, (helyés-irás) ösz. fn. A nyelvtannak része, mely szabályokat ad elő, mikép kelljen a szók alkotó részeit hibátlanul leirni, elválasztani, a bevett jeleket elrakni, s igy az illető beszédet értelmessé tenni. *Görög, latin, magyar helyesirás. A helyesirás általános és különös szabályai.*

HELYÉSIRÁSI, (helyés-irási) ösz. mn. Helyesirást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Helyesirási szabályok.*

HELYESLEG, (hely-es-leg) ih. Helyenként, minden helyeken. *És dögháldlok lesznek, és éhség és földindulások helyesleg.* (Káldi, Máté 24. 7. Károlyinál : *minden helyeken*, a Tatrosi codexben csak : *helyeken). Helyesleg, helyesleg* am. itt, ott. V. ö. HELY.

HELYÉSSÉG, (hely-és-ség) fn. tt. *helyésség-et*, harm. szr. —*e*. Jeles, kitünő, dicséretes, czélszerű, talpraesett tulajdonsága valaminek. *Beszéd helyéssége.* V. ö. HELYÉS.

—HELYEST, l. —HELYT.

HELYÉTT, (hely-étt) névhatározó. 1) Valakinek személyében, nevében, rovására, pótlására. Személyragozva : *helyéttem, helyétted, helyétte* stb. *Apja helyett a fiú jött. Péter helyett Pált küldötték. Helyétted is dolgozom. Ki helyétt fizetsz?* 2) Valami gyanánt, valamit pótolva. *Pénz helyett gabonával fizetni. A helyett, hogy iskolába menne, csavarog. Robot helyett napszámot fizet.* 3) Bizonyos helyen. *Mindig egy helyett árul a vásárban. Más helyett lakik minden évnegyedben.* De ezen értelemben jobb : *helyütt.*

HELYÉTTES, (1), (hely-étt-es) mn. tt. *helyéttes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Valakinek helyét, személyét, hivatalát viselő, mást pótoló. *Helyettes tanító, tisztviselő. Helyettes elnök.* Ellentéte : *rendes*, *rendszerénti.*

HELYÉTTES, (2), (mint föntebb) fn. tt. *helyéttes-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Személy, ki valamely hivatalban, tisztségben, eljárásban, végrehajtásban, más személyt képvisel, annak helyében működik. *Püspöki helyettes, főispáni helyettes* stb.

HELYÉTTESI, (hely-étt-es-i) mn. tt. *helyéttesi-t*, tb. —*ek*. Helyettest illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Helyettesi jogok, kötelességek.* V. ö. HELYÉTTES.

HELYÉTTESÍT, (hely-étt-es-ít) áth. m. *helyéttesít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Valakit másnak helyettesévé tesz vagy nevez.

HELYÉTTESÍTÉS, (hely-étt-es-ít-és) fn. tt. *helyéttesítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valaki helyettessé tétetik vagy neveztetik.

HELYÉTTESSÉG, (hely-étt-es-ség) fn. tt. *helyéttesség-et*, harm. szr. —*e*. Helyettesi hivatal, állás, állapot, rang. *Valakit helyettességgel megtisztelni.* V. ö. HELYÉTTES.

HELYÉTTÉZ, (hely-étt-éz) áth. Helyét pótolja, valaki helyett működik. *Az elnököt helyettezni. Az alispánt helyettezni.*

HELYEZ, (hely-ez) áth. m. *helyez-tem*, —*tél*, —*ett* v. *helyezét*, htn. —*ni* v. *helyezni*. Valamit bizonyos helyre tesz, állít, alkalmaz, fektet stb. *A könyveket fiókokba, a ruhákat szekrénybe helyezni. A katonákat szállásaikra, állomásaikra helyezni. Szobában a bútorokat elhelyezni. Magát valahová behelyezni*, am. beszállásolni. *Fölhelyezni a fegyvereket a fogasra. Az érkezett vendégeket a városban széthelyezni.*

HELYEZÉS, (hely-ez-és) fn. tt. *helyezés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valamit bizonyos helyre állítunk, teszünk, alkalmazunk.

HELYEZET, (hely-ez-et) fn. tt. *helyezet-et*, harm. szr. —*e* v. —*je*. 1) Általán állapot, mely valamely személy vagy tárgy által elfoglalt helyre vo-

natkozik. 2) Különösen, meghatározott állása, fekvése valaminek. *Egyenes, ferde, vizszás helyezetben álló katonák. Ezen helyezetben maradjatok. Más helyezetbe tenni valamit.* 3) Azon határvonalak, melyek valamit környékeznek. *Szük, szoros, tágas helyezet. Ezen városnak kedvező helyezete van a kereskedésre.* 4) Átv. ért. körülmény, sors, hivatal. *Helyezetem nem engedi, hogy utasni menjek. Kényelmes, veszedelmes, terhes, sujtó helyezetben lenni. Jó helyezetbe jutni.* Összevonva: *helyzet.*

HELYEZKÉDÉS, (hely-ez-kéd-és) fn. tt. *helyezkédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e.* Bizonyos helyen állandó vagy ideiglenes letelepedés.

HELYEZKÉDIK, (hely-ez-kéd-ik) k. m. *helyezkéd-tem, —tél, —ett.* 1) Bizonyos helyre telepedik, azt elfoglalja. *Székre, pamlagra helyezkedni. Fészekbe, ágyba helyezkedni. Fölhelyezkedni a kocsira. Lehelyezkedni a fűbe.* 2) Bizonyos állásba igazítja, rendezi magát. *Helyezkednek a sorba állított katonák.*

HELYEZKÉDJ, (hely-ez-kéd-j) katonai parancsszó, s am. rendes, egyenes állásba igazodjál, rendezkedjél. (Stellt euch!).

HELYEZTET, (hely-ez-tet) áth. m. *helyeztettem, —tél, —ett.* Valamit bizonyos helyre fektet; helyheztet.

HELYEZTETÉS, (hely-ez-tet-és) fn. tt. *helyeztetés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e.* 1) Cselekvés, mely által valamit bizonyos helyre tetetünk vagy teszünk. 2) Állapot, állás, életmód, hivatal, szolgálat, alkalmazás. *Jó helyeztetésben lenni. Helyeztetését más kényelmesebbel felváltani.*

HELYFEKVÉS, (hely-fekvés) ösz. fn. Bizonyos térségnek vagy városnak, falunak, pusztának, épületnek stb. természeti határai, környezete, magassága, mélysége, szélessége.

HELYHET, (hely-h-et) áth. m. *helyhet-tem, —tél, —ett.* Ugyanazon jelentésü *helyhez*, vagyis *helyez* szóval. „Annakutánna kilemb kilemb országokra hordoztatni és végre hires neves Magyarországba e'-helhetni," (palóczos è, *el* helyett). A Carthausi névtelen Legendáji. A közbeszurt *h* itt vagy némi nyomatékosságból történt, vagy a törzsben levő *h* hangzatosságból vitetett át a következő szótagra is. Hasonló eset fordul elé *helyhez* és *hírhessik* szókban is.

HELYHETÉS, (hely-het-és) l. HELYHEZÉS, vagyis HELYEZÉS.

HELYHEZ, (hely-h-ez) áth. m. *helyhez-tem, —tél, —ett.* Ugyanannyit jelent, mint *helyez*, de a közbevetett *h* némi nyomatosságot látszik tulajdonítani neki. V. ö. HELYHET. Eléjön már a régi halotti könyörgésben is: „Hogy úr őt kigyelméhel Ábraám, Izsák, Jákób kebelében helyhezje."

HELYHEZÉS, (hely-h-ez-és) fn. l. HELYEZÉS.

HELYHEZTET, (hely-h-ez-tet) áth. és mivelt. m. *helyheztet-tem, —tél, —ett.* Alakja szerént mivelttető volna, t. i. valamit bizonyos helyre tetet, állíttat, igazíttat. De a köz szokás inkább csak áthatólag használja, *helyez* v. *helyhez* értelemben. Eléjön már 1490-ben a Mátyás király halálára irt emlékversben.

„Hatalmasságodat jelentéd,
Bécsnek hogy városát te megvennéd.
Ékes sereged ott feletted
Királyi széked benne helyheztetted."

Meditationes Joannis de Turrecremata.

Jegyzet: ‚oth felethed' irásból látszik, hogy valamint *oth* szóban a *th* kettőztetés helyett van irva, mint számtalanszor a régiségben, úgy *felethed* szóban is.

HELYHEZTETÉS, (hely-h-ez-tet-és) fn. l. HELYEZTETÉS.

HELYI, (hely-i) mn. tt. *helyi-t*, tb. *—ek.* Helyt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Helyi viszonyok.* Ezen egyszerü alak helyett jobbára *helybeli* használtatik, kivéve az összvetett szókat, pl. *vásárhelyi, udvarhelyi, várhelyi* stb.

HELYIRÁS, (hely-irás) ösz. fn. Nagyobb vagy kisebb terjedelmü helynek, pl. országnak, vidéknek, városnak stb. pontos leirása, melyben az egyes részletek, pl. hegyek, folyók, tavak, erdők, utak, középületek, hidak stb. körülményesen elszámláltatnak. (Topographia).

HELYIRAT, (hely-irat) ösz. fn. Helyirás által végbez vitt mü. *Nyomtatásban megjelent helyirat.*

HELYIRATI, (hely-irati) ösz. mn. Helyiratot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó stb. *Helyirati jegyzetek, munkák.*

HELYISÉG, (hely-i-ség) fn. tt. *helyiség-et*, harm. szr. *—e.* Bizonyos tárgynak fekvése, helybeli körülményei, határai; helyül szolgáló térség. *Kényelmes fekvésü, tágas helyiség.*

HELYISMERET, HELYISMERETSÉG, (helyismeret v. —ismeretség) ösz. fn. A helyi viszonyok, körülmények felől tapasztalat útján szerzett tudomás.

HELYLEIRÁS, (hely-le-irás) l. HELYIRÁS.

HELYLYEL-HELYLYEL, határozó gyanánt am. némely helyeken.

HELYLYEL-KÖZZEL, l. HELYLYEL-HELYLYEL.

HELYŐR, (hely-őr) ösz. fn. Egyes személy, ki valamely helyre felügyel, kivált katonai minőségben.

HELYŐRNAGY, (hely-őrnagy) ösz. fn. Állandó katonaság, vagyis helyőrség által megszállott helynek, pl. várnak, erősségnek hadi kormányánál szolgáló őrnagy. *Komáromi helyőrnagy.* (Platzmajor). V. ö. HELYŐRSÉG.

HELYŐRSÉG, (hely-őrség) ösz. fn. Bizonyos katonai állomáson, különösen várakban, erődökben állandóan tanyázó katonaság. (Garnison).

HELYPARANCSNOK, (hely-parancsnok) ösz. fn. Bizonyos katonai állomáson, pl. városokban, várakban, erősségekben főhatalommal biró tiszt. Kisebb

állomások helyparancsnoka lehet őrnagy, kapitány, sőt alsóbb rendü tiszt is.

HELYPÉNZ, (hely-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet az illető hatóságnak vagy helytulajdonosnak a piaczon vagy vásárban árulók fizetnek, ha ezen adó nemétől törvényesen fölmentve nincsenek. Szélesebb ért. díj, melyet valamely helynek ideiglenes elfoglalásától fizetni kell, milyen p. o. a révbér, karópénz.

HELYPÓTLÓ, (hely-pótló) ösz. fn. 1) Személy, ki valamely szolgálatot, hivatalt más helyett végez. 2) Tárgy, mely másnak nem létében bizonyos helyet betölt, pl. a hír- v. divatlapokban holmi apró czikkecskék; ez máskép: *hézagpótló.*

HELYRAJZ, (hely-rajz) l. HELYIRÁS.

HELYREÁLL, (helyre-áll) ösz. önh. Tulajd. ért. oda áll, hol a helye van. Átv. ért. rendetlen, megromlott állapotból az előbbi rendes, ép állapotba visszatér. *Egészsége helyreállott.*

HELYREÁLLÍT, (helyre-állít) ösz. áth. Eszközli, rendeli, hogy valami helyreálljon; előbbi állapotába visszahelyez valamit.

HELYREÁLLÍTÁS, (helyre-állítás) ösz. fn. Tulajd. ért. valaminek oda állítása, hol saját helye van. *Az elsőrt bútorok helyreállítása.* Átv. ért. rendetlen, romlott állapotnak megszüntetése. *Béke helyreállítása. Egészség helyreállítása.*

HELYREHOZ, (helyre-hoz) ösz. áth. 1) Valamit rendetlen, romlott állapotból kivesz, megjavít, megigazít. *Helyrehozni a megbomlott órát. Helyrehozni a rendetlenül működő gépet.* 2) Valami elmulasztottat később teljesít, kipótol. *Mit ma elmulasztottál, holnap helyrehozd.* 3) Bizonyos kárt visszatérít, veszteséget, rövidséget pótol. *Mit a gabonán vesztett, helyrehozta a gyapjún.*

HELYREHOZÁS, (helyre-hozás) ösz. fn. Cselekvés, mely által valamit helyrehozunk. V. ö. HELYREHOZ.

HELYREHOZHATATLAN, HELYREHOZHATLAN, (helyre-hozhat[at]lan) ösz. mn. Mit helyrehozni lehetetlen. *Helyrehozhatatlan kár, veszteség, elmulasztás.* V. ö. HELYREHOZ. Határozóilag am. helyre nem hozható módon.

HELYREHOZHATÓ, (helyre-hozható) ösz. mn. Mit helyre lehet hozni; pótolható, javítható, visszatéríthető. *Helyrehozható kár. Helyrehozható gép, óra. Helyrehozható veszteség.* V. ö. HELYREHOZ.

HELYREHOZHATÓLAG, (helyre-hozhatólag) ösz. ih. Pótolható, javítható, kiigazítható módon.

HELYREIGAZÍT, (helyre-igazít) l. HELYREHOZ, 1).

HELYREPÓTOL, (helyre-pótol) l. HELYREHOZ, 2), 3).

HELYREÜT, (helyre-üt) ösz. áth. 1) Tulajdon ért. valamit ütés által saját helyére igazít. *Helyreütni a megtágult szeget.* 2) Átv. ért. l. HELYREHOZ.

HELYSÉG, (hely-ség) fn. tt. *helység-et*, harm. szr. —e. 1) Széles ért. társaságban élő családok által lakott hely, pl. városok, faluk, népes puszták. *A hegytetőről látszó helységek. Több helységen keresztül utazni. Csongrád megyében kevés, de igen nagy helységek vannak.* 2) Szorosb ért. falu. *Jobbágyhelység, nemeshelység. Helység birája. Helység rétje, erdeje.* 3) Faluban lakó közönség. *Helység költségén utazni. Helység rovására inni. A helységet országos munkára, utcsinálásra parancsolni.*

HELYSÉGBELI, (helység-beli) ösz. mn. és fn. Helységben létező vagy lakozó. *Helységbeli csapszék. Helységbeliek.*

HELYSZINE, (hely-szine) ösz. fn. Meghatározott, kijelölt hely. *Megjelenni a helyszinén. A tett kárt a helyszinén becsülni meg.* Külön is irják.

HELYSZINELÉS, (hely-szinelés) ösz. fn. Tulajdonképen a helyszinén megjelenés. Különösen pedig a telekkönyvi rendelet szerént, mely az országbirói értekezletben Magyarországra nézve továbbá is elfogadtatott, a telekjegyzőkönyvek hitelesítése után tapasztalt némely birtokváltozásoknak kinyomozása végett a hely szinére kiküldött bizottságok (helyszinelő bizottságok) működése.

HELYSZŰKE, (hely-szűke) ösz. fn. Helynek, térnek szük volta, hiánya. *Helyszűke miatt valamit mellőzni.* Külön is irják.

HELYT v. HELYTT, am. *helyett.*

„S gazdag aratás helyt gazt ád neki vissza.
. . . . . .
Elfolyt élte bűnét térden kisiratná,
Ha válasz helyt mindég a poklot mutatná."
Péczeli József a XVIII. századból.

—HELYT v. —HELYTT, némi öszvetételben határozói képzővé válik, ú. m. *mihelyt*, (máskép: *mihelyest*, tájejtés szerént: *mihelyen, mihent*, sőt Hevesben *mihánt* is), azaz amely helyben, amely időpontban v. pillanatban; *ahelyt*, (a székelyeknél: *ahalyt* v. *ahajt*), am. azon helyben, azonnal.

HELYT v. HELYET AD, áth. mely a tárgyesetet már magában foglalja, s tulajdonító ragu nevet vonz. 1) Elfoglalni való tért enged; de ezen ért. inkább: *helyet ad. Helyet adni a vendégnek. Helyet adni néhány napra valamely idegen jószágnak.* 2) Átv. valamit mint helyest elfogad, helybenhagy. *Helytadni az okosabbak tanácsának. Ily mentegetődzésnek helytadni nem lehet.*

HELYTÁLL, (helyt-áll) ösz. önh. Helyét megtartja, helyéből ki nem mozdúl, állhatatosan megmarad állomásán, czéljától nem engedi elüttetni magát. *Minden veszély, bajok, fenyegetések daczára helytállani.* Népiesebb kifejezéssel: *megállja a sarat.* Továbbá am. *érvényes, érvénynyel bír, megáll.*

HELYTÁLLÓ, (helyt-álló) ösz. mn. Érvénynyel biró, megálló, helyes.

HELYTARTÁS, (hely-tartás) ösz. fn. Másnak nevében, személyében működés, hivatalkodás.

HELYTARTÓ, (hely-tartó) ösz. fn. Személy, ki bizonyos hivatalban, működésben mást képvisel. Csak nagyobb rangu és fejedelmi személyek képviselőjéről használtatik. *Kir. helytartó. Főispáni helytartó*, (helyettes). *Püspöki helytartó.* Régen: valaki *képe.*

HELYTARTÓI, (hely-tartói) ösz. mn. Helytartót illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Helytartói rang, hivatal, parancs.*

HELYTARTÓSÁG, (hely-tartóság) ösz. fn. Helytartói méltóság, hivatal; tanács. *Helytartóságra emeltetni. Helytartóséghoz benyujtott kérelemlevél.*

HELYTARTÓTANÁCS, (hely-tartó-tanács) ösz. fn. Így neveztetik hazánkban az 1723-ban felállított, Budán létező kormányszék, mely egyenesen a fejedelemtől függvén, ennek rendeléseit intézvények által adja tudtára az országnak vagy valamely törvényhatóságnak, s azoknak sikeresítését eszközli. Különösen befolyást gyakorol a közbátorságra, a sajtóra, az egyházi dolgokra, iskolákra, alapítványokra, mesterségekre, kereskedésre, a katonaság ellátására stb. Elnöke az ország nádora vagy akadályoztatása esetében az ország birája, de ez rendszerént a Hétszemélyes táblánál elnökölvén, a tárnok vagy különösen kinevezett szakelnökök. V. ö. HELYTARTÓSÁG.

HELYTELEN, (hely-te-len v. hely-telen) mn. tt. *helytelen-t*, tb. *—ek.* 1) Hibás, illetlen, alaptalan, oktalan. *Helytelen beszéd. Szás gyani között kilenczvenkilencz helytelen.* (Km.). 2) Ferde irányú, rosszul álló, idomtalan. *Helytelen termet. Helytelen szabásu öltöny.* Ellentéte: *helyes*, (nem: *helyes).*

HELYTELENÍT, HELYTELENIT, (hely-te-len-ít) áth. m. *helytelenít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* Valamit helytelennek, azaz hibásnak, rosznak nyilatkostat, (helytelenell). Eredetileg az *ít* képző értelménél fogva annyi volna, mint helytelenné tesz; de ezen értelemben nem divatos.

HELYTELENKEDÉS, (hely-te-len-ked-és) fn. tt. *helytelenkédés-t*, tb. *—ek.* Alkalmatlankodás, illetlenkedés, oly cselekvés, mely nincs a maga helyén és idején.

HELYTELENKÉDIK, (hely-te-len-kéd-ik) k. m. *helytelenkéd-tem, —tél, —ett.* Illetlenül viseli magát, alkalmatlankodik, nem tesz úgy, mint a hely körülményei igényelik; helytelenül cselekszik.

HELYTELENSÉG, (hely-telen-ség) fn. tt. *helytelenség-et*, harm. *szr. —e.* 1) Hibás tulajdonsága valaminek. *Beszéd helytelensége.* 2) Ferdeség, idomtalanság. *Termetnek, öltözetnek helytelensége.* 3) Illetlenség, oktalanság, vétség. *Helytelenséget követni el.*

HELYTELENÜL, (hely-te-len-ül) ih. 1) Hibásan, illetlenül, oktalanul. *Helytelenül szólni, cselekedni.* 2) Ferdén, viszásan, esetlenül, idomtalanul. *Helytelenül állani, ülni. Helytelenül viselni a ruhát. Helytelenül szabott öltöny.*

HELYÜTT, (hely-ütt) ih. Bizonyos helyen. *Két helyütt nem lehetünk egyszerre. Más helyütt voltam, mint gondolád. Egyszerre több helyütt kiütött a ragály.* V. ö. HELYÉTT.

HELYVIDÉK, (hely-vidék) ösz. fn. Valamely helynek, t. i. városnak, falunak környéke, kerülete.

HELYVISZONY, (hely-viszony) ösz. fn. Valamely helynek különös természeti vagy mesterségi, müveltségi körülménye.

HELYZÉS, HELYZET, l. HELYEZÉS, HELYEZET.

HEM v. HÉM, v. HÖM, elvont gyök, melyből közvetlenül az elvont *hemb* v. *hémb*, v. *hömb*, *hemp* v. *hémp*, v. *hömp*, *hember*, *hémbér*, *hömbör*; *hemper*, *hémpér*, *hömpör*; *hempely*, *hémpély*, *hömpöly* törzsnevek, s ezek származékai erednek. Alakra és értelemre rokon a *gom, göm, gum, güm,* (ezekben: gomb, gömb, gomboly, gömböly) gyökökkel. Jelenti azon forgást, melyet valamely test saját tengelye körül tesz, vagy azon vonalt, melyet az ily módon forgó test képez; innen általában forgást, forgolódást, hánykolódást, hányásvetést stb.

HÉMEDENCZE, (hé-medencze) ösz. fn. Parázsos vagy forró vízzel megtöltött medencze, melynek letakart födelén valamit melegítenek.

HEMGER, HEMGERÉG, l. HENGER, HENGERÉG.

HÉMP, HÉMPÉLYG, HÉMPÉLYGET, lásd: HÖMP, HÖMPÖLYG, HÖMPÖLYGET.

HÉMPÉR, HÉMPÉRÉG, HÉMPÉRGET, l. HÖMPÖLY, HÖMPÖLYÖG, HÖMPÖLYGET.

HEMZS, (hem-zs) elvont törzsök, melyből *hemzseg, hemzsegés, hemzsegő* származékok erednek. Jelenti oly apró állatkák mozgását, melyek sürüen összetolulva állapotban lévén, szüntelen forognak. V. ö. HEM, HÉM, HÖM. A *zs* képző mint hangutánzó a mozgásnak hangját fejezi ki.

HEMZSÉG v. HÉMZSÉG, v. HÖMZSÖG, (hemzs-ég) önh. m. *hemzseg-tem, —tél, —ett,* (ött). Szük helyen létező vagy összeveszorult apróbb állatokról mondjuk, midőn folytonos mozgásban vannak, forognak; máskép: *nyüzsög, bizseg, bozog. Hemzsegnek a nyüvek a rohadt sajtban, büdös hisban. Annyi volt a féreg, csak úgy hemzsegett.*

HEMZSÉGÉS, (hem-zs-ég-és) fn. tt. *hemzségés-t*, tb. *—ek.* A sürüen összetolult apró állatkák némileg hallható mozgása, forgása; máskép: *nyüzsögés, bizsegés, bozsogás, pizsegés, pozsogás.*

HEMZSÉGŐ, (hem-zs-ég-ő) mn. tt. *hemzsegő t.* Ami sürüen forog, mozog. *Hemzsegő nyüvek, férgek.*

HENCS, puszta Győr megyében; helyr. *Hencsén, —re, —ről.*

HENCSE, falu Somogy, puszták Szala és Tolna megyében; helyr. *Hencsé-n, —re, —ről.*

HENCSERÉG, (hem-cs-er-ég) tájszó, l. HENGERÉG.

HENCZ, l. HIENCZ.

HENCZEG, (hem-cz-eg) önh. m. *henczeg-tem, —tél, —ett.* A Tisza vidékén am. hányakodik, (Mándy Péter szerént:) *pöffeszkedik.*

HENCZEGÉS, (hen-cz-eg-és) fn. tt. *henczegés-t*, tb. —*ék*. Hányakodás, pöffeszkedés.

HENCZIDA, falu Bihar megyében; helyr. *Henczidá-n*, —*ra*, —*ról*.

HENCZKÓ, falu Gömör megyében; helyr. *Henczkó-n*, —*ra*, —*ról*.

HENCZLÓ, (hencz-ló) ösz. fn. Nagy fajú nehéz ló. Így nevezik a Dunán túli magyarok a stájer széleken lakó henczek lovait. *Úgy dobog, mint a henczló.*

HENCZÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Henczócz-on*, —*ra*, —*ról*.

HENDE, (hem-de) csak *hendebanda*, és *hendebitél* összvetett szókban használják. Jelentése: hányásvetés. V. ö. HEM.

HENDEBANDA, l. HANDABANDA.

HENDEBITÉL, (hende-bitél) ösz. áth. A székelyeknél am. hánykolódva összvegyűr v. összvezilál. *A gyermek összvehendebitélte az ágynemüket* (Kriza J.). A *bitél* (mintegy: ütél) szó magában szintén nem divatos.

HENDERBUCZKA, máskép: *henterbuczka*, tájdivatos, *hengerbuczka* helyett.

HENE, puszta Szabolcs megyében; helyr. *Hené-n*, —*re*, —*ről*.

HENEM, tájdivatos, különösen székelyes kiejtése *hanem* szónak. Eléjön Szalay Ágoston levélgyüjteményében is.

HENÉSZ, falu Somogy megyében; helyr. *Henész-én*, —*re*, —*ről*.

HENGER v. HENGÉR, (hem-eg-er, hem-g-er) fn. tt. *henger-t*, tb. —*ek* v. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Hosszukás, gömbölyü, s egész hosszában egyenlő vastagságu tömör test, melynek két végei egyenlő nagyságu körlapot képeznek, s melyet saját tengelye körül kerék gyanánt forgatni lehet. *Valamit*, pl. *hajót, malmot hengeren csúsztatni. Hengerrel simított börök. Köhengerrel egyengetni az utak-t, kerti ösvényeket. Fahengerrel lenyomogatni a felszántott földet.* Hengert használnak a könyvnyomtatók és némely kézmivesek. *Henger óra*, melynek láncza hengeren jár. *Henger-játszómü. Hengermalom*, mely a gabonát hengerek által őrli lisztté. (Cylinder).

HENGÉR, a székelyeknél am. hóhér, kétségtelenül a német *Henker* után.

HENGERÁGYUTALP, (henger-ágyu-talp) ösz. fn. Ágyutalp gyanánt szolgáló henger.

HENGERBÓCZ, (henger-bócz) ösz. fn. Dunán túl am. oldalaslag lefelé való hempelygés, pl. midőn a gyermekek valamely domb oldaláról, vagy széna-, szalmakupaczról alágurgulnak. Különösen, *hengerbóczot hányni*, am. seggen ülve, s térdeit öszvefogva magán hátrafelé egyet vagy többet is vetni. Ez a bukfenczczel ellenkezik. V. ö. BUKFENCZ.

HENGERBÓCZOZ, (henger-bóczoz) ösz. önh. m. *hengerbóczoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Hengerbóczot hány. V. ö. HENGERBÓCZ.

HENGERBUCZKA, HENGERBUCZKÁZ, l. HENGERBÓCZ, HENGERBÓCZOZ.

HENGERCSIGA, (henger-csiga) ösz. fn. Csigafaj, melynek teste, illetőleg teknője vagy héja hengerded. (Voluta).

HENGERDED, (hem-g-er-ded) mn. tt. *hengerded-et* v. —*ét*, tb. —*ek* v. —*ék*. Minek hengerhez hasonló alakja van. *Hengerded kályha, éjjeli szekrény.*

HENGERÉDIK, (hem-g-er-éd-ik) k. m. *hengeréd-tem*, —*tél*, —*ett*. Bizonyos irányban és czél felé henger gyanánt gurúl, gördül. *El-, alá-, elő-, le-, visszahengeredik. Ki a lapon fekszik, le nem hengeredik.* (Km.).

HENGERÉG, (hem-g-er-ég) önh. és gyakor. m. *hengerég-tem*, —*tél* v. *hengergéttem, hengergéttél, hengergétt*, htn. —*ni* v. *hengergeni* v. *hengergni*. Henger gyanánt forog, gurúl, gördül. *Hengereg a tésztanyujtó sodrófa. Lehengeregni a dombról, hegyoldalról. Hengeregnek a mángorló fák.* Legközelebbi rokonságban áll vele a *hentereg*, melyet tulajd. csak állatról mondanak. V. ö. HENTERÉG.

HENGERÉL, (hem-g-er-él) áth. m. *hengerél-t* v. *hengerlélt*, htn. —*ni* v. *hengerleni*. Valamit hengerrel nyomkod, egyenget, simít, kikészít. *Hengerelni az utakat, felszántott földet. Hengerelni a munkában levő timárböröket.*

HENGERÉZ, (hem-g-er-éz) áth. m. *hengeréztem*, —*tél*, —*ett*, htn. —*ni*. 1) Valamit hengerrel simára nyomkod, lapít. 2) Valamit hengerré alakít. *Fát, követ hengerezni.*

HENGERGE, l. HENGERCSIGA.

HENGERGÉP, (henger-gép) ösz. fn. Gép, melynek henger alakja van, vagy gép, melynek segitségével hengereket készítenek.

HENGERGÉS, (hem-g-er-ég-és) fn. tt. *hengergés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Valamely testnek, különösen hengerdednek, saját tengelye körül henger gyanánt forgása, görgése, gurgása.

HENGERGET, (hem-g-er-ég-et) áth. és gyakor. m. *hengerget-tem*, —*tél*, —*ett*. Valamely testet henger gyanánt forgat, görget, gurgat. *Hengergetni a rétessé alakítandó tésztát. Hengergetni öblitéskor a hordót. Összvehengergetni a papirost, gyolcsot, posztót.* Rokonok vele a *henterget, gömbölyget, göngyölget.*

HENGERGETÉS, (hem-g-er-ég-et-és) fn. tt. *hengergetés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valamit hengergetünk. *Hordók, kiszakasztott kenyértészta, sodrófa* stb. *hengergetése.* V. ö. HENGERGET.

HENGERGÓGÁZ, (henger-gógáz) ösz. önh. m. *hengergógáz-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyermekek módjára domboldalról vagy szalma-, szénahalomról stb. alá-hengeregve játszik.

HENGERGŐ, (hem-g er-ég-ő) mn. tt. *hengergő-t*. Saját tengelye körül, henger gyanánt forgó, görgő, gurogó. *Pinczébe alához hengergő hordó. Szalmáról lehengergő gyermekek.*

HENGERGŐS, (hem-g-er-ég-ő-ös) mn. tt. *hengergős-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Hengergésre hajlandó,

könnyen hengergő vagy amin hengeregni lehet. *Hengergőe gömbölyű test. Hengergős domb, oldal.* 2) Mi hengeregve történik. *Hengergős gyermekjáték.*

HENGERGŐZIK, (hem-g-ér-ég-ő-öz-ik) k. m. *hengergős-tem, —tél, —ött.* Feltében henger módjára ide-oda, elé s hátra forog. L. HENTÉRÉG.

HENGERIDOMÚ, (henger-idomú) ösz. fn. l. HENGERDED.

HENGERÍT, HENGERIT, (hem-g-er-ít) áth. m. *hengerít-ett,* htn. *—ni* v. *—eni.* Valamit henger gyanánt fordít, gördít, mozdít, mozgásba tesz, gurdít, vagyis azt teszi, hogy saját tengelye körül forogjon, gördüljön stb. *Völgybe hengeríteni a vágott köveket. Ald-, el-, elő-, le-, visszahengeríteni valamit. A hordót korcsolyán fölhengeríteni a szekérre. A követ ráhengeríteni a lyukra. Nagy követ hengerítetél le szivemről.* „Kicsoda" hengeríti el nekünk a követ a koporsó ajtajáról?" Márk 16. 2. Káldi.

HENGERÍTÉS, (hem-g-er-ít-és) fn. tt. *hengerítés-t,* tb. *—ék.* Cselekvés, midőn hengerítünk valamit.

HENGERÍTHETLEN, (hem-g-er-ít-het-len) mn. tt. *hengeríthetlen-t,* tb. *—ék.* Mit hengeríteni nem lehet. *Nehézsége miatt elhengeríthetlen szikladarab. A lapos testek hengeríthetlenek.*

HENGERLAKAT, (henger-lakat) ösz. fn. Hosszukás, hengeridomú lakat.

HENGERLÉS, (hem-g-er-él-és) fn. tt. *hengerlés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Cselekvés, midőn valamit hengerrel egyengetünk, simítgatunk, kikészítünk. *Utak, szántóföldek hengerlése. Bőrök hengerlése.*

HENGERMALOM, (henger-malom) ösz. fn. Malom, mely vas hengerek által őrli a gabonát. *Gőz- vagy vízhajtja hengermalom.*

HENGERNYE, (hem-g-er-nye) fn. tt. *hengernyét,* harm. szr. *hengernyé-je.* Henger vagy hengerek által működő gép, készület, pl. a pénzverő intézetekben, hol a megtisztított ércet aczélhengerek között vékony rudakká alakítják.

HENIGH, falu Sáros megyében; helyr. *Henigh-én, —re, —ről.*

HENKERES, falu Bihar megyében; helyr. *Henkeres-én, —re, —ről.*

HENRIK, férfi kn. tt. *Henrik-et.* Heinrich. Henricus. Ebből származott köz nézet szerint a magyaros *Imre.* (Hemericus, Emericus). A német *Heinrich* szót a német nyelvészek *heim*, azaz Heimath és *rih*, (am. Fürst) szókból származtatják.

HENRIKA, női kn. tt. *Henrikát.* Henrica. Henriette.

HENT, (hem-t) elvont törzsök, melyből *hentér, hentéreg, hentés* származékok erednek. Úgy látszik, kiavult ige, s annyit tehetett, mint valamit hentergetve forgat, henteregtet, (hem-t, höm-t, göm-t, gom-t).

HENTÉR, (hem-t-ér) elvont törzsök, melyből közvetlenül *hentérédik* és *hentéreg* igék származnak. Képzésére rokon a *fintor, tántor* szókkal (hentéreg, fintorog, tántorog).

HENTERBUCZKA, (henter-bucska), HENTERBUCZKÁZ; l. HENGERBÓCZ, HENGERBÓCZOZ.

HENTÉRÉDIK, (hem-t-ér-éd-ik) k. m. *hentéréd-tem, —tél, —ett.* Testével egyik vagy másik oldalra, előre vagy hanyatt fordúl. *A ló egyet hentéredett, azzal fölkelt.*

HENTÉRÉG v. HENTERÉG, (hem-t-ér-ég) önh. m. *hentéreg-tem, —tél* v. *hentérgéttem, hentérgéttél, hentérgett,* htn. *—ni* v. *hentérgeni,* v. *hentérgni.* Tulajd. ért. állatokról mondják, midőn fekvő helyzetben testeiket forgatják, hömbölygetik, hol egyik, hol másik oldalra, hol előre, hol hanyatt fordulva hánykolódnak, forgolódnak. *Henteregnek a sárban fekvő disznók. Hentereg a heverő ló. Ágyban henteregni. Kinjában a földön hentereg. Részegen henteregni az utczán.* Rokon vele a *fentereg,* mely tulajdonkép *ferteng, ferteneg,* s köz szokás szerént átvetve: *fetreng.* Szélesb és átv. ért. elhanyagolva, megvetve, segély nélkül hever, fekszik, romlik, veszendőben van, láb alatt, útban akadályoskodik. *A szegény árvákat, betegeket uton utfélen henteregni hagyják. Ruháit itt-ott a szögletekben henteregni láttam. Hát ezen edények miért henteregnek itten? Ugyan ne henteregj lábam alatt.*

HENTÉRGÉS, (hem-t-ér-ég-és) fn. tt. *hentérgés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Cselekvés vagy állapot, midőn valami hentereg. *Disznók hentergése a sárban. Láb alatti, földön hentergése valaminek.* V. ö. HENTÉRÉG, és FETRENG.

HENTÉRGET, (hem-t-ér-ég-et) áth. m, *hentérget-tem, —tél, —ett.* Valamit henger gyanánt forgat, görget, majd egyik, majd másik oldalra, majd előre, majd hanyatt forditva hány-vet. *Birkózásban megkentergetni valakit.* Rokon vele a *fenterget, ferténget, fetrenget.*

HENTÉRGETÉS, (hem-t-ér-ég-et-és) fn. tt. *hentergetés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Cselekvés, midőn valaki henterget valamit. V. ö. HENTÉRGET.

HENTÉRGETŐ, (hem-t-ér-ég-et-ő) mn. tt. *hentérgető-t.* Aki vagy ami henterget valamit. *Egymást porban hentergető gyermekek. Szarhentergető bogár.*

HENTÉRGŐ, (hem-t-ér-ég-ő) mn. tt. *hentérgő-t.* Általán, aki vagy ami hentereg. *Porban hentergő féreg. Utczán hentergő réteg. Fűben hentergő gyermekek. Láb alatt hentergő holmi.*

HENTES v. HENTÉS, (hem-t-es v. hem-t-ő-s, v. hám-t-os) fn. tt. *hentes-t,* tb. *—ék.* 1) Disznóöléssel foglalkodó; innen disznóhúsfüstölő, disznópecsenyesütő, disznóhús-, és szalonnaárus, szalonnával kereskedő. Némelyek *hántos* szóból származtatják, aki mintegy hántja, lehántja a leölt disznót, vagyis elválasztja annak szalonnáját a húsától, s minden egyéb és nagyobb részeket egymástól, es értelemben megfelel a franczia *charcutier* szónak *(caro* és *cutis* vagy *-cutio* latin szóktól. 2) Átv. ért. kontár, mesterségé-

ben ügyetlen ember. *Pörhentes* am. pörnyúzó, rosz ügyvéd.

HENTESKÉDIK, (hem-t-es-ked-ik v. hám-t-os-kod-ik) k. m. *henteskéd-tem, —tél, —ett.* Hentes mesterséget gyakorol.

HENTESSÉG, (hem-t-es-ség v. hám-t-os ság) fn. tt. *hentesség-et*, harm. szr. *—e.* 1) Hentes mesterség. 2) Valamely városban vagy vidéken az összes hentesek.

HENY, (vastag hangon : *hany)* elvont törzsök, melyből *henye, henyél* stb. származékok erednek. Úgy látszik, vékony hangon egy a *hanyag* szóban létező *hany* törzsökkel. V. ö. HANY. Sínai nyelven *hién*, am. quiescere, otiosus, a finnben *huinaan*, henyélek. Eléjön a szláv nyelvekben is : *henyje, hnyje, gnyje.*

—HENY, névképző *verheny* szóban és származékaiban; a közbeszúrt *h* itt is némi hijányos vagy nem tetsző állapotot vagy minőséget fejez ki : *verhenyeges ló, verhenyeges szín.*

HENYE, (1), (heny-e) mn. tt. *henyét.* Értelmére rokon a mélyhangu *hanyag* szóval, s jelent tunyát, heverőt, munkátlant, ki mintegy hanyatt fekve dolog nélkül tölti az időt.

HENYE, *(2)*, BALATON—, falu Szala megyében.

HENYEFENYŰ, (henye-fenyü) ösz. fn. Törpe, ágasbogas fenyőfaj, melynek fája nem épületre, csak tüzre való.

HENYEHIVATAL, (henye-hivatal) ösz. fn. Fizetéses hivatal, teendők nélkül. Henyehivatalokat az ország kárára szaporítani. (Sinecura).

HENYÉL, (heny-e-el) önh. m. *henyél-t.* Henyén él, tunyálkodik, nem dolgosik, haszontalanul tölti az időt. *Nap hosszant henyélni. Ifjusága szebb részét elhenyélni.* V. ö. HENYE.

HÉNYEL, falu Nógrád megyében; helyr. *Hényel-én, —re, —ről.*

HENYÉLÉS, (heny-e-el-és) fn. tt. *henyélés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e.* Az időnek henyélve, azaz dologtalanul, mit sem téve, kötelességét mulasztva eltöltése. *Henyélés gyökere a gonoszságnak.*

HENYÉLGET, (heny-e-el-get) önh. m. *henyélget-tem, —tél, —ett.* L. HENYÉLKÉDIK.

HENYÉLKÉDIK, (heny-e-el-kéd-ik) k. m. *henyélkéd-tem, —tél, —ett.* Folytonosan vagy gyakran henyél, munkátlankodik, dologtalankodik.

HENYÉLVE, (heny-e-el-ve) ih. Dologtalanul, mit sem téve. *Henyélve tölteni az időt.*

HENYÉN, (heny-e-en) ih. Henye módon, munkátlanul, dologtalanul, tunyán. *Henyén élni.*

HENYERÉL, (heny-er-él) önh. m. *henyerélt.* Tájdivatosan am. *henyél, henyélget.*

HENYÉS, (heny-e-es) mn. tt. *henyés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Henye tulajdonsággal biró; olyan, mint a henyék lenni szoktak. V. ö. HENYE.

HENYESÉG, (heny-e-ség) fn. tt. *henyeség-et.* Tunyaság, munkátlanság, dologtalanság, a teendők végrehajtásában hanyagság.

HENYÉSZ, falu Somogy megyében; helyr. *Henyész-re, —én, —ről.*

HEON v. HÉON, (hë-on v. hé-on) ih. Eredete szerént am. üresen, pusztán, csupán. Eléjön a régi halotti beszédben. „*Héon* (= pusztán v. csupán), tilutoa (tiltá) "öt ëgy fa gyimilcsétől." „Nem *héon* (nem pusztán vagy nem csupán) magának, de mend ő fajának halálot evék." A Góry-codexben is *hëvon* v. *hévon*, szintén am. üresen : „És ennet (= innet) hévon meg nem térhet." Benigna asszony imádságos könyvében : „És bocsátá kazdagokat hévon" (hosszú *é*-vel : heevon). A carthausi névtelen Legendáiban : „Soha oly szegén hozjá nem jühetett, avagy csak látott volna úton elmulni és, hogy hévon elbocsátta volna." A Nádor-codexben szintén. Tehát nem am. a mai : héán v. híján.

HÉPALACZK, (hé-palaczk) ösz. fn. Rézből vagy ónból készített lapos palaczk, melyet forró vízzel megtöltve valaminek, pl. ágynak fölmelegítésére használnak.

HEPEHUPA v. HÉPEHUPA, Lugossy József és Mándy Péter szerént Szathmár megyében am. *hápahupa;* l. ezt. Innen ered : *hepehupás.*

HÉPP, elvont gyöke *héppeg* és *héppen* székely szóknak. Rokon, sőt azonos *söpped, söppeszt* igék *söpp* és *hibban* ige *hib* gyökével.

HÉPPÉG, (hépp-ég) önh. m. *héppég-tem, —tél, —ett.* A székelyeknél am. lassan, mintegy söppedezve jár.

HÉPPÉGÉS, (hépp ég-és) fn. tt. *héppégés-t*, tb. *—ek.* Lassu járás.

HÉPPEN, (hépp-en) önh. m. *héppent.* A székelyeknél am. esik, söpped; *leheppen* = leesik, leülepedik, leheveredik. Mély hangon : *hoppan, huppan* és *hibban* is.

HÉPPENT, (hépp-en-t) áth. m. *héppent-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* Ejt, hoppant, söppeszt. *Leheppenti magát a tunya munkás.* (Kriza J.).

HER, 1) Elvont gyök; jelentése *erő*, különösen férj- v. hímerő, s rokon a görög *ἄνηρ*, latin *vir*, német *Herr*, török *er, erkek* stb. szókkal. Származékai : *here, herél, hergel, hersent, herész, heréczel* stb. 2) Elavult fn. mely csak öszvetételben és némely belőle képzett szókban divatozik, s jelentése : fü v. füféle növény (cser, sarj), s megvan különösen a latin *herba* szóban is. Ide tartoznak : *lóher*, (túl a Dunán), *hervad, herkél, hernyó* (her-nyü), *herehura* stb. Rokonai : *har, harasz* szóban, *hir, húr* a növényeket jelentő *gólyahir, csibehúr* szókban. V. ö. SARJ, CSERJ. 3) Hangutánzó, melyből *hereg, herbekk, herákol, herczehurcza, herde, herdel, herécsel, herjó, hergeduda, hergel, herget, herseg* stb. erednek. Rokon vele a mély hangu : *hor* (hornyol, horzsol). Egyébiránt valamenynyinek alapfogalmát az *r* hang teszi. V. ö. R betü. 4) Több helynevek gyöke, ú. m. *Heréd, Herény, Heresznye, Herend, Hernye, Hernyék, Herpály, Herpenyő* (folyó).

HÉRAHÁZA, falu Vas megyében; helyr. *Héraházá-n, —ra, —ról.*

HERÁKOL, (her-ák-ol) önh. m. *herákol-t.* Arról mondják, ki a torkában meggyült nyálkát, turhát erős, ráspoló hangon kitisztítani törekszik. Hangutánzó ige. Néhutt: *krákol.*

HERÁKOLÁS, (her-ák-ol-ás) fn. tt. *herákolás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* A megrekedt nyálnak, turhának erős ráspoló hangon kierőltetése.

HERBÁTFA, helység Szala megyében; helyr. *Herbáthfá-n, —ra, —ról.*

HERBATHÉ, (herba-thé); idegen eredetű, de köz divatuvá lett ösz. fn. s jelent általán holmi házi szerekből, különösen füvekből készített főzetet. *Bodza-, székfü-* stb. *herbathé. Herbathét inni.* (Herbathea).

HERBEKK, (her-bekk, az heregő-bekegő) ösz. fn. Így nevezik a székelyek az olyan embert, ki nyelvhibája miatt akadozva, s mintegy *heregve, bekegve* beszél.

HERBOLTÓ, falu Liptó megyében; helyr. *Herboltó-n, —ra, —ról.*

HERCSESD, falu Bihar megyében; helyr. *Hercsesd-én, —re, —ről.*

HERCZBARCZ, l. HERZBORZ.

HERCZEG, fn. tt. *herczeg-et* v. *—ét*, harm. szr. *—e* v. *—je.* Német eredetű, (a német nyelvészek elemzése szerént *Herr*, [régiesen *heri*] *és ziehen*, [régiesen *tiuhan, teohan*] szókból származva, [így a latin dux is *duco*-tól ered]; tehát *Heer-sog*, am. hadvezér, szlávul *vojvoda*), de régen meghonosodott szó. 1) Am. a szoros ért. vett német *hersog*, azaz oly tartománynak független fejedelme, mely herczegségnek neveztetik, Heyse szerént rangban a választó fejedelem (Kurfürst) és nagyherczeg (Grossherzog) után. *Nassaui herczeg, meklenburgi, szász, meiningeni, szász-altenburgi, limburgi, szász-, koburg-gothai, braunschweigi* stb. *herczeg.* Vannak *nagyherczegek* is: *szász-weimári, badeni, hesszeni, luxemburgi* stb. *nagyherczeg.* 2) Am. a szoros és szokott ért. vett német ‚Prinz', azaz uralkodó fejedelem gyermekei és rokonai. *Örökös herczeg, koronaherczeg;* különböztetés végett: *főherczeg* (austriai). *Cs. kir. főherczegek; fenséges főherczeg.* 3) A német ‚Fürst' szűkebb értelmében, a birodalomnak vagy országnak legfelsőbb rangu nagyja, első rangu czímzetes országnagy, kinél a grófok és bárók alantabb állanak. *Herczeg Esterházy, Pálffy, Batthyány,* vagy a köznép nyelvéhez hűbben: *Esterházy hg. Pálffy hg.* stb. *Magyarország herczeg primása.*

‚Fejedelem' értelemben eléjön régen a Tatrosi codexben is: „Mert te belőled jő ki herczeg, (Erdősynél már fejedelem), ki bírja en népemet Izraelt."

HERCZEGFALVA, helység Fejér megyében; helyr. *Herczegfalvá-n, —ra, —ról.*

HERCZEGI, (herczeg-i) mn. tt. *herczegi-t*, tb. *—ek.* Herczeget illető, ahhoz illő, attól származó, arra vonatkozó stb. *Herczegi méltóság, hatalom. Herczegi ajándék. Herczegi díszkönyv. Herczegi korona.*

HERCZEGILEG, (herczeg-i-leg) ih. Herczegi módon, herczeghez illőleg; fényesen, pompásan. *Herczegileg megjutalmazni valakit. Herczegileg élni.*

HERCZEGÍT, **HERCZEGIT**, (herczeg-ít) áth. m. *herczegít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* Valakit herczeggé tesz, különösen az ország legfőbb rangu nagyjai (herczegek) sorába emel. *Valamely grófi nemzetség egyik ágát herczegíteni.*

HERCZEGÍTÉTT, (herczeg-ít-ett) mn. tt. *herczegített-et.* Herczegi méltóságra emelt. *Herczegített gróf, püspök.*

HERCZEGNÉ, (herczeg-neje) ösz. fn. Herczegi rangban levőnek neje, felsége, kinek férje herczegi czímet visel.

HERCZEGNŐ, (herczeg-nő) ösz. fn. Születetett herczegasszony, kinek atyja herczegi ranggal bír.

HERCZEGSÉG, (herczeg-ség) fn. tt. *herczegség-et*, harm. szr. *—e.* 1) Herczegi főméltóság, főrang, mely egyszersmind czímül szolgál. *Herczegséged. Cs. kir. főherczegséged,* (főnséged). 2) A herczeg czímü uralkodó fejedelemnek országa, birtoka. *Szász-kőburg-gothai, nassaui herczegség. Németszövetségi herczegségek.* V. ö. HERCZEG.

HERCZEHURCZA, (hercze-hurcza) iker. fn. Dunán túl, am. vergődésekkel járó, bajos életmód, melyben nincs nyugalma az embernek, s ide-oda hurczolkodni, húzni-vonni kénytelen. *Sok herczehurczán megy keresztül a szegény szellérember.*

HERCZEHURCZÁL, (hercze-hurczál) áth. iker ige, m. *herczehurczál-t.* Ide-oda hurczol, elő s hátra vonszol. Átv. ért. rágalmaz valakit.

HERCZFALVA, helység Beregh megyében; helyr. *Herczfalvá-n, —ra, —ról.*

HERDÁL, (her-da-al) áth. m. *herdál-t.* Átv. és gúnyos ért. am. vagyonát mintegy koptatva, riszálva elvesztegeti, elpazarolja vagy szeleburdi könnyelmüek módjára elszórja. V. ö. HERDEL és HERDEHURDI.

HERDE, (her-de) mn. tt. *herdét.* Hangutánzó, s jelent szelest, szaporán beszélőt, kapkodva munkálót, cselekvőt. Győr vidékén: *serde.*

HERDEHURDI, (herde-hurdi) iker mn. Hangutánzó, s jelent szeles, hebehurgya embert, ki beszédében és tetteiben ide-oda kapkod; másképen: *hetlekotla, hetrepila, heklehukla, hiblihubli, szeleburdi.*

HERDEL, (her-ed-el) áth. m. *herdel-t.* Hangutánzó, s am. valamit életlen, tompa eszközzel riszál, metél. *Nem szeli, csak herdeli a kenyeret.* Kemenesali tájszó. Olyan, mint: *törtel, szeldel, vagdal.*

HERE, (her-e) fn. tt. *herét*, harm. szr. *heré-je.* 1) Régen jelentett férfit, hímállatot, innen maradt fenn a *heremén*, vagy egyszerüen *here* (azaz méh), mely nagyobb és erősebb a gyüjtő méhnél, fulánkkal nem bír, s minden kaptárban bizonyos arányu számmal találtató. E méhet hímnek tartják, s ezt miután a tojásokat kikeltette, a munkás méhek üldözőbe vesszik vagy megölik. Minthogy esen méh nem

gyüjtöget, innen átv. ért. a munkátlan embert *herének* szokás mondani. *Haszontalan here ember.* 2) Ugyan innét kölcsönzött átv. ért. más asztalán élődő, tányérnyaló. 3) A hímállatok nemző része, vagyis hosszukás gömbölyü, tojáshoz hasonló, s egymásba szövődött edényekből és csövekből álló magtartó a férfiaknál és hím állatoknál, másképp: *tök* v. *mony* v. *tojás. Kimetszeni a csödör heréjét. Nagy heréjü bika.* Rokon, sőt azonos *erő* szóval. V. ö. HER, 1). 4) Fertőmellékén egyszerüen is am. lakzi, lakadalom. *Herében voltam.* Ez értelemben alkalmasint *herő* módosulata. V. ö. HERÉSZ. 5) Használják *her* helyett *lóher* (Dunamellékén) v. *lóhere* szóban (Tisza vidékén), de ezen utóbbi esetben az *e* inkább személyrag, mintha mondanók: *lónak here* (füve), v. *lónak való her* (fü). V. ö. LÓHER.

HERDET, régies és tájdivatos, *hirdet* helyett; lásd ezt.

HERÉCS, (her-e-ecs) fn. tt. *herécs-ét.* Kisded here, milyen az apróbb emlősöké és madaraké.

HERÉCSÉL, (her-e-ecs-él) áth. m. *herécsél-t.* 1) Tulajd. ért. kisebbféle himállat, különösen madár, pl. kakas a nőstényt megugorja, heréit hozzá dörzsöli. 2) Valamit dörgöl, dörzsöl, horzsol. 3) Am. terécsel. Az utóbbiakban közelebbről inkább hangutánzó.

HERÉCSÉLÉS, (her-e-ecs-él-és) fn. tt. *herécselés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e.* 1) Nőstény petélése vagy heréinek hozzá dörgölése. 2) Általában dörzsölés, horzsolás.

HERÉCZ, (her-e-ecz) fn. tt. *herécz-ét*, harm. szr. —*e.* 1) Baranyában am. patkány. Nevét talán buja természetétől kapta. 2) Kis here, monyacska, tököcske, herécs.

HERÉCZÉL, (her-e-ecz-él) áth. m. *heréczél-t.* Mátyusföldén a kakasról mondják, midőn a tyúkot meghágja, megbubozza. *A kakas heréczeli a jérczéket;* másképp: *tojós, petél.* Dunán túl: *herél* vagy *cziczerél.* V. ö. HERE.

HERÉCZÉLÉS, (her-e-ecz-él-és) fn. tt. *herécselés-t*, tb. —*ek.* Tojózás, petélés, búbozás.

HERÉD, falu Nógrád megyében; helyr. *Heréd-én*, —*re*, —*ről.*

HÉRÉG, l. HÖRÖG.

HÉREG v. HÉREGH, falu Komárom megyében; helyr. *Héreg-én*, —*re*, —*röl.*

HÉREHÓRA, (héreh-hóra) ikerszó, mely ezen mondatban: *hérehóra kihíni valakit*, a székelyeknél am. verekedésre, különösen botra kihíni. Az első szó: *hé* v. *hi* nógató, az utóbbi: *hó* megállító vagy állapodó értelemmel bír.

HEREHURA, (here-hura) ösz. fn. A lóherek nemléhez tartozó növényfaj, mely bolyhos virágai által különbözik fajtársaitól. (Trifolium arvense).

HERÉL, (her-e-el) áth. m. *herél-t.* 1) Himállat heréjét, azaz tökét kivágja, kimetszi. *Bikát, ártányt, kakast herélni. Szaladj gyerek, mindjárt kiheréllek.* 2) A nőstény állatnak, különösen emsedisznónak görgőjét kimetszi, hogy hizodalmasabb legyen. 3) Átv. ért. valamit megcsonkit, bizonyos részét, tagját kimetszi. *Dinnyét, vagyis dinnyenövényt herélni* (am. sárga dinnyéknél a 6—8 levelü gyönge növény közepső sarját ki- v. lecsípni, néhutt: *herkél). Megherélni valamely szindarabot.* 4) Dunán túl a kakasról mondják, midőn a tyúkra ugrik, néhutt: *heréczel* v. *heréczel*, v. *petél, tojóz. A kakas heréli a tyúkot; a póka kanozza, a récze férczeli a nőstényt.*

HERÉLÉS, (her-e-el-és) fn. tt. *herélés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e.* 1) A himállat heréinek kimetszése. 2) Átv. ért. csonkítás. 3) Kakas nemi közlekedése a tyúkkal. V. ö. HERÉL.

HERÉLKÉDIK, (her-e-el-kéd-ik) k. m. *herélkéd-tem, —tél, —ett.* Átv. ért. úgy cselekszik, mint bizonyos tekintetben a hereméhek, azaz nem dolgozik, nem gyüjtöget; henyél, hivalkodik. V. ö. HERE.

HERÉLŐ, (her-e-el-ő) fn. tt. *herélő-t.* Személy, ki a hímállatok heréit kimetszi, kiveszi. *Kakasherélő, bikaherélő.* Különösen így nevezik Felső-Magyarországban, és Dunán túl azon vándor idegeneket, pl. morvákat, stajereket, kik tavaszszal faluról falura járnak, s a kandisznókat herélik, vagy az emsék görgőjét (zúgóját) kiveszik. *Kanherélő. Minden kézre bízni az életet félő; más a tanult orvos, más a kanherélő.* (Kresznerics). *Kanherélősipka*, milyent a kanherélő stajerek és hienczek viselnek.

HERÉLT, (1), (her-e-el-t) mn. tt. *herélt-et.* 1) Hímállatról mondják, melynek heréit kimetszették. *Herélt borjú, csikó. Herélt lónak csak egy a lába.* (Km.). 2) Emse disznóról, melynek görgőjét (zúgóját) kivették. 3) Csonkított, valamely részétől, tagjától megfosztott. *Herélt irományok, szindarabok.*

HERÉLT, (2), (mint föntebb) fn. tt. *herélt-et*, harm. szr. —*je.* Férfiszemély, kinek heréit kivették. *Heréltek a keleti barbár fejedelmek udvaraiban. Háremi hölgyek körül szolgáló heréltek.* Némely régieknél: *meddő*, l. ezt.

HERÉLTSÉG, (her-e-el-t-ség) fn. tt. *heréltségét*, harm. szr. —*e.* Herélt állapot. V. ö. HERÉLT. *Lelki heréltség.* (Pázmán Kal.), azaz meddőség.

HERENCS, (her-en-cs) fn. tt. *herencsét.* Mándy Péter szerént gombafaj, melynek eltört csupkája tejet bocsát ki.

HERENCSÉN, falvak Nógrád megyében; helyr. *Herencsén-be*, —*ben*, —*ből.*

HEREND, falvak Baranya és Veszprém, pusztá Baranya és Szala megyékben; helyr. *Herend-én*, —*re*, —*röl.*

HERÉNY, falu Vas és puszta Gömör megyében; helyr. *Herény-be*, —*ben*, —*ből.*

HEREPE, falu Erdélyben, Hunyad megyében; MAGYAR—, OLÁH—, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Herepé-n*, —*re*, —*ről.* Folyók neve is.

HERESÉRV, (here-sérv) ösz. fn. A herék kór állapota, midőn lejárnak; sérülés, szakadás, tökösség.

HERÉSZ, (her-e-ész) fn. tt. *herész-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Így nevezik a tiszai vidékeken a nássnép azon ifjabb tagjait, kik lakodalom után a volt vendégeket zeneszóval és tánczolva bejárják, s magukat megvendégeltetik, valamint magát ezen mulatságot is, mint még a lakodalom folytatását. Innen mondják: *herészbe járni;* Mátyusföldén: *tyúkverőt járni*, mivel tyúkot vagy kakast visznek magukkal, melyet karó végére kötnek, s a vőféllel, kinek szemeit bekötik, lenyakaztatják. A *herész* nevezet átv. ért. vagy a *heremétől* kölcsönöztetett, mivel a herészek, mint a heremén kasról kasra, úgy ők házról házra járnak vendégeskedni; vagy ami hihetőbb, egyszerűen a *here* v. *herő* szótól származott, s ekkor férjesülést vagy házasodást; innen továbbá lakodalmat és lakodalmas népet jelent. Szabó Dávid *hérésznek* írja. Szathmárban Mándy Péter szerént: *hörész*. V. ö. HÉRICZ.

HERESZNYE, falu Somogy megyében; helyr. *Heresznyé-n, —re, —ről.*

HERESZTYÉN, KIS—, NAGY—, falvak Bars megyében; helyr. *Heresztyén-be, —ben, —ből.*

HÉRG, (1), l. HÉRÉG v. HÖRÖG.

HÉRG, (2), (her-eg) elvont törzse *hergel* és *herget* igéknek, mely közelebb a hersegés, horsolás fogalmát fejezi ki.

HERGE, (her-eg-e) mn. tt. *hergé-t*. Hangutánzó s am. rekedt hangon beszélő, heregő, hergő, (mint cseregő, csergő, cserge). V. ö. HERGEDUDA.

HERGEDUDA, (herge-duda) ösz. fn. Balaton körül sípforma gyermekjátékszer, melybe tréfából borsot vagy pordohányt tesznek, s aki belefu, a bors vagy dohány szemébe szökik.

HERGEL, (her-eg-el) áth. m. *hergel-t*. 1) A kakas a tyúkot megnyomja. Barkó szó. Másképen: *herél, herécsel, heréczel, csicserél, kikerél.* 2) Hangutánzó, s am. valamit dörsöl, dörgöl, dergel. 3) Gördít, görget valamit, pl. *a tyúk lehergeli a tojást a fészekből.* 4) Kapar, széthadar, harizsál. *Kihergelte a tüzet.* 5) Izgat, ingerel.

HERGELÉS, (hér-eg-el-és) fn. tt. *hergelés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, midőn valami vagy valaki hergel.

HERGELŐVAS, (hergelő-vas) ösz. fn. A szücsök és timárok vas eszköze, kaszája, melylyel a megástatott bőrt dörzsölve tisztítják.

HÉRGÉS, (hér-ég-és) fn. l. HÖRGÉS.

HERGET, (her-ég-et) áth. m. *herget-tem, —tél, —ett;* par. *hergess*. A *hergel* szónak 5-ik értelmezése szerént am. ingerel, korhol.

„S ha megherget Jósep bátyom,
Bor is lesz e korcsomákon."

Siklódi tánczdal. (Krisa J. gyüjteménye).

HERHELY, falu Sáros megyében; helyr. *Herhely-be, —ben, —ből.*

HÉRICS, (hér-ics v. her-ics) fn. tt. *hérics-ét*. Növénynem a sokhímesek és sokanyások seregéből, csészéje négy-öt levelü, bokrétája öt-tizenöt szirmú; levelei vékony csérnaszálakra hasgattak. (Adonis).

HÉRICZ, Lőrincz Károly a Kapnikbányán (Kővár vidékében) divatos nyelvjárás észlelője és ide vonatkozó adatok gyüjtője szerént, am. bőjt utáni lakoma, mely különböző vidékeken más-más alakban: *hircz, höre, hörész, herész;* tehát ez utóbbival mint közönségesebb és szokottabb szóval egy eredetü.

HERINCZE, falu Máramaros megyében; helyr. *Herinczé-n, —re, —ről.*

HERING, tájdivatosan: *héring;* fn. tt. *heringet*, harm. szr. *—je*. Halnemzetség, melynek fajait keskeny, láncsaidomú testeikről, a kopoltyúik bőrén látszó nyolcz sugárról, s hasaik éles széleiről könnyü megismerni. A tengerek mélyén laknak, s férgeken, bogarakon, ikrákon, s apró rákokon élődnek. (Clupea harengus). *Besózott hering. Tejes, ikrás hering. Sovány, mint a hering.* (Km.).

Németül *Häring*, angolszászul *haering*, angolul *herring*, hollandul *harink*, francziául *hareng*, olaszul *arenga*, középkori latinul *harenga*. A német nyelvészek némelyike, pl. Wachter a *Heer* szótól származtatja, Adelung pedig a latin *halec* szótól, ezt ismét a hellen ἅλς-szótól, mely sót (de tengert is) jelent. Azonban az utolsó nézet (ἅλς szóról) kétséges, a honnét Heyse azt nem is érinti.

HERJÓ, (her-j-ó) fn. tt. *herjó-t*. Jelent fogoly nevü madarat. Gyöke úgy látszik, vagy a hirtelen felröppenést jelentő, vagy e madár hangját utánzó *hér*, (az elsőre nézve v. ö. HERDE); s rokon a szintén hangutánzó német *Reb-huhn* v. *Rep-huhn*, s hellenlatin *perdix* szókkal. Adelung szerént: sein schneller Gang scheinet Anspruch auf die Abstammung zu haben, t. i. *rapp, reppen* tájdivatos német szóktól; vagy pedig szintén Adelung szerént ezen madár hangjától, mely *Rabe* szóban is feltalálható. Szintén így Heyse is. Talán *per-dix* is = *per és dicens?* (ez utóbbi mint rex = regens). A magyarban *j* hozzáadásával lett *herj*, s innen *herjó*, mint: *var, varj, varjó, varjú*. V. ö. FOGOLY, 2).

HERJÓKA, fn. Kisded, fiatal herjó. V. ö. HERJÓ.

HERKÁL, falu Komárom megyében; helyr. *Herkál-ba, —ban, —ból.*

HERKÉL, (her-k-el v. her-g-el) áth. m. *herkél-t*. 1) Valamely növénynek, pl. fünek, gabonának hegyét, csúcsát letépi, elcsipi. 2) Akármily más csucsos test tetejét elmetszi, vágja, lecsipi. *A lágyra főtt tojást megherkélni.* V. ö. HER, 2).

HERKÉLÉS, (her-k-él-és) fn. tt. *herkélés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, midőn valamit herkélünk.

HERMAN v. **HERMÁN**, (1), férfi kn. tt. *Herman-t*, tb. *—ok*. Hermann. Hermannus. A német nyelvészek szerént *heri* v. *hari* régi német szóból, (mely ma *Heer*), és *mann*-ból összetéve, tehát am. *Kriegsman*, magyarul: *harczfi, hadfi.*

HERMAN v. HERMÁN, (2), falu Vas megyében; helyr. *Herman-ba, —ban, —ból.*

HERMÁNSZEGH, falu Szathmár megyében; helyr. *Hermánszegh-én, —re, —ről.*

HERMÁNY, falu Sáros megyében és Erdélyben, Nagy-Szeben székben; MAGYAR—, falu Udvarhely székben; SZÁSZ—, falu Nagy-Szeben székben; TAPOLY—, falu Sáros megyében; helyr. *Hermány-ba, —ban, —ból.*

HERMECZSZÍJ, (hermecz-szíj) ösz. fn. Csapószíj a nyergen, melyen holmit a nyereghez lehet kötni. A *hermecz* szó idegen eredetűnek látszik.

HERMÍNA, női keresztnév; úgy látszik a latin *Arminius* névtől.

HERNÁD, (1), ALSÓ—, FELSŐ—, puszták Pest megyében; helyr. *Hernád-on, —ra, —ról.*

HERNÁD, (2), folyó Szepesben, Sárosban, Abaújban, Borsodban. Szláv nyelven *Hornád*, Béla névtelen jegyzőjénél: *Honrád*, KIS—, másképen: BÁRSONYOS, a nagy Hernád egyik ága Abaújban.

HERNÁD-BŰD, falu Abaúj megyében; helyr. *Bűd-ön, —re, —ről.*

HERNÁDFA, falu Baranya megyében; helyr. *Hernádfá-n, —ra, —ról.*

HERNÁD-KÉRCS, falu Abaúj megyében; helyr. *Kércs-én, —re, —ről.*

HERNÁD-NÉMETHI, falu Zemplén megyében; helyr. *Némethi-be, —ben, —ből.*

HERNÉCS, falu Máramaros megyében; helyr. *Hernécs-én, —re, —ről.*

HERNYÁS, mn. tt. *hernyás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Baranyában és Gömörben oly borról mondják, melyet másutt *virágos*-nak neveznek. *Hernyás bor.* Talán átv. ért. a *hernyós* szótól van véve, hogy valamint a hernyó a növényeket, úgy a bor szinén lebegő virágforma fehér rongyocskák a bort ellepik, megrontják.

HERNYÁSZ, (1), (her-nyó-ász) fn. tt. *hernyász-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Ember vagy más állat, mely hernyókat öldös. Különösen 1) Darázshoz hasonló féreg, hártyaalakú röptyűkkel, mely tojásait a hernyókba szúrja, melyek kikelvén ezeket megölik. (Ichneumon). 2) Csókához hasonló madár Jamaikában, mely a hernyókat fölemészti. 3) Nagyobbféle hernyó, mely más kisebbekkel él.

HERNYÁSZ, (2), (mint föntebb) önh. m. *hernyász-tam, —tál, —ott.* Hernyókat fogdos, öldös.

HERNYÁSZFUTRINKA, (hernyász-futrinka) ösz. fn. Fákon tanyázó bogárfaj, mely a hernyókat öldösi.

HERNYÁZ, l. HERNYÁSZ.

HERNYE, falu Szala megyében; helyr. *Hernyé-n, —re, —ről.*

HERNYÉK, falu Szala megyében; helyr. *Hernyék-én, —re, —ről.*

HERNYÓ, (her-nyó, vagyis her-nyű) fn. tt. *hernyó-t*, harm. szr. *—ja.* Eredetileg *hernyű* (her-nyü), azaz hert (füvet) pusztító nyű. Így használja Káldi. *A hernyú maradékját meg-ötte a sáska.* (Joel. 1. 4.). *A ti olajkerteteket és fügéskerteteket meg-ötte a hernyú.* (Amos 4. 9.). Általán am. féregalaku vagy gilisztaforma, gyürüs testű, s különféle szinü és nagyságu lárvája több nemü szárnyas férgeknek és robaroknak, különösen a lepkéknek. Mind ezek a növényeken élődnek, s azokat pusztítani szokták. *Selyembogár hernyója.* Közölök azokat, melyek megszőrösödnek, *papmacskák*-nak hívják. V. ö. HER, 2).

HERNYÓBÁB, (hérnyó-báb) ösz. fn. Így nevezetnek azon hengerded vagy gömbölyü héjak, melyekké a hernyók lárvái átalakulnak, s melyekben ezen állatkák színholt állapotban maradnak, míg teljes kifejlődésöket el nem érik. (Puppa).

HERNYÓCSALÁD, (hernyó-család) ösz. fn. Hernyóféle féreg nemzetsége, osztálya.

HERNYÓFAJ, (hernyó-faj) ösz. fn. Hernyó származásu, ivadéku.

HERNYÓFÉSZEK, (hernyó-fészek) ösz. fn. A hernyóbábnak saját maga fonta házikója, melybe lepkévé válván, tojásait is rakni szokta.

HERNYÓPOLYVACSUKK, (hernyó-polyvacsukk) ösz. fn. A polyvacsukkok neméhez tartozó növényfaj. V. ö. POLYVACSUKK.

HERNYÓS, (her-nyó-os) mn. tt. *hernyós-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Hernyóktól lepett, hernyóette. *Hernyós fák, kerti vetemények.*

HERNYÓSZEDÉS, (hernyó-szedés) ösz. fn. Hernyók eltávolitása valamely növényről, hernyózás.

HERNYÓTOJÁS, (hernyó-tojás) ösz. fn. Hernyónak tojásszerű rakománya, melyből elégséges meleg hozzájárultával hernyófiak kelnek ki.

HERNYÓZ, (her-nyó-oz) áth. m. *hernyóz-tam, —tál, —ott.* Hernyókat szed, leszed valamiről. *Tavasszal hernyózni, lehernyózni a fákat. Behernyózni valamit,* annyit tenne, mint hernyókat rakni rá.

HERNYÓZÁS, (her-nyó-oz-ás) fn. tt. *hernyózás-t*, tb. *—ok.* L. HERNYÓSZEDÉS.

HERNYÚ, l. HERNYÓ.

HERŐ, (her-ő vagy her-e-ü) *herőcze* szó törzsöke, s jelent lakzit, lakodalmat. Megvan *here* alakban a Fertő mellékén. L. HERE, 4).

HERŐCZE, (her-ő-cze) fn. tt. *herőczét.* Farsangi, vagyis lakodalmi sütemény, forgács fánk, csörgő fánk, csőröge. Nevét mint a *herész* szó is *heré*-től vette. V. ö. HERÉSZ.

HERPÁLY, puszta Bihar megyében; helyr. *Herpály-ba, —ban, —ból.*

HERPE, l. HEREPE.

HERPENYŐ, folyó Vas megyében.

HERR, hangutánzó, mely a felboszontott, haragos ebnek mormogását fejezi ki.

HERRÉG, (herr-ég) önh. m. *herrég-tem, —tél, —ett.* Ebről mondják, midőn felingerülve *herr* hangon mormog. (Hirrit).

HERRÉGÉS, (herr-ég-és) fn. tt. *herregés-t*, tb. *—ék*. A haragos ebnek *herr* hangon szólása.

HERS, (her-s) hangutánzó elvont törzsök, melyből *herseg*, *hersen* igék származnak, valamint átv. ért. *hersent* ige is. Mély hangon : *hars és horzs*.

HERSÉG, (her-s-ég) önh. m. *herség-tem*, *—tél*, *—ett*. *Hers* hangot többszörözve ad, pl. *Herseg a bőr*, midőn erősen vakarják. *Ezek a ló, hogy sinte herseg*. Mély hangon : *harsog*.

HERSÉGÉS, (her-s-ég-és) fn. tt. *hersegés-t*, tb. *—ék*. ‚Hers' hang többszöri hallatása. *Bőrhersegés*.

HERSEN, (hers-en) önh. m. *hersen-t*. ‚Hers' hangon visshangzik vagy egyes *hers* hangot ad, pl. midőn valami érdes felületen alácsuszszan. Mély hangon : *harsan*.

HERSENÉS, (her-s-en-és) fn. tt. *hersenés-t*, tb. *—ék*. Egyes ‚hers' hang adása.

HERSENT, (her-s-en-t) áth. m. *hersent-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Kemenesalján am. nőszik, a nőt elhálásra használja. Egy eredetü a *herél*, *herézel* igékkel.

HERSENTÉS, (her-s-en-t-és) fn. tt. *hersentés-t*, tb. *—ék*. Nővel közösülés.

HERSENY v. **HERSZÉNY**, falu Erdélyben, Fogaras vidékében ; helyr. *Herszény-be*, *—ben*, *—ből*.

HERTELEN, tájdivatos ; l. HIRTELEN.

HERTELEND, KIS—, MAGYAR—, falvak Baranya megyében ; helyr. *Hertelend-én*, *—re*, *—ről*.

HERV, (her-u, her-v) *hervad*, *hervaszt* szók és származékaik elvont törzse. Mély hangu képzőket vevén föl, közelebb a *har* gyökhöz áll, (*haraszt* szóban).

HERVAD, (her-u-ad) önh. m. *hervad-tam*, *—tál*, *—t* v. *—ott*. Gyöke valószinüleg a növényt, füvet jelentő *her*, melyből *u* képzővel lesz *heru*, mint *ham hamu*, *dar daru* : *ad* képzővel : *heru-ad*, *hervad*, azaz növények, füvek, vagyis inkább harasztok módjára aszik, fonnyad. Innen mondják a) növényekről, midőn romlásnak induló leveleik, gyönge ágaik nedvek hiánya vagy megromlása miatt eredeti élénkségöket vesztik, lankadnak, fonnyadnak, s elvesznek. *Hervadnak a dércsipte virágok. A kerteletlen virág hamar meghervad*. (Km.). *Időnek előtte elhervadt növények*. b) átv. ért. állatokról, melyekben az életerő nyavalygások, kivált aszkór által ellankad. *Így hervad el ifjuságom*, *sirva nézem*. (Népd.). Költői nyelvben am. elmúlik, virítani megszün. *A dicsőség koszorúja el nem hervad*. Némi betüváltozással rokon vele *sorvad*.

„Piros arczám, hová levél ?
Hervadsz mint az őszi levél."
Czuczor.

Megjegyzendő, hogy a *hervad* szót mind tulajd. mind átv. ért. csak gyöngébb, finomabb alkotásu és természetü növényekről vagy állatokról használják. Elhervadnak pl. a füvek, fák levelei, virágok vagy gyermekek, ifjak, szüzek ; de nem hervadnak az agg tölgyek vagy élemedett férfiak stb.

HERVADAG, (her-v-ad-ag) mn. lásd : HERVATAG.

HERVADÁS, (her-u-ad-ás) fn. tt. *hervadás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Szenvedő állapot, midőn valami hervad. *Növények, virágok kora hervadása. Férgek által okozott hervadás*. Rokon vele a *sorvadás*. V. ö. HERVAD.

HERVADATLAN, (her-u-ad-atlan) mn. tt. *hervadatlan-t*, tb. *—ok*. Ami nem hervad, ami élénken zöldellik, virít. Átv. ért. el nem muló, megmaradó. *Dicsőségnek, erénynek hervadatlan koszorúja*. Határozóilag am. hervadás nélkül.

HERVADÉKONY, (her-v-ad-ék-ony) mn. tt. *hervadékony-t*, tb. *—ak*. L. HERVATAG.

HERVADHATLAN, (her-u-ad-hat-lan) mn. tt. *hervadhatlan-t*, tb. *—ok*. Ami el nem hervadhat, mi belső szükségkép folytonosan zöldellik, élénken virúl. Átv. ért. el nem mulható, örökön díszlő. V. ö. HERVAD. Határozóként am. el nem hervadhatólag.

HERVADOZ, (her-v-ad-oz) önh. m. *hervadoztam*, *—tál*, *—ott*. Lassan-lassan, folytonosan hervad, pl. midőn a növények részei, levelei, virágai egymás után virítani, díszleni megszünnek, vagy az állati, pl. emberi test aszkórban szenved. *Meghervados*, a régiségben gyakori, ‚elhervadoz' helyett.

„Meghervadoz ott szép zöld ága,
Nem kellemetes neki virága."

Emlékvers Mátyás király halálára, 1490-ből. Meditationes Joannis de Turrecremata.

HERVADOZÁS, (her-v-ad-oz-ás) fn. tt. *hervadozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Növényi vagy állati testnek kór állapota, midőn lassan-lassan vagy folytonosan hervad ; sorvadozás.

HERVADSÁG, (her-v-ad-ság) l. HERVADTSÁG.

HERVADT, (her-u-ad-t) mn. tt. *hervadt-at*. Mondjuk a) növényről, mely a nedvek megromlása vagy hiánya miatt elfonnyad, virítani, zöldelni megszün, elszárad ; b) állatról, midőn teste aszkórban szenved, vagy más nedvrontó nyavalyák által elfonnyad, öszvesugorodik stb.

HERVADTAN, (her-u-ad-t-an) ih. Hervadt állapotban, fonnyadva, lankadva ; virulás, söldülés nélkül. Átv. ért. aszva, aszkórságosan.

HERVADTSÁG, (her-v-ad-t-ság) fn. tt. *hervadtság-ot*, harm. szr. *—a*. A gyönge növényi vagy állati testnek hervadt állapota vagy tulajdonsága.

HERVASZT, (her-v-asz-t) áth. m. *hervaszt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Eszközli, okozza, hogy valami hervadjon. *A növényeket hervasztják a forró napok, a gyökereiken élődő férgek* stb. *Mi hervasztja gyönge arcsodat ? Az érdem koszorúját el nem hervasztja az idő*. V. ö. HERVAD.

HERVASZTÁS, (her-v-asz-t-ás) fn. tt. *hervasztás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, mely által eszközöltetik, hogy valami hervadjon. *Az ifjui testnek kicsapongások általi hervasztása*.

HERVASZTÓ, (her-v-asz-t-ó) mn. tt. *hervasztó-t.* Ami eszközli, okozza, hogy valami hervadjon. *Hervasztó napsugarak. Ifjuságot hervasztó bünök. Testet hervasztó fájdalom, bú, keserv.* V. ö. HERVAD.

HERVASZTÓLAG, (her-v-asz-t-ó-lag) ih. Hervasztó módon, hervasztó befolyással. *A nyári száraz höség hervasztólag hat a gyönge növényekre.*

HERVATAG, (her-v-ad-ag) mn. tt. *hervatag-ot.* Ami a hervadásnak alá van vetve, ami tettleg hervad, fonnyad, lankad. *Szép a virág, de hervatag. Árnyékba tenni a hervatag virágot. Hervatag ifjui arcz.* Átv. ért. mulékony, nem tartós, aszékony. V. ö. HERVAD.

HERVATAGSÁG, (her-v-ad-ag-ság) fn. tt. *hervatagság-ot,* harm. szr. —*a.* Hervadó minőség.

HERZBORZ, (herz-borz, sajátlag : berz-borz) ikernév tt. *herzborzot.* A székelyeknél am. hirtelen felpattanó ember, másképen ugyanott : *puzduri* (buzduri). (Kriza J.).

HERZSÉL, (her-zs-él) áth. m. *herzsél-t.* Dörzsöl, vastag hangon : *horzsol.*

HESDÁT, erdélyi falvak Doboka és Thorda megyében; helyr. *Hesdát-on,* —*ra,* —*ról.*

HÉSÉG, (hé-ség) l. HÉVSÉG.

HÉSÖR, (hé-sör) ösz. fn. Meleg ital, melyet fel forralt serből készítenek, s gyakran tojással, téjjel, irósvajjal, czukorral, fűszerrel vegyítenek. *Kávé helyett hésört inni.* Másképen : *sörleves.*

HESS, indulatszó, melylyel a madarakat, különösen pedig a tyúkokat szokás ijesztgetni, elkergetni. *Hess más tyúkja a mi kazalunk alól. Hess el másé az udvarról.* (Km.). *Hess innen hess!* Néhutt többesben is : *hesseték.*

HESSÉGET, (hess-ég-et) önh. m. *hességyet-tem,* —*tél,* —*ett. Hess* hangon kiáltozva a madarakat, különösen pedig a tyúkokat elüzi, kergeti. *Elhessegetni a szomszéd tyúkjait.* Átv. ért. jószágát elpazarolja, s magától mintegy elüzi, elszéleszti.

HÉSUGÁR, (hé-sugár) ösz. fn. Napsugarak, melyek által a héanyag elterjed.

—HÉSZIK, —HOSZIK, —HÖSZIK, —HÜSZIK igeképzők; azonosak —*hodik, hédik, hödik,* s *ik* nélkül —*had,* —*hed* igeképzőkkel, a *h*-nál fogva némi hiányos, kóros állapotot jelentvén, mint *vénhészik* v. *vénhüszik, hírheszik, bünhöszik, petyhüszik* stb. V. ö. —HAD képző, és H betü.

HÉSZOBA, (hé-szoba) ösz. fn. Igen melegre fütött szoba, mely a benn levőket izzadásba hozza.

—HESZT,—HÖSZT,vastag hangon:—HASZT, —HÜSZT igeképzők, az *aszt, eszt* képzővel rokonok ugyan, de a *h*-nál fogva némi hiányos és kóros állapotot tüntetnek elé; ilyen szók : *pesheszt, poshaszt, korhaszt, bünhöszt, petyhüszt.*

—HET, (1), l. —HAT.

—HET, (2), igeképző, ezekben : *helyhet, sebhet,* rokon az *at, et* igeképzővel, de a *h* jelentése szintén befolyással van a *sebhet* szóban.

HÉT, (1), tőszámnév, tt. *hetet.* Ékezetét elveszti, midőn személyrag járul hozzá : *hetem, heted, hete* stb. továbbá a képzőragok előtt : *heted, hetedik, hetel, heten, hetenként, hetes, hetevény, hetven.* De *i* képzővel *héti* v. *heti.* A *szer* képző előtt hosszu : *hétszer,* de rövid : *hetedszer.* Szinte röviden használtatik a helynevekben : *Hetény, Hetmény; Hetenye* (folyó). A Bécsi és Tatrosi codexekben, melyek a hosszu *é*-t és rövid *e*-t rendszerént megkülönböztetik, a törzsben is rövid *e*-vel találjuk. Igy a Tatrosi codex előtti 1466-diki naptárban is : *Hèt szüzek napja, Hèt atyafiú mártirok.* Figyelmet érdemel, hogy a magyar *hét,* legesleg közelebb áll a magyar *hét* szóhoz, (melyet a föntebbi codexekben rendszerént szintén röviden találunk), mintha a másik kézen (az első kézhez, öt ujhoz hozzáadva), szintén a kettőt jelentené. Idegen nyelvekben hangra nézve többé-kevésbé rokonok vele a török *jedi,* ujgur *jidi,* jakut *szättä,* csuvasz *szicse,* zend *hapta,* persa *haft, heft,* hellen *ἑπτα,* szanszkrit *szapta,* héber *seb'áh* (שִׁבְעָה), arab *szabat,* osztják *szát,* vogul *sat,* votják és szürjän *szizim,* latin *septem,* czigány *efta,* német *sieben,* szláv *szedem, szedm, sziedem,* finn *seitsemän* stb. V. ö. SZÁM. Jelenti azon számot vagy mennyiséget, mely a számrendben a *hat* után következik, s a nyolcz előtt áll. A páratlanok közé tartozik. Jegye az irásban a hét egyes vonalból öszverakott 7, melyet a folyó irás könnyebbség végett 7 alakká változtatott; a római számirásmód szerént pedig VII. *Hét óra, hét nap, hét hónap, hét év. Hét tél, hét nyár próbálja meg a házasokat.* (Km.). *Hetével adni az almát,* (pl. egy garason). *Hetet ütött az óra. Hetével osztogatni valamit. Hetével járni,* am. heten együtt. *Hétre jár az idő, órára,* am. hét óra lesz. *Hétkor ott leszek,* (hét órakor). *Hét előtt nem mehetek. Hét* (óra) *után felkelek.* A hét szám a magyar népnél történetileg meg van szentesitve. *Hét magyar*-nak neveztetik az első hét vezér. Innen a *hét* szám jelent valami jelest, tökéletest, teljeset, erőset. *Ha hét lelked lesz, sem félek töled. Hét világra, hét országra szól,* am. hires, jeles, derék. *Heted hét ország. Hol volt, hol nem volt, heted hét országon is túl volt.* (Népmesék bevezetése).

„És kedvnek milyen az volt, hét ország szük határ,
Lábnak nem volt czipője, zenének húrja már."
Egy házasság a nagy világban. Pap Endrétől.

„Nincs oly szép éneklés
Heted hét országban,
Mint a rigók tesznek
Mátra oldalában."
Népdal (Erdélyi J. gyüjt.).

A köznép véleménye és szava járása szerént : *az embernek hét böre van, ha hatot lehúsnak, még egy marad. Üsse meg a hét mennykö.*

HÉT, (2), fn. tt. *het-et,* harm. szr. —*e.* Jelent általán hét napból, vagyis hétszer huszonnégy órából álló időt, akár honnan számítva. *Két hétig oda*

maradt. Szerdán el fog menni, s három hétig oda lesz. Hány hét a világ? népies nyelven, am. *mi ujság?* v. *hogy vagyunk?* Szorosb ért. jelent egyik hétfőtől vagy vasárnaptól a másikig folyó hét napot. *Ádvent első, második, harmadik hete. Husvét hetében. Böjti hetek. Csonka hét*, azaz húshagyó három nap. *Fekete hét*, mely fekete vasárnaptól kezdődik. *Virághét*, máskép: *nagy hét*, am. a nagy böjt utósó hete. *Fehérhét*, mely fehér, azaz husvét utáni első vasárnapon kezdődik. *Vörös hét*, pünkösd előtti hét. *Husvét hete, pünkösd hete. Próbahét*, am. azon idő, mely alatt valakit, pl. cselédet próba alá vesznek. *Kidllani a próbahetet.* Átv. ért. *Se hete, se hava, már is parancsol*, am. ujoncz létére úgy viseli magát, mintha ő volna úr a háznál. *Hét-közben*, am. hét közepén, hét folytában. *Egy hét alatt*, am. egy hét folytában. *Hetet havat összehord*, am. zavarva beszél, a dologhoz nem tartozókat mond. *Se hete, se hava a dolgodnak*, azaz semmi látatja, amit dolgozol vagy az időt eltöltöd valamiben eredmény nélkül.

HÉT, (3), helynév, l. HÉTH.

HÉTALVÓK, (hét-alvók) ösz. tb. Azon hét ephezusi testvér, kik a legenda szerént Decius uralkodása alatt 354. évben az üldözők elől barlangba bújtak, s ott elaluván, csak 155 év mulva ébredtek föl. Átv. ért. jelent igen álmos embereket. *Te hétalvó szent, mikor kelsz már fel?* Egyébiránt ez idegen utánzás; mert a magyar az álmos embert *álomtáskának, álomeszuszék*-nak nevezi.

HÉTBIRÓISZÉK, (hét-birói-szék) ösz. fn. l. HÉTSZEMÉLYESTÁBLA.

HÉTBÜK, erdélyi falu Thorda megyében; helyr. *Hétbük-ön, —re, —ről.*

HETE, falu Beregh megyében; helyr. *Heté-n, —re, —ről.*

HETEBOTÁZIK, (hete-botázik) ikerített ige. Tájdivatosan am. csetlik-botlik, (l. ezeket), s törzse: *hetebota*, am. csetebota. V. ö. ÁTABOTÁBA.

HETED, (het-ed) számnév, tt. *heted-et*, harm. szr. —*e*. 1) Részosztó, mely a hét felé osztott egészből egy részt jelent. *Némely földesurak a szüretnek hetedét kapják.* Töredékszámban jelenti az osztót. *A forintból egy heted* $^1/_7$. *A hétnek egy hetede*, am. egy nap. 2) Soroszló, mely a sorozatban *hat* után következik: *első, másod, negyed, ötöd, hatod, heted napon. Heted ízben. Heted magammal, magaddal, magával.* V. ö. HETEDIK. 3) Midőn a *fél* szóval tétetik össze, am. *hat és fél. Hetedfél forinton venni valamit*, am. hat forinton és félen. Mesés, tréfás beszédben: *heted hét ország*, am. messze kiterjedő ország vagy egész Magyarország. *Heted hét országban nem találni párját. Hol volt, hol nem volt, heted hét országon is túl volt.* (Népmesei bevezetés).

HETEDÉL, (het-ed-él) áth. m. —*t* v. *hetedélt*, htn. —*ni* v. —*eni*. Valaminek heted részét veszi; hét részre oszt. *Ha husvonegyet hetedelünk, egy részre jut három. Némely szőllőhegyeken az illető uraságok hetedelik a termést.*

HETEDÉLÉS, (het-ed-él-és) fn. tt. *hetedélés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valamely mennyiségből heted részt kiveszünk, vagy valamit hét részre osztunk.

HETEDÉLŐ v. HETEDLŐ, (het-ed-él-ő) mn. és fn. tt. *hetedélő-t*. Heted részt kivevő, hét részre osztó. *Hetedelő uraság. Hetedelő szám.*

HETEDFÉL, (heted-fél) ösz. számnév. Hat és fél, azaz hat egész és fél. *Hetedfél óra*, am. hat óra és két negyed. *Hetedfél nap, hó, év, század.*

HETEDFÉLKOR, (heted-fél-kor) ösz. ih. Mikor az óra hat után felet üt vagy mutat, azaz hat óra után fél óra mulva. *Hetedfélkor sétálni megyek. A színházi előadás hetedfélkor kezdődik.* Németesen szólva: *félhétkor.*

HETEDFŰ, (heted-fű) ösz. mn. Baromról mondják, midőn hetedszer megy ki az új füre, vagyis midőn heted évben van. *Hetedfű ló, ökör, tehén.*

HETEDHANG, (heted-hang) ösz. fn. A nyolcz hangból (zöngéből) álló hanglajtorján a hetedik fok, mely közvetlenül a nyolczadot (octava) előzi meg. Rövidebben: *heted.*

HETEDHÓ, (heted-hó) ösz. fn. Kik a hónapokat sorozat szerént kivánnák elnevezni, hetedhónak mondják és irják a *juliust*, mely máskép, de szinte újabb nyelven: *nyárhó*, régiesen: *Sz. Jakab hava.*

HETEDIK, (het-ed-ik) számnév, tt. *hetedik-et*. Határozott sorszám, s jelenti a sorba szedett egyes tárgyak vagy egyének közől azt, mely a hatodik után következik. *Első, második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik betü az ábécében. Életének hetedik évében meghalt gyermek.* A régiek jobbára *ik* nélkül használták. Minek nyoma fen van ma is ezekben: *heted éve, heted ízben, heted napon, heted magammal, heted hét ország* stb. V. ö. IK, névképző.

HETEDRÉSZ, (heted-rész) ösz. fn. Hét részre osztott egészből egy osztalék, egy rész.

HETEDSZAK, (heted-szak) ösz. fn. Hét napból álló időszak. *Hetedszakra fogadni a munkásokat.*

HETEDSZÉR, (heted-szér) határozó számnév. 1) Heted ízben, valamit hétszer téve. *Hetedszer mondom, még sem érted?* 2) Heted sorban, vagyis a sorozat hetedik helyén, rendén. *Hetedszer: szólok a házasságról.* Esen értelemben számjegygyel is szokták írni: *7-edszer*, vagy egyszerüen: *7.*

HETEDSZÉRI, (heted-szér-i) mn. tt. *hetedszéri-t*. Heted ízbeli, hetedszer történt vagy történő. *Hetedszeri előadás után betiltott színdarab.*

HETEL, (het-el) önh. m. *hetel-t*. 1) Hetet tölt, hét napig mulat, tartózkodik valahol. Olyan, mint: *napol, telel, nyaral* stb. *Ross idő miatt valahol hetelni. Elhetelni valamit.* 2) A sor szerént rákerülő munkában vagy várakozásban hét napot tölt. *Kös fuvarban a vármegye udvarán hetelni.* 3) Hétfelé vág; mi egyébiránt szokatlan, ez értelemben jobban: *hetedel.*

HETELÉS, (het-el-és) fn. tt. *hetelés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. A hétnek mint időszaknak valamiben eltöltése; hét napig tartó vesztegles.

HETELŐ, (het-el-ő) mn. és fn. tt. *hetelő-t.* Aki valamely munkában vagy várakozásban hetet tölt; hét napon át veszteglő; hétsorban munkálkodó, (hetes).

HETEN, (het-en) határozói számnév, s am. egy csoportban hét. *Heten vagyunk. Heten vannak. Heten-heten lépdeltek*, am. minden sorban v. csapatban hét.

HETENKÉNT, (het-en-ként) arányosztó számnév, és ih. s am. 1) Hét hét egy csoportban, egy sorban, csomóban. *Hetenként állítani sorba a katonákat.* 2) Hét számra, hétről hétre, minden héten. *Hetenként meglátogatni valakit. Hetenként legalább egyszer templomba menni. Hetenként fizetni a napszámosokat.*

HETÉNY, falvak Komárom és Ugocsa megyében; LOVÁSZ—, Baranya megyében; ALSÓ—, FELSŐ—, puszták Somogy megyében; helyr. *Hetény-be, —ben, —ből.* L. HETTÉNY.

HETENYE, folyó Nyitra megyében.

HETES, (1), (het-es) mn. tt. *hetes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Egy vagy több héttől fogva élő, létező, tartó. *Egy hetes gyermek. Hetes eső. Három hetes csirkék. Kettős ünnep, hetes eső, szolganyugodalom.* (Km.). 2) Miből hét van együtt, hétszeres. *Hetes rakásokba rakott almák. Hetesével adni a körtét.* 3) Mondják a legkeskenyebb vászonról, mely egyszersmind durvább fonalból áll. *Hetes vászon.*

HETES, (2), (mint föntebb) fn. tt. *hetes-t*, tb. *—ek.* 1) Hetet jelentő számjegy = 7. *Hetest írni a táblára.* 2) Divatból kiment pénz neme, mely hét krajczárt ért. Népnyelven: *peták.* 3) Személy, kire hetenként kerül valamely dolog, pl. hol három leány van a háznál, és minden héten más-más forgolódik a konyhán.

HETES, (3), falvak Somogy és Szala megyékben; helyr. *Hetes-én, —re, —ről.*

HETESTISZT, (hetes-tiszt) ösz. fn. Hét folytában bizonyos kitűzött, pl. kórház felügyelői hivatalt teljesítő katonatiszt.

—HETETLEN, l. —HATATLAN.

HETETSZAKA, (hetet-szaka) ösz. ih. Egész hét folytában vagy alatt. Olyan mint: *éjtszaka, teletszaka, nyaratszaka.* Némelyek szerént: *hetedszaka.*

HETEVÉNY, (het-e-vény) fn. tt. *hetevény-t*, harm. szr. *—e* v. *—je.* Többesben nem divatozik. Csillagcsoport a bika nevü csillagzat fölött, mely egymáshoz közel levő, s mintegy öszvecsoportozó hét csillagból áll. (Plejades). Köznépi nyelven: *fiastyúk.* A nagy medve csillagzat is hét, és pedig fényesebb csillagokból áll, de ezt *göncölszekeré*-nek hívjuk.

HETEZ, (het-ez) áth. m. *hetez-tem, —tél, —ett.* 1) Valamit hétszer tesz, szaporít. *Hetezni a fizetést, jutalmat vagy büntetést, verést. Játékban hetezni a tétet.* 2) A beszédben hetet emleget. *Majd megheteztek én tégedet!* (a gyermeknek mondják, midőn hibásan hetet mond a számvetésben).

HÉTFELÉ, (hét-felé) ih. 1) Hét részre, darabra. *Hétfelé osztani valamit. Hétfelé szelni a kenyeret.* 2) Hét különböző irányban. *A sereget, nyájat hétfelé választani és hajtani. Ezen városból hétfelé megy az út.*

HÉTFÉLE, (hét-féle) ösz. mn. Hét különnemü tárgyakból álló; olyan hét számból öszvefogott egész, melyek mindegyike más-más tulajdonságokkal bír. *Hétféle borral kínálni a vendégeket. Hétféle posztót árulni a vásárban. Hétféle nyelven beszélni.* V. ö. FÉLE.

HÉTFÉLEKÉP, (hét-féle-kép) ih. Hétféle módon, hét különböző nemüen. *Egy eszmét hétféleképp kifejezni.*

HÉTFÉLEKÉPEN, l. HÉTFÉLEKÉP.

HÉTFŐ, (hét-fő) ösz. fn. tt. *hétfő-t.* Vasárnap után közvetlen következő nap, mely a hétköznapok között első, s innen a *fő* nevezet. Tájdivatosan: *hetfő* v. *hétfe*, v. *hetfe*, sőt *hetve* is. (Szalay Ágoston levélgyüjteményében).

HÉTFŐN v. HETFŐN, (hét-fő-ön) ih. Vasárnap után következő napon. *Hétfőn kezdeni a munkát, és szombaton bevégezni. Hétfőn reggel, estve.* Tájszokásilag: *hetfén* v. *hetfőn.*

HËTH v. HËTT, a Nádor-codexben *hejt* helyett; l. ezt.

HÉTH, falu Gömör megyében; helyr. *Héth-én, —re, —ről.*

HÉTHÁRS, mezőváros Sáros megyében; helyr. *Héthárs-on, —ra, —ról.*

HÉTI v. HETI, (hét-i) mn. tt. *héti-t*, tb. *—ek.* 1) Hétre való, hétig tartó, hétre kijáró, hetet illető. *Héti munka. Két héti bér.* 2) Hetenként eléforduló. *Héti vásár. Héti ülés.*

HÉTKÉP, HÉTKÉPEN, l. HÉTFÉLEKÉP.

HÉTKÖZBEN, (hét-közben) ösz. ih. Hét folytában, míg a hét tart, különösen a hét derekán. *Hétközben félbehagyni a munkát.*

HÉTKÖZNAP, (hét-köz-nap) ösz. fn. A hétnek akármelyik napja, vasárnapot vagy ünnepet kivéve; dologtevő nap. Használják határozóképen is, pl. *Hétköznap dolgozni kell, nem mulatni.*

HÉTKÖZNAPI, (hét-köz-napi) ösz. mn. Hétköznapra való, akkor történő, arra vonatkozó. *Hétköznapi foglalatosságok.* Különösen, ami nem innepies, hanem valami közönséges, alsóbb rendü. *Hétköznapi öltözet. Hétköznapi ebéd.* Átv. ért. *hétköznapi arcz*, mely kevés szellemet tanusít, jellemzet nélküli.

HÉTKÖZNAPIAS, (hét-köz-napias) ösz. mn. Hétköznaphoz illő, hétköznapot mutató. Átv. ért. közönséges, mindennapi, nem különös. *Igen hétköznapias öltözetben volt nálunk.*

HÉTKÖZNAPIASAN, (hét-köz-napiasan) ih. Hétköznapi módon; közönségesen, nem innepiesen.

HÉTKÖZNAPILAG, (hét-köz-napilag) l. HÉTKÖZNAPIASAN.

—HETLEN, l. **—HATLAN** és **—HATATLAN.**

HÉTMAGYAR, (hét-magyar) ösz. fn. Így nevezik a régi történetirók azon hét vezért, kik alatt a magyarok ősi lakhelyökről kiindulván, a mai Magyarországba jöttenek. Neveik: *Álmos, Előd, Kund, Und, Tas, Huba, Tuhutum.* Béla király névtelen jegyzőjénél így írva: *hetumoger.*

HETMÉNY, falu, KIS—, puszta Nyitra megyében; helyr. *Hetmény-be, —ben, —ből.*

—HETŐ, l. **—HATÓ.**

HÉTSZÁM, (hét-szám) ösz. fn. 1) Hét napból álló időszak, mennyiben szám gyanánt használtatik; különösen egész hétre szerződött munka vagy munkabér. Olyan, mint: *napszám. Hétszámban dolgozni.* 2) Úr dolga v. robot, melyet hetenként tartozott a jobbágy illető uraságának elvégezni.

HÉTSZÁMRA, (hét-számra) ösz. ih. Az időt hetenként, vagyis hét napjával számítva. *Hétszámra nincs otthon*, am. egész hétig vagy hetekig oda van. *Hétszámra fizetni a munkásokat*, am. nem naponként, hanem minden héten egyszer, az egész heti bért összvesen.

HÉTSZEMÉLYES, (hét-személyes) ösz. mn. Eredetileg am. hét személyből álló; l. HÉTSZEMÉLYESTÖRVÉNYSZÉK.

HÉTSZEMÉLYESTÁBLA, lásd: HÉTSZEMÉLYESTÖRVÉNYSZÉK.

HÉTSZEMÉLYES-TÖRVÉNYSZÉK, ösz. fn. Legfensőbb törvényszék hazánkban, mely előtt csak fölebb vitt ügyek tárgyaltatnak. Nevét onnan vette, hogy régente hét biróból állott volt, idővel azonban számuk többre szaporodott, kik közől jelenleg nehányan az egyházi, a többiek pedig mind a főnemesi és nemesi, mind a nemnemesi rendből is valók. Elnöke a törvényszéknek a nádor, s akadályozása esetében rendszerént az országbiró, törvény szerént a tárnok is, de aki a Helytartóság elnökségével van elfoglalva stb. Határozat hozásra a váltóosztályban ma is szintén hét birótag, de a többi polgári vagy büntető osztályban legalább tizenegy tag kivántatik.

HÉTSZEMÉLYNÖK, (hét-személynök) ösz. fn. A hétszemélyes törvényszék tagja. (Septemvir). Nem egészen alkalmas kifejezés annál fogva, mert a ‚personalis' neve is ‚személynök' levén, ‚hétszemélynök' két értelmüvé válik; talán alkalmasb lenne: *hetednök*, vagy csak: *hétnök.* V. ö. HÉTSZEMÉLYESTÖRVÉNYSZÉK.

HÉTSZÉR, (hét-szér) szorozó számnév. Hét ízben; egyet annyiszor véve, hányszor hétben találtatik. *Hétszer leirni valamit. Hétszer hét* am. *negyvenkilencz. Egy a hétben találtatik hétszer.* Hasonlító mondatban; *hétszer akkora*, am. hét oly nagyságu, mint a másik; *hétszer nagyobb, hétszer több*, am. nyolcz akkora, nyolcz annyi.

HÉTSZÉRÉS, (hét-szérés) ösz. mn. 1) Amiben hétszer van meg valamely egység. *Hétszeres szám. Hétszeres jutalom.* 2) Mi hétszer van egymás után véve, hétrétü, héthajtásu. *Hétszeres borítékba göngyölgetett áru.*

HÉTSZÉRÉSEN, (hét-szér-és-en) ih. Hétszeres módon; egy helyett hétszer. *Hétszeresen megtéríteni a kárt.*

HÉTSZÉRÉZ, (hét-szérez) ösz. áth. 1) Valamit hétszer, hétannyiszor tesz. *Hétszeresni a jutalmat. bért.* 2) Számtanilag: héttel sokszoroz.

HÉTSZÉRI, (hét-szér-i) mn. tt. *hétszéri-t*, tb. *—ek.* Hétszer történt vagy történő. *Hétszeri próba után sem érhete czélt. Hétszeri vágásra leülni az ökröt.*

HÉTSZÉRTE, (hét-szér-te) ih. Hét annyiszor, hét oly nagy mértékben. Hasonlító mondatokban használtatik. *Hétszerte több fizetése van, mint nekem. Az én szekeremen hétszerte nagyobb teher van, mint a tiéden.*

HÉTSZÖG, (hét-szög) ösz. fn. Test vagy ábra, mely hét szöget képez. (Heptagonum).

HÉTSZÖGÜ, (hét-szögü) ösz. mn. Minek hét szöge van. *Hétszögü várnü.*

HETTÉNY, puszta Torontál megyében; helyr. *Hettény-be, —ben, —ből.* V. ö. HETÉNY.

HETTYÉN, falu Beregh megyében; helyr. *Hettyén-be, —ben, —ből.*

HÉTUR, erdélyi falu Küküllő megyében; helyr. *Hétur-ba, —ban, —ból.*

HETVE, tájdivatosan am. *hétfő*; l. ext.

HETVEHELY, falu Baranya megyében; helyr. *Hetvehely-én, —re, —ről.*

HETVEN, (het-ven) tőszámnév, a tizesek közől, *hetven-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Hétszer tíz, v. tizszer hét. *Hetven esztendeig élni. Hetven emberre terített asztal. Hetvenhét. Hetvenhét ördögtől sem félek.* V. ö. **—VAN, —VEN**, számnévképző.

HETVENED, (het-ven-ed) fn. tt. *hetvened-ét.* Hetven részre osztott egészből egy rész. Mint melléknév jelenti azon sorszámot, mely a hatvankilencz után következik. Szokottabban: *hetvenedik.*

HETVENEDIK, (het-ven-ed-ik) sorszámnév, tt. *hetvenedik-et.* Sorban a hatvankilenczedik után következő. *Hetvenedik szám. Életének hetvenedik esztendejében. Ilyet még a hetvenedik nagy apád sem látott.*

HETVENEN, (het-ven-en) ih. Hétszer tizen v. tizszer heten. *Hányan voltatok? Hetvenen.*

HETVENES, (1), (het-ven-es) mn. tt. *hetvenes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Mi hetvenet foglal magában. hetvenet jelelő. *Hetvenes számjegy.* 2) Miből hetven van együtt véve. *Hetvenes csapatokra választani a sereget, nyájat.*

HETVENÉS, (2), (het-ven-és) fn. tt. *hetvenés-t.* tb. *—ek.* 1) Hetvent jelentő számjegy. 2) Hetves éves, pl. ember.

HETVENFELÉ, (hetven-felé) ih. 1) Hetven részre. *Hetvenfelé osztani valamit.* 2) Hetven különböző irányban. *Hetvenfelé elágazó gyepi utak.*

HETVENFÉLE, (hetven-féle) mn. Hetven egységből álló, melyek egymástól különbözőnek, különnemüek. *Hetvenféle pénzt, növényt, kitömött madarat ajándékozni a természetiek gyüjteményébe.*

HETVENKÉDÉS, (het-ven-kéd-és) fn. tt. *hetvenkédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Hányivetiség, legénykedés, szájaskodás.

HETVENKÉDIK, (het-ven-kéd-ik) k. m. *hetvenkéd-tem, —tél, —ett*. Hányja-veti magát, hánykolódik, legénykedik, nagy a szája, erejével kérkedik, mintha hetvened magával volna, vagy mintha azt mondaná, hogy hetventől sem fél. *Hetvenkedik, mint árpacsipó a kemenczében.* (Km.). Vagy am. *vethenkedik*, vagy pedig, ami valószinübb, e kifejezés onnan eredt, mivel az ilyféle emberek szeretik a hetven szót emlegetni, pl. *ha hetvenhét lelked lesz, sem félek; hetvenhetedik apád sem látott ilyet* stb.

HETVENKÉDŐ, (het-ven-kéd-ő) mn. tt. *hetvenkédő-t*. Hányiveti, magahányó, legénykedő, nagy száju. *Hetvenkedő suhancz.* V. ö. HETVENKÉDIK.

HETVENSZÉR, (het-ven-szér) ih. 1) Hetven izben. *Hetvenszer adni valamely szindarabot.* 2) Hasonlító mondatban am. hetven annyiszor. *Hetvenszer nagyobb, drágább.*

HETYE, falvak Vas és Sopron megyében; helyr. *Hetyé-n, —re, —ről.*

HETYEFEJ v. HETYEFŐ, falu Szala megyében; helyr. *Hetyefő-n, —re, —ről.*

HETYEPECSE, l. HECSEPECSE.

HETYKE, l. HEGYKE.

HETYKEBETYKE, l. HEGYKEBEGYKE.

HËU v. HÉU, régies, l. HIÚ.

HËUSÁG, régies, l. HIÚSÁG, HÍVSÁG.

HEV, *hever* szó gyöke. L. ezt.

HÉV, l. HÉ.

HÉVALKODIK, l. HIVALKODIK.

HÉVANYAG, l. HÉANYAG.

HÉVÁR, fn. tt. *hévár-t*, tb. *—ak*. Jelenti azon jeget, mely áradás után a partokon marad. Innen eredetileg talán *héjár*, azaz a megfagyott víz héjának, azaz jégnek árja.

HÉVCSIRA, (hév-csira) ösz. fn. Nyavalya, melyet a lovak az igen meleg napsugaraktól szoktak kapni.

HEVEDER, (hev-ed-er, vagyis: öv-ed-er) fn. tt. *heveder-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e* v. *—je*. Eredetileg valószinüen *öveder*, az *öv* gyöktől, mint jelentéseiből gyanítható. Általán eszköz, mely valamit kerít vagy oldalaslag takar, valami fölött elnyúlik, s ahhoz ragad. Különösen 1) Az állatok hasát vagy derekát, hón alját általkötö szíj, kötél, öv. *Nyereg-heveder, lóheveder, bársony heveder.* 2) Az asztalosoknál léczforma keskenyebb deszka, melylyel az ajtókat összefoglalják, vagy valamit pártázat gyanánt bevonnak. *Ajtóheveder.* 3) Az ácsoknál vékonyabb gerenda, mely a vastag gerendákat összeköti. 4) Vadászok nyelvén a szarvas testének közép része.

HEVEDERÉZ, (hev-ed-er-éz) áth. m. *hevederés-tem, —tél, —ett*. 1) Hevederrel körül köt. *Heveder-resni a vemhes lovat. Lehevederesni a nyerget.* 2) Asztalos vagy ács munkát heveder nevü pártázattal vagy szállal öszveköt. *Hevederesni az ajtókat.*

HEVEDERGYALU, (heveder-gyalu) ösz. fn. Famívesek, nevezetesen asztalosok gyaluja, melylyel az ajtókon, ablakfákon stb. hevedert alakítanak.

HEVEDERKŐ, (heveder-kő) ösz. fn. Kőmíveseknél oly kő, mely az épület egyes részeit, különösen a bolthajtásokat összeköti.

HEVEDERLŐ, (hev-ed-er-el-ő) fn. tt. *hevederlő-t*. Lovászlegény, ki a lovat felnyergeli, vagyis a nyerget hevederrel rászorítja.

HEVEDERPATAK, folyó Erdélyben.

HEVEDERVAS, (heveder-vas) ösz. fn. Vaslap, mely valamely eszköznek külsejét, küllapját bekeríti. *Kerék hevedervasa. Tengely, nyujtó, fölhérez hevedervasa.*

HEVENY, (1), (hev-eny) mn. tt. *heveny-t*, tb. *—ek*. Hevvel teljes, meleg. Átv. ért. hirtelen, frisen, szaporán működő. Szokottabb: *heves.*

HEVENY, (2), (mint föntebb) fn. tt. *heveny-t*, harm. szr. *—e*. Melegség, forróság. Átv. ért. hirtelenség, gyorsaság. Innen: *hevenyében tenni valamit*, am. hirtelenül, késedelem nélkül, szaporán, legott, melegében.

HEVENYBAJ, (heveny-baj) ösz. fn. Melegség v. forróság miatt támadott baj, betegség.

HEVENYÉSZ, (1), (hev-eny-ész) önh. m. *hevenyész-tem, —tél, —ett*. Valamit hirtelen, hosszas előkészület vagy gondolkozás, fejtörés nélkül kitalál, tesz, véghezvisz. Különösen oly személyről mondják, ki valamely feladott tárgyról kötött vagy kötetlen beszédben érzelmeit vagy gondolatait legott eléadni képes.

HEVENYÉSZ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *hevenyész-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Személy, ki valamit hevenyében kigondol vagy tesz. V. ö. HEVENYÉSZ önh. ige.

HEVENYÉSZET, (hev-eny-ész-et) fn. tt. *hevenyészet-ét*, harm. szr. *—e*. Hevenyészve vagy hevenyész által keletkezett gondolatok vagy müvek. *Ezen versek hevenyészetnek jók, de szépmü gyanánt nem tekinthetök.* V. ö. HEVENYÉSZ.

HEVENYKÉDIK, l. HEVESKÉDIK.

HEVER, (hev-er) önh. m. *hever-t*. 1) Tulajd. ért. vagy a nagy hévség miatt nyugszik, mit sem tesz, mintegy *hevel;* vagy a *h* mint lehelő hang általános jelentése után am. (csak) leh-eg, lih-eg, mint *pih-en* és *pih-eg* szóknak is azonegy gyökük van. Hasonló ehez *hévizál* szó is. A finn *ryven*, am. heverek a jelemzetes *h*-t elvesztette. 2) Szélesb ért. dologtalanul vesztegel, nem működik, csak a levegőt szíjja. *Esőben hevernek a munkások. Ne heverj, hanem dolgozzál.* 3) Átv. kényelmesen fekszik, fekve ide-oda fordúl, mint kinek semmi tenni valója nincs. *Fűben heverni. Ágyon, leterített bundán heverni. Leheverni az ágyat*, am. beverve legyürni. *Megheverni a derest, tömlöczfe-*

nekét. Kiheverni magát. 4) *Hever a ló*, midőn ég felé fordított lábakkal a földön hentereg. 5) Valami elvetett, elhanyagolt állapotban, haszonvétlenül fekszik. *Könyvei a földön hevernek. Miért hagyjátok itt ban heverni ezen edényeket? Sok péns hever a láddjában.*

HEVÉR, fn. tt. *hevér-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e* v. *—je*. Bányászlegény, bányákban dolgozó munkás. Idegen eredetűnek látszik, talán a német *Heber* vagy *Hauer* szókból módosult.

HÉVÉR, (a német *Heber*), l. LOPÓTÖK.

HEVERÉDÉS, (hev-er-éd-és) fn. tt. *heverédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Heverés végetti lefekvés, letelepedés.

HEVERÉDIK, (hev-er-éd-ik) k. m. *heveréd-tem, —tél, —ett*. Heverésre letelepedik, lefekszik. *Ágyba, fűbe, pamlagra heveredni. Beheveredni a szénatartóba. Bundára heveredni. Leheveredik.*

HEVERÉS, (hev-er-és) fn. tt. *heverés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Általán állapot, midőn valaki vagy valami hever. Különösen: midőn valaki pihenés végett vagy kényelemből, tunyaságból fekdegel. Átv. ért. tunyálkodás, restelkedés. V. ö. HEVER.

HEVERÉSZ, (hev-er-ész) önh. m. *heverész-tem, —tél, —ett*. 1) Folytonosan vagy egész kényelemmel hever, fekszik. *Fák alatt heverészni. Reggel óraszámra az ágyban heverészni.* 2) Dologtalanul töltögeti az időt, vesztegel.

HEVERÉSZIK, (hev-er-ész-ik) k. l. HEVERÉDIK. A többi időt is ettől kölcsönzi.

HEVERŐ, (hev-er-ő) mn. tt. *heverő-t*. 1) Kényelmesen, dologtalanul vagy pihenés végett fekvő. *Pamlagon heverő urace. Árnyékban heverő malaczok. Munka után heverő napszámosok. Heverő ökör után nem vetnek holdat.* (Km.). 2) Haszonvétlenül álló, elhanyagolt, mivel nem gondolnak. *Heverő péns, szerszámok, eszközök. Heverő szántóföldek*, melyeket nem mivelnek. *Láb alatt heverő edények. Heverő ruhák*, am. viseletlenek. 3) L. HEVERŰ.

HEVERTET, (hev-er-tet) áth. m. *hevertet-tem, —tél, —ett*. Valamit heverni, aszaz fekünni, nyugonni, pihenni hagy, nem használ. *Hevertetni a kifogott marhát. Italónál hevertetni a csordát. Ládában hevertetni a pénzt. Hevertetni a földet.*

HEVERŰ, (hev-er-ű) fn. tt. *heverű-t*. Székely szó, am. menyasszony, kit a munkában a többieknél jobban kímélnek, máskép: *hasai*. Ezért mondja a régi példabeszéd, „őtet ne tartanám úgy mint egy leányt jegybe." Szalay Ágoston levélgyüjteménye 1555-ből. Némelyek szerint: szabad életű nőszemély.

HEVES, (1), (hev-es) mn. tt. *heves-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Miben sok a hé, melegség; tüzes. *Heves idő, napsugár. Heves égöv. Heves-tüzes.* Átv. ért. ingerlékeny vérü, indulatos, hamar fölgerjedő, hirtelen természetű. *Heves ember. Heves szónoklat. Heves kutya vak kölykeit hányja.* (Km.). *Ne légy oly heves, mérsékeld indulatodat. Heves megtámadás.*

HEVES, (2), (mint föntebb) fn. tt. *heves-t*, tb. *—ek*. Felső-Duna vidékén így nevezik a folyók azon pontjait, melyeken a víz melegebb vagy örvényesebb folyásu levén, be nem fagy, vagy legalább vékonyabb hártyát kap, mint másutt. *Vigyázz a hevesre, mert lesakadsz.*

HEVES, (3), mezőváros a hasonló nevü megyében; helyr. *Heves-én, —re, —ről.*

HEVESEN, (hev-es-en) ih. 1) Melegen, forrón, égetőleg. *Hevesen süt a nap.* 2) Átv. ért. indulatosan, hirtelenül, igen fölgerjedve. *Hevesen beszélni. Hevesen megtámadni az ellenséget.*

HEVES-IVÁNY, puszta a Jászságban; helyr. *Iván-ba, —ban, —ból.*

HEVESKÉDÉS, (hev-es-kéd-és) fn. tt. *heveskédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Felingerelt vérből eredő, hirtelen indulattal járó cselekvés, melynek ellentéte: midőn valaki megfontolva, és mérsékelve tesz valamit. *Csak lassan, itt nincs helye a heveskedésnek. Heveskedés által elrontani az ügyet.*

HEVESKÉDIK, (hev-es-kéd-ik) k. m. *heveskédtem, —tél, —ett*. Felingerült indulattal, magát nem mérsékelve, hirtelenkedve cselekszik. *Kérlek, ne heveskedjél.*

HEVESKÉDŐ, (hev-es-kéd-ő) mn. tt. *heveskédő-t*. Hirtelenkedő, fölgerjedt indulatból szóló vagy cselekvő, a dolgot mérsékelve, és hidegen meg nem fontoló. *Heveskedő fiatal szónok. Heveskedő ujoncok.*

HEVESSÉG, (hev-es-ség) fn. tt. *hevesség-et*, harm. szr. *—e*. 1) Nagy melegség, forróság. 2) Átv. ért. indulatosság, hirtelenkedés, mérsékletlen, megfontolatlan, vakon neki rohanó cselekvés. *Ő is alább hagyott már fiatalkori hevességéből.*

HEVESVÁRMEGYE, ösz. fn. A Tiszán inneni v. Tissajobbparti kerület egyik vármegyéje, melynek székvárosa Eger. Szójátékból mondani szokták: *Heves vármegyéből való*, azaz tüzes, hirtelen indulatú.

HEVESVÁRMEGYEI, ösz. mn. Heves vármegyéből való, ahhoz tartozó, arra vonatkozó.

HEVETEG, (hev-et-eg) mn. tt. *heveteg-et* v. *—ét*. Hevülésnek induló, könnyen hébe, tüzbe jövő. *Heveteg indulatu, természetü ember.* Mint főnév is használható, s ekkor jelent hőséget, melegséget. V. ö. *—ATAG, —ETEG*, képző.

HEVETEGÉS, (hev-et-eg-és) mn. tt. *hevetegés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Hamar felbevülő, hőséges, melegséges. Ritka használatu.

HEVEZ, (hev-es) önh. m. *hevez-tem, —tél, —ett*. Dunán túl a barmokról, különösen a juhokról mondják, midőn a nagy hőség miatt fújtatnak. Juhászok mondása: *Heves a birka, eső lesz.*

HÉVHÓNAP, (hév-hó-nap), l. ÉBHŐ.

HEVI, (hév-i) mn. tt. *hevi-t*, tb. *—ek*. Pesti Gábornál am. heves, forró. „És az hevi föld lábamat megégetné."

HEVÍT, HEVIT, (hev-ít) áth. m. *hevít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Hévvé tesz, melegít, forral. *Vizet, bort*

hevíteni. Fölhevíteni holmi szeszes italokkal, fűszeres ételekkel a vért. Átv. ért. élénk mozgásba hoz, vért ingerel, indulatra lobbant, gyúlaszt, gyapont. *Kebelét szerelem lángja hevíti.*

„De ha szőlőgerezd levét
Iszom, engem dalra hevít."
Horvát E.

HEVÍTÉS, HEVITÉS, (hev-ít-és) fn. tt. *hevítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Melegítés, forralás. 2) Indulatra gerjesztés, a vérnek rendkivüli mozgalomra hozása akár anyagi, akár szellemi ingerlés által, gyúlasztás.

HEVÍTÉZIK, (hev-ít-éz-ik) k. m. *hevítéz-tem*, —*tél*, —*ett*. Melegedik, tűzbe hozza magát, héségre gyúladoz. Ellentéte: *hűtődik*, azaz a meleget üzi magától, vérét hüvösíti.

HEVÍTŐ, HEVITŐ, (hev-ít-ő) mn. tt. *hevítő-t*. Általán, ami hevít, gyújt, melegít, forral; átv. ért. véringerlő, indulatra gerjesztő. *Hevítő italok. Hevítő fűszerek. Szerelemre hevítő képzelet. Dalra hevítő bor.*

HÉVÍZ, (1), (hé-víz), l. HÉVVÍZ.

HÉVÍZ, (2), falu Pest megyében, és Erdélyben Felső-Fejér megyében; helyr. *Hévíz-én*, —*re*, —*ről*.

HÉVIZÁL, önh. m. *hévizál-t*. Dunán túli tájszó, s am. heverve, dologtalanul hiába tölti az időt. Eredetileg talán tréfás nyelven és diákosan am. *heverizál*, (mint patrizál, kurizál, bovizál, bubalizál, mind diákos szójárások), vagy hihetőbben am. *héú*— v. *hiúzál*, mintegy héába tölti az időt; máskép szintén a régieknél: *hévolkodik*. Csak közbeszédben vagy alsó irásmódban van helye.

„Hitvány legény vagy te, pajtás,
Hogy szeretőre nem találsz,
Nám én csak úgy hévizálok,
Mégis ölöget (eleget) találok."
Népdal (Erdélyi J. gyüjt).

HÉVÍZFŐ, (hé-víz-fő) ösz. fn. Forrás, melyből hévíz ered.

HÉVÍZPATAK, folyó Szala megyében.

HÉVMÉRŐ v. HÉVMÉRŰ, (hév-mérő) ösz. fn. Eszköz, mely a legmérséklet fokát, azaz a meleg vagy hideg jelen állapotát mutatja. Áll üvegcsőből, melyet bizonyos mennyiségü folyadékkal, (szeszszel higanynyal) megtöltenek és fölül szorosan bedugaszolnak. A hátlapot képező keskeny lemez fokokra van felosztva, melyek a folyadék föl- vagy alászállását, egyszersmind a hideg vagy meleg fokait mutatják. *Fagyponton fölül vagy alul áll a hévmérő. A hévmérő felmegy vagy leszáll. Réaumur-, Celsius- v. százas, Fahrenheitféle hévmérő.* (Thermometrum). R. fő felosztása 80, C-é 100 fok.

HÉVMÉRSÉK, (hév-mérsék) ösz. fn. A hév vagy meleg bizonyos foka, leginkább a levegőben. (Temperatura).

HÉVMUTATÓ, (hév-mutató) ösz. fn. Azon fokozati jelek, melyek a hévmérőn a légmérsékletet kimutatják. (Thermoscopium).

HÉVOLKODIK, régies, l. HIVALKODIK.

HÉVON, (hé-v-on) l. HEON v. HËON.

HÉVÖV, (hév-öv) ösz. fn. A föld kerekségének azon területe, mely a két fordítókör (tropicus) között fekszik. V. ö. ÉGÖV.

HÉVSÁG, régies és tájdivatos; szokottabban l. HÍVSÁG, HIUSÁG.

HÉVSÉG, (hév-ség) fn. tt. *hévség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Állapot, melyet a hévnek, melegnek bősége okoz. *A nagy hévségben izzadni.* 2) Tulajdonság, mely szerént valamit hévnek, melegnek mondunk. *Nap hévsége. Befütött szoba hévsége. Vér hévsége.*

HÉVSÉGÉS, (hév-ség-és) mn. tt. *hévségés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Igen hév, nagyon meleg. *Hévséges nyári napok. Hévséges égöv.*

HÉVSZAMOS, erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *Hévszamos-on*, —*ra*, —*ról*. Folyó neve is.

HEVÜL, HEVÜL, (hev-ül) önh. m. *hevül-t*. Hévvé lesz, azaz a hévség tüzecskéi mindinkább szaporodnak vagy kifejlenek benne. *Szeszes italoktól, fűszeres ételektől hevül a vér. Hevül a vís, ha tűshöz teszik.* Átv. ért. felingerül, sebesebb mozgásba, működésbe jő, indulatra gerjed. *Dalra, szerelemre hevülni. Neki hevülni a játéknak, csatának. Valamely sértő szóra fölhevülni.* Káldinál: *elhevülni*, am. hévség miatt oda lenni, elfonnyadni. *És mikor a nap fölkele, elhevüle*, (t. i. a köves földre esett mag), *és minthogy nem vala gyökere, kiszárada.* (Márk 4. 6.).

HEVÜLÉS, HEVÜLÉS, (hev-ül-és) fn. tt. *hevülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valami hevül. *Vér hevülése.* V. ö. HEVÜL.

HEVÜLET, HEVÜLET, (hev-ül-et) fn. tt. *hevület-et*, harm. szr. —*e*. Hevülés elvont értelemben; hevült állapot. Buzgalom.

HEVÜLTSÉG, (hev-ül-t-ség) fn. tt. *hevültség-et*, harm. szr. —*e*. Hevült állapot, midőn a hevülés már bevégeztetett. *A nagy hevültség miatt alig birok pihegni.*

HÉVVÍZ, (hév-víz) ösz. fn. Általán minden víz, mely belső természeténél fogva, s eredetileg kisebbnagyobb mértékben meleg, s jobbára gyógyerővel birni szokott. *Budai hévvizek. Fölhévvís* (Császárfürdő). *Alhévvís* (Rudasfürdő). *Pöstyéni, trencsíni, bártfai hévvizek.*

—HEZ, igeképző, ebben: *helyhez*, mely nem különbözik ettől: *helyez*.

—HÉZ, —HÖZ, mély hangon —HOZ. Helyrag; mely e kérdésre: hova, valaminek *oda közelítését*, mellé járulását vagy hozását, vitelét stb. jelenti: *kerthez, helyhez, reményhez, emberhez; örhös, gyürühös; hashoz, példához, korhoz, gyomorhoz* stb. Újabb időben némelyek az *ö, ü* után is *hez*-t kezdenek irni: *örömhez, tűzhez, nőhez*; de ügyetlenül, mert e rag zárt *é*-jü levén, három águ ragozása van. (Lásd: Előbeszéd 51, 52. lapokat), s még ezen iróknál sem találjuk: *korhas, gyomorhas*. T. i. eredetileg *hos*, innen sse-

mélyraggal is : *hozzá* (hoz-j-á), a székelyeknél *hëssá* is, de itt is mindig alhangu ragozással. Különben lásd —HOZ.

HÉZ, talán elvont gyöke *hézag* szónak és származékainak. Jelentése üresség, hiánosság. V. ö. H betüt, és HÍ, HIÚ szókat. L. HÉZAG.

HÉZAG, fn. tt. *hézag-ot*. Molnár A. szerént melléknév, s am. cavus, concavus, inanis, pl. *hézag hely* (caverna). Így használta Káldi is, midőn határzót csinált belőle : *hézagon. Ne merőn, hanem üresen és hézagon csináld azt belül.* (Non solidum, sed inane et cavum intrinsecus facies illud. Exod. 27. 8). Jelenleg csak főnevül használják, s am. üresség, nyilás, rés, repedés, törés, továbbá : hiány, valaminek nem léte. *Hézagot törni a falon. Hézagot hagyni a faltetőn a gerendák végeinek. Valamely hézagot betölteni, becsinálni, kipótolni. A régi történetek hézagai. Könyvedben nagy hézag van. A halál több hézagot ejtett testületünkön.* Ezen értelmezésnél fogva valószinü, hogy *hézag*, eredetileg *hí-szak, hiú-szak* volt, s rokon a *félszak* szóval, mely főnév is, melléknév is. Hézag tehát nem egyéb, mint valaminek *hiú*, azaz üres szaka, része, valamint félszak, am. ferde, részutos vagy féloldal, félrész. Ezen elemzés mellett szól a tájdivatos, s Biró Márton által is használt *hísak, hízakos*. V. ö. HÍ, HIÚ.

HÉZAGGYÖKÉR, (hézag-gyökér) ösz. fn. Általán, több növények neve, melyek gyökerei üresek. Különösen növényfaj, melynek igen erős és kellemetlen szagú, keserü ízü és hánytató erejü gyökere van. (Aristolochia clematitis).

HÉZAGKŐ, (hézag-kő) ösz. fn. Apróbb kövek, kötöredékek a falak hézagainak betöltésére.

HÉZAGOS, (hézag-os) mn. tt. *hézagos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek egy vagy több hézaga van. *Hézagos fal. Hézagos hadi rend. Hézagos könyv.* V. ö. HÉZAG.

HÉZAGOSÍT, (hézag-os-ít) áth. m. *hézagosított*, htn. —*ni* v. —*ani*. Hézagossá tesz, valamin egy vagy több hézagot csinál.

HÉZAGPÓTLÓ, (hézag-pótló) ösz. mn. Ami némileg valamely hézagot elföd, betakar, de valósággal be nem tölt. Hírlapiróknál, midőn nem telik ki a lap, s kevésbbé érdekes czikkel töltik be.

HÉZAGTÖLTŐ, (hézag-töltő) ösz. mn. 1) Ami valamely hézagot betöm. *Hézagtöltő kövek a falban. Hézagtöltő nád, röese a töltésben. Hézagtöltő ujoncsok az ezerednél.* 2) Annyi is mint *hézagpótló*.

HÉZAGZIK, (hézag-oz-ik) k. m. *hézags-ott*, htn. —*ani*. Hézagot képez; úgy megreped, elválik, szétnyilik, hogy hézag támad benne. *Hézagzik a nyers deszkákból csinált szobapadló.*

HEZERES, falu Krasnó megyében; helyr. *Hezeres-én*, —*re*, —*ről*.

HEZZÁ, (éles *é*-vel), többi személyragokkal : HËZZÁM, HËZZÁD stb. a székelyeknél divatos *hozzá* helyett. L. HOZZÁ.

HEZS, hangutánzó, *hezsetel* és *hezseti* szókban; rokon *nyüzs* gyökkel (*nyüzsög* igében).

HEZSET, (hezs-et) törzsöke *hezsetel* igének, és *hezseti* melléknévnek.

HEZSETEL, (hezs-et-el) önh. m. *hezsetel-t*. Székely szó. Kriza J. szerént egy helyben levő testnek vagy állatnak, nyughatatlan, játszi, sajos mozgásáról mondják. *A kis gyermek kezével, lábával, nyelvével hezsetel a bölcsőben, a lúd a ketrecben. Menj tova gyermek, ne hezsetelj körülöttem.* Nálunk hasonló jelentése van *nyüzsög, nyüzsgölődik* szóknak.

HEZSETI, (hezs-et-i) mn. tt. *hezseti-t*, tb. —*ek*. Kriza J. szerént a székelyeknél am. szeleskedő.

HI, (1), gyökelem magas hangú *i*-vel, *hies, hit* és *hív* szókban. Sőt *hies* ige ragozásában több helyütt törzs is. Azonos *ih* vagy *ah* gyökkel, s általános jelentése : ohaj, ohajtás (arabul : *heva*). Sínai nyelven is *hi* am. suspirare. L. H betü.

HI, (2), indulatszó, mely által a befogott vagy hátas lovat menésre, sietésre nógatják. Rokon az ökörnógató *haj* szóval (mint kiált, kajált; kiabál, kajabál). Máskép *gyi*. V. ö. CZO.

HI, (3), v. HÍ, (1), mély hangú *i*- vagyis *ï*-vel. Tiszta gyök, s igen számos részént tulajdon, részént átv. értelmü származékok anyja. Rokon a magyar *héj, haj* szókkal; megvan a sínai *hiue* (vacuum, foramen), *kián* (deficere), latin *hio, hisco, hiatus*, hellén χειά, χάος, κοῖλος, német *hohl* stb. szókban, s jelent általán bizonyos határok közé szorult üreget, puszta tért, nyilást, fogyatkozást, valaminek nem létét. Különösen 1) Elavult mn., melyből a szinte elavult határzó *hivon, hévon, heon* származott, mely tulajd. am. üresen, pusztán; átv. ért. csupán, csak. V. ö. HEON. Innét származnak a régies *hivét, hijít* (hi-ít), azaz üressé, hasztalanná tesz; *hiúl, hijúl*, üressé, hasztalanná válik; *hitt* v. *hejt* v. *heit*, vagy *hit* am. esztelen, ki ész hiával van. 2) Fn., mely jobbára csak személyragozva divatozik, pl. *valaminek híja* (v. *héja*), *boldogságomnak nincsen híja, egy híján hiés; hídba* v. *híában beszélés; nem hiába, hogy; eben hiába.* Ebből származnak *hiány, híg, hiú, hiuság, hiuság, hivalkodik, hísik* stb. Régente *héába* v. *héjába, héja, héján* stb. „egy héja vagyon hogy nem száz az gyalog." (Szalay A. 400 leveléből 1560 évbeli). Dunán túli tájszólás szerént jelenti különösen a padlás üregét. *Híba takarítani a szénát, kukoricát. Híba hágó tőke*, azaz padlásra vezető lajtorja. Néhutt : *híj, hiu, hijú* v. *hivu*.

HÍ, (2), l. HI, (3).

HÍ, (3), v. HÍV, mély hangú *ï*-vel, áth. Úgy látszik, összevonva a szólító *he!* és közelitést jelentő *i* (ide, itt, igy) szócskákból. Héberül הִוָּה (khivváh = indicavit, vocavit. Nagy János). Sínai nyelven *huán* szintén am. vocare, appellare. Ragozási szabályai következők : 1) Az önhangzóval kezdődő ragok előtt *v* segédbetüt veszen föl, s *í* betüjét tetszés szerént megrövidíti, pl. *hívok* (v. *hivok*), *hívunk*

(v. *hivunk*), *hívék*, *hivál*, *hívandok*. 2) Mássalhangzón kezdődő ragok előtt rendesen segédbetü nélkül áll, de föl is veheti a *v* betüt, pl. *hísz* v. *hívsz*, *hítok* v. *hívtok*, *hínak* v. *hívnak*, *hítja* v. *hívja*, *hínám* v. *hívnám*. Teljes multban: *hítam* v. *híttam* v. *hívtam*, *hítál* v. *híttál* v. *hívtál*, *hít* v. *hítt* v. *hívott*. Az *í*-t mindenütt röviden is ejthetjük. Értelme: 1) Valakit szóval vagy bizonyos jellel magához idéz, közeledésre int. *Itt vagyok, miért hítál? Hívd ide a szolgát. Behíni a cselédeket. Egybehíni az elszéledt katonákat. Elhíni valakit magával. Eléhíni a vallatandó rabot. Félrehíni valakit. Haza híni az utczán futkosó gyermeket. Hátrahíni az előnyomult csapatot. Kihíni az ellenfélt bajvivásra. Meghíni jó barátinkat lakomára. Összehíni a tanácsosokat. Visszahíni a követeket.* Régiesen: *meghíni vesz 'djét*, am. visszavonni állítását; *rahíni valakire* am. idézni valakit. 2) Bizonyos néven nevez. *Hogy hínak öcsém?* (mi a neved?). *Hát téged kinek hínak? Minek is hívják no! Hivj te engem akárminek, nem bánom. Valakit becstelennek, gaznak híni. Nebántsdnak híják a másét.* (Km.). Általános értelemben rokona a latin *cieo, ci-t-o*, német *hei-sz-en*. Sínai nyelven *khi*, am. lehelet (németül *Hauch*), mandsur nyelven *kai* kiáltás (v. kajáltás), a szanszkrit *khja* am. szól.

HÍ, (4), elvont törzse *híves* v. *hives*, *hívít* v. *hivít*, *hideg* stb. szóknak; máskép *hü*, melytől *hüs* v. *hüvös*, *hül*, *hült* stb. származnak. V. ö. HÉ fn.

HÍA, l. HÍ, (3) alatt.

HIÁBA v. HIÁBAN, (hi-a-ba) ih. Hasztalanul, sikeretlenül, czélt nem érve, a föltett szándékot nem teljesitve, azaz valaminek hiával, üresen. *Hiába fáradni, beszélni. Hiába járék, mit sem kaptam. Hiába fürdik a csóka, nem lesz hattyú belőle.* (Km.). *Eben hiába* (Km.). *Nem hiába csörgött a haraszt*, (azaz nem ok nélkül). *Itt hiába minden szó, mert így kell lenni. Hiába tölteni az időt*, azaz dologtalanul.

HIÁBAVALÓ, (hiába-való) ösz. mn. 1) Haszontalan, siker nélküli, foganatlan, czélszerütlen. *Hiábavaló munka, fáradság, költekezés.* 2) Megvető ért. alávaló, hitvány, fölösleges. *Minek ez a hiábavaló beszéd? Eredj innen, te hiábavaló. Holmi hiábavaló rongyokra kiadni a pénzt. Nyár és harmat, tél és hó, mind csak hiábavaló.* (Kölcsey. Vanitas vanitatum).

HIÁBAVALÓSÁG, (hiába-valóság) ösz. fn. Hasztalanság, alávalóság, hitványság, mi nem érdemel tekintetet; kicsiség, apróság. *Ez mind hiábavalóság. Hogy tudsz ily hiábavalóságon kapni, búsulni, örülni? Hiábavalóságokra kidobni a pénzt.*

HIACZINT, fn. tt. *hiaczint-ot*, harm. szr. —*ja*. Egy a görög ὑάκινθος (hyacinthus) szóval. Növény a hajmagyöküek nemzetségéből, mely szép, különféle szinü és jó illatu virágai miatt kedves, s előtavaszszal nyilik. Máskép: *jácsint*.

HÍAN, (hí-an) régiesen am. üresen, hiába. „Eleresztek őtet hían," (dimiserunt eum inanem). „Mit állotok itt hían mend e napot estig?" (Quid hic statis tota die otiosi). Tatr. c. V. ö. HEON, HIÚ és HIÚAN.

HÍÁN, l. HI, (3) alatt.

HIÁNY, HÍÁNY, (hi-a-any) fn. tt. *hiány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. 1) Valaminek nem léte, üresség, szükség. *Pénz hiányában lenni. Fában, gabonában hiányt szenvedni.* 2) Fogyás, fogyatkozás. *Hiányt okozott mindenféle eleségben a hadi táborozás.* 3) Valamely tulajdonságnak, szükséges kelléknek nem léte, különösen erkölcsi fogyatkozás. *Valamely münek hiányait kimutatni, megróni. Ezen dologban semmi hiányt nem találok.* 4) A szám- és betüvetéstanban némelyek a latin *minus* müszó magyaritására használják, pl. 10 — 4 = 6, (mondd: tíz, hiány v. hía négy, annyi mint hat); a *plus* pedig meg 1 + 1 = 2, (egy, meg egy kettő).

HIÁNYJEL, (hiány-jel) ösz. fn. Általán irásjel, (') valamely betünek vagy szótagnak kihagyását mutató, pl. *hogy', a' e'*, ezek helyett: *hogyan, az, ez*. Az Akademia újabb helyesirási elvei szerént a hiányjel mindenütt elmarad, s az általános szokás a hiányjel kihagyását szintén elfogadta.

HIÁNYOS, (hi-a-any-os) mn. tt. *hiányos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek valami hiánya van, mi nem teljes, nem tökéletes; csonka, fogyatkozott. *Hiányos arany*, mely nem üti meg az illő mértéket. *Hiányos mérték. Hiányos könyv*, melynek valamely része nincs meg. *Hiányos mü. Hiányos hadsereg.*

HIÁNYOSAN, (hi-a-any-os-an) ih. Hiányos állapotban, nem egészen, nem teljesen, csonkán. *Hiányosan mérni a gabonát. Hiányosan rakni az ölfát.* V. ö. HIÁNYOS.

HIÁNYOSÍT, (hi-a-any-os-ít) áth. m. *hiányosított*, htn. —*ni* v. —*ani*. Hiányossá tesz. *Aranyat reszelővel hiányosítani. A teli zsákot egy-két maroknyival meghiányosítani.*

HIÁNYOSODIK, (hi-a-any-os-od-ik) k. m. *hiányosod-tam*, —*tál*, —*ott*. Hiányos állapotba megy által, kiegészítő részei fogyatkoznak. *Zsizsik vagy más kártevő állatok által hiányosodik a gabona.*

HIÁNYOSSÁG, (hi-a-any-os-ság) fn. tt. *hiányosság-ot*, harm. szr. —*a*. Valaminek hiányos állapota vagy tulajdonsága. *A megreszelt aranyért hiányossága miatt kevesebbet adni. A mérték hiányosságát észrevenni.* V. ö. HIÁNYOS.

HIÁNYZIK, (hi-a-any-oz-ik) k. m. *hiányz-ott*, htn. —*ani* v. *hiányozni*. Nincsen meg, szükség van benne; bizonyos helynek betöltésére még kivántatik; távol vagyon, nincs jelen. *Mindenét visszakapta, csak egy darab ruhája hiányzik. Nála a pénz mindig hiányzik. Még két ülnök hiányzik. Legjobb barátink hiányzanak társaságunkból. Mi hiányzik még?* V. ö. HIBÁZ, HIBÁZIK.

HIB, elvont gyök, melyből *hiba, hibbad, hibban, hibog, hibók, hibóka, hibarcz*, s ezek származékai erednek. Jelenti a testnek azon mozgását, midőn félre billen vagy alászáll, midőn rendes vagy egyenes irányából alá vagy ferdére hajlik. Rokon a hiányt, fogyatkozást jelentő *hi* gyökkel, mennyiben a hibogás,

hibbanás nem egyéb, mint a testnek rendes alakjától elhajlása, irányvesztése, és így hiányos állapota. V. ö. HIBA.

HIBA, (hib-a) fn. tt. *hibát*. Gyöke *hib*, egyezik a sínai *hoe*, (error) szóval; megvan a héber *ib* עִיב, aram *ejib*, arab *aib*, ugyanazon értelmü szókban (Nagy J.) s eredetileg am. a test súlyegyenének megbillenése, félrebicczenés, irányvesztés; átvitt és szokott ért. erkölcsi tévedés, gáncs, fogyatkozás, a rendes szabályok elleni cselekvés, kifogás, rosz tulajdonság, testi baj, tökéletlenség. *Hibát ejteni, elkövetni, találni. Hibába esni. Hibául tulajdonítani valamit. Nincsen ember hiba nélkül* v. *embert hiba nélkül nem találni.* (Km.). *Ennek csak az a hibája, hogy. Sok hibát találtam e műben. A ló hibáit nem lehet könnyen megismerni. Kicsi hiba nem nagy baj* v. *kicsi hiba kiépüli*, (székely km. Kriza J.). Köz nyelven néha am. baj. *Nincsen semmi hiba? Azután valami hiba ne legyen ám! Hála istennek, csak hogy hiba nincs.*

HÍBAHÁGÓ, (híba-hágó) ösz. fn. Dunán túl némely vidékeken, nevezetesen Vas megyében, am. padlásra (hiúba) vezető lópcső vagy lajtorja.

HIBÁL, (hib-a-al) önh. m. *hibál-t*. Rosszul üt ki, nem sikerül, czéljától elesik. *Kitől Isten elál, minden reménysége hibál.* (Km.).

HIBÁLL, (hib-a-all, vagyis hibának vall) áth. m. *hibáll-tam* v. *—ottam, —tál* v. *—ottál, —t* v. *—ott*; htn. *—ni* v. *—ani*. Hibának tart és hibáztat. Ritka használatu. L. HIBÁZTAT.

HIBANCZ, (hib-an-cz) fn. tt. *hibancz-ot*. Szeg vagy csövek, mely két testet, pl. valamely eszköznek, szerszámnak részeit úgy köti össze, hogy azok ide-oda mozoghassanak, hibogjanak. *Bicsaknak, borotvának, ollónak hibancza.* (Nietnagel).

HIBANÉLKÜLI, (hiba-nélküli) ösz. mn. L. HIBÁTLAN.

HIBARCZ, (hib-ar-cz) fn. tt. *hibarcz-ot*, harm. ssr. *—a*. Söppedékes föld, kátyol, sár, ingovány, posvány, ficskó, melyben ide-oda hibogva jár az ember vagy barom. V. ö. HABARCZ.

HIBARCZOS, (hib-ar-cz-os) mn. tt. *hibarczos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Söppedékes, kátyolos, lőtyés, ingoványos. *Hibarczos lápok.*

HIBÁS, (hib-a-as) mn. tt. *hibás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Általán, kinek vagy minek hibája, vagy hibái vannak, különösen 1) A bevett szabályok ellen való, azoktól eltérő. *Hibás számítás. Hibás utasítás. Hibás nyelven beszélni.* 2) Tökéletlen, elromlott. *Hibás esernek. Hibás lábas, kés.* 3) Feddésre méltó, valaminek okozója. *Te vagy a hibás, miért engedted a gyermeket elmenni.* 4) Gyarló, bűnre hajlandó; testileg törődött. *Hibás ember szegény, nagyon szereti a borocskát. Hibás ember vagyok, nem dolgozhatom.* V. ö. HIBA.

HIBÁSAN, (hib-a-as-an) ih. Hibás módon, szabálytalanul, rosszul, gyarlón, valamit elvétve. *Hibásan beszélni, írni.*

HIBÁTLAN, (hib-a-atlan) mn. tt. *hibátlan-t*, tb. *—ok*. Kinek v. minek hibája nincsen; szabályos, ép, tökéletes, kifogás nélküli, kijavított, gáncstalan. *Hibátlan könyv, mű. Hibátlan test.* V. ö. HIBA. Határozó gyanánt am. hiba nélkül.

HIBÁTLANSÁG, (hib-a-atlan-ság) fn. tt. *hibátlanság-ot*, harm. ssr. *—a*. Hiba nélküli állapot vagy tulajdonság; feddetlenség, gáncstalanság, javítottság. *Nyomtatási hibátlanság.* V. ö. HIBA, HIBÁTLAN.

HIBÁTLANUL, (hib-a-atlan-ul) ih. Hiba nélkül, szabályosan, tökéletesen, kijavítva. *Hibátlanul írni, beszélni. Hibátlanul nyomtatott könyv.*

HIBÁZ, (hib-a-az) önh. m. *hibáz-tam, —tál, —ott*, par. *—s*. Hibát követ el, hibát csinál. *Sokat vagy keveset hibázni. Elhibázni valamit. Vigyáz torkon, ne hibázz* (bordal). *Jobb kétszer kérdezni, mint egyszer hibázni.* (Km.).

HIBÁZÁS, (hib-a-az-ás) fn. tt. *hibázás-t*, tb. *—ok*, harm. ssr. *—a*. Hibának elkövetése, hibacjtás.

HIBÁZAT, (hib-a-az-at) fn. tt. *hibázat-ot*, harm. ssr. *—a*. Hibásan vagy hibásva elkövetett cselekedet; végrehajtott, megtörtént hiba.

HIBÁZATLAN, (hib-a-az-atlan) mn. tt. *hibázatlan-t*, tb. *—ok*. Hibázat, vagyis hibás cselekedet nélkül levő; czéltól, iránytól el nem tévedett. *Hibázatlan számvetés. Hibázatlan puskalövés.* Határozókép am. hibázat nélkül.

HIBÁZATLANUL, (hib-a-az-atlan-ul) ih. Hibázat nélkül; irányt, czélt nem tévesztve; a nélkül, hogy hibát követett volna el.

HIBÁZHATATLAN, HIBÁZHATLAN, (hib-a-az-hat-[at]lan) mn. tt. *hibázhatatlan-t*, tb. *—ok*. Aki v. ami nem hibázhat; iránytól, czéltól el nem tévedhető; szükségképen, helyesen, igazán működő. *Van-e ember, ki minden itéletében, s tetteiben hibázhatlan volna? Ezen puska hibázhatlan.* Mint határozó: nem hibázhatólag.

HIBÁZHATLANSÁG, (hib-a-az-hat-lan-ság) fn. tt. *hibázhatlanság-ot*, harm. ssr. *—a*. Tulajdonság, melynél fogva hibázni lehetetlen.

HIBÁZHATLANUL, (hib-a-az-hat-lan-ul) ih. Nem hibázható módon; szükségképen, helyesen.

HIBÁZHATÓ, (hib-a-az-hat-ó) mn. tt. *hibázható-t*. Aki hibát ejthet, hibába eshetik, a czéltól, iránytól eltévedhet. *Az emberi és hibázható.*

HIBÁZHATÓSÁG, (hib-a-az-hat-ó-ság) fn. tt. *hibázhatóság-ot*, harm. ssr. *—a*. Tulajdonság, mely szerént hibát lehet elkövetni, hibába lehet esni, a czéltól, iránytól el lehet tévedni. *Emberi vélemény hibázhatósága. Czéllövés hibázhatósága.*

HIBÁZIK, (hib-a-az-ik) k. m. *hibáz-tam, —tál, —ott*. 1) Hibában van vagy szenved. Egyébiránt személyről szólva helyesebben *hibás*. 2) Köz beszédben használják *hiányzik* helyett, pl. *ki hibázott még; nem hibázik már senki? Tárczámból egy 5 forintos bankjegy hibázik.* Szabatosság kedveért ajánlatos, hogy a *hibás* és *hibázik* szókat szigorún megkülönböztessük.

HIBÁZTAT, (hib-a-az-tat) áth. m. *hibáztat-tam, —tál, —ott.* Valakit hibásnak, vagyis valamely hiba okának állít, a hibát neki számítja be. *A növendék kicsapongásáért a nevelőt hibáztatni. Engem ne hibáztass, mert nem tehettem róla.* Mondják dologról is. *Ezt a modort, ezt a cselekvést hibáztatom.*

HIBÁZTATÁS, (hib-a-az-tat-ás) fn. tt. *hibáztatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, midőn valakit vagy valamit hibáztatunk.

HIBB, (hib-u = hib-v = hib-b) elvont törzsök, az egyszerű *hib* gyök *b*-jének kettőztetése, melyből *hibban, hibbant*, továbbá *hibbad* és ezek származékai erednek. Jelent hirtelen történő, nagyobbféle billenést, bicsczenést, súlyegyenvesztést, különösebben az utóbbi szóban lappadást, lohadást.

HIBBAD, (hibb-ad) önh. m. *hibbad-tam, —tál, —t* v. *—ott.* A felfuvódott sárról mondják, midőn lappad, lohad. Kriza J. Rokon *sippad* vagy *süpped* szóval. V. ö. HIBOG.

HIBBADÁS, (hibb-ad-ás) fn. tt. *hibbadás-t*, tb. *—ok.* A sárnak lappadása, lohadása, süppedése, alászállása.

HIBBAN, (hibb-an) önh. m. *hibban-t.* Súlyegyenét vesztve hirtelen félre billen, lemerül, alászáll, lecsuszik. *Jobb lábával sárba, gödörbe hibbanni.*

HIBBANÁS, (hibb-an-ás) fn. tt. *hibbanás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Állapot, midőn valamely test súlyegyenét vesztve hirtelen félrebillen.

HIBBANT, (hibb-an-t) áth. m. *hibbant-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Valamit hibbanni kényszerít, eszközli, hogy valami hibbanjon.

HIBBANTÁS, (hibb-an-t-ás) fn. tt. *hibbantás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, melynél fogva eszközöljük, hogy valami hibbanjon.

HIBCSÍNY, (hib-csíny) ösz. fn. Hiba által elkövetett csíny; hiba miatt roszúl kiütött cselekvés. *A hadvezér hibcsínyt követett el.* Nem igen kapott lábra, nem is érdemli.

HIBIK, fn. tt. *hibik-ét*, harm. szr. *—je.* A málvák nemzetségéhez tartozó keletindiai növénynem, melynek törzsöke a fákéhoz hasonló, levelei szívdedek és sima szélüek. (Hibiscus).

HIBÍT, HIBIT, (hib-ít v. hib-a-it) önh. m. *hibított*, htn. *—ni* v. *—ani.* Hibát követ el, hibát tesz, ejt, csinál. Eredetileg am. hibbanva, billenve súlyegyent veszt. Némely tájszokás szerént am. hiányzik, hiánya van.

HIBÍTÁS, HIBITÁS, (hib-ít-ás) fn. tt. *hibítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Hibának elkövetése, hibaejtés; a súlyegyentől félrebillenés.

HIBÍTHATATLAN, HIBÍTHATLAN, (hib-ít-hat-[at]lan) mn. tt. *hibíthatatlan-t*, tb. *—ok.* Hibát el nem követhető, nem tévedhető; súlyegyenét nem veszthető, félre nem billenhető.

HIBITOL, (hib-it-ol) áth. m. *hibítol-t.* Eszközli vagy okozza, hogy valaki hibát kövessen el. Ritka használatu.

HIBLÖVÉS, (hib-lövés) ösz. fn. Czélt nem találó lövés, hibás lövés.

HIBOG, (hib-og) önh. és gyak. m. *hibog-tam, —tál, —ott.* Süppedez, alászállong, lelemerül. *Az ingoványos, hanos mező, kátyolos, lötyés sár, hibog a lábak alatt.*

HIBOHA, (hib-oh-a) fn. tt. *hibohát.* Eredetileg: *hibogó, hiboga*, s am. nyomás alatt süppedő föld, ingovány; kátyol. Székely szójárás szerént am. lagymatag, gyönge meleg víz, mely a forrás után lehibbad, lelohad.

HIBÓK, (hib-ók) fn. tt. *hibók-ot*, harm. szr. *—ja.* Híg sár, pocsolya, pocsalyék, hibarcz. Székely szó.

HIBÓKA v. HIBOKA, (hib-ók-a) fn. tt. *hibókát.* L. HIBÓK.

HIBÓKOS, (hib-ók-os) mn. tt. *hibókos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Ingoványos, pocsolyás, kátyolos, sáros, lötyés. *Hibókos mezei utak. Hibókos lápok, rétek.*

HIBONCZA, (hib-oncz-a) fn. tt. *hiboncát.* L. HIBÓKA v. HIBÓK.

HIBONCZÁS, (hib-oncz-a-as) l. HIBÓKOS.

HIBÚL, (hib-úl) önh. m. *hibúl-t.* Bizonyos testi hibát kap. *Szemei és lábai hibulnak. Meghibult a szegény, nem képes dolgozni.*

HID, (1), v. HÍD, (hí-d, am. üreges eszköz, *hí* alhangu gyöktől); fn. tt. *híd-at* v. *hid-at.* Személyragozva: *hídam* v. *hidam, hídad* v. *hidad, hídja* v. *hida.* (Úrhida, Bánhida, Kehida, Jánoshida, Móriczhida stb.). Leghasonlóbb alakban rokonnak látszik vele a szanszkrit *chid* (hasít, metsz), továbbá a görög $\sigma\chi\iota\zeta\omega$, latin *scindo* (scidi), német *schneiden.* Általán oly üreges alkotmány, mely bizonyos úti akadály fölé építve, s azt mintegy keresztül hasítva, közlekedési ösvényül szolgál. Különösen 1) Fából vagy kőből folyók, tavak, mocsárok, ingoványok, erek vagy mélységek fölé emelt járás, közlekedési út. *Hidat verni. Hidat rakni, építeni. Hiddal összeköttetni Budát és Pestet nagy feladat volt. Kő híd, fa híd, álló híd, repülő híd, hajóhíd. Emelő híd, láncz-híd, felvonó híd, gyalog híd,* (máskép *palló* v. *padló*, néhutt: *bürü*, melyen csak gyalog emberek járnak). *Arany híd,* (átv. ért.). *Arany hidat csinálj a futó ellenségnek.* (Km.). *Felbontani, felszedni a hidat.* Néhutt: *dobogó.* 2) Szélesb ért. egyes pallódeszka vagy gerenda, mely közlekedésül szolgál; továbbá oly pallózat, mely alatt üresség van, pl. a disznóólak hida, melyeket ennél fogva Dunán túl *hidasok*-nak, másutt *hidasólak*-nak neveznek. *Híd,* máskép *hidlás* v. *hidló a lóistállóban.* 3) Az asztal lábait összekötő heveder vagy deszka, melyre a lábakat szokás nyugtatni.

HID, (2), szintén mély *ı* hangu elvont gyökc *hidor* szónak. Lásd: HIDOR.

HID, (3), magas *i* hangu elvont törzse *hideg* szónak és származékainak; azonos *hied* törzszsel. L. HIED, 2).

HÍDAL, HIDAL, (hid-al) áth. m. *hidal-t.* 1) Hidat csinál, épít. *Áthidalni a folyót, patakot.* 2)

Dunán túl átv. ért. a megvetett ágyat keresztül fekve összegyúrja, leheveri. 3) Ólakban padlót csinál.

HÍDALÁS, HIDALÁS, (hid-al-ás) fn. tt. *hídalás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki hídal. V. ö. HÍDAL.

HÍD-ALMÁS, erdélyi falu Doboka megyében; helyr. —*Almás-on*, —*ra*, —*ról*.

HIDALÓ, (hid-al-ó) fn. tt. *hidaló-t*. Személy, vagy mesterember, ki hidat csinál, épít; különösen hadi építész, kinek hivatása hidakat építeni, háboruban híd körüli munkákat végezni. (Pontonnier). V. ö. HIDÁSZ.

HIDAR, falu Baranya megyében; helyr. *Hidarra*, —*on*, —*ról*.

HÍDAS, HIDAS, (1), (hid-as) fn. tt. *hídas-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Lábakon álló, s pallókkal kirakott disznóól. *Hídasba vetni a hislalandó disznókat.* 2) Magasabbféle s korlátos, vagy korláttalan talp, melyen szekereket, embereket stb. szállítanak a vizeken keresztül. A hidast kötélen huzzák át, mint a kompot. V. ö. REPÜLŐHÍD.

HIDAS, (2), (mint föntebb) mn. tt. *hídas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Hiddal ellátott. *Hídas folyó. Hídas asztal. Hídas várkapu.* V. ö. HÍD.

HIDAS, (3), falvak Baranya megyében, Erdélyben Aranyos székben; helyr. *Hídas-on*, —*ra*, —*ról*.

HIDAS-NÉMETHI, l. NÉMETHI.

HIDASTELEK, falu Bihar megyében; helyr. *Hídastelk-en*, *Hídastelek-re*, —*ről*.

HIDÁSZ, (hid-ász) fn. tt. *hidász-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hadépítészi karhoz tartozó katona, kinek különös foglalatossága a hidépítésben, és hidak körüli munkálatokban áll. (Pontonnier).

HÍDAZ, HIDAZ, (hid-az) áth. m. *hídas-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamit hiddal összeköt, hiddal ellát, hidat csinál. *Hídasni a folyót*, *patakot*. *Hídasni a disznóólat*. L. HÍDAL.

HIDAZÁS, (hid-az-ás) fn. tt. *hídazás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hidcsinálás, valaminek hiddal összekötése.

HIDAZAT, (hid-az-at) fn. tt. *hídazat-ot*, harm. szr. —*a*. Hidul szolgáló műalkotmány, pallózat. *Az ól hídazata leszakadt. Erős, ingadozó hídazat. Lóistálló hídazata.*

HIDDOGÁL, (hív-dog-ál); l. HÍDOGÁL.

HIDEG, (1), (hid-eg v. hi-d-eg, tulajdonképen: hi-ed-eg, l. HIED); fn. tt. *hideg-et*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Gyöke a fázásnak lehelő hangját jelentő *hi* (hü), melyből lett *hi-es*, és *v* segédbetüvel *hi-v-es* (hü-es, hü-v-es, hü-v-ös), továbbá *hi-es*-ből módosult *hi-ed*, (mint ‚hiedelem' törzse is), innen ismét *hi-ed-eg*. Jelenti azon állapotot, melyben vagyunk vagy melyet érzünk, midőn oly test érintkezik velünk, melyben kevesebb a melegség, mint bennünk. *Hideget érezni, szenvedni, kiállani, megszokni. Hideg miatt dideregni. Hideget hozó felszél. Fűtéssel elűzni a hideget. Erős, kemény, csikorgó hideg. Isten hidege*, (igen nagy hideg). *Majd megvette az Isten hidege*, (csak nem megfagyott). *Hideg vette rongyos koldus. Nincs semmi hideg. Hidegben, melegben utazni.* Átv. ért. láz neme, mely fázással, didergéssel jelenkezik. *Hideg leli* (őt), palóczosan: hideg fogja. *Egy óra óta szüntelen rázza a hideg. Hátamat a hideg borzongatja.* Átv. ért. is.

„Kedvesemnek a két karja
Többet ér mint Tokaj, Tálya,
Ha ő engem azzal ölel,
Örömemben a hideg lel." Népdal.

„Megöleled a pénzeért,
Vagy a ház csendességéért,
De a csinos szomszédnéért
A hideg lél."
Fáy András.

HIDEG, (2), (mint föntebb) mn. tt. *hideg-ét*. Általán oly testről mondják, melyben kevesebb a melegség, mint testünk azon részeiben, melyekkel érintkezik, s mely a bennünk létező meleget elszívja. *Hideg víz. Hideg forrás. Hideg vas. Hideg ételek, italok. Hideg idő, hideg szél, hideg tél, tavasz, napok, éjszakák*, vagyis a levegő hidegsége télen, tavasszal stb. Átv. ért. 1) Miben vagy kiben semmi buzgóság, élénkség, részvét nincsen. *Hideg keresztények. Hideg beszéd, szónoklat. Hideg atyafiak. Hideg válasz. Hideg vér, szív, kebel. Hideg vérrel venni valamit. Kérlek, ne légy oly hideg hozzám.* 2) Mondják oly mesteremberekről, kik tűzzel dolgoznak, de jelennen munkájok nincs. *Hideg kovács, hideg lakatos.*

HIDEGÉCSKE, (hid-eg-écs-ke) kics. mn. tt. *hidegécské-t*. Egy kicsit, kevessé hideg; nem oly hévmérsékletü, mint lennie kellene. *Hidegecske idő, szellő.*

HIDEGÉDÉS, (hi-d-eg-éd-és) fn. tt. *hidegédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Hideg állapotra jutás, a melegségnek lassankénti elvesztése. *Levegő hidegedése. Jég közé tett ital hidegedése. Testnek, vérnek hidegedése.* Átv. ért. buzgalomnak, részvétnek, vonzódásnak elmulása, csökkenése.

HIDEGÉDIK, (hi-d-eg-éd-ik) k. m. *hidegedtem*, —*tél*, —*ett*. Hideggé leszen, melegségéből kivetkőzik. *Hidegedik a jégbe takart test.* Átv. ért. buzgalma, részvéte, vonzalma múlik, csökken. V. ö. HIDEG.

HIDEGEN v. HIDEGÉN, (hi-d-eg-én) ih. 1) Hideg állapotban, melegség nélkül, föl nem melegítve, melegét vesztve. *Hidegen adni fel az ételeket.* 2) Átv. ért. buzgalom, részvét, vonzódás, szives nyájasság nélkül. *Hidegen maradni a szent oktatás után. Hidegen fogadni a vendégeket.* 3) Göcsei tájszólás szerént jelent *idegent. Hidegen ember.*

HIDEGENYV, (hideg-enyv) l. VIZAHÓLYAG.

HIDEGÉS, (hid-eg-és) mn. tt. *hidegés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kevessé hideg, hidegecske, hüsecske. *Hideges őszi napok.*

HIDEGÉTÉK, (hideg-étek) ösz. fn. Általán, mindenféle ételek, melyet hidegen szoktak feladni, pl. kocsonya, fagylalt, némely kolbászok stb.

HIDEGHÁZ, (hideg-ház) Téli növényház, melyben a melegségnek kisebb foka kivántatik, mint az úgy nevezett melegházban.

HIDEGHÁZI, (hideg-házi) ösz. mn. Hideghásba való. *Hideghási növény, virág.*

HIDEGHÉT, falu Pozsony megyében; helyr. *Hideghét-én, —re, —ről.*

HIDEGHÚS, (hideg-hús) ösz. fn. Megfőzött és kocsonyává fagylalt húsétek; vagy általán főtt vagy sült hús, mely egészen ki van hülve.

HIDEGÍT, HIDEGIT, (hi-d-eg-ít) áth. m. *hidegít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Hideggé tesz, meghűt. *A lobos tagot jeges burogatással hidegíteni. Az éjszaki szél meghidegítette a levegőt.*

HIDEGÍTÉS, HIDEGITÉS, (hi-d-eg-ít-és) fn. tt. *hidegítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valamit hidegítünk.

HIDEG-KERESZTÚR, lásd: RÉCZE-KERESZTÚR.

HIDEGKÚT, (1), (hideg-kút) ösz. fn. 1) Kút vagy forrás, melynek fris hideg vize van.

HIDEGKÚT, (2), mezőváros Vas megyében, falvak Nógrád, Pest, Pozsony, Tolna, Szathmár megyében, Erdélyben, Felső-Fejér megyében; puszta Sáros megyében. CZANKOVA—, mezőváros Vas megyében, KIS—, NAGY—, falvak Veszprém megyében; PUSZTA—, falu Kővár vidékében; MAGYAR—, erdélyi falu Udvarhely székben; OLÁH—, Küküllő megyében; helyr. *Hidegkút-on*, —*ra*, —*ről*. Hegy neve is Kolos megyében.

HIDEGLELÉS, (hideg-lelés) ösz. fn. Közönséges népnyelven jelent általán *lázt*, honnan némely ellenmondó elnevezések támadtak, pl. *forró hideglelés, gyulasztó hideglelés*. Szoros ért. *hideg láz. Harmadnapos, negyednapos, mindennapos hideglelés.* V. ö. LÁZ.

HIDEGLELŐS, (hideg-lelős) ösz. mn. Hideglázban, gyomorlázban szenvedő; kit a hideglelés bánt. *Hideglelős gyermekek.*

HIDEGPATAK, ALSÓ—, FELSŐ—, falvak Máramaros megyében; helyr. *Hidegpatak-on*, —*ra*, —*ról*.

HIDEGSÉG, (1), (hi-d-eg-ség) fn. tt. *hidegség-et*. 1) Valamely testnek tulajdonsága, mely szerént kevesebb meleggel bír, mint testünk azon részei, melyekkel érintkezik. *Levegő, jég, forrásvíz hidegsége. Lábak, ujjak, fülek hidegsége.* 2) Általán, a levegőnek hideg mérséklete, melynek különféle fokai vannak, különösen a hévmérő fagypontján alul levő légmérséklet. *Két, három, négy foknyi hidegség. A nagy hidegségtől összevigyázódtak ujjai.* 3) Átv. buzgalom, részvét, vonzódás, nyájasság hiánya, társalgási közönyös magaviselet. *Hidegséggel viseltetni a vallás iránt. Hidegséget mutatni az érkező vendégek iránt. Mások nyájasságát hidegséggel viszonozni.*

HIDEGSÉG, (2), falu Soprony megyében; helyr. *Hidegség-én, —re, —ről.*

HIDEGSZAK, (hideg-szak) ösz. fn. A hidegláznak azon szaka vagy foka, mely hideggel, rázással jelenkezik.

HIDEG-SZAMOS, erdélyi falu Kolos megyében; helyr. —*Szamos-on*, —*ra*, —*ról.*

HIDEGSZIK, (hi-d-eg-csz-ik) k. l. HIDEGÉDIK.

HIDEGTALPÚ, (hideg-talpú) ösz. mn. Székely szólás szerint am. érzéketlen, indulat nélküli, nyálkás mérsékletü (ember).

HIDEGŰL, (hi-d-eg-ül) önh. m. *hidegül-t*. Hideggé változik, hideg természetet ölt. Átv. ért. részvétét, vonzalmát elveszti valaki v. valami iránt. *Régi barátsága napról napra hidegül.* V. ö. HIDEG. Összetételei: *elhidegül, meghidegül.*

HIDEGŰLÉS, (hi-d-eg-ül-és) fn. tt. *hidegülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Állapot, midőn valamely test melegsége lassan-lassan elvész. 2) Átv. ért. vonzalom, részvét, hajlandóság megszünése. *Elhidegülés, meghidegülés.* V. ö. HIDEG.

HIDEGVÉR, (hideg-vér) ösz. fn. Átv. ért. indulat nélküli, érzéketlen, nyálkás vérmérséklet; hamar fel nem induló természet. *Hidegvérrel szemlélni a legborzasztóbb látványokat. Hidegvér, ne hagyj el.*

HIDEGVERÍTÉK, (hideg-verítek) ösz. fn. Verítek, mely hideg cseppekben üt ki a szorongásban, félelemben, halálos küzdelemben levő ember testén; halálverítek.

HIDEGVÉRŰ, (hideg-vérü) ösz. mn. 1) Általán oly állatokról mondjuk, melyeknek hideg vérök van, milyenek a halak, békák stb. 2) Átv. ért. érzéketlen, indulat nélküli, könnyen föl nem gerjedő, nyálkás mérsékletü. *Hidegvérü ember.*

HIDEGVÉRŰEN, (hideg-vérüen) ösz. ih. Átv. ért. érzéketlenül, indulat nélkül, a külső benyomásokra föl nem gerjedve. *Hidegvérüen fogadni a halálhírt.*

HIDEGVÉRŰLEG, (hideg-vérüleg) l. HIDEGVÉRŰEN.

HIDEGVÉRŰSÉG, (hideg-vérüség) ösz. fn. Átv. ért. érzéketlenség, indulatlanság, nyálkás vérmérséklet. Nemesebb értelemben: higgadtság.

HIDEGVÉTTE, (hideg-vétte) ösz. mn. Állatról mondjuk, midőn a hidegség keresztül járta, s teste megmerevedett, megfagyáshoz közelít. *Hidegvette koldús, utas. Hidegvette legyek.* Átv. ért. minden vonzalom és részvét nélküli. *Hidegvette atyafiak.* (Faludi N. E.).

HIDEGVÉTTEN, (hideg-vétten) ösz. ih. A hidegtől általjárva, általfázva. *A vadászok hidegvetten tértek haza.*

HIDEGVÍZ, (1), (hideg-víz) ösz. fn. Fris víz, melynek melegsége aránylag kevesebb, mint a vele érintkező állati testé, s melytől a test némi borzalommal irtózik vissza. Ha a víz több meleg részecskékkel bír, *hűs*-nek mondjuk.

HIDEGVÍZ, (2), erdélyi falu Kolos megyében; helyr. *Hidegvíz-en, —re, —ről.*

HÍDELŐ, (híd-elő) ösz. fn. Út vagy térség, a hid előtt, mely közvetlen bemenetelül szolgál. *Hidelőn álló vámszedők. Hidelőn megállítani a fuvarosokat.*

HÍDFA, (híd-fa) ösz. fn. A hídnak fa alkotmányát tevő czölöpök, gerendák, korlátfák, pallódeszkák stb.

HÍDFŐ, (híd-fő) ösz. fn. 1) A híd végét összetartó kő vagy fa alkotmány. 2) Hadtani ért. a híd elejébe védelmül épített erődmű.

HÍDFŐÍV, (híd-fő-ív) ösz. fn. Ív, azaz boltozat, mely a hídfőt képezi, vagy melyen a hídfő nyugszik.

HÍDGÁT, (híd-gát) ösz. fn. Hadtudományi ért. gát vagy sánez, mely a hídelőt födözi. Több ily hídgátak hídfőt képeznek.

HÍDGERENDA, (híd-gerenda) ösz. fn. A hídlábakon nyugvó gerendák, melyekre a pallódeszkákat fektetik.

HÍDHAJÓ, (híd-hajó) ösz. fn. Hajó vagy dereglye, mely az úgy nevezett hajóhidak alkotó részét teszi. A hídhajókon nyugosznak a hajóhíd gerendái, s a hídpallók. Szélesb ért. híd gyanánt szolgáló hajó, milyenek pl. a repülő híd hajói, a hidasok, s ezeket átfoglaló kompok.

HÍDI, HIDI, (híd-i) mn. tt. *hídi-t*, tb. —*ak*. Hídhoz tartozó, hídra vonatkozó. *Hídi rendeletek.*

HÍDKÉSZÜLET, (híd-készület) ösz. fn. A hidak, különösen hajóhidak használatához, és fentartásához szükséges szerek, pl. horgonyok, lánczok, kötelek, dereglyék, gugorák stb.

HÍDKORLÁT, (híd-korlát) ösz. fn. Karfák a híd oldalain, biztosításul az átkelő emberek, barmok, szekerek stb. leesése ellen.

HÍDLÁB, (híd-láb) ösz. fn. Oszlopok kőből vagy czölöpök fából, melyek a hídgerendákat, s az ezekre épített hídalkotmányt tartják.

HÍDLAL, (híd-ol-al) áth. m. *hídlal-t*. 1) Bizonyos tért híddal beépít, összeköt. *Patakot, folyót hídlalni.* 2) Valamely üreg fölét pallókkal kirakja. *Istállót hídlalni a lovak számára. Disznóólat hídlalni. Áthídlalni az ereket.*

HIDLALÁS, (hid-ol-al-ás) fn. tt. *hídlalás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, illetőleg építés, midőn valamit hídlalnak. *Lóistálló, disznóól hídlalása.*

HIDLÁS, (hid-ol-ás) fn. tt. *hídlás-t*, tb. —*ok*. 1) *Hídlalás.* 2) Hídforma palló istállókban.

HIDLÁSOL, (hid-ol-ás-ol) áth. m. *hídlásol-t*. Hídlással ellát, valamire hídlást csinál. *Hídlásolni a sertésólat, a lóistállót.*

HIDLAT, (hid-ol-at) fn. tt. *hídlat-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Pallózat, deszkázat valamely üreg fölött. *Istálló hídlata. Disznóól hídlata.* 2) Különösen, hídgerendákra rakott pallók, deszkák.

HIDLÓ, (hid-al-ó) fn. tt. *hídló-t*. Hídforma padló istállókban. Máskép: *hídlás.*

HIDLÓS, (hid-al-ó-s) fn. tt. *hídlós-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Göcsejben am. ostoros gyerkőcze, ki már képes a lovakat hajtani, s velök elbánni. Hihetőleg ettől: *hídló*, s ez ismét vagy *hí* szótól, melylyel a lovat nógatja, melyet néha meg is kettőztet: *hí-gyi*, innen: *hígyol, hígyoló, hígyló*; vagy pedig *hídló*, itt is am. padló az istállóban, s *hídlós* aki a hídlót tisztogatja. V. ö. HIDÓ.

HÍDMESTER, (híd-mester) ösz. fn. 1) Hídépítéshez értő mesterember, ács. 2) Hidakra felügyelő személy.

HIDÓ, (hi-gyi-ó, aki ‚hi-gyi' szóval üvöltöz, kiáltoz); fn. tt. *hídót*. Hegyalján am. Göcsejben: *hídlós*. L. est.

HÍDOGÁL, (hí-dog-ál) gyak. áth. m. *hídogál-t*. Gyakran, többször egymás után hí valakit.

HÍDOGÁLÁS, (hí-dog-ál-ás) fn. tt. *hídogálás-t*, tb. —*ok*. Többszöri hívás.

HIDOR, (hid-or) áth. m. —*t* v. *hídrott*. A hangugratók osztályába tartozik, s kétféleképen ragozható, pl. *hídorok, hídorsz* v. *hídrok, hídrasz* stb. *hídorék, hídordl* v. *hídrék, hídrál* stb. htn. —*ni* v. *hídrani*. Eredetére és értelmére rokon a magashangu *heder*, és mélyhangu *hadar*, s némileg a *sodor* igékkel. Jelentése: folyó vagy omlékony részekből álló testet forgat, tovább hajt. *A szél hídorja a habokat. Az árvíz partra hídorja a gizgazt, homokot. Késsel összehídorni a kidőlt gabonát, babot, borsót. Elhídorni hás elől a sarat.* V. ö. HEDER, HADAR.

HIDORÍT, HIDORIT, (hid-or-ít) áth. m. *hídorít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Rokonok vele a *hederít, hadarít, sodorít*. Hidorva, azaz forgatva tovább hajt valamit. *Az elmerült szekér tengelye hídorítja a sarat. Az árvíz elhídorítja a szénarendeket.*

HIDOS, l. HIDAS, (3).

HÍDOSZLOP, (híd-oszlop) ösz. fn. l. HÍDLÁB.

HIDŐR, (hid-őr) ösz. fn. 1) Hidra vigyázó, hidon őrt álló személy, katona. 2) Mocsáros viseken tenyésző, s azok fölszinét bevonó növényfaj. (Alisma).

HÍDPALLÓ, (híd-palló) ösz. fn. A hídgerendákon keresztül rakott pallódeszkák.

HIDPÁLYA, (hid-pálya) ösz. fn. A hidon végig vezető útvonal.

HÍDPÉNZ, (híd-pénz) l. HÍDVÁM.

HIDRÍT, l. HIDORÍT.

HÍDSÁNCZ, (híd-sánez) l. HÍDGÁT.

HÍDSZEKÉR, (híd-szekér) ösz. fn. Tábori társzekér, melyen a hidászok bőrből vagy lemezből készített hídhajóikat vontatják. (Pontonskarren).

HÍDSZOLGA, (híd-szolga) ösz. fn. A hidak tisztán tartására, s egyéb híd körüli munkákra rendelt szolga.

HIDVÁM, (hid-vám) ösz. fn. Vám, melyet átkelés vagy átszállítás fejében a hidon fizetni kell.

HIDVÁMOS, (hid-vámos) ösz. fn. Személy, ki hidvámot szed.

HIDVÁMSZEDŐ, (hid-vám-szedő) lásd : HIDVÁMOS.

HIDVÉG, (1), (hid-vég) ösz. fn. A hidnak vége, vagyis kijárás a hídról.

HIDVÉG, (2), v. HIDVÉGH, falvak Baranya, Honth, Kraszna, Szala és Zemplén megyékben; továbbá Erdélyben Maros székben, s Felső-Fejér megyében; puszták Heves, Pozsony, Tolna megyében; ARDÓ—, falu Torna m., BALATON—, Szala m., FALU—, Somogy m., RÁBA—, mváros Vas, és VÁROS—, mváros Somogy megyében. Helyr. *Hidvégén, —re, —ről.*

HÍDVERŐ, (híd-verő) l. HIDÁSZ.

HIED, (hi-ed) elvont törzse *hiedékeny* s *hiedelem* szóknak és származékaiknak. Azonban az utóbbinak kétféle értelmét találjuk, 1) hit, bizodalom, mely értelem mai korban divatos; 2) hűsítő, enyhítő valami, enyhület. Az első értelemben azon *hi* a tiszta gyök, melytől *hit*, *hies* is származnak, l. HI, (1), a másikban HÍ, (4), melytől *híves*, *hívít* gyökét képezi; ugyanez némileg rövidítve : *hid*, *hideg* (= hiedeg) szóban és származékaiban.

HIEDÉKÉNY, (hi-ed-ék-ény v. hi-ed-é-kény) mn. tt. *hiedékény-t*, tb. —*ék*. Aki könnyen, hamar hisz, ki a mondottaknak minden vizsgálat vagy kétkedés nélkül hitelt ad; máskép : *hiszékeny* vagy *hivékeny*.

HIEDÉKÉNYSÉG, (hi-ed-ék-ény-ség) fn. tt. *hiedékénység-ét*, harm. szr. —*e*. Tulajdonság, melynél fogva valaki könnyen, kétkedés nélkül szokott hinni.

HIEDEL, (hi-ed-el) fn. tt. *hiedel-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Olyan alkotású, mint *viadal*, *diadal*, *riadal*, *eledel* stb., de helyette köz szokás szerént a hosszabb *hiedelem* divatozik. L. HIEDELEM.

HIEDELÉM, (hi-ed-el-ém) fn. tt. *hiedelmet*, harm. szr. —*e*. 1) Határozott lelki állapot, meggyőződés, melynél fogva valamiről nem kétkedünk. *Én azon hiedelemben vagyok, hogy* stb. *Kös hiedelem.* 2) Bizodalom, mely azon belső sejtésen épül, hogy nem csalódhatunk. *Egész hiedelemmel vártam, hogy barátságomat viszonzani fogod. Hiedelmem ez egyszer megcsalt. Vak hiedelemmel viseltetni valakihez.* Margit életében *hihedelem.* 3) Régi, de különösen a Tatrosi és Bécsi codexekben eléforduló *hiedelmes* igének ottani kétségtelen értelme szerént am. hűsítő, enyhítő valami, vagyis enyhület, megújulás. Innen Benigna asszony imakönyvében is : „Hogy mindön szomorúságos nyavalámban, mind test szerént és lélök szerént légy én neköm vígaságos hiedelmem." V. ö. HIEDELMEZ, HIEDELMEZET.

HIEDELM, a törzsben is így áll régiesen, *hiedelem* helyett. L. ezt.

HIEDELMES, (hi-ed-el-em-es) mn. tt. *hiedelmes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Bizodalmas, megbizott, nem kétkedő, valónak látszó sejtésen alapult. *Hiedelmes lábon állani valakivel. Hiedelmes barátságban élni.*

HIEDELMESEN, (hi-ed-el-em-es-en) ih. Bizodalmasan, kétkedés nélkül.

HIEDELMEZ, (hi-ed-el-ém-ez) áth. m. *hiedelmez-tem*, —*tél*, —*ett*. A Müncheni codexben 1) Am. árnyékoz, megárnyékoz, vagyis árnyék által megfrisít, megenyhít, megvigasztal. „És felségesnek jósága meghiedelmez tenéked" (Et virtus altissimi obumbrabit tibi). Lukács I. 2) Általánosb ért. hivesít, frisít, enyhít. „Hogy mártsa ő ujjának utoljját a vízbe, és hiedelmezje meg én nyelvemet" (Ut intingat extremum digiti sui in aquam, et refrigeret lingvam meam). Lukács 16. Mindkettő a Tatrosi codexben. Továbbá : „Miután kedig szelletet vött volna, meghiedelmeztették (refrigeratus est), esék ő lábaihoz és imádá őtet." Bécsi cod. Judith XIII. Ismét : „És tön nagy vacsorát és hívá mend a papokat, a bőjt megvégezvén egyembe meghiedelmezék magokat (refecerunt se). Judith VI. Ez értelmekből kitetszik, hogy itt a *hideg*, *híves*, *hivesít* szók *hí* gyöke rejlik, s különbözik a *hiez* ige gyökétől.

HIEDELMÉZET, (hi-ed-el-em-éz-et) fn. tt. *hiedelmézetét*. Régiesen am. frisület, enyhület. „Valának a kőfalaktól nem messze források, kikből urozván (= orozván) láttatnak vizet merejteniek inkább hiedelmezetre (refocillatio) hogy nem italra." Bécsi cod. Judith VII.

HIÉNA, (hellén eredetű ἴαινα, ettől ὗς, disznó), fn. tt. *hiénát*. Az ebek nemzetségéhez tartozó állatfaj Ázsiában és Afrikában, melynek sörtés szőre, fölborzadt sörénye, tömött hajusza, és erős ásókörmei vannak. Vérengző fenevad, erős és merész, földalatti üregekben lakik, ragadozni éjjelenként jár, s a halottak testeit is kiássa a sirokból. (Canis hyaena).

HIENCZ, fn. tt. *hiencz-et*. Így nevezik a Sopron és Vas vármegyékben lakó ősi németeket, kik ezen vidékeken már a magyarok bejövetele előtt megtelepedtek volt, s kik sajátságos német szólásmóddal birnak. A vidék lakosai csúf néven háromfelé osztályozzák őket : *Spiegel-*, *Mord-* és *Kotzen-Hiensen.* Szinte csúfságból hienczeknek nevezik azon magyarokat is, kik ezen tájakon laknak, és sajátságos nyelven beszélnek, melynek egyik kitünő tulajdonsága, hogy a hosszu *é* hangzót *ie* hangzókkal ejti ki, pl. *sziep*, *rietes*, *iedes* stb.

HIG, magas hangú *i*-vel l. HIGY.

HÍG, HIG, alhangú mn. tt. *hígat* v. *higat*. Gyöke az üreget, puszta tért jelentő *hi*, melyből *eg* (ag, og, ög) gyakorlati képzővel lett *hi-og* vagy *hi-ag*, s összevonva *híg*. Rokon vele a görög ὑγρός. 1) Általán, s eredetileg oly testekről mondjuk, melyeknek alkotó részei nem tömödnek össze sűrűen és szorosan, hanem ritkásan állanak, és szétoszlanak, szerte folynak, szóval, melyekben sok a *hi*, pl. *híg sár*, *híg méz*, *híg tojás*, *híg lé*; *olcsó húsnak híg a leve* (km.), azaz a zsírgyöngyök csak imitt-amott látszanak rajta. 2) Különösen am. folyékony, lágy, síkamlós. *Híg has. Híg-hajló, mint a vessző.* (Mol. A.). 3) Oly folyó vagy lágy test, melyet más folyadékkal föleresztenek, s megritkítanak. *Híg bor*, azaz vízzel kevert. *Híg kása*, mely

úszik a tejben vagy zsírban. *Csak két foga áll istrázát, alig rágja a hig kását.* (Faludi). 4) Átv. ért. *hig eszű*, kinek kevés esze van. V. ö. HIGGAD. 5) Az ujabb vegytani nyelvben a kénesőt jelentő *higany*, midőn az ezzel vegyült anyagok kifejezésére gyök v. előrész gyanánt használtatik, pl. *higacs, higag, higéleg* stb.

HIGACS, (hig-acs) fn. tt. *higacs-ot*, harm. szr. —*a*. Élecscsé alakult higany v. kénesö (hydrargyrium oxydulatum). V. ö. ÉLECS. *Ecetsavas* —, acetas hydrargyrosi; *enyhe sósavas* —, murias hydrargyri mitis; *fojtó savas* —, nitras hydrargyrosi; *hugyagos higacs*, oxydulum hydrargyri ammoniacale. Újabbkori nyelven: *higélecs*.

HIGAG, (hig-ag) fn. tt. *higag-ot*, harm. szr. —*ja*. Éleggé változott higany v. kénesö. (Oxydum hydrargyri). *Kéklőgyulatsavas* —, hydrocyanas hydrargirici; *kénsavas* —, sulfas hydrargyrici; *rágó sósavas higag* —, murias hydrargyri corrosivus. Újabbkori neve: *higéleg*.

HIGÁLDOZAT, (hig-áldozat) ösz. fn. 1) Áldozat neme a régi zsidóknál, mely italból, pl. borból állott. 2) Régi görögök és rómaiak áldozata, midőn a házi istenek tiszteletére serlegből vagy csészéből bort, vagy más italt öntöttek a földre. (Libatio).

HIGÁLDOZMÁNY, (hig-áldozmány) l. HIGÁLDOZAT.

HIGÁLLTAN, (hig-áll-tan) ösz. fn. Az erőműtan része, mely a híg testek sulyegyenét, különösen vizek állását és esését, nem különben a vizekre helyezett tömör testek nyomását tárgyalja és vizsgálja. (Hydrostatica).

HIGÁLLTANI, (hig-áll-tani) ösz. mn. Higálltant illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Higálltani szabályok, vizsgálatok, kisérletek.*

HIGÁLYOS, (hig-ály-os) mn. tt. *higályos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Heves megyében am. ritkás. *Higályos szemü szőlőfej. Higályos gabona.* Ebből lett betüváltozattal: *vigályos*.

HÍGAN, HIGAN, (híg-an) ih. Folyóan, ritkán, lágyan, fölereszve. *Hígan főzni a kását, káposztát. Hígan készített vakolómész.*

HIGANY, (hig-any) fn. tt. *higany-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. A nehéz fémek egyike. A mi légmérsékletünkben híg, vagyis folyó természetü, ezüstfehérségü fém, mely az arany után minden fémek között legnagyobb súlylyal bir, kis nyomás által több apró részecskékre szétpereg, nagy tüzben forr, s gőzként elrepül, de meghülés után ismét összeáll, s előbbi alakját visszakapja. Ellenben nagy hidegben megfagy, kitünő fehérségü és fényü szilárd alakot nyer, s ekkor nyujtható és kalapálható lesz. A mérsékelt melegnél egyarányos kiterjeszkedésénél fogva, hévmérők és légsulymérők v. légmérők készitésére használják. A fémek legnagyobb részével ötvényeket (Legirung) képez, melyeket foncsoroknak (Amalgama) nevezünk. Igy pl. az ón foncsorával a tükörök hátuloó lapját boritják be. A higany a természetben vegyületlen állapotban is találtatik, legtöbbször azonban kénnel egyesülten, s hihetőleg innen származott köz nyelven *kénesö* neve. Vegyületlen vagy szinálapotban is veszedelmes befolyást gyakorol az állati testekre. Azon munkások, kik gyakran vannak kitéve a higany befolyásának, tagrenzketést és későbben nyálömlést (salivatiót) kapnak. Még nagyobb mértékben mérgesek annak sóvegyületei. Köz nyelven: *kénesö*. (Mercurius, hydrargyrum. Ez utóbbi latin-görög nevét is folyékonyságától vette: ὕδωρ am. viz és ἄργυρος am. ezüst). *Édes* v. *enyhe higany* (mercurius dulcis); *fojtósavas higany* (nitras hydrargyri); *lepárolt higany* (hydrargyrum destillatum); *salétromos higany* (mercurius nitrosus); *tiszta árubeli higany* (hydrargyrum purum venale); *növényhigany* (mercurius vegetabilis); *rágó higany* (mercurius sublimatus corrosivus).

HIGANYINGA, (higany-inga) ösz. fn. Inga, melynek végéhez higanynyal töltött edény illesztetik, hogy ez a légmérséklet miatt majd tágulo, majd összemenő ingaszineget sulyarányban tartsa. (Perpendiculum compensatorium).

HIGANYÍR, (higany-ír) ösz. fn. Higanyból készített gyógykenőcs. (Ungventum mercuriale).

HIGANYKÉNET, (higany-kénet) ösz. fn. Vörös szinü ásványérez, mely higany- és kénvegyitékből áll. *Hegyi higanykénet*, mint a bányákban találtatik; mesterséges *higanykénet*, melyet higanyból és kénből készitenek. (Cinnabaris).

HIGANYKENŐCS, (higany-kenőcs), lásd: HIGANYÍR.

HIGANYMALOM, (higany-malom) ösz. fn. Bányamalom, vagy inkább sajtó öntött vasból, mely által az ezüsttel vegyült higanyt kinyomják.

HIGANYOL, (hig any-ol) áth. m. *higanyol-t*. Valamit higanynyal bevon. *Részpénst higanyolni*. V. ö. HIGANY.

HIGANYOS, (hig-any-os) mn. tt. *higanyos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Higanynyal vegyitett, bővelkedő, bekent. *Higanyos kenőcs. Higanyos bánya.*

HIGANYOSAN, (hig-any-os-an) ih. Higanynyal vegyítve, készítve, bekenve.

HIGANYOZ, hig-any-oz) áth. m. *higanyoz-ta*, —*tál*, —*ott*. L. HIGANYOL.

HIGANYTAPASZ, (higany-tapasz) ösz. fn. Higanynyal készített gyógytapasz (emplastrum mercuriale). V. ö. TAPASZ.

HIGÁNYÚ, (hig-ány-ú) mn. tt. *higányú-t*. Folyó, nyúlós, nyálkásan folyó. *Higányú anyv.* Főnévül l. HIGOVÁNY.

HIGÉLECS, (hig-élecs) ösz. fn. l. HIGACS.

HIGÉLEG, (hig-éleg) ösz. fn. l. HIGAG.

HÍGESZŰ, HIGESZŰ, (híg-eszü) ösz. mn. Átv. ért. könnyelmü, könnyen gondolkozó, ezért hiábavaló dolgokon futtató, szóval, kinek komoly tárgyak fontolásához kevés gondolkozó tehetsége van.

HIGG, (hig-og vagy hig-u = hig-v = higg).

HIGGAD, (hig-og-ad v. hig-g-ad = hig-u-ad = hig-v-ad) önh. m. *higgad-tam, —tál, —t* v. *—ott.* Mondjuk folyó testekről, midőn holmi idegen részecskéktől megtisztulván világosabb, átlátszóbb szint nyernek. *Higgad a felzavart víz*, ha fövenye leülepszik; *higgad a megtörött bor*, ha vizahólyagot tesznek bele. 2) Gyöngül, lágyul, tömöttségét vagy merevenségét vesztve elernyed. *Higgadnak karjai a folytonos emeléstől.* 3) Átv. ért. higgad az ész, elme, menynyiben az eszmék homályából, zavarából kibontakozik, s a tárgyakról világosabb, tisztább fogalmai lesznek; *higgad az indulat*, azaz csillapodik. Itt a *híg* gyöknek azon értelme vétetik alapul, mely szerént az valami tisztultat jelent; ellenben a *hígessű* melléknévben a *híg*-nak vékony, ritka, hiányos értelme rejlik. V. ö. HÍG.

HIGGADÁS, (higg-ad-ás) fn. tt. *higgadás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Állapot, midőn valami higgad. *Fövenyes víz*, vagy *zavaros bor higgadása. Gerendák higgadása. Vessző higgadása. Észnek higgadása.* V. ö. HIGGAD.

HIGGADT, (higg-ad-t) mn. tt. *higgadt-at.* Általán: higgá lett, tisztult. Különösen és átv. ért. mondják az észről, midőn fogalmai megtisztultak. *Higgadt ésszel megfontolni valamit.* V. ö. HÍG, HIGGAD.

HIGGADTAN, (higg-ad-t an) ih. Tisztult elmével; csillapult állapotban.

HIGGADTSÁG, (higg-ad-t-ság) fn. tt. *higgadtság-ot*, harm. szr. *—a*. Az elménck tisztult vagy csillapult, csendes, nyugodt állapota. *Minden dolgainak elintézésében higgadtság vezérli.*

HIGGASZT, (hig-og-asz-t v. higg-asz-t) áth. m. *higgaszt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. 1) Eszközli, hogy valami higgadjon, azaz híggá, folyóvá tesz, vagy idegen részek leülepítése, elröpítése által megtisztít. 2) Lágygyá, hajlóssá, görnyedtté tesz. *Vállait higgasztja a nagy teher.* 3) Átv. ért. az észnek homályos vagy zavaros fogalmait rendezi, a hibák salakjaitól megtisztítja. V. ö. HIGGAD.

HIGGASZTÁS, (higg-asz-t-ás) fn. tt. *higgasztás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, mely által valamit higgasztunk. V. ö. HIGGASZT.

HÍGHASÚ, (híg-hasú) ösz. mn. Kitöl a bélsár híg állapotban megy el, kin fosás van.

HÍGÍT, HIGÍT, (híg-ít) áth. m. *higít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Valamit híggá tesz. *Higítani víz által az oltott meszet. Higítani felöntött lével a sü.ü becsinálttat; téjjel, sziruval a kását. Gyógyszerrel higítani a hasat.* V. ö. HÍG.

HIGÍTÁS, (hig-ít-ás) fn. tt. *higítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, mely által higítunk valamit.

HIGÍTÓ, (hig-ít-ó) mn. tt. *higító-t*. Ami valamit higgá tesz. *Hashigító szerek.*

HIGLÓ, (hig-ol-ó) fn. tt. *higló-t*. Lásd: HIGLÓFA.

HIGLÓFA, (higló-fa) ösz. fn. Kádárok eszköze, melylyel a fölverendő abroncsot kifeszítik, s mintegy híggá (hajlóssá) teszik, hogy illő helyére verhessék és szoríthassák.

HIGMÉRŐ, (hig-mérő) ösz. fn. Mérő eszköz, mely által a híg testek sürüségét vagy ritkaságát határozzák meg.

HIGMOZTAN, (hig-moztan) ösz. fn. A moztannak azon része, mely a vizi gépek erejét, tulajdonságait, alkalmazási módját stb. tárgyalja, (Hydraulica).

HIGOL, (hig-ol) áth. m. *higol-t.* Nyujtva kitágít, s mintegy híggá tesz valamit. *Abroncsot higolni.* Innen: *higló, higlófa* a kádároknál.

HIGOVÁNY, (hig-o-vány) fn. tt. *higovány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Folyadék, különösen, mely valamely sürü vagy tömör testnek föleresztése vagy felolvasztása által higult meg, pl. öntött ólom, felolvasztott enyv, oltott mész.

HIGSÁG, (hig-ság) fn. tt. *higság-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Valamely testnek híg állapota vagy tulajdonsága. *Sár higsága. Has higsága.* 2) Maga a híg test. *Higságon keresztül gázolni. Miféle higságok vannak ezen üvegekben?*

HIGSÁGMÉRŐ, (higság-mérő) l. HIGMÉRŐ.

HÍGÚL, HIGUL, (híg-úl) önh. m. *higul-t.* Híg természetüvé alakúl által. *Esőben higúl a göröngyös út. Higúl a tejjel föleresztett sürü kása. Higúl az új bor, midőn söpreje a hordó fenekére száll. Higúl a hasa a gyógyszertől.* V. ö. HÍG.

HÍGÚLÁS, HIGULÁS, (híg-ul-ás) fn. tt. *higulás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. A testnek azon állapota, vagyis belső müködése, változása, midőn híg természetüvé alakúl. *Oltott mész higulása. Has higulása* stb. V. ö. HÍG.

HÍGÚLAT, HIGULAT, (híg-ul-at) fn. tt. *higulat-ot*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Meghigított test; folyadék, mely higítás által hozatott létre. *Hasonszenv. higulatok. Negyedik, tizedik, tizenkettődik higulat* (Verdünnung).

HIGVIRICZ, (hig-viricz) ösz. fn. Növénynem a kétfalkások seregéből és tízhímesek rendéből. Fajai: *tüskés, ikrás, édes higviricz.* (Glycyrrhiza).

HIGVIRICZNEDV, (hig-viricz-nedv) ösz. fn. Higviricz gyökeréből kivont nedv.

HIGY, régi fn. a Bécsi codexben, tt. *higy-et.* Am. fülönfüggő, fülbevaló. „Es vevén . . . higyeket (inaures) és gyürüket.“ „És ékesejtik vala ő higyivel és ő köszöntyöjével.“ Bécsi cod.

HIH, 1) boszuságot jelentő indulatszó, máskép: *heh;* 2) hangutánzó a *hihel, hihelés, hihelő* származékokban.

HIHALOM, falu Nógrád megyében; helyr. *Hihalmon, —ra, —ról.*

HIHEL v. HIHÉL, v. HIHÖL, (hih-el) áth. m *hihel-t.* Bizonyos fogas vagy fésü alaku eszközön kendert, lent, gyapjut, szőrt stb. tisztogat, fésül. Roko::

vele a szinte hangutánzó német *Hechel*, *hecheln*. Máskép: *gerebenes*; a csapóknál és szücsöknél: *kártol*.

HIHELÉS, (hih-el-és) fn. tt. *hihelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kender-, gyapju-, len-, szőrtisztogatás, fésülés, bizonyos fogas eszköz (gereben, kárt) által.

HIHELŐ, (hih-el-ő) mn. és fn. tt. *hihelő-t*. 1) Személy, ki valamit hihel. *Hihelő leányok*. 2) Eszköz, melylyel hihelnek.

HIHETETLEN, HIHETLEN, (hi-het-[et]len) mn. tt. *hihetetlen-t*, tb. —*ék*. 1) Mit hinni nem lehet, mi semmi valószinüségen nem alapszik. Átv. ért. különössége, váratlansága miatt meglepő; rendkívüli, pl. *hihetetlen gyorsaság, erő; hihetetlen esemény*. 2) Ki nem hisz, ki mindenen kétkedik, semminek hitelt nem ád; szokottabban: *hitetlen*. Határozó gyanánt am. hihetetlenül.

HIHETETLENÜL, HIHETLENÜL, (hi-het-[et]len-ül) ih. Oly módon, melyet elhinni nem lehet; meglepőleg.

HIHETŐ, (hi-het-ő) mn. tt. *hihető-t*. Mit hinni lehet, valószinü, megtörténhető, kétségbe nem vonható; gyanitható, bizonyos okoknál fogva gondolható. *Ez könnyen hihető. Alig hihető gyorsasággal itt termett.*

HIHETŐEN, (hi-het-ő-en); HIHETŐKÉPEN, (hi-het-ő-kép-en); l. HIHETŐLEG.

HIHETŐLEG, (hi-het-ő-leg) ih. Valószinüleg, gyanithatólag, oly módon, melyet kétségbe vonni nem szoktunk. *Hihetőleg ő is eljön velünk. Valamit hihetőleg elbeszélni.*

HIHETŐSÉG, (hi-het-ő-ség) fn. tt. *hihetőség-et*, harm. szr. —*e*. Valószinüség; azon tulajdonsága valaminek, melynél fogva azt hinni lehet. *Bizonyos események hihetősége felől kételkedni. Beszédedben nincsen semmi hihetőség*. Különösen: valamely tárgynak, pl. irománynak, oklevélnek eredeti valódisága. *Szentirási könyvek hihetősége.*

HIHETŐSÍT, HIHETŐSIT, (hi-het-ő-ös-ít) áth. m. *hihetősít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Valamit hihetőssé tesz, különösen bizonyos iromány vagy oklevél eredetisége vagy másolat hűsége felől hiteles tanuságot nyújt. Szokottabban: *hitelesít*, (authenticat).

HIHETŐSÍTÉS, HIHETŐSITÉS, (hi-het-ő-ös-ít-és) fn. tt. *hihetősítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, különösen törvényes bizonyítás, mely által valamit hihetősítünk. V. ö. HIHETŐSÍT. (Authenticatio).

HIHETSÉG, (hih-et-ség) fn. tt. *hihetség-et*, harm. szr. —*e*. Hitelt érdemlő tulajdonsága valaminek. Ritka használatu.

HIHETSÉGÉS, (hih-et-ség-és) mn. tt. *hihetségés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Amit hinni lehet, kétséget nem szenvedő, valószinü.

HI HI! v. HI HI HI! legmagasb hangu nevetés. V. ö. HA HA HA.

HÍHLÉS, HÍHLEL, régiesen, *íhlés*, *íhlel* helyett; l. ezeket.

HÍJ, HIJ, fn. tt. *hij-at*, harm. szr. —*a*. 1) Valaminek nem léte; üresség bizonyos helyen; fogyatkozás. 2) Dunán túl am. padlás üregе; félszin, félhaj; máskép: *hiú*. V. ö. HI, (3).

HIJÁBAN, l. HIÁBAN.

HIJÁBANVALÓ, HIJÁNY, HIJÁNYOS stb. l. HIÁBANVALÓ, HIÁNY, HIÁNYOS stb.

HIJJ v. HIJJU! indulatszó. L. HEJ! UJJU!

HIJÓ, Udvarhelyszékben tájdivatos, am. hajó.

HIJU v. HIJÚ, (hij-ú) fn. tt. *hijú-t*. Dunán túl és a székelyeknél am. padlás üregе, a hásnak vagy istállónak üres teteje, hová szénát, szalmát stb. takarítanak. Máskép: *hiu*, *hivu*, l. HI, (3) v. HÍ, HÍJ.

HILD, puszta Pest megyében; helyr. *Hild-ön*, —*re*, —*ről*.

HILLE v. HILLYE, puszta Pest megyében; helyr. *Hillyé-n*, —*re*, —*ről*.

HILYÓ, falu Abaúj megyében; helyr. *Hilyó-ra*, —*ón*, —*ról*.

HIM, (1), v. HIN, elvont gyöke *himba*, *hinta*, *himból*, *hintál* stb. szóknak. Azonos *in* gyökkel inog szóban, a *h* betü által csak a lehelés, vagyis mozgás nagyobb foka fejeztetvén ki.

HIM, (2), falu Abaúj megyében; máskép: *Hima*; helyr. *Him-ba*, —*ban*, —*ból*.

HÍM, (1), (hi-em v. hi-öm) mn. tt. *hím-et*, harm. szr. —*je*. Általán am. pettyes, pontokkal, különféle szinekkel tarkára csifrázott, vagyis olyan, melynek fölszint elszórt pettyei és pontjai között sok *hi*, azaz üres terecskék, helyecskék vannak. A sinai nyelvben is *hoa* így értelmeztetik: lineas ducere, pingere. Innen mondják 1) Oly müvekről, különösen szövetekről, melyek tüzés által pettyessé, különféle szinüvé alakíttattak, kicsifrástattak. *Hím munka*, *hím varrás*, *hím takaró*. 2) Az állatok, különösen madarak kanjairól, melyek a nőnemüeknél rendesen csifrábbak, pettyesebbek, ékesebbek szoktak lenni, pl. *hím oroszlán*, *hím szarvas*, *hím fácán*, *hím tengelicz*. De némely állatoknál a szokás a *kan* szót használja: *kandisnó* v. *malacz*, *kan nyúl*, *kan kutya*, *agár*, *kos veréb*. Némelyeknél pedig mindkét nemü állatnak külön neve van, mint: *bika*, *tehén* v. *ünő*; *cselőr* v. *mén*, *kancza*; vagy legalább csak maguknak a hímnemüeknek, mint *gánár* (a tudaknál, pulykáknál, rucáknál), *kandúr* (a macakáknál) stb. Származékai: *hímes*, *hímez*, *himlik*, *hint* stb.

HÍM, (2), (l. föntebb) fn. tt. *hím-et*. 1) Pettyes, pontokkal tarkázott mü, mely különösen tüzés által hozatott létre. *Hímet varrni. Hímmel varrott ruha. Tarka hím. Csinálják pedig a vállravalót aranyból — — — és visszálit bíborból tarka hímmel.* (Mész. II. köny. 28. r. Káldi). *Ross példa után nem kell hímet varrni.* (Km.). 2) Átv. ért. szín, ürügy. *Oly hímmel hozza elő.* (Faludi). *Hímmel, szinnel.* (Faludi). 3)

Az állatok, különösen madarak termékenyítő neme, (férfi, kan). *És az egész testnek minden állatiból kettőt kettőt végy be a bárkába : hímet és nőstényt.* (Mózs. I. 6. Káldi). A *hím* szó általános és nemes kifejezés, melynek helye van a legfínomabb társalgási nyelvben is. Úgy látszik, egy eredetü vele a görög *ὑμήν*, hosszu *v*-vel, (házasság istene), honnan : *ὑμεναιόω*, am. házasodom. Sínai nyelven *in* hím-kendert jelent, (cannabis quae semen non producit).

HIMA, l. HIM, (2); helyr. *Himá-n*, *—ra*, *—ról*.

HIMANY, (him-any) fn. tt. *himany-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Némely természettani munkában a régiebb *férjany* helyett használtatik (arsenicum). Mindkettőnél jobb : *mireny*.

HIMBA, (him-ba v. hin-ba, l. HIM elvont gyök) fn. tt. *himbát*. Függő és mozgékony állapotba helyezett test vagy készület, melyet ide-oda lóbálni lehet. *Himbán játszó gyermekek. Fadgakból, kötélből csinált himba.* Máskép : *hinta és hinga.*

HIMBÁL, (him-ba-al v. hin-ba-al) áth. m. *himbál-t*. Függő állapotban levő testet ide-oda lóbál, pl. *a kis gyermeket két karóra kötött lepedőben himbálja.* Máskép : *hintál*. V. ö. HIMBA.

HIMBÁLÁS, (him-ba-al-ás) fn. tt. *himbálás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit himbálnak.

HIMBÁLÓDIK, (him-ba-al-ó-od-ik) belsz. m. *himbálód-tam*, *—tál*, *—ott*. A himbán valamely meg nem nevezett vagy belső erő által ide-oda hányódik, lógálódik. *Kötélen himbálódni. Összekötött fadgakon himbálódni.* Máskép : *hintálódik*. V. ö. HIMBA.

HIMBÁLÓDZIK, (him-ba-al-ó-od-oz-ik) k. m. *himbálódz-tam*, *—tál*, *—ott*. Maga magát himbálja. Különbözik a ‚himbálódik' igétől, a mennyiben ‚himbálódzik' szó ön maga erejére vonatkozik.

HIMBOJ, l. HIMBOLY.

HIMBOLY, (him-boly) ösz. fn. Növénynem az egylakiak seregéből és falkások rendéből, melynek hím és nő virágai egy bimbóban egyesülnek; a hímvirágban igen sok és csomóba összenőtt hímszálak vannak; a termő csirát pedig sok hegyes tüskék lepik. (Ricinus).

HÍMCSUKK, (hím-csukk) ösz. fn. Növénynem az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből; bokrétája öt hasábu, rövid nyaku; nyaka tövét öt pikkely zárja be, s azokból nőnek ki a hímek. (Polemonium).

HÍMÉL, (hím-él) áth. m. *hímél-t*. 1) Valamit hímmel ékesít, hímmel kivarr. *Kendőt, üngöt hímelni.* 2) Átv. ért. s ikerítve *hímel-hámol* am. hűledezve beszél, szépítve mentegeti a dolgot; ímel ámol. V. ö. ÍMÁM.

HÍMÉLÉS, (hím-él-és) fn. tt. *hímélés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. 1) Hímmel kivarrása valaminek. 2) Átv. ért. *hímelés, hámolás*, am. akadozó, hűledező beszélés, valamely hibás tettnek, rosz dolognak szépítése.

HÍMÉLHÁMOL, (hímél-hámol) ikerige, melynek mindkét része ragoztatik : *hímelek-hámolok*, *hímelt-hámolt*. V. ö. HÍMÉL.

HIMENY, (him-eny) l. HIMANY.

HÍMÉS, (1), HIMÉS, (hím-és) mn. tt. *hímés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Hímmel kivarrt, ékesített, tarkázott, festett. *Hímes ruha, lótakaró. Hímes művek. Hímes öv. Hímes szövetek. Hímes tojásokat küldeni mátkatálban. Hímes sátor, márvány, palota, asztal.* 2) Természeténél fogva tarka, ékes, pettyes. *Hímes mezőn sétálni. Hímes paripán nyargalni.* 3) Átv. ért. mesterségesen czifra, czikornyás. *Hímes beszéd. Hímes szó. Hímes hazugság. Hímes színes igéretek.* (Faludi).

HÍMES, (2), (hím-es) fn. 1) Hímes tojás. 2) A növénytanban a hímszálak számától nevezett seregbeli növények valamelyike. *Egyhímesek, kéthímesek, három-, négy-, öt-, hathímesek* stb. serege.

HÍMÉSGET, (hím-és-get) áth. és gyakor. m. *hímésget-tem*, *—tél*, *—ett*. Hímesen kiékeseget, kivarrogat, kifesteget valamit. *Jegykendőt hímesgetni.* Szokottabban : *hímézget.*

HÍMESHÁZ, falu Baranya megyében; helyr. *Himeshás-on*, *—ra*, *—ról*.

HÍMÉSÍT, (hím-és-ít) áth. m. *hímesít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*. Hímessé tesz; hímesre fest, varr, ékesít.

HÍMETLEN, HIMETLEN, (hím-etlen) mn. tt. *hímetlen-t*, tb. *—ek*. 1) Hímmel ki nem varrott, nem ékesített, nem festett. *Hímetlen kendő, öv.* 2) Nem ékes, czikornyátlan, egyszerű. *Hímetlen kopár mezők. Hímetlen beszéd.* V. ö. HÍMES.

HÍMÉZ, HIMEZ, (hím-éz) áth. és hangugrató m. *hímézlem* v. *hímzéltem*, *hímézél* v. *hímzéttél*, *hímzett* v. *hímézett*, htn. *hímézni* v. *hímzeni*. 1) Hímmel kivarr, ékesít, czifráz, fest valamit. *Ruhákat gyöngygyel hímezni.* 2) Czikornyáz, ékesít. *Hímezni ékes szavakkal és mondatokkal az innepélyes beszédet. Virágok hímezik tavasszal a mezőket és kerteket.* 3) Átv. ért. s ikerítve *hímez-hámoz* am. valamit menteget, szépítget. *Hímezve-hámozva beszél.* Máskép : *hímel-hámol.* Régebben magában is használták ezen értelemben : „Holott pedig sok kendőzött hímezéssel állatja vala Romanus, hogy azon levél nem való." Faludi Fer.

HÍMÉZÉS v. HÍMZÉS, (hím-éz-és) fn. tt. *hímézés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. 1) Hímvarrás, hímekkel ékesítés, festés. *Szőnyegek, övek, kendők hímezése.* 2) Czikornyázás. *Beszéd hímezése.* 3) Átv. ért. mentegetődző szépítés; fenékkerítés. *Mondd el minden hímezés-hámozás nélkül, mit akarsz?*

HÍMÉZET v. HÍMZET, (hím-éz et) fn. tt. *hímézet-et*, harm. szr. *—e*. Hímmel kivarrott, ékesített, festett, tarkázott mű, vagyis azon czifraság, ék, mely hímekből áll. *Ezen szőnyeg hímezete igen szép. Jó ízlésü hímezet. Rétek hímezetén gyönyörködő szemek.*

HÍMÉZETLEN, (hím-éz-etlen) mn. tt. *hímézetlen-t*, tb. *—ek*. Általán, mi hímezve nincsen. Külö-

nősen : czikornyátlan, egyszerü ; sima, egy szinü. *Hímezetlen beszéd. Hímezetlen gyolcs, szövet. Hímezetlen tojás.* Határozóilag am. himezet nélkül.

HÍMÉZETLENÜL, (hím-éz-etlen-ül) ih. Himezet nélkül ; egyszerüen, czikornyátlanul.

HÍMÉZGET, (hím-éz-get) áth. és gyakor. 1) Valamit hímmel kivarrogat, ékesget. 2) Átv. ért. menteget, szépít, takargat. *Hímezgetni az elkövetett csínyeket.*

HÍMÉZHÁMOZ, (hímèz-hámoz) l. HÍMELHÁMOL.

HÍMEZŐ v. **HIMZŐ**, (hím-ez-ő) fn. és mn. tt. *himzőt.* Aki himez vagy amivel himeznek. *Himző nő, himző ráma, himző tü*, melyek összve is irathatnak.

HÍMFA, (hím-fa) ösz. fn. 1) A két nemü fák közül az, melynek hímszálas, hímporos virágai vannak. 2) Diófa. *Hímfán palotán, kis ablakon kukucsál*, azaz dió, (találós mese).

HÍMFERTÍTÉS, **HÍMFERTÍTŐ**, l. HÍMFERTŐZÉS, HÍMFERTŐZŐ.

HÍMFERTŐZÉS, (hím-fertőzés) ösz. fn. Természet elleni bün, midőn a férfi fiúgyermekkel vagy általán férfiakkal elégíti ki nemi ösztönét, (paederastia).

HÍMFERTŐZŐ, (hím-fertőző) ösz. fn. Férfi, ki hímfertítést gyakorol. V. ö. HÍMFERTŐZÉS.

HÍMFERTŐZTETÉS, l. HÍMFERTŐZÉS.

HÍMFI, (hím-fi) ösz. fn. Férfi gyermek ; legény. Kisfaludy Sándor legjelesebb müvének czime : *Hímfi szerelmei.*

HÍMFÖLDE, puszta Sza a megyében ; helyr. *Hímföldé-n, —re, —ről.*

HÍMI, (hím-i) mn. tt. *hími-t*, tb. *—ek.* Hímet illető, hímhez tartozó, hímre vonatkozó. *Hími tulajdonságok. Hími ösztön. Hími nem* (genus masculinum).

HÍMIVADÉK, (hím-ivadék) ösz. fn. 1) Általán minden hímállati származék. 2) A hím halak nemző teje, magva, melylyel a nőstények ikráit termékenyítik.

HÍMKAPOCS, (hím-kapocs) ösz. fn. Kajmós kapocs, melyet a nőstény- v. karikás kapocsba akasztanak, hogy valamit összvetartsanak. Néhutt a köznépnél : *kankapocs.*

HÍMKENDER, (hím-kender) ösz. fn. Máskép virágos kender. L. KENDER szó alatt.

HÍMLAZACZ, (hím-lazacz) ösz fn. A lazacz nevü halak hímje, mely lefelé görbedt orra által különbözik a nőnemüektől.

HIMLEL, (him-el-el) áth. m. *himlei-t.* Elszór, szemenként elhint valamit, vagy elhintett testecskékkel tarkít, pl. midőn a vetőember a gabonát szétszórja a földön.

HIMLET, (him-el-et) fn. tt. *himletét*, harm. szr. *—e.* A Tatrosi codexben am. feloszlás, oszlat, (dispersio) : „pogányoknak himletibe menendő," (in dispersionem gentium iturus est). A Bécsi codexben szintén : „Tegeten (= minap) kedeg megfordólának ö urokhoz istenékhez, a himletből, melybe elhimlettek vala, egybegyüjtetének."

HIMLETIK, (him-el-et-ik) külsz. m. *himlet-tem, —tél, —ett.* A Tatrosi codexben *elhimletik*, am. elszóratik vagy szóródik : „és elhimletnek a csordának juhi," (et dispergentur oves gregis). A Bécsi codexben : „Vagyon nép elhimletett (dispersus) te országodnak menden vidéki szerént."

HIMLIK, (him-el-ik) k. m. *himlett*, htn. *himleni.* 1) Valamely testnek részecskéi egymástól elválva, s bizonyos távolságban elszórva feksszenek. *Himlenek a szétszórt gabonaszemek. Jó szántás után himlik a föld.* 2) Tarkállik, pettyesedik. *Himlenek a virágos mezők, rétek. Himlik a bőr as úgy nevezett himlő után.*

HIMLŐ, (him-el-ő) fn. tt. *himlő-t.* Ragadós, és különösen gyermekeket meglepő nyavalya, melyben kis kelevények födik be a bőrt, s ezek eltünte után apró foltocskák maradnak fen rajta. *Vörös himlő. Bárány himlő, tehénhimlő.. Himlőt beoltani.* Nevét azon tarka foltoktól, pettyektől vette, melyek a bőrön támadnak általa. A köszönéges himlőt máskép *csécs*-nek is nevezik. V. ö. HÍM.

HIMLŐHELY, (himlő-hely) ösz. fn. Azon gödröcskék vagy foltok, melyek a himlő eltünte után a bőrön fenmaradnak. Máskép : *csécshely, rapancs, ripancs, rapancs, ripancs.*

HIMLŐHELYES, (himlő-helyes) ösz. mn. Min a himlőnek nyomai látszanak ; ripanczos, rapanczos, csécshelyes. *Himlőhelyes arcz.* Mátyusföldén *darabos*nak is mondják.

HIMLŐJÁRVÁNY, (himlő-járvány) ösz. fn. Midőn a himlőféle nyavalya járványképen, azaz nagy terjedelemben elharapódzva uralkodik és pusztít.

HIMLŐKE, (him-el-ő-ke) fn. tt. *himlőkét.* Apró himlő.

HIMLŐOLTÁS, (himlő-oltás) ösz. fn. Sebészi mütét, t. i. a himlőanyagnak más testbe átültetése a végett, hogy az illető egyén a himlőnyavalya ellen biztosíttassék.

HIMLŐOLTÓ, (himlő-oltó) ösz. fn. 1) Személy, illetőleg seborvos, ki himlőt olt. 2) Sebészi eszköz, melylyel a himlőt beoltják. *Himlőoltógerely, himlőoltótü.*

HIMLŐRÖTEG, (himlő-röteg) ösz. fn. Vörösbimlő vörnyeges foltjai.

HIMLŐS, (him l-ő-ös) mn. tt. *himlős-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Himlőben levő, szenvedő, himlőtől meglepett. *Himlős gyermekek, bárányok.*

HIMLŐZÉS, (him-l-ő-z-és) fn. tt. *himlőzés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Szenvedő állapot, midőn valamely ember vagy állat úgy nevezett himlőbe esik. *Gyermekek, bárányok himlőzése.*

HIMLŐZIK, (him-l-ő-z ik) k. m. *himlőz-tem, —tél, —ött.* Himlőben szenved ; himlőt kap.

HÍMMINTA, (hím-minta) ösz. fn. Minta, melyet a hímvarrók példányul használnak, mely szerint himezni szoktak.

HÍMMUNKA, (hím-munka) ösz. fn. Hímmel kivarrott, czifrázott, ékesített munka. V. ö. HÍM.

HÍMMŰ, (him-mű), l. HÍMMUNKA.

HÍMNŐ, (hím-nő) ösz. fn. Állati, különösen emberi korcs teremtmény, mely mind hími, mind női nemi részekkel bír, (hermaphroditus). Köz nyelven : *csira.*

HIMÓD, falu Soprony megyében; helyr. *Himód-on, —ra, —ról.*

HIMORJA, (him-orja?) fn. tt. *himorját.* Keletindiai és amerikai tokos növény a kétfalkások seregéből, melynek tokját ha rázzák, a benne levő magok csörögnek. (Crotalaria).

HIMPELLÉR, fn. tt. *himpellér-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e* v. *—je.* Dunán túl és némely más tájakon am. ügyetlen, haszontalan, roszul munkáló (mesterember), kontár; nyegle. Átvitt értelemben szellemi tárgyakra, vagyis ily tárgyakkal foglalkodókra is használják. A *komplár* szó módosulatának látszik. V. ö. HIMPELLÉRKEDIK.

HIMPELLÉRKÉDIK, (himpellér-kéd-ik) k. m. *himpellérkéd-tem, —tél, —ett.* Himpellér módjára gyakorol valamit, ügyetlenkedik, kontárkodik, nyeglélkedik. Egy régi énekben : *komplárkodik.*

„Szent László fejét ti imádjátok,
Szépen ezüstben befoglaltátok;
Olaj az toste; mind azt mondjátok,
Ezzel a nép köst ti komplárkodtok."

Panaszló ének. Tálya 1549. (Thaly Kálmán gyüjteményében. Igen érdekes régiség).

HIMPELLÉRSÉG, (himpellér-ség) fn. tt. *himpellérség-et.* Kontárság, nyegleség.

HIMPÓK, fn. tt. *himpók-ot.* Eredetileg : *inpók*, (in-pók = in-pok v. in-bog), azaz csomó, bog, mely a ló lábának inain v. inán támad, s melynek következtében meg szokott sántulni.

HIMPÓKOS, (him-pókos, azaz in-pok-os, in-bogos) ösz. mn. Aminek lába szárán bogféle csomós kinövés van. *Himpókos vén ló.* Mondják emberről is, kinek lába, hüvelykújja bötykös.

HÍMPOR, (hím-por) ösz. fn. Így nevezik azon finom lisztalaku port a virágok hímszálain, s termékenyitő szervein, mely a magcsirát termésre alkalmassá teszi, (pollen).

HÍMPORSZÁL, (hím-por-szál) ösz. fn. Fonalhoz hasonló részek a növények virágaiban, melyek csúcscsán a himportok ül. Rövidebben : *hímszál.* Némelyek szerént : *poroda.* V. ö. HÍMPORTOK.

HÍMPORTOK, (hím-por-tok) ösz. fn. Üreges és sejtszövetes hólyagocska vagy gömböcske a hímszálakon, melyben a termékenyitő hímpor rejlik.

HÍMSÉG, (hím-ség) fn. tt. *hímség-et*, harm. szr. *—e.* Hími állapot vagy tulajdonság. *Az állatok vagy növények hímségét meghatározni, megismerni.*

HÍMSZÁL, (hím-szál) l. HÍMPORSZÁL.

HÍMSZARVAS, (hím-szarvas) ösz. fn. Köznyelven : bikaszarvas, bakszarvas. Fölösleges benne a ‚hím' szó, mert e faj nősténynek nincsen szarva, a honnan ez a vadászok nyelvén : ‚sutavad'.

HIMSZÖVET, (him-szövet) ösz. fn. Szövet, mely a szövőszékből himekkel ellátva, ékesítve jön ki, milyenek pl. a czifra szőnyegek, takarók stb.

HIMT, (him-t). Régi nyelvemlékekben, pl. a Tatrosi, Nádor-codexben, Passióban még ezen eredeti alakjában van meg; l. HINT.

HIMTŰ, (him-tű) l. HIMZŐTŰ.

HÍMVARRÁNY, (hím-varrány) l. HIMVARRAT.

HÍMVARRÁS, (hím-varrás) ösz. fn. 1) Hímezés hímzőtű által. *Hímvarrást tanulni.* 2) Hímzőtű által készített mű, czifraság, ékesség. *Jó ízlésü hímvarrás.*

HÍMVARRAT, (hím-varrat) ösz. fn. Hímzőtű által készített ékmű, czifrázat. Máskép : *hímvarrmány, hímvarrány.*

HÍMVARRÓ, (hím-varró) ösz. fn. Személy, ki hímzőtűvel ékesít, kivarr valamit, különösen hímvarrással foglalkodó mester.

HÍMVARRÓNŐ, (hím-varrónő) ösz. fn. Nőszemély, ki hímzőtűvel készít hímműveket.

HÍMVESSZŐ, (hím-vessző) ösz. fn. A férfinak vagy hímállatnak nemszőtagja.

HÍMVIRÁG, (hím-virág) ösz. fn. Valamely növény virága, melyben csak hími, vagyis termékenyítő részek találtatnak, pl. a tök-, ugorka-, dinnyenövényeken külön áll a hím-, s külön a nővirág. A kender és komló pedig olyan természetü, hogy egyik tövön csupa hím, a másikon csupa nővirágok vannak.

HÍMVIRÁGZAT, (hím-virágzat) ösz. fn. A hímvirágok összege.

HÍMZ, HÍMZÉS, HÍMZŐ, l. HÍMÉZ, HÍMÉZÉS, HÍMÉZŐ.

HÍMZET, (hím-éz-et) fn. tt. *hímzet-ét.* Hímes mű, hímvarrat, hímékezet.

HÍMZÉTT, (hím-éz-ett) mn. tt. *hímzett-et.* Hímmel, hímvarrással, hímmunkával ékesített. *Hímzett kendő, öltöny, suba* stb.

HIMZŐRÁMA, (himző-ráma) ösz. fn. Ráma, melyre a hímzendő szövetet feszítik.

HIMZŐTŰ, (himző-tű) ösz. fn. Hosszu tű, melylyel a hímvarrók hímeznek.

HÍNÁR v. HINÁR v. HÉNÁR, fn. tt. *hínár-t* th. *—ok* v. *—ak*, harm. szr. *—a* v. *—ja.* Eredetileg *tört* lán *inár* (in-ár, mintegy *inogó*), *h* előtétellel, *mint van himbál inbál, himpók inpók.* Mocsáros vizek (Ross) nyésző növénynem, melynek némely fajai „*ek szerelik* kony szálakkal lebegnek, inognak a víz *szárnyon jár*, hogy a hinár mély iszapok fölött tenyés, *még a híre is* innét átv. ért. jelent oly bajt, melyb J.). Különösen gödni. *Bele esett a hinárba. Kihúzá tört vinni v. hozni* Egy 1559-diki levélben : *hénár*; „a dolgot hírül té adni." (Szá-

ja, (azaz borítja), míg az többi oda futnak, addiglan megholt az vízben." (Szalay Á. 400 levele). Szorosabb ért. növényosztály, melynek termékenyitő jegyei ismeretlenek, s melynek gyökere, törzse és levele egy darabnak látszanak. (Álgae).

HINÁROS, (hin-ár-os) mn. tt. *hináros-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Hinárral benőtt, ellepett. *Hináros viszek, mocsárok.* Átv. ért. mondják az égről, midőn vonás alaku fehér felhőcskék lepik be.

HINCZÓCZ, falu Szepes megyében; helyr. *Hinczócz-on, —ra, —ról.*

HIND, KIS—, NAGY—, falvak Nyitra megyében; helyr. *Hind-én, —re, —ről.*

HINDSA, HINDSÁL, tájszók, lásd: HINTA, HINTÁL.

HINDU, fn. tt. *hindu-t*, tb. *—k*. Indiai őslakos.

HINGA, (hin-og-a, azaz in-og-a, in-g-a). Lásd: HIMBA.

HINGÁL, (hin-og-a-al) l. HIMBÁL.

HINGÁLÓDIK, (hin-og-a-al-ó-od-ik) l. HIMBÁLÓDIK.

HINGER, l. HENGER.

HINGERŐDZIK, székelyes, l. HENGERGŐDZIK.

HINKHÁNK, (hink-hánk) *hing*, azaz *ing* (= inog) szónak *hány* vagy *hanyag* szóval ikeritése. Székely szójárás szerént am. hányt-vetett, akármilyen léha. *Hinkhánk ember, dolog, gondolat.* (Krisa J.).

HINNY, hangutánzó gyök, melyből *hinnyog, hinnyogás* származnak. Betűváltoztatva: *vinny* (vinnyog, vinnyogás). Megvan a latin *hinnio* szóban is.

HINNYOG, (hinny-og = hi-hi-og v. hijj-og) önh. m. *hinnyog-tam, —tál, —ott.* Oly nevetőről mondjuk, ki pajkos, vidám kedvvel, csúfolódva, gúnyolódva, s *hihi* hangon nevet. Hinnyognak a csintalan, pajkos leányok, midőn maguk között, csak úgy titkolódva nevetnek valakin vagy valamin. Máskép: *vinnyog.*

HINNYOGÁS, (hinny-og-ás) fn. tt. *hinnyogás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Hinnyogva, azaz *hi hi* hangon kitörő pajkos, csintalan, gúnyos nevetés, vinnyogás.

HINNYOGÓ, (hinny-og-ó) mn. tt. *hinnyogó-t.* Ki hinnyogva nevet, száját félre húzkáló, és fogait vigyorgató. *Hinnyogó gyermekek, leányok.*

HINNYÖL, (hinny-öl) önh. m. *hinnyöl-t.* A kis virkékről, s más apró baromfiakról mondják, midőn nevegnek. *Hinnyölő csirkék.* (Prágai 938 l.).

HINT, (him-t, magas hangú *i*-vel) áth. m. *hint-ek* v. *—eni.* Tulajdonkép, eredeti értelemszerint valamit hímekkel, azaz pettyekkel, folkel tarkít, pl. testecakékkel tarkít, s mintegy himmé, a földön. [illegible] foltossá, pontozatossá tesz. *Szőlővel hintett rétieséntát. Szentelt vízzel behin—e.* A Tatrosi [illegible] *levő hiveket.* Kös és szélesebb ért. persio): „pogá[illegible] apróbb részekben elosztat. *Sót hinpersionem ger[illegible]teni a levesbe. Magot hinteni a földbe. Marokkal hintik a magot, nem vékával.* (Km.). *Aki vakjában hinti, veti a kincset, bőt arat. Nem hintik disznók elejbe a gyöngyét.* (Km.). *Virágokat hinteni a kedves sirjára. Kihinteni a szemetes budit, ocsit a tyúkoknak. Behinteni karapolóval az őrlendő gabonát. Szép valamit szoktak odahinteni, hová a tört rakják.* (Km.).

HINTA, (hin-ta, mély hangú *i*-vel) fn. tt. *hintát.* Eredetileg *inta*, melynek gyöke a mozgást jelentő *in* (in-og); ebből lett *in-t* elavult mélyhangú ige, melyből származott *intó, inta*, s nagyobb nyomatosság, vagyis sebesség kifejezése végett *h* előtétellel *hint-*. V. ö. HIM, elvont gyök. Jelent valami lógót és lóbálhatót, különösen játszó készületet, melyen mulatságból a rajtaülőket ide-oda lóbálgatják. *Kötélből, összekötött, fadarabokból csinált hinta.* Máskép: *lóbba, lóbita, hinga, himba, hindsa, hintu.*

HINTAGÉPELY, (hinta-gépely) ösz. fn. Hinta gyanánt szolgáló gépszerü készület, milyet nagyobb városok mulatóhelyein láthatni.

HINTAKÖTÉL, (hinta-kötél) ösz. fn. Hintául szolgáló kötél, vagy oly kötél, melylyel a hintamüvet, hintagépelyt húzkálják.

HINTÁL, (hin-ta-al) áth. m. *hintál-t.* Hintán ide-oda mozgat, lóbál. *A kiededet felakasztott lepedőben vagy kosárban hintálni.* Használják önh. ért. is, s am. hintán mozog, ide-oda lebeg, hintálódzik.

HINTÁLÁS, (hin-ta al-ás) fn. tt. *hintálás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Cselekvés, mely által valakit v. valamit hintán ide-oda lóbálunk. 2) Hintán való lebegés, ide-oda hajlás. *A hintálásban elmélázott, s gyomra fölkeveredett.*

HINTÁLÓDIK, (hin-ta-al-ó-od-ik) belsz. Lásd: HIMBÁLÓDIK.

HINTÁLÓDZIK, (hin-ta-al-ó-od-oz-ik) k. l. HIMBÁLÓDZIK.

HINTÁZ, HINTÁZÁS, lásd: HINTÁL, HINTÁLÁS.

HINTÉGET, (him-t-ég-et) áth. és gyakor. m. *hintéget-tem, —tél, —ett.* Valamit gyakran vagy apródonként, szemenként, cseppenként, morzsánként elhint, elszór. V. ö. HINT.

HINTELKE, puszta Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Hintelké-n, —re, —ről.*

HINTÉS, (him-t-és) fn. tt. *hintés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, midőn valamit hintünk, szórunk, széthullatunk, szétpergetünk.

HINTÉZ, (him-t-éz) áth. m. *hintéz-tem, —tél, —ett.* Csepegtetett, peregtetett, szórogatott holmivel behint. *A molnár, karapolóval hintesi az őrlendő gabonát. Hamuval, homokkal hinteni a sikamlós utat.* „Vót a pinczébe egy zsákliszt, azt mind reáhinteste." (Székely népmese. Krisa J. gyüjt.).

HINTÉZŐ, (him-t-éz-ő) fn. tt. *hintéző-t.* Eszköz, mely által valamit vízzel, vagy más nedvvel, vagy porhanyó testtel befecskendeznek, beszórnak, behintenek. *Kovácsok, molnárok hintezője* (karapolója).

Templomi hintező, melylyel szentelt vizet hintez a pap. *Só-, czukor-, bors-, paprikahintező. Hintező lajt, hordó*, melylyel az utczákat fecskendezik.

HINTGÖMBÖCS, (hint-gömböcs) ösz. fn. Czukorból készített gömböcsök, melyekkel a hasonszenvi orvosok gyógyszereiket beadják.

HINTÓ, (hin-t-ó v. hin-ta-ú, megvan a törökben is); fn. tt. *hintó-t*, harm. szr. *—ja* v. *hinta-ja*. Általán am. testet lóbáló, hingáló eszköz, készület; különösen, szijakon vagy rugó tollakon lógó kocsi, úri kocsi. *Födeles hintó. Üveges hintó. Hat lovas hintó. Díszhintó. Utazó hintó. Hintó elébe fogni. Hintóban ülni. Hintón járni. Gyaloghintó*, melyet emberek viszsznek. *A betegeket gyaloghintóban vinni. Végy fel, Uram, minket, ha lehet, a te mennyei hintódnak csak bakjára is.* (Régi tréfás imádság. Szirmay Hung. in Parab.).

HINTÓALY, (hintó-aly) ösz. fn. A hintó tengelyeit öszvekötő fa és vas készület, mely fölött az úgynevezett korba lóg.

HINTÓBAK, (hintó-bak) ösz. fn. A hintó elején és hátulján levő üléshely. Első bakon ül a kocsis, hátulsó bakon áll vagy ül az inas. A hátulsó bakot tréfásan *ebtartó*-nak hija a nép. *Felkapaszkodni a hintóbakra.*

HINTÓBŐR, (hintó-bőr) ösz. fn. A hintó födelét és korbáját takaró bőr, valamint a félfödeles hintó elejét, s bakokat behuzó bőrök.

HINTÓCZAFRANG, (hintó-czafrang) ösz. fn. Czafrangok a hintón, különösen a díszhintókon, melyekbe a bakra álló inasok fogódzanak.

HINTÓFEDÉL, (hintó-fedél) ösz. fn. Hintó teteje. *Fél* v. *egész hintófedél. Lecreszteni, felhúsni a hintófedelet. Hintófedélre kötni az úti holmit.*

HINTÓFENÉK, (hintó-fenék) lásd: HINTÓALY.

HINTÓFOGAT, (hintó-fogat) ösz. fn. Lovas fogat, melyet hintó vitelére, huzására szoktak használni, s mely jelesb, drágább lovakból van öszveállítva.

HINTÓKA, (hin-t-ó-ka) l. HINTA, HIMBA.

HINTÓKAS, (hintó-kas) ösz. fn. Kas az utazóhintó hátulsó bakján.

HINTÓKÁZ, (hin-t-ó-ka-az) l. HINTÁZ.

HINTÓKERÉK, (hintó-kerék) ösz. fn. A hintónak csinosabb művü és alaku kereke.

HINTÓPÁRNA, (hintó-párna) ösz. fn. A hintó ülésére és belső oldalaira kényelem végett alkalmazott párna.

HINTÓPOSZTÓ, (hintó-posztó) ösz. fn. Tömörebb szövetü posztókelme, melylyel a hintó belsejét bevonják, megbéllelik.

HINTÓRÚD, (hintó-rúd) ösz. fn. A hintónak díszesebb alaku rúdja. V. ö. RÚD.

HINTÓS, (hin-t-ó-os) mn. tt. *hintós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Hintóval biró, ellátott. *Hintós uraság.* 2) Hintót huzó, hintóba fogott. *Hintós lovak.* 3) Ami hintázik, himbálódik. *Hintós kocsi*, másképp: *lógós kocsi* (csésza). *Hintós bölcső, kosár.*

HINTÓSDI, (hin-t-ó-os-di) fn. tt. *hintósdi-t*, tb. *—ak*. Hinta játék, hintót utánzó, himbálódó játék. *Hintósdit játszani.*

HINTÓSZÍJ, (hintó-szíj) ösz. fn. A hintó korbáját tartó, kifeszítő vagy lóbáló szíjak. Szélesb ért. a hintó felszereléséhez szükséges vagy alkalmazott mindenféle szíjnemüek.

HINTŐPOR, (hintő-por) ösz. fn. Fínom por, pl. kréta, lisztpor, melylyel valamit behintenek.

HIONI, a Bécsi codexben am. *hívni*. Lásd: HÍV, áth.

HIP, víg kedvet, különösen tánczba indulást, ugrást jelentő indulatszó, mely rendesen *hop* rokon értelmü szóval öszvekapcsolva vagy ikerítve használtatik: *hiphop*. Rokona a német *hüpf*, mint a *hüpfen* ige gyöke.

HIPHOP v. HIPPHOPP, iker indulatszó, mely által azt jelentjük, hogy tánczba ugrunk, vagy mást tánczra biztatunk, vagy általán széles jó kedvünk kitörését fejezzük ki. *Hiphop ott legyek ahol akarom.* Népmesebeli szólásmód. „Szól bátyám dudája, hiphop a nótája, ugorjunk a tánczba.“ (Horv. Ádám). Ragoztatik is főnév gyanánt. *Hipethopot emleget.* (Faludi). *Hiphopot mond.* Lőrincz Károly szerént *hipp* magában is divatos, mint messziről hivó hang.

HIPÓFA, fn. tt. *hipófát*. Idegenből magyarossá alakított szó. Folyók és tengerek homokos partjain tenyésző tüskés cserje növény. (Hyppophae).

HIPON, idegenből magyaritott fn. tt. *hipon-t*, tb. *—ok*. Növénynem a lopvanőszők seregéből és mohok rendéből, mely szétágazva tenyészik. (Hypnum). Fajai: azsag — (rutabulum), csapzott — (intricatum), finnyás — (delicatum), gindár — (filiforme), harasztos — (filicinum), háromszegü — (triquetrum), sarjas — (proliferum) hipon stb.

HÍR, (1), HIR, (hí-r ?) fn. tt. *hír-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Gyöke a *hí* ige, mennyiben nevezést, nyelven hordozást jelent, pl. e mondatokban: *hogy hínak öcsém? minek is hják?* (mondják). Ily fogalomrokonság van a görög φημί és φήμη, a latin *nomino* és *nuncius* (noncius, nomcius), s a német *rufen* és *Ruf* között. Egyébiránt hangokban is rokonnak látszik vele a német *hören* és *Ohr*, latin *auris*, angol *hear* stb. Jelenti általán azon szót vagy beszédet, mely bizonyos tárgy felől szájról szájra terjed az emberek között. *Hírt bocsátani ki; hírt terjeszteni; hírt hallani és tovább adni; híreket vadászni; mi hír van nálatok? nincs semmi hír? Hírre vergődni. (Rosz) hírbe keveredni. Jó hír, rosz hír. A jó hírnek szeretik nyakát szegni v. szakasztani. A rosz hír szárnyon jár*, (közmondatok). *Kurucz világ régen vót, még a híre is meghót.* Székely szólásmód. (Kriza J.). Különösen jelent tudósítást vagy tudomást. *Hírt vinni v. hozni valakinek. Hírt adni a dologról* vagy *a dolgot hírül adni. Hírré adni.* „Ezeket akarám hirré adni.“ (Sza-

lay Ágoston 400 leveléből 1558. évből.) *Hirré tenni.* „Mindeneket hirré akarok *tenni.*“ (Ugyanott). *Hírt mondani a történtekről. Hír nélkül távozni. Ez híremmel történt. Nem esett híremmé* v. *híremre.* „Hogy ha penig történnék, hogy valaki idegen bort hozandana be, kit az ő pinczéjébe vetne város híre nélkül.“ Alább: „Ha penig az város (így) híre nélkül efféle bort valaki itt kiáruland.“ Sajó-Szent péteriek végezése 1403-ból. Szorosb ért. valamely dolognak kitűnőleg jó vagy rosz volta miatt nevezetessége, szóban forgó dicsérete vagy gyalázata. *Nagy hírre szert tenni, emelkedni, kapni. Nagy a híre, mint a tatárjárásnak.* (Km.). *Se híre, se neve. Se híre, se hamva. Gaz tetteid híre elterjedt országszerte. Híremben ne gázolj. Rosz hírbe keveredni. Hírbe hozni valakit. Hire veszett* v. *vesztett,* am. gyalázatos.

HÍR, (2), eléfordul a *gólyahír* összetett főnévben, de ez eredetileg *gólyahír*, mint *tyukhír*, azon megjegyzéssel, hogy az *i* némely szavainkban *i*-vel váltatik fel, pl. *tyuk tik, lyuk lik.* Mint növényt jelentő rokon a *her* (lóher), *har* (haraszt), továbbá *sar* (sarj), *ser* (sereng) gyökökkel is.

HIRÁCS, hegy Ungh megyében.

HÍRADÁS, HIRADÁS, (hír-adás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg szóbeli vagy irásbeli tudósítás vagy izenés, melynél fogva tudomás végett másokkal közlünk valamit.

HÍRADÓ, HIRADÓ, (hír-adó) ösz. fn. 1) Személy, ki valamiről hírt, azaz tudósítást ad, jelentést tesz. 2) Legujabb, különösen a politikát illető események sajtó utján megjelenő közlönye. *Erdélyi hiradó. Néhai budapesti hiradó.*

HIRCZ, tájdivatos; lásd: HÉRICZ vagy HERÉSZ.

HIRD, falu Baranya megyében; helyr. *Hird-én, —re, —ről.*

HIRDET, (hir-d-et v. hir-det) áth. m. *hirdettem, —tél, —ett.* Valamit hirré tesz, jelentés- v. tudósításkép elmond, tudomásul ad; hírt terjeszt. *A titkot nem illik uton utfélen hirdetni. Isten igéjét hirdetni. Házasulandókat hirdetni. Az anyaszentegyház menyeksőt hirdet. Amit láttatok és hallottatok, hirdessétek mindenfelé. Országgyülést hirdetni.* Összetételei: *kihirdetni valamit,* am. tudósitásul kikiáltani. *Elhirdetni valamit mindenfelé.* Bibliai ért. hirdetni annyit is tesz, mint dicsérettel említeni, dicsőiteni. *Hirdessétek az Úr nevét.*

HIRDETÉS, (hir-d-et-és) fn. tt. *hirdetés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* 1) Jelentés, tudósitás valami felől, cselekvési értelemben. *Hirdetéssel foglalkodni. Hirdetésben kifáradni.* 2) Azon szók v. beszéd foglalata, mely által valamit jelentünk. *Hirdetést irni, nyomtatni, olvasni. Hirdetésekért a hirlapokban dijat fizetni. Cselédhirdetés. Menyegzői hirdetés.* 3) Bibliai ért. dicsőités, magasztalás. *Isten nevének és müveinek hirdetése.* V. ö. HIRDET.

HIRDETGET, (hir-d-et-get) áth. és gyakor. m. *hirdetget-tem, —tél, —ett.* Valamit folytonosan, mindenfelé hirdet, elmondogat, terjesztget. *Hazáról hazára hirdetgetni valamit.*

HIRDETGETÉS, (hir-d-et-get-és) fn. tt. *hirdetgetés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Cselekvés, illetőleg tudósitás, mely által valamit gyakran, többször, többfelé hirdetnek.

HIRDETMÉNY, (hir-d-et-mény) fn. tt. *hirdetmény-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Általán mindenféle irott vagy nyomtatott, és közre bocsátott, hivatalosan kiadott jelentés, tudósitás, parancs, figyelmeztetés. *Vármegyei, városi, törvényszéki, templomi hirdetmények.*

HIRDETŐ, (hir-d-et-ő) fn. tt. *hirdető-t.* Általán személy, ki valamit hivatalosan és nyilván tudomásul, figyelmeztetésül stb. elmond, kikiált. Különösen oly személy, ki nagyobb innepélyek, népgyülekezetek alkalmával hirdet valamit. (Herold). *Ország hirdetője,* ki a királyi koronázáskor az ország czimereit hordozza.

HIRDETVÉNY, (hir-d-et-vény) fn. tt. *hirdetvény-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* 1) Általános ért. l. HIRDETMÉNY. 2) Különösen: irott s nyilván kirakgatott innepélyes felhivás, felszólitás, parancs, rendelet, (manifestum, edictum).

HÍRÉL, HIRÉL, (hír-él) áth. m. *hírel-t.* Hirt kezd, bocsát, terjeszt. *Azt hirlik felőle, hogy* stb. *Város szerte elhirelték, hogy megnősült.*

HÍRÉLÉS, (hír-él-és) fn. tt. *hírélés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Valaminek hirré tevése, hír gyanánt terjesztése, szájról szájra adása.

HÍRÉS, HIRÉS, (hír-és) mn. tt. *hírés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Általán, kiről vagy miről sokan beszélnek, tudnak; nevezetes, maga neméhen kitünő; jó vagy rosz oldaláról igen ismeretes. *Híres ember, asszony, leány. Híres város. Híres tolvaj, rabló, kurva. Híres neves. Nincs oly híres ember hetedhét országban. Hasánknak sok híres bora van. Híres eperre ne menj kosárral.* (Km.).

HÍRÉSÉDÉS, (hír-és-éd-és) fn. tt. *hírésédés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Állapot, midőn valaki híresedik, azaz hirre, névre kap, jó vagy rosz szóba kerül. V. ö. HÍRÉSÉDIK.

HÍRÉSÉDIK, (hír-és-éd-ik) k. m. *híréséd-tem, —tél, —ett.* Hírre kap, köz beszéd tárgyává leszen, sokan mindenfelé beszélnek felőle, jó vagy rosz oldalról ismeretes leszen; különösen, nevezetessé, innepeltté, dicsővé kezd lenni. *Országszerte elhíresedni.* Szabatosan: *híresedik, híresül, híresít* jó és *h*-s képzővel: *hírhedik* v. *hírhesik, hírhesül* rosz értelmet rejtene magában; de a kös szokás esen szigorú megkülönböztetéseket itt nem követi. V. ö. HÍRHEDIK.

HÍRÉSEN, (hír-és-en) határz. Nagy hírrel, jelesen, nevezetesen, dicsően. *Híresen viselték magukat. Csatából híresen haza tért vitézek.*

HÍRÉSÍT, HIRÉSIT, (hír-és-ít) áth. m. *híresített*, htn. *—ni* v. *—eni.* Híressé, nevezetessé tesz; jó vagy rosz oldalról ismertet, mindenfelé szóba hoz.

Nemesebb ért. dicsőít, magasztal. *Elhíresíteni valakit érdemén kívül vagy fölül. Kihíresíteni valakit.*

HÍRÉSÍTÉS, HIRÉSITÉS, (hír-és-ít-és) fn. tt. *híresítés-t*, — tb. *ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit v. valamit híressé teszünk, hiresítünk. *Kihiresítés, elhiresítés.* V. ö. HÍRÉSÍT.

HÍRÉSSÉG, HIRÉSSÉG, (hír-és-ség) fn. tt. *híréssége-t*, harm. szr. —*e*. Állapot vagy tulajdonság, midőn valaki vagy valami híres. *Ezen szónokot már híressége miatt is meg kell hallgatnom. E város régi híressége eltünt.*

HÍRÉSŰL, (hír-és-ül) önh. m. *híresül-t*. Híressé lesz, híre kel, híre terjed, akár jó, akár rosz tulajdonságaira nézve. V. ö. HÍRESÉDIK.

HÍRÉSŰLT, (hír-és-ül-t) mn. tt. *híresült-et*. Híressé lett, köz hírre, nevezetre kapott. *Elhíresült erejü és bátorságu bajnok.*

HIRÉSZ, (hir-ész) fn. tt. *hirész-t*, tb. —*ék*. Hírt hozó, hírt vivő gyors követ, hirnök, futár.

HIRESZT, (hir-esz-t) áth. m. *hireszt-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Hirré tesz, hirdet, nyilvánít. Egyébiránt rendesen *el* képzővel toldva használtatik: *hireszt-el*.

HIRESZTEL, (hir-esz-t-el) áth. m. *hireszt-el-t*, l. HIRESZT.

HIRESZTELÉS, (hir-esz-t-el-és) fn. tt. *hireszt-elés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Beszélés, mely által valamit mindenfelé hirdetnek, hirré tesznek.

HIRESZTELŐ, (hir-esz-t-el-ő) mn. tt. *hireszt-elő-t*. Hírt terjesztő, valamit hirré tevő, szóval, újság gyanánt hirdető. *Vészt, rendkivüli dolgokat, eseményeket hiresztelő futárok, követek.*

HÍRETLEN, (hír-etlen) mn. tt. *hiretlen-t*, tb. —*ék*. Kinek v. minek semmi híre, neve; homályban létező, ismeretlen. *Hiretlen ember. Hiretlen házból, családból eredni.* Ettől különbözik, és v. ö. HIRTELEN.

HÍREVESZÉTT, (híre-veszétt) ösz. mn. 1) Kinek híre, neve oda lett, kiről beszélni megszüntek; 2) Ki úgy eltünt, hogy hirét sem hallani. 3) Jó hírben lenni megszünt.

HÍREVESZTÉTT, (híre-vesztétt) ösz. mn. Ki jó hírét, nevét, becsületét ön bűne miatt elvesztette, ki gyalázatossá, becstelenné lett.

HIRGÁL, (hir-og-ál) áth. és gyakor. m. *hirgál-t*. Értelmére s eredetére rokon a *hárogat* igével, s am. valamit összvetakarit, összvesöpör, hárit. *Kézzel összehirgálni az elszórt babot, lencsét. A nyomtatott gabonát garmadába hirgálni. Szemetet, szalmát elhirgálni.* Ily értelemben használják a vágmellékiek, s alsó csalóköziek. Rokon vele: *hidor* is.

HIRGE, fn. tt. *hirgé-t*. Erdélyben szélesebb öblü edény vagy fazék, különösen, melyben puliszkát főznek; máskép *hirgit*. Talán *pergelő* szóval azonegy törzsü, a *p h*-vá változván. Néhutt: *hirgó*. (Lőrincz Károly).

HIRGIT, fn. tt. *hirgité-t*. L. HIRGE.

HIRGÓ, l. HIRGE.

HÍRHAJHÁSZ, (hír-hajhász) ösz. fn. Aki hírek után jár, futos, mindenfelől hírek, ujdonságok felől tudakozódik.

HÍRHAJÓ, (hír-hajó) ösz. fn. Kisebbféle gyors tengeri hajó, a hirnökök ide-oda szállitására.

HÍRHARANG, (hír-harang) ösz. fn. Átv. ért. szószatyor, ki házról házra híreket hord, város dobja; hír- v. pletykahordó; napi ujdonságokkal kedveskedő.

„Hírharang kérlek, ne légy,
Hallgató és tűrő légy;
Ne szólj boszúságot."

Régi házassági ének. (Thaly K. gyüjt.).

HÍRHARANGOL, (hír-harangol) ösz. önh. Híreket hord, pletykákat terjeszt.

HÍRHEDÉS, (hír-h-ed-és) fn. tt. *hírhedés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Híressé levés. V. ö. HIRHEDIK.

HÍRHÉDIK, (hír-hèd-ik) k. m. *hírhèd-tem*, —*tél*, —*ett*. Hirré megy, szájról szájra elterjed, híressé lesz, híresedik, híresül. Szabatosabban: nem jó értelemben kap hirre, nevezetre, s lesz ismeretessé. *Elhirhedik, kihirhedik.* V. ö. H betü. Noha a köz szokás e szigorú megkülönböztetést itt nem követi; úgy hogy Vörösmarty is Liszt Ferenczhez irt költeményében ezt igy szólítja meg: „Hírhedt zenésze a világnak", (híres v. ‚hírült' helyett), s a Tatrosi codex is jó értelemben veszi: „És meghírhesznek vala mind ez igék." „És ő neve meghírhött vala." „És kihirhevék ő híre mend Síriában." Továbbá: „Elhírhövén kedég az ő jó híre neve", a carthausi névtelen Legendáiban. Máskép: *hírhèsnik*. „És az te neved mind közönségös földön elhírhöszik." Góry-codex. Már ‚hírheszt' inkább rosz értelemben vétetik.

HÍRHÉSZIK, (hír-h-ész-ik) k. Többi időit ‚hírhédik'-től kölcsönzi, s csak némely alakokban jön elé *v*-vel, pl. függő multban: *hírhevék*, állapotjegyzőben: *hírhevén* stb. Egyébiránt l. HÍRHEDIK.

HÍRHESZT, (hír-h-esz-t) áth. m. *hírhesz-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Rosz hírt bocsát, tovább terjeszt, valami rosszat hírré tesz.

HÍRHESZTÉS, (hír-h-eszt-és) fn. tt. *hírhesztés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki valamit hirheszt.

HÍRHET, (hír-h-et) áth. m. *hírhet-tem*, —*tél*, —*ett*, l. HÍRHESZT.

HÍRHORDÁS, (hír-hordás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valaki izeneteket hord bizonyos helyekre és személyekhez. Különösen: pletykázás, hírharangolás, szószatyorkodás.

HÍRHORDÓ, (hír-hordó) ösz. fn. 1) Eredetileg személy, ki hivatalból vagy megbizásból híreket, izeneteket visz. 2) Szokottabban, házaló pletykaember, hírharang, város dobja, falukata.

HIRHÖDIK v. HIRHÖSZIK, v. HIRHÜDIK v. HIRHÜSZIK, l. HÍRHÉSZIK és HÍRHÉDIK.

HIRHÜTT, am. hírhedt, l. HIRHEDIK alatt.

HIRIBA, fn. tt. *hiribá-t.* Székely tájnyelven am. vargányanemü gomba. V. ö. HIRIP.

HIRICS, (1), v. HIRICZ elvont törzse *hiricsel, hiriczel* szóknak.

HIRICS, (2), falu Baranya megyében; hely. *Hirics-én, —re, —ről.*

HIRICSEL, (hir-ics-el) önh. m. *hiricsel-t.* Hangutánzó *hirics* törzsből eredt, s am. betegség vagy nagy fáradság miatt alig lihegve reszkető, rekedt hangon beszél. Székely tájszó. Rokonai: *hörög, hörögel.*

HIRICZEL, l. HIRICSEL.

HIRINTA v. HIRINTÓ, tájdivatos; lásd: HINTA.

HIRINTÓZ, l. HINTÁL.

HIRIP, (1), fn. tt. *hirip-et*, harm. szr. *—je.* Erdőkben tenyésző sárga bőrü gombanem, melynek több, részént ehető, részént mérges fajai vannak. (Boletus luteus). Talán *pír* törzstől. Hangokban rokon a vargányát jelentő *hiriba* is.

HIRIP, (2), falu Szathmár megyében; helyr. *Hirip-én, —re, —ről.*

HIRJESZT, tiszavidéki szó; l. HIRHESZT.

HÍRKOHOLÓ, HÍRKOVÁCS, (hír-koholó v. -kovács) ösz. fn. Aki hamis híreket gyárt, s azokat mint valókat terjeszti.

HÍRKOSZORÚZOTT, HÍRKOSZORÚZTA, (hír-koszorúzott v. -koszorúzta) ösz. mn. Híres, nevezetes. *Hírkoszorúzott bajnok, szónok.*

HÍRKÖLTÉS, (hír-költés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki bizonyos dologról vagy személyről hamis híreket kohol és terjeszt.

HIRLAP, (hír-lap) ösz. fn. Napi eseményeket, különösen a politikai élet folytonos mozgalmait közlő, s bizonyos napokon rendesen megjelenő tudósítások, ujság, ujságlap. *Hazai, külföldi hirlapok.*

HIRLAPI, (hír-lapi) ösz. mn. Hirlapban megjelenő, hírlapban terjesztett, hírlaphoz tartozó, arra vonatkozó. *Hírlapi vezércsikkek, tudósítások, közlemények.*

HIRLAPIRÓ, (hír-lap-iró) ösz. fn. Ki a hírlapokba czikkeket, tudósításokat, híreket ír. Szorosb ért. oly személy, ki különösen hirlapi czikkek irásával foglalkodik, különböztetésül oly iróktól, kik más szellemi müvek, tudományos munkák irásában fáradoznak.

HÍRLAPOLVASÓ, (hír-lap-olvasó) ösz. fn. és mn. Aki hírlapot szokott olvasni. *Hírlapolvasó közönség.*

HÍRLAPSZERKESZTŐ, (hír-lap-szerkesztő) ösz. fn. Személy, ki többféle hírlapi czikkeket egy egésszé alakít, s azokért törvény vagy felsőbb rendeletek értelmében felelős.

HIRLEL, (hír-el-el) áth. m. *hirlel-t.* Valaminek hirét terjeszti, valamit hír, ujság gyanánt tovább ad, elbeszél. *Azt hirlelik, hogy* stb.

HIRLELÉS, (hír-el-el-és) fn. tt. *hirlelés-t*, tb. *—ek.* Cselekvés, midőn valaki valamit hírlel.

HIRLEMÉNY, (hir-el-em-ény) fn. tt. *hirlemény-t*, tb. *—ek.* Szóban, beszédben forgó valami, a hirnek tárgya, amit hirelnek vagy ami hirlik.

HÍRMONDÁS, (hír-mondás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valaki hírt mond, azaz hirmondói szerepet visz. V. ö. HÍRMONDÓ.

HIRMONDÓ, (hir-mondó) ösz. fn. 1) Ki valamely ujonnan történt dolgot elbeszél, s róla az illetőket tudósítja. *Mind elvesztek a harczban, még csak hirmondó sem maradt.* 2) Személy, követ, ki valami felől előleges tudósítást hoz. *A hirmondóktól megtudni az ellenség terveit.* 3) Átv. ért. mondják némely oktalan állatokról is, mennyiben bizonyos jövendőt jelentenek. *Hirmondó fecske tavaszt énekel.* (Km.). *Hírmondó gólya,* mely legelőször jelenik meg.

HIRNÉV, (hir-név) ösz. fn. Nevezetesség, dicsőség, midőn valakit mindenfelé dicsérettel emlegetnek. *Nagy hírnevet v. hirtnevet szerezni. Nagy hírben, névben lenni. Híreneve mindenüvé elhatott.* „A hir s név és valódi dicsőség közt nagy a különbség.“ Lonovics József érsek.

HÍRNEVES, (hír-neves) ösz. mn. Kinek híreneve van; mindenfelé dicséretesen emlegetett, magasztalt. *Hírneves hősök.*

HIRNÖK, (hir-nök) fn. tt. *hirnök-öt*, harm. szr. —e. Személy, követ, küldött, kit különösen megbiztak, hogy valami felől hirt vigyen, az illetőket tudósítsa, akár szóbeli, akár irásba foglalt isenettel. Használják politikai hirlap czímeül is.

HIRNÖKGALAMB, (hirnök-galamb) ösz. fn. Szelíd galambfaj, mely igen gyorsan repül, s tanítás által képessé tétetik, hogy a nyakába akasztott levelkét szokott tartózkodási helyére elvigye. (Columba tabellaria).

HIRNYÓ, tájdivatos, *hernyó* v. *hernyi* helyett; lásd ezt.

HIRÖNCZ, (hir-ön-cz) fn. tt. *hirönczöt*, harm. szr. —e. Kisded tengeri hajó, melyen háboru idejében holmi irományokat, rendeleteket, parancsokat stb. gyorsabb közlés végett szállítgatnak. (Aviso).

HIRÖRS, l. HIRÖNCZ.

HIRPITÉL, l. HIRICSEL.

HÍRSOVÁR, (hír-sovár) l. HÍRSZOMJAS.

HÍRSOVÁRGÁS, (hír-sovárgás) l. HÍRSZOMJ.

HÍRSUGÓ, (hir-sugó) ösz. fn. Suttogó, pletykahordó ember, ki másokról igaz és költött híreket elmond, hogy ez által magát behizelegje, s másoknak ártalmára legyen.

HÍRSZÓ, (hír-szó) ösz. fn. Szó vagy beszéd, mely valamit hír gyanánt megkezd, megindít. *Hirszóra alkalmat adni. Hírszóba hozni valakit.*

HIRSZOMJ, (hir-szomj) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. hírnévnek, dicsőítésnek tulságos kivánása.

HIRSZOMJAS, (hir-szomjas) ösz. mn. Képes költői nyelven am. hir után esengő, dicsőségre, nevezetességre szertelenül vágyakodó. *Hírszomjas régi lovagok, kalandorok.* Máskép: *hírsovár.*

HIRTELEN, (hir-telen) mn. tt. *hirtelen-t*, tb. *—ék.* Képzőjénél fogva annyit tenne, mint: minek vagy kinek hire nincs, homályban levő, nem nevezetes; de ezen értelemben a *hiretlen* divatozik. Szokott értelme: véletlen, váratlan, előre nem látott, nem sejtett, hamar, gyors, t. i. oly valami, minek elébb semmi nesze, semmi megelőző hire nem volt. *Hirtelen halál*, melyet a halál szokott jelenségei meg nem előztek. *Hirtelen harag*, mely csekélységekért, s legott fellobban. *Hirtelen eltünés, eltávozás*, melynek előkészületeiről mit sem hallottunk. *Hirtelen eső*, mely hosszabb készület, beborulás nélkül egyszerre hullni kezd. *Hirtelen itélet*, azaz előleges megfontolás nélküli. *Hirtelen természetü ficskó*, am. szeles, kapkodó, hebehurgya. Némely dunántuli tájszólások szerént: *hertelen.* Határozóként am. hirtelen módon, hirtelenül. V. ö. —TALAN, —TELEN és —ATLAN, —ETLEN képzők.

HIRTELENÉBEN, (hir-te-len-é-ben) ih. Véletlenül, váratlanul, hamarjában, gyorsan, egyszerre; előjelenség és gyanítás nélkül. *Hirtelenében ott termett.*

HIRTELENKÉDÉS, (hir-telen-kéd-és) fn. tt. *hirtelenkédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e.* Szeles, hebehurgya, megfontolatlan, vakmerő cselekvés. *Hirtelenkedéssel elrontani az ügyet.*

HIRTELENKÉDET, (hir-telen-kéd-et) fn. tt. *hirtelenkédet-ét.* Hirtelenkedés elvont értelemben. A Tatrosi codexben am. hirtelenség: „És nagy hirtelenkedettel (magno impetu) a csorda mene fömeredek, (azas nyakra före — praecipitatus est) a tengerbe.“ Másutt am. dühös indulat, dühösség. „Mondják vala, hogy hirtelenkedetbe választatott,“ (in furorem versus est). A Bécsi codexben szintén: „Menjetek ki hirtelenkedettel.“ És: „Azért a király megharagvék és igen nagy hirtelenkedetbe gerjede.“

HIRTELENKÉDIK, (hir-te-len-kéd-ik) k. m. *hirtelenkéd-tem, —tél, —ett.* Hebehurgyán, szelesen, megfontolatlanul, vaktában cselekszik; kelletinél inkább siet, hamarkodik. *A birónak nem szabad hirtelenkedni.*

HIRTELENKÉDVE, (hir-te-len-kéd-ve) ih. Szelesen, hebehurgyán, megfontolatlanul, sietve, hamarkodva.

HIRTELENSÉG, (hir-te-len-ség) fn. tt. *hirtelenség-ét*, harm. szr. *—e.* Szelesség, hebehurgyaság, megfontolás nélküli cselekvés; tulságos sietség, kapkodó hamarság; váratlan gyorsaság, sebesség. *Hirtelenségből balul tenni valamit. Itélet hirtelensége. Nagy hirtelenséggel ott termettek a hadseregek. Halaburda hirtelenség.* (Csúzi).

HIRTELENSÉGÉS, (hir-te-len-ség-és) mn. tt. *hirtelenségés-t*, tb. *—ek.* Igen nagyon hirtelen; rendkivül sebes, gyors. *Jelenik vala pedig ő nekik hirtelenséges tüs.* (Bölcs. k. 17. 6. Káldi).

HIRTELENSÉGGEL, (hir-te-len-ség-vel) ih. Igen gyorsan, sebesen, váratlanul, előre nem gyanítva.

HIRTELENÜL, (hir-te-len-ül) ih. Sebesen, gyorsan, hamarjában, tüstént; váratlanul, véletlenül. *Hirtelenül eltünni. Hirtelenül megjelenni.* Képző nélkül is használtatik, pl. *hirtelen meghaldlozott; hirtelen megharagudott.*

HIRTELENVALÓ, (hirtelen-való) ösz. mn. Hamarságos, előre nem gyanított, sebesen, gyorsan történő.

HIRÜL, (hir-ül) ih. Hír gyanánt, hírképen. *Hirül adni valamit. Hirül vinni a nagy csapást. Azt hozták hirül, hogy* stb.

HIRÜL, (hir-ül) önh. m. *hirül-t.* Hír gyanánt elterjed, s mintegy hirré válik. *Vitézsége elhirült mindenfelé.*

HIRÜLT, HÍRÜLT, (hir-ül-t) mn. tt. *hirült-et.* Hírképen elterjedt, hirré vált. *Elhirült nagylelküség.*

HIRVAD, régies, *hervad* helyett; l. ezt.

HIRVADAG, (her-v-ad-ag v. her-v-at-ag) fn. tt. *hirvadagot.* A Bécsi codexben am. halványság (pallor): „A hirvadag, mely te orczádat megfoglalta, távozjék el tetőled.“

HÍRVADÁSZ, (hír-vadász) l. HÍRHAJHÁSZ.

HIRVÁGY, (hir-vágy) ösz. fn. A kivánó tehetség ösztöne, melynél fogva valaki hír után törekszik, hiressé lenni kiván, dicsvágy. Ennél tulságosabb a *hírszomj.*

HÍRVÁGYAS, HÍRVÁGYÓ, (hír-vágyas vagy -vágyó) ösz. mn. Hír után törekvő, hiressé lenni kivánó. V. ö. HÍRSZOMJAS.

HÍRVITEL, HÍRVIVÉS, (hír-vitel v. -vivés) ösz. fn. Hírrel, vagyis tudósítással megbizatás, és ennek elmondása, megadása.

HIRVIVŐ, (hir-vivő) ösz. fn. Bizonyos hirrel, vagyis tudósítással küldött követ; hirnök, hirmondó.

HISKA, (hi-ú-cs-ka?) fn. tt. *hiskát.* Palócz nyelven am. préshás a szőlőben; némely tájakon: *hajlok.* Hangra és értelemre (mint kisded épület) rokon vele a *viskó* szó is.

HISKÓ, l. VISKÓ.

HISPA, fn. tt. *hispát.* Rovarfaj, melynek egész szárnyait paizs födi, orsóalaku csápokkal, s tüskés torjjal és szárnypaizsákkal. (Hispa).

HISS, l. HESS.

HISTÓRIA, a hellen *ἱστωρ, ἱστωρία* szóktól kölcsönzött, s a nép nyelvébe is általment; fn. tt. *historiát.* Jelent történeti elbeszélést, történt dolgok előadását, továbbá történettant, történettudományt. Alsó,

pongyola nyelvén am. dolog, történet, akármiféle tárgy, valami, izé. *Nagy históriát csináltak belőle. Furcsa história volt bis az. Mindenféle históriát elé-hordott. Minek ez a gyerekes história? Ki látott ily bolond históriát?* L. TÖRTÉNELEM és TÖRTÉNÉSZET, TÖRTÉNETRAJZ.

HISTÓRIAI, (história-i) mn. tt. *históriai-t*, tb. *—ak*. Históriát illető, abból való, ahhoz tartozó stb. *Históriai adatok, munkák, kutatások.* V. ö. HISTÓRIA.

HISTÓRIÁZ, (historia-az) önh. m. *históriáz-tam, —tál, —ott.* 1) Históriákat beszél, történt dolgokat ad elé. 2) Pongyola népnyelven am. holmi tárgyakról terjedelmesen vagy untatólag szót szaporít. V. ö. HISTÓRIA. 3) Teketóriás.

HISZ, (1), v. HISZEN, (hi-sz, magas hangu *i*-vel) áth. és önh. Eredetileg *hi*, az *sz* csupán segéd- v. pótlékbetü levén, mint több más, pl. *vis, tész, lész*, továbbá *iszik, iszik, alszik, fekszik, nyugszik* stb. igékben, melyekből ha miveltetőt vagy tehetőt képezünk, az *sz* kimarad: *hí-tet, hí-het; ví-tet, ví-het; té-tet, té-het; lé-tet* v. *lé-tet, lé-het; nyug-tat, nyug-hat-ik, al-tat, al-hat-ik; é-tet, é-het-ik; i-tat, i-hat-ik* stb. Így több időben és függő multban is nem annyira *sz* helyett, mint kösbeszuratul *v* segédbetüt vesz fel: *hi-v-ék* (hi-ék helyett), *hi-v-él, hi-v-e, hi-v-énk, hi-v-étek, hi-v-ének* v. *hínek*. Régente épen úgy, mint *lőn, lőnek, tön, tönek*, volt *hön* v. *hün*, sőt *hín* is stb. „Ő nekiek *meghün* (= meghive) az egész sokaság." Batisi András. „De uronk Krisztusban csak kevesen hönek" (= hivének). Farkas András. (Mindkettő a XVI. századból). „Hün az ember a beszédnek, melyet mondott vala Jézus." Tatrosi cod. (Erdősynél is': *hün*, Pesti Gábornál: *hín*). Másik mult *sz* nélkül: *hi-tt*. Jövő szintén: *hi-endek, hi-endesz* stb. Foglaló és parancsoló: *hi-gy-j-ek* (‚hisz-j-ek' helyett), *hi-gy-j, hi-gy-j-en*. T. i. mivel köz szokás szerént a kimondásban kettőztetik a *gy*, ennél fogva a parancsoló mód *j* képzőjét is ki lehet tenni, s így írni: *higyjek, higyj, higyjen*, mely esetben a *gy*, *sz* helyett áll (hi-sz-j). Parancsoló 2-ik személye a tárgyi ragozásban: *higyjed*, v. összevonva: *hidd* (= higy-d), pl. *hidd el nekem.* Htn. *hinni* (= hi-sz-ni). Igenév: *hi-v-ő, hi-v-e, hi-end-ő.* 1) Mint áthatható am. valamit bizonyosnak, igaznak tart, vall, mint olyanról meg van győződve, különösen valamit alapos tekintély, igaz tanuk után megismer és tud. Ez értelemben rokon a görög *ἴσημι* v. *ἴσαμι*, latin *scio*, német *wissen* igékkel. Megvan a görög-latin *historia* főnévben (*ἱστωρ* = ismerő, tudó szótól, ez ismét *ΕΙΔΩ* törzstől), mely nem egyéb, mint a történt dolgoknak hiteles tanuk után szerzett tudomása. *Erősen hiszem, hogy az igaz úgy győzni fog. Hiszem a testnek feltámadását, és az örök életet. Mindent hiszek, mit Krisztus urunk tanitott. Hiszem és vallom, hogy egy az Isten lényegében, és három személyében. Elhiszem, amit mondasz. Eb hiszi. Higye, aki akarja, de én nem. Hiszed-e, hogy semmim sincsen?*

„Csendességben, békeségben ha akarsz élni,
Minden szépnek, igaz képnek nem kell ám hinni."
Népvers. (Erdélyi J. gyüjt.).

2) Gondol, vél, gyanít, tart. *Azt hittem, el sem jösz hozzám. Kinek hiszesz te engemet? Ki hitte volna, hogy még ez is megtörténhessék? Nem bánom, akár mit hisztek felőlem.* „Az emberi nemzet általában hisz fajának halhatlan létében." Lonovics József érsek. 3) Mint önható am. bízik, bizodalmat helyez valakiben v. valamiben, s rokon a görög *πίστις*, latin *fides* szókkal. *Istenben hinni. Hiszek tebenned édes Istenem.*

„Ő Szent Fiában gyönyörködjetek,
Nagy szeretettel benne higyjetek."
Panaszló ének. Tálya 1549. (Thali Kálmán gyüjt.).

Hiszek benned, hogy meg nem csalsz. Innét: *elhiszi magát*, am. tulságosan bízik magában, rátartós, kevély, nagyralátó. *Hidd el magad, ha szégyent akarsz vallani.* (Km.).

„Az élő Istennek olvastam könyvéből,
Hogy ha ki elhinné magát, haragjából,
Nyakra-főre jöne le az uraságból."
1606-diki versezet. (Thaly K. gyüjt.).

Meghinni valakinek, am. bízni benne. *Meghitt ember*, biztos, kire valamit bíztunk vagy bátran bízhatunk. *Nem kell hinni minden szép szónak. Kötve kell hinni a komának.* (Km.). *Jól megnézd, kinek higyj.* (Km.).

Valamint a *vis, tesz, lesz, megy*, úgy a *hisz* is felveszi az *en* toldalékot, vagyis inkább a harmadik személynévmás vagy személyragot, *hiszen* = *hisz-ön. Aki hiszen és megkeresztelkedik, üdvözül, aki pedig nem hiszen, elkárhozik.* (Márk 16. 16. Káldi. Károlyinál: *hijénd*).

HISZ, (2), v. HISZEN v. HISZEM, indulatszó, mely által azt jelentjük, hogy bizonyos dologról nem kétkedünk, vagy úgy is tudjuk, bizzuk. *Hiszen hallotta ön is, mit mondottak. Hiszen itt maradnak. Hiszem már megmondottam.*

„Várad! nagy kárt tésza mind ez országnak
Hogy véget nem vetsz a sok vakságnak!
Csak zabot pállaszsz az nagy érczlónak:
Hiszem az Isted állítod (talán: alítod?) vaknak."
Panaszló ének. Tálya 1549. (Thaly K. gyüjt. Az érczlóban czélzás van Szent Lászlónak akkor fennállott érczlovag szobrára).

Néha neheztelést fejezünk ki általa, kivált midőn valaminek ismétlésére kedvünk ellen sürgettetünk. *Ugyan ne rimánkodjál, hiszen már megmondottam, hogy nem bántlak.* Néha czáfolatul használják. *Miért nem fogadod el, hiszen előbb magad kérted.* Van nagymondó és fenyegető értelme is, s ekkor *de* v. *no* szócskával tétetik össze. *Dehiszen* v. összvébbhuzva *dejszen nincs oly legény a faluban, mint ő. Dejszen csak jöjön, majd adok én neki. No hiszen* v. *nohiszen*, v. *nojszen lesz az élet. Nojszen majd kapsz.* Népnyelven *h* nélkül is *isz, iszen.*

HISZÉKEGY, (hiszék-egy) ösz. fn. Így nevezik az apostoli hitvallást, mely tizenkét ágazatból áll, s így kezdődik: *Hiszek egy Istenben, mindenható atyában.* stb. *Elmondani a hiszekegyet. Melyik a hiszekegynek harmadik ágazata? Ha nem hiszed, menj a hiszekegy-partra* (mondják Érsekújvárban).

HISZEKÉGYISTEN, (hiszek-égy-isten) l. HISZEKÉGY.

HISZÉKÉNY, (hi-sz-ék-ény v. hisz-é-kény) mn. tt. *hiszékény-t*, tb. —*ék*. Könnyen hivő, kivel hamar el lehet hitetni valamit. Máskép: *hivékeny*.

HISZÉKÉNYSÉG, (hi-sz-ék-ény-ség) fn. tt. *hiszékénység-ét*, harm. szr. —*e*. Oly tulajdonsága valakinek, melynél fogva könnyen hisz, vagyis a másoktól mondottakat vizsgálat nélkül mint valókat, megtörténteket elfogadja.

HISZELÉKENY, (hisz-el-ék-eny) l. HISZÉKENY.

HISZELKÉDIK, l. HIZELKÉDIK.

HISZÉM, fn. gyanánt, de csupán benmaradó raggal *és ú* képzővel használtatik, s am. vélemény, gondolkodás, meggyőződés. *Én azon hiszemben* vagy *oly hiszemben vagyok, hogy* stb. *Jóhiszemü, roszhiszemü.*

HISZÉN, l. HISZ, ige és isz.

HISZTER, fn. tt. *hiszter-t*, tb. —*ék*. Ganajbogár neme. (Hister).

HIT, (1), (hi-t, magashangu *i*-vel); fn. tt. *hit-ét* v. —*et*, harm. szr. —*e*. 1) Lelki állapot, midőn a mástól elbeszélt dolgot igaznak tartjuk. Szorosb ért. midőn az isteni kinyilatkoztatást, vallási tanokat, mint igazakat elfogadjuk. Legszorosb ért. az egyház nyelvén am. a három isteni jóságok vagy erények elsője, vagyis Istentől belénk öntetett malaszt, melynél fogva Isten igéjéről meggyőződünk, s a szerént élünk. *Eleven hit*, mely cselekedetek által nyilatkozik. *A hit cselekedetek nélkül meg van halva.* (Sz. Pál). *Istenben való hit.*

„Boldog az, kinek szivében
Lángol, mint naptüz, a hit;
Annak istenkéz vezérli
Élte minden útjait."

Király Károly.

2) Belső meggyőződés oly dolgokban, melyekről világos tudományunk nem lehet, csak belső sejtésünk, pl. *mások erényében, őszinteségében, becsületében, jó szándékában való hit.* „Nemzetünk ingadozhatlanul bízzék, s higyjen saját jobb, szebb, dicsőbb jövőjében — higyjen azon erős hittel, mely a vallás terén hegyeket képes egy helyről a másikra áttenni." Lonovics József érsek. 3) Összes foglalata azon tanoknak és igazságoknak, melyek az Isten és emberek közti viszonyt illetik, s akkor egy értelmü e szóval: *vallás, religio*, újabb alkatu szóval: *egély. Tárgyilagos hit*, mennyire ezen igazságok és kötelességek foglalata magában véve értetik. *Alanyi hit*, mennyire ezen igazságokat az ember meggyőződése szerént magáéinak vallja, s a kötelességeket e szerént teljesíti. *Hitből él az igaz.* (Biblia). 4) Hitvallás, vagyis külön vallási felekezet. *Keresztény hit, szidó hit, török hit.* Szorosb ért. keresztény vallási felekezet. *Római katholika hit, ágostai hit, helvétziai reformált hit. Magyar hit*, azaz helvetziai vallás, *német hit*, azaz ágostai hitvallás, (így nevezték el hajdan egymás vallását Magyarországban a protestans felekezetek, mivel a helvet vallástételüek leginkább magyarok, az ágostai vallásuak pedig eleinte jobbára németek valának). *Ó hit*, azaz görög hitvallás, mivel a magyarok közt, kivált Erdélyben, a görög vallás elébb kezdett terjedni a rómainál. *Hitet vallani. Hitet változtatni. Más hitre térni. Hitét megtagadni, elhagyni. Hitétől elszakadni. Hite hagyott. Hittől szakadt.* 5) Biztositó igéret. *Hitre megjelenni*, (fide publica venire). *Hitlevél*, (salvus conductus). *Megadták hitre a várost.* (Illésházy lev. 1600. évből), azaz oly igéretre, mely szerént az ellenség sértetlenül hagyja őket. 6) Eskü, melyet Istenre vagy hitünkre, hitvallásunkra hivatkozva teszünk. *Hitét valamire letenni. Hitével játszani*, azaz hitét semmibe venni, azzal nem gondolni. *Hitét szegni. Hitemre, igaz hitemre mondom. Hittel fogadni, igérni, erősíteni, bizonyítani valamit.* „Aznak az árát igaz becsület (= megbecsülés, becsü) szerént, és annak az embernek hiti szerént megértvén." Sajó-Szentpéteriek végezése 1403-ból.

HIT, (2), v. HITT, mély hangu *i* v. *ï*-vel; l. HEIT v. HEJT. Innen *hitség.*

HITÁBRÁND, (hit-ábránd) ösz. fn. Lélekállapot, midőn homályos, zavaros érzetek, s magasra feszített képzelet az ész tiszta világát annyira meghomályosítja, hogy az ember vakon hódol a fölvett véleménynek, s minden más véleményt, mint tévedést, vizsgálat nélkül vet el magától.

HITÁGAZAT, (hit-ágazat) ösz. fn. Az összes hittudománynak vagy hitvallásnak egyes szaka vagy tana, pl. *Hiszem, hogy az Isten lényegében egy, és személyében három. Hiszem a testnek feltámadását. Hiszem az örök életet.* Máskép: *hitczikkely*, (dogma fidei).

HITÁGAZATI, (hit-ágazati) ösz. mn. Hitágazatokat illető, azokra vonatkozó. *Hitágazati könyvek*, (libri symbolici). V. ö. HITÁGAZAT.

HITALAP, (hit-alap) ösz. fn. 1) Okok, pl. tanuk hitelessége, sokasága, melyekre támaszkodva valamely eseményt, igazán megtörtént gyanánt elfogadunk és hiszünk. 2) L. HITELV.

HITALKOTÁS, (hit-alkotás) ösz. fn. Működés, mely valamely hitvallást alapít meg.

HITALKOTMÁNY, (hit-alkotmány) ösz. fn. Valamely hitvallásnak egy egészbe foglalt rendszere.

HITALKOTÓ, (hit-alkotó) ösz. fn. és mn. Aki vagy ami valamely hitvallást alapít. *Hitalkotó Jésus. Hitalkotó szellem.*

HITÁLOM, (hit-álom) l. HITÁBRÁND.

HITÁTOK, (hit-átok) ösz. fn. Innepélyes átok, vagyis fenyitő szavak, melyek által valaki bizonyos büntettek miatt az anyaszentegyház kebeléből kizáratik, s a többi hivek előnyeitől és jogaitól megfosztatik, egyházi átok. *Hitátok alá vetni valakit.* (Anathema).

HITBAJNOK, (hit-bajnok) ösz. fn. Személy, ki szellemi vagy fegyveres erővel harczol hite mellett és ennek megtámadói ellen. Vétetik *hitvalló* értelemben is.

HITBELI, (hit-beli) ösz. mn. Hitet, hitvallást illető, arra vonatkozó. *Hitbeli villongások, csakadások. Hitbeli kételyek. Hitbeli buzgalom, hanyagság, közönyösség.*

HITBÉR, (hit-bér) ösz. fn. A magyar törvény szerént bizonyos mennyiségü pénz, mely a törvényesen egybekelt nőnek a férj vagyonából szokott vagy törvény, vagy kötés szerént fizettetni. A *törvényi* hitbért már maga a törvény szabta meg (még régi időben, mely mennyiség ma igen csekély) minden törvényes nőnek ennek özvegysége vagy a férj csődbe jutása esetére; a *kötési* vagy *irott* hitbért szabad tetszés szerént a házasulók mindenike igérheti a másiknak. Ha a nő igéri a férfinak ez *viszonhitbér*. Különbözik ezektől a *menyasszonyi* v. *jegy-* vagy *nászajándék*, vagyis azon pénz vagy más vagyon, melyet a nő akár eljegyzés, akár menyekző alkalmával, akár férjétől, akár mástól valósággal kapott. *Hozomány* pedig mindazon ingó vagy ingatlan vagyon, amit a nő, mint sajátját férje házához viszen, melyben a nászajándék is benne foglaltathatik. Az osztrák polgári jog szerént nincs törvényi hitbér, hanem csak kötési vagy szerződési, mely *Widerlage* névvel neveztetik, mintegy a hozomány viszonzása vagy biztositásaul.

HITBÉRI, (hit-béri) ösz. mn. Hitbérre vonatkozó, hitbért illető. *Hitbéri vagyon, hitbéri pénz.*

HITBESZÉD, (hit-beszéd) ösz. fn. Egyházi, templomi beszéd, mely a hit tanait tárgyalja, s a hallgatókat vallásos erényre buzdítja.

HITBIRÓSÁG, (hit-bíróság) ösz. fn. Némely katholikus országokban, különösen a spanyoloknál és portugáloknál létezett egyházi törvényszék, melynek feladata volt az eretnekséget kiirtani, s ennél fogva a gyanus hitüeket vizsgálat alá venni, s ha ezek az elfogadott vagy bíróság elé szabott elvek szerént bünösöknek találtattak, megfenyíteni, sőt halállal is büntetni, (tribunal inquisitionis). Máskép: *hitnyomozó* vagy *hitvallató szék*, vagy *hittörvényszék.*

HITBIZOMÁNY, (hit-bizomány) ösz. fn. 1) Általán, másnak hitére bizott, hűségébe ajánlott valami. 2) Különösen, valakire oly rendelettel szállított jószág, hogy azt ne lehessen másnak adni vagy másra átbocsátani, hanem csak a hitrebizó rendelkezése szerént minden jövendő vagy legalább több nemzedékre a családban maradjon. Ily hitbizományok hazánkban az úgynevezett majoratusi (előfiségi) vagy senioratusi (idősbfiségi) jószágok.

HITBIZOMÁNYI, (hit-bizományi) ösz. mn. Hitbizományt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Hitbizományi törvények, rendeletek, jószágok.*

HITBIZOMÁNYOS, (hit-bizományos) ösz. fn. és mn. 1) Személy, ki hitbizományt bír. 2) Hitbizománynyal terhelt. *Hitbizományos örökség, jószág.* V. ö. HITBIZOMÁNY.

HITBUZGALOM, **HITBUZGÓSÁG**, (hit-buzgalom v. -buzgóság) ösz. fn. Különös buzgalom, melyet valaki az által tüntet ki, ha hitvallása tanaihoz szorosan ragaszkodik, s erkölcsi szabályait teljesíteni, és szertartásait gyakorolni szokta.

HITCZIKKELY, (hit-czikkely) l. HITÁGAZAT.

HITCZIKKEZET, (hit-czikkezet) ösz. fn. A hit tanainak bizonyos mondatokba, ágazatokba szerkesztett foglalata. Ilyen pl. sz. Athanás püspök hitczikkezete, melyben a katholika hitvallás ágazatait egybefoglalja. *Apostolok hitczikkezete. Protestansok hitczikkezete.* (Symbolum fidei).

HITCZIKKEZETÉS, (hit-czikkezetés) ösz. mn. Mi hitczikkezetekből áll; hitczikkezet szerént tárgyalt valamit. *Hitczikkezetes könyvek. Hitczikkezetes vallástan.* V. ö. HITCZIKKEZET.

HITCZIKKEZETTAN, (hit-czikkezet-tan) ösz. fn. A hittannak v. egélynek azon része, mely a hitczikkezeteket tárgyalja. (Theologia symbolica, dogmatica).

HITDÜH, (hit-düh) ösz. fn. A hitábránd azon túlfeszített foka, melyen valaki a más hiten levőket kímélet nélkül üldözi, s Isten nevében, Istenért felebarátain a legiszonyúbb kegyetlenséget is kész elkövetni, oly meggyőződésből, hogy az által Istennek kedves dolgot teszen.

HITÉGET, (hi-t-ég-et) áth. és gyak. m. *hitégettem, —tél, —ett.* Hamis igéretekkel, csalárdsággal valakit rászed, csábítgat, álreményekkel kecsegtet. *Házassággal hitegetni valamely nőt. Magához hitegetni valakit. Szép szóval elhitegetni az elbújt szökevényeket. Azzal hitegette, hogy hivatalt szerez neki.*

HITÉGETÉS, (hi-t-ég-et-és) fn. tt. *hitégetés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e.* Álnokoskodás, csalfálkodás, hamiskodás, midőn valakit rábeszélnek valamire; csábítgatás, kecsegtetés.

HITÉGETŐ, (hi-t-ég-et-ő) mn. és fn. tt. *hitégető-t.* Személy, ki valakit hiteget, csábítgató, csalogató, ál okokkal másokat rábeszélő. *Ne higyj a hitegetőnek.*

HITEGYESÍTÉS, (hit-egyesítés) ösz. fn. Különféle hitvallásoknak egygyé keverése vagy összeolvasztása. V. ö. HITEGYESÍTŐ.

HITEGYESÍTŐ, (hit-egyesítő) ösz. fn. Így neveztetnek azok, kik a különféle hitvallásokat egygyé akarják olvasztani. Ilyenek voltak a régi samaritanusok, kik a zsidó vallást a pogány hittel egyesítették. (Syncretista).

HITEHAGYOTT, (hite-hagyott) ösz. mn. Hitvallásától elpártolt, más hitvalláshoz szegődött. Különösen, az első keresztény századokban olyakról mondatott, kik a pogány hitre tértek vissza, pl. Julián császár, (apostata); később, mind azokról, kik a római anyaszentegyház kebeléből kilépvén más keresztény felekezethez tértek által.

HITEL, (1), (hi-t-el) fn. tt. *hitel-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Tekintély, melynél fogva valakinek állításait, tanuadatait igazaknak hiszszük, s bennök bizunk. *Hitelt adni a történetirónak.*

„Ne higyj minden száj mozgásának,
Ne adj hitelt minden sirásnak."
Népvers. (Erdélyi J. gyüjt.).

Ezen oklevélnek nincs hitele. Igazmondás által hitelt szerezni. Hitellel biró tanúk. A történetiróban megkivántatik a tudomás és a hitel. 2) Másoknak emberségünkben helyzett bizodalma, mely szerént valamit reánk bízni, különösen pénzt kölcsönözni készek, vagyis azon tulajdonság, melynek fejében másoktól kölcsönt kapunk, pl. ismert becsületesség, elegendő birtok, mások jótállása stb. *Hitellel birni. Hitelben pénzt adni* v. *fölvenni. Hitelre hozatni, vásárolni valamit. Hitelét elveszteni. Kinek mennyi a pénze, annyi a hitele.* (Km.). Népnyelven: *emberség. Ha nincs is pénzem, de van emberségem. Kigyelmed emberségére semmit sem adok. Hitelbe kéne hozatni* (bort), *emberségem nincsen.* (Népd.).

HITEL, (2), (hi-t-el) áth. m. *hitel-t*. Valakit esket, vagy esküjét elfogadja. *Meghitelni a becsüsöket.*

HITELBANK, (hitel-bank) ösz. fn. Nyilvános kölcsönző intézet, melyből elégséges ingatlan zálogbiztositék (zálogjel) kimutatása mellett, de amely a tulajdonos birtokában marad, kamatra pénzt fölvenni lehet. (Hypothekabank). Szerkezete sokban megegyezik a takarékpénztárakéval, minthogy az általa kölcsön vett pénzt adja ismét kölcsön; azon lényeges különbséggel, hogy a hitelbanknál a kamat mellett rendszerént csekély évi törleszték is fizettetik, s a tőke, ha az adós az évenkénti tartozásokat pontosan teljesiti, fel nem mondható. Például 6 (5 kamat és 1 törlesztési) százaléknak évenkénti fizetése mellett 40 év alatt az egész tőke lefizetettnek tekintetik. Továbbá, hogy a hitelbankok nem mindig adnak készpénzt, hanem csak kötelezvényeket (zálogjegyeket stb.), melyeket a kölcsön vevő maga tesz aztán pénzzé, azaz eladja azokat.

HITELBEADÁS, (hitelbe-adás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakinek kész pénzt kölcsönözünk, vagy pénzérő jószágot, árut jövendő visszafizetés fejében engedünk által.

HITELBEVÉTEL, (hitelbe-vétel) ösz. fn. 1) Midőn pénzt hitelben, azaz kölcsön veszünk fel. 2) Midőn valamit vásárlunk, de legott le nem fizetjük az árát.

HITELEM, (hit-elem) ösz. fn. A hitnek első czikkei és ágazatai rövid, s leginkább gyermekek fogalmához alkalmazott oktatásban eléadva.

HITELEMZÉS, (hit-elemzés) ösz. fn. Oktatás a hit elemeiben.

HITELEMTAN, (hit-elem-tan) ösz. fn. Tan a hitelemekről; továbbá azon könyv, mely a tant magában foglalja. (Catechismus).

HITELÉS, (hi-t-el-és) mn. tt. *hitelés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Bizonyos tulajdonságainál fogva hitelre méltó, igaznak tartható. *Hiteles tudósitás; hiteles oklevél*, melynek igaz eredete is bizonyos, tartalma is igaz. 2) Mondják a magyar törvényben azon kiváltságokkal felruházott néhai törvényes helyekről, melyekben a nagyobb érdekü, birtokjogot illető oklevelek, végrendeletek, ellenmondások, ovások, bevallások stb. őrizet végett letétettek, milyenek a káptalanok és némely monostorok levéltárai is valának. (Locus credibilis). 3) Hites személy által valódinak, igaznak, eredetinek tanusított, bizonyított. *Hiteles párban, hiteles másolatban kiadott oklevél.*

HITELÉSEN, (hi-t-el-és-en) ih. Oly módon, hogy hinni lehessen; elégséges bizonyítványnyal ellátva, erősitve. *Valamit hitelesen eléadni, bebizonyítani.*

HITELÉSÍT, **HITELÉSIT**, (hi-t-el-és-ít) áth. m. *hitelésít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Valamit hitelessé tesz. Különösen valamely hites személy bizonyságot nyújt valaminek igazsága, törvényszerüsége, valódisága felől. *Hitelesíteni az eredeti oklevél másolatát. Hitelesíteni a tagosztályi egyezkedésről szóló irományokat. Hitelesíteni a gyülés jegyzőkönyvét.*

HITELÉSÍTÉS, **HITELÉSITÉS**, (hi-t-el-és-ítés) fn. tt. *hitelésítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valamit hitelesítünk. *Jegyzőkönyvek hitelesitése.*

HITELÉSÍTŐ, (hi-t-el-és-ít-ő) mn. és fn. tt. *hitelésítő-t*. Személy, aki valamit hitelesít. *Hitelesítő szolgabíró, megyei esküdt. Hitelesítő gyülés.*

HITELÉSSÉG, (hi-t-el-és-ség) fn. tt. *hitelésség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Személy vagy dolog tulajdonsága, melynél fogva hitelt érdemel, illetőleg igaznak, valódinak tartható. *Hitelességgel biró tanúk, történetirók.* 2) Szorosb ért. az okleveleknél, különösen az eredetieknél jelenti az igas eredetüséget, a másolatoknál azon tulajdonságot, mely szerént a másolat az arra feljogosított tiszti személy által az eredetivel pontosan összehasonlíttatott, s azzal egyezőnek bizonyíttatik.

HITÉLET, (hit-élet) ösz. fn. Élet, mely a hit elvei közt mozog, melyet a hitvallás alkot, melynek feladata az Istenben vetett hitet venni szabályul, irányadóul.

HITELÉZ, (hi-t-el-éz) áth. m. *hitelez-tem, —tél, —ett*. Pénzt, vagy más felhasználni való vagyont kölcsön ad. *Pénzt hitelezni. Árukat hitelezni.*

HITELÉZÉS, (hi-t-el-éz-és) fn. tt. *hitelézés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, illetőleg átengedés neme, midőn valamit másnak hitelben adunk, kölcsönözünk.

HITELÉZMÉNY, (hi-t-el-éz-mény) fn. tt. *hitelézmény-t*, tb. —*ék*. Hitelre adott pénz, vagy másféle érték (activum debitum).

HITELÉZŐ, (hi-t-el-éz-ő) fn. tt. *hitelező-t*. Személy, ki más valakinek pénzt, vagy másnemü értéket, nevezetesen árukat hitelre ad. *A hitelezőket kielégíteni.*

HITELEZVÉNY, (hi-t-el-éz-vény), l. HITELEZMÉNY.

HITELHIÁNY, (hitel-hiány) ösz. fn. Szenvedő állapot, midőn valakinek hitele nincs, vagyis, midőn hitelre kölcsönt nem kap, vagyis mint köznyelven mondják, midőn emberségére, vagy szakálára mit sem adnak. Szélesb ért. állapot, midőn valakinek nem hisznek.

HITELINTÉZET, (hitel-intézet) ösz. fn. Oly intézet, melyben akár ingó, akár ingatlanok lekötése, leszálogolása mellett pénzt kölcsönöznek; ha ez csak ingatlanokra történik, ennek neve különösebben: *hitelbank*. Széles értelemben hitelintézeteknek nevezik mind azon országos rendelkezéseket és törvényeket is, melyek a köz hitel fejlesztésére, pártolására s emelésére irányozvák.

HITELJEGY, (hitel-jegy) ösz. fn. Jegy, kötelezvény, melyet közhitelű intézet bocsát ki, vagy mely köz hitelen alapszik. L. HITELPAPIR.

HITELKÉPES, (hitel-képes) ösz. mn. Aki vagy ami (pl. intézet) bír azon kellékekkel, melyeket a benne vagyoni, és ezzel együtt működési tekintetben helyezett bizalom megkiván.

HITELKÉPESSÉG, (hitel-képesség) ösz. fn. Bizalom, melyet valaki- vagy valamiben hitel tekintetéből helyeznek. V. ö. HITELKÉPES.

HITELKÖNYV, (hitel-könyv) ösz. fn. Általán, könyv, melyben a hitelre kiadott pénzeknek, áruknak s egyéb holmiknek mennyisége, értéke, hitelezési napja stb. följegyeztetik. *Kalmárok, kereskedők, pénstőzsérek hitelkönyve.*

HITELLEVÉL, (hitel-levél) ösz. fn. Hitelt tanusító levél vagy bizonyítvány, melylyel magát valaki, kinek birtoka, vagyona van, gazdag tőkepénzesek, s pénzváltók által elláttatja, hogy azon esetre, ha kölcsönvételre szorulna, biztos legyen, miszerint hitelre talál, s pénzt bizonyos összegig kölcsön kaphat.

HITELNYITÁS, (hitel-nyitás) ösz. fn. A kereskedelmi világban használt kifejezés, midőn valaki egy másik kereskedő vagy gyáros, vagy intézet, társaság részére megigéri, hogy bizalmát bírni fogja és előforduló esetekben megembereli.

HITELPAPÍR v. —PAPIROS, (hitel-papír v. —papiros) ösz. fn. Minden jegy, kötelezvény, mely köz hitelen alapszik, mint váltó, államkötelezvény, bankok utalványai és más jegyei, melyeket nyilvános tőzsdéken szoktak adni-venni. Máskép: *hiteljegy*.

HITELT, (hi-t-el-t) mn. tt. *hitelt-et*. Ki bizonyos törvényszerü formák szerint hittel, vagyis esküvel erősített bizonyságot tett. *Hitelt tanúk, bőcsőök.*

HITELTELEN, (hi-t-el-telen) mn. tt. *hiteltelen-t*, tb. —*ék*. Kinek hitéle nincsen. *Hiteltelen tanu, történetiró. Hiteltelen kalmár.* V. ö. HITEL.

HITELTELENSÉG, (hi-t-el-telen-ség) fn. l. HITELHIÁNY.

HITELTET, (hi-t-el-tet) áth. m. *hiteltet-tem*, —*tél*, —*ett*. Valakit bizonyítás végett megesküttet, törvényszerü esktitételre kényszerít. *Meghiteltetni a tanúkat.*

HITELTETÉS, (hi-t-el-tet-és) fn. tt. *hiteltetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, törvényes eljárás, mely által valakit hiteltetnek. *Tanuk, bőcsőök hiteltetése.* V. ö. HITELTET.

HITELV, (hit-elv) ösz. fn. 1) Valamely vallásnak fő ágazata, melyen a többiek alapulnak. *A keresztények hitelve a Krisztus istensége.* 2) A vallásnak valamely alapigazsága, vagy lényeges szabálya, pl. Isten az embert halhatatlanságra teremtette, vagy: szeressed felebarátodat, mint tenmagadat.

HITELVÁSÁR, (hitel-vásár) ösz. fn. Vásár, midőn a kalmárok, kereskedők hitelre veszik által az árukat, azon kikötéssel, hogy áraikat bizonyos időre, pl. a legközelebbi vásárra megtérítik. Szélesb ért. mindenféle vásárlás, mely hitelre történik.

HITELVÉNY, (hi-t-el-vény) fn. tt. *hitelvény-t*, tb. —*ék*. L. HITELLEVÉL.

HITELVESZTÉS, (hitel-vesztés) ösz. fn. Szenvedő állapot; midőn valaki hitelét veszti. V. ö. HITEL.

HITELVESZTETT, (hitel-vesztett) ösz. mn. Aki vagy ami iránt a bizalom megszűnt.

HITELZÁLOG, (hitel-zálog) ösz. fn. Ingatlan jószág, melyet valaki (átadás nélkül) biztosítékul leköt, pl. reá betáblázstat, hogy hitelben pénzt kapjon.

HITELZÁLOGOS, (hitel-zálogos) ösz. fn. Személy, vagyis hitelező, ki pénzt hitelzálogra kölcsönöz.

HITÉMRE, (hi-t-ém-re). Esküvést jelentő vagy valamit erősen bizonyító indulatszó. *Hitemre mondom. Igas hitemre, mit sem tudok róla. Pápista, kálvinista hitemre.*

HITERŐ, (hit-erő) ösz. fn. A hitbeli gondolatok, érzelmek, meggyőződések hatása, működése, mely semmi viszontagságok alatt el nem csügged, sőt gyarapszik.

HITÉS, (hi-t-és) mn. tt. *hités-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Kinek hinni, kiben bízni lehet; biztos. *Hites emberekre bízni ügyeit.* 2) Hittel, vagyis esküvel lekötelezett. *Hites jegyző, eskütt, ügyvéd. Hites társ*, vagy összetéve: *hitestárs*, máskép: *hitvestárs*, azaz férj

v. feleség, minthogy egymásnak hűséget esküttek. 3) Régies ért. vérrokonságba fogadott, s mintegy hit által öszvekapcsolt. *Hites atya. Hites fiú. Hites atyafiak*, (adoptivus).

HITÉSTÁRS, (hitės-társ) l. HITÉS, 2).

HITESZEGÉTT, (hite-szegétt) ösz. mn. 1) Ki letett hite, vagyis esküje ellen cselekedett, azt nem teljesitette. *Hiteszegett biró, ügyvéd. Hiteszegett asszony, férj.* 2) Áruló. *Hiteszegett barát, polgár.*

HITESZME, (hit-eszme) ösz. fn. Vallásos kép a lélek bensőjében, vallásos gondolat, mely valakit lelkesít, melyet valaki lelkében táplál vagy szent könyvéből merít, pl. Isten az embert a maga képére teremtette. *Hiteszmék uralma.*

HITET, (hi-t-et) áth. m. *hitet-tem, —tél, —ett.* Ál okokkal vagy csábító szavakkal, ravaszsággal reábeszél valakit, hogy higyjen; ámít, elámít, rászed. Jobbára *el* igekötővel használtatik: *elhitet. Együgyűsége miatt mindent el lehet hitetni vele. Engem ugyan el nem hitetsz.*

„Látom a garadra ugyan felöntöttél,
A szegzárdi borból jól felhörpentettél,
A házasság ellen azért beszélgettél,
De hidd el, hogy engem te el nem hitettél."
(Vőfél kötel.).

Szélesb ért. reábir valakit, hogy szavainak higyjen, de ekkor egyedül *el* igekötővel. *Nem birtam vele elhitetni, hogy semmi baja nem lesz.*

HITETÉS, (hi-t-et-és) fn. tt. *hitetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Ál okokkal vagy csalárdsággal való rábeszélés; ámítás, elámítás, rászedés. *Nem hallgatni a hitetésre.*

HITETLEN, (hi-t-etlen) mn. tt. *hitetlen-t*, tb. —*ék*. 1) Ki nem hisz, ki mások szavában kételkedik. *Hiába beszélsz esen hitetlennek. Hitetlen Tamás.* (Km.). 2) Kinek bizonyos hitvallása, különösen keresztény hite nincsen. *Hitetlen istentagadók.* Így nevezik különösen azokat, kik Krisztus tanitását be nem vették. *Hitetlen pogányok.*

„A hitetlennek szemében
Szörnyű rémkép a halál,
Mint a gyáva gyermekeknek
Borzasztó az éjhomály."
Király Károly.

3) Hiteszegett, hamis esküvő, kinek letett esküjére, mit sem lehet adni; hívtelen. Határozóként am. hitetlenül.

HITETLENSÉG, (hi-t-etlen-ség) fn. tt. *hitetlenség-et*, harm. szr. —*e*. Tulajdonság, melynél fogva valakit hitetlennek mondunk. Különösen 1) midőn valaki nehezen vagy épen nem hisz; 2) midőn vallástalan, istentelen; 3) midőn hitét szegi, hivtelen, áruló. V. ö. HITETLEN.

HITETLENÜL, (hi-t-etlen-ül) ih. 1) Vallástagadólag, istentelenül. *Hitetlenül beszélni, írni, cselekedni.* 2) Esküszegőleg, árulólag. *Hitetlenül elhagyni a szövetséges társakat. Hitetlenül megcsalni a férjet vagy nőt.*

HITETŐ, (hi-t-et-ő) fn. tt. *hitető-t*. Ámító, csábító, álnok csaló, másokat rászedő. *Leányhitető.* „És hamis hitetőktől megótalmazá őtet." A Carthausi névtelen. „E hitető még elevente úgy mondott: Harmad nap után felkelek." Tatrosi cod.

HITÉZ, (hi-t-éz) áth. m. *hitéz-tem, —tél, —ett.* Esket, esküttet, az esküt leteteti valakivel. *Meghitetni a tanukat.*

HITÉZÉS, (hi-t-éz-és) fn. tt. *hitézés-t*, tb. —*ék*. Esketés.

HITÉZTET, (hi-t-éz-tet) miveltető m. *hitéztet-tem, —tél, —ett.* Eszközli vagy megparancsolja, hogy valaki hitét letegye, vagyis esküdjék. Az egyszerű *hites* helyett is jobbára *hiteztet* v. *hiteltet* használtatik.

HITÉZTETÉS, (hi-t-éz-tet-és) fn. tt. *hitéztetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Miveltető ért. esküttetés. 2) Közvetlen cselekvési ért. esketés. *Hásas személyek hiteztetése.*

HITFÉL, (hit-fél) l. HITROKON.

HITFOGALOM, (hit-fogalom) ösz. fn. A hitről képzett valamely fogalom, pl. *a hit üdvözít.*

HITHAGYÁS, (hit-hagyás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki előbbi hitvallásától megválván egy másra vagy épen hitetlenségre tér.

HITHAGYÓ, (hit-hagyó) ösz. mn. és fn. Ki hitétől, vagyis hitvallásától elpártol vagy hit nélküli állapotban él. (Apostata).

HITHŐS, (hit-hős) l. HITBAJNOK.

HITKÉNYSZER v. -KÉNYSZERÍTÉS, (hitkényszer v. -kényszerítés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit meggyőződése vagy hajlama ellen kényszeritenek valamely hitvallás követésére. Ellentéte: *hitszabadság, vallásszabadság.*

HITKÖR, (hit-kör) ösz. fn. Határ, melyet a hit birodalma foglal el, öszvege azon elveknek, melyek a hiten alapszanak.

HITKÖVET, (hit-követ) ösz. fn. Személy, ki valamely hitvallás tanait hirdeti. Különösen, ki a pogány vagy bálványimádó népek között terjeszti a kinyilatkoztatott keresztény hitet. Ily hitkövetek voltak Krisztus tanitványai a zsidók, és idegen népek között. (Apostolus). *Szent István király, magyarok hitkövete.*

HITKÜLÖNBSÉG, (hit-különbség) ösz. fn. 1) A különféle hitvallások tanai, erkölcsi szabályai és szertartásai között létező különbség. 2) Személyek és népek közötti különbség, mennyire más-más hitvallást követnek. *A vegyes házasságbeli személyek hitkülönbsége.*

HITLEN, (hi-t-len) mn. tt. *hitlen-t*, tb. —*ék*. Eredetileg am. *hütlen.* „Ki hű a küsebben, az a nagyobban is hű. És ki a kevesben hitlen, az a nagyobban is hamis." Tatrosi codex. „Jő a szolgának

ura az napon, kin nem reménli, és az időn kin nem tudja, és megosztja őtet és ő részét veti a hitlenekkel," (cum infidelibus). Ugyanott. Mai szokottabb jelentése am. hitetlen. T. i. 1) Kinek hite nincsen, vallástalan. Különösen pogány, bálványimádó. 2) Ki nem bisz, ki más szavában kétkedik. *És nem akarátok felmenni, hanem hitlenek lévén a mi urunk Istenünk beszédére nógolódátatok.* (Deuter. 1. 26. Káldi). 3) Esküszegő, áruló.

HITLENSÉG, (hi-t-len-ség) fn. tt. *hitlenség-et.* 1) Hitvallás nélküliség; pogányság; istentagadóság. 2) Esküszegés, árulás. 3) Régiesen: hűtlenség.

HITLENÜL, (hi-t-len-ül) ih. 1) Hitvallás nélkül, pogányul, istentelenül. 2) Hitszegőleg, hitét elárulva. 3) Régiesen: hűtlenül.

HITLETÉTEL, (hit-le-tétel) ösz. fn. Törvényszerű esküvés, bizonyító, tanusító eskütétel.

HITLEVÉL, (hit-levél) ösz. fn. 1) Hivatalos, hatósági iromány, melyben valaki hitelesen biztosíttatik, hogy szabadon és akadály nélkül utazhatik, vagy megjelenhet a kitüzött helyeken. A régieknél, különösen Heltainál a német *Geleitsbrief* után *glittlevél.* 2) Szélesb ért. akármit hitelesen bizonyító iromány, vagyis oklevél.

HITNÉZET, (hit-nézet) ösz. fn. Alanyi meggyőződés valamely hitvallásról.

HITNYOMOZAT, (hit-nyomozat) l. HITVIZSGÁLAT.

HITNYOMOZÓ, (hit-nyomozó) l. HITVALLATÓ.

HITNYOMOZÓSZÉK, (hit-nyomozó-szék) l. HITBIRÓSÁG.

HITREGE, (hit-rege) ösz. fn. Mind azon regék, vagyis meseszerű történetek, melyek a régiek, különösen görögök és rómaiak hittanával és vallásos szertartásával szoros kapcsolatban vannak. Ilyenek az Ovidius Libri Fastorum, és Metamorphosium czímü munkáiban összegyüjtött regék, (mythus).

„Ím elhalának a dicső apák,
Kik érted szívök vérét áldozák,
Kik megrakák a nagy épületet,
Melyet csodált és félt nyugat, kelet,
S a hét vezér hajh! s Árpád szent neve
Emlékeinkben már csak hitrege."

Garay János.

HITREGETAN, (hit-rege-tan) ösz. fn. A régi hellének és rómaiak, valamint más pogány népek hitregéinek ismertetése, mely azoknak eredetét és értelmét tárgyaszsa. (Mythologia).

HITREGETUDOMÁNY, (hit-rege-tudomány) l. HITREGETAN.

HITREJTELEM, (hit-rejtelem) ösz. fn. A természet ismeretes törvényei vagy az ész szokott működései szerént megfoghatatlan hitágazat, mely csak isteni kijelentésen alapszik, mint az Isten egyháromsága, Krisztus urunk emberré léte stb.

HITROKON, (hit-rokon) ösz. fn. Rokon vallást követő személy, pl. a különféle felekezetü keresztények egymásnak hitrokoni. Innét mondják a katholikusok: *protestáns* vagy *reformált atyafiak* v. *atyánkfiai.* Szorosb ért. egy hiten levő. Máskép: *hitfél, hitsorsos.*

HITROKONSÁG, (hit-rokonság) ösz. fn. Rokonság, hitbeli atyafiság, mely a rokon vallások követői között létezik. *Keresztényi hitrokonság.* Szorosb ért. ugyanazon vallást követők közti egyenlőség.

HITSÁG, (he-it-ság) fn. tt. *hitság-ot.* Annyi mint esztelenség; továbbá: hivság. V. ö. HEIT v. HEJT. „És mert nem vallottanak tudományt, ő hitságokért elvesztenek." Bécsi codex. „Kit az Egeás hallván, hitságnak mondá, miért hogy őtet a zsidók, ki ezöket hírdette volna, keresztfára feszítve ölték volna meg." Debrecz. Legendáskönyv.

HITSÁGOS, (he-it-ság-os) mn. tt. *hitságos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Régi elavult szó. Am. esztelen; továbbá: hivságos.

HITSORSOS, (hit-sorsos) ösz. fn. Ugyanazon hitvallást követő személy. *Segítsünk a pogányok által sanyargatott keresztény hitsorsosinkon.*

HITSZAKADÁS, (hit-szakadás) ösz. fn. Meghasonlási állapot, midőn ugyanazon hitvallásu emberek hitdolgokban különböző véleményre térnek, s külön hitfelekezeteket alkotnak.

HITSZEGÉS, (hit-szegés) ösz. fn. A letett eskünek, illetőleg hittel, esküvel fogadott igéretnek, föltételnek meg nem tartása. Különösen társadalmi árulás, elpártolás, hívtelenség.

HITSZEGŐ, (hit-szegő) ösz. mn. és fn. Ki fogadott hitét, vagyis esküjét meg nem tartja; eskütörő; ludas. Különösen: áruló, elpártoló, hivtelen. *Hitszegő házastárs. Hitszegő bíró. Hitszegő polgár, katona, bajtárs.*

HITSZEGŐLEG, (hit-szegőleg) ösz. ih. Hitszegő módjára, azaz esküjét meg nem tartva; árulólag, hívtelenül. V. ö. HITSZEGŐ.

HITSZÓ, (hit-szó) l. HITBESZÉD.

HITSZÓNOK, (hit-szónok) ösz. fn. Egyházi szónok, ki a hitvallás elméleti és gyakorlati tanait hirdeti. *Vasárnapi, innepi, böjti hitszónok,* amint vagy vasárnapokon, vagy innepeken, vagy böjti napokon szokta beszédeit tartani. *Magyar, német hitszónok.*

HITSZÓNOKI, (hit-szónoki) ösz. mn. Hitszónokot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Hitszónoki tulajdonságok, oktatások, gyakorlatok.*

HITSZÓNOKLAT, (hit-szónoklat) ösz. fn. 1) A hit igazságait hirdető egyházi beszéd. 2) Azon tanok és szabályok foglalata, melyek valakit hitszónokká képeznek. *Hitszónoklatot tanulni.*

HITSZÓNOKLATI, (hit-szónoklati) ösz. mn. Hitszónoklatot illető, arra vonatkozó. *Hitszónoklati szabályok, kellékek, tulajdonságok.*

HITSZÓNOKSÁG, (hit-szónokság) ösz. fn. 1) Hitszónoklási tulajdonság, képesség. 2) Hitszónoki hivatal, állomás.

HITT, (1), (hi-tt) mn. tt. *hitt-et*. Kiben hinni, bízni lehet; biztos; belsőleg, lelkileg öszvekapcsolt. *Hitt emberre bízni valamit.* Szokottabban *meg* igekötővel használtatik. *Meghitt szolga. Meghitt barát.* Midőn *el* igekötővel tétetik öszve, am. elbizott. *Soha ily elhitt embert nem láttam. Maga elhitt vitéz.*

HITT, (2), mély hangu ï-vel; l. HEIT vagy HEJT. „És az ő hitt gondolatjáról, kit felőle gondolt vala, titkon megfeddé szeretettel.“ Debreczeni Legendáskönyv.

„És mindegyen elkárhoznánk,
És mind fottig (fogytig) hittok volnánk.
Csak te magad nagy bölcs volnál,
Igaz hitet csak te tudnál.“

Katalin verses legendája.

HITTAGADÁS, (hit-tagadás) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valaki bizonyos körülményekben, pl. üldözéskor fél vagy átallja nyilván megvallani, mily hitvallást követ. 2) Midőn valaki hitét elhagyja, hitsorsosaitól elpártol.

HITTAGADÓ, (hit-tagadó) ösz. mn. és fn. 1) Ki félelemből vagy más érdekből ideiglenesen nem vallja meg hitét. 2) Ki hitvallásától végkép elpártol, s vagy más hitre tér által, vagy épen semmi nyilatkoztatott hitvallást nem követ.

HITTAN, (hit-tan) ösz. fn. 1) Szélesebb ért. valamely hitvalláshoz tartozó, tanok és erkölcsi szabályok, szertartások öszves foglalata. (Theologia). *Keresztény hittan, héber hittan.* 2) Szorosb ért. a hitczikkek, hitágazatok foglalata, valamint azon könyv is, mely azokat tartalmazza. (Dogmatica).

HITTANÁR, (hit-tanár) ösz. fn. 1) Személy, ki a hittanból oktatásokat ad, hittanító. (Professor theologiae). 2) Ki a hittani szakokban, a szokott egyetemi szoros vizsgálatok vagy jelcs hittani művei által, elégséges jártasságát bebizonyította, s tanári koszorút nyert. (Theologiae doctor). Ujabban kezdett, s általán felkapott szokás szerént tanárnak a professort, a *doctort* pedig *tudor*-nak nevezik. V. ö. TANÁR, TUDOR.

HITTANHALLGATÓ, (hit-tan-hallgató) ösz. fn. és mn. Ki a hittanitást nyilványos leczkéken hallgatja.

HITTANI, (hit-tani) ösz. mn. Hittant illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Hittani ismeretek, segédtudományok, vizsgálatok, értekezések. Hittani előadások, kézi könyvek, leczkék.*

HITTANÚ, (hit-tanú) ösz. fn. l. HITVALLÓ.

HITTEN, (hi-tt-en) ih. Biztosan; valakiben bizva; valakivel bensőleg egyetértve; más becsületében, titoktartásában nem kétkedve. *Hitten beszélgetni, ügyeinket, bajainkat közleni valakivel. Hitten elmondani titkainkat. Meghitten társalogni régi ismerőseinkkel.*

HITTÉRÍTŐ, (hit-térítő) ösz. fn. Széles ért. személy, ki a hitetleneket vallásos ismeretekre oktatja. Különösen így nevezetnek, azon keresztény hívek, jelesen egyházi személyek; kik a pogány népek közt a keresztény vallást terjeszteni iparkodnak. *Ázsiai, afrikai, amerikai hittérítők.* (Missionarius).

HITTŐLSZAKADT, (hittől-szakadt) ösz. mn. 1) Hitehagyott, hitvallásától elpártolt. 2) Eskűszegő, hívtelen.

HITTÖRÉS, (hit-törés), HITTÖRŐ, (hit-törő), l. HITSZEGÉS, HITSZEGŐ.

HITTSÉG, (hi-tt-ség) fn. tt. *hitség-et*, harm. szr. *—e*. Bizodalmasság, megbizottság; érzelmek belső rokonsága s megegyezése. Szokottabban: *meghittség. Teljes hittséggel* v. *meghittséggel elmondani valakinek a titkot.* Midőn *el* igekötővel tétetik öszve, am. elbizottság. *Maga elhittség*, másképen: *önhittség.*

HITTUDOMÁNY, (hit-tudomány), l. HITTAN.

HITTUDOR, (hit-tudor) l. HITTANÁR, 2).

HITTUDÓS, (hit-tudós) ösz. fn. Tudós, ki a hittani ismeretekben, mint szakférfi jártas, s azokkal, foglalkodik. (Theologus).

HITÚJITÁS, (hit-újitás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki bizonyos hitvallás egyik vagy másik tanán, ágazatán többé kevésbé lényeges változtatásokat tesz; vagy épen az előbbi hitczikkezetek helyébe másokat hoz be. (Reformatio fidei).

HITÚJITÓ, (hit-újító) ösz. fn. és mn. Ki valamely hitvallás tanain kisebb vagy nagyobb változtatásokat tesz, s azokat saját meggyőződése és belátása szerént más alakba és rendszerbe önti. (Reformator fidei).

HITÚJONCZ, (hit-újoncz) ösz. fn. Személy, ki valamely hitvallásra csak nem rég tért által, s annak tanait csak imént fogadta el, vagy még most tanulja. (Catechumenus, neophytus).

HITŰ, HITÜ, (hi-t-ü) mn. tt. *hitü-t* v. *—et*, tb. *—k* v. *—ek*. Bizonyos hiten levő, valamely hitet követő. *Keresztény hitü. Római hitü. Görög hitü. Óhitü. Igaz hitü. Új hitü. Semmi hitü. Idegen hitü. Félszeg hitü. Kicsin hitü*, kiben kevés a bizodalom Isten iránt. „Erős hitűnek kell annak lenni, ki a mások meggyőződését tisztelni, a keresztény szeretettől áthatottnak, aki minden emberben saját testvérét látni, s mélyen vallásosnak, ki a vakbuzgalmat kárhoztatni, s a türelmet s a lelkiösmereti szabadságot ennek józan értelmében hirdetni akarja.“ Lonovics érsek.

HITÜLDÖZÉS, (hit-üldözés) ösz. fn. Cselekvés, mely bizonyos hitvallás elnyomására intéztetik, midőn valamely hitnek vallói ellen akár külső, akár erkölcsi eröszak alkalmaztatik a végett, hogy őket egy más hitnek elfogadására kényszeritsék. *A hitüldözés nem fér öszve a keresztényi türelemmel.*

HITÜLDÖZŐ, (hit-üldöző) ösz. mn. Aki vagy ami valamely hitvallást, vagyis valamely hitet vallókat üldözőbe veszen. *Hitüldöző pogányok. Hitüldöző századok.*

HITVALLÁS, (hit-vallás) ösz. fn. 1) Külső kinyilatkoztatása annak, mit Istenről s isteni dolgokról hiszünk, s igaznak tartunk. *Nyilvános hitvallást tenni.* 2) Vallási felekezet, s annak saját hitczikkezetei. *Római katholika, protestans hitvallás. Melyik hitvalláshoz tartozol?*

HITVALLATÁS, (hit-vallatás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva a néhai hitbíróság a gyanuba vett keresztényeket vizsgálat alá vette, ha vajjon igaz hívei-e az anyaszentegyháznak. (Inquisitio).

HITVALLATÓ, (hit-vallató) ösz. fn. Hitbírósági személy, ki a hittagadásról, eretnekségről vádoltakat vagy gyanusokat, szoros vizsgálat alá vette. V. ö. HITBÍRÓSÁG.

HITVALLÓ, (hit-valló) ösz. fn. Egyházi ért. am. *confessor*, azaz a keresztény hitnek oly bajnoka, ki a hitért üldözéseket, fogságot szenvedett, de meg nem öletett, vagyis vértanú nem lett. Továbbá így nevezettek az alsóbb rendü papok, kik különös szent életökkel tüntették ki magukat.

HITVÁN, l. HITVÁNY.

HITVÁNY, (hi-t-vány) mn. tt. *hitvány-t*, tb. *—ak* v. *—ok*. Gyöke a hiányt, ürességet jelentő *hi* v. *he*, honnan lett az elavult *heit*, mely a münch. codexben, s több régi nyelvemlékekben *balgatag, bolond* értelemben használtatik, s am. kinek esze hiányzik, feje üres. V. ö. HEIT. *Heit*-ből lett *heitvány*, s összevonva: *hitvány*. 1) A maga nemében alávaló, kellő tulajdonságok nélkül levő, hiábavaló. *Hitvány gabona*, am. ritka vagy üres szemü. *Hitvány ruha*, melynek szövete, kelméje silány. *Hitvány eszközök. Nincs oly hitvány eszköz, melynek hasznát ne lehetne venni.* (Km.). *Hitvány tanácsa. A hitvány tanácsnak néha kövér a vége.* (Km.). *Hitvány kereset az árulkodás.* (Km.). *Hitvány ember. Hitvány papiros. Nem hitvány renden kaszál.* (Km.). *Hitvány erkölcs.* „Én mind lelkembe és ez világi életembe elbusúltam Z. J. hitván erkölcse miá." (Szalay Á. 400 leveléből. 1557. évbeli).

„Jaj te hitván tékozló!
Jobb az új bor, mint az ó."

Székely népdal.

Innen 2) am. kicsi, sovány, szikár, keveset mutató. *Hitvány ember*, (némely tájakon am. kis sovány ember). *Hitvány ló. Hitvány malacz. A hitvány malacz makk alá jár.* (Km.). *A negyediknek a neve István, abban az a kár, hogy igen hitvány.* (Népd.).

HITVÁNYÍT, HITVÁNYIT, (hi-t-vány-ít) áth. m. *hitványít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Hitványnyá tesz. *A sovány tartás elhitványítja a lovat.* V. ö. HITVÁNY.

HITVÁNYKODÁS, (hi-t-vány-kod-ás) fn. tt. *hitványkodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvési mód vagy állapot, midőn valaki hitványkodik. V. ö. HITVÁNYKODIK.

HITVÁNYKODIK, (hi-t-vány-kod-ik) k. m. *hitványkod-tam, —tál, —ott*. 1) Erkölcsi ért. aljasan, hiába való módon cselekszik, rosszul viseli magát, díbdábkodik, bolondoskodik. 2) Soványkodik, fogyatkozik. *Elhitványkodni, meghitványkodni. Hitványkodik a marha, ha jól nem tartják.*

HITVÁNYKOZIK, l. HITVÁNYKODIK.

HITVÁNYLÁS, l. HITVÁNYOLÁS.

HITVÁNYODÁS, (hi-t-vány-od-ás) fn. tt. *hitványodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Állapot, midőn valaki vagy valami hitványodik. *Barmok, házi állatok elhitványodása.* V. ö. HITVÁNYODIK.

HITVÁNYODIK, (hi-t-vány-od-ik) k. m. *hitványod-tam, —tál, —ott*. Testben fogyatkozik, soványodik, csenevészszé lesz.

HITVÁNYOL, (hi-t-vány-ol) áth. és hangugrató m. *hitványol-t* v. *hitványlott*, htn. *—ni* v. *hitványlani*. Valakit vagy valamit hitványnak tart, ócsárol, alás, rossza, silánynak vél. *Ha nem akarsz vásárolni, legalább ne hitványold áruimat.* V. ö. HITVÁNY.

HITVÁNYOLÁS, (hi-t-vány-ol-ás) fn. tt. *hitványolás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, illetőleg leszóló becsmérlés, melynél fogva valamit hitványnak mondunk, ócsárlunk, alásunk, silányolunk. V. ö. HITVÁNY.

HITVÁNYOLL, (hit-vány-ol-ol, vagyis hitványnak vall); l. HITVÁNYOL.

HITVÁNYOZ, (hi-t-vány-oz) áth. m. *hitványoztam, —tál, —ott*. Valakit hitvány névvel csúfol, hitvány czímmel illet. *Engem ne hitványozz.*

HITVÁNYSÁG, (hi-t-vány-ság) fn. tt. *hitványság-ot*, harm. szr. *—a*. E szóval illetjük azon tárgyakat, melyeket ócsárolni, alásni, kicsinyleni, keveselni szokás, s am. alávalóság, díbdábság, gyerekség, bolondság. *Hitványság az egész, és szót sem érdemel. Kár ily hitványságon fennakadni. Minden hitványságra ne add ki pénzedet.* Élő lényről is mondják: *Te hitványság!*

„Ha valakin hitvánság bosszúságot teszen,
Mikor elszenvedi, dicséretet veszen,
És annyival utálatosb leszen."

Pesti Gábor meséi.

HITVÁNYUL, (1), (hi-t-vány-úl) ih. Hitvány módon; alávalólag, rosszul, gyáván, ügyetlenül. *Hitványul végezni valamit.*

HITVÁNYÚL, HITVÁNYUL, (2), (m. föntebb) önh. m. *hitványúl-t*. Hitvány alakot öltt, hitványnyá lesz, soványodik, csenevészedik. *Elhitványúl, meghitványúl.*

HITVEN, (hi-t-ü-en) elavult ih., mely hajdan annyit tett, mint: hittel erősítve, esküvel állítva.

HITVES, (hi-t-ü-es) mn. tt. *hitves-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Eredetileg am. hittel, azaz esküvel lekötött, hívséges. Szokottabb értelemben, mint a *társ* fn. jelzője am. házassági esküvel lekötelezett, házas. *Hitves társ. Szeretett hitves társamnak hagyom minden keresményemet.* Használják önállólag is főnév gyanánt.

A hitvesek közti békét megszavarni. Siratom boldogult hitvesemet, míg élek. Különféle tájszólások szerént : *hitvös, hültvös, hültös, hites* v. *hités.*

HITVIZSGÁLAT, (hit-vizsgálat) l. HITVALLATÁS és v. ö. HITBIRÓSÁG.

HIU, (hi-u) fn. tt. *hiu-t.* L. HI, (3).

HIÚ, (hi-ú) mn. tt. *hiú-t*, tb. —*k* v. —*ak.* Gyöke az ürességet, nem lételt, fogyatkozást jelentő *hi* főnév. 1) Üres, minek belseje, magva nincsen, miből valami hiányzik, elfogyott. Innét vasvármegyei szólás szerént jelenti a padlás üregét. *Menj a hiuba, s hosz a tikoknak ocsút. Hiú hely. Hiú remény*, melynek alapja nincs, mely be nem teljesedik. A Bécsi codexben : *heju* szintén am. üres, ment. „És menden büntől hejukat (omni vitio liberos) ajánlanának neki.“ 2) Átv. ért. haszontalan, hiábavaló, tartalom nélküli. *Hiú beszéd*, azaz díbdáb, trágár, balgatag, csélcsap, pletyka beszéd. „Minden hiú igéről, kit emberek beszélendnek, okot kell adnia.“ (Münch. codex). De omni verbo otioso stb. Pestinél : *hitságos*, Káldinál és Károlyinál : *hivalkodó.* 3) Mondjuk oly emberről, ki csak testének és öltözékeinek külső csinjára gondol, belsejét pedig, vagyis lelki tulajdonságait elhanyagolja ; magát cziczomázó, tetszeni kivánó, a mesebeli álarczhoz hasonló. *Hiú asszony. Hiú városi uracsok. Hiú magaviselet, öltözködés.* V. ö. HI.

HIÚAN, (hi-ú-an) ih. Régen am. üresen. „Elereszték ötet hiúan.“ L. HÉVON, HEON. 2) Mai szokott értelemben : hiú módon, különösen olyképen, hogy külseje által tessék. *Hiúan öltözködni.* V. ö. HIÚ.

HIÚEJT, HIÚÍT, l. HIVÍT, (1).

HIÚL, (hi-ú-úl) önh. m. *hiúl-t.* 1) Üressé leszen, fogyatkozik ; ürül. *Hiúlnak a hordók, palaczkok*, midőn fogy belőlök a bor. 2) Átv. ért. olyanná lesz, mint ki az emberek tetszését külső testi és öltözéki cziczomákban keresi, vagy ki a dicséretek által egészen elbizza magát, s minden tetteit külsőleg oda irányozza, hogy tetszést nyerjen. 3) L. HIÚSÚL. V. ö. HIÚ.

HIÚN, l. HIÚAN.

HIÚSÁG, HIUSÁG, (hi-ú-ság) fn. tt. *hiúság-ot*, harm. szr. —*a.* Eredetileg : üresség, fogyatkozás, haszontalanság. Régiesen *heuságos* v. *hévságos.* „Heuságos (vagy : hévságos) tinektök isteni világosságnak előtte felkelnötök. Góry-cod. Továbbá : hiábavalóság, díbdábság, balgatagság. *Hiúságoknak hiúsága és mindenek hiúság.* (Bölcs Salam.). Szokottabb értelme : azon tulajdonsága valamely személynek, melynél fogva az emberek tetszését holmi külsőségekkel keresi. *Hiuságból kifesteni az arczot, fodorítani a hajakat. Magát nyilvános helyeken hiuságból mutogatni. Nem kell a lednykákban a hiuságot fölébreszteni.* Régente annyit is tett, mint : tunyaság, vagyis foglalkodási hiány, üresség, szokottabban : *hivalkodás.*

HIÚSÁGOS, (hi-ú-ság-os) mn. tt. *hiúságos-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Hiúsággal teljes. Igen hiú.

HIÚSÁGOSKODIK, (hi-ú-ság-os-kod-ik) k. m. *hiúságoskod-tam*, —*tál*, —*ott.* 1) Hiúsággal foglalkodik, abban gyönyörködik. 2) Üdejét üresen, munka nélkül elhanyagolja, dologtalan életet él ; szokottabban : *hívságoskodik* vagy *hivalkodik.*

HIÚSÍT, HIUSIT, (hi-ú-as-ít v. hi-ú-s-ít) áth. m. *hiúsít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani.* 1) Valamit üressé tesz, elfogyaszt, megsemmisít ; leginkább átv. értelemben. *Meghiusít. Valakinek reményét meghiusítani.* 2) Reá szoktat valakit, hogy az emberek tetszését holmi külsőségekkel vadászsza, s azokban elbizakodjék, dicsekedjék. *Túlságos cziczomázás, s dicséretek által elhiusítani a gyermekeket.* V. ö. HIÚ.

HIÚSKODÁS, (hi-ú-s-kod-ás) fn. tt. *hiúskodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Holmi külsőségben, piperékben, üres tulajdonságban álló tetszelgés, fitogtatás.

HIÚSKODIK, (hi-ú-s-kod-ik) k. m. *hiúskod-tam*, —*tál*, —*ott.* Holmi külsőségekben, cziczomákban tetszeleg, kérkedik, fitogtatja magát.

HIÚSODIK, (hi-ú-s-od-ik) k. m. *hiúsod-tam*, —*tál*, —*ott*, l. HIÚSÚL.

HIÚSÚL, HIUSUL, (hi-ú-s-úl) önh. m. *hiúsúl-t.* Valami belsőleg megfogyatkozik, s egyedül külseje marad ; semmisül, eltünik. *Reményeim hiusúlnak, meghiusúlnak.*

HIÚZ, (rokonnak látszik az ismeretesb latin *lynx*, és német *Luchs* szókkal ; azonban még közelebb áll hozzá Beregszászi szerént a perzsa *juz* v. *iuz*) ; fn. tt. *hiúz-t*, tb. —*ok.* A macskák neméhez tartozó vadállat, mely a házi macskához leginkább hasonlít, csakhogy ennél nagyobb, s farka hegye fekete, és füleit szőrcsomó födi. Szine vöröses és pettyes. Szemei igen élesek, honnan : *hiúz szemek, hiúz látás*, am. éles szemek, éles látás.

HIÚZKŐ, (hiúz-kő) ösz. fn. Az agátkövek neméhez tartozó sárgás kőfaj. (Lyncurus).

HIÚZMACSKA, (hiúz-macska) ösz. fn. Hiúzhoz hasonló erdei macska, fehér és fekete pettyekkel és kurta farkkal.

HÍV, (1), HIV, (hi-ő, hi-ű, hi-v, magas hangu *i*-vel) mn. tt. *hiv-et.* Egy gyökről szakadt a *hisz, hit* szókkal. 1) Olyanról mondjuk, kiben v. miben bízni lehet, nem csaló, szavát tartó ; hozzánk ragaszkodó, nem pártos, nem áruló. *Hív barát, bajtárs. Hív polgárok, hazafiak. Hív feleség, férj. Hív tiszt. Hív szolga, cseléd. Hív eb.* Közelítő ragu neveket vonz. *Légy hozzám hív. Hazájához, királyához hív magyar.* Máskép : *hü*, (mint szív szű, nyív nyű). 2) Mint főnév jelent személyt, ki valamely testület, társulat érdekeihez erősen ragaszkodik, azt el nem hagyja, annak javát előmozdítani iparkodik. *Hazádnak rendületlenül légy híve o magyar.* (Vörösm.). Különösen egyházi ért. a keresztény vallás követője ; bizonyos egyházhoz, plebániához tartozó lélek. *Keresztény hivek. Kedves híveim. Összeírni a hivek számát. A pap iparkodjék megnyerni hiveinek bizodalmát. Imádkozzunk a megholt hivek lelkeiért.*

HÍV, (2), áth. mély hangu *v*-vel. L. HÍ, áth.

HIVÁCSOL, (hív-ács-ol); tájszó, l. HÍVOGAT.

HIVADAR, elavult fn. mely helyett a rokon hangu *zivatar* használtatik. L. ZIVATAR.

HIVAKOZÁS, HIVAKOZIK, l. HIVATKOZÁS, HIVATKOZIK.

HIVALG, (hi-u-al-g); HIVALGÁS; HIVALGÓ; l. HIVALKODIK; HIVALKODÁS; HIVALKODÓ.

HIVALKODÁS, (hi-u-al-kod-ás) fn. tt. *hivalkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Állapot, midőn valaki dolog hiával van, midőn henyél, idejét üresen hagyja elmúlni. 2) Hiúskodás, vagyis holmi testi külsőségekben tetszelgés, kérkedés. 3) Üres mulatozás, haszontalan kedvtelés. „Mell nagy tisztösséggel illi (ülli) az szent innepöket, minden hévalkodásnál és játéknál kil," (azaz: hévalkodás és játék nélkül). A Carthausi névtelen Legendái.

HIVALKODIK, (hi-ú-al-kod-ik) k. m. *hivalkod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Idejét üresen, dologtalanul hagyja eltelni, munka hiányával van, nem dolgozik, könnyen éli világát. *Mit állatok itt hivalkodva?* (quid hic statis otiosi. Biblia). 2) Hiúskodik, magát kérkedve mutogatja. 3) Üres, sőt más nembeliekkel vétkes mulatozásban leli kedvét. *Nejével más hivalkodik.* (Vörösm.).

HIVALKODÓ, (hi-u-al-kod-ó) mn. tt. *hivalkodó-t*. Henyélő; az időt haszontalanul töltő; munka hiával levő. *Hivalkodó uri cselédek. Hivalkodó napszámosok.* 2) Magát külső ékesgetések által fitogató, hiuságot üző. *Hivalkodó piperehősök.* 3) Üres, sőt más nembeliekkel vétkes kedvtelésben mulatozó.

HÍVÁS, HIVÁS, (hiv-ás) fn. tt. *hivás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, illetőleg szólítás, mely által valakit hivunk. V. ö. HÍ. *Hazahivás, elhivás, behivás, kihivás. A hivásra eljönni. Hivásra várni. Meghivás*, midőn valakit bizonyos megkülönböztetésből, tiszteletből hivunk. *Vendégek meghivása. A meghivást tisztelettel fogadni.* Összvetételei: *egybehivás, elhivás, elébivás, kihivás, vissahivás* stb.

HÍVAT, HIVAT, (hiv-at) mivelt. m. *hivat-tam*, —*tál*, —*ott*, parancsló: *hivass*. 1) Valakit más által hí vagy idéz, eljövésre kér vagy sürget, vagy parancsol. *Hivatni hajdu által a vádlottakat. Vendégeket hivatni a lakodalomra. Hivatott ön, mi tetszik? Miért hivattál?* 2) Nevestet, címeztet. *Tekintetes úrnak, asszonynak hivatja magát.* 3) Ugyan visszaható névmással am. eljövésre kéreti magát. *Én nem hivatom magamat, a nélkül is elmegyek.*

HÍVATAL, HIVATAL, (hiv-at-al) fn. tt. *hivatal-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Eredetileg am. hivás. „Ha kegyiglen én az ő templomát uronk Krisztus nevének hivatalával eltürhetöm." Mindjárt alább: „S tennön magad az uronk Jézusnak nevét hiván." Debreczeni Legendáskönyv. 2) Azon állapot vagy életmód, életnem, melyre valaki mintegy hivatva van, különösen természeténél és hajlamánál fogva alkalmas; szokottabban: *hivatás*. 3) Kötelességek összvege, melyekkel valamely előkelőbb személy más alantabb levőt bizonyos kös- vagy magánczélok elérésére megbiz, meghí, s melyek megtartására ez lekötelezi magát. *Hivatalt ajánlani, elfogadni. Hivatalt viselni, teljesíteni. Hivatalában eljárni. Ez nem tartozik hivatalomhos. Többféle hivatalt vállalni magára. Minden fiának más hivatala van: egyik a belső, másik a külső gazdálkodásra ügyel, a harmadik a szükséges leveleséseket és számvevőséget viszi.* 4) Az esen kötelességekkel járó rang és előnyök, hasonvételek. *Nyilványos, országos, vármegyei, városi, urodalmi hivatal.* „A megyei pálya nemzetünknél századok óta minden alkotmányos hivatal, s méltóság pitvara." Lonovics József érsek. *Fényes, jövedelmes, középszerü, szegény hivatal. Világi, egyházi, hadi hivatal. Megürült, ujonnan állított hivatal. Hivatalt keresni, vadászni. Valakit hivatallal felruházni, megajándékozni, jutalmazni. Hivatalra kapni. Hivatalból kimaradni, kiesni.* 5) Bizonyos köz czélnak elérésére együtt munkáló személyek testülete, valamint azon épület és terem, melyben kötelességeiket gyakorolni és végezni szokták. *Harmincadi hivatal, postahivatal. Hivatalba járni. A szükséges irományokat a hivatalban tartani.*

HIVATALBELI, (hivatal-beli) ösz. mn. Hivatalhoz tartozó; hivatalban levő. *Hivatalbeli kötelességek, irományok, munkálatok. Hivatalbeli személy. Hivatalbeli szolga.*

HIVATALBÓL, (hiv-at-al-ból) ih. Hivatalosan, azaz a szerént, mint a hivatal kivánja; hivatali kötelességből. *Hivatalból írni valakinek.* Ezzel szokás megjegyzeni a hivatalos levelek czímlapját: *hivatalból* (ex officio).

HIVATALHÁZ, (hivatal-ház) ösz. fn. Községi, hatósági épület, melyben bizonyos hivatalhoz tartozó személyek, illetőleg tisztviselők szokott kötelességeiket végezni szokták.

HIVATALHELYTARTÓ, (hivatal-helytartó) ösz. fn. Tiszti személy, ki a rendes hivatalnokot helyettesíti, pótolja, s annak tisztében működik.

HIVATALI, (hiv-at-al-i) mn. tt. *hivatali-t*, tb. —*ak*. Hivatalra vonatkozó, ahoz tartozó, azt illető. *Hivatali szobák, helyiségek. Hivatali személyzet. Hivatali eskü.*

HIVATALKA, (hiv-at-al-ka) fn. tt. *hivatalká-t*. Alárendelt, kis rangu, csekély jövedelmű hivatal.

HIVATALKERESÉS, (hivatal-keresés) ösz. fn. Utánjárás, midőn valaki folyamodás vagy ajánlások által, vagy másféle utakon hivatalt nyerni törekszik.

HIVATALKÉRŐ, (hivatal-kérő) ösz. fn. Személy, ki folyamodási uton bizonyos hivatalra igényt tart.

HIVATALKODÁS, (hiv-at-al-kod-ás) fn. tt. *hivatalkodás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valaki hivatalt visel és gyakorol.

HIVATALKODIK, l. HIVATALOSKODIK.

HIVATALKÓR, HIVATALKÓRSÁG, (hivatalkór v. -kórság) ösz. fn. Mértéktelen vágy a hivatalok után, kivált mennyiben rangot adnak, és jövedelmeznek.

HIVATALNOK, (hiv-at-al-nok) fn. tt. *hivatalnok-ot*, harm. szr. —*a*. Hivatalt viselő tiszti személy. Különösen oly hivatalbeli, ki magasabb rangban van. *Városi, megyei, országos hivatalnok.*

HIVATALNOKKAR, (hivatalnok-kar) ösz. fn. Hivatalnokok, s jelesül magasb hivatalnokok testülete, személyzete.

HIVATALNYERÉS, (hivatal-nyerés) ösz. fn. Valamely hivatalra alkalmaztatás, emeltetés.

HIVATALOS, (hivat-al-os) mn. tt. *hivatalos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Hivatali kötelességből eredő, ahhoz tartozó, a szerént működő. *Hivatalos levelet irni. Hivatalos intés. Hivatalos eljárás.* 2) Hiteles, teljes hitelü. *Hivatalos hirek, tudósitások.* 3) Oly személyről mondjuk, kit bizonyos társaságba, pl. mulatságba, lakodalomba stb. vendégül meghínak. Vétetik főnévül is, ekkor tt. *hivatalos-t*, tb. —*ok*. *Sokan vannak a hivatalosok, de kevesen a választottak.* (Biblia).

HIVATALOSAN, (hiv-at-al-os-an) ih. 1) Hivatali rendeletből, hivatal szerént, hivatalból. *Hivatalosan meginteni valakit.* 2) Hitelesen. *Hivatalosan tudósitani az illetőket bizonyos esemény felől.*

HIVATALOSKODÁS, (hiv-at-al-os-kod-ás) fn. tt. *hivataloskodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hivatalviselés, bizonyos hivatali szolgálat vagy tisztség gyakorlása.

HIVATALOSKODIK, (hiv-at-al-os-kod-ik) k. m. *hivataloskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Hivatalt visel és gyakorol; hivatalos munkákkal foglalkodik.

HIVATALOSZTÁLY, (hivatal-osztály) ösz. fn. Többféle tárgyakra terjedő nagyobb tiszteségi intézetnek egyes szaka, ága. *Lajstromozó, fogalmazó, kiadó hivatalosztály. Egyik hivatalosztályból másikba általmenni.*

HIVATALREND, (hivatal-rend) ösz. fn. 1) A hivatalhoz tartozó kötelességek sorozata gyakorlatilag véve, vagyis intézkedés, mely szerént a hivatalbeli személyeknek végeznie kell dolgaikat. *Hivatalrendhez tartani magát. A hivatalrend szerént most ezt kell tenni.* 2) Lépcsőzet, mely szerént a hivatalok egymás után következnek, s azok viselői rangra nézve fölebb emelkednek. *Kinevezésekben a hivatalrendet követni, vagy nem követni.*

HIVATALRUHA, (hivatal-ruha) ösz. fn. Saját szabásu egyenruha, melyet némely hivatalbeli személyeknek hivatalos eljárásaikban viselniök kell; díszköntös.

HIVATALSEGÉD, (hivatal-segéd). Tiszti segédtárs.

HIVATALSOVÁR, (hivatal-sovár) ösz. mn. Mértéktelenül vágyódó valamely hivatal után. V. ö. HIVATALKÓR.

HIVATALSOVÁRGÁS, (hivatal-sovárgás), l. HIVATALKÓR.

HIVATALSZEMÉLYZET, (hivatal-személyzet) ösz. fn. Hatósághoz tartozó személyek összvege.

HIVATALSZOBA, (hivatal-szoba) ösz. fn. Szoba vagy terem, melyben bizonyos hivatalbeli személyek vagy külön hivataloszály személyei működnek. Rövidebben: *hivatal.*

HIVATALTALAN, (hiv-at-al-talan) mn. tt. *hivataltalan-t*, tb. —*ok*. Kinek hivatala nincsen, ki hivatalt nem visel, magán személy.

HIVATALTÁRS, (hivatal-társ) ösz. fn. Ki hasonló bár nem egyenlő hivatalt visel.

HIVATALVÁGY, (hivatal-vágy) l. HIVATALKÓR.

HIVATALVESZTÉS, (hivatal-vesztés) ösz. fn. Valamely hivatalból elmozdíttatás. *Az ajándék elfogadása hivatalvesztést von maga után.*

HIVATALVISELŐ, (hivatal-viselő) ösz. fn. Személy, ki bizonyos hivatalban van, s azt gyakorolja, hivatalnok.

HIVATÁS, (hiv-at-ás) fn. tt. *hivatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Működés, tevékenység, midőn valaki hivatik, vagy más valakit hivat. 2) Belső hajlam vagy ösztön bizonyos életmódra; képesség, mely mintegy önként mutatkozik valamire, pl. tudományokra, művészetre. *Hivatását követni. Hivatása van a költészetre, zenére, történetirásra.* Különösen, hittani ért. isteni akarat jelenkezése, mely az embert mintegy felhivja, hogy a lélek jó sugallatát kövesse, s az ajánlkozó égi malasztot hasznára fordítsa. (Vocatio divina). 3) Hivatal, s a vele járó kötelességek összvege. *Hivatását teljesiteni, annak megfelelni.*

HIVATÁSKÖR, (hivatás-kör) ösz. fn. Meghatározott teendők, szabályok összvege, melyre valaki hivatása, vagyis hivatala szerént erkölcsileg kötelesztetik. *Hivatáskörén belül tisztét híven teljesitni. Hivatáskörén túllépni.*

HIVATKOZÁS, (hiv-at-koz-ás) fn. tt. *hivatkozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Valakire vagy valamire utalás; valakinek tanúul felhozása. 2) Valamely ügynek más itéletére bizása. V. ö. HIVATKOZIK.

HIVATKOZAT, (hiv-at-koz-at) fn. tt. *hivatkozat-ot*, harm. szr. —*a*. Szóval kijelentett vagy irásba foglalt nyilatkozat, mely által valakire vagy valamire hivatkozunk.

HIVATKOZIK, (hiv-at-koz-ik) k. m. *hivatkoztam*, —*tál*, —*ott*. Felható ragu nevet vonz. 1) Tanutételül vagy bizonyságul, önigazolásaul valakire vagy valamire utal. *Hivatkozom azokra, kik szinte jelen voltak. Hivatkozom eddigi magamviseletére. Halottakra hiába hivatkozol.* 2) Másnak itéletére, véleményadására bizza magát. *Törvényszékre hivatkozni. Közvéleményre hivatkozni.*

HÍVATLAN, HIVATLAN, (hiv-atlan) mn. tt. *hivatlan-t*, tb. —*ok*. Kit nem hítak. Különösen oly

személyről mondjuk, ki valahová vendégül betolakodik. *Hivatlan vendégnek ajtó megett helye.* (Km.). Szélesb ért. tolakodó, kelletlen. *Hivatlan tanácsadó.* Melléknévül am. hivatlanul.

HIVATLANUL, (hiv-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy valaki hivta volna; tolakodólag. *Idegen asztalhoz hivatlanul menni.*

HIVATOLT, (hiv-at-ol-t) mn. tt. *hivatolt-at.* A törvénykezésben elfogadott új szó, ‚felhivott' értelemben. *A hivatolt tanúk. Hivatolt okiratok.* A némelyektől használt ‚hivatkozott' szó ugyanez értelemben szabályszerűtlen, mert ‚hivatkozik' közép ige, tehát bármely részesülője nem lehet szenvedő jelentésü.

HIVATOTT, (hiv-at-ott) mn. tt. *hivatott-at.* 1) Kit hítak, meghítak, idéztek; ki önként nem jött, nem tolakodott. *A hivatott vendég kedvesebb a hivatlannál. El-, ki-, meg-, visszahivatott.* 2) Kinek valamire hivatása, természeti hajlama, kitünő képessége van. V. ö. HIVATÁS, 2).

HIVATOTTSÁG, (hiv-at-ott-ság) fn. tt. *hivatottság-ot*, harm. szr. —*a*. Valamire természeti hajlam, képesség. V. ö. HIVATOTT, 2).

HIVATTATÁS, l. HIVATÁS.

HIVDOGÁL, (hiv-od-og-ál) áth. és gyakor. m. *hivdogál-t.* Valakit gyakran és nyájasan hí. *Magához hivdogálni a kisdedeket.*

HIVÉKÉNY, (hiv-é-kény) l. HISZÉKÉNY.

HIVÉKÉNYSÉG, l. HISZÉKÉNYSÉG.

HÍVEL, HIVEL, (hí-ü-el) áth. m. *hívelt.* L. HÍVESÍT.

HIVELY, l. HŰVELY.

HÍVES, HIVES, (hi-ü-es v. hü-es) mn. tt. *híves-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Gyöke *hi* v. *hü*, egy a *hideg, hüdeg* szó gyökével, s jelenti azon benyomást, melyet érzünk, midőn testünk oly tárgyakkal jön érintkezésbe, melyek a melegség kisebb fokával birnak, mint az érintett test. Innen *hives* am. kevessé hideg, fris, mely a fagyponton felül van ugyan, de az állati melegség foka alatt áll. *Híves idő, reggel. Híves szellő. Híves ital.* Máskép: *hüs* v. *hüs.* Használtatik főnév gyanánt is, s am. árnyék, hová a nap nem süt. *Hívesre bujnak, mint a malacsok. A hívest keresi, mint a czigány.* Tréfás ért. börtön, tömlöcz. *Hívesre tették ő kigyelmét. Hivesben* vagy *hivesen ül.* Máskép: *hüs.*

HÍVÉS, HIVÉS, (hi-v-és) fn. tt. *hivés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A léleknek azon állapota vagy működése, midőn valamit hisz. *Könnyen hivés, hamar hivés.* V. ö. HISZ.

HÍVESÉDÉS, (hi-ü-és-éd-és) fn. tt. *hivesédés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Légmérsékleti változás, midőn a lég híves kezd lenni.

HÍVESÉDIK, (hi-ü-es-éd-ik) k. m. *hiveséd-tem*, —*tél*, —*ett*. Híves kezd lenni, a melegség alsóbb fokra száll. *Hivesedik a levegő. Már hivesednek az esték és éjszakák.*

HÍVESÍT, HIVESIT, (hi-ü-es-ít) áth. m. *hivesít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Hivessé tesz, frisít, felfrisít. *Esti vagy éjszaki szél hivesíti a levegőt. Az eső meghivesítette az időt. Viset italul hivesíteni.* V. ö. HŰT.

HÍVESÍTÉS, (hi-ü-es-ít-és) fn. tt. *hivesítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Valaminek hivessé tevése, felfrisítése.

HÍVESÍTŐ, HIVESITŐ, (hi-ü-es-ít-ő) mn. tt. *hivesítő-t.* Ami hivessé tesz valamit; frisítő, felfrisítő. *Hivesítő italok. Vérhivesítő hidegítelek.* V. ö. HŰTŐ.

HÍVESÖDÉS, HÍVESÖDIK, l. HÍVESÉDÉS, HÍVESÉDIK.

HÍVESSÉG, HIVESSÉG, (hi-ü-es-ség) fn. tt. *hivesség-et*, harm. szr. —*e*. Híves állapot vagy tulajdonság. *Levegő hivessége. Őszi éjszakák hivessége. Árnyék, sürü erdő hivessége.*

HIVÍT, (1), v. HIÚÍT, (hi-ú-ít, alhangu ú-vel) áth. m. *hivít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Régies. Szó szerént: üresít, üressé tesz. A Sajó-Szentpéteriek (1403-diki) végezésében áll: „Hogy ha penig valaki ez megmondott szeremi és somogyi borokat, avagy önnön italával, avagy valakit vele tiesztelvén *meghiúejt*, avagy megbont, tehát egyébféle borval meg ne töltthesse, hanem ismeg azon félével." Ugyancsak régiesen, pl. Thelegdinél átv. ért *magát meghivítni*, am. magát szerénynek mutatni, megalázni.

HIVÍT, (2), v. HÍVÍT, (hí-ű-ít, magas hangu *i*-vel); l. HÍVESÍT.

HIVÍTEZIK, (hi-ű-ít-ez-ik); l. HŰTÖZIK.

HIVÍTKÉZIK, (hi-ü-ít-kéz-ik); l. HŰTÖZIK.

HÍVÓ, HIVÓ, (hi-v-ó) mn. tt. *hívó-t.* 1) Aki hív valakit. *Lakodalomra hivó vőfélek.* 2) Amivel hívnak, meghivnak valakit. *Hivólevél. Meghivó jegy.*

HÍVOG, (hív-og) áth. és gyakoritó. Tájszó. L. HÍDOGÁL.

HÍVOGÁL, (hív-og-ál) áth. és gyakoritó; m. *hivogált.* L. HÍDOGÁL.

HÍVOGAT, HIVOGAT, (hív-og-at) áth. és gyakor. m. *hivogat-tam*, —*tál*, —*ott*. Többeket egymás után, vagy egyet gyakran hí, magához csalogat, édesget. *Sippal hivogatni a madarakat.*

HIVOGATÁS, (hiv-og-at-ás) fn. tt. *hivogatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyakori, ismételt hivás, különösen vendégek idézgetése. *Hivogatásban járó inas, vőfél.*

HIVOGATÓ, (hiv-og-at-ó) mn. tt. *hivogató-t.* 1) Aki gyakran vagy többeket hí valahová. *Vendégekat hivogató cseléd.* 2) Mi által többeket hínak. *Hivogató levelek, jegyek.* Használtatik főnevül is. *Hivogatókat küldeni az ismerősökhöz. Hivogatókat irni.*

HÍVOGLÁL, (hiv-ag-ol-ál); tájszó. L. HÍDOGÁL.

HIVÓKA, (hiv-ó-ka) fn. tt. *hivókát*, harm. szr. *hivóká-ja.* Így nevezik a madarászok azon kalitkába zárt vagy kipányvázott madarat, melynek kiáltása által másokat lépre csalogatnak. Máskép: *csalóka.*

HÍVON, (hi-ú-on) l. HÉVON, HEON.

HIVŐ, (hi-v-ő) mn. tt. *hivő-t.* Aki hisz vagy valakiben bízik. *Bozorkányokat hivő népek. Mindent elhivő bamba ember. Krisztusban hivő keresztény atyámfiai.* Vétetik főnevül is, s am. hív, fn. *A hivők száma naponként szaporodott.*

HIVŐLEG, (hi-v-ő-leg) ih. Valaminek hitelt adva, valamiben bízva. *A szentirást hivőleg fogadni. Istenben hivőleg üdvözülni.*

HIVŐLEGÉS, (hi-v-ő-leg-és) mn. tt. *hivőlegés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Mit hinni lehet; hivőleg elfogadható, valószinű.

HIVŐLEGÉSEN, (hi-v-ő-leg-és-en) ih. Hihetőleg, valószinüen.

HIVSÁG, (hi-u-ság, mély *ü*-vel) fn. tt. *hivság-ot*, harm. szr. *—a.* l. HIUSÁG.

HIVSÁGOS, HIVSÁGOSKODIK stb. l. HIUSÁGOS, HIUSÁGOSKODIK stb.

HIVSÉG, (hi-v-ség, magas *i*-vel) fn. tt. *hivség-et*, harm. szr. *—e.* 1) Igéret, s fogadás megtartásában való lelkiesmeretesség. *Házassági hivség. Vallásához hivséggel ragaszkodni.* 2) Állandóság, melynél fogva bizonyos véleményben maradunk, határozatunkat ingadatlanul követjük. 3) Jobbágyi eskühöz, alattvalói kötelességekhez pontos ragaszkodás. *Jobbágyi, szolgai, polgári hivség.* Mondjuk állatokról is, különösen az ebekről, mennyiben uraikhoz ragaszkodnak, s azokat némileg védik. Máskép: *hüség.* 4) Régiesen: hit, hiedelem. „Az ki hivségét elveszti, azonkivül semmit el nem veszthet." Bölcsek jeles mondási. Toldy kiadása.

HIVSÉGÉS, (hi-v-ség-és) mn. tt. *hivségés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Igen hiv; igéretéhez, fogadásához, esküjéhez fölötte ragaszkodó. *Hivséges nő, férj. Hazájáért meghaló hivséges polgár.*

HIVSÉGÉSEN, (hi-v-ség-és-en) ih. Igen hiven; egész ragaszkodással; állhatatosan. *Hivségesen szolgálni. Véleményéhez, esküjéhez hivségesen ragaszkodni.* Máskép: *hüségésen.*

HIVSÉGTELEN, (hi-v-ség-telen) mn. tt. *hivségtelen-t*, tb. *—ek.* 1) Hivség nélküli, azaz fogadását, esküjét, adott szavát, felvállalt kötelezteteését gonosz szándékkal megszegő. 2) Különösen, alattvalói, jobbágyi kötelességét szántszándékosan megsértő, s nem teljesítő. *Hivségtelen jobbágy. Királya, hazája iránt hivségtelen polgár.* Máskép: *hüségtelen.* 3) Büntető törvényünk szerént, olyanról mondjuk, ki felségsértést követ el, vagy a közállomány ellen fellázad. Határozóul am. hivségtelenül.

HIVSÉGTELENSÉG, (hi-v-ség-telen-ség) fn. tt. *hivségtelenség-et*, harm. szr. *—e.* 1) Hivség nélküli állapot vagy tulajdonság, midőn valaki igéretét, fogadását, esküjét gonoszul vagy nagyban megszegi. 2) Szolgai kötelességek szántszándékos megsértése. 3) Jobbágyi esküdörés. 4) Büntető törvényünkben azon büntett, mely felségsértés, lázadás, s a közállományt veszélyeztető tettek által követtetik el. *Valakit hivségtelenségről vádolni. A hivségteleneget halállal büntetni.* Máskép: *hüségtelenség, hütlenség.*

HIVSÉGTELENÜL, (hi-v-ség-telen-ül) ih. Hivség nélkül, hivséget szegve; alattvalói, szolgai kötelezteteést sértve; felségsértőleg, a közállomány ellen lázadva. V. ö. HIVSÉGTELEN.

HIVTELEN, (hi-v-telen) mn. tt. *hivtelen-t*, tb. *—ek.* Általán am. hűségtelen, azon különbséggel, hogy hivtelen lehet valaki gonosz szándék és törvénysértés nélkül is, hivségtelen pedig nem, p. o. aki véleményét alapos okoknál fogva megváltoztatja, véleményéhez ugyan hivtelen, de nem hivségtelen. Határozóul am. hivtelenül.

HIVTELENSÉG, (hi-v-telen-ség) fn. tt. *hivtelenség-et*, harm. szr. *—e.* Am. hivségtelenség, azon különbséggel, mely a hivtelen és hivségtelen között létezik. V. ö. HIVTELEN.

HIVTELENÜL, (hi-v-telen-ül) ih. Hűségtelenül, fogadott hitét, adott szavát, igéretét meg nem tartva, megszegve.

HIVU, (hi-v-u); l. HI, (3).

HÍZ, elvont törzse 1) mély *i*-vel *hízik* igének és származékainak; 2) magas *i*-vel *hízeleg* v. *hizelkedik* igének; ez utóbbiakban am. *hiss.*

HÍZAG v. HÍZAK, HÍZAKOS stb. l. HÉZAG, HÉZAGOS stb.

HÍZAKODIK, HIZAKODIK, (hiz-a-kod-ik) k. m. *hizakod-tam, —tál, —ott.* Egyremásra, folytonosan hízik, kövéredik.

HIZÁKONY, székely szójárásban divatozó mn. l. HÍZÉKONY.

HIZALMAS, (hi-z-al-om-as) mn. tt. *hizalmas-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Könnyen hizó. *Hizalmas ember, házi állatok.* 2) Amitől hízni lehet. *Hizalmas eledelek.*

HÍZÁS, HIZÁS, (hi-z-ás) fn. tt. *hizás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Az állati testnek azon állapota, midőn hízik, kövéredik. V. ö. HÍZIK.

HÍZÉKONY, HIZÉKONY, (hi-z-ék-ony) mn. tt. *hizékony-t*, tb. *—ak.* Könnyen hizó, kövéredésre hajlandó. *Hizékony sertések, ludak.*

HÍZELÉG, HIZELÉG, (hi-sz-el-ég) önh. és hangugrató. Jelen idő: *hizelgek, hizelégsz* v. *hizelgesz, hizeleg* v. *hizelg*, tb. *hizelgünk, hizelégtek* v. *hizelgtek, hizelégnek* v. *hizelgenek*, v. *hizelgnek* stb. Mult: *hizelégtem* v. *hizelgéttem, hizelégtél* v. *hizelgéttél, hizelgett.* Htn. *hizelégni* v. *hizelgeni*, v. *hizelgni.* Gyöke: *hisz*, melyből származtak az elavult *hiszel* és *hiszeltet*, azaz valakit álokokkal, szép szóval hitet, ámít. Az *sz* hangot rokon *z*-re változtatva lett *hizeleg*, azaz valaki körül ámító, sima, hamis beszédekkel forog, szépeket mond, hogy őt hitesse és czéljaira megnyerje. *Szülőknek, felsőbbeknek, nőknek hizelegni.* Átv. ért. tetszik, inyünkre van; kedvesen hangzik. *Ezen nyilatkozat igen hizeleg nekem. A köz tiszteletés hizeleg hiuságának.*

HÍZELG, l. HÍZELÉG.

HÍZELGÉS, HIZELGÉS, (hi-sz-el-ég-és) fn. tt. *hizelgés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, midőn valaki hiseleg, valamint azon szók is, melyek által a cselekvés gyakoroltatik. *Hizelgéssel keresni mások kedvét. Hizelgéssel betolakodni valahová. A hizelgéseket örömest hallgatni. Kérem, hagyjon fel a hizelgéssel.* V. ö. HIZELÉG.

HÍZELGŐ, HIZELGŐ, (hi-sz-el-ég-ő) mn. tt. *hizelgő-t*. Ál okokkal, édeskés beszéddel, szép szókkal ámító, hitető, mások kegyét kereső, betolakodó. *Anyjának hizelgő gyermek. Nőknek hizelgő férfiak. Urának hizelgő szolga.* Mondják az emberhez simuló némely állatokról is. *Hizelgő eb, macska.* Átv. ért. tetsző, ínyünkre levő, kedves. *Ez redm nézve hizelgő válasz.* Mint főnév jelent személyt, ki hizeleg. *Hizelgőktől környékezett főurak. Hizelgőkre hallgatni. Hallgasson, ön hizelgő!* V. ö. HÍZELÉG.

HÍZELKÉDÉS, HIZELKÉDÉS, (hi-sz-el-kéd-és); l. HIZELGÉS.

HÍZELKÉDIK, HIZELKÉDIK, (hi-sz-el-kéd-ik) k. m. *hizelkéd-tem, —tél, —ett*. L. HIZELÉG.

HÍZELKÉDŐ, HIZELKÉDŐ, (hi-sz-el-kéd-ő) l. HIZELGŐ.

HÍZIK, HIZIK, (hi-oz-ik v. hí-z-ik, mély hangu ï-vel) k. m. *hís-tam, —tál, —ott*. Gyöke a magasságot, terjedést, tágulást jelentő *ha ho, haj hej* gyökökkel rokon *hi*. Értelmi rokonságban van a *híg* szóval is. Mondják általán az állatokról, midőn kövéredneknek, zsírosodnak, hájasodnak, s ennél fogva testi terjedelmök növekedik, tágul, nagyobbodik, s minthogy a zsír kevesbé tömör a csontnál és húsnál, némileg meghigulnak, vagyis szivósságukat vesztik. Némely vélemény szerint az *isom, ismos, ismosodik* szókhoz rokonítható. *Hasra, pofára hízni. Elül hátul hízik. Elhízik a jó élettől. Kihízott minden ruhdjából. Ugyan meghízott a más kenyerén. Ki hol bízik, ott hízik* (km.). Különösen mondjuk oly állatokról, melyek egyedül a végre tápláltatnak, hogy kövéredjenek. *Már ólba vetették a disznókat, hogy hízzanak. Hízzak a ludak, lesz zsír.*

HÍZKÓR, (hís-kór) ösz. fn. Szerfeletti hajlandóság a hizásra, midőn valakiben minden étel, mint mondani szokták, hájjá és zsírrá válik.

HIZLAL, (hi-z-ol-al) áth. m. *hizlal-t*. 1) Mondjuk személyről, ki magát vagy mást bőven táplál, hogy hizzék, megkövéredjék. *Hazát hizlalni. Disznókat, ludakat, göbölyöket hizlalni. Gazda szeme hizlalja a lovat* (km.). „Jövetek én hozzám mend, kik munkálkodtok, és én meghizlallak tűtöket.“ (Et ego reficiam vos. Münch. cod.). 2) Mondjuk azon étkekről, melyek az állatokat bőségesen táplálják, jól tartják, megkövérítik. *Árpalisztet és kukoricza meghizlalja a sertéseket.* 3) Valakit egyedül azért tart, hogy egyék, igyék. *Miért hizlalod ezen sok haszontalan czelédet?* 4) Átv. ért. *jeget hizlalni*, am. a jeget reá öntözött vízzel és elszórt szalmával vastagítani, hogy erősödjék, s biztosabb átjárásra szolgáljon.

HIZLALÁS, (hi-z-ol-ás) fn. tt. *hizlalás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Cselekvés, mely által valaki v. valami hizlaltatik. *Sertések, göbölyök, ludak hizlalása. Hashizlalás.* 2) Azon eleség, mely e czélra használtatik. *A hizlalás sokba kerül. A jó lúd megfizeti szirjával a hizlalás árát.* V. ö. HIZLAL.

HIZLALMÁNY, (hi-z-ol-al-om-ány) fn. tt. *hizlalmány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Állat, barom, mely hizás, kövérség végett tápláltatik, hizó barom; pl. hizó lúd, disznó, göböly.

HIZLALÓ, (1), (hi-z-ol-al-ó) mn. tt. *hizlaló-t*. 1) Aki valamit hizlal. *Disznókat, göbölyöket hizlaló molnár, serfőző, pálinkafőző. Hazát hizlaló ember.* 2) Ami hizóvá, kövérré tesz. *Hizlaló ételek.*

HIZLALÓ, (2), (mint főntebb) fn. Ól, ketrecz, akol, melybe a hízásra szánt barmokat, baromfiakat zárják. *Hizlalóba rekeszteni a ludakat. Hizlalóba kötni a vén ökröket.*

HIZLALT, (hi-z-ol-alt) mn. tt. *hizlalt-at*. Bő tartás, táplálás által kövérített, vagyis azon szándékkal etetett, hogy meghizzék. *Hizlalt disznó, marha.* V. ö. HIZLAL.

HIZLALVÁNY, (hi-z-ol-al-vány) fn. tt. *hizlalvány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. 1) Hizást előmozdító és eszközlő eleség, amitől hízik, kövéredik az állat. 2) L. HIZLALMÁNY.

HÍZÓ, HIZÓ, (hi-z-ó) mn. tt. *hízó-t*. Aki vagy ami hízik, kövéredik; amit szándékosan azért etetnek, táplálnak, hogy meghizzék. *Hizó disznók, marhák.* Vétetik főnevül is, s ekkor am. ól, ketrecz, melyben valamit hizlalnak, hizó hely.

HIZODALMAS, (hi-z-od-al-om-as) mn. tt. *hizodalmas-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Ami könnyen hízik, hizásra fölötte hajlandó. *Egyik barom hizodalmasb a másiknál.* 2) Sok tápláló, s kövérítő erővel biró. *Hizodalmas ételek, abrak. Szentelt széna nem hizodalmas.* (Km.). 3) Tréfás szólításban: *hizodalmas nagy jó uram*, ezen régies czím helyett: *bizodalmas*.

HIZODALOM, (hi-z-od-al-om) fn. tt. *hizodalmat*, harm. szr. *—a*. 1) Kövérség vagy kövérségi hajlam. 2) Mi a hizást előmozdítja, miben sok hizlaló erő van. Müncheni codexben am. táplálék, jólakás. *Hol vagyon én hizodalmam?* (Ubi est refectio mea?).

HIZÓKA, (hi-z-ó-ka) fn. tt. *hizókát*. 1) A szárnyas állatok farcsikján vagy úgynevezett püspökfalatján levő mirigyforma zsír. Székely szó. 2) Növénynem, melynek leveleit kocsonyaszerű kövér nedv borítja. (Pinguicula).

HIZÓMARHA, (hizó-marha) ösz. fn. Szarvasmarha, ökör, tehén, melyet göbölyül hizlalnak. Ide tartoznak a sertések is.

HIZÓÓL, (hizó-ól) ösz. fn. Ól, melybe a hizlalásra szánt sertéseket zárják vagy fölvetik, (lábasól).

HIZÓPAJTA, (hizó-pajta) ösz. fn. Pajtaféle szín, melyben szarvasmarhákat hizlalnak.

HÍZOTT, HIZOTT, (hi-z-ott) mn. tt. *hízott-at.* Kövérré lett; különösen oly állatról, marháról mondjuk, mely bő táplálás által a kellő kövérséget elérte. *Hízott marha. Megölni a hízott disznókat. Hízott ludat venni. Makkon, törökbuzán hizott sertések.* Gúnyos ért. élődött, élősködött, tányérnyalóskodott. *Más asztalán, más kövér falatjain hizott naplopó.* Összetételei : *elhízott, kihízott, meghízott.*

HÍZOTTSÁG, HIZOTTSÁG, (hi-z-ott-ság) fn. tt. *hizottság-ot.* Hizott állapot vagy tulajdonság. *Hizottságában alig fúj.*

HIZOVÁNY, fn. l. TYÚKHÚR.

HJA! kétkedő, akadályt vagy ellennézetet nyilvánító indulatszó. *Azt tanácsolod, vigyázzak egészségemre, hja! sok ám a tenni valóm, melyeket el nem hagyhatok.*

HM, l. HÜM.

HO, (1), elvont gyökelem, melynek eredeti, általános értelme : fuvás, lehelés, lélekzés, pihegés; s minthogy ez a tüdőnek és testnek némi emelkedésével és tágulásával történik, vagy mivel a magasra törekvő erősebben lélekzik, am. magasra törekvés, terjeszkedés. Lásd : H betű. Innen különösen

1) Megvan oly szókban, melyek mély, tompa, erős lehelést, pihegést okozó tárgyakat jelentenek, milyenek : *ho* v. *hó* indulatszó; az elavult főnév *ho* v. *hó*, mely hajdan annyit tett, mint iga (perzsául : *ju* v. *jugh*), Mátyusföldén ma is így szólítják befogáskor az ökröt : *ker ho mellé!* (kerülj iga mellé, mit másutt így mondanak : *kür re* v. *kür ne*, néhutt : *kör be*); sínai nyelven *ho* am. connectere; innen lett *hód* v. *hold* (jugerum), mintegy *igaföld*, régente, pl. a magyar Verbőczyben *ekealyja*, és *hódít* (subjugat); ide tartozik *hos* (ige) stb.

2) Megvan oly szókban, melyek magasságot, terjedést jelentenek, mint : *hovad* (tumescit), *hovány* v. *hovály* (csizmabőr-feszítő), *hopp, hoporj, homorú, homlok, hólyag, hón, hóri*; továbbá a helyet, tért jelentők: *hon, hosz, hoz* (rag).

3) A *hogy, hogyan, hány* (ho-any), *hol, hová* szókban eredetileg kérdő értelemben. Sínai nyelven is *hó* am. quis? quid? L. HOL, (1).

4) A *hortyog, horkant, horút* v. *hurút, horló*, azaz *holló* hangutánzókban. V. ö. H betű.

HO', (2), v. HÓ, indulatszó, melylyel mint tompa, mély, erős lehelettel akkor élünk, midőn valamely erős állatot, különösen ökröket, (néhutt lovakat is), vagy nagyobb sereget, csordát megállásra vagy fordulásra, vagy csillapodásra kényszerítünk, vagy valamely túlhajtani akaró erőt tartóztatunk. *Ho Betyár, Csákó! Ho ide hó! Hó ha hó! Ho hó öcsém, nagy fát mozgatsz. Ho hó csak lassan!* A lovakat megállító és csillapító, Duna mellékén szokottabban : *hő* v. *hő. Hő he hő!* Ellentéte mint menésre nógató indulatszó : *hi* v. *gyi*, ez utóbbi törökül *hoha*, franciául *hue*, németül *ju*.

HO, (3), v. HOHO, indulatszó. Ezen hangban törik ki a lassu, nyálkás vérü emberek nevetése, mely a véralkatok fokozata szerént *haha, hehe, hihi* hangokra változik által, s az első a mélák, a második az epések, a harmadik a vérmesek szokott nevetése.

HÓ! (1). Kriza J. szerént Udvarhely széken megszólításnál egyik kiáltja : *Pista hó! apa hó*, ez feleli : *hó!* A Hegyalján szintén, (Kassai József). Háromszéken s Magyarország több vidékein így felelnek : *he!* Törökül *he* am. igen, (francsia *oui*).

HÓ, (2), fn. tt. *havat*, vagy tájszokásilag : *hovat.* Személyragozva : *havam, havad, hava*, tájdivatosan : *hovam, hovad* stb. A volgai finn nyelven : *lov, lou.* Közelebb áll hozzá a szanszkrit *hi-ma-as, hi-mâni*, hellén χιών, latin *hy-ems.* Eredetére és értelmére rokon a *hi* (hideg) és *hü* (hüs, hüvös) szókkal, azon fuvást fejezvén ki, melyre bennünket a fagyos hideg kényszerít, s mély hangjánál fogva a fázásnak nagyobb és erősebb fokát jelenti, mint a *hü* és *hi*. Innét jelenti 1) azon tárgyat, mely hideggel jár, s ilyetén fuvásra kényszeríti az embert, azaz a fellegekben elébb apró cseppekké alakult, azután fehér pihékké fagyott, s alászálló párát. Különösnek látszik, hogy a melegséget is rokon *hé* és *hő* szókkal fejezzük ki, ennél fogva mind a hideg, mind a meleg érzésére ugyanazon lehelő *h* betüt használjuk, s a különbséget és fokozatot egyedül a hangzók (az ajkak és belső száj kisebb nagyobb nyilásai által) teszik : *hi, hü, hó* és *hé, hő.* V. ö. HÉ, (1), és HÜ, (3). (A fuvást utánozzák a *fú, forr, fő* v. *föl, fül, fújt* mind melegséget jelentő szók is). *Korai, téli, tavaszi hó. Sürü, nagy, tartós hó. Esik, szállinkozik a hó. Olvad a hó. Ropog, csikorog a fagyos hó. Havat hányni. Hóval mosdani. Hóban járni. Hó hátán heverni. Hó hátán is kincset ás és talál.* (km.), azaz igen élelmes, máskép : *jég hátán is elél. Fehér, mint a hó. Hóval dobálódzni.* A költői nyelvben melléknevül használtatván, jelent minden folttól, szennytől tisztát, igen fehéret. *Hó mell, hó nyak, hó vállak, karok, hó kebel; hófehér, hószín.*

„Másnak barna haj homálya
Hószín vállakon,
Másnak göndör szőke tetszik
Hajnal-arczokon.
Engem, Emma, szöghaj éleszt,
Szög mint a tied
Hóvilága szüz kebelnek,
S arcz mint a tied."

Ismét :

„Hó vagy hab, vagy csillag rémlik
Ott a völgy ölén?
Nem, nem, más az; amit véltem
Csalfa tünemény.
Hónak, habnak, és csillagnak
Nincs fodor haja;
Szép lyány fürdik a patakban,
S a szép lyány haja."

Vörösmarty.

„Hótetőknek távol csillogása
Ráfénylik az erdők éjjelére,
S színeikből gyenge szivárványt sző
Hajnal, alkony a táj kék egére."
Gyulai (A székelyföldön).

A régieknél is: „Megfeketült hó levő testöd." Benigna imakönyve. Innen átv. értelemben, a hó fehérségétől származott: 2) az elavult *hó* (luna), valamint a latinban is a *lux, lumen* és *luna* egy gyökűeknek látszanak. Hasonlóan a görögben *σέλας* (fény), *σελήνη* (hold), szanszkrit *má* (fény), *más* (hold). A német finnek nyelvén *kuu, ku, kuu*, s a volgai finnekén *kow*, am. hold. De ezen értelemben a régi *hó* helyett ma *hold* v. *hód* szavakkal élünk a luna kitételére, amazt (hó) egyedül azon időszak elnevezésére használván, mely alatt ezen égi test szokott változásain általmegy. A tárgyak ezen természetes összefüggésénél fogva sok más nép nyelvén is ugyanazon vagy legalább egy eredetü szók fejesik ki mind a kettőt, mint a szanszkrit *más*, a török-perzsa *mâh*, a török *dj*, a görög *μήνη* és *μήν*, német *Mond* és *Monat*, szláv *mjesicz* v. *mesdcs*, s hangban is legközelebb a sínai *jue*, (Schott szerént: luna, mensis) stb. Ennél fogva 3) *Hó* és ezen különös összetétellel: *hónap*, amaz mint legrégibb s legrövidebb alakjában is, am. időszak, mely alatt azon égi test, melyet holdnak nevezünk, szokott változásain átmegyen, mi 29 nap, 12 óra, 44 $^{3}/_{60}$ perez alatt történik. Szélesb, vagyis polgári ért. a tizenkét részre osztott évnek egy része, s ezen felosztás szerént a februárt kivéve, mely rendes évben huszonnyolcz napból áll, a többi időszakok, vagyis hónapok egy vagy másfél nappal hosszabbak a csillagászatinál. A havak, vagyis hónapok régi nevei: *Boldogasszony hava*, (január), *Böjt előhava*, *Böjt máshava*, *Szent György hava*, *Pünkösd hava*, *Szent Iván hava*, *Szent Jakab hava*, *Kisasszony hava*, (noha Kisasszony napja septemberben van), *Szent Mihály hava*, *Mindszent hava*, (maga Mindszent napja novemberbe esik), *Szent András hava*, *Karácson hava*. Újabb divat szerént: *télhó* (január v. deréktél), *télutó* (v. utótél), *tavaszelő* (v. előtavasz), *tavaszhó* (v. deréktavasz stb.), *tavaszutó*, *nyárelő*, *nyárhó*, *nyárutó*, *őszelő*, *őszhó*, *őszutó*, *télelő*. *Magyarországban legtöbb hó vagyon* (km.), mert az egész év havakból áll. *Sem hava, sem hete, s már is paranczol.* (Km.). Átvitt ért. *hava van*, am. a hold bizonyos változása reá kóros benyomást tesz. *Feljött a hava.* V. ö. HÓBOLYGÓ.

HÓ, (3), l. HO, (2).

HOB, elvont gyöke *hobban* igének; rokon *hep, hib, hup, sup, söp* elvont gyökökkel *(heppen, hibbad, hibók, huppan, suppan, söpped* stb. szókban), sőt *hopp* szóval is.

HÓBA, ikeritve: *hébe-hóba* v. *hébe-korban* am. néha-néha, *hó* mint hónap, vagyis hosszabb idő jelentése után. L. HÉBE-HÓBA v. HÉBE-KORBAN.

HÓBAR, (hó-bar) ösz. fn. Új alkatú szó. Csudaszülött, vagy nyavalyák által elidomtalanult ember a feketék vagy mórok fajából, kinek természetelleni fehér böre, és vöröses szemei vannak, melyek a napfényt ki nem állhatják, de sötétben látnak, mint a macskák. (Albino).

HOBBAN, (hob-u-an = hob-v-an) önh. m. *hobban-tam, —tál, —t.* A székelyeknél *lehobban* am. lehuppan, lesuppan, leesik valahonnét.

HOBBANÁS, (hob-u-an-ás) fn. tt. *hobbanás-t*, tb. —*ok*. Hubbanás, suppanás, leesés.

HÓBÉR, (hó-bér) ösz. fn. Szolgálati bér vagy díj, melyet havonként vagy hószámra szoktak fizetni. *Nem évbérbe, hanem hóbérbe fogadni a cselédeket. Mi a hóbéred?*

HOBICZA-VÁRHELY, falu Erdélyben, Hunyad megy.; helyr. *Várhely-én, —re, —ről.*

HÓBIRODALOM, (hó-birodalom) ösz. fn. 1) A hegyek azon magasságának megfelelő légkör, melyet örökös hó fedez. 2) A földgömb végein (a göncsöknél) azon vidékek, melyeket örökös hó borít.

HOBOL, falu, ÚJ—, puszta Somogy megyében; helyr. *Hobol-ba, —ban, —ból.*

HÓBOLHA, (hó-bolha) ösz. fn. A havon látszó fekete pettyek vagy likacsok, midőn enged.

HÓBOLYGÓ, (hó-bolygó) ösz. mn. és fn. Oly emberről mondjuk, kire a hold változásai kóros benyomást tesznek, melynél fogva álmából és alva felkel, sárt szemekkel felalá jár, s minden veszélyes mozgásokat képes tenni, s egyéb dolgokat végezni, melyekről fölébredése után semmi öntudattal nem bír. Betü szerént: ki a holdnál v. holdvilágnál bolyong. Máskép: *holdkór, holdkóráságos, holdas, hóbortos, hóbölygő, alvajáró.* Innen átv. és szokott ért. eszelős, félesző, változó kedélyü, mint a hold, bolondos. Némely tájakon: *hóbölygős.*

HÓBOLYGÓS, (hó-bolygós) ösz. mn. L. HÓBOLYGÓ.

HÓBORTOS, mn. tt. *hóbortos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Úgy látszik a *hóbolygós* vagy *hóborultos* szókból van átalakítva, s a hóbolygó szóval szinte egy értelmü, azon különbséggel, hogy a hóbortos különösen oly embert is jelent, ki hirtelen haragu, hörcsökös, makacs eszü, kinek természetéhez lehetetlen magunkat mindenkor alkalmazni.

HÓBORTOSKODÁS, (hóbort-os-kod-ás) fn. tt. *hóbortoskodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hóbortos cselekvésmód gyakorlása. V. ö. HÓBORTOS.

HÓBORTOSKODIK, (bóbortos-kod-ik) k. m. *hóbortoskod-tam, —tál, —ott.* Oly emberről mondjuk, ki változó esze és kedélye miatt hirtelen megharagszik, hörcsökösködik, hebehurgyálkodik, makacskodik; vagy kinek esze, kedve a hold változásai szerint különbözik.

HÓBORTOSSÁG, (hóbortos-ság) fn. tt. *hóbortosság-ot*, harm. szr. —*a*. Hóbortos állapot vagy tulajdonság; különösen: hörcsökösség, hirtelen haragúság, makacs eszüség, hebehurgyaság. V. ö. HÓBORTOS.

HOBPIPA, HOPPIPA, tájejtéssel am. *habpipa*. „Úgy ül ott mintegy hoppipa.“ Kriza J.

HÓCS, l. HÓCZ.

HOCSA, falu Zemplén megyében; helyr. *Hocsá-n, —ra, —ról.*

HÓCSOS, l. HÓCZBELI.

HÓCZ v. HÓCS, székelyes kiejtés szerént am. *hajsz*. „Kivezetem az ökröket, s bé akarom fogni, de hát egyik sem tanál a régi hejjire, fogom a csást hócsból, a hócsost csából, s úgy jól tanál.“ Székely népmese. Kriza J. gyüjt. Németül a jobb felé nógató szó: *hott* (oda?), francziául *huhau*, a bal felé nógató pedig németül: *ha, ho, har, schwude!* francziául *dia* (ide?). L. HAJSZ.

HÓCZBELI, HÓCSOS, székelyes kiejtés szerént am. *hajszos*, t. i. ökör; l. HAJSZOS. Ugyanott a *csálés* am. *csábeli* és *csás*; l. HÓCZ.

HÓCZIPŐ, (hó-czipő) ösz. fn. Czipő, melylyel hóban járnak, melyet havas útban használnak.

HOD, elavult fn. mely ezen helynevekben: *Hodász, Hodony, Hodos, Hodoska* fenmaradt. A *hodász* és *hodos* származékok nyomán indulva nem alaptalanul gyaníthatjuk, hogy *hod* régente annyit tett, mint *hód* (castor), s ennél fogva *Hodász*, am. hódfogó, *Hodos* pedig am. hódakkal bővelkedő vagy oly hely, melyen hódok laktak, tenyésztek.

HÓD, (1), (hó-od) fn. tt. *hód-at*. 1) Köz népies kiejtés szerént am. hold (luna). A régieknél is gyakran eléjön ez alakban, pl. „És lesznek jelenségek napban és hódban, és csillagokban.“ Tatrosi cod. S ugyan e codex elején álló 1466-dik évi naptárban: a hónapok fölött mindenütt *hód* áll, pl. „December harmicz egy nap, a hód XXX.“ L. HOLD. 2) Hóhoz vagy holdhoz hasonló kis fehér folt némely állatok, különösen lovak homlokán, lábán stb. Innen: *hódas* v. *hódos ló*, másképp: *hóka*, (luna, lunula, equus lunulatus). Van egy hires népmese a *napos, hódas* lovakról.

HÓD, (2), (ho-od) fn. tt. *hód-ot*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. Gyöke a fehéret jelentő *hó*, mert homlokán fehér foltja van. 1) Szoros ért. emlős állat, mely vizben és szárazon lakik, s Linné szerént a patkánynemüekhez számíttatik; lábai rövidek, s a hátulsók uszó hártyával ellátvák; farka hosszu, gömbölyü, és halpénzekkel pikkelyezett; szine rendesen sötétszürke. Grossinger szerént hazánkban hajdan nem volt oly ritka, mint ma. 2) Szélesb ért. jelent vidrát is, innen *hódvas* némely vidékeken am. *vidravas*.

HÓD, (3), (ho-od, vagy pedig ho-föld) fn. tt. *hód-at*. Gyöke az elavult, s igát jelentő *ho*. Mátyusföldén így szólítják az ökröt befogáskor: *ker ho mellé*, kerülj iga mellé. ‚Iga‘ perzsa nyelven: *ju* v. *jugh*. Ennél fogva *hód* annyi volna, mint hoföld, igaföld, némely régi könyvekben = *ekealyja*, vagyis akkora darab föld, melyet egy igával vagy egy ekével egy nap meg lehet szántani (jugerum). Szélesb ért. kisebb vagy nagyobb mértékü tér, mely szerént a határokat, földbirtokokat, telkeket, erdőket stb. felosztani szokták. Vannak nyolczszáz, ezer, ezerkétszáz, ezerhatszáz négyszögü öles hódak. Egyébiránt közönségesebb kiejtéssel: *hold*. Verbőczy egyik régi magyar fordításában valamint a latin *aratrum és jugerum*, úgy a magyar *eke, ekeallya* és *hold* egy jelentésüek: „három király *ekejéni* (így) földön levén, minden *ekeallya* böcsültetik (mindig *cs*-vel) 50 girára,“ (in spatio vel quantitate trium aratrorum regalis mensurae existens, quodlibet aratrum aestimatur ad M[arcas] L.). Ismét: „Minden *holá* földet negyvennegyven pénzre kellene böcsülleni,“ (quodlibet jugerum aestimabitur ad denarios quadraginta). És még: „Mert ha egy *királyholdént* való földet három girára böcsülendesz.“ (Nam si terram ad unum aratrum regale sufficientem ad tres marcas aestimabis). Verbőczy István Tripartitumának 1643-diki latin magyar kiadása, (mely itt másodiknak mondatik). I. rész. CXXXIII. czím. Továbbá törzsökét teszi a *hódúl, hódít* igéknek, s ezekben is könnyen közbecsúszott a hosszu *ó* után az *l*, kivált a régiek kiejtésében: *holdol, holdít*. Egészen hasonló tekintet alá esik az *l* a Sajószentpéteriek végzésében levő ‚módjáért‘ szóban e helyett: ‚módjáért.‘ A legrégibb iratokban is *hud* (1198), *huod* (1214), *houd* (1237), *howd* (1287), *hood* stb. (Jerney. Nyelvkincsek). V. ö. HO, HÓDOL v. HÓDÚL, HÓDÍT; HOLD.

HÓDA, (1), (hó-od-a) fn. tt. *hódát*. Vizi madár a buvárok neméből, mely nevét fehér, azaz hódos, hóka mellétől kapta. (Colymbus minor).

HÓDA, (2), v. HOLDA, (hó-d-a, vagyis hol-da, l. itt alább) ih. A régieknél am. a legközelebb következő napon, holnap (cras). *Hóda* v. *holda kelve*, (a Tatrosi codexben), azaz holnap regvel. (Pestinél: *más napon*, Erdősinél: *az után való napon*). *Hódáról holnapra halasztani valamit*. Eredetileg valamint a régiek szintén használták: *holda*, a *hol* gyöktől, mely regvelt, keletet, nap keltét, holvalt v. hajnalt jelentett. A *hol*-hoz járult: *idő*, régen pl. Pestinél: *ide*; tehát: *holidő*, régiesen: *holide* = *holdő* vagy *holde*, s az utóbbiak haugrendszerünkben az előbbihez alkalmazkodván: *holdá* v. *holda*; épen úgy, mint *hajdan* = haidőn, *majdan* = maidőn. Valóban *e*-vel *(holte)* olvasható többször is a Debreczeni Legendáskönyvben. „Holte-kelve egészen kijöve az égő kemenczéből.“ „És holte-kelve eltemetésének előtte.“ „S holte-kelve ottan Egyiptomba mene.“ „S holte-kelve reggel meg a klastromba téré.“ V. ö. HOL, (2), HOLNAP, HOLVAL.

HÓDACS, (ho-od-acs) fn. tt. *hódacsot*. Kis hód.

HÓDAI v. HOLDAI, (hol-da-i) mn. tt. *hódai t*, tb. —*ak*. Régente annyit tett, mint *holnapi, reggeli* (crastinus, matutinus). V. ö. HÓDA.

HODÁK, GÖRGÉNY—, MAROS—, falvak Erdélyben, Thorda megyében; helyr. *Hodák-on, —ra, —ról.*

HÓDAKELVE, (hóda-kelve) ösz. határozó. L. HÓDA, (2) alatt.

HODÁLY, (juh-tany?) fn. tt. *hoddly-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Borsodban és a Tisza mentében am. juhtanya. Néhutt: *juhoda*.

HODÁSZ, falu Szathmár megyében; Ó—, falu, VÁROS— mezőváros Vas megyében. Helyr. *Hodász-on, —ra, —ról*.

HÓDÁSZ, (1), (hó-od-ász) áth. m. *hódász-tam, —tál, —ott*. Hódra vagy hódot vadász.

HÓDÁSZ, (2), (hó-od-ász) fn. tt. *hódász-t*, tb. *—ok*. Aki hódra jár vadászni.

HÓDÁSZAT, (hó-od-ász-at) fn. tt. *hódászat-ot*. Hódra intézett vadászat.

HÓDÁSZEB, (hódász-eb) ösz. fn. Ebfaj, melyet különösen a hódok fogdosására vagy kifürkészésére használnak.

HÓDBŐR, (hód-bőr) ösz. fn. A hód nevü állat finom, drága szőrü bőre.

HÓDBUVÁR, (hód-buvár) ösz. fn. Vízi madár faja. (Biberente).

HÓDHÁJ, (hód-háj) ösz. fn. A hód nevü állat zsírja, hája, kövérsége, mely farka alatt gyül öszve.

HÓDHÁLÓ, (hód-háló) ösz. fn. Háló neme, melylyel hódakat fognak.

HODI, falu Pozsony megyében; helyr. *Hodi-ba, —ban, —ból*.

HÓDÍT, HÓDIT, (ho-od-ít) áth. m. *hódít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Gyöke vagy a vad, szilaj, futó állatot megállásra, csillapodásra kényszerítő *ho hó* indulatszó, vagy valószinűbben az igát jelentő, de kiavult *ho*. 1) Szoros ért. hatalom alá hajt, igába szorít, igáz. *Népeket hódítani. Pártütőket meghódítani.* 2) Szélesb ért. szóval, szép móddal, mesteréggel magához vonz, megszelidít, engedelmességre bír. *Müvészet, müveltség, emberi bánásmód által a vad, szilaj népeket meghódítani. A félénk, idegenkedő gyermeket magához hódítja az okos nevelő.*

HÓDÍTÁS, HÓDITÁS, (ho-od-ít-ás) fn. tt. *hódítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, illetőleg erőhatalom, mely által valakit hódítunk. *Vad, szilaj népek hódítása erőszak, vagy szép mód által is történhetik.* Átv. ért. erkölcsi vagy szellemi hatással, munkássággal legyőzés, szelidítés. *Szépség hódítása. Tudomány hódítása. Erény hódítása.*

HÓDITÁSI, (ho-od-ít-ás-i) mn. tt. *hódítási-t*, tb. *—ak*. Hóditást illető, arra vonatkozó. *Hóditási terv, vágy, düh, mozgalom, tett.*

HÓDITMÁNY, (ho-od-ít-mány) fn. tt. *hóditmány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Hódított valami, hóditás eredménye. *Hadban vitéz és szerencsés fejedelem hóditmányai. Az előhaladott természettudományok hóditmányai.*

HÓDÍTÓ, HÓDITÓ, (ho-od-ít-ó) mn. tt. *hódító-t*. 1) Igába hajtó, hatalom alá vető, nyakasságot, lázadást, ellenszegülést megtörő, megzabolázó. *Hódító erő, fegyverek, háborúk. Hódító fejedelmek.* 2) Szélesb és átv. ért. szép szóval, mesteréggel szelídítő, engedelmességre biró, magához vonzó. *Szilajságot, vadságot hódító müveltség, müvészet, finom társaság. Vadakat hódító mesterség.* 3) Mint főnév jelent oly személyt, ki fegyveres erővel szabad, független vagy vad népeket, nemzeteket hatalma alá hajt, adózóivá tesz, milyenek voltak: macedoniai Sándor, Tamerlán, Muhamet stb.

HÓDKALAP, (hód-kalap) ösz. fn. Finom kalap, melyet hód szőréből gyártanak.

HÓDKÓR v. HÓDKÓROS, HÓDKÓRSÁG; l. HOLDAS, HOLDASSÁG.

HÓDLAK, (hód-lak) ösz. fn. A hód nevü állatnak a víz szélén mesterségesen épített lakhelye.

HODOD, l. HADAD.

HÓDOL, (ho-od-ol) önh. m. *hódol-t*. Köz szokás szerént a *hódúl* ige helyett használják, s am. valamely nagyobb hatalomnak, felsőségnek alattvalói innepélyes tiszteletet ad, s azt maga megalázásával, vagy bizonyos szerződés útján, vagy ajándékadással kijelenti s megerősíti, szóval, valakit urának, fejedelmének vall, ismér. Ez értelemben egy a német *huldigen* igével. *Hódolni az uj királynak* vagy *földesúrnak*. Átv. ért. enged, reááll valamire. *Hódolni mások akaratának. Hódolni az ész parancsának. Hódolni az Isten szavának.* V. ö. HÓDÚL, HÓDOLT.

HÓDOLÁS, (ho-od-ol-ás) fn. tt. *hódolás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, vagyis alattvalói tisztelkedés, felsőség iránti innepélyes kijelentése annak, hogy őt urunknak, fejedelmünknek ismerjük. V. ö. HÓDULÁS.

HÓDOLAT, (ho-od-ol-at) fn. tt. *hódolat-ot*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Hódolás elvont értelemben. Különösen innepélyes szertartás, mely által hódolunk. *Az uj fejedelemhez, földesurasághoz hódolatra menni. A megyei papság az ujonnan beigtatott püspöknek hódolatát tenni. Mély, alázatos, fiúi, jobbágyi hódolat.* V. ö. HÓDOL.

HÓDOLATI, (ho-od-ol-at-i) mn. tt. *hódolati-t*, tb. *—ak*. Hódolatra tartozó, hódolatot illető. *Hódolati felirat. Hódolati tisztelgés.*

HÓDOLATTELJES, (hódolat-teljes) ösz. mn. Igen nagy mértékben hódoló. Akkor mondjuk, ha igen magas személy, főkép fejedelem irányában nyilvánitjuk hódolatunkat. *Hódolatteljes nyilatkozat, udvarlás, felterjesztés.* (Devotissimus).

HÓDOLATTELJESEN, (hódolat-teljesen) ih. Legnagyobb hódolattal. *Hódolatteljesen kérjük Felségedet.*

HÓDOLÓ, (ho-od-ol-ó) mn. tt. *hódoló-t*. Jobbágyi, alattvalói innepélyes tiszteletet tevő. Továbbá: urának ismerő, valló. *Fejedelemnek hódoló országnagyok, tartományok. Földesúrnak hódoló jobbágyok. Legalázatosabb hódoló szolgája.* Átv. ért. engedő, valamire reá álló. *Atyai akaratnak hódoló fiú.* V. ö. HÓDULÓ.

HÓDOLT, (ho-od-ol-t) mn. tt. *hódolt-at*. Aki valakinek meghódolt, valakit urának vall vagy val-

lott. Különösen így neveztettek a török járom alatt elfoglalt országrészből azok, kik kedvező alkalommal, az ország törvényes fejedelméhez állottak. „Midőn urunk ő felsége engemet ide Szigethbe bebocsáta, énnekem akkoron megparancsolá azt, hogy az ő felsége házához való *holdolt népet* és egyebeket mindeneket is gonosz cselekedetű emberektül, kóborlóktúl megoltalmaznám." Levél 1559. évből. Szalay Ágoston gyüjteménye. „Tegnapon az terekek (= törékék, azaz törökök) .... valami hódolt embereket fogdostak el." Ugyanott 1555. évből.

HÓDOLTAT, l. HÓDULTAT.

HÓDOLTSÁG, (ho-od-ol-t-ság) fn. tt. *hódoltság-ot*. Azon lakosok összesége, kik valamely fejedelmet vagy országot uroknak ismernek és vallanak, vagy ismertek és vallottak. V. ö. HÓDOLT.

HODONY, falu Temes megyében; helyr. *Hodony-ba, —ban, —ból.*

HÓDONY, (ho-od-ony) fn. tt. *hódony-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Hód nevü állat epéje, azaz barna, gyantás, gyulékony s erős szagú, olajformában keletkező, s utóbb megsürüsödő test, melyet a hód különös hólyagban hátulsó lábai között visel. (Castoreum).

HODOS, (1), v. HÓDOS, (ho-od-os) mn. tt. *hodos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Mondjuk négy lábu állatokról, különösen lovakról, melyeknek kivált homlokaikon kerek és fehér szinü foltjaik vannak. Máskép: *hódas* v. *holdas*, v. *hóka. Napos holdas lovak. Hodos kecske.*

HODOS, (2), falvak Arad, Krassó, Posony megyében, és Erdélyben Maros székben; puszta Tolna m. KIS—, NAGY—, OLÁH—, falvak Szathmár megyében; helyr. *Hodos-on, —ra, —ról.*

HODÓS, falu Vas megyében; helyr. *Hodós-on, —ra, —ról.*

HÓDOS, (1), l. HODOS, (1).

HÓDOS, (2), falu Temes megyében; puszták Somogy, Bihar m. JÁKÓ—, falu Bihar; Ó—, puszta Veszprém m. Helyr. *Hódos-on, —ra, —ról.*

HODOS-BODROG, falu Temes megyében; helyr. *—Bodrog-on, —ra, —ról.*

HODOSFALVA, helység Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Hodosfalvá-n, —ra, —ról.*

HODOSKA, puszta Veszprém megyében; helyr. *Hodoská-n, —ra, —ról.*

HODOSSÁN, falu Szala megyében; helyr. *Hodosán-ba, —ban, —ból.*

HODRÁSZ, HADRÁSZ, fn. tt. *hadrász-t*, tb. *—ok*. Bodrogközben am. toborzó katona, (verbungos). Hihetőleg ezen buzdító szótól: *hadra! hadra!* és képzővel összetéve származott. Jelenti továbbá, a toborzási szenét és táncsot. *Hadrászt járni.*

HODSÁGH, mezőváros Bács megyében; helyr. *Hodságh-on, —ra, —ról.*

HÓDSZŐR, (hód-szőr) ösz. fn. A hód nevü emlős állat fínom szőre, melyből drága prémeket és kapokat készítnek.

HÓDÚL, HÓDUL, (ho-od-úl) önh. m. *hódul-t*. 1) Eredeti tulajd. ért. (mint az igát jelentő *ho* gyök, innen *hód* származéka), am. igába, iga alá hajúl; erőhatalom alá kerül, más hatalmasabbnak alattvalója, adózója lesz. *Hódúl az ökör*, midőn igába hajtja nyakát. *Hódultak hajdani szokás szerént a meggyözött és elfogott hadak*, midőn iga alatt kellett átbuvniok. Ez értelemben a *hódol* olyan, mint *hajol* e helyett: *hajúl*; mert az *ít* áth. igeképzőnek *úl úl* önh. felel meg. Már pedig ezen fogalmat: igáz, igába szorít, a *hódít* ige fejezi ki, tehát az igába hajúl, igába szorúl, egy szóval am. *hódúl*. Csakugyan elé is jön a régieknél ‚hódol' átható értelemben is: „immár itt ez föld, kit én királynak *holdottam* (= hódítottam) vala, elszakada ő felségétől. (Levél 1558-ból. Szalay Á. gyüjt.). Azonban terjedt irodalmi szokás szerint *hódol* ma önhatólag használtatik, mint a *hő! hők!* gyökből lett: *hőköl*, azaz *hő! hők!* parancszóra hátrál.

HÓDULÁS, (ho-od-ul-ás) fn. tt. *hódulás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Szenvedő állapot, vagyis erőszakolt cselekvés, melynél fogva valaki hódulni kénytelen. V. ö. HÓDUL.

HÓDULAT, (ho-od-ul-at) fn. tt. *hódulat-ot*, harm. szr. *—a*. Hóduló cselekedet, vagyis végrehajtott, teljesített hódulás. L. HÓDOLAT.

HÓDULTAT, (ho-od-ul-tat) mivelt. m. *hódultat-tam, —tál, —ott*. Valakit hódulni kényszerít, igába hajt, reá bír, hogy alávesse magát.

HÓDULTATÁS, (ho-od-ul-tat-ás) fn. tt. *hódultatás-t*, tb. *—ok*. Erőszakoló cselekvés, mely által valakit hódulni, igába hajulni kényszerítnek.

HÓDULTATÓ, (ho-od-ul-tat-ó) mn. és fn. Ki mást hódulni kényszerít; hódító.

HÓDULTSÁG v. HÓDOLTSÁG, (ho-od-ul-t-ság) fn. tt. *hódultság-ot*. 1) Állapot, midőn valaki más hatalmába, igájába kerül; vagy pedig maga adja oda magát. 2) Hódult népek, nemzetek. Ily ért. használja Kemény János is, Pázmán lev. I. kötet.

HÓDÜREG, (hód-üreg) ösz. fn. lásd: HÓDLAK.

HÓDVAS, (hód-vas) ösz. fn. Vasból készített fogó eszköz a hódak ellen, melyet máskép *vidravas*nak is neveznek, s többféle apróbb négylábuak, pl. gerények, menyétek, patkányok törbe ejtésére használnak.

HÓDVADÁSZ, (hód-vadász) ösz. fn. L. HÓDÁSZ, (2).

HÓDZSÍR, (hód-zsír) ösz. fn. l. HÓDHÁJ.

HÓFA, (hó-fa) ösz. fn. Éjszakamerikai cserjefa, melynek tavaszszal igen sok fehér virága nyílik, melyek távolról hó gyanánt tünnek a szemekbe. (Chionanthus).

HÓFAJD, (hó-fajd) ösz. fn. A fajdok neméhez tartozó havasi madárfaj, mely télen csaknem hófehérré lessen, s férgekkel, különféle növényekkel, de

kivált nyirfa-rigyákkal táplálkozik. (Tetrao lagopus). V. ö. FAJD.

HÓFÁTYOL, (hó-fátyol) ösz. fn. Hófehéréggü fínom fátyol. Képes kifejezéssel hó, mely valamit fátyol gyanánt takar. *Hófátyollal födött mezőség.*

HÓFEHÉR, (hó-fehér) ösz. mn. Költői kifejezéssel am. oly fehér, mint a hó. *Hófehér nyak, vállak, kezek.*

HÓFEHÉRSÉG, (hó-fehérség) ösz. fn. Valaminek a hóhoz hasonló fehér szine.

HÓFEHÉRSÉGÜ, (hó-fehérségü) ösz. mn. Hóhoz hasonló fehérszinnel biró. Költői kifejezés.

HÓFEJÉR, l. HÓFEHÉR.

HÓFELLEG, (hó-felleg) ösz. fn. Hóval terhelt felleg; felhő, melyből hó esik.

HÓFELLEGÉS, (hó-fellegés) ösz. mn. Hófelleggel bevont. *Hófelleges égbolt, hegy.*

HÓFÉNY, (hó-fény) l. HÓVILÁG.

HÓFÉRGETEG, (hó-férgeteg) ösz. fn. Széllel, zivatarral eső hó.

HÓFUAT, HÓFUVAT, (hó-fuat v. -fuvat) ösz. fn. 1) Fergeteggel eső hó. 2) Szél által halomra fuvott hótömeg. *A hófuat miatt nem mehetnek a szekerek. Az árkok teli vannak hófuvattal.*

HÓFUATAG, (hó-fuvatag) l. HÓFUAT.

HÓFUVATÉK, (hó-fuvaték) l. HÓFUAT.

HÓGOLYÓ, (hó-golyó) ösz. fn. Golyóalakuvá öszvegömbölygetett hó. *Hógolyókkal dobálódzó gyermekek.*

HÓGOMOLYAG, (hó-gomolyag) lásd: HÓGOLYÓ.

HÓGÖMB, (hó-gömb) l. HÓGOLYÓ.

HÓGÖRGETEG, (hó-görgeteg) ösz. fn. A havasok oldalán helyéből elmozduló, s alább csuszó, leszakadozó hótömeg.

HÓGÚLA, (hó-gúla) ösz. fn. Gúla, melyet egymásra halmozott hóból emelnek. Tájdivatosan: *hógulya.*

HÓGULYA, l. HÓGOLYÓ és HÓGÚLA.

HOGY, (ho gy, a halotti beszéd irásával: *hug, huc*). 1) Kérdő kötszó, s am. mikép, mi módon? *Hogy vagy? Hogy érzed magad? Hogy mulattál? Hogy történhetett az? Hogy is volt? Hogy lehet az? Hogy hogy?* Megfelelnek neki: *így, úgy, imígy, amúgy, valahogy, akárhogy, sehogy, ahogyan úgy, jól, rosszul, lassan, frisen* stb. V. ö. HOL. Fölveszi az *an* képzőt is. *Hát te hogyan beszélsz, mintha kása volna a szádban? Hogyan áll a kalapod?* Különösen e szócskával tudakoljuk az áruk becsét, s ekkor am. mi áron, mily drágán? *Hogy vetted a lovakat? Hogy adod ezt a csikót? Hogy volt esen kalap? Hogy adtátok el a búzát?* Ez értelemben *an* toldalék nem járul hozzá, hanem az árt, becset jelentő névhez *on, én, ön* rag tétetik. *Hogy vetted az ökröket? Négyszáz forinton.* Ha pedig nem az összes áru becsét, hanem azt tudakolja valaki, hogy kel bizonyos mérték vagy rész valamiből, így felelünk: *Öt forintjával, tíz garasával* stb. *Hogy mérik a bort? Akóját tíz forintjával, itczéjét tizenkét krajczárjával. Hogy vettétek a tojást? Párját öt krajczárjával.* 2) Nagyító értelemmel bír, s az alsó népnyelvben divatozik, leginkább *még, csak, no, már, ugyan* kötszócskákkal. *Úgy evett, ivott, hogy még. Oly derék legény, hogy csak. Úgy megütlek, hogy no. Fenyegetődzött, hogy csak ugyan. Oly szép hussast kaptam, hogy.* 3) Gúnyos értelme van ezen mondatokban: *Hogy is ne! Derék ember, hogy már!* 4) Okadó értelmet kap, midőn a *mivel* és *mint* szókkal tétetik öszve: *mivelhogy, minthogy*, régiesen: *miért hogy. Mivelhogy jól viselted magadat, megjutalmazlak. Minthogy drága minden, nem vásárlok semmit.* 5) *De* szócskával öszvetéve tagadást jelent. *Dehogy megyek én oda. Dehogy mondtam. Dehogy van az úgy, mint te beszéled. Dehogy, dehogy.* 6) *Ne* tagadó szócska elébe téve, s egy szóvá alakítva, a hangsuly a *hogy* előtagon van, s állító, bizonyító értelmet kap. *Hogyne volna pénze, midőn most adta el a gyapjút. Hogyne mennék, ha veletek mehetek. Hogyne szeretnélek téged kedves gyermekem.* Ha pedig elválasztva iratnak: *hogy ne*, a hangsuly a *ne* szócskára esik, (s a ‚hogy' elveszti azt, mivel egymás után két hangsuly öszve nem fér), s egészen más értelmök és ige-vonzatuk van; pl. *Kért, hogy ne menjek el. Hogy ne hazudjak, voltunk legalább is százan.* V. ö. NEHOGY. 7) *Hogynem*, régiesen *hogysem* helyett. L. külön czikkben: HOGYNEM. 8) Mind hangra, mind értelemre nézve megfelel a görög *ὅτι*, s latin *quod* kötszóknak, pl. *Tudom, hogy hazádat szereted. Beszélik, hogy az ellenség békét akar kötni.* 9) Megfelel a latin *ut* és *ne* szócskáknak is. *Tanácsolom, hogy elmenj. Félek, hogy a sok kártyajáték megbuktat.* Minthogy a két végső értelménél fogva a beszédben gyakran előfordulhat, rajta kell lenni, kivált az irónak, hogy mennyire lehet, ritkíttassék, mi egyszerü mondatokban gyakran egyszerü kihagyás által is megeshetik, pl. ezek helyett: *tudom, hogy nem haragszol, hogy meg nem látogattalak; remélem, hogy eljössz velem, hogy az erdőt megnézzük*, kihagyások által így szólhatunk: *tudom, nem haragszol, hogy meg nem látogattalak; remélem, eljössz velem az erdőt megnézni.* 10) *Hogy is ne!* gúnyolódva, tagadólag felelő. *Édes apám! pénzt kérek egy kis bálmulatságra. Hogy is ne!*

Egy 1558-diki levélben (Szalay Á. gyüjt), kétszer is előjön a puszta gyök *ho*, ‚hogy' helyett. „Akkoron ő nagysága izent vala énneke[m], Szengorotra (Szent-Grótra?) mennék, ho megértemém, ho ha akargyák (= akarják) Borbálának kongyát (= gondját) viselni, avagy nem.

HOGYA, falu Erdélyben, Udvarhely székben; helyr. *Hogyá-n, —ra, —ról.*

HOGYAN, (ho-gy-an) ih. mely által valamit kérdezünk, s am. miképen, mimódon? *Hogyan vagy? Hogyan jutottál ide? Hogyan van, hogyan nincs, magam sem tudom. Valahogyan, sehogyan, akárhogyan.* V. ö. HOGY.

HOGYANLÉT, (hogyan lét) ösz. fn. Általán jelenti valakinek jelen állapotát, helyzetét, különösen egészségét. *Valakinek hogyanléte felől tudakozódni.* Rövidebben : *hogylét.*

HOGYIS, falu Bihar megyében ; helyr. *Hogyison, —ra, —ról.*

HOGYIS NE, l. HOGY alatt 10).

HOGYNEM, (hogy-nem) ösz. határozó. Régiesen am. a mai *hogysem.* „Bizonyára ez étkekbe(n) több méreg hogynem méz vagyon." Pesti Gábor meséi.

HOGYNEMHA, (hogy-nem-ha) ösz. ih. A régi Passióban e helyett mintha. „Nagyobb malasztot és érdemet nyer Istentül, hogynemha mind egész keresztyénség imádna érötte."

HOGYNEMMINT, (hogy-nem-mint) ösz. ih. Régiesen am. a mai *hogysemmint, hogysem.* „Inkább akarom venni a jelenvalónak kicsin voltát, hogynemmint a távolvalónak nagy voltát." Pesti Gábor meséi.

HOGYSEM, HOGYSEMMINT, l. HOGYNEM, HOGYNEMMINT.

HÓHALOM, (hó-halom) ösz. fn. Halomra gyült vagy gyüjtött hó. *Hóhalmon épült világ boldogsága.* (Halotti ének).

HÓHÁR, l. HÓHÉR.

HÓHARMAT, (hó-harmat) ösz. fn. Az ország több vidékein, pl. Baranyában, valamint a székelyeknél is am. nagy dér, mely vékony hólepel gyanánt födi el a testek fölszinét, zuzmara.

HÓHARMATOS, (hó-harmatos) ösz. mn. Hóharmattal bevont, födött ; zuzmarás. *Hóharmatos fűvek, fák. Hóharmatos hajak.* V. ö. HÓHARMAT.

HÓHATÁR, (hó-határ) ösz. fn. A földiratban azon határ vagy vonal az igen magas hegyeken, a honnan kezdve föntebb örökös hó uralg. V. ö. HÓBIRODALOM.

HÓHÉR, (illirül *hóhár)* fn. tt. *hóhér-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Törvényszolga, ki az elitéltekre biróilag kimondott testi, különösen halálos büntetést végrehajtja ; máskép : *bakó. Hóhérmester, hóhérlegény, hóhérinas. Hóhérnak általadni a gonosztévőt. A hóhér akaszt, fejez, kerékben tör, veszőz* stb. *Hóhér vágja le. Hóhér üsse meg. Ha a puszta vádlás elég, sok ártatlan kerül hóhérkézre.* (Km.). *Hóhérnál is kegyetlenebb. Hóhér köteléről leszakadt gaz ember. Hóhér pallosa.* Átv. ért. kegyetlen kínzó, gyötrő, vérengző ember, gyilkos. *Te vagy az én hóhérom.* Néhutt, nálunk is : *hóhár.*

HÓHÉRBÁRD, (hóhér-bárd) ösz. fn. Bárdalakú ölőszerszáma a hóhérnak. *Hóhérbárd alatt vérzeni el.*

HÓHÉRINAS, (hóhér-inas) ösz. fn. Hóhér szolgája, tanítványa, segéde.

HÓHÉRKODIK, (hóhér-kod-ik) k. m. *hóhérkod-tam, —tál, —ott.* Hóhéri szolgálatot tesz, azaz elitélteket nyakaz, akaszt, kerékben tör stb. Átv. ért. kegyetlenkedik, ádázkodik.

HÓHÉRLÁS, l. HÓHÉROLÁS.

HÓHÉRLEGÉNY, l. HÓHÉRINAS.

HÓHÉROL, (hóhér-ol) áth. m. *hóhérol-t.* Valakit hóhér módjára kegyetlenül kínoz.

HÓHÉROLÁS, (hóhér-ol-ás) fn. tt. *hóhérolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hóhér módjára kegyetlen kinzás.

HÓHÉROS, (hóhér-os) mn. tt. *hóhéros-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Hóhérmodorú, hóhér tulajdonságaival biró, hóhérszerű ; kegyetlen, vérengző, gyilkoló, kinzó. *Hóhéros bánásmód.*

HÓHÉRPALLOS, (hóhér-pallos) ösz. fn. Széles pengéjü pallos, melylyel a hóhérok a vesztendők fejét leütik. *Hóhérpallos alá kerülni.* Máskép : *pöszlár.*

HÓHÉRSÁG, (hóhér-ság) fn. tt. *hóhérság-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Hóhéri mesterség vagy szolgálat. *Hóhérságot tanulni, gyakorolni. Hóhérságból élni.* 2) Hóhéri kegyetlenség, vérengzés, öldöklés.

HOHO, l. HO, (3).

HOHÓ, (ho-hó) indulatszó, s am. megállj ; lassan, ne oly tüzesen. *Hohó, ne siess oly nagyon. Hohó legény, nagy fát mozgatsz.* Néha csodálkozást jelent, pl. *Hohó, mi az? Hohó, tehát úgy vagyunk.*

HÓHÖMP, (hó-hömp) l. HÓOMLATAG.

HÓJAG ; HÓJAGBORSÓ stb. l. HÓLYAG ; HÓLYAGBORSÓ stb.

HOJAGOS, (1), (hoj-ag-os) mn. tt. *hojagos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Mondják oltott megyről, cseresznyéről, melyek rendszerént nagyobbak, s hólyag alakúak. *Hojagos megy, cseresznye.* Nem más mint a *hólyagos* mn. L. ezt.

HOJAGOS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *hojagos-t*, tb. —*ok*. Erdélyben am. kiégetéskor apró hólyagokban felpuffadt oldalu kisebb-nagyobb ivóedény.

HOJP, (hoj-p, azaz haj-p v. haj-v) elvont törzse *hojpacs, hojpad* szóknak ; l. ezeket.

HOJPACS, (hoj-, azaz haj-p-acs v. haj-v-acs) fn. tt. *hojpacsot.* A székelyeknél am. gyönge horpadás, kissé behorpadás, behajlás. A *hoj* nyilván azonos *haj* gyökkel.

HOJPACSOS, (hoj-, azaz haj-p-acs-os) mn. tt. *hojpacsos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Kriza J. szerént am. kissé horpadtas, horpadásos, behajlott.

HOJPAD, (hoj-, azaz haj-p-ad v. haj-v-ad) önh. m. *hojpad-tam, —tál, —t* v. —*ott.* Kriza J. szerént gyöngén v. kissé behorpad, behajlik.

HOJPADTAS, (hoj-, azaz haj-p-ad-t-as v. haj-v-ad-t-as) mn. tt. *hojpadtas-t*, tb. —*ak*. Kissé horpadásos.

HOJSZA, (1), fn. tt. *hojszát.* Tengeri madárfaj, körülbelül fecskenagyságu, különösen az éjszaki és atlanti tengeren tartózkodik, s oly közel repül a víz színéhez, mintha futna fölötte, honnan a legnagyobb zivatarokban sem távozik. (Procellaria).

HOJSZA, (2), indulatszó, *hoj* (haj) és *sza* szócskákból öszvetéve, s am. *rajta ! uszu ! neki !* Leginkább a kutyákat szokás biztatni vele. Az ökörhajtók nyelvén am. *hajsz, hajsza*, azaz balfelé kanyarulj, hozzád.

HOJSZOGAT, (hoj-sz-og-at) áth. m. *hojszogattam, —tál, —ott.* ‚Hojsza' indulatszóval biztat, hajt vagy terel. Különösen 1) az ebet valaki vagy valami után uszogatja; 2) az ökröt balfelé terelgeti. Némely tájakon : *hajszogat.*

HOJSZOGATÁS, (hoj-sz-og-at-ás) fn. tt. *hojszogatás-t*, tb. —*ok.* ‚Hojsza' szóval biztatás, terelgetés; uszogatás.

HOJSZU, székelyes tájejtéssel am. *Hosszú*, lásd ezt.

HÓK! (hó-k v. ho-ok) indulatszó. Tájdivatosan am. más szójárással : *hők.* Hók-ne hók! (Lugossy József).

HÓKA, (hó-ka) mn. tt. *hókát.* Oly állatról mondjuk, melynek homlokán fehér folt van. *Hóka ló, hóka kecske. Hóka lovam, jó paripám, kell-e szép salangos szerszám?* (Népd.). Máskép : *hódas* v. *hódos*, v. *holdas.* Használtatik főnevül is, oly lónak elnevezésére, melynek fehér folt van a homlokán. *Hóka ne!*

HOKÁDZIK, (hok-ó-ad-oz-ik, azaz bók-ol-ad-oz-ik) k. m. *hokádz-ott*, htn. —*ni* v. —*ani.* Székely szójárás szerint am. félig elszunnyad, bóbiskol, szunydikál.

HÓKAMALOM, puszta Somogy megyében; helyr. *Hókamalom-ba, —ban, —ból.*

HÓKÁS, (hó-ka-as) tt. *hókás-t* v. —*at.* lásd : HÓKA.

HÓKONY, fn. tt. *hókony-t*, tb. —*ok.* Dunán tuli tájszó, s am. kis fejsze, balta. Valószinüen a német *Hacke* szóból módosult.

HÓKÖZ, l. HOLDKÖZ.

HOL, (1), helykérdő ih. (l. HON, igehatározót is). Am. Mely helyen v. helyütt? A magyarban mind a három hang saját jelentéssel bír. Fő alkotó része a távolra mutató *o*, s egy az *o-tt, o-da, o-ly, o-nn-an, o-nn-ét* szók gyökével, melyeknek a közelre mutató *i-tt, i-de, i-ly, i-nn-en, i-nn-ét* felelnek meg. Ezen *o* némely származékokban és öszvetételekben *u*-ra változik által, mint : *u-gy, am-u-gy, né-h-u-tt, más-u-tt, minden-h-u-tt,* (o-gy, am-o-gy, né-h-o-tt, más-o-tt, minden-h-o-tt helyett); néha öszvehúzva *há* is, pl. *hány* = ho-anny-i. Az *l* helyképző betű, mint a *tül, távol, közel* határzókból kitetszik, mely tájdivatosan a szinte helyet jelentő *n* betüvel felcseréltetik : *hon, hun.* Végre, az elül álló *h* kérdő értelemmel bir, mint a rokon származásu *h-o-v-á* (h-o-a), *h-o-gy-an, h-o-ly-an* (millyen), *h-o-nn-an* szók elemzése mutatja. Sínai nyelven *hó* am. quis? quid? Az árja családban is a kérdő névmások gyökei Bopp Ferencz szerént, a szanszkritban *ka, ku, ki,* (innen a nálunk ismeretesb latin *qu-is, qu-id, cu-ius, cu-i* stb.), a hellenben *xo* (jonisilag), és *πο*, góthban *hva* stb. Innen továbbá közelebbről a szanszkrit *ku-tra* (hol?), *ku-tas* (honnan?), *kva* (= *ku-a*, hol?), zend *kutha* (hogy?). Ugyanezen *o*, s illetőleg *u* (egyesülve a megelőző torok betűkkel), megvan a görög *πῦ* (= szanszkrit *kva*), latin *u-bi* (Benfey véleménye szerént is am. *cubi*), *u-nde*, (= cunde), *quo*, góth *hv-ar* (honnan a német *w-o*) stb. kérdőkben is. A *hol* kérdőnek első betűje tehát jelent kérdést, a második távolságot, a harmadik helyet, s am. mely helyen? v. mely helyben? v. mely helyütt? Ennélfogva vonz a) állapító (an, on, én, ön), b) marasztaló (ban, ben), c) helymutató (t, tt, ott, ött) ragú neveket, pl. *Hol fészkel a gólya? Magas helyeken. Hol legel a nyáj? A réteken, mezőkön. Hol voltál? A kertben. Hol születtél? Fehérvárott.* Különösen, a magyarbirodalmi várak, városok, faluk és puszták nevei ezen kérdésre : *hol?* mai általánosabb szokás szerént következő szabályok szerént ragoztatnak : 1) *On, ön, én* ragot vesznek fel a) a magánhangzón végződő helynevek, pl. *Budán, Kassán, Szikszón, Pápán, Türjén, Görbön, Gönyön.* Kivétetnek némely tájragozások, pl. *Tata, Tatában; Kálló, Kállóban;* az *i* s *u* végzetüek általán, pl. *Petriben, Újfaluban;* b) A *b, cz, cs, d, f, g, gy, h, j, k, l, ly, p, r, s, sz, ty, z* és *zs* végzetüek, mint : *Pesten, Vereben, Horpácson, Léhen, Miskolczon, Aradon* stb. Kivétetnek itt is némelyek, pl. *Zágráb, Győr, Eger, Modor, Nagyszombat, Rimaszombat, Tokaj, Újhely* stb. Általán erre nézve az illető vidék szokása határoz leginkább. Mindazok, melyek *on-, én-, ön*-nel ragozandók, ezen kérdésre : *hová? ra, re;* s ezen kérdésre : *honnan? ról, ről* ragokat kivánnak, mint : *Budára, Pestre, Verebre.* 2) *Ban, ben* ragot kivánnak a) világrészek, birodalmak, országok, tartományok, vármegyék, szigetek, vidékek, erdők, ligetek nevei, pl. *Afrikában, Indiában, Schweisban, Erdélyben, Bánságban* stb. b) A külföldi várak, városok és faluk nevei általán, akármily végzetüek legyenek, pl. *Bécsben, Prágában, Berlinben, Párisban.* c) Az *m, n* és *ny* végzetü hazai helységnevek, pl. *Veszprém, Komárom, Pozsony, Sopron, Mosony.* d) Bármely végzetü megyei, kerületi s széki nevek. Innen a különbség, pl. ezek között : *Pesten* és *Pestben, Hevesen* és *Hevesben, Torna* és *Tornában, Aradon* és *Aradban; Nyitrán* és *Nyitrában.* e) Az *i* és *u ü* önhangzón végződő hazai helység nevek is általán : *Németiben, Petriben, Keserűben, Hosszúfaluban.* Régenten közönségesebben divatozott mindenféle végzetü magyarországi helyneveknél *ban, ben* vagy *on, én, ön* helyett : *t* v. *-tt*, pl. *Sopronyt, Szőllőst, Pécsett* v. *Pécsött, Fejérvárt* v. *Fejérvárott.* — A *ban, ben*-vel ragozandók, ezen kérdésre : *hová, ba be*, s régiesen általánosabban is *vá vé* ragokat vesznek föl, mint *Afrikába, Bécsbe, Komáromba;* továbbá régiesen : *Terebessé* (= Terebesvé), *Győrré* (ma is), *Pécsecsé;* és ezen kérdésre : *honnan, ból, ből.* régiesen : *ól, öl*, mint : *Bécsből, Komáromból*, régiesen : *Pécsül* v. *Pécsől.* A régies példák Szalay A. 400 levélgyüjteményéből vannak kiírva. 3) A helyek köznevei után, milyenek : falu, város, erdő, liget, mező, rét, nádas, út, az illető ragozást részint a szokás, részint a vonzó igék határozzák meg, pl. *falun* v. *faluban, városon* v. *városban lakni; erdőn, ligeteken, mezőkön éneklő madarak. Zöld erdőben, zöld mezőben gerlicsék énekelnek.* (Népd.). *Úton járni, útban*

lenni stb. Midőn a *hol* szó elébe némely határozó szók, mint: *né, se, bár, akár, minden, vala* stb. tétetnek, am. helyen, pl. *néhol* = némely helyen, sehol = se helyen, *akárhol* = akármely helyen, *mindenhol* = minden helyen, *számhol* = száz helyen, *valahol* = valamely helyen stb. Magában is eléjön, *valahol* helyett, pl. „Harmad jószág: az szent alázatosság. Ó ki nagy kénes! ha hol bizonnyal lelettetik." Carthausi névtelen. Ezen összetételekben pedig: *holmi, holvaló, holtában, holmikor* am. némely, azaz némely mi v. valami, némely való, némely ízben, némely mikor. *Majd, most* értelemmel bir ezekben: *hol itt, hol ott, hol így, hol úgy, hol jön, hol megy*, azaz majd itt, majd ott, majd így, majd úgy, majd jön, majd megy, vagy: most itt, most ott, most így, most úgy stb. Ezen mondatkákban: *hol volt, hol nem volt* am. volt is, nem is. A mesélők nyelvén pedig am. hol volt, vagy hol nem volt, (nem tudom, de elég az hozzá, hogy) volt egyszer stb.

HOL, (2), elavult fn., mely a szintén kiavult *holda, holval*, és a köz divatú *holnap* időhatározókban is megvagyon. Régi jelentése: hajnal, reggel, nap kelte; továbbá, am. azon nap, mely a legközelebbi hajnal után következik. Innét a régies: *holval*, azaz regvel = *holnap* (mane, cras). *És igen holval felkelvén, elmene pusztahelyre*, (et diluculo valde). Münch. cod. Gyöke vagy a fehérséget s fényességet jelentő *ho* (hó), (honnan ‚hal-vány' is), minthogy reggel, hajnalban fényesedik, világosodik az ég; vagy hihetőbben, az emelkedés, kelés eszméjét kifejező *ho*, minél fogva *hol* annyi, mint kel v. köl, kelet, világ vagy nap kelte; így a nap alászállta, esése: *est*: tehát *hol-val*, (= kel-vel, köl-vel) am. nap keltével (regvel v. reggel, hajnalban), valamint: *est-vel* am. nap nyugtával. A finn *koi* Fábián I. szerént am. prima lux matutina. Más eredetű: *hajnal*. V. ö. HAJNAL. Ezen két fogalmat: *regvel* és *legközelebbi nap*, más nyelveken is azonosították, ilyenek a görög-latin *aurora* és *ἄῦριον*, német *Morgen* és *morgen*, illir *jutro* és *sajutro*, s Hunfalvy P. szerént a finn *huomen* és *huomi*.

Különös figyelmet érdemel Bopp Ferencz véleménye (391. és 392. §§.) a szanszkrit *hjas* (am. tegnap) és *çvas* (am. holnap) szók származtatására nézve. T. i. szerinte általában a ‚tegnap', ‚ma' (a régi halotti könyörgésben: ‚ez náp̃on') és ‚holnap' időt jelentő szókban névmások és a nap nevezetei (Tagesbenennungen) foglaltatnak. Különösen 1-ször *hjas* szóban az első rész *hi*, a másik pedig *divas* (= dies, nap) rövidülete, a latin *heri* v. *hesi* (hes-ternus) szóban is nyilván meglátszik a *hi-c* névmás, így a görög *χθές*-ben is a *χ, h* helyett van; az egész tehát: *hj-as* am. azon nap, (jener Tag); 2-szor *çvas* szóban az első rész *ç* = *k* szintén am. *ka* v. *ki*, v. *ku* kérdő, illetőleg mutató névmás és *vas* szintén *divas*, tehát ez is am. azon nap, t. i. előre, (jener Tag vorwärts; a ‚ma' nevezete csaknem mindenütt világosabb, pl. a latin *hodie* am. *hoc die*, a német *heute* Heyse szerént am. *hiu-tagu*). Ha ezen fejtegetéseket vennők alapul: a magyar *tegnap* annyi volna, mint eddig-, vagy régiesen *eddég-nap* v. *ittég-nap*, mely, mint tudjuk régente csak *tege, tegett, tegeten* egyszerű alakokban is használtatott; (im-ént szintén am. em-ént; lásd: IMÉNT); és *holnap* am. *ahol-nap*, (valamint *es napon* am. e jelen napon); melyekben még tisztábban megvolnának az elemek, sőt magok a fogalmak is tisztábban látszanának, mint a föntebbi fejtegetésekben.

HÓLABDA, (hó-labda) l. HÓGÖMB.

HÓLAM, (hó-lam) ősz. fn. Lam vagy lust, vagy nedvesség, az elolvadt, vizzé vált hóból. *Hólamtól átázott lábbeli, ruha alja.*

HÓLAMOS, (hó-lamos) ősz. mn. Hólammal bemocskolt, nedvesített, hólamtól átázott. *Hólamos ruha.*

HOLBÁK, falu Erdélyben, Fogaras vidékében; helyr. *Holbák-on, —ra, —ról.*

HOLCSIKÓCZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Holcsikócz-on, —ra, —ról.*

HOLD, (ho-l-d) fn. tt. *hold-at*, harm. szr. *—ja*. Eredetileg valószinüen *hód*, (lásd ezt) s *l* becsusztatása által elveté a hosszu hangzó vonását. Példák vannak erre a *csók, csóka, szőlke* szókban, melyeket a nyalkán vagy szépen beszélni akaró köznép több vidékeken így ejt ki: *csolk, csolka, szölke*. Ide tartozik az *oltalom* is, *ótalom* helyett. Némelyek égi test értelmében akként is származtatják: *holt*, t. i. holtvilág, azaz halvány világ. És földmérték értelmében *hafőld*, azaz iga föld. Egyébiránt mint köz divatu az irodalomban is elfogadtatott és pedig mindkét értelmében, azaz 1) mint égi test, 2) mint földosztály, láncsföld (jugerum). *Holdfogyatkozás, holdvilág. Megujúl, megtelik a hold. A holdnak udvara van. Világít, bujkál a hold.*

„Kél a hold az éj lovagja;
Hold kiséretében,
Mint hüséges apród, a kis
Esti csillag mégyen.
Indulóban vagyok én is,
S nem megyek magamban:
Holddal esti csillag, vélem
Égő szerelem van." Petőfy.

Továbbá: *Holdszámra fizetni a földbirtoktól. Száz hold erdő. Ezer hold mező.* V. ö. HÓD, (1), és (3).

HOLDA, (hol-da) l. HÓDA.

HOLDAD, (hold-ad, vagyis hold-a-d) mn. tt. *holdadot*. Hold alakú.

HOLDAI, (hol-da-i) l. HOLNAPI.

HOLDAKELVE, (holda-kelve) ősz. ih. Régi kifejezés. Reggel, legközelebbi napkeletkor. V. ö. HÓDA, (2).

HOLDAS, (ho-l-d-as) mn. tt. *holdas-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Hódos v. hódas, azaz fehér folttal, fehér csillaggal jegyzett. Ezen értelemben fordúl elé a *„Napos holdas lovak"* czímü népmesében. 2) Holdat ábrázoló rajzokkal, képekkel, faragványokkal stb. ékesített. *Holdas lobogó. Holdas török sátorok.* 3)

Átv. ért. hóbolygó; helytelen eszű, változékony kedélyű. V. ö. HÓBOLYGÓ.

HOLDASSÁG, (ho-l-d-as-ság) fn. tt. *holdasságot.* Nyavalya, mely a benne szenvedőket rendesen holdváltozások alkalmával lepi meg. Átv. ért. eszelősség, változékony kedély, hóbortosság. V. ö. HÓBOLYGÓ.

HOLDÁSZ, (ho-l-d-ász) fn. tt. *holdász-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Égvizsgáló, ki különösen a holdat tűzte ki észrevételei, vizsgálódásai és leirása tárgyaul. Olyan szó, mint: *csillagász.*

HOLDCSIGA, (hold-csiga) ösz. fn. Általán, kerekded gömbölyü csiga, különösen keletindiai csiganem, melynek héja vékony, holdalakú, s kevessé domború. (Turbo, ostrea pleuronectes).

HOLDESZTENDŐ, (hold-esztendő) l. HOLDÉV.

HOLDÉV, (hold-év) ösz. fn. Időszak, mely alatt a hold földünk körüli futását tizenkétszer végzi, s am. 354 nap, 8 óra, 48 $^{36}/_{60}$ percz. (Annus lunaris).

HOLDFÉNY, (hold-fény) l. HOLDVILÁG.

HOLDFOGYATKOZÁS, (hold-fogyatkozás) ösz. fn. A holdnak besötétedése vagy elhomályosodása, mi akkor történik, ha teljes fényében van, s a föld épen a nap és hold közé esvén, árnyékával homályt vet reá.

HOLDFOGYTA, (hold-fogyta) ösz. fn. A hold fényének azon változási állapota, midőn tölte után ismét fokonként sötétedni kezd; a hold utolsó negyede.

HOLDFOLTOK, (hold-foltok) ösz. fn. többes szám. tt. *holdfoltok-at.* Foltok, melyek a holdban, vagyis holdnak fölszinén láthatók, s melyeket a holdászok részént hegyeknek, részént völgyeknek tartanak.

HOLDFORGÁS, (hold-forgás) ösz. fn. A holdnak járása, keringése a föld körül, s fölkeltétől nyugtáig.

HOLDFÖLD, (hold-föld) ösz. fn. Egy hold föld. Ha a számot kitesszük, akkor külön irjuk, pl. két, három, tiz, száz, ezer hold föld.

HOLDFŰ, l. HOLDRUTA.

HOLDHÓ v. HOLDHÓNAP, (hold-hó v. -hónap) ösz. fn. Hó v. hónap, mely a hold járása, vagyis változásainak köre által határoztatik meg; időszak egyik holdujulástól a másikig. Áll 29 napból, 12 órából, 44 $^{3}/_{60}$ percsből. (Mensis lunaris).

HOLDIRAT, (hold-irat) ösz. fn. A hold égi testnek tudományos leirása.

HOLDÍT, HOLDOL, régiesek, *hódít, hódol* helyett; l. ezeket.

HOLDJÁRÁS, (hold-járás) l. HOLDFORGÁS.

HOLDKÉP, (hold-kép) ösz. fn. A hold tekéjének rajzképe, mely annak a csillagászok által észrevett foltjait ábrázolja.

HOLDKÓR, (hold-kór) ösz. fn. és mn. l. HOLDAS és HOLDASSÁG.

HOLDKÓROS, (hold-kóros) ösz. mn. l. HOLDAS.

HOLDKÓRSÁG, (hold-kórság) l. HOLDASSÁG.

HOLDKÖZ, (hold-köz) ösz. fn. Időköz, holdujulástól holdtöltig vagy holdtölttől holdujulásig.

HOLDKULCS, (hold-kulcs) ösz. fn. Az időtanban így neveztetnek azon számok, melyek azt mutatják, hány nap múlt el új esztendő előtt az előbbi esztendőnek legutóbbi hold ujulása után, pl. ha az utósó holdujulás december 20-án történt, a reá következő évnek 11 holdkulcsa maradt. Tulajdonkép tehát a holdkulcs a holdnak azon korát mutatja, melyben az december 31-én van. A keresztény husvétet ezen holdkulcs szerént határozzák meg. (Epacta).

HOLDLAKOS, (hold-lakos) ösz. fn. A csillagászok gyanitása szerint, a holdban lakó lények.

HOLDLEIRÁS, (hold-le-irás) lásd: HOLDIRAT.

HOLDMÁS, (hold-más) ösz. fn. Légtünemény, vagyis hold képe, mely néha a valódi hold mellett tünik elé, rendesen fehérsugaras vonalak kiséretében. (Paraselene).

HOLDMÉRÉS, falu Arad megyében; helyr. *Holdmérés-en, —re, —ről.*

HOLD-MEZŐ-VÁSÁRHELY, mezőváros Csongrád megyében; helyr. *Vasárhely-és* v. *—t, —re, —ről.*

HOLDMORKOLÁB, (hold-morkoláb) l. HOLDFOGYATKOZÁS, v. ö. MORKOLÁB.

HOLDNAP, (hold-nap) ösz. fn. Időszak egyik új holdtól a másikig; szokottabban: *hónap* v. *hó.*

HOLDNEGYED, (hold-negyed) ösz. fn. 1) Tulajdonképen a megvilágositott hold fölszinének egy-egy negyede volna, amint t. i. minden hetedik nap, s néhány óra és percz után szemünkbe tünik, különösen új holdtól addig, midőn a hold fölszine félig megvilágosodik; innen azon időig, mikor egész fényében tünik elé; azután, midőn félig elfogy; végre teljes fogytáig. Azonban kös divat szerént csak a közbülső időszakaszok tarták meg e nevezetet, első félhold és holdtölte közt: *első (hold-)negyed,* s holdtölte után: *utolsó (hold-)negyed.* 2) Azon idő, mely egy ily negyedtől a másikig eltelik. *Egy holdnegyed alatt.*

HOLDÓRA, (hold-óra) ösz. fn. Óra, mely az éjjeli időpontokat a holdvilágnál épen úgy kimutatja, mint a nappali időt a napóra. V. ö. NAPÓRA.

HOLDRUTA, (hold-ruta) ösz. fn. Aszú halmokon és mezőkön tenyésző növény a ruták nemeből, melynek rostos gyökere leves, lágy és zöldsárga és holdalaku leveleket hajt. (Osmunda lunaria).

HOLDSÜTÖTTE, (hold-sütötte) ösz. mn. Amire a hold világit vagy világitott. *Az éji utas előtt a távolban csak a holdsütötte tornyok látszanak.*

HOLDTAJTÉK, (hold-tajték) ösz. fn. Fehér mészkő, mely a sziklák és hegymélységek repedékei-

ben találtatik, s vízzel fölereszive a tejhez hasonló fehérségü. (Lac lunae).

HOLDTÁNYÉR, (hold-tányér) ösz. fn. A holdtekének a nap által megvilágosított féloldala, mely fényes tányér gyanánt tünik szemeinkbe. (Discus lunae).

HOLDTÖLTE, (hold-tölte) ösz. fn. Azon időpont, midőn a nap sugarai az egész holdtányért megfényesítik. *Valamely mesei munkába holdtöltekor kezdeni.* Ilyenkor a hold neve: *telihold.*

HOLDUJSÁG, (hold-ujság) ösz. fn. Hold állapota, midőn teljes fogyta után ismét azon pontra fordúl, melyen a naptól fényesedni kezd; máskép: *ujhold.*

HOLDÚJULÁS, (hold-újulás) l. HOLDÚJSÁG.

HOLDVAK, (hold-vak) ösz. fn. Holdvakságban szenvedő, pl. ló. V. ö. HOLDVAKSÁG.

HOLDVAKSÁG, (hold-vakság) ösz. fn. A hold változásaival visszonyban álló vakság, mely a lovakat szokta meglepni. Olynemü nyavalya, mint embereknél az úgy nevezett *farkasvétség.*

HOLDVÁLTOZÁS, (hold-változás) ösz. fn. Általán a holdnak naponkénti telése vagy fogyása, különösen a hold járásának négy fő szakasza. V. ö. HOLDNEGYED.

HOLDVILÁG, (1), (hold-világ) ösz. fn. Világ vagy fény, melyet a hold ád. *Holdvilágnál sétálni, dolgozni, fonni. Tiszta, fényes holdvilág. Holdvilágnál meg nem érik a szőlő.* (Km.). Hibásan szokták némelyek mondani: *süt a hold* vagy *holdvilág*, ‚fénylik' helyett.

HOLDVILÁG, (2), falu Erdélyben, Segesvár székben; CSICSÓ—, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Holdvilág-on, —ra, —ról.*

HOLDVILÁGOS, (hold-világos) ösz. mn. Holdvilágtól fénylő. *Holdvilágos éj.*

„Holdvilágos szép este van,
Egy mécs sem ég a faluban." Népdal.

HÓLÉ, (hó-lé) ösz. fn. Vizzé olvadt hó. *Hólével mosdani. Hólé borítja a vetéseket, legelőket.*

HÓLÉG, (hó-lég) ösz. fn. 1) A légnek azon sajátságos mérséklete, hidegsége, melyet a hó okoz. 2) L. HÓBIRODALOM.

HÓLEPEL, (hó-lepel) ösz. fn. Átv. ért. hóborité. *Hólepel fedi a mezőket.*

HÓLEPTE, (hó-lepte) ösz. mn. Amit hó fedett vagy borított be. *Hólepte hegy, térség, vidék.*

HOLGYA, falu Erdélyben, Hunyad megyében; helyr. *Holgyá-n, —ra, —ról.*

HOLGYOMÁL, (Kassai J. szerént: hölgy-mál) ösz. fn. Növénynem az együttnemzők seregéből és egyenlőnősök rendéből; vacska kopasz, csészéje fődelesen pikkelyes, fészke tojásdad vagy hengeres, bóbitája szőrös, virága sárga. (Hieracium). Azt mondják, hogy Diószegiék ‚hol gyom áll'-ból alkották volna.

HOLICS, mezőváros Nyitra megyében; helyr. *Holics-on, —ra, —ról.*

HOLLA, (hol-la) indulatszó, mely által valaki jó kedvét vagy fenhéjazó természetét jelenti ki. A *holláros* igének törzsöke, s a magasságot, emelkedést jelentő *ho* gyökből ered.

HOLLÁD, falu Somogy megyében; helyr. *Holládon, —ra, —ról.*

HOLLAL, l. HOLVAL.

HOLLAND, fn. l. NÉMETALFÖLD.

HOLLANDI, mn. l. NÉMETALFÖLDI.

HOLLANDIA, fn. l. NÉMETALFÖLD.

HOLLÁROZ, (holl-ár-oz) önh. m. *holláros-tam, —tál, —ott.* Tulajdon ért. *holla! holla!* felkiáltás által széles kedvet mutat. Átv. ért. fenhéjaz, nagyra van. Győr és Pápa vidékén divatos.

HOLLÉT, (hol-lét) ösz. fn. Mely helyen tartózkodás. *NN. kinek holléte nincs tudva, idéztetik.* (Ubicatio).

HOLLÓ, (1), (hor-l-ó, vagyis hor-ol-ó) fn. tt. *holló-t.* A varjúk nemzetségéhez tartozó, s köztök legnagyobb madárfaj, fényes fekete tollú, s különösen dögtestekkel táplálkozó. *Fekete, mint a holló. Lovait a hollók kisérik,* am. dögrováson vannak. *Hollóhozta semmiházi ember.* (Km.). *Ritka dolog a fehér holló.* (Km.). Gyöke a hangutánzó *hor*, mert ez a hollónak egyik sajátságos hangja, ennél fogva *holló*, am. *hor* hangon kiáltó. Egészen megfelel a *hor* hangnak *kár*, honnan: *károg a holló, hollókárogás;* innen továbbá a latin *cor-vus, cor-n-ix*, hellén κόρ-αξ, κρά-ζω, szanszkrit *káravas*, német *Krähe, krä-ch-zen*, régi felső német *hruoh, hra-b-an*, (honnan *Rabe*), lengyel *kru-k*, arab *gur-ab*, héber עֹרֵב (ʿor-eb) stb. S holló szóban az *r* úgy változott *l*-lé, mint *sarló, tarló, orló* szókból lett: salló, talló, olló. Hasonló utánzással kapták neveiket: *varju*, a *var* (mely szintén = *hor*), *csóka* a *csó* v. *csav*, *kánya* a *kány* hangoktól stb. A hollót e hangok kiejtésére: *hol lakol*, nem nehéz megtanítani.

HOLLÓ, (2), falu Erdélyben, Csík székben; helyr. *Holló-n, —ra, —ról.*

HOLLÓD, völgy; mint falu más néven: *Hidastelek*, Bihar megyében; helyr. *Hollód-on, —ra, —ról.* Folyó neve is ugyanott.

HOLLÓFAJ, (holló-faj) ösz. fn. 1) Holló madár fia, ivadéka, a varjak nemének egyik faja. 2) Átv. ért. ragadozó, zsákmányból élő; vagy igen fekete hajú.

HOLLÓFEKETE, (holló-fekete) ösz. mn. Fényes fekete szinü, mint a holló tollai. *Hollófekete haj.*

HOLLÓFÉSZEK, (holló-fészek) ösz. fn. Tövises, gazos fészek, melyben a holló tojik és költ. Átv. ért. rablótanya.

HOLLÓFÜRT, (holló-fürt) l. HOLLÓHAJ.

HOLLÓGÉB, (holló-géb) ösz. fn. Ragadozó madárfaj a gébek neméből. (Graculus).

HOLLÓHAJ, (holló-haj) ösz. fn. Átv. ért. s költői nyelven am. fekete fényes haj, vagy hajfürt, mely a holló tollaihoz hasonlik.

HOLLÓHÁZ, falu és puszta Abaúj megyében; helyr. *Hollóház-on, —ra, —ról.*

HOLLÓKÁROGÁS, (holló-károgás) ösz. fn. A hollónak sajátságos (kár kár) hangja, melyen kiáltani (károgni) szokott.

HOLLÓKŐ, (1), (holló-kő) ösz. fn. Szikla, melynek üregében hollók laknak, fészkelnek.

HOLLÓKŐ, (2), falu Nógrád megyében; helyr. *Hollókö-n, —re, —ről.*

HOLLÓLÁB, (holló-láb) ösz. fn. 1) A hollómadár lába. 2) Növényfaj az útifüvek neméből, levelei szálasak, fogasak vagy bevagdaltak. (Plantago coronopifolia). Másképen: *hollóláb-útifű*, s kös nyelven: *varjúláb* és *kigyóharaptafű*.

HOLLÓLÁB-MUHAR, (holló-láb-muhar) ösz. fn. Növényfaj a muharok neméből, bugája egy oldalról álló, egymást váltogató fias füzérkékből áll; bókoló; ondói kevéssé kalászosak, borzasak, gerinczei háromszegűk. (Panicum crus corvi).

HOLLÓLÁB-ÚTIFŰ, (holló-láb-úti-fű) ösz. fn. l. HOLLÓLÁB, 2).

HOLLÓ-LOMNICZ, falu Szepes megyében; helyr. *—Lomnicz-on, —ra, —ról.*

HOLLÓMEZŐ, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében. Helyr. *Hollómező-n, —re, —ről.*

HOLLÓPATAK, telep Igló mellett; helyr. *Hollópatak-on, —ra, —ról.*

HOLLÓS, (1), (hor-ló-os) mn. tt. *hollós-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Hollóval biró, hollóval bővelkedő. *Hollós erdő, hollós liget, hollós mező.*

HOLLÓS, (2), EGYHÁZAS—, HIDAS—, NEMES—, REMPE—, falvak Vas megyében; helyr. *Hollós-on, —ra, —ról.*

HOLLÓSZÍN, (holló-szín) ösz. fn. Fényes fekete szín, mint a holló tollainak szine. Melléknévileg am. hollószinü.

HOLLÓSZINŰ, (holló-szinü) ösz. mn. Fényes fekete szinü, mint a holló tollai. *Hollószinü fürt, haj, szörény.*

HOLLÓTOLL, (holló-toll) ösz. fn. A holló nevü madár tolla vagy ahhoz hasonló fényes fekete toll.

HOLLÓVARJU, (holló-varju) ösz. fn. Egészen fekete varjufaj, mely a hollónál valamivel kisebb, de életmódjára ehhez sokban hasonló. (Corvus corone).

HOLMI, (hol-mi) ösz. fn. Némely mi, némely dolog, egy-más (egy és más v. egy is más is), többféle v. többnemü együtt; valami. *Sok holmit láthatni nála. Sok szép holmit összevásárlott. Holmi dőbdáb emberre nincs szükség.*

HOLMIKOR, (hol-mikor) ösz. ih. Néhanéha, némelykor. *Holmikor ő is mond igazat.*

HOLMISZEKRÉNY, (holmi-szekrény) ösz. fn. Szekrény, melyben különféle vegyes tárgyakat tartanak, pl. konyhaszekrény, melyben bab, borsó, liszt, saír, só, bors stb. van.

HOLNAP, (hol-nap) ösz. fn. Gyöke, vagyis első alkotó része, a reggelt jelentő *hol*, s am. legközelebbi reggel után következő nap, (crastina dies). *Valamit holnapra halasztani. Holnapig várni. Holnaptól félni. Egész holnapot nálad fogom tölteni. Holnapra is kell a ló.* (Km.). *Holnapról hódára halaszt.* (Km.). Némelyek a szóelemzés szabályai ellen *mensis*, *Monat* értelemben is használják, holott es: *hónap* v. *holdnap*. Mást tesz tehát: *holnap után* és *hónap után*. Holnap a hónak csak egy *(hol*, azaz reggel) napját, hónap pedig egy egész *hó* napjait jelenti. Használtatik a *holnap* szó időhatározó gyanánt is: *holnapon* helyett, (l. est), s megfelel e kérdésre: *mikor? Holnap elutazom. Ma szombat van, holnap vasárnap lesz.* V. ö. HÓ, (1), HÓNAP; és HOL, (2), HOLVAL.

HOLNAPI, (hol-napi) ösz. mn. Holnap, azaz legkövetkező napon történendő, arra vonatkozó, azt illető. *A holnapi mulatságban nem vehetek részt. A holnapi munkától fölmentetni kérem magamat. A holnapi ebédet előre megrendelni és kifizetni.*

HOLNAPIG, (hol-napig) ösz. ih. A legközelebb következő napig, azaz ma és nem tovább. *Holnapig még várok, azután Isten neki.*

HOLNAPON, (hol-napon) ösz. ih. Régies alak, ma inkább csak: *holnap.* „Holnapon, mihelyen megvirrad, menj el barátinkhoz.“ Ismét: „És holnapon e veteményt megaratnák.“ Pesti Gábor meséi.

HOLNAPOZ, (hol-nap-oz) áth. m. *holnapoz-tam, —tál, —ott.* Valamit holnapról holnapra, vagy mint a közmondás tartja, holnapról hódára halaszt; késleltet, időt vontat. *A fizetést elholnapozni.*

HOLNAPUTÁN, (hol-nap-után) ösz. időhatározó. Azon napon, mely a legközelebbi nap után következik, pl. ha kedden mondjuk: *holnapután*, csütörtököt értünk, ha szerdán: pénteket, stb. *Hugomasszony, ma menyasszony, holnap asszony, holnapután komámasszony.* (Gúnyos népd.). *Holnapután kiskedden, borjumyúzó pénteken*, am. soha. (Km.). Külön is írják: *holnap után*, néha csak a kezdőbetükkel: *h. u.*

HOLNAPUTÁNI, (hol-nap-utáni) ösz. mn. Holnapután történendő, azon napot illető, arra vonatkozó. *A holnaputáni szini előadásra még ma elkészüljünk. A holnaputáni innepen népszinmüvet adnak. A katonák megkapták a holnapi és holnaputáni kenyérrészt.*

HOLOM, régies irás vagy ejtés, *halom* helyett. Egy 1222-diki oklevélben: *Nogholom* helynév am. Nagyhalom. Néha csak: *holm.* „Per monticulum Holm dictum“ (1234.). „Nemus quod vulgo Holm dicitur“ (1244.); eléjön *cholm* alakban is (1228. Jerney. Nyelvkincsek).

HOLOTT, (1), (hol-ott) ösz. kötszó. Használják mentegetést, igazolást vagy vádolást, rosszalást jelentő mondatok előtt, s rokon értelmü a *pedig, jóllehet, ámbár, noha* (régenten *maga*) kötszókkal, csakhogy a körmondat elején soha sem állhat, pl. *Semmire sem mehettem vele, holott mindent elkövetők vala. Tőlem kért segédséget, holott magam is szegény vagyok. Va-*

kon neki ment a veszélynek, holott jókor megintettem volt.

HOLOTT, (2), (hol-ott) ösz. helyhatározó. Amely helyen, *ahol. A tolvajt az erdőig üzték, holott eltűnt elölök. Visszatért a faluba, holott tíz évvel ezelőtt élt.* A Nádorcodexben is eléjön, e helyett: *ahol* v. *ahol is.*

HOLOTTAN, (hol-ottan) l. HOLOTT, (1) és (2).

HOLT, (1), (hol-t v. hal-t, t. i. a ‚hal' igében oly mély *a* [= *å*] lappang, mely a régieknél nem csak a multban, hanem más több ragozásban is *o*-nak ejtetett, pl. a régi halotti beszédben *holz* am. halsz, noha ‚halál' *a*-val találtatik; l. HOLT, [3] is); mn. tt. *holt-at.* Aki élni megszünt. *Holt ember. Holt test. Félholt, elholt, megholt. Imádkozzunk a megholt hívekért. NN. rokonom holt tetemeit ma tettük a sírba.* Átv. ért. 1) Merevült, miben életjelenség nincs, a vérforgás megszünt; s mondják bizonyos nyavalyákról, pl. *holt görcs, holttetem, holtfene.* 2) Holthoz hasonló, magával tehetetlen, pl. *holt részeg, holt számban van.* 3) Mondjuk oly szénről, mely nem ég, mely kialudt, pl. *holt szenet árulni.* 4) Mondjuk az új folyást kapott vizek régi elhagyott medreiről: *Holt Vág, Holt Nyitra, Holt Maros, Holt Rába* stb. Régente: *holut, holot* is; *Holut-* v. *Holot-* v. *Holuthvág* (1138, 1252, 1268-ban) és *Holthwag* (1252-ben. Jerney. Nyelvkincsek). V. ö. HALOTT, és HAL ige.

HOLT, (2), (mint föntebb) fn. tt. *holt-at.* 1) Meghalt személy v. ember. *Onnan leszen eljövendő, itélni eleveneket és holtakat.* (Ap. hitv.). *Holtakra hivatkozni. Holtakkal hadakozni.* 2) Halál v. meghalás. Ez esetben a ragok *o*-val járulnak hozzá: *holtom, holtod;* tárgyesete volna: *holtot,* de mint rendszerént az ily fajta ige-neveknél nincs szokásban. *Holtig* v. *holtiglan,* v. *holtomiglan el nem hagylak. Holtomiglan, holtaiglan. Holtig való sirás, szánakozás. Holtom után mindenem a tiéd.* A régi halotti beszédben ‚holtát' igy van irva, ‚choltat.' V. ö. HALOTT, és HAL ige.

HOLT, (3), (hol-t v. hal-at) áth. Am. halat, vagyis holttá teszen. „A halál megöl, de meg nem holt." Nádor-codex.

HOLTAKELVE, némely régi iratokban e helyett *holda-* v. *hódakelve.*

HOLTALAG, (holt-alag) ösz. fn. Különös földalatti sirboltozat, hová bizonyos nagyobb rangu vagy egyes testülethez, családhoz, nemzetséghez tartozó személyek holt testeit takarítják; különböztetésül a köz temetőtől. (Crypta).

HOLTALAK, (holt-alak) ösz. fn. Holt emberhez, különösen, annak arczához hasonló alak; elnyomorodott, sáppadt, kiaszott, élettelen arcz.

HOLTAN, (hol-t-an) ih. Élet nélkül, meghalva. *Holtan hozták haza. Félholtan összeroggyott.*

HOLTASZAT, (holt-aszat) ösz. fn. A rohadás ellen bebalzsamozott s öszveaszott holttest, mely néha több századokon keresztül fennmarad a nélkül, hogy elporhadna. (Mumia). Átv. ért. igen elsoványodott, görbes vén ember.

HOLTCSALÁN, (holt-csalán) ösz. fn. A közönséges csalánhoz hasonló növénynem, de fulánktalan és nem égető. (Camium).

HOLTELEVEN, (holt-eleven) ösz. mn. Félig holt, félig eleven, holthoz hasonló, halálnak vált.

HOLTENYV, (holt-enyv) ösz. fn. Földi szurok neme, mely részint sziklákból és földből szivárog fel, részint némely nagyobb tavakon uszkál, különösen pedig az úgynevezett Holttengeren, honnan nevét is vette.

HOLTÉR, (holt-ér) ösz. fn. Ér, melyből a víz végképen kiszáradt, vagy oly vízmeder, melyből a víz más irányban elfolyott, és új ágyat csinált magának.

HOLTFENE, (holt-fene) ösz. fn. Fenenyavalya, melyben a romlásnak indult részek megfeketednek, és érzéketlenekké lesznek. (Sphacelus). V. ö. FENE.

HOLTFÖLD, (holt-föld) ösz. fn. A földnek termő rétegén alul levő miveletlen földrész, mely terméketlen szokott lenni.

HOLTGÖRCS, (holt-görcs) ösz. fn. A test kinyujtó és hajlító izmainak egyszerre, s hirtelen öszvehuzódása, úgy hogy a test vagy ennek egy része megmerevül, s hajlíthatlanná lesz. Máskép: *dermenet.* (Tetanus).

HOLTHALAVÁNY, (holt-halavány) ösz. mn. Igen halavány v. sápadt.

HOLTIG, (hol-t-ig) ih. Azon idejig, mig meg nem hal valaki, élet fogytáig. Toldalékkal: *holtiglan. Holtig hived és barátod maradok. Holtomig, holtodig, holtaig* stb. v. *holtomiglan, holtodiglan* stb.

HOLTIGLAN, (hol-t-ig-lan) ih. l. HOLTIG. V. ö. —IGLAN rag.

HOLTIGLANI, (hol-t-ig-lan-i) mn. tt. *holtiglani-t,* tb. —*ak.* Holtig tartó.

HOLTKÉZ, (holt-kéz) ösz. fn. A régibb törvényhozásban jelenté azon birtokot, mely valamely községet, egyházat, kolostort stb. illetett. Az ily javak el nem adathatván, s mások által nem örökölthetvén, sőt a köz terhek alól is kivétetvén a forgalomból elvonattak, tehát erre nézve mintegy el- vagy meghaltaknak tekintettek. Innen: *holtkéztiltás* azt jelentette, hogy az ily testületeknek ingatlant birni vagy legalább újat szerezni tilos vala.

HOLTMAROS, falu Erdélyben, Thorda megyében; helyr. *Holtmaros-on, —ra, —ról.*

HOLTRÉSZEG, (holt-részeg) ösz. mn. Ki úgy leitta magát, hogy mint mondani szokás, azt sem tudja, fi-e vagy leány; a legnagyobb mértékben részeg.

HOLTSZÉN, (holt-szén) ösz. fn. Szén, melyet égő állapotában vizzel leöntöttek, s eloltottak, hogy még használni lehessen. Ellentéte: *elevenszén, parázs,* azaz *parázstüz.*

HOLTSZÍN, (holt-szín) ösz. fn. Oly szín, mint a halottaké szokott lenni, azaz halavány, sápadt, élettelen; továbbá: fekete-sárga. Máskép: *halálszín.*

HOLTTENGER, (holt-tenger) ösz. fn. Általán valamely tenger régi medre. Különösen így hívnak Palaestinában egy tengert, vagyis nagy tavat, (mintegy 12 mérföld hosszaságút és 1—2 mérföld szélességűt), melynek nincsen lefolyása, s vize sóval, aszurokkal és kénnel elegyült.

HOLTTEST, (holt-test) ösz. fn. A megholt embernek teste, holt ember hullája.

HOLTTETEM, (holt-tetem) ösz. fn. 1) Kisebb teriméjü tömlős daganat, (kása- v. faggyudaganat). (Atheroma, Steatoma). 2) Kóros csontgöb, csontkeményedés. 3) Inpók a lovaknál.

HOLTTETEMALAKÚ, (holt-tetem-alakú) ösz. mn. Külsejére nézve holttetemhez hasonló. *Holttetem alakú kinövések.*

HOLTVERSENY, (holt-verseny) ösz. fn. A lóversenyzésnél használt műszó, (angolul : *dead heat*). T. i. midőn két vagy több ló derék futással, s annyira minden előnykülönbség nélkül érkezik a nyerponthoz, hogy a biró az elsőség iránt nem határozhat, s az egyszerre beérkezettek között még egy döntő futásra van szükség.

HOLTVÍZ, (1), (holt-víz) ösz. fn. Általán álló víz, midőn t. i. valamely folyó, akár mesterség által, akár önerejéből más irányt vevén egészen új medret csinál, a régi medret vagy abban tespedő vizet holtnak mondják.

HOLTVÍZ, (2), puszta Pozsonyban; helyr. *Holtvíz-en, —re, —ről.*

HOLVA, a Nádor-codexben *holval* helyett, mint *regvö* (palócosan, göcseiesen) *regvel* helyett. *Holva kelve.* A nevezett codexben.

HOLVAL, (hol-val) időhatározó. Törzse az elavult *hol* (reg, napkelet), s am. regvel vagy reggel után következő napon (cras). *Holval levén* (mane facto). *Igen holval* (diluculo valde). Münch. v. Tatrosi cod. *Holval levén parancsolá őtet a biró kihozni a tanácsházba. És holval levén nyilván törvényre üle az ő leánya ellen.* Sz. Krisztina élete. Főnévként is használtatott. *Estveleiglen és holvaliglan.* Bécsi cod. *Farkasok estet nem hadnak* (hagynak) *vala holvalára.* Ugyanott. *Holvaltól fogva déliglen. Holvalra kelvén, holvalra jutván.* Nádor-cod. A Carthausi névtelennél a *v*-t hasonulva találjuk : „Mikoron azért másod napra jutottanak, igen hollal szent misét szolgála." „Mikoron hollal az kapitulomban gyültenek volna." V. ö. HOL, (2).

HÓLY, (ho-aly v. ho-oly) elvont törzse *hólyag* szónak és származékainak. Rokon vele a német *hohl*, svéd *hål, ihålig* stb. Finnül *kupla* szintén am. hólyag.

HÓLYAG, (ho-oly-ag v. hó-oly-ag) fn. tt. *hólyag-ot*, harm. szr. *—ja*. Gyöke, vagyis gyökeleme a fuvás által keletkesett emelkedést, üresfélét jelentő *ho*. A fuvást utánzó hangtól nevezték el némely más nyelveken is a hólyagot, ilyenek pl. a német *blasen* és *Blase*, a görög φύς, am. szél és hólyag, honnan φυσάω, a latin *vesica* stb. Általán am. levegő által megtöltött s kidagadt nyulékony test. Különösen 1) Valamely hig testnek egyes részei, melyek vékony hártya gyanánt a levegő által gömbölyüvé alakittatnak, s legcsekélyebb illetésre szétpattannak. *Hólyagok az izzó érez felszinén. Hólyagok a sebes esőben. Szappanhólyag.* Szokottabban : *buborék.* 2) Az állati bőrnek gömbölyü feldudorodása, külső égetés, belső hévség stb. által. *Tenyere a kapanyéltől hólyagokat kapott. Hólyag támadt a sarkán, talpán. Teli van hólyaggal egész teste. Szúnyogcsipéstől, csalántól támadt hólyagok.* 3) Az emberi és állati testben különféle bőr v. hártya edények, melyek levegővel vagy nedvekkel megtölthetők és felfujhatók. *Húgyhólyag, epehólyag, halhólyag, léghólyag, szívhólyag. Nem hólyag, hogy felfujják.* (Km.). *Disznó hólyag, ökör hólyag. Hólyagban tartani a dohányt.* Növénytanban a hólyag jelent gömbölyü, üres, zárt testet, vagyis növényrésst, mely némely visi növények gyökein vagy levelein látszik, (ampulla). Ugyanott am. gömbölyü magtok, mely nyomás által szétpattan. V. ö. HÁLYOG.

HÓLYAGALAKÚ, (hólyag-alakú) ösz. mn. Alakjára nézve hólyaghoz hasonló. *Hólyagalakú gyümölcstok, magtok.*

HÓLYAGBORSÓ, (hólyag-borsó) ösz. fn. Apróbb szemü kerti borsófaj, telfuvódott s hólyagalaku hüvelyekben v. tokocskákban.

HÓLYAGCSA, (ho-oly-ag-csa) kicsinyező fn. tt. *hólyagcsát.* Kis hólyag; különösen pörs, pörsenés, apró dudorodás az állati bőrön. *Szúnyogcsipéstől támadt hólyagcsák.*

HÓLYAGCSERESZNYE, (hólyag-cseresznye) ösz. fn. Fejér cseresznye, mely hólyagcsához hasonló. Némelyek szerént am. piros páponya.

HÓLYAGCSUPOR, (hólyag-csupor) ösz. fn. Am. néhutt : höpöly.

HÓLYAGDAD, (hóly-ag-dad) mn. tt. *hólyagdadot.* L. HÓLYAGALAKU.

HÓLYAGFA, (hólyag-fa) ösz. fn. Cserje, melynek dióhoz hasonló gyümölcsei kettesével vannak egyegy hólyagalaku tokban. (Staphylea pinnata).

HÓLYAGFARKU, (hólyag-farku) ösz. mn. Bogárfaj, melynek farkán két hólyagcsa van. (Stephilinus).

HÓLYAGFÉREG, (hólyag-féreg) ösz. fn. Bélgilisztafaj, némely emlős állatok beleiben, melynek hátulsó végén hólyagcsa van. (Hydra hydatula).

HÓLYAGFÖVENY, (hólyag-föveny) ösz. fn. Húgyhólyagban termő apró köves, vagyis fövenyalaku és keménységü hegedmények. (Arena).

HÓLYAGGENYEDÉS, (hólyag-genyedés) ösz. fn. Kóros genyedés az állati, különösen emberi hugyhólyagban.

HÓLYAGHABARCZ, (hólyag-habarcs) ösz. fn. Habarcsféle kórállapot a hugyhólyagban. V. ö. HABARCZ.

HÓLYAGHUZÓ, (hólyag-huzó) ösz. fn. Gyógytapasz, mely erős ingerlés által a bőrön hólyagokat húz. (Vesicatorium).

HÓLYAGHÜVELYSIPOLY, (hólyag-hüvelysipoly) ösz. fn. Hólyaghüvelyében támadt sipolyféle bántalom. (Fistula vesico-vaginalis). V. ö. SIPOLY.

HÓLYAGISZAM, (hólyag-iszam) ösz. fn. Némbereknél a hugyhólyagot, s annak nyakát fedő belső hártyának kiduvadása a húgycsőn. (Cystoptosis).

HÓLYAGKEMÉNYEDÉS, (hólyag-keményedés) ösz. fn. A hugyhólyag falainak megmerevedése.

HÓLYAGKIFORDULÁS, (hólyag-ki-fordulás) ösz. fn. A hugyhólyag belső felszinének kifelé fordulása.

HÓLYAGKŐ, (hólyag-kő) ösz. fn. Kő vagy kőféle kemény test, mely a húgyhólyagban képződik.

HÓLYAGLÁBU, (hólyag-lábu) ösz. fn. Légyfaj, melynek lábtövei felfujt hólyagcsákhoz hasonlók. (Thryps).

HÓLYAGLÁZ, (hólyag-lás) ösz. fn. Egyik neme a rohasztó láznak, mely vékony nedvvel megtölt hólyagos kütegekben jelenkezik.

HÓLYAGMEGGY, (hólyag-meggy) ösz. fn. L. HAJAGMEGGY.

HÓLYAGMETESZ, (hólyag-metesz) ősz. fn. Sebészi műtő eszköz, melylyel kőmetszésnél a hugyhólyagot felnyitják. (Cystotomus).

HÓLYAGMETSZÉS, (hólyag-metszés) ösz. fn. Sebészi műtét, midőn a kóros hugyhólyagot hólyagmetesszel felnyitják. (Cystidotomia).

HÓLYAGMOGYORÓ, (hólyag-mogyoró) ösz. fn. Hályogfanemű növény, levelei szárnyasak stb. Máskép: *mogyoróshalyogfa*. V. ö. HALYOGFA.

HÓLYAGOS, (ho-oly-ag-os) mn. tt. *hólyagos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Hólyagokkal bővelkedő, min hólyagok támadtak. *Hólyagos bőr, tenyerek. Vérhólyagos törés. Himlőtől hólyagos arcz.* 2) Hólyagbőrrel, hártyával bevont, bekötött. *Hólyagos edények, palaczkok.* V. ö. HÓLYAG.

HÓLYAGOS BORSÓFA, a dudafürt nevü növény egyik faja, cserje nemü, levelkéi körkörösek, behorpadt végük. Máskép: *pukkantó dudafürt*, (colutea arborescens), köznépi nyelven: *varjúköröm* is.

HÓLYAGOS CSERESZNYE, lásd: HÓLYAGCSERESZNYE.

HÓLYAGOS CSUPOR, (hólyagos-csupor) l. HÓLYAGCSUPOR.

HÓLYAGOS FŰ, a dudafürt nevü növény egyik faja, szára fünemü, gindár, levelkéi szálasok, csorbák, kopaszok stb. Máskép: *lapított dudafürt*, (colutea herbacea).

HÓLYAGOSÍT, HÓLYAGOSIT, (ho-oly-ag-os-ít) áth. m. *hólyagosít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Hólyagossá tesz, hólyagokat támaszt, okoz. *Némely bogarak csipése felhólyagosítja a bőrt. Kapa, kasza nyele által hólyagosított tenyerek.*

HÓLYAGOSÍTÁS, HÓLYAGOSITÁS, (ho-oly-ag-os-ít-ás) fn. tt. *hólyagosítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, illetőleg nyomás, surlódás, mely által a bőr hólyagossá tétetik.

HÓLYAGOSODÁS, (ho-oly-ag-os-od-ás) fn. tt. *hólyagosodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Állapot, midőn valamin hólyagok keletkeznek.

HÓLYAGOSODIK, (ho-oly-ag-os-od-ik) k. m. *hólyagosod-tam*, *—tál*, *—ott*. Hólyagok támadnak, keletkeznek rajta. *Hólyagosodik a szinyogok által megcsipkedett bőr. Tenyere a kaszanyéltől felhólyagosodott.*

HÓLYAGOS SZILKESARK. A szilkesark nevü növény faja; szára két-két águ, boglyos levelei kikanyargatott szögletesek stb. (Nicandra physaloides v. Linne szerént: atropa phys.).

HÓLYAGOZTAT, (ho-oly-ag-oz-tat) áth. m. *hólyagoztat-tam*, *—tál*, *—ott*. L. HÓLYAGOSÍT.

HÓLYAGRÁK, (hólyag-rák) ösz. fn. Hugyhólyagot meglepő rákféle fene.

HÓLYAGSÉRV, (hólyag-sérv) ösz. fn. Hugyhólyag sérve vagy oly sérv, mely a hugyhólyagot is magában foglalja. V. ö. SÉRV.

HÓLYAGSIPOLY, (hólyag-sipoly) ösz. fn. Hugyhólyagon támadt sipolyféle nyilás.

HÓLYAGSZURÁS, (hólyag-szurás) ösz. fn. Sebészi műtét, azaz a hugyhólyagnak hegyes eszközzel (szurcsappal) megnyitása a gáton, vagy végbelen által vagy fancsont felett, a felakadt, s máskép ki nem üríthető húgy kieresztése végett. (Paracentesis).

HÓLYAGTAPASZ, (hólyag-tapasz) ösz. fn. l. HÓLYAGHUZÓ.

HÓLYAGZIK, (ho-oly-ag-oz-ik) k. m. *hólyagzott*, htn. *—ani*. Hólyag támad, keletkezik rajta. *Hólyagtapasztól hólyagzik a bőr. Kapanyéltől hólyagzó tenyér. Felhólyagzik.*

HOLYAN, (ha-olyan v. ho-olyan). Palóczos tájszólás szerént am. *milyen?* Itt a *ha* v. *ho* gyök eredetileg kérdező értelmü, valamint a *hány* (= haannyi, azaz mennyi), *hogy, hogyan* szavakban is.

HOM, elvont gyök, mely 1) megvan a *homály, homlok, homlít, homolka, homor, homos, homp* szókban és ezek családaiban. Tiszta eleme a magasságot, emelkedést jelentő *ho*, mely *m*-vel toldva, különösen domborodást vagy félgömbölyüséget jelent. Innen némely tekintetben rokon a *gom, göm* gyökökkel, csakhogy ezek oly magasságot jelentenek, mely mindenfelé egyiránt kiterjed, pl. *gomb, gomba, gombócz, gömb, gömbölyü* stb. a *hom* ellenben többnyire, vagyis inkább csak egy irányban terjedő gömbölyödés, csak félgömbölyödés fogalmát fejezi ki, pl. a *homlok, homorú, homolka, homp* szókban; *homály, homlít* szókban pedig különösebben fedező, takaró, borító jelentése van. Vékony hangon *höm*; a persában is *khami*, am. curvitas; *kham-iden* incurvari, inflecti; *kham-án* arcus, *kham-án-iden* incurvare stb. 2) *Homok* és *homu*, vagyis *hamu* szókban *h* előtéttel, azaz szellettel nem

más mint *om (omol, omlik* stb. szókban), s jelent omló, omlékony valamit. Maga *omol* is *h*-val jön elé a Bécsi codexben: „Istennek nehéz és meghíhatatlan haragját azon városnak elhomlolására." Ámós prófé-ta, (‚homlol' áth. jelentéssel ma ‚omlaszt').

HÓMADÁR, (hó-madár) ösz. fn. Havasi sármány, sármányfaj az éjszaki tartományokban, melynek feje, nyaka és begye télen megfehéredik, s mely nyáron a lapplandi havasokon lakik, télen pedig déli Svédországba, sőt Németországba is leköltözik. (Emberiza nivalis).

HOMÁLY, (hom-ály) fn. tt. *homály-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Eredetileg, ami valamit takar, borít, pl. gőz, pára, felhő, árnyék, mely valamely testhez tapadva vagy fölébe emelkedve, vagy elébe állva azt eredeti fényétől megfosztja vagy fényének terjedését akadályozza, szóval kevesbé látszatóvá vagy épen láthatlanná teszi; továbbá maga azon állapot, midőn a testek csak kétes világosságban tünnek elé. *Sürü homály. A megfagyott lehelet homályt vet az üvegre. A napot, holdat, csillagokat felhők homálya födi. A sürü fák árnyéka homályt vet a földre.* Különösen, közép állapot a kellő világosság és sötétség között. *Esti homály. Sürü erdők homálya. Kútak, földalatti járások homálya.* Átv. ért. mi az ismerő tehetséget akadályozza, előle valamit elrejt; valamint maga a tárgyak ismeretlen állapota. *A népek eredetét jobbára homály födi. Tudatlanság homálya. Ész homálya. Történeti buvárlatokkal valamely tárgy fölötti homályt elosztalni.* Erkölcsi ért. szenny, mocsok, mely valakinek hirét, nevét, becsületét régi fényétől megfosztja. *Ezen tett nagy homályt vet jellemedre.*

Arab-perzsa nyelven *khumúl*, am. a latin *obscuritas*, finnül *himmi, himeya.*

HOMÁLYFI, (homály-fi) ösz. fn. Átv. ért. oly ember, ki a józan felvilágosodásnak ellensége vagy legalább annak jótéteményeiben részt nem vesz, s eredeti tudatlan állapotában, s előítéletei mellett marad. (Obscurant).

HOMÁLYGALÓCZA, (homály-galócza) ösz. fn. A galócza nemü gombák egyik faja. V. ö. GALÓCZA.

HOMÁLYLEPKE, (homály-lepke) ösz. fn. Estveli vagy éjjeli lepke, boszorkánypille.

HOMÁLYOG, (hom-ály-og) önh. m. *homályog-tam, homályog-tál, homályg-ott*, htn. —*ni*. 1) Homályban tünik elé, folytonos vagy tartós homály födi. *Hadd homályogjon a hold, csak a nap tartson igazat.* (Km.). 2) Nem jól lát. *Szemeim homályognak.*

HOMÁLYOS, (hom-ály-os) mn. tt. *homályos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Amit homály föd, takar; mit jól, tisztán, eredeti fényében látni nem lehet. *Homályos a felhő borította ég. Homályos a befagyott ablaktveg.* 2) Tisztán nem látó. *Homályos szemek.* 3) Mit értelemmel könnyen felfogni nem lehet. *Homályos szó, beszéd, czélzás, példázat. A rövid szó homályos szokott lenni.* (Km.). 4) Az eszméket, tárgyakat összevesavaró. *Homályos ész, elme.* 5) Minek neve, hire nincsen; nem jeles, nem fényes. *Homályos eredet, származás. Homályos ágyból született.* V. ö. HOMÁLY.

HOMÁLYOSAN, (hom-ály-os-an) ih. Eredeti fényétől megfosztva vagy annak terjesztésében akadályozva, nem tisztán, nem világosan, nem értelmesen. *Homályosan kel fel a nap. Homályosan látni. Homályosan beszélni, irni.* V. ö. HOMÁLYOS.

HOMÁLYOSDI, (hom-ály-os-di) fn. tt. *homályosdi-t*, tb. —*ak*. L. HOMÁLYFI.

HOMÁLYOSÍT, HOMÁLYOSIT, (hom-ály-os-ít) áth. m. *homályosít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Valamit homályossá tesz. *Felhők homályosítják az eget, fák árnyékai az erdőt. A pipafüst behomályosítja az ablakokat, falakat.* V. ö. HOMÁLYOS.

HOMÁLYOSÍTÁS, HOMÁLYOSITÁS, (hom-ály-os-ít-ás) fn. tt. *homályosítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Valaminek homályossá tevése; homályos állapotba helyezés.

HOMÁLYOSÍTÓ, HOMÁLYOSITÓ, (hom-ály-os-ít-ó) mn. tt. *homályosító-t*. Valamit homályossá tevő, homályos állapotba helyező. *Eget homályosító felhők. Észhomályosító tanok. Üveget homályosító szenny, mocsok, pára, gőz.* V. ö. HOMÁLYOS.

HOMÁLYOSODÁS, (hom-ály-os-od-ás) fn. tt. *homályosodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A sötétedés alsó foka, midőn valami homályba borul.

HOMÁLYOSODIK, (hom-ály-os-od-ik) k. m. *homályosod-tam*, —*tál*, —*ott*. Homályossá lesz, homályos állapotba megy által. *Homályosodik az ég. Be-, elhomályosodik az idő.* V. ö. HOMÁLYOS.

HOMÁLYOSSÁG, (hom-ály-os-ság) fn. tt. *homályosság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonság vagy állapot, midőn valami homályos. *Az éj homályosságát lámpákkal eloszlatni. Gyógyszer a szemek homályossága ellen. Beszédedet homályossága miatt nem érthetem.* V. ö. HOMÁLYOS.

HOMÁLYOSÚL, (hom-ály-os-úl) önh. m. *homályosúlt*. l. HOMÁLYOSODIK.

HOMÁLYOZIK, (hom-ály-oz-ik) k. m. *homályoz-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Homály gyanánt vagy homályosan látszik, tünik elé. *A rá vetett árnyéktól homályozik a völgy.* 2) Homályosan kezd látni. *Szemei homályoznak.* Másképp: *homályodzik* v. *homályosik* v. *homályog.*

HOMBÁR, l. HAMBÁR.

HOMGI, tájdivatos szó, *homp* helyett; l. ez.

HOMLÍT, HOMLIT, (hom-ol-ít) áth. m. *homlít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Eredetileg borít vagy takar, takarít, eltakarít. Ily értelemben fordul az elé Temesvári István deáknak, mintegy háromszáz éves énekében a kenyérmezei diadalról, (mely becses költeménynyel legújabban Thaly Kálmán ismertetett meg bővebben bennünket):

„Akik magyaroknak pártjokon valának,
Azoknak népektől sírok ásatának,
És föld köbelében *béhomlíttatának*,
Ellenség testéket hagyják az vadaknak."

Mai szokott értelemben szőlővesszőt, őszszel vagy tavaszszal a nélkül, hogy tövéről levágná, ezzel együtt meghajtva vagy megdöntve földbe ás, elbujt, s végét kihagyván, bizonyos magasságig földdel takar, beföd, a végett, hogy ott gyökeret verjen, s így nemcsak hogy a szőlőtő megifjúl és megszaporodik, (egy töről több ily ágak is homlíttatván), hanem az ily vesszők v. venyigék már mindjárt első évben gyümölcsöt is hoznak. Néhutt: *dönt*, ha t. i. tövével együtt történik a venyige bujtása.

HOMLÍTÁS, HOMLITÁS, (hom-ol-ít-ás) fn. tt. *homlítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, vagyis szőlőmivesi munka, melynél fogva a szőlőt termő vesszők elültetésével szaporítják. 2) Maga az elültetett, elbujtott szőlővessző. *A homlítások szépen megeredtek.*

HOMLÍTÓ, HOMLITÓ, (hom-ol-ít-ó) mn. tt. *homlító-t*. 1) Aki szőlőt homlít. *Homlító szőlőmives, kapás.* 2) Homlítani való. *Homlító vessző.* V. ö. HOMLÍT.

HOMLÍTOTT, (hom-ol-ít-ott) mn. tt. *homlítottat*. Szőlővesszőről mondják, melyet homlítottak.

HOMLÍTVÁNY, (hom-ol-ít-vány) fn. tt. *homlítvány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Homlított szőlővessző vagy más ágacska. *A homlítványokat különösen ápolgatni.* Oly képzésü, mint: *oltvány* v. *oltoványy*.

HOMLOK, (hom-ol-ok) fn. tt. *homlok-ot*, harm. szr. —*a*. Nyelvhasonlat szerént olyan képzésü, mint: *hajlok* (hajlék), *nyomdok* (nyomdék), *szándok* (szándék), *szurdok* (szurdék). Homlok tehát eredetileg am. homolék, homlék, vagyis félgömbölyüen felálló, feldudorodó, kinyomuló valami. V. ö. HOM. Különösen 1) A fejnek azon előrésze, mely a szemek fölött, s halántékok között kinyomul, s föl a hajnövésig terjed. Így nevezteték általán a fejnek ezen része minden emlős állatoknál. *Boltos, domború, magas, lapos, keskeny, széles homlok. Sima, ránczos homlok. Nyilt, derült, borús, sötét homlok. Homlokot ránczba szedni, elkomorítani. Nincs a homlokára írva, mit forral magában. Nagy, magos, széles homloku. Alacson, keskeny homloku.* Képes kifejezéssel vétetik arcz helyett. *Nyilt homlokkal küzdeni. Homlokegyenest*, am. arczczal. *Hanyatthomlok neki rohanni valaminek*, am. majd arczra, majd hanyatt rohanni. 2) Átv. ért. az épület eleje. *Ház homloka.* Továbbá, valaminek czímlapja, czímoldala. *Könyv homloka, sirkő homloka.* Hadi nyelven: a sorba állított seregnek azon oszlopa, mely legelül áll.

HOMLOKCSONT, (homlok-csont) ösz. fn. Azon csont, mely a homlokot képezi, a koponya előrészén fekszik, s egészben véve többé kevesebbé kidomborodik.

HOMLOKDÍSZ, (homlok-dísz) ösz. fn. Általán dísz, ékesség az emberek vagy némely állatok, pl. lovak homlokán.

HOMLOK-EGYENEST, ösz. ih. Valamely tárgy felé homlokunkat irányozva. *Homlok-egyenest a falnak rohanni.* Átv. ért. egymással szemközt, egymásnak ellenmondó, egymást kizáró módon, egymást tagadólag. *Homlokegyenest ellenkező állítások.*

HOMLOKELŐ, (homlok-elő) ösz. fn. Takaró lepel, födél, mely a homlokot takarja, vagy annak diszeül szolgál. Olyan alkotásu szó, mint: szügyelő.

HOMLOKÉR, (homlok-ér) ösz. fn. Ütér a homlokban.

HOMLOKFA, (homlok-fa) ösz. fn. l. AJTÓSZEMÖLD.

HOMLOKFAL, (homlok-fal) ösz. fn. Az épület homlokát, vagyis előrészét képező fal, különböztetésül az oldal- és hátfalaktól.

HOMLOKHAJ, (homlok-haj) ösz. fn. Haj a fejnek előrészén, mely a homlok fölött nő.

HOMLOKIRAT, (homlok-irat) ösz. fn. Irat valamely tárgynak, pl. háznak, emléknek, könyvnek stb. homlokán, azaz előrészén, előlapján; különböztetésül a *hát-* vagy *oldalirattól.*

HOMLOKKÖTŐ, (homlok-kötő) ösz. fn. Kötő vagy szalag, melylyel a homlokot ékességül vagy divatból, vagy más okból átkötik.

HOMLOKOL, (hom-ol-ok-ol) áth. m. *homlokol-t*. 1) Valaminek, pl. épületnek, kazalnak homlokot csinál. 2) Hadi nyelven: a sereget homlokkal állítja bizonyos irány felé.

HOMLOKOS, (hom-ol-ok-os) mn. tt. *homlokos-t* v. —*at*. Akinek vagy aminek homloka van; különösen nagy homlokú, széles vagy magas homlokú.

HOMLOKOZ, (hom-ol-ok-oz) áth. m. *homlokoztam*, —*tál*, —*ott*. L. HOMLOKOL.

HOMLOKPÁHOLY, (homlok-páholy) ösz. fn. A színházban a színpaddal szemközt levő páholy.

HOMLOKRAJZ, (homlok-rajz) ösz. fn. Valamely épület homlokzatának lerajzolása.

HOMLOKREDŐ, (homlok-redő) ösz. fn. Redő, melyet bú vagy harag, vagy öregség stb. húz a homlokra.

HOMLOKSOR, (homlok-sor) ösz. fn. A kiállított hadnak első sora, a hadoszlop előrendo. Másképen: *homlokvonal.*

HOMLOKSÜTÉS, (homlok-sütés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamely gonosztevőnek homlokára büntetésül bélyeget sütnek.

HOMLOKSZALAG, (homlok-szalag); l. HOMLOKSZORÍTÓ.

HOMLOKSZÍJ, (homlok-szíj) ösz. fn. Homlokkötő a lovakon.

HOMLOKSZORÍTÓ, (homlok-szorító) ösz. fn. A homlokot és a fej hátsó részét övedző szalag.

HOMLOKTÉR, (homlok-tér) ösz. fn. A rajztérnek előrésze, mely t. i. a lerajzolt vagy festett kép előtt nyílik. Ellentéte : *háttér.*

HOMLOKVONAL, l. HOMLOKSOR.

HOMLOKZÁSZLÓ, (homlok-zászló) ösz. fn. A homloksorban vitetni szokott zászló.

HOMLOKZAT, (hom-ol-ok-oz-at) fn. tt. *homlokzat-ot*, harm. szr. —*a*. Az épületnek előrésze, homlokoldala, mely különös alakja, s építészi művek által az épületnek tekintetet ad, s azt kitünteti.

HOMLOKZATI, (hom-ol-ok-oz-ati) mn. tt. *homloksati-t*, tb. —*ak*. Homlokzathoz tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Homlokzati oszlopok, erkélyek, díszítmények.*

HOMOJGOS, HOMOJOG, l. HOMOLYGOS, HOMOLYOG.

HOMOK, (1), (hom-ok) fn. tt. *homok-ot*, harm. szr. —*ja*. Földnem, mely tulajdonságaira nézve a fövényhez hasonló ; (v. ö. FÖVÉNY) de a fövény inkább vizenyős helyeken, folyókban, tengerekben stb. léteszik, s öregebb szemű, a homok pedig szárazon, és finomabb részecskékből áll. *Sárga, fekete homok. Folyó, futó, sivó homok. Meszet homokkal keverni. A homok is eliszsza az esővizet, de semmit sem terem.* (Km.). *Ha csak a homokföld terem, szüken telik meg a verem.* (Km.). Jelent terjedtebb homokos földet vagy térséget is. *Homokba ültetett fűzek, erdők. Homokra építeni. A pesti homok nem kedvező a kertészkedésre. A kecskeméti homokban sok szép gyümölcsöt termesztenek.* Valószinüleg egy eredetü az *omol, omlik* igével, s eredetileg am. *omok*, azaz elomló, szétomló földnem. Ide tartozik a szintén omlékony tulajdonságu *homu, hamu* is. V. ö. HOM.

Törökül *kum*, a jakutban *kumakh*, sínai nyelven *mo, sa-mo* (planities arenosa).

HOMOK, (2), falvak Beregh, Somogy, Sopron, Szathmár, Ungh megyében ; puszták Csongrád és Somogy m. KIS—, puszta Somogy m. ; helyr. *Homokon*, —*ra*, —*ról*.

HOMOKBÓKA, (homok-bóka) ösz. fn. Homokos földben tenyésző növényfaj a bókanemüek közől. V. ö. BÓKA.

HOMOK-BÖDÖGE, falu Veszprém megyében ; helyr. —*Bödög-én*, —*re*, —*ről*.

HOMOKBUCZKA, (homok-bucska) ösz. fn. Szél által összetorlódott homokból álló buczka. V. ö. BUCZKA.

HOMOKDERCZEFÜ, (homok-dercze-fü) ösz. fn. A derczefüvek neméhez tartozó növényfaj, mely homokos földben tenyészik. V. ö. DERCZEFÜ.

HOMOKDOMB, (homok-domb) ösz. fn. Szél által összetorlódott, homokból álló domb, homokbuczka.

HOMOKFORGATAG, (homok-forgatag) ösz. fn. A szél által felsodrott, s tölcséralakban kergetett homok, melyet néhutt a nép *bosorkánytánca*-nak nevez.

HOMOKFÖLD, (homok-föld) ösz. fn. Föld, melynek nagyobb része homokból áll. *Fekete, sárga homokföld. Némely veteményck és növények, a homokföldet kedvelik. Homokföldben termett rozs, burgonya.*

HOMOKFÜ, (homok-fü) ösz. fn. Széles ért. homokos földben vadon tenyésző fünemek. Szorosb ért. éjszaki Europa homokos tengerpartjain tenyésző növénynem, mely sok sórészecskéket foglal magában. (Arenaria).

HOMOKFÜRDŐ, (homok-fürdő) ösz. fn. Gyógytani ért. a meleg homoknak fürdő gyanánt használása, vagyis a kóros testnek vagy egyes tagoknak, meleg homokkal való burogatása.

HOMOKFŰZ, (homok-füz) ösz. fn. Homokban, és homokos mocsárok körül tenyésző füzfa, melynek levelei fölülről kevessé szőrösek, alul pedig kóczosak. (Salix arenaria).

HOMOKHALOM, (homok-halom) ösz. fn. Halom, melynek alkatrészei jobbadán homokföldből állanak.

HOMOKHÁT, (homok-hát) ösz. fn. Homokos vidék, homokdombokkal lepett táj. Oly képzésü, mint : *cserhát, erdőhát.*

HOMOKHÁTI, (homok-háti) ösz. mn. Homokháton lakó, onnan való, ott nőtt, termett. *Homokháti ember. Homokháti burgonya.*

HOMOKHEGY, (homok-hegy) ösz. fn. Hegy, mely homok földből emelkedett. Kapcsolatban levő több homokhegyek többsége : *homokhegység.*

HOMOKHÚR, (homok-húr) l. HOMOKFÜ. V. ö. HÚR.

HOMOKI, (hom-ok-i) mn. tt. *homoki-t*, tb. —*ak*. Homokból való ; homokban nőtt ; homokban lakó. *Homoki forrás, kút. Homoki fü, sás. Homoki nyúl.*

HOMOK-KOMÁROM, falu Szala megyében ; helyr. *Komárom-ba*, —*ban*, —*ból*.

HOMOKKŐ, (homok-kő) ösz. fn. Kőfaj, mely erősen összetömődött homokszemekből áll, s mely szinre, finomságra és keménységre nézve különféle. *Homokkőből épített ház. Homokkőből faragott oszlopok.*

HOMOKLEPTE, (homok-lepte) ösz. mn. Amit homok lepett vagy borított el. *Homoklepte rónák, mezők.*

HOMOKLIGET, (homok-liget) ösz. fn. Vizes és termő tájék Afrikának nagy homoksivatagjai közepett, mint valamely sziget a homoktengerben. (Oase, görögösen : oasis).

HOMOKMÉG v. HOMOKMÉGY, puszta Pest megyében ; (Kalocsa mellett). Helyr. *Homokmégy-en*, —*re*, —*ről*.

HOMOKMILLYE, (homok-millye) ösz. fn. Milylye, melyben homokot tartanak, pl. porzóhomokot.

HOMOKNÁD, (homok-nád) l. LENGENÁD.

HOMOKNŐSZIROM, (homok-nő-szirom) ösz. fn. A nőszirmok neméhez tartozó, s homok földben tenyésző növényfaj. (Iris arenaria). V. ö. NŐSZIROM.

HOMOKÓRA, (homok-óra) l. FÖVENYÓRA.

HOMOKOS, (hom-ok-os) mn. tt. *homokos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Homokkal bővelkedő, ellepett, vegyített. *Homokos határ, vidék. Homokos szántóföld ek, rétek. Homokos mész.*

HOMOKPUSZTA, (homok-puszta) ösz. fn. Homok lepte, kietlen sivatag, miveletlen sík tér.

HOMOKPERJE, (homok-perje) ösz. fn. Homokban tenyésző perje.

HOMOKRÉTEG, (homok-réteg) ösz. fn. Réteg a földben, hegyben stb. mely homokot tartalmaz.

HOMOKSAVAR, (homok-savar) ösz. fn. A savarok neméhez tartozó, s homokos földben tenyésző növényfaj. V. ö. SAVAR.

HOMOKSÁS, (homok-sás) ösz. fn. A mátkás barkáju, kocsányos sások alnemének tartozó növényfaj. (Carex arenaria).

HOMOKSÉPRŐ, (homok-séprő) ösz. fn. l. SÉPRŐÜRÖM.

HOMOKSIVATAG, (homok-sivatag) l. HOMOKPUSZTA.

HOMOKSZÉM, (homok-szém) ösz. fn. Az omlékony homokföldből egy külön parány vagy szemecske.

HOMOK-SZENT-GYÖRGY, falu Somogy megyében; helyr. *Szent-György-ön, —re, —ről.*

HOMOK-SZENT-LŐRINCZ, puszta Pest megyében; helyr. *Szent-Lőrincz-en, —re, —ről.*

HOMOKSZIGET, (homok-sziget). Homokföldből álló sziget.

HOMOKTENGER, (homok-tenger) ösz. fn. Nagy kiterjedésü sivatag, mely csupa homokból áll.

HOMOK-TERENYE, falu Nógrád megyében; helyr. *Terenyé-n, —re, —ről.*

HOMOKTERÜLET, (homok-terület) ösz. fn. Nagyobb tér vagy térség, melyet homok borít.

HOMOKTORLÁS, (homok-torlás) ösz. fn. A homoknak szél vagy vízmosás által halomra tódulása.

HOMOKTORLAT, (homok-torlat) ösz. fn. Összetorlott homokból álló bucska, domb, sátony stb.

HOMOKTÖVIS, (homok-tövis) ösz. fn. A tengerek és folyók szélein tenyésző tövises cserjenem. (Hippophae).

HOMOKZSÁK, (homok-zsák) ösz. fn. Homokkal töltött zsák, különösen több ilyen zsák, várvivászkor a belövöldöző ágyuüteg fedezésére stb.

HOMOLYA, HOMOLA, HOMOJA, (hom-oly-a) fn. tt. *homolyt.* Általában összegömbölyitett valami. Különösen gömbölyüre vagy gömbölyü-hegyesre összegomolyított édes turó. V. ö. HOM. Mátyusföldén *hegyesturó*-nak is mondják. Különböztetésül a *lapos turótól*, Tisza mellett pedig *gomolyának.*

HOMOLYGÁS, (hom-oly-og-ás) fn. tt. *homolygás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn valami homolyog. L. HOMOLYOG.

HOMOLYGOS, (hom-oly-g-os) mn. tt. *homolygos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Székely tájnyelven am. sovány, szikár.

HOMOLYKA, HOMOLKA, l. HOMOLYA.

HOMOLYOG, HOMOLOG, HOMOJOG, (hom-oly-og) önh. és hangugrató m. *homologtam* v. *homolgottam, homologtál* v. *homolgottál, homolgott*, htn. *—ni* v. *homolgani* v. *homolgni.* Egymáson keresztül kasul forog, hentereg, hömbölyög, gomolyog. Mondják különösen a disznókról, midőn zivatar idején nyugtalankodnak. Továbbá am. ideoda bolyong, kivált sokaság közt.

HOMONNA, mezőváros Zemplén megyében; helyr. *Homonná-n, —ra, —ról.*

HOMOR, (hom-or) fn. tt. *homor-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a* v. *—ja.* A testnek oly alakja, melynél fogva szélei boltosan fölfelé hajlanak, úgy hogy közepe némi üreget képez. Származékai: *homorú, homorít, homorodik.* Ellentéte: *domború.* V. ö. HOMORÚ.

HOMORÍT, (hom-or-ít) áth. m. *homorít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Homorúvá alakít. Szántók nyelvén am. a szántóvasat úgy fordítja, hogy a földbe akadjon.

HOMORÍTÁS, HOMORITÁS, (hom-or-ít-ás) fn. tt. *homorítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, formálás, mely által valamit homorítanak.

HOMORÍTÓ, HOMORITÓ, (hom-or-ú-ít-ó) mn. és fn. tt. *homorító-t.* Mi által valami homorúvá tétetik, különösen esztergárosok, asztalosok, lakatosok stb. eszköze, melylyel homorítani szoktak.

HOMOROD v. HOMORÓD, puszta Győr megyében; ALSÓ—, FELSŐ—, KÖZÉP—, falvak Szathmár megyében; falvak Erdélyben, Hunyad m. és Kőhalom székben; s puszta Hunyad megyében; helyr. *Homoród-on, —ra, —ról.* Patakok neve is Erdélyben és Szathmár megyében.

HOMORÓD-ALMÁS, falu Erdélyben Udvarhely székben; helyr. *Almás-on, —ra, —ról.*

HOMORODÁS, (hom-or-od-ás) fn. tt. *homorodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Állapotváltozás, midőn valamely test homorúvá képződik, pl. esztergáros eszköze által a fa, kovács homorítója által a vas stb.

HOMORODIK, (hom-or-od-ik) k. m. *homorodtam, —tál, —ott.* Homoru alakuvá képződik, vagyis szélei fölfelé meggörbülvén, belseje megfordított bolt gyanánt üregessé leszen. *Homorodik a száradó bőr.* Átv. ért. búnak, bánatnak ered, azaz bújában, bánatában, rosz kedvében meggörbed. Ez értelemben rokon vele a szinte átv. értelmü *komorodik*, mert *hom, kom, gom*, mint görbülést, hajlást jelentő gyökök, rokon értelmüek.

HOMORÓD-KARÁCSONFALVA, l. KARÁCSONFALVA.

HOMORÓD-KEMÉNYFALVA, l. KEMÉNYFALVA.

HOMORODOTT, (hom-or-od-ott) mn. tt. *homorodott-at.* Homoru alakuvá képződött, azaz szélein fölfelé hajlott, közepe felé pedig behorpadt. *Homo-*

rodott deszka. Átv. ért. komorodott, azaz búban, bánatban, rosz kedv miatt meggörbedt.

HOMORÓD-OKLÁND, l. OKLÁND.

HOMORODOTTSÁG, (hom-or-od-ott-ság) fn. tt. *homorodottság-ot*, harm. szr. *—a.* Valamely testnek homorodott állapota vagy tulajdonsága.

HOMORÓD-REMETE, lásd : REMETE.

HOMORÓD-SZENT-MÁRTON, lásd : SZENT-MÁRTON.

HOMORÓD-SZENT-PÁL, l. SZENT-PÁL.

HOMORÓD-SZENT-PÉTER, lásd : SZENT-PÉTER.

HOMORÓD-UJFALU, l. UJFALU.

HOMOROG, MAGYAR—, MEZŐ—, OLÁH—, falvak Bihar megyében; helyr. *Homorog-on, —ra, —ról.*

HOMORTÜKÖR, (homor-tükör) l. HOMORÚ-TÜKÖR.

HOMORÚ, HOMORU, (hom-or-ú) mn. tt. *homorú-t* v. *—at*, tb. *—ak* v. *—k.* Minek szélei boltozatosan fölfelé hajlanak, felnyomulnak, s ez által belseje némi üreget, horpadást képez. Finnül *kovero, kopera, koverias.* A magyarban ellentéte : *domború. Homorú vas, melylyel a tengelyt behuzzák. Homorú réstányér. Homorúra gyalulni a deszkát. Homorúan készíteni az utczai kövezetet. Homorú teknő, fa tál. Homorú paisa.* Kassai József a *domború* szóval azonosítja; de részint az általános szokás, részint a régiség ellenkezőről tanúskodik. *Homorou* (1275-ből) jelent völgyet, s különösen is eléjön : *Homorou velg*, am. Homorú völgy; *Homoroupotok*, am. Homorú patak. „Ad paludem quae vulgo dicitur Homoroupotok." (1210. Jerney. Nyelvkincsek). Ugyanitt előfordul *Homorouteteu* (homorútető) is; de a föntebbiek szerént ez sem jelenthetett mást, mint horpadt tetőt. Képzésére nézve rokon a *domború, szomorú, szigorú, nyomorú, keserű* stb. mellóknevekkel.

HOMORÚAN, HOMORUAN, (hom-or-ú-an) ih. Homorú alakban, azaz felhajlott szélekkel és üreges belsővel.

HOMORÚGYALU, (homorú-gyalu) ösz. fn. Asztalosok gyaluja, mely által a deszkát homorúan kimetszik, hogy a hevedert bele lehessen eresztení. V. ö. HORONYGYALU.

HOMORÚSÁG, HOMORUSÁG, (hom-or-ú-ság) fn. tt. *homorúság-ot*, harm. szr. *—a.* Valamely testnek homorú állapota vagy minősége.

HOMORÚTÜKÖR, (homorú-tükör) ösz. fn. Tükör, melynek lapja közepe felé behajlik, s vagy üres félgömböt, vagy félhengert képez. (Speculum concavum sphaericum, aut cylindricum).

HOMORÚVEG, (homor-üveg) ösz. fn. Üveg, melynek belső része homorodott. V. ö. HOMORÚ-TÜKÖR.

HOMOS, (hom-os) a régi halotti könyörgésben : *homus* (= hámus, mind az *a* nyiltabbról, mind az *u* mélyebbről *o*-hoz közeledve); elavult mn. mely tulajd. ért. jelentett valami elfödöttet, betakartat vagy homorút, görbét, nem egyenest; átv. ért. ravaszt, csalfát, álnokot, ki valódi érzelmét és szándékát ál ürügyök alá szokta rejteni. Mai szokás szerént : *hamis*, mint : lapos, lapis, körös, köris. V. ö. HAMIS.

HOMOSDIA, falu Krassó megyében; helyr. *Homosdiá-n, —ra, —ról.*

HOMP, (hom-p) fn. tt. *homp-ot*, harm. szr. *—ja.* Túl a Dunán és a székelyeknél divatozó tájszó, s am. felhányt földből csinált dombocska, határjegy, különösen fölmetszett gyepföld, melyet határjegyül, gyepágyul, sírhalmul emelnek. Innen származott : *hompol, hompolás*, némely tájakon : *kompol, kompolás.* V. ö. HAN, HANCSÍK.

HOMPITAL, l. OMPITAL.

HOMPKŐ, (homp-kő) ösz. fn. Bányászi nyelven am. kőnem, mely vízmosás vagy más erőszak által helyéből kimozdítva, más alsóbb tájakon összetorlódik, s egymásra hompolyog, (hömpölyög).

HOMPOL, (hom-p-ol) áth. m. *hompol-t.* Gyepes földből határdombocskákat csinál vagy azzal gyepágyat, sírhalmot vagy más emelkedett helyet, pl. árokpartot beborít. Máskép : *kompol. Kihompolni a földek széleit, hogy a szekerek rájok ne menjenek. Kihompolni a felosztott réteket.* V. ö. HANCSÍK, HANCSÍKOL.

HOMPOLYG v. HOMPOLYOG, (hom-p-oly-og) önh. l. HÖMPÖLYÖG.

HOMPOLYKŐ, (hompoly-kő) l. HOMPKŐ.

HOMPOR, (hom-por) ösz. fn. A' csecsemők fejeit hajnövés előtt befödő var, mely idővel leporlik, s a fejbőr megtisztúl. Gyöke a *homlok* szó *hom* gyökével ugyanaz, tehát mintegy homlokpor. Mátyusföldén : *hompora.* V. ö. HOMLOK.

HOMPOZ, (hom-p-oz) áth. m. *hompoz-tam, —tál, —ott.* L. HOMPOL.

HOMROD, falu Abaúj megyében; helyr. *Homrod-on, —ra, —ról.*

HOMU, régies, ‚hamu' helyett; l. ezt. A régi halotti beszédben : *chomuv.*

HON, (1), (ho-n) fn. tt. *hon-t*, tb. *—ok* nincs szokásban, harm. szr. *—a* v. *—ja.* Gyöke vagy gyökeleme a helyet jelentő *ho*, melyből *hon, hol, hová, honn, honnan* származnak. Állapító értelmü *n* képzőjénél fogva jelent bizonyos állandó helyet, különösen emberek tartózkodási helyét, mely mintegy kizárólag sajátjok. Innen szorosb ért. 1) Haza, vagyis azon tartomány, ország, melyben valaki született és lakik, vagy hol állandóan megtelepedett.

„De néked élni kell, ó hon!
S örökre, mint tavasz, virúlni."
Kölcsey.

Tájdivatosan : *honn, és honny.* Eddig mi magyarok kizárólag csak Magyarországot neveztük honnak, de újabb szokás szerént más országok is így neveztetnek, mennyiben valamely népnek vagy nemzetnek állandó lakhelyül szolgálnak : *Németh-on,*

Olaszhon, *Angolhon* stb. Ennek a régiségben is van nyoma, pl. *Profétának ő honjában nincs tisztessége.* (Müncheni cod.). 2) Még szorosb ért. azon hely, hol valakinek vagy valaminek hajléka, lakása, háza van. *És honjában költ a fecske.* Zsoltárkönyv. Innen mondjuk: *honn, itthonn, otthonn* leszek, mely esetben már határozó gyanánt vétetik, a régieknél is: „Ez oka ez, hogy ilyen késén (későn) írok kegy-(elmed)nek, hogy hon (= honn) nem voltam." 1557-dik évből. „Minemű nyomoruságot tettek ők én rajtam hon ném voltamban." 1558-dik évből. Szalay Á. gyüjt. Ez értelemben megegyezik az angolszász *ham*, a német *heim* és *Heime*, a svéd *heim*, az angol *home* stb. szókkal, melyeket Adelung igen régieknek mond, s mint olyanok eredetét csak találgatja, holott a magyar *hon* szóban elég világos. Finnül *huonet*, Fábián I. szerént am. ház. Perzsául *khán* v. *kháne*, zendül *ā̊hám* am. ház, lak. Héberül עִוּן, mint gyök szokatlan, de innen ered עֲוָנָה (*ónáh*), együtt lakás; törökül is *kon-mak* am. lakni, honolni.

HON, (2), *honn* helyett; l. ezt.

HON, (3), v. HUN, tájszólási kérdés, *hol* helyett. Régi iratokban is gyakran eléjön ‚hol', sőt ‚midőn' helyett is. „Thovábbá hun (írva: hwn) azt panaszlották az én kegyelmes uramnak, hogy" stb. „thovábbá hun az én kegyelmes uramnak azon kenyergenek, hogy" stb. „thovábbá hun azt panaszlotta, hogy" stb. . . . . „ezek a panaszok miltatlan és ok nélkül esthenek én rejám." 1558-diki levél. Szalay Á. gyüjt. „Hon kegy(el)med azt írja, hogy az kegy-med feldérül (= földérül) hajtották el a disznókat;" s alább: „Hon azt írja kegy-med, hogy" stb. Ugyanott. Chaldeai nyelven *on*, a törökben *kani* vagy köznépiesen: *hani*, szintén am. hon v. hol? az arabban pedig *hunâ* v. *hennâ*, v. *henne*, az egyiptomiaknál *honne*, a síriaiaknál *hón*, am. itten. Származékai: *honnan*, *honnét* közdivatuak, ellenben *hunnan*, *hunnét* tájszokásiak.

HÓN, (ho-on) fn. tt. *hón-t*, tb. —*ok*. Személyragozva: *hónom*, *hónod*, *hóna*. Nem jó volna: *hónam*, *hónad*, mert a tárgyesetben nem: *hónat*. A karnak alsó része legfelül, hol az a váll-lapoczkával összeköttetik. Innen mondjuk: *hón alá venni*, *szorítani valamit*. *Jó férj hóna alól ugrik ki a kövér menyecske.* (Km.). *Büdös a hóna alja.* Egyébiránt köz szokás szerént *hón*, am. a kar töve alatt lévő üreg. *Hón alatt való szőr. Hónom alá bújt. Hónom alól elveszett.*

HÓNAL v. HÓNALJ, v. HÓNALY, (hón-al v. -alj, v. -aly) ösz. fn. A kar töve alatt lévő üreg. Személyragozva: *hónom alja* v. *alyja*, *hónod alja* v. *alyja*, *hóna alja* v. *alyja*; *hónunk*, *hónotok*, *hónuk alja* v. *alyja*. *Hónom alja kisebesedett.* Átv. l. HÓNALLEVÉL.

HÓNALÁG, (hónal-ág) ösz. fn. Fattyúág növényeken, mely a szabályos ág tövén e közt és a szár között nőtt ki, pl. a szőlő venyigén. V. ö. HÓNALLEVÉL.

HONALAPÍTÁS, (hon-alapítás) ösz. fn. Akár fegyverrel, akár szerződéssel és bölcs törvényekkel vagy mindezekkel együtt valamely államnak, országnak önálló biztos és állandó létre hozása.

HONALAPÍTÓ, (hon-alapító) ösz. mn. és fn. Aki valamely állam vagy ország első létalapját megveti, vagy amivel ily alap megvettetik. V. ö. HONALAPITÁS. *Honalapító hadvezér, szerződés. Honalapító ősök, törvények.*

HÓNALAZ, (hón-alaz) ösz. áth. A hónalleveleket kitördeli, pl. a dohánynövénynél, néhutt: fatytyaz, fiókoz.

HÓNALCSÜKÜLLŐ, (hón-al-csüküllő) ösz. fn. A csüküllők neméhez tartozó növényfaj, melynek alsóbb levelei vállban kikanyargatott fogasak. (Centauria axillaris). V. ö. CSÜKÜLLŐ.

HÓNALÉR, (hón-al-ér) ösz. fn. Vérér, mely a vért a hóntól a szivhez vezeti vissza.

HÓNALGERENDA, (hón-al-gerenda) ösz. fn. Oly gerenda az épületben, mely a tompa szeglet alatt hónal-formára összeereszteti fekvő vagy dült oszlopot és mellgerendát összekapcsolja.

HÓNALIDEG, (hón-al-ideg) ösz. fn. Ideg, mely a karszövedékből jő ki, s a hón táján szétterjed. (Nervus axillaris).

HÓNALIN, (hón-al-in) ösz. fn. In vagy inas hús a hónüregben.

HÓNALJ, l. HÓNAL.

HÓNALL, áth. l. HÓNALOL.

HÓNALLEVÉL, (hón-al-levél) ösz. fn. A növényeken fattyú levél, mely valamely ág tövén e közt és a szár közt nőtt ki, pl. a dohánynövényen.

HÓNALMIRIGY, (hón-al-mirigy) ösz. fn. Mirigy a hón alatt, a hónüregben. V. ö. MIRIGY.

HÓNALOL, (ho-on-al-ol) áth. m. *hónalol-t*, htn. —*ni*. Valamit hóna alá vesz; hóna alatt elvisz, elhord. Tájdivatos szó. *Felhónalolni egy kéve kendert, egy vég vásznat.* Átv. ért. a fattyusarjakat, hónalleveleket kitördeli v. kivagdalja. V. ö. HÓNALAZ; HÓNALÁG; HÓNALLEVÉL.

HÓNALÜREG, (hón-al-üreg) ösz. fn. A hónal és oldal közötti üreg. *Keléses, szőrös, izzadó hónalüreg.*

HÓNALÜTÉR, (hón-al-ütér) ösz. fn. Ütér a hónüregben, mely a vért a hón felé veszeti. (Arteria axillaris).

HÓNALY; HÓNALYCSÜKÜLLŐ stb. l. HÓNAL; HÓNALCSÜKÜLLŐ stb.

HÓNAP, (hó-nap) ösz. fn. Alkotó részei: az évnek tizenketted részét jelentő *hó* (mensis, Monat) és *nap*, mely szélesb értelemben időt, időkört is jelent, s ennél fogva am. egy hó alatt lefolyó idő, vagyis napok száma. Hibásan beszélnek és irnak tehát azok, kik *hónap* helyett *holnap* szót használnak. V. ö. HOLNAP. *Hónap eleje, vége. Két, három hónapig. Hány hónapja mult, hogy nem láttuk egymást?*

Egész hónap, fél hónap. Hónapról hónapra halasztani valamit. Tavaszi, nyári, őszi, téli hónapok.

HÓNAPI, (hó-napi) ösz. mn. Hónapra való, hónapot illető, arra vonatkozó; hónapba telő. *Hónapi bér. Két hónapi kenyérrész. Hónapi vizsgálatok, számadások. Ime ilt van három hónapi munkálkodásom eredménye.* V. ö. HÓNAP.

HÓNAPONKÉNT, (hó-nap-on-ként) ösz. ih. Hónap számra, minden hónapot különnéve, az időt hónapokkal számítva. *Hónaponként fizetni a cselédeket, a házbért. Hónaponként számot adni és venni.*

HÓNAPOS, (hó-napos) ösz. mn. 1) Hónaptól fogva élő, létező, tartó. *Hónapos kisgyermek. Kéthónapos csikó. Hónapos eső, szél. Négyhónapos tél.* 2) Hónaponként, vagy körülbelül annyi időköz alatt megujuló, elétünő, termő. *Hónapos rózsa. Hónapos retek. Hónapos fejfáják. Hónapos óra*, melyet ha felhúznak, egy hónapig jár. 3) Hónapszámra használt, fogadott. *Hónapos szoba, szállás.*

HÓNAPOZ, (hó-nap-oz) áth. és önh. m. *hónapoz-tam, —tál, —ott.* Valamit hónapról hónapra halaszt.

HÓNAPSZÁM, (hó-nap-szám) ösz. fn. 1) Hónaponként vett, számított idő. *Hónapszámra oda lenni a háztól. Hónapszámra fizetni a munkásokat, cselédeket.* 2) A nőszemélyek havi tisztulása, rövidebben: *hószám.*

HÓNAPSZÁMOS, (hó-nap-számos) ösz. mn. Havi tisztulásban levő, rövidebben: *hószámos. Hónapszámos asszony.*

HONÁRULÁS, (hon-árulás) lásd: HAZAÁRULÁS.

HONÁRULÓ, (hon-árulló) l. HAZAÁRULÓ.

HONBARÁT, (hon-barát) ösz. fn. Hazáját szerető, a haza mellett, s annak érdekeiért buzgólkodó személy.

HONCSOK, l. HANCSIK. „Az ördög is megunja, örökké egy honcsokon ülni.“ Kriza J. szerént székely km.

HONFI, (hon-fi); **HONFIAS**; l. HAZAFI, HAZAFIAS.

HONCZISOR, falu Arad megyében; helyr. *Honczisor-on, —ra, —ról.*

HONDOL, falu Erdélyben, Hunyad megyében; helyr. *Hondol-on, —ra, —ról.*

HONÉRZELEM, (hon-érzelem); lásd: HONFIÉRZELEM.

HONFIAS, (hon-fias); l. HAZAFIAS, HAZAFIÚI.

HONFIBUZGALOM, (hon-fi-buzgalom) ösz. fn. Honfiúi érzésből eredő buzgóság.

HONFIÉRZELEM, (honfi-érzelem) ösz. fn. Érzelem, szivélyes indulat, melylyel valaki, mint igaz honfi a haza iránt viselkedik.

HONFIJOG, (hon-fi-jog) ösz. fn. Jog, melylyel valamely honnak, hazának polgára bír; hazafijog.

HONFISÁG, (hon-fi-ság); **HONFIÚ**; **HONFIÚSÁG** stb. L. HAZAFISÁG; HAZAFIÚ; HAZAFIÚSÁG stb.

HONFITÁRS, (hon fi-társ) ösz. fn. Ugyanazon honnak, hazának tagja; földi. *A külföldön utasok honfitársaikkal találkozván, azokat örömmel üdvözlik.*

HONFIUSÍT, **HONFIÚSIT**, (hon-fiusít) ösz. áth. 1) Idegent hazafiak közé fölvesz, s hazapolgári jogokkal felruház. 2) Szorosb ért. idegent nemességg[1], és nemesi jogokkal megajándékoz.

HONFIUSÍTÁS, (hon-fiusítás) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg jogosítás, melynél fogva valaki bizonyos hon polgárai közé fölvétetik.

HONFOGLALÁS, (hon-foglalás) ösz. fn. Valamely országnak, földnek győzedelmes haddal, fegyverrel hódítása, megszerzése, és birtokba vétele a végett, hogy ott állandó lakást, hazát alapítsanak. *Honfoglaláskor apáink Pannóniában több népségeket találtak.* V. ö. HONALAPITÁS.

HONFOGLALÓ, (hon-foglaló) ösz. mn. és fn. Aki hadban, hadakozás, fegyver által a régibb lakókat legyőzve, valamely földet, országot maga és övéi számára megszerez, birtokba vesz. *Honfoglaló sereg. Honfoglaló őseink. A nagy honfoglaló.*

HONFÖLD, (hon-föld) ösz. fn. Szülőföld, ország, haza, melyben születtünk.

HONFÖLDI, (hon-földi) ösz. mn. Hazabeli, földi, bizonyos ország benlakosa. Ellentéte: külföldi, idegen.

HONI, (hon-i) mn. tt. *honi-t*, tb. *—ak.* 1) Honból való, ott született, termett, készült; hazai, hazabeli. *Honi lakosok* (nem idegenek). *Honi termesztmények, készmüvek, gyártmányok.* 2) Olyan, mint bizonyos honnak szokása, divata hozza magával. *Honi viselet, fejkötő.* 3) Szoros ért. magyar, magyaros, magyarországi, itt divatozó, itt termett, itt készült. *Honi nyelv. Honi szabásu öltönyök. Honi gyapjú, csukor, készmüvek.* A néhai védegylet keletkezte által igen felkapott, és közhasználatuvá lett szó.

HONJOG, (hon-jog) l. HONFIJOG.

HÓNKALAP, (hón-kalap) ösz. fn. Összelapított díszkalap, melyet hón alá szorítva szoktak viselni. Ilyen volt a papok egykori díszkalapja, tréfásan: *éghasító*, v. *ladik*, v. *csónak.*

HÓNLAP, (hón-lap) ösz. fn. Széles, háromszögü csontlapocska, mely hátul az emberi test felső berdája fölött feksik. (Scapula).

HONLEÁNY, (hon-leány) ösz. fn. 1) Valamely honnak, hazának szülötte mint nőnembeli. 2) A honnak oly leánya, ki annak javát előmozdítani törekszik, s hazaszeretet lángol szivében.

„S a honfiú s a honleány
Csak éres, nem lát, s fél.“

Kölcsey.

HONLEVÉL, (hon-levél) ösz. fn. Levél v. irat valakinek szülőföldéről vagy szülőhelyéről.

HONN, (hon-on) ih. Képzője ugyanazon *on*, mely a *hol* kérdésre megfelelő helyneveké, s mely az alapító raggal megegyezik. Jelentése: azon helyen, hol valakinek hona, hazája, vagy legszorosb ért. rendes lakása, tanyája van. *Honn lenni, honn maradni, honn lakni, honn heverni. Honn lakjék az, aki kedvére akar élni.* A régiek egy *n*-nel írták, pl. *Mária pedig hon ül vala.* (Münch. cod.). Összetételekben: *itthonn vagyok, otthon leszek.* Ezek helyett: *sehonn, mindenhonn, akárhonn, valahonn,* (melyeket némely tájakon így is ejtenek: *sehunn, mindenhunn* stb.), inkább a *sehol, mindenhol, akárhol, valahol* divatoznak. De *an* képzővel már közszokás szerént: *sehonnan, mindenhonnan* stb. Egyébiránt v. ö. HON, és HONNAN.

HONNAL, (h-onn-al) l. HONNAN.

HONNAN, (h-onn-an) helykérdő ih. Elemzésére nézve l. HOL kérdő. Rokon vele a görög *ὀθεν*, és latin *unde* (= cunde), török *handan* vagy *kandan*; v. ö. HOL, (1). Értelme: mely helyről, v. mely helyből. *Honnan estél le? A fáról. Honnan vetted ezen pénzt? Az erszényből.* Némely tájdivat szerént: *hunnan?* melylyel a latin *unde* (vagyis eredetileg: cunde) legközelebbről egyezik. Régieknél eléjön *honnal* alakban is, (valamint ezek is: *onnal* = onnan, *valahonnal* = valahonnan), pl. Szalay Á. gyüjteményében a XVI. században. Sőt *honnal* néha más értelemben is használtatik. „Vagyon kegyik (= kedig, pedig) oly falu, hogy kibül megigazítják honnal (= hol) felét, honnal harmadát" (t. i. a rovásnak, adónak). Hallani tájdivatosan ezt is: *honnand, honnant* és *honnat*, melyekből hangcsere által lett: *honnént* és *honnét*, sőt *honnég* is, mint: *odább, odébb, tovább, tovébb.* Ezen kérdésre a helynevek mikép ragoztatnak l. HOL szó alatt.

HONNANT, HONNAT, HONNÉG (Nádor-codexben), l. HONNAN.

HONNEM, a régieknél igen sokszor eléjön (az első *n* a *gy* hasonúlata levén), ‚hogynem' helyett; lásd ezt.

HONNÉT, l. HONNAN.

HONNY, tájdivatos *hon* helyett; l. ezt.

HONOL, (hon-ol) önh. m. *honol-t.* Bizonyos helyen, mint saját, vagy szokott honában lakik, honn vagyon.

„Honán kül a fiú,
Honában a patak
Magas hegyek között
Együtt vándorlanak.
S az ifju ajkain
Míg néma csend honol,
Az illanó vízár
Víg hangokat danol."

Petőfy.

V. ö. HON, fn.

HONOLÁS, (hon-ol-ás) fn. tt. *honolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Lakás bizonyos helyen, pl. városban, falun, vagy országban, tartományban.

HONOS, (1), (hon-os), mn. tt. *honos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Kinek hona van; nem bujdosó, nem számüzött. Ellentéte: *hontalan.* 2) Bizonyos honban divatozó, szokásban levő, tenyésző. Ellentéte: *idegen, szokatlan.* 3) Bizonyos honnak v. helynek jogaiba, szokásaiba avatott. *Én esen hásban honos vagyok. Ő mindlunk oly honos, mint otthon.*

HONOS, (2), (l. föntebb), fn. tt. *honos-t*, tb. —*ok.* Honfitárs, hazafitárs, honpolgár. *Kik velünk egy országban születtek és laknak, mind honosaink.*

HONOSÍT, HONOSIT, (hon-os-ít) áth. m. *honosít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. 1) Valakit bizonyos honnak lakosává tesz, legszélesb ért. véve. *Honosítani* v. *meghonosítani a bevándorlott idegeneket.* 2) Szorosb ért. idegent nemességgel, és nemesi jogokkal felruház, mi Magyarországban csak országgyülésileg történhetik. 3) Valamit a honban divatba, szokásba hoz, mi eredetinél fogva idegen. *Valamely külföldi intézetet honosítani. Más világrészekről hozott növényeket, állatokat honosítani.*

HONOSÍTÁS, HONOSITÁS, (hon-os-ít-ás) fn. tt. *honosítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valakit honosítanak. *Idegenek, bevándorlottak honosítása.*

HONOSÍTÉK, HONOSITÉK, (hon-os-ít-ék) fn. tt. *honosítók-ot*, harm. szr. —*a*. Bizonyos polgári jogok összege, melyekkel az idegen hasának polgára más honban felruháztatik, és bír. (Indigenatus). *Honosítékért folyamodni. A honosítók díját lefizetni.*

HONOSÍTMÁNY, (hon-os-ít-mány) fn. tt. *honosítmány-t*, tb. —*ok*. L. HONOSÍTÉK.

HONOSÍTOTT, HONOSITOTT, (hon-os-ít-ott) mn. tt. *honosított-at*. 1) Valamely honnak lakosává, polgárává avatott. *Honosított idegenek, jövevények, külföldiek.* 2) Bizonyos honban divatossá tett. *Honosított szokások, élőzetek.* V. ö. HONOSÍT.

HONOSODÁS, (hon-os-od-ás) fn. tt. *honosodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valaki v. valami honosodik. V. ö. HONOSODIK.

HONOSODIK, (hon-os-od-ik) k. m. *honosodtam*, —*tál*, —*ott*. 1) Bizonyos honnak állandó, rendes lakosa, polgára leszen, vagyis mint olyan megtelepedik, s a vele járó jogokkal élni kezd. 2) A honban divatossá kezd lenni, szokássá válik. *Némely külföldről behozott intézetek lassanként meghonosodnak hazánkban. A burgonya, s némely más növények meghonosodtak nálunk is.*

HONOSODÓ, (hon-os-od-ó) mn. tt. *honosodó-t.* Honossá levő. *Honosodó idegenek, jövevények, gyarmatok.* V. ö. HONOS.

HONOSÚL, HONOSUL, (hon-os-úl) önh. m. *honosult.* L. HONOSODIK.

HONOTT, (hon-ott) am. a honban.

„Ki azt hissi, hogy *egy* nap fénye süt
A terjedelmes földre mindenütt,
Honán kívül tán kételkedni fog:
Vajjon honott nem, más szebb nap ragyog?"

Vachott Sándor.

HONPOLGÁR, (hon-polgár) ösz. fn. Szélesb ért. valamely honnak, országuak állandó, rendes lakosa. Szorosb ért. polgári jogokkal felruházott lakosa valamely hazának.

HONSZERELEM, HONSZERETET, (hon-szerelem v. -szeretet) ösz. fn. Szeretet, melylyel valaki hona iránt viseltetik, s annak javát, diszét előmozdítani törekszik, érette élni halni kész stb.

„Titkon borong a genius
A néma hant felett,
Hol lángoló szív s honszerelm
Váltottak életet." Kölcsey.

HONSZÜLÖTT, (hon-szülött) ösz. mn. A házában született, bennszülött; ki valamely honba, nem külföldről származott be; ellentéte: jövevény, idegenből beköltözött, honosított.

HONY, tájdivatos *hon* helyett; l. ezt.

HONT, (1), (hom-t) fn. tt. *hont-ot*. Némely tájakon, nevezetesen Bodrogközben am. felhasított gyepdarab, gyepföld. Máskép és szokottabban: *hant*; rokona: *komp*.

HONT, (2), falu ugyanazon nevü megyében; helyr. *Hont-on, —ra, —ról*; mint megye: *Hont-ba, —ban, —ból*.

HONTALAN, (hon-ta-lan) mn. tt. *hontalan-t*, tb. *—ok*. Hon nélkül levő, állandó hazával nem biró, honától megfosztott, abból számüzött, bujdosó. Különböszik: *sehonnai*, kinek, mint mondani szoktuk, se országa, se hazája. Határozóilag am. hon nélkül.

HONTALANÍT, (hon-talan-ít) áth. m. *hontalanít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Am. számkivet, számüz.

HONTALANUL, (hon-ta-lan-ul) ih. Hon nélkül. *Hontalanul élni, bujdosni*.

HONTÁRS, (hon-társ) ösz. fn. Ugyanazon honnak lakosai, polgárai, egymásnak hontársai; földi.

HONTMADÁR, (hont-madár) ösz. fn. A hantok között ugrálni szerető fehéres farku madárka a billegények neméből. (Motacilla oenanthe). Máskép: *hantmadár*.

HONTMEGYE, HONTVÁRMEGYE, (hont-[vár-]megye) ösz. fn. Magyarország Dunán inneni (Duna balparti) kerületének egyik vármegyéje, három bányavárossal. Székhelye Ipoly-Ság, hol megyegyüléseit tartja.

HONÜZÉS, HONÜZÉS, (hon-üzés) ösz. fn. Állapot, midőn valaki felsőbb rendelet, pl. bíróí itélet következtében hazájából kivándorolni kénytelen; számüzés, számkivetés.

HONVÁGY, (hon-vágy) ösz. fn. Fájdalmas érzelemmel párosult lelki állapot, midőn valaki idegen földön lévén, hazája után nyugtalanul sóvárog. Máskép: *honkór* v. *honvágykór*.

HONVÁGYKÓR, (hon-vágy-kór) ösz. fn. lásd: HONVÁGY.

HONVÉD, (hon-véd) ösz. fn. 1) Általán, mindenféle hadi készület, mely a honnak ótalmára szolgál, pl. fegyveres katonaság, végvárak, sánczok, gátok stb. 2) Különösen nem rendes katona, ki csak rendkivüli esetben vagy esetekben kötelezteték vagy kél a hon védelmére. Innen: *honvédeseed, honvédség*.

HONVÉDELEM, (hon-védelem) ösz. fn. Hont védő, vagyis ellenség ellen ótalmazó erő, készület, épitések. *Honvédelemre felszólitani a polgárokat*.

HONVÉDŐ, (hon-védő) ösz. fn. Személy, ki hazáját a megtámadások ellen védi, ótalmazza. Különösen fegyveres polgár, ki nem rendes katona, honvéd.

HONVÉDSÉG, (hon-védség) ösz. fn. 1) A hont ótalmazó eszközök, készületek összege. *A honvédséghes új adó nemével járulni*. 2) Személyes tulajdonság vagy állapot, melynél fogva valaki a hon védelmében részt vesz. *Honvédségben meghalni*. 3) Honvédők összege, serege.

HÓOLVADÁS, (hó-olvadás) ösz. fn. A hónak a nap melege vagy más melegség által vizzé változása.

HÓOMLÁS, (hó-omlás) ösz. fn. Alászuhanás, midőn a hótömeg magasabb helyekről, pl. háztetőkről, hegyek, havasok oldalairól alácsuszik, leomlik.

HÓOMLATAG, (hó-omlatag) ösz. fn. Hótömeg, mely magasabb helyekről leomolva képződött.

HOOR, (olvasd: *Hór*), falu Zemplén megyében; helyr. *Hoor-on, —ra, —ról*.

HOP, (1), elvont gyöke (*ho* gyökelemből), *hoporcz, hoporj, hoportyag* stb. származékoknak. Jelent emelkedést, magasodást, dudorodást, felpuffadást.

HOP, (2), l. HOPP. Egy *p*-vel jön elé különösen *hopoczál* és *hopol* szókban; l. ezeket.

HOP! (3), Kassai József szerént a Hegyalján am. félig örömest, félig kénytelenségből. Ily értelemben mondják másutt: *kes-kénytelen*, azaz kissé kénytelen.

HÓPÉHÉLY, (hó-péhély) ösz. fn. Pehelyalakban eső, szállinkozó hó.

HÓPÉNZ, (hó-pénz) ösz. fn. Szoros ért. dij, melyet bizonyos szolgálat fejében havonként, hónaponként fizetnek. *Hadi tiszték hópénze*. „Ím három hónapja leszen, hogy kijöttem Szigetből (= -ből v. -ből), mind az enyimbil adok hópénzt az uraimnak." 1556-diki levél. (Szalay Á. gyüjt.). Szélesb ért. az évi dijnak azon része, mely egy egy hónapra esik. Köz nyelven annyit is tesz, mint fehér pénz v. ezüst pénz, de akkor a *hó* jelentése *nix*.

HÓPÉNZES, (hó-pénzes) ösz. mn. Kinek hópénze jár bizonyos szolgálataért, ki hópénzt húz; zsoldos. *Hópénzes katonák*. V. ö. HÓPÉNZ.

HÓPIHE, (hó-pihe) l. HÓPÉHÉLY.

HÓPINTY, (hó-pinty) ösz. fn. Havasokon lakó madárfaj a pintyek neméből. (Fringilla nivalis). V. ö. PINTY.

HOPISTÁL, önh. m. *hopistál-t*. Valószinüen a latin *hospes* szóból eredt, s tulajdonkép *hospitál*, azaz ide-oda járván, sehol sincs állandó laka, hanem mindenütt vendég (hospes) gyanánt él. (Hospitatur).

HOPMESTER, régies fn. a ‚Hofmeister' német szóból mintegy tréfásan csavarítva.

HOPOCZÁL, (hop-ocz-a-al, vagyis hop-sza-al) önh. m. *hopocsál-t*. Tulajdonkép a gyermekekről mondják, midőn *hop, hopsa* szóra mozognak, ugrálnak, dajkáik ölében hánykolódnak. Használják áth. értelemben is. *Hopocsálni* (v. *hopocsáltatni*) *a kisdedet*, azaz ölben vagy térden ugráltatni.

HOPOCZÁLÁS, (hop-sza-al-ás) fn. tt. *hopocsálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamely gyermek hopocsál, vagy valaki gyermeket hopocsáltat.

HOPOCZÁLTAT, (hop-sza-al-tat) áth. m. *hopocsáltat-tam*, —*tál*, —*ott*. Cselekszi, hogy hopocsáljon.

HOPOL, (hop-ol) önh. m. *hopolt*. A gyermekről mondják: *lehopol*, azaz letelepedik, leül.

HOPOLÁS, (hop-ol-ás) fn. tt. *hopolás-t*, tb. —*ok*. Telepedés, leülés. V. ö. HOPOL.

HOPOR, (hop-or) elvont törzs, melyből *hoporcs, hoporj, hoportyag* stb. származnak. Jelent feldudorodott valamit.

HOPORCS, (hop-or-cs) fn. tt. *hoporcs-ot*, harm. szr. —*a*. Kidudorodott csomó valamely test fölszinén, kiálló görcsös púp, hupa, csipó; apró domb. *Hoporcs az emberi háton. Hoporcsok a fa derekán.* V. ö. HOP, (1). Másképp: *hoporty, huporty* és *hoporj*.

HOPORCSOS, (hop-or-cs-os) mn. tt. *hoporcsos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek fölszinét hoporcs vagy hoporcsok borítják; görcsös, hupás, csipós, púpos; dombos. *Hoporcsos fakéreg. Hoporcsos bőr. Hoporcsos mellű és hátu nyomorék. Hoporcsos vidék.* V. ö. HOPORCS.

HOPORJ, (hop-or-j) l. HOPORCS.

HOPORJA, (hop-or-j-a) fn. tt. *hoporját*. Lásd: HOPORCS.

HOPORJAS, (hop-or-j-as) l. HOPORCSOS.

HOPORJÁS, (hop-or-ja-as) mn. tt. *hoporjás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Dombos, gödrös, hantos, likacsos. *Hátа hoporjás hely, határ.* 2) Púpos, hupás, csipós, görcsös. *Hoporjás tök.*

HOPORTY, (1), HOPORTYOS, l. HOPORCS, HOPORCSOS. A *cs* és *ty* váltakoznak, mint szintén a *cs* és *gy* a *varancs, varangy, görönc, göröngy* szókban.

HOPORTY, (2), falu Zemplén megyében; helyr. *Hoporty-on*, —*ra*, —*ról*.

HOPORTYAG, (hop-or-ty-ag) fn. tt. *hoportyag-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Valamely testnek fölcserepesedett, elváló, feldudorodó héja, kérge, fölszine, pl. midőn a faltól a vakolat vagy meszelet elválik, vagy a fa kérge felhámlik, vagy a hirtelen felszáradt kátyu teteje fölcserepesedik. *Lehúll a fal hoportyaga* v. *hoportyagja*.

HOPORTYAGOS, (hop-or-ty-ag-os) mn. tt. *hoportyagos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek fölszinén hoportyag v. hoportyagok vannak; fölcserepesedett, fölkérgesedett. *Hoportyagos falak. Hoportyagos kenyér.*

HOPP, (hop-p) indulatszó, melylyel élünk, midőn nagy örömünkben vagy széles kedvünkben ugrálunk, vagy másokat ugrásra felszólítunk. Gyöke a magasságot, emelkedést jelentő *ho, hop*. De lehet hangutánzó is, midőn némileg összeütt *hupp, topp* gyökökkel is; az utóbbira nézve különösen megjegyezvén, hogy *hop rongyos*, tájdivatosan: *toprongyos. Hipp hopp. Hopp haja! Haja hopp! Hopp itt is, amott is, as én hásam előtt is.* (Km.). *Hopp fiam, ugorj egyet.* Átv. ért. jelent örömet, széles kedvet, s felveszi a tárgyeseti ragot. *Akkor mondj hoppot, mikor általugortad az árkot. Félre gondok, hoppot mondok, ha sántán is, hopp éjfélkor, hopp ebédkor, vacsorán is.* (Horv. Ád.). *Hoppon maradni*, lehoppanva, leülepedve maradni, am. várakozásában csalatkozni, mit sem kapni, pl. *hoppon marad a leány*, kit senki sem visz tánczba. *Hoppon marad oly vendég*, kit senki sem kinál, s éhesen megy haza stb. Tájszokásilag: *happ. Happ happ happ, eb lesz pap!*

HOPPA, (hop-p-a) 1) A gyermeknek mondják, midőn ugratják vagy emelgetik. 2) fn. s átv. ért. jelent lakzit, lakodalmat, hol t. i. sok a hopp, azaz vigság, mulatság. Egyébiránt ez csak tréfás elnevezés, valamint a *vigyori* (= örömapa) és *finczos* (= vőfél).

HOPPAN, (hop-p-an) önh. m. *hoppan-t*. Hopp hangot adva magasról alácsik, másképp: *huppan, hobban. Hoppan az elérett alma, körte, midőn a fáról lecsik. Hoppan a kocsiról leugró ember.*

HOPPOZ, (hop-p-oz) önh. m. *hoppoz-tam*, —*tál*, —*ott*. *Hopp* szóval, kurjongatással mulat, örvend, vigadoz. *Hopposnak a táncsoló toborzók.* Átv. ért. *elhopposni valamit*, am. *hopp* szóval, vagyis mulatva, táncolva, dőzsölve elkölteni, elpazarolni, elvesztegetni. *Elhopposni az időt, pénzt, egészséget.*

HOPRONGYOS, (hop-rongyos) ösz. mn. Igen rongyos, kin, mikép mondani szokás, csak úgy repülnek a rongyok. Tájdivatosan: *toprongyos*.

HOPSZA, HOPPSZA, (hop-sza) indulatszó, mely által valakit felugrásra buzdítunk, s am. ugorj fel! A *sza* buzditást, parancsot jelent, mint a *no-sza, haj-sza* indulatszókban is.

HOR, elvont gyök, 1) hangutánzó, melyből a *horny, horp, hork, horh, horse, horty* törzsökök, s ezek származékai, u. m. *hornyol, horpad, horkan, horhol, horzsol, hortyog* erednek. 2) emelést, emelkedést, felgörbülést, illetőleg háritást jelent a *hord* és *horg* (horog) származékokban, a honnan ez értelemben rokon *hár* gyökkel, s *hárit* és *hord* is rokon fogalmak. Egyébiránt végső elemzéssel ez utóbbiakban is alapfogalom a horzsolás, úgy hogy pl. Göcsejben *behordosni a földet*, am. beboronálni, mintegy behorzsolni.

HÓR, l. HOOR.

HORA, falu Liptó megyében; helyr. *Horá-n*, —*ra*, —*ról*.

HÓRA, ikerítve: *hére-hóra*, l. HÉRE-HÓRA.

HORANSZKA, puszta Szepes megyében; helyr. *Horanszká-n, —ra, —ról.*

HORBOK-CSEBINYE, falu Zemplén megyében; helyr. *Csebinyé-n, —re, —ről.*

HORBOK-KALOCSA, falu Máramaros megyében; helyr. *Kalocsá-n, —ra, —ról.*

HORBOK-RADVÁNY, falu Zemplén megyében; helyr. *Radvány-ba, —ban, —ból.*

HORCZOG, HORCZOGÁS, lásd: HORTYOG, HORTYOGÁS.

HORD, (hor-d) áth. gyakorl. m. *hordottam* v. *hordtam*, (a valóságos kiejtésben a 3 mássalhangzó torlódása miatt a *d* nem hallatszik: *hortam), hordottál* v. *hordtál*, *hordott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Egyike azon két mássalhangzóval végződő igéknek, melyek ragozás közben segédhangzót vesznek fel, valahányszor a könnyebb kiejtés úgy kívánja, pl. hord-a-sz, hord-o-tok, hord-á-nék stb. Hangra és értelemre nézve rokon vele a latin *porto*. 1) Tulajd. ért. bizonyos terhet magára v. magához emelve, felkapva több ízben visz, elvisz. Gyöke az emelkedést, magasságot jelentő *ho*, vagy még közelebb a fáradságot, pihegést, teher alatti fuvást kifejező *ho*, s ez értelemben rokon a *hos* és *hús* igékkel. Perzsául *á-vur-den. Fejen, vállon hordani a terhet. Szekéren ganéjt, földet, busát hordani. Asztalra hordani az ételeket. Pénzt hordani magával. Erdőre fát, Dunába vizet hordani. A szél havat, gaz, szemetet hord az udvarba. Az árvíz behordja iszappal a földeket.* Igekötőkkel: *alához, általhord, behord, elhord, felhord, hátrahord, kihord, lehord, meghord, összehord, ráhord, visszahord. Hordd el a sátorfádat.* (Km.). *Hordd el az irhádat. Hordd el magad*, am. takarodjál. *Meghordani ganéjjal a földet.*

„Adjon Isten csendes esőt,
Hordja össze mind a kettőt."
Népd.

2) Átv. ért. valamit szó által odább terjeszt, tovább közöl. *Hírt hordani. A hallottakat és látottakat mások fülébe hordani. A titkokat kihordani. Régi dolgokat, eseményeket előhordani. Valakinek érdemeit vagy hibáit felhordani*, azaz dicséretül vagy szemrehányásul említeni. 3) Visel. *Télen gucsmát, nyáron kalapot hordani. Magyar nadrágot hordani. Hosszu hajat hordani. Innepélyeken kardot, mentét hordani.*

HORDACS, (hor-d-acs) l. HORDÓCSKA.

HORDÁL, (hor-d-ál) gyakoritó áth. m. *horddl.* Nógrádi szó. Gyakran vagy egymásután hord; olyan alkotásu, mint *jár-ál, hál-ál, dob-ál.* Másképen: *hordogál* v. *hordogat.*

HORDÁR, (hor-d-ár) fn. tt. *hordár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Teherhordó napszámos. *Pesti hordár*, ujonnan felállított intézeti szolga az utczákon, piaczokon, ki szabott dijért, kinek-kinek kívánságára egyes vagy egész napi szolgálatra készen áll.

HORDÁRI, (hor-d-ár-i) mn. tt. *hordári-t*, tb. —*ak*. Hordárra vonatkozó, azt illető. *Hordári egyenruha. Hordári szolgálat. Hordári intézet.*

HORDÁRKODIK, (hor-d-ár-kod-ik) k. m. *hordárkod-tam, —tál, —ott.* Hordári szolgálatban áll.

HORDÁRSÁG, (hor-d-ár-ság) fn. tt. *hordárságot.* 1) Hordári minőség, szolgálat. 2) Hordárok együttvéve.

HORDAS, tájszó, l. ORDAS.

HORDÁS, (hor-d-ás) fn. tt. *hordás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, midőn valamit hordunk. *Teherhordásban kifáradni. Fahordás, vízhordás, gabonahordás. Szénahordás. Hírhordás. Behordás, kihordás, elhordás, lehordás, felhordás* stb. 2) Azon teher összege, melyet összehordottak. *Ezen szénakazal két napi hordás.* V. ö. HORD.

HORDAT, (1), (hor-d-at) fn. tt. *hordatot.* Vitel. *Egy hordat fa.*

HORDAT, (2), (hor-d-at) mivelt. m. *hordat-tam, —tál, —ott.* Eszközli, meghagyja, rendeli, hogy valamit hordjanak.

HORDERŐ, (hord-erő) ösz. fn. Harm. sz. raggal: *hordereje.* Újabb időben alakult és gyorsan elterjedt szó. Tulajd. ért. am. valamely lőfegyvernek azon hatálya, melylyel a kilőtt golyót bizonyos távolságig még mindig sikeresen vinni, hajítni képes. Átv. ért. valamely szellemi vagy erkölcsi erőfeszítésnek, elhatározásnak bizonyos pontig menő hathatóssága, munkássága. *Ezen kimondott elvnek, adott rendeletnek, diadalnak, törvénynek* stb. *nagy hordereje van.* Némelyek szerént: *hordkör.* (Tragweite).

HORDKÖR, (hord-kör). Annyi mint horderő, csakhogy ‚hordkör' már magát a távolságot, ‚horderő' pedig a működést, működési hatályt, sulyt jelenti. ‚Hordkör' elemzőleg jobban megfelel a német ‚Tragweite' szónak.

HORDÓ, (1), (hor-d-ó) igenév, mely rendszerént azon tárgy nevével, melyre közvetlenül vonatkozik, egy szóvá olvad össze, pl. *fahordó, vízhordó, teherhordó* napszámosok. Átv. *Hírhordó, szóhordó* am. szósátyár. V. ö. HORD.

HORDÓ, (2), (hor-d-ó, vagy talán inkább: gord-ó, am. gorduló v. gördülő; Thaly Kálmán gyüjteményében is eléjön: *„Legordulván* hullnak szemembül könnyeim", 1666-ból); fn. tt. *hordó-t*, harm. szr. —*ja* v. *hordaja*. Köz ért. középen domborodott hengeralakú, két fenekü, s abroncsokkal kerített edény, leginkább fadongákból összeállítva. *Boros, seres, vises, olajos, mézes, káposztás hordó*, azaz, melyben bort, sert, viset stb. hordnak, tartanak. *Uborkás, héringes, szeiros hordó. Hordó feneke, szája, csapja, oldala. Vasas, faabroncsos hordó. Feltölteni a hordót. Ként adni az üres hordónak. Hordót csinálni, abroncsolni. Hordót hengergetni, forrámi, öblögetni. Üres hordó legjobban hangzik* (km.). *Olyan a hasa, mint a hordó.*

HORDÓ, (3), falu Erdélyben, Besztercze vidékében; helyr. *Hordó-n, —ra, —ról.*

HORDÓABRONCS, (hordó-abroncs) ösz. fn. Abroncs, vasból, fából stb., mely a hordó dongáit összetartja.

HORDÓÁRU, (hordó-áru) ösz. fn. Mindenféle áru, melyet hordóban tartanak, vagy hordószámra adnak és vesznek, pl. bor, pálinka, olaj stb. Továbbá hordók, mint eladni való kész edények.

HORDÓBÉLYEG, (hordó-bélyeg) ösz. fn. Hordóra ütött, vésett, metszett, sütött jegy, névbetü.

HORDÓBELI, (hordó-beli) ösz. mn. Mit hordóban tartanak, mit hordóból húztak, eresztettek, mit nem más edényben, pl. nem palaczkokban tartanak. *Hordóbeli bor. Hordóbeli savanyított káposzta.*

HORDÓBOR, (hordó-bor) ösz. fn. 1) Hordó, teli borral. *Hordóbort ajándékozni valakinek. Két hordóborom termett.* 2) Hordóbeli, hordóban (nem palaczkban) tartogatott bor.

HORDÓCSAP, (hordó-csap) ösz. fn. Csap, melyen a hordóban levő folyadékot kieresztik. V. ö. CSAP. Átv. ért. iszákos, részeges ember, ki a hordót megcsapolja.

HORDÓCSÍN, v. **HORDÓ CSÍNJA**, (hordó-csín v. -csínja) ösz. fn. A hordó dongáinak végén azon behornyolt rovatok, melyekbe a fenékdes zákat eresztik. Máskép : *ontra, ontora.*

HORDÓCSINÁLÓ, (hordó-csináló) ösz. fn. Bodnár.

HORDÓCSKA, (hor-d-ó-ocs-ka) fn. tt. *hordócskát.* Kis hordó, pl. negyedakós, félakós.

HORDÓDUGASZ, (hordó-dugasz) ösz. fn. Dugasz, melylyel a hordó száját betcszik. Máskép : *szádló.*

HORDÓFENÉK, (hordó-fenék) ösz. fn. A hordó hengerének két végső lapja, mely a dongák csinjába, vagyis outrájába van eresztve.

HORDOGÁL, (hor-d-og-ál) áth. m. *hordogált.* L. HORDOGAT.

HORDOGAT, (hor-d-og-at) gyak. áth. m. *hordogat-tam, —tál, —ott.* Gyakran vagy folytonosan, vagy kicsinyenként hord. *Megtakarított krajczárait a takarékpénztárba hordogatja.*

HORDOGATÁS, (hor-d-og-at-ás) fn. tt. *hordogatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki hordogat.

HORDÓHEVEDER, (hordó-heveder) ösz. fn. Hordócsinálók eszköze, melylyel az öszveállított dongákat öszvébb szorítják.

HORDÓHÍD, (hordó-híd) ösz. fn. Öszvefüzött üres hordók valamely víznek széltében, melyek hajóhidféle talapzatul szolgálnak.

HORDÓKÖTÉL, (hordó-kötél) ösz. fn. 1) Kötél, melylyel a hordókat a pinczébe eregetik, vagy onnan felhúzzák. 2) Kötél, melybe vagy melynek segitségével valamit öszvekötve hordanak.

HORDÓMÉRŐ, (hordó-mérő) lásd : AKÓLÓPÁLCZA.

HORDÓMŰ, (hordó-mű) ösz. fn. Általán mindenféle edény, mely a hordók neméhez tartozik, pl. lajt, csobolyó, átalag stb.

HORDÓNYI, (hor-d-ó-nyi) mn. tt. *hordónyi-t*, tb. —*ak*. Olyan nagyságu, mint a hordók lenni szoktak. Átv. ért. nagyon felpuffadt, kövérré dudorodott. *Hordónyi has.*

HORDONYTELEK, puszta Gömör megyében ; helyr. *Hordonytelk-én, —re, —ről.*

HORDÓSÉR, (hordó-sér) ösz. fn. Hordóban tartogatott, hordóbeli ser, különböztetésül oly sertől, melyet palaczkokban, korsókban tartanak.

HORDÓSZAG, (hordó-szag) ösz. fn. Olyan szag, mint a tisztátalan vagy dohos hordóé szokott lenni. *Ezen bornak hordószaga van.*

HORDÓSZAGÚ, (hordó-szagú) ösz. mn. Minek oly szaga van, mint a tisztátalan vagy dohos hordónak. *Hordószagu borok.*

HORDÓSZÁJ, (hordó-száj) ösz. fn. Lyuk a hordó oldalának közepén. *Bedugni a hordó szájdt. Az üres hordót szájjal lefelé fordítani.* Máskép : *szád.*

HORDÓSZÉK, (hordó-szék) ösz. fn. Szék, melyben valakit hordanak.

HORDÓSZÍJ, (hordó-szíj) ösz. fn. Szíj, melylyel valami terhet, málhát öszvekötve hordanak.

HORDÓTÖLTELÉK, (hordó-töltelék) ösz. fn. Bor vagy ser, vagy pálinka, melyeket a hiányos hordók megtöltésére használnak.

HORDOZ, (hor-d-oz) áth. és gyakor. m. *hordoztam*, —*tál*, —*ott*. Ide-oda, mindenfelé, folytonosan, gyakran hord valamit. *A dajka gyermeket hordoz. Fegyvert hordozni. Kiki magával hordozza a kis birót.* (Km.). *Karokon hordozni valakit. Hireket hordozni. Ócska ruhákat hordozni, elhordozni. Meghordozni a leányt a tánczban. A szél homokkal behordozza a földeket.* Göcsejben : *behordozni a földet*, am. beboronálni. *Isten hordozzon szerencsésen. Hát téged mi hordoz itt? Kevélyen hordozza fejét a paripa.* V. ö. HORD.

HORDOZÁS, (hor-d-oz-ás) fn. tt. *hordozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamit hordozunk. *Teherhordozás. Ruhahordozás. Testhordozás.* V. ö. HORD, HORDOZ.

HORDOZGAT, (hor-d-oz-og-at) áth. és kettőztetett gyakor. m. *hordozgat-tam, —tál, —ott.* Egymás után, részenként, lassan-lassan, de folytonosan hordoz valamit. *Kévénként hasa hordozgatja a learatott gabonát. Faluról falura hordozgatni az árukat. Ócska köpenyét sok évig hordozgatta.*

HORDOZGATÁS, (hor-d-oz-og-at-ás) fn. tt. *hordozgatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki hordozgat.

HORDOZHATATLAN, **HORDOZHATLAN**, (hor-d-oz-hat-[at|lan) mn. tt. *hordozhatatlan-t*, tb. —*ok*. Mit hordozni nem lehet. *Hordozhatatlan teher. Hordozhatatlan szlik vagy rongyos ruha.* V. ö. HORDOZ.

HORDOZHATÓ, (hor-d-oz-hat-ó) mn. tt. *hordozható-t.* Amit hordani, viselni lehet, ami nem oly terhes, hogy hordani nem birnók; helyről helyre szállítható. *Hordozható orgona. Ezen ruha még hordozható.*

HORDOZKODÁS, (hor-d-oz-kod-ás) fn. tt. *hordozkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A költözködésnek, máshová telepedésnek azon neme, midőn valaki előbbi lakhelyéről általhordja holmijét új tanyájára, szállására. *Hordozkodásban elromlott, elveszett jószágok, bútorok, edények, könyvek* stb.

HORDOZKODIK, (hor-d-oz-kod-ik) k. m. *hordozkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Holmijével, bútoraival együtt más lakhelyre, tanyára, szállásra költözködik. *Faluról városba, egyik házból másikba hordozkodni. Sz. György napján elhordozkodni. Által-, el-, be-, kihordozkodni.*

HORDOZÓSKODÁS, (hor-d-oz-ó-os-kod-ás) HORDOZÓSKODIK, lásd: HORDOZKODÁS, HORDOZKODIK. *Aki sokat hordozóskodik, nehezen gazdagul meg.* (Km.). *Kilenc hordozóskodás, egy égés.* (Km.).

HORDOZTAT, (hor-d-oz-tat) mivelt. m. *hordoztat-tam*, —*tál*, —*ott*. Eszközli, hogy valaki valamit hordozzon.

HORFA, helység Szala megyében; helyr. *Horfá-n*, —*ra*, —*ról*.

HORG, fn. l. HOROG.

HORGACS, (hor-og-acs) fn. tt. *horgacs-ot*, harm. szr. —*a*. Kis horog vagy horogféle eszköz, milyet némely női munkáknál használnak.

HORGACSOL, (hor-og-acs-ol) áth. m. *horgacsol-t*. Bizonyos női munkát horgacscsal, vagyis horogforma tüvel készít, köt, másképen: *horgol. Fejkötőt, ágytakarót horgacsolni* (häkeln).

HORGACSOLÁS, (hor-og-acs-ol-ás) fn. tt. *horgacsolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Holmi női műnek horgacsnemű eszközzel való kötése, készítése, horgolás.

HORGACSOLÓ, (hor-og-acs-ol-ó) mn. tt. *horgacsoló-t*. Aki horgacscsal fűz vagy köt valamit. *Ágyterítőt horgacsoló leányka.* Máskép: *horgoló.*

HORGACSOLT, (hor-og-acs-olt) mn. tt. *horgacsolt-at*. Horgacs nevü eszközzel tűzött, kötött, hímzett. *Horgacsolt dohányzacskó, házi sipka.* V. ö. HORGACS.

HORGAD, (hor-og-ad) önh. m. *horgad-t*. Görbére hajlik, mint a horog, görbed. *Aldhorgad, meghorgad. Meghorgadjunk a vén ember előtt* (tisztelegve). Pázmán.

HORGADÁS, (hor-og-ad-ás) fn. tt. *horgadás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Valamely testnek horog gyanánt meghajlása; görbedés. *Fagyos ujjak horgadása.* V. ö. HOROG; HORGAD.

HORGADÓ, (hor-og-ad-ó) mn. tt. *horgadó-t*. Aki vagy ami horgad, meghajlik, görbed. *Aldhorgadó gyümölcsös ágak. Elhorgadó szeg.*

HORGADOZ, (hor-og-ad-oz) k. m. *horgadoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Horog formára folytonosan vagy gyakran görbed, hajladozik.

HORGADT, (hor-og-ad-t) mn. tt. *horgadt-at*. Horog gyanánt meghajlott, meggörbedt. *Felhorgadt nádszálak a hátetőn. Visszahorgadt szeg. Meghorgadt aggastyán.* V. ö. HOROG.

HORGAG, (hor-og-ag) fn. tt. *horgag-ot*. Eleinte alakult szó, a későbben divatosabbá lett és helyesebb *horgéleg* helyett. (Oxydum zinci). *Ecetsavas horgag.* (Zincum aceticum). *Kénsavas horgag.* (Sulfas zinci). V. ö. HORGANY.

HORGANY, (hor-og-any) fn. tt. *horgany-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. A nehéz és nemtelen fémek egyike, kékes fejér szinü, s tökéletes fémfényü, közönséges hévmérsékletnél meglehetős törékeny, de + 100 C (Celsiusi v. centesimalis = százas) fokon felül hevítve nyujtható és kalapálható; + 200 C foknál pedig ismét törékeny annyira, hogy finom porrá lehet törni; + 360 C fokig hevítve megömlik, s folytatott hevítés mellett fejér fénynyel ég el, mi alatt horgéleggé változik. A horganyból hengerített lemezeket épületek födésére, fürdő kádak készitésére stb. használják. Idegen neve *Zink, Zincum.* Magyar nevezetét kitünőleg horgas törésétől kapta. (Török József).

HORGANYÉRCZ, (horgany-ércz) ösz. fn. Ércz, mely horganyrészeket foglal magában.

HORGANYGÁLICZ, (horgany-gálicz) ösz. fn. Kénsavas horgany, mely tiszta állapotban szép, négyszögü, oszlopalaku jegeczeket képez. (Zincum sulphuricum).

HORGANYMÉSZ, (horgany-mész) ösz. fn. Szürke mész, melyre a horgany átváltozik, midőn a nagy forróságtól olvadni kezd.

HORGANYPÉHÉLY, (horgany-péhély) ösz. fn. Igen száraz, s hófehér mész, mely a horgany olvasztásakor könnyü pehely gyanánt fölemelkedik, s más testekhez tapad. (Flos zinci).

HORGANYRÉZ, (horgany-réz) ösz. fn. Fémkeverék, melynek egy negyede horganyból, három negyede pedig rézből áll, s vörösárga szinü.

HORGANYVIRÁG, l. HORGANYPÉHÉLY.

HORGAS, (1), (hor-og-as) mn. tt. *horgas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Horog gyanánt meghajlott, görbe. *Horgas fadg. Horgas szeg. Horgas bottal lehúzni a fadgakat. Horgas ujjak, körmök. Horgas lábak. Horgas lábu. Horgas orr. Horgas bicska. Horgas sip. Horgas tör, kard. Horgas fogak. Horgas* (hegyen tekergős) *utak. Horgasborgas. Hóri horgas. A beszédnek egyenese jó, a mankónak horgasa.* (Km.). V. ö. HORGOS.

HORGAS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *horgas-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Dunán túl am. tekergős, görbe út a hegyeken és hegyek között. Máskép: *horog.*

HORGASAN, (hor-og-as-an) ih. Görbén, horog gyanánt meghajolva. *Horgasan álló ujjak, körmök, lábak. Horgasan husott utak.* V. ö. HORGAS.

HORGASIN, (horgas-in) ösz. fn. A szarvasmarhának hátulsó lábszárai, csánkjai, melyek horgasan, görbedten hajlanak befelé.

HORGASÍT, HORGASIT, (hor-og-as-ít) áth. m. *horgasít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Valamit horgassá tesz, horogformára meggörbít. *Szeget, sodronyt horgasítani. Ujjakat, körmöket horgasítni.* V. ö. HORGAS.

HORGASÍTÁS, HORGASITÁS, (hor-og-as-ítás) fn. tt. *horgasítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Valaminek horog formájára meggörbítése, meghajlítása. *Eszkábák horgasítása.*

HORGASODÁS, (hor-og-as-od-ás) fn. tt. *horgasodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valamely test horog gyanánt meghajlik, meggörbed.

HORGASODIK, (hor-og-as-od-ik) k. m. *horgasod-tam*, —*tál*, —*ott*. Horgas alakuvá képződik, változik. *A sódarány után kapó macska körmei meghorgasodnak.*

HORGASODÓ, (hor-og-as-od-ó) mn. tt. *horgasodó-t*. Horog gyanánt görbedő, meghajló.

HORGASSÁG, (hor-og-as-ság) fn. tt. *horgasság-ot*, harm. szr. —*a*. Valamely testnek horoghoz hasonló görbesége, meghajlása, kanyargása. *Ujjak, lábak, körmök horgassága. E fát horgassága miatt nem lehet épületbe használni. Utak, ösvények horgassága.* V. ö. HORGAS.

HORGASÚL, (hor-og-as-úl) önh. m. *horgasúl-t*, l. HORGASODIK.

HORGASÚLÁS, (hor-og-as-úl-ás) l. HORGASODÁS.

HORGÁSZ, (1), (hor-og-ász) önh. m. *horgász-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Szélesb ért. horog vagy horgas eszközzel valamit keres, húz, vontat. *Horgászni a vízbe fulladtak testeit. Száraz ágakat horgászni az erdőn.* 2) Szorosb ért. némely vizi állatokat, különösen halakat, békákat horoggal fogdos. Átv. ért. *szeleket horgászni*, am. haszontalan fáradni. *Elhorgászni más elől a koncsot*, am. elkapni.

HORGÁSZ, (2), (mint föntebb) fn. tt. *horgász-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Személy, ki valamit horoggal fogdos vagy keres, vagy elvisz, elhúz. *Folyó pártján ülő horgász.*

HORGÁSZÁS, (hor-og-ász-ás) fn. tt. *horgászás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki horgássz, vagyis horoggal fogdos, húzkál valamit.

HORGÁSZAT, (hor-og-ász-at) fn. tt. *horgászat-ot*, harm. szr. —*a*. Foglalkodás neme vagy életmód, midőn valaki mulatságból vagy kenyérkeresésből, haszon végett horgász. Elvont értelmü szó, mint: halászat, vadászat.

HORGÁSZÓ, (hor-og-ász-ó) l. HORGÁSZ (2), fn.

HORGÁSZÓDÁS, (hor-og-ász-ó-od-ás) fn. tt. *horgászódás-t*, tb. —*ok*. Tudakozódás. V. ö. HORGÁSZÓDIK.

HORGÁSZÓDIK, (hor-og-ász-ó-od-ik) belsz. m. *horgászód-tam*, —*tál*, —*ott*. Kriza J. szerént az Udvarhelyszéki nyelvjárásban am. tudakozódik, kérdezősködik. Igen jellemzetes kifejezése a hírhajhászásnak, mintegy hírhorgászásnak.

HORGASZT, (hor-og-asz-t) áth. m. *horgaszt-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Véghez visz, hogy valami horgadjon, meggörbüljön, horogalakuvá legyen. *Apró halak fogásra gombostűt horgasztani. A szeget meghorgasztani. Testét a nagy teher* vagy *öregség meghorgasztja. Felhorgasztja az orrát*, azaz felüti. V. ö. HORGAD.

HORGASZTÁS, (hor-og-asz-t-ás) fn. tt. *horgasztás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamit horgasztunk.

HORGÁSZTOLVAJ, (horgász-tolvaj) ösz. fn. Oly tolvaj, ki horog segedelmével oroz, pl. ki tilos vizekben horgász vagy horgas eszközzel az ablakon holmit kihúzkál stb.

HORGÁSZVESSZŐ, (horgász-vessző) ösz. fn. Vessző vagy pálcza, rudacska, melyhez a horgászzsineget kötik.

HORGÁSZZSINEG, (horgász-zsineg) ösz. fn. Zsineg, melynek egyik vége vessző- vagy pálcsanyélhez van kötve, másik végén pedig a horog fityeg.

HORGÉLEG, (horg-éleg) ösz. fn. l. HORGAG. (Oxydum zinci).

HORGHALVAG, (horg-halvag) ösz. fn. A horganynak halvanynyal vegyülete. (Chloridum zinci).

HORGOCSKA, (hor-og-ocs-ka) fn. tt. *horgocskát*. Kisded horog, pl. melylyel apró halakat fogdosnak. Így nevezik az állüregátlikasztásnál használtatni szokott sebészi eszközt is.

HORGOL, HORGOLÁS, lásd: HORGACSOL, HORGACSOLÁS.

HORGONY, (hor-og-ony) fn. tt. *horgony-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Tulajd. ért. a hajósok vas eszköze, azaz vas rúd, melynek alsó vége két vagy négy horogalaku fogakra oszlik, s ezek végei ismét ásó- vagy kapaformára kiterjednek, s az egész eszköz arra való, hogy a vís fenekére eresztve, s bele akadva a hajót fentartóztassa. *Horgonyt vetni*, am. megállapodni. *Horgonyra szállni. Horgonyt szedni. Horgonyt felhúzni. Horgonyon álló hajók. Horgonyt akasztani. A horgonyt elvontatja a hajó.* Átv. ért. mint állandóságot, biztosságot eszközlő szer a bizodalom és remény jelképeül használtatik. *Remény horgonya.* A köz divatu *vasmacska* szükebb értelmü, mint a horgony, s nemesebb nyelvbe nem is illő.

HORGONYÁG, (horgony-ág) ösz. fn. A horgony nevü eszköznek egy-egy görbe ága vagy foga, melynél fogva a fenékbe akad.

HORGONYALAKÚ, (horgony-alakú) ösz. mn. Mi alakjára nézve horgonyhoz hasonló, horgonydad. *Horgonyalakú kereszt némely nemesi czímereken.*

HORGONYÁLLÓ, (horgony-álló) ösz. mn. Ami a horgonyt megállja, vagyis mibe a horgony erősen megfogódzik. *Horgonyálló vízfenék.* Máskép: *horgonybiró, horgonybistos.*

HORGONYÁSZ, (hor-og-ony-ász) fn. tt. *horgonyász-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Horgonynyal bánó, vagyis horgonyt eresztő, horgonyszedő hajóslegény; s ki a horgonyoknak viseli gondját.

HORGONYAVESZTÉTT, (horgonya-vesztétt) ösz. mn. Minek horgonya elveszett, elszakadt. *Horgonyavesztett hajó.*

HORGONYBIRÓ, HORGONYBIZTOS, (horgony-biró v. -biztos) l. HORGONYÁLLÓ.

HORGONYCSIGA, (horgony-csiga) ösz. fn. Csiga vagy gugoraféle gép a hajón, melynek segedelmével a horgonyt leeresztik vagy felhúzzák.

HORGONYDAD, (hor-og-ony-dad) mn. *horgonydadot.* L. HORGONYALAKÚ.

HORGONYDUCZ, (horgony-ducz) ösz. fn. Négy szögü, s két végén egy kevéssé meghegyezett karó, mely a horgony nyelének felső végéhez köttetik a végett, hogy a leeresztett horgony oldalra ne dőlhessen.

HORGONYFA, (horgony-fa) l. HORGONYDUCZ.

HORGONYFENÉK, (horgony-fenék) ösz. fn. A víz feneke, mely horgony belekapaszkodására alkalmas.

HORGONYFOG, l. HORGONYÁG.

HORGONYGAMÓ, (horgony-gamó) ösz. fn. Erős vas gamó a horgonykötélen.

HORGONYGYÜRŰ, (horgony-gyürű) ösz. fn. l. HORGONYKARIKA.

HORGONYHEGY, (horgony-hegy) ösz. fn. A horgonyágnak csúcsos vége.

HORGONYHELY, (horgony-hely) ösz. fn. Horgonyvetésre alkalmas hely, vagyis szilárd vízfenék, melyben a horgonyfogak megakadnak.

HORGONYHUROK, (horgony-hurok) ösz. fn. Hurok, melylyel a horgonykötelet a horgonykarikához szorítják.

HORGONYJEGY, (horgony-jegy) ösz. fn. Jegy valamely könnyü, víz szinén uszó testből, pl. parafából, melyet a horgonykötélhez kötnek, s melyből az illetők megismerik, merre feksik a horgony.

HORGONYJOG, (horgony-jog) ösz. fn. 1) Jog, melynél fogva valamely idegen révben, fizetés nélkül, horgonyt lehet vetni. 2) Dij, melyet a horgonyvetésért fizetni kell, vagyis pénzen szerzett horgonyvetési jog.

HORGONYKARIKA, (horgony-karika) ösz. fn. A horgony nyelének felső végébe füzött karika, melybe a horgonykötelet belehúzzák.

HORGONYKERESZT, (horgony-kereszt) ösz. fn. 1) A horgonynak azon része, hol a horgonyágak a horgonyruddal keresztet képeznek. 2) A czímertanban am. oly kereszt, melynek mind a négy ágn horgonyfogat képez.

HORGONYKOVÁCS, (horgony-kovács) ösz. fn. Szerkovács, ki horgonyokat készit és javít.

HORGONYKÖTÉL, (horgony-kötél) ösz. fn. Horgonykarikába füzött kötél, melylyel a horgonyt leeresztik és felhuzzák.

HORGONYLIK, HORGONYLYUK, (horgony-lik v. -lyuk) ösz. fn. A horgonyrúd felső végén lévő lik, melyből a horgonykarika lóg.

HORGONYMŰHELY, (horgony-műhely) ösz. fn. Szerkovács műhelye, melyben horgonyokat készítenek és javítanak.

HORGONYNYAK, (horgony-nyak) ösz. fn. A horgonyrúdnak felső vékonyabbik része.

HORGONYOZ, (hor-og-ony-oz) önh. m. *horgonyoz-tam, —tál, —ott.* Horgonyt vet, vagy kivetett horgonyon áll. *A megállani akaró hajósok horgonyoznak. A rében több napokig horgonyozni.*

HORGONYŐR, (horgony-őr) ösz. fn. L. HORGONYÁSZ.

HORGONYPÉNZ, (horgony-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet valamely révben, kikötőben a horgonyvetési jogért fizetni kell.

HORGONYRÚD, (horgony-rúd) ösz. fn. Vastag és egyenes vas rúd, mely a horgonynak egyik fő része, s melynek felső végén a horgonykarika függ, alján pedig a horgonyágak nyúlnak szét.

HORGONYSZÁR, (horgony-szár) lásd: HORGONYRÚD.

HORGONYSZÁRNY, (horgony-szárny) ösz. fn. A horgonyfognak ásó- vagy kapaforma vége.

HORGONYSZEM, (horgony-szem) lásd: HORGONYLIK.

HORGONYSZÍN, (horgony-szín) ösz. fn. Deszkázat a hajó orrán, mely arra szolgál, hogy a horgony-leeresztéskor vagy felhuzáskor a hajó elejét ne rongálja.

HORGONYSZOLGA, l. HORGONYÁSZ.

HORGONYTALAN, (hor-og-ony-talan) mn. tt. *horgonytalan-t*, tb. —*ok.* Horgonyról elszakadt, horgonyavesztett, horgony nélküli. *Horgonytalan hajó.*

HORGONYTALANUL, (hor-og-ony-talan-ul) ih. Horgony nélkül, horgonyát vesztve, horgonyától elszakadva. *A hajó horgonytalanul hányódott, míg össze nem törölt.*

HORGONYVÁLL, (horgony-váll) ösz. fn. lásd: HORGONYKERESZT.

HORGONYVÁM, (horgony-vám) l. HORGONYPÉNZ.

HORGONYVESZTETT, (horgony-vesztett) ösz. mn. Máskép: *horgonya vesztett.* Vizi járműről mondják, midőn horgonyától szélvésszben vagy más módon megfosztatott.

HORGONYVETÉS, (horgony-vetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn a hajósok a horgonyt leeresztik, hogy a hajó megállapodjék.

HORGONYVINNYE, (horgony-vinnye) l. HORGONYMŰHELY.

HORGONYZÁS, (hor-og-ony-oz-ás) fn. tt. *horgonyzás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Cselekvés, midőn a hajósok horgonyt vetnek. *Horgonyzásra szólítani a legényeket.* 2) Állapot, midőn a hajó horgonyon nyugszik.

HORGOS, (1), (hor-og-os) mn. tt. *horgos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Horoggal ellátott, ami tulajdon értelmü horoggal fel van szerelve. *Horgos zsineg* a horgászok vesszején. *Horgos kötélen húsni a viszákat, tokokat.* Különbözik tőle az átvitt értelmü *horgas*, azaz görbített, hajlott, horogforma. V. ö. HORGAS.

HORGOS, (2), falu; KIS—, puszta Csongrád megyében; helyr. *Horgos-on, —ra, —ról.* Továbbá hegy neve Erdélyben.

HORGOSPATAKA, falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Horgospataká-n, —ra, —ról.*

HORGOZ, (hor-og-oz) áth. m. *horgoz-tam, —tál, —ott.* 1) Valamit horoggal keres, húz. 2) Horogalakú hímző v. tűző eszközzel bizonyos női munkát készít. *Dohányzacskót horgosni.* Szokottabban: *horgacsol*, vagy *horgol.*

HORGOZÁS, (hor-og-oz-ás) fn. tt. *horgozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Cselekvés, midőn valamit horoggal, vagy horgas eszközzel húzunk, fogunk. 2) Némely női műnek horogalakú tűvel való készítése, horgolás, horgacsozás.

HORGOZAT, (hor-og-oz-at) fn. tt. *horgozatot*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Horgacsolás által eléállott készitmény valamely művön.

HORGÚL, (hor-og-úl) önh. m. *horgúl-t*. Olyanná lesz, mint a horog; horoggá alakúl; görbül.

HORGÚLÁS, (hor-og-úl-ás) fn. tt. *horgúlás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Alakulási állapot, alakváltozása valamely testnek, midőn horogdaddá lesz, midőn horog gyanánt meggörbed.

HORGY, (hor-gy) fn. tt. *horgy-ot*, harm. szr. *—a*. Szathmár vidékén am. vas szerszám, melylyel zsindelyeket hornyolnak, vagyis a zsindelyek fokát csatornásan bemetszik, horholják. Gyöke a metszést, bevágást jelentő *hor*, s rokona a *horzsol* ige törzse *hors*. Rokon *horny* szóval is.

HORGYIKA, (hor-gy-i-ka, azaz hordika) fn. tt. *horgyikát*. Palóczok tájnyelvén am. hordócska, kis hordó.

HORH, (hor-h) fn. tt. *horh-ot*, l. HORHÓ.

HORHÁCS, (hor-h-ács) fn. tt. *horhács-ot*, harm. szr. *—a*. Gyöke a magasodást, dudorodás-t jelentő *hor*, s Kemenes vidékén am. fának forrása, buborcsékos kidudorodása.

HORHÁCSOS, (hor-h-ács-os) mn. tt. *horhácsos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Mit horhácsok borítanak, göcsös, forradásos, csomós, buborcsékos. *Horhácsos cser, somfa.*

HORHÁT, falu Zólyom megyében; helyr. *Horhát-on, —ra, —ról.*

HORHI, falu Hont, és puszták Tolna és Veszprém megyében; helyr. *Horhi-ba, —ban, —ból.*

HORHÓ, (hor-h-ó) fn. tt. *horhó-t*. Dunán túl am. vízáradás, vízmosás által csinált (horholt, hornyolt) mély gödör, vízmosta hely. Gyöke a vájást, ásást jelentő s hangutánzó *hor*.

HORHOL, (hor-h-ol) áth. m. *horhol-t*. Dörzsölés, erős nyomás által valamit koptat, kiváj, gödrössé, csatornássá teszen. *A kerék horholja a lőcsöt, kifityegő ruhát. A gyalú horholja a fát. A zápor horholja a hegyek oldalát. Zsindelyeket horholni.* Gyöke a hangutánzó *hor*. Erősebben: *horzsol*, gyöngébben: *horgyol.*

HORHOLÁS, (hor h-ol-ás) fn. tt. *horholás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn valami horzsoltatik, koptató, vájó dörzsölés.

HORHOLÓ, (hor-h-ol-ó) mn. tt. *horholó-t*. Ami valamit horhol, dörgölve koptat, váj, kiás. *Partokat horholó árvíz. Barázdákat horholó zápor. Horholó gyalú.*

HORHOLÓDIK, (hor-h ol-ó od-ik) belsz. m. *horholód-tam, —tál, —ott.* Mondjuk szilárd állományu testről, midőn más szilárd testhez dörgölődzve kopik, vásik. *Szekérforduláskor oldalhoz érve, horholódik a lőcs.*

HORHOS, (hor-h-os) mn. tt. *horhos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Oly helyről mondjuk, melyet az árvíz, vagy sebes eső horholt, azaz kivájt, kotrott. *Horhos hegyek, szántóföldek.* Használják főnevül is, *horhó* helyett. *Horhosokon utazni, kocsizni. Mély, keskeny horhosok.*

HÓRI, (ho or-i v. ha-or-i) mn. tt. *hóri-t*, tb. *—ak*. Gyöke a magasságot jelentő *ho* v. *ha*, melyhez aztán az *orom, or* gyöke is járul, s rokon a *gór, góré* szókkal. Egyezik vele a hegyet, magasságot jelentő szláv *hora, gora.* A *horgas* szóval összetéve emberről mondják. V. ö. HÓRIHORGAS.

HÓRIHORGAS, (1), (hóri-horgas) ösz. mn. Oly ember jelsője, ki aránylag igen magas és meggörbülő termettel bír, tehát: magas, és görbe; idomtalan, esetlen nagy ember. *Hórihorgas legény, nagy kamasz. Hórihorgas nagy inas.* (Km.).

HÓRIHORGAS, (2), (mint föntebb) ösz. fn. 1) Átv. ért. hosszú, vékonyra nyuló czéklarépa. 2) Tréfás nyelven: hosszú piszkafa, verő dorong, pl. dióverő pózna.

HORK, (hor-k) elvont törzsök, melyből *hork-an, hork-ol, horkant, horkint* stb. származnak. Hangutánzó. Jelenti a levegőnek hirtelen beszivása által okozott erős orrhangot, innen származik különösen a lovakról szólva: *horkan*; az emberekről: *horkant, horkint, horkol.* Legközelebb rokona: *horty.*

HORKA, falvak Gömör, Szepes és Trencsén megyében; helyr. *Horká-n, —ra, —ról.* L. HARKA.

HORKAN, (hor-k-an) önh. m. *horkan-t*. Hirtelen támadó s elmuló *hork* hangja hallatszik valamely állatnak, különösen lónak, szamárnak. *Farkas-szagra felhorkan a ló. Álomból felhorkanni.* Átv. ért. *vala-*

kire v. *valamire felhorkanni* am. hirtelen haragra lobbanni. Ezen értelemben máskép : *hortyan, fortyan.*

HORKANÁS, (hor-k-an-ás) fn. tt. *horkanás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hirtelen *hork* orrhangnak hallatása. Átv. ért. haragra lobbanás.

HORKANT, (hor-k-an-t) önh. m. *horkant-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Egyes *hork* hangot ad. *Nagyot horkantani. Fülébredés előtt horkantani. Ijedtében horkant a paripa.*

„Itt megtoppant paripája,
És egy nagyot horkantott."

Kisfaludy S.

HORKANTÁS, (hor-k-an-t-ás) fn. tt. *horkantás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Erős *hork* orrhangnak kibocsátása az orron. *Alvó ember horkantása. Lóhorkantás.*

HORKI, falu Trencsén megyében; helyr. *Horki-ba, —ban, —ból.*

HORKINT, (hor-k-in-t) önh. A *horkant* ige kicsinyező változata. V. ö. HORKANT.

HORKOL, (hor-k-ol) önh. m. *horkol-t*. Orrán folytonos vagy gyakori *hork* hangot ad, mint némely alvó emberek szoktak. Máskép : *hortyog.*

A csagataj nyelvben : *örkür-er* am. szundikál, *örkür-eb*, szundikálván (Abuska); finnül *kuorssaan* am. hortyogok.

HORKOLÁS, (hor-k-ol-ás) fn. tt. *horkolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Folytonos vagy gyakori *hork* hangnak kibocsátása az orron. *Alvó ember horkolása. Lóhorkolás.*

HORKOLÓ, (hor-k-ol-ó) mn. tt. *horkoló-t*. Orrán *hork* hangot bocsátó. *Horkoló álomszuszék. Horkoló paripa.*

HORLYÓ, falu Ungh megyében; helyr. *Horlyó-n, —ra, —ról.*

HORMIS, l. HOVÁRDOS.

HORNOK, NAGY—, puszta Somogy megyében; helyr. *Hornok-on, —ra, —ról.*

HORNY, (hor-ony) fn. tt. *horny-ot*, harm. szr. —*a*. Dörzsölés, metszés, vájás, gyalulás stb. által bevésett rovat, vonal, csatorna. Gyöke azon hangot utánzó *hor*, mely a szilárd, kemény testek dörgölése, vájása alatt hallatszik. Ily hangutánzás van a latin *crena, stria*, német *Streif* stb. idegen nyelvü szókban is. *Zsindely hornya*, melybe a másik zsindely élét beillesztik. *Hornyok a ráncba szedett homlokon. Horny a csuszkán*, melyet a patkó éles szege metsz. Rokon vele : *horh*, mely mélyebb, nagyobb vájást, rovatot, csatornát jelent; továbbá : *horsz*. V. ö. HORGY, HORH, HORZS.

HORNYA, falu Ungh megyében; helyr. *Hornyá-n, —ra, —ról.*

HORNYÁK, fn. tt. *hornyákot*. Hegyalján a felföldi tótokat hornyákoknak hívják, alkalmasint a szláv *hor* v. *hora* szótól, mely hegyet jelent, *horne* v. *horni*, v. *hornj* pedig felsőt.

HORNYOL, (hor-ony-ol) áth. m. *hornyol-t*. Dörzsölés, vájás, metszés, gyalulás stb. által valamely szilárd testen rovatot, csatornát, mély vonalt csinál. *Karóval hornyolni a földet. A hordó dongáit kihornyolni. Oszlopokat, kályhát hornyolni. Ablak-, ajtórámákat hornyolni. A zápor utakat hornyol. Késsel felhornyolni az asztalt.*

HORNYOLÁS, (hor-ony-ol-ás) fn. tt. *hornyolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, illetőleg dörzsölés, vájás, gyalulás, metszés stb. mely által valamit hornyolnak.

HORNYOLAT, (hor-ony-ol-at) fn. tt. *hornyolat-ot*, harm. szr. —*a*. Hornyolás, azaz dörzsölés, vájás, gyalulás stb. által csinált vonal, csatorna, rovaték, mélyedés.

HORNYOLÓ, (hor-ony-ol-ó) mn. tt. *hornyoló-t*. Amivel valamit hornyolnak. *Hornyoló vas, gyalu, kapa, kés.* Mint főnév jelenti többféle mesteremberek, pl. asztalosok, kádárok, kőmívesek stb. ilyetén eszközeit, szerszámait.

HORNYOLT, (hor-ony-ol-t) mn. tt. *hornyolt-at*. Hornyokkal rovatolt, rovatékosan bemetszett, kivájt. *Hornyolt váma, oszlop.*

HORNYOS, (hor-ony-os) mn. tt. *hornyos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Minek hornyai vannak. *Hornyos homlok. Hornyos famü. Hornyos dongák.* V. ö. HORNY.

HORNYOSAN, (hor-ony-os-an) ih. Hornyokkal ellátva.

HORNYOZ, (hor-ony-oz) áth. m. *hornyoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamely szilárd, kemény állományu testbe hornyokat metél, váj, véseget, gyalul. *Ajtókat, ablakrámákat hornyozni.*

HORNYOZÁS, (hor-ony-oz-ás) fn. tt. *hornyozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, illetőleg vájás, metszés, vésés, gyalulás stb. mely által valamit hornyoznak.

HORNYOZAT, (hor-ony-oz-at) fn. tt. *hornyozatot*. Hornyok összege.

HORNYOZÓ, (hor-ony-oz-ó) mn. és fn. l. HORNYOLÓ.

HORÓCZ, falu Trencsén megyében; helyr. *Horócz-on, —ra, —ról.*

HOROG, (hor-og) fn. tt. *horg-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Széles ért. kampó, görbére hajlott eszköz vagy test, mely által valamit felfogni, húzni, vonni, felfüzni, s melyet akasztó gyanánt használni stb. lehet. *Horog némely botok markolatán. Födélrántó horog. Vízmerítő horog. Üsttartó horog. Dohányszárító horog. Tolvaj horog. Ághuzó, égtörő horog.* 2) Szorosb ért. vas eszköz, melynek egyik vége hegyes és görbére hajlik, milyen a mészárosok, hentesek horga, a csáklyahorog stb. 3) Legszorosb ért. halfogó eszköz vasból, melynek szára, töve félköralakban felgörbed, vége hegyes és mint a nyil, szakálas. *Horgot vetni. Horogra* v. *-ba akadni. Horgot ráncsigálni. Elkapni, bekapni, elnyelni a horgot.* 4) Dunán túl, kivált Győrvármegye hegyes vidékén am. hegyek közötti mély

út, melyet az eső kihornyolt, kivájt. *Baráti, nyúli, écsi horog. Bádi horog. Hossza, mély horog.* Képes kifejezéssel: *arany horog*, am. csábító, megvesztegető arany. *Arany horoggal horgásni.*

„A vízben áll reggel, estve,
Arany horgát mélyre vetve." Népd.

HOROGÁG, (horog-ág) ösz. fn. A horognak felgörbülő hegyes része.

HOROGALAKÚ, (horog-alakú) lásd: HOROGDAD.

HOROGCSIPESZ, (horog-csipesz) ösz. fn. Szemműtételekre szolgáló sebészi eszköz.

HOROGDAD, (hor-og-dad) mn. tt. *horogdadot.* Olyan alaku, mint a horog.

HOROGFA, (horog-fa) ösz. fn. Az épületfalból kiálló gerenda, melyen a csepegő fekszik.

HOROGFOG, (horog-fog) l. HOROGÁG.

HOROGIN, (horog-in) ösz. fn. Zsineg v. fonal, melyre a halászhorgot kötik.

HOROGKÉPŰ, (horog-képű) l. HOROGDAD.

HOROGMADZAG, (horog-madzag) ösz. fn. l. HOROGIN.

HOROGOLLÓ, (horog-olló) ösz. fn. Ollóforma sebészi eszköz a szivárvány kimetszésére.

HOROGSZAKÁL, (horog-szakál) ösz. fn. A horogágnak lefelé nyúló hegyes része, hogy a rángatódzó hal kopoltyújába annál biztosabban beleakadjon.

HOROGSZEG, (horog-szeg) ösz. fn. Szeg, mely horog gyanánt egyik végén fel van hajtva, hogy valamit reá v. beleakasztani lehessen. Ilyenek a fogasok vasszegei.

HOROGTŰ, (horog-tű) ösz. fn. Horog gyanánt meggörbített hegyü tű, melylyel bizonyos női müveket kötni szoktak.

HOROGVONÓ, (horog-vonó) ösz. fn. Nyélbe ütött, horogdad eszköz vasból, melylyel a baglyából, kazalból szénát, szalmát húznak. Szokottabban: *vonogó.*

HOROGZSINEG, (horog-zsineg) l. HOROGIN.

HOROKÁLY, tájszó, l. HARKÁLY.

HORONY, l. HORNY.

HORONYGYALÚ, (horony-gyalú) ösz. fn. Gyalu, melylyel némely famívesek, pl. asztalosok, bodnárok, kerékgyártók a fába hornyokat metszenek. V. ö. HORNY.

HORONYHENGER, (horony-henger) ösz. fn. Hengerféle földmivelési eszköz kőből vagy vasból, melynek hosszában hornyok, vagyis vágatékok vannak, részint hogy a göröngyöket jobban összevagdossa, részint hogy apró barázdákat hagyjon maga után, melyek aztán a fölösleges nedvességet tova vezetik. (Mándy Péter gyüjteményében).

HÓRÓZSA, (hó-rózsa) ösz. fn. A Kányabangita nevü cserjefának gömbölyü, hófehér és igen sürüen nyiló virágai. Így neveztetik maga ezen növény is. (Viburnum opolus).

HÓRÖG, (hó-rög) ösz. fn. Keménynyé fagyott, jegessé szilárdult hótömeg, hógomoly. *Hórögbe botlani.*

HORP, (hor p v. hor-v) elvont törzsök, melyből *horpad, horpasz, horpaszt* és ezek származékai erednek. Gyöke a nyomást, dörgölést jelentő *hor*, s különösen azon hangot utánozza, melyet akkor hallani, midőn valamely szilárd, de belül üres vagy homorú test erős nyomás v. ütés által beszakad, belapúl, beroskad.

HORPÁCS, falvak Nógrád és Soprony megyében; helyr. *Horpács-on, —ra, —ról.*

HORPACZ, (hor-p-acs) székely tájszó, l. HORPASZ.

HORPAD, (hor-p-ad) önh. m. *horpad-t* v. *—ott.* Valamely szilárd, kenyu, de üreges vagy üreg fölött álló test kemény nyomás, ütés alatt beszakad, belapúl, beomlik. *Horpad a rés, vas edény, ha kalapáccsal ütik. Behorpadt az oldala, koponyája. Behorpadt a kályha, kemencze oldala. Ütés alatt behorpadt a vas kapu. Horpad a kalap, iskátula, ha ráfekszenek. Horpad a jég, a megázott sirdomb.* V. ö. HORP és HOJP, HOJPAD.

HORPADÁS, (hor-p-ad-ás) fn. tt. *horpadás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* A testnek azon állapota, midőn horpad, behorpad, valamint maga azon hang is, mely ekkor hallatszik. *Látszik rajta a horpadás. Hallottam a deszkahorpadást.* V. ö. HORP, HORPAD.

HORPADÉK, (hor-p-ad-ék) fn. tt. *horpadék-ot*, harm. szr. *—a* v. *—ja.* Valamely szilárd testnek benyomott, beszúzott, beütött oldala, lapja, gödre. *Sirdomb horpadéka. Kövezetek, utak horpadékai.* V. ö. HORP.

HORPADÓ, (hor-p-ad-ó) mn. tt. *horpadó-t.* Ami nyomás, ütés alatt belapúl, beszakad, beomlik. *Könynyen horpadó papirtok. Teher alatt behorpadó hídpadolat.*

HORPADOZ, (hor-p-ad-oz) önh. m. *horpadoztam, —tál, —ott.* Horpadva beszakadoz, belapúl, beomladozik. *Horpadoz a vékony jég a lábak alatt. Horpadoz esőben a frisen hordott út. Horpadoz a kazán oldala, midőn kalapácsokkal verik. Horpadoz a sziklákba ütődő hajó.* V. ö. HORP.

HORPADOZÁS, (hor-p-ad-oz-ás) fn. tt. *horpadozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Nyomás, ütés okozta állapot, midőn valamely test horpadoz.

HORPADT, (hor-p-ad-t) mn. tt. *horpadt-at.* Kemény nyomás v. ütés által beszakadt, belapult. *Horpadt sisak, paizs. Behorpadt kalap, doboz. Horpadt homlok, mell, oldalborda. Horpadt kemencze.* V. ö. HORPAD.

HORPADTSÁG, (hor-p-ad-t-ság) fn. tt. *horpadtság-ot*, harm. szr. *—a.* Valamely testnek horpadt állapota vagy tulajdonsága. V. ö. HORPADT.

HORPASZ, (hor-p-asz) mn. tt. *horpasz-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) Tulajd. ért. oly testről

mondják, mely nyomás, ütés, súzás által beszakadt, belapult, gömbölyüségét vagy simaságát elvesztette. *Horpasz sisak, kalap, dob, duda* stb. 2) Átv. és szokottabb ért. sovány ság miatt beesett, csappant. *Horpasz has. Horpasz pofa.* Innét használják főnevül is, s am. beesett, csappant has, különösen a lónak vékonya, melyet, ha a ló jól lakik, *dobasz*-nak mondanak. *Megtelett a horpasza* am. jól lakott. *Nem tesz egyebet, mint a horpaszát tölti.*

HORPASZODÁS, (hor-p-asz-od-ás) fn. tt. *horpaszodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A testnek, különösen hasnak csappanása, lohadása, beesése.

HORPASZODIK, (hor-p-asz-od-ik) k. m. *horpaszod-tam*, —*tál*, —*ott*. Arcza vagy hasa belapul, beesik, megcsappan, lelohad; soványodik.

HORPASZT, (hor-p-asz-t) áth. m. *horpaszt-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Véghez viszi, eszközli, hogy valami horpadjon. *Réz, vas edényeket horpasztani. Behorpasztani valakinek fejét, oldalát.* V. ö. HORPAD.

HORPASZTÁS, (hor-p-asz-t-ás) fn. tt. *horpasztás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valami horpaszszá tétetik.

HORT, falu Heves megyében; KIS—, puszta Szabolcs megyében; helyr. *Hort-on*, —*ra*, —*ról*.

HORTOBÁGY, folyóvíz N.-Kunságban és Szabolcs megyében. Így nevezteték azon nagy térség is, mely e folyó mentében fekszik. *Oh te sziros Kánaán, Hortobágy melléke.* (Népd.). Eléjön már egy 1261-diki oklevélben: *Hortubágyvize* (Jerney. Nyelvkincsek). Gyöke *hor* valószinüen egyértelmü a *horh*, *horny*, *horsz* szók gyökével, mely vájást, túrást, rovatékos vonalat jelent. Ebből lett az elavult *hort* ige, azaz dörzsölés által koptat, váj, túr; innen *hortó* igenév, (mint *ortó*) mely az ágy (vízmeder) szóval összetévé: *hortó ágy* (földet turó, vájó vízmeder), s könnyebb kiejtéssel: *horto-v-ágy*, *hortobágy*, azaz földet horholó, turó vizágy. Jerney véleménye szerént is első része *ortó* v. *irtó*. ‚Hort', mint helynév is eléjön Heves és Szabolcs megyében. Ha pedig az elnevezés alapjául magát a pusztát veszszük, s idegen nyelvekhez folyamodunk, talán a görög χόρτος (1, kerített hely, 2, fü), latin *chordum*, t. i. foenum (füsarj, sarjú), és πάγος (halom), latin *pagus* (síkság, mezőség, falu, perzsául *bág* am. kert) fogalmak rejlenek benne, s am. fühalom, mezőség, füves v. gyepes tér, síkság. Figyelmet érdemel, hogy a régi perzsa, Zoroaster (Zerdust-)féle vallásban *Khordád* (zend nyelven: Haurvatát v. Haurvát) a folyók és fák nemtője vagy szelleme volt. („Nomen genii, qui praeest fluviis et arboribus." Vullers. „Der den Heerden, Fluren und Bäumen die befruchtende und Wachsthum schaffende Feuchtigkeit zuführt. Dr. Georg Weber. Allgemeine Weltgeschichte).

HORTOBÁGYFALVA, helység Erdélyben, mely Lenk Ignácz szerént részint Nagy-Szeben székhez, részint Felső-Fejér megyéhez tartozik.

HORTOBÁGYI, (hortobágy-i) mn. tt. *hortobágyi-t*, tb. —*ak*. Hortobágyon levő, onnan való, azon vidéki. *Hortobágyi csárda, csikós, gulyás.*

„Hortobágyi pusztán fuj a szél,
Juhászlegény búsan útra kél."
Népdal.

„Hortobágyi kocsmárosné asszonyom,
Tegyen ide egy üveg bort, hadd iszom."
Petőfi.

HORTY, (hor-ty) hangutánzó fn. tt. *horty-ot*, harm. szr. —*a*. A hátulsó orrlikakon erősen behuzott levegő hangja, mely rendesen némely alvó embereknél hallatszik. Ily hangutánzók a latin *ronchus*, német *Schnarrchen* stb. Legközelebb áll hozzá az ivónak torokhangja: *korty*, s az orron erősen kitoluló: *forty*, és a sziszegő orrhang: *szorty*.

HORTYAN, (hor-ty-an) önh. m. *hortyan-t*. *Horty* hangot kezd adni. V. ö. HORTY.

HORTYANÁS, (hor-ty-an-ás) fn. tt. *hortyanás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valaki *horty* hangot kezd adni. *Az első hortyanásra fölébredni.*

HORTYANT, (hor-ty-an-t) önh. m. *hortyant-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Egyes *horty* hangot ad. *Nagyot hortyantani.*

HORTYANTÁS, (hor-ty-an-t-ás) fn. tt. *hortyantás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Egyes *horty* hangnak hallatása.

HORTYOG, (hor-ty-og) önh. és gyak. m. *hortyog-tam*, —*tál*, —*ott*. Álmában folytonos vagy gyakori *horty* hangot bocsát az orrán. *Hanyatt alva hortyogni. Hortyog, mint a trombita. De a legény kész trombita, úgy hortyog az istenadta.* (Népd.). *Úgy hortyog, hogy a szomszédba is elhallani.* V. ö. FORTYOG, KORTYOG, SZORTYOG.

HORTYOGÁS, (hor-ty-og-ás) fn. tt. *hortyogás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Alvás közben hallatszó folytonos vagy gyakori *horty* hang. *A szobatárs hortyogása miatt nem alhatni. A hortyogástól megszünni.*

HORTYOGÓ, (hor-ty-og-ó) mn. tt. *hortyogó-t*. Aki álmában ismételve vagy folytonosan *horty* hangot bocsát ki orrán.

HORTYOGVA, (hor-ty-og-va) ih. Folytonos vagy ismételt *horty* hangot adva, hallatva. *Hortyogva aludni.*

HORUT, l. HURUT.

HORVAD, (hor-v-ad) önh. m. *horvad-tam*, —*tál*, —*t* v. —*ott*. Székely tájszólás szerint am. *horpad*.

HORVÁT, (1), (latinul *croata*, törökül *hirvat*, francziául *croate* stb.) fn. tt. *horvát-ot*, harm. szr. —*ja*. 1) Horvátországi lakos, és Magyarország némely megyéiben lakó rokon nyelvü nép, német tájnyelven: *Krobot, Wasserkrobot*. 2) Vezetékneve több, egykor hihetőleg Horvátországból hazánkba vándorlott családoknak.

HORVÁT, (2), mn. 1) Horvátokból álló. *Horvát nép, nemzet, horvát párt.* 2) Horvátoknál divatozó, azokat illető, reájok vonatkozó stb. *Horvát nyelv, szokások, viselet.*

HORVÁT, (3), v. NAGY-ATÁD, mezőváros Somogy megyében; DISZNÓS—, falu Borsod megyében; KRASZNA—, falu Kraszna megyében; helyr. *Horvát-on, —ra, —ról.* Hegy neve is Erdélyben.

HORVÁT-BÓKA, l. SZERB- és HORVÁT-BÓKA.

HORVÁT-CSENCS, falu Vas megyében; helyr. *Csencs-én, —re, —ről.*

HORVÁTFALU, helység Vas megyében; helyr. *Horvátfalu-ba, —ban, —ból.*

HORVÁT-GURAB, falu Pozsony megyében; helyr. *Gurab-on, —ra, —ról.*

HORVÁTH, l. HORVÁT, (3).

HORVÁT-HÁSOS, falu Vas megyében; helyr. *—Hásos-on, —ra, —ról.*

HORVÁTI v. HORVÁTHI, falvak Hont, Torna, Szala megyében; puszta Abaúj m. ERDŐ—, falu Abaúj megyében; OLÁH—, falu Közép-Szolnok m.; *Krasznа-Horváti*, Kraszna m.; helyr. *Horváthi-ba, —ban, —ból.*

HORVÁT-JÁRFALU, helység Mosony megyében; helyr. *Járfalu-ba, —ban, —ból.*

HORVÁTKÚT, falu Somogy megyében; helyr. *Horvátkút-on, —ra, —ról.*

HORVÁT-LŐ, falu Vas megyében; helyr. *Horvát-Lő-n, —re, —ről.*

HORVÁT-NÁDALJA, falu Vas megyében; helyr. *Nádaljá-n, —ra, —ról.*

HORVÁTORSZÁG, (Horvát-ország) ösz. fn. Neve azon sz. Lászlótól, s Kálmántól meghódított, szláv eredetű néptől lakott tartománynak, mely tulajdonkép a Kulpa és Száva folyamon túl Dalmátországig, s a mai Bosnyaország nyugatéjszaki részén fekütt, s e szerént ma, kivéve azon részecskét, mely a Kulpa, Száva és Unna folyamok közt fekszik, török kézen vagyon. A mai Horvátország az Unnától a Dráváig terjed, s magában foglalja az egykori felső Szlavóniát.

HORVÁTORSZÁGI, (horvát-országi) ösz. mn. Horvátországból való, azt illető, arra vonatkozó stb. *Horvátországi lakosok, követek, ügyek, helyhatósági rendeletek.*

HORVÁTOS, (horvát-os) mn. tt. *horvátos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Horvátok szokása, divata szerint való. *Horvátos ruha, viselet. Horvátos szójejtés.*

HORVÁTOSAN, (horvát-os-an) ih. Horvát szokás vagy divat szerint. *Horvátosan öltözködni.*

HORVÁTSÁG, (horvát-ság) fn. tt. *horvátság-ot*, harm. szr. *—a.* Horvát nyelven beszélők vagy Horvátországban lakó népek összege. *Mosony és Sopronvármegyei horvátság. Dráva és Kulpa közötti horvátság.*

HORVÁT-SICZ, l. HORVÁT-LŐ.

HORVÁTUL, (horvát-ul) ih. Horvát nyelven. *Horvátul beszélni. Plebános és prédikátor Tiszán túl, orosspap is prédikál csak magyarul, Dunán túl, németül, rácsul vagy horvátul, csakhogy meg nem fúl.* (Népd.).

HORVÁT-ZSIDÁNY, falu Sopron megyében; helyr. *—Zsidány-ba, —ban, —ból.*

HORZS, (hor-zs) elvont törzsök, melyből *horzsol, horzsolódik*, s ezek származékai erednek. Jelenti az egymást dörzsölő, korholó testek erős tompa hangját.

HORZSLÖVÉS, (horzs-lövés) ösz. fn. Oly lövés, mely nem hat a testbe, hanem annak csak felszinét, oldalát hárántosan érinti, horzsolja.

HORZSOL, (hor-zs-ol) áth. m. *horzsol-t.* Valamely testet folytonos érintkezés által koptat, dörgöl, korhol, vagyis betü szerénti értelemben: *horzs* hangot hallatva érint. *A megindult jégtorlasz horzsolja a partokat, a hajók oldalait* stb. *A kerék horzsolja a lőcsöt.* Gyöngébb hangon és értelemben: *horhol.*

HORZSOLÁS, (hor-zs-ol-ás) fn. Dörzsölés általi koptatása valamely testnek.

HORZSOLÓ, (hor-zs-ol-ó) mn. tt. *horzsoló-t.* Ami valamely testet oldalagos érintés által koptat, dörzsöl.

HORZSOLÓDÁS, (hor-zs-ol-ó-od-ás) fn. tt. *horzsolódás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Egymással, oldalaslag érintkező szilárd testek viszonyos koptatása, korholása. *A kerékagyak és kerékszegek horzsolódása.*

HORZSOLÓDIK, (hor-zs-ol-ó-od-ik) belsz. m. *horzsolód-tam, —tál, —ott.* Oly testről mondjuk, mely oldalagosan más testtel érintkezik, s azt koptatja, csiszolja és viszont kopik, csiszolódik stb. *Horzsolódik a kerék, midőn hirtelen fordúl a szekér.*

HOSDÁT, falu Erdélyben, Hunyad megyében; helyr. *Hosdát-on, —ra, —ról.*

HOSDÓ, falu Erdélyben, Hunyad megyében; LUNKA—, puszta ugyanott; helyr. *Hosdó-n, —ra, —ról.*

HÓSIVATAG, (hó-sivatag) fn. Pusztaság, melyet hó fedez.

HOSSZ, fn. tt. *hossz-at*, harm. szr. *—a.* Eredetileg: *hoss* (= hús), s tiszta gyökeleme a lehelő *ho*, mely egyszersmind több szavainkban a tárgyak fekirányos és függőleges távolságát jelenti. A képző *sz* vagy hangzatosság végett kettőztetik meg, mint a *rossz* (rosz), *bosszú* (boszú) stb. szókban, vagy pedig az utóbbi *sz* a *j* hasonulata, mert régibb iratokban számtalanszor: *hosszjú* am. a mai ‚hosszú', és ‚hossza' is am. *hoszja.* Hossz önmagában csak újabb időben jött divatba. Értelemre is, mint hangra rokon a *hús* igével. Jerneynél a Nyelvkincsekben a ‚hosszú'-t többféleképen, s különösen az első tagban is *u*-val találjuk.

Huhsou (1211.), *Huziosov* (= Hosszúaszó, 1265.), *Husiufolu* (= Hosszúfalu, 1296.), *Husywocwth* (= Hosszú- v. Hoszjúkút, 1296.); továbbá *Hosuifa* (1015. még sz. István oklevelében Fejérnél), *Hoszumegye* (1235.), *Hoszumezew* (= Hosszúmező, 1217.), v. *Hozumezeo* (1248.) v. *Hozumezew* (1256.) v. *Hoziwmezeo* (1299.), *Hozuparlak* (= Hosszúparlag, 1258.), *Hozutho* (= Hosszútó, 1248.), *Hosui Vogues* (= Hosszú-Völgyes, 1274.); még *h* nélkül is: *Oszcyupatak* (am. [H]osszúpatak, 1264.). A Carthausi névtelennél is *huszjú*. V. ö. HOSSZÚ. 1) Valamely iránynak, vonalnak vagy tárgynak egyik végétől a másikig elnyulása, terjedése. *Utak, pályavonalak hossza. Fenyőerdő hossza. Megjártuk a szás tű hosszát. Hosszában szántják a földet. Part hosszában építeni a hásakat.* 2) Valamely terület keresztirányai közöl a nagyobbik, (a kisebbiket *szélének* nevezik). *Széle, hossza mindegy. Posztóvég hossza és széle. Ezen udvar hossza 40, széle 20 öl.* 3) Átv. ért. valaminek időben folyó, kinyuló tartóssága. *Se vége, se hossza nem volt a beszédnek.*

HOSSZÁBAN, (hosz-j-á-ban) ih. Valamely vonalat, irányt vagy tárgyat mentiben, vagyis egyik végpontjától a másikig, különösen a szélességi vonalat vagy vonalakat keresztirányban metszve vagy véve. *Hosszában vinni a lajtorját, nem keresztben. Part hosszában állitani a hajókat. Széltében, hosszában egyirányos udvar*, am. négyszögü. Átv. értelemben tartósan, hosszú időn által. „Éjt napot hosszában." Vörösmarty.

HOSSZABB, (hosz-j-ú-abb) mn. tt. *hosszabb-at*. A *hosszú* melléknév másod foka. V. ö. HOSSZÚ. *Egyik kese hosszabb, mint a másik. Mennél kisebb, annál frisebb, mennél hosszabb, annál rosszabb.* (Km.).

HOSSZABBÍT, HOSSZABBIT, (hosz-j-ú-abb-ít) áth. m. *hosszabbít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Valamit hosszabbá tesz, kinyújt, később időre halaszt, későbbre tüzi ki határidejét. *A pályavonalat meghosszabbítani. Falakat, töltéseket, gátokat hosszabbitani. A szolgálat idejét meghosszabbítani. Váltót hosszabbitni.* V. ö. HOSSZÚ.

HOSSZABBÍTÁS, HOSSZABBITÁS, (hosz-j-ú-abb-ít-ás), fn. tt. *hosszabbítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, melynél fogva valamit hosszabbítunk, továbbra halasztunk, határidejét valaminek későbbre tüzük ki. V. ö. HOSSZABBÍT.

HOSSZABBODÁS, (hosz-j-ú-abb-od-ás) fn. tt. *hosszabbodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Változási állapot, midőn valaminek távolsági iránya nyúlik, vagy véghatára későbbre halad.

HOSSZABBODIK, (hosz-j-ú-abb-od-ik) k. m. *hosszabbod-tam*, —*tál*, —*ott*. Hosszabbá leszen, hosszabbra nyúlik, terjed, későbbi időhatárra terjeszkedik. *Estve felé a testek árnyékai hosszabbodnak. Haja, szörtéje hosszabbodik. Tavasz elején szemlátomást hosszabbodnak a napok, ősz kezdetén pedig hosszabbodnak az éjszakák.* V. ö. HOSSZÚ.

HOSSZABBSÁG, (hosz-j-ú-abb-ság) fn. tt. *hosszabbság-ot*, harm. szr. —*a*. Állapot vagy tulajdonság, midőn valami hosszabb mint az előtt volt, vagy, mint egy más, mely vele összehasonlíttatik. *A fenyő már hosszabbsága miatt is, alkalmasabb épületfának, mint sok egyéb fa.*

HOSSZABBÚL, HOSSZABBUL, (hosz-j-ú-abb-úl) önh. m. *hosszabbúl-t*. Mintegy önerejével hosszabb lesz, hosszabbodik. L. HOSSZABBODIK.

HOSSZABBÚLÁS, HOSSZABBULÁS, (hosz-j-ú-abb-úl-ás) fn. tt. *hosszabbúlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Lásd: HOSSZABBODÁS, és v. ö. HOSSZABBÚL.

HOSSZACSKA, (hosz-j-ú-acs-ka) mn. tt. *hosszacskát*. Kevessé hosszú. Szépítő kifejezéssel am. kelletinél hosszabb. *Ez bizony hosszacska beszéd volt, meg is untuk.*

HOSSZACSKÁN, (hosz-j-ú-acs-ka-an) ih. Kelletinél valamivel hosszabban, nem épen röviden.

HOSSZADALOM, (hosz-j-ad-al-om) fn. tt. *hosszadalm-at*, harm. szr. —*a*. Valamely irány vagy tárgy hosszának nagy mértéke, bősége, terjedelme; időben történő valaminek sokáig tartása. *Út, utazás hosszadalma. Innepélyes tiszteletgések, dicspompák, üdvözlő beszédek hosszadalma.* Általán, e szóban a hosszúnak túlsága, kelleténél nagyobbsága fejeztetik ki.

HOSSZADALMAS, (hosz-j-ad-al-om-as) mn. tt. *hosszadalmas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Mértéken túl hosszu; kelletinél hosszabb, tovább tartó, untató. *Hosszadalmas út, utazás. Hosszadalmas beszéd, előadás. Hosszadalmas téli estvék.*

HOSSZAL v. HOSSZALL, (hosz-j-ú-all) áth. m. *hossz-al-t* v. *hosszall-ott*. Valamit hosszunak tart, nés, mond. Időre vonatkozólag: unalmasnak tart. *Hosszalni az utat. Hosszalni a ruhát. Hosszalom beszédedet. Hosszalom az estét.*

HOSSZALÁS, (hosz-j-ú-al-ás) fn. tt. *hosszalás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hosszunak tartás, mondás.

HOSSZALL, l. HOSSZAL.

HOSSZAN, (hosz-j-ú-an) ih. 1) Távol helyre nyuló irányban, vonalban. *Hosszan tartó út. Hosszan terjedő hegylánczok.* 2) A térnek vagy testnek azon vonalában, melyet *hossz*-nak nevezünk. *Hosszan fekünni az ágyban, nem keresztben. Hosszan nyirni a posztót. Hosszan hasitani, fürészelni a fát.* 3) Időt vontatva, halasztva. *Hosszan beszélni.*

HOSSZANT, HOSSZANTA, (hosz-j-ú-an-ta) ih. Hosszában, mentében, hosszánál fogva. *Utcza hosszat* v. *hosszant. Hosszant mérni a földet, rétet. Hosszant vinni a deszkát.* Ellentéte: *keresztben.*

HOSSZANTI, (hosz-sz-ú-an-t-i) mn. tt. *hosszanti-t*, tb. —*ak*. Hosszában menő.

HOSSZANTLÖVŐ, (hosszant-lövő) ösz. mn. Czélnak legrövidebb, egyenes irányban neki tüzött, nem félkör irányzatu csővel lövő. *Hosszantlövő ágyu.*

HOSSZAS, (hosz-j-as v. hosz-j-ú-as) mn. tt. *hosszas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Messze terjedő, sokáig

tartó, kelletinél hosszabb. *Hosszas út. Hosszas várakozás. Hosszas ülés, tanácskozás. Hosszas szinmű. Hosszas nyavalya. Hosszas halogatás. Hosszas türelem, szenvedés.*

HOSSZASÁG, (hosz-j-a-ság) fn. tt. *hosszaságot*, harm. szr. —*a*. Gyöke a főnév *hossz*, s az *a* közbevetett segédbetü. 1) Valamely vonal, irány vagy test hosszának bősége, egész terjedelme. 2) Valaminek sokáig tartása, időbeli kiterjedése. V. ö. HOSSZ és HOSSZUSÁG.

HOSSZASÍT, HOSSZASIT, (hosz-j-ú-as-ít) áth. m. *hosszasít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Hosszassá tesz valamit. *Sok idézetek által hosszasítani a beszédet, értekezést.*

HOSSZASÍTÁS, (hosz-j-ú-as-ít-ás) fn. tt. *hosszasítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamit hosszassá teszünk, térben vagy időben kinyújtunk.

HOSSZASODÁS, (hósz-j-ú-as-od-ás) fn. tt. *hosszasodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valamely vonal v. irány, v. test hosszasodik. *Hadi rendnek új új legények hosszájárultával meghosszasodása.* V. ö. HOSSZASODIK.

HOSSZASODIK, (hosz-j-ú-as-od-ik) k. m. *hosszasod-tam*, —*tál*, —*ott*. Valaminek hossza térben vagy időben növelkedik.

HOSSZASÚL, (hosz-j-ú-as-úl) önh. m. *hosszasúlt*, l. HOSSZASODIK.

HOSSZATT, l. HOSSZANT.

HOSSZI, régies és tájdivatos *hosszú* helyett; lásd ezt.

HOSSZIRÁNY, (hossz-irány) ösz. fn. Irány, mely bizonyos térnek, testnek hosszában vétetik. *Hosszirányban eresztení a hajót*, (nem keresztben v. résutosan). *Hosszirányban hasítani, szántani a földet.* V. ö. HOSSZ.

HOSSZIRÁNYOS, (hossz-irányos) ösz. mn. Hosszirányban vett, czélzott, szabott, metszett stb. *Hosszirányos vonal.*

HOSSZÍT, HOSSZIT, (hosz-j-ú-ít) áth. m. *hosszít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Hosszuvá tesz, hosszura nyujt.

HOSSZÍTÁS, (hosz-j-ú-ít-ás) fn. tt. *hosszítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hosszuvá tevés, térben v. időben hosszura nyujtás.

HOSSZMÉRÉS, (hossz-mérés) ösz. fn. Cselekvés, mely által valaminek hosszát mérjük. *Utak, csatornák, gátok, töltések hosszmérése.*

HOSSZMÉRŐ, (hossz-mérő) ösz. fn. 1) Személy, ki valaminek hosszát megméri, meghatározza. 2) Mérnöki eszköz, mely által valaminek hossza meghatároztatik, pl. láncz, kötél, öl stb.

HOSSZMÉRTÉK, (hossz-mérték) ösz. fn. 1) Hosszat, hosszuságot mérő eszköz. 2) A hosszuak, hosszuságnak mennyisége. *Ezen rétnek hosszmértéke két akkora, mint szélessége.*

HOSSZÚ, HOSSZU, (régiesen: hosz-j-ú, s később a *j* hasonulván: hosz-sz-ú) mn. tt. *hosszú-t* v. *hosszat*, tb. —*k* v. *hosszuak*, v. *hosszak*. Fokozva: *hosszabb, leghosszabb*. Minek hossza van, mi nem rövid, nem kurta. Különösen 1) Minek két vége aránylag messze van egymástól. *Hosszu út, csatorna, gát, töltés, pálya. Hájas szekér, hosszu út.* (Km.). *Hosszu fenyőerdő, hosszu dorong, hosszu szekér. Hosszu nyak, hosszu kéz, láb, ujjak. Hosszu haj, rövid ész.* (Km.). *Hosszu ember.* 2) Mondják oly öltözetről, mely a vállakról vagy derékról messze lenyúlik. *Hosszu mente, dolmány, köpeny, bunda, szoknya, ing. Hosszu köntös port csinál.* (Km.). *Hosszu nadrág*, mely bokáig ér, különböztetésül a *kurta* v. térdig érő nadrágtól. Hihetőleg innen van *kacsuka* am. *hosszúka*. 3) Oly csizmáról, saruról, harisnyáról, melynek szára magasan fölmegy. *Hosszu száru csizma.* (Kurta csizma: bakancs). 4) Időre vonatkozólag am. sokáig tartó. *Hosszu alku a házasság.* (Km.). *Hosszu betegségnek halál a vége.* (Km.). *Hosszu böjt*, am. negyvennapi böjt. *Aki sok sabáló czitterőköt tart, hosszu böjtre talál.* (Km.). *Hosszu idő, nap, éjszak, tél. Hosszu, mint a Sz. Iván éneke.* (Km.). *Hosszu pör. Hosszu pörön biró a nyertes.* (Km.). *Hosszu beszéd. Hosszu türelem. Hosszu volna azt mind elbeszélni. Hosszu szárazságnak hosszu eső a vége.* (Km.). 5) Átv. ért. és tréfásan: *hosszu hordó*, am. kút vagy folyó. *Csak igyanak, van még elég a hosszu hordóban. Hosszu kutya*, am. agár. Némely tájszólás szerént túl a Dunán és régiesen: *hossi* v. *hossi. És hossiá* (= hoszivá, maiasan: hoszszúvá) *levén a viadalban imádkosék vala.* (Münch. cod. a latin ‚prolixius' szónak felel meg; a fordítás ugyan el van hibázva, mert az „et factus in agonia prolixius orabat" mondatban a ‚prolixius' igehatározó, és nem a ‚factus'-ra viszonyúl, hanem az ‚orabat'-ra; mindazáltal, ami itt példánkra tartozik, a ‚hossiá' kétségtelenül am. *hosszi-vá*). Jerneynél is (a Nyelvkincsekben) eléjön: *Hossi-Vogues* (= Hosszú-Völgyes, 1274.). Innen lett *hosszú, hosszú*. V. ö. HOSSZ. Egyébiránt a törökben: *uzun*, a jakutban: *uzun*.

HOSSZÚASZÓ v. HOSSZÚ-ASSZÓ, falvak Bihar és Kraszna megyében; továbbá Erdélyben, Küküllő megyében és Csík székben; helyr. *Hosszúaszó-n, —ra, —ról.*

HOSSZÚDAD, (hosz-jú-dad) mn. tt. *hosszúdadot*. Kevessé hosszú, hosszacska, hosszúkás. *Hosszúdad tök, burgonyafaj*, mely inkább hosszú, hengerded, mint gömbölyű.

HOSSZÚDÜLŐ, puszta Fejér megyében; helyr. *Hosszúdülő-n, —re, —ről.*

HOSSZÚFALU, helységek Nyitra, Pozsony, Somogy, Vas, Szala megyében és Erdélyben, Brassó vidékében; puszta Somogy megyében; helyr. *Hosszúfalu-ba, —ban, —ból.*

HOSSZÚFALVA, helység Kővár vidékében; helyr. *Hosszúfalvá-n, —ra, —ról.*

HOSSZÚFARKÚ, (hosszú-farkú) ösz. mn. Minek aránylag hosszú a farka. *Hosszúfarkú afrikai juhok. Hosszúfarkú majmok. Hosszúfarkú páva.*

HOSSZÚFUTÓSKA, (hosszú-futóska) ösz. fn. Laptás játék, melyben az egyik fél üt és bizonyos czélpontra fut, a másik pedig kap, s a futókat megdobni törekszik. Diákos nyelven: *longa meta.*

HOSSZÚFÜLŰ, (hosszú-fülű) ösz. mn. Kinek v. minek hosszú füle van. *Hosszúfülű szamár, siskadiszno.*

HOSSZÚHAJÚ, (hosszú-hajú) ösz. mn. Kinek haja aránylag hosszúra nőtt vagy nincs lenyirva. *Hosszúhajú nők. Hosszúhajú falusi legények.*

HOSSZÚHAVAS, hegyek neve Erdélyben.

HOSSZÚHÉGY, puszta Fejér megyében; helyr. *Hosszúhégy-én, —re, —ről.*

HOSSZÚHEGYES, hegy neve Erdélyben.

HOSSZÚ-HETÉNY, falu Baranya megyében; helyr. *Hetény-be, —ben, —ből.*

HOSSZÚKA, (hosz-j-ú-ka) mn. tt. *hosszúkát.* L. HOSSZACSKA és HOSSZÚKÁS.

HOSSZÚKARÚ, (hosszú-karú) ösz. mn. Kinek hosszú karja van.

HOSSZÚKÁS, HOSSZUKÁS, (hosz-j-ú-ka-as) mn. tt. *hosszúkás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Kevessé hosszú. Mondjuk különösen gömbölyű testekről, melyek két végről kevessé hegyesek, pl. a tyúktojás, némely dinnyefajok stb. vagy hengerded testekről, melyek aránylag hosszabbak, mint vastagok, pl. a halkufárok hosszukás hordói.

HOSSZÚKÁSAN, (hosz-j-ú-ka-as-an) ih. Hosszúkás állapotban v. minőségben.

HOSSZÚKEZŰ, (hosszú-kezű) ösz. mn. Kinek aránylag hosszú keze van. *Hosszúkezű majmok, vademberek.* Átv. ért. messzeterjedő hatalommal biró; vagy: lopásra, tolvajságra hajlandó, enyves kezű.

HOSSZÚKEZŰSÉG, (hosszú-kezűség) ösz. fn. Átv. ért. hajlandóság a lopásra, enyves kezűség.

HOSSZÚKÓ, (hosz-j-ú-k-ó) mn. tt. *hosszúkót.* L. HOSSZACSKA és HOSSZÚKÁS.

HOSSZÚKÖRMŰ, (hosszú-körmű) ösz. mn. 1) Tulajd. ért. aránylag v. rendkívüli hosszu körmökkel ellátott. 2) Átv. ért. lopásra hajlandó, tolvaj.

HOSSZÚLÁBÚ, (hosszú-lábú) ösz. mn. Kinek vagy minek derekához képest és aránylag hosszú lábszárai vannak. *Hosszúlábu gém, gólya.*

HOSSZÚ-LÁZ, falu Zemplén megyében; helyr. *Láz-on, —ra, —ról.*

HOSSZULÉ, (hosszu-lé) ösz. fn. Oly ételről mondják, melyben sok lé, s kevés hús, téazta vagy más főzelék vagyon. Ellentéte: *rövidlé.* Erdélyben divatos szó. (Németesen is: *lange Sauce, kurze Sauce).*

HOSSZÚLIGET, falu Bihar megyében; helyr. *Hosszúliget-én, —re, —ről.* Hegy neve is Erdélyben.

HOSSZÚ-MACSKÁS, falu Erdélyben, Doboka megyében; helyr. *Macskás-on, —ra, —ról.*

HOSSZÚMEZŐ, mezőváros Máramaros megyében, falvak Krasznа, Trencsén, Ungh megyében és Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyr. *Hosszúmező-n, —re, —ről.*

HOSSZÚMEZŐ-CZIRÓKA, falu Zemplén megyében; helyr. *Cziróká-n, —ra, —ról.*

HOSSZÚMEZŐ-KOLCS, falu Zemplén megyében; helyr. *Kolcs-on, —ra, —ról.*

HOSSZÚMEZŐ-KOVÁCSHÁZA, falu Csanád megyében; helyr. *Kovácsháza-n, —ra, —ról.*

HOSSZÚMEZŐ-VARANNÓ, falu Zemplén megyében; helyr. *Varannó-n, —ra, —ról.*

HOSSZÚ-MOGOS, hegy neve Erdélyben.

HOSSZÚNYAKÚ, (hosszú-nyakú) ösz. mn. Aránylag hosszú nyakkal biró. *Hosszúnyakú gém, daru, gólya, gunár, teve.*

HOSSZÚNYÚJTÓ, (hosszú-nyújtó) ösz. fn. Nyújtó, vagyis azon rúdforma fa, mely a szekér első tengelyétől a hátulsóig nyúlik, s az egész szekeret öszvetartja.

HOSSZÚ-PÁLYI, falu Bihar megyében; helyr. *Pályi-ba, —ban, —ból.*

HOSSZÚPATAK, falu Erdélyben, Küküllő megyében; helyr. *Hosszúpatak-on, —ra, —ról.* Patakok neve is.

HOSSZÚ-PERESZTEG, falu Vas megyében; helyr. *Pereszteg-én, —re, —ről.*

HOSSZÚ-RENDSZER, SZÉPLAK—, falu Abaúj megyében; helyr. *Rendszer-én, —re, —ről.*

HOSSZÚRÉT, KRASZNA—, falu Gömör megyében; helyr. *Hosszúrét-én, —re, —ről.*

HOSSZÚRÉV, puszta Borsod megyében; helyr. *Hosszúrév-én, —re, —ről.*

HOSSZÚSÁG, HOSSZUSÁG, (hosz-sz-ú-ság) fn. tt. *hosszúság-ot*, harm. szr. *—a.* Tulajdonság, melynél fogva valami hosszúnak mondatik. V. ö. HOSSZASÁG.

HOSSZÚ-SOROK, hegység neve Erdélyben.

HOSSZÚSZÁRU, (hosszú-szárú) ösz. mn. Általán, hosszú szárakkal biró, ellátott. *Hosszúszárú gólyák, gázlók. Hosszúszárú csizma, saru. Hosszúszárú növények, gyümölcsök. Hosszúszárú pipa.* V. ö. SZÁR.

HOSSZÚSZILVA, (hosszú-szilva) ösz. fn. Magvaváló, hosszukás, tojásdad, közönséges szilva. Ebből szoktak szilvaízt (lekvárt) főzni a gazdasszonyok. Máskép: *berzenczei* (néhutt: *besztercei*) *szilva.*

HOSSZÚSZÓ, falvak Gömör és Temes megyében; helyr. *Hosszúszó-n, —ra, —ról.*

HOSSZÚTELKE, falu Erdélyben, Alsó-Fejér megyében; helyr. *Hosszútelké-n, —re, —ről.*

HOSSZÚTÜRÉS, (hosszú-türés) ösz. fn. Lelki állapot vagy tulajdonság, melynél fogva a rajtunk elkövetett sérelmeket, bántalmakat, jogtalanságot, szóval bajokat békén és sokáig elszenvedjük, nem viszonozzuk, nem büntetjük. *Hosszútürés nélkül né-*

mely terveket végrehajtani lehetetlen. A hosszútürémek is vége szakad valahára. Isteni hosszútürés, mely nem kívánja a bűnös halálát és büntetését, hanem engedi, hogy éljen és megjobbuljon.

HOSSZÚTÜRŐ, (hosszú-türő) ösz. mn. Ki a sérelmeket, bántásokat, bajokat, viszontagságokat sokáig elszenvedi, viszontorlás, zugolódás, ellenszenv nélkül. *Hosszutürő úr, ki szolgáinak hanyagságát, hibáit sokáig elnézi. Hosszutürő as Isten, midőn a bűnöst legott nem bünteti, hanem jobbulásra időt enged neki.*

HOSSZÚ-UJFALU, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Ujfalu-ba, —ban, —ból.*

HOSSZÚUJJÚ, (hosszú-ujjú) ösz. mn. Akinek vagy minek hosszú ujja van. *Hosszúujjú ember; majom. Hosszúujjú mente.* Átv. l. HOSSZÚKÖRMŰ.

HOSSZÚVAS, (hosszú-vas) ösz. fn. l. CSOROSZLA.

HOSSZÚVÍZ, (máskép: *Hidas*), puszta Somogy megyében; helyr. *Hosszúvíz-én, —re, —ről.*

HOSSZÚVÖLGY, falu Szala megyében; helyr. *Hosszúvölgy-ön, —re, —ről.*

HOSTÁT, HÓSTÁT, a német *Vorstadt*-ból átalakított és kölcsönzött szó, l. KÜLVÁROS.

HOSTYA, l. HOSTÁT.

HÓSUVADÁS, (hó-suvadás) l. HÓOMLÁS.

HOSZ, l. HOSSZ.

HÓSZÁM, HÓSZÁMOS, l. HÓNAPSZÁM, HÓNAPSZÁMOS.

HÓSZEM, (hó-szem) ösz. fn. A porhanyóra fagyott hó csillámai, midőn a nap sugarai visszaverődnek rólok.

—HOSZIK, l. —HÉSZIK, —HAD.

HÓSZÍN, (hó-szín) ösz. fn. Oly szín, milyen a hóé szokott lenni, azaz tiszta fehér. Vétetik mellék-nevül is *hósziní* helyett. *Hószín virágok.*

HÓSZINŰ, (hó-szinü) ösz. mn. Olyan szinnel biró, oly szinben mutatkozó, mint a hó. *Hószinü ruha.*

HOSZJÚ, régi alak, *hosszú* helyett; l. ezt.

HOSZTÓD, falu Szala megyében; helyr. *Hosztód-on, —ra, —ról.*

HÓTEKE, (hó-teke) ösz. fn. Tekealakuvá összegömbölygetett hótömeg; hógolyó. *Hótekékkel dobálódó gyermekek.*

HÓTETŐ, (hó-tető) ösz. fn. Magas hegyeknek örök hóval födött teteje. V. ö. HÓ, (2).

HOTICZA, falu Szala megyében; helyr. *Hoticzá-n, —ra, —ról.*

HOTINKA, falu Máramaros megyében; helyr. *Hotinká-n, —ra, —ról.*

HOTÓ, puszta Veszprém megyében; helyr. *Hotó-n, —ra, —ról.*

HÓTORLAT, (hó-torlat) ösz. fn. Halomra tódult, különösen szél által összehajtott hótömeg. *Hótorlatok az árkok, dombok mentében.*

—HOTT, Kassai József tanúsága szerént Erdélyben divatos, pl. *mindenhott*, am. *mindenhol* vagy *mindenütt.*

HOTTKÓCZ, falu Szepes megyében; helyr. *Hottkócz-on, —ra, —ról.*

HOTTÓ, falu Szala megyében; helyr. *Hottó-n, —ra, —ról.*

HOTYAN, baranyai tájejtésü szó, l. HOGYAN.

HOTYKA, l. MAKKOS-HOTYKA.

HÓÚT, (hó-út) ösz. fn. Hólepte földön csinált, törött út; szánút.

HOV, elvont gyöke *hovad, hovály* szóknak; l. ezeket. Rokon *hüvely* szó *hüv* gyökével.

HOVA, HOVÁ, (ho-va v. ho-v-á) helykérdő. Elemzésére nézve, l. HOL helykérdő. Jelentése: *mely helyre* vagy *mely helybe? Hová siet ez? A városba. Hová mégyez vizért? A Dunára.* Megfelelnek neki: ide, oda, amoda; sehová, máshová, mindenhová, akárhová, valahová stb. Mily ragot vesznek fel e kérdésre a helyek tulajdon nevei. V. ö. HOL. *Hová utazunk? Pestre, Bécsbe, Párisba* stb. Némely helynevek, különösen *vár* szóval, vagy *r* betüvel végződők *vá vé, (rá ré)* ragot vesznek fel, pl. *Fehérvárrá, Kolozsvárrá, Győrré.* Előfordúl ezen mondásban is: *világgá ment*, azaz a világba, nagy világba bujdosott. Tájszokásilag röviden is ejtetik: pl. *Hova indulsz? hova való vagy? sehova, valahova, mindenhova, akárhova, máshova.* Baranyában összevontan: *há.* Hindostan nyelven Beregszászi szerént: *khavun*, mongolul *kha;* törökül *kani, kanije, kanda.* (Köznépi kiejtéssel: *hani, hanije, handa).*

HOVAD, (ho-v-ad v. hov-ad) önh. m. *hovadtam, —tál, —t* v. *—ott.* Gyökeleme a magasságot, emelkedést jelentő *ho.* Am. dagad, felpuffad, felemelkedik, duzzad, tágúl. *Hovad a csismabőr, midőn kaptával* vagy *hoválylyal feszítik.*

HOVADÁS, (ho-v-ad-ás) fn. tt. *hovadás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Dagadás, duzzadás, puffadás.

HOVADTÓ, l. HAVADTÓ.

HOVÁHAMARABB, (hová-hamarabb) ösz. ih. Minélhamarabb, minélelőbb, igen sietve, mit sem késve. *Hovához hamarabb ott légy.*

HOVÁJ, l. HOVÁLY.

HOVÁLY, (ho-v-ály v. hov-ály) fn. tt. *hovály-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Gyöke ugyanaz, mi a *hovad* igéjé, s magasságot, emelkedést, dagadást jelent. Így nevezik a csizmaziák azon faeszközt, melylyel a csizma torkát kifeszítik, midőn kaptára huzzák; tehát kinyujtó, felfeszítő, fölemelő eszköz. Rokon *hüvely* szóval.

HÓVÁNKOS, (hó-vánkos) ösz. fn. Vánkos hóból. *Hóvánkoson feküdni.* Átv. ért. hólepel magasabb helyeken. *Hóvánkos borítja a hegyeket.*

HÓVÁRDOS, falu Vas megyében; helyr. *Hóvárdos-on, —ra, —ról.* Máskép: *Hormis.*

HOVASZT, (hov-asz-t v. ho-v-asz-t) áth. m. *hovaszt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Duzzasst, felpuffasst, tágít. V. ö. HOVAD.

HOVATOVÁBB, (hova-tovább) ösz. ih. Minél tovább, mennél több ideig; jobban és jobban, mind-

inkább. *Hovatovább halogatod, annál rosszabb. Ezen ember hovatovább szegényebb lesz.*

HÓVÁZ, (hó-váz) ösz. fn. Hóból képzett emberalak, melyet némelyek ügyesen tudnak készíteni.

HÓVIRÁG, (hó-virág) ösz. fn. Narcziszok nemhez tartozó kisded növényfaj, mely mindjárt előtavaszszal, midőn még néha hó borítja a földet, tejszinű virágokat hoz. (Galanthus nivalis). Átv. ért. a fák ágaira fagyott, s különféle virágalakokat képező zuzmara.

HÓVÍZ, (hó-víz) ösz. fn. 1) Elolvadt hó vize. *Hóvízzel mosni, mosdani.* 2) Székely tájszólás szerént, vékony héju, hasat higító szőlőfaj, melynek szine olyan, mintha hóharmat lepné.

HÓVONAL, (hó-vonal) l. HÓHATÁR.

HOZ, (ho-z) áth. m. *hoz-tam, —tál, —ott.* Gyökeleme a pihegést, nehéz fuvást kifejező *ho*, mely akkor nyomul ki leginkább a tüdőkből, midőn bizonyos terhet emelünk, tovább szállítunk stb. 1) Tulajd. ért. valamely terhet, kisebb nagyobb nehézségü tárgyat, árut, testet stb. távolról közelre szállít, s ellentéte : *visz*, mely igével mind elemzési, mind értelmi tekintetben szoros viszonyban áll. Ugyanis a valódi lényeges különbséget köztök az *i* és *o* hangzók teszik ; mert a *h* és *v*, (lehelés és fuvás), valamint a *z* és *sz* legközelebbi rokonok, és gyakran fölcseréltetnek. Mind a *hoz*, mind a *visz* teherszállítást jelent, azon különbséggel, hogy *hozni*, am. távolról közelre, *vinni* pedig am. közelről távolra szállítani, vagyis : *hoz*, am. onnan ide, *visz* am. innen oda szállít. Az előbben tehát a távolról kiindulást jelenti a távolságot mutató *o* (o-tt, o-da), a másodikban a közelről kiindulást a közelséget mutató *i* (i-tt, i-de). *Ha elhoztad, vidd is vissza. Egyik felől hozzák, másik felől viszik az árukat. A hajókon sok gabonát hoztak. Hozzánk, ide hozták.* Összetételei : *alához, általhoz, béhoz, elhoz, előhoz, felhoz, kihoz, meghoz, összehoz, visszahoz* stb. 2) Átv. ért. jövedelmez, használ. *Nem sokat hoz a tánecz a konyhára.* (Km.). *Ezen ház sokat hoz.* 3) Mond, említ. *Itéletet hozni. Szóba hozni valakit. Belehozni a beszédbe valamit. Előhozni a multakat. Kérdésbe hozni bizonyos tárgyat.* 4) Ejt. *Gyanúba hozni valakit.* 5) Juttat. *Hozd eszembe a fizetést, ha talán elfeledném.* 6) Támaszt, ébresztt, igazít. *Életre hozni a halottakat. Eszére hozni a hibában lévőt.* Ezekben : *helyrehoz valamit*, am. pótol, jóvá tesz ; *szavadból azt hozom ki*, am. azt következtetem ; *meghozza az igaz kenyér*, am. visszatér saját tűzhelyéhez.

—HOZ, magash. —HÉZ és —HÖZ, pl. lábhos, kéz-hés, körüm-hös, névmódosító rag. Hogy eredeti alakja a mélyhangu *hoz*, kitünik személyragozásából : *hozzám, hozzád, hozzá* v. *hozzája, hozzánk* stb. t. i. a rag önhangzója szokott alkalmazkodni a tőszóéhoz, nem megfordítva. Régi iratokban (valamint ma is a göcseji nyelvjárásban) a *hoz* rag magas hangu szók után változatlanul marad ; „az ki keseleb (= készélebb v. közelebb) az szénhoz, az jonkáb (= inkább) fitesik (= fütösik), 1543-diki levél. (Szalay Á. gyüjt.). Így Göcsejben ma is : *kertho(z)*. A személyragozásban a *z*-t is kettőztetve látjuk, az utóbbi a *j*-ből hasonulván, minthogy a régieknél így találjuk : *hozjá*, s ezen alak vezi fel aztán a személyragokat. E kérdésre, *hová?* felelvén meg, bizonyos távolban létező helynek, illetőleg testnek akármely oldala felé közeledést jelent, s ebben különbözik főleg a *ra* és *be* ragoktól, mennyiben amaz kizárólag *felszinre*, emez *belsőségre* vonatkozik, pl. *az alászálló madár közeledik a fa czéczéhoz*, ebben a fa felszine tüzetik ki czélul ; *a ház elejéhez, hátuljához, jobbik vagy bal oldalához támasztott ducz* ; ezekben a háznak másmás tájára vonatkozik. Ezen alapeszméből felfogva legközelebbi rokona a szintén általános távolra irányzó *oda*, tehát így értelmezhető *oda*, ahol a kitüzött helypont vagy test létezik, pl. *lábához kap* = oda kap, ahol a lába van ; *hegyhez közeledik* = oda, ahol a hegy áll, mintha volna : *láb oda, hegy oda.* Az *oda* és *hoz* oly viszonyban állanak, mint a *be ben* ragok és igekötők : *bement a házba, benvan a házban, odaért a házhoz, hozzáfért a pénzhez.* Eredetileg talán maga a *hús* v. *hus* ige ; innen aztán : *husza* v. *huzza*, am. huzása, azaz vonzása, s személyragokkal : *huzjám* = *huzzám* v. *hozzám*, am. huzásom, vonzásom stb. A régi halotti beszédben csakugyan : *hus, chus*, pl. uromc-huz (= urunkhoz), *occhus* (= azhoz). A germán nyelvekben is *su, za, si, se, to, toe, du*, (l. a czikk végén), rokonoknak látszanak *siehen, siahan, siuhan, tiuhan, tiohan, teon, teogan* igékkel stb. sőt a latin *duc-ere* igével is.

Eseknélfogva tulajd. első értelemben jelent odairányzást, jutást, érülést, hol az illető ige működésének czélja kitüzve van. *Közeledik a városhoz ; fegyverhez kap ; pénzhez nyúl ; karóhoz köti a lovát ; magához int.*

Szorosb érintkezésre vonatkozólag : *földhöz ragad, tapad ; testhez szabott ruha ; egymáshoz szorított, kötött, kapcsolt, fűzött holmik.*

Átv. ért. oly igék által vonzatik, a) melyek a *kedélyi, elmei* vagy *erkölcsi* működéseket bizonyos tárgy felé irányozzák, s azzal összeköttetésbe hozzák. *Kedveséhez vonzódik, simúl ; pártjához szít ; elveihez ragaszkodik ; törvényhez alkalmazkodik ; tud hozzá, mint hajdu a harangöntéshez ; ért hozzá, mint tyúk az ábécézéshez ; munkához fog, szokik, törődik.* b) Melyek némi hasonlítás vagy módositás által egyik dolgot mintegy közelebb viszik a másikhoz. *Mentéhez gucsma, kalpag, süveg, nem kalap illik ; ó divatot újhoz illesztni ; színleni valakihez ; Pétert Pálhoz hasonlítani ; hozzávetőleg ; nincs hozzávaló, hozzáfogható ; akkor képest ez csak gyermekjáték.* c) Oly melléknevek által, melyek valamely kedvező vagy kedvezőtlen kedélyi érzelemmel vonatkoznak valamire. *Alattvalóihoz jó, kegyes ; társaihoz nyájas ; barátjához hű ; vendégeihez szives ; tanitványaihoz kemény, szigorú, szivtelen, kegyetlen, rosz.* Továbbá szorosb összeköttésre vonatkozók. *Hasonlók, mint egyik tojás a másikhoz ; rokonok, atyafiak egymáshoz ; közel van a városhoz.*

Mennyiben a *hoz* = *od*, *oda*, hasonló hozzá a latin igekötő *ad*, pl. *adjicio* hozzávetem, odavetem és az accusativussal járó praepositio *ad*, pl. *ad me*, *ad te*, *hozzám*, *hozzád*; eo *ad* patrem, atyámhoz megyek. Tudnivaló, hogy ezenkívül más irányokra is vonatkozik, s nem oly határozott, mint a magyar. Igen közel áll hozzá a görög ὥς, (attikai nyelvjárás), német *zu*, (a régi felső németben Heyse szerént: *sa*, *ze*, *si*, góthul *du*, alsónémetben *to*, angol és angolszászban *to*, hollandul *toe* stb.). A franczia *chez* is hasonló a magyarhoz; mindkettő helybenlételt is jelent, mint a magyar *nál*, pl. a németben *zu Hause*, *zu Tische*; a franciában *chez moi*, *chez nous*. (A franczia *chez* elöljárót, Regnier a latin *casa* szóból származtatja). Viszont a magyar *nál*, palóczosan = *hoz* is, pl. gyere nálunk, = hozsánk. V. ö. —NI.

A népnyelvben az ország sok vidékében végül a *z* elhagyatik, pl. *hásho*, *kerthé*, *tlshö* stb.

HOZAKODIK, (hoz-a-kod-ik) k. m. *hozakodtam*, *—tál*, *—ott*. Átv. ért. valamiről említést tesz; emleget valamit. *Elé* igekötővel használtatik. *Előhozakodni a régi dolgokról*, am. azokat emlékezetbe hozni. V. ö. HOZ.

HOZAKOSZIK, l. HOZAKODIK. A többi időben és módban is ez utóbbi alakját veszi föl: *hozakodám*, *hozakodtam* stb.

HOZÁR, (hoz-ár) fn. tt. *hozár-t*, tb. —*ok*. Bérczy Károly szerént a vadászok nyelvén a lelőtt madarat elhozó, s kizárólag csak e czélra idomított visszlafaj. (Apporteur).

HOZÁS, (hoz-ás) fn. tt. *hozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valamit hozunk. *Hozásban elfáradni*. Összetéve: *béhozás*, *előhozás*, *kihozás*, *felhozás*, *helyrehozás*, *visszahozás*, *törvényhozás* stb. V. ö. HOZ.

HOZAT, (1), (hoz-at) mivelt. m. *hozat-tam*, *—tál*, *—ott*. Megparancsolja vagy véghez viszi, hogy valaki hozzon valamit. *Bort hozatni a pincéből*. *Elhozatni*, *általhozatni*, *be-*, *ki-*, *le-*, *fel-*, *meg-*, *visszahozatni valamit*. V. ö. HOZ.

HOZAT, (2), (hoz-at) fn. tt. *hozat-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Teher, melyet valaki hoz, szállít. Használtatik különösen mennyiségi értelemben. *Egy hozat föld*, *homok*. *Tíz hozat ganéj sem volt elég a szőlőbe*. Ennél fogva jelenti azon eszközt is, melyen a teher szállíttatik, pl. *öt hozat gabona*, lehet öt szekér, öt hajó stb. amint t. i. szekéren vagy hajón szállítják.

HOZATAL, (hoz-at-al) tt. *hozatal-t*, tb. —*ok*, l. HOZÁS.

HOZATÁS, (hoz-at-ás) fn. tt. *hozatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Miveltetés, melynél fogva véghez viszszük, megparancsoljuk, hogy más hozzon valamit. *A gabona hozatása sokba jött*.

HOZD EL! v. HOZD IDE! A vadászok nyelvén parancsszó a vizslának valamely tárgy elhozása végett. (Apport!).

HOZDOGÁL, (hoz-od-og-ál) gyak. áth. m. *hozdogál-t*. Gyakran vagy részenként, apródonként hoz.

HOZHATATLAN, (hoz-hat-atlan) mn. tt. *hozhatatlan-t*, tb. —*ok*. Amit hozni nem lehet. Jobbára összetételekben használtatik. *Helyrehozhatatlan kár*. *Visszahozhatatlan szökevény*.

HÓZIVATAR, (hó-zivatar) ösz. fn. l. HÓFÉRGETEG.

HOZJÁ, régi alakja *hozzá* szónak; l. ezt.

HOZOGÁL, (hoz-og-ál v. hoz-og-a-al) l. HOZDOGÁL.

HOZOGAT, (hoz-og-at) áth. m. *hozogat-tam*, *—tál*, *—ott*. Gyakran vagy egymás után, vagy apródonként hoz; másképen: *hozdogál*, *hozogál*.

HOZOMÁNY, (hoz-om-ány v. hoz-o-mány) fn. tt. *hozomány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. 1) Szélesb ért. minden, mit valaki hozott, pl. vagyon, érték. *Hozományomat elköltöttem*. *Kevés hozománynyal megtelepedni valahol*. 2) Nőhozomány törvényünkben azon ingó vagy ingatlan vagyon, melyet a menyasszony akár menyekző alkalmával, akár később is szüleitől vagy másoktól is kapott, vagy öröklött és férjéhez hozott.

HOZOMÁNYI, (hoz-om-ány-i) mn. tt. *hozományi-t*, tb. —*ak*. Hozományhoz tartozó, azt alkotó, illető, érdeklő, arra vonatkozó. *Hozományi javak*. *Hozományi kérdések*.

HOZOMÁNYJOG, (hozomány-jog) ösz. fn. Azon jog, melynél fogva a feleség vagy ennek örökösei férjétől vagy ennek örököseitől hozományi vagyonát annak idején követelheti.

HOZOMÁNYOS, (hoz-o-mány-os) mn. tt. *hozományos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Hozománynyal biró, ellátott. *Hozományos feleség*.

HOZÓS, (hoz-ó-os) mn. tt. *hozós-t* v. —*at*, tb. —*ak*. A székelyeknél am. viselős, terhes. *Hozós asszony*, *feleség*.

HOZZÁ, (hoz-ja-a, s a *j* hasonultával is összehúsva: hoz-z-á). Székelyesen: *hëzá*, azon éles *ë*-(nem közép *é*-)vel, mely néha *i*-, néha *o*-val váltakozik, mint *gëlëszta gilisztа*, *hërnyó hirnyó*, *bëngyël bongyol*, *bërzed borzad*, *gyërtya gyortya* stb. 1) A közelítő *hoz* harmadik személyragos állapota: *hozzám*, *hozzád*, *hozzá* v. *hozzája*. V. ö. —HOZ, közelítő rag. 2) Igekötő gyanánt áll számos igék és ezekből származott nevek előtt, pl. o. *hozzáad*, *hozzááll*, *hozzáfog*, *hozzálát* stb. mely esetben *hoz* ragu nevet vonz vagy nyilván, vagy alattomban, mint: *hozzájut a szóhoz*; *hozzáfog a dologhoz*; *hozzászokik a henyéléshez*; *hozzáül az asztalhoz*; *lásd hozzá* (a munkához); *ne nyúlj hozzá* (a tűzhöz) stb. A szórendre nézve a többi igekötők szabályait követi.

HOZZÁAD, (hozzá-ad) ösz. áth. Toldalékképen hozzátesz; hozzáilleszt; más összeghez ad; mondathoz kapcsol.

HOZZÁALKALMAZ, (hozzá-alkalmaz) ösz. áth. Valamihez illeszt.

HOZZÁALKALMAZKODIK, (hozzá-alkalmazkodik) ösz. k. Magát valakihez vagy valamihez alkalmazza.

HOZZÁÁLL, (hozzá-áll) ösz. önh. 1) Pártjára áll, részére hajlik. 2) Jól reá illik. *A ruha a testhez jól hozzááll.*

HOZZÁCSATOL, (hozzá-csatol) ösz. áth. Hozzátesz; oda mellékel. *A kötelezvényt hozzácsatolni az irományokhoz.*

HOZZÁD, (hoz-ja-ad) ih. melylyel a befogott lovat szólítják a kocsisok, midőn azt akarják, hogy balra kanyaruljon. Ellentéte: *tőled* v. *tüled*. Az irány t. i. a jobb késtől vétetik, melyet ha befelé hajtasz, *hozzád* közeledik, ha pedig kifelé, elhajlik *tőled*. Az ökröket ‚hozzád' helyett *hajsz*, ‚tüled' helyett *csa*, *csálé* szóval terelik. Felveszi a *ra* ragot. *Hozzádra menni, hajtani, terelni. Se tüled, se hozzád.* (Km.), azaz se ide, se oda. *Tüled hozzád rángatják a szekeret*, am. ide-oda, jobbra-balra. Ezen mondat, *Isten hozzád*, am. Isten jöjön hozzád, máskép: *Isten veled*, azaz: Isten legyen veled.

HOZZÁDRA, (hoz-ja-ad-ra) l. HOZZÁD.

HOZZÁÉPÍT, (hozzá-épít) ösz. áth. Valamely épülethez egy más épületet csatol. *Lakházához az istállót is hozzáépítette.*

HOZZÁFÉR, (hozzá-fér) ösz. önh. Közvetlen közelébe jut, vele érintkezésébe jön. Átv. ért. kérelemmel megindítja, megengeszteli, vagy bármely módon érdekébe vonja.

HOZZÁFÉRHETETLEN, HOZZÁFÉRHETLEN, (hozzá-férhet[et]len) ösz. mn. Kinek v. minek közelébe jutni nem lehet bizonyos elháríthatlan akadályok miatt. Különösen oly emberről mondjuk, ki a társaságot kerüli, magának való, visszataszító magaviseletű vagy rátartós stb. V. ö. FÉR, FÉRHETLEN.

HOZZÁFÉRHETLENSÉG, (hozzá-férhetlenség) ösz. fn. Valakinek vagy valaminek tulajdonsága, melynél fogva hozzá férni, közeledni nem lehet. V. ö. HOZZÁFÉRHETLEN.

HOZZÁFÉRHETŐ, (hozzá-férhető) ösz. mn. Akihez vagy amihez hozzá lehet férni.

HOZZÁFÉRKEZIK, (hozzá-férkezik); l. HOZZÁFÉR.

HOZZÁFOG, (hozzá-fog) ösz. önh. Bele kezd valamibe, bizonyos dologban működni kezd. *Hozzáfogni az íráshoz, olvasáshoz. A munkások hozzáfogtak a kaszáláshoz. Fogj hozzá jókor a dolgodhoz. Mihez nem értesz, ne fogj hozzá.*

HOZZÁFOGHATATLAN, (hozzá-foghatatlan) ösz. mn. Valakihez vagy valamihez nem hasonlítható, egy osztályba nem sorozható, össze nem illeszthető, különböző erejű, tulajdonságú. V. ö. HOZZÁFOGHATÓ.

HOZZÁFOGHATÓ, (hozzá-fogható) ösz. mn. Bizonyos tekintetben hasonlítható, egy osztályba sorozható, mással összeilleszthető, ugyanolyan. *Nincs hozzáfogható ember.* Eredetileg valószínűen az igás barmokról használtatott, melyek közül a hasonló nagyságu-, koru- és erejüeket szokás összefogni.

HOZZÁFOGLAL, (hozzá-foglal) ösz. áth. 1) Foglalás által hozzászerez. 2) L. HOZZÁCSATOL.

HOZZÁFORRASZT, (hozzá-forraszt) ösz. áth. Forrasztás által hozzákapcsol, hozzátold.

HOZZÁIGAZÍT, (hozzá-igazít) ösz. áth. Valamit máshoz odailleszt, mással összhangzásba hoz. *Zsebórámat hozzáigazítom a toronyórához. A bőrruhát hozzáigazítani a testhez. A hegedűt hozzáigazítani más hangszerekhez.* V. ö. IGAZÍT.

HOZZÁILLESZKÉDIK, (hozzá-illeszkédik) ösz. k. Valakihez v. valamihez alkalmazza, oda illeszti magát. V. ö. ILLESZKÉDIK.

HOZZÁJÁRÚL, (hozzá-járúl) ösz. önh. 1) Odamegy valakihez. 2) Mint személytelen igével élünk, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy az előre bocsátott dologhoz még tartozik. *Hozzájárúl, hogy elszámolt hibái mellett néha részeg is.* 3) Valamihez segédkezet nyujt.

HOZZÁJÁRULÁS, (hozzá-járulás) ösz. fn. 1) Valamihez hozzá csatlakozás; 2) Midőn később állunk valamire, vagy egyesünk meg valamiben. 3) Cselekvés, melynél fogva segédkezeket nyujtunk valamihez. *Ezen munkát csak a szomszéd falu hozzájárulásával vihetjük véghez.*

HOZZÁJÁRULHATLAN, lásd: HOZZÁFÉRHETLEN.

HOZZÁKAP, (hozzá-kap) ösz. önh. Hirtelen hozzányúl valamihez.

HOZZÁKAPCSOL, (hozzá-kapcsol); l. HOZZÁCSATOL.

HOZZÁKEZD, l. HOZZÁFOG.

HOZZÁLÁT, (hozzá-lát) ösz. önh. Munkálkodó emberről mondjuk, midőn folytonosan és teljes erővel dolgozik. *Hozzálátni a mezei munkához.* Szélesb ért. akármit sietve, szorgalmasan véges. *Hozzálát az evéshez, iváshoz. Ugyan hozzálátnak a farsangi vigalmakhoz.*

HOZZÁMNENYULJ, (hozzám-ne-nyulj) ösz. fn. Növény az öthímesek, egy anyások seregéből, bokrétája 5 egyenetlen szirmú, porhonjai, hegyei összenőttek, tokja kipattan; máskép: *tövegesdru fájvirág.* (Impatiens noli tangere).

HOZZÁSZABÓDIK, lásd: HOZZÁILLESZKÉDIK.

HOZZÁSZAGOL, (hozzá-szagol) ösz. önh. Valamit megszagol.

HOZZÁSZOKÁS, (hozzá-szokás) ösz. fn. többszöri vagy folytonos érintkezés vagy munkásság általi megszokás.

HOZZÁSZOKIK, (hozzá-szokik) ösz. k. Többszöri vagy folytonos érintkezés vagy munkásság által megszokja. *Az ember jóhoz, roszhoz hozzászokik.*

HOZZÁSZOKTAT, (hozzá-szoktat) ösz. áth. Eszközli, hogy gyakori vagy folytonos érintkezés vagy munkásság által valamihez szokjék.

HOZZÁSZÓL, (hozzá-szól) ösz. önh. 1) Szavait valakihez intézi. *Hozzászólani utazó társához.* 2) Bizonyos tárgyról elmondja véleményét. *Hozzászólani az adó kérdéséhez.*

HOZZÁSZÓLÁS, (hozzá-szólás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakihez vagy valamihez hozzászólunk. *Nehéz a hozzászólás. Nekem is van ahoz hozzászólásom.*

HOZZÁTESZ, (hozzá-tesz) ösz. áth. L. HOZZÁAD.

HOZZÁTÉTEL, (hozzá-tétel) ösz. fn. Toldalék, függelék, ráadás, csatolvány stb., melyet valamihez oda ragasztunk, függesztünk, melylyel valamit nagyítunk, sokasítunk.

HOZZÁTÖRŐDÉS, (hozzá-törődés) ösz. fn. Hozzászokás valamely kellemetlen dologhoz vagy állapothoz.

HOZZÁTÖRŐDIK, (hozzá-törődik) ösz. k. Hozzászokik valamely kellemetlen dologhoz vagy állapothoz.

HOZZÁVALÓ, (1), (hozzá-való) ösz. mn. Valamihez v. valakihez illő, alkalmas, összevaló. *Elszakadt a ruhám, s nem találok hozzávaló foltot. Megházasítaná a fiát, ha hozzávaló leányt lelne.*

HOZZÁVALÓ, (2), (mint föntebb) ösz. fn. Valaminek elkészítésére szükséges holmi. *A posztót magam vettem, de a hozzávalókat* (bélést, zsinórt, gombokat) *a szabó szerzette be.* Személyragokkal: *hozzámvaló, hozzádvaló. Se nem kicsin, se nem nagy, épen hozzámvaló vagy.* Népvers.

HOZZÁVET, (hozzá-vet) ösz. áth. 1) Valamit oda vet, mintegy toldalékul, ráadásul hozzátesz. *A húshoz hozzávetni egy darab nyomtatékcsontot.* 2) Átv. ért. és önhatólag, valamit közelítőleg gyanít, találgat. Egyébiránt ez értelemben csak állapotjegyző divatozik jobbára, pl. *Ezt csak hozzávetve mondottam.*

HOZZÁVETÉS, (hozzá-vetés) ösz. fn. 1) Cselekvés, mely által valamihez odavetünk, odatoldunk valamit. 2) Átv. ért. gondolom szerénti találgatás, gyanítás, a dolog valóságához közelítés.

HOZZÁVETŐLEG, (hozzá-vetőleg) ösz. ih. Átv. ért. a dologhoz némileg közelítve, gondolom szerént.

HOZZÁVETŐLEGÉS, (hozzá-vetőlegés) ösz. mn. Hozzávetőleg számított. *Hozzávetőleges becsü, összeg, mennyiség.*

HŐ, (1), lovat vagy más négylábu állatot megállásra szólító indulatszó, vastaghangon: hó! *Hö he róka, hö he hö!* (Vörösmarty, Csongor). Néha annyi is, mint *hők*; l. ezt.

HŐ, (2), mn. és fn., mely ragozáskor rendesen *hé* alakban tünik elé, s ennek szabályait követi, pl. *heret, hevek, heves, hében hóban.* De nem szokatlanok: *höt, hőnek, höben* sem. Némely képzők előtt állandóbban megtartja eredeti alakját, mint: *hőség, hős.* Sínai nyelven *ho* am. tüz. A magyarban *hé, hő* gyökök, melegét, *hi, hü, hó* pedig hidegét jelentenek. Egyébiránt bővebben, s különösen értelmére nézve is l. HÉ, (1), s v. ö. HÜ, (3).

HŐANYAG, (hő-anyag) ösz. fn. Anyag, mely a melegnek, tüznek elemeit foglalja magában. (Caloricum).

HÖB, hangutánzó elvont gyök, melyből *höbög, höbögés* stb. származnak. Változattal rokonai: *heb* (hebeg), *hab* (habog, habli). Finnül *höpötän* am. höbögök.

HÖBÖG, HÖBÖGÉS, HŐBÖGŐ, l. HEBEG, HEBEGÉS, HEBEGŐ.

HÖBÖGE, (höb-ög e) mn. tt. *höbögét.* Dunán túl am. hebegő. *Höböge gyermek*, ki hebegve beszél. V. ö. HEBEG.

HŐBÖLYGŐ, l. HÓBOLYGÓ.

HÖBÖRCS, HÖBÖRCSÖS, a székelyeknél divatosak; néhutt: *höpörcs, höpörcsös* és *huporcs, huporcsos.* L. HÖMÖRCS, HÖMÖRCSÖS.

HŐBÖRTÖS, l. HÓBORTOS.

HÖBÖTÖL, (höb-öt-öl); máskép: *hebetel*, vastag hangon: *habatol*, l. ezt.

HÖCS, (1), indulatszó. L. HUCS.

HÖCS, (2), **HŐCS**, fn. tt. *höcs-öt.* Harkályfaj, mely a tarka nagy harkálynál valamivel kisebb, de alakra hozzája hasonló. (Picus medius).

HÖCSIK, (höcs-ik) fn. tt. *höcsik-ét.* A harkálynemü madarak legkisebb faja.

HÖCSÖK, (höcs-ök) fn. l. HÖCSIK.

HŐD, (hő-öd) fn. tt. *hődöt.* A ‚tűzhely' egyszerűbb kifejezésére alakított új szó. V. ö. HUTA.

HŐDÖRI, (am. hed-er-i, v. ö. HEDEREG); együgyüt jelentő gúnynév. *Hődöri Gyurka.* Máskép: *högöli, högő Kata.*

HŐFOGHATÓSÁG, (hő-foghatóság) ösz. fn. Képesség a hő elfogadására. (Wärmecapacität).

HÖGY, HÖGYES stb. lásd: HÉGY, HÉGYES stb.

HÖGYÉSZ, mezőváros Tolna, és falu Vas megyében; helyr. *Högyész-én, —re, —ről.*

HŐHE, vastaghangon, *hóha.* Barmot megállító szó.

HŐK v. **HÖK**, hangutánzó, midőn a lélekzést mintegy megakasztjuk vagy szakasztjuk, vagy visszahúzzuk; indulatszó, mely által a szarvasmarhát, különösen az ökröt hátrálásra szólítják. *Hök Szarvas, Csákó! Hök barom, nem tudsz-e szemérmetesben hazudni.* (Pázmán). *Uczu fakó, hök tömpe.* (Km.). Származékai: *hököl, hökken, hökkent* stb. V. ö. HÜKK. A székelyeknél, különösen Siklódiaknál, jelenti azt is, amit *hóca* v. *hajsz.*

„Jövel kéncsém sirülj égyet,
Észém azt e piros méggyet,
Meik (melyik, amely) termett galamb szádra,
Osztég ugrom hökre csára."

Siklódi tánczdal. (Kriza J. gyüjt. Sirülj am. serényen fordulj; a *sir ül* gyöke ugyanaz *ser-ény* gyökével).

HŐKALAÚZ, (hő-kalaúz) l. HŐVEZÉD.

HŐKE, (1), (hő-ke, l. HÓKA); fn. és mn. tt. *hőkét*. Kese vagy sárgás, vagy fehér foltos fejü (ökör, tehén, borjú). Ugyanaz a vastag hangu *hóka* szóval, csakhogy est lovakról mondják. *Höke tehén, hóka ló.* Rokon vele : *szőke.*

HŐKE, (2), falu Bihar megyében; helyr. *Hőké-n, —re, —ről.*

HŐKHURUT, (hök-hurut) ösz. fn. Fojtó, nehéz hurut vagy köhögés, midőn a léleksés mintegy megakad. (Keuchhusten).

HÖKK, l. HŐK.

HÖKKEN, (hök-ü-en v. hökk-en) önh. m. *hökken-t.* Valamitől megijedve, s a lélekzést mintegy megszakasztva, visszahúzva hirtelen hátravonúl. Átv. ért. ijed, megijed. *Meghökken. Nagyon meghökkent a fenyegetésre.*

HÖKKENÉS, (hökk-en-és) fn. tt. *hökkenés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e.* Lelki állapot változása, midőn valaki ijedtében hirtelen hátrál, visszarezzenő ijedés.

HÖKKENT, (hökk-en-t) áth. m. *hökkent-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* 1) Tulajd. ért. valakit ijesztés által hátravonulni késztet, kényszerít. 2) Áth. ért. ijeszt, megijeszt. V. ö. HŐK.

HÖKKÖN, (hökk-ön v. hökk-ő, mintegy visszamaradt) mn. tt. *hökkön-t*, tb. *—ök.* Kemenesalon am. kis termetü, másképen : *pöttön* vagy *höttön*, néhutt : *lyüki. Hökkön ember.*

HŐKÖL, HŐKKÖL, (hők-öl), 1) Áth. s am. *hök* szóval hátráltat, farral visszaterel; másképen : *hőköltet. Hőkölni az ökröt.* 2) Szokottabban önh. s am. ijedtében vagy kényszerítve, parancszóra hátrál, visszanyomúl. *Hőkölnek az orron ütött tulkok.*

HŐKÖLÉS, (hők-öl-és) fn. tt. *hőkölés-t*, tb. *—ék.* 1) Hőköltetés. 2) Hátrálás.

HŐKÖLTET, HÖKKÖLTET, (hök-öl-tet) alakjára nézve, ha *hökül* áthatónak vétetik, mivelt. de értelmére csak egyszerü áth. amennyiben *hökül*, mint csak önható igétől származik; m. *hőköltet-tem, —tél, —ett. Hők* szóval hátrálni késztet, kényszerít. Tulajdonkép a barmokról mondják. *Hőköltetni az ökröket.* Megvető vagy átv. ért. használtatik emberekről is. *Visszahőköltetni a betóduló népcsoportot.*

HŐKÖLTETÉS, (hők-öl-tet-és) fn. tt. *hőköltetés-t*, tb. *—ék.* Hőkölni, hátrálni késztetés.

HÖL, HŐL, elvont gyök, mely rokon a *hi, hiú, hüvely* szókkal, s jelent tokot, üres takarót, héjat. Hasonló hozzá a német *hohl*, görög *κοῖλος*, szanszkrit *hal* (kiváj) stb.

HŐL, tájdivatos, *hüvely* helyett; l. ezt.

HŐLE, HŐLE, (höl-e) mn. tt. *hölét.* Üres, minek csak tokja, héja, hüvelye van. *Höle búsafejek.* V. ö. HÉLA.

HÖLEGENYŐTE, (höle-genyőte) ösz. fn. Hagymalevelü haszontalan fünem, l. GENYŐTE.

HÖLGY, (1), (höl-gy, l. HÖLGY, (2), végén); fn. tt. *hölgy-et*, harm. szr. *—e.* 1) Legrégiebb, s a székelyeknél ma is divatozó értelemben am. menyasszony, szeretett mátka. *Ujonnan vett gyönge hölgyének ölében csak nem felmészároltatik.* (Pázmán). 2) Úri nő, úri asszony. *Urak és hölgyek jelentek meg. Uraim és szép hölgyeim.* Jelenleg kiváltképen ezen értelemben használják; de, leginkább költői nyelvben. általában is :

„Oh hölgy! az Isten gyönyörül
Teremte tégedet!
S szerelmed üdvösséget is
Ad a gyönyör felett."
A túlvilági kép. (Vörösmartytól).

A férj fenkölt, tüses legyen
Mint a nap, és ragyogjon;
Mint ez, erőt adjon, vegyen,
S kiterjedve forogjon;
De szelídebb tekintetü
Légy, mint a hold, kegyes hölgy;
Gyengébb s édesb természetü
Csendes, nyúgodt, mint a völgy.
Kisfaludy S.

Innen jellemzetesen a görög *ἥλιος* és latin *sol*, azaz nap, szintén hímnemüek, *σελήνη* és *luna* pedig nőnemüek; így a classica mythologiában is.

HÖLGY, (2), (höl-gy) fn. tt. *hölgy-et.* Nagyobbféle menyétfaj, melynek barnás szőre télen megfehéredik, s farka hegye szurokfekete szinüvé lesz. (Mustela herminea).

Gyöke mindkettőnek : *höl*, valószinüen azonos a fehéret jelentő *hol* gyökkel, többek között némelyek véleménye szerént a *holgyomál* (= hölgy-mál) származékban is megvan. E szerént *hölgy*, mint nőt jelentő, nem egyéb, mint a köz divatu *fehérszemély, fehérnép.* Előfordúl egy 1332-d. oklevélben : *Helgkw* = *Hölgykő*, mint helynév (Jerney. Nyelvkincsek), mely, mint természeti tárgy, alig jelenthetett mást, mint fejér kő.

Sínai nyelven *hó* am. *pulchra facies; és feminae nomen honorificum.* (Schott). Hangokban rokon a ‚szelíd' szóval is. Innen az ellentét a föntebbi versezetben is (Hölgy (1), alatt), a férfi és hölgy között. Hasonlóan mint menyétfajú állat is alkalmasint fehér szőrétől vette nevét.

HÖLGYBŐR, (hölgy-bőr) ösz. fn. A hölgy nevü menyétnek bőre, melyet drága prém takar.

HÖLGYECS, (höl-gy-ecs) fn. tt. *hölgyecs-et.* Fiatal hölgy, ki még férjhez nem ment, kisasszony.

HÖLGYECSKE, (höl-gy-ecs-ke) tt. *hölgyecskét*, l. HÖLGYECS.

HÖLGYGEREZNA, (hölgy-geresna) ösz. fn. Hölgybőrrel béllelt és prémesett drága köntös.

HÖLGYLAK, (hölgy-lak) ösz. fn. 1) Az épület külön osztálya, melyben az úri hölgy és környi laknak. 2) Keleten, hol a soknejüség divatozik, a nők számára elszárt külön hely (harem), hová idegen férfinak bemenni tilos.

HÖLGYMÁL, (hölgy-mál, azaz hölgy-mell) ösz. fn. 1) A hölgy nevü menyétnek legfinomabb préme, mely a toroktól, le a hasig terjed. *Hölgymállal béllelt köntös.* 2) L. HOLGYOMÁL.

HÖLGYMENYÉT, (hölgy-menyét) ösz. fn. l. HÖLGY, (2).

HÖLGYŐR, (hölgy-ör) ösz. fn. Nő vagy férfi, ki nyilvános helyeken, mulatságokban, szinházakban, utazás alkalmával stb. mint felügyelő a hölgyeket, kivált a hajadonokat kiséri. Ily hölgyőrök a szülék, nevelőnők, nagynénék stb. (Gardedame).

HÖLGYPILLE, (hölgy-pille) ösz. fn. Pillefaj, leginkább a nyárfákon, melynek farka, mint a fecskéé, ketté oszlik.

HÖLGYPRÉM, (hölgy-prém) ösz. fn. Drágaféle prém a hölgymenyét bőréből.

HÖLGYRUHA, (hölgy-ruha) ösz. fn. Nőruha, különösen milyet hölgyek, vagyis uri nők viselni szoktak.

HÖLTÖVÉNY, falu Erdélyben, Brassó vidékében; helyr. *Höltövény-be, —ben, —ből.*

HÖLVÉNY, falu Bars megyében; helyr. *Hölvény-be, —ben, —ből.*

HŐLYE, (1), (hőly-e) fn. tt. *hőlyé-t.* A kerítések, sövények mellett tenyésző felfutós növényfaj. (Anthericum).

HŐLYE, (2), mn. l. HÜLYE.

HŐLYFŰ, (hőly-fü) ösz. fn. Növénynem a hathímesek seregéből, sárga és fehér virággal, melyet a méhek szeretnek. (Asphodelus).

HÖM, elvont gyök, mely rokon a vastaghangu *hom*, továbbá a *göm*, *gom* gyökökkel. Származékai: *hömör*, *hömörcs*, *hömp*, *hömpölyög*, *hömbölyög* stb. Jelent valami gömbölyüt, dudorodottat, kerekdedet, mi saját tengelye körül forog stb.

HÖMB, HÖMBÖLY, HÖMBÖLYÖG, l. HÖMP, HÖMPÖLY, HÖMPÖLYÖG.

HÖMBÖRÖG, (höm-b-ör-ög) l. GÖMBÖRÖG.

HŐMÉRŐ, (hő-mérő) l. HÉVMÉRŐ.

HŐMÉRSÉK, (hő-mérsék) ösz. fn. A hőnek vagy hévnek bizonyos foka, különösen a levegőben. (Temperatura, temperatura coeli).

HÖMLÖCZ, falu Ugocsa megyében; helyr. *Hömlöcz-ön, —re, —ről.*

HÖMÖR, (höm-ör) elvont törzsök, vagy inkább elavult fn. melynek értelme: csomó, dudorodás.

HÖMÖRCS, (höm-ör-cs) fn. tt. *hömörcs-öt.* Kisded csomó, dudorodás, bibircsó, pl. az állati testen vagy bizonyos gyümölcsökön. Rokona: *szömölcs*, *szömörcs.*

HÖMÖRCSÖS, (höm-ör-cs-ös) mn. tt. *hömörcsös-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Amit hömörcsök lepnek. *Hömörcsös bőr. Hömörcsös tök, alma.*

HÖMP, (höm-p) fn. tt. *hömp-öt*, harm. szr. *—je.* Henger vagy hengerded test, melyet saját tengelye körül forgatni lehet. Különösen alkalmazható a mozgásba hozott hullámokra, melyek henger gyanánt sodródnak. V. ö. HOMP.

HÖMPÖLY, (höm-p-öly) fn. tt. *hömpöly-t*, tb. *—ök*, harm. szr. *—e.* Oly test, mely hömp, azaz henger gyanánt forog. Egyébiránt, valamint ‚hömp' csak származékaiban divatozik: *hömpölyög*, *hömpölyget* stb.

HÖMPÖLYG, l. HÖMPÖLYÖG.

HÖMPÖLYGET, (höm-p-öly-ög-et) áth. és gyakor. m. *hömpölyget-tem, —tél, —ett.* Valamit hömp, azaz henger gyanánt forgat, tovább hajt. Rokon vele: *gömbölyget.* Mondják különösen a vizekről. *A szél hömpölygeti a folyó hullámait.*

HÖMPÖLYGETÉS, (höm-p-öly-ög-et-és) fn. tt. *hömpölygetés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Cselekvés, midőn valamely gömbölyü vagy hengerded testet forgatva odább hajtanak, tengelye körül forgatnak.

HÖMPÖLYÍT, HÖMPÖLYIT, (höm-p-öly-ít) áth. m. *hömpölyít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni.* Hengerként fordít valamit; véghez visi, hogy valami henger gyanánt forduljon. *Elhömpölyíteni a sodrott tésztát.*

HÖMPÖLYÖDÉS, (höm-p-öly-öd-és) fn. tt. *hömpölyödés-t*, tt. *—ek*, harm. szr. *—e.* Hengeredés, henger módjára forgás.

HÖMPÖLYÖDIK, (höm-p-öly-öd-ik) k. m. *hömpölyöd-tem, —tél, —ött.* Henger gyanánt vagy módjára forgásba jő; hengeredik. *Elhömpölyödik a megtaszitott hordó. Arczára hömpölyödnek könyüi.*

HÖMPÖLYÖG, (höm-p-öly-ög) önh. és hangugrató, m. *hömpölyög-tem, —tél* v. *hömpölyg-öttem, —öttél, hömpölygött*, htn. *—ni* v. *hömpölygni*, v. *hömpölygeni.* Hömpöly, azaz henger módjára forog, tekeredik. *Sárban, porban hömpölygni. Hömpölyögnek a patak hullámai. Könyük hömpölyögnek szemeiből.*

HÖMPÖLYŰ, (höm-p-öly-ü) mn. tt. *hömpölyü-t*, tb. *—k* v. *—ek.* Olyan, mint a hömpöly, azaz henger; hömpöly módjára forgó. *Hömpölyü hullámok.*

HÖMPÖR, HÖMPÖRÖG, l. HÖMPÖLY, HÖMPÖLYÖG.

HÖMPÖS, (höm-p-ös) mn. tt. *hömpös-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Hömp forma, kicsin zömök. *Hömpös asszony*, kinek széle hossza egy.

HŐMUTATÓ, (hü-mutató) ösz. fn. Eszköz, mely a hőnek, hévnek különböző fokozatait tünteti elé. (Thermoscop).

HÖNCSÖK, *hancsik*-ból módosult; l. ezt.

HÖNCSÖRÖG, lásd: HENCSEREG v. HENTEREG.

HŐPÉRS, (hő-pérs) ösz. fn. Pers, azaz külteg a bőrön, melyet a vérnek hősége okoz.

HŐPÉRSENET, (hő-pérsenet) ösz. fn. l. HŐPÉRS.

HÖPÖR, HÖPÖRCS, HÖPÖRCSÖS, l. HÖMÖR, HÖMÖRCS, HÖMÖRCSÖS.

HÖR, HŐR, hangutánzó gyök, melyből közvetlenül a *hörb* v. *hörp*, *hörcs*, *hörg*, *höröget* származékok eredtek. Jelent tompa torok- v. mellhangot, milyen pl. a rekedt vagy haldokló emberé, a fuldoklóé. Vastag hangon rokona *hor (hortyog-, horkol-*ban).

HÖRBÖL, (hör-b-öl) áth. l. HÖRPÖL.

HŐRCS, (hör-cs) elvont törzsök, s jelent kisebbféle vagy hirtelen hallatszó *hör* hangot. Származéka: *hörcsök, hörcsökös.*

HÖRCSÖG, l. HÖRCSÖK.

HÖRCSŐK, (1), hör-cs-ök) fn. tt. *hörcsök-öt*, harm. szr. —e v. —*je*. Patkány nagyságu emlős állat a mezei cziczkányok neméből, aránylag nagy fejjel, és kurta, fél csupasz farkkal; testének felső része vörhenyeges, alant pedig fekete, s állkapczáján mindkét oldalt erszénye van, melyben az őszre és tavaszra való gabonát föld alatti üregébe hordja. Ha bántják, felförmed és szembeszáll; télen aluszik. Innen a közmondások: *Mérges, mint a hörcsök. Aluszik, mint a hörcsök. Hörcsöknél is hörcsökebb ember.*

Egyezik vele a szintén hangutánzásból származott szláv: *chrcsek, szkrecsek.*

HÖRCSÖK, (2), KIS—, NAGY—, puszták Fejér megyében; helyr. *Hörcsök-ön, —re, —ről.*

HÖRCSÖKÁSÓ, (hörcsök-ásó) ösz. fn. Személy, ki a szántóföldeken lévő és kártevő hörcsököket kiássa és pusztítja.

HÖRCSÖKBŐR, (hörcsök-bőr) ösz. fn. A megnyuzott hörcsök bőre.

HÖRCSÖKÖS, (hör-cs-ök-ös) mn. tt. *hörcsökös-t* v. —*et*, tb.. —*ek*. Átv. ért. oly emberről mondjuk, ki hirtelen haragra lobban, nyakas, durczás, ellenszegülő, daczos, de haragja nem nagyszerű. *Hörcsökös asszony, gyerek, ifjú. Ha a hörcsökös asszonyt meg akarod szelidíteni, járd meg a tánczot vele a mogyorósban.* (Km.).

HÖRCSÖKÖSKÖDÉS, (hör-cs-ök-ös-köd-és) fn. tt. *hörcsökösködés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Berzenkedés, mérgeskedés, hörcsök módjára daczoskodás, ellenkedés, szembeszállás.

HÖRCSÖKÖSKÖDIK, (hör-cs-ök-ös-köd-ik) k. m. *hörcsökösköd-tem, —tél, —ött*. Hörcsök módjára berzenkedik, felförmedez, mérgeskedik.

HÖRCSÖKÖSSÉG, (hör-cs-ök-ös-ség) fn. tt. *hörcsökösség-et*, harm. szr. —*e*. Átv. ért. nyakasság, daczosság, mérgesség, milyen a hörcsöké szokott lenni, ha bántják.

HÖRCZÖG, tájdivatos *herczeg* helyett; l. ezt.

HŐRE, (hör-e) l. HÉRÉSZ.

HŐRÉSZ, l. HÉRÉSZ.

HÖRG, (hör-ög) önh. l. HÖRÖG.

HÖRGÉS, (hör-ög-és) fn. tt. *hörgés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn a torok v. mell hörög; továbbá azon tompa hang, mely a rekedt vagy haldokló, fuldokló állat torkán kiömlik. *Disznó hörgése, midőn megölik.*

HÖRGŐ, (hör-ög-ő) mn. tt. *hörgő-t*. Aki vagy ami tompa *hör* hangon erőködve szól. *Hörgő mellbeteg. Hörgő disznó.*

HÖRGŐFA, (hörgő-fa) l. GÖRGŐFA.

HÖRGŐK, (hör-ög-ő-k) tb. fn. A gőgsip ágai, melyek vonaglanak, midőn az ember vagy más állat hörög.

HÖRNYÉK, falu Baranya megyében; helyr. *Hörnyék-én, —re, —ről.*

HÖRÖG, (hör-ög) önh. m. *hörög-tem, —tél, —ött*, v. *hörgöltem, hörgöltél, hörgött*, htn. *hörgeni* v. *hörgni* v. *hörögni*. Tompa *hör* hang nyomul ki melléből. *Hörög a rekedt torkú, rosz tüdejü ember. Hörög a megölt disznó. Hörög a melle.* Görögül ῥέγκω, ῥογχάζω. németül *röcheln*, tájnyelven *gruchzen*, finnül *hyrätän.*

HÖRÖGET, (hör-ög-et) önh. m. *höröget-tem, —tél, —ett*. A német vontató hajósokról mondják a felső Duna vidéki magyarok, midőn lovaikat huzásra nógatják. Rokon vele mély hangon: *hurogat.*

HŐRÖGETŐ, (hör-ög-et-ő) fn. tt. *hörögető-t*. Felső Duna mellékén am. német, nevezetesen ausztriai hajóvontató. *Jönnek a hörögetők.*

HÖRP, (hör-p) fn. tt. *hörp-öt*, harm. szr. —*je*. Annyi ital vagy hig eledel, mennyit egyszerre szájba veszünk, felszivunk, felhabsolunk. Jelenti különösen azon hangot, mely az italok és hig eledelek beszívásakor hallatszik, máskép: *szörp.* Megegyezik vele a latin *sorbeo*, német *schlürfen. Egy hörpöt sem ittam.* (Km.). A torkon lemenő ilyetén adag ital, vagy hig eledel: *korty.* Először tehát hörpentünk, azután kortyantunk.

HÖRPENCS, (hör-p-en-cs) fn. tt. *hörpencs-öt*. Gúnyos népnyelven oly ember, ki sokat szeret hörpenteni, iszákos, részeges ember.

HÖRPENT, (hör-p-en-t, áth. m. *hörpent-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Egyes hörpöt tesz, vagy iszik; *hörp* hangon szívja be az italt. *Kihörpenteni, felhörpenteni a bort. Olyat hörpentett, hogy a könyei is kicsordultak bele. Ha koncát megetted, levét is hörpentsed, mert igy mérik a fontot.* (Beniczki). *Örvendek, midőn hörpentek* (km.). *Behörpentetik* a Nádor-codexben am. behorpad.

HÖRPENTÉS, (hör-p-en-t-és) fn. tt *hörpentés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki hörpent. *Egy hörpentésre kiüsni a maradékbort. Csak egy hörpentést!*

HÖRPÖG, (hör-p-ög) önh. m. *hörpög-tem, —tél, —ött. Hörp* hangot hallat, pl. midőn iszik, vagy hig eledelt vesz be. *Hörpögve eszi a levest.*

HÖRPÖGÉS, (hör-p-ög-és) fn. tt. *hörpögés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki hörpög; továbbá azon hang, melyet az ital, vagy hig eledel beszivásánál hallani. V. ö. HÖRPÖG.

HÖRPÖGET, (hör-p-ög-et) áth. és gyak. m. *hörpöget-tem, —tél, —ett*. Valamit hörpögve, vagyis folytonos, ismételt *hörp* hangon iddogál, beszivogat. *Apródonként kihörpögette a kancsó bort.*

HÖRPÖGETÉS, (hör-p-ög-et-és) fn. tt. *hörpögetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Hörpögve iddogálás.

HÖRPÖGŐ, (hör-p-ög-ő) mn. tt. *hörpögő t. Hörp* hangot adó, *hörp* hanggal ivó.

HÖRPÖL, (hör-p-öl) áth. m. *hörpöl-t. Hörp* hangot hallatva iszik vagy eszik valamit. *Bort, levest, becsináltat, mézet hörpölni. Kávét, czukros vizet hörpölni. Ha felhörpölte a téj fölét, igya meg a savóját is.* (Km.).

HÖRPÖLÉS, (hör-p-öl-és) fn. tt. *hörpölés t*, tb. *—ék*. Cselekvés, midőn valaki hörpölve iszik.

HÖRPÖLGET, HÖRPÖLGETÉS, l. HÖRPÖGET, HÖRPÖGETÉS.

HÖRTYÖG, (hörty-ög) önh. *hörtyög tem, —tél, —ött*; l. HORTYOG, és HERTEG.

HŐS, (hő-ös) mn. és fn. tt. *hős-t*, tb. *—ek* (mint mn.), v. *ök*, (fn.) harm. szr. *—e*. Eredetileg am. hővel, hével biró, tüzes, heves. Szokottabb értelemben 1) Régebben: ifjú, fiatal férfi, kiben t. i. természeténél fogva sok a tűz, élénkség. Így használja a Müncheni codex írója. *Monda neki a hős* (iuvenis): *Mend ezeket őrizlem menden ifjudadságomtól. Hős, te neked mondom, kelj fel.* (Adolescens, dico tibi, surge). Innen átv. ért. am. legény, ki házasodni készül, vőlegény; a Vas vármegyei Őrségben: *höslegény*. A finnben: *kosio* (leánykérő?), *és kosin* v. *kosian* v. *kosion*, leányt kérek. 2) Ma divatozó értelemben, de amely a régieknél is eléjön: vitéz, dalia, jeles, kitünő harczviselő, erős katona, kiben sok a tűz, hőség. Sínai nyelven *ho* am. forte, fortiter, *és hái* fortis, strenuus, a héber גִּבּוֹר (is) szintén vétetik vitéz ember helyett (interdum cum emphasi dicitur, pro viro strenuo et forti), s némelyek azt csakugyan az arab *aisz*-ból származtatják, mely *erő*-t jelent. (Eichorn szótára. A *legény* szó is a magyarban nem csak ifjút, hanem vitézt is jelent, minthogy a legénységhez leginkább illik a tüzzel, hévvel járó vitézi bátorság).

„Kiket ő úgy mint hős cselekedett volna."
Pesti Gábor meséi.

„Vitéz Kinizsi Pált az hősek ott kérék,
Hogy ő is tánczolna urakkal, őt inték."
Temesvári. 1569. (Thaly K. gyüjt.).

„Mind hősök ők, mind harczfiak,
Mind hű és hazafi."
Garay János.

„Hősvértől pirosult gyász tér!"
Kisfaludy K.

S a ‚legény' szóról ismeretes ama szólás: *ki a legény* (azaz vitéz) *a csárdában?* 3) Mint melléknév jelent kitünőleg jelest, nagylelkűt, derekat, választékosat. *Hős cselekedet, hős legény, hős asszony, hős elszánás, hős elitélés.* 4) A csillagászoknál am. hősök istene (Mars).

HŐSBESZÉLY, (hős-beszély) ösz. fn. L. HŐSKÖLTEMÉNY, 1).

HŐSDAL, (hős-dal) ösz. fn. Hősök tetteit éneklő, dicsőitő dal; vagy oly dal, melyet önbuzditásul a hősök énekelnek.

HŐSÉG, (hő-ség) fn. tt. *hőség-et*, harm. szr. *—e*. Magas fokú melegség, mely a vért rendkivül tüzeli. Máskép: *héség, hévség*.

HŐSEN, (hő-ös-en) ih. Hősök módjára, vitézül, daliásan, kitünő bátorsággal, elszánt akarattal. *Hősen küzdeni.*

HŐSI, (hő-ös i) mn. tt. *hősi-t*, tb. *—ek*. Hőst illető, hősre vonatkozó, hőshöz illő; vitézi, elszánt, bátor lelkü. *Hősi dicsőség, koszorú, babér, jutalom. Hősi indulat, ellenállás, visszatorlás.*

HŐSIESEN, (hő-ös-i-es-en) l. HŐSILEG.

HŐSILEG, (hő ös-i-leg) ih. Úgy, mint hőshöz illik, vitézül, elszánt bátorsággal. *Hősileg védni a hazát.*

HŐSISÉG, (hő ös i-ség) fn. tt. *hősiség-et*, harm. szr. *—e*. Hősi tulajdonság, vitézi bátorság.

HŐSKORÚ, (hős-korú) ösz. mn. Oly ifjú, ki teljes korra jutott, s házasulásra képes.

HŐSKÖDÉS, (hő-ös-köd-és) fn. tt. *hősködés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Hős gyanánt vagy hőshöz illő müködés, vitézkedés, elszánt bátorkodás, hős tettek gyakorlása.

HŐSKÖDI, (hő-ös-köd-i) fn. tt. *hősködi-t*, tb. *—ek*. Magát hősködéssel hánytorgató, szájhős.

HŐSKÖDIK, (hő-ös-köd-ik) k. m. *hősköd-tem, —tél, —ött*. Hősi tetteket gyakorol, vitézkedik, legénykedik, nemesebb értelemben.

HŐSKÖLTEMÉNY, (hős-költemény) ösz. fn. 1) Elbeszélő költemény, melyben egy vagy több hősök tettei megénekeltetnek. Különösen 2) nagyobbféle elbeszélő költemény, melynek tárgyát valamely fontos esemény teszi. (Epos, epopoea). „Zalán futása," „Cserhalom," Vörösmarty Mihály hőskölteményei. „Árpád," Horvát E. hőskölteménye.

HŐSKÖLTEMÉNYI, (hős-költeményi) ösz. mn. Hőskölteménybe való, azt illető, arra vonatkozó. *Hőskölteményi tárgy, előadás, nyelv, személyek.*

HŐSLEVÉL, (hős-levél) ösz. fn. Hőskölteмény levél alakban.

HŐSNŐ, (hős-nő) ösz. fn. Bátor szivü, fegyverrel bánni tudó nő, ki hősi tetteket gyakorol. *Egri hősnők.*

HŐSÖL, (hő-ös-öl) áth. m. *hősöl-t*. Leányt kér. Ritka használatu.

HÖSS! l. HESS!

HŐSSÉG, (hő-ös-ség) fn. tt. *hősség-et*, harm. szr. *—e*. Hősi bátorság, vitézség; hősi elszántság, nagylelküség. Jobb hangzattal: *hősiség*. V. ö. HŐS, HŐSI.

HŐSSZELLEM, (hős-szellem) ösz. fn. Szellem, mely a hősöket lelkesiti, buzdítja, jellemzi. *Középkori lovagok, dicső apáink hősszelleme.*

HŐSSZIVŰ, (hős-szivű) ösz. mn. Bátor, harczra kész, nagy tettekre gerjedező. *Hősszivü ifjak.*

HŐSTÉT, (hős-tét) l. HŐSTETT.

HŐSTETT, (hős-tett) ösz. fn. Bátor, elszánt vitéz, önfeláldozással járó tett, milyent a hősök szoktak végrehajtani. *Szondi, Zrinyi hőstettei.*

HŐSTÖRTÉNET, (hős-történet) ösz. fn. 1) Hőstettekből álló esemény. 2) Hőstetteket eléadó elbeszélés. *Hunyady János hőstörténete.*

HŐSUGÁRZÁS, (hő-sugárzás) fn. A hőnek, melegnek kisugárzása.

HŐSÜL, (hő-ös-ül) l. HŐSILEG.

HŐSVÁR, (hős-vár) ösz. fn. Régi hősök, vagyis lovagok vára.

—HÖSZIK, l. —HAD, —HED.

HÖVEJ, falu Soprony megyében; helyr. *Hövej-én, —re, —ről.*

HŐVEZÉD, (hő-vezéd) ösz. fn. Oly testekről mondják, melyek a meleget hamarabb tovább terjesztik, mint más némelyek, vagy melyek ugyanazon foknyi melegségtől rövidebb idő alatt fölhevülnek, mint más testek. (Conductor caloris).

—HÖZ, l. —HÉZ, —HOZ.

HŐZBOZ, (hőz-boz) ösz. mn. Székely tájszólás szerént am. hirtelen haragu. *Hőzboz ember.* Valószinüen a *hő* és *buz* (buzog) vagy *bosz* (boszú) gyökökből vette credetét. Néhutt : *hözböz.*

HU, (1), hangutánzó gyök, mely tompa, mély fuvó hangot fejez ki, s megvan a *huce, huh, huj, húny, hup, hur, huty* hangutánzó törzsökökben, továbbá a *huall, hull, hupog, hurgya, hurogat, hurút, husáng, húgy, húr* stb. származékokban. Vékony hangon *hü*, innen : *Hu bele* v. *hü bele Balázs, lovat ád Isten.* (Km.). Jelent általán tompa lehelést, pihegést, fuvást. Különösebben ütés, esés által okozott hangot, s rokon vele az utóbbi esetben *su* (zuhog, zuhan).

HU, (2), indulatszó, melylyel hajtják, üzik a disznókat : *hu ki ! hu be az ólba !* A malaczokra nézve : *hü ki ! hü be !* Máskép : *huce, hücs.*

HUALL, (hu-al-ol) áth. m. *huall-t* v. —*ott*, htn. —*ni* v. —*ani.* Valakit megpufál, megzuhál, azaz úgy ver, üt, hogy pufogjon, zuhogjon, huogjon tőle a háta. Gyöke a hangutánzó *hu.* Rokon *hupál* igével.

HUB, elvont gyöke *hubolyós* szónak; rokon *hup, (hupa* szóban) és *húp* gyökökkel.

HUBÓ, falu Gömör megyében; helyr. *Hubó-n, —ra, —ról.*

HUBOLYÓS, (hub-oly-ó-os) mn. tt. *hubolyós-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Mándy Péter szerént am. dúcsos, puffadt.

HUBOLYÓSÍT, (hub-oly-ó-os-ít) áth. m. *hubolyósít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani.* Mándy P. szerént am. dúcsosítni, puffasztani.

HUCCZA, 1) tájdivatos, más tájejtés szerént *hoccza* = *hozdsza* (hozd-sza), a paraucsoló *hozd, sza* toldalékkal, mint *addsza, ládsza*, s több más igékben. 2) L. HUCZA.

HUCS, (hu-cs) indulatszó, melylyel a disznókat szokták hajtani, kergetni. *Hucs ki disznó a buzából.* (Kanászdal). Vékony hangon : *hücs.* A Hegyalján : *huj.* Ugyanitt a ludat hajtják *hucs* szóval. Élünk vele továbbá, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy valami eltünt, elveszett, oda van. *Hucs ! oda van.* Máskép : *fucs.* V. ö. HUTY.

HUCSOR, (hu-csor) áth. m. *hucsor-t.* Ritka használatu ige, am. valamit alattomban eltüntet, elvesz, elfoglal. V. ö. HUCS.

HUCZA, HUCCZA, (hu-cz-a vagy hucz-cz-a) fn. tt. *huczát.* Mocsáros vidékeken tenyésző növénynem a hathímesek seregéből, és háromanyások rendéből. (Triglochin, Juncus, Juncus bufonius).

HÚD, HUD, (hú-d) fn. tt. *húd-ot*, harm. szr. —*ja.* Szokottabban : *húgy*, csak némely összetételekben szebb hangzás és könnyebb kiejtés végett : *húd* v. *hud*, mint : *hudcső, hudcsap* stb. l. HÚGY.

HUDCSAP, (hud-csap) ösz. fn. Sebészi eszköz, a megrekedt hugynak csapolására. (Catheter).

HUDCSAPZÁS, (hud-csapzás) ösz. fn. Sebészi műtét, midőn a megrekedt viseletet a húdcsőbe egész a hólyagig betolt húdcsapon kieresztik.

HUDCSŐ, (hud-cső) ösz. fn. Boncztani nyelven azon cső, mely a húdhólyagból a szeméremcsont alatt kijő, s a vizeletet kiüríti a hólyagból.

HUDCSŐLOB, (hud-cső-lob) ösz. fn. Gyuladási kórállapot a hudcsőben.

HUDCSŐMETESZ, (hud-cső-metesz) ösz. fn. Sebészi eszköz, melylyel a hudcsőn metszést tesznek.

HUDCSŐMETSZÉS, (hud-cső-metszés) ösz. fn. A görcsös vagy szorult kórállapotban szenvedő húdcsőnek metsző eszköz által felnyitása.

HUDCSŐSIPOLY, (hud-cső-sipoly) ösz. fn. Hudcsőbe nyiló sipoly. (Fistula urethrae). V. ö. SIPOLY.

HUDCSŐSZŰKÜLET, (hud-cső-szükület) ösz. fn. A húdcső kóros megszorulása, pl. görcsök vagy nyálka lerakodása által. (Strictura).

—HUDIK, magas hangon : —HŰDIK; lásd : —HAD, —HED.

HÚDIK, (húd-ik), HUDDIK, (hugy-od-ik); l. HUGYOZIK.

HUDDUZMA, (hud-dusma) ösz. fn. Vékony hártya, mely a sokáig álló húgy felszinén képződik.

HUDHÓLYAG, (hud-hólyag) ösz. fn. Az altest mélyén fekvő hólyag, melyben a húgy összegyül.

HUDVEZÉD, (hud-vezéd) ösz. fn. Hosszu, vékony cső az állati, különösen emberi testben, mely a vesemedenczékből a hudhólyagba vezeti a hugyot.

HÚG, HUG, (tatárul *oguj*, arabul *ukh'*) fn. tt. *húg-ot.* Személyragozva : *hugom, hugod, huga.* Némely tájakon, pl. Csalókösben, Mátyusföldén, mintha a törzs *huga* volna : *hugám, hugád, hugája.* A vérséget jelentő : *ap, any, öcs, báty, nén, húg, ip, nap* szók között csak a három utósó használtatik toldalékbetü nélkül *húg, hugom, ip, ipam, nap, napam* stb. az elsőbbek pedig *a e* toldalékbetükkel, melyek különösebben az első és második személyben a személyragokkal egybeolvadnak; de a harmadik személyben

ezek is toldalékbetü nélkül ragoztatnak, mint : apám (= apa-am), apád (= apa-ad), de : ap-ja ; anyám, any-ja, öcsém, öcs-cse (= öcs-je), bátyám, báty-ja, néném nénje stb. 1) Széles ért. a férfi húgnak v. hugának nevez minden nőszemélyt, ki nálánál fiatalabb, pl. a 60 éves asszony húga a 65 éves férfinak. Ellentéte : *nén* v. *néne*. A nőszemélyek közti viszonyra nézve különböző a szokás. Némely tájakon a korosabb nőszemély a fiatalabbat szintén hugának mondja, másutt pedig öccsének nevezi : *öcsém asszony*. Nyájas megszólítás és tiszteletcsím gyanánt is használtatik a fiatalabb nők irányában. *Jöjön ide hugom* v. *hugomasszony*. *Ne féljen tőlem édes hugom*. *Hol lakik kend hugomasszony ? Keresztúrban*. (Népd.). 2) Vérségi szorosb ért. a férfi hugának nevezi a nálánál ifjabb nőtestvért : *testvér hugom*, továbbá az unoka nőtestvért : *unoka hugom*. Ugyanezen viszony áll több vidéken a nők között is, azaz a nők is hugoknak nevezik fiatalabb testvéröket ; így régiesen is : „Néminemő némberi Márta nevő, és ennek vala húga, Mária nevő." (Münch. cod.). Más vidékeken, mint föntebb is érintők, a nők *húg* helyett az *öcs*, *öcsém* szót használják.

HUGGYOZIK, l. HUGYOZIK.

HUGOTH, puszta Győr megyében ; helyr. *Hugoth on*, *—ra*, *—ról*.

HÚGY v. HUGY, (1), fn. tt. *hugy-at*, harm. szr. *—a*. Némely régi iratokban eléjön *csillag* értelemben. *Kaszahugy*, még Káldi s Károlinál is. Világosan *hód* v. *hold* módosulata. Tehát a Döbrenteicodexben : „Húgyak felséges szerzője," am. hódak felséges szerzője.

HÚGY, HUGY, (2), (hú-gy) fn. tt. *húgy-ot*. Gyöke a hangutánzó *hu* = *su*, *su*. Németül *seichen*, a felső németben *saichen*, a régi németben *seichon*, hugyozni ; és finnül *kusi*, húgy, *kusin*, *kuden*, am. hugyozom. Folyadék, mely az emlős állatok veséiben elválasztódik, az úgynevezett húdhólyagban összeszivárog, s a húdcső által a testből kitakarodik. *A húgyot elereszteni*. *Húgyból megitélni a betegséget*. *Sárga*, *mint a húgy*. Tiszteségesebben szólva : *vizelet*.

HUGYAG, (hugy-ag) ösz. fn. Összevetett elem, áll köneny és legenyből. (Ammonium).

HUGYAGSÓ, (hugyag-só) ösz. fn. Sónem, mely gyakran félig átlátszó, jegeczes szövetü darabokból áll, vizben és borszeszben könnyen feloldható, s igen erős szaggal bír. (Sal ammoniacum). V. ö. HUGYAG.

HUGYAJ, falu Szabolcs megyében ; helyr. *Hugyaj-on*, *—ra*, *—ról*.

HUGYAK, falu Nógrád megyében ; helyr. *Hugyak-on*, *—ra*, *—ról*.

HUGYANY, l. HUGYAG.

HUGYANYSÓ, l. HUGYAGSÓ.

HÚGYÁR, (húgy-ár) ösz. fn. Kóros állapot, midőn valakitől a húgy akaratlanul elfoly ; mi a húgyhólyag zárizmainak elgyöngülésétől származik. Továbbá, rendkivül gyakori, s nagy mennyiségü hugyozás.

HUGYCSŐ, (hugy-cső) l. HUDCSŐ.

HUGYDIK, (hugy-od-ik) k. l. HUGYOZIK.

HÚGYEDÉNY, (húgy-edény) ösz. fn. Edény a viselet beleeresztésére, különösen a férfiak számára készített ebeli csöves üvegedény, melynek göreb alakja van.

HÚGYERŐTETÉS, (húgy-erőtetés) ösz. fn. Nehéz vizelés, mely a hugyhólyag gyuladásával, égetésével, s görcsökkel jár.

HÚGYFELAKADÁS, (húgy-fel-akadás) ösz. fn. Kóros állapot, midőn a húgy bizonyos belső akadály, pl. húgykő, föveny, görcs stb. miatt nem folyhat ki.

HÚGYFÖVENY, (húgy-föveny) ösz. fn. Fövényhez vagy darához hasonló testecskék, melyek néha a hugyhólyagban képződnek és összegyülnek.

HÚGYHAJTÓ, (húgy-hajtó) ösz. mn. Általán oly szerekről mondjuk, melyek a vizeletet a húgyhólyagból kitakarodásra ingerlik, milyenek pl. a petreszelyem, s több rokon fajú gyökerek. *Húgyhajtó szerek*, *italok*.

HUGYHÓLYAG, (hugy-hólyag) l. HUDHÓLYAG.

HUGYIK, (hugy-ik) k. l. HUGYOZIK.

HUGYKŐ, (hugy-kő) ösz. fn. A hugyhólyagban képződő kőnemü tömör képlet, mely a vizelést nehézzé, kinossá, s néha lehetetlenné teszi.

HUGYKŐMETSZÉS, (hugy-kő-metszés) ösz. fn. Sebészi mütét, a hugyhólyagban képződött kő kivételére.

HÚGYNEMŰ, (húgy-nemü) ösz. mn. Húgynak tulajdonságaival biró, húgyhoz hasonló.

HUGYÓEDÉNY, (hugyó-edény) ösz. fn. Edény üvegből, porczelánból, ónból stb. melybe vizelleni szoktak.

HUGYÓKÁZIK, (hugy-ó-ka-az-ik) l. HUGYOZIK.

HÚGYOS, HUGYOS, (hu-gy-os) mn. tt. *húgyos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Húgygyal leöntött, bemocskolt, festett. *Húgyos ágy*, *bölcső*, *fehérnemü*. *Húgyos utczák*. *Húgyos posztó*. Aljas nyelven gúnyneve az oly gyermeknek, ki az ágyba hugyozik.

HUGYOZÁS, (hu-gy-oz-ás) fn. tt. *hugyozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. A hugyhólyagban összegyült vizeletnek a hudcsőn kieresztése. Máskép : *vizelés*, *kis szükség*. Közönségesen a *gy*-t kettősen ejtik : *huggyozás*.

HUGYOZGAT, (hugy-oz-gat) áth. Több ízben hugyozik.

HUGYOZHATNÉK, (hugy-oz-hat-na-ik) k. m. *hugyoshatnám volt* v. *vala*. Állapot, midőn valaki természeti szükségből hugyozni akar. V. ö. —HATNÉK.

HUGYOZIK, (hu-ogy-oz-ik) ; közönségesen ejtve a *gy* kettőztetve hallatszik : *huggyosik* ; k. m. *hugyoz-tam*, *—tál*, *—ott*. A hugyot kibocsájtja ; máskép : *hugyik* v. *hugydik*, v. *huddik*. Tiszteségesebben : *vizel*. Használtatik áthatólag is. *Lehugyozza az*

ágyat. A szopós gyermek meghugyozta a dajkát. Kihugyozza az epét. Gilisztа hugyozza a torkát, am. gyomrából valami keserűség felböfög. *Még a kutya se hugyozza le*, am. legkisebb tekintete sincsen. S magára hatólag: *elhugyozza magát, a só nedves időben meghugyozza magát.*

HUGYOZTAT, (hugy-oz-tat) miv. m. *hugyoztattam, —tál, —ott.* Hugyozni enged, hugyozás végett megállít, pl. *a lovakat hugyoztatja.* A *gy* itt is sokszor kettőztetve ejtetik.

HUGYSÍPFEKÉLY, (hugy-síp-fekély) ösz. fn. A viseletutakba nyiló sipoly, melyből húgy szivárog ki.

HUGYSZORULÁS, (hugy-szorulás) ösz. fn. Kór állapot, midőn a húgy csak égető fájdalommal cseppenként foly ki. (Stranguria).

HUGYSZÜRELEM, (hugy-szürelem) ösz. fn. A hugynak kiömlése, kiszivárgása a sejtszövetekbe.

HÚGYÜLEDÉK, (húgy-üledék) ösz. fn. Az állott húgynak azon sürü, nyálkás részecskéi, melyek az edény fenekére leszállnak.

HÚGYÜVEG, (húgy-üveg) ösz. fn. Üveg, melybe valaki belehugyozik, vagy a hugyot fentartja, hogy pl. az orvosnak szemlélés végett megmutassa.

HUGYVEZÉD, l. HUDVEZÉD.

HÚGYVEZÉDSIPOLY, (húgy-vezéd-sipoly) ösz. fn. Húgyvezédbe nyiló sipoly. V. ö. HUDVEZÉD.

HUH, hangutánzó; 1) indulatszó, mely valamitől eliszonyodást, elborzadást jelent. 2) Hangutánzása a mély és a szájnak teljes öblösségéből kijövő lehelésnek, melytől *huhant, huhol* és *huhukol* szók erednek. Mindkét értelemben megfelel a sínai *hú* szónak, mely Schott szótára szerént: vox admirantis et suspirantis. 3) A bagoly kiáltását utánzó tompa hang, melyből *huhog, huhogás* származnak. Innen vannak a germán nyelvekben is több nevezetei: *Uhu*, a régi németben *huo, huvo, huve*, a népnyelven *Huhu, Huvo, Hau, Hu-Eule, Auf, Hauf, Schuhu, Schuful* stb. latinul *bubo*, franciául *hibu*. A finnben *huhkaan* am. huhogok.

HUHANT, (huh-ant) áth. m. *huhant-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Egyet huhol. Gyöngébb fokon: *hehent.*

HUHANTÁS, (huh-ant-ás) fn. tt. *huhantás-t*, tb. *—ok*. Egyes *huh* hangon lehelés.

HUHHU, (huh-hu) széles kedvüek kiáltozó szava, különösen a lakodalmas népé. *Ih huhhu!* Máskép: *hujja, ijju.*

HUHOG, (huh-og) önh. m. *huhog tam, —tál, —ott.* 1) *Huh* hangon kiáltoz. Tulajdonkép a baglyokról mondjuk.

„Tovább jutván a sziklák közt,
Ott egy bagoly huhogott.“
(Kisf. S.).

2) Huhol, huhúkol. *Huhog a kezébe.*

HUHOGÁS, (huh-og-ás) fn. tt. *huhogás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) *Huh, huh* hangon szólás. *Bagoly huhogása. Megszokta, mint halálmadár a huhogást.* (Dugonics). 2) Huhúkolás.

HUHOGAT, (huh-og-at) önh. és gyakor. m. *huhogat-tam, —tál, —ott.* Folytonosan vagy ismételve huhog. *A baglyokkal huhogass, a verebekkel csiripolj.* (Km.).

HUHOGÓ, (huh-og-ó) mn. tt. *huhogó-t. Huh* hangon kiáltozó. *Huhogó bagoly.*

HUHOL, (huh-ol) önh. m. *huholt.* 1) *Huh* hangon lehel. *Markába huhol.* 2) l. HUHOG.

HUHOLÁS, (huh-ol-ás) fn. tt. *huholás-t*, tb. *—ok.* 1) *Huh* hangon lehelés. 2) l. HUHOGÁS.

HUHONG, l. HUHOG.

HUHU, (hu-hu) hangutánzó, t. i. *hu* hangon többszöri fuvás.

HUHÚKOL, (hu-hu-kol) önh. m. *huhúkol-t. Hu* hangon többször fú. *Huhúkolni a hideg szobában. Ráhuhúkolni a meleg levesre.* Tiszamelléki szó. Néhutt: *hujjikol.*

HUHÚKOLÁS, (hu-hu-kol-ás) fn. tt. *huhúkolás-t*, tb. *—ok. Hu* hangon többszöri fuvás.

HUJ, indulatszó, s jelent 1) Csodálkozást, bámulást. *Huj be sok péns ez!* 2) Vidám kedvet. *Hej huj! nem bánom, nekem is van virágom.* (Népd.). A sínai nyelvben is *hún* am. laetus, hilaris. Liutprandus, régi iró a X. századból, azt írja a II. k. 9. fejezetében: bellum incipit atque ex Christianorum parte sancta miserabilisque vox *kyrie*; ex eorum (Ungarorum) ore turpis et diabolica: *huj! huj!* frequenter auditur. L. UJJU! és v. ö. HUJJA, HUJJU. 3) L. HUCS. 4) Am. *fúj*, s gyöke *hujikol* igének.

HUJA, (huj-a); *hejehuja* ikerített szónak egyik alkatrésze, melynek csak utóbbi része ragoztatik: *hejehaját.* L. HEJEHUJA.

HUJÁBAN, (huj-a-ban); a Hegyalján: *egy hujában* am. egy fuvással, egy lélekzéssel, egy hajtásra. *Egy hujában kiissik egy itcze bort.* Dunán túl: *hujjában és hunyában.*

HUJIKOL, (huj-ik-ol) önh. m. *hujikol-t.* Valamire *huj huj* fuvó hanggal gyakran rálehel, pl. midőn valaki nagy hidegben a kezeit fújja; másképp: *huhúkol.*

HUJIKOLÁS, (huj-ik-ol-ás) l. HUHÚKOLÁS.

HUJJA, (hujj-a) indulatszó, mely széles kedvet, vidám kifakadást fejez ki. *Hejje hujja! Hajja hujja, szürüm ijja!* „Hej haj, hujja haj, nincsen mostan semmi baj.“ Székely tánczvers. (Kriza J.). V. ö. HUJA. Révészek nyelvén am. lassan! ne evezz! Élnek vele, midőn a parthoz közelednek.

HUJJÁBAN, (hujj-a-ban) ih. am. folytában, huzomban. Egy hujjában elvégezni valamit, am. egy folytában, egyszerre, egy huzomban, egy lélekzéssel. Dunán tuli tájszó. V. ö. HUJÁBAN.

HUJJOGAT, HUJOGAT, (hujj- v. huj-og-at) önh. és gyakor. m. *hujogat-tam, —tál, —ott.* Széles jó kedvében *huj huj* hangon kiáltoz. Hujogatnak a

násznépek, midőn herőcsét vagy tyúkverőt járnak. Máskép: *ujjongat.*

HUJJOGATÁS, HUJOGATÁS, (huj-og-at-ás) fn. tt. *hujogatás-t*, tb. —*ok*. *Huj huj* hangon kiáltozás.

HUJJU, HUJU JUH! indulatszó, melylyel leginkább a tánczoló legények fejezik ki jó kedvöket, midőn magokat riszálva, s a tánczot hegyezve fel-felkiáltanak: *ujju juh! huju juh! Összetöröm magamat, kitöröm a nyakamat, még sem hagyom magamat, ujju juh! huju juh!* V. ö. HUJJA.

HUJONGAT, (huj-on-og-at) áth. és gyakor. m. *hujongat-tam*, —*tál*, —*ott*. Ujongat, hujogat, azaz széles kedvében kiáltoz, rikoltoz, *huj huj* felkiáltással fejezi ki jó kedvét.

HUJONGATÁS, (huj-on-og-at-ás) fn. tt. *hujongatás-t*, tb. —*ok*. *Huj huj* kiáltozással jó kedvének kifejezése.

HUKA, (huk-a) mn. tt. *hukát*. Göcsejben am. néma; némely más vidéken, pl. Baranyában: *kuka*. Gyöke *huk*, ugyanaz *kuk-k* szóval, pl. midőn azt mondjuk: *egy kukkot sem szólt*, tehát *huka* v. *kuka*, am. *hukó* vagy *kukó*, azaz *kukkanó*, t. i. aki nem beszél, hanem csak egyet-egyet *kukkant*.

HULL, (1), falu Bars megyében; helyr. *Hullba*, —*ban*, —*ból*.

HÚLL, HULL, (2), (hu-ol-ol) önh. m. *hull-t* v. —*ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Kettőztetett képzőjénél fogva a magyarban mindig gyakorlati vagy gyüjtő értelme van, s jelenti tulajdonkép több testnek egymás utáni esését, leesését, vagy az esésnek oly nemét, mely nem hirtelen, hanem egymás után lassan, s bizonyos előkészülettel történik. A *hu* gyök vagy gyökelem azon hangot utánozza, melyet az így leeső test hallat, s rokona: *hup* (a *hupog*, *huppan* származékokban). Egyezik vele a szanszkrit gyök: *ul*. A germán *fall-en*, *feall-an*, *feoll-an* stb. szók hangban is szintén rokonok. *Hullanak a fák levelei. Hullanak az érett vagy féregrágta gyümölcsök. Húll az eső. Húll a rosszul rakott vagy rázós uton menő szekérről a széna, szalma. Kihúll a lyukas zsebből a pénz. Húll a gyalu alól a forgács, fürész alól a fapor. Nem húll a forgács faragás nélkül.* (Km.). *Hullanak az öreg ember fogai. Könyük hullanak szemeiből. Húll, elhúll a haja. A bürün ugrándozó gyermek vízbe hullott*, itt csak tájdivatos e helyett: *esett* vagy *zuhant*. Mondják különösen az emberekről és barmokról, midőn rendkivül halnak, vesznek. *Epemirigyben hullottak az emberek, mint a legyek. Az utósó dögvészben sok barom elhullott. Az ezerednek egy harmada elhullott a csatában.*

HULLA, (1), (hull-a) fn. tt. *hullát*. Orvosi nyelven am. ember és állat hullt, vagyis holt teste (cadaver). *Emberhulla*, *lóhulla*. *Hullaboncolás. Hullát boncolni*. Törzsöke a *hull* ige. Némelyek szerént: *hüledék*; vagyis hült test, hidegült tetem.

HULLA, (2), hegy neve Erdélyben, Nagy-Szeben és Szerdahely szék közt.

HULLAD, (hull-ad) önh. m. *hullad-t*. Hullásnak indúl, hullani készül, hulló állapotban van.

HULLADÉK, (hull-ad-ék) fn. tt. *hulladék-ot*, harm. szr. —*a*. Általán testek vagy részecskék, melyek a nagy tömeg közől, vagy az egésztől elválva, elszakadva lehúllnak, elmaradnak, elvesznek, elromlanak. *Kenyérhulladék, asztalhulladék, fürész-, gyalúhulladék, széna-, szalma-, kóróhulladék. A favágók után összeszedni a hulladékot. Dohány-, papír-, posztó-, vászon-, selyemhulladék. Felsöpörni a búzahulladékot. A gyümölcsből csak hulladékot kaptam.* Különös ért. töredék, morzsalék, forgács, gizgaz, szemét, laza stb.

HULLADÉKEZÜST, (hulladék-ezüst) ösz. fn. Feldolgozott czüstből elhullott részecskék, melyeket hogy használni lehessen, öszve kell olvasztani.

HULLADÉKFA, (hulladék-fa) ösz. fn. Ágak, forgácsok, melyek vágáskor a derékfáról elhullanak.

HULLADÉKOS, (hull-ad-ék-os) mn. tt. *hulladékos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Hulladékkal bővelkedő; miben a hulladékot tartják. *Hulladékos faragóudvar. Hulladékos kosár.*

HULLADOZ, (hull-ad-oz) önh. és gyakor. m. *hullados-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonosan, ismételve hull v. hullad. *Hulladoznak a fák levelei.* „Száraz füre deres harmat hulladoz.“ Népd. Átv. ért. egyenként, egymás után jö, lassan gyülekezik. Ellentéte: *tódúl. Csak hulladozva jön a nép a templomba.* Máskép: *hullároz.*

HULLADOZÓ, (hull-ad-oz-ó) mn. tt. *hulladozó-t*. Folytonosan, ismételve hulló, egymás után aláeső.

HULLAJT, régies, és jelenleg csak tájdivatos ragozásu ige, mint: *szalajt, szakajt*, hullaszt, szalaszt, szakaszt helyett, melyek közönségesebb divatúak. V. ö. HULLASZT.

HULLÁM, (hull-ó-am) fn. tt. *hullám-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Gyökeleme a hangutánzó *hu*, melyből kettőztetett *ol* képzővel, s öszvehúzva lett *hull*, azaz tompa *hu* hangot ad, innen *hulló* igenév, s *am* képzővel *hulló-am*, *hullám*. Így képződtek a *csillám*, *villám* szók is. Némely vélemény szerint gyöke *hul*, a fehéret jelentő *hol*-val rokoníttatik, mennyiben a tajtékzó hullám fehér szokott lenni. Jelenti a szél által felhajtott, felsodrott, feltornyosodott, s tompa *hu* hanggal tóduló, s majd emelkedő, majd aláeső vízhabokat. *Tenger hullámai. Balaton hullámai. A hullámok hányják vetik a hajót. Parthoz ütődő hullámok. A hullámok átcsaptak a sajka fölött. Hullámokat hasogató gőzösök.*

„Hullám dagad s örvénybe száll,
Hullám között vár a halál.“ Kölcsey.

„S indul az áldz kard, mint a tüzes villám;
Karikáit a hír hányja, mikép hullám.“
Arany.

Költői nyelvben képes kifejezéssel általán am. mély, nagy víz. *Hullámokba temetkezni. Elborította a hullám.*

HULLÁMÁR, (hullám-ár) ösz. fn. Hullámok növekedése, feltorlódása.

HULLÁMHEGY, (hullám-hegy) ösz. fn. Magasra emelkedett vagy tornyosodott hullám, oly nagy hullám, mint egy hegy.

HULLÁMHEGYSÉG, (hullám-hegység) ösz. fn. Hegység, melynek bérczei hullámok gyanánt hol fölemelkednek, hol alábajlanak.

HULLÁMKŐ, (hullám-kő) ösz. fn. Vizekben, kivált vizek szélein, partjain levő kövek, melyeknek fölszine a hullámok csapdosásaitól rovatos vagy öblös. Ilyenek a Balatonban találtató, úgy nevezett kecskekörmök.

HULLAMODIK, (hull-am-od-ik) k. m. *hullamod-tam, —tál, —ott.* Hullani készül, hullásnak ered, lassanként hull.

HULLÁMOS, (hull-ó-am-os) mn. tt. *hullámos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Hullámoktól lepett, felzúdúlt, viharos. *Hullámos folyók, tavak, tengerek.* Átv. ért. mondjuk szövetekről, melyeken hullámalaku tekervényes czifraságok látszanak. Máskép: *habos.*

HULLÁMSÍR, (hullám-sír) ösz. fn. Képes kifejezéssel: vízbefulás, midőn valaki a vízben, hullámokban lelte sírját.

HULLÁMTENGER, (hullám-tenger) ösz. fn. A hullámok igen nagy száma, megmérhetetlen sokasága.

HULLÁMTORLÁS, (hullám-torlás) ösz. fn. A toluló hullámoknak sátonyokba, sziklákba, partokba ütődése és megtörése.

HULLÁMTORLAT, (hullám-torlat) ösz. fn. Torlat v. torladék hullámokból.

HULLÁMTÖRŐDÉS, (hullám-törődés) l. HULLÁMTORLÁS.

HULLÁMVERŐDÉS, (hullám-verődés) l. HULLÁMTORLÁS.

HULLÁMZÁS, (hull-ó-am-oz-ás) fn. tt. *hullámzás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* A mozgásba hozott víznek föl alá tódulása, sodródása.

HULLÁMZAT, (hull-ám-oz-at) fn. tt. *hullámzat-ot*, harm. szr. *—a.* Hullámokká alakult, s föl alá sodródó víztömeg.

HULLÁMZATOS, (hull-ám-oz-at-os) mn. L. HULLÁMOS.

HULLÁMZIK, (hull-ó-am-oz-ik) k. m. *hullámzott*, htn. *hullámzani.* Hullámokká alakulva fel alá, ide-oda hányódik, sodródik. *Hullámzik a fergeteg által fölzudított tenger. Hullámzik a sziklás mederben folyó bérczi patak. Hullámzik a malomkerekek alól kivohanó víz.* Átv. ért. mondjuk a szövetekről, midőn mozgatás, lebegtetés által mintegy hullámokat képeznek. *Hullámzanak szélben a ponyvasátorok. Hullámzik a bőszabásu női köntös.* Szintén képes kifejezéssel mondjuk a szélhajtotta vetésekről, fűről. *Hullámzanak a gabonák.*

HULLÁMZÓ, (hull-ó-am-oz-ó) mn. tt. *hullámzó-t.* Ami hullámzik vagy hullám gyanánt mozog, hajlik. *Hullámzó tenger. Hullámzó palást. Hullámzó vetések.* V. ö. HULLÁMZIK.

HULLÁNG, (hull-ó-an-g) fn. tt. *hulláng-ot.* Az öthímesek seregébe s egyanyások rendébe tartozó ernyős növénynem, melynek biborszinü virágai hosszukás vékony szárakról lefelé lógnak, s mintegy alá-hullanak. (Dodecatheon).

HULLÁROZ, (hull-ár-oz) önh. m. *hullároz-tam, —tál, —ott.* Apródonként, ritkásan hull. *Hullároz a permeteg eső.* Átv. ért. egyenként, egymás után, nem tömegesen gyülekezik. Dunán tuli tájszó.

HULLÁS, (hull-ás) fn. tt. *hullás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Állapot, midőn valami hull. *Levelek, elérett gyümölcsök hullása. Fogak, hajak, könyük hullása. Vérhullás. Veréjtékhullás. Krisztus vére hullásáért kérlek.* V. ö. HÚLL.

HULLASZT, (hull-asz-t) áth. m. *hullaszt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Cselekszi, véghez viszi, hogy valami hulladjon. *A dér elhullasztja a fák leveleit. Némely nyavalyák, pl. a hagymázosak, elhullasztják a hajat.* V. ö. HULLAD.

HULLAT, (hull-at) áth. m. *hullat-tam, —tál, —ott.* 1) Eszközli, hogy valami hulljon, potyogjon, egymás után essék. V. ö. HULL. *Könyüket hullatni. Likas szákból kihullatni a buzát. Nem mind bors, amit a kalmár ebe hullat.* (Km.). *Vérét hullatni az ellenségnek.* 2) Egymás után veszt, elveszt, el-, kiejt. *Hajait hullatni. Fogait hullatni. Elhullatni szeből a pénzt.*

„Hullatja levelét az idő vén fája,
Teritve hatalmas rétegben alája."

Arany.

HULLATAG, (hull-at-ag, azaz hull-ad-ag) mn. tt. *hullatag-ot.* Ami könnyen hull, hullásra hajlandó. *Hullatag őszi levelek. Hullatag beteg barmok. Hullatag legyek.*

HULLATAGSÁG, (hull-at-ag-ság) fn. tt. *hullatagság-ot*, harm. szr. *—a.* Tulajdonsága valaminek, melynél fogva hullásra hajlandó, könnyen hull. *Virágok, levelek hullatagsága.*

HULLATÁS, (hull-at-ás) fn. tt. *hullatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés vagy miveltetés, mely által véghez viszszük, hogy valami hulljon. *Könyük hullatása* v. *könyhullatás. Vérhullatás, veréjtékhullatás.* V. ö. HULLAT.

HULLATÉK, (hull-at-ék) fn. tt. *hullatékot.* Vadászok nyelvén, amit a vad elhullat, ganajlat.

HULLÉKONY, (hull-ék-ony) mn. tt. *hullékony-t* v. *—at*, tb. *—ak.* l. HULLATAG.

HULLERNYŐ, (hull-ernyő) l. SZÁLLERNYŐ.

HULLOG, (hull-og) önh. és gyakor. m. *hullogtam, —tál, —ott.* Folytonosan, részenként, egymás után hull; máskép: *hullong.*

HULLOGÁL, (hull-og-ó-al) önh. és kettőztetve gyakorló; m. *hullogál-t*. Igen sürüen vagy apró részecskékben, cseppekben, morzsácskákban stb. húll.

HULLOGAT, (hull-og-at) áth. és gyakor. m. *hullogat-tam*, *—tál*, *—ott*. Engedi vagy véghez viszi, hogy valami hullogjon. *Zsákból hullogatni a busát.* Képes kifejezéssel mondjuk lelketlen tárgyakról is, pl. *A fa hullogatja leveleit.*

HULLOGATÁS, (hull-og-at-ás) fn. tt. *hullogatás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn hullogatnak valamit.

HULLOGATÓ, (hull-og-at-ó) mn. tt. *hullogató-t*. Aki vagy ami hullogat valamit.

HULLÓKAPU, (hulló-kapu) ösz. fn. L. FELVONÓ szó alatt.

HULLONG, (hull-on-og) önh. és gyak. m. *hullong-tam* v. *—ottam*, *—tál* v. *—ottál*, *—ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Apródonként, lassacskán, de folytonosan húll.

HULLÓROSTÉLY, (hulló-rostély) ösz. fn. Rostély a városok vagy várak kapuin, melyet le lehet bocsátani, vagy ismét felhúzni.

HUMMERRÁK, (hummer-rák) ösz. fn. Tengeri nagy rákfaj.

HUN, (1) helykérdő, mely némely tájakon a köznép szaján hangzik, e helyett: *hol? Hun jársz? hun voltál?* L. HOL.

HÚN v. HUNN, v. HUN, (2), fn. és mn. tt. *hún-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—ja*. Régi népség, mely Európában Atila vagy Etele uralkodása alatt élte fénykorát, különösebben egyén ezen népségből. A magyar népmondák és krónikások szerént: *Jáfet* (Mózes Genesise szerént Khám) magvából származott *Menróth* óriás (némelyek szerént: Nemróth, Nemproth, Nembrothus, a Genesis szerént: Nemród, Nimród), ki a Bábel, vagy Babilon tornyát kezdte épiteni, de a nyelvek zavarodása után *Eviláth* földére (mely e krónikások szerént Persia vala) költözött, s itt *Eneth* (v. *Enech* v. *Enach*, v. *Onech* v. *Oneth*) nevü feleségétől két fiat nemzett: *Hunor* és *Mogor* v. *Magor* (némelyek szerént: *Magog*) nevüeket, kiktől a húnok vagy magyarok származtak. (Béla király névtelen jegyzője, Kézai Simon, Budai krónika, Verbőczy stb.). A székelyek Erdélyben ősi mondájok szerént magukat Etele húnjai ivadékának tartják. Ha a szóelemzéshez szabad folyamodnunk: valamint *hún*, *hunn* a ‚hon', tájdivatosan *honn* v. *honny* fő névvel kapcsolatban annyi volna, mint: honos, honnal biró, (a törökben is *kon*-nak, s a héber ‏הוּן‏ ['ún] am. lakni), úgy ‚székely' szó is ‚székelő', azaz ‚állandó széken lakó' értelmet mutatna, melyekkel ellentétben állanának a ‚csángó', azaz csaongó, csapongó, ‚palócz', azaz ballócz, ballagócz, ‚kabar', azaz kóbor nevezetek. Közönségesen a *hún* szót *kún*-nal is azonositják. A *hún* név már a régi persa ékiratokon is előfordul (Lassen: Die Altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis stb. „Wir haben natürlich nicht an die späteren Hunnen zu denken, weder an die Attilas, noch an die Beherscher des Indus zur Zeit des Cosmas, oder an die Nephthalitischen des östlichen Persiens späterer Zeit. Die unsrigen sind an Alter weit ehrwürdiger", mondja Lassen). A történetirás azt is mondja, hogy a sínai kőfal a húnok megtámadásai ellen építtetett. Ptolemaeus Claudiusnál (138—180. Kr. u.) a szittyák közt megemlíttetnek a *chunok* (Télfy János: Görög források a scythák történetéhez). Az európai történelemben a hún nép Etele (Atila) uralkodása alatt érte el fénykorát. Jeles történetbuvárok, különösen Barthal György, a magyarnak latin *hungarus* nevét a *hun-ugor* szókból szerkesztik öszve, melyet a Névtelen jegyző és Kézay után némelyek, mint Engel, *Ungvár*-ból származtatnak. Jordanesnél is olvasható: *hunugur*, *hunugar*, Priscusnál: *onogur*, *unugur*.

Azonban lehet a *gar*, vagy ha a *g* az *n*-hez, mint orrhanghoz tartozónak vétetik: *ar*, puszta képző (formativum) is, a midőn *ung* akár mint folyó, akár mint tartomány vagy vár, szintén származhatott a *hún* (ñ orrhanggal: *huñ* v. *hung*) szótól, s igy a Névtelen jegyző és Kézay Simon származtatásában sincs semmi képtelenség, kik a közelebb fekvő, de eredetére nézve a *hún*-nal tökéletesen egyező, vagyis ugyanazon nevet vették magyarázatuk alapjául.

Egyébiránt, minthogy nemzeti életünk és történetünkben e név kimondhatatlan nagy szerepet játszik, a föntebbieknek is némi igazolására, és mivel hazai történetiróink a mondandókat mellőzik, legyen szabad, egyik legünnepeltebb külföldi történetiró — Rotteck Károly — munkája után (nyolczadik kiadás, IV. kötet, 8. és következő §§-okban) a húnok v. hunnok régi történelmét, itt rövid kivonatban közleni.

„A nélkül hogy a sínai annalisták (vagy szorgalmas compilatoruk de Guignes) után a keleti magas Ázsia népeinek meddő történeteit elbeszélnők, szemünket csak a félelmetes *Hiong-nu* népségre vetjük, kiknek korai hatalma, és sokáig tartó uralkodása keleten, nem kevésbé fontos, mint későbbi tetteik az ő valószinü ivadékaiknak a húnoknak nyugoton."

Közbe szólva, legyen szabad a *Hiong-nu* szónak, mely sínai irásmóddal van följegyezve, kiejtésére nézve megjegyeznünk, hogy minden egyszerü sínai szó, végül egy vagy több önhangzóból áll, s ha mássalhangzó van a szóban, ez az önhangzót mindig megelőzi, úgy hogy végül a mássalhangzók közől csak *n* vagy *ng*, mint orrhang (*ñ*), s igen ritkán még csak *l* fordulhat elé, és ha idegen szót, mely mássalhangzón végződik, a sínai ember teljesen ki akar mondani, ezen mássalhangzót, vagy ha több van, mindeniket is a megelőző önhangzótól, vagy legfölebb ñ orrhangtól elkülönítve, s még egy önhangzóval megtoldva ejti ki, pl. *crux* latin szó a sínai ember szájában (*r* és *x*, *s* betüji nem levén, amazt *l*-nek, ezt *ss*-nek mondja) igy hangzik: *ku-lu-ssu*, oly formán, mint *Kreutzer* némely

magyar szájában : ka-ra-ja-czá-r. Továbbá, ha két vagy több önhangzót találunk is egy szóban, egyike, főleg pedig az *i*, de többek is csak a főbbik önhangzó erősbitésére szolgálnak, pl. *Liao* csak ily formán olvasandó : *Lo*, *Sziao* am. *Szo*, *Kiun* am. *Kjun*, *Kiúo* = *Kio*. Mind ezek szerént a sínaiak valamely hosszabb idegen szót egyes szótagokra szakgatnak, s pl. *Cardinalis*-t így hangoztatják : *Kja-ul-ti-na-li-szu* (a sínai nyelvben *d* sem levén, helyette *t* áll), még az ott lakó héberek is a *Bresit* szót így ejtik : *Pie-le-si-cse*, (*b* sincs a sínai nyelvben). Adelung Mithridatese és Endlicher sínai nyelvtana. Ha tehát a sínaiak a *hún* vagy *hünn* szót kimondani vagy leírni akarták, azt okvetlenül így hangoztatták : *hioñ-nu*, azaz a hosszú *ú* vagy hangsulyos *ú* kiejtésére még egy segédhangzót kelle fölvenniök : *hioñ*, vagy mint ma is mondaná a palócz : *huon*, s a második *n*-net a megelőzőtől elválasztva, még egy megfelelő önhangzóval pótolnia : *nu*; végül az *o* az orrhangot maga után nem tűri; tehát a mi nyelvünkön a föntebbi *hiong-nu* (vagy *hioñ-nu*), csak *hunn*-nak olvasandó. *Hiún* Schottnál egyszerüen is eléjön.

Most folytassuk a történetet.

„Tizenkét századdal a mi időszámlálásunk előtt alapúlt meg a *Hiong-nu* (olvasd : *hunn*) nemzet uralma. A mongol magaslaton a Kobi pusztaság egy részében, honnan Sínába juthatni, állnak vala sátoraik, s már korán fenyegették a sínai határszélt. Azonban, legelsőbben Krisztus előtt a harmadik században tünt fel a *hiong-nu* (*hunn*) név, az előtt uralkodóik szerént változván nevezeteik, s innen lesz történelmök egybefüggő. Ő ellenök építtetett a nagy sínai kőfal. De hiába! A *tanjou*-k (isten fiai, így nevezteték a hún fejedelmek) ismételve áthágták a roszul ótalmazott véderőséget. Magas Ázsiának legnagyobb részében, a keleti Oceán szomszédságától Irtisig, a sínai határszéltől a szibériaiig kiterjesztek a hunnok dagadozó hatalmukat. E megmérhetlen területen minden népségek meghódittattak vagy kiirtattak; a tanjouk (isten fiai) táborában kétszázezer számot haladó lovasok valának. Végre egészen legyőzték a sínaiaknak noha jól begyakorlott, s fegyverben jártas seregeit is, és ezek birodalmát még nőkben is adózójukká tették.

„Azonban a legmagasabb hatalom és dicsőségnek, s alkalmasint az elbizottságnak is időpontjára rövid időn zavar és baj következett. A sínaiak, ellenségeiknek megbasonlása és saját ravasz politikájok által újra fölemelkedtek. Véres és változó hadjelenetek után, főkép a fejedelmi utódok czivódása miatt, elvégre a hiong-nukat, miután egyik fejedelem magát a sínaiaknak önként alávetette vala, a sínaiak és ezektől fellovalt *sien-pi* népség leverték, és tizenhárom százados birodalmuk végét érte (Kr. u. 98-dik évben), s fő lakhelyöket a sien-pik foglalták el.

„Egy kis rész ott maradván a sien-pikkel összekeveredett, egy más dél felé a már előbb elszakadt, és a sínaiak uralma alatt álló testvéreihez huzódott, s történelme megszünt. De a legvitézebbek és daczosabbak az északi birodalomban bátor elszánással a távol nyugot felé indultak, ellenségeik fegyvere és hatalma előtt hozzáférhetetlen menhelyet vagy hont keresvén, s ott ütvén tanyát, hol legelőt találtak és vadászhattak. Két száz évig kisérék vala szemmel a sínaiak a vándor hunnokat, de annál homályosabban, minél messzebbre távoztak, míg az Imauson túl teljesen eltünt szemeik elől.

„Két nagy seregre oszolva vonultak ki a hunnok a pusztaságból, mely ma a Szoongarok (v. Dzungárok) nevét hordja, egyik rész dél-nyugotra az Oxus (ma Dsihun v. Amu-Darja) felé, a másik észak-nyugotra a Volga felé. Az elsők, melyek *Tie-le*, (sínai módon írva, am. *tele*, vagyis *telep*), máskép : *ab-tele* (a történetiró magyarázata szerént : *Wassertele*, tehát kétségtelenül : *habtelep*, *vízi telep*) nevet viselének, és névcsonkítással *Euthalitái*- vagy *Hajathalitái*-nak (föntebb Lassennél Nephthalitáknak) nevezteték, (ennyire elferdíték az idegen irók a tiszta hún v. magyar nevet, melyet még a sínaiak meglehetős épségben írtak le). Ezek Sogdiánában és környékén hatalmas birodalmat alkottak, a müveltségben is előmenetelt tönek, sőt éghajlati befolyás és szelíd erkölcsök által testök színe is némi változáson menvén által, *fejér hunnok*-nak nevezteték, s humanitásuk és hüségökről dicsértetnek. A perzsák történelme sokat elmond békében és háborúban volt érintkezéseikről ezen Hajathalitákkal."

Megemlítendőnek véljük itt, 1) hogy a régi Sogdiana magában foglalta Funke Real-Lexicona szerént a mostani északi Bocharát, továbbá Pelur egy részét és Kis-Tibetet, s kelet felé a szákák lakhelyét; 2) hogy egy újabb munkában, t. i. az „Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes" czímü gyüjtemény I. kötete 4. számában (Leipzig 1858.) a 41. lapon egy ide vonatkozó nevezetes hely fordul elé : „Wegen der Macht des *Duḥshamâ*-Zeitalters wird die Macht der *Mudgala* mit Gewalt, wie ein Meerstrom die Erde überfluthend ergreifen" stb. S alább ezen jegyzetet találjuk : „Vajjon kik lehetnek ezen *Mugdala* népség? Nyilván idegen nép, mely darab ideig *Surâshtra* fölött uralkodott, s melynek uralma alatt az ország 167. után egészen jó állapotban vala. Ez alatt, úgymond értekező, csak a Hinduszittyák (*Yueitchi*), vagyis Fejér-hunnok érthetnek. De honnan ezen feltünő *mudgala* név, mely külömben a hindu forrásokban ezen vizonyban sehol elé nem fordúl? A hangzat szerént a *mongol* névhez közelednék, de amely részint általában ezen kora időben ki nem mutatható, részint pedig maga a nép miatt is ide nem illik." A 41. és 42. lapok aljján mondja értekező : „Talán a *mudgala* vagy *mudgava* szó, mely pörölyt jelent, épen a fejér hunnoktól, mint hóditóktól vétetett, kik Kosmas tanusága szerént kora időben a hatodik századig még nyugoti Indiában lakoztak." — Ha már tudjuk, mint alább is látni fogjuk, hogy a magyar és hún vagy hunn azonegy

nép, akkor könnyű megérteni, miért hívattak a fejér húnok is *mudgala* vagy *mudgara* néven; hiszen a ‚magyar' szót a *gy* miatt idegen nyelvek ma is *madjar-*, *madgiar-*, *madsar*-nak írják, melyet régenten honi krónikásaink is *mogor-* vagy *moger*-nek írtak, honnét az *u* is (mint az *o*-hoz legközelebb álló) igazolva van, annyival inkább, mert a szanaskritban rövid *o* nincsen is.

Térjünk ismét a történelem folyamára.

„A másik sereg, lakhatatlan zord sivatagokon vonulván át, hosszú kóborlás után a Jaik és Volga között telepedett le a mai Baskírok földén, s dél felé mintegy Asztrakánig. A ‚NAGY-MAGYARORSZÁG' (Grosz Hungarien) név, melyet még a XIII. században is viseltek e vidékek, (s melynek népeiről Julianus barátnak 1237-dik évben tett utazásából, magyarra fordítva Szabó Károly által mi tudjuk, hogy magyarok valának, s még akkor is magyarul beszélének), ottani tartózkodásuk emlékeül szolgál. Most már örökös fejedelmek (tanjouk) nélkül, csupán egyes törzsfőnökök alatt vagy közös vállalatoknál, önmaguk választották vezérek alatt szabadságban és régi szokásuk szerént éltenek. Olykor keleten is uralkodtak *Igurig* és *Lop* tóig, erősbülve idegen népségek egyesülése által, vagy a velök rokon menekvők által a déli hún fejedelemségekből, melyeket a sínaiak most szintén azét dúltak vala, és mind ezekkel együtt lassanként a régi félelmetességre és hatalomra nevekedtek.

„De az engesztelhetetlen sien-pik nem szüntek meg a hiong-nu-k megtámadásaitól, azok kiszorították őket az *Igur*-ok földéről és *Ili*-től a *Jaik*-ig, annyival inkább, mert őket magukat is a III-ik század közepén feltűnt újabb népségek keletről nyugotra nyomták; valamint a *hiong-nu*-kat is több más népség.

„A *Hunnok* — mely név alatt tűnnek fel most a római történetiróknál — elszánták magokat 374-ben, hogy a Volgán átkeljenek. A Volga nyugoti partjain tanyászó Alánokra ellenállhatatlan erővel rohannak a hunnok, s azokat szétverik vagy magokkal egyesítik. A további lépés a Donon v. Tanaison keresztül Európába hozza őket.

„Ekkor a Tanaistól a Dunáig és az Euxinustól a Balt tengerig a Góthok nagy nemzete uralkodik vala, keleti és nyugoti Góthokra oszolva. Egyszerre elterjed a híre eddig ismeretlen, utálatos népségek ellenséges közeledésének. Ázsia havasairól hömpölygött alá dúlva, ellenállhatlanul a számnélküli sereg. Alig vala rajtok emberi alak. (Természetesen mint megtámadó ellenséget a nyugotiak irtózatosnak találták, és írták is le, de a természet kebelében, s vadászat-, baromlegeltetés- és harcban töltött életmódjok is sokat tett mogorva külsejökre nézve az európai városi lakosok előtt); hisz még mai földmíves kúnjainkat is egyik classicus költőnk *megfeketült haragos kunok*-nak nevezi). Azonban erőteljesek, gyorsak, lovaikon mintegy repülők, ölni vágyók, s a nyil-lövésben soha sem hibázók.

„Egy embernyomon keresztül dúlongtak ezen gonosz teremtmények (Unholde) jelentékeny tettek nélkül az Al-Duna és Euxinus (Fekete tenger) északi tartományaiban. Fejeik, kik a római iróknál megneveztetnek, egész *Rua*-ig (Rof-ig) úgy látszik csak részbeli vezénylők valának. Ros vagy Rugilas fejlesztette ki az ötödik század elején a nemzet egyetemes főnökének hatalmát. De az ő tettei nyugoton csak Pannonia elfoglalására szorítkoznak.

„Halála után az uralkodás Attilára és Bledára (Budára) szállott" stb. L. Bővebben: Nyelvt. Közl. 1864.

Így köti össze a külföldi tudósok legkitűnőbbike a húnok vagy magyarok történetét — pedig szakadatlan fonalban — jóval Krisztus Urunk születése előtti századoktól kezdve Atiláig, a sínai és nyugoti annalisok és krónikák nyomán. Miért nem követik őt honi iróink? — Úgy látszik a mondottakból, hogy nekünk az északi és nyugoti nyelvek mellett a délibbázsiai, különösebben a sínai, arab, persa stb. forrásokat is kellene ős történelmünk végett tanulmányoznunk. V. ö. KÚN, MAGYAR, SZÉKELY.

HUNCZFUT, l. HUNCZUT.

HUNCZUT, fn. és mn. tt. *huncsut-ot*, harm. szr. *—ja*. Németből átvett s köz divatuvá lett becstelenitő gúnynév, (a német Hundsfott Heyse szerént am. Hundsvogt, azaz kutya-peczér); a magyar ‚gonosz' szó többféle értelmében. Legkeményebb értelemben hozzá a *gazember*, *akasztófára való*, s hasonló czímek is szoktak adatni. *Huncsut gazember*. Néha szelidebben am. kópé, dévaj, furfangos eszű, tréfás. *Huncsut kis fiú ez*. Annyit is tesz, mint szövevényes, különös, nehéz. Egyébiránt e szónak nem csak irásban, de nemesebb társalgási beszédben sincs helye.

HUNCZUTKA, (huncsut-ka) fn. tt. *huncsutkát*. A fülek mellett lelógó, fodorított fürtöcske, kivált a nőnemnél, gonoszka.

HUNCZUTKODÁS, (huncsut-kod-ás) fn. tt. *huncsutkodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Gazemberkedés. Szelidebb ért. tréfálkodó kötődés, dévajkodás, csintalankodás, gonoszkodás. V. ö. HUNCZUT.

HUNCZUTKODIK, (huncsut-kod-ik) k. m. *huncsutkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Huncsutul, gazemberül cselekeszik. Szelidebb értelemben, dévajkodik, kópékodik, csintalankodik, gonoszkodik. V. ö. HUNCZUT.

HUNCZUTOL, (huncsut-ol) áth. m. *huncsutol-t*. Valakit huncsutnak nevez. *Huncsutolni egymást*.

HUNCZUTOZ, (huncsut-oz) áth. m. *huncsutoztam*, *—tál*, *—ott*. L. HUNCZUTOL.

HÚNFALU, helység Szepes megyében; helyr. *Hunfalu-ba*, *—ban*, *—ból*.

HUNKÓCZ, falvak Sáros és Ungh megyében; helyr. *Hunkócz-on*, *—ra*, *—ról*.

HUNNYÁSZ, (huny-ny-ász, vagyis huny-ás) fn. tt. *hunnyász-t*, tb. *—ok*. 1) Oly emberről mondják, ki magát meghúzza, megvonja, szemeit behunyva

csendesen, nyugton vesztegel; alattomos, leskődő, mint a macska. 2) A pemetfüvel rokonságban levő tüskés és földre terülő növényfaj. (Stachys).

HUNNYÁSZKODÁS, (huny-ny-ász-kod-ás) fn. tt. *hunnyászkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kedélyi állapot, midőn valaki hunnyászkodik.

HUNNYÁSZKODIK, (huny-ny-ász-kod-ik) k. m. *hunnyászkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Magát meghúzza, megsunnyja, szemeit behunyja, alázatosan vagy ravaszul összevonja magát, pl. midőn gyöngeségét érzi vagy fél, vagy leselkedik, cselt vet. *Meghunnyászkodik a csintalan fiú a szigorú apa előtt, a hetvenkedő pimasz a valódi vitéz előtt.* Rokon vele a *gunnyaszt, sunnyad.*

HUNNYÁSZKODÓ, (huny-ny-ász-kod-ó) mn. tt. *hunnyászkodó-t*. Aki hunnyászkodik; alattomos, magát ideiglen meghuzó, sunyi, gunnyasztó. *Hunnyászkodó csalárd ember. Hunnyászkodó macska. Hunnyászkodó rabszolga.*

HÚNY, HUNY, (hu-on v. hu-ony, azaz *hu*-val lehell, valamint *hál*-ban is *ha*, vagyis a lehelő *h* a lényeges hang); önh. és áth. m. *húny t*. Rokon vele: *súny, szuny (szuny-ny-ad)* és *szender*. V. ö. KÚM. Értelme: 1) Szemét vagy szemeit bezárja, becsukja. *Hunynak a gyermekek, midőn bujóskát játszanak. Huny az ember, midőn szemeit valamitől félti. Szemet hunyni* vagy *behunyni a szemet valamire*, am. nem figyelni, elnézni, engedékenynek lenni. 2) Búvik, megsunyja, meghúzza magát. *Meghunyt* v. *meghunyta magát a nyúl a bokorban.* 3) Elalszik, álomba merül, s innen átv. értelemben, hal; *elhúny* = meghal. *Elhunyt az Úrban. Imádkozzunk az elhunytakért. Behúny*, áth. ért. *Alig húnyta be szemeit az apa, már osztomi akartak gyermekei. Hunytom, hunytod, hunyta után.* Lelketlen tárgyról is.

„Kél a veszély, húny a remény."
Kölcsey.

HUNYA, l. GÚNYA.

HUNYÁBAN, l. HUJÁBAN.

HUNYAD, helyek neve Erdélyban; VAJDA—, mezőváros Hunyad megyében; BÁNFY—, mezőváros Kolos megyében; helyr. *Hunyad-on*, —*ra*, —*ról*.

HUNYAD VÁRMEGYE, Erdélyben.

HUNYÁS, (1), (huny-ás) fn. tt. *hunyás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A szemeknek bezárása. *Szeme hunyása mutatja, hogy hamis ember.*

HUNYÁS, (2), (huny-ó-as) mn. tt. *hunyás-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Sunnyogó, alattomos, alamuszi, ki szemeit behunyja, s más szemébe nem mer nézni.

HÚNYATLAN, (húny-atlan) mn. tt. *hunyatlan-t*, tb. —*ok*. Be nem húnyt. *Hunyatlan szemmel volt egész éjjel.*

HÚNYIK, (húny-ik) k. m. *húny-tam*, —*tál*, —*t*. Szemekről mondjuk, midőn becsukódnak. *Gyakran hunyik a szeme.*

HÚNYIZOM, (húny-izom) ösz. fn. Izom, melynek vonaglása által a hunyás eszközöltetik.

HÚNYOG, (húny-og) önh. és gyak. m. *hunyog-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyakran húny vagy hunyik. *Hunyog az álmos ember. Hunyognak a fájós szemek. Hunyog, aki szemeivel jelt akar adni.*

HÚNYOGAT, (húny-og-at) önh. és áth. m. *hunyogat-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonosan hunyog, szemeivel integet. *Hunyogatnak a hamis ember szemei. Miért hunyogatod szemeidet?* V. ö. HÚNYOG.

HÚNYOGATÁS, (húny-og-at-ás) fn. tt. *hunyogatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn a szemek hunyognak, vagy cselekvés, midőn valaki szándékosan hunyogatja szemeit.

HÚNYOGATÓ, (húny-og-at-ó) mn. tt. *hunyogató-t*. Aki vagy ami hunyogat. *Hunyogató szemfájós ember. Hunyogató hamis szemek.*

HUNYOR, (1), (huny-or) elvont törzsök, melyből *hunyorog, hunyorgat, hunyorít* stb. származnak. Képzésére rokon a *szomor, szigor, dombor, szugor, vigyor* stb. szókkal, s jelenti azon állapotot vagy tulajdonságot, melynél fogva a szemek majd bezáródnak, majd kinyilnak.

HÚNYOR, HUNYOR, (2), (huny-or) fn. tt. *hunyor-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Növénynemzetség a sokhímesek seregéből és sokanyások rendéből. 1) *Fekete húnyor*, mely különösen déli Európában tenyészik, melynek kivül fekete, belül fehéres gyökerét gyógyszerül használják, s egyéb tulajdonságai között nevezetes, hogy igen nagy tüsszögtető erővel bír, s hihetőleg nevét is onnan vette, hogy tüsszögtetéskor a szemeket hunyorogni kényszeríti, vagy pedig hunytató, altató erejétől, (Kassai J.); valamint szláv eredetü *sásspa* neve is *sa-aspati* (= elalunni) szótól eredettnek látszik, noha ezt Diószegi a ‚veratrum' elnevezésére használja. A régiek különösen a tébolyodottság gyógyitására használták. (Helleborus niger). 2) *Büdös-*, 3) *Zöld-*, 4) *Vörös-húnyor*.

HÚNYORFŰ, (húnyor-fű) ösz. fn. A csikszárak neméhez tartozó növényfaj, máskép: *hódos csikszár*, köznépiesen: *kishúnyor, disznóhúnyor*. (Polygonum persicaria).

HUNYORG, l. HUNYOROG.

HUNYORGÁS, (huny-or-og-ás) fn. tt. *hunyorgás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn a szemek hunyorognak, vagy cselekvés, midőn valaki majd bezárja, majd felnyitja szemeit. *Szemei hunyorgásából látszik, hogy hamiskodik. Ezen ember hunyorgását nem szenvedhetem.*

HUNYORGAT, (huny-or-og-at) áth. és gyakor. m. *hunyorgat-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Szemeit gyakran majd bezárja, majd kinyitja, vagyis hunyorogni késztetí. *Miért hunyorgatod szemeidet?* Használják önhatólag is. *Ne hunyorgass annyit, mert ast kell hinnem, hogy hazudsz.*

„Hozzám jó kedvet mutass,
Rút szemmel ne hunyorgass."
Régi házassági ének. (Thaly K. gyüjt.).

2) Szemeivel integet, jelt adogat. *A csimborák egymásra hunyorgatnak.*

HUNYORGATÁS, (huny-or-og-at-ás) fn. tt. *hunyorgatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn valaki hunyorgat. *Gyanús hunyorgatás. Csimborák, szerelmesek hunyorgatása.* V. ö. HUNYORGAT.

HUNYORI, (huny-or-i) mn. tt. *hunyori-t*, tb. *—ak*. Tréfás gúnyneve oly embernek, ki gyakran hunyorogni szokott. Oly képzésű, mint : *vigyori, szugori.*

HUNYORÍT, HUNYORIT, (huny-or-ít) önh. és áth. m. *hunyorít-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. 1) Tárgyeset nélkül am. hunyorogva néz. *Hunyorított pajtásának* v. *pajtására, s ez legott megértette.* 2) Tárgyesettel am. szemeit majd becsukja, majd kinyitja. *Minden ütésre szemét hunyorítja.*

HUNYORÍTÁS, HUNYORITÁS, (huny-or-ít-ás) fn. tt. *hunyorítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn valaki hunyorít, szemével vágást tesz. *Szemhunyorítás. Egy szemhunyorításra megértették egymást.*

HUNYORODÁS, (huny-or-od-ás) fn. tt. *hunyorodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Állapot, midőn a szemek hunyorodnak. V. ö. HUNYORODIK.

HUNYORODIK, (huny-or-od-ik) k. m. *hunyorod-tam, —tál, —ott*. Hunyó állapotba megy által, hunyorogni kezd, szenderedik. *Szemei mindeu puskalövésre meghunyorodnak. Meg sem hunyorodott bele* am. legkisebb benyomást sem tett reá.

HUNYOROG, (huny-or-og) önh. és gyak. m. *hunyorog-tam, —tál*, v. *hunyorgottam, —ottál, hunyorgott*, htn. *—ni* v. *hunyorgni* v. *hunyorgani*. Folytonosan vagy gyakran majd becsukja, majd felnyitja szemeit. *Hamisan, tréfásan, álmosan hunyorogni. Mit hunyorogsz rám? Szája vigyorog, szeme hunyorog, vigyáz, hogy meg ne csaljon.*

HUNYÓS, (huny-ó-os) fn. tt. *hunyós-t*, tb. *—ok*. Gyermekjáték, midőn egyik a társak közől szemeit behunyja, s az alatt a többiek elbújnak, s kit közölök megtalál, az veszi által a hunyó szerepét. *Hunyóst játszani*, vagy máskép : *kumni*. Ettől különbözik a *szembekötősdi*.

HUNYÓSDI, (huny-ó-os-di) fn. tt. *hunyósdit*. L. HUNYÓS.

HUNYÓSKA, (huny-ó-os-ka) fn. tt. *hunyóskát*. L. HUNYÓS.

HUNYTAT, (huny-tat) áth. m. *hunytat-tam, —tál, —ott*. L. ALTAT.

HUP, 1) Hangutánzó gyök, melyből *hupa, hupál, hupog, hupol, huppan, huppol* stb. származékok erednek. Jelenti a keményre esett, vagy kemény eszközzel ütött testnek tompa hangját. Máskép : *hop* v. *hopp*, élesebben : *csup* v. *csupp*. 2) Rokon a *kup* gyökkel, a dudorodást, kinövést jelentő *hupa, hupás* származékokban.

HUPA, (hup-a), 1) Hangutánzó törzsök, s am. *hup* hang vagy ütés, mely alatt a test hupog. 2) A *hupás* (hátahupás) származékban am. kidudorodás, kinövés valamely állati testen.

HUPÁL, (hup-a-al) áth. m. *hupál-t*. Valamely kemény eszközzel, pl. darab fával megver, megpufál. Gyöke a hangutánzó *hup*. *Meghupálták ő kigyelmét.*

HUPÁLÁS, (hup-a-al-ás) fn. tt. *hupálás-t*, tb. *—ok*. Pufolás, kemény eszközzel verés.

HUPAN, l. HUPPAN.

HUPANT, l. HUPPANT.

HUPIKÉK, (hupi-kék) ösz. mn. 1) Tréfásan am. határozatlan színű. *Hupikék, delivörös, láthatatlan színű.* 2) Szederjes szín, milyen verés, *hupálás* után látszik a testen. *Szabtak neki hupikék nadrágot, jajvörös posztóból*, azaz jól megverték. (Km.). *Hupikék a háta, jajvörös a czombja.* (Km.). *Vettek neki dolmányt, hupikéket, vert vöröset.* (Km.). Gyöke a *hup* hang, máskép : *puf*.

HUPMAJOM, (hup-majom) ösz. fn. Amérikai majomfaj, mintegy másfél lábnyi hosszuságu. (Coaita, Quota).

HUPOG, (hup-og) önh. és gyakor. m. *hupogtam, —tál, —ott*. Folytonos vagy ismételt *hup* hangot ad. *Hupog vala a háta, midőn verték. Hupognak a fáról lehulló almák.*

HUPOGÁS, (hup-og-ás) fn. tt. *hupogás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Esés vagy ütés által okozott *hup* hangnak ismétlése. *Úgy megverték, hogy a hupogás szomszédba hallatszott.*

HUPOGAT, (hup-og-at) gyak. áth. m. *hupogattam, —tál, —ott*. Valamit úgy ütöget, vereget, hogy hupog bele. *Husánggal hupogatták a hátát.*

HUPOGATÁS, (hup-og-at-ás) fn. tt. *hupogatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Erős veregetés, hogy hupog bele.

HUPOL, (hup-ol) l. HUPÁL.

HUPOLYAG, (hup-oly-ag v. hup-hólyag) fn. tt. *hupolyag-ot*. 1) A testnek csipés vagy marás utáni felhólyagosodása. 2) A fának kiforradása, hupássága. 3) Némely cserjefák magvainak hólyagalaku tokja, mely összenyomás által hupogva elpattan. 4) Göcsejben így nevezik a visi tök virágát.

HUPOLYAGOS, (hup-oly-ag-os v. hup-hólyagos) mn. tt. *hupolyagos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Hupolyagokkal lepett, bővelkedő. *Szunyogok csipésétől hupolyagos lett a bőre. Hupolyagos fa.* V. ö. HUPOLYAG.

HUPPÁ v. HOPPÁ, l. HOPSZA. Mondják a kis gyermeknek, midőn emelgetik, ugráltatják.

HUPPAN, (hup-p-an) önh. m. *huppan-t*. Esés vagy ütés által erős *hup* v. *hupp* hangot ad. *Huppan a padláról levetett teli szák. Huppan a hát, ha bottal ráhúsnak. Huppannak a fáról lehulló almák.*

„Huppanj körte, megértél már.“

Vörösmarty.

HUPPANT, (hup-p-an-t) áth. m. *huppant-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. *Hup* vagy *hupp* hangot adni készt et, pl. ütés által. *Huppantós körte*, olyan körte, mintha meghuppantották volna, szotyós vagy szotyogós körte.

HUPPOL, (hup-p-ol) áth. m. *huppol-t*. Úgy ver, üt valamit, hogy *hup* v. *hupp* hangot ad, pufol.

HUPPOLYAG, HUPPOLYAGOS, l. HUPOLYAG, HUPOLYAGOS.

HUPPOTA, hangutánzó fn. tt. *huppotát*. Göcseji tájszó, am. babuta, büdösbanka. Hasonló hozzá a szintén hangutánzó latin : *upupa*.

HUR, hangutánzó gyök, melyből *hurákol*, *hurbokol*, *hurdi*, *hurgya*, *hurít*, *hurogat*, *hurukkol*, *hurut*, s ezek származékai erednek. Jelent tompán rezgő mély torok hangot. Rokon a *kurjant*, *kurjogat* igékben előforduló *kur* kemény gyökkel, valamint a *surran*, *súrol* igék *sur* v. *súr* gyökével, és *korog* ige *kor* gyökével is.

HÚR, tiszta gyök, és fn. tt. *húr-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. 1) Tulajdonkép nem egyéb, mint a megnyujtott *hur* hangutánzó, s jelent állati bélből vagy fonalakból, vagy érczszálakból való rugonyos és szinegalakú testet, mely fölfeszítve, és újjal vagy más ahoz való eszközzel, pl. nyirettyűvel (a hegedünemüeken), kalapácskákkal (czimbalmon, zongorán) stb. rángatva vagy horzsolva, dörzsölve rezgő hangot ad, burog, rezegve peng stb. Megvan a görög χορδή, latin *chorda* szókban. *Hegedü, zongora, lant, czitera, czimbalom húrjai. Bélhúr. Rézhúr, acélhúr, selyemhúr. Húrokat pengetni. Felhúsni, felczigánni, megereszteni, megtágítani a húrokat. Jaj be szakad ez a húr, majd megfizet az az..dr.* (Czigány ének). *Nyíl húrja.*

„Engem a nagy vénség tart egyedül búra,
Nyúlik erőtlen, mint nyilak ázott húrja."

Arany J.

Mindig egy húrt pengetni, am. ugyanazon dolgot ismétleni. *Egy húron pendülnek* am. egy véleményen, egy szándékban vannak, egyet értenek, egy bordában szőnek, czimboráskodnak. 2) Fonalalakú szálacskák, vagy rostok az állatok beleiben, vagy más részeiben. 3) Így nevezetnek némely növények, melyeknek hosszukás, vékony, húralakú száraik vannak, milyen pl. a *tikhúr*, *gólyahúr* (gólyahír). Vagy talán ezekben a *her* (lóher), *har*, *sarj*, *súr* (surjány), növényt jelentő szókhoz rokon. 4) Átv. ért. az érzékeknek, érző tehetségnek azon érintési pontja, mely bizonyos benyomásokra különösen fogékony. *Szivemnek leggyöngédebb hurját, a becsületérzést, illették.* 5) Képes kifejezéssel am. rugonyosság, kitartás, szilárdság. *Türelmem húrja engedni, tágulni kezd. Húr szakadtáig czigányi a népet.*

HURÁK, (hur-ák) hangutánzó törzs, melyből *hurdkol* származik. Jelenti azon erőködő tompa hangot, melylyel valaki a torokban összegyült nyálkát kitisztítani, kitakarítani törekszik; ugyanaz *krák* törzszsel, és *hardk* szóval.

HURÁKOL, (hur-ák-ol) önh. m. *hurákol-t*. A torokban megrekedt nyálkát, turhát erőtetett *hurák* hangon kitakarítani törekszik. Máskép : *krákol*, *harákol*, *herákol*, *hernyákol*, *hurutol*. Rokonok vele közelebbről a török, szintén hangutánzó *öksür-mek* (hurákol-ni, köhögni), *öksürme*, *öksürük* (hurák, krák, köhögés), a német *kreisch-en*, cseh *kriceti* stb.

HURÁKOLÁS, (hur-ák-ol-ás) fn. tt. *hurákolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki hurákol, krákol, herákol, hernyákol, hurutol. V. ö. HURÁKOL.

HURÁKOLÓ, (hur-ák-ol-ó) mn. tt. *hurákoló-t*. Aki hurákol. *Hurákoló vén ember*. V. ö. HURÁKOL.

HURB, l. HURBOK.

HURBANCS, (hur-b-ancs) mn. tt. *hurbancsot*. Toprongyos, tongyó. *Hurbancs módra öltözik*. Székely szó.

HÚRBÉL, (húr-bél) ösz. fn. Bél, különösen juhból, melyből húrokat készítenek.

HURBOK, (hur-b-ok) és HURB, (hur-b) hangutánzó elvont törzsek, melyekből *hurbancs*, *hurbokol*, *hurbokolás* erednek. Jelenti azon hangot, melyet némely testek összedörgölésénél, koptatásánál hallani. Rokon *hurcs* törzszsel, *(hurczol* szóban).

HURBOKOL, (hur-b-ok-ol) áth. m. *hurbokol-t*. Valamely kemény, szilárd testet úgy dörzsöl, koptat, hogy *hurb* hangot ad. *Ruhát, kötőt hurbokol*, am. azt hordással nyúzza, szakgatja; máskép : *hurbol*, *húsol*.

HURBOKOLÁS, (hur-b-ok-ol-ás) fn. tt. *hurbokolás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valamit hurbokolnak.

HURBOL, (hur-b-ol) áth. m. *hurbol-t*. Székely tájszó, l. HURBOKOL.

HURBOLÓDIK, (hur-b-ol-ó-od-ik) belsz. m. *hurbolód-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamely dologgal kinozza magát, kinlódik, bajlódik, fáradoz. Székely szó.

HÚRCSINÁLÓ, (húr-csináló) ösz. fn. Készmives vagy gyáros, ki belekből vagy rézből, vasból stb. húrokat készít.

HURCZ, (hur-cz) fn. tt. *hurcz-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Függelék, melyet valamely test mintegy maga után hurczol, vontat, pl. az üstökös csillagok farka vagy üstöke; továbbá némely köntösöknek földön uszó vége, uszálya. 2) Törzse a *hurczol*, *hurczolás* stb. szóknak. Mindkét esetben hangutánzó, s rokon *horz* törzszsel, *(horzsol* szóban).

HURCZA, (hur-cza) fn. tt. *hurczát*. 1) Tapogató kosár, melyet helyről-helyre hurczolnak, s le-lenyomdosnak az álló vizekben halászók. 2) Ikerítve : *herczehurcza*, am. ide-oda rángatva vontatás, rendetlen huzavona.

HURCZOL, (hur-cz-ol) áth. m. *hurczol-t*. Gyöke a hangutánzó *hur*, s törzse *hurcz*, (mint *harcz harczol*, *harcz harczol*). Elemezhető a *hord* igéből is, mintegy : *hordzol* (hordozol). Valamit erőszakosan megragadva, magával vagy maga után húz, vonczol.

különösen a földön csúsztatva húzkál, vontat, koptat. *Földhöz vágva, s hajándl vagy gallérjándl fogva hurczolni valakit. A levetett és kengyelbe akadt lovagot hurczolja a paripa. A fenyüsudalakat kihurczolni a vízből. A hossu ruhát sárban, porban hurczolni. Kötelen hurczolni a czökönyös borjút, malacsot. Ne hurczold a gabonakévéket, hanem vidd. Sárban, porban meghurczolni valakit. Kihurczolni a dögöt a gyöpre. A lépcsőkön föl- vagy lehurczolni a szalmazsákot.* Átv. ért. szakgat, koptat, vásít. *Sok ruhát elhurczol. Ez nem hurczolni való öltözet.* Szélesb ért. magával visz, hordoz. *Kár ennyi pogyászt mindenfelé hurczolni. Hütvány árnit városról városra hurczolja.*

HURCZOLÁS, (hur-cz-ol-ás) fn. tt. *hurczolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamit hurczolunk. V. ö. HURCZOL.

HURCZOLKODÁS, (hur-cz-ol-kod-ás) fn. tt. *hurczolkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Tulajd. ért. cselekvés, midőn valaki holmijét magával hurczolva máshová költözködik. Szélesb ért. hordozkodás, költözködés, mely mindig az ingóságok, pl. bútorok, eszközök, edények stb. némi hurczolásával szokott történni. V. ö. HURCZOL.

HURCZOLKODIK, (hur-cz-ol-kod-ik) k. m. *hurczolkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Előbbi lakhelyét elhagyva, s ingóságait magával hurczolva, máshová költözködik. A hordozkodik igének képesebb módosítása, mennyiben a hurczolás több erőködéssel, és némileg rongálással jár, mint a hordás, hordozás, hordozkodás.

HURCZOLKODÓ, (hur-cz-ol-kod-ó) mn. tt. *hurczolkodó-t*. Aki hurczolkodik. *Egy házból másba hurczolkodó szellérek.*

HURCZOLÓDÁS, (hur-cz-ol-ó-od-ás) fn. tt. *hurczolódás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szenvedő állapot, midőn valaki v. valami ide-oda hurczolódik. *Hurczolódásban sok ruhája elszakadt. Hurczolódás ritkán történik kár nélkül.* V. ö. HURCZOLÓDIK.

HURCZOLÓDIK, (hur-cz-ol-ó-od-ik) belsz. m. *hurczolód-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Hurczolás által ide-oda rángattatik, szakad, vásik, kopik, mállik. *Hurczolódnak az egymással hajbakapott verekedők. Elhurczolódott a ruhám.* 2) Nagy ajjal-bajjal, veszödséggel, kárral költözködik, hordozkodik. *Tűzvész vagy árvíz, vagy ellenség elől hurczolódni. Nyakrafőre ki kellett hurczolódnunk.* V. ö. HURCZOL.

HURCZOSKODIK, (hur-cz-os-kod-ik) l. HURCZOLKODIK.

HURDI, (hur-di) mn. tt. *hurdi-t*, tb. —*ak*. Lármázó, kurjogató szeleverdi, kinek mindig jár a szája. Rokon vele a *hurgya*. *Herdehurdi* v. *hebehurgya ember*. Gyöke a hangutánzó *hur*. A *di* képző gúnyra mutat, mint a *szeleverdi*, *bonfordi*, *dumdi*, *csapdi* stb. szókban.

HURÉSZ, (1), (hur-ész, az *és* nem változott *ész*-szá, mint *faész*, *bámész*, *rákész* szókban is); mn. tt. *hurész-t*; tb. —*ok*. Kemenesalon am. hurító, hurogató, azaz kemény hangon parancsoló, felrivalkodó, fenyegető, nesze, lármázó. *Hurész házi gazda*, *hajdu*. Gyöke a hangutánzó *hur*, s rokon a *kurj*, *kurjant* szókban eléforduló *kur* gyökkel.

HURÉSZ, (2), (mint föntebb) önh. m. *hurésztam*, —*tál*, —*ott*. L. HURÍT, HUROGAT.

HURÉZ, falu Erdélyben, Fogaras vidékében; helyr. *Hurézba*, —*ban*, —*ból*.

HURGYA, (hur-gya) mn. tt. *hurgyát*. Elemeire s értelmére nézve egy a *hurdi* szóval. A *gya*, mint a *di* gúnyt jelentő képző, pl. a *pipogya* szóban. V. ö. HURDI és HEBEHURGYA.

HURGYÁLKODIK, (hur-gya-al-kod-ik) k. m. *hurgyálkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Lármát, zajt ütve hirtelenkedik, szeleskedik. *Hebehurgyálkodik*. V. ö. HURGYA.

HURGYÁN, (hur-gya-an) ih. Lármásan, zajosan; szeleskedve. V. ö. HEBEHURGYÁN.

HURGYASÁG, (hur-gya-ság) fn. tt. *hurgyaságot*, harm. szr. —*a*. Lármával, zajjal, hurítással párosult szeleskedés. V. ö. HEBEHURGYASÁG.

HURÍT, HURIT, (hur-ít) áth. m. *hurít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. 1) Kiált kurjant. 2) Valakit nyers, erős, kemény (hur) hangon, *kurjogatva* lelármáz, hallgatására kényszerít. *Hurítani a zajongó gyermekeket. Lehurítani a szónokot. Elhurítani valakit.* Szélesb ért. szid, leszid, leszól, gyaláz.

HURÍTÁS, (hur-ít-ás) fn. tt. *hurítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Kiáltás, kurjantás, kurjogatás. 2) Kurjogatva szidás, feddés. A finnben is *kuritus*, am. hurítás.

HURK, (hur-ok) l. HUROK.

HURKA, (hur-ka, kor-g-ó?) fn. tt. *hurkát*. 1) Az emlős állatok hosszubele. *Megtöltötte a hurkáját*, am. jól lakott. 2) Eledel neme, azaz vágómarhának, de különösen disznónak bele bizonyos töltelékkel megtömve, milyenek: *köles- és riskása*, *vér*, *összevagdalt máj*, *tüdő*, *hús*, (s mind ebből több is együtt) és némely fűszerek. *Véres hurka*, *kásás hurka*, *húsos hurka*, *gömböcz-* (v. *vastag*) *hurka*, *májas hurka* (májos), *tüdős hurka* (tüttös). Az apróra vagdalt hússal és szalonnával töltött és süttetni szokott belet különösen *kolbász*-nak mondják. *Hurkát tölteni. Hurkát tormával feladni. Szép, mint a kifordított hurka.* (Km.). *Megbecsüli, mint Balázs a hurkát.* (Km.). A finn *hurmet*, mely a szavói és kajáni szójárásokban vért jelent, semmi viszonyban nem látszik lenni a magyar *hurka* szóval. A szláv nyelvben *hurka* Dankovszky szerént am. a magyar *gömböcz*.

HURKABÉL, (hurka-bél) ösz. fn. 1) Boncztani nyelven, legtágasabb vastagbél, mely a jobbik bélcsontnál kezdődik (Colon dextrum), továbbá mely a bal bélcsont felé nyúlik (Colon sinistrum), végre, mely a gyomor alatt hárántosan megy el (Colon transversum). 2) A hurka nevü eledel tölteléke.

HURKABŐR, (hurka-bőr) ösz. fn. A hurka nevü töltelékes eledelnek külső héja. *Sima*, *ránczos*, *vastag*, *vékony hurkabőr*.

HURKAD, (hor-g-ad v. hur-ok-ad? azaz hurok módjára összeesik) önh. m. *hurkad-tam*, *—tál*, *— ott*. Mándy Péter szerént szathmármegyei szó, s am. soványodik; néhutt: *hullyad*.

HURKAFODOR, (hurka-fodor) ösz. fn. A hurkabélen levő fodoralakú háj, kövérség. V. ö. HURKABÉL.

HURKAHÚS, (hurka-hús) ösz. fn. A hurkatöltelék közé vágott húsdarabok.

HURKALÉ, (hurka-lé) ösz. fn. Abárlé, melyben a hurkába való tölteléket abárolják.

HURKAPÉCZÉK, (hurka-péczék) ösz. fn. Vékony pecsek fából, a bekötött hurka végein.

HURKASZT, (hor-g-aszt v. hur-ok-aszt) áth. m. *hurkaszt-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. Mándy Péter szerént am. soványít, hitványít. Néhol: *huttyaszt*. V. ö. HURKAD.

HURKATÖLTELÉK, (hurka-töltelék) ösz. fn. Mivel a hurkát megtöltik, milyenek kása, hajdina, vér, vagdalt máj stb.

HURKATÖLTŐ, (hurka-töltő) ösz. fn. Töltsérforma eszköz, rendesen szaruból, melyen által a tölteléket a hurkabélbe gyömöszölik.

HURKATÜLÖK, (hurka-tülök) ösz. fn. l. HURKATÖLTŐ.

HURKAZSÍR, (hurka-zsír) ösz. fn. Zsír, melyben a hurkába való tölteléket főzik.

HURKOL, (hur-ok-ol) áth. m. *hurkol-t*. 1) Valamit hurokra köt. V. ö. HUROK. 2) Hurokkal megszorít, megfojt. *Ráhurkolni a madagot a malacz lábára. Kötelet hurkoltak a nyakára.* V. ö. HUROK.

HURKOLÁS, (hur-ok-ol-ás) fn. tt. *hurkolás-t*, tb. *—ok*. Valaminek hurokra kötése, hurokkal megszorítása.

HURKOLAT, (hur-ok-ol-at) fn. tt. *hurkolat-ot*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Hurokra kötött, szorított madzag, zsineg, kötél stb.

HURKOLÓDIK, (hur-ok-ol-ó-od-ik) belsz. m. *hurkolód-tam*, *—tál*, *—ott*. Hurokra fojtódik, csomóba szalad, összebonyolodik. *A madár lábára hurkolódott a tőrök. Összehurkolódott a szák madzaga. Posdorja hurkolódott a tyúk lábaira.* V. ö. HUROK.

HURKOS, (1), (hur-ok-os) mn. tt. *hurkos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Hurokkal ellátott. *Hurkos kötél. Madarászok hurkos zsinege.*

HURKOS, (2), (hur-ok-os) fn. tt. *hurkos-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Bodrogközben am. vászonytarisznya, melynek száját madzaggal húzzák össze, azaz hurokra kötik.

HURKOZ, (hur-ok-oz) áth. m. *hurkoz-tam*, *—tál*, *—ott*. l. HURKOL.

HURKOZÁS, (hur-ok-oz-ás) l. HURKOLÁS.

HURKOZAT, (hur-ok-oz-at) l. HURKOLAT.

HÚRLÁB, (húr-láb) ösz. fn. Tartó a hegedűféle hangszereken, melylyel a húrokat feltámasztják. Másképen: *húrtalp* v. *nyereg*.

HURNYA, (hur-nya) fn. tt. *hurnyát*. Szőr- és bőrhulladék, melyet a timárok, tobakok, szücsök stb. a nyers bőrről levakarnak, lefaragnak. Gyöke a hangutánzó *hur*, s rokona azon *hor*, melyből *hork*, *horkol*, *horny* származnak.

HURNYAGYAPJU, (hurnya-gyapju) ösz. fn. Gyapjuhulladék, melyet a szücsök, irhacsinálók a juhbőrről lefaragnak, lehorholnak.

HURNYÁZ, (hur-nya-az) áth. m. *hurnyáz-tam*, *—tál*, *—ott*. A nyers bőrről a rajta levő húst és szőrt, gyapjút lefaragja, lehorholja. *Hurnyázmak a timárok, tobakok, czeres vargák, irhacsinálók.* V. ö. HURNYA.

HURNYÁZÁS, (hur-nya-az-ás) fn. tt. *hurnyázás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. A nyers bőr szőrének, gyapjának lehorolása, lefaragása.

HÚROCSKA, (húr-ocs-ka) kicsinyező fn. Kicsi húr. V. ö. HÚR.

HUROGAT, (hur-og-at) áth. és gyak. m. *hurogat-tam*, *—tál*, *—ott*. Valakit nyers, kemény, durva, szidalmazó, gyalázó *(hur* v. *kurj)* hangon hallgatásra nógat, pirongat, lelármáz, elkerget, megdorgál stb. *A szegényt ha nem segítheted, legalább ne hurogasd. Elhurogatni a szemtelen tolakodót. Lehurogatni valakit a nyilvános gyülésben.* V. ö. HURÍT.

HUROGATÁS, (hur-og-at-ás) fn. tt. *hurogatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Kemény, nyers, durva (hur) hangon szidás, dorgálás, gyalázás, fenyegetés, valakinek elhallgattatása. V. ö. HUROGAT.

HUROGATÓ, (hur-og-at-ó) mn. tt. *hurogató-t*. Nyers, durva hangon szidó, feddő, dorgáló, hallgatást parancsoló.

HUROK, (hur-ok) fn. tt. *hurkot*, harm. szr. *hurokja* v. *hurk-a*. 1) Oly módon összekötött, füsött, bokorra kötött kötél, madzag, szalag, zsinór, szőr stb., hogy bizonyos húzás által csomóra lehessen fojtani. *Hurkot kötni. Hurokra kötni a szák madzagát.* 2) Szorosb ért. az imént említett módon készített fogóeszköz, tőr v. török, v. kelepcze. *Lószőrből készített hurok az apró madarak fogdosára. Hurkot vetni. Hurokba kerülni a vadakat. Hurokkal kifogni a ménesből a vad csikót. Hurkot vetni valaki nyakába.* Átv. ért. csel, alattomos leskedés, megkerítés. *Hurokra került. Várj csak, elébb utóbb hurkomra kerülsz.* (Németül: Schlinge. Különbözik: *csokor* v. *csukor*, németül: Masche, köznépiesen: Maschli, és *csombók* vagy *bog*. németül: Knoten).

HUROKVETÉS, (hurok-vetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki hurkot vet. V. ö. HUROK. Átv. ért. cselhányás.

HUROKVETŐ, (hurok-vető) ösz. mn. és fn. Aki vagy ami hurkot vet. Átv. ért. cselszövő.

HUROM, fn. tt. *hurmot*. Kohóknál, fuvócsap végéhez alkalmazott agyagcső. Erdélyi szó.

HÚROS, (1), (húr-os) mn. tt. *húros-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Húrral ellátott, húrral bevont. *Húros hangszerek.* 2) Mátyusföldén am. tökös, sérült, kinek a béle lejár. *Húros ember.* 3) L. HURBANCS.

HÚROS, (2), (húr-os) fn. tt. *húros-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A rigók nemèhez tartozó madárfaj, domború bögygyel, és erős csőrrel. Gyöke valószinüleg a hangutánzó *hur*, mely a latin *turdus*, *tur* gyökével rokon.

HÚROSMADÁR, (húros-madár) ösz. fn. l. HÚROS, (2), fn.

HÚROSSZÜRKE, (húros szürke) ösz. mn. Olyanféle szürke, mint a húrosmadár tollai.

HÚROZ, (húr-oz) áth. m. *húros-tam*, —*tál*, —*ott*. Valamely hangszert húrokkal fölszerel. *Hegedűt, csitardt, songordt húrozni.*

HÚROZÁS, (húr-oz-ás) fn. tt. *húrozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamely hangszert húroznak.

HÚROZAT, (húr-oz-at) fn. tt. *húrozat-ot*, harm. szr. —*a*. A hangszerre felhuzott húrok összvege. *Cimbalom, hárfa húrozata. Ezen hangszerre egészen új húrozat szükséges.*

HÚRROKKA, (húr-rokka) ösz. fn. A húrcsinálók kerékkel ellátott rokkaféle eszköze vagy gépe, melyen húrokat sodranak.

HÚRTALAN, (húr-ta-lan) mn. tt. *húrtalan-t*, tb. —*ok*. Húr nélkül levő, amin húrok nincsenek. *Húrtalan hegedűn nem lehet játszani.*

HÚRTALP, (húr-talp) l. HÚRLÁB.

HURU, (hur-u) fn. tt. *huru-t*. Nyesö vas. Gyöke *hur* azonos a *horol*, *horhol* szók *hor* gyökével. Oly képzésü, mint: *furu*, *gyalu*, *vésü*, szintén eszközök nevei.

HURUBA, (a német *Grube?*) fn. tt. *hurubát*. Erdélyi szó, am. viskó, kunyhó, kaliba, alacson földház, putri.

HURUKKOL, HURUKOL, (hur-ukk-ol v. hur-uk-ol) önh. m. *hurukkol-t*. *Hurukk* v. *huruk* hangon kiáltoz, mint a pulykák. *Elkurukkolta magát a kanpulyka.* A szerelmeskedő galambok *burukkol*-nak.

HURUKKOLÁS, (hurukk-ol-ás) fn. tt. *hurukkolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A pulykáknak, különösen kanoknak mérges ökrendése.

HURUL, (hur-u-ol) áth. m. *hurul-t*. Huruféle nyesövel a gyepet, gyomot lemetszi, horol.

HURUT, HURÚT, hangutánzó 1) Fn. tt. *hurut-ot*, harm. szr. —*ja*. A köhögésnek erősebb neme, mely tompa *hur* v. *hurut* hanggal a mellben vagy torokban összegyült nyálkát kitakarítani törekedik. *Száraz hurut. Szamár hurut.* 2) Önh. m. *hurut-tam*, —*tál*, —*ott*. A székelyeknél am. köhög. *Ne hurusz annyit.*

HURUTLÁZ, (hurut-láz) ösz. fn. Hülésből eredő, a huruttal párosult láz.

HURUTOL, (hurut-ol) önh. Hurutféle köhögése van.

HURUTOLÁS, (hurut-ol-ás) fn. tt. *hurutolás-t*, tb. —*ok*. Hurutféle köhögés. V. ö. HURUT.

HURUTOS, (hurut-os) mn. tt. *hurutos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Hurutban szenvedő. *Hurutos ember, vénasszony.* 2) Huruttal párosult. *Hurutos lás, tüdővész.*

HÚRZENE, (húr-zene) ösz. fn. Zene, melyet húros eszközökön játszanak, különböztetésül a fuvózenétől.

HÚS, (ho-os, az emelkedést, fedést jelentő *ho* vagy *ha* gyöktől, innen különbözik a *hél*-től); fn. tt. *hús-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Ugyanaz a tatár *khús*, indiai és bengaliai *gusch*, perzsa *guschr* szókkal. Hasonlít hozzá a samojed-mangasejai *osa*, továbbá a samojed-narymi *keti*, és tymisei *uecs*. Szanszkrit nyelven *kut* v. *kuḍ* am. föd, takar, magában foglal valamit, [mint a hús állati testben a csontokat, gyümölcsben a magokat]; innen *kuḍis* [test, héj], melylyel összeüt a latin *cutis*, hellén *κύτος*, német *Haut* stb. A törökben *ás*, am. húsétek; étek; leves. 1) Az állati testnek izmok-, rostok-, mócsingokból álló szilárd részei, melyektől a csontok, porczogók, szálkák, belek, háj, zsir és híg részek különböznek. *Emberhús, ökörhús, borjúhús, bárányhús, disznóhús, marhahús, tehénhús, juhhús, vadhús, madárhús, lúdhús, malacshús, tik- v. tyúkhús, csibe- v. csirkehús, főtt hús, füstölt hús, rántott hús, sült hús* stb. *Hús a marha szegyén, tarjún, fartövén, hasa aljún. Vastag hús. Ösztövér, kövér, szivós, kemény, porhanyós hús. Húst vágni, enni, rágni, sülni, főzni, pörkölni, füstölni. A pontynak lágy, a csukának, visának kemény húsa van. A hús csonttal jár. Hús a húst esi.* (Km.). *Semmi hús sincs rajta*, am. csak csontja bőre, igen sovány. *Olcsó húsnak híg a leve.* (Km.). *A farkas nem eszik sült húst. Jó húsban lenni*, am. izmos testtel birni. *Mintha lefaragták volna róla a húst.* 2) Átv. ért. némely növények, különösen gyümölcsök lágyabbféle, leves, élvezhető részei, melyek némileg az állati húshoz hasonlók. *Dinnyék, baracskok, almák, szilvák húsa. Egyik körtefajnak keményebb, tömöttebb húsa van, mint a másiknak.* V. ö. TEST.

HÚSADAG, (hús-adag) ösz. fn. Húsból vágott egy darab koncz, ételrész, egy személynek egyszerre való.

HÚSADÓ, (hús-adó) ösz. fn. Hústól fizettetni rendelt adó.

HÚSÁLDOZAT, (hús-áldozat) ösz. fn. Áldozat pogány szertartás szerént valamely leölt állat húsával.

HUSÁNG, (hus-án-g) fn. tt. *husáng-ot*, harm. szr. —*ja*. Megfordítva: *suháng*, am. suhogó vesszö vagy hajlós ág. Perzsául *gusang*. Gyöke a hangutánzó *hus* v. *suh*.

HUSÁNGOL, (hus-án-g-ol) áth. m. *husángol-t*. Husánggal ver, üt valakit. *Meghusángolni a pajkos gyermeket.*

HUSÁNGOLÁS, (hus-án-g-ol-ás) fn. tt. *husángolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Husánggal verés, ütés.

HUSÁNY, (hus-ány) fn. tt. *husány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Húsos, kóros kinövés a testen, milyen pl. az úgy nevezett *vadhús*. (Sarcoma).

HÚSÁR, (hús-ár) ösz. fn. Az ennivaló, különösen mészárosok, hentesek által kivágott hús ára. *Fölemelt, leszállított húsár.*

HÚSÁROS, HÚSÁRUS, (hús-áros v. —árus) ösz. fn. Mészáros, hentes, ki eladni, s ennivaló húst árul.

HÚSÁRSZABÁS, (hús-ár-szabás) ösz. fn. Hatósági rendelés, mely mészárosok, s hentesek által kivágott húsnak bizonyos árát határozza meg.

HÚSÁRU, (hús-áru) ösz. fn. Eladásra szánt ennivaló hús. *Mészárosok, hentesek húsárui.*

HÚSÁRUS, l. HÚSÁROS.

HÚSBIBIRCSÓ, (hús-bibircsó) ösz fn. Húsnemü kinövés, csomó az állati, különösen emberi testen. (Caruncula).

HÚSDAG, (hús-dag) ösz. fn. Húson levő daganat.

HÚSÉT, (hús-ét) ösz. fn. Eledelül használt hús. Régente annyit is tett, mint: *húsevét.*

HÚSÉTEK v. HÚSÉTEL, (hús-étek v. -étel) l. HÚSÉT.

HÚSÉTIDŐ, (hús-ét-idő) ösz. fn. A római és görög egyházban jelenti azon napokat, melyekben a hiveknek húst enni szabad; különösen a nagyböjt után következő, s úgy nevezett husvéti napokat.

HÚSEVŐ, (hús-evő) ösz. mn. 1) Általán am. hússal élő, táplálkozó. *Húsevő állatok, madarak, halak.* 2) Mondjuk szerekről, melyek a húst, különösen vadhúst, kóros kinövést dörzsölés által lassanként fölemésztik, s mintegy fölessik, milyen a pokolkő. 3) Mondjuk napokról, melyeken a római és görög egyház szokása szerént húseledelekkel szabad élni.

HÚSEVŐNAP, (hús-evő-nap) ösz. fn. A római és görög egyházban így neveztetnek azon napok, melyeken a húsevés megengedtetik, milyenek: vasárnap, hetfő, kedd stb. A péntek és szombat, és más böjti napok nem húsevők.

HÚSFAZÉK, (hús-fazék) l. HÚSOSFAZÉK.

HÚSFEKÉLY, (hús-fekély) ösz. fn. Húsban támadt fekélyféle bántalom.

HÚSGOMBÓCZ, HÚSGÖLŐDÖR, (hús-gombócz v. -gölődör) ösz. fn. Apróra vagdalt húsból, különösen májhúsból csinált gombócz.

HÚSHABARCZ, (hús-habarcz) ösz. fn. Leginkább az orrban és torok körül teremni szokott habarcz nevü húsos kinövés. V. ö. HABARCZ. (Polypus sarcomatosus).

HÚSHAGYÓ, (hús-hagyó) ösz. mn. és fn. Így neveztetnek a farsang utósó napjai, vagyis a csonka hét három napja, u. m. vasárnap, hétfő és kedd, melyek után a nagy böjt következik, t. i. a római és görög egyház szokása szerént ezek elmultával abban kell hagyni a húsevést. *Húshagyóvasárnap, húshagyóhetfő, húshagyókedd. Húshagyó, húshagyó engem itthonn hagyó.* (Csokonai). A székely tréfásan *csonthagyó*-nak is nevezi; a hússát megeszik, de csontja ott marad. (Kriza J.).

HÚSHOROG, (hús-horog) ösz. fn. Horog vagy kajmó, melyre a húsárusok a kivágni való húst felakgatják.

HÚSKAMARA, (hús-kamara) ösz. fn. Kamara, élestár, melyben húst tartanak.

HÚSKÉMLÉS, (hús-kémlés) ösz. fn. Hús minőségének megvisgálása.

HÚSKOSÁR, (hús-kosár) ösz. fn. Húst hordani való kosár. *Szakácsnők piaczi húskosara.*

HÚSLÁS, (hús-ol-ás) fn. tt. *húslás-t*, tb. —ok, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, midőn a timárok, s más bőrkészitők kaszaféle késsel a nyers bőrről a húst levakarják. 2) Az így levakart faradék.

HÚSLÉ, (hús-lé) ösz. fn. A kifőzött hús és hozzávaló füszerek tápláló leve. *Marha-húslé. Tyúkhúslé.*

HÚSLÉGY, (hús-légy) ösz. fn. Húson élődő, mészárszékeket meglepő vagy dögevő nagyobbféle légy.

HÚSLEVES, (hús-leves) l. HÚSLÉ.

HÚSLÓ, (hús-ol-ó) fn. és mn. tt. *húsló-t*. Így nevezik a timárok kaszáját, melylyel a nyers bőrről a húst lefaragják. *Húsló kasza.*

HÚSMÉRÉS, (hús-mérés) ösz. fn. Az eladó húsnak bizonyos mérték-, különösen fontszámra kivágása.

HÚSMÉRLEG, (hús-mérleg) ösz. fn. Mérleg, melyen a mészárosok, hentesek a kivágott húst fontolgatják.

HÚSMIND, (hús-mind) ösz. fn. A görög *panniculus* (mind hús) után alakitott orvosi műszó, s am. gyomormirígy.

HÚSNEMŰ, (hús-nemü) ösz. mn. Húsféle, húsok neméhez tartozó, húsból készitett. *Az állati test húsnemü részei. Húsnemü eledelekkel élni.*

HÚSNÖVÉS, (hús-növés) ösz. fn. Az állati test vagy gyümölcs állapota, midőn húsa növekedik, pl. midőn a seb begyógyúl.

HÚSNÖVESZTÉS, (hús-növesztés) ösz. fn. Az állati test vagy gyümölcs húsának növését előmozditó munkásság, működés.

HÚSNÖVESZTŐ, (hús-növesztő) ösz. mn. Szer, táplálék, mely a hús növését mozditja elő.

HÚSNYALÁB, (hús-nyaláb) ösz. fn. Az állati húst alkotó rostok tömege, öszvecsoportosása.

HUSNYÁSAN, (hux-ány-os-an) ih. Kassai J. szerént am. csapinósan, részutosan. V. ö. HUZÁNYOS.

HÚSOL, (hús-ol) áth. m. *húsol-t*. Általán a csontról vagy bőrről levakarja a húst. Különösen mondják a timárokról, midőn ezek a nyers bőrről a húsdarabokat az úgy nevezett húsló kaszával lefaragják.

HÚSOLÓ, l. HÚSLÓ.

HÚSOS, (hús-os) mn. tt. *húsos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Amin hús vagy minek húsa van. *Húsos csont. Húsos nyers bőrök. Húsos gyümölcsök.* 2) Izmos, tömött, vastag húsu. *Húsos karok, csombok. Hú-*

sos ember. 3) Hússal készített, töltött. *Húsos étel. Húsos káposzta. Húsos béles kolbász. Húsos gombócz.*

HÚSOSFAZÉK, (húsos-fazék) ösz. fn. Fazék, melyben húst főznek vagy melybe húst raknak.

HÚSOSLEVELŰ, (húsos-levelű) ösz. mn. Növényről mondják, melynek vastag levelei vannak.

HÚSOSSÁG, (hús-os-ság) fn. tt. *húsosság-ot*, harm. szr. —*a*. Állati testnek azon tulajdonsága vagy állapota, midőn sok, tömött húsa van; izmosság.

HÚSPIACZ, (hús-piacz) ösz. fn. Piacz, melyen különösen mészárosok és hentesek árulnak.

HUSS! hangutánzó indulatszó, mely által a nagyobb madarakat elrepülésre nógatjuk vagy azt jelentjük, hogy valami úgy eltünt, oda lett, mintha madár módjára elrepült volna. Vékony hangon, s az apróbb madarakra vonatkozólag: *hess! höss!*

HÚSSEB, (hús-seb) ösz. fn. Seb a testnek húsos részén, mely csontig nem hat, s könnyebben gyógyítható.

HÚSSÉRV, (hús-sérv) ösz. fn. Álsérv, mely a herék mellett támadó kemény husos daganatból áll. (Sarcocele).

HÚSSZATYOR, (hús-szatyor) ösz. fn. Mészárosok, hentesek stb. húst hordani való szatyra.

HÚSSZELET, (hús-szelet) ösz. fn. Szeletre hasított húsdarab, húskonc.

HÚSSZEMŐCS, (hús-szemőcs) ösz. fn. A gyógyulni kezdő, genyedő sebek és fekélyekben képződő húsos emelkedvények.

HÚSSZÍN, (hús-szín) ösz. fn. és mn. 1) Amely szín húshoz hasonló. 2) L. HÚSSZÍNŰ.

HÚSSZÍNŰ, HÚSSZINŰ, (hús-színű) ösz. mn. Aminek húshoz hasonló színe van. *Hússzinű bab.*

HÚSTALAN, (hús-talan) mn. tt. *hústalan-t*, tb. —*ok*. Aminek húsa nincs vagy igen kevés. *Hústalan baracsk, dinnye.*

HÚSTAN, (hús-tan) ösz. fn. A boncztannak egyik ága, az állati, különösen emberi hús képződéséről, tulajdonságairól stb.

HÚSTORONY, (hús-torony) ösz. fn. Képes kifejezésü gúnyneve az igen húsos és nagy termetü embernek; óriási nagyságu testes ember.

HÚSTÖMEG, (hús-tömeg) ösz. fn. 1) Nagy darab hús, vastag hús. 2) Igen húsos ember vagy barom. *Lelketlen hústömeg.*

HÚSÚ, (hús-ú) mn. tt. *húsú-t*, tb. —*k* v. —*ak*. Bizonyos tulajdonságu hússal biró, vagy húsban levő. *Fehér húsú tyúk. Fekete húsú vad. Madár húsú ember, ló*, am. kevés húsú, sovány.

HÚSVÁGÁS, (hús-vágás) ösz. fn. A húsnak apróbb vagy nagyobb darabokra metszése, különösen a mészárosok és hentesek által.

HÚSVÁGÓ, (hús-vágó) ösz. mn. 1) Ki húst vág. *Húsvágó mészároslegény.* 2) Eszköz, melylyel vagy melyen húst vágnak. *Húsvágó bárd. Húsvágó törzsök, esék, tőke.*

HÚSVAKARÓKÉS, (hús-vakaró-kés) ösz. fn. Kés, melylyel a csontról vagy bőrről a húst levakarják, különösen a timárok húslója. V. ö. HÚSLÓ.

HÚSVÉT, HUSVÉT, (hús-vét) ösz. fn. tt. *húsvét-et*, harm. szr. —*je*. Régi szokás szerént vékony hangu ragokat vett fel: *húsvétnek, húsvétet, húsvétre, húsvéttel* stb. *Elkészelget vala pedig a kovásztalanok ünnepe napja, mely húsvétnek mondatik. Hol a szállás, ahol a húsvétet megegyem?* (Lukács 22. Káldi). Jelenleg inkább vastag-hangulag ragoztatik: *húsvétnak, húsvétot, húsvétra*, mely ragozás a szóelemzés ellen van, s oly hibás, milyen volna *kártétnak, kártétot, kártétra*, az egyedül helyes *kártétnek, kártétet, kártétre* helyett. 1) A keresztény anyaszentegyházban, Urunk feltámadásának emlékünnepe, midőn t. i. a régi keresztény egyház törvénye szerént, a hosszu böjt elmultával, a húsevés kezdődik. A keresztény husvét napja változó, s évenként azon vasárnap tartatik, mely a tavaszi éjnapegyenlet után első újholdat közvetlenül követi, és sem martius 21-dike előtt, sem april 25-dike után nem eshetik. *Húsvétet ünnepleni, megülleni. Húsvét napján. Fekete karácson, fehér húsvét, fehér karácson, fekete húsvét.* (Km.). *Húsvét előtt, húsvét után.* 2) A zsidóknál azon innep, melyben a zsidók amaz isteni gondviselés emlékünnepét üllik meg, midőn első szülötteiket az öldöklés angyala megkímélte, s egyiptomi kiköltözésök utósó éjszakáján a szentelt bárányt megették.

HÚSVÉTHÉT, HUSVÉTHÉT, (hús-vét-hét) ösz. fn. Azon hét, mely husvét vasárnapjával kezdődik, s mely után a fehérvasárnap következik. Husvéthétben esik az *ebijesztő péntek*, azon tréfás véleményből, hogy az ebek megijednek, mintha ismét a hosszuböjt kezdődnék.

HÚSVÉTHÉTFŐ, HUSVÉTHETFŐ, (hús-vét-hét-fő) ösz. fn. Hétfő, a húsvét hetében. Máskép: *öntöző hétfő*, minthogy a Dunán tuli (dunajobbparti) kerületet kivéve, országszerte ez napon a férfiak meg szokták öntözni a fehérszemélyeket, mi onnan eredhetett, mivel talán a keresztény vallásra térés első időszakában az uj hivek húsvétkor szoktak megkereszteltetni, vagyis vízzel meghintetni.

HÚSVÉTI, HUSVÉTI, (hús-véti) ösz. mn. tt. *húsvéti-t*, tb. —*ek*. Húsvétkor történő, húsvétet illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Húsvéti szertartások hús-, kalács-, ószentelés. Húsvéti tojás. Húsvéti napok, innepek. Húsvéti bárány.* V. ö. HÚSVÉT.

HÚSVÉTKEDD, HUSVÉTKEDD, (hús-vét-kedd) ösz. fn. Húsvét hetében eső keddi nap, máskép: *öntöző kedd*, mely napon a fehérszemélyek visszaadják a férfiaknak a tegnapi, azaz húsvéthetfői kölcsönt, s megöntözik őket. V. ö. HÚSVÉTHÉTFŐ.

HÚSVÉTKOR, HUSVÉTKOR, (hús-vét-kor) ösz. ih. Húsvét napján vagy húsvét idején. *Húsvétkor gyónni és áldozni.*

HÚSVÉTNAP, **HUSVÉTNAP**, (hús-vét-nap) ösz. fn. Azon vasárnap, melyen Krisztus Urunk feltámadásának emlékét innepli a kereszténység. A fő v. sátoros innepek egyike.

HÚSVÉTVASÁRNAP, **HUSVÉTVASÁRNAP**, (hús-vét-vas-ár-nap) ösz. fn. Azon vasárnap, melyre a husvét, vagyis Urunk feltámadásának ünnepe esik.

HUSZ; **HUSZÍT**; l. USZ; USZÍT.

HÚSZ, tőszámnév, tt. *húsz-at*. Jelent kétszer tizet, s eredetére nézve magyar nyelvész legtermészetesebben a *hús* igére utaltatik, mert számlálásban a tizet jelentő számon túl a második tízre, vagyis húszra érvén a számláló, vonást húz. S épen ezen *von*-ásnak látszanak nyilvánságos jelei *negy-ven*-től kezdve a többi tízesekben is: *öt-ven*, *hat-van*, *nyolcz-van* stb. A nyelvészek az árja tízesekben is főleg a szanszkrit *çat* szórészt (megrövidülve ebből: *daçat*, a szanszkrit egyszerű tíz, mint tudjuk: *daçan*) vessik alapul; innen származtatják a latin *ginta*, görög *κοντα* stb. szórészeket is; tehát ‚húsz' a szanszkritban *vinçati* (= dvi + çati, Benfey), a latinban *viginti* (= bi-ginti), így a görög *εἴκατι* v. *εἴκοσι* (a *d* a *dvi*-ből mindenütt elcsévén) stb. Az altaji családban a tízes számnak többféle különböző gyökei léteznek, ú. m. *jong*, *uon*, *von*, *on*, török nyelvcsoportban, innen 20 *jigirmi*, am. jigir (= iki v. ikiz) + *mi* = on (?); *lòge*, *lau*, *lah* a lapban és vogulban, innen 20 guoft-lóge; *kum*, *kym*, *kem*, *k'um* és *t'um*, a finnben, esztben stb. innen 20 *kaksi-kymmentä* (= két tíz); *tíz*, *dis* a magyarban és votjákban, innen 20 az ugor nyelvcsoportban: *kujs*, *kome*, *kus*, *khus*, *húsz*, melyekben az utótag: *z*, *s* tízet jelent stb. (Hunfalvy P. Budapesti Szemle XII. kötet). V. ö. SZÁM. Midőn egyes számok tétetnek hozzá *on* ragot vesz fel: *huszon egy*, *huszon kettő*, *három* stb. azaz húsz fölött vagy húszon fölül egy, huszon fölül kettő stb. Ugyanez történik a *tíz* szóval is ön rag által: *tizen egy*, *tizen kettő*, (am. tízen felül egy, tízen felül kettő; a többi magasb számok nem kívánják ezen ragokat: harminczegy, negyvenegy, százegy; ezen *-on*-nak megfelel némely szláv nyelvekben: *na*, pl. a szerb nyelvben: *jedanaest*, am. *jedan-na-deset*, hasonlók: *dvanaest*, *trinaest* stb. a régi szlávban csonkítlanul is: *dva-na-desanti*. Bopp F. hasonlító nyelvtana. §. 319. stb. *Egyik tizenkilencz, másik egy hián húsz.* (Km.). Midőn új szó képeztetik belőle, vonását elveti, s röviden ejtetik, pl. *huszon, huszad, huszár*; de *hüszas* és *huszas*, *húszan* és *huszan* egyaránt használhatók.

HUSZAD, (húsz-ad) fn. tt. *huszad-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Húsz hasonló részekre felosztott egészből egy rész, vagyis oly rész, mely bizonyos egészben húszszor találtatik. *A rénes forintnak huszada egy garas* v. *három krajczár*, v. *öt kis pénz*. Hajdan melléknevül is használtatván annyit tett, mint *huszadik*, sőt most is mondjuk: *huszad rész*, de nem: huszad ember, huszad forint. Jelenthet továbbá húszból álló személyzetet, (mint: század, ezered); vagyis húsz évet összevéve. *Két, három huszadig élni.*

HUSZADIK, (húsz-ad-ik) sorszámnév, s am. sor szerént a tizenkilencz után következő. *Valamely lapnak huszadik sora. Huszadik fejezet, czikk. Huszadik betü az ábécében.*

HUSZADOL, (húsz-ad-ol) áth. m. *huszadol-t*. Bizonyos mennyiségből egy huszadot, egy huszadrészt kivesz, kijelöl, kiválaszt.

HUSZADOLÁS, (húsz-ad-ol-ás) fn. tt. *huszadolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamely sokaságot, mennyiséget huszadolnak. V. ö. HUSZADOL.

HUSZADOS, (húsz-ad-os) fn. tt. *huszados-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Húsz részből álló valami. pl. húsz krajczárt érő pénz, szokottan: *húszas*. 2) Húsz legénynek parancsoló, húsz katonát vezető, mint: százados, ezredes.

HUSZADRÉSZ, (huszad-rész) ösz. fn. Húszfelé osztott mennyiségnek egy külön része. *A garas egy huszadrésze a rénes forintnak. A hüszas nevü pénznek huszadrésze egy krajczár.*

HUSZAJ, fn. tt. *huszaj-t*, tb. —*ok*. Heves megyében különösen a palóczoknál am. *suhaj* v. *suhancz*; s alkalmasint ezekből módosult. (Kassai József).

HUSZÁK, falu Ungh megyében; helyr. *Huszák-on*, —*ra*, —*ról*.

HÚSZAN, **HUSZAN**, (húsz-an) számhatározó, mely megfelel e kérdésre, *hányan?* *Húszan ülnek az asztalnál.*

HUSZÁR, (húsz-ár) fn. tt. *huszár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Származik ezen szó Zsigmond királyunk korából, s eredetileg jelentett oly lovas vitézt, kit az 1435-diki országgyülés ólta a jobbágyok minden húsz, néha azonban több vagy kevesebb telektől is állíttottak, részént a vármegyék, részént a zászlóalylyal biró urak zászlói alá. Köz értelemben: könnyü magyar lovas katona. *Délczeg, hegyke, kevély huszár. Ne sírj fiam, huszár lesz belőled. Huszár vagyok, nem bakancsos*, (toborzó dal). *Ugyan szép huszár válnék belőle. Vörös nadrág arany passamányra, Illik a magyar huszár farára. Huszárok közé beállani, huszárnak felcsapni. Huszárokat toborzani.* A magyar nyelvből a többi európai nyelvekbe is átment; a honnan a török is máskép: *madsar atlisi* (Magyar lovas-)nak nevezi.

Figyelmet érdemelnek a perzsa *aswár* v. *szuvár*, a pehlvi *aszbár*, ékirati *aszbára*, valamennyien am. lovag, a szanszkrit *aswa*, zend *aspa*, perzsa *asp*, *aesb* szóktól. Ezekkel van viszonyban az arab *hussán* (= ló) is. Egyébiránt mind ezekben alaphang az *s*, mint a sebesség természeti hangja, pl. a magyar *sz-él*, *sz-áll* szókban is, és vastag *s*-sel: *os-on*, *si-et*, *su-sár* stb. szókban. Beregszászi *hasar* állítólag perzsa szóval, mely szerénte am. harczos (Krieger), rokonítja, de az nincs meg Vullers szótárában.

HUSZÁRBAJUSZ, (huszár-bajusz) ösz. fn. [illegible] Kikent, s kajlára pederített nyalka bajusz, mint [illegible]s

köz huszároké szokott lenni. 2) Átv. ért. lakatosmű, azaz huszárbajusz formájára csinált régies kallantyú az ajtók vagy ablakok beszorítására.

HUSZÁRCSÍN, (huszár-csín) ösz. fn. Csín, furfangos, dévaj tett, milyet huszárok szoktak elkövetni.

HUSZÁRDIÁK, (huszár-diák) ösz. fn. Oly emberről mondják, ki nem tiszta, hanem közönséges rosz latin nyelven beszél, mint az oskolát félig végzett diákokból lett huszárok szoktak egykor beszélni; konyhadiák.

HUSZÁRDIÁKSÁG, (huszár-diákság) ösz. fn. Rosz latin nyelv, mely magyaros kifejezéseket és szólásmódokat használ a tiszta latin helyett.

HUSZÁROS, (húsz-ár-os) mn. tt. *huszáros-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Huszárok külsejét, szokását, módját utánzó, mutató. *Huszáros járás, nyalkaság, viselet, termet.* Különösen: feszes, hegyke, nyalka, pajkos; virgoncz, vitéznek termett.

HUSZÁROSAN, (husz-ár-os-an) ih. Huszárok módja, szokása szerint; nyalkán, virgoncsan, vitézisen. *Huszárosan megülni a lovat.*

HUSZÁRTISZT, (huszár-tiszt) ösz. fn. Tiszt a huszároknál, pl. *huszárhadnagy, huszárkapitány* v. *-százados, huszárezredes.*

HÚSZAS, HUSZAS, (húsz-as) fn. tt. *húszas-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Húsz krajczárt magában foglaló vagy legalább annyival felérő pénzmennyiség. 2) Különösen az úgy nevezett rénes ezüst forintnak, húsz krajczárt érő része, s egy ily értékü külön ezüst pénzdarab. *Küldök szás forintot három ezüst huszasával számítva.*

HÚSZCSÉKŰ, (húsz-csékü) l. HÚSZHÍMES.

HÚSZHÍMES, (húsz-hímes) ösz. mn. és fn. A növénytanban azon növények serege, melyek virágaiban körül belül husz hímszál, vagyis termékenyitő rész van; ilyenek az alma, baraczk, szilva, szamócza.

—HUSZIK, —HÜSZIK, l. —HAD, —HED stb.

HUSZÍT, HUSZÍTÁS, l. USZÍT, USZÍTÁS.

HUSZNA, falu Ungh megyében; helyr. *Huszná-n*, —*ra*, —*ról*.

HÚSZSZOR, (húsz-szor) sokszorozó ih. mely ezen kérdésre felel meg: *hányszor?* s am. húsz ízben. *Húszszor leírni ugyanazon betüt. Húszszor fel és húszszor lemenni a lépcsőkön. Húszszor annyi, húszszor akkora.*

HÚSZSZORI, (húsz-szor-i) mn. tt. *húszszori-t*, tb. —*ak*. Húszszor történő, húszszor ismételt. *Húszszori keresés után sem találtam őt.*

HÚSZSZOROS, (húsz-szor-os) sokszorozó szám- és melléknév, tt. *húszszoros-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Húsz külön részből vagy számból álló. *Húszszoros rétegbe összehajtott vászon.*

HÚSZSZOROSAN, (húsz-szor-os-an) ih. Húszszor ismételt ízben, húsz annyiszor. *Húszszorosan visszafizetni a kölcsönt.*

HÚSZSZÖG, (húsz-szög) ösz. fn. Oly test, melynek húsz szöge v. szöglete van.

HUSZT, mezőváros Mármaros megyében; helyr. *Huszt-on*, —*ra*, —*ról*.

HUSZTAJ, (husz-ít-ó? v. husz-ít-ott?) fn. tt. *husztaj-t*, tb. —*ok*. Székely tájszó, am. farkas. (Kriza J.).

HUSZTKÖZ, falu Mármaros megyében; helyr. *Husztköz-ön*, —*re*, —*ről*.

HUSZTÓTH, falu Baranya megyében; helyr. *Husztóth-on*, —*ra*, —*ról*.

HUTA, (1), fn. tt. *hutát*. Jelent általán, olvasztó kemenczét, intézetet, kohot, pl. *üveghuta, vashuta.* Rokonnak, sőt közönségesen egynek tekintetik a német *Hütte* szóval, lengyelül *huta*, finnül *cota*, svédül *hydda* stb. Egyébiránt magyar elemzéssel gyöke volna a fuvást jelentő, s *fu* hanggal különben is rokon *hu* vagy *hő*, melylyel meleget lehelünk, pl. midőn a havat, jeget el akarjuk olvasztani, s innen *da* vagy *ta* raggal lett *hu-da* vagy *huta* (= hőde, l. HŐD), azaz melegítő, olvasztó hely vagy eszköz, tűzhely; s magyarul épen csak ezen értelemben használják, midőn a német *Hütte* stb. más jelentéssel is bir. Eléjön *hőd* egy 1145-diki oklevélben: „super fossato quopiam *Heudes hasvanya* (Hődes-ásványa) vocato." (Jerney Nyelvkincsek). Azonban vannak *Hutta* helynevek is, melyek már kétségtelenül a német ‚Hütte' módosulatai.

HUTA, (2), számos puszták neve; névszerént Borsod, Gömör, Heves, Nógrád, Sáros, Szathmár, Szepes, Zólyom megyében; helyr. *Hutá-n*, —*ra*, —*ról*.

HUTAHIVATAL, (huta-hivatal) ösz. fn. Bányakerületi érczolvasztó intézetre felügyelő tisztek személyzete; továbbá azon eljáró működés, melyet az ilyetén intésetekben gyakorolni kell.

HUTAIRNOK, (huta-irnok) ösz. fn. Irnok valamely érczolvasztó-intézeti hivatalban.

HUTAKOROM, (huta-korom) ösz. fn. Az olvasztókemenczék száján lerakodó érczkorom.

HUTAMÁZSA, (huta-mázsa) ösz. fn. Érczolvasztó intézetben használt mázsaféle mérleg, melyben 115 fontot számítanak.

HUTAMESTER, (huta-mester) ösz. fn. Hivatalnok, ki bizonyos olvasztó intézetre felügyel, s mint hozzá értő mester, az abban előforduló munkálatokat intézi.

HUTÁS, (huta-as) fn. tt. *hutás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Általán, hutában foglalkodó, hutában dolgozó személy. 2) Hutabirtokos.

HUTÁSLEGÉNY, (hutás-legény) ösz. fn. Hutában dolgozó legény, ki a hutai munkálatokba némileg be van avatva.

HUTÁSZ, (huta-ász) fn. A hutászmesteréget, vagy ennek szabályait rendszeresen értő.

HUTÁSZAT, (huta-ász-at) fn. tt. *hutászat-ot*. Hutamesterség, vagy annak rendszeres tudománya.

HUTATISZT, (huta-tiszt) ösz. fn. A bányahivatal személyzetéhez tartozó tiszt, ki egy vagy több hutára felügyel.

HUTATUDOMÁNY, (huta-tudomány) ösz. fn. A bányászi tudományok egyik ága, mely a huták körüli munkálatok rendszeres ismereteit tárgyalja.

HUTKA, falvak Sáros megyében; helyr. *Hutká-n, —ra, —ról.*

HUTTA, falvak Bars, Gömör, Ungh megyében; s puszták Turócz, Szepes (IGLÓ-HUTTA), Gömör (LÁNYI-HUTTA), Nógrád megyében (Ó-HUTTA) stb. Helyr. *Huttá-n, —ra, —ról.*

HUTTYAD, (huty-ty-ad) önh. m. *huttyad-tam, —tál, —t.* Megcsappan, megsoványodik. *Huttyadt ember. Huttyadt barom.* V. ö. HUTY, HUTTYAN.

HUTTYAN, (huty-ú-an, huty-v-an = huty-ty-an), önh. m. *huttyan-t.* Vesző gyanánt, szilárdság nélkül hirtelen felnyúlik, felsudárzik, vékonyodik. *Lehuttyan* am. lecsappan, leesik, becsukul. *Meghuttyan*, átv. ért. soványnyá lesz, megcsappan, összeesik. *Sok koplalás miatt meghuttyanni.*

HUTTYANT, (huty-u-an-t, huty-v-an-t, huty-ty-an-t) áth. m. *huttyant-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Eszközli, hogy huttyanjon. V. ö. HUTTYAN.

HUTTYASZT, (huty-ú-aszt, huty-v-aszt, huty-ty-aszt), áth. m. *huttyasztott*, htn. *—ni* v. *—ani.* Eszközli, hogy huttyadjon. V. ö. HUTTYAD.

HUTY v. HUTTY, hangutánzó gyök, melyből *hutyol, hutyor, huttyad, huttyan* stb. származékok erednek. Rokon vele a szinte hangutánzó *suty.* Hangzatosabban: *hutty* (sutty), és *hus* (husáng). Jelenti a sebességnek, hirtelenségnek suhanó hangját, valamint magát a sebességet, hirtelenséget is, továbbá azon hangot, mely a hajlós vesszőnek a légben lecsapásakor, suhintásakor hallatszik.

HUTYKORA, (huty-og-or-a) fn. tt. *hutykorát.* Szabolcs megyében am. bicsak, bicska, mely könnyen lehuttyan.

HUTYOL, (huty-ol) önh. m. *hutyol-t. Huty* hangot ad, pl. a vékony sugár vesszők, midőn csapkodva suhingatják.

HUTYOLL, l. HUTYOROL.

HUTYOLÓ, (huty-ol-ó) fn. tt. *hutyoló-t.* Vékony sudár vesszők, mely hajtogatáskor *huty* (suty) hangot ad.

HUTYOLÓZ, (huty-ol-ó-oz) áth. m. *hutyoloztam, —tál, —ott.* Hutyolóval, azaz vékony sudár vesszővel ver, megver valakit. *Meghuttyolászni a gyermeket.* Oly képzésü, mint: *botoz, pálcáz, ostoroz.*

HUTYOR, (huty-or) elvont törzsök. Jelent oly valamit, mi vesszők gyanánt hirtelen felnő, felsudárzik, de szilárdság nélkül. Képzésére olyan, mint: *fodor, bodor, kuczor, kutyor, dudor* stb. Innen: *hutyorú, hutyorodik.*

HUTYORGÁS, (huty-or-g-ás) fn. tt. *hutyorgás-t*, tb. *—ok.* Görnyedezés, inogás. V. ö. HUTYOROG.

HUTYORÓ, (huty-or-ó); l. HUTYOLÓ.

HUTYORODIK, (huty-or-od-ik) k. m. *hutyorodtam, —tál, —ott.* Átv. ért. am. sudár vesszők módjára felnyúlik, hirtelen nő, de szilárdság nélkül. *Árnyékban felhutyorodik a burgonya szára.* Ellentéte tréfásan: *kutyorodik*, azaz kutya módjára legugorodik, leül, a teher alatt összegörnyed.

HUTYOROG, (huty-or-og) önh. m. *hutyorogtam, —tál* v. *hutyorg-ottam, —ottál* és *—ott;* htn. *hutyorogni* v. *hutyorgani.* Hutyorodni törekszik, de alig észrevehető sikerrel, v. fel-felhutyorodik ugyan egykissé, de megint elhajlik, alácsik, ináival v. ináiban görnyedez. „Hutyorog a gyenge testü legény a tele zsák alatt, a gyenge marha a nehéz teher alatt." Kriza J.

„A tá'sad (társad) is jobban forog,
Ha az inad nem hutyorog."

Székely táncsvers. (Kriza J.).

HUTYOROL, (huty-or-ol) áth. m. *hutyorolt.* L. HUTYOLÓZ.

HÚZ, HUZ, (hu-os) áth. m. *hú-tam, —tál, —ott*, par. *—s.* Gyöke a fáradságból, erőködésből származott fuvó *hu* hang, s ennél fogva *hu-os*, tulajd. am. gyakori vagy folytonos *hu* hangon fúj, pihegi, (mint *ős* = ü-ös, az *ü* hangon kiáltos, vagy *ü* hangon vagy *ü* hangot okozólag kerget, hajt valamit). A fuvást, pihegést jelentő *h* betü megvan a latin *trah-o, veho*, német *zieh-en* és tót *tah-at* igék gyökeiben is. Alkalmazott értelemben és áthatólag 1) Valamit fáradságosan, erőködve, nehezen fújva vontat maga felé vagy magával, vagy maga után. *Szekeret, kocsit, hajót húzni. Ekét, boronát húzni. Üsd a lovat, hadd húzzon, mert nem lett pappá.* (Km.). *A lovat is azt ütik, aki legjobban húz.* (Km.). *Hálót húzni. Igát, jármot, hámot, terhet húzni. Lábát maga után húzni. Gyöpre húzni a dögöt. Valakinek haját* v. *valakit hajánál fogva húzni. Visszahúzni. Magát visszahúzza.*

„Szeme rézsut pillog; húzza magát vissza;
Még a vidám bort is hallgatagon issza."

Arany J.

2) Szorosb ért. valamit tövéről, gyökeréről elránt. *Fogat húzni. Mintha a fogamat húznák.* (Km.). *Kihúzni a fiatal fát, répát, gyomot.* 3) Visszatart, megfeszit. *Meghúzni a ló szádját.* 4) Valamit sok közül kivesz, kiválaszt. *Nyilat, sorsot, cédulát húzni. Számokat húzni. Vonyogóval szénát, szalmát húzni. A hátetőből náddal húzni. A kévéből egy szálat kihúzni.* 5) Hosszúra nyujt, csinál, épit. *A kenderből fonalat húzni. Sodronyt húzni. A rétesnek való tésztát kihúzni. Hírokat felhúzni. Szőjét fülleig elhúzni, félre húzni. Árkot, falat húzni.* 6) Lábra vagy kézre való ruhát vesz magára. *Gatyát, nadrágot, harisnyát, csizmát, bakancsot, csipőt húzni. Kesztyűt húzni.* (Ellenben: mentét, dolmányt, üngöt venni vagy ölteni, kalapot, süveget, csákót, sapkát tenni vagy nyomni, felnyomni szoktunk). 7) Vonós hangszeren játszik. *Hegedűt,*

gordonkát, brúgót húzni. Nótát húzni. Lábak alá húzni a nótát. Húzd meg!

„Húzd rá, czigány, megittad az árát."
Vörösmarty.

8) Sajátságos kifejezések: *Ráhúzni valakire*, am. bottal, korbáccsal jól megütni. *Meghúzni a palaczkot, kulacsot*, am. nagyot inni belőle. *Meghúzni* vagy *összehúzni magát*, am. megsunyni, meghunnyászkodni, nyugton, csendesen, félénken vesztegleni, elvonúlni, megvonúlni. *Valakihez húzni*, am. szítani, ragaszkodni, pártján lenni. *Egyik tüledre, másik hosszára húz*, am. ellenkező irányban működnek. *A czelédek bérét vagy béréből elhúzni*, am. elvenni. *Húzni vonni*, am. barom módjára dolgozni, fáradni, vagy: ide-oda rángatni, vagy: halasztani. *Napról napra húzni, halasztani valamit. Bort palaczkokra húzni*, am. a hordóbeli bort palacsokba tölteni. *Meghúzni a fegyvert*, am. a puskát vállhoz szorítva egyenesen tartani.

HUZAG, (húz-ag) fn. tt. *huzag-ot*, harm. szr. *—ja*. Lőfegyver billentyűje, melynek meghuzására a sárkány elcsattan.

HUZAKODÁS, (huz-a-kod-ás) fn. tt. *huzakodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, erőködés, midőn valaki mással vagy valamitől huzakodik. *Sok huzakodás után földhöz vágni valakit. Valamitől huzakodás*, am. tartózkodás, vonakodás. V. ö. HUZAKODIK.

HUZAKODIK, (huz-a-kod-ik) k. m. *huzakodtam, —tál, —ott*. 1) Mást húzva, húzkálva és viszont huzatva birkózik, veszekedik, erőködik. *Huzakodnak a verekedő legények*. 2) Kötődik, versenyg, ellenkedik. 3) Távolító raggal am. valamitől tartózkodik, vonakodik, valamit tenni késik. *Huzakodni a munkától, fizetéstől. Elhuzakodik*, am. magát elvonja.

HUZAL, (huz-al) elvont törzse *huzalkodik* igének. Újabb időben önállólag is kezdik használni *fonal* szónak azon értelmében, midőn ez nem sodrás, hanem csupán húzás által készült; tt. *huzal-t*, tb. *—ak. Vas, ezüst, arany huzal.*

HUZALKODÁS, (huz-al-kod-ás) fn. 1) Lásd: HUZAKODÁS. 2) Felnyulás. *Felhuzalkodás.*

HUZALKODIK, (huz-al-kod-ik) k. m. *huzalkod-tam, —tál, —ott*. 1) l. HUZAKODIK. 2) Felnyulik, magasra nő, mintha húsnák fölfelé. *Felhuzalkodott ifjú.* (Faludi).

HUZAM, (huz-am) fn. tt. *huzam-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Ami húz, vagyis húzódik, innen: *léghuzam*, mely szükebb nyilásokon, pl. az ablakon és átellenben levő ajtón, a kandalló szaján és kürtjén nagyobb rohammal keresztül huzódik. 2) Időnek vagy térnek hossza, folyama, tartóssága, szakadatlan fonala. *Egy huzamban felhajtani egy palaczkbort. Egy huzamban tíz mérföldet lovagolni. Két huzamban fogott* hozzá *a munkához.* Ez utóbbi tájdivatosan: *huzom.*

HUZAMODIK, (húz-am-od-ik) k. m. *huzamodtam, —tál, —ott*. Időben vagy térben tovább terjed, nyúlik, halad, késik. *Huzamodik a munka reggeltől késő estig. Huzamodik az út. Eljövetele hovatovább huzamodik.*

HUZAMOS, (huz-am-os) mn. tt. *huzamos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Időben vagy térben hosszan terjedő, nyúló, tartós. *Huzamos munkába kaptam. Huzamos beszéd, tanítás. Huzamos színi előadás. Huzamos út. Huzamos gát, töltés, árok.*

HUZAMOSAN, (huz-am-os-an) ih. Hosszu ideig tartva, sokáig folytatva; távolra terjedve, nyúlva. *Huzamosan betegeskedni. Huzamosan dolgozni.*

HUZAMOSSÁG, (huz-am-os-ság) fn. tt. *huzamosság-ot*, harm. szr. *—a*. Tulajdonság, melynél fogva valami huzamos, azaz hosszú időig tart vagy messze vonalban elnyúlik. V. ö. HUZAMOS.

HUZÁNYOS, (huz-ány-os) mn. tt. *huzányos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Kassai J. szerént Borsodban és Zemplénben am. csapinós, rézsutos, mintegy félrehuzott, részben megnyujtott.

HUZÁNYOSAN, (huz-ány-os-an) ih. Félrehuzottan, csapinósan, rézsutosan. Némi módosulattal: *huzányosan.*

HÚZÁS, HUZÁS, (húz-ás) fn. tt. *húzás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn valamit húzunk. Különböző értelmeit a *húz* ige szerént módosítja. V. ö. HÚZ. *Szekér-, kocsi-, hajóhuzás. Foghúzás, hajhúzás. Kártya-, czédula-, sors-, nyil-, számhúzás. Fonalhúzás. Tészta kihúzása. Húrok felhúzása. Sáj elhúzása. Nadrág-, gatya-, czizmahúzás* stb.

HÚZAT, HUZAT, (1), (húz-at) fn. tt. *húzat-ot*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. Húzás által eszközlött valami. *Egy húzat szalma*, mennyit a vonogóval egyszerre húznak. *Egy húzat gyom.*

HÚZAT, HUZAT, (2), (húz-at) mivelt. m. *húzat-tam, —tál, —ott*. Eszközli, meghagyja, parancsolja, hogy valaki húzzon. *Szolgájával talyigát húzat. Fogakat húzat. Nyilat, szálmot huzatni. Nadrágot, czizmát húzat. Czérdát, toborzót húzat. Elhúzatja a nagyidai nótát. Tizenkettőt huzatott a tolvajra. A bíró lehuzatta őt a derecre.* V. ö. HÚZ.

HÚZATIK, HUZATIK, (húz-at-ik) külsz. m. *húzat-tam, —tál, —ott*. Szenvedő állapot, midőn valakit vagy valamit húznak. Régiesen: *húztatik.*

HÚZAVONA, (húza-vona) ösz. mn. és fn. 1) Húzóvonó, azaz ki mások vagyonát kicsikarja, másokat zsarol, kiszi. *Húzavona uzsorás.* **Húzavona tisztviselő.** 2) Állapot, midőn valaki szüntelen bajokkal, nehéz munkával küzd, barom módjára fárad, elnyomás alatt szenved. *Sok húzavonába került. A sok húzavona miatt tönkre jutni.* 3) Húzóvonó cselekvény.

HÚZDAL, (húz-od-al) áth. és gyak. m. *húzdal-t*. Folytonosan vagy gyakran, vagy apródonként húz, ránt, vonogat.

HÚZDOGÁL, (húz-od-og-a-al) áth. és gyakor. m. *húzdogál-t*. Lassacskán, kényelmesen, mintegy játszadozva húz valamit. *A kis fiú apja bajuszát húzdogálja. A fiatal libák húzdogálják a fűvet.*

HÚZGÁL, (húz-og-ál) áth. m. *húzgál-t.* Ide-oda ráncsigál, többek közől egymás után kihúz. *Hajánál fogva húzgálni valakit. Nádat húzgálni a hástetőből.*

HÚZGÁLÁS, (húz-og-ál-ás) fn. tt. *húzgálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamit húzgálnak. V. ö. HÚZGÁL.

HÚZHALASZT, (húz-halaszt) iker ige, mely az egyszerű *hús* igének értelmét nyomosítja, kettőzteti, mint: *lótfut*, *útvét*, *csürcsavar*, *szedved* v. *szedvesz*, *sírí* stb. Értelme: időről időre, mindig továbbra hagyja, tolja valaminek teljesítését. Mindkettő ragoztatik: *húsomhalasztom*, *húsodhalasztod* stb. *Ne húsukhalasszuk a dolgot, hanem járjunk mentől előbb végére.*

HÚZIGÁL, HÚZKÁL, l. HÚZGÁL.

HÚZIVONI, (húzi-voni) ikerített mn. tt. *húzivoni-t*, tb. —*ak*. Tájdivatosan am. húzóvonó. V. ö. HÚZVON.

HÚZIVONISÁG, (húzi-vonis ág) ikerített fn. tt. *húzivonságot*. L. HÚZAVONA, 3). (Lőrincz Károly gyüjt.).

HÚZKOD, (húz-kod) áth. m. *húzkod-tam*, —*tál*, —*ott*. L. HÚZGÁL.

HÚZKOL, (húz-kol) l. HÚZGÁL.

HÚZKOLÓDIK, (húz-kol-ó-od-ik) belsz. m. *húzkolód-tam*, —*tál*, —*ott*. L. HUZÓDIK.

HÚZLAL, (húz-lal) áth. m. *húzlalt*. A régi magyar Passioban am. húzgál, nyujtóztat. „Felmagasztaltaték az keresztre és meghuzlaltaték." (Toldy kiadása 126. lap). Alább mindjárt (127. lap): „Felmagasztaltaték és meghuzattaték."

HÚZMÉNY, (húz-mény) mn. tt. *húzmény-t*, tb. —*ok*. Kemenesalon am. húzóvonó. *Húzmény ember*, ki másoktól holmit erőszakosan kicsikar.

HÚZÓ, HUZÓ, (húz-ó) mn. tt. *húzó-t*. 1) Aki v. ami húz. *Hajóhúzó legények, lovak. Igahúzó barmok.* 2) Mivel valamit húznak, behúznak, felhúznak, felszínak. *Húzó csigák, kötelek, szerszámok. Borhúzó tök, cső. Foghúzó fogó. Hólyaghúzó, összehúzó szerek. Húzó ív.* Számos összetett szavakban főnevül használják, midőn az illető főnév csak alattomban értetik, pl. *Csizmahúzó* (fa v. vaskajmó). *Foghúzó* (orvos v. eszköz).

HUZÓDÁS, (húz-ó-od-ás) fn. tt. *húzódás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valamely térben vagy időben messzebbre halad, terjed, nyúlik. *Beszéd, tanácskozás, gyülés húzódása. Útnak húzódása.* V. ö. HUZÓDIK.

HÚZÓDIK, HUZÓDIK, (húz-ó-od-ik) belsz. m. *húzód-tam*, —*tál*, —*ott*. Általában valamely bel erő vagy megnevezetlen ok által húzást szenved. *Elhúzódik valahová. A fellegek észak felé húzódnak. A hurok a lábára húzódott.* Különösebben 1) Hosszabb időre halad, terjed, késik, későbbre marad. *Húzódik a beszéd. Húzódik a per, az ítélet végrehajtása.* 2) Hosszabb téren elnyúlik, elterjed. *Húzódik az út.* 3) Valamely testület, csoport, nyáj, sereg bizonyos irány felé indúl, vonúl. *A fellázadt nép a királyi palota felé húzódott. A sereg jobbik szárnya hátra húzódott.*

„Ezután a szolgák, barna vegyes sorral,
Mint valamely árnyék, húzódtak a porral."
Arany.

Jobbra húzódj! Balra húzódj! Ez utóbbiak ‚huzódjál' helyett. A parancsoló 2-ik személye általán elfogadja a rövidebb alakokat, innen a török, perzsa nyelvekben maga a puszta törzs alkotja a parancsoló 2-ik személyét. V. ö. PARANCSOLÓ MÓD.

HÚZÓDOZÁS, HUZÓDOZÁS, (húz-ó-od-oz-ás) fn. tt. *húzódozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valaki vagy valami huzódozik. *Betegség előtti vagy utáni húzódozás.* V. ö. HUZÓDOZIK.

HÚZÓDOZIK, HUZÓDOZIK, (húz-ó-od-oz-ik) belsz. és gyakor. m. *húzódoz-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Emberről és más állatokról mondjuk, midőn nyújtózkodnak, tagjaikat ide-oda húzzák, vonják. *Húzódozik az ember, midőn rosszul érzi magát, midőn megcsömörlik. Húzódozik a lábadozni kezdő beteg. Húzódozik, mint eb a pozdorján.* (Km.). 2) Valamitől vonakodik, visszatartja magát. *Húzódozni a munkától. Húzódozni valamely kellemetlen szagú testtől, embertől.*

HUZÓFONT, (húzó-font) ösz. fn. Üres csőből álló súlymérő, melyben belül egy tekervényes rugó van, s ebben egy négyszegü rudacska jár le és fel, melynek alsó végén a teher függ, oldalán pedig a súlyok száma van feljegyesve.

HÚZOG, (húz-og) áth. m. *húzog-tam*, —*tál*, —*ott*. L. HÚZGÁL.

HÚZOGÁL, l. HÚZGÁL.

HÚZÓHÁLÓ, (húzó-háló) ösz. fn. Hosszú vagy öreg háló, melylyel a halászok bizonyos víztért bekerítenek, s két végénél fogva a partra kihúzzák. Máskép: *gyalom.*

HÚZÓKÖTÉL, (húzó-kötél) ösz. fn. Kötél, melylyel valamit, pl. hajót, gyalmot stb. húznak.

HÚZOM, l. HUZAM.

HUZOMÁS, (huz-om-ás) fn. tt. *huzomás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Folytonos cselekvés, melynél fogva valamit húznak. Oly képzésü, mint: *tudomás, láttomás, hallomás, didomás.*

HÚZOMOS, l. HUZAMOS.

HÚZOMOSAN, l. HUZAMOSAN.

HÚZÓRÚD, (húzó-rúd) ösz. fn. Rúd, melynek segedelmével valamit húzni, vontatni szoktak, melyhez a húzandó terhet kötik, akasztják. *Gyalom húzórúdja.*

HÚZOTT, HUZOTT, (húz-ott) mn. tt. *húzott-at*. Amit húztak, meghúztak, lehúztak stb. *Palackokba húzott bor. Deresre húzott büntetés. Kihúzott karddal neki rohanni valakinek. Húzott fegyver*, am. vállhos szorított, s egyenesen tartott fegyver. *Húzott cső*, az oly puska, melynek csöve belülről csigavonalas.

HÚZÓVONÓ, (húzó-vonó) iker. mn. 1) Barom módjára dolgozó, fáradó. *Mi húzóvonó szegény emberek.* 2) Ki másokat kisarol, erőszakosan kicsikar valamit. Máskép kapnikbányai tájnyelven: *húzóvoni*, és kemenesaljaisan: *húzmény.*

HÚZTAT, régies míveltető; l. HÚZAT.

HÚZTON, (húz-t-on) ih. *Hús* elé téve am. folytonosan húz. *Húston húzni.*

HÚZVON, (húz-von) iker. áth. Mindkettő ragozva használtatik: *húzokvonok*, *húztamvontam*. 1) Igás barom módjára, fáradságosan, nagy erőködéssel dolgozik. 2) Zsarol, erővel kicsikar. *Mindenfelől húzákvonják a szegény embert.*

HÚZSOL, hihetőleg am. *hurzsol* v. *korzsol*; l. HURBOKOL.

HŰ, (1), v. HŰ, fuvást jelentő hangutánzó, melyet indulatszó gyanánt használunk, midőn valakit v. valamit mintegy fúva, tovább menni sürgetünk, különösen gúnyolva vagy megvetőleg üzünk. Innen 1) Élünk vele a szeleverdi, bolondos, hebehurgya emberek irányában. *Hű* v. *hű bele bolond. Hű bele módon tenni valamit. Hű* v. *hű bele Baldas, lovat ád az Isten.* (Km.). 2) Disznók üzésére. *Hű te! hű ki! hű be!* Vastag hangon *hu* v. *huj*. Kicsinyesve: *hücs*, *hucs*.

HŰ, (2), v. HŰ, elvont gyök, melyből a *hű-ely*, *hű-v-ely* v. *hű-v-oly*, *hű-v-oly-k* származékok erednek. Rokon a magasságot, fölszint, takarót, födőt jelentő *ha*, *ho*, *haj*, *héj* szókkal.

HŰ, (3), v. HŰ, elavult fn. mely ma csak származékaiban: *hűcs*, *hűves*, *hűvös*, *hűs* (= hű-ös), *hűt* (= hű-ít), *hűl* (= hű-ül) stb. használtatik. Jelent hideget, vagyis a lég mérsékletének azon fokát, mely az állati test melegségénél alantabb fokon áll. Rokon vele a vékonyabb hangu *hi* v. *hí*, melyből *hi-es*, *hi-v-es* v. *hí-v-es*, *hí-d-eg* származnak. Megvan mint szintén hangutánzó a görög *χιών* (hó), latin *hyems*, szanszkrit *himas*, és betűváltozva a szláv *sima*, továbbá a finn *hyydyn* (hűlők, fagyok) és *hyydän* (hűtök) szókban. Ide sorozhatók *l* képzővel (hű-l), a német *kühl*, latin *gelo*, finn *kylmä* is stb. (A *hő* finnben *kuuma*, *kuumat*). Egyébiránt V. ö. HÉ, (1).

HŰ, (1), l. HŰ, (1), (2), és (3).

HŰ, (2), bámulást, meghökkenést jelentő indulatszó, mely által lélekzetünket visszafelé húzzuk, mintegy beszívjuk a levegőt, s ez által különbözik a hajtást, üzést, fúvást jelentő *hú* v. *hű* szócskától, mert ebben a levegőt kifelé nyomjuk tüdőnkből, s ez utóbbiakat szabatosabban rövid *ú*-vel kellene ejtenünk. Összetéve *hűhó*. *Nagy hűhóval beszélni*, am. bámulatos, csodálatos holmit mondani, nagymondhatólag szólani.

HŰ, (3), mn. mely nem egyéb, mint az összevont *hív*. Amaz leginkább csak mássalhangzón kezdődő ragokkal és képzőkkel használtatik, pl. *hű-nek*, *hű-től*, *hű-ség*, *hű-telen*. Ellenben a *hív* minden raggal párosúl és köznségesebb divatú. V. ö. HÍV, mn.

HŰ, (4), mint *ő* harmadik személyi névmás gyakran eléjön Báthori Bibliájában, ragozott állapotban is: *hűket* (= őket), *hűneki* (= őneki) stb. Az *ő* tájdivatos, *ő* helyett, a *h* pedig csak lehelleti jegy, mint Szalay gyüjteményében is: *hisentem*, *héj*, *hazért* stb.

HŰBÉR, (hű-bér) ösz. fn. 1) Birtok, régibb időben, melyet a valódi tulajdonos valamely hű, különösebben fegyveres vagy más szolgálat fejében is adott valakinek eredetileg holta napjáig, későbben rendszerént a fiaknak is, a főurasági jogot magának fentartván. *Királyi*, *fejedelmi*, *papi hűbér*, melyet a király, fejedelem, főpap adott. 2) Maga azon kötelezletés, melynél fogva bizonyos birtok hű szolgálat fejében átadatik vagy vétetik. *Hűbérben adni vagy nyerni jószágot.* (Feudum). Esen polgári intézmény vagy országos rendszer, mely szerént a hűbér földnek valódi tulajdonosa a fejedelem vagy más adományzó, a hűbérnökök pedig annak csak haszonvevőji valának, főképen a germán jogban fejlett ki; a magyar államélet ezt sohasem ismerte, mert birtak ugyan már megelőzött jeles szolgálatok megjutalmazása végett jószágadományozási joggal a fejedelmen kívül némely főpapjaink is, ú. m. a szerencsétlen mohácsi vész után csak az esztergomi érsek, győri püspök és káptalan, szentmártoni főapát, és Horvátországban a zágrábi püspök, s némely megszoritásokkal régibb idő olta a nádor is, amely adománynyerés, minthogy azzal együtt rendszerént megnemesedés is történt, katonáskodási kötelességgel volt egybekapcsolva: mindazáltal az adomány által örök tulajdoni jog szereztetett, melyet a fejedelem vagy ország iránti hűtlenség esetében ugyan valaki elveszíthetett, de ugyan akkor egyéb nem adományos javait is elveszíté vala.

HŰBÉRADÓ, (hű-bér-adó) ösz. fn. Adó neme, melyet a hűbéres adományosó urának fizetni tartozik.

HŰBÉRBIRÓ, (hű-bér-biró) ösz. fn. Hűbéri peres ügyekben itélő biró.

HŰBÉRÉS, (hű-bérés) ösz. fn. Személy, ki bizonyos jószágot hűbérül bir. *A középkorban, kivált a germán népeknél a főurak jobbára a fejedelmek hűbéresei valának.* V. ö. HŰBÉR.

HŰBÉRI, (hű-béri) ösz. mn. Hűbért illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Hűbéri szolgálat, kötelesség. Hűbéri viszonyok, ügyek, perek.*

HŰBÉRISMERVÉNY, (hűbér-ismervény) ösz. fn. Hiteles iromány, melyben a hűbéradományosó nyilvánitja, hogy bizonyos személynek hűbéri birtokot ajándékozott, s őt hűbéresének fogadta.

HŰBÉRJOG, (hű-bér-jog) ösz. fn. 1) Azon jog, melynél fogva a hűbérúr a tőle függő javakat vagy hivatalokat hűbérül adja. 2) A hűbéres birtokcaíme, vagyis azon jog, melynél fogva javadalmát tartja.

HŰBÉRJÓSZÁG, (hű-bér-jószág) ösz fn. Jószág, melyet valaki hűbérül kapott, ellentétben az örök birtokú jószágtól.

HŰBÉRJÖVEDELÉM, (hű-bér-jövedelém) ösz. fn. Mindennemü haszonvételek a hűbéri birtokból.

HŰBÉRKÖNYV, (hű-bér-könyv) ösz. fn. Könyv, melyben a hűbérbe adott birtokok mennyisége, és illető hűbéresek nevei följegyeztetnek.

HŰBÉRKÖTELESSÉG, (hű-bér-kötelesség) ösz. fn. Kötelesség, melyet a hűbéres a hűbéradományozó irányában teljesíteni tartozik.

HŰBÉRLEVÉL, (hű-bér-levél) ösz. fn. Oklevél, melynek tartalmánál fogva valamely jószág vagy hivatal valakire hűbérül ráruháztatott.

HŰBÉRNÖK, (hű-bérnök) l. HŰBÉRÉS.

HŰBÉRÖRÖKLÉS, (hű-bér-öröklés) ösz. fn. A hűbéri birtoknak az előbbi hűbéres halála után örökségül átvevése.

HŰBÉRÖRÖKÖS, (hű-bér-örökös) ösz. fn. Személy, kire bizonyos hűbéri birtok száll örökségben, különböztetésül az örökbirtok örökösétől.

HŰBÉRPÉNZ, (hű-bér-pénz) ösz. fn. Azon adó, melyet a hűbéres fizet a hűbérúrnak.

HŰBÉRSZOLGÁLAT, (hű-bér-szolgálat) ösz. fn. Szolgálat, pl. fegyverviselés, bizonyos kézi munka stb., melyet a hűbéres tartozik tenni hűbérurának.

HŰBÉRTÁRS, (hű-bér-társ) ösz. fn. 1) Személy, ki valamely hűbéri javadalmat mással közösen bir. 2) Oly személyek, kik hűbéreiket, bár egymástól különbözőket, ugyanazon hűbérúrtól birják.

HŰBÉRUDVAR, (hű-bér-udvar) ösz. fn. A hűbérúr hatósági udvara, tiszti hivatala, melyben a hűbérek kiosztatnak, s a hűbéri viszonyok és perek elintéztetnek.

HŰBÉRÚR, (hű-bér-úr) ösz. fn. A hűbéri birtoknak fő tulajdonosa s adományozója.

HŰBÉRUTÓD, (hű-bér-utód) ösz. fn. Azon személy, kire a hűbér az előbbi hűbéres halála, vagy hűbérvesztése következtében örökségül átszáll, vagy adománykép áttétetik.

HŰBÉRÜGY, (hű-bér-ügy) ösz. fn. 1) Mindenféle, a hűbér körül vagy miatt előforduló ügy. 2) Maga a hűbéri rendszer egész teljességében véve.

HŰBÉRVESZTÉS, (hű-bér-vesztés) ösz. fn. Szenvedő állapot, midőn a hűbéres hűtlenség, felségsértés, vagy más hűbéri vétség, kötelességmulasztás stb. miatt hűbérétől megfosztatik.

HÜ BÜ BÁ, hármas indulatszó, melyet Pázmán Péter így magyaráz: „Alávalónak akarván valakit jelenteni, szájunk tátva azt mondjuk: hü, bü, bá!"

HŰD, régies, összevúzva ebből: *hívéd*. V. ö. HISZ, íge.

HÜELY, tájdivatos; l. HÜVELY.

HŰÉRZELMŰ, (hű-érzelmű) ösz. mn. Ki hű szívvel van valaki iránt.

HÜH, l. HŰ, (1), indulatszó.

HŰK, régies, összevúzva ebből: *hívök*. V. ö. HISZ, íge.

HÜKK, indulatszó, melylyel élnek a játszó gyermekek, midőn laptavetésben hibát ejtenek. Rokon *hők* v. *hökk* szóval, minthogy azon hibára mintegy meghökkennek, vagy azt mintegy hőkölni, visszahúzni szeretnék. V. ö. HŐK. Használják főnévként is. *Hükköt csindlni.*

HŰL, (1), (hü-ül, az 1) értelemben, midőn származéktársa *hűt* = *hű-t*; a 2-dik értelemben pedig l. itt alább); önh. m. *hül-t*. 1) Midőn a hideget jelentő *hű* gyöktől származik, am. hideggé lesz, a hideg lassan-lassan átjárja. *Hül a tűz mellől elvett, kitálalt étel. Hül a levegő, víz. Hül az idő, majd innét is, onnét is meghérdezik, hol szolgáltál.* (Km.). *Meghül, elhül a leves.* Ezen ige tehát jelenti azon fokozatot, mely szerént valamely test melege, tűzecskéi lassanként elrepülnek, elszállanak, s az állati test melegségéhez közeledik, vagy azénál alább száll. *Hül a forró leves, már lehet enni. Elhűlt az étel, nem kell többé. Hülfül*, am. majd fázik, majd melege van. 2) Midőn a bámulást, ijedést, visszahatást jelentő, s visszahuzott lélekzettel mondott *hű* gyökből ered, am. bámul, ijed, visszaborzad, s elemzése inkább *hű-öl*, azaz hűt csinál. *Olyakat mondott, csak úgy hűlt bele a nép. Elhültem, midőn kivont karddal küszélitett felém.* Ide tartozik ezen sajátságos mondat is: *kihűlni valamiből*, pl. szolgálatból, hivatalból, azaz kimaradni, hátra vettetni. Nem valószínütlen azonban, hogy ezen értelemben vett *hül* igének gyöke egy a *hüvely* szóban eléforduló *hü*-vel, mely hajat, héjat, tokot jelent. Ennél fogva *hivatalból, szolgálatból kihülni* átv. ért. annyit tenne, mint a viselt hivatalból, szolgálatból kiesni, kimaradni, mint a mag hüvelyéből, tokjából kiszokott esni.

HÜL, (2), régies, összevúzva ebből: *hivél*. V. ö. HISZ, íge.

HÜLAJTÓ, (hül-ajtó) ösz. fn. Kriza J. szerént a székelyeknél: a pitvar előrészén egy külső ajtó léczből csinálva, hogy a szél szabadon járhasson át rajta. Egyike azon szóknak, melyeket a nép igetörzsből és főnévből tett összve, mint *foghás, fenkő*. Néhutt: *levélajtó*.

HÜLE, (hü-öl-ő, hü-öl-e) mn. tt. *hülét*. Gyöke a bámulást jelentő, s visszahuzott lélekzettel hangoztatott *hű*, s am. oly ember, ki mindenre *hű-öl*, azaz bámul, bámész, bamba, léhütő, szájtáti, félsiket, félnéma, együgyű.

HÜLED, HÜLED, (hü-öl-ed) önh. m. *hüled-t*. 1) Ijedtében vagy bámultában, visszahúzva lélekzetét. *Elhüledt, midőn a veszélyt látta.* Gyöke a befelé huzott lélekzetet hangoztató *hü*. 2) A hideget jelentő *hű* gyöktől (hü-ül-ed) am. az egyszerübb *hül*; lásd: HÜL, 1).

HÜLEDÉK, (hü-ül-ed-ék) fn. tt. *hüledéket*. 1) Annyi mint el- v. kihült, vagy meghalt test. Közönségesebben: *hulla*. 2) L. ALUDTLÉ.

HÜLEDÉS, HÜLEDÉS, (hü-öl-ed-és és hü-ül-ed-és) fn. tt. *hüledés-t*, tb. —*ék*. 1) Bámulás. 2) A melegségnek alábbszállása. V. ö. HÜLED.

HÜLEDÉZ, (hü-öl-ed-éz) önh. és gyak. m. *hüledés-tem*, —*tél*, —*ett*. Ijedtében vagy bámultában folytonosan hüled. *Hüledezni a halálveszély közeledtekor.* V. ö. HÜLED.

HÜLEDÉZÉS, (hü-öl-ed-éz-és) fn. tt. *hüledézés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Lelki, kedélyi álla-

pot, midőn valaki ijedség, bámulás, kellemetlen meglepés miatt hüledez.

HÜLEDÉZŐ, (hü-öl-ed-és-ő) mn. tt. *hüledéző-t.* Aki ijedség, bámulás, meglepetés, rajtakapás miatt zavarban van, nem tudván, mit tegyen, vagy mi történik vele.

HÜLEFÜLE, (hüle-füle) ikerszó. Bamba, mamlasz, együgyű.

HÜLEM, (hü-öl-em) elvont törzsök, melyből *hülemedés, hülemedik* származékok erednek. Jelenti azon lelki állapotot, melybe valaki ijedés, bámulás, meglepetés által esik.

HÜLEMÉDÉS, (hü-öl-em-éd-és) fn. tt. *hülemédés-t,* tb. —*ék,* harm. szr. —*e.* Állapot, midőn valaki hülemédik. V. ö. HÜLEMÉDIK.

HÜLEMÉDIK, (hü-öl-em-éd-ik) k. m. *hülemédtem, —tél, —ett.* Ijedség, bámulás, meglepetés miatt zavarba jön.

HÜLEP, (hü-ül-ep) elvont törzs, melyből a székelyeknél divatos *hülepedik* ige származik. Jelenti a hidegségnek bizonyos fokonkénti változását, növekedését, vagy a melegségnek fokozatos fogyását, meghülését.

HÜLEPÉDIK, (hü-ül-ep-éd-ik) k. m. *hülepédtem, —tél, —ett.* Székely tájszólással am. lassanlassan hűl, kihűl. Képzésre olyan, mint : *ülepédik.*

HÜLÉS, HÜLÉS, (hü-ül-és) fn. tt. *hülés-t,* tb. —*ék,* harm. szr. —*e.* Állapot, midőn valamely test hűl. *Levegő hülése. Szoba kihülése.* Különösen az állati testnek azon állapota, midőn fázni kezd, midőn a hideg általjárja. V. ö. FÁZIK, FÁZÁS.

HÜLESÉG, (hü-öl-e-ség) fn. tt. *hüleség-et,* harm. szr. —*e.* Bámész ostobaság, együgyüség, bambaság.

HŰLESZT, HÜLESZT, (hü-ül-esz-t) áth. m. *hülesz-tett,* htn. —*ni* v. —*eni.* 1) Midőn a hideget jelentő *hű* gyökből ered, am. eszközli, hogy meghüljön, hogy fázzék, hogy a hideg átjárja. 2) Midőn az ijedést, bámulást jelentő *hü*-ből származik, am. ijedtté, bámulóvá tesz, meglepetés által zavarba ejt.

HÜLLE, (hü-öl-öl-ő) fn. tt. *hüllét.* L. HÜLLŐ.

HÜLLŐ, (1), (mint föntebb) fn. tt. *hüllő-t.* Az állatok azon osztálya, melyeknek hideg vérök van, és tüdő által lélekzenek, milyenek a kígyók, gyikok, békák. (Amphibium).

HÜLLŐ, (2), puszta Tolna megyében; helyr. *Hüllő-n, —re, —ről.*

HÜLYE, l. HÜLE.

HÜLYESÉG, l. HÜLESÉG.

HÜM, HÜMM, megütközést, valamiben fennakadást, kétkedést, bámulást jelentő indulatszó. *Hüm! bis as furcsa dolog.* Másképen : *hem* v. *hm,* v. *üm.*

HŰMÁS, (hű-más) ösz. fn. Valaminek oly másolata, mely ahoz a legtökéletesebben hasonlít, különösen iratoknál. (Fac simile). Így képeknél is. *Ezen kép hűmása boldogult atyámnak.* Sőt a magyarban vétethetik ‚alter ego' értelemben is.

HÜMGET, (hüm-get) önh. m. *hümget-tem, —tél, —ett. Hüm* hangot hallat. Szokottabban az *m* a *g* előtt könnyebb kiejtés végett *n*-né változván, (mint *rongál, rongy* szókban is) : *hünget* v. *ünget.*

HÜMMENT, (hümm-en-t) önh. m. *hümment-ett,* htn. —*ni* v. —*eni.* Egyes *hüm* hangot ejt. V. ö. HÜM.

HÜMMÖG, (hümm-ög) önh. m. *hümmög-tem, —tél, —ött. Hüm* indulathanggal kijelenti, hogy valamiben megütközött, fennakadt, kétkedik, hogy valami nem tetszik neki, stb.

HŰN, (1), (hű-n); l. HÍVEN.

HŰN, (2), régies, e helyett : *hive,* mint *vőn, tőn* am. veve, teve. V. ö. HISZ, íge.

HÜNGET, l. HÜMGET, ÜNGET.

HÜPP, HÜPPED, HÜPPEN; l. SÜPP, SÜPPED, SÜPPEN.

HÜPPEDÉS, HÜPPEDÉZ; l. SÜPPEDÉS, SÜPPEDÉZ.

HÜRGY, (hür-ögy v. hör-j, v. sör-j?) fn. tt. *hürgy-öt.* Székely tájnyelven am. fonás közben megnyálazott szőszticsa, mintegy szőrcsomó, melyet a fonók játékból egymás arczához csapdosnak.

HŰS, HÜS, (hü-ös v. hü-es) mn. tt. *hüs-t* v. —*et,* tb. —*ek.* A lég mérsékletéről mondjuk, mely mintegy középfokon áll a hideg és meleg között, pl. *Nyáron hüs a fák árnyéka, hüs a pincse. Hüs szél fú napnyugat után.*

„Reggeli szellőcske mosdatja hűs árral."
Arany.

Másképen : *hüvös, hives.*

HŰSÉG, HŰSÉGES, HŰSÉGTELEN; lásd : HÍVSÉG, HÍVSÉGES, HÍVSÉGTELEN.

HÜSEL, HÜSEL, (hü-ös-el) önh. m. *hüsel-t.* Hüsön, árnyékban enyhíti testét a meleg ellen. *Szobában, fák alatt hüselni.* Nyomatosabban és tájdivatosan : *hüssel.*

HŰSELÉS, (hü-ös-el-és) fn. tt. *hüselés-t,* tb. —*ék.* Hüsön, árnyékban enyhülés.

HŰSELŐ, (hü-ös-el-ő) fn. tt. *hüselőt.* Hűs, árnyékos hely, lomb.

HŰSÍT, l. HIVESÍT.

HŰSÍTŐ, l. HIVESÍTŐ.

HŰSSÉG, l. HIVESSÉG.

—HÜSZIK, l. —HAD, —HED.

HŰT, HŰTETLEN, HŰTÖS, régiesek; l. HIT, HITETLEN, HITÉS.

HŰT, (hü-ít) áth. m. *hűt-ött,* htn. —*ni* v. —*eni.* Valamely testnek meleg részecskéit, szikrácskáit elröpíti, s az által melegségét mérsékli, a melegség alsóbb fokára szállítja, frisíti, megfrisíti. *Az igen meleg szobát ablak- és ajtónyitva hűteni. A meleg testet hideg vízzel, fördéssel meghűteni. Vért hűteni. Vizet, bort jégben vagy jéggel hűteni. Magát meghűteni,* am. az állati melegség rendes fokán alúl meghűlni.

HŰTELEN, HŰTELENÜL, HŰTELENSÉG, l. HIVTELEN, HIVTELENÜL, HIVTELENSÉG.

HŰTELENKÉDIK, (hű-telen-kéd-ik) k. m. *hűtelenkéd-tem*, *—tél*, *—ett*. Hütelen módon cselekszik, igérete, fogadása, esküje elleni tetteket gyakorol.

HŰTÉS, (hü-ít-és) fn. tt. *hűtés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. 1) Cselekvés, melynél fogva valamit hűtünk. *Bor-, vízhűtés.* 2) Azon eredmény vagy állapot, melyet az ilyetén cselekvés okoz. *Hűtés elleni szerek. Veszedelmes hűtés.*

HŰTLEN, HŰTLENSÉG, HŰTLENÜL, l. HÍVTELEN, HÍVTELENSÉG, HÍVTELENÜL.

HŰTŐ, HŰTŐ, (hü-ít-ő) mn. és fn. tt. *hűtő-t*. 1) Ami hűt, vagyis a melegség fokát mérsékli, alászállítja, ami frisít, melegséget enyhít. *Hűtő szerek.* 2) Hideg vagy jeges vízzel töltött edény, melyben nyári meleg napokon az italokat frisíteni szokták.

HŰTŐEDÉNY, (hütő-edény) l. HŰTŐ, 2).

HŰTÖGET, (hü-ít-ög-et) áth. és gyak. m. *hűtöget-tem*, *—tél*, *—ett*. Valamit folytonosan vagy lassan-lassan hűt, a melegség alsóbb fokára szállít, frisítget. V. ö. HŰT.

HŰTŐKÁD, (hütő-kád) ösz. fn. Serfőzők kádja, melyben a megfött sert kihűtik, mielőtt edényekbe töltögetnék.

HŰTŐKEMENCZE, (hütő-kemencze) ösz. fn. Kemencze az üveghutákban, melybe a kiformált, s még forró tüzességü üvegeket berakják, hogy ennek mérsékeltebb melegénél megszilárduljanak.

HŰTŐKÉSZÜLÉK, (hütő-készülék) l. HŰTŐ-KÉSZÜLET.

HŰTŐKÉSZÜLET, (hütő-készület) ösz. fn. Készület, pl. bizonyos edény, kád, kemencze, melyben a meleg vagy forró testeket a melegség mérséklettebb fokára szállítják vagy felfrisítik.

HŰTŐSZER, (hütő-szer) ösz. fn. Belső állati hőséget, gyuladást enyhítő vagy oszlató szer, milyenek a frisítő italok, fagylalt stb.

HŰTŐTLEN, régies; l. HITETLEN.

HŰTŐVÁLU, (hütő-válu) ösz. fn. Válu- vagy tekenőalaku faedény hideg vízzel megtöltve, melybe a kovácsok a tüzes vasat edzés végett belemártják.

HŰTŐZÉS, (hü-ít-ő-és) fn. tt. *hűtőzés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Cselekvési állapot, midőn valaki hűtőzik. V. ö. HŰTŐZIK.

HŰTŐZIK v. **HŰTŐZIK**, (hü-ít-ő-ik) k. m. *hűtőz-tem*, *—tél*, *—ött*. A nagy melegség után kifújja magát; azon van, hogy belső hőségét a rendes állati melegség fokára szállítsa.

HŰTYŰ, (talán *sü-tyü*, *sü* gyöktől, honnan süveg is ered, vagy *huty-u*, azaz felhutyorodó) fn. tt. *hütyüt*. L. BAGOLYSÜVEG.

HŰVELY, HÜVELY, (hü-ely v. hü-v-ely) fn. tt. *hüvely-t*, tb. *—ek* v. *—ek*, harm. szr. *—e*. Gyöke a *hajat*, *héjat*, tokot jelentő *hü*, mely a *ha*, *ho*, *haj*, *hé*, *héj* gyökökkel, s *ő*v főnévvel is rokon, s megvan a középkori latin *culea*, német *Hülle*, szanszkrit *hul* (fed, takar), valamint a keményebb hangu magyar *kül* szóban is. Általán valamely üreges test, melyben más valami tartatik, foglaltatik; mely valamit föd, takar; mely valaminek külsejét teszi. Különösen 1) Hosszukás tok, bizonyos eszközök, szerszámok takarására. *Kard, kés, tőr hüvelye. Két éles tőr nem fér meg egy hüvelyben.* (Km.). *Aranyos hüvelybe fűzfa kard.* (Km.). *Egyik fegyver tartóztatja a másikat hüvelyében.* (Km.). *Soha nem volt, nem is leszen varyaknak hüvelye.* (Km.). *Hüvelybe tenni, vetni, bocsátani a kardot. Hüvelyből kirántani a fegyvert. Hüvelyben nyugvó szablya. Aranyos, veres, sima hüvely.* 2) Némely növények hosszukás magtakarói, tokjai, melyek az éretség bizonyos fokán szétválnak. *Bab, borsó, lencse, lendek hüvelye.* Szélesb ért. héj, haj. *Kukoricza hüvelye. Gesztenye, makk hüvelye.* 3) Átv. ért. dolog külseje, külsine, fölepe. 4) Boncztani ért. a női szeméremtest csatornája, mely a méhig terjed.

HÜVELYCSŐ, (hüvely-cső) ösz. fn. Egyiptomi hüvelyes növényfaj, melynek becsője tojásdad, lapított, egy rekeszti, két nyilásu. (Ricotia).

HÜVELYES, HÜVELYÉS, (hü-v-ely-es) mn. tt. *hüvelyes-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Minek hüvelye van, hüvelylyel ellátott, hüvelyben magzó, növő. *Hüvelyes kard, kés, tőr. Hüvelyes vetemények, növények. Hüvelyes babot, borsót enni*, am. gyönge, zöld hüvelyben levőt. V. ö. HÜVELY.

HÜVELYESÉDÉS, (hü-v-ely-es-éd-és) fn. tt. *hüvelyesédés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Bizonyos növények azon fejlődési szaka, melyben hüvelyeik kezdenek nőni, alakulni. V. ö. HÜVELY.

HÜVELYESÉDIK, (hü-v-ely-es-éd-ik) k. m. *hüvelyeséd-tem*, *—tél*, *—ett*. A növény azon fejlődési szakában van, midőn hüvelyei kezdenek alakulni, nőni. *Hüvelyesedik a borsó, bab, lencse, miután elvirágzott.*

HÜVELYEZ, HÜVELYÉZ, (hü-v-ely-ez) áth. m. *hüvelyez-tem*, *—tél*, *—ett* vagy *hüvelyzett*, htn. *—ni* v. *hüvelyzeni*. 1) Valamit hüvelyéből, tokjából, hajából kifejt, kiszed. *Borsót, babot hüvelyezni.* 2) Átv. ért. magyarás, fejt, megfejt, különösen az álomnak mintegy hüvelybe rejtett értelmét, jelentését fejtegeti. *Álmot hüvelyezni. Maga álmát hüvelyezi.* (Km.).

HÜVELYEZÉS, (hü-v-ely-ez-és) fn. tt. *hüvelyezés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, mely által valamit hüvelyéből kifejtünk, vagy átv. ért. valaminek titkos értelmét, jelentését magyarázzuk. V. ö. HÜVELYEZ.

HÜVELYFÁJDALOM, (hüvely-fájdalom) ösz. fn. Fájdalom a női szeméremtest hüvelyében.

HÜVELYFAL, (hüvely-fal) ösz. fn. A női szeméremtest hüvelyének oldalai.

HÜVELYFÉREG, (hüvely-féreg) ösz. fn. Féregfaj, melynek hüvelye vagy hüvelyhez hasonló alakja van. (Solen siliqua).

HÜVELYHÁRTYA, (hüvely-hártya) ösz. fn. 1) Hártya a női hüvelyben. 2) A férfi heréket borító hártya.

HÜVELYISZAM, (hüvely-iszam) ösz. fn. A női szeméremtest petyhüdt hüvelyfalainak előesése. (Prolapsus vaginae).

HÜVELYK, (hü-v-ely-k, finnül *peukalo)* fn. tt. *hüvelyk-ét*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Törzsöke *hüvely*, s képzője *k* (= ki), mely az állati test részének neveiben jelenti azon tag végét, melyhez ragaszkodik, pl. *mark* (marok), a *mar*, vagyis váll-lapocska legvége, *fark* a far vége, *sark* a sar (lábszár) vége, *tork* (torok) a tor vége, *derk* (derék) a test törzsökének vége, *ajk* (ajak) az aj vége, széle. Ennél fogva hüvelyk jelenti a kézre vitetve a hüvely végét, vagyis azon ujjat a kézen, mely a hüvely gyanánt összehajtott többi újjak tetején fekszik, arokat vagyis az általok alakított hüvelyt takarja, födi. V. ö. HÜVELY. Máskép: *nagy ujj*, *öreg ujj*, (mongol nyelven *eregei chorogon)*. Hasonlat szerént így nevezteték a lábakon levő öreg újj is. Így hívják, de hibásan némely tájakon a hüvelyt: *bab hüvelyke*, *hüvelykes borsó* stb. bab hüvelye, hüvelyes borsó helyett. Mértani ért. jelent mértéket, melynek kiterjedése körülbelül akkora, mint a jól képzett férfias hüvelykújj vastagsága, a mi hosszmértékünk szerént egy lábban v. nyomban tizenkét hüvelyk van.

HÜVELYKCSAVAR, (hüvelyk-csavar) ösz. fn. Régiek kínszó eszköze, melylyel a gonosztévők ujjait, különösen hüvelykeit összeszúrták.

HÜVELYKÉL, (hü-v-ely-k-él) áth. m. *hüvelykél-t*. 1) Dohánytermesztők nyelvén am. dohányt fattyaz, azaz a dohánynak buján növő felesleges sarjait letépi. 2) Némely erdélyi tájnyelven am. fej. *Kelj fel szolgáló*, *már pitymallik*, *hüvelykeld* (fejd) *meg az tinőket*.

HÜVELYKÉLÉS, (hü-v-ely-k-él-és) fn. tt. *hüvelykélés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) A dohány buja sarjainak ritkítása, irtása, fattyazása. 2) Fejés.

HÜVELYKÉNYÉR, (hüvely-kényér) ösz. fn. Szent János kenyere, mely a napkeleti tartományokban, valamint olasz és spanyol országokban is tenyésző fának (ceratonia) hüvelyes gyümölcse.

HÜVELYKGYÜSZŰ, (hüvelyk-gyüszü) ösz. fn. Bőr gyüszü, melyet a vargák, csizmadiák munka alatt hüvelykujjokra húsznak.

HÜVELYKHÚS, (hüvelyk-hús) ösz. fn. Hús a hüvelykujjon.

HÜVELYKMATYI, (hüvelyk-matyi) ösz. fn. Népmesei személy, kinek teste hüvelykujjnyi nagyságu.

HÜVELYKMÉRTÉK, (hüvelyk-mérték) ösz. fn. Mérték, melynek széle v. hossza, v. magassága egy hüvelyket tesz; vagy oly mérték, mely valamit hüvelykszámra határoz meg. V. ö. HÜVELYK.

HÜVELYKNYI, (hü-v-ely-k-nyi) mn. tt. *hüvelyknyi-t*, tb. —*ek*. Oly magas, széles vagy hosszú, mint egy hüvelyk. *Hüvelyknyi mesés ember. Hüvelyknyit áradt* v. *apadt a víz. Telkemből egy hüvelyknyit sem engedek elszántatni. Tavai két hüvelyknyit nőttem.*

HÜVELYKTYŰ, (hü-v-ely-k-tyü) fn. tt. *hüvelyktyü-t*, tb. —*k*. A keztyűnek azon hüvelyága, mely a hüvelykujjat födi. A *kestyü* (kéz-tevő, mibe a kezet teszik) után képzett új szó.

HÜVELYKVAS, (hüvelyk-vas) ösz. fn. Vas pánt, mely valamely eszköznek végére feksziik, s azt befogja, mint a hüvelyk az összefogott ujjakat.

HÜVELYSÉRV, (hüvely-sérv) ösz. fn. A női méhhüvely mellső vagy hátulsó falán a hasszigerek alásüllyedte által támadó daganat, mely nagyobbodván a szeméremajkak közé is aláterjed. (Hernia vaginalis).

HÜVELYTÜKÖR, (hüvely-tükör) ösz. fn. Sebészi eszköz a méhhüvely állapotának vizsgálására. (Speculum vaginae).

HÜVES, HÜVESÉDIK, HÜVESÍT, HÜVESÍTŐ, HÜVESSÉG, HÜVESÜL, l. HIVES, HIVESEDIK, HIVESÍT stb.

HÜVÍT, (hü-ít, hü-v-ít) áth. m. *hüvít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*, l. HÜT.

HÜVÍTÉS, HÜVÍTÉZIK, lásd: HÜTÉS, HÜTÖZIK.

HÜVÖS, HÜVÖSÍT stb. l. HIVÉS, HIVÉSÍT stb.

HÜVÜL, l. HÜL.

HYM, falu Abaúj megyében; helyr. *Hym-be*, *—ben*, *—ből*.

A H-ben van 6532 czikk.

A II-ik kötetbeli czikkek összege:

Az	E	betüben	van	5925	czikk
„	É	„	„	147	„
„	É	„	„	1313	„
„	F	„	„	6432	„
A	G	„	„	2235	„
„	GY	„	„	1678	„
„	H	„	„	6532	„
			összesen	24,262	czikk.

Nyomtatási nagyobb hibák és némely pótlékok.

Az I. Kötetben utólag *)

Előbeszéd 92. lap. *hab*, (1), után álló : Szanszkrit, zend (stb.) átteendő a *hab*, (2), végére

Szótár 114. l. ALHANG végére jön : 2) L. FELHANG alatt

207. l. alulról 4. sorban : ‚Több hasonlatot gyanítunk' után jő : a finn *sti* képzőben, pl. *tarka-sti* élesen. A czikk többi része pedig így igazítandó : Figyelmet érdemel a német *s* v. *ens* határozó, főképen a felső fok után, pl. *erst-ens* (elest, elsőben) *strengst-ens* (legszorost v. legszorosban), *nächst-ens* (legközelebb) stb.

221. l. ATLAN végére jön : L. LAN, LEN melléknévi képző.

A II. Kötetben

18. lap. EEND czikk végére jön : ÉSZIK alatt

28. lap. felülről 18, 19. sor. mássalhangsót igazitsd : mássalhangzó

45. l. EGYETLEN 29. s. végére. ‚Egyetlen' valósággal is eléjön ‚egyiglen' helyett Katalin verses legendájában. Lásd ennek bevezetését XXVII. lapon a jegyzékben, t. i. ‚egyetlen'-t a kiadó hibának vélvén, ‚egyiglen'-nek változtatá.

Ugyanott 31. s. mostanág olvasd : mostanság

480. l. ÉK 11. s. *ik* után kimaradt : Így a székelyeknél is.

482. l. —ÉKÉNY 2. s. mely ekaz olv. melyek az

601. l. FÁR 4. s. *παράω* olv. *περάω*

669. l. alulról 9. s. = éjféi = olv. = éjfél —

766. l. „ 2. s. én m olv. én ma

1260. l. a GY betü utólsó czikkében GYŰTÉNY olv. GYŐTÉNY.

1376. l. 6. s. végén : el olv. el nem

1377. l. 3) alatt 6. s. illetne olv. illetné

1535. l. HERCZEG 3. s. *Herr* olv. *Heer*

1669. l. felülről 18. s. *ãhúm* olv. *ahúm*.

*) A nyomdai hibák az utólsó kötet végén az egész munkából újra föl *fognak* jegyeztetni.